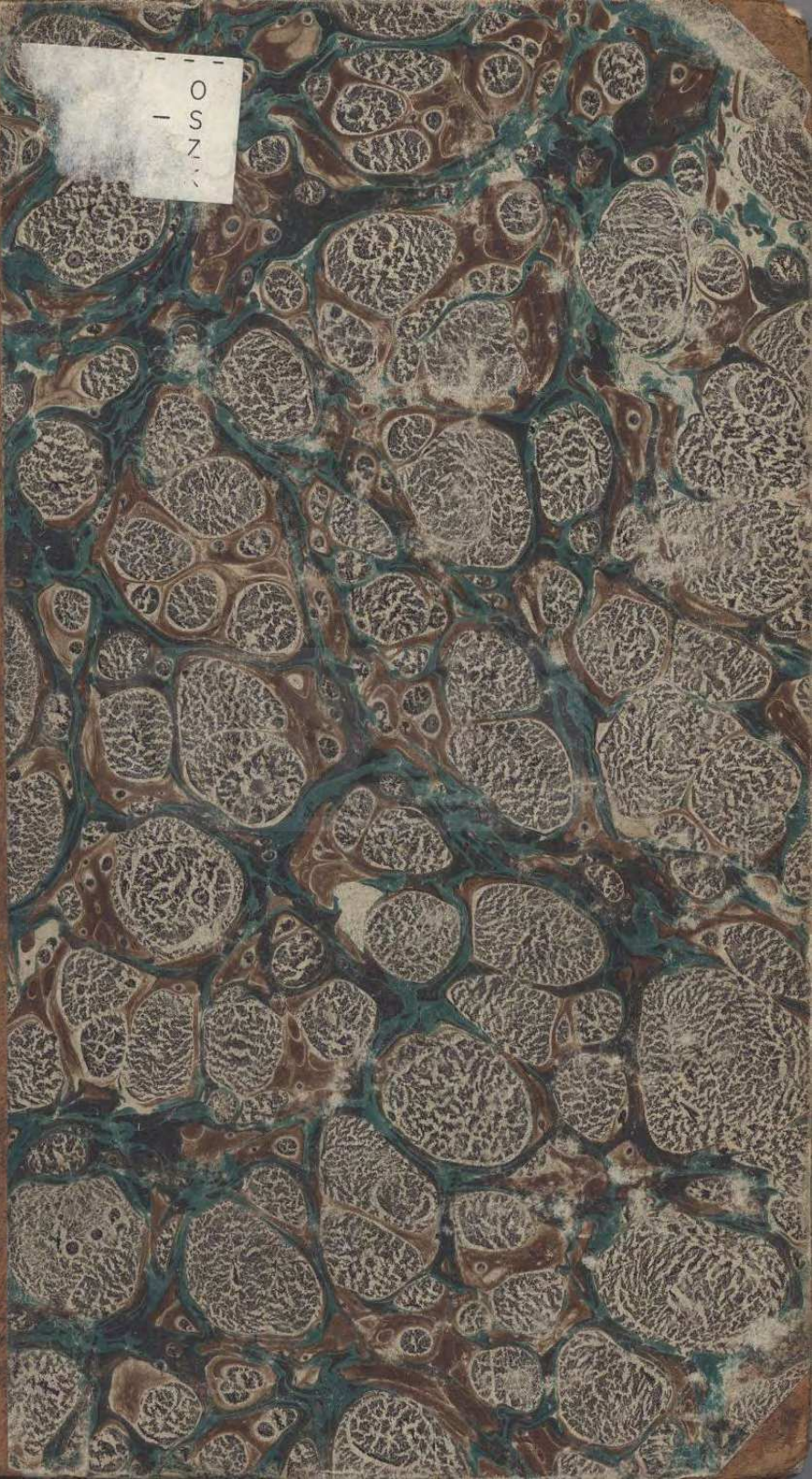

0
- S
Z
K

1. fl. 24. Nr. c. m.

Timochei Lukács
Profesoris Baias!

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

KÖZHASZNU

ESMERETEK TÁRA

A'

Conversations-Lexicon

SZERÉNT

MAGYARORSZÁGRA

ALKALMAZTATVA.

*Bibliotheca Convent. S. Franciscan.
Bajensis.*

NYOLCZADIK KÖTET.

MAHAGONI — ÖZVEGYI JOG.

PESTEN,

KÖNYVÁROS WIGAND OTTO SAJÁTJA.

1833.

ESMINTERTKATA

MAGYARORSZÁG

Magyar Könyvtári Társulás

288.544

~~MO 2104~~

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
M. Növendékcsofó
1955 évi 2501 SZ.

M.

MAHAGONI vagy MAHONI, helyesebben Mahogani. Ezen nevezet alatt mind eddig három fánem esmeretes, mellyek közt a' közöséges Mahagoni fa, becses fájánál fogva, leginkább kijeleli magát. Hazája déli Amerika melegebb tartományai, Jamaica, Cuba, Espaniola és Domingo. Jamaica egykor legtöbbet adott, 's most is legtöbbre becsültetik az odavaló fa, kivált há vén. A' mahagonifa igen fontos kereskedés tárgya. Sok fajai vannak. Van habos, márványozott, eres és egészen síma. Eleinte sárga-verealó színű, idővel barna, végre egészen fekete lesz. Ha neki tulajdon színét tovább meg akarjuk tartani, nem kell viaszszal nagyon kisikarlani, még kevésbé olajjal bekenni. Szép tekintete, jeles politurája, mellyet felvenni képes, különös nagy keménysége, 's azon tulajdonsága, hogy mocskot nem vesz magába, a' legbecsesebb 's drágabb fák sorába helyezhetik, mellyből a' legszebb butorok készülnek. Azt mondják, hogy a' golyóbis sem mehet át rajta, 's hogy sem víz sem a' férgek bele nem hathatnak, a' honnan a' Spanyolok rendszerint ebből építették azelőtt hajóikat. — A' mahagonifa felkeresése és levágása sok fáradságba és költségbe kerül. Hondurasban azt tartják, hogy levágásra legalkalmasabbak a' 200 esztendős és magas köves helyen termett fák. A' hamis mahagonifának, melly maderafa név alatt esmeretes, az igazi előtt az az elsősege van, hogy színét jobban megtartja. A' mahagonifa héja igen keserű és öszszzehúzó, 's azt mondják, hogy a' chinahéjhoz csaknem hasonló munkálatja van az emberi testben, honnan a' váltó hideglelésekben 's időszaki főfájásokban ajánlják. *A.B.P.*

MAHMUD (II), khan és padisah, Ozmanok zultánja, Ozman törzsekéből 29-dik uralkodó, 26-ik nagyzultán és 21-ik khalifa, „Allah árnyéka a' földön“, határtalan fejedelem, ki — ámbár a' természettől egy született önkényes uralkodóban megkivántató akaraterővel meg van aldatva — 19 év olta kénytelen a' tartományaiban történi zendüléseket 's fővárosában a' jancsár pórnép féktelenségét legyőzni, mi által mindig világosabban tűnik ki keleti satrapa országlásának aléltsága. Második fia ő az 1789 meghalt Abdül-Hhanidnak, szül. Jul. 20. 1785, és a' régi serailban a' kodjaktól olly forma szorgalommal neveltetett, mint a' millyennel a' pullariusok a' régi Romában a' szent tyuk-udvart ápolák, melly a' királynép sorsánál többre becsülletett. Csak a' fogoly III. Selim oktatgatá őt, 's M. megtanulá magát a' török és arab nyelvben jól kifejezni. De Selim nyájasságát és nemessziviségét nem vév fel. Makacs, fellobbanó, hajhatatlan, kegyetlen marada. Bátyja, IV Mustafa, az 1807-iki thrónváltozás alkalmával (I. Törökország), hogy semmi vágytáratól ne kelljen tartania, már megparancsolá az ő meggyilkoltatását, midőn Ramir effendi, a' sereg fizető mestere, 2000 Albant vezérelve, a' herczeget hatalmába kerité 's megszabadítá. Erre a' me-rez Bairakter, ruscsuki basa, letévé IV Mustafát, 's Jul. 28. 1808 körülövedzé Mahmudot Ozman kardjával; 14 héttel utóbb megtámadák a' Bairaktar nagyvezér katonai változtatásai miatt felbőszült Jancsárok a' serailt; de Bairaktar, miután a' fogoly Mustafát 's ennek anyját kivégeztette volna, levegőbe vetette magát 's ellenségeit. Ez Nov. 16. 1808 történt. A' Seymenek, vagy az Europai lábra állított csapatok, (mellyeket M. meg akart tartani) harcza a' Jancsárokkal a' serailban 's fő-

városban 36 óráig tartta meg, gyujtogatás és rablás közt. A' lázadók győztek 's M. hogy életét megmenthesse, kénytelen volt a' zendülőkhez követeket küldeni és azok kívánatait feltételelenül elfogadni. Illy iszonyuságok után egy jóra czélzó terv sem volt kivihető, ámbár M. makacsul megmaradt szándéka mellett; a' Jancsárok mindig kivivék, a' fenytéket és rendet behozni akaró parancsnokok és ministerek letételét és kivégeztetését. Hogy tehát magát, az atyja testvére Selim és bátyja vérevel fertőztetett thronon megerősítse, a' mint Ponqueville beszéli, megfojtatá M. IV Mustafa 3 hónapos fiját, és négy viselő zultánnét zsákba varva a' Bosporusba vettete. Így ő csak egyedül maga maradt meg, mint utolsó a' próféta véreből. Ő vele iszonyat ült a' thronon, 's akaratra vérparancs által nyilvánosítá magát. Tanácsadó, pénz és majdnem sereg nélkül, folytatnia kelle a' háborut Oroszország ellen, 's a' Serbusokat lecsillapítania. Végre erejének telleyes kimerítése után békét kötö divánja Angolország tanácsára 's Napoleon vákorkozása ellen (ki ausztriával és poroszországgal egyesülve a' Kapu integritását fentartandónak mondá) Oroszországgal, Bukarestben Maj. 28. 1812 (I. Törökország). Ezen 25 millionyi ember életén 's vagyonján határtalanul uralkodónak ugynevezett europai miveltsege, csak felületes. A' serailban nevedkedvén (hol a' Validó vagy az anya-zultánné a' bevett szokás szerint fiját soha sem nevezi máskép mint „oroszlányom“ „tigrisem“) semmi törvényre nem ügyel a' nagyur, 's csupán a' kénytelenségnek enged. Azon iszonyatok, mellyek közt M. thronra lépe, 's azon veszélyek, mellyek azt szakadatlanul környékezek, indulatját elkeményítették, 's vele a' vérparancsokban csak okos állhatatosságot láttatának. Mivel minden zultán köteles valami mivészséget üzni, azért ő a' szép írást választá 's ebben bizonyos ügyességet szerzett. Mivészségére hin, elhatározá, hogy minden kiatscherifet, vagy általa aláíratandó parancsot, valamint napkönyvét is, maga fogja írni. Csak hamar annyira nevedekék nyugvó ágyán a' papiros-tömeg, hogy egy titkos levéltárnokot keresse. Ezt borbélyjában berber-basában találá, a' ki se olvasni se írni nem tudott, 's ugyan azért kétszeresen méltó volt bizodal-mára. Ezen kívül nagy kegyelmében állt Khalet-Effendi, egy udvarnok, ki őt bohóskodásaival gyönyörködtetni 's ez által rajta uralkodni tudá. Berber-basa Khaletet, a' galatai kávéházbeli régi esmerősét, ki eleinte a' konstantinápolyi mészárszékek előlülőjének irnoka, azután III Selim követje volt 1806 Napoleon udvaránál, közelébe vivé a' zultánnak. Most e' kettő lön középpontja a' csinyoknak, mellyek a' serailból egészen a' tartományokba elágaztak. Khalet a' nyert ajándékokból nagy gazdagságot gyűjté, 's csak hamar annyira nevedekék befolyása, hogy a' zultánt 's divánját egészen igazgatná. Csak a' Muftit nem birhatta arra, hogy őt az Ulemák közé felvegye; mert ezen „nemzetesekből“ álló privilegialt felekezeti megveté a' kedvenczet, mint csak egy májárús fiját, 's e' mellett olyan világfűt, ki bort ivott. Khalet a' Muftit száműzeté. Erre az új mufti 's Ali az új nagyvezér, mindent megtevénék, a' mit berber-basa és Khalet-effendi kívántak. Khalet azonban nem vállala magára fő kormányhivatalt, hogy számot adni ne legyen kénytelen, ha a' mit tanácsol, szerencsétlenül üt ki. Ellenben osztozkodék a' satrapák zsákmányozásában, kik a' tartományokat kirablották és a' diván első tagjait megvesztegeték; 's azt mindig meg tudá gátolni, hogy egy panasz sem ért a' zultánhoz. Sőt azt is állítja Pouqueville, hogy még maga a' Nagyur is osztozkodék kedvenczével a' bűnös gazdagok pénzbüntetésében. Egyébiránt M. kevély és szilárd tartást mutata a' kereszttyén cabinetek iránt. A' főváros belsejében hirtelen való törvényszolgáltatás, összekepcsoltatva szigoru policziai renddel, mellyről M. midőn néha álruhában az utzákon járkálna, önmaga gondoskodék, megmutatá, hogy ő erővel is ésszel is bir. Azonban a' nagyok és hatalmasok mindig rabszolgái és játékai maradtak

az ő szeszélye, birásvágya és gyanakodásának. Egy nagy sem volt bátorságban élete 's vagyona nézve, akár vala vétkez, akár nem; innet a' lázadásra való közös hajlandóság, és a' divan machiavellies kormánymestersége, a' satrapákat egymás ellen önmegsemmisítések eszközüül használni; a' legyűlöltebbeket, vagy legmakacsabb rablókat, kiknek mértékek megtelt, száműzni, és a' száműzés teljesítőjét valami szin alatt kivégezni, hogy így mind a' kettő kincseit hatalmába kerítse. Ezért Mahmud uralkodása szakadatlan harcaz vala az árulásnak a' lázadással, melly által az udvar mindig függőbbé lett a' hatalmas és szerencsés satrapák akaratjától, vagy a' merész és elszánt népek diadalától. Így sikerült a' SERBUSOKNAK (I. e.) magokat a' belgrádi basa uralkodása alól felmenteni; így lön MOHAMMED ALI BASA (I. e.) a' Mamelukok bégje és a' Wahabiták meggyőzője — Egyiptomnak majdnem független urává; így változtaták Rumelia, Widdin, Damascus, Trebisonde, St. Jean d'Acree, Aleppo, Bagdad, Lattakia (hajdani Laodicea) és más basaságok, véres jelenetek közt sanyargatójikat; így emelkedék fel a' merész 's ravasz ALI (I. e.) Janainában Epirus uralkodójává. M., hogy az utolsó kincseit hatalmába kerítse. Khalet-effendi tanácsára hazaárulónak hirdetteté őt, meg akará a' zsarnokot mindenétől fosztani, 's új satrapáknak engedni prédaül az általa sanyargatott tartományt. Ezen politica, melly az udvart polgári háboruba kevervén, annak gyengeségét előlárulá, kétségbeesébe dönté a' Görögöket, és fegyvert ragadtata velek vallásokért és szabadságokért. A' britt követség megesmerteté az udvarral a' Görögök tervét*), mellyre Khalet-effendi elhatározá azoknak kiirtását. Megparancsolá Mahmud nevében seraskier Ismaelnek és Khurschid basának, hogy „minden keresztény meghaljon, a' ki fegyvert birhat, a' gyermekek körülmélettesenek és europai modra képzelt katonákká tetessenek, kik azonban, hogy az Ulema meg ne sértessék, Jancsároknak fognak neveztetni **).“ A' mint Ponqueville beszéli, azon rendelések, mellyek a' fővárosban és a' tartományokban a' müzelmanok vakbuzgóságát felingerlék, nevezetesen az igazhitűek felfegyverkezése, a' proféta nevében történt kedvező jövendölések, a' gazdagok száműzetése és kivégeztetése, az egyházak megfertőztetése 'sat. mind a' serailból eredtek, és Khalet munkáji voltak. Kegyetlenség és vagyonkeresés bírák a' zultánt és kedvenczét az ijedelem ilyen rendszabásaira, azonközben hogy a' patriarchától kicsikart pásthorilevelek és hitetető bocsánatigéret által a' Görögöket lefegyverezni törekvének. A' Nagyrur maga is a' palotában volt, midőn az ártatlan morusi Constantin herczeg lenyakaztaték. A' serailnak egy kioskjából nézé, mint hurzoltaték GERGELY (I. e.) patriarcha holt teste és a' görög synodus tagjai a' zsidók által, 's mint vetteték a' tengerbe; mint végeztetének ki Maurokordatos és Chantzery herczegek, az udvar számos gazdag kalmárjai 's pénzváltóival együtt. Így megfelelt ezen zultán czimjének: „Khunkiar, Öldöklő.“ Midőn végre M. a' fővárosban és a' két herczegségben, hol legelsőben ütött ki a' lázadás, ellenségeit eltörülte, a' tartományokban felzendült satrapákat más dicsvágyó basák által legyőzte, 's végre a' rettentő Ali fejét lábai előtt látta; midőn a' Persiával viselt disztelen háboru, Angolország közbenjárására kötött béke által 1823 szerencsésen befejeztetett, 's ő a' Wahabitáktól sem tarthatott; akkor a' szerencse által elcsábitottt kevélysége és makacssága mindig daczosabb és kegyetlenebb lön. Ali gyermekeinek 's unokáinak, kik az ígéretnek hívők hódoltak, meg kelle halniok. Kérlelhetetlen a' Raják ellen felvett kiirtó rendszerre nézve, az euro-

*) Ponqueville „Histoire de la régénération de la Grèce“ (II. 111.)

** Ali esete után Khurschid azt a' parancsot vevé a' nagyrúrtól, hogy Epirusban az egész görög népességet, még az asszonyokat 's gyermekeket sem kivéve, felkoncolja, a' moreoikát kiirtsa és Moreát rommá változtassa. (Ponqueville III. 385.)

pai hatalmaknak csak némelly, a' szétdult egyházak felállítását és a' kereskedés hasznait illető dolgokban engede, és seregeinek Moldvából és Oláhországból való kitakarodásában csak az angol követ 3 évigi sürgetése után (Jun. 23. 1824) egyezze meg. A' diplomaticai testnek, a' főpapok kivégeztetése kivételében tett előterjesztésre elég daczos feleletet ada „ő (a' zultán) korlátlan, független uralkodó, és senkinek nem tartozik tetteiről számot adni.“ A' veronai békegyűlésre is vonatkozott divánja meghatalmazottat küldeni. Mindezek mellett még is rettegett M., ha a' Jancsárok dühe, kiket az ő szigorú parancsnoki hijában igyekezének féken tartani, gyujtogatás, gyilkolás és rablás által ijesztgeté. Hogy ezen pórnépet lecsillapítsa, mindent feláldozza, a' status és sereg legügyesebb embereit, legközelebbi rokonait, legrégebbi biztosait, sőt még Khalet effendit is. A' Jancsárok ezen kedvencben láták a' Görögök veszélyes zendülése okát, és sok nyomasztó rendszabások kutféjét, mellyek által az a' pénzhijányon akart segíteni, míg a' sereikben a' legnagyobb tékozlás divatozék. Gunyiratok függesztetének fel, az órszobákban gunyoló dalokat daloltak ellene, és Khasnadar-Usta, a' zultán kedvese ellen, a' kiről azt állíták, hogy többbe kerül a' nagyurnak, mint egy sereg eltartása. *) Khalet, hogy a' fergetegt fejről elhárítsa, hijában végeztete ki hadvezéreket, kiket a' görögországi esetek okozásával vádolta; vagy előkelő görögöket, kiket árulóknak monda; 's hijában szórta telekezekkel az aranyat a' zendülők közé. Az ország nagyjai magok dolgoztak bukásán, mivel ő egyedül bírta a' nagyur bizodalját. Azt mondák, hogy ő és teremtményei, a' nagy vezér, Salik basa és a' Mufti, a' Jancsárok helyébe rendes csapatokat akarnak behozni. Végre kitört a' lázadás Nov. 1822. 's a' zultán számüzé a' nagyvezért, a' muftit, berber basát és Khalet-effendit; számos tisztviselőt végeztettek ki, vagy hivataloktól megfosztattak; Khasnadar-Usta pedig a' herélték fejének adatott által fenyítés végett, 's több odaliskokkal együtt a' három fenyíték házába záratott. Khalet mindenét megtartá, 's fényes kísérettel mene Iconiumba, számüzetése helyére; azonban csak hamar sikerült ellenségeinek a' zultán bírásávalgyágt kedvezne vagyonára nézve felgerjeszteni, mellynek egy halálos ítéletű fermán lön a' következése, mellyet a' Jancsárok agája Dec. 6. teljesített rajta, ki hijában vélé magát a' zultán önkezzével irt védlevele által biztosítva. Khalet barátjai és teremtményei is kivégeztettek. Ezolta M. mindent megtett, mit a' Jancsároknak a' divánban megjelent követei kívántak. De midőn a' béke helyreállitva lenni látszott, elhatározá, hogy a' katonaság daczát megbünteti. Abdullah, a' nagyvezér, a' Jancsárok barátja, 's ezeknek agája, kik Khalet ellenségei valának, ítetettek 's megfojtattak. Most nagy készülétek tétetének a' Hellenek elleni negyedik táborozásra (1824); Oroszország megbékülésre hajlandónak látszott, a' mit egy Konstantinápolyba küldött követség jelenté a' divánnak; Egyiptom alkirálya Kandia és a' Moreoták ellen segedelmet nyujta; a' francia udvar részéről Guillemint tábornok személyében, követ érkezék Mahmudhoz, a' ki Austriával és Angolországgal is jó egyetértésben vala; Ipsara végre (Jul. 3. 1824) eleaett: mind ezek kevély reménnyel tölték be a' zultánt. De midőn veje és kedvence Hussein basa, a' Jancsárok agája, 's a' nagyvezér Ghalib, kemény rendszabásokat bocsátának közre, azokkal a' régi elkeseredést újra felingerlék; midőn Thessaliából, hol seraskir Dervis basa a' Hellenektől (Jun. 1824) megverettet, valamint Epirusból is, hol Omer Vrione az udvarnak semmi hasznot nem hajtott, kedvetlen hírek érkezének; 's ezen felül midőn a' görög hajóhad Ipsara és a' Dardanellák előtt megjelenván, a'

*) Az ő kérésére megparancsolá Mahmud, hogy a' ehiosz mastix falukat, mellyek a' hárembe luxus árukat eszolgáltattak, megkíméljék.

kapudán basa Samos ellen tett vállalatját megsemmisíté: — ujra fellobbant a Jancsárok dühe Konstantinápolban. A gyűlölség M. iránt a legocsmányabb vádban nyilatkozik; azt beszélék, hogy legidősbik fiját Abdul-hamidot (szül. Mart. 6. 1813) nyavalyatörősnök adja ki, és a nyilvános látástól elvonja, csak hogy megétethesse, ha a lázadók, Ozmán fejedelmi székére próbálnák emelni. Hogy a gyujtogatás, gyilkolás és fosztogatásnak véget vessen 's magát is megmentse, letévé M. (Aug. 1824) Hussain basát és a fegyvertár agáját, mind a kettőt száműző, 's az öröklő hercezet bevezeté a mecsetbe. Végre (Sept. 14) kénytelen volt a silistriai basát, a Jancsárok barátját, Ghalib helyébe nagyvezérré kinevezni. De a veszélyel együtt M. belső ereje is nekedék. Lassanként kiterjedt reformatioi tervek értek meg mélyen zárt keblében. Kemény policziai rendszabásokkal kezdé munkáját. A felvigyázás még a keresztény bibliára is elhatott, mellynek elterjesztése (Aug. 12. 1825) az egész országban keményen megtiltatott. A fegyvertár és a tengeri ügyekbeli nagyobb munkásság, és sok rendbeli fontos javítások, elsőbbséget szerzének a török hajóhadnak a görögöké felett. A seraskier (Reschid basa) és a kapudán basa (Khosrev) választása szerencsésebb volt, mint az előbbienek. A diván az egyiptomi alkirály által, kinek fényes ígéretek tön, munkás segítséget nyere Moreában; de az orosz nehézségek egyengetését hónapról hónapra halogató. Végre midőn Miklós ezen ügyeket egyszerre rendbe akará hozni: kénytelen volt M. a Minziakitól átadatott (Apr. 5-kén 1826) ultimatumot Maj. 14 elfogadni. Moldvából és Oláhországból csak most takarodtak ki a török seregek. Erre az orosz-török kérdés az ackermani conventio által Oct. 6. 1826 eldöntetett, melly szerint M., Oroszország minden kívánataiban megegyezze. Azonban ennek teljesítése csak Maj. 1827 következett, mellyre az orosz követ Ribaupierre ur Jun. 7 és 14 benemetelét tartá a nagyvezérhez 's a zultánhoz. Ezen engedékenységre Mahmudot leginkább seregének még alig kezdett veszélyes megváltoztatása bír. Ő ugyania már a Galata külvárosban (Jan. 3. 5. 1826) elkövetett gyujtogatások olta elvégzé a Jancsárok réghajtott eltörlését. Ezen czélból Maj. 29. 1826. egy khati-acherifet bocsáta közre, a Jancsárok fenyték alá vétele, 's a sereg új rendbe szedése iránt. Erre a Jancsárok Jun. 15. Konstantinápolban fellázadtak; de a zultán kitzetvén a próféta zászlóját, egy kemény tusa után (15-kén) visszaveré a zendülteket. Most a multinak egy fetwája, a zultán fermanjától segítettve, a Jancsárokat feloldoztattaknak és kiátkozottaknak hirdeté. A nagyur ezen alkalommal épen olly nagy bátorságot mutatá, mint erőt és szilardságot Ezentul az új sereg europai módra való képeztetését legnagyobb munkássággal folytatá; 's valóban sikerült neki birodalma egyik legveszélyesebb reformatioját szerencsésen eszközölni. Most a reis-effendi (Jun. 9. 1827) az orosz és francia minisztereknek a görög ügyre nézve tagadó feleletet ada; 's M. még akkor is, midőn a Jul. 6. 1827. Londonban aláírt békéltető egyezés a görög-török háborúnak orosz-britt-francia fegyveres közbenjárás által leendő eldöntetését hirdeté, makacsul megveté minden keresztény hatalom közbenjárását. Ez mondatott az orosz és brit követnek: „előbb elenyészik a Kapu, mint egy interventioban megegyezne“ A Navarinnál elvesztett hajóhad sem csüggeszté el Mahmudot. Haragja megveté a Konstantinápolban volt keresztényeken bosszút állni. A három hatalmasságok követei elhagyák a fővárost. Azonban úgy látszék, hogy Nagybritania ismét közelite a Kapuhoz; de Oroszország az ackermani egyezés meg nem tartása 's némelly fenyegető rendszabások által ingereltetvén, elhatározá a háborut 1828. Ebben megsemmisité a knslewtshai ütközet (Jun. 11. 1829) az ujonnan képeztetett sereget. De a britt és francia követek visszatérte fentartá M. kevélységét, migsem az Orosz főparancsnok Diebitsch Sabalkanskoj Aug. 20. Adrianopolt elfoglalá. Konstantinápol nyitva 444

a' győző előtt. Ekkor Miklós, orosz czár, Müffling porosz altábornok által, még egyszer megkínálá őt békével. Melly elfogadtatván Sept. 14. meg is kötötték Adrianopolban. Mint végezte véres ügyét a' vitéz Görögökkel, micsoda lázadások történtek az utolsó időkben is tartományában; mint kelt ellene sikra Ali Mehemmed egyiptomi alkirály, 's micsoda sikerrel, mind ezekre nézve I. GÖRÖG LÁZADÁS, MEHEMEDI ALI, és TÖRÖKORSZÁG. *lm.*

MAHOMET I. MOHAMMED.

MAILAND, herczegség felső Olaszországban, melly Europa legszébb 's termékenyebb tartományi közé tartozik. — Nyugotról határos Piemont és Montferrattal, délre Genuával, keletre Parma, Mantua 's Velenczével, északra a' Schweiz 4 olasz megyéjével 's Graubündtannel. Fő természetménei: gabona, ris, bor, gyümölcs és selyem. Nagysága 180 nyz. mf. 's lakosai száma egy miliom. Mailand első hercegei a' Viscontiak voltak, kik 1535-ben szinte kihalván, V. Károly, fijának II. Filepnek adá e' herczegséget, 's így a' spanyol korona mellett maradt az, egész a' spanyol örökösödési háboruig (1700), midőn Austriához jutott. 1797 a' Francziák foglalták el, 's előbb 1801 az ugy'nevezett Olasz köztársaság, 1805-ben pedig az ujdán állított Olasz királyság egyik főrésze volt, míg 1814 után ismét Austriára visszakerült, mint egészítő része a' lombard-velencei királyságnak. Fővárosa szinte

MAILAND, Olaszország legszebb, gazdagabb 's népeesebb városainak egyike, 120,000 lakossal. Szép térségen fekszik a' Tessino és Adda folyók között, mellyek két csatorna által vannak a' várossal ösztökötelve. Van tudományos egyeteme, több művészeti gyűjteménye, 's intézetei között legnevezetesebb az, melly a' szerencsétlen házasságu nők számára van alapítva. Hires székes templomán kívül, játékszíne az újabb időkben közmulatságokra épített minden épületek között a' legpompásabbnak tartatik. Míg a' Napoleon által felállított „Olasz királyság“ tartott, Mailand volt annak fővárosa 's az alkirály lakhelye. *Sz. E.*

MAIN V. MAYN, nagy németországi folyó, — Bairnuthban ered két ágon, mellyek a' fejjér és veres Maint formálják, és Kulmbach alatt öszvefolynak. Keresztülfolván Franconiát, Mainzon tul a' Rajnába szakad. Bambergben alól, hol vele Regnitz is egyesül, nagyobb hajókra nézve is hajókázható. *Sz. E.*

MAINOTTÁK, Maina hegykerület lakosai, egy félszigeten az ó Sparta közelében, délkeleti Moreában. Nevek hibásan származtatik a' görög *μανια*-tól (eszelsőség), mintha eszelsökként rohannának elleneikre. Leaki szerint, ez olasz neve a' tartománynak; a' görög név mani, 's a' lakosok Maniati. A' Mainották a' régi Lacedaemoniak maradékainak tartattak; de hibető, nem egyebek, mint Hellas különféle részeiből, az üldözés miatt, e' természettől megerősített helyre menekvő gyülelész nép. Számok mintegy 60,000, a' fegyverfoghatóké 15,000; görög keresztyények, a' török igát soha sém viselék. Vadok, merészek, babonások, szabadságszeretők, rablók. Egyébiránt magok között társaságban élnek; a' vendégszeretet szent előttök; erkölceikben szigoruak 's mértékletesek. Mainának, fővárosoknak lakosai, kereskedők. Foglalatosságaik: földművelés, marhatartás, olajütés, fonás és szövés. —*cs.*

MAINTENON (Françoise d' Aubigné, marquise de), XIV. Lajos szeretője, szül. 1635 a' niorti tömlöczben, hol atyja Constant d' Aubigné, egy kalandor, fogva volt. Protestans nemes familiából vevé származását. Három éves korában Amerikába vitetett, 's egy inas gondatlansága miatt a' parton hagyatott, hol egy kigyó majdnem megöle. Mint 12 éves leányzó Franciaországba visszatért, 's egy rokonjánál, Nénillant aszszonynál igen keményen neveltetett, 's szerencsésnek tarhatá magát, az időmtalan alkatu Scarron nője lehetni, ki tudósítatva nyomorult állapotjáról, azt ajánlá neki, hogy megfizetendi a' szükséges summát, ha

apáczává lenni akar; vagy nőül veszi, ha ebben megegyez. M. az utóbit választá, és mint 16 éves leány, miután a' catholica vallásra tért volna, kezdet nyújtá ama híres burlesk-költőnek. Ezen különös, minden tagjain bénuelt férjfiu nem volt gazdag, de familiája nagy tekintetben állt, 's háza mindennek, mit az udvar és város szeretetre méltót birt, egyesülési pontja volt. M., ki Scarronnak tulajdonkép csak barátja és társalkodónéja lehetett, társalkodási talentomával, lelkével és szeméremességével, közös szeretetet és tiszteletet nyert. Scarron 1600 történt halála után, özvegye viszszaesett előbbi nyomorúságába, 's már elhatározá magában, hogy mint nevelőné Portugaliába menend, midőn Montespan aszszony, XIV Lajos szeretője, a' Királynál neki évpénzt eszközlé ki, 's őt később, a' királytól nemzett két gyermeke, a' Mainei herceg és Toulousei gróf mellé nevelőnéül ajánlá. Ezen hivatalban közelebbről megesmeré a' király, ki őt eleinte csak ázszeneskedőnek tartá, de később becsülé eszéért, és azon gondossággért, mellyel különösen a' mainei herceget nevelé, 's 100,000 livre-el ajándékozá meg, mellyen ő 1679, a' Maintenon jószágot vevé meg. A' Király mindig jobban hozzá szokott, 's a' bizodalomból végre szerelem lön. Montespan maga is sokat tett egyenetlen és uralkodni vágyó characterere által M. felemeltetésére, ki, midőn amaz a' királyt ezen öszveköttetéstől elvonni igyekeznek, csak hamar Montespan aszszony helyét foglalá el Lajosnak szívében. Lajos akkor azon korban volt, mellyben a' férjfiaknak olly nő szükséges, kinek keblébe fájdalmaikat és örömeiket kiöntetik, 's ő az uralkodás terheit a' magány élet ártatlan kellemetességeivel kíváná édesíteni. M. hajlékony indulatja, melly ifuságától fogva tanuló magát idegen characterekhez alkalmaztatni, kellemetes társnét és biztosnét reményltete vele. Azonfelül áhíthatosságra vala ő hajlandó, 's a' királyban is illy indulat gerjede öregsége közeledésekor. Pater Lachaise, az ő gyontató atya, azt javaslá neki, hogy hajlandóságát titokban, de minden egyházi szertartással tartandó öszvekelés által kösse le. Ez 1685 vége felé történt meg. Harlai, a' parisi érsek, a' gyöntató atya és két tanu jelenlétében adá őket öszve. Lajos akkor 48, M. 50 éves volt. Az udvarnál ezen öszvekelés mindig mesébb lön, ámbar azt ezer jel is elárulá. Azonban csak rövid ideig tartá M. boldogsága. Ő maga így nyilatkozik ki e' felől: „En dicsvágygyal születtem, 's meggyőztem ezen hajlandóságot. Midőn azon kívánatok, mellyekkel már nem bírtam, teljesültek, boldognak vélém magamat; de ezen mámorom csak három hétig tartá.“ Felemeltetése oltá a' világtól megszervevolutan élt. XIV Lajos minden nap meglátogatá egynéhányszor, nála dolgozott ministereivel, azonközben hogy ő olvasott vagy más valamivel foglalatoskodék. Bár ugy látszék, hogy a' status ügyeiről semmit sem tud, vagy akar tudni, mégis gyakran volt azokba elhatározó befolyása. Igy nem az ő tudta nélkül történt a' nantesi edictum viszszavétele. Az ő eszközlése által lett Chamillart is ministerré, Marsin a' Németországban lévő sereg főparancsnokává (1703) 's szinte az ő unszolására száműzettek Vendome és Catinat. A' nép szemrehányásokkal illeté hibáji miatt, mellyeket jó czél nem mindig mentegethete. Mindenben a' király akarátja alá vetve, csak egyedül azon gonddal foglalatoskodék, hogy annak tetszhessék, 's ezen öregségében való rabszolgáskodás, szerencsétlenebbé tevé mint ifusága szükségai. „Minő kin — mondá egyszer unoka hugához Bolingbrocke aszszonyhoz — egy férjfiut mulattatni, ki a' mulattatásra nem alkalmas.“ A' király, ki őt néha rossz szeszélyével kinozá, hogy türelmét megjutalmazza, olly tisztelettel viselteték iránta, millyennel felüle még egy aszszony sem kérkedheték. De ezen külső jelek nem csillapíták le M. belső fájdalmait. Mérséklettsége még inkább nevelé állapotja szerencsétlenségét. Familiájával nem tett annyi jót, a' mennyit tehetett volna, nem akarván a' köznőség figyelmét magára 's feleire vonni. Ő maga sem birt maintenoni

jószágánál és 48,000 livre évpénznél egyebet. De vonakodék is többet elfogadni. Barátjairól ellenben 's a' szegényekről gondoskodék. Így képeze egy tervet vagyomos és fő rangu leányzó nevelő intézete iránt, melyet XIV Lajos az ő kérésére 1686 St.-Cyr apátságban egy órányira Versailles-től, alapita. A' Király halála után (1715) St. Cyrbe vonult vissza, hol maga is részt vevőn a' nevendékek tanításában, játékaiban és mulatságaiban, 's 1719 halt meg; sirját ugyanott egy emlékkő jeleli. Halála után la Beaumelle kiadá „*Mad. Maintenon leveleit*“ de önkényes változtatásokkal (Amsterdam 1756. 9. köt. 16.) Lelkesen vannak ezek írva; vonszók, hanem egyszersmind olly tartózkodók, mintha előre látta volna M. azoknak kiadatását. Száraz, határozott és szilárd írásmódja, saját characterét képezi.

MAINZ, hajdan érsekség az alsó rajnai kerületben. A' Mainzi érsek a' három egyházi választók egyike, 's egyszersmind a' sz. romai birodalom főcancellarja volt Németországban. Nála állott a' birodalom pecsétje és levéltára. Ő tekinté meg a' birodalmi ítélőszékeket, 's ő nevezé ki a' birodalmi cancellariához tartozó tiszteteket. Sz. E.

MAINZ (Moguntia), hajdan fő és székesvárosa a' fentebbi érsekségnek, a' Rajna nyugoti partján, hol a' Main ebbe szakad. Jeles város 27,000 lakossal. — Még Drusus épite ide egy erősséget. — Mint erősség nagy fontosságu, 's a' Francziák, kik azt a' lunevillei békeségtől a' parisiig birták, még inkább megerősítették. — Utszái ugyan szűkek és szegletesek; de itt ott szép pátotákat is láthatni benne. Klastromai eltörültek, vagy lerontattak. Van tudományos egyeteme, szép könyvtárral, orvosi kerttel 's boncztudományi színházzal. A' könyvnyomtatás feltalálását is magának tulajdonitja Mainz városa. A' Rajnán átvívó 2100 lábnyi hosszú hajóhidja, az általellenben fekvő Kassel városába vezet. — A' parisi békekötés után Mainz vára, melly eddig ostrom alatt tartatott, a' Németeknek átadatott, 's austriai és porosz katonaságtól együtt szálátott meg, de a' város hessen-darmstadi felsőség alá rendeltetett.

MÁJ, az embernél kéréjokra oszlott, a' hashártyától körülvelt, felül domboru, alól valamennyire homoru, 's az edények és idegek be-mehetése végett bevágásokkal biró, mirigynemű műszer, veresbarna színű, a' jobb oldalon, mindjárt a' rekesz alatt, 's a' jobb vese felett fekvő, több szálaggal köttetve a' rekeszhez, gyomorhoz, veséhez, 's egy üregbe alsó színén az epehólyagot felvevő. Az állatnővények némelly kifejlődtebb faja bir már májjal; világosan a' kagylóknál lép elő; igen nagy némelly csigáknál; a' férgeneknél részint hibázik, vagy kevésbé van kifejlődve: a' rákneműeknekél fejlődtebb; a' bogaraknál tulajdon epeedények által pótoltatik ki. A' halak mája hosszukás, 's a' hasüreg nagy részét kitölti; a' mászóknál és madaraknál viszonyilag nagyobb mint az embereknel 's emlőstársainál. A' máj legjelesebb munkálata, az epe elválasztásában áll, melly több állatnál tulajdon vezetők által mindjárt az epehólyagba vitetik a' májból, az embernél pedig az epevezetők egy törzsökké egyesülnek az epehólyagba lépővel. Az epeelválasztás által más miveletet is látszik a' máj végezni, mint csupán az emésztés elősegítését. Az epe t. i. hevő, szénó és gnyulóval igen bővelkedő nedv, mellyek az elválasztás által a' vérből kivétetvén, ez bővelkedőbb lesz a' savítóval, melly okból a' máj munkálataát vértisztításnak, szénótele-nítésnek is mondották. Ha megvalósulna, hogy a' verőcz vagy kapuér kezdetei a' bélcsőben tápedüt is színak fel, akkor a' máj vérkészítő műhelynek is mondhatának, melly munkálat világosan kitévő a' magzatban, a' felnőtteknél viszonyilag nagyobb májjal bíróban; 's a' régiéktől a' májnak tulajdonitának. Igen szoros egybeköttetésben van a' máj a' vérerek rendszerével, különösen pedig a' verőcz vagy kapuérrel, melly benne végződik, 's hihetőleg legtöbbit tesz az epe elválasztására. Ezen befolyás megvilágosittatik a' betegségek által. A' verőczzen minden betegségben többé kevesebbé részt vesz a' máj is, 's az

ó betegségre hajlandósága olyanná teszi a májat is. Lázos májkórokra az ugy nevezett epés mérsékeltűek hajlandók, a' hosszszasokra a' vére-
eres, komoly, kövérségre alkalmas emberek. Gerjeztó okai a' máj-
betegségeknek leginkább a' sok szeszes ital, igen kövér és fűszeres étel,
a' nedves meleg levegő. A' hosszszas májkór leg többször vizikórságba
(savudbi) végződik. Emilitést érdemlő betegségei a' májnak ezek: gyu-
ladása, melly lázos vagy lassu, 's ez évekig tarthat, kevés jelekkel
járó, 's többnyire keményedésbe vagy fekélyekbe végződik; feldaga-
dása, melly néha a' has nagyobb részének kitöltéséig nő; keménye-
dése a' máj nevedésével vagy kissebbülésével kötve, gyakori a' ré-
szegeseknél 's leginkább vizkórságba végződő; fekélyei 's elkorcsos-
sodása, mint az előrejárt gyuladás következése. A' sárgaság (sárgakór,
eperekü, icterus), cholera, sárgaláz stb. is a' májban fészkel. Innen
gyakran igen pontos megvizsgálása szükséges a' beteges májnak. A' máj-
kórok mutató jelei gyakran igen változók és csekélyek. Altalában ide
tartoznak: többé vagy kevesebbé erős fájdalom a' máj tájékán, noha
néha a' nagy máj rongáltságánál kevés vagy semmi sincs jelen; külről
esmerhető dagadása, keményedése a' májnak; nehéz fekvés a' jobb ol-
dalon, néha a' balon is, gyakran nehéz lélekzéssel kötve; nehéz emész-
tés, rendetlen ganéjlás; gyomor-savany, keserű szájjiz, epe vagy vér-
hányás; halvány-sárgás arcszín vagy valódi sárgaság stb. Mint a' máj-
gyu, májlob tulajdon jele, nevezetes a' jobb válcscs fájdalom; mint a'
májba tódult vére-eres vér jele, nem ritkán áll be a' jobb orlyuk vérzése
fekete vérrrel. Jegyzést érdemel még, hogy a' fejüértései a' májat egyet-
érsébe szokták huzni, beteggé teszik; 's megfordítva a' máj kórai az
agyat is megtámadják.

—j—a.

MAJA. Atlas és Pleione legidősbik leánya, kivel Jupiter Arcadiá-
nak Cyllene nevű hegye barlangjában Mercurt nemzé. Ő testvérel együtt
a' csillagok közé helyezettett, hol ők a' Pleiadok közös nevét viselik. A'
Romaik is tisztelték egy Maját, melly azonban az anya-föld Cybele
volt. A' Tusculanusok legfőbb isteneket Majusnak hívák, úgy hogy itt a'
két legfőbb természetlény, férjfi és asszonyi alakban jelenik meg; Május
hónap alig ha ő tőlök nem vevé nevét. (Vö. MAGIA). X.

MAJOM. A' négy kezű emlős állatok általában majmoknak is neve-
zetnek, noha szorosabban véve a' majmok csak egy csapatját teszik az-
azoknak.

—j—a.

MAJORÁNA, faja a' *Murvapikk*-nek, melly a' különvetlűek osztá-
lyába, az ajakosok közé tartozó növény-nem. A' majorána a' szálvá in-
gerlő szerek közé tartozik; fűszeres fűve porban, öntetben adatik; lég-
olaj (oleum aethereum) készítetik belőle, 's prüsszentő por gyanánt is
használtatik.

—j—a.

MAJORCA (Mallorka) a' baleari szigetek legnagyobbika. Nagysága
66 nsz. mf. 150.000 lakossal. Fő termései: bor, gabona, só, olaj, sáf-
rány, barom és vad. Éjszaki partjain itt ott klárisok is találtaknak. —
Fővárosa: Palma; van kikötője, tudományos egyeteme és püspöksége.
Itt lakik a' baleari és pityusi szigetek főkapitánya is. Lakosai száma
30.000. *Porto Pi* kikötője jeles, és a' st. carlosi fellegrvár által véde-
tik.

Sz. E.

MÁK, a' különvetlűeknél a' mákosok családjába tartozó növény-nem,
sok himes, egyenys; esészéje két levelű, nyiláskor leeső, hokrétája 4
szirmu; bibéje nagy, kerek, száratlan a' magzaton fészki; tokja egy
rekeszű, a' megmaradt bibe alatt lyukadozó. Sok faja van: a' csekély,
halvány, havasi, pipacs, bujdosó 's kerti Mák; melly utol-
só viszont több fajával bir, 's magvaiért kertekben, mezőn mivelletik.
A' pipacs virágleveli (szirmai) a' bódító szerekhez tartoznak, 's öntetk-
pen vagy szirupként rendeltetnek. A' kerti mák, keleten a' *Mákonvt* (l.e.)
adja, nálunk magvaiból enyhítő gyuladás elleni fejet készítetik. Magvai-
ból jó olaj üttenek.

—j—a.

MAKACSSÁG (*contumacia*). Itt a' makacsság alatt azon teendőknél elmulasztatása értetik, melyeket valakinek a' megrendelt időben és mód szerint, a' törvénykezés dolgában véghez kellett volna vinni. A' makacsságot kétféleképp vonhatni magára, u. m. nem jövés által, midőn az alperes vagy épen nem, vagy későn, vagy hibásan jelenik meg, — és nem védelmezés által, ha valamellyik fél többszöri megintetése után is mindegyre vesztegelni hagyja ügyét. — Ha a' per kezdetekor idéztetett alperes meg nem jelenik, a' felperesnek egész keresetében elmarasztaltatik; ha pedig emlékeztetve-folytató idézésre (*reflexorio-continuatoria*) vagy visszontfelvétel (*reassumptio*) mellett nem jelenik meg, valamint szinte akkor is, midőn valamellyik fél nem-védelmezés miatt marasztatik el: a' már beperesített irományok és allegaták (vitázatok) szerint hozatik ítélet. A' makacssági ítélet, az alsóbb bíróságok által a' határidő napján, gyertyagyújtat után hozatik; a' kerületi táblákon az napon kéretik, de másik napon hozatik; a' királyi és báni táblán csak a' határidőtől számítandó negyediken kérethetik. A' királyi, báni 's kerületi táblán és horvátországi törvényszéken a' makacssági ítéletnek sikere függésben marad, olyképen, hogy ha a' kerületi tábla, és horvátországi törvényszék előtt a' tizenötöd nap közben megjelenő alperes, késedelmének törvényes okát adhatja, a' makacssági ítélet alól feloldoztatik; de ha okot adni nem tud, az előbbi ítélet, a' költségeknek hozzá adása mellett, megerősítetik. A' királyi és báni tábla előtt, a' hosszú folyamatu perekben tizenötöd nap közben megjelenő alperes, a' költségeknek visszatérítése után, perét szabadon folytathatja; a' rövid folyamatuakban mindazáltal, késedelmének elegendő törvényes okát nem adhatván: a' költség hozzá számításával az előbbi ítélet megerősítetik, 's illyenkor a' perujtáson kívül minden egyéb orvóslatok sikertelenek. A' makacssági ítéletet kérni kell. Bűn és házassági perekben nincs helye.

Kunoss.

MÁKONY, 1) az a' levegőn megszárasztott massza, mely bevágás által a' máknak zöld magtartójából foly ki, 's először fejér, azután barna lesz (neveztetik *Mastai*-nak) hihetően az öszvetört egész növénynek megsüritett nedvével (*meconium*) vegyítettvén. Leginkább Persiában, de Keletnek más tartományában is készül, barna, átnemlátszó, nyulós, vízben nagyobb részint felolvad, a' karczolás helye félig barna, kerek, 4—16 unciányi nehéz, maklevelekbe vagy magtartókba takart pogácsákban árulják, ize kesernyés, émelgős, későbbben erős és égető. — Szaga kellemetlen, bódító. A' mákonyt Európában is sokképen igyekeztek készíteni; de ez a' keletinél sokkal alább való, ereje kisebb. Szoros chemiai vizsgálat után benne több alkaloidok (*morphium* és *narcotin*), egy tulajdon savany (*meconysavany*), balsam, kővér olaj, kaucuk, valami tulajdon repülő anyag, gyanta, gummi, vonati agyag találtattak. Legjobb a' thebai mákony, mely Egyiptomban Thebe vidékén készül. Ez alatt már ma, a' tiszta kiválogatott mákonyt értik, akár honnan való legyen az. 2) A' mákony egy a' legrégebb és leghathatósabb gyógyszerek közül. Erejét felette nehéz meghatározott alaptételekre vinni. Csak a' veheti hasznát, kiesmeri és ért hozzá. Sem az izgatók sem a' bódítók rendébe nem lehet tenni, pedig mind kettővel vagynak köz tulajdonságai. Azokban, kik hozzá nem szoktak, olyan forma jeleket hoz elő, mint a' bor. A' honnan Mahomed követői, a' nálók tilalmas bor helyett úgy élnek vele, mint diaeteticai szerrel. Különösen isszák ütközet előtt hátor-ságok felemelésére; a' szomorúságban a' csuda képzeletek elűzésére; a' hóbortos vallásosok azért, hogy mintegy megihlettetvén, látásokba merüljenek; a' költők képzeletek elvenítése végett; az elgyengült buják, hogy erősebbek legyenek a' gyönyörök édelésére 'sat. Onnan van, hogy keleten a' mákonyevő emberek nem ritkák, kik a' mámor pillantatiban érzett gyönyörűségeket hasonlíthatatlanoknak állítják, melyeket azonban a' mai Törökök, kedvetlen következesekért megvetnek. Ez a' felemelkedés ugyanis nem csak gyengeséget hágy maga után, nem csak a' lelket

és érzéseket tompítja el, hanem ha egymás után hamar és sokszor ismételve nagy adatban vétetik, egyenesen erőtlent, bódít, sőt igen nagy adatban gutaütési állapotba is helyeztet, melyet az érzések zavarjával rángatódás követ, és igen könnyen lehet halálos. És ez az oka hogy a mákonyt a mérgek, még pedig a bódító mérgek közé, számlálják. Ugyan ezen tulajdonsága által mérséklett adatban, a fájdalmakat enyhíti és álmot hoz; melyért is sokszor jelenetes eszközül használják; — a hasmenést szünteti, a görcsöket feloldozza, a hörkigőzöléget előmozdítja. Alig van betegség, melyben a mákony bizonyos körülmények közt ne kívántatnék, másokban pedig ártalmas ne lenne. Általában a tiszta és éles gyuladásoknál, mind addig míg ezek fő polczon vagynak, épen nem rendeltethetik, valamint az olyan lázoknál és más nyavalyáknál sem, melyeknek elüzésére tisztító eszközök kívántatnak. Szokott adat belőle egy grán, — de sokszor kisebb adat is elég. Ugy hozzá szokhatik a test, hogy egy scrupulust, sőt többet is megbir. Ártalmas erejét, sokképen akarták más szerekekkel való öszvekötés által elhárítani; a honnan most tulajdon állatjában ritkán rendelik, hanem különféle formákban, melyeket közönségesen opiatumoknak neveznek. Illyen a többek közt Dover pora. Az orvosi rendelésekben az opium nevezet kikerülése végett, a későbbi időkben ezen szóval élnek *Laudanum* (ezt kezdte legelőször Paracelsus). Tapasz, kénét, kása formában, kívül is használják, ugy szinte allövet és befecskendezésben. Gyakran a csupa szaga is gyógyit. A mérgezési esetekben ellenszerei: a növény savanyok, naphthák, kámför, ammonium, kávé, ipecacuanha 'sat.

MAKRELE, I. SKOMBER.

MALABAR vagy *Malebar*, Gangesen inneni tartomány az indiai félszigeten, a nyugoti tengerpart hosszában; igen jó borsáról, borspartnak is neveztetik. Bóven terem riskását, gyümölcsöt, fűszert, borsot, gyömbért, fahéjat és drágaköveket. Különbféle országokra osztatik, melyek közül nevezetesebbek: Calicut, Cochin, Cananor, Cranganor, Angamele, Manigale, Tanor Travancor 'sat. melyek külön fejedelmek által igazgattatnak. Négy nagyobb folyóji: *Pergera*, *Panage*, *Cranganor* és *Cochin*. Lakosai kik *Tamulereknek* is neveztetnek, fekete vagy feketés barna színűek, 's kellemes ábrázatnak. Nyelvek a főnyely Keletindiaiban. A Malabarok az Indusok módjára szinte több osztályokra osztatnak, 's a Pariák itt annyira meg vagynak vettette, hogy ha közülök valaki egy katonához (naiv) közeledni merészel, ez azt azonnal megölyheti. Vallásokban az Indusokhoz hasonlítanak, csak hogy ezeknél több bálványt imádnak. — Jelenleg ez egész tartomány, fejedelmével együtt, az Angoloktól függ, az előtt a kereskedés nagyobb részint a Portugalok és Hollandok kezében volt.

Sz. E.

MALACHIT, setétfü- és smaragdzöldszinü rézércz, leveles, rostos vagy sűrű alkattal, jégdarabokban találtató, vagy fűrt, tojás, bunkós idomban, és idomtalanul, meneteken, telepekben más érczekkel együtt; különösen szép Chiliben és Sibiériában. A rostos, finomá törve festék gyanánt szolgál; a sűrű pedig, minthogy szépen kisimítható, szelenczéké, késnyelekké, gombokká, gyűrű 's nyaktó-kővé dolgoztatik ki. Festésanyagul is szolgál. Régente drágakőnek tartaték. —j—a.

MALACHOWSKY, híres nemzetség a lengyel status és literatura történeteiben. M. Szaniszló gróf, poseni nádor, az eszességéről 's tanultságáról elhíresült krakoi püspök M. János testvérének fija, II. August lengyel királynak követje volt a karlowitzi békegyűlésnél (1699), hol Kaminiéc erősség, 's egyéb a portának a zurawnoi békében 1676 áltengedett tartományok visszaadatását a lengyel köztársaságnak, kieszőközlé. Fija M. János a korona nagycanczellárja, nagy kormányfi, ékeszőzó, 's a lengyel literatura nagy lelku előmozdítója volt. Ennek egyik maradáka M. Szaniszló gróf, (Saint-Nalecz) a lengyel korona nagyreferendariusza, marsallja vagy előljárója volt a confederationnak és az

1788—92-ki országgyűlésnek. Ó eszközlé ki nagy esze és befolyása által a' Maj. 3-kán 1791-ki lengyel constitutio behozását. Meggyőződve, hogy hazája jóléte annak függetlenségében áll, teljes erővel ellene szegűle az orosz párt terveinek, mellynek fejei az ő testvére, M. Hyacinth gróf nagykancellár, Kossakowski püspök, 's a' korona nagyvezére Branicki valának. Mint marsallja az 1700-ki országgyűlésnek, aláírta a' köztársaságnak Burkusországgal kötött szövetségi egyezségét. Midőn a' háboru Oroszországgal kiűtte, annak költségeire nagy segedelmet nyújtott pénzben és élelemben. Hijában igyekezék a' confoederatio formálását Targowitzban késleltetni. Veszélyben lévén, bator ellentállásának áldozatjává lenni! Bőcsbe vonult. Midőn Kosciuszko 1794 a' lázadást rendbe szedé 's a' Lengyelek Varsóban fegyverhez nyultak, ő ezen vállalatban nem vön részt. Későbbben mindazáltal 1799, Varsóban elfogatott, 's egy évig Krakóban élt mint statusfogyoly; mert őt okozák a' lengyel országgyűlés Majlandban öszvejövetelének tervével. Szabadon bocsátatván, jószágaira ment. A' franczia fegyverek előmenetelei Lengyelországban 1807 ujra felébreszték bátorságát; hazafijai zászlója alatt harczola. 's a' varsoi herczegség visszaállítása után a' tanács elölülőjévé nevezetett. Mindektől tiszteltette meghalt Dec. 29-kén 1809. — Testvére, a' felebb nevezett koronacanczellár, Hyacinth gróf, 1791 ugyan megbékűle vele, 's a' királytól igazságministernek nevezteték ki; de midőn Katalin hadat izent, 's a' király maga is tanácslá a' targowiczi confoederatiohoz állást, ismét elszakadt testvére pártjától. Későbbben visszavonulva élt jószágain 's a' literaturával foglalatoskodott. Meghalt Mart. 27-kén 1821 Bódzechowban, 84 eszt. Az utolsó lengyel zivatarban ismét két Malachowsky gróf tünteté ki magát, mint törvényadó és harczoló.

—h—

MALAGA, jeles, de szűkre építetett város Granadában, Spanyolországban. Híres kikötőjét egy hosszú töltés védi. Egy püspök lakhelye; lakosai száma 42,000. Nagy kereskedést üz börral, olajjal, fige 's egyéb déli gyümölcscsel. Malaga azon kevés spanyol városok közül való, melyeket a' Francziák benyomulásokkor nem száltak meg. Sz. E.

MALAJOK, Raffles („*Aziat. res.*“ XII. Lond. 1818) szerint ásiái nép, melly az arab vallás és nyelvi felvétele, 's arab vérrel keveredése által, eredeti nemzetségétől elválván, új néppé alakult. A' 13 században Malakka félszigeten találunk Malaiokat, hol hasonnevű várost és országot alkotának, mellynek zultánjai Szumatra egy részét hódíták meg. Innen a' Sunda, Philipp, 's Moluk szigeteken telepedtek meg, hol ma is találtatnak malaji nemzetségek, a' malakkaiakhoz sok tekintetben hasonlóak. Akkor még egy nemzetet képzettek, melly Ásiában fontos szerepet játszott. Számos chinai, cochinchinai, hindostani 's siami hajók kötöttek ki Malakka partjain. Ma különbféle nemzetségekre szakadozottan, különbféle kormányok alatt élnek. Ez elpusztulásnak okai részint az Europaiaknak, leginkább a' Hollaándiaknak, az indiai vizeken való elhatalmazásában, részint a' Malajok feudális rendszerében fekszenek, melly által a' nemzeti erő megosztaték, a' közlélek pedig a' vazallok nevedő hatalma mellett lehetetlené lett. A' Malajok erősek, izmosak 's igen setétbarna színűek; hajok hosszú, fényes hollófeletek; orrok nagy és lapos; szemeik nagyok és tüzesek. Hirtelenharag, melly böszültséggel határos, hivetenség, féltelenség, zsákmány- 's vér-szomju, jelelik az ásiái Malajokat; az australian ellenben többnyire szelidek, jó indulatúak társalkodók, nyiltak és szerények. Az ásiái Malajok között, a' testi alkatra kormányra, 's ama' saját böszültség 's kegyetlenségre nézve szembetűnő a' hasonlatosság. Nagyobb részint Mohamed vallását követik, a' hajózást, háborukat, rablásokat, kiköltözéseket, szóval a' merészleteket szeretik. A' Koránon kívül, majd minden tartománynak saját törvénykönyve is van. A' Malakka-tengeri codex már 1276 erősített meg, Mohammed sakh malakkai zultán által. Azonban mivel becsületek oktan törvényeihez még inkább ragaszkodnak, mint az emberiség 's igazságéihoz: ma is csak az erő-

sebb uralkodik nálok. Békekötéseik 's barátságok tartósságát, önhasznok határozza meg. Szüntelen háboruban élnek magok között, vagy szomszédjaikkal. Malaji hajó, 25 emberrel, 40 ágyus europai hajót képes megtámadni. A' szabad Malajokat soha gyilkok nélkül látni nem lehet; általában véve a' fegyverek, 's nevezetesen a' gyilkok készítésében igen ügyesek. Az opiummal nagy mértékben élnek; béke idején restek, a' munkát szolgálókra bizzak, 's a' földmívelést utálják. —cs.

MALAKKA, nagy félsziget Asiában, mely az indiai félsziget déli 's Gangsen tuli részét teszi. Sumatra szigetétől a' malakkai szük-tenger által választatik el. Három kis királya van: az ilhori, pahangi és quedaí, kik mindnyájan a' siami királynak adóznak. Földje bőven terem riskását és borsot, 's ad elefánttetemet, spanyol nádat, kevés aranyat 's at. De főkereskedése leginkább finom czinból áll, melyből a' Hollandiak nem régiben évenként Chinába 20,000, 's Európába 5000 mázsát hordtak el. Sz.E.

MALHERBE (*François de*) első francia classicus lyrai költő, szül. Caëben 1555 körül, egy régi nemes nemzetégből; előbb hazájában, utóbb Heidelbergben és Baselben törvényt tanult; de midőn atyja protestánszá lön, úgy látszik, a' catholica anyaszentegyház iránt érzett buzgóságból, katonai szolgálatot vett, 's a' Liga alatt szolgált. Azután IV. Henrik lett énekei tárgya. Minekutána 6 francia király alatt élt volna, 1627 ugy halt meg, mint IV. Henrik kamarása. Malherbe, kora első költőjének tartatik. Sz.E.

MALOSA SZÓLÓ, I. SZÓLÓ.

MALPLAQURTI ütközet, a' legvéresebb az egész spanyol örökségi háboruban, melyet a' szövetségesek vezérei *Marlborough* és *Eugen* Sept. 11-kén 1709 nyertek meg a' Francziák ellen *Villars* alatt. Amazok *Tournay* bevétele után, Mons-t (Brgent) akarák bekeríteni. Ennek megakadályoztatására *Villars* ellenek indult, 's alatta mint önkényes szolgált egy régibb marsall, a' nemes vitéz *Boufflers*. A' francia sereg 70,000 ember 's 80 ágyuból állott. De a' szövetségesek, kiknek 80,000 emberek 's 140 ágyuk voltak az ellenséget megelőzték 's Malplaquetnél megtámadták. *Marlborough* a' jobb szárnyon, *Eugen* a' derékon, 's *Tilly* és bizonyos gróf *Nassau*, a' balszárnyon parancsoltak. A' balszárny csak hamar megveretett 's futásnak eredt; a' legnagyobb erőltetéssel harezola *Marlborough* a' jobb szárnyon; tizenkészer újítá meg a' praetendens, II. Jakab fija, sz. György lovag, a' francia lovassággal a' megtámadást: ekkor *Villars* serege derekát egy kevesé megfogyasztá, hogy a' bal szárnyat megerősítse. E' pillanatban *Eugen* a' francia középpontra tört, védő sánczait rohanással bevette, 's a' testőröket hátra veré. Sebesen sietett ugyan a' marsall a' balszárnyról középpontja mentésére, de megsebesített, középpontja áltrontatott, 's mind a' két szárnya egymástól elválasztatott. Az ütközet el volt vesztve. Mintegy 30.000 holt 's haldokló, főképp Hollandi, feküdt a' csatatéren. A' Francziák tiz, a' szövetségesek husz ezeret vesztettek. A' győzedelmesnek sem ágyuk, sem foglyok nem jutottak kezére. *Boufflers* a' sereget jó renddel vezetévisza le *Quenoy* és *Valentiennes* között. Sz.E.

MALTA (*Melite*), a' földközi tengerben *Sicilia* és az afrikai partok közt fekvő sziget; nagysága 6 nsz. mf. 's olly annyira sziklás, hogy földet *Siciliából* kénytelenek a' lakosok reá hordani. Eghajlatja meleg, sőt forró, a' tengeri szelek által mérsékelve. Narancsai, citromai, figőji 's granátalmái, édességekre nézve sokkal felülmulják az olaszországiakat. Lakosai száma igen nagy, 90.000; kik is arab vagy saraczen eredetűek, 's olasz és arabból kevert nyelvet beszélnek. Fő foglalatosságok a' pamuttermesztés, továbbá a' halászat és kereskedés. — Fővárosa *La Valletta* a' világ legnagyobb erősségei egyike. Tulajdonképen 5 városból áll, 's 32,000 lakosa van. Három tágas kikötőji egész tengeri hajósereget befogadhatnak. — Malta szigetéhez tartoznak még *Gozzo* és *Comino* kis szigetek, 2 nsz. mf., 24,000 lakossal. — V. Károly Maltát 1530 a' Jo-

hanniták rendjének ajándékozta, kik itt 1565 a' Törököknek iszonyu dühös megtámadásokat vitézül kiállottak, 's a' Törököket nagy veszteséggel visszaverék; 's így e' rend bírá e' szigetet 1798-ig, mikor Bonaparte egyiptomi utjában azt elfoglalta, a' valettai erősség minden ellentállás nélkül adván meg árulólag magát. 1800 kénytelen volt az itteni francia őrizet magát az Angoloknak megadni, kik e' szigetet kemény ostrom által kiéhezették. Az amiensi békekötés szerint e' szigetet vissza kellett volna a' rendnek adni, de az Angolok ezt nem teljesítették, sőt azt mostanáig bírják, — 's ez által a' Középfengeren uralkodnak. — Az Angolok itt egy kormányzót, egy katona-parancsnokot és 6000 főből álló őrizetet tartanak; egyébiránt az itteni lakosokat jusaik 's vallások teljes szabadságában meghagyták, 's tisztviselőjüket is ezek magok választatják. Sz. E.

MALTAI VITÉZEK, I. SZENT JÁNOS LOVAGJAI.

MAMELUKKOK (Mamlukok, arab. Memalik, rabszolga). Így neveztek a' Kaukaszus tájáról származó rabszolgák, kik uraiknál házi szolgálatokat tettek, 's később statushivatalokat nyertek. Különös testet azonban nem képzettek. De midőn Dzsingischán a' 13 száz. Ásia nagy részét elpusztítá, 's a' lakosokat rabszolgaságra hurcolá, az egyiptomi zultán Nodsmaddin 12,000 Mingreliaiak, Aserkassok, nagyobb részint pedig Törökökből álló sereget vásárlott, őket hadi ügyességekben gyakoroltatá, 's különös testet képzett belőlök. De ezek nem sokára féktelen lázadóknak mutatkoztak. Turan zultánt, az említettnek követőjét, megölték, 's helyébe Ibegh Mamelukkot választák. Uralkodások Egyiptomban 263 évig tartott. Ez alatt sok merész tettet követének el; a' Francziákat egész keletről kiűzték (1291). I. Selim vetett véget hatalmas birodalmoknak, Kahira fővárosokat 1517 ostrommal vevén be. Egy török helytartót rendelt ő Egyiptom igazgatására; de a' körülményektől kinszerítettván, a' 24 beyt, kik mint helytartók a' tartomány különböző fele megyéit kormányozták, továbbra is meghagyá. Így maradtak a' dolgok mintegy 200 évig. Azonban a' mult század közepe óta ismét annyira nevedett a' Mamelukok hatalma, hogy a' Portától kinevezett basa, csak az ő kények szerint uralkodott. A' francia revolutio alatt a' Mamelukok, név szerint Murat bey, nagy szerepet játszottak. A' Mamelukok, kik egész Egyiptomon keresztül szét voltak szórva, 's kiknek száma 10—12,000-re mehetett; többnyire rabszolgák által szaporodtak el, kik fekete és caspium tenger tájairól hozattak Kahirába. A' beyek csak közülök választattak. Az Egyiptomban kiszálló Francziákat nagy dühvel rohanták meg, de az europai ágyutűznek ellent nem állhatván, sokan elveszték, sokan az ellenséghez mentek ált. A' mostani basa MOHAMED ALI (l. e.) árulás által, 1811, a' beyeket semmivé tette. —cs.

MANCANDO (rövidítve manc.) annyit tesz a' muzsikában, hogy valamely darabnak időmértéke mindig lassabb lassabb lesz, 's a' hangnak mindinkább gyengülnie 's mintegy eltűnnie kell. —gy.

MANCHESTER nagy és nevezetes gyáros városa Angolországnak, 37 mérföldnyire Londontól, Lancaster megyében, a' Bridgewater csatorna és Irvell folyó mellett, mellyen egy holtzatnu szép vashid vezet át a' folyón tuli Salford külvárosba. A' város régibb része — a' gyárok tanyája — régi izlésben épült. A' város legszebb része az ugy nevezett *Crescent* — fél hold formájára épített házsor, szép erkélyekkel, melyekről az előtte folyó folyama leláthatni. Lakosai száma 133.000, kik leginkább pamutgyárokból élnek, 's ezen gyárokkal az egész tájat 's a' szomszéd megyéket is foglalatoskodtatják. Több van itt 200 gyárnál. Van 5 vasöntő hámora is. — Hajókázását 's kereskedését a' köszén itteni olcsósága, 's jel-s csatornái, nevezetesen Bridgewateri herczeg csatornája, segítik elő. Vannak itt több nagykereskedő házak és egy börze is. Sz. E.

MANDOLA I) lapos, tojásforma, egyik végén hegyes, barna, hamvas, barázdás héjjal bevont, belől fejjér magva a' mondolafa csontárja-

nak. — Két fő faja van: a) édes mandola, kellemes édes ízű; a' kesreskedőknél vagy csontárjokból kivéve, vagy azokkal együtt található. Az utóbbiak többfélék, nevezetesen: barbariaiak, Barbariából, hosszú, font kosarakban, — legkisebbek és legrosszabbak, — hosszúak, különösen Malagából, — széleseek és nagyobbak a' valenciaiak; — a' provenceiek vastagok és kerekék, de kedvesebbek. Az olasz mandolák közt legjobbak az ambrosiniek. A' szakácsok az ételekbe és süteményekbe, valamint a' cukrárszok is cukor miveikbe ezt használják. A' mandolatéj készítésre is ezek legalkalmasabbak. Mikor használni akarják, lágy héjjokat meleg vízben való áztatás által szokták rólok levenni. A' gyógyszerárokban fejtre és az erős és csipős, különösen gáyntanemű orvoságok erejének lágyítására használják. b) Keserű mandola, az édestől csak keserű ízében különbözik, melly is azonban nem a' kinyomható olaj tulajdona, hanem annak nyálkájához ragad. Minthogy keserűsége nem kellemetlen, ételbe ezt is szokták tenni, — és helyesen, mert kevés belőle nem árt. De sok állatoknak (macska-, kutya-, mókus-, róka-, galamb-, tyuk-, 's más madaraknak) mérge, — szokatlan nagy adatban az emberekben is, kivált a' gyermekekben, mérge crejú. — A' bortól való megrészegedést ki lehet vele kerülni. — gyógyító ereje a' váltó lázban és pánthika férgék ellen, több ízben tapasztaltatott. A' legújabb időkben találták ki, hogy benne kéksav. van, és sajátsága ezen épül. 2) A' böncztudományban mandoláknak neveztetnek azon két mirigy nemű testek, mellyek a' puha szájpaddás bolthajtásos ránczain vagynak, és a' mellyeket, kivált ha megdagadnak, a' nyak oldalán kívülről is lehet érezni.

P.

MANDOLINA (olaszul Mandola, Mandora) egy lant forma, négy huru kis hangszer, mellyen tollal, vagy a' jobb kéz egyik ujjával játszanak. Az ilyen hat vagy több hurok szerek, mivel a' lanthoz még inkább hasonlítanak, *Mandores luthées* nevet viselnek.

—gy.

MANDSU, MANDSUROK. A' mandsuri néptörsokhöz, melly keleti Sibirijában 's nyugati Mongolijában nagy tartományokat 's pusztákat bir, két nemzet tartozik, a' Mandsurok és Tunguzok. A' legrégebb időkben Kin vagy Nyudsen név alatt voltak ismeretesek, 926 oltá a' Kitanok adófizetői, laktak éjszakraon Koreától, egész a' Kelettengerig 's Amur folyáig. 1114 Okota alatt a' Titanok ellen fegyverre keltek, 's 1118 Chinában a' Kinországot alapították. Taitsong a' Kitanok országának Ejszakchinában 1125 véget vetett, a' Sangokat, kiktől segítségül hivatott, megtámadá, Petschelit 's Chensit elfoglalá, Weytsongot, China egy részének urát pedig egész Ejszakchina átadására kinszerité, úgy hogy ennek egyedül déli China maradt. A' Mongolok eddig a' Kinok alattvalói, Taitsong követői ellen fellázadtak, 's földjeik egy részét elfoglalák. 1208 Dsingiskhán az adót megtagadá tőlök, 1212 és 1213 végkép megverte őket, függetlenségét kivívta, 's megfordítva most ő tevé adófizetőivé a' Kinokat. Oktai a' hadat folytatá (1230) 's Gnaitsong alatti országokat feldúlá. A' Kinok kiűzetése után, 1556, Mandsu név alatt ujjonan felléptek. Leatongban felfogadtattak, de már 1616 Tienming alatt Chinába ütöttek 's sok földeket tevének sajátjokká. Li, a' belső meghasonlásokat hasznára foditandó, a' lázadás tüzét még inkább éleszté, 1643 Weytsong császárt támadá 's győzé meg. A' császár felakasztá magát, 's benne a' Ming dynastia kihalt. Most megbékülének a' Mandsukkal. Tsonte Li-t Pekingből kiűzé, de győzelmes tettei között kimulván, fija fejezé be atyja merészleteit 1664, melly idő oltá Chinában a' Mandsu-ház uralkodik. — Orosz hatalom alatt Mandsuk nincsenek; mert midőn ezek Sibiria-ba beütöttek, a' Mandsuk, ottani birtokaikat elhagyván, Amur folyá-hoz 's Chinába vándoroltak; a' kik pedig ben maradtak, azok a' mertsinski béke következtében, a' Chinai birodalomhoz estek vissza. Két századja már, hogy nyelvek chinában udvari nyelvé lett, 's azolta litera-

turával is bírnak a' Mandsuk. Klaproth J. Parisban 1828 „*Chrestomathie Manduch*“ adott ki.

MANES, a' Romaiaknál a' holtak lelkei. Lareseknek is nevezettek, ha jótévéők voltak, ha pedig ártalmasak, Larvaknak, vagy Maniáknak. Voltak, kik az emberek jó és rossz szellemeinek tarták őket, melylyek az élöket mindenüvé kísérik. A' Maneseket a' föld alatti istenek közé számlálák, de azt hívék, hogy néha mint kísértetek, a' földön is megjelennek, 's ugy vélték, hogy ez különösen Aug. 30kán, Oct. 4kén és Nov. 7kén történik, azért is ezen 3 napot szerencsétlennek tarták a' Romaiak. A' nép azon hite, hogy a' meghalt ember lelkének hatalmas befolyása van az élők rossz vagy jó sorsára, kiváltkép azokéra, kikkel az annak előtte szoros egybeköttetésben volt: közönséges félelmet gerjeszte a' Manesek iránt, 's ennél fogva a' Romaiak igen ovakodtak, őket megsérteni. Azt tévén fel, hogy a' Manesek mindenkit üldöznek, kik az ő tetemeik nyugalmaát háborgatják: igen szentnek tarták a' temető helyet 's áldozatot (*inferiae*, *libatio*) nyújtottak a' Maneseknek, sőt, ha nem tudták ha el van e' temetve a' halott, *cenotaphiumot* is állítottak fel, 's a' halott maneseit inepélységen hívák oda nyugalomra, attól tartván, hogy különben sokáig tévelyegnének a' felső világban az élők kinyára, 's testeket keresnék. Továbbá azt is hívék a' Romaiak, hogy a' Manesek a' vért kedvezéssel fogadják 's ezért a' máglyáknál különféle állatokat 's kivált olyanokat mellyeket a' halott szeretetett, megöltek, 's a' holt testtel együtt elégették. X.

MANHEIM, a' badeni nagyhercegség fővárosa; 's Németország legszebb városainak egyike, fekszik a' Rajna keleti partján, hol a' Neckar ebbe bele szakad. Hajdan sánczokkal és bástyákkal volt körülvéve, de mind ezek a' háborukban elpusztulván, a' város most mindenfelől nyitva áll. Közönséges térei között a' vásár- és a' díszpiacz, templomai közt pedig a' hajdan jesuita igen pompás templom, 's a' várkapolna legjelesebbek. Épületei közt nevezetesek a' játékszin, fűvészkert, csillagász torony, fenyitékház, árvaház 'sat. A' nagyhercegi vár (kastély) nagy és felette pompás. — Lakosai száma az utóbbi időkben 22,000re szált alá. A' kereskedés és gyárak, minden kedvezés mellett sem látszanak benne divatba jóni. A' francia háboruk elején e' város sok viszontagságot állt ki. Hajdani hajóhidja helyett, most repülő hidja van a' Rajnán. Sz. E.

MANILIUS (Marcus), romai költő Augustus időköréből. Élete környülményei esmeretlenek előttünk. Nem annyira költészségéről, mint arról hires, hogy ő volt egyedül a' romaiak közt, ki Aratossal vetélkedve, egy csillagászi oktató költeményt írni törekedett. Ebből csak 5 könyv maradt fen „*Astronomia*“ czim alatt, 's költészeti becsé nem nagy, de sokkal nevezetesebb tudományos tekintetben; azonban találtnak benne egyes szép és finyes helyek, mellyekhez leginkább a' könyvek kezdetei tartoznak. Főkiadásai a' Bentleytől (London 1739. 4.), Stóbertől (Strasb. 1767) és Pingrétől (Paris 1786. 2 köt.) valók. X.

MANILLA I. PHILIPPINÁK.

MANIPULUS I. LEGIO.

MANKO-KAPAK, alapítója 's első inkája a' perui birodalomnak, mellynek lakosai azon időben, midőn a' Spanyolok velek megismerkedtek, emlékezetét nagy tiszteletben tarták. Pallérozá őket, 's a' hasznos foglalatosságokat, nevezetesen a' földmívelést megismerteté velek. Mint fija a' napnak lépe fel közöttök, és belsejük mint legfőbb és esmeretlen istenséget Fachakamakot, azaz a' világ lelkét vagy támaszát, külsőképen pedig mint alárendelt, látható és esmert istenséget, a' napot, az ő anyját tanítá imádni, 's ez utóbbinak azon jótéteményekért, mellyekkel az embereket tetézi, áldozatokat tenni parancsolt. —h—

MANLIUS (Marcus) Capitolinus, bajnok, dicsvágyó, nyugtalan romai patricius és consularis. Midőn a' galliaiak Brennus alatt 390 K. e. Romát elfoglalták, 's a' Capitoliumot bekerítették: egy setét éjjel roha-

nás által próbálák a' sziklavárt bevenni. Már a' falak tövéhez értek, az örök ennek megmászhatalanságába bizakodva el hagyák magokat álm által nyomatni. Már talált az ellenség olyan helyre, hol a' fal megmászható volt, midőn az őrsereg egynehány lud (Juno szent madara) gágogása által felébresztették. Mindenki fegyvert ragadt, M. első ért a' veszedelem helyére, hol két Gallus már felmászott a' fal párkányzatára. Ezeknek egyikét kardjával ejté el, másikat paizsával taszítá le. Példája a' többieket is lelkesíté, a' Capitolium megmentett, és M. Capitolinus mellékevet nyert. Egy későbbben tett törvényjavallata, hogy a' nép az adó alól felszabaditassék, felfingerelvén ellene a' Senatus, mint lázító befogatott; de a' nép közkívánságára, mely benne jóltévőjét tisztelé, szabadon kelle őt bocsátani. Nyugtalan lelke mindig tovább üzé; végre az uralkodásra vágyott, annyira, hogy magok a' nép szószólói lettek vádolói. Halálra ítéltetett s 383 Kr. e. a' tarpeji szikláról letaszítottatott.

MANLIUS, (Titus) Torquatus, romai consul és hadvezér, Manlius Imperiosus fija. Elénk lelke mellett nem hirt tehetséggel magát jól kifejezhetni. Atyja, ki e' miatt nem meré a' városba vinni, falun hagyá a' rabszolgák között. Ezen bánásmód olly igazságtalannak tetszett Marcus Pomponius népszószólónak, hogy őt e' tettéért számadásra idézteté. A' fia bosszankodva, hogy atyja ő miatta üldöztetik, kezében tőrrel sieté a' szószólóhoz. 's megesküdteté ezt, hogy vádjától el fog állni. A' nép ezen gyermeki szereteten megilletődve, őt a' következő évben hadi tribunná választá. Erre táborba szállt ő a' sereggel a' Galiaiak ellen, kik közzül egy, a' legvitézebb Romait párviadalra hívá ki. M. elfogadá a' kihívást, meggyőzé ellenfelét, és annak aranyklánczával (torquis) ékesíté magát. Innét vevé Torquatus mellékevet, mely utódjaira is szállt. Egynehány évvel utóbb dictatorrá nevezteték, 's ő volt az első Romai, ki a' nélkül hogy consul volt volna, viselé e' méltóságot. Ezentul többször megnyeré a' consulságot; a' többek közt consul volt 340 K. e. a' Latinusok háboruja alatt. Azon világos rendelkezések ellenére, hogy parancs nélkül és soron kívül, egy Romai se bátorkodjék esatába ereszkedni: a' fija, atyja győzedelmét tartván szemé előtt, elfogada egy párviadalt, melyre az ellenfél hadvezére által hivaték ki. Győztes lön, 's az ellenféltől nyert zsákmányt atyja lábai elé tévé. De ez bosszankodva fordula el tőle, győzedelmi koszorut ada neki, 's egyszersmind megparancsolá a' licitornak, hajtsa végre a' halálos büntetést, melyet ez megérdemlett. M., ezen kemény példa által legpontosabb engedelmisséget szerze parancsainak. Erre kevés nap mulva meggyőzé az ellenséget Visirisnél, míg consultarsa Decius Mus honjéért halálnak szentelé magát. A' senatus diadal-tiszteletet tartott neki. Ezután magányba vonult. Ó róla közmoudásként Manlianum edictumnak hivatik minden rendelet, melyben különös szigorúsággal szolgáltatik ki az igazság.

MANNA, sárgás, czukornemű, átnemlátszó, könnyen törő, puha, kevésbé vagy inkább száraz, saját édes izű, több kőrösfanemeknek (büdös, virágos, kereklevelű kőrösfű) héjából vagy önkényt, vagy vágás által folyó, a' levegőn megkeményedő állomány (substantia); enyhítő, feloldozó, kivált a' mely megnyálkásodásában hasznos tisztítószert; — más gyógyszerhez adatra használtatik inkább, mint magában. A' manna a' meleg tartományokban, különösen Calabriában, Siciliában, Spanyolországban és Amerikában terem. Legjobb, de a' kereskedésben épen elő nem forduló nem az, mely önkényt foly ki: cseppes manna (manna in lacrymis). Azután van a' csöves manna (m. canellata) könnyű, porhanyó, száraz, lapos, csatornaforma, világossárga, levél-törésű, néha tollmódra jegesült, kellemes édességű darabokban. Közönséges manna (m. vulgaris) áll öszveragadt kisebb nagyobb darabokból, melyeknek tisztasága különböző. A' legtisztább darabok ki-

válogatása által, ebből veszik a' legtöbbszöri használatu kiválogatott mannát (m. electa). Több növényekből készitenek valami mannaforma miséget. A' közönséges fenyő, - naranás, - szilva, - fekete eperj- és cukorjuharsfák levelei is izzadnak ki valami mannához hasonló matériát. 2) Az Izraélitáknak a' pusztában volt legközönségesebb eledele (2Moz. 16 r, 15, 31 v.) Ez, az alhagi bokornak (hedysarum alhagi) sűrű, nyúlós és édes nedve, melyet az Arabok Terendschadin- vagy Terendschudinak neveznek. Szedik nap feljötte előtt. Hogy mint a' harmat, a' földön és köveken is találatnék, nagyon bizonytalan. 3) Amerikai manna, melyet Mexicóban és az Antilla szigeteken a' kőrösfák adnak. 4) A' persiai mannát, mint feljebb érintők, a' Hedysarum alhagi termi. 5) Lengyel manna, így nevezik a' harmat csenkés (festuca fluitans) magvait, minekutána azokból, mint a' kölesből, ondójok letisztítása által kása készittetik; jó tápláló, könnyen emészthető, édes. Lengyel és Poroszországban, kenyérnek és lepénynek használják. P.

MANNUS, egyik hóse a' régi németeknek, Thuiscon fija, ki halála után mint véd-isten imádtatott. Ó volt a' németek Marsa. Képe, régi német harczoló óriásalakjában, állatbőr ruhával; oldala mellett paizzsal, 's egy cserfa, mint az erő jelképe alatt állva, sokáig tiszteltetik a' Rugiaknál. A' biblia történetbeli Ádámnak és Noénak is tartatott. Ó róla ezen német szó Mann, erővel és bátorsággal teljes férjfiut jelent. X.

MANOEVRÉ I. HARCZMOZGÁSOK.

MANTICA, bizonyos jelenésekből (p. o. álmokból — *Oneiromantia*) való jövendölés képzelt mestersége. (I. MAGIA). X.

MANTINEA, város Arcadiában, Argolis határánál, híres azon győzedelemtől, melyet EPAMINONDAS (I. e.) ennek közelében (362 K. e.) a' Spartaiakon nyert. X.

MANTUA, olaszul Mantova, hajdani herczegség Lombardiában. — Herczegei a' Gonzagák voltak. Utolsó Herczege IV Károly, a' spanyol öröklési háboruban a' Francziákkal tartván, ezért a' Császártól száműzöttek itéltetett, 's miután Paduában örökös nélkül megholt: Mantua az austriai mailandi tartományokhoz csatoltatott. — Bonaparte ugyan ezt az alpesen-inneni köztársasághoz kapcsolta, de 1814-ben ismét Austraia visszaesett. — Fővárosa MANTUA, fekszik egy nagy tóban, melyet a' Mincio formál. Csak két töltésen vagy föhídon juthatni a' városba, 's ezek szinte két erősségtől 's több sánczoktól védetnek. Maga a' város is fallal van bekerítve, 's egy fellegrár által oltalmazva. E' szerint Mantua a' természet 's mesterségtől egyiránt megerősített első rangú erősség. Utszáji jobbára tágasak és egyenesek, szép épületű házakkal. Nevezetes épületei közé tartoznak: a' sz. Ferencz szerzeteseinek hajdani temploma és könyvtára; a' Jésuiták hajdani temploma, csillagásztornyával, a' Palazzo della Giustitia, az 1625-ben alapított tudományos egyetem, a' fegyverház, a' 'sinagoga, a' 12 apostol malma, a' T formára épített *del Te* palota képgyűjteményével; a' tudományos és művészeti academia, 's az azzal egybekötött képiro és építő academia. 1780. 30.000 lakost számlált, de ezen szám egy harmadával megfogyott a' francia-austriai háboruk miatt. 1796 a' Francziáktól, éhség által, megvétetett, de 1799 Kray austriai vezér által ismét visszafoglaltatott; 1801 a' marengoi ütközet utáni fegyvernyugvás feltételei szerint a' Francziáknak ugyan ismét átengedettett, de a' parisi béke után viszont Austraia visszaszállott. Sz. E.

MARAT (Jean Paul), demagogus a' francia revolutio alatt, szül. 1764. Baudryban, Neufchatel grófságban. Gyógyászságra 's a' természeti tudományokra szentelé magát, és jeles észtehetséget 's esmereteket árul el. Mindjárt a' revolutio kezdetekor legmerészebb és legszilajabb demagogusnak mutatkozék; gyűlölség, dicsvágy, irigység, vérszomj ocsmány képét még jobban elrutiták. Mindenben pórnépies és

rossz akart lenni, 's valóban az is volt. Elsőben a' köz gyűlésekben veteté magát észre, ajánlatai hevessége által; azonban olly csekélynek tetszett, hogy Mirabeau a' napi rendre utaltatott, midőn Marat a' nemzeti gyűlésben azzal vádoltatnék, hogy „*L'ami du peuple*“ czimű időszakiratában azt javaslá, hogy 800 követ függesztessék fel, 's a' munka Mirabeauval kezdessék. Marat ezen megvettetésért borzasztó boszut álla. Istene lön a' legaljasabb pörnépnek, melyre borzasztó erővel hatott 's csak hamar Franciaország ostorának tartatott. Bevezettetett a' Danton-tól alapított Cordeliérek clubbjába, melly a' legvadabb fejekből állt. De M. mindnyájakat felülmulá vértyszomjuzó javalatiban, mellyek időszaki iratában a' leghevesb indulatokat lobbantgatak lángra. Az aug. és szeptemberi öldöklő jelenetekben legnagyobb részt vön; utóbb a' nemzeti gyűlés tagjává nevezetvén, szemérmertlensége semmi határt nem esmert. Ezt XVI Lajos perében is megmutatá. Midőn a' Girondisták a' gyűlésből elűzetvén egész Franciaországban bolyogtak, hogy a' guillotintól megmenekedhessenek, akkor M. nem lelt többé akadályt 's vad javalatai az előbbieket mindig felülmulák. Így eredetiekép ő töle származék a' gyanusok ellen hozatott törvény, mellynek következtésében majdnem fél milliom polgárnak kelle tömlöczbe vándorolnia. De ez alatt közelgete ezen political szörnyeteg vége; egy hős lelkű leányzó, *CORDAY SAKOLTA* (l. e.) Jul. 13. 1793 keresztül döfé tőrrel a' ferdőben. Halála után emléke a' demagogusoktól csaknem istenkép imádtatott; a' Pantheon tisztelete megítéltetett neki, 's szive a' királyi gardemeuble legdrágább edényébe tetetett. Ezen political örültség egész Franciaországban elterjedt, és számtalan áldozatok estek el, mint mondák, Marat árnyékának megengesztelésére. Végre Thermidor 9-ke más időt hozza Franciaországra. Emléke most azon mértékben csufoltatott és gnyoltatott, a' mint előbb tiszteltetett; holt teteme elvitetett a' Pantheonból, melyképei öszvetőrettek, egy őt ábrázoló báb nyilvánosan elégettetett, 's hamvai éjjeli-edénybe gyűjtetve árnyékszékre szórattak. *lm.*

MARATHON, helység Atticában, nevezetes azon győzelemről, melyet itt Kr. e. 490. az Atheneiek **MILTIADES** (l. e.) alatt a' Persákon nyertek.

MARATTOK, keletindiai nép a' Gangesen inneni félszigeten, melly csak a' mult század elején lett ismeretes, 's mintey 50 év olta hírese-deit el. Azt tartják, a' Rasbuttoktól, egy régi hadakozó néptől származik. Hindostán tartományiból, hol hajdan lakott, a' Mongolok áltai elűzve, a' Surate és Goa közt nyuló hegyekbe futamlék. Itt a' különböző nemzeteket, mellyekből álla, Sevadschi (megh. 1680) egy uralkodó alatti birodalomba egyesité, 's ennek fővárosa Settarah lön. Hegyeik közt a' háboru minden terhei ellen elkeményülve, csekély — ris-kásából 's vízből álló — éleiemhez szokva, derék kardokkal fegyverkezve, szembe nem tűnő, de tartós lovaikkal, olly a' Kozákokhoz hasonló lovasságot képzének, melly szomszédjaiknak, kiknek határára gyakran becsaptak, majdan fölelmes lön. Midőn **AURENGZEB** (l. e.) Koromandel partjait megtámadá, e' táj lakosai a' Marattokat hívák segítségül, 's a' rémületes hódító tanácsosnak látá, ezekkel kedvező alkura lépni. Aurengzeb halála után birtokaikat annyira terjeszték, hogy az mintey 28,000, noha nagy részben miveletlen sz. németmértföldet foglalna. De Sevadschi maradékai, kik Maha-Rajah (nagy fejedelem) czimet viseltek, ministereikre hagyák az uralkodást, 's midőn ez uralkodó ház utolsó ivadéka Ram Rajah 1740. nyolcz éves korában thronusra lépett, Bajiraw első minister és Peischwah nagyvezér, egy másik miniszterrel Rajojivel elfoglalá a' kormányt, 's Ram Rajaht egész haláláig (1777) fogva tartá. Ekkor a' birodalmat felosztá, 's magának a' nyugoti tartományokat választván, lakását Punahban vette; ezen országot *Punah-Marattok*énak nevezik. Rajojei a' keleti részeket foglalá el, lakóvárosává Naugpurt tevé 's a' *Berar-Marattok* országát alapítá. Bajirow, ki 1750

holt meg, nemzetségében örökössé tevő a' nagyvezéri (Peischwah) méltóságot, de még is képződék 1777 egy 12 braminból álló kormánytanács, melly a' Peischwahnak csupán a' végrehajtó hatalmat hagyá. Ama' felosztása az egész Marattbirodalomnak, nem esheték meg az előbbkelő helytartók megegyezése nélkül; ezek nagyobb hatalommal 's több jövedelemmel elégítettének ki. Innen több maratt fejedelmek támadtak, 's némellyik csak színre függő a' nagyobb országok uralkodóitól, csaknem olly formán, mint a' korábbi századokban Németország fejedelmei a' csaszártól. 1) A' *Punah-Marattok* országa a' Goa partjaitól Kambojáig terjedt. A' peischwah évi jövedelme 30 millió tallérra ment. Bajirow fija Ballagi, ki atyját az uralkodásban 1759 követé, ennek foglalásait az Indus partjáig folytató. De ez által érintésbe jöve a' Punahbirodalom azon országokkal, mellyeken Abdallah, Nadir shahnak egyik volt tábornoka, uralkodék. Midőn utóbb a' peischwah Mohamed minden követőinek kiűzését, 's a' maratturaságnak egész Indiák felett kiterjesztését eltökélé, két pártra szakada az ország (1759—61): a' Mohamedánok Abdallahhoz állának, 's 150 ezren jelentek meg a' karnawli és paniputi téreken; a' Marattok pedig a' Jatokkal egyesülve 200 ezren szállának ugyan azon síkra. Hosszu öldöklő tusa után az utobbiak hátrállának, 's ez ütközettel elveszték India feletti uralmukat, mellyre törekvének. Ezután Ballagi nem sokára megholt; fíját Maderowot nagybátyja Ragobah már 1772, unokáját Narain Rowot pedig 1773 kivégzé. Még sem nyerheté ez el a' peishwah méltóságot, mert a' meggyilkolt Narain halála után özvegyétől született gyermek törvényesnek esmertett. Salsette szigetét ajánlá most Ragobah a' bombai előlülőségnek, ha czéljához segitendé. De a' bengali tanács nem hagyá helyben a' Marattokkal kezdendő háborút, sőt 1776 egy alkura lépett, melly szerint Ragobah követeléseiről lemondott, az Angolok pedig Sassette birtokában maradának, 's ezen kívül még egy, három lak rupia (100,000 rupia térszen egy lakot) jövedelmü kerületet kell vala nyerniék. Ragobah Bombaiban maradt. Az Angolok azt állíták, hogy a' nékik engedett darab föld nem hozná be a' kialakított sommát. Ragobah barátai Punahban az ifju peischwah felekezettét megbuktatták, 's a' bombai tanácsnokok a' bengali tanács megegyezése mellett, angol sereggel küldék Ragobah Punahba 1778. Nagy szerencsével harcolának ugyan az angolok, de a' Hider-Alival kiűtött háboru miatt mégis békét ohajának; meg is köték ezt 1782, 's Salsettet és a' szomszéd szigeteket kivéve, minden foglalásaikat visszaadák. Maderow. a' meggyilkolt Narain-Row fia, szül. 1774, 1783 peischwahnak esmerteté, 's darab ideig egy másik maratt fejedelem gyámsága alatt állott. Az utolsó peischwah, Bairow, kit egy a' mostani Wellington herczeg (marquis Wellesley) vezetete angol sereg helyezé méltóságába, 1817 ellenségeskedéseket kezdé az Angolokkal. De Nov. 16 Smish ezredes által ugy megveretett, hogy lakóvárosát Punaht elhagyni 's egy hegyi várho futni kénytelenülne. 1818 megadta magát, 's most britt felügyelet alatt évi fizetésből magános életet él. 2) A' *Berar-Marattok* birodalma kevésbé keveredék külső háborukba, de annál több belső nyugtalanságokat szenvedett. Ragogi, az első Berar-Rajah hosszu uralkodása után négy fiát hagyott; a' legidősbik magtalan holt el, a' két következő Sebagi és Modagi az öröklés felett hadat folytattak; amaz elesett, ez Rajah lett. Mivel pedig a' Punah-Marattoknak az Angolokkal 1817 kiűtött háborujában először ugyan titkon, utóbb pedig nyilván amazoknak pártjára állott, egy szerződésnél fogva szinte kénytelen vala magát az Angolok alá vetni, 's várait azoknak áltengedni. — A' többi maratt fejedelmek közt leghatalmasbak *Scindiah és Holkar*, amaz ugeini (Udsen) rajah, 's tetemes hatalomra emelkedett. Ennek korlátozása végett az Anglusoktól 1802 hadal támadtaték meg, 's Wellington által 1803 megveretett, mi miatt káros békét kötni kénytelenült. *Holkar* az Indus uralkodója, kinek jö-

védelme 4 1/2 mil. f. st. megy, majd szövetségese, majd ellensége volt az Angoloknak, 1817 színt megveretett 's hódolásra kinszerítettetett. — A' Marattok a' brama vallást hiszik, erős szilárd testalkotásnak, színek feketén kezdve világos barnáig árnyékozott. Életmódjuk egyszerű, kevés szükségét ismernek. Neveltetések katonás, characterek kegyetlen és vad. Ütközet előtt az opium bizonyos nemével, vagy vadkenderrel, mellyet dohány gyanánt szívnak, részegítik le magokat. Pattantysaik az utolsó háboruban szintannyi ligyességet mint bátorságot bizonyítottak. Meghódítások az által lett könnyebb az Angoloknak, mivel a' rajahk hadakozó osztálya, melly a' többi hinduosztályokkal csak rabszolgák gyanánt bánt, általányosan gyűlöltetett. A' Hindusok csak angol felsőség alatt találhatának személy- és birtok-védelmet. A' britt tartománybeli Marattok rabló csoportonként gyülekezének össze a' Nerbuda mellett, 's az Angolokat irigy szemmel néző kisebb marattfejedelmeknél keresének oltalmat. Innen kerekedett az utolsó háboru, a' régi és kevély hadakozó osztállyal, melly 1818 szövetségeknak teljes felbomlásával, 's fejedelmi nemzetségeik függetlenségének elvesztésével végződött. J.

MARBURG, főváros felső Hessenben, 6700 l. 's egy várral a' Lahn mellett. Egy hegyoldalban fekszik mellynek tetején vagyon a' vár. A' luther. templomok között, a' sz. Erzsébet templomát szép emlékeivel megnézni, legméltóbb. Vagynak néhány mivházai. Oct. 1—3. 1529 tartatott itt a' wittenbergi és schweizeri reformatorok (Luther és Zwingli) között az esmeretes vallási beszélgetés. Marburg egyeteméről híres. —4—

MARCUS AURELIUS, I. ANTONINUS PHILOSOPHUS.

MARCELLUS (M. Claudius) híres romai vezér, ki a' második puni háboruban legelőször harcolt szerencsésen Hannibal ellen. Már consulsága idejében, 531 Roma építése után, nagy vitézi bátorságot mutatott. midőn a' Gallusok vezértél Viridomarus-t, ki őt kettős viadalra kihívta, meggyőzte, 's ez által a' Gallokat annyira elijesztette, hogy azok a' csakély számu Romaiak elől elfutottak. E' győzedelem következése, egész felső Olaszország meghódoltatása volt. — A' második puni háboruban meghallván, hogy Hannibal Nola felé fordul, ezt megelőzte, 's a' várost elfoglalta, hogy azt védje, 's a' Carthagoiakat vesztességgel kinszeríté visszavonulásra. Hannibaltól ujra megtámadtatva, ezt szinte hátrálásra kinszeríté. Idő közben 539 Fabius Maximus Cunctatorral consullá lett. Innen Siciliába ment, hol magát főkép Syrakusa ostroma alatt megkülönböztette, mellyet utóbb bevett, 's ez alkalommal, jóllehet világos parancsa ellenére, Archimedes is a' vérontás közben megöletett, kit Marcellus pompásan temetett el. Mintán itt a' Carthagoiakat még egyszer meggyőzte, Romába ment, 's ott M. Valerius Laevinussal ujra consullá választatván, Hannibal ellen folytató a' háborut Olaszországban, Canusiumnál ugyan Hannibaltól megveretett, de öszvegyűjtván futó seregét, jóllehet nagy vesztességgel, mégis győztes lett. 545, ötödszer lett consullá T. Quintius Crispinussal, 's egy ütközetben a' Liris vizénél elesett. Igy halt meg e' nagy, 's maga Hannibal előtt is félelmes vezér, ki Roma kardjának neveztetett, valamint Fabius Rom a paizsának. Hannibal az ő holt testét nagy pompával égettette meg, gyűrűjét magához vette. — 's hamvait egy drága hamvvederben fijának küldötte. Nemzetsége sokáig virágzék, 's több consularis férjfiakat számlált, míg végre Octavia fiában, kit Virgil dicsőített, kiholt. Sz. E.

MARCH MEZEJE, austriai kerület a' Ma-barthegy-alatt, az Ens alatti tartományban; különösen pedig az 5 mértföld hosszú, 3 mértföld széles bő gabonatermő síkság Bockfliezz mezővárostól a' Marchig és Dunáig, híres ütközet hely. Itt veré meg csehországi Ottokár 1260 a' magyar királyt IV. Bélát, 's elfoglalá Steierországot, melly azóta Németországnál maradt. A' második marchmezei ütközetben (Aug. 26. 1278) elesett ОТТОКАР (l. e.) Habsburgi Rudolf ellen, ki házának hatalmát

ez napon alapítá. A' harmadikban ASPERNÉL (l. e.) Majus 21. és 22. 1809, megszabadítá főherczeg Károly a' birodalmat; a' negyedikben WAGRAMNÁL (l. e.) Jul. 5. és 6. 1809, legalább fentartaték az austriai fegyver dicsősége.

MARCZAL, folyóvíz Vasvármegye keleti hátárán, melly rendezetlen állapotjában nagy darab földre kiárasztja dagadozó vizét; hasznavehetlen posványosság 's nádas berkek terjednek el partjai körül. Ezekben a' szárnyas vad csapatonként tanyáz; vizei pedig bőven adnak halat, csikot, rákot és nagy tekenőbékákat. 54.

MARCZALTÓ, magyar m'város, Veszprémvármegye pápai járásában a' Marczalnak a' Rába vizébe ömlésénél, melly elsőnek itt rendez csatornája van, és erős kőhid visz rajta keresztül. A' helységet gróf Amade szép kastélya 's gyönyörű kertje díszesíti. Határa vizenyős, de dombosabb helyein termékeny. Itt négy vármegye ütközik össze, u. m. Veszprém, Vas, Soprony és Győr vármegyék. 54.

MAREMMEK közép Olaszországban, jelesen az egyházi és toscanai birtokokban, Siena körül a' tusci tenger mellett 's az apenninek nyugoti oldalán, részint a' nápolyi tartományokban, olly egyes vidékek, mellyek nyárban a' kénkövel és timsóval felette bővelkedő föld kipárolgásai miatt csak egészség kockázatásával lakhatók. Ez egészségtelenség különösen a' 15 század óta tapasztaltatik, 's már Volterrán innen Arno felé kezd terjedni, noha Volterra a' tenger színe felett 3600 lábnyira emelkedik. Az illy megegésztelenült vidék népsége kénytelen kivándorolni, vagy hideglelés pusztítja el; 's e' rossz levegő (mal'aria) már Roma némelly utszán is uralkodik, 's idővel a' várost lakhatlanná teheti. Ellenben télen, a' Maremmek buja legelőt adnak, 's veszély nélkül lakhatók is. A' romai Maremmekben, mellyeket az előbbi kis birtokosoktól néhány herczeg megvett, drágaság idején buzát szoktak vetni. Ősszel szántanak 's az aratást közéről 's távolról gyűlöngő napszámosok végzik, 's a' buzát helyben a' szántóföldön kicsépelik. E' munkások olly vigyázatlanok, hogy vagy az ottani néhány fa, vagy a' szabad ég alatt alsznak, 's az igen harmatos éj után többnyire hideglelést kapnak, 's ha csak a' halál előbb utol nem éri őket, hegyeik közé vissza vissza vándorlanak, hol az egészségesebb levegőn gyakran igen lassan gyógyulnak fel. Minél ifjabbak, annál hamarább lepi őket meg a' halálos láz. Egyébiránt sem köd sem gőz nem gyaníttat itt egészségtelenséget, sőt inkább a' levegő igen tisztának tetszik 's a' láthatár tiszta kékségű. Toscanában próbálák a' pestisese vidékek levegőjét faültvényekkel javítani, 's valóban a' baj kisebbedett is, de koránt sem hárittatott el; mint a' Lago di Bolsena környéke bizonyítja, melly sok erdővel bővelkedik, 's mégis a' mal'ariában szenved. Antium körül már a' Romaiak alatt valának illy egészségtelenségről elhíresztelt völgyek. Most ezek, csak az ember az éjeli szabad levegőt kerülje, teljesen egészségesekek. 2000 's 1500 év előtt az egész Campagna di Roma sűrű népességű 's csupa kert volt, de hihetőleg éppen ezért akkor szinte olly egészséges, mint most egészségtelen. A' népek vándorlása óta megszűnt itt a' kisebb mezei gazdaság és az ásómivelés, mellyet Cato major annyira magasztalt, 's minél inkább papi kezekre, 's nemzetségi hitbizományokra szállának az itteni jószágok, annál egészségtelenebb lön a' hajdani romai birtok. Lullin de Chateavieux szerint a' maremmekbeli bűz és gőz, a' mindenütt kiütő kénkéforrásokat árulja el. De e' romlott levegő nem egyedül a' poshadó vizektől, vagy a' földkopaszságától származik, mert a' hegyek tetején szinte olly veszedelmes, mint az erdők mélyében. A' rossz, alkalmasint a' földnek a' természettitkos menetele által kifejlett chemiai minéműségétől származik; 's nagyon hihető, hogy ha vagy a' romlott levegő javítására valami módot nem találnak, vagy egy új tűzokádó hegy, kirohanásai által azt meg nem tisztítja, néhány század mulva közép Olaszország az Apennineken túl, télen csupán marha legelésre használható, nyárban pedig egészen lakhat-

lan sívatag pusztaság leend. A' Maremmekhez nem tartoznak a' PONTINI (l. e.) és más mocsárok, mellyek az Apenninek alatti lapályokban tespedő 's le nem csapolt vizekből származnak.

MARENGO, mezőváros az Alessandria és Tortona közti sík téren, a' monteferrati hercegségben, Sardiániában, az itt Junius 14-kén 1300 esett ütközetről híres. Bonaparte, a' mi lehetetlennek tartatott, Maj. 16-tól 27-ig az Alpeseken keresztül ment 60,000 emberrel. Az austriai fővezér Melas csak későn esmerete meg a' veszélyt; mert Bonaparte már Jun. 2. elfoglalta a' Bardo nevű sziklavart az aostai völgy bemenetelénél. Murat erre Majland felé előre nyomult. Suchet megvette Nizzat, 's Berthier Monte-Bellonál megverte Ott altábornagyot. Jun. 13. Desaix Egyiptomból Bonaparte fő hadi szálásán megérkezett; a' főseregek Marengonál egyesültek; Desaix a' consuli őrsereget vezérlé. Így esett meg Jun. 14-kén azon véres ütközet, mellyben a' vitéz Desaix életét veszté, az austriai sereg Melas alatt pedig 7000 fogoly 's 1200 holt veszteségével egészen a' Bormidán tul nyomatott. Napoleon, ki a' holtak hírét kevésebbé irigylé mint az élőkét, e' győzedelmet Desaixnek tulajdonitá; azonban ezen dicsőség Dumas Mátyás („*Précis des événemens militaires*“) szerint Kellermann generált illeti. A' marengoi ütközet napján ugyanis mel tájban a' Lannes és Victor alatt álló francia seregek, felenyire megfogyaszta 's löszereikből kifogyva, a' csatamezőt oda hagyni kénytelenitettek. Ők Kellermann general lovas osztálya védelme alatt húzódtak vissza, 's az Austraiaiaknak lassu előnyomulása 's számos lovasságjoknak hibás irányzása, időt engedett a' francia sereg romjainak, hogy ezek Desaix osztálya háta megett magokat öszveszedhessék. Az első consul ezen osztályt már Novi felé inditani parancsolta, hogy az ellenségnek Genua felé való visszavonulását elvágja. Desaix hirtelen visszahivatott, 's ő épen St. Giulianonál, a' Tortona felől Alessandriába vezető ut bal felén vette állását midőn Kellermann lovas osztályával oda érkezett, 's Savury segéd által azt a' parancsot vette, hogy Desaix generál támadását gyamoltsa. Így megújítatott az ütközet. Kellermannnak csak 400, már nyolcz órányi vívástól lovasa volt; Desaix gyalogsága 3—4000 ember lehetett. Az ellenség bizonyosnak tartotta a' győzedelmet. Desaix mindjárt eleintén halálosan megsebesiteték. Az ő, számra nézve olly gyenge seregei az ellenfél megtámadásának nem győztek ellentállni, 's futásnak eredtek. Kellermann látja a' szőlők megett, mellyek őt elfedék, hogy 6000 magyar granátosok az ellenséget üzve egymástól elszakadoztak; azonnal az ellenség közé rohan, melly e' váratlan megtámadásán elremülve 's lovasságától elvágva, magát neki megadta. Az austriai sereg azt vélvén, hogy a' francia sereg valami nagy segítséget kapott, hirtelen és rendetlenül a' Bormida felé hátrált. Így határozá el Kellermann e' győzedelmet, melly Napoleon hatalmát megalapítá. Közvetlen következése ezen győzedelemnek Alessandriában Napoleon és Melas közt kötött fegyvernynyvási szerződés volt, melly szerint az austriai hadsereg 14 nap alatt Alessandria, Tortona, Mailand, Turin, Pizzighetone, Arona és Piacenza fellegrárait, Genua, Coni, Ceva, Savona, 's Urbino erősegekkel odahagyni, 's magát Piacenzán tul, a' Pó és Mincio közé visszahuzni köteleztetett — Azon megye, mellynek fővárosa Alessandria volt, míg e' megye Franciaországhoz tartozott, ezen ütközettől *Marengo* nevet viselt. — Azon helyen, hol Desaix elesett, egy emlékoszlop állitattott fel.

Sz. E.

MARET (Hugo Bernát), bassanoi herczeg, statustitoknok, külügyek országlára (minister), pair és a' becsületrend nagykeresztese, szül. Dijonban 1758, 's korán a' diplomaticára száná magát. 1792 Londonba küldetett, hogy Angolországot a' coalitiotól visszatartsa. De minden igyekezete sikertelen volt. Később nápolyi követ lett, 's midőn ezen nj rendeltetése helyére utazna, az Austraiaiktól elfogatott, Kufsteinba vitetett 's későbbben kicseréltetett. 1799 a' Consulok statustitoknoka lön. Ham.

megnyeré Napoleon bizodalmit, 's ezt utazásaiban 's táborozásaiban kísérte. Ő segíté kötni a' posonyi, tiltsi és bécsi békekötéseket, 's 1811 külminister lett. Az 1812—13 orosz haboruban is a' császár személye körül volt. Az itt szenvedett veszteség pótlására, Januar. 1-sőn 1813', 360,000 öszveirtak kiállítását javasla a' senatusnak, 's a' közvélemény szerint ő volt oka e' haboru folytatásának, melly őt arra bírá, hogy 1814 az országlárságot a' vicenzai herczegnek átengedje. Napoleon őt most különbféle magános alkudozásokra használta, míg ő ezzel Aprilben a' szin helyről lelépett, 's csak ennek visszatértekor lépett viszont fel 1815, midőn ismét országlári statutitoknok és pair lett. A' Jul. 24. királyi rendelésbe szinte befoglalva, Parisból számkivettetett, 's a' polliczia felvigyázása alá rendeltetett. — de utóbb uti levellet nyervén, Linzbe jött lakni. Felesége a' császárnénál palotadáma volt. Sz. E.

MÁRGA. Leonhard szerint a' szénsavas mészhez, Oken szerint pedig a' Sippe-Mészhez tartozik. Van benne mész és agyag, tapintása sovány, ayagszagu, a' levegőben szétesik, ugy a' vízben is; szine fejer, szürke, sárga, veresbarna; az árviz lepte földön sokat lehet találni. Oken felsztja a) Juten márgára, az megkeményedvén kuphéjos elválása van, — Svédországban és Würtembergben. b) Féligformált Marga (márgafoszlókö) köves, foszló. c) Formálatlan Marga (kőmarga) sokszor kövé volt dolgokkal van együtt, igen közönséges. Ha csomókban van neveztetik Marga diónak, mellynek különböző formája van, gyakran üres. Ha átluggalt, márgatuffnak hivatik, 'sekkor ugy jön elő, mint némelly testeknek vonatékja. d) Széteső marga (földes, közönséges m.), fogó, fejérszürke. Mikor agyag több van benne, mint marga, akkor márgaagyag, mikor pedig a' marga több, agyagos marga nevet visel. Igy van a' mésszel is meszes marga vagy márgás méssz. A' márgát a' mező javításra használják — a' mésszárgának agyagos földre; — az agyagos márgának, meszes és homokos földre, a' homokmárgának, agyagos földre való hordását nevezik márgázásnak. Az olyan márgát, mellyet a' kiszáraztott mocsárok és nedvös rétek feekén találnak, egy pár esztendeig a' szabad levegőn kell tartani, és ugy használni azután mezőjavításra. P.

MARGIT, III Béla magyar király felesége, L. BÉLA (III.)

MARGIT, IV Béla magyar király leánya, L. BÉLA (IV.)

MARGIT, III Waldemar dán király leánya 's VIII Hakon norvégiai király felesége, fija, Olaus halála után, ki mind a' két országot együtt bírta, mind e' két ország királyi székére lépett 1387. Mivel Dania Svédországgal már régolta haboruba volt keveredve, ezt a' nyughatatlan ország nagyjai unszolásokra ő is folytatta, 's olly szerencsés volt, hogy a' svéd királyt Albrechtet 7 esztendei nyakas ellentállása után meggyőzte, sőt a' falköpingi ütközetben el is fogta, mintán 1394 egyszersmind a' svéd királyszekeket is elfoglalta. Midőn e' szerint 34 esztendő kőrában mind a' három ország koronáját fejen egyesítve bírná, arról gondoskodott, hogy azoknak egyesülését tartóssá tegye. Öszvehívá azért 1397 Kolmar városába a' dán, svéd és norvégiai rendeket, 's arra bírá őket, hogy egy inepies törvényt hozzanak, melly mind a' három országot egy monarchiává egyesítse. E' hires oklevél, melly „kalmari unio“ név alatt ismeretes, három főponton alapult. Az első szerint a' királynak választatni, — a' második szerint annak változtatva mind a' három országban lakni, — a' harmadik szerint pedig mindenik országnak külön törvényeit 's tulajdon szabadságait megtartani kellett. Epen ezen első tekintetre kedvőzőknek látszó pontok lettek utóbb számos nyughatatlanságok 's későbbben elnyomatások indító okai. Maga Margit is megsérté azokat, 's ez által a' Svédeket igazságos panaszkodókra fakasztá. Halála (1412) után hosszas haboruk következtek, mellyek miatt az unio elenyészett. Követője, unoka öccse XIII Erich pommenni herczeg lön. — Margit egy hősné tehetségivel uralkodói tu-

lajdonságokat párosítja; beszédje tele vala erővel és kellemmel, 's jól tudta használni asszonyi szépségét 's férjfiás bátorságát. Fényüzése miatt éjszaki Semiramisnak neveztetett. Általában inkább egy nagy, mintsem erényes királyné nevére érdemes. Sz. E.

MARGIT (anjoui), anjoui René sicíliai király leánya 's 1443-tól VI Henrik angol király felesége. E' fejedelemisszonyban férjfiui character és nagy ész párosult ritka szépséggel. Szorosan egyesüle ő azon párttal, melly őt a' királyi székre hívá, ellenben nagy ellensége volt a' glocesteri herczegnek, ugy hogy gyanakodtak ellene, hogy ő ennek megöletésében (1447) megegyezett. Titkos szerződési feltétel volt Margit férjhez menésében, hogy atyja bátyja, anjoui Károly, ismét a' maine-i grófság birtokába jusson, melly akkor az Angolok kezében volt. Ez meg is történt azonnal Gloucester halála után; azon könnyűség, mellyel a' Francziák most Normandiába beronthattak, elveszteté e' tartományt két esztendőre az Angolokkal. — A' tisztek és katonák, kik azt oltalmazták, azon panasszal tértek vissza hazájokba, hogy segítség nélkül magokra hagyattak. Ezt ők a' király gyengeségének 's felesége befolyásának tulajdonították, 's a' földnépe szintez gyanuban volt vele. E' lappangó tűz arra bírá az alsó hazát, hogy a' Suffolki herczeget, Margit kedvencz ministerét 's házassága közbenjáróját, felségsértésről vádolák. A' király ez ügyet a' maga tanácsa eleibe viteté, 's számkiveté Suffolkot egy időre, de mielőtt a' herczeg Angolországot elhagyná, meggyilkoltatott, 's halála bosszulatan maradt. Azon lázadás, melly 1450 történt, megijeszté az országlárokat, kik Henrik nevében uralkodtak, 's gyanut gerjesztett Richard yorki herczeg ellen, kinek elsőségi joga volt a' koronához; mind e' mellett is 1454 az uralkodás erre bizott, még pedig olly időben, mellyben Henrik lelki gyengesége, betegsége által is nevedett. Midőn a' király a' következő esztendőben felgyógyult, visszavoná a' yorki herczegnek adott meghatalmazását. Ez fegyverre kelt, megverte Henrik seregeit, magát is elfoxta, 's kinszerité őt, hogy a' főhatalmat ismét kezébe adja. Ez volt kezdete a' York és Lancaster házak közti későbbi számos háborúnak (I. ANGLORSZÁG). 1456 használni akarván Margit York herczeg távollétét, a' királyt a' pairek gyűlésébe vezeté, 's általa a' yorki herczegnek adott meghatalmazást ismét megsemmisité. A' háboru ujra kitört 's változó szerencsével folytattatott. Végre 1460 a' lancasteriek Northamptonnál a' hires Warwick gróf által megverettek, 's Henrik ujra elfogatott. Margit neveletlen fiával az ország' éjszaki részébe futott, 's szerencsétlensége által olly nagy buzgóságra indítá a' népet, hogy jöllehet London és a' parlament ellene voltak, a' nemesség mellette nyilatkozhatta ki magát, 's rövid időn 20,000 emberből álló sereg gyűlt számára össze. A' yorki herczeg csak 5000 el indult ezek ellen, 's Wakefeldnél körülvéttette látta magát. Serege összedaraboltatott, 's maga is a' csatában ott veszett. Margit, az ő fejét egy papiros koronával a' yorki kapun felfüggesztette. 1461 megverte egy másik csatában Warwick gróft St Albans mellett, és férjét megszabadította. De ezen győzedelmét utóbb véres lefejeztetésekkel moskítá be. A' yorki herczeg legidősebb fija az alatt, pártja vesztesége mellett is, IV Eduard név alatt Londonban királynak kiáltatott ki, és Margit kénytelenített magát ismét az éjszaki részekbe visszavonni. Ekkor minden zászlóji alá sietett, hol a' legszilajabb rendtelenség divatozék, 's rövid időn 60 000 embere volt. De ezen sereg Towtownnál megsemmisített, Margit férjével együtt Scotiába futott. Eduard öszvehívta a' parlamentet, az ő koronához való júsát ez által elesmertette, 's VI Henrik királyt, feleségével, fiával 's a' Lancaster házzal tartókkal együtt, számkivetette. — Margit nem kaphatván Scotiában segítséget, Francziországba sietett, 's XI Lajost azon ígérettel, hogy Calais neki általa adja, 20,000 ember segítségadásra bírta, melly sereggel a' Scótok és a'

többi pártján lévő hivei egyesültek. E' sereg 1464 Exhamnál megveretett. Margit mindenektől elhagyatva, kis fijával egy erdőben kereso menedéket, hol rablók ütöttek reá, kik őt drágaságitól megfoszták, 's midőn ezek a' prédán öszveveszének, közülök megszabadult. Ehség 's fáradság miatt már végső inséggel küzdött, midőn egy más haramia kivont kardal jött feléje. Bátran ment Margit eleibe, 's e' szavakkal nyujtá a' fiját neki: „Reád bizom királyod fiját.“ A' haramia, elbámulva 's megilletődve, oltalma alá fogadá 's elrejté őt, 's módot mutatott neki, hogy Flandriába juthasson. VI Henrik kevésbé vala szerencsés, mivel IV Eduardnak kiadatott, 's ez által a' Towerbe záratott. Nem sokára Eduardnak Gray Ersebettel öszvekelése a' Warwick gróf és Clarence herczeg elégedetlenségét okozta. Ezek azért 1740 felzendültek, de Franciaországba futni kénytelenítették, hol XI Lajos őket tisztelettel fogadá, 's Margittal közlekedésbe hozván, abban egyeztek meg, hogy VI Henriket ismét a' királyi székre teendik. Még azon esztendőben kiszált Warwick, a' herczegtől kísértetve, Angliában, 's azt 11 nap alatt meghódítá. IV Eduard Hollandiába szaladt, Henrik fellépett a' thronra, és Warwick 's a' Clarence herczeg vitték az uralkodást. De már 6 hónap mulva megjelent Eduard, merész Károly burgundi herczegtől segitetve, Londonban, 's a' szerencsétlen Henriket megint elfogta. Warwick Barnet mellett, Clarence herczeg árulása miatt megveretett, 's az ütközetben elesett Ugyan az nap szála ki Margit 18 esztendőös fijával Weymouthnál segédseregekkel, 's elrémüle Warwick vesztesége hallására. Eduard sieté eleibe, 's Tewkesburynál megütököztek. Margit megveretett 's fijával együtt elfogatott, ki is anyja szemei előtt szurattott keresztül Eduard' testvérítől. Maga Margit a' Towerbe záratott, hol férje kevés nap mulva gyilkos halállal malt ki. Csak 4 év mulva váltattott ki Margit XI Lajos által 50,000 tallérért, 's Franciaországba tért, hol 1482 meghalt, miután, mint királyné, feleség és anya, nagy szerencsétlenségen ment által, 's azt bamulandó alhatatossággal türte.

Sz. E.

MARGIT (austriai), I Maximilián császár leánya, szül. Jan. 10. 1480. Anyja burgundi Mária halála után Franciaországba küldetett, hogy XI Lajos udvarában neveltessék, mivel a' dauphinnak (később VIII Károly) rendeltetett nő. De ez 1492 Annával, a' bretagnei örökösével kelt öszve, mellyre VIII Károly és Maximilian császár közt kötött békeegyezségnél fogva a' csász. herczegné, atya udvarába visszajött és 1497 János spanyolországi infans nője lön. Spanyolországba tengeren utaztában egy szélvész támadá meg hajóját, melly ezt végveszéllyel fenyegeté. Ekkor a' szintolly vidám mint lelkes herczegné, míg a' többi társaság imádkozott, következő sirirást költe magának: „*Ci git Margot noble demoiselle, deux fois mariée et morte pucelle.*“ Szerencsés megérkezte, valamint férjének ugy minden Spanyolnak nagy örömt okozta, de már Oct. 4. 1497 meghalt János infans. 1501, II Philibert savoyi herczeghez ment férjhez; de ez is meghalt 1504. Atyja most Németalföld helytartónéjává nevezé ki, 's e' méltóságot dicsően viselé, az előbb igen nyugtalan Németalföldiektől imádatatva. Jean le Maire, az ő okos beszédeit, mellyeket az udvari körben vagy a' nagyok előtt tartott, az 1549 megjelent „*Couronne Margarithique*“ ben adá ki, valamint ezen herczegné némelly költeményeit és elmés mondásait is, az ő „*Discours de ses infortunes et de sa vie*“ jével együtt. Meghalt Mechelnben Dec. 1. 1530.

lm.

MARGIT (franciaországi), II. Henrik leánya, szül. 1552. 1572 a' béarni herczeghez — IV Henrikhez — ment férjhez. E' pompás menyegző volt előpostája azon irtóztató Bertalan éjtszakának, melly itt a mulatásoknak közepette intéztetett el. Az ifju fejedelemasszony akkor ifjusága 's kellemei virágjában volt, de a' Guise herczeg birta szívét. Henrik a' magáét több szeretőjinek ajándékozá oda. Két ilyen gondol-

kozásu házastárs nem élhetett jó egyetértésben. Henrik nem titkolá hidegségét, melyet oly feleség iránt érzett, kit ő fajtalansága miatt méltán utált. Margit ellenben a' pápa által férje ellen bocsátott egyházi átkot adván ürügyül, Aachenhenben telepedett le, de onnét kicsapongásai miatt elűzetett. Innen Auvergnebe futott, hol hasonló életet élt, míg utóbb Usson várába tétetett, melyet azonban magáévá tett, miután az itteni parancsnokot, Canillac marquist szerelemre gyulasztá. Midőn Henrik királlyá lett, azon ajánlást tevė neki, hogy magtalan házassága tekintetéből engedje magát a' hon javára tőle elválasztatni. Ő megegyezett ebben azon feltétel alatt, ha adósságai kifizettetnek 's ilendő évenkénti fizetés rendeltetik elelmére. Az elválás meg is történt 1599, IX Kelemen pápa által. Margit Parisban telepedett le, a' seinekunton egy nagy palotát építtetett, messzeterjedő kertekkel a' folyó mentében. Itt töltő ő most napjait több tudósok társaságában, kegyes ajtatóssági gyakorlások között, 's 1615 holt meg, mint a' Valois ház utolsó iradéka. Elmellőzvéni ifjúsága eltévedéseit, Margitnak nemes szive, sok esze és ritka kellemei voltak. — Ő jobban beszelt és irt kora minden asszonyinál. Háza minden szép lelkének gyűlőhelye volt, kiket ő jótéteményekkel tetézett. De néha igazságtalan volt; hogy nagy lellő leheessen, kölcsön vett nagy summákat, 's nem fizeté vissza, 's temérdek adósságokat hagyott maga után. Parisban a' Petits-Angustinok klastromát ő építtette 's ajándékozta meg, mellynek templomában tétetett el szive is. Ezen épület 1790 Franciaország történeti emlékjelei museumává változtatott. — Birunk tőle néhány költeményeket 's 1565—1582-ig élete emlékirásat, mellyben magát ugy festi le mint vesztaszüzet. Sztilje tréfás és kellemes, 's anecdotái érdekesek és mulatságosok.

Sz. E.

MARGIT (valoisi), navarrai királyné, I Ferencz huga és orléansi Károly angoulême-i herczeg leánya, szül. 1492 Angoulémében, 's férjhez ment Károly utolsó alogenoi herczeghez, ki a' pavai ütközet után Lyonban megholt. Mély fájdalommal hallá meg Margit, férje halála 's elfogatása híret; 's az utolsó iránti szeretetből Madridba utazott, hogy azt betegségében ápolja, 's azt eszközlé ki, hogy rangjához illő tisztelettel bántak vele. Hazajöttekor I Ferencz haladatossága jelöl sok ajándékokkal tetézte őt, kivált midőn *d'Albret Henrik* navarrai királyhoz ment férjhez. *D'Albret Johanna*, IV Henrik anyja lett e' házasság gyümölcse. Mint uralkodóné jeles volt: a' földmívelést elősegíttette, a' mesterégeket pártfogolta, a' tudósoknak kedvezett, 's szépíttette 's megerősíttette a' városokat. Tudnívágyásból a' protestans tudósokkal is értekezett 's azoknak okfejeivel megismerkedett. Ezeket ő 1533-ig *„Miroir de l'ame pécheresse“* című kis iratban írta le, mellyet a' Sorbonne elégetett. — Ezen kemény bánásmól még több hajlandóságot gerjesztett benne az eretnekek iránt, kiket ő egyedül szerencsétlenségnek 's üldözötteknek nézett. 's egész tekintetét arra fordította, hogy őket a' törvény kemény büntetése elől megmenthesse. Azonban élete vége felé még is a' catholica hitre tért vissza. Megholt 1549. Odos városában, Bigorreban. — Margit, férjfiassal lelkével nagy esmereteket 's neme minden kellemeit párosítá. Szerette a' mesterégeket, 's maga is könnyen irt mind versben, mind prozában. Költeményeiért 10-ik musának, szépségéért 4-ik gratiának neveztetett.

Sz. E.

MÁRIA (I.), Magyarország királyasszonya 1382—95. Vala ő I Lajos magyar királynak második leánya. Született 1370, feleségül jegyeztetett már 1373 'Nigmondnak, IV. Károly romáinemet császár és csehországi király fiának, a' kivel egyházilag őszve is adatott 1377. Mivel I. Lajos idősebbik leánya, Katalin, ő előtte elholt; fia gyermeke pedig nem vala: Máriát kíváná koronájának öröklősévé tenni. Meg is koronázták azt az egyházi 's világi országnagyok mindjárt I. Lajos hólta után 1382 Sept. 16-kán, fejére tévén a' koronát, mint királynak; de mivel

akkor még csak 12 esztendőös vala, az anyja, Erzsébet, országolt helyette. Durazzói kis Károlytól kénytelenítve lemondott 1385 a' királyi méltóságról; annak megöletése után visszavette ezt 1386; de ugyan ebben az esztendőben az anyjával együtt a' nápolyi párt hatalmába került a' horvát földön, és Novigrád várában tartatott fogva, míg Nápolyba küldethetnék el kis Károly özvegyének. 'Sigmund magyar királlyá koronáztatásának hírére, az anyja, Erzsébet, az ő szemei előtt végeztetett ki; maga Krupa várba vitetett Palisnya János őrsége alá. De Frangepáni János, 'Sigmund hadvezére, annyira szoritotta 1387 Novigrád alatt Horváti Jánost, a' nápolyi párt fejét, hogy ez csak Mária szabadon bocsáttatása által huzhatná ki magát a' kelepczéből. Jun. 4 kén kilépett Mária krupai fogságából, és Zágrábon öszvejött a' férjével, 'Sigmoddal; aztán Budán, a' hol az egybekelés pompája innepeltetett, uralkodó társává fogadta különben is koronázott férjét, és ezental minden adományleveleikben egymás tudtára 's megegyeztére hivatkoznak mind a' ketten. Már 1395 Maj. 17. megholt Mária, gyermek nélkül. (Vö. I. LAJOS, ERZSÉBET, GARA MIKLÓS, FORGÁCS, BALÁS, II. KÁROLY, 'SIGMUND). *Fabri P.*

MÁRIA, IV. Béla magyar kir. felesége. I. ANDRÁS (II).

MÁRIA THEREZIA, magy. királyné, VI. Károly császárnak leánya, született Bécsben 1717-ben. Az atyja, fiu magzatja nem lévén, őt a' német tartományokra nézve már 1718, a' SANCIO PRAGMATIC (I. e.) által, koronaörökösének rendelte; Magyar és Erdélyország pedig 1722 a' sanctiót szinte elfogadták, 's így a' koronát leányágra is szállították. M. Th. 1736 István lothringi herczeghez, ki a' bécsi béke (1735 Oct. 3-kán) szerint 1737 toscanai nagyherczeg lön, ment férjhez. Atyja halála után másnap mindjárt (1740 Oct. 21.) elfoglála a' magyar, cseh és austriai thront, 's férjét segédországlónak hirdeté. Birodalmát azonban megrontva találta, a' pénztártüresen, 's hadi seregében, azon kívül, mely Olaszországban állott, csak 30,000 embert. Akkor Károly Albert bajor választó, Franciaországra támaszkodván, az austriai országokhoz magának közelebb igazat tulajdonított, 's a' pfalzi és kölni választókkal együtt, M. Th. öröklésének ellenmondott. Származék t. i. Károly Albert Annától, I. Ferdinand csász. idősb leányától, 's Ferdinand végrendeése azt tartá, hogy az austriai fiu maradék magvaszakadtával, a' cseh és austriai korona az ő leányaira 's azoknak magzatira szálljon. A' királyné pártját ellenben a' Porosz, Lengyel, Szász, Orosz, a' hollandi köztatusok, és az Angol fogta; egyedül Franciaország vonakodék magát kinyilatkoztatni. Hanem II. Fridrik a' Porosz, épen e' zavaros időben, ismét előállá slézőrszági négy fejedelemséghez való igazával, 's magát, ha neki azok kiadatnak, a' királyné védelmére ajánlá; de egyzzersmind 1740 Dec. 23., Slézőrszágba seregével be is rontott. E' cselekedetén a' királyné szintugy bámult mint megindult, 's noha, minden pragmatica sanctió kötések ellenére, az ő védelmére a' világon senki embert sem indíta meg, a' porosznak minden ajánlatát kereken megvetvén, Neuperg alatt Morva országban sereget gyűjt ellene, mellyhez az öreg Pálffy János is néhány ezer hamarjában öszveszedett magyar huszárt küldött. Neuperg azonban, minden hadi készület szüke miatt, csak lassan haladhattott, Fridrik pedig Slézőrszágban, hol őt az austriai kormány alatt elnyomatott protestansok örömjazzal fogadták, sebesen terjeszkedék. M. Th. a' Magyarokat 1741 Jan. 21. Posonyba Maj. 14 re, országgyűlésre, maga koronázására és nádor választásra meghívja. Martius 11. az ozmán portával tökéletes béke kötöttett. Aprilis 10-kén pedig Neuperg Molvitznál megvertetett. Erre mindjárt Belle Isle marsall, Franciaország nevében, Molvitzban a' porosz királlyal az austriai birodalomnak feldarabolatása iránt kezde alkudozni. Mert már V. Filep spanyol király is, mint Habsburg férjfiágának képviselője 's örököse, egy 1617 ki házi szerződésnél fogva, kívánta az austriai koronaöröklést; Károly Emánuel szardiniai király, Katalinnak, II. Filep leányának maradéka, Mailandot kérte; III.

Auguszt, nem tekintvén míg csak a' minap M. Thereziával kötött egyezését, hitvesének, I. József csász. legidősb leányának igazán, színt olly kívánattal állott elé. De Fridrik, nem akarván a' Franciaízt Németországban felettebb hatalomra kapatni, Belle-Isle ajánlatira nem állott; hanem II. György angol királyt szólítá fel, venné rá M. Thereziát az engedékenységére. De a' királyné annyival inkább eltökélé magában atyjának egész birodalmát megtartani, mivel neki Angolország 500.000 ft. st. segédpénzt ígért: sőt már a' porosz király országában leendő osztozkodásról is kezdé gondolkozni, 's az angol királyt felszólítá, hogy Fridriket támadná meg. Hanem Angolország csak békeséget kívánt eszközölni. Az alatt a' királyné Jun. 20-kán Posonyba, az ország rendei közé, megérkezék, 22-kén Pálffy János nádornak megválasztatoték, 25-kén pedig M. Therezia királynak megkoronáztaték. Mihelyt Fridrikkel az alkudozás félbeszakadt, Belle-Isle azonnal egy franciaízi sereggel és a' bajor választóval Austriába rontván, Passau Jul. 31-én, Linz August. 14 kén az ellenség kezébe jutott, 's a' választó, főherczegnek megesmertetett. A' bajor és francia tábornokok sz. Pöltenig lézengtek, Bécs megadásra felszólítottak. II. György küldött ugyan M. Thereziának segédhadat, hanem a' Francia utját állotta, 's az angol király kénytelen lön, Hannoverre nézve vesztegmaradását (neutralitást) fogadni, és azt, hogy a' bajor választónak német császárságra emelését nem gátlandja. A' szász, a' kölni és a' pfalzi választók hozzá állának a' szövetséghez M. Therezia ellen; a' Spanyol, Olaszországra törni kész, megnyeri a' pápa és a' többi olasz fejedelmek vesztegmaradását; a' szardíniai király seregeit a' Bourbon segítségére indítja; Szérországból Fridrik a' fővárosnak ura, a' Bajorral egyesülni készül. M. Thereziának dolga merő veszedelem: sem katonája, sem pénze, sem alkalmas ministere; mentséget egyedül ön nagylelkében, a' Magyarok hűségében, 's az angol segedelemben kereshet. Eddig az ország rendei Posonyban a' külső dolgok és a' háboru veszedelmes állapotjáról semmi hivatalos hírt nem vettek. Hanem akkor, Septemb. 11-kén felhivatván a' várba, M. Therezia fekete posztóval bevont királyi széken, gyász ruhában ült, 's először lábainál álló cancellárja anyanyelven előadá a' háboru szomorító állapotját, az ellenség közel voltát, 's különösen arra fordítá a' rendek figyelmét, hogy a' bajor és a' szász választó, Magyarországra is ásitoznak, a' nemzet szabad akarátja, 's szabadon választott fejedelme ellen. Azután a' királyné tiszta látásággal veszedelmét, bánatját elmondván, magát, gyermekeit, a' szent koronát és az ország szabadságát a' Magyarok hűségének, 's vitézségének ajánlá. A' gyászba borult gyönyörű hölgy, midőn édes magzatit emlitené, könnyhullatásra fakada, de csak hamar neki lelkesedvén, olly arccal hallgatá a' többit, millyent a' szenvedő ártatlanság mutatni szokott. E' bijoló jelenet láttára a' Magyarok tüze lobbanván, egy szájjal hanggal „Eletünket vérünket“ kiáltják, 's viszszaövény gyűlések helyére, még azon nap közönséges nemesi felkelést, 's azon kívül hatalmas zsoldos sereget határoznak, minél előbb táborba küldendőt, mint fejedelmek hű, 's érte és a' hazáért halni kész vitézek. A' magyar seregek szokatlan harczolás módja és pusztító keménysege, megzavará a' francia és német seregeket. Az alatt az ellenség közt is meghasonlás támadt. Belle-Isle gőgje, ki a' német fejedelmekkel mint francia hűbéresekkal bánt, gyűlölséget gerjeszte. A' szász és bajor választók pedig jussok elsőbbségén czivódtak. Ezt látván Fridrik, angol közbenjárás által a' királynéval titkon megbékélt, 's alsó Szérországot megtartotta. A' bajor és francia sereg Octob. 2-kán Prágát bevéve, 's Károly választó Novemb. 19-kén cseh királynak megkoronáztaték. Nem soká a' császári koronát is megnyerte Frankfurtban 1742. Febr. 12-kén, 's magát VII. Károlynak nevezte. De seregeit Khevenhüller 1742. Jan. 23. megverte, országát elfoglalta, 's prédára bocsátotta, és ugyancsak a' frankfurti koronázás napján Münchenbe érkezett. Fridrik,

látván ezen serény előmenetelt, félteni kezdé Szászországot, 's félbeszakasztván a' fegyverszünetet, egész Iglauig előnyomula, Austriába bebecsapott, 's huszárai egész Bécs alá lézengének. Neki ugyan hátra kelle vonulnia, 's új ajánlatait M. Theresia megveté, hanem Friderik Chotusitznál győz (Máj. 17.) 's a' borszlói és berlini békekötést (Jun. 11. és Jul. 28.) 's általa az egész felső és alsó Szászországot, Teschent Troppaut és Jägerndorfot kivévn, megnyeri. Ezután M. Theresia sze, rencsége mindenfelé erősen haladott. A' közzévélemény csak az austriai birodalom megmaradásában látá a' politicali sulyegyenek biztosságát; azért is Angolország kardot vont mellette, 's Holland segédpénzt adott Szardinia megelegedék Milanonak egy részével, és fegyverét a' Spanyol és Francia ellen fordítá. Belle-Isle az erősen ostromlott Prágában minden gondolható szükséggel küzdve, minekutána egy másik, neki segítségül siető, francia sereg megveretett: e' táborozásban az által szerzett legnagyobb dicsőséget, hogy Prágából szerencsésen kiuhant. M. Theresia pedig Máj. 12. Prágában cseh királynénak megkoronázták. Fleury, a' francz. miniser, halála (1743 Jan. 9.) után M. Theresia 's a' kik vele tartanak, mindenütt diadalmasak. A' francz. seregek a' Pfalzból, VII. Károly pedig a' maga, csak nem régen visszafoglalt, tartományiból kiűzetnek, 's Károly vesztegmaradásban, 's tartományinak ideigleni elfoglalásában megegyezni kénytelen. A' Francziák Dettingennél a' Main mellett (1743 Jun. 27.) megverettek, az ugynevezett pragmatica sereg által, II. György személyes vezérlése alatt. M. Theresia seregei már Franciaországba voltak menedők, ha szövetséges társai nem ellenzéek vala: mivel VII. Károly Angliával abban megegyezett, hogy a' Francziától eláll, némelly a' bécsi udvarnak kedvező feltételeket elfogad, ellenben császárnak megemertetik, 's tartományinak visszanyerésében segedelmet kap. M. Theresia sem erre ráállani, sem Szardiniának az ígért milanoi részeket kiadni nem akarta; de II. György sürgeté, Károly Emanuel az ellenség részére állani készüle, 's így a' királyné legalább Sardinia nézve engedett. Az alatt a' királyné Erdélyországban országgyűlést tartott, melly által, a' többek közt, a' törvényből minden cikkely kitörölteték, melly az ozmán Porta főhatalmasságáról, a' fejdelem választásáról szólott, a' pragmatica sanctio pedig újra megerősítették. Az 1744-ki táborozás szerencsés kezdéttü vala, a' királyné serege (Nádasdy Ferencz alatt) átkelvén a' Rajnán, egész Lunevilleig hat. De M. Theresia még sem akarja VII. Károlyt és a' frankfurti gyűlést megemerni, 's azt sem tartja elegendő titokban, hogy a' bajor tartományokat megtartani, Francia- és Olaszországokban terjeszkedni, 's Angol- és Szászországokkal egyetemben, Poroszországban osztozkodni, elszánt kedve volna. Friderik tehát, hogy a' királynét megelőzze, a' császárral, a' pfalzi választóval, Franciaországgal és Hessen-Cassellel Frankfurtban 1744 Máj. 22-kén, öszveszövetkezik, 's Augustusban 80,000-rel Csehországba beront, szövetséges társai Bajorországot, a' Francziák pedig Breisgaut elfoglalják, sőt Olaszországban is visszanyomattak a' királyné seregei. Bécs újra reitegni kezdett; hanem M. Theresia ismét felszólítá a' magyar nemesi felkelést, 's a' Porosz Csehországból kitakarodott. VII. Károly 1745 Jan. 20. megholt, 's a' fia Maximilian József, minekutána Batthyáni Ádám Bajorországot újra elfoglalta 's Trenk pandurjai kegyetlenül pusztították vala, megszerzé a' békekötést (April. 22-kén), helybenhagyván a' pragmatica sanctiot, 's választói szavát Ferencz herczegnek ígévén: mert M. Theresia most semmit olly forrón nem ohajtott, minthogy férje császárnak választassék. Egyébiránt az idei táborozás Németalföldön, Olasz- és Szászországban szerencsétlen volt. Britannia Frideriknek Szászországra nézve titkon kezességet ígért; 's királyné azonban és a' szász választó, nem akarnak engedoi. Ferencz herczeg, Septemb. 13-kán, csakugyan császárnak megválasztatik, és Octob. 4 megkoronáztatik, 's M. Theresia

az első, ki „éljent“ kiált. A' királyné most már császárné is, még annyiaval kevésbé találja magához méltónak a' porosz király ajánlatira hallgatni, Oroszországból is hatalmas segédelmet várván. De Fridrik ismételt győzedelmei mind a' királynét, mind a' szász választót engedelmesb gondolatra hajták, 's meglön a' dresdai béke (1745 Dec. 25.), 's Fridrik Ferencz császárt elesmeré. Ez annyiaval hasznosb vala, mivel Angolország, a' Skótországban kiszálott praetendens miatt, seregeit Németalföldből elvívén, ott a' Francia teljes hatalomra kapott. 1746-ban az egész Németalföld elveszett; Olaszországban pedig M. Theresia seregei mindenfelé győztek. Így folyt a' háboru, változó szerencsével, még a' következő esztendőokban is, míg az Aachenben 1748 Nov. 18. kötött békeség Európát megnyugtató, M. Theresia pedig minden tartományait, Sléozságot, 's Olaszországban némelly részeket kivévén, megtartotta. Az alatt (1747) Erdélyben országgyűlés volt, nevezetesen a' bányai dolog jobb elrendelése végett. Most már a' királyné a' belső dolgokra fordítá figyelmét. A' jövedelmet és a' sereget megszorítani, az igazság kiszolgáltatásában, a' politiában és a' kormányzás dolgában könnyebbséget és javításokat tenni igyekezett. 1751-ben magyar és erdélyi országgyűlések tartattak, leginkább az adó megszorítása miatt. 1752 gróf KAUNITZ (később herczeg I. e.) lön első minister. M. Theresia még most sem tűrheté békével Sléozságot elvesztését, 's midőn közte és Angolország közt némelly meghasonlasok, Anglia és Franciaország közt pedig, Canada miatt, nyilvános ellenségeskedések támadtak, Kaunitz tanácsára a' bécsi kabinet most inkább a' versaillesihez kezde fordulni 's vele szövetséget keresni. A' császárné királyné ez uttal Kaunitz unszolásinak engede. Anglia segítséget kér Austriától Franciaország ellen; nem kap; tehát II. Fridrikkel szoroson szövetezik. Pompadour asszony a' francia ministeriumot megváltoztatja, 's M. Theresia 1656 Máj. 1-jén megköti XV. Lajossal azon szövetséget, melyre a' hét esztendő háboru (I. II. FRIDRIK) következett. Ezen szerencsétlen háboru után, Jósef, M. Theresiának fia, 1764 Mart. 27. romai királynak választaték, 's az által a' császári korona M. Theresia házánál megtartatott. Ugyan 1764 Posonyban országgyűlés volt. 1765 Augst. 18. meghalt I. Ferencz császár, mely szomorú eset M. Theresziát mély és maradandó gyászba ejtette. A' fija, most már II. Jósef császár, szinte segédországlónak nevezteték, de szintolly kevés befolyással, mint az atyja; egyedül a' hadi dolgok bizatván reá. E' nyugalmas időben M. Theresia különösen a' nevelés dolgát tevő figyelmének tárgyál. Egyetemek, academiák, gymnasiumok, falusi iskolák, vagy egészen ujra alkottattak, vagy tetemes javítást szenvedtek, 's kivált a' falusi iskolák szaporitattak; a' ki a' műszorgalomnak akármelly ágában különös javítást tett, annak jutalom adaték; főképen pedig a' mezei gazdaságot kedvelte, minek az Urbarium és egy emlékpénz, melyen a' mezei gazdaság minden egyéb mesterségek alapjának mondatik, tanubizonyosága. Az által is maradandó érdemet szerze a' lelkes asszony, hogy sok egyházi fonák szokást eltörlött. Ide tartozik a' szerfelett számos innepek megszüntetése, a' placetum megújítása, a' végrendeleseknel a' papok jelenlétének megtiltása, az egyházak és monostorok menedékhelyi tulajdonságának, a' milanoi inquisitionnak, a' kinzásnak eltörltetése. A' jesuita szerzetet is eltörlé, 's egyáltalján megtiltá, hogy akármelly szerzetbe valaki 25 esztendő kora előtt bevetessék. 1772 Aug. 5-kén Orosz- és Poroszországgal megegyezett Lengyelország felosztásában; a' Török pedig 1777 neki, hogy többet ne kérjen, Bukovinát engedte. Most látá M. Theresia birodalmát legvirágzóbb állapotban. Franciaországgal már 1770 szorosb viszonyba lépett, a' későbbben oly szerencsétlen Mária Antoniót XVI. Lajosnak feleségül adván. A' bajor választó halála (1777. Dec. 30.) után kitört a' bajor öröklés miatti háboru (I. TESCHENI BÉKE), mely által Austria Inn mel-

lékét megnyerte, de befolyása Németországban megcsökkent. M. Theresia három kisebb fiait is szerencsés helyzetbe állítá: Leopoldot toscanai nagyherceggé, Ferdinandot modena-estei herceggé, és Maximiliant kölni választóvá tévén. Leányai közül a két legkisebb, nápolyi és francia koronát viseltek. Az austriai ház pedig, mely 1740. elenyészéséhez közelített, a' dicső asszony életének alkonyában, mind belső, mind külső viszonyira nézve, a' hatalomnak olly magas polczán állott, mint akár mikor az előtt. M. Theresia meghalt 1780 Nov. 29. Bécsben, 63 esztendő korában. — Mint országgló fáradhatlan; az általa megújult házának szerető anyja; alattvalóijához kegyes; népeinek boldogsága neki is legfőbb gyönyörűsége. Férje halála után szüntelen gyászruhát viselt, 's mint hitves társ egyáltalán példányként szolgálhat. 16 gyermekei közül 10-et sirata. Négy fiát és két leányt már említettük: a' többi négy leányai közül a' legöregbik prágai és klagénfurti apáczafejedlem asszony volt; Mária Kristina (anyjának kedvence) Sachsen-Teschen Albert herczegnél, III. August lengy. kir. fiánál volt férjénél; a' harmadik innsbrucki apáczafejedlem asszony, a' negyedik parmai herczeg hitvese.

t — cs.

MÁRIA LUDOVICA (Leopoldina Carolina) austriai főherczegné, Parmának holtáiglan herczeg asszonya, I. Ferenc császárnak legidősb leánya, szül. 1791. Dec. 12. férjhez ment Napoleon császárhoz April. 1. 1810. Franciaországban a' legfényesebb pompával fogadtatott, 's ezen házasság Napoleon szerencséjét 's a' szárazföldi békességet megerősíteni látszék. Férje mintegy győzedelmesen hordozá őt birodalma tartományiba. Mart. 20. 1811. szülte Mária Ludovica egy fiút, kinek Napoleon már születése előtt „Roma királyá” címet adott. Minő jövőendő látszék ezen gyermek bölcsője körül fényleni! A' császárné udvara most még fényesebb lön; ez csupán palotadámát 26-ot számlált 'sat. Következő esztendőben férjét Dresdenba kísérte, honnan császári szüléjével szerett honját meglátogatta. Azután Parisba tért vissza, hol a' nagy seregnek egymást követő győzedelmi hírei köztött, Malletnek el nem sült ellentámadási próbatétele 's a' 29 ik bulletin megjelenése az első félelem pillantásokat okozák. De miután Napoleon megjelent, minden félelem elenyészett. Az új harczra elment előtt, feleségét regensnének nevezé ki, több korlátozások mellett. Ő kötelességit híven teljesíté, mellyről a' nagy tanácsgyűlésben a' szerencsétlen lipcei ütközet után tartott beszéde, 's a' Franciaákhoz Bloisból (April. 7. 1814) intézett felszólítása, elégséges tanuk. Férje szerencsétlenségében mutatott nemes, méltóságos maga tartása, dicséretet érdemel. Kénytelen lévén Mart. 29. 1814. Parisot odahagyni, férje parancsára April. 1. Bloisba ment. Ezután József és Hieronymus kinszeríteni akarták őt, hogy kövesse őket a' Loire-on túl, de ő erre nem állt beá. April. 8. Schuwallow gróf minden történetéről tudósítá őt. Férje letétetett, 's April. 11. le is mondott. Ő maga Orléansba ment, innét pedig Eszterházy herczeg kíséretében April. 12-kén Rambouilletbe, honnan April. 16. kis Trianonban atyjával beszélgetést tartott, melly szándékát elhatározá. Férjét követnie nem engedtetett meg neki. Fijával a' Schweiczon keresztül Májusban Schönbrunnba jött, 's átvéve Mart. 17. 1816 a' fontaineblau szerződés (April. 11. 1814) által neki biztosított Parma, Piacenza és Guastalla herczegségek uralkodását. April. 20. 1816 tartá bemenetelét Parmába. — Mivel Spanyolország vonakodott a' bécsi congressus végzésihez hozzá járulni: tehát Jun. 28. 1817 Parisban Austria-, Orosz-, Francia-, Angol- és Poroszország közt azon egyezési szerződés kötött, mellynél fogva Parma, Piacenza és Guastalla Mária Ludovica (ki most csak felség címet visel) halála után, az akkor uralkodott luccai herczegasszonynak Mária Ludovica, spanyol infansnénak, 's ennek férjfi ágon leendő örökösinek jusson, Lucca pedig Toscanának akkor visszaadassék. Fijáról I. REICHSTADTI HERCZEG.

MÁRIA LUIZA, spanyol királyné, parmai herczeg Filep leánya, szül. Dec. 9. 1751, 's eljegyeztetett akaratja ellen IV. Károllyal, atyja parancsára Sept. 4. 1765. Igen okos, ügyes és férjét lelki erejével felülmúló asszony volt, 's férje dühös természetén okossága által erőt tudta venni. Minden országos dolgokba csak hamar beavatta magát; sokszor jelen volt a' titkos országos-írományok 's oklevelek elkészítésén. Ó olly okos volt, hogy kedvenczét mindig azon oldalról ajánlá a' királynak, mellyről tudá, hogy ennek tetszik, 's csak akkor mutatá ki azután nyilvánosan hajlandóságát, miután azt IV. Károly bizodalmaival már megajándékozá. Ezen mód által tökéletesen uralkodott férjén, 's már mint asturiai herczegnének, az idősb Godoy-val bizonyos szerelmes történetei voltak. De ezt, az ipa III. Károly kitudván, Godoy a' király parancsára Madridot elhagyni kénytelenített. Rövid időn annak ifjabb öccze don Manuel Godoy jött az üresült helyre. Mária Luiza e' szerelmét okosan el tudá ipa előtt titkolni, 's oda vivé férjénél a' dolgot, hogy don Manuel ennek legelső kedvence lett. Miután IV. Károly a' királyi székbe ült, Godoy a' hatalom egyik fokáról a' másikra hágott. Mária Luiza 's az 1795 „béke-herczegge emelt Godoy, önkényekre igazgaták Spanyolországot; mind a' kettő azon törekedett főkép, hogy Ferdinand koronaherczeget a' király előtt gyanuba hozzák. Ezen udvari fondorkodásokból, mellyekben Mária Luiza, tulajdon fija ellen érzett természetelleni gyűlölségből, tagadhatatlanul nagy részt vön, támadott October 29. 1807. az escoriali per. (I. VII. FERDINAND) Azonban kiűtött nem sokára a' lázadás Aranjuezben Mart. 18. 1808. IV. Károly lemondá a' thronusról, 's azt fija foglalá el, 's úgy mutatá, hogy anyját magaviseletéért szoros kérdés alá fogja vetetni. Mária Luiza, midőn Godoy elfogatta 's a' nép dühének kitéve volna, nem talált egyéb módot, mint Napoleonhoz, 's ennek fővezéréhez, Murathoz, folyamodni, ki számos hadi seregével már Madridig haladott előre. Azért tehát IV. Károlynak a' királyságról lemondása ellen titkon (Mart. 21.) ellenmondania kellett, 's Demouthion segéd által folytatottat Murattal azon levelezés, melly Mária Luizára nézve örök szenny fog maradni, ki ugyan is egyik, Mart. 18. tulajdon kezével írt levelében, fíját azzal vádolja, hogy az gonosz szívű, vérszomjuzó, 's hogy atyját és anyját soha sem szerette; 's ugyan ezen levélben a' legérzékenyebb kifejezésekkel esdekelt Godoy oltalmáért. Muratnak erővel kelle a' királyné kedvenczét az cftenség kezei közül kiszabadítani. IV. Károly, Mária Luiza és Godoy, francia kísérlet mellett, mint VII. Ferdinand vádolóji jelentek meg Bayonneben Napoleon előtt, 's ezen gyalázatos titkos fondorkodásnak, mellyben Duroc főszerepet játszott, az volt a' vége, hogy VII. Ferdinand halálos fenyegetésre lemondott a' spanyol thronusról, azt Napoleon kényjére hagyta, 's azután mint fogoly Valençayba, — IV. Károly, Mária Luiza, Godoy 's az etruiai királyné pedig nagy pompával Franciaországba kísértettek. Eleinte Compiegneben, utóbb Marseilleben és Nizzában éltek, — innen Romába utaztak, hol Mária Luiza 1819. meghalt. (I. IV. KÁROLY.) Sz. E.

MÁRIA, Jézus anyja, a' catholica szentegyházban első a' szentek közt. (Tiszteltetésére nézve vö. SZENTEK.) Minthogy ő az a' szüz, kit az istenség arra méltatott, hogy Isten fíját a' sz. lélektől fogamja; az emberiség ő benne éré el legfőbb méltóságát, 's igen alapos az a' nézet, melly őt, mint a' fenséges asszonyiség idealját, tisztelet és követésül állítja elő. Leginkább ő adott a' szentegyház szövetségének a' mivészetekkel meghaladhatlan gyengédséget és szelidséget. m.

MÁRIA (I), angol királyné, szül. 1515; VIII Henrik és arragoni Katalin leánya. Rövid uralkodása epochát tesz Angolország történetében. Mint egy elcsapott királynénak leánya, korán megtanulá esmerni a' szerencsétlenséget, a' nélkül, hogy az őt eleséggeasztette volna. Ó

is, mint anyja, ellene volt a' protestantismusnak; atyjáról komoly, agyarkodó, vérszomjúzó character maradt reá. Ezen tulajdonokkal testvére VI Eduard halála után (1553), 37 éves korában fellépe a' királyi székre. Kivüle, Ersébet Henrik második leánya, Gray Johanna, VIII Henrik hugának unokája, és Stuart Mária tartottak arra számot; Johanna egy protestansné és Eduard végintézete által örökösnek rendeltetve, a' második catholica, kinek azonban szintolly gyenge volt joga mint eszköze, annak elnyerésére. Mária, mint VIII Henrik legidősbik leánya, kétségkívül legelső joggal bírt, 's így fellépe a' királyi székre, miután innepélyesen lekötelezé magát a' protestans vallás fentartására, melly Eduard alatt uralkodó vallásnak vetetett be. Hatalmának első használása az volt, hogy testvérét Ersébetet bezáratá, 's a' szerencsétlen Gray Johannát, ki akarátja ellenére 10 napig viselé a' királyi czimet, kivégezteté mind azokkal együtt, kik azt a' királyi czim felvételére kényszeríték. Ezután megnyitá a' catholicusok tömlőczeit, és szabad vallásyakorlást engedé nekik. Ez igazságos volt, de világos lekötelezésével 's a' status boldogságával ellenkezett, 's vakbuzgó kegyetlen vala azon mód, melly által a' romai-catholica vallást ismét visszaállítá. Hume előadása szerint 3 év alatt 5 püspök, 21 pap, 8 nemes, 84 polgár, 160 földmives, szolga és mesterember, 55 asszony 's 4 gyermek égettetett el vallás miatt. De olly esetekben is zsarnokoskodott, hol nem vallás iránti buzgalma ragadá el. Egy esküdt törvénytűzék, egy öszveesküvésről vádaltatottat, a' bizonyítványok hiánya miatt, a' vád alól feloldott; ezért Mária az esküdtet bezáratá, 1000—2000 font sterl. büntetést vete reájok, és a' feloldoztatottat két évig tartá fogva. Spanyolországi II FERENCZ (I e.) 1554 történt öszvekelése, se nemzete se Europa hasznával, se ön személyességével nem egyezett meg, mert Mária 12 évvel idősebb volt a' hercegnél. Filep példája még jobban feltűzelte őt a' protestansok üldözésére. Ezen felül kinszerített kölcsönözéseket is tett, és zsarolásokra vön magának szabadságot, 's jövedelmét Flandriába küldé, hová Filep 1554 visszatért. Szerelmes Elegiákat írt, és siránkozék férje kimaradásán 's annak iránta való hidegségén, mig ez, ki csak fél évet tölte vele, ritkán méltatá feleltre. Mária magtalanul halt meg 1558, 43 éves korában, miután 5 évi uralkodása alatt, vallása miatt, 800 embert végeztetett volna ki. Calais a' Guise herczeg által elvetetett tőle, 's így az Angolok, Mária miatt, kevés hét alatt mindent elvesztettek, a' mi még Franciaországban tett régi hódításaikból megmaradt. „Mária“ ezt mondja egy lelkes történetirő „mindent egyesített magában, a' mi balhitű áhitatos asszonyt képez; legfőbb tudatlansága épen olly alkalmatlanná tévé vélemények felől kételkedni, mellyeket már egyszer beszivott, mint mások véleményével kimélve bálni.“ Egy másik helyen így szól nygán azon iró: „Ezen hercegnét festeni nem sok szóba kerül; ő kevés szeretetre vagy tiszteletre méltó tulajdonokkal bírt, 's személye megegyezett characterével. Akaratos, balhitű, heves, rossz indulatu, bosszúkivánó, zsarnok, minden indulatiban és tetteiben elárulá rossz természetét és eze korlátozott voltát.“

lm.

MÁRIA (STUART) I. STUART MÁRIA.

MÁRIA (Medici). medicei II Ferencz, toscanai nagyherczeg leánya, szül. Florenczben 1573. 1600 IV. Henrik francia királyhoz ment férjhez, kinek halála után 1610 mint regensné uralkodott. Mária mint regensné 's fija XIII Lajos gyámnyja, elhocsátá a' nagy Sullyt hivatalából, 's olasz és spanyol kedvencei által engedé magát vezettetni. Az ország elveszté kívülről tekintetét, belőlről pedig a' nagyok marczongolák azt. Az 1614 kötött szerződés megengede a' békételeneknek mindent, a' mit kívántak; mégis újra felébredt a' pártos szellem, minthogy Maria d'Ancre marsall 's felesége Galigai szemtelen kedvenceinek adá magát egészen oda. A' marsall halála, ki XIII Lajos parancsára öle-

tett meg, elfojtá a' polgári háborút. Mária Bloisba utasítottatott számkivetésbe, honnan Angoulemébe ment. Richelieu, akkor luçoni püspök, összebékélteté őt fíjával 1619. De Mária, a' szerződés nem teljesítésén boszorkodva, új háborút támasztott; azonban kénytelen volt hódolni. Üldözője — de Luynes Connetable — halála után a' statustanács fejévé lön. Hogy keletkező tekintetét megerősitse, kedvenczét Richelieut abba bevezette. Alig érte el a' cardinal nagysága főpontját, midőn pártfogónéjának megmutatta, hogy többé nem függ tőle. Ez semmit el nem mulasztott, hogy ötét viszont megrontsa, 's midőn XIII Lajos Lyonban veszedelmes beteg lett, kicsikará tőle azon ígéretet, hogy a' cardinalt elbocsátja. Hogy magát ígérete alól kivonhassa, azon igyekezék a' király felgyógyulta után, hogy kettejeiket összebékéltesse; de Máriát lehetetlen volt reávenni. E' nyakasság nem tetazett a' királynak, 's ő megegyezett Mária feláldozásában. Egy titkos státustanácsi ülés tartatott, mellynek lelke a' cardinal volt. Ez egy hoszu beszédben megmutatá, hogy vagy neki, vagy a' királynénak el kell távoznia; azután azon veszedelmekről szolt, mellyek az országot kívülről 's belőlről fenyegetik, 's olly nagy félelmet tudott a' királyban gerjeszteni, hogy ez, első országlárja gyámsága nélkül, magát elveszettnek tartá. Minden jelenlévők, részint hízelkedésből részint félelemből, megerősíték a' királyt azon véleményben, mellyet a' cardinal támaszta, hogy t. i. anyja második fíját Gastont akarja a' thronra emelni. Ennek következtésében a' királyné Compiègne várába utasítottatott 1631, 's minden baráti 's veltartók vagy számkivetettek, vagy a' Bastillebe zártak. Még azon esztendőben elszökött a' királyné ezen fogságából 's Brüsselbe ment, 's miután több ízben sikeretlenül szállítá fel a' parlamentet igazgatszolgáltatás végett, nagy szegénységben halt meg Kölnben 1642. Paris a' luxenburgi palotát, szép vízcsatornáit 's a' Cours-la-Reine nevű nyilvános sétahelyet neki köszönheti. E' fejedelemné balsorsa, féltékeny, nyakas és nagyravágó characteréből származék, 's IV Henrik alatt nem vala boldogabb, mint XIII Lajos alatt. Férje szerelmes történetei nagy bubánatot okoztak neki, 's féltékenysége sokszor heves jeleneteket szült. Határtalan szenvedelmességével minden asszonyi gyengeség párosulva volt, 's inkább tekintet mint hatalom után vágyott. Elte leírása 3 kötetben jelent meg Parisban 1774. Sz. E.

MÁRIA ANTOINETTE L. ANTOINETTE MARIA.

MÁRIA ÜVEG I. GIPSZ.

MARINO (San), legkisebb köztársaság Európában, fekszik Olaszországban, az egyházi urbinoi herczegségben; nagysága 1 1/2 nsz. mf.; egy városból 's két faluból áll, 7000 lakossal. Eredete így történt. Egy Marino nevű kőműves kiment egy magános hegyre lakni, 's ott remetéskedett. Jámbor kegyes életéért hirbe jövé, a' birtokosné e' hegyet neki ajándékozá. — Utóbb több emberek jövé ide, a' remeteségből egy város lön, melly szerzójéről nevezteték. 1170-ban e' köztársaság a' szomszéd Pennarosta várát, 1170 pedig a' Casolo várt is megvette. 290 évvel ezután II Pins pápának segítségére volt, kitől nevezetesen megajándékozattott, 's ekkor volt legnagyobb virágjában. Azolta minden időváltozásoknak ellentállva, épségben megtartá mostanáig 14 százados alkotmányát. Tanácsa 300 főből áll, mellynek fele nemesekből, fele polgárokból van. Fontos tanácskozásoknál a' nagy tanács gyűl össze, mellyhez minden család (familia) egy személyt küld. — Főtisztjei: két kapitány, kik 6 hónapra választatnak, továbbá egy biztos, vagyis polgári és bünbeli bíró, ki a' kapitányokhoz adatva, 3 esztendőre fogadtatik, 's mindenkor külföldi törvénytudó. Minden fegyvert fogható férjfi egy hadtribun alá van rendelve; — rendes katonasága csak 50—60 ember. Néhány festéseken kívül ugyan, semmi nevezetést nem mutathat, de országlati különös szerkeztetése magához ingerli a' kíváncsi utazókat, kik minden utazó levél nélkül mehetnek hozzájuk.

Emberemlékezet óta senki se büntetett meg itt halállal. Czimere egy hegy, mellyen három kastély áll.

Sz. E.

MARIUS (Cajus) romai, Arpinumból a' Volscusok tartományából, szegény szüléktől származott, kik őt kemény munkára szoríták. Erővel teljes test mellett sok természeti ésszel, elhatározottsággal, 's mérnylő lélekkel birt; caractere durva volt és szilaj, hajthatatlan és dicsvágyó. M. a' hadi pályát választá, 's bátorsága első próbáit Numantiában Scipio Africanus alatt adá. Érdeme fokról fokra emelé, 's már Scipio gyanítá benne a' nagy hadivezért. Caecilius Metellus és L. Aurelius Cotta consulok alatt, Martellus ajánlására megnyeré a' szószólóságot. Most a' comitiai szavazásoknál előforduló visszaélések meggátlására, azon javalatot tevé, hogy a' szavazás helyére vivő ut keskenyebbé tétessék, 's ez által a' felmenő polgárok, a' candidatusok 's ezeknek barátjai tolkodásai ellen biztosittassanak (Lex Maria). A' Patriciusok mérgeződve olly törvényen, melly őket korlátozó, számadásra idézék Mariust; mind a' két consul ellene nyilatkozá, de ő hivatala hatalmával fenyegeté őket, 's tekintetbe nem véve, hogy hivatalát Metellusnak köszöné, parancsolatot ada a' licitornak a' consuls tömlöczbe vezetni. Állhatossága győzött és megszerzé neki a' nép szeretetét. Erre, ellenére ugyan a' nép hasznának, de a' status pénztára javára, meglágyítá Gracchus azon javalatát, hogy a' szegény polgárok közt gabona osztassék ki. Az aedilis méltóságra híjában vágyott; a' praetúrát ellenben elnyeré. Azon vád alól, hogy ez uttal megvesztegetéssel élt, felszabadított. Hivatalát majdnem köz meglegedéssel viselé, tudományos esmeretei híjányát természeti ésszel pótolván ki. A' spanyolországi propraetúrában is, melly a' következett évben adatott neki, szinte nagy helybenhagyást nyert. Megtisztítá az országot az utonálólktól, 's a' még vad lakosokat miveltebb életre igyekezék vezetni. Visszatérte után megint a' status ügyeire szentelé magát, 's Juliával, Julius Caesar néjével házasságra kelvén, a' Juliusok nagy tekintetű nemzetségébe lépett. Végre nagyobb pályá nyílt neki. Qu. Caecilius Metellus consul magával vivé őt, mint követet a' jugurtha-háboruba. Vitézsége, állhatossága minden nehézségek elviselésében, mellyeket a' közemberekkel egyenlően tűrt, Metellus becsülését szintugy megszerzé neki, mint a' sereg szeretetét. Hanem M. elég háladatlan volt, azon férjfiút, ki őt a' homályból a' dicsőség útjára vezeté, azért kisebbitni, hogy ennek bukta által magát felemelhesse. Az elkeseredés egyre nevedék köztök. M. végre arra kéré Metellust, eressze őt vissza Romába, hol a' consulságot kívánna megnyerni. Nem guny nélkül tagadá meg tőle Metellus kérését. De M. nem nyugvék, míg tőle ezen engedelmet az új consulok választása előtt egynehány nappal ki nem csikará. 6 nap alatt Romába ért, 's réazint Metellus kisebbitése, részint nagy ígéretei által annyira meg tudá nyerni a' népet, hogy nem csak egy akarattal consullá választatnék, hanem, noha Metellus a' numidiai proconsulságban a' harmadik évre is megerősítettett, főparancsnoknak is küldetnék ezen tartományba. Ez K. e. 108 történt, consul társa L. Cassius Longinus volt. Látván M. hogy ő mint plebejus nem reménylheti a' patriciusok kedvezését megnyerni, és hogy tekintetét csak a' népnek hatalmas pártja által alapíthatja meg: mint az előkelők ellenfele lépe fel. Mennél keményebben sérték beszédei a' nemességet, a' nép előtt annál nagyobb tapsot nyerének. A' gazdagok vonakodván hadi szolgálatba lépni, hogy legioit kiegészíthesse, a' legalsóbb néposztályhoz folyamodék: melly csak a' legnagyobb szükségben használtatott a' seregben, 's ezt ő hadi szolgálat útján meggazdagodni tanítá. Nyílsebességgel jelenék meg Uticánál, elkezdé a' hadjárást. Ez alatt Jugurtha Bocchusban a' mauritaniai királyban szövetséget talált; két sereggel állának ezek a' Romaiak ellen. M. elkerülé a' főütközetet, mignem arra katonái meglegedetlensége által kinszerítették. Ekkor a' numidiai

pusztaságon keresztül Capsa, a tartomány fővárosa felé nyomult, bevév ezt 's feldulá. Megrettenve e' barbar keménység példáján, minden hódolt neki, a' mi utjában volt. Mig M. ezen háborút folytatá, azonközben L. Cornelius Sylla, mint quaestor, segítségére mene lovas-sággal, 's vitészege, a' viszontagságokban mutatott állhatatossága és szigorú életmódja által megnyeré a' főparancsnok barátságát. Muluha elfoglalása után M. a' tengerparthoz vonult, hogy csapatait téli szállás-
ra vezesse. Ezen utjában megtámadák Bocchus és Jugurtha, 's bekerit-
tették, midőn magát két hegyen besánczolá. A' Romaiak már elveszet-
teknek látszottak; de M. a' táncz és dombórozástól mámoros ellenséget
első álmában megtámadván, felkonczolá. Bocchus ezen veszteség után
megbékült a' Romaiakkal 's Sylla biztatására kiadá nekik Jugurthát.
Ennek egynehány tartományát Bocchus és H. Hiempsal vagy Mandres-
tal közt osztá fel M., a' többit pedig romai tartományá tévé. Még
Romába visszatérte előtt azon hírrel lepetett meg, hogy másodsor
választatott consulnak. A' nép megrettenve az előre nyomuló Cimbrusok
és Teutonok által, a' törvény ellen vivé ki ezen választást. M. Romá-
ban diadaltiszteletet nyere. Erre az Alpeseken túli Galliába ment, C.
Fulvius Fimbria consultársa pedig felső Italiába. De mivel a' Cimbru-
sok és Teutonok a' helyett, hogy Olaszországba mentek volna, Spanyo-
lországba ütöttek, ideje lön Mariusnak seregét kemény hadi fenyték
által képezni. A' Cimbrusoktól való tartós félelem miatt, egymás
után négyszer lön consul. Most a' barbárok visszatértek Spanyolország-
ból, és két felől fenyegeték Italiát beütéssel. M. a' Rhöne és Isère
összefolyásánál állitá fel seregeit, Luctatius Catulus consultársának pe-
dig a' noriai alpesek tövében kellett volna ugyan ezt tennie. Mivel a'
Rhöne torkolatja a' hajók bemenetelét meg nem engedé, egy csatornát
(fossa Maria) ásata, melly által a' folyót úgy vezeté, hogy a' tenger felől
élelmet kaphatott. Alig volt kész ezen munka, midőn a' Teutonok az Ambro-
nokkal együtt a' Romaiak ellenében tábornokot ütöttek. M. nem tartá tanácsos-
nak illy nagy erejű ellenféllel szabad téren szembezálni, 's az élelem
elmetszése által, ha nem is épen eltörülni, legalább elgyengíteni re-
ménylé azt. De a' barbárok folytaták előnyomulásokat, a' nélkül, hogy
a' romai seregre ügyelnének. M. követé őket, 's utoléré Aquae Sex-
tiaenél. Elsőben az Ambronokat, a' következett napon pedig a' Teuto-
nokokat támadá meg, és semmivé tévé mind a' két sereget (102 Kr. e.).
Ezen győzedelem hallására Romából követek vivék meg neki a' hirt,
hogy ötödszöri consulus és diadali tisztelet vár reá; az utóbbit csak
akkor akará elfogadni, ha a' Cimbrusok meggyőzése által magát arra
méltóvá teendi. Ezek kelet felől nyomultak Italiába. M. tehát Lucta-
tiussal egyesülvén, ellének ment. Most a' Cimbrusok egy követség ál-
tal arra kérék, mutasson nekik tartományt lakásul: de M. gnyugal
jelenté szövetségeseik teljes megveretését. Ezen felbosszankodva előre-
nyomultak a' Cimbrusok. Királyjok Bojorix felszólitá Mariust, határoz-
zon időt 's helyet, hol az elválasztó ütközet tartassék. Ez egy síksá-
got, Campi Raudii választá Yercelli közelében, melly a' 300,000 gyalog
és 15,000 lovasból álló cimbrus seregnek nem ada elég helyet kibonta-
kozására. A' romai sereg 52,000 emberből állott. Noha M. magának
tartá fen a' főütközetet, történehetől mégis Luctatius és Sylla határo-
zák el a' csata kimenetelét. A' barbarusok végképen megverettek,
150,000 esett el közülök, 60,000 megadá magát, a' többi pedig inkább
önkéntesen halt meg, mintsem rabszolgává lett volna (101 Kr. e.). M.
és Luctatius diadallal mentek be Romába, 's az első a' becsületnek és baj-
nokságnak templomot állitá. A' győztesnek sikerült hatodsor is a' con-
sulnásig megnyerése, noha a' nagy Metellus numidicus volt vágytársá.
Most a' mult évi tribunussal Apulejus Saturniussal és Servilius Glaucia
praetorral szövetekezék, 's velek minden eszközt elkövetett, hogy a' né-
pet magához édesgetvén, a' patriciusokat előjogaiktól megfossa. Ez

főkép azon törvény által történt, mellynél fogva minden néprendeletet, nyilvánosságátétele után 5 nap mulva helyben kelle hagyni a' senatusnak. A' senatorok kénytelenek valának ezen törvényre megesküdni. Metellus vonakodván ezt tenni, száműzetett. Azonban M. kétszínűsége által mind a' két párt előtt gyanussá tévé magát, 's az új consul választásnál elmellőztetett, Saturninus pedig és Glaucia egy népzendülésben elvesztek. Marius a' gyűlölte Metellus visszahívásán boszorkodva, Asiába ment, oly szín alatt, mintha ott Cybelének áldozni akarna, de tulajdonképen azért, hogy új háborut indítván, újabb fontosságot szerezzon magának. Bámulással látá magát visszatértekor csaknem egészen elfeledve, Syllát pedig a' népnel nagy tekintetben. Ez lángra lobbantá gyűlölségét, melly már most is polgári háborut indított volna, ha ezt a' consulok csirájában el nem nyomják. Kevéssel ezután kiűte a' szövetségesek háboruja, mellyben M. mint alvezér nyert ugyan egynehány győzedelmet, de mégis kevesebb dicsőséget arata, semmint tőle reménylheték. Öregség 's betegeskedés elgyengíték erejét, 's ezért még a' háboru folyta alatt letévé parancsnoki méltóságát. Alig volt ezen veszedelmes háboru befejezve, midőn a' polgári háboru M. és Sylla közt kiütött. Mind a' ketten törekvének a' Mithridates ellen való főparancsnokságra, 's mivel a' consulok a' dicsőséggel koszoruzott Sylla részére hajoltak, P. Sulpitius, a' népszószóló, ki M. pártján volt, fegyverrel támadá meg Syllát, 's kiűzé a' városból. Most M. nyéré el a' főparancsnokságot. De a' sereg Sylla vezérlése alatt Roma felé indult, hol M., Sylla barátjain minden erőszakot elkövetett. Sylla minden ellentállás nélkül ment be Romába, honnét M. fiával együtt megszőkött. Mind a' ketten száműzötteknek nyilatkoztattak Sylla által. M. elváltván fijától, Italia tengerpartjain tévelyge fel 's alá, 's többször megmenekedék üldözőitől, midőn végre a' lovagok egy posványban megtalálták. Meztelen vezetéek Minturnaeba, hol a' magistratus rövid megdondolás után arra határozá magát, hogy Sylla és a' senatus parancsát tellyesítse. De azon cimbrus rabszolga, kire a' parancs teljesítése bízott, midőn Mariust meglátá 's szólni hallá, elejté fegyverét. Ez a' Minturnaeieket szánakozásra bírván, a' tenger partra vivék őt, honnét egy hajón Afrikába szállították. A' feldult Carthago kikötőjében szállt ki, 's egyesült fiával, ki híjában kerese Numidiában segítséget. A' telet mind a' ketten Cercina szigetén tölték. Meghallván azon hírt, hogy pártjok Italiában Cinna által ismét győzedelmeskedék, vizsasiete M., nem fogadá el a' neki ajánlott tiszteletet, 's egyesült Cinnával és Sertoriussal. Elhatározák, hogy Romára ütnek, mellyet Octavius véde. Nem lévén a' városban élelem és katona, ajánlá a' senatus a' kapuk kinyitását, ha megfogadják, hogy ítélet nélkül egy Romai sem végeztek ki. Ez meglön Elejente nem akart M. a' városba lépni, mielőtt a' száműzési ítélet alól feloldoztatnék, melly végett már őszve is gyülekeztek a' polgárok, — de M. ekkor berohant féketlen pártjával, 's fogadása ellenére borzasztó vérontást követett el, mellynek csak Cinna és Sertorius tudtak véget vetni. Azt parancsolá, hogy mind felkonczoltassanak, kiknek üdvözlét hasonló módon nem visszazonozandja. Csaknem minden senator megöletett, kik magokat a' néppártnak ellenszegezték, 's jószágaik elvétettek. Végződén Cinna consulsága, ez magát és Mariust önhatalmnlag nevezé consulnak. A' most 70 évű M. hetedszer viselé ezen méltóságot, de már az első 17 napon meghalt (86 Kr. e.) elbágyadva a' kiállt nehézségektől 's elcsüggedve azon gondok alatt, mellyeket a' közelítő Sylla fenyegetései támasztottak benne. X.

MÁRKA (*marca*) alatt bizonyos sulymérték, különösen az arany és ezüst nehézségének 's becsének megtudására szolgáló, értetik. Egy márka aranyban 24 KARAT (l. e.), egy márka ezüstben pedig 16 lat foglaltatik. Honi törvényeinkben. a' díjak és becsárrok meghatározásánál, igen gyakran említették a' márka. Ez itt, nagy- közép- és kis-nehe-

zéküre osztatik, 's az első alatt 4, a' második alatt 2, a' harmadik alatt pedig 1 ezüst forint értetik. De az Erdélyiek eltávoznak ezen számításról, 's a' márkát csak nagy- és kis-nehezéküre osztván, az előbbi által egy, az utóbbi által pedig fél pengő forintot jelentenek. Van szó törvényeinkben még az arany márkáról is, mely azoknak értelme szerint 72 pengő forintot tesz. — Márkás pereknek neveztetnek különösen azok a' perek, melyek által, a' behajtott marhákra nézve teendő némelly törvényes megkívánatok elmulasztásáért, az e' miatt rendelt pénzbüntetés követeltetik. *Kunoss.*

MÁRK evangelista, Péter és Pál apostoloknak utazásaikban több évü kísérőjük. Anyja Mária rendszerint Krisztus' kísérőji közt volt, 's az apostolok Jerusálemben házában száltak meg. Résziint maga tapasztalá, résziint szemtanuktól hallá mind azt, a' mit evangéliomában a' Jésusról beszél, 's nem kevésbé hiteles a' többinél. Bizonyos pontos rövidség által különbözik a' többtől, elhallgatván azt, a' mi a' Jésus' messiási méltóságával egybe függésben volt, 's legközelebb csak a' Zsidókból lett keresztyéneket érdekelhette. Valódisága soha sem hozatott alaposan kétségbe. *Sz. E.*

MARK, porosz grófság, a' westfali területben. Nagysága 31 nsz. mf. 's a' Ruhr vize által nagyobb észsakai (Hellweg) és kisebb déli részre (Sauerland) osztatik. Amaz igen termékeny, e-mez sziklás és terméketlen, de vasa 's kőszene elég van. Ércz hámorai 5000 embert táplálnak. Lakosai száma 133,000, kik leginkább ágostai vallástételt tartók. A' tilsiti békekötés által a' Francziai császársághoz csatoltatott Berg herczegséggel együtt, de 1813-ban a' Porozsok által imét visszafoglaltatott. — *Sz. E.*

MÁRK, tartomésként magyar királyi herzeg Árpád véreből, és a' francziaországi Croy nemzetség törzsök apja. A' Croy nemzetség származat-táblájának bizonyítványtalan előadása szerint t. i. II. András magyar királynak második feleségével, Courtenai Jolántával, nemzett fia, András herzeg, Velenczében feleségül vette Sibillát, egy ottani gazdag patricius, Cumarius Péter leányát és ezzel nemzett egy Márk nevü fiat, a' ki 1266 körül Franciaországba vetődött, és feleségül vette Arian és Croy urának egyetlen leányát; maradéka pedik a' Croy nemzetség birtokával együtt ennek nevezetét is megtartotta. Más vélemény szerint ez a' Márk IV István magyar királynak fia vala, a' ki az apjától, midőn ez külföldi segedelem után járna III. István ellen, Franciaországban hagyatott a' háboru kimenetelig; midőn pedig a' háboru folytában megholt volna IV István Zimonyban (I. III ISTVÁN) végképen ott maradt, és felnevekedvén feleségül vette a' Croy nemzetség egyetlen örökösét. Tanítványul szolgál valamennyire e' tartomásnak I Maximilián romai német császárnak 1486 költ diplomája, melyben e' szavak fordulnak elő: „*Nobili Carolo de Chymai, ex illustribus de Croy, descendantibus ex vera et legitima progenie seu origine regum Hungariae;*“ 's a' Croy nemzetség czimere, mely magyarországhoz hasonlóan mondatik. Mellette Koppi, ellene Schwartner értekezett. *Fábrí Pál*

MÁRK, mérték, mellyel főkép arany és ezüst méretik, Hajdani időkben egy ezüst mark 8 unciát tett, 's egy unzia egy tallért. De ezen számolás a' 14 században megváltoztaték, 's már most 1 ezüst mark csak 3 forintot tett. Jelenleg a' finom kölni mark 13 százsz tallért 's 8 gar. vagy 14 burkus tallért tesz. Finom marknak a' tiszta arany vagy ezüst nevezetik, melly alább való érczekkel nincs elegyítve. Továbbá mark nevet visel egy ércz vagy számláló pénzdarab, melly 16 schillinget tesz, de különböző értékkel. A' mark banco Hamburgban mintegy 11 gar. 4 fillért tesz, egy mark courant 9 gar. 4 fillért, egy dán mark 4 gar. 8 fill. egy lübeki mark 8 gar, most pedig 9 gar. vagy 41 krajczárt birodalmi pénzben. Az angol mark $\frac{2}{3}$ font sterl. Egy mark arany tesz 36 aranyat. (has. ALMARCO). —h—

MARKGRÓF (marchio) eredetiképen parancsnok volt a' határszélen (mark), hogy azt az ellenség' beütései ellen védelmezze. Jóllehet már nagy Károly idejében is fordulnak elő markok és markgrófok, mindazáltal Német országban egyedül a' 10 században I Henrik hozta be őket. Rendszerint közvetlen a' Császár alatt állottak, de még is voltak olyan markgrófok is, kik hercegektől függöttek. Többnyire olyan birtokosok neveztetek ki markgrófoknak, kik a' határszélen legtöbbet birtak. Lassanként ezen méltóság örökös 's végre birodalmi hercegi lett, úgy hogy egy markgróf tekintetére nézve a' gróf felett és herceg alatt állott.

MARKOMANNOK, jeles régi német nemzettség, mellynek neve határ-népet jelent. Caesar halála óta a' Duna és Rajna közt laktak. Miután a' Romaiak Noricumot és Pannoniát elfoglalták, 's szomszédságok által a' Markomannokra nézve veszedelmesek lettek, elhúzódtak a' Rajnától, 's a' Bojok földét, vagy is, mint a' Németek nevezék *Bojenheimot*, a' mostani Cseh-országot foglalták el, Marbod híres királyok alatt, ki is rövid időn a' Romaiak veszélyére több nemzetekkel szövetségben, magát e' szövetség fejévé tette, 's 70,000 ember gyakorlott sereget bírt kiállítani. A' Romaiak a' Pannoniaiak lázadása miatt nem támadhatták őt meg; miért is Tiberius K. u. 6 esztendőben vele szerződésre lépett; de később a' Cherusok megverték őt Hermann vezérek alatt K. u. 19 esztendőben, 's ő Olaszországba futott. Hasonló sors érte követőjét Katualdát. Mind a' ketten a' Romaiakhoz folyamodtak, kik nekik Ravennát és Aquileját jelelék ki lakásul, követőjüket pedig felső Magyarországon a' quad nemzetbeli Vannius alatt letelepítették. A' Markomannok a' Romaiakat egész Domitiánusig nem háborogtatták, jóllehet ezeknek Augusta Vindelicorum-tól Carnuntumig semmi erősségeik nem voltak. Ettől kezdve berohantak a' romai birtokokba. Trajan és Hadrian zabolán tartották őket; Aurelius alatt Pannonia felé ütöttek be, és csak hosszú harcz után vonták magokat vissza a' Dunán, 's kötöttek békeséget. De ezt csak addig tartották meg, míg évpénzeiket megkapták, vagy Romának bátor uralkodója volt; máskép elpusztították Noricumot és Ithetiát, 's még az alpesi szorosokon is által törtek. Aurelian alatt egész Olaszországot rettegsbe hozták. Ezen megtámadásaik folyását tartották a' 3 és 4 században. De az ötödikben megszűnt a' Markomannok neve a' népek vándorlásával. Attila nagy birodalma után az eddigi Markomannok földén a' Rugiusokat, Herulusokat, Scythákat és Turcilingusokat találjuk. Ellenben Noricum és Rhaetium hegyein egy hatalmas népet, a' Bajarokat leljük, kiket Mannert fontos okoknál fogva a' Markomannoknak tart, kik a' Rugiusoktól, Longobardusoktól 's egyebektől nyomattatva, ide vándoroltak. A' Bajarok a' Bajorok eleji.

St. E.

MARLBOROUGH (John Churchill, utóbb herceg) egyike a' brit legnagyobb hadvezérek és kormányfiaknak, szül. Ashben, Devonshireben 1650. Korán megnyeré a' yorki herceg (utóbb II. Jakab király) kedvezését, ki őt 16 éves korában zászlótartóvá nevezé. Legelőször Tanger felszabadításánál volt jelen, melly hely a' Szerecsenek által ostromlatott. 1672 a' németalföldi háboruban monmouthi herceg alatt, különösen Nimwegennél és Maastricht elfoglalásánál mutatá ki magát. Ezredes lön, 's a' yorki herceg fontos ügyekben bizá meg Flandriában és Scotiában. Midőn Jakab 1685 az angol thronra lépe, Churchill bárót követként küldé Francziországba. Az oraniai herceg kiszáltakor, Churchill annak részére ment által, 's II Jakab leányát Annát, kin nője által nagy hatalommal bírt, reá vevé, hogy sógorá részére hajoljon. III Vilhelm megesmeré Churchill nagy tehetségeit 's altábornokká nevezé, 1689 pedig a' titkos tanács tagjává és marlboroughi gróffá. 1690 mint az irlandi sereg parancsnoka a' yorki és kinsalei őrseregeket megadásra kinszeríté. De tettei irigységet támasztottak ellene, 's Vilhelm annyira

meggytlölé a' hóst, hogy megfosztván hivatalaitól, mint felségsértésről, gyanust, a' Towerbe teteté. De mivel semmi tanu nem találkozik ellene, kénytelen lön szabadságát visszaadni. Nője Mária királyné (1694) halála után tanácsosnak véle III Vihelm annak egyetlen egy testvérével Annával, mint jövőendő koronaörökösse, jól bánni. Ezért annak barátját Marlboroughot is vissza hívá az udvarba, 1698 Anna kir. hercegné fíjának a' glocesteri hercegnek nevelési igazgatójává, utóbb Angolország lordbirájává, 1701 a' gyalogság tábornokává, a' Hollandban állt angol hatalom fővezérévé, és Haagba rendkívüli követté nevezé. Midőn Anna 1702 a' kir. székre lépe, M. grófot a' térdkötő renddel ajándékozá meg. Most M. nőjével együtt teljes bizodalmat nyéré meg a' királynénak, 's vejei, lord Godolphin nagy kincstárnok és lord Sunderland statustitoknok, is egyesültek vele. A' spanyol öröklési háboru kültésekor annyira megesmertettek M. talentomai, hogy Angolország minden szövetségesei az ő parancsa alá adták seregeiket. Az 1702-ki táborozásban a' Francziák, kik század olta győztesek voltak, kénytelenek levének M. előtt megfutamodni, 's erősségeiket neki átengedni. 1703 elfoglalá Bount, befejezé a' Flandriai táborozást 's német országba vonult. Itt megveré az Austriaiakkal egyesülve a' bajor választó herceget és a' Francziákat (Jul 2 1704) Schellenbergen Donauwerth mellett. Erre Eugen kir. herceggel egyesülve győzedelmeskedék Aug. 13 a' HOCHSTADTI (l.e.) vagy blenheimi ütközetben. Miután a' Francziákat a' Rajna tulsó partjára visszanyomta volna, Berlinbe utazott, és rövid alkudozás után véget vete a' porosz király és a' Hollandiak közti viszálykodásnak. Erre Londonba ment, hol zajos örömmel fogadtatott és marlboroughi hercegségre emeltetett. Mart. 1705. ismét Hollandba sieté 's több fontos vállalatokat vitt végbe. Összel utazást tön a' bécsi, berlini és hanoverai udvarokhoz. I. József császár az ő érdemét Sváborországban lévő Mindelheim hercegséggel jutalmazá meg. A' következő években fontos győzedelmeket nyert 1706 Ramilliesnél 's 1709 MALPAQUETNÉL (l. e.) Nője Sára azonban ez alatt kiállhatatlan kevélysége által megsérté a' királynét és az ettől különösen kedveltetett Masham Ersébet udvari dámat. Egyszersmind a' nép hajlandósága is a' Whigektől a' Toryakhoz hajolt. A' királyné tehát az utóbbiakból új ministeriumot alkota, a' nép pedig az új alsó házba csupa Toryeket választott. Mind a' ketten békeséget ohajítottak. Ez által megbuktattak a' Whigek, kik a' háboru folytatását sürgeték, 's kikhez M. is tartozék. Anna királyné megegyezett 1713 az utrechti külön békében. M. már 1712 minden hivatalától megfosztatott, pénzek elidegenítésével 's más vétekekkel vádoltatván. Ezért ő önkényes száműzést választá. Csak Anna halála után 1714 tért vissza honjába, 's I Györgytől minden hivatalát visszanyéré. Meghalt Windsorledegben 1722, 73-dik évében. Gróf Chesterfield jól mondja róla: M. nem vakító eszme 's meglepő ideákkal fényle, de ép ítélőtehetségben, áltható nézetben senki sem mulá felül. Szerencsés arczvonásaival mindenben, a' mit csak tett, ellentáthatatlan nyájasságot egyesített. Engedelmes fiu, gyengéd féj, igaz barát, szolgálji iránt sokat elnéző ur volt. Ábrázatján jóakarát mutatkozik. Egész lénye elragadó; valódi vallásosság, characteré fővonása. Így sikerült neki a' nagy szövetségben minden hatalmasságot a' célra megnyerni, akármilly különböző céljaik 's akármilly tulajdon nézeteik voltak is. Ha valamelly udvar tántorgó vagy hideg volt a' szövetség célja iránt, M. azt tüstint vissza tudá vonni személyessége és reabeszélesi tehetsége által. Kormányesterségében egészen honja szeretete 's XIV Jajos iránti gyűlölsége és tulajdon dicvágya vezérlé. Az angol nemzet a' Blendheim melletti győzedelméért neki ajándékozott Wodstock mvarosban Blendheim house kastélyt építeté neki. Ugyan ott a' térségen egy obeliszk áll, a' herceg szobrával. Ezen, a' britt pártlélektől üldöztetett, Swifttől rágalmaztatott hadvezér életét és characterét William Coxe (familiai írásokból és

más forrásokból) híven adá elő „*Memoirs of John Duke Marlborough with his original correspondence*“ (London 1818. 4. rézmetsz. és föld abr.).

MARMONT (*Auguste Frédéric Louis Viesse de*), ragusai herceg, 's franciaországi marsall, sül. 1770 egy nemes családból; jó nevelést kapott, 's az ágyuzó sereghez állt szolgálatba. Az olaszországi seregnél szolgált, midőn őt Napoleon general-segédjének választá. Bátorsága 's belátása a fővezér bizodalmará méltaták, kinek többszöri bajos megbízást szerencsésen teljesítette. Még csak ezredes osztályi tiszt volt, midőn 1796 Parisba küldetett a Würmsertől elvett austriai zászlók átadása végett. Ez alkalommal egy hosszú fellengős beszédben dicséré az olaszországi sereg tetteit 's vezére lángeszét. A Campo formioi béke után Parisba ment 's a gazdag Peregraux pénzváltó egyetlen leányát elvette. Bonapartét Egyiptomba is követte. Malta bevetelénél a kiszált csapatot vezérlé, 's visszavervén a Maltaiakat a vitézrend zászlóját elvevé, 's e' miatt brigádznak neveztetett. Alexandria megtámadásánál 's a kairoi utban fontos szolgálatokat tett. A syriai expeditiokor Kleber generált váltá fel az alexandriai parancsnokságban. Itt a tengerpartot a Törökök kiszálása ellen kellett védenie, a Franciaországgal való levelezést fentartania, 's Bonaparte lehető elutazására szükséges előrendeléseket tennie. Ez utolsó megbízás, jele a kettőjük közt akkor fen állt bizodalomnak. Miután Bonaparteval Franciaországba visszatért, minden erejéből segítette a Brumaire 18-kai revolutiót. A Consul őt a katonai iskola parancsnokává, a hadi osztály statutanácsosává 's osztályos generallá nevezé, 's a hátulszereg ágyuzó szerei fővezérsége bízott reá, melly Dijonnál gyült össze 1800 elején. A Bernát hegyen átköltöztével szintannyi tudományt mint elszántágot mutatott. Ő vezérlé az ágyuzó szereknek ezen hegyen átvitetését; személyesen volt mindenütt jelen, hol legnagyobb baj mutatkozék, 's szerencsésen vivé ki az újabb háboruk történetében legrendkívüleb merényletek egyikét. — A' marengoi ütközetben hathatósan segíté Marmont, Desaixnek elhatározó támadását, midőn ágyuzosereit az ellenséghez egy puskalövésnyire előre indíttatta, 's a' táborozás végéig egy forma munkássággal volt ebben. Reá az ágyuzó sereg általános felvigyázója 's a' hollandi hadak vezére lett. Ez ólta nagy vátozás látszék characterében. Kevély és felfuvalkodott lévén mint a' leggazdagabb 's az első consul által leginkább kedvelt vezérek egyike, mind a' katonák, mind a' Hollandok előtt magát gyűlöletessé tette. 1805 a' nagy sereghez hivatott, 's részt vett az ulmi esetekben. Az austerlitz-i ütközetkor az a' parancsa volt, hogy Károly főherceget hátulról Stájerországban nyugtalanítsa. A' béke után ragusai hercegnek neveztetett, 's seregével felső Olaszországban maradt. Az 1809-ki háboru kiütésekor Dalmatországgban volt, 's elveszettnek látszék, midőn a' regensburgi balesetek kinszeriték János herceget Olaszországban a' visszavonulásra. Ekkor Marmont magát az olaszországi sereggel egyesité, 's győzedelmesen nyomult a' Duna felé. A' wagrami csatában a' sereg derekán állt. — Massenának Portugaliából hátrálása után, az ezen ország ellen munkálkodó sereg vezérsége bízott reá, hol is Soulttal egyesülvén, Wellington kinszerité, Badajoz ostromát abban hagyni, de a' Francziák nem tudták itt győzedelmeket eléggé használni. Midőn Wellington újra előre kezdé nyomulni a' salamancai ütközetben, mellyben maga Marmont is sebet kapott, a' Francziák veszettek. 1813 a' németországi sereghez hivatván a' Lützen, Bautzen, Drezla és Lipose melletti ütközetekben jelesen megkülönböztette magát. Midőn az ellenséges seregek mind inkább Franciaországba nyomultak, a' Seine megé voná magát, 's 1814 ki April' 3-kán reá állt Schwarzenbergnek javalatára, hogy Napoleon zászlóját elhagyja 's az ideiglen uralkodást elismerje. Ő volt egyike azon elsőeknek, kik XVIII Lajos' részére nyilatkoztatták ki magokat, ki őt

franciaországi parré tette. Napoleon bitorlása alatt 1815 a' királyt Gentbe kísérte, 's annak visszatértekor a' Cote = d' or-i megye választó collegiuma előülőjévé lett. Legnevezetesebb újabb tettei közül: Paris ostromoltatása a' júliusi napokban 1830, l. erről FRANEZIAORSZÁG. Azolta bolyg Európában.

MARMONTÉL (*Jean François*), a' Francziák egyik classicus írója, az „*Académie Française*„ tagja, szül. 1723 Bortban. „Szerencsém volt“ ugymond, „olly helyen születni, hol a' rang és vagyon egyenletlensége nem vala érezhető. Csekély birtok, némü szorgalom, 's kicsiny kereskedés adá meg a' lakosoknak az élelmi szükségeket. Ez oka, hogy a' bátorság, a' character' szabadsága, a' lealázás semmi neme által nem nyomtatott el. Mondhatom, gyermekkoromban csak magamhoz hasonlókat esmerék; innen tán ama' némü nyakasság, mellyet characteremben megtarték, mellyet végkép megtörni se az ész se őszkorom képes nem volt.“ Atyja szabó volt 's egy mezei lakot birt. Itt élte le M. gyermekségét, 's a' természetet itt tanulá esmerni és szeretni. Szülei a' toulousei collegiumban szabad asztalt nyertek számára. Mint ifju, költeményekkel kezdé literatori pályáját, mellyeket Voltairenek ada át bíralás végett. Minekutána a' toulousei virágjátékokban (*jeux floraux*) nehány jutalmat nyert, 's az abbé köntöst viselte volna, 1745 Parisba jutott. Voltaire' ajánlásai több előbbkelő házakba vezeté be. Első szomorujátéka „*Denis, le tyran*“ mint játékszinköltöt esmerteté meg. Pompadour közbenjárása által Versaillesben építéskörüli titoknokká lett (*Historiographe des bâtimens du roi*) 1500 livres fizetéssel, 's két évre „*Mercur*“ privilegiumát nyeré, melly 40,000 livres hasznot hajtott. „*Cinna*“ egy jelenésének parodiája miatt, mellyben egy előkelő rágalmeszték, a' privilegiumot elveszté, 's a' Bastilleba jutott, minthogy a' szerzőt benne gyaníták. Kibocsáttatása után „*Contes moraux*“ munkája jelent meg, 's tapssal fogadtatott. Duclos halála után Franciaország történetírójává lett, 1783 pedig d' Alembert helyébe az academia' titoknokává. A' revolutio kiütésével tisztségét elvesztvén, Parishoz nem mesz-sze fekvő mezei lakjába vonult. Szerzeményei mind elveszték. Magányában szeretetre méltó neje, Morellet Abbé testvére leánya vigasztalá. 1796 a' nemzeti Intézet' tagjává neveztetett. 1797 Majusban a' de l' Eure-i departem. a' vének tanácsába veré fel, de az V. év Fructidorja, 18-ka ntán, választatása eltörölteték; mire Abboville faluba vonult, hol Dec. 31-kén 1799 szalma fedél alatt mult ki. Munkáiban (32 köt. 8-ad ré) nagy szerzői talentum mutatkozik. Nevezetesebbek: „*Belisaire*“; „*Incas ou la destruction de l' Empire de Perou*“; „*Elémens de littérature*“. Historiai munkái között „*Régence du Duc d' Orléans*“ legelső helyet érdemel.

MAROKKO, nagy császárság északnyugoti Afrikában, hozzá tartozó több tartománytól „*Fez és Marokkonak*“ is neveztetik. Határos a' földközi és atlanti tengerrel, a' Sahara pusztával, 's Algirral. Nagysága 13,000 nsz. mf, 15 milliom lakossal. Eghajlata kellemes, és földje termékeny, fő termései; gabona, olaj, mandola, és gummi. — Állatai közt juhai és lovai nevezetesek. Gyárai szaffiánt, kordovánt és selyemszöveteket készítenek. Kereskedése főkép Sale, Mogador, Laras, Tetuan 's Tanger kikötőjiben divatozik. — Az uralkodás despotai, — a' császár, alattvalói személyét 's vagyonát ugy tekinti, mint a' mellyekkel önkénye szerint bánhat. Hadiseregét 100.000-ig felviheti; de tengeri ereje eddig csak 24 hajóból áll. Lakosai: 1. Maurok, városokban laknak, 's kereskednek. 2. Arabok, falun vagy magános kunyhókban laknak. 3. Berberék, legrégebb lakosok. 4. Szerencsenek, leginkább katonák. 5. Sidók, Spanyolországból hajdan kiüzetve — itt megvetve 's sanyargatva élnek. 6. Renegatok, leginkább Spanyolok. 7. Keresztyének, kereskedők, mivészek vagy rabszolgák. — A' mostani Császár Mulei Suliman a' Francziáknak egyiptomi háboru-

jokban a' Törököknek segédsereget küldött, de később, 1807 követet küldé Párisba a' francia udvarhoz. — Marokko a' fő és többnyire székes város, kellemes, pálmafákkal kies tájon fekszik, az Atlas hegyláncza közt; egy órányi kiterjedésű, 30,000 lakossal. A' császári vár tágas, megerősített és magában egy várost formál. A' császár néha Mekin es városában is tartózkodik, mely szép, termékeny síkon fekszik, 15,000 lakossal. — Fez, az ezen nevű tartomány fővárosa, az Atlas allján fekszik egy völgyben, nagy kiterjedésű, 's 70,000 lakosa, 50 mecsetje, könyvtára, több nevelő intézete 's különféle bőr és selyemgyára van. — Centa erősség, 's Melilla, Penon, 's Alhucemas erősített helyek, a' Spanyolok birtokában vannak. Sz. E.

MAROS, Erdélyország egyik legnagyobb folyója, mely a' székelyföldön, Moldva határainál ered, több kisebb nagyobb vizeket magához véve Magyarhonba jön, Arad és Csanád vármegyéket a' Bánságtól elválasztja, 's Szeged irányában a' Tiszába ömlik. Már Károlyfejérvár mellett hajókázható, a' mi jobb rendezés mellett még sokkal könnyebbé 's virágzóbbá tehetőnek. Tordáról só, 's máshonnan is fa, deszka, zsin-dely 's t.e.f. szállítatik rajta a' Tisza melléki vidékekre. 54.

MAROS-UJVÁR, erdélyországi falu alsó Fejérvármegyében a' Maros partján, melyet egy vár és sóbánya neveztesít. Lakosai közül némeltyek aranymosással is foglalatoskodnak.

MAROS-VÁSÁRHELY, népes város Erdélyországban a' Maros vize mellett, egy várral 's 1800 lakhellyel, mellyekben mintegy 10,000 lélek számláltatik. Van benne derék ref. collegium, jeles könyvtárral, 's becses ásványgyűjteménnyel. 54.

MARQUIS (olaszul *Marchese*), olly czim, melyet az alsóbb rangu nemesség közül kiki megnyerhet, körülményei 's viszonyai minden további változtatása nélkül; azért is e' czim a' német értelemben vett mark-grófétól különbözik. Franciaországban a' fő és alsó nemesség közt állt; Angolországban a' marquis következik a' herczegután; Olaszországban a' marchese előbb való a' grófnál. Sz. E.

MARS, MAVORS, a' Görögöknél Ares, a' had istene. A' legré-gibb költők Jupiter és Juno, a' későbbek szerint pedig egyedül Juno fija volt, 's az istenek legszilajabbika. Tulajdonkép Ares vagy Mars egy pelasgi istenség volt, mely eredetileg Thraciában tiszteltetett, 's innét ment át a' Görögökhöz. A' legré-gibb időkben az isteni hatalom jelképe volt, a' Görögöknél pedig a' hadé, a' mennyire ahoz csak erő, bátorság és durvaság kívántatik, vagy az ütközet istene; Minerva ellenben mint hadistenné, a' gondolkodással és hadi fortélyok esmereteivel egy-be kapcsolt vitézség jelképe. A' későbbi időkben mindig emberiesebben ábrázoltatik, például, mint az ártatlanság védelmezője. A' Romaiak az ő tiszteletét még a' legré-gibb időkben vevék be a' Görögöktől. Városok alapítóját Romulust és Remust, a' monda szerint, ő nemzé Rhea Sylviával. Több templomok közt Romában a' MARSMERZŐ (l. e.) is neki vala szenteltetve. Tiszteletét különös, neki szentelt Flaminesek teljesíték 's a' SALUSOK (l. e.) collegiuma; mely az ő égből ezett paizsát (ancile) őrizé. A' Martius hónap is neki vala szenteltetve. Mart. 1. és Oct. 12 innepet ülték neki. Egyszermind a' tavasz istene is volt. A' Romaiaknál neki voltak szenteltetve a' tűz, a' katonák és küzdők, valamint a' lovak, kányák, keselyük, kakasok, szarkák és farkasok is; a' SOUVERAINLIÁKAT (l. e.) is ő neki nyújták fel. Béke idején quirinusnak, háboruban pedig gradusnak (lépőnek) nevezék. Nője és huga ő nálok Bellona volt. A' Görögök ellenben nem tulajdonítanak neki tulajdonképi nőt, hanem Aphroditevel és más szövetőjével nálök is nemze magzatokat. Az elsővel ölelkezését Helios elárulá Kilcanusnak. Ez vas hálót készíte, 's ezt az épen akkor is az ágyon együtt heverőkre vetvén, oda hívá az isteneket, 's a' megszegyentült foglyokat kitévé az Olympusiak gunyjának. Venus a' Harmoniát (Egyetértés) szülé neki. Deimos

(Borzadás) és Phobos (Félelem) is az ő fiai. Simonides még Eros is Mars és Venus fjának nevezé. Phobos mindig kísérlője a' harcban. Ez és Deimos igazgaták kocsiját a' csatában. Enyo, a' várost pusztítóne (Bellona) és Eris oldala mellett állnak a' tusában. A' monda különbéle tetteket beszélt róla. Az óriás háboruban csak a' később költőknél fordul elő. Claudius szerint ő támadá meg az óriásokat legelsőben 's Pelorust 's Mimast elejté. De Typhoeus elől, valamint a' többi isteneknek úgy neki is el kelle futnia, 's hogy fel ne fedeztessék, hallá változtatá magát. Otus és Ephialtes Aloidesekkel való küzdésében megfogaték ezek által 's ércz bőrtönbe záraték, hol 13 hónapig kelle sa-nyarognia. De az Aloidesek anyja felfedezé hollétét Hermes előtt, 's ez kiszabadította. Herculessel két izben keveredett tusába, segíteni akarván a' hős fijnak apok ellen. Az egyik csatában az isten maga is sebet kapott, a' másodiknak pedig Jupiter vete véget, a' küzdők közé villámot szórván. Ellenben megölé Mars Halirrhoiust, Neptun és Euryte nympa fját, mivel ez az ő leányán Alcippén erőszakot akart elkövetni. Ezért Neptun a' 12 istennél bevádoló, kik őt az Athené mellett lévő dombon (Marsdomb) itélék meg és felmenték. Mivel Mars volt az első, a' ki felett itten ítélet tartatott, azért a' domb az ő nevről Areopagusnak, Ares dombjának neveztetett. A' Trojaiakat segíté a' Görögök ellen. Diomedes által megsebesítetvén, olly lármát tön, mintha tíz ezer ember kiálltana. Minerva ellen is küzdé, kinek agisébe egy lándzsát hajtá, melyre az úgy földhöz sújtá követ, hogy testével 7 hold földet boríta el. Mars ifju férjfiás küzdőnek ábrázolatik, egész hadi öltözethen erős testalkattal, moroz arcczal, széles homlokkal, mélyen ülő szemekkel, tömött de rövid hajjal. Sisak, lándzsa, kard és paizs az attributumai. Mars nevet egy planeta is visel (I. PLANETÁK); a' chemiában ezen név a' vasat jelent; mind a' két esetben ♂ a' jele. X.

MARSCH (Marcia, Marche) olly rövid muzsikai darab, melynek komoly és innepélyes caractere, egyenes tactusmódja, mérséklett időmértéke van, 's többnyire katonák menetekor játszatik. Mivel nem csak az a' czélja, hogy a' menetet innepélyesebbé tegye, hanem hogy a' lépések egyformaságát is könnyítse: ez okból a' marsch rhythmusának erősen kitüntetve 's kiemelve kell lennie.

MARSCHALL, hajdan marschalk. Némellyek ezen szót, 's leg-hihetőbben, a' német M a r vagy M ä h r e, mely nemesebb nemű lovat tesz és Schalk, lovászmeister, szavaktól származtatják; mások Mehrer vagy Mayer (előljáró, gondviselő) és Saal, udvar, szavaktól, hogy udvar fő előljáróját, főudvarmestert jelentsenek. Utóbbi jelentése azzal, a' mi mai nap az udvarmarschallal köttetik öszve, meg-egyezni látszik, ki egy a' legelőbbkélő udvari tisztek közül, az udvarnak, konyhának, pinczének 'sat. egész rendtartását igazgatja, 's az udvari szolgálókra felvigyáz, úgy hogy neki kell gondjának lenni, az idegen vendégek elfogadása, innepélyek 's vigalmak alkalmával szokott pompára; a' honnét előljárója az udvari marschall hivatalnak. Így tehát az országmarschall valamely országgyűlésen az ország rendjei közt az, ki a' rendek gyűléseiben a' külső rendre felvigyáz, az előlülőséget viseli 'sat. Örökös marschallnak neveztetik ezen hivatal, ha bizonyos nemzetségeknél örökös. Nyilvános innepélyek alkalmával marschallok szoktak választatni, kik az egészet vagy ennek osztályjait vezetik, rendre vigyáznak, 's méltóságok jelétül marschallpálczát viselnek. — TÁBORI MARSCHALL (I. e.) és GENERAL. — A' német birodalom hajdani fő marschalljának, országgyűlések 's rendkívüli innepélyek alkalmával a' rendről kelle gondoskodnia, 's császárkoronázáskor, a' nyilvános piacon öntött zabhatárból egy ezüst pint zabot kelle lóháton hoznia, 's ezt a' császárnak oda nyujtania. Hivatalát egy örökös marschall által vitet. Ezen főhivatal a' szász választófejedelmeket illette. — Marschall-

tábla, mellékes tábla az udvarnál azok számára, kik magához a' fejedelmi táblához nem méltatnak, 's mellynél az udvarmarschall a' gazda.

MARSEILLE, a' Rhónetorkolati megye fővárosa, Franciaországban, nevezetes kereskedőváros, 's Franciaország jelesebb városai egyike, fekszik a' földközi tenger egyik öble mellett, éjszokról hegyekkel körülövezve, 's csak a' tenger felől van kitérve; 12,000 házzal 's 99,100 lakossal. Áll a' régi és új városból, mellyeket egy órányi hosszú utza — le Cours — kapcsol össze. Ez az utza kettős fasorral van kirakva, mellyek alatt apró boltok állanak, 's szünteleni vásárt képeznek. Az ezen utzán lévő 5 emeletű házaknak lapos tetejek van, mellyek vas rostélyzattal befogva, 's narancsfákkal vannak kirakva. A' régi város népesebb ugyan, de utszáji szükek, 's szegletesek; — a' kikötő körül elnyult új város ellenben igen szépen épült; utszáji tágasak, egyenesek és igen tiszták. Nevezetesebb épületei: a' tanácsház, a' kereskedőház, a' káptalan-templom, az új játékszin, a' régi és új fegyverház, a' nagy ispotály jeles veszteglő intézetével. — Kikötője, mely 1815 szabad kikötővé nyilatkoztatott ki, a' természet és mesterség remeke; két felől kötöltással van körülveve, 's egy hosszukás négyszegletet formál 's 900 kereskedő hajót fogadhat be; de hadi hajókra vize nem elég mély. Jobb felől a' *St. Jean*, bal felől a' *Louis* erősség védi, magas sziklára építve. Fél órányira a' tengerből egy nagy kőszikla áll ki, melly szinte megvan védszerekkel rakva. — Tudományos intézeti közt a' királyi collegium, a' tudományos és művészeti academia, a' régiség 's festések muzeuma, a' fűvészkert, a' csillagásztorony, a' hajózási és rajziskola nevezetesek. Gyárjai számosak és virágzók. Fontos főkép kereskedése Levantével, Olasz, Spanyolországgal és Afrika éjszaki részével; még virágzóbb vala ez a' revolutio előtt, midőn kikötőjébe évenként 5000 hajó szálla. — Kellemes éghajlata, szép tája 's szorgos kereskedése kedvéért sok idegenek tartózkodnak szüntelen itt, 's számokra mindenféle gyönyört készen találnak; már magok a' lakosok is vidám társalkodó, vendég 's vigság szerető emberek. A' városkörüli dombokon 5 ezer tiszta fejer faluai lakok fekszenek halaványzöld olaj és mandola-fák között. — Az Aix-től Marseilleig vivő országot a' legszebbek közé tartozik: egy kis hegylánczon vezet ez át, melly 7 órányi völgyön tart keresztül. Az ut mellett rétekről szüntelen balsami illat szál fel a' levegőbe; — a' levendula, zsálya, citromfű és rozmarin itt vadon tenyészik. Örökké virágzó rózsák prémezik a' szép országot széleit. Myrthus és borostyán ligetek kínálják a' fáradt utast illatos árnyéku ágai alatti kipihenéssel, 's az országot mindenik felén számos kertek és szőlők diszlenek csinos mulatóházaikkal. Sz. E.

MARSUSOK, 1) hadakozó nemzet Középtáliában, melly a' szövetségi, róla marsusinak is nevezetett háboruban tünteté ki magát; 2) egy német nemzet, az Istaevonok törzsökéből, melly Varus megveretése után, a' Rajna melletti vidékekre elnyomula, 's főkép a' Lippe két partjain telepedék meg, a' Romaiak következő háború alkalmával pedig beljebb visszaronula. Ugy látszik, hogy a' Marsusok a' Cherusokhoz tartoztak, 's mint tulajdon nemzet, csak rövid ideig léteztek. —h—

MARSMEZŐ, I. MARTIUSMEZŐ és ROMA.

MARSYAS. Olympus, Oeagrus vagy Hyagnis fija. A' rege ezt mondja róla: Midőn Minerva az általa feltaláltatott fuvolat azon való hoszonkodásában, hogy fuvásközben az arczot elrutitja, elveté, és arra, ki felveendi, legkeményebb átkot monda, történehből Marsyas találá meg e' hangszert, 's csak hamar olly tökéletesen fuvá, hogy Apollot vete kedéire bátorkodnék felszólítani; harczbiráknak a' musák hivattak meg. Elejénte a' fuvola erősebb hangja elnyomá az istenség lantja gyengédebb hangjait, 's már Marsyas kezdé győzedelmeskedni, midőn Apollo megfordítván a' cytherát, játszását énekek kíséré. Ezt Marsyas nem utánozható fuvolájával, a' miért a' musák Apollónak ítélek a' győzedelmet,

ki erre a vakmerő bórét elevenen lehuzá 's így őt megöle. Ekként teljesedett be Minerva átka. Ezen mythus bizonyosan azon győzedelmet jelenti, mellyet a' Cytharoedica (a' lant melletti éneklés mestersége) az Auletica (fuvolás mestersége) felett nyert e' mythus feltalálójánál. Több régi és újabb időbeli művészek ábrázolák le ezen vetekedést, valamint M. megbüntetését is. X.

MARTIALIS (Marcus Valerius), leghiresebb romai epigramma-költő, szül. Bilbilisben Celtiberiában, K. u. 43, és Calagurisban (Calahorra) bararátja Quintilian anyavárosában neveltetett. Fialat korában ment Romába, Nero uralkodása alatt, és Galba 's a' következett császárok alatt élt, kik közül némelyek kedvezének neki 's tisztelettel viseltettek iránta. Domitianus népszólvá nevezé, és egynehány adomány által enyhíté körülményeit. Trajanus, ki nem szereté a' gunyírókat, nem mutata iránta hasonló jó indulatot, 's ez őt honjába visszatérésre bírá. Hogy ezen utazást megtehesse, az ifjabbik Plinius ada neki pénzt. Még Italiában össze kelt egy spanyolnéval, a' ki tetemes vagyont vive hozzá. Meghalt 101. M. dicsősége 14 könyv epigrammán alapul, mellyekről magaszerevényen mondja: „*Sunt bona, sunt quedam mediocria, sunt mala plura.*“ 'S valóban epigrammáinak nagy szama és viszonyképesti becse felséges képzeletet támaszt, a' költőnek majdnem kimerithetlen elmésségéről. Legtöbbnyire elmések és találók, sok nyájassággal teljes és atticai sóval, de mások, kivált a' mellyekben kora elfajultságát gunyolja, féketlenek és szemtelenek a' mi fogataink szerint. Ő tulajdonképi teremője az újabb epigrammának, melly egy éles szeglethe öszvefutása által különbözik a' görög egyszerű feljúlirástól. Főkiadásai Scriveré (Leyden 1618 és 1619, 3 köt. 12). Schrevelé (ugyan ott 1656) és Raderé (Mainz (1627). X.

MARTINUSIUS avagy György barát I. UTISSENIH.

MÁRTON, őt pápának a' neve, kik közt az első és utolsó legnevezetesebbek. — I. Márton szül. Todiban Toscanában. Pápává választatván 649, olasz püspökökből synodust tartatott, 's a' Monotheitákat (Krisztusban a' két akarat egyesülte után, egy akaratot hívőket) pártfogókkal Heraclius császárral együtt kiátkoztatta. Ezért elfogatván, Konstantinápolyba vitetett, 's mint felségsértő halálra ítéltetett; de halális ítélete számkivetéssé változtatott. Megholt Chersonesben 655, 's szüenvedési miatt a' szentek közé számláltatott. — V. Márton a' Colonnának nemzetségéből, 1417 pápává választott a' kosztinczi egyházi gyűlés alatt. Egy pápának sem volt olly innepélyes felszenteltetése. Ő egy fehér lovon lovagolt, mellyet a' császár 's a' pfalzi választófejedelem vezettek, mind ketten gyalog, zabolájánál fogva. Sok fejedelmek 's az egész egyházi gyűlés kíséré őt innepélyes menetben. Első tette volt a' Huszíták ellen bullát bocsátani ki. Megholt 1431. Fő érdeme az, hogy az anyaszentegyházban az egyességet helyre állította 's Olaszország nyugodalmát visszaszerezte.

MARTINIQUE, sziget a' kis antillák közt, a' Francziáknak legfontosabb birtoka Nyugatindiaiban. Eleinte a' Spanyolok fedezték fel, de nem tarták érdemesnek az elfoglalásra; 1635 sz. Krisztóf szigetéről jövő 150 Francziák szállották meg, 's a' sziget ekkori lakosai, a' Karaibok, a' Francziákkal volt több ütközeteik után egészen odahagyák e' szigetet 1658. Ez eddig magános társaság tulajdona volt, 's 1664-ben Colbert ezt ezen társaságtól 40,000 talléron vásárlá meg. Az Angolok a' Francziákkal viselt háboruikban 1761—1794 és 1809 is elfoglalták e' szigetet, de minden békekötésben ismét visszaadták. Nagysága 17 nsz. mf. 's földje igen termékeny. Termései: kávé, cukor, cacao, indigo, gyapju és dohány. Kereskedése Francziaországra nézve igen nevezetes. Éghajlata nem egészséges, 's nagy szelei néha sok pusztítást tesznek. Népessége 120,000. Fővárosa: St. Pierre, 30,000 lakossal, egy erősséggel és kikötővel; — két más erőssége 's kikötője: Fort Royal és la Trinité. Sz. E.

MARTYROK, tanuk. Így nevezetnek főképen azon keresztyének, kik az üldöztetések idejekor inkább megengedék magokat öletni, mintsem hogy vallásokat megtagadnák. (I. SZENTEK.) Sz. E.

MARTIUS- vagy **MÁJUSMEZŐ**. A' *Campus Martius* nagy rétség 's szántóföld vala hajdan Románál, a' Tiberis mellett, a' mai Ponte Molle közeletében. Marsnak szenteltetve, fegyvergyakorlási helyül szolgált a' romai ifjuságnak; sőt a' nép is összegyülekezék itt, tisztviselőit megválasztandó; minélfogva annak vidéke pompás épületekkel 's képzobrokkal diszesítették, hol a' többek között Augustus síremléke és a' pantheon is állott. — Az újabb időben *Champ de Mars*-nak nevezték Parisban egy — árokkal kerített, 's mind két felén négyes fasorral beültetett hely, hol a' fr. testőrség 's a' hadiskola nevédekéi fegyvergyakorlatokat tartának. A' revolutio ideje alatt köz innepek, versenyek 'sat. szerzének itt vigalmakat. De véres jelenetek is tüntek fel rajta. Ezt választá Napoleon 1815 a' 19 századbeli Francziák májusmezejévé, mellynek innepe Jun. 1-jén ületett meg. Egy innepélyes mise után, Du Bois egy hódolási beszédet olvasott fel a' franczia nemzet nevében. Erre az ország főcanczellarius, az alapalkotmányi törvények pótló végzetei iránt, szavazatot hirdete. Noha ekkor 40 megyebeli követ meg nem jelent: mégis azt kiáltá ki a' fegyverhírnök, hogy azon végzet a' franczia nemzet által elfogadtatott. Így aláírá azt Napoleon, 's a' gyülekezethez intézett beszédében kinyilatkozatá, hogy öneki mint császárnak, consulnak és katonának, a' nemzettől mindene van 'sat., miután a' törvények megtartására és tartatására esküvék, mellyet az egész, mintegy 20,000 személyből álló egyesület ismétle. Ezt Te Deum követé. Azután sasokat osztá ki thronusáról Napoleon, az előtte elmenő tengeri és szárazföldi katonaságnak; mellyel az innepet befejezé. —no—

MÁRVÁNY I. MÉSZ.

MÁRVÁNYKRÓNICA, (máskép arundeli v. parosi krónika) azon nagy márványtábla, melly Parosban, mások szerint Smyrnában ásatott ki, 's 1318 évnvi időszakot foglalt magában. T. i. Cecropsnál kezdődék 1582 évvel Kr. sz. e. 's végződött 264 évvel Kr. sz. e. A' kiásott olvashatatlan töredék csak 354 ig ér Kr. sz. e. Tamás, Arundeli gróf, megvette ezt 1627, 's ennek unokája Howard Henrik az oxfordi egyetemnek ajándékozá 1667. a' hol van mostanáig. Kiadták Selden (1628) Pridéaux (1676), Maittaire (1732), Chandler (1763 igen pompásan) és Vagner (átfordítva, megmagyarázva, Göttingában 1790).

MASANIELLO, sajátképen **TOMMASO ANIELLO**, szül. helye Amalfi. Mint halász, hal- és gyümölcskereskedő, Nápolyban éldegélt. Noha szegény 's tudatlan, mégis kevély 's merész. A' szabadságért égő szeretete, 's azon határtalan nyomatás feletti élénk kifejezései, mellyet Nápolyország a' Spanyoloktól olly régóta szenvedett hatalmas pártot szerzének neki a' pörnép köréből, melly merészségét annyira caudálta. A' kormány 1647 Jan. 3. minden áruba bocsátás végett terére hozott gyümölcsnek vagy zöldségnek fontjára, egy carlin vámot vetett, mi képtelenség a' népet még inkább felbűszíté. Történt Jul. 7. 1647, hogy M. sógora egy kosár gyümölcsöt vitt a' városba, de a' vámot fizetni nem akará. Az őt szorongató vámszedők ellen a' népet hívá segítségül. M. azonnal előlépett, nagy csoporttól kísértetve, 's illy felkiáltás közzött: „Éljen a' király, de pokolba a' rosz kormányval“ a' vámházra ütött. Innen az alkirály kastélyához gyülekeztek, 's kívánták tőle, hogy M.-t. tisztársává fogadná el. Arcos (az alkirály) Castello nuovoba futott. A' lázadás dühe mind inkább nevededett, 's a' nemeseket is érte, kik orgyilkosokat bérlettek M. ellen. Ez, most Capod del popolo, nép köréből tanácsnokoktól környezve, több kastélyoknak kiraboltatását engedé meg. Nem sokára minden gyanussá lett előtte, 's legkisebb gyanakodását is halál követé. Hat rémséges nap után végre Jul. 13. a' székes-egyházban a' capitulatio létesült, a' gyümölcsvámok

eltöröltettek, a' régi szabadságok visszaadattak. M. a' fegyvert letette, 's jutalmat nem kért. De a' hirtelen felemelkedés, a' gyilkolóktól való félelem, hét álomtalan éjszaka 's azon lélekfeszülés, mely illy sokáig gyötré, nemü lázállapotba dönté, mely mértéktelen borivása által még inkább elhatalmozott. Mondaték, hogy az alkirály, ki magához hivatá, mérget kevert légyen italába. Mind ez M-t. megháborítá elméjében. Dühösen futkosott az utzában, legjobb barátait agyon lövöldözé, 's a' legutulságosabb kicsapongásokat követé el. Barátjai megkötözék. Jul. 16. kiszabadulván kezei közül a' Carmelita templomba iramlott; örült tettei által az isteni szolgálatot háborító. A' cardinalnak kinyilatkoztatá szándékát, hogy t. i. minden hatalmat az alkirálynak lenne átadandó. A' cardinal a' carmelita klastromba hozatá, de a' nép már fel volt bősztive ellene, roszakaróji által. Az öszveesküdték nagy zajjal: „Eljen a' Spanyol király! vesszen el Masaniello!” a' klastromra ütöttek. — „Engem kerestek e barátim?” szóla M. „itt vagyok.” Ekkor 4 öszveesküdt, egykor barátai, golyóikkal földre teríték Jul. 16. 1647. A' nép illetlenül bánt holttetemével; más nap ellenben követői, királyi pompával, koronásan 's királyi öltözetben hordozák körül 's temeték el. Négy nap multával, midőn az előbbi nyomatást visszatérni látta a' nép, megenlékezett a' szabadság áldozatjáról, 's gyilkolóit darabokra szaggatá. — cs.

MASINISSA, Numidiában a' Massyliaiak királyja, Gula király fia, Carthagoban neveltetett. Mint ifju megveré Syphaxot, a' massyliai királyt, ki a' Romaiakkal volt szövetségben. Azután a' Carthagobeliekkel harcolt Spanyolországban, a' Romaiak ellen. Elejénte kedvezett neki a' szerencse. De miután Asdruballal és Magoval együtt Baetulánál Scipio Africanustól végképen megverettet: alkudozásba ereszkedett a' Romaiakkal, 's ezekhez csatolá magát. Ezenközben meghalt atyja, és Mezetulus, familiájának ellensége, gyám név alatt kezei közé keríté az uralkodást. Ezen hirre Afrikába sieté M. 's elfoglalá atyai birodalmát. Carthago és Syphax az alatt megbékültek egymással, 's Asdrubal, leányát Sophonisbét, ki az előtt Masinissának volt igérve, Syphaxnak adá nőül. Ez most Asdrubaltól késztetve megtámadá Masinissát, és annyira megveré, hogy ez egynehány lovassal kénytelen volt megfutamodni. Erre Syphax egész Massyliát elfoglalá, 's vezére Bochar annyira szorongatta Masinissát, hogy ez megsebesítette csak két kisézőjével menekedheték meg. Egy üregbe rejtelkedtek, hol M., mig sebe meg nem gyógyult, ragadozástól élt. Ezután Massylia határához ment, hol a' lakosoktól segítettve, nemcsak örökségét foglalá vissza, hanem Massyliába is betört. De Syphax ismét úgy megveré, hogy csak 70 lovakkal szökheték kis Syrtisbe. Itt tartózkodék szövetségeseinek a' Romaiaknak megérkezéig. Most ugyan reá bírá Carthago Syphax M. birodalmának visszaadására, hogy ez által őt megnyerhesse, de ez nem sikerült. M. csak tettetőleg kapcsolá magát numidiai lovagjaival Asdrubalhoz, Scipioval pedig titkon egyetérte, 's felfedé előtte Asdrubal terveit, sőt végre nyilvánosan is hozzá állt. Most megengedettett neki Syphaxon bosszut állani. A' Romaiak szövetségében többször megveré őt, üldözé tulajdon tartományjában is, 's végre fíjával együtt elfogá. A' főváros bevétele által befejezé hódítását. Itt Sophonisbe is hatalmába került. Noha feltette volt magában, ezt hűtelenségéért megbüntetni, még is felébredt első szerelme, midőn a' fogoly lábai előtt haláláért esdeklék, mely őt egyedül mentheté meg a' Romaiak gyalázatos fogságától. Nőjének választa, azt vélvé, hogy ez által a' Romaiak minden jogát reá nézve megsemmisítheti. De Scipio, mint a' Romaiak foglyát ugy kíváná ezt tőle. M. egészen a' Romaiak hatalmában lévén, 's nőjére nézve halálnál egyéb szabadító eszközt nem látván, méregpoharat küldé neki, melyet ez olly nyilatkoztatással üríte ki, hogy örömmel hal meg M. parancsára, ki első 's állandó tárgya volt szerelmének.

Scipio, M. keservét tiszteletmutatás által akará enyhíteni. Királyjá nevezé ki, az öszvegyült sereg előtt arany koronát 's arany ourulia székét 'sat. ada neki, és a' senatus által megerősítetté királyi méltóságában. M. a' Romaiaknál maradt, 's a' Hannibal elleni zamai ütközetben új borostyánt szerze. A' carthagoi békében nemcsak előbbi birtokait nyéré vissza, hanem Syphax országának egy része is övé lön. Carthago iránti gyűlölsége nem szűnt meg, és egynehány tartományt elveve ezen köztársaságtól, melyekben a' Romaiak meg is erősíték. E' miatt per támadt M. és Carthago közt. A' 80 éves király győztes marada. Élte vége felé kezdődék a' harmadik punisi háboru. M. végső orája közelgetését érezvén, magához hivatá az ifjabbik Scipio Aemilianust, 's meghatalmazá, országával ugy rendelkezni, a' mint gyermekei javára szükségesnek ítélendi. 90 éves korában mult ki, bajnok és felvilágosodott király híremt hagyván maga után. Alattvaldóit erkölcsiesebbekké tevé, és megesmerteté velek a' földmivelés hasznait. X.

MÁSOD RANGU EGYENLITÉSEK olyanok, melyekben az esmeretlen mennyiség a' második potenciában vagon. Megfejtések egyéb-iránt a' közönséges egyenlitések megfejtése szerint történik, csak hogy utoljára a' négysszeggyökeret az egyenlités mind a' két részéből ki kell vonni. Ha ezen egyenlitések tagjai tökéletes két részű négysszeget foglalnak magokban, tökéleteseknek vagy tisztáknak neveztetnek; ha pedig egyik rész négysszege hibázik, tökéletleneknek vagy szövevényeseknek.

—h—

MÁSOLAT, valami írásbeli dolgozatnak vagy képző művészégi munkának többszörítési. Első esetben íráspárja. Ennél, a' leírótól vagy másolótól csak azt kívánjuk, hogy az eredeti iratot szóról szóra másolja; vonásai akár milyenek lehetnek. Ellenben képző művészetek tárgyainál épen azt kívánjuk, hogy minden vonás, minden körrajz, minden szín 'sat. az eredeti kép szerint olly hiven utánaztassék, hogy a' másolatot az eredeti helyébe állithassuk, 's ez mintegy kétszeresen álljon elő. Jó másolatok természetesen terjesztik a' mestermivüket. Mégis többnyire nem igen kedvező fogalmat kapcsolnak a' másoló néhez. Minden képző művészség másoláson kezdődött, mert eredeti tárgyait a' természetből vette. De kétféle az illy másolás; egyik szabad, másik rabi; amannál a' művész izlés által a' valóságot felülmulja, ennél csak kettőzteti azt, a' nélkül, hogy valamit hozzá adni, vagy belőle elvenni merne, 's e' kettőztetés csak pulya szorongás által eszközöltetik, mi a' tökéletes művészi ábrázolással teljességgel meg nem fér. Igy van a' dolog a' mestermivekre nézve is. Ezek másolója kirekesztőleg a' mester mintája mellett marad, 's csak annak szemével néz; nem csuda hát, ha az illy másolaton erőltetés látszik. Innen az, ki saját ábrázolásaiban a' mustraképektől, — legyenek ezek természetiek vagy művésziek — eltérni nem mer, csupa másoló, 's az illyenről valóban nem igen lehet kedvezőleg szólni. Azonban nem minden másolás megvetendő; mert a' természet utánözása, a' természeti valódiság biztosabb elérésére vezet, — a' jó mesterek miveinek utánözása pedig kéznek, szemnek, derék gyakorlására szolgál. De e' mellett ne álljon meg a' tanítvány, hanem elméjét is gyakorolja; esmerje meg mesterében mind a' jót, mind a' hibát, 's többek összehasonlítása által emelkedjék valódi művészségre. Midőn egykor Caracci Lajost kérdeznék: mellyik képirót becsülné leginkább? „Azt“ — felelé — „ki a' legjobbkiból a' legjobbat magáévá tudja tenni.“ (*Malvasia Felsina Pittrice*“ III. 481).

—v—

MÁSOLÓ-ERŐMIV, iratok és rajzolatok többszörítésére szolgáló találmány. Az iratokra nézve legrégebb 's legegyszerűbb a' kettős író-toll (*penna duplex*), melly által egyszerre két levelet írhatni. Angliában közönségesen ezen Watt találta módot használják. A' lemásolandó épen csak most irt lapra egy másik szinte olyan nagy, keresztül látszó, enyvtelen, 's előre megnedvesített darab papiros tétetik, 's tiszta papi-

rossal alól felül beborítottatik. Akkor mind ez, egy e' végre készült, posztóval bevont tokba eresztve, egy hengersiző közt egy vagy több ízben keresztül huzatik. Így az enyvielen papirosra lenyomva lesz az eredeti irat, melly aztán álltárszólag olvasható. Nem lehet tagadni, hogy e' mód, kivált nedvesítésbeli ügyesség és biztosság mellett, igen alkalmas.

MASSA 1) anyag, mellyből valami test áll; 2) (festéknél) egy helyre gyűjtött nagy világosság vagy árnyék; 3) különböző alkotó részekből öszvetett tészta. 4) (kőfaragóknál) nehéz kalapács, mellyel; a' vésőtűttetik; 5) a' bukásnál vagy a' concursus dolgában teszi a' megbukottnak egész birtokát, melly a' hitelezőkre szál; 6) a' halálesetében a' megholtnak hagyományá öszvesen; 7) az eladásoknál, a' portékáknak egész csomók, vagy egész tonnák, lábakként való eladása.

MASSAGETÁK, a' régieknél közneve az esmeretlen éjszaki ásiái népeknek, kiknek lakhelye a' csapiumi tenger keleti és déli részén egészen a' persiai monarchiáig terjedt, hól most a' Turkestanok és Karakalpakok laknak. A' scythiai és persiai történetben többször fordulnak elő; az utóbbiban főkép CYRUS (I. e.) hadjárásainál. Az Alanok ezeknek különös nemzetsége voltak.

MÁSSALÉRTHETŐ (melléknév, névszegéd, *adjectivum*), olyan szó, melly a' név tulajdonságát, minőségét fejezi ki, és így ségédül van annak szorosabb meghatározására. Tulajdonságosnak mondhatnók a' mássalérthetőt, ha mint praedicatum áll a' név után, p.o. az ég kék, minőségesnek különben, p.o. a' tiszta ég kék, vagy szokatlannabban: az ég, a' tiszta, — kék. A' mi nevezetesen a' magyar mellékneveket illeti, ezek vagy gyökerek, p.o. jó, rossz, kis, nagy, sok, szép, kék 'sat., vagy eredtek (származtak). Eredt mellékneveink vagy nevéktől származnak 's igenkülönbféle végezetekkel p.o. völgy-i, kert-i, pénz-es, bor-os, öl-nyi, láb-beli, ég-beli, savany-u, kiskez-ű, ész-telen, agy-talan 'sat, vagy névszegédektől, p.o. piros-as, feje-es, magas-ka, szép-ecske, boldog-talan, tisztá-talan 'stb. vagy igéktől p.o. szeret-ő, hal-andó, érkezett; vagy határozóktól p.o. ma-i, tegnapi-, sokszor-i, kétszer-i, egyszer-es, nyolcszor-os. A' névszegédek kisebbítést, nagyobbitást, hasonlítást, szenvednek; a' magyarban csak a' minőségesek ejtetnek, ha a' név után állanak, p.o. katonát-a' bátort, asszonyt-a' szelidet kedveljük.

MÁSSALHANGZÓ, társhangu, olyan hang, melly teljességére más hangot is kíván. Nekünk Magyaroknak ezen mássalhangzóink vannak: b, cz, cs, d, (ds), f, g, gy, h, j, k, l, ly, m, n, ny, p, r, s, sz, t, ty, v, z, zs; hibázik nyelvünkben a' Németek, Zsidók, Arabok ch torok hangja.

MASSÉNA (André), rivoli és eszlingeni herceg, franciaországi marsall, 1758 szül. a' nizzai grófságban. Közlegénységéből parancsnoki méltóságra emelkedett. A' fr. lázadás kiütésekor altiszt volt a' sardiniai seregnél. De midőn az új köztársaság harczosai a' Mont-Cenis-en keresztül mentek, hozzájuk csatolta magát 1792; 's mély belátása és vitézsége által csak hamar kitüntetvén magát, főtisztté lön, 's már 1793 egy brigadát vezérle. 1794 Apr. osztályos tábornokká tétetett; az olasz hadsereg jobb szárnya parancsai alá adatott, 's elválaszthatlan hadi bajtársa lön Napoleonnak, ki őt a' szerehsés roveredoi ütközet után, a' győződelem ölbéli magzatának nevezte. Mig Napoleon Egyiptomban küzdött Masséna és Moreau voltak Franciaország reménységei. Masséna megakadályozá a' zürichi ütközet által 1799 Sept. 25. Korsakoff és Suwaroff egyesülését, 's egy század óta, első győzedelmeskedett nyílt mezőben az orosz seregekben. Ez elhatározá Oroszországnak Austriától különvadását, 's megmenté Franciaországot a' veszedelemtől. Midőn következve M. a' helvetiai és rhätiai havasokat ismét elfoglalá: Olaszthonba küldeték, hol az Austriaiak győzedelmeskedve nyomultak elő. Genuába sietett te-

hát csakély népével; a várost rendkívüli vitézséggel oltalmazá; de mi- nekutána minden élelem és védszerekből kifogyott, 10 nappal a maren- goi ütközet előtt, kinszerítve látá magát, illő feltételek alatt, a várost megadni. A Parisba visszasiető consul átadá most neki a hadsereg főpa- rancsnokságát; mi után nem sokára béke kötöttetett. M. a seinedeparte- ment által a törvényhozó test tagjává választaték, 1804 pedig birodalmi marsallságra emelteték. 1805 az olaszthoni főparancsnokságot nyere meg, hol azonban a caldieroi ütközetet elvesztette. A pozsonyi béke után, Napoleon parancsa következtében, Nápolyországot vevé át József részé- re 's meghódítá Gaetát. Az eylai ütközet után 1807, Lengyelország- ba hívá őt Napoleon a fr. hadsereg jobb szárnyának vezérségére. A tilisiti béke után Spanyolországban háboru ütvén ki, rivoli herczeg czíme alatt lépett fel Masséna az ottani harcmezőn, mellyről azonban 1809 Németországba hivaték. Itt az eckmühli, regensburgi, ebersbergi, esz- lingeni és wagrami ütközetekben vivott; 's különösen az eszlingeniben olly vitézi elszántsággal, hogy a fr. sereget az ő állhatatossága menté meg végveszedelmétől; a miért őt Napoleon eszlingeni herczegi méltó- sággal tisztelte meg. Nem sokára a béke után ismét Spanyolhonba sie- tett, hogy Portugaliát az Angoloktól elvegye; mit azonban nem teljesít- hetvén, Napoleon által visszahivaték 's 1812 óta vezérséggel nem bizaték meg. M. 1814-ben XVIII. Lajos részére nyilatkozott. Napoleon visszatér- tekor, 1815, kétkedőleg viselte magát; de midőn a császárt a thronra visszahelyezve látá: zászlója alá esküdött, 's par és a parisi nemzeti őr- sereg parancsnoka lön. Napoleon végbukása 's Lajos királynak méltósá- gába visszatétele után, elvonulva élt M., 's azon sérelmek, mellyeket a királyiak rajta méltatlanul elkövettek: sietteték halálát; a mi 1817 April. 4-kén történt meg.

—no—

MASTIX a mindig zöld pízstácza gyántára, különböző nagyságu, de mindig apró, száraz, töredékeny, félig átlátszó 's citromsárga sze- mekből álló; a törzökből és nagyobb ágakból vagy magától foly vagy bemetszésekre. Legjobb mastix jó Skios szigetéből, hol évenként 50,000 mázsát szoktak kapni. Minél fejebb és átlátszóbb, annál jobbnak tar- tatik; az elszáló ingerek közé tartozik, 's gyógyszer gyanánt leginkább használtatik füstölésre, és szeszezet gyanánt.

—j—a.

MASTRICHT (*Trajectum ad Masam*) - igen jeles erősség, a né- metalföldi limburgi megyében, 's a Maas felől ezen királyság kulcsa, 18,000 lakossal. Van a Maas nyugoti részén fekvő sz. Péter hegyén egy fellegvára is, és zugóji által a város és szent Péterhegy közötti si- kot azonnal vízzel lehet elborítani. — Lakosi részszerint catholicusok, részint protestánsok, gyárokból 's kézmivekből élnek. A szent Péter he- gye alatt egy nevezetes kőbánya van, mellybe 40,000 ember beleférhet, mintegy 20,000 utak mennek benne keresztül kosal, levegőt és világot több vágott lyukon kap, 's kiterjedése 12 mértföld.

Sz. E.

MATADOR, a Spanyol nyelvben annyit tesz mint: agyonütő. E' név, melly némelly kártyajátékokban, mint L'Hombre, Tárock, Solo, a legfőbb tromfokról 's néha tréfásan nevezetes és gazdag személyekről is használtatik, lehető, azon társaságtól vette eredetét, mellyet Barce- lona lakóji e' század elején, V. Filipe elleni csatázásaik alatt Matado- ros névvel allítottak, 's kiknek tiszték abban állott, hogy az országuta- kon ide 's tova kalandoztak, 's a kormány elleni legkisebb zugalódást halállal büntették; hanem ha, mi hihetőbb, mind a két név a spanyol bikaküzdéstől származik, mellyben a főküzdők, kik a végkép felbőszült állatot agyonszurják, szinte Matadores-nek nevezetnek.

—cs.

MÁTÉ evangelista és apostol, előbb egyik romai vámnál, a Tibe- rias tavánál, vámos volt. Az első evangelium írása által nevezetes, mely- lyet palaestinaí zsidókból lett keresztyének számára írt, 60 körül, a Jé- sus messiási méltósága bebizonyítására. — Eredetileg, hihető, zsidó nyel- ven írta azt.

Sz. E.

MATERIA minden testi dolog, melly tért vesz el, vagy űreget tölt ki; innen származik annak kiterjedéséről való képzeletünk. Azonban a' tér (spatium) nem a' materia tulajdonsága, hanem külső érzéki megtekintet' formája. A' materiák valóságáról 's reánk munkálások módjáról különbözőek a' vélekedések. Némellyek a' régiék közül valami lelki forma erőt tulajdonítottak azoknak, melly által reánk hatnak; mások, mint Leucippus, Democritus, űres térű és atomusokat vettek fel, 's azokból magyarázták ki a' testi világ és élet tüneményeit. Descartes megkülönböztette a' materiát a' lélektől, 's annak valóságát a' kiterjedt égre szorította, azt állítván, hogy a' materia nem egyszerű (simplex), hanem öszvetett, még pedig olly részekből, mellyeket felosztani ugyan practice nem lehet, (atomusok), de mégis azok képzeletünkben feloszthatók és kiterjedéssel bírók. Newton metaphysicai vizsgálatokba nem ereszkedett a' materia felett, hanem azt több részekből öszvetettnek állította lenni, mellyeket esmeretlen erő tart öszve. A' Realismus, mint azt Malébranche tartotta, tagadja a' materia létét, 's minden arról való képzeletet csak ideáknak állit, mellyek Isten munkáji az ember lelkében. Spinoza és Hume még tovább mentek, az első egy véghetetlen gondolkodó erejű és kiterjedtségű substantiát vett fel, 's a' lelki és testi tüneményeket e' két tulajdonság változatainak tartotta. Hume pedig sem substantiát sem semmi más valót nem hitt, hanem a' lelket mint a' testet ideig óráig tartó tüneményeknek vette. Leibnitz monadokból magyarázta ki a' világ tüneményeit. Priestley Boscovich után azt állította, hogy a' materia physikai pontokból áll, mellyek vonzó és rugó erővel dolgoznak egymásra, 's a' lélek csak egy finom materia. A' Philosophiában ellenébe tétetik a' materia a' formának. Materia minden test, mellynek kiterjedtsége van, és felosztható. *Kállay.*

MATERIALISMUS. Ezen philosophiai nézet szerint a' dolgok elemét teszi a' testi materia, és azt, ki ezt tanítja Materialistának nevezik philosophiai értelemben. A' lélektudományra való tekintetben psychologiai materialismus az, melly a' lelket materialis substantiának veszi, 's ugyan azért a' spiritualismusnak vagy immaterialismusnak ellenébe tétetik, melly utolsó a' monisticus dogmatismus kifolyásai. A' materialismus tagadja az identitas öntudatját és az ember szabadságát, 's mindent a' természet szükségképen való törvényei alá rendel, melly uton az ember, mint minden más dolog a' világon, merő machinává válik; azért ez a' tudomány a' practicali philosophiában is csak ártalmas következesű, 's utoljára is vallásos tekintetben Atheismusra, Pantheismusra vagy Fatalismusra vezet. A' régi görög philosophiában még sok nyomai vagyunk a' materialismusnak, mellyet a' mythologiából és poesiből kölcsönözött; 's ez igen természetes, mert kezdetben csak érzékes munkál az emberben, 's a reflexio később fejlődik ki. *Kállay.*

MATERIA MEDICA I. GYÓGYTUDOMÁNY.

MATHEMATICAL FÖLDLEÍRÁS, arról tanító tudomány, a' mit a' földgolyóbis felületén meg lehet mérni, vagy az astronomiának és mathematicának alkalmaztatása a' föld megmérésére. Már a' régiék is nem csekély előmenetelt tettek ezen tudományban. A' földön minden mérámesterség két alaptételből indul ki; először, hogy a' föld egy tekintetik mint golyóbis, és másodsor, hogy a' pontok és körök, mellyek az égen gondoltatnak, hasonló pontokkal és körökkel a' föld felületén megegyeznek. L. (V. ö. FÖLDLEÍRÁS). —h—

MATHESIS. Ha mind azt, a' mi hasonló nemű részekből öszvetéve gondolható, mennyiségnek nevezük, ugy a' mathesis a' községes magyarázat szerint, a' mennyiségek meghatározásának, azaz megmérésének vagy kiszámításának tudománya; a' honnét mennyiségtudománynak is nevezethetik. Minden mennyiség ugy jelen meg, mint hasonló neműek csoportja, 's már csupán ezen tekintetben is vizsgálat alá vetethetik; azután pedig tulajdonképi forma vagy kiterjedés

alatt, mely a' hasonló neműek öszverakásából származik, és hová a' részek etredeti megfogásai, helyzeté, aránya is tartoznak. Ily módon nem csak a' testi világ minden tárgyai, hanem az idő, erők, mozgás, világosság, hangok 'sat. is mint mathematicai mennyiségek tekintethetnek. A' mathesis csak ezen két jelenéssel foglalatoskodik, a' hasonneműek csoportjával, (számmennyiség) 's a' formával (térmennyiség). Ezekben pedig olly igazságra juthat, mely semmi más tudománynál nem lehető; mert azon szoros megbizonyító mód, mely tulajdona, következtetéseinek 's egész munkálatjának olly bizonyosságot, világosságot 's közönséges alkalmaztathatóságot ad, mely az elmét szintugy kielégíti, mint a' munkásságot emeli 's szélesíti. Tiszta és alkalmaztatott mathesist különböztetünk meg, a' mennyiben a' mennyiséget magában, vagy még más tulajdonságokkal is öszveköttetve, akarjuk meghatározni. A' tiszta mathesist ugy is lehet tekinteni, mint theoriát; az alkalmaztatottat pedig, mint a' theoria alkalmaztatását valósággal létező tárgyakra 's előforduló esetekre. 'S így a' tiszta mathesis ARITMETICÁRA, (I. e.) midőn a' mennyiség számforma alatt, 's GEOMETRIÁRA (I. e.) oszlik, midőn térforma alatt vizsgáltatik. Feladásainak megfejtésére szolgálnak a' számvetés, betűszámvetés és az analysis. Az alkalmaztatott mathesishez tartoznak az arithmetikai tanítások alkalmaztatásai gazdasági, political, kalmári, törvényi és más számításokra; a' geometriai tanítások gyakorlása a' földmérésnél, libellationál 'sat. a' mathematicai tanítások alkalmaztatása a' száraz, folyó és levegő formájú testek erejire és munkálataira, esetére, hangjára 's a' t. a' nyugvas, súlyegyen és mozgás állapotjában a' mechanikai tudományokban (I. MECHANICA, DYNAMICA, STATICA, HYDRAULICA, AÉROMETRIA); a' mathesis alkalmaztatása a' világosság sugárjaira az optikai tudományokban (I. OPTICA, DIOPTRICA, CATOPTRICA, PERIOPTRICA, PERPECTIVA); a' mathematicai tanítások alkalmaztatása a' világtestek helyzetére, nagyságára, mozgására, utjára 'sat. az astronomiai tudományokban (I. ASTRONOMIA), mellyekkel az idő megmérése 's kiszámításai (I. CHRONOLOGIA), 's a' napórák készítésének mestersége (I. GNOMONICA) szoros öszveköttetésben vagnak. Azon alkalmaztatás, mellyet a' mathesis az építésnél, hajózásnál, a' haditudományban, földleírásban, természettudományban, technológiában talál: sokaktól hasonlóan a' mathematicai tudományok közt említetik; de inkább mint mathematicai része azon tudományoknak és mesterségeknek, azokkal együtt adathatik elő. — Sajnálásra méltó, hogy mind eddig a' mathesisnek kielégítő 's tökéletes történetével nem bírunk. Még Kaestner sem felel meg a' kívánatoknak, és Montucla is sokban hiányos. — A' mathesis tudományos alapítását az Indusoknál és Egyiptomiaknál lehetne keresni; első kipallérozását a' Görögöknél találjuk. Thales, főkép Pythagoras, Plato, Eudoxus, sokat gondolkodtak a' mathesis felől 's határját szélesítették. De ugy látszik, mintha a' geometria akkor gondosabban miveltetett volna, mint az arithmetica; a' mi onnan vagon, hogy ez alatt a' régiek más valamit gondoltak, mint mi, kik nem is találhatjuk fel igazán hogy az tulajdonképen mi volt légyen, 's hogy mi az arithmetica't gyakran hibásan felcseréljük a' számokkal való számvetéssel, melly utóbbi a' régieknél valójában igen csekély és szorított leheté. Euclides nevezetes elementumai (tanításai a' nagyságok tulajdonságiról) Archimedes éles elméjű felfedezései, pergai Apollonius mélyen beható vizsgálatai, a' régiek geometriáját legfőbb pontjára emelék. Azolta több viszonyt nyert a' csillagvizsgáláshoz, és több öszveköttetést a' számvetés tudományjával. A' görög mathematicusok között még főképen Eratosthenes, Conon, Nicomedes, Hipparchus, Nicomachus, Ptolemaeus, Diofantus, Theon, Proclus, Eutocius, Papus és mások neveztetnek. Különös, hogy a' Romaiak kevés szeretettel viseltetének a' mathesis iránt; az Arabok ellenben, kik, mint minden tudományos esmereteiket, a' ma-

thesis is a' Görögöktől kölcsönözék, nagy szorgalommal gyakorlák; a' betűszámvetés és háromszegmérés tőlök igen czélirányos javításokat nyertek. Az Arabok által jött a' mathesis Spanyolországba, hol íranta castiliai Alfons alatt nagy szeretet mutatkozik; azután Olaszországban találta lakhelyet; a' klastromokban is itt ott némelly szerzetes elmerüle ugyan a' mathematicai tudományokba, de a' nélkül, hogy azokat tovább kimívelte volna. Azonközben a' mathesis ápolása körül nagy érdemeket szerzének Gmünden János, Peurbach, Regiomontan, Pacciolo, Tartaglia, Cardanus, Maurolycus, Vieta, Ceuleni Ludolf, Nunez Péter, Justus Byrge és sokan mások. Ez ideig mindazonáltal minden nagyobb kiterjedésű munkálatok nagyon fáradságos és hosszas uton tetettek; ekkor a' 17 században Neper és Byrg a' logaritmusok' feltalálása által a' számvetés egész körébe könnyebséget szereztek, 's így a' mathematicusnak eszközt adtak kezébe a' legnehezebb feladatoknak is gyorsan és bizonyosabban megfejtésére, 's Newton és Leibnitz infinitesimalis számvetések által oly utat nyitottak meg, mellybe az előtt behatni egy mathematicus sem bátorkodhaték. Ez idő olta a' tudomány 's ennek minden egyes ága csudálkozásra méltó kiterjedést és oly befolyást nyert az életre, mint egyéb tudományok közül egy sem, oly gondolkozók által mint Galilei, Torricelli, Pascal, Descartes, L' H'pital, Cassini, Huygens, Harriot, Wallis, Warrow, Halley, Bernoulli Jakab és János 's mások. Így valának képesek Manfredi, Nicoli, Bernoulli Miklós és Dániel, Euler, Maclaurin, Taylor, Bradley, Mowen, Clairaut, d' Alembert, Lambert, Mayer Tobias, Kästner, Hindenburg a' combinatoria analysis feltalálója, Lagrange, Laplace, Legendre, Gauss 's az újabb mathematicusok a' 18. és jelen században, tovább munkálni, 's nem csak földünk, hanem a' csillagvilág a' természet jelenései és ereji 's ezeknek az élet szükségére való czélirányosabb használása felett, felvilágosítást adni, sok tétovázó megfogást bizonyos alapra állítani, sok hibát megigazítani. Az új jó mathematicai könyvek száma még naponként nő, a' nélkül mindazáltal, hogy az előbb közönségesen esmerteket, ideájiknak ujsága, világosság 's jobb rendszer által észrevehetően felülmulnák, vagy az alapos tanulásnál elmellőzhetővé tennék. Megjegyezethetnek még ezenkívül Büsch „*Encyclopaedie der mathemat. Wissenschaften*“ (Hamburg 1795), Langsdorf „*Einleitung in das Studium der Geometrie, Algebra, Trigonometrie, Diff-und Integralrechnung und der Dynamik, mit Rücksicht auf Maschinenlehre*“ (Manheim és Heidelberg 1814); Klügl „*Mathematisches Wörterbuch*“ (Leipz. 1816 4 rész), és A. L. Crelletől kiadott „*Journal für die reine und angewandte Mathematik*“ (Berlin 1826, I. köt. 4).

—h—

MATHILDE, toscanai markgrófné, VII. Gergely iránti határtalan buzgóságáról esmeretes. Szül. 1046. Toscanában, 's eljegyeztetett pupos Gottfrieddel a' lothringi herceg fiával, de mindig elválva élt tőle, 's nem akará Olaszország szelid éghajlatát amaz éjszakival felcserélni. Harmincz esztendő korában öszvegyésre jutva, VII. Gergely és II. Orbán' részére állott, attyafia IV. Henrik Császár ellen. Ó elváhatatlan kísérőnéje volt VII. Gergelynek, kész lévén neki mindenben segedelmére lenni. Mint valamelly asszonyi nemtő (genius) védé ő a' pápát minden veszélyben, megosztta vele minden bajt, mellyet róla el nem fordíthatott, 's bátorságra 's állhatatosságra buzdítá őt minden veszedelmek közt. 1077 vagy 1079 (mivel az ajándék-oklevél maga elveszett) a' romai anyaszentegyháznak ajándékozá minden jószágait és birtokait. Ezen ajándék halála (1115) után új vizsgálódásra indítá a' császárt és a' pápát (III. Pascalt), melly utóbb azzal fejeztetett be, hogy a' Császár a' mathildei birtokok' egy részét átengedte a' pápának, mellyek Toscana, Mantua, Parma, Reggio, Piacenza, Ferrara 's Modenában, Umbria' egy részében, a' spoletroi hercegségben

Viterbotól Orvietoig 's az anconai markgrófságban feküdtek. — (I. PÁPAK)

Sz. E.

MÁTRA, nevezetes hegység Hevesvármegyében, mely legközelebb ugyan a Cserháttal, ennél fogva pedig a Karpát egyéb bérceivel kapcsolatik össze. Gyomrában, mellyből több ásványforrások csorgadoznak elő, sok vasat rejt. Felszínét tölgy és bük erdők borítják. Magassága 3,500 lábnyi.

MATTHISSON (Fridrik), szül. 1761 Jan. 23. Hohendodelenben Magdeburg mellett; 14 esztendőskoráig nagyatyja nevelte, ki közel oda falusi pap volt; azután tanult a' klosterbergi paedagogiumban 1773-tól fogva; 1778 Halába ment theológiát tanulni, mellyhez nem lévén kedve, inkább a' nyelvtudományra, szépművészre és természettudományra fordította idejét; 1781 pedig (Spazierrelegyütt) Dessauban nevelőházi tanító lett, azután némely Lieflandiakat tanított, kikkel 1784 Altonában, 1765 Heidelbergben, 1787 pedig Manheimban tartózkodott. A' következő két esztendőt barátjánál Bonstetennél töltötte el, ki akkor a' genfi tó mellett Nyonban orvos volt. Elhagyta Helvetiát 1789 vége felé, 's ment Lyonba Scherer pénzváltó házába nevelőnek, honnan 1794 visszament hazájába, mikor a' hessenhomburgi herczeg udvari tanácsos ranggal tisztelte meg, a' Jenai természetvizsgáló társaság pedig tiszteletbeli tagnak választotta, 's ekkor a' Jenai közönséges tudományos ujság számára is elkezdett dolgozni. A' következő esztendőben u. m. 1795, az anhalt-dessai herczegné utitársa lett, kivel 1795, 1796, 1797 bejárta Olaszországot, Tyrolt, későbbben pedig Franciaországot és Helvetiát, végre 1812 württembergi szolgálatba lépett, hol titkos követségi tanácsos lett 's az udvari theatrumnak 's könyvtárnak fő igazgatója. Egyszersmind polgári érdemkereszttel jutalmaztatott meg. miután már nemesi czimmel felékesítettett. Vilhelm király 1825 a' württembergi korona vitézévé tette, 1828-tól fogva pedig magánosságban élt, elbucuszván hivatalaitól, 's Wörlitzbe tette át lakását. A' száz-weimari nagyherczeg 1830 a' fejér selyem rendje keresztjével tisztelte meg. Meghalt Wörlitzben Dessau mellett 1831 Mart. 12. Mint lyricus költő nagy kedvességet nyert Németországban, barátság és vágyás lélekhatólag folynak el költeményein; 's a' természetfestésében mesteri ügyességgel bírt; 's mellett versezeteit ajánlják különösen a' jó hang és rhythmusi folyam. Prosája hasonló kedvességű, mit levelei és emlékezetei bizonyítanak.

Kállay.

MÁTYÁS (I.), Magyarok királya 1458—90. Vala ő Hunyadi János és Szilágyi Ersébet későbbik fia. Született, Heltai szerint Erdélyben Kolosvárrott, egy száz szőlőmives házánál, a' kinél az anyja Szilágyból jöttében, megszállott vala; melly ház ajtaján és ablakain Heltai idejében rajtok vala még a' Hunyadiak czimere, a' gyürüs holló. Születése idejét határozottan kiteszi Heltai, midőn őt 1443 Bőjtmáshavának 27-kén reggeli 3 órakor születettnek írja. Ezen időadatot vették fel Heltai után Timon, Pray, Engel; ez következik Bonfin állitmányából, hogy 47 esztendőskorában halt meg Mátyás; és Turóczy is azt mondja felele, hogy Hunyadi János halálakor, 1456, „nondum annis solutus erat puerilibus,“ a' mi rá illik a' 13 esztendőskorra. Ellenkezik ezen adattal az az egyezet, melly 1451 köttetett Hunyadi János és Brankovics György között, és a' mellyben meghatároztatott, hogy Hunyadi Mátyással özveadassék a' despota unokája, Czillei Ersébet; még pedig 1453 Dec. 6, melly napon betöltendő vala a' leány 13-dik esztendejét, „tempus copulandi legitimum,“ már pedig Mátyás a' fentebbi adat szerint akkor csak 10 esztendőskor és 9 hónapos lehetett volna. Ellenkezni látszik az is, hogy ugyan azon adat szerint, midőn nem csak névvel hanem tettel is átalvete Mátyás az uralkodást, és ezt azonnal eltökélt önkakarattal és bámulatos izmossággal kezdette vinni, t. i. 1458 Febr. 16, még csak 15 esztendőskor sem lehetett volna ő teljesen. Hitelesebbnek tartathatik Sylvius Aeneas adatja, a' ki Mátyást személyesen es-

merte, 's azt írja felőle, hogy 18 esztendő korában választatott királynak. E' szerint 1440 születhetett Mátyás; és ezen adatot veszik fel Bél, Kaprainai 's Windisch; igen közelit hozzá Sámbocki is, a' ki 49 esztendőnek jeleli Mátyást kimultakor, jóllehet ugyanaz tetemes tévedéssel 37 esztendő uralkodást tulajdonit neki. Liszt János jegyzéke szerint egy keresztelt zsidó volt Mátyás keresztapja, a' ki azután Laki Thuz Jánosnak nevezeték és tótországi bánságot viselt 1480 előtt, melly esztendőben, a' tótországi nemesség panaszára a' király ítélőszéke elejébe idéztette, 60 ezer arannyal Velenczébe szökött. Mátyás neveltetésére, kétségkívül nagy befolyása vala Vitéz János nagyvárad püspöknek, a' ki jókor megkedveltette vele a' romai jelesebb írók munkáját, különösen a' történetírókét, és olly jártassá tette őt a' latin nyelvben, hogy már gyermek korában gyakran ő magyarázná apjának a' külföldi követek beszédeit. Az 1458-dik esztendőt megelőzőt viszontagságaira nézve, Vö. HUNYADI JÁNOS és LÁSZLÓ, LÁSZLÓ (V.), SZILÁGYI MIHÁLY cikkelyeket. Szilágyi ezközlése által Pesten 1458 Jan. 24. Magyarok királyává választatva, általadatott ő Straszniczon, Podjebrad György csehországi kormányzótól Szilágyinak és a' magyarországi küldöttségnek 60 ezer arany váltságpénzért; egyszersmind eljegyeztetett neki feleségül Podjebrad még gyenge koru leánya, Kunigunda, melly nevet ő, mivel a' neki nem tetszet, Katalinna változtatott; Febr. 16. pedig már a' budai királyházban fogott lakást. Bámulás hatotta meg a' magyar nemzetet, midőn a' fiatal király azonnal kijelenté, hogy neki kormányzóra nem volna szüksége, 's hogy magát a' nála nélkül szabadot válkötmények által kötelezettnek nem tekinthetné; Szilágyit, a' ki őt esztendőre vala kormányzóvá kinevezve az országgyűléstől, besztercei gróffá tenné 's Erdélybe küldené; 's pünköszt utánra országgyűlést hirdetne Pestre új egyezkedés végett a' nemzettel. Ezen a' gyűlésen új válalku köttetett a' király és a' nemzet között, mellynek Albert királyé szolgált alapul, és a' mellyben a' szilágyiféle végezet valamennyire módosított ugyan a' király nyermalmére, de megmaradának mégis némelly szorító kötmények, mellyeket az akkori körülményekre nézve elfogadott ugyan ez uttal Mátyás, de a' mellyek ellen szakadatlan küzdés vala egész uralkodása. Szilágyi nem csak el vala mellőzve, hanem, midőn a' besztercei grófság általvételekor lázadásra gerjesztette volna a' Szászokat kiméletlen heve 's kegyetlenkedése, meg is fogott a' király parancsára, 's Világosvábra záratott. Ezen léptei Mátyásnak rettenték a' Hunyadi-elleni felekezet embereit. Gara László nádorispány, Ujlaki Miklós erdélyi vajda, a' sz. györgyi grófok és egyebek Németujhelyre vették magokat, meghívták oda III. Fridrik romainémet császárt, és a' régolta nála lévő magyar koronával mekoronázták 1459 Mart. 4. Fridrik tehát német hadsereget utasított Mátyás ellen a' magyar földre, mellynek két szárnyát a' felkelt Magyarok tevék Ujlaki Miklós és Sz. Györgyi Sigmund alatt. Ezen egyesült haderővel megütközött Vasvármegyében Körmenádnél a' király hadserege Nagy Simon alatt, de Ujlaki heves megtámadásától megszalasztott. Ekkor megjelent a' csatahelyen maga a' király tartalék seregével, megállította a' szaladókat, és a' magyar vért kimélve, az ellenhadak derekának tartott, mellyen keresztül is rontott. Fridrik vert hada 's a' vele tartó Magyarok visszavonultak Németujhelyig; a' király pedig, elfogadván a' romai pápa, II. Pius (előbb Sylvius Aeneas) ajánlott közbenjárását, felhagyott a' további hadakozással Fridrik ellen; az ország déli széleinek védelmét a' Törökök megtámadása ellen, mellytől tartani leheté, a' szabadon bocsátott Szilágyi Mihályra bizta; maga, Rozgonyi Sebestyénnel a' felföldön megfészkelte Csehek ellen fordította fegyverét, és néhány várat elvett tőlök. Aug. 12. fegyvernyugvás köttetett Fridrikkel 10 hónapra, melly alatt elkezdődnek az alkudozás. Így lévén a' dolog, megtértek e' békételének a' király hűségére; Gara Lászlónak

visszaadott előbbi tisztégre; Ujlaki az erdélyi rajdaság helyett bosnyai királysággal biztattatott. A' Fridrikkel indított alkudozás azonban, többszöri félbeszakasztás után, csak 1462 ért véget, midőn Vitéz János Gréczben olly alkut kötött a' császárral, mellynél fogva ez Sopronyt és a' koronát 60 ezer aranyért visszaadni tartoznék, a' magyar királyi czimmel azontul is élhetne, férjfi maradéka pedig Mátyás magvaszakadtával számot tarthatna a' magyarországi királyszekre; sőt egy titkos kötmény által arra kötelezte magát Mátyás, hogy, ha Podjebrad Katalin fiu gyermeket nem szülné neki, annak holta után uj házasságra lépni nem fog. Ez az alku ugyan abban az esztendőben a' budai gyűlésen, nyilvános kötményeire nézve, elfogadtatott a' rendektől, a' kik a' váltságpénz letételét magokra vállalták; a' Fridrik pártján lévő Giskra János pedig, 25 ezer arannyal kielégítve, a' kezében maradt felföldi várak kiadására kötelezte magát, és ezen év folytatban teljesítette is kötelezetét. A' következő 1463-ik esztendőben, egybekelt Mátyás Katalinnal, és a' váltságpénz letétele után a' korona is visszakerült; mindazáltal azt mindjárt fejére nem tetette, hanem előbb a' Törökök ellen vezérelte hadait, a' kik Bosnyát elborították vala, 's Decemberig közel az egész tartományt Jaicza várral együtt visszavette tőlök, és Zápolya Imrét tette annak kormányzójává. Távollétében szerencsétlen szülés elragadta Katalint az élők közül. Mátyás 1464. Székesfejérvárott győzelemkoszorus fejét a' királyi méltóság diszjelével is ékesítette; de Bosnyából ez időn, Zápolya Imre hibája miatt, veszteséggel huzta vissza hadait. A' következő esztendőkbén, mivel csak kőborcsapatok által folytattatá II. Muhamed zultán a' háborút, vezéreire, nevezetesen Ujlaki Miklósrá, bizá Mátyás az ország védelmét a' déli széleken; maga a' tudományok előmozdításával, királyi jövedelme öregbitésével, és titkos irányzatu hadi készülletekkel foglalatoskodék. De minekelőtte czélja elérésére fordíthatná fegyverét, lázongást gerjesztett Erdélyben farnoki Veres Benedék, és rávette a' vajdát, Sz. Györgyi János grófot, hogy magát függetlennek hirdetné a' magyar koronától. Az adózás sulya, 's az ebből származott neheztelés fegyverre költötte az Erdélyiek nagyobb részét a' válalat gyámolítására; csak a' Brassoiak és a' Kolosváriak maradtak hivek a' királyhoz. Ez, értésére esvén a' dolog, hirtelen Erdélyben termett hadaival 1467, és annyira megrettentette a' Kolosvár táján táborozó békéleneket, hogy jobbára letennek a' fegyvert, a' vajda, a' kiraly lábailhoz borulva, bocsánatért esedeznék, és csak kevés makacsok keresnének futásban menedéket. Mátyás a' töredelmeseknek megkegyelmezett, a' többieket üldöztette, 's a' kézbe kerülteket kinosan végeztette ki, mint nevezetesen a' szebeni királybirót, veresmarti Geréb Pétert. A' támadás gerjesztője, Veres Benedék, Lengyelországba menekedett. Erdélyből Moldvába vezérelte Mátyás hadait, Áron Péter kivettetett vajda kérelmére. Moldvabányán háltában ráűtött éjjel István vajda, 's nagy zavarba hozta seregét; de Mátyás kevés idő alatt rendbeszedte katonáit, és az égő házak világánál tetemes veszteséggel verte vissza megtámadóit. E' viaskodásban sebet kapott a' király a' hátán, melly őt azután jó ideig gyötré. Erdélybe megtérve, elfogadta István vajdának követség által jelentett hódulatját, és a' tordai gyűlésen intézeteket tett 1468 elején a' közbéke 's rend fentartására; azután Egerbe fordult, a' hová tanácskozásra hívta vala az országnagyokat. E' tanácsban háboru végeztetett Podjebrad ellen. Podjebrad György, Csehország kormányzója 1458 Mart. 2. a' Chehektől királlyá választott, és Mátyással, mint jövendő vejével, jó egyetértésben élt vala 1461-ig, melly esztendőben Ujlaki Miklóssal alattomban kezét fogott. Irányzata e' titkos szövetségnek az vala: Ujlaki leányát özveadni Podjebrad egyik fiával, Viktorinnal, és ezt az Ujlaki párt gyámolítása által Magyarország királyává emelni, a' mi sokkal kívánatosabb vala Podjebrad előtt, mint hogy a' leánya ugyanott királynévá legyen. M. meg-

tudta a' dolgot, és Podjebrad az ő kívánata szerint azonnal visszahívta ugyan Viktorint Magyarországból, sőt 1463. őszveadta leányát a' királlyal; de Katalin királynénak hamar bekövetkezett halta után megújult a' kölcsönös bizodalmatlanság és idegenkedés a' két szomszéd fejedelem között, mellynek táplálatul szolgált az, hogy több ízben rablást űztek cseh- 's morvaországiak a' szomszéd magyar földön, és Podjebrad birtokában menedéket találtak magoknak és ragadományjoknak. Podjebrad, a' ki, mint Husz követője, fokónként nevedő ellenkezésben vala a' romai szentszékkel, 1465. eretneknek, és ennél fogva a' királyságra méltatlannak hirdettetett, 1466. pedig egyházi átok alá vettetett II. Pál pápától. Mátyás ugyan ettől felszólított a' pápai ítélet végrehajtására, 's jutalmul neki ígértetett Podjebrad egész birtoka, a' háboru folytatására pedig 50 ezer arany segédpénzzel megbiztattott. Kévéssel ezután Fridrik császár Podjebraddal háboruba keveredve, 's ennek hadaitól szorongattatva, segítségül hívta Mátyást 1468. elején, olly ígéret mellett, hogy, ha Podjebrad birtokát elfoglalandja, az ezen fekvő romainémet birodalmi választó fejedelemséget rá ruhazza, sőt a' meg nem házasodás kötelezete alól is feloldja őt. Vitéz János, már esztergomi érsek, eretnekgyűlölettől indítatva, meg nem szűnt a' királyt serkenteni a' kijelelt válalatra. Illy csábító ígéretek és hathatós nógatások, hozzá járulván a' király előbbi nehezteléséhez, rá birták őt végre, háborut űzeni hajdani ipának. Azon magyar hadvezéreket, kik a' királyt e' háboruba követék, a' régi görög hősökhez hasonlítá az akkor keletkező philolog szellem, és Ország Mihály nádorispányt Nestornak, Zápolya Istvánt Agamemnonnak, Zápolya Imrét Ulyssesnek, Magyar Balást Ajaxnak, Csupor Miklóst Diomedesnek, Kinisi Pált Herculesnek, magát a' királyt Achillesnek bélyegzé. A' két első táborozás kerekedménye az vala, hogy Morva és Slézsország elfoglaltatnék a' magyar hadaktól, és mind a' két tartomány rendei a' luzátöldiekkel együtt hódolónak Mátyásnak 1469. Többre nem mehetett Mátyás a' koros és elbizott, de felette szemes Podjebrad ellen, a' ki, Viktorin és Henrik nevű fiaival együtt, foganatosan védelmezte Csehországot, és több ízben nagy szorultságba hozta, vagy tetemesen meg is károsította a' magyar királyt, sőt ezt kétszer külön viadalra is szólította, melly azonban véghez nem ment, mivel Mátyás csak lóhatva, Podjebrad csak gyalog kívánt viaskodni. Midőn tehát, végetvető foganat reménye hijában, mind a' ketten békére hajolnának, fegyvernyugat kötöttet közöttök 1470; Mátyás szabadon bocsátotta a' hadifogságba került Viktorint, és közbenjárást vállalt magára a' pápánál; Podjebrad pedig a' maga befolyását arra ígérte fordítani, hogy követőjévé választassék Mátyás a' csehországi rendektől. Tartott ő ugyan e' végre országgyűlést Prágában 1471. elején, de a' rendek nem akartak előre való választáshoz fogni. Mátyás is munkálódék a' szentszéknel Podjebrad mellett; de midőn a' pápa már hajlandó volna visszavenni a' kimondatott átkot, megholt Podjebrad Mart. 22. vizi betegségben; a' csehországi rendek pedig a' kuttenbergi gyűlésen Maj. 21. üléselt. Kazimir lengyel király elsőszülöttjét, választották királlyokká; a' kinek Prágába jöttét és Aug. 22. megkoronáztatását annál kevesebbé gátolhatta meg Mátyás, minthogy Vitéz János őszveesküvése, szükségessé tévé jelenlétét Magyarországon. Ez a' fő pap t. i. nehezen szenvedé azt, hogy Mátyás, a' pápai követ helybenhagyásával, időnként országgyűlésen kívül is tetemes pénzsegedelmet kívánt az egyháznagyoktól hadi költség fejében, és őt sem kimélé meg. Gerjeszté az érsek neheztelését az ő huga fia, Cesinge János (Janus Pannonius) pécsi püspök, a' ki, nagybátyja helybenhagyásával, panaszt is tett Romában a' király ellen. Tudtára esett ennek a' dolgot, és nemcsak idegenséget mutatott ő ezolta a' két egyháznagy iránt, és nem elvén többé tanácsokkal, hanem a' legelső alkalommal a' mértékegyent jóval meghaladó pénzsegedelmet is vetett rájuk.

Ekkor Vitéz János kezét fogott a' Hunyadi ház alattomos elleneivel, és meghitteket küldvén a' kuttenbergi országgyűlésre, Mátyás választásának ellene dolgoztatott; az ott megjelent lengyelországi követvel, Karovaczkival, pedig titkos értekezést indítottatott, mellynek irányzata az vala, Lengyelország királya által levettetni Mátyást a' magyar királyszekről. Midőn e' fondorlatról tudósítványt vett volna Mátyás, Ország Mihály nádorispánytól, melly szerint Vitéz egyenes követseget küldött már Kazimir királyhoz azzal az izenettel, hogy kilenczen kívül minden vármegyékben vannak már egyetértő társai, 's azon felszólitással, hogy küldené kisebbik fiát, Kazimirt, hadakkal a' magyar földre, a' kit a' Rákos mezején fognának várni a' hozzá ragaszkodók: hirtelen Budán termett a' király válogatott lovas csapattal; szétretentette a' leginkább terhelteket; a' többi nagyokat nyájasság és bizodalmasság által lehödította; országgyűlést tartott, és a' rendek legnyomossabb nehezelményeinek oszlatását fogadta. A' rendek viszont pénzt és hadakat szavaztak a' királynak a' megtámadtatás visszaverésére. Be is jött nem sokára Kazimir herczeg fegyveres csapatok elején a' magyar földre; 's oly nyilatkozványt bocsátván ki, melly Mátyást bitorlónak és önhatalmas kényurnak, a' herczeget pedig, mint V. László testvérénénje fiát, a' magyar korona törvényes örökösének bélyegzé, Nyitraírig nyomult elő, mellynek vára Vitéz hatalmában vala, 's a' mellyben Cesinge Jánostól fogadtatott. A' király ellene indult a' herczegnek; utjában az esztergomi érsekség jószágait pusztította, magát az érseket Esztergomba szorította, 's Nyitrahoz közeledése által Kazimir herczeget éjjeli megszökésre indította. A' várbán egy lengyel vezér hagyatott 4 ezrenyi örsereggel. Tél ideje miatt elhalasztotta a' király a' vár vivatását; Vitézt 1472 elején Budára magához hívatta, megfogatta 's a' visegrádi várba záratta; János püspök Zágrádba vette magát. Néhány hétig tartott fogság után kibocsáttatott ugyan Vitéz a' visegrádi várból, de oly kötmény alatt, hogy a' lengyel háboru kimenetég el ne hagyja az esztergomi várat, melly az egri püspök parancsa alá adatott, és hat személynél többel ne társalkodjék. Aug. 8. meghalt az érsek Esztergomban; kevéssel azután Cesinge János is Zágrádban. A' lengyel királlyal békét igyekezék szerezni a' pápa követe, Márk bibornok; de Nov. 13. dikáig csak fegyvernyugatot eszközölhetett, mellyben Nyitrát kiűritette Kazimir; a' béke iránt pedig több ízben és helyen hosszas de foganatlan alkudozások tartattak, és a' háboru ujra kiűtött 1474 a' sléz földön, a' hová mind Mátyás, mind Kazimir hadakat vezéreltek. Mátyás minden fegyveresei közül a' legvitézebb és legbiztosabb katonákat kiválogatta, 's egy testbe egyesítette, melly a' sok viszontagságokat meglábolt legények elbarnult bőréről, fekete-hadnak neveztetett, és ezen-tenul veleje vala hadnépének. Ezzel ő Boroszló alá szállott védhányatokkal kerített táborba. Kazimir felülhaladó erővel nyomult a' sléz földre, 's ujában mindent elpusztittatván, Boroszlóhoz járult, a' hol a' cseh-országi király, Ulászló, is megjelent hadaival. Mátyás, paraszt ruhába öltözködve, maga megüzemléte az ellenség táborát, és elhatározta magát, semmiféle fogság által ki nem esalattatni közönséges csatára; hanem Zápolya Istvánt és Kinisi Pált elküldötte könnyű lovasság elején, hogy az ellenség háta megett ütnének a' lengyel földre. Eleget iparkodának a' Lengyelek és Csehek, majd tettetett visszavonulás, majd büszke kihívás által osatára birni a' magyar királyt; de híjába: mert ez a' helyett, hogy elfogadná a' kihivatást, szembetűnő helyeken téres színeket állittatott táborában, mellyeken tisztjei 's katonái az ellenség láttára vigan tánczolának a' boroszlói szépekkal, dősölve költék az ételt és italt, mellyet bőven szolgáltatata nekik a' boroszlai polgárság jóakaró gondossága. 's gunyolva hivaták részvétre az ellenség tisztjeit; közben pedig időnként, jó élet és szerelem tüztől gerjesztette, kiűtének egyes csapatokban, és csudájit mivelék a' vitézségnek szép vendégeik

szemei előtt. Midőn e' szerint semmi siker reménye nem mutatkoznék a' megszálóknak: a' téli idő bekövetkezése, az élelem fogyta, a' katonák nagy részének megbetegedése, a' többinek elkedvetlenedése, 's a' Lengyelországból vett tudósítások Zápolya 's Kinisi pusztításai felől, arra birták Kazimirt, hogy békeajánlatot tenne Mátyásnak. Dec. 8. harmadfél esztendei fegyvernugat köttetett Boroszlóban, és a' következő esztendőre követgyűlés rendeltetett Prágába, melly a' végbéke eszközésében munkálódnék a' három király között. Egy sléz monda szerint fiának vallotta ekkor Mátyás Boroszlóban Corvin Jánost, kit 1469 a' boroszlói polgármester leányával, Krebs Máriával nemzett vala (vö. Corvin János), 's a' kinek anyja monostorba vonta most magát, mivel Mátyás házasságra vala lépendő. Mátyás t. i. 1470 és 73 feleségül kérte vala előbb Fridrik császár leányát, Kunigundát, azután Kazimir királyét, Hedviget; de mind a' kettő megtagadtattól. Annakokáért 1474 nápolyi 's arragoni Ferdinand király leányát, Beatrixot, kért meg, és itt kívánt fogantatást ért 1475 az alkudozás. A' király tehát, minekutána még 1475 vége felé a' fekete-haddal elvette vala Sabacz várát a' Törököktől, fényes követséget rendelt Nápolyba, jegyese általvetelére. Csak 1476 végén érkezett meg a' kectelen mennyasszony, és Dec. 12. Székésfejérvárott megkoronáztatott, a' menyeköz pedig azután Budán tartatott ragyogó ünneppel. Fridrik és Kazimir a' kik meg valának hivatalva, elmaradtak; több más külföldi fejedelmek képviselőket küldöttek magok helyett; Kristóf, bajor herceg, személyesen jelent meg. Mindjárt az egybekelés után háborura ütött ki Fridrikkel a' régóta ingadozó viszonylat. A' császárnak, leánya kéréje iránt mutatott kevelysége, 's a' csehországi ügybeli kétszínűsége, mellyel fogva alattomban Ulászlót biztatta meg a' birodalmi választófejedelemséggel, boszuságnál egyebet nem szülhetének Mátyás lelkében, melynek következménye az vala, hogy a' Fridrik ellen Austriában gyakor izben keletkező támadásokat gyamolitaná 's előmozditaná a' magyar király. Ehez járult, hogy az esztergomi érsek, Flans János, egy boroszlai Beckenschlager nevű polgár fia, a' ki Fridriktől a' salzburgi érsekség ígéretével elcsábítatva, egy időtől fogva kémül szolgált vala neki a' magyar kormánytanácsnál, 1476, midőn ki kezdene világolni fondorlata, jól felpénzelve Austriába szökött, és kiadattatása foganatlanul kívántatott a' királytól. Jun. 12. 1477 háborut izent tehát Mátyás, Fridriknek; és jöllehet ez a' választófejedelemség valóságos ráruházása által szövetséges társat szerzett magának Ulászlóban, mégis néhány hónapok mulva Fridrik birtokából 72 város és vár valának már Mátyás birodalmában, és Bécsset maga a' király, Kremset Kinisi Pál tartá megszálvá, midőn a' pápa eszközlése által béke köttetett a' Stájerbe menekedett Fridrikkel Kornenburgban Dec. 1. E' békekötésben arra kötelezte magát a' császár, hogy Mátyásra ruházza a' csehországi választófejedelemséget, és hadköltéség fejében 100 ezer aranyat fizet; sőt Dlugos és de Roo szerint, titkos kötményben a' magyar királyi czimról és koronaörökségről is lemondott. Dec. 17. megtörtént a' császár részéről az adományzás, a' királyéról pedig a' hódnlát. Kornenburgi fő hadiszállásáról egyenesen Morvaországba ment Mátyás, hogy véget vetne már valahára a' csehországi ügynek is; és mind a' pápai brevét, mellyben ő Csehország királyának esmertetett, mind a' császár tettét kihirdette. Ulászló sietett, békeajánlatok által elejét venni a' veszéllyel fenyegető háborunak; és a' több izben meghoszabbított fegyvernugat végre örök békévé vált Olmüczben 1479, mellyben a' csehországi királyi czimet mind a' két fél, Csehországot Ulászló, Morva-, Sléz- és Luzátországot Mátyás tartotta meg úgy, hogy ha Mátyás halna meg előbb, vagy Ulászló korábbi holta után Csehország királyává nem választatnék, e' három tartomány 400 ezer aranyon visszaváltathatnék a' cseh koronától. Hogy e' kötményeket elfogadta, 's Csehország megszerzésével felhagyott Mátyás, annak Fridrik

vala az oka, a' ki nemcsak le nem tette az ígért summát, hanem békekötésre is bírta a' Velenceieket a' Törökökkel, a' végre, hogy ezek Mátyás ellen fordíthatnák egész erejüket. Érezte is azonnal ezen eszközlet következményét Magyarország; mert egy részről Szala- 's Vasvármegyébe ütöttek be mindjárt 1479 a' Törökök, és 20 ezer foglyot hurczoltak onnan magokkal, jöllehet Zápolya István és Geréb Péterrel utol éretvén, csak tetemes veszteséggel érhettek honjokba; más részről Erdélybe hatott a' Havasalföldről Ali beg felszámu hadnéppel, és a' vajdát, Bátorit Istvánt, a' Kenyérmezőn nagy szorultságra hozta. Már megfutamodtak vala ennek hadai; maga pedig, spahiktól körülvetve, 's hat seb a' testén, alig forgatható földre rogyott lova felett a' kardot: midőn megjelent a' csatahelyen a' temesi várnagy, Kinisi Pál, és felszóval kiáltotta Bátorit nevéért; 'a mint pedig a' fegyverzörgés és zaj között kiemerte a' vajda felelő szavát, egyenesen arra tartott a' honnan a' szózat jött vala, győzelmesen áthalhatott a' szorongóhoz, és nemcsak megmentette azt, hanem az egész török hadsereget bomlott szaladásra is kinszerítette. Az egész török tábor elfoglaltatott, a' keresztény rabok megszabadítottak, 30 ezer ellenséges katona maradt halva a' csatahelyen. E' győzelem által biztosítva lévén egy időre Mátyás a' Törökök megtámadása ellen, 1480 háborút izent Fridriknek. Midőn magát ez időben Budán tartóztatná a' közsvény, hadvezéreire, főképen Zápolya Istvánra, bizta a' háboru vitélét, mely a' stájer földön nyitott meg; és még 1480 Pettau, Rackersburg, Fürstenfels, és a' salzburgi érsekség is, elfoglaltatott a' magyar hadaktól. A' Törökök mozdulatai azonban, a' kik egy felől Nápolyországba kiszálottak, más felől Tótországban elborították vala, 's a' romai pápa 's a' nápolyi király intése 's kérélmé, fegyvernugatra bírta Mátyást Fridrikkel, mely alatt a' felgyógyult király három csatában verte meg a' Törököket Bosnyában, és Verbász várát megvette; Nápolyba pedig segédhadat küldött az ipának, Magyar Balás vezérlete alatt. Kinisi Pál is elindult 1481 Temesvárról a' szerb földre, a' honnan több győzelmes viaskodás után 50 ezer Szerbet szállított által a' magyar földre, a' kik közül sokan hadi szolgálathoz állottak a' magyar zászlók alatt. Fridrikkel a' fegyvernugát több ízben felbomlott és újra megkötötett a' pápa eszközlése által; de látván a' király, hogy alkudozás útján semmire sem mehet a' császárral, 1482 ujra háborút izent neki, 's most Ausztriát vévén tüzetbe, Haimburgot megszállotta. Fridrik e' vár felszabadítására Bruckig nyomult elő hadaival, a' hol az ellene küldetett Zápolya Istvánt megverte 's elfogta, 's ez által a' királyt is kénytelenítette, Pozsonyig visszavonulni. Zápolya megtudott menekedni a' fogságból; Mátyás pedig, minékutána Dóczy Orbán, egri püspök, új hadakkal pótolta vala seregét, megszállotta ismét Haimburgot, és Sept. 30. megis vette; azután Badenbe helyezvén főhadiszállását, Bécsset fenyegette. Fridrik ekkor békét ajánlott, és a' pápa biralata alá kívánta bocsátani a' peres ügyet; Mátyás az utóbbit elfogadta, 's a' háborút valamivel lankadtábban folytattatván, maga Budára jött, és itt várta a' pápai közbenjárás fogamatját. De midőn a' pápa követe, Castelli, egyeztetet nem tudott volna szerezni: 1484 által vette ismét a' hadak vezérletét Mátyás; Mart. 12. megvette lajtamelléki Bruckot; a' nagyhétben már a' Szárhegyen (Kahlenberg) lobogtak zászlóji; Sz. Pölten, Klosterneuburgot, és utóbb Korneuburgot is ezen év folytatában megvette, 's Bécsset körülzállotta; 1485 pedig Jun. 1. feladásra kinszerítette a' fővárost. Itt egybegyűjtötte Jun. 24. az ausztriai rendeket, és adót szavaztatott magának; a' székétől megvált bécsi püspök helyébe Dóczy Orbánt tette; a' bécsi tudományok egyetemét és annak tanítóit különös oltalma alá vette; azután pedig 1487-ig nyomonként haladott a' még hátra lévő ausztriai városok és várak meghódításában. Az alatt a' birtokavesztett Fridrik segédhadakat nyert a' német birodalmi rendektől, mellyeknek vezére, Albert szász

herczeg, a' stájer földre nyomult. A' király, minekutána a' németuj-helyi vár megvételével 1487 bevégezte vala Austria elfoglalását, a' stájer földre ment Albert ellen. Néhány csekély nyomatu harcz után, a' kölcsönös méltatás alkudozásra vitte a' két fejedelmet, és sz. pölteni öszvejövetőkben fegyvernynugot köttetett Fridrik megegyeztével, melly alatt a' romai pápa hozna végítéletet a' hadakozó felek között. A' pápa halogatása miatt több izben meghosszabbított a' fegyvernynugat, és utoljára abban egyeztek meg a' felek, hogy Mátyás és Maximilian, Fridrik fia 's romai király, személyes öszvejövetben végeznének egymással. Az alatt a' sléz földön a' sagani és opoli herczegek támadását nyomatta el Mátyás; maga pedig 1489 tavaszán Magyarországra fordult el, és gyengélkedő egészsége miatt hajón jött Bécsből Budára. Legfőbb gondja arra vala most irányozva, hogy, mivel törvényes örököse nem vala, szerelme fíának, Corvin Jánosnak, biztos utat készítene maga után a' királyszékre. E' végre sok fekvő jószágot ajándékozott neki a' sléz és magyar földön; feleségül jegyezte neki Blanka Máriát, Galeazzo János milanoi herczeg testvérhugát; az ő parancsnoksága alá adta a' visegrádi várat, mellyben tartaték a' korona; sőt egyenként magához hivatván Budán az egyházi 's világi országnagyokat, fogadásra igyekezék őket birni, hogy holta után Corvin Jánost esmerendik királyjoknak. Ellene munkálódék ezen szándéknak Beatrix királyné, a' ki maga kívánt férje holta után uralkodó királyasszonnyá emeltetni, 's alattomban gyámolták őt Zápolya István, Austria polgári 's hadi kormányzója, Prosnicz János, váradi püspök és Szérország kormányzója, 's Dóczy Orbán egri 's bécsi püspök. Valamennyire fellábadva betegségéből, karácson után 1489 felment Mátyás Bécsbe, valósítani a' szándékba vett öszvejövetet Maximiliannal, a' ki az apjával együtt Linzben várakozék; de a' telet még Bécsben töltötte el. Virágvasárnapon 1490, minekutána több órát töltött volna a' szentegyházban étlen gyomorral, az áhitat után figgkel kívánta enyhíteni éhét; de az elejébe hozattak avultaknak és fergeseknek levén, haragosan visszavetette azokat. A' hosszas étlenség és az indulat, hirtelen megrendítették ugyis ingadozó egészségét; a' feje elszédült; és „Jézust“ kiáltva, öszverogyott. A' királyné, Corvin János, Zápolya István, Orbán püspök, egyéb nagyok és az orvosok öszvefutának; az első saját kezével töltögete szájába gyógyszeret. Mind hijában: borzalmas halálküzdés és kinordítás után kimult Apr. 6-dika reggelén. A' külön érdekek egymást vágó iránya gyanut szült, hogy halála mérge eszközölménye vala, melly gyanuval főképen a' királynét és Zápolya Istvánt terhél a' közvélemény. Az első legalább, Sámbooki szerint, bizodalmatlanságot tudott még 1489 gerjeszteni férjében Julius Aemilius nevű orvosa iránt, a' ki őt addig minden betegségéből szerencsésen kiragadta vala, 's egy olasz, maga iránt teljesen felszánt, segédorvost fogadtatott el vele. Husvét keddjén fényes halotti ünnep tartatott Bécsben; másnap hajóra tétetett a' király holt teste, 's a' Dunán Komáromig, innen pedig szárazon Székesfejérvárra vitetett Corvin Jánostól, és abba a' sirboltba tétetett le, mellyet maga kezdett vala ott építtetni 1486. — Testi minőségére nézve közép termetűnél valamivel magasabb, széles vállu, sárgás haju, fekete szemü. diszes és egyébként szabályos arczu, de kellesténél nagyobb száju vala Mátyás. Lovagot csak kettőt esmert Galeotus hozzá foghatót Európában. Mérsékletére nézve vidám és nyájas, de egyszersmind, kivált későbbi beteges állapotjában, gerjedékeny és indulatos is vala. Elmésségét, esztét és tanultságát számos alkalommal kitűnnete. (I. GALEOTUS MARTIUS.) A' tudományt és művészetet szerette és ápolta. Az ő költségen állította fel 1467 Vitéz János a' pozsonyi academiát (Academia Istropolitana), mellynek tanítószékeire jeles külföldi tudósok hivattak meg, de a' melly Vitéz János holtával alább szálott, azután pedig el is enyészett. Ugy látszik, hogy e' tanítóintézetet Budára szándékozáék a' ki-

rály általtenni, 's itt nagyobb tökéletességre emelni: mert Heltai szerint Budán alól, a' Duna mellett, talpfalakat rakatott ő egy temérdek épület alá, mellyben 40 ezer (?) tanuló megférne minden tanítóstudal és egyéb mindennemű megkívántató emberestől, úgy hogy semmiben a' városra ne szorulnának e' ház lakosai; de ez az építmény a' király halálával abban maradt. A' budai várban nagy könyvtárt állított fel, melly kéziratok és nyomtatmányokból 50 ezernél több darabot foglalt magában, és a' mellynek csekély maradványa a' bécsi császári könyvtárban találtatik; néhány könyvei pedig a' külföldön széledtek el. Ugyan ott könyvnyomatot is alapított (I. GERÉB László). A' székes tanítókon kívül több más tudósokat és mindennemű művészeket is gyűjtött össze maga körül, a' kiknek nem csekély behatások vala a' nemzeti művelődés megindítására. Mint hadvezér és országgló egyiránt kitűnt kortársai közül. Mint uralkodó akaratos és önhatalmas, de a' mellett igazságos is vala. A' nagy urak fényjét hathatósan korlátolá, az alnépet szereté 's pártolá a' hatalmasok kénye ellen, úgy hogy, ellent nem állván a' sürű 's terhes adózás sulya, közmondássá válék utána: „megholt Mátyás király, oda az igazság.“ Országos dolgokat illető levelezése közre bocsátatott ezen czim alatt: „*Mathiae Corvini Regis Hungariae Epistolae — — notis illustratae.*“ Partes IV. (Cassoviae 1743, 44. 8.). Egy latin versezet is tulajdoníttatik neki, t. i. „*Carmen ad Antonium Constantium Poëtam anno 1464,*“ mellyet e' következő czimű nyomtatmányban olvashatni: „*Deliciae Poëtarum Hungaricorum; Regis Mathiae Corvini etc.*“ hely nélkül, 1727. 8. Fábri Pál.

MÁTYÁS, mint romainémet császár 's austriai főherczeg I. mint Magyar- és Csehország királya II., fija I. Maximilian császár és királynak, szül. 1559. 1606 Jul. 23-kán mint bátyja Rudolf, uralkodó császár és király képviselője, Illyesházi István közt, melly közönségesen bécsi békekötésnek nevezetik, 's a' törvénykönyvbe szóról szóra be vagyoniiktatva. Ugyan 1606 Nov. 11-kén a' zsitvatoroki békét eszközölte ki a' Törökökkel. Rudolf azonban 1607, sajnálván, hogy Esztergomot, Kanisát és Egret az imént említett békekötésnél fogva, Török birja: birodalmi gyűlést hirdetett Németországban, és stíriai Ferdinándot, Károly főherczeg fiját, küldé oda képviselőjéül, hogy számára a' német rendektől a' Törökök ellen segítséget nyerjen, 's őt romai királlyá tetetvén, testvér öccse Mátyás elmellözésével, utat nyisson neki a' német császári székre. Szívekre vették a' Magyarok a' császár és király ezen helytelen és a' hazára veszélt ársztandó léptét, 's méltatlan bánását, 's őszintén kinyilatkozták Mátyás iránti hajlandóságokat, mit az Austriaiak és Morvák is rögtön követtenek. Ezt látván Mátyás, országgyűlést hirdete 1608 Januarius Posonyba, 's ott a' Magyarok, Austriaiak és Morvák közt erős szövetséget szerez, olly kölcsönös kötelezéssel, hogy egymást semmi nemű szükségben el ne hagyják, a' Törökkel való frigyet és a' bécsi békekötést megrontatni ne engedjék, sőt annak oltalmára mindnyájan felkeljenek. Ennek következtetésében, ugyan azon év tavaszán, a' magyar és austriai hadakkal Prága előtt táborba szállt Rudolf ellen, ki e' nem várt esetre készülve nem lévén, a' magyar koronát az országgal együtt, nem különben Austriát és Morvát Mátyás főherczegnek engedte, 's a' cseh királyság öröklése irántis ugyan ezt biztosította. Erre Mátyás még azon évben egybehívá a' magyar rendeket Posonyba, 's megkoronáztatá magát. Magyarország békeségét a' mint megszerezte, ugye egész országglása alatt meg is tartotta. 1611 Csehországban is megkoronáztatván, házasságra lépe Annával, Ferdinand főherczeg és tiroli gróf leányával. 1612 Rudolf halála után romainémet császárnak választaték. Látván, hogy házassága gyümölcstelen, miután Bethlen Gáborral az erdélyi fejedelemség iránt megegyezett, 's a' Törökkel 20 esztendei békeséget kötött: arra fordítá figyelmét, hogy birodalmaiban a' felváltást stíriai Fer-

dinándnak biztosítsa. E' czélját Csehonban 1617, Magyarországnban pedig 1618 elérvén, 1619 Mart. 20-kán meghalt.

MATYUS FÖLDE. Így nevezetett, sőt nevezetik a' tájék lakosai által maig is azon vidék, mellyet hajdan Trencsényi Máté, hazánk felsőbb részében, a' Vág vizének eredetétől kezdve egészen a' Dunába ömléséig, birt vala, 's melly annak halála után a' királyra szállott. 54.

MAUROKORDATOS, fanariota-familia, melly sciosi kereskedőtől származik. Egyikök, M. Miklós, orvos, dragoman volt. E' jeles diplomata olly ügyességet árult el többek között a' karlowiczai békekötésnél 1699, hogy a' porta, fíját M. Miklóst 1716 oláhországi 's moldaviai hospodárnak nevezé ki. Az 1735 hospodárrá lett M. Konstantin a' rabságot eltörle, 's jó törvények 's rendeletek által az egész tartomány szeretetét megnyeré. Követője M. Sándor, lelkes férjfiu 's a' tudományok nagy kedvelője Therapiában élt, midőn a' felkelés kiűtött. Nem vön benne részt, mégis elfogatott 's vagyonától magfosztatván Angorába száműzetett. Fija herczeg M. Sándor szül. 1787 a' görög ügy legmiveltebb 's legszerényebb vívői közé tartozik. Mint ifju, nagy bátyját herczeg Karadját Oláhországba követte. Tudva van, hogy Karadjá odahagyá herczegségét, külföldön keresendő menedéket. M. követé, (mi alatt mátkája Odessába menekedett) 's jó ideig Helvetiában 's Olaszországban élt, hol magát szorgalmasan készíté a' kormányfinak 's hadviselőnek szükséges tudományokban. Karadjával 's Ignác metropolitával épen Pisában tartózkodott, midőn a' Triestből Hellasba evezendő Kantakuzenos Sánd. neki irt, őt a' csatában való részvétre lelkesítő, Karadját pedig fegyverszerzésre megkivántató pénzért kérő. A' gazdag Karadjá egynehány száz piastert adott; M. csekély vagyonát feláldozván, még egynehány ezer piastert szerzett, 's Marseilleben 1821, hol fegyvereket vásárlott, hajóra ült, 's néhány francia haditisztektől kísértetve, Görögországba hajózott. Peloponneszban örömmel fogadtatt. Nyílt, szelid és nemes arcvonásai, csudás türelme, teljes öntagadással párusulva, tetszetős magavisélete, megalapíták befolyását. Ypsilantis Demeter az ügyes M.-t Aetoliába küldé, hol Vrachoriba öszvehivá az előbbkelőket, Nyugothellas részére ideigleni kormányt alapítandó. Szándéka sikerült. Okossága híre annyira elterjedett, hogy maga Ali (I. e.) 's a' mahomedanus Schypetarok (Albaniaiak) fejei, alkudozókat küldének hozzá. M. felszólítá őket a' Hellenekkel való egyesülésre, a' szarnokoskodó Porta ellen. A' harczos Suliótákat megnyerte a' szabadság részére; Botsaris Marko esküdött, 's esküjét hiven megtartá. Előre látván M. Ali basa közelgető megbukását, elhatározá Missolonghit (I. e.) a' félsziget védbástyájává tenni, 's ezt kezére keríteni, hogy így Peloponnesust Khurschid basa ostromlásai ellen bátorságba helyezhetné. Egyszersmind PATRAST (I. e.) is lövöldözteté; de az ottani Helleneket olly készülletlenül találta, hogy Jussuf basától megtámadtatván, az elfogatást alig kerülheté el. E' balesetet úgy fordítá hasznára, hogy az Argosban öszvegyült kapitánikat egy közép kormány szükségéről meggyőzé. Itt neki 's a' patrasi érseknek, Germanosnak, olly nagy befolyása volt a' gyülekezetre, hogy Ypsilantis Demeter, noha Peloponnesus előlülője, boszusan hagyá el az úléat. Ez mindazonáltal az ideigleni kormányformának 's a' függetlenséghatározásnak kidolgozását, Maurokodatosa, Germanos érsekre, Negris és Koletti urakra bizta; a' gyűlés Epidaurost választá helyévé, hol M., Jan. 1. 1822 az ideigleni alkotmány elfogadására 's kihirdetésére birta a' követeket. A' gyűlés ugyan az nap a' végrehajtó hatalom előlülőjévé választá; 's ugyan a' hónap 16/28 megjelent a' M. mint proödrostól aláirt 's Negris Todortól mint archigrammateostól ellenjegyzett függetlenségi végzés. Mindeneknek előtte Jan. 18/30 1822, 5 millio piasternyi kölcsönt nyitott, 's Mart. 13/25 1822 a' örök kikötők ostromlását tárgyazó parancsot bocsátá közre. A' nyugothellasi zavarok ottani jelenlétét tevék szükségessé, hová mint strataarch, hat hónapiglani hatalommal

felruházottan, Normann generállal 's a' Philhellenek csoportjával el is utazott, 's Jun. 5 Missolunghinál partra szállt. Távolléte alatt a' régi meghasonlás újra kiütött; a' kormány elakadt, az ígért segedelem elmaradt. Az epirusi táborozás a' Peta melletti szerencsétlen ütközettel végződött. (L. GÖRÖGLÁZADÁS). M., Botsaris Marko barátjára bizván Nyugothellast, Peloponnesusba sietett, Kolokotronis és Ypsilantis Demeternek ellene koholt vádjait megeczéfolandó. (L. Pouquille „*Hist. de la régénération de la Grèce*“). Erőnek erejével, többszörös vonakodása után, a' törvényhozó testnek előlülőjévé választatott. De már Jul. 13/26 Tripolizzában letéve tisztét, azon nyilatkozás mellett, hogy nemzeti bosszút — polgári háborút — okozni nem akarna. De a' főhatalomra törekvő Kolokotronist 's daczos pártját ezen nemes lépése sem engesztelte meg. M. élete veszeélyben forgott; miért Hydrába vonult vissza. Itt arra birta a' navarchokat, hogy egy hajóhaddal Missolunghit haborgatnák, hová mint nyugothellasi fővezér tetemes segedelmet is vitt. — Ekkor (Jan. 5. 1824) jött Byron lord (l. e.) M. 's a' Sulióták meghívására Missolunghiba; M. a' hellencsata e' Tyrtaeusával csak hamar közelebbi öszveköttetésre lépett, kinek nézetei azonban СТАННОК (l. e.) ezredesével sokban nem egyeztek meg. M. a' nagybefolyású Byronhoz hajolt, mi által Stanhopevel kedvetlen öszveütközésbe jött; 's e' lehet talán oka, hogy Stanhope M. political characterét olly ferdén festi, míg a' család Odysseust édig magasztalja. M. caractere felől a' jövődő fog legrészrehajlatlanabb ítéletet hozni; mi csak tetteit szemléljük. Byron Missolunghiban meghalt Apr. 19. 1824. M. dicsőült barátjának illő temetést rendelt. August. a' kormány Napoli di Romaniába hívta; de ő szűkegebbnek találta Nyugothellas védelmére 's elrendelésére sietni, honnan a' joniai szigetekkel 's az Angolokkal is könnyebben közösködhetett. Intézetei által 1824 Omer Vrione tervét semmivé tévé, ki Aetoliát 's Akarnaniát harmadszor akarta meghódítani. A' Missolunghiban nagyobb részint Byrontól kezdett rendelkezéseket folytatta, 's Aetolia védelmére Akarnania déli határán egy megerősített táborhelyet létesített. Egyszersmind több albani pártosfókkal alkudozott. Azért is a' kormány vitelét, mellyel az országgyűlés 1824 megbizni akará, el nem fogadta. Amaz alkudozásból semmi sem lett, mert Kolokotronis a' kormány ellen fegyvert fogott. Hellas szabadsága ismét veszeélyben forgott; most M. Nyugothellast megmenté, 's a' kölcsön ügyét az Angolokkal elvégezvén, Napoli di Romaniába sietett, hol Jan. 26. 1825 mint statustitoknak válala ismét tisztet. Most minden szerencsésen látszék folyni. De midőn Ibrahim Moreában partra szállt 's; Navarint ostromlotta, hol M. személyesen tüzesíté a' védelmezőket, a' Moreoták lázadtak fel. A' nép az elfogott Kolokotronist szabaddá kívánta tétetni. Ennek meg kellett történni. Navarino Maj. 18. 1825 capitulált 's M. csak bajjal menekedett meg. A' seregek vezéréül Kolokotronis választatott. Ezolta M. mindinkább 's inkább vissza vonult, míg 1829 Octob. havában a' kormányhatóságok rendbeszedése alkalmával, elbocsáttatását beadá.

—cs.

MAURUSOK, egy osztályja nyugoti Afrika lakosainak, főkép Fez és Marokko birodalmakban. Az Arabok Medainiaknak (tengeri embereknek) nevezik őket, önmagok pedig Mosleimnak (igazhitű). Nagy mahomedanusok, arab származásuak, városokban élnek, 's leginkább kereskedéssel foglalatoskodnak. A' Romaiak nyugoti Afrikának egy részét Mauritaniának, lakosait pedig Maurusoknak nevezék. Esmeretesek a' Romaiakkal volt háborúik. Idővel ezen tartomány a' Vandalok hatalma alá került, kiknek királyja Genserich (429) hatalmas birodalmat alkotta, melly azonban (534) Belizár által elpusztított. A' Saracenusok (Arabok), Mahomed követőji, a' 7-dik században hódításaikat Afrika ezen részébe is kiterjesztették, melly a' damaszkí kalifa helytartója által igazgatták. Ezen Arabok, vagy Saracenusok, kiket a' spanyol történetírás los Moros-nak (Maurusok) nevez, mivel a' régi Mauritaniában lak-

tak, Spanyolországban is igyekezének hódításokat tenni. Használák a' Góthok országa belső rendetlenségét 's (711—13.) egész Spanyolországot meghódíták, kivévn annak egy kis részét. Tudományokat és művészségeket vittek magokkal Spanyolországba, 's még most is nevezetes maradványokat lehet tőlök ezen tartományban találni. Mig Europa nagyobb része barbárságra alljasodott az alatt Spanyolországban az Araboknál tudományok és művészségek virágoztak. De a' tartománynak különféle uralkodók közt való felosztatása 's az ő egyenetlenkedések anyira meggyengíték őket, hogy már nem voltak tovább képesek a' Spanyolországban ujonan felállt keresztény királyságok uralkodói szüntelen való megtámadásának ellentállani, 's végre csak a' Granada királyságra szoritatának. Ferdinand, a' catholicus, 10 háboru után, (1491) ezt is elfoglalá, 's ez által véget vete a' Maurusok majdnem 800 éves uralkodásának Spanyolországban. A' Maurusok egy része Afrikába ment; legtöbben megmaradtak Spanyolországban, 's ott mint szorgalmas és csendes alattvalók éltek, 's nagyobb részint felvevék a' kereszténység külsejét. Ezen utolsókat Spanyolországban Moriscosoknak nevezék. II. Filep a' kereszténység iránti kegyetlen hevében elhatározá az ő teljes kiirtatásokat. Nyomásai és üldözései Granadában zendülést okozának a' Moriscosok közt, mellynek lecsillapítása után 100,000-nél többen kiűzettek. III. Filep hasonló szerfeletti hitbuzgalomból egészen elűzé őket 1610. Majdnem egy millio Morisk ment át Afrikába. Mivel ők Spanyolország legügyesebb 's munkásabb lakosai voltak, azért kiköltöztök igen káros lön ezen tartományra nézve. A' földmivelés majdnem egészen elhanyaglott. Egyáltalján a' Moriskok ezen elűzése főokául tartatik Spanyolország hanyatlásának. A' Maurusok spanyolországi uralkodásának történeteit Conde Jos. Ant. arab kéziratokból szedé össze.

X.

MAUSOLEUM, I. ARTEMISIA.

MAXIMILIAN (I.), romai császár, III. Fridrik császárnak fija, szül. 1459 's feleségül vette 1477 burgundi Mariát merész Károly herczeg örökösét, kivél ő Filep főherczegét — V. Károly és I Ferdinand atyját — nemzé. 1486 választatott romai császárrá, 's igen kedvetlén körülmények közt lépe fel az uralkodói székre. III. Fridrik gyenge 's változó igazgatása alatt, ki egyébiránt félszázadig uralkodott, Németország rendetlenségbe 's mintegy ájulásba jött; — Maximilian házassága által merész Károlynak nagy birtokait az austriai házhoz csatolá, de azon csekély segítség miatt, mellyet atyja neki adott, magát XI. Lajos francia király ellen nem oltalmazhatta, ki tőle Artoist, Flandriát, 's a' Burgundi herczegséget elfoglalta. — Az ő uralkodása szakadatlan sora a' háboruknak. A' Törököket ugyan, kik 1403 beütöttek, visszaverte 's őket egész életén által tartományitól visszatartóztatta; de azt nem tudta megakadályoztatni, hogy a' Schweiz, az 1498 és 99 viselt véres háboru után, magát Németországtól el ne szakassza. — Azon terve, hogy XII. Lajos francia királynak nagy hatalmát Olaszországban korlátok közé szorítsa, szünet nélküli háborukra adott alkalmat, mellyek a' birodalom legjobb erejét elfogyaszták, a' nélkül, hogy Mailand birtokát biztosithatta volna. Épen oly szerencsétlen volt azon szövetség is, melly a' velencei köztársaság veszedelmes fenbéljázása megaláztatására 1508 Cambrayban, közte és Spanyol 's Franciaországok, Mantua, Modena 's a' pápa közt kötettet. Ugy látszék már, hogy Velencének vége lesz; de a' frigyesek összevesztek, — 's egyenként különbekeséget kötöttek. Utóbb Maximilian maga Franciaország ellen indult, 's hogy pénzhez jusson, a' már ismét győzedelmes Velencének, Veronát 200,000 aranyért átengedte. — Sokkal dicséretesbek tettei a' német-birodalom belsejében, hol századok olta a' legdühösebb viszátkodások, a' legirtóztatóbb elvadulás és fejtelenség uralkodtak. A' mit eleji 300 év alatt sikeretlenül próbáltak, azt ő 25 esztendei uralkodása alatt véghez vitte. Már 1495 a' híres wormsai országgyűlésen az ugy nevezett örök tarto-

mányf béke által minden viszálykodásokat megszüntetett, 's az azt át-
lépőket keményen megbüntette. Ő alapítá a' birodalmi kamara-tör-
vény-szék-et, mint legfőbb 's állandó bíróságot. A' vestfaliai vagyis
ugynevezett Vehm törvényszékeket eltörülte, jóllehet ezeket egészen
ki nem irhatta. A' birodalmat kerületekre osztotta; eleinte (1500) csak
hat kerület volt: a' bajor, franconiai, sváb, felsőrajnai, westfaliai, és
alsó szász; 1512 jöttek ezekhez az austriai, burgundi választórajnai, 's
a' felsőszász kerületek. — Ő hozá be legelőször az állandó katonasá-
g-ot is, megjavította az ágyukat, megtörte a' fenhéjázó nagyokat,
behozta a' póstákat gyámolította a' tudományokat 's maga is írogatott
regényes költeményeket. Meghalt Welsben 1519. Sz. E.

MAXIMILIAN, mint romainémet császár II., mint Magyarok kirá-
lya I., fija I. Ferdinandnak, szül. Bécsben 1527 Aug. I. Gyermek
korában Spanyolországba küldetvén, V. Károly császár fíjával, Filepkel,
együtt neveltetett. 1544 a' Francziák ellen, 1547 pedig a' schmalkaldi
hadban harczolt Károly mellett. 1584 V. Károly leányával, Máriával,
házasságra lépén, míg Károly és Filep Németországban jártak, az alatt
Spanyolországot ő igazgatta három egész évig. Ertésére esvén azonban
Maximilian atyjának, hogy bátyja, Károly, a' német császári koronát
nem neki, hanem ön fíjának akarja megszerezni, haza hívta fíját a' spanyol
földről. Erre M. 1562 Oct. 20. cseh királynak, Nov. 30. német császár-
nak 's 1563 Sept. 8. Posonyban Magyarok királyjának koronáztatván,
Ferdinandnak 1564 Jul. 25-kép történt halála után mind ezen országok
igazgatását átvette, 's a' Magyarok szabadságait kir. levelével megerősítette.
Alattvalójának nagyobb vallási szabadságot adott; a' kebellyel élés
megengedését sürgette a' pápánál, de sikeretlenül. 1565 fegyvert
fogott János Zsigmond ellen. Ezen alkalmat hasznára akarván fordítani
II. Szolimán, 1566 roppant sereggel tör be az országba, Szigetvárt ostrom
alá veszi; de Zrínyi Miklós gróf hős védelmezése alatt kiadja lelkét.
Erre, a' történetek által Leonidashoz hasonlított magyar hős, dicsősé-
ges halállal mulik ki. Szolimán felváltója Szelim, fegyverszünetet köt
a' császárral 8 évre. Ennek következtében János Sigmund birtokában
maradt Erdélynek, 's 1571 Báthori István, 's ennek lengyel királyságra
emeltetése után Báthori Kristóf lön utódja. Rudolfot (1572) felváltójának
koronáztatá. Szelim 1576 háborút indított ellene, de ő ugyan azon év
Oct. 12-kén meghalt Regensburgban, két leányt 's hat fiút hagyván maga
után, kik mind mag nélkül haltanak el. Legidősbik fija, Rudolf, nem csak
a' császári méltóságban, hanem minden Austraival egyesített országokban
is örököse levén, azt következtethetni, hogy Maximilián vitte be az austriai
házba az elsőszülöttjé-
gát.

MAXIMILIAN, (nagy vagy I.), bajor választófejedelem, V. Vilhelm
herczeg fija, szül. Landshutban 1573, itt töltötte ifju esztendeit, tanult
deákul, francziául, olaszul és spanyolul; tudományt folytatta Ingolstadtban,
utazásokat is tett, és 1596 a' felső 's alsó bajorfejedelemség országlásához
fogott, mellyet atya, újatos buzgósága miatt, neki átengedett. Jeles lelki 's
szív-teltségekkel felruházva, tanulás 's utazás által kipallérozva, 's népét
boldogítani vágyó buzgóságától eltelve, ha kívülről bajai nem lettek volna,
fejedelemségét a' hatalom és virágzás legfelsőbb fokára emelte volna.
Már az országos adósságokat le is rőtta. De a' folyvást tartó vallási
viszálykodások a' pusztító 30 esztendei háborut okozák, melly által a' bajor
fejedelemség is bölcs uralkodója intézményei legszebb gyümölcsitől
megfosztatott. — A' protestans rendek 1610 Halleban, Svárorszá-
gban, egyességet (unio) kötöttek egymás közt pfalzi IV. Fridrik
alatt. — A' catholica Liga Maximiliánt választá fejének. Ő öszve-
köté magát II. Ferdinand császárral a' pfalzi Fridrik ellen, 's
meggyőzvé azt a' fejer hegynél 1620, felső és alsó Pfalzot elfoglalta.
A' császár 13 milliom hadi költsége potlására az egész Pfal-

zot átengedé Maximiliának 1628. — Szerencsésen hadakozott M. a' Dánok ellen is, 's azokat békeségre kinszeríté 1629. — A' lipcsei ütközet után Gusztáv Adolf nyomult be a' bajor fejedelemségbe 1632, elfoglala Donauwerthet és Münchent, de Vallenstein kinszeríté őt Ingolstadtba visszahuzódní. Azután váimari Bernáth nyomult be, utóbb pedig a' Francziák és Svédek lettek az urak e' tartományban; most Maximiliannak 1647 neutralitásra állani kellett, 's fejedelemsége még inkább elpusztított mint az előtt. A' Vestfaliai békekötésben megnyerte a' felső Pfalzot, a' Cham grófságot 's a' választófejedelmi czímet. — Ezen háborúk közt is azívén feküdt a' hon virágoztatása; Münchenben ő építette a' fejedelmi kastélyt, a' fegyvertárt, a' Jósefkórházat, 's a' várkertet, — jésuita klastromokat építtetett Amberg, Burghausen. Mindelheim és Heidelbergben, 's Lajos császárnak Münchenben a' boldogságos szűz templomában dicső emlékoszlopot tétetett. Megholt Ingolstadtban 1651.

Sz. E.

MAXIMILIAN (Emmanuel), bajor választófejedelem, Ferdinand fija, szül. 1662; minden lovági gyakorlásokban oktattatott, 's atyja halála után kiskorúságában jutván az uralkodáshoz, ezt anyjábóltyja Maximilian Filep, leuchtenbergi herczeg, gyámsága alatt kezdé el. Eleinte hiv szövetségese volt Austriának, 1683 a' Törököktől ostromlott Bécs városa segítségére 11,000 emberrel jött, 's Austria ellenségi ellen nem csak Magyarországon, hanem a' Rajna mellett is harczolt nagy dicsőséggel. Feleségül vette I. Leopold császár leányát, Mária Antoniót. — A' kiűtött spanyol örökösödési háboruban titkon Franciaországgal szövetekezett össze, 's Németalföldet, melynek helytartója volt, átengedte a' francia seregeknek, 's elfoglalta Ulm, Memmingen, Neuburg és Regensburg városait. Ezért a' császártól a' német birodalom ellenségének nyilatkoztatott ki, 's a' schellenbergi és köchstädti elvesztett csaták után, kénytelen volt tartományait odahagyni 1704. Ezek az ő számkivetése után többek közt osztattak fel, de a' rastadi békekötésben mindenedeket visszakapott. Ettől fogva hiv maradt Austriához, 's 1717 fija Károly Albrecht alatt segédsereget küldött a' Törökök ellen. † 1726.

MAXIMILIAN (Jósef, III.), bajor választófejedelem, Károly Albrechtnek fija, szül. 1727, vallásos és tudós nevelést kapott, 's csak 13 esztendő volt, midőn atyja, VI. Károly Császár halálával a' császárságra jogot formált. Midőn atyja hirtelen halála után 17 esztendő korában jutna az uralkodáshoz, még egyszer megpróbálá a' bajor fegyver szerencsését Mária Therezia ellen; de midőn semmikép sem boldogulna, a' füszeni békekötésben 1745 Austria iránti minden követeléséről lemondott, mellyért elvesztett tartományait visszanyeré. Első gondja most az vala, hogy az udvari fény megszorítása, a' katonaság kevesbitése, 's annak egyrészt a' tengeri hatalmasságoknak átengedése, átaljában szoros és bölcs gazdalkodás által, az elpusztított 's kimerített ország-
nak segítségére legyen. A' honi gyárok felemeltettek, 's minden udvari cselédnek ezekben készült posztóból kellett ruházkodnia. 1753 új törvényrendet hozott be. A' földmívelést bölcs rendelések 's jutalmak által elősegítette. A' tudományokat pártfogolta 's a' müncheni tudományos academiát 1760 alapította. Jóllehet a' catholica valláshoz nagyon szított: mindazáltal számos klastromot eltörölt, a' protestánsoknak Münchenben az isteniszolgálatot megengedte, 's ő volt az első fejedelem, ki a' Jesuitákat eltörölő breyét tartományiban legelőször végrehajtotta. Egykor egy úgy nevezett „szabad lelkek“ lajstromát adott valaki neki által azon kéréssel, hogy ezen veszedelmes embereket távoztassa el. „Épen ezek a' legjobb fejek“ mondá ő, 's a' papirost a' tűzbe veté. Megholt 1777 's benne a' wittelsbach-bajor ág kihalt; — halála után tartományai a' pfalzi választófejedelemséghez csatoltattak. Sz. E.

MAXIMILIAN JÓSEF, mint bajor választó IV, mint király I. szül. Schwetzingenben, Mannheim mellett. Atyja volt Fridrik, pfalzi gróf 's

austriai fővezér, anyja Francisca, szulzbachi János Károly leánya. Hat esztendősen nagy bátyja a' zweybrückeni herczeg Keresztély felügyelése alá jött. Jósziúságát már kis korában megmutatta a' szegények 's nyomorultak iránti segedelmezése által. 1777 mint francia ezredes bemutattatott ezredjének 's 1778 francia tábornoki órnagy lett. Franciaországban tett több utazásai után Strasburgban élt, a' francia revolutio kiütéséig (1789), midőn Manheimba ment. 1795 meghalván II. Károly zweybrückeni herczeg, következett utána öccse Maximilian. A' pfalz-szulzbachi ág kihaltával 1799 a' pfalzbajor örökség a' pfalz-zweibrückeni örökséget illette. E' szerint Maximilian József — IV név alatt — a' pfalzbajor uralkodást elkezdte. Első gondját a' földmívelésre fordította, 's 1814-ig csak 514 nsz. mf.nyi herczegségében, uralkodásától kezdve, 1570 köház építettet, 252,866 napszámnyi ugarföld felszántatott, 493 nagy jószág elosztatott, 640 falusi gazdaság rendesen formáltatott, jó utak készítettek 'sat. — 1805 Maximilian, hogy tartományját a' háboru pusztításától megmentsse, Napoleonhoz állott 's Jan. 1-jén 1806 magát királynak proclamálta. Most főhatalomra jutván, a' fő és alhivatalokban, a' törvénykezésben, 's az ország jövedelmiben mindenféle jó újításokat hozott be, 's szabad vallás-gyakorlást engedett mind a' három vallásbelieknek. Még nagyobb érdemeket szerze magának a' tudományos intézetek elrendelésében, melyeknek tanítóit az eltörült klastromok jövedelmiből illendően fizette. — Németország igazi érdeke fekvén szívében, 1813, Napoleon mindennemű édesgetései ellenére is, a' szövetségeseihez állott, 's ezáltal Europa háladatoságára magát érdemesítette. Nyájas leereszkedése, emberszerető szelidsége, 's egyszerű erkölcei a' nép előtt olly kedvelté tették, hogy a' hol megjelent, a' nép mindig vigadva vette körül. — Hogy minden intézvényt a' jövedőre nézve is biztosítsa, népének 1818 honi alkotmányt adott. Meghalt Oct. 13. 1825. Sz. E.

MAXIMILIAN (Ferencz Xav. József), utolsó kölni választófejedelem, austriai főherczeg 's Mária Theresia legkisebb fija, szül. 1756., azon fejedelmek egyike, kiket alattvalóik áldanak, 's az emberiség tiszteltet emlit. Mint 18 esztendősen ifju keresztül utazta Német-Francia-'s Olaszországokat, 's a' bajor örökösödési háboruban bátyja alatt harczolt. Ő papi életre szánatott, 's 1769 fő-németmester, 1780 pedig kölni érsek 's választófejedelem 's münsteri püspök lett. Első gondja az volt, hogy a' kölni és münsteri tartományokat, melyeknek pénzbeli, 's igazságszolgáltatási állapotjok Maximilian Fridrik választófejedelem alatt rendetlenségbe jöttek, Waldenfels jeles országlárja segedelmével virágzó karba helyeztesse. Ezt Maximilian szorgalom, rendszeretés, okos és takarékos gazdálkodás, a' hivataloknak érdemes és alkalmas férjfiakkal megrakása, 's főképen mindenben előlénylő ön példája által véghez is vitte. Ő bölcs, jóltéví, érdemet 's észtehetséget pártfogoló 's jutalmazó férjfiu, kivált pedig a' tudósoknak 's művészeknek nagy kedvelője 's a' tudományoknak barátja volt. Maga igen egyszerűen élt, 's mint bátyja, a' nagy II. József, minden hiu pompát gyűlölt. — Kiütvén a' francia háboru, a' légszorosb neutralitást tartotta, mégis benyomultak a' Franciaák tartományiba, és ő Bonnból Münsterbe, innen pedig Mergentheimba és Ellingenbe futott, hol — porosz oltalom alatt — bátorságban volt. 1800 Bécsbe ment, 's meghalt Jul. 26. 1801. Hetzendorfban. Sz. E.

MAZARIN. tulajdonképen Mazarini Gyula nevezetes francia országlár, szül. Piscinában az Abruzzokban 1602, 's miután Alcalá de Henaresben törvénydoctorrá lett, a' pápai katonáknál állt szolgálatba. Midőn a' mantuai herczegség öröksége miatt a' háboru kiftött, Mazarin mint pápai országlár Richelieuvel több öszvejövetelt tartott, 's Grenoblebe is elment XII. Lajoshoz. Francia és Spanyolországokkal volt öszveköttetéséért, a' kettőközi alkudozásra igen alkalmas vala, 's fő-

kép Casal vára önkényes megadása által nyéré meg magának Richelieu barátságát, 's XIII. Lajos hajlandóságát, E' fejedelem, VIII. Orbán pápa által őt cardinállá tétette, Richelieu halála után statutanácsossá nevezte, 's végintézete' végrehajtójává rendelte. Az özvegy királyné, austriai Anna, ki őt szerette, mint regensané reábizta az ország igazgatását. Eleinte ugyan szerényen és egyszerűleg; minden pompa, sőt minden hajduk nélkül járt ki, még is hatalmas párt keletkezett ellene, mely idegenországi eredetét, személyét, erkölcsseit, 's hibás szőejtését nevetségessé igyekezett tenni. A' nép szinte terhes adók alatt sohajtózott. A' parlament megtagadott minden újabb pénzkövetelést, azért a' cardinál Blancmesmil előlülőt 's Broussel tanácsost tömlőcbe tétette. Erre a' nép fegyverhez fogott. A' királyné a' királylyal 's az országlárral st. Germainbe futott. — A' Ruelben kötött egyesség által a' béke ismét helyre állott 1649. Ez egyezséget Condé herczeg vivé tökéletességre közbenjárása által, kit azonban Mazarin, ki tőle magát megsértettnek érzé, öccsével a' Conti herczeggel 's a' Longueville herczeggel együtt befogatott. A' parlament erre elhatározá, hogy Mazarin számkivetessék, 's olly erősen kíváná a' herczegek szabadon bocsátását, hogy az udvar azt teljesíteni kénytelen volt. Ezek győzedelmi pompával mentek be Parisba; míg az alatt a' cardinál Kölnbe futott. Midőn ő szelvész lecsendesedett, 's XIV. Lajos, nagykorúsága elértével a' thronusra lépett, ismét Franciaországba tért. 7,000 emberből álló testőr kísérté őt, melyet tulajdon költségén tartott. A' parlament ujra számkiveté, 's jutalmat tett fejére; miatta polgári háboru ütött ki a' király és Condé között. A' csendesség visszatértével, ismét visszahívá Mazarint a' király, ki őt mint atyját, a' nép pedig mint urát fogadá. A' herczegek, a' követek, a' parlament, 's a' nép siettek udvarlására. Legelőször is Spanyolországgal békeséget kötött, 's a' békealkudozásokat maga személyesen vitte a' fácsányok szigetén, Haro spanyol országlárral 1659. Ezen pyrenaei béke után a' királynak az infansnéval egybekelése következék. Most hatalmasb lön, mint valaha volt; ő királyi pompával lépett fel; hajduin kívül egy század testőr szokta kísérni. Egyébiránt Mazarin 8 évi határtalan uralkodása alatt a' közjóra semmi különöst nem tett. A' pénzügyet ugy igazgatá, mint valamely adós uraság tisztje: többet tett 200 milliom adósságnál. Mintegy 1,800,000 livre jövedelme, 's 22 milliom értékű vagyona volt, mely időnkben két annyi értékű volna. Megholt Mart. 9. 1661. — Nem birt ugyan ő Retz cardinál büszke bátorságával 's regényes parancsoló jelkével, nem Richelieu munkásságával 's átlátásával, nem Sully' gazdasági nézeti 's elveivel, sem Colbert' igazgatói esmereteivel, 's Alberoni merész terveivel: — de az alkudozásokban főmester volt, 's azt a' pyrenaei és westfáli békekötésekben kitünteté. Külseje nagyon vonzó volt. Szép arczával tonust egyesite a' társalkodásban, mely mindenkit megnyert, kinek tetszeni akart. Szive hideg volt, gyűlölség 's barátság nélkül. Nyugalmát semmi szenvedelem sem háborithatá meg, és senki sem volt képes valamely titkot belőle kicsalni. Magános személyeknél ugyan sokszor elfelejtette, a' mit ígért; de a' status szerződéseket pontosan megtartotta, hogy Franciaország becsületét, melyet Richelieu eljátszott volt, helyre állítsa.

Sz. E.

MAZEPPA (János), Kozákok hetmannja, Podoliában, azon sok szegény nemes lengyel familiák egyikéből szül. melyeknek gazdagabb házaknál kelle hivatalt keresniek. Kazimir Jánosnál apród lön. Ez a' gond nélkül életét 's az asszonyokat szerette, de e' mellett a' mivészséget és tudományokat is. M. ez által alkalmat nyere, magának hasznos esmereteket szerezni. Egy kaland volt utóbbi felemeltetésének alapja. Egy lengyel nemes, nőjénél lépé meg Mazéppát. Bosszujában meztelenen egy szilaj lóra kötötteté, és sorsára bizá. A' ló Ukrainból való volt, 's arra vevé utját. Egynehány szegény paraszt szánakozék a' szerentsétle-

nen, 's jól lön nálok dolga; ezeknek hadi vándor élete, megtetszett neki. Űgyesség, testi erő és vitézség által kitűnteté 's megkedvelleté magát. Esmeretei és belátásai Samoilowitz hetmann titoknokává és segédjévé tévék, 's 1687 annak helyébe lépe. Megnyeré nagy Péter bizodalját, ki őt méltóságokkal tetéze. Végre ukraini herczeggé tétéivén az épen olly nyugtalan mint munkás Mazeppa, eltökélé magát a' megunt alattvalói szerepet letenni. XIII. Károlyhoz közelite, ki Lengyelországnak épen akkor ada királyt 's ő általa kíváná magáról lerázni a' csár főhatalmát, és Ukrainot bizonyos feltételek alatt a' lengyel koronához kapcsolni. Ez és más csinyok, mellyeket M., Péter ellen intézett, felfedeztettek végre ennek kotschbeytól, a' Kozákok tábornokától és Isrától a' poltawai ezredestől. De Péter nem ada hitelt ezen vádolásnak, hanem a' vádolókat Mazeppához küldé megbüntetés végett. Ez elég szemtelen volt őket kivégeztetni. Végre felnyitak Péter szemei. M. sok pártosai befogattak, 's lenyakasztattak. Az ő képe is felakasztatott. Erre csekély számú pártos hiveivel XII. Károlyhoz ment, és nagy részt vön a' szerencsétlen ukraini táborozásban. A' poltawai veszélyes ütközet után ő is Benderbe szökék, hol 1705 meghalt. Mazeppa története annyira érdekli lord Byront, hogy őt egyik legszebb költeménye hősévé tévé.

MECHANICA, (erőműtudomány) az alkalmaztatott MATHESIS (I. e.) része, mellyben főkép erők és munkálatok, mint mathematical mennyiségek, tekintetnek és vizsgáltatnak. Minden anyagban vagynak eredetiekép erők, mellyek munkálatok által nyilatkoznak, 's egyiknek nagyságáról a' másikra lehet következtést huzni; megmérhetnek vagy kiszámíthatnak. Az erőnek munkálatja a' hely változtatása térben vagy a' mozgás. Erre nézve a' meghatározható mozgásról való tanítás közönségesen Mechanicának, a' megmérhető erőéről való pedig DYNAMICÁNAK (I. e.) nevezetik. De az erők is szüntelen változó munkálatban vagynak, majd mozdítva majd ellentőrekedve, és vagy nyugvást, sulyegyet okoznak (I. STATYCA), vagy ismét mozgást; erről értekezik a' szorosab értelemben vett Mechanica. Ezen tanítások mindazáltal a' folyékon testekről a' Hydrostaticában és Hydraulicában, a' levegőformájú anyagokról pedig az Aerometriában vagy Pneumaticában adtnak elő. A mechanikai tanítások alkalmaztatása, főkép ha azon segédeszközök tekintetbe vetetnek, mellyek által az erők és munkálatok neveltethetnek, technica Mechanicának is, vagy Erőműtudománynak nevezetik. — Kétség kívül az emberi elme sehol olly hámulásra méltó élességben nem mutatkozott, mint a' felsőbb mathematicai tanítások és számvetések alkalmaztatásában a' mozgató erőkre. Noha a' tudományos kimivételés későbbben történt, mindazáltal már igen korán akadunk a' régieknél, az egyszerű mechanikai eszközök, mint az emelcső, csiga, ék 'sat. esmeretére, 's az építés és hadviselés körüli machinák sikeres használására. Aristoteles irataiban találhatni nyomát mechanikai tanításoknak, noha igen homályosan. Archimedes előadja az emelcső tulajdonságait, 's a' nehézségpontról, srófról, emelő csigáról való tanításnak alapjait megvété. De ugy látszik, hogy a' 16 századig nem igen gondolkodtak többé róla. 1577 körül próbálá imét Ubal-di Guido marquis a' Mechanicát tudományosan tekinteni, és minden machinákat az emelcsőre visszavinni; tovább haladott az olasz Benedikt. Stevinus, egy németalföldi, 1586 a' staticának és hydrostaticának rendszereit állítá fel, 's a' romai Valerius a' nehézségpontról való tanítást tovább mivelé. Galilei alapját veté a' nehézségerőről való tanításnak, mellyet Toricelli megvilágosita. A' legfontosabb előmenetelt NEWTON (I. e.) szerzé; ő utána Leibnitz Bernoulli János és Dávid. A' függöny mozgása törvényjeit főkép Huyghens magyarázá, a' Mechanicát is fontos felfedezésekkel gazdagító. Mariotte a' Mechanicát tudományosan dolgozá ki; d' Alembert, Euler, d' Arco a' Dynamicát. Lagrange „Mécani-

„*quo analytiques*“ című munkája legjelesebb a' mechanikáról, főkép rendszeres előadása által. Továbbá jelesek Langsdorf „*Handbuch der gemeinen und höhern Mechanik*“ (Heidelberg 1807); EYTELWEIN „*Handbuch der Mechanik*“; Baader „*System der fortschaffenden Mechanik*“ (Münch. 1817); „*Encykl. des gesammten Maschinenwesens*“ (Leipzig 1808, 2 kiad. 8 rész. rézmetsz.) —h—

MECHANICAI, a' mi a' Mechanicához tartozik, vagy a' mi nyomás, külső erő által, belső mozgás nélkül eszközöltetik. A' honnét a' mechanikai, a' dynamicainak 's organicumnak tétetik ellenébe. Mechanikai művészségek, az aestheticai művészségeknek átellenében, olyanok, mellyeknek készítményei nem a' phantasia szabad munkásságán alapulnak, hanem eredeteket főkép az észnek és külső ügyességnek köszönik, 's dolgoknak, kivált mechanikai eszközöknek készítését tárgyazzák. Ez utóbbiak olly művkészítmények, mellyek mathematicai és physical törvények szerint csináltatnak 's használtatnak, p. o. ozirkalium, rajzoló tollak, levegőszivatyuk, hangaeszközök 'sat. főképen pedig tulajdon értelemben vett machinák, azaz mesterségesen összeszerkezett műszerek. Innen mechanismusnak neveztetik a' machina alkotja, belső elrendeltetése. —h—

MECHELN (Malines), szép város a' belga királyságban, Löwen, Brüssel és Antwerp között. Tágos utzáji szép palotákkal, díszlenek. Lakosai száma 20,000. Az itteni érsek belgiumi primás nevet visel. A' város nevezetességei közé tartoznak; a' nagy és szép piac, a' fegyverház, városház, az érseki templom, 'sat. Itt készül a' legjobb brabanti csipke és vászon, 's ugyan itt damasztzövetek, kalapok és hirs jó ser is készítenek. Sz. E.

MECKLENBURG, nagy hercezség az előbb alsó-szász kerületben, keletről Pomeraniával, délről Brandenburggal, nyugotról Lüneburg, Lauenburg és Lübeckkel 's éjszakra a' keleti tengerrel határos. Nagysága 264 nyz. m., 513,000 lakossal. Hegyei nincsenek, de sok tava és erdeje van, — általjában termékeny 's a' gabonatermesztésre 's barmtartásra nagyon alkalmas. Mecklenburg történet írása Nagy Károlylyal lép-ki csak az idők homályából. Csak azt tudjuk, hogy a' népek vándorlása az akaszában Herulok és Vandalok laktak itt, kik dél felé húzódnak, utánok tót-wend nemzetségek következtek, kik közül az Otrobíták és Vilczek örökös ellenségeskedésben éltek egymással, mellyben ntöbb az elsőbkek nyerek el a' felsőbbséget. E' tót nemzetség keresztvény hitre térítése sok pusztító háborukba került. Pribislaus volt azon első vend fejedelem, ki legelőször német birodalmi herceggé neveztetett-ki 1170 's ez volt ősatyjok a' mecklenburgi hercegeknek, kik minden europai fejedelmi házak közt a' legregiebbek, 's minden németek közt egyedüli tót eredetűek. A' Mecklenburg nevezet a' hajdani obotrita főhelységtől — Mecklenborgtól veszi eredetét, melly korán elpusztult, 's most falu Vismár és Brül közt. Burewin Henrik herceg fiai megosztóznak, ebből 4 ág eredt: a' mecklenburgi, güstrowi, rostoccki és parchimi, melly két utóbbi nem sokára megszűnt. 1436 a' Güstrowi (Wend) ág is kiholt, 's kövér Henrik ura lön egész Mecklenburgnak. Ennek unokáji, I. Adolf Fridrik és II. János Albert alapíták a' schwerini és güstrowi lineákat. Az első lineán I. Adolf Fridrik' kisebb fiai ismét a' grabowi és strelitzi mellék-lineákat alapíták, 's az első szülött Schwerinben örökösödött. 1692 a' schwerini, 1695 pedig güstrowi linea is kihalván, a' fenmaradt két mellékág 1701 Hamburgban azon egyzségre lépett, hogy az öregebb grabowi linea Schwernit és Güstrowot, — a' strelitzi pedig Ratzburg hercegséget, Stargard uradalmat, Mirow és Nemerowval 's 9000 tallér esztendei ráfizetéssel együtt kapja meg. Az elsőszülöttségi jog, 's a' mellékörökösödés is behozatott. A' schwerini ágon ezolta uralkodtak 1710 Károly Leopold, (1728 letetett, 's helyette

testvére Keresztély Lajos, mint helytartó, uralkodott); 1747. II. Keresztély Lajos, 1756 Fridrik, 's 1785 Fridrik Ferencz, ki mostanág uralkodik. A' strelitzi lineán II. Adolf Fridrik után uralkodtak III. Adolf Fridrik, IV. Adolf Fridrik, 1794 ennek testvére Károly Lajos Fridrik, 1816-tól pedig a' mostan uralkodó György Fridrik Károly. — Mecklenburg = Strelitz 1803 Febr. 18. Mecklenburg = Schwerin pedig 1808 Apr. 24 lépett a' rajnai szövetséghez, melyhez az első 400, a' második ellenben 1900 katonát tartozott adni. — A' mecklenburgi herczegek voltak a' rajnai szövetségből legelsőek, kik 1813 (Mart. 25) a' Franciaáktól elállottak. — A' mecklenburg-schwerini herczeg, Hassel szerént, 228 nsz. mt. bir 442,000 lakkossal, 's 1,800,000 for. jövedelemmel; fővárosa Schwerin; béke idején 3,800 katonát tart, 's a' német szövetségben két szavazatja van. — A' mecklenburg-strelitzi nagyherczeg birtoka 36 nsz. m. 79,500 lakossal, 's 500,000 for. jövedelemmel. Állandó katonasága 300 ember. Fővárosa Új-Strelitz. — Mind a' két herczeg 1815 nyere nagyherczegi czimét, 's mind ketten egy czimert és egy czimet viselnek; egyébiránt egymástól függetlenül uralkodnak. — Az uralkodó vallás az ágostai. — Az örökös jobbagység Mecklenburgban mostanáig is dívatban van. Sz. E.

MECSET, török templom. Külsőképen bolthajtásos, rézrel fedett tetőjökkel különböznek egyéb épületektől. Négyeszekűek, előudvaraik vannak 's ezekben mosdásra való kutak. Bemeneteleik lánczokkal úgy vannak beagatva, hogy csak meghajolva lehet belseikbe jutni. Belől, néhány Koranból merített mondásokon kívül, mellyek a' fejez falra vannak írva, semmi ékességek nem találtaknak. A' palló szövettel van fedve, székek nélkül. Délkeleti szegletben egy szék áll, mellyen az Iman ül, ki az imádságot olvassa. Mekka' fekvésének irányában egy tabla függ, vagy a' falban szekrény találtaknak, mellyben rendszerint a' Koran néhány írott példányai tartatnak, annak jelül, hogy a' buzgólkodóknak imádkozás közben arczal erre kell fordulniok. Ez Keblának nevezetik. A' Mecsetől különböznek a' Dsami-k, mellyekben az innepélyes isteni tiszteletek, 's a' császárért való imádságok tartatnak. A' legszebb mecset Konstantinápolban a' 'Sófiamecset. A' mecsetekbe rendszerint csak Mohamedanusok léphetnek. De ez kivételeket is szenved. A' oszári mecsetek közönséges iskolákkal (Maedraes) kórházakkal (Ismaeret) sőt konyhákkal is öszve vannak kapcsolva, mellyekben a' szegények számára főznek. Jövedelmeiket némelly megyékből 's telkekből huzzák, mellyeknek lakosai nagy szabadságokkal bírnak — cs.

MEDAILLOK (metallumtól), érczből készített emlékpénzek, mellyek valami különös történet vagy nevezetes személy emlékét az utóvilágra átvizsík, vagy némelly innepélyes alkalmaknál ajándék gyanánt szolgálnak. E' czél által különböznek főkép a' pénz től (l. e). Rendszerint nem is pénzverők, hanem bélyegmetszők készítik. Elosztatnak pedig régiekre és ujakra; amazok alatt a' hajdankoriak, nevezetesen a' görög és romai arany, ezüst és réz pénzek értetnek; emezek alatt pedig azok, mellyek Heraclius idejétől kezdve, születési, házassági, békekötési, nyivános szövetségi stef. alkalmakra verettek. A' romai arany pénzek közt rendszeren azokat tartják medailloknak, mellyek az aranydenárnál nagyobbak és vastagabbak; az ezüstök közt azokat, mellyek nagyságokra a' denárt, — az egyéb érczneműek közt végre azokat, mellyek a' sestertinst meghaladják. Ez utolsók a' feliratokra nézve legnagyobb tarkaságot mutatnak, 's többnyire jeles stylusban dolgoztattak. Az illy nemű görög, 's a' romai idő előtt vert emlékpénzek igen ritkák; de romai császárokra készített görög emlékpénzek a' romaiaknál is számosabbak. A' Hadrian ideje után verettek a' munka értékére nézve a' korábbiaknál sokkal alábbvalók. Kr. u. 3 században a' nagy emlékpénzek verésének mestersége lassanként egészen elenyészett, 's majd

ezer évig hevert. Csak a' 14 században találtatnak ismét nyomai a' medaille forma ábrázolatoknak. Az emlékpénzek öntése mesterségének új feltalálója Victor Pisani, vagy Pisanello, st. vigiliobeli képiró, ki a' 15 század első felében élt. Victor Gambello (pénzeken Victor Camelio) vizenzai születés, 1431—84 volt első, ki vasba és aczélba medaillokat metszett. Franciaországban XIII Lajos alatt (1603—72) lüttichi Varin János jeleskedék mint medaille-metsző. Az első angol emlékpénzt Olaszországban egy magános ember, Rhodus Török általi ostroma alkalmára verette. Ha Németországon a' Constantiában 1415 megégetett Husz Jánosra vert emlékpénz, melyet legrégebnek tartanak, nem későbbi miv-e? még kétség alatt van. Holland a' 16 és 17 századból mindenféle historiai emlékpénzekkel bővelkedik. A' mostaniakat elébb öntik 's azután a' bélyegek közt verik ki, 's ez által nyerik finomságokat a' figurák körrajzai. Medailloknak tulajdon értelemben a' nagyobb, tallérforma emlékpénzek nevezetnek, az aprók pedig *jettonok*nak, a' rendkívüli nagyságuak végre *medaillonok*nak. (Nyelvszokásból néha azon apró miniatur-festmények is medaillonoknak hivatnak, melyeket üveg alatt aszonyaink nyakban hordoznak). A' medaillok becsének értésére, melyet leginkább a' példányok ritkasága határoz, alapos historiai és diplomatiái esmeretek kívántatnak. E' részben ajánlhatók: Mionnet T. E. „*Description des médailles antiques grecques et romaines*“ (Par. 1813 G. k.); Köhler: „*Münzbelustigung*“; Lochner: „*Medaillensammlung*“; Joachim: „*Neu eröffnetes Münzkabinet*.“

—v—

MEDEA, Aetes colchisi király leánya. Anyjának némelyek Idyát, Oceanus leányát, mások pedig Hecatet nevezik. A' mesés történetírás mély esmereteket tulajdonít neki a' füvek titkos erejéről, melyek által bűbájosságot üze. Kérése és segítsége által sok idegennek megmenté életét, de egyszersmind gyanut is gerjeszte atyjában, ki őt tömlöczbe vetteté, mellyből a' nap templomába szökék. Jasonnal (l. e.) az Argonauták vezérével, miután őt minden veszedelemben segítette, 10 évig szerencsés házasságban élt, míg ez, Glauke vagy Creusa, Creon király leánya, új szerelmet gerjesztvén benne, M. el nem üze. Mások szerint elvált tőle Jason, mivel azt veték szemére, hogy egy külföldi méregkeverőnért veve nűl. Csendes megnyugvás színe alatt M. bosszualásról gondolkozék. A' menyasszonynak egy öltözetet küldé menyegzői ajándékol, melly őt, a' mint magára vevé, megemészto lángba borítá, 's így a' szegény kinos halált halt. Mások szerint egy mérges arany koronát küldött vágytársnéjának ajándékba, mostoha fiai által. Creon palotáját tüzesóval porrá égeté, 's Jasontól nemzett két gyermekét meggyilkolván, felülé sárkány kocsjára 's elszökék. Némelyek szerint Herculeshez, mások szerint pedig Aegeus királyhoz ment Athenébe, kitől Medost szülé. Innét is száműzeték mint varázslóné. Végre visszatért hazájába, hol atyját, kit ennek testvérje Perses az országlástól megfosztott, ismét visszahelyezé a' királyszékebe, 's meghalt. Későbbi elbeszélések szerint megbékült Jasonnal, és a' Colchisiaktól istenkép tiszteltetett. Azt mondják Medos nyéré el nagyatyja országát 's magáról Mediának nevezé. Medea gyakran volt a' költészség tárgya, főkép a' tragicusé. Aeschilus és Ovidius illy czimű szomorujátékai elvesztek, valamint Sophocles „*Colchidese*“ is. Csak Euripides és Seneca Medéji vannak meg. Grillparcer nem régiben ismét szomorujátékot csinála belőle. Gottertől egy melodrama, 's Cherubintól egy énekesjáték is e' nevet viseli.

X.

MEDENCZE, a' test alsó részén találkozó, négy csonttól képzett, fenn egészen kinyílt, alatt szűkülő üreg. Kivülről gömbölyded, felültág. Állasközben a' csipecsont legvastagabb részén nyugszik, ülés közben pedig a' farcsont gumóján. Az egész medencze mozogható a' czombkoczon, innét menés alatt felemelkedik a' csipőcsont, és pedig mindig azon oldalon, mellyel a' czombkoczcra támaszkodunk; azon oldalon

pedig, hol a' láb felvételik és tovább mozdítatik, hanyatlík. A' medenczeüreg falai sikosak, egyenesek, hussal fedettek. Egy majd a' középben felemelkedő keresztvonal két részre osztja; a' nagy (felső) és kis (alsó) medenczére. A' közép nagysága, jól alkotott emberben a' nagy medencze átmérője, vagy a' csipecsont tarajának távolsága a' másiktól, a' férjfiaknál kilencz, a' nőknél tizenegy ujnyi. Hogy a' fenálló ember medenczéje más irányu, mint a' négy lábon járóké, kiki gondolhatja. A' medenczében a' vékonybelek egyrésze, a' végbél, hughólyag, a' belső nemzők, az alsó végtagok idegei, véredényei, számos szivőerek és mirigyek fekszenek.

—j—a.

MEDIATISÁLÁS. A' pozsonyi békekötés után felállván a' rajnai szövetség, a' Németbirodalom régi alkotványa is megváltozott. Napoleon 1806. Jul. 12. kiadott császári végzeténél fogva sok, régebben független állapotú és birtoku fejedelmek, más uralkodóknak, kiket Napoleon felemelt, törvényhatóságok alá estek. Azelőtt voltak a' Németbirodalomban mediát és immediát uralkodó házak, vagy nemzetségek; ez utolsók a' császár és birodalom constitutioja alatt állottak, 's különben függetlenek voltak, más törvényhatóságot nem esmérven magokra és birtokaikra nézve, mint a' Császárt, ugy mint a' birodalom fejét, 's az országos constitutiót, ugy mint szövetséges kötését a' birodalom független Fejedelmeinek. A' mediát rendek vagy házak pedig egyik vagy másik független uralkodóház törvényhatósága alatt állottak. Az immediát uralkodó házak csak akkor veszhették el a' constitutio szerint függetlenségeket, ha hivtelenek voltak a' császár és constitutio iránt. Napoleon más értelemben és szabad kény szerint vitte a' mediatisálást. — Azon immediát uralkodó házakat, kik elállottak a' constitutiótól, és a' rajnai szövetségbe léptek, megesmerte független fejedelmeknek; más hasonló categoriájú uralkodó házakat pedig, mellyek nem akartak a' constitutiótól elállani 's belépni a' szövetségbe: megfosztott függetlenségektől, 's mások törvényhatósága alá vetett. — Mintegy 70 v. 80 régi hercegi 's grófi ház 's más független familia vesztette így el régi szabadságát; az őszves mediatisált birtokot 450 nsz. mföldre, 1,500,000 lak. tették, a' nürnbergi és frankfurti megyéket ide nem számítva. Legtöbbet kaptak ezekből a' bergi nagyherceg, Bajorország, Baden, Nassau, Hessen-Darmstadt. — A' bécsi Congressus könnyített ugyan az így mediatisált házak állapotján annyiban, hogy személyes privilegiumok gyakorlásában és birtokaik teljes jussal használásában meghagyta őket, de régi független állásokat egészen vissza nem adhatta.

Kállay.

MEDINA, Medina al Nabi, vagy a' profétaváros, Hedschas arab tartományban, egy parányi kis város, de arról híres, hogy Mahomet 622. ide futott (melly futástól számlálják a' Mahomedanusok éveiket), 's ilt temettetett el egyik általa épített mecsetben. Az állítólag még mind eddig sértetlen holttest egy feje márvány koporsóban van, melly Abubekr és Omar kalifák koporsói között a' földön fekszik, és drága szőnyeggel van behuzva. A' sirt 40 fekete heréit őrzí. Az épület felső emeletében nagy kincsek rejteznek, arany, ezüst 's drága kövekben, mellyek kegyes ajtatosak ajándéki, — 's vallásos háboruk esetére a' zultán használatára állnak. Medina városa a' mekkai sherif alatt áll, ki helytartót és őrizetet küld oda. A' török zultánnak is van ott néhány katonája.

Sz. E.

MEDUSA, a' három Gorgon (l. e.) egyike. Neptun bele szerete szépségébe 's Minerva templomában ölelkezék vele. Az istenné ezen felbosszankodván, elveré a' vétkestől szépségét, 's borzasztó kigyóhaju szörnyeteggé változtatá, szemeibe oly erőt adván, melly minden rátekintőt kővé változtata. PERSEUS (l. e.) megöle őt. A' görög művészség az utálatos Medusafejet érdeklő szépség ideálává változtatá. Azt mondja Mayer, ezen későbbi Medusafejek ideálók, nyájasság és borzadásból, kecses alak és szilaj karakterből csudálatosan elegyítve. Böt-

tiger „*Furienmaske*“je czimlapján 3 medusafej ábrázolatja van a' régiség előadása után.

MEGARA, fővárosa Megarisnek, Görögország legkisebb státusának, mely Atticával, Corinthussal és a' tengerrel volt határos, most LIVADIA (l. e.) része. Megaria a' persiai és peloponnesusi háboruban hatalmas és gazdag volt. Itt állítá fel EUCLIDES (l. e.) a' megarai oskolát, mely dialecticusnak is neveztetett (L. D. Herm. Reingarumtól „*Das alte Megaris*“, Berlin 1825, rézmetszetekkel).

MEGCZÁFOLÁS, mind a' természeti, mind az értelmi világban előfordul, 's más célja és haszna nem lehet, mint esmereteinknek igaz utba vezetése. A' természet sohasem czáfolja meg öntörvényeit, mert azok egyszerűek és változhatatlanok; de emberi esmereteinket gyakran megczáfolja, mikor tapasztalataink szaporodásával tisztább nézetere jutunk a' természeti tüneményeknek, 's a' causalitás törvényeit mélyebben kivizsgáljuk. Az értelmi világban a' vélemények és gondolatok köre egyszersmind a' megczáfolás köre is. A' tudósoknak kellene vezetni az értelmes gondolkodást; azért csak az okokkal megczáfolás az, a' mit az értelmesség helyben hagyhat, mert az tanúságra vezet, midőn minden más megczáfolás értelem nélkül való. Az életben tettel és cselekedettel czáfoljuk meg leghasznosabban a' felőlünk vagy hazánkról támadt balvéleményeket.

MEGARA, a' Furiák egyike, I. EUMENIDÁK.

MEGELÉGEDÉS-nek nevezzük közönségesen azt az állandó állapottat, mellyben az ember, sorsát 's viszonyait kívánságaival egyezőnek leli. Önelégedés alatt különösebben, érteik az embernek saját cselekedeteivel való megelégedése. Ha ez a' megelégedés valódi alapon épül, olyankor a' cselekedeteknek és érzeményeknek a' lelkiismeret erkölcsi kívánattal és azon különös viszonyokkal való megegyezéséből származik, mellyekben az erkölcsiség feladását meg kell valósítani; 's ha valóban erkölcsi mineműségű: nem fajtul kevélységre 's hiu öntetzsésre, mellyek az erkölcsi haladást gátolják és elnyomják. És így a' léleknek valóságos megelégedése áll annak az ő belső értékén alapuló önmagával egyezésében, mellyel egyszersmind a' világgal való megegyezés és különösen a' léleknek a' külső állapotokkal való megelégedése is egybe van kötve, és mennyiben őt ama' harmoniától semmi külső gonosz meg nem foszthatja, sem pedig bármily nagy szerencse azt nem öregbitheti. A' legfelséges character-t öltözi az magára, ha vallásossá válik, és szerencsét 's szerencsétlenséget úgy tekint, mint a' maga erkölcsi érzésmódjának megbizonyítására szolgáló eszközöket. Vidám mérséklet és az arra való szoktatás, hogy az ember a' dolgok jó oldalait felkeresse, támogathatják a' megelégedést; de a' fő dolog abban áll, hogy az ember mérsékelve kívánatait, örök jókra irányozza törekedését, és rendületlenül bízzék a' gondviselésben.

A. B. S.

MEGELŐZÉS (*Praeventio*), törvényes értelemben a' megtörténhető esetekről való előregondoskodás, és intézködés, mellynek azt kell megakadályoztatni, a' mi különben illy intézet nélkül megessék. Így a' policziai rendszabások valósággal megelőző eszközök a' vétkek elkövetése ellen.

Kállay.

MEGENGESZTELŐDÉS erkölcsi tekintetben legszebb vonása az emberiségnek, mikor két haragos, egymás ellen felbőszült fél, barátságos kezet nyújt egymásnak, és megengesztelődik. Szentirási értelemben a' bűnös keresztény embernek megengesztelődése az Istennel abban áll, hogy elhagyja vétkeit, megbánja elkövetett rossz cselekedeteit, és igyekszik a' keresztényen vallás kívánata szerint, a' jócselekedetekben nagyobb nagyobb tökéletességre menni.

Kállay.

MEGESMERÉS. Az előterjesztés iránya valamely tárgyhoz, melly által egy bizonyos határozottságu dolog más több dolgoktól megkülönböztetik. A' megismerés felteszi az előterjesztést, mert a' nélkül nincs

esmeret; de a csupa előterjesztés magában még nem megismerés; annak bizonyos tárgyra is kell vitetnie, melyet másoktól megkülönböztethessen. A lélek azon tehetségét, mely megismer valamit, ismerőtehetségnek nevezzük. Tapasztalati az olly megismerés, mellynek alapja az érzékiség; és a külső tárgyaknak arra hatása; okosság beliz, mely csupa gondolkozáson alapul. A megismerés öszvesége azonban a kettőből áll, 's egyik a másiktól elválaszthatatlan.

Kállay.

M E G F Á Z Á S, a testnek az az állapotja, mikor meleg mérsékletből hidegre ugy megy által, hogy ez az általmenetel neki ártalmas. Az erős természetű emberek és azok, kik magokat lassanként a hirteleni mérsékletváltoztatásnak neki szoktatták, a legsebesebb általmenetelt is kiállják. Az Orosz gőzferdjéből kiszál, 's azon meztelen a hóban hengereg, a nélkül, hogy magát meghűtne vagy megfáznék. Azon személyek, kik hidegen lenni nem szoktak, testeknek lassankénti meghűtése által betegséget kapnak. Megfázások azonban rendesen csak a hirteleni mérsékletváltoztatás után következnek, még pedig legkönnyebben akkor midőn a test elébb hevült állapotban volt, vagy a meleg levegőn való tartózkodás, vagy a mi leggyakrabban megtörténik az erős testelőltetés által (futásban, tánczban 'sat.). Továbbá elég a megfázásra a csupa hűs levegő is, ha kiváltképen annak a testre ható ereje, a keresztülfuvas által nevedett. Ha a megfázás közelebb a külbőrt éri, az által a bőrkigőzölés megakad, nem különben, a mi sokkal nagyobb vezedelem, a tüdőgőzölés, mikor a hideg levegő, a felhevült tüdőt érte, különösen az erős testmozgatást követő sebes vérforgásokor. A megfázásnak ezenkívül más belrészek, mint a gyomor, belek 'sat. is kivagynak tétetve. A bel, és nemesebb részek illyen megfázásának következései: az éles és lassu gyuladások. A honnan az elszáradástól, mint a tüdőmegfázás későbbi következésétől, különösen pedig, ha a tüdő hevült állapotjában, hirtelen hideg italt iszik az ember, hosszu tüdőgyuladástól 's a tüdőállatányában kőkénes csomók formáltatásától, nagyon lehet félni. A csupa bőr megfázásának rendes következései a nátha, cattarrhus, rheumatismus, a gyuladásoknak különbféle formái, görcs, és más betegségek, hasmenés 'sat. a szerint a mint a test, e vagy ama nyavalya elfogadására hajlandóbb. Ritka ember, kinek ne volna oka egyes testrészei közül, egyiket vagy másikat félni a megfázástól. Ezen részek többnyire a lábak, a has, némellyeknél, a fő vagy a nyak 'sat. A megfázást ugy lehet legkönnyebben kikerülni, ha az ember magát testi munkásságban megtartja; továbbá a mérséklett, de nem nagyon meleg öltözet által. Kis megfázás lágymeleg italokra, theára, 'sat. egyenlő mérséklet börgőzölés között, elmulik. Az idős emberek, gyenge személyek, különösen a fejrészemélyek hajlandók a megfázásra. A hideg ferdő és mosódás legjobban őriz a meghülés ellen. — A meghülésre a háziállatok is felette hajlandók, különösen a lovak, a honnan a velek való bánásban főpont, hogy azokat, mikor melegek van, hideg istállóba vinni vagy a hives levegőn egy helyben tartani nem tanácsos; mert ez által igen könnyen megfázhatnak, és betegségre esnek, — ugy szinte, ha velek meleg nyárban fris kútvizet itatunk.

P.

M E G F O G Á S. Valamelly dologról akkor van megfogásunk, ha azt elébb észre vesszük, és erről öntudatunkban meg is emlékezhetünk, azaz, ha mi valamelly dolognak jegyeit, mellyek azt mástól megkülönböztetik, 's az észben fel nem cserélődhetnek, feltaláljuk 's azokat érzékeink által magunk elibe terjesztjük. A megfogás előre felteszi öntudatunkat. A megfogásoknak sok felosztásai vagynak eredetekre és formákra tekintve. Eredetekre nézve vagy öneredetűek, vagy származottak, vagy analogiaiak, mellyek ismét felosztatnak érzékiekre és tisztákra. Formájokra nézve a mennyiség és mineműség szerint osztatnak fel; a mennyiségben kiterjedések és tömötségek jönnek tekintet alá, a mineműségben jóságok és tökéletességek. Innét vagynak tiszta és nem tiszta, tökéletes és nem tö-

kételes megfogások. Analyticai megfogások azok, melyek meghatározólag előadhatják azt, mi a' megfogásban gondoltatik, vagy abban foglaltatik. Synthetical megfogások több megfogások öszvefűzése, melyben az alsóbb megfogások egy közönséges főmegfogásba befoglaltatnak. Az első megfogásban ez a' kérdés mi a' dolog? a' másodikban: hányféle? *Kállay.*

MEGHATALMAZOTT, (Plenipotentarius), oly segédzemély, ki a' törvényes parancs mellett reá bízott idegen foglalatosságok kormányzását, teljesítését, ugyan azon hatalommal vállalja fel, millyen magának a' megbízónak van. Meghatalmazottat minden magános jussal bíró maga helyett, általjában pedig mind azok nevezhetnek, kik olyan tettere alkalmasok, melly által viszont azon hatalom engedtetik. Ha a' meghatalmazó, nemes: semmi esetben sem kívántatik meg, hogy a' meghatalmazott is az legyen. Ennek mind azon cselekedetei erőtelűek, melyeket engedtetett hatalmának körén belől mivel, 's ezek csupán családtság és ravaszság miatt másíthatnak meg. Rendelitetése vagy szóbeli, midőn t. i. a' bíróság előtt valamelly ő reá bízott ügyre nézve, élő szóval jelentetik ki; vagy írásbeli, midőn róla bizonyáglevél adatik. Az országban minden hiteles személyek és helyek, sőt a' vármegyei köz- és kisgyűlések előtt is megtetethetik a' rendelés. Az országon kívül pedig így történik: ha ott netalán ország rendes bírója vagy más hiteles személy tartózkodnék: az előtt ugymint; itthon; — különben — megírja a' rendelni kívánó a' meghatározott dologra nézve a' rendelő levelet, 's azt, az austriai birodalomban, a' főkormányzásoknak, ha kátona, illető felsőbbségének; idegen tartományokban pedig ő felsége követjének átadja, ki (ugy a' kormányzók is) azon rendelést megtörténtnek lenni bizonyítja 's szokott pecsétjével megerősíti. — A' meghatalmazás vagy közönséges, azaz: minden foglalatosságra egyiránt kiterjesztett, vagy általános, melly törvénykezési, vagy pedig törvénykezéskivüli foglalatosságokkal biz megvalakit, — vagy végre neves, melly csak egyes és megnevezett foglalatosságnak végbevitelére engedtetett. Végre a' meghatalmazás, megváltoztatásig vagyis visszavételig, visszajövetelig, vagy minden zárlat nélkül tétetett, 's ez törvény szerint csak esztendeig, de szokáshoz képeát szinte a' visszavétel idejéig tart. — A' meghatalmazó levélnek megkívántatóságai ezek: azon hely, hol az kiadatik, hiteles legyen; ki legyen a' levélben fejezve, hogy a' rendelő élő szóval adta elő kívánatát, benne kell foglalva lenni, a' meghatalmazó és meghatalmazott nevének, megkülönböztető jegyeinek 'sat. — A' perbeliekre nézve rendelt meghatalmazottnak, mind azokra szabadsága van, melyeket maga a' meghatalmazó tehetne, p. o. ügyészt rendelni, pert letenni, peralkura lépni, bevallást, cserét 'sat. kötni. — A' perbelieken kívül rendeltetett, a' gazdaságot igazgatja, tiszteket tesz és elbocsát, számadást kér; de ő számadozni nem kénytelenítettik, hanemha a' bevételekbe és kiadásokba beleavatta volna magát; és ekkor sem íteltethetik meg az urszék által. — Megszűnik a' meghatalmazottság, a' rendelőnek természetes, vagy a' meghatalmazottnak szinte természetes vagy pölgári halála esetében; a' neves, a' foglalatosság elvégződttével; a' visszajövetelig rendelt, ennek megtörténtével; a' visszavételig tétetett pedig, ennek ugyan azon helyen, a' hol kiadatott, 's olly innepélyesen leendő megtételével. *Kunoss.*

MEGITÉLÉS, az igazság elhatározása okoknál fogva. Az okok vagy az adatoknak igazságából vetethetők, mellyből következtetni akarunk; vagy pedig az adatnak előre feltevéséből csupán kihuzott következtetések. Az adat, a' mennyiben abból illy következtetések lehet kihuzni, nyújtja a' megítélésre szolgáló okokat. Az illy okok kétfélek megmutató okok (erősségek) egyik vagy másik vélemény mellett (rationes dubitandi) és eldöntő okok (rationes decidendi). Az ellenkező vélemények mellett szóló megmutató okok, vagy egy oldalnak (uni, laterales), ha csak egy vélemény mellett használhatók vagy kétoldalnak (bilaterales) ha az egyik 's másik vélemény mellett is felhozhatók. El-

döntő okok azok, mellyekkel megbizonyítjuk, miért a' dubitandi ratiók közül egyik a' másiknál elébb való.

Kállay.

MEGJELENÉS: (comparitio) törvényes értelemben törvénykezési cselekedetet jelent, melly szerint az alperes fél, idéztetése következtetésében, a' rendelt határnapon, perfolytatás végett, bíróság előtt létét ki nyilatkoztatja. — A' megjelenésnek az idézéshez alkalmaztatva kell megtörténni, az alantabb bíróságok előtt ugyan a' kiszabott határidőben, nap lenyugta előtt, a' királyi táblán pedig harmadnap közben. A' megjelenés rendszerint bele szokott iratni a' perbe, ennek felvétele után. A' makacssági ítélet elkerülésére azonban elégséges az is, ha a' bíróságnak pusztá szóval tudtára adatik, 's így azután a' perbe csak utóbb iratik be.

—no—

MEGKERÜLÉS (Tournirung). Így nevezik a' hadakozásban azon mozgásokat, mellyeknek célja az ellenséget oldalban vagy hátul megtámadni, mivel itt az ellentállás, mint gyengébb részen, nem lehet határozó, 's ezáltal a' visszavonulás sőt az élelemszerzés lineája is gyakran ketté vágatik, vagy legalább az állás veszedelemmel fenyegettetik. A' megkerülésnek még nagyobb a' morális behatása az ellenségre, mint a' tacticalai; mert hamar zavarba jó az által a' had 's bátorságát elveszti. Mikor a' hadvezér megakarja kerülni az ellenséget, rendszerint homlokban támadja meg, melly megtámadás vagy csak tettetőt viaskodás (fausse attaque) vagy pedig valódi is, 's azért történik, hogy az ellenséget el fordítsa azon oldalról, hol a' megkerülést kiveti. Felosztják a' megkerülést stratégiai és tacticalaira. Az első a' harc elkezdeése előtt már bele van szöve a' hadi tervbe, midőn több nagy hadi testek mozgásait ugy indítja meg a' vezér, hogy az ellenséget azok által már távolról mint egy felőleli; miért ez kénytelen vagy jó eleve vissza huzni magát, vagy egyenetlen harcza ereszkedni. A' tacticalai megkerülés mindjárt a' harc' kezdete előtt, vagy kezdetében is, az által eszközöltetik, hogy kemény csapatokat rendel ki a' vezér az ellenségnek hátulról való megtámadására.

Kállay.

MEGMUTATÁS, mint munkásság tekintve, az értelem használása a' meggyőződésnek magunknál és másoknál való előhozására. Az erre szolgáló eszközök az okok, és azoknak egybe kapcsolása. Logikai értelemben a' megmutatás, valamelly tételnek kétségbe hozhatlan okokból 's illendő öszveköttetésben való lehozatala. A' megmutatások tehát olly okoskodásokon épülnek, mellyeknek praemissái a' megmutató okok (argumenta). Ezek között fő ok (nervus probandi) az, mellytől függ a' megmutatásnál minden. Valamelly igazságnak megmutatása tehát az előtételek igazságától, helyességétől, és azoknak logikai regulák szerint helyes egybeköttetésektől függ. Az utóbbi ponton épül a' megmutatásnak gyökeressége. A' megmutatásnál vagy a' következtetből indul ki az ember, vagy azon tételből, mellyet meg akar mutatni, vagy pedig az előtételeken kezdi, és utoljára hagyja a' következtet. Az elsőbb analyticus megmutatás mód, a' másik syntheticus. A' megmutató okok kutfejére nézve a' megmutatások rationalisok (a priori) vagy empiricusok (a posteriori). Az a priori megmutatások akkor állnak elő, midőn a' meggyőződést, melly a' megmutatás által szereztetik, ugy kell tekinteni, mint az egyetemi megfogások és alaptételekbe való belátásnak szüleményét; az a posteriori megmutatások pedig a' tapasztaláson, következtetésként észrevételén vagy tanubizonyoságtételeken 'sat. épülnek. Az a priori megmutatásoknál nem csak azt tudom meg, hogy a' dolog való, hanem azt is, hogy miért való; ellenben az a posteriori megmutatásoknál hibázik a' miért. Az a priori megmutatások valamelly dolog létét vagy nemlétét a' törvényből, vagy azon munkálatból következtetik, melly az okból származik. Az a posteriori megmutatások, a' regulák való vagy hamis voltát, az adatott esetek felszámításából hozzák ki. Ha valamelly a' priori megmutatás csupa megfogatokból tetetik, ugy az

dogmaticus (discursiv, acroamaticus) megmutatás. Ide számítják a transcendentális deductiókat, és a tulajdonképp úgy nevezett demonstrációkat, megcáfíolhatlan megmutatásokat is, nemyiben azok intuitívék (szemlélhetők). Utóbbi nemüeket ad p. o. a' mathesis, midón a' figurát egy meghatározott megfogot szerént construálja. Ez a' legfelsőbb foka a' szembetűnőségnek, melly az ellenkezőnek minden lehetőségét egyszerre ketté vágja, és az értelmet helyben hagyásra kinszeríti. Az a priori megmutatások az értelem meggyőződését szülik; ellenben az a posteriori (empiricus) megmutatások csak az érzék meggyőződését. A' megmutatások továbbá vagy directek vagy indirictek. Ha t. i. valamely tételnek igazságát helyes alaptételekből egybefüggésben, és annak ellenkezőjére való tekintet nélkül terjesztetik elő: ez direct (ostensiv) megmutatás; ha pedig az ellentét hamis voltából hozatik következés a' fel-tétel igazságára: akkor indirect (apagogicus) a' megmutatás. Ezen utóbbi megmutatás szülhet ugyan bizonyosságot, de az igazság megfoghatóságát, annak az ó lehetősége okaival való egybefüggésre nézve nem szülheti. Azért is ez a' megmutatás, úgy szólván, csak szükségben segítő. Jelessége pedig abban áll, hogy az ellenmondás általa világosabban kiténik. A' czélokra nézve, mellyeket az ember a' megmutatásoknál felteszen, feloztatnak ezek ad veritatem, és ad hominem intézett megmutatásokra. Amazokban magát a' megmutató okot veszik fel, mint igazat; ezekben csak azt mutatják meg, hogy valaki a' maga felvett tételei végett kénytelen valamit, mint valót megengedni, mint mikor p. o. valamely kételkedőnek abból, miről ő akarhatja ellen kénytelen valást tenni, mutatnak meg valamit.

A. B. S.

MEGSZÁLNI (blockiren) annyi, mint valamely helyet katonákkal körülkeríteni, hogy ki 's be senki se mehessen. Az illy körülkerítést Blockade-nak nevezik, 's ez rendszeren az ostromnak postája. A' kikötő helyek akkor vannak megszálvá, ha annyi hadihajó gyül előttök öszve, hogy veszedelem nélkül ki 's be nem evezhetnek a' hajók. A' csupa szóbeli kinyilatkoztatásokban foglalt megszállás erő nélkül való.

MEGTÁMADÁS. Háboruban vagy a' tárgyakhoz alkalmaztatja magát a' megtámadás, vagy az ellenfél' hadi ereje, vagy végre a' föld minémütsége szolgáltnak sinórmértékül. A' csatában rendszeren négyféle-kép történik a' megtámadás neme, homlokban (szemközt), görbe lineában, két oldalszárnyban, vagy végre a' középponton. A' megtámadás előtt szükséges az ellenség' ágyutelepeit elhallgattatni. Valamely vár megtámadása különfele módon eshetik meg, p. o. megszállás által, hogy éhség miatt adja fel magát; reá rohanással; árulással; megmászással; ágyuztatással, 'sat. Valamely sáncz megtámadása nappal gyujtó gránátok lövöldözésével kezdődik, vagy annyi csapatok rendeltetnek ki, a' hány oldala van a' sáncznak. Az elől menő vállalkozottak számára készen kell lenni a' környülállásokhoz képest a' deszkáknak, kosaraknak, latorjárnak, hogy az árkokat és vermeket azokkal hamar betölthessék 's megmászassák. Minden más szerszámokról és mesteremberekről, kivált ácsokról, előre kell gondoskodni, hogy a' sorompók, harcztátók, könnyen elrontassanak, 's a' megtámadást soká ne tartóztathassák.

Kállay.

MEHÁDIA, falu, egy régi várnak omladékaival, a' Bánság keleti részén, az oláh-illür határörvidékben, Orsovától 2, Temesvártól pedig 20 mfnyre, 173 házzal 's mintegy 1000 lakossal. Egy órányira tőle, magas hegyek által övezett völgyben, mellyen a' Cserna habjai lejtne keresztül, vannak az országosan híresztelt Herculesferdők, mellyeknek gyógyító ereje már a' Romaiak által esmertetett és használtatott, kiknek itt jeles épületeik voltak, romjaikban még most is láthatók. A' ferdők nevei ezek: 1) Tolvajferdő, 2) Lajosferdő, 3) langy Tagferdő, 4) ó Tagferdő, 5) Mészferdő, 6) Ferenczferdő, 7) Szemferdő, és 8) Lázferdő. Különböznek

ezek ugyan vizek hőmérsékletére nézve, de jobbadán mégis mind olly melegek, hogy 10 percznél tovább alig maradhatni bennük. Gyógyerejek legkitünőbb a' chronicus bőryavalyokban, tagmeregésben, száradásban, lankadságban, lábköszvényben, csipőcsont-fájásban, vizkórban, fekélyekben, lázban, az anyaméh nyavalyáiban 'stef. Részük e' következők: bő kénközszesz, alkali só, kevés mészföld, kevés selenit só 's kevés vas. Legtöbb só van a' Ferencz ferdőben, 's ennél fogva az legerősebb is. — Nevezetes még itt a' csepkövekkel ékeskedő nagy üregű latrok barlangja.

54.

MÉHBEFOGADÁS, a' nőállatnak azon mivelete, midőn himmell egyesülvén, a' testében szendergő állatbimbó életre ébred. Legnemesebb munkálatait a' természet titokba rejté el, 's az emberi szemek csak közelíteni tudnak gyanításokhoz, — úgy van itt is a' dolog. A' feltéteményeket előszámlálni felesleges.

—j—a.

MÉHBENHAGYOTT vagy holtutáni (*posthumus*) melléknevet olly magzat visel, melly atyja halála után született. Ezen körülmény a' gyermekre nézve semmi káros befolyással nincs, 's roszt következt nem von maga után, ha születése napjából kitetszik az, hogy törvényes ágyban fogantatott, vagyis — hogy az elhunyt férj által nemzetett; a' mi, ennek kimulta után, az özevegytől tized hónapig születendőről, a' magzat javának tekintetéből mindig feltetetik. Törvényeink értelme szerint, a' holtutániak mind azon jogokban részesülnek, mellyek egyébiránt őket nemek, korok 's nemzetségeknél fogva illetik. — Honi királyaink sorában is mutatnak a' történetírások egy holtutánt, t. i. Albertnek és Erzsébetnek. Zsigmond király leányának fiát, Lászlót, a' diéső Hunyadi Mátyás elődjét.

Kunoss.

МЭННК, a' hártvásszárnyu bogarak közé tartoznak, részint magánosan, részint társaságban laknak, mézzel 's a' gyümölcsök és virágok édes nedveivel élők. Számtalan fajaik közül, Földi ötöt ír le: 1) A' rózsaméh, fekete, hasa tüzzsia gyapjas. Európában honol, magánosan lakik a' föld alatt, rózsalévelekből jeles fészket készít; kisebb a' közönséges méhnél. 2) A' mézgyűjtő (közönséges) méh (*Apis mellifica*), kurta szőrű, dereka szürke szabásu, hasa barna, hátulsó szárjai szemszőrűsek, belől keresztbe rovátkosok. Európában vadon él az odvas fáokban, megszelidítve pedig kasokban, köpiükben lakik. A' vadméhek vastagabbak, feketébbek a' szelideknél. A' méhek királyné (nő) alatt lévő társaságában csudálatos rend, szorgalmatosság és mivészszeg látható; azonban miveleteik nem esmeretesek még egészen. A' társaság áll egy királynéből (anyából), melly a' munkásoknál magasabb, 's a' munkások testőrző seregével körül van véve. Léprárából nem távozik el, 's évenként mintegy 40,000-et tojik a' léplyukakba, kikelendőket 's a' dolgozóktól ápolandókat; mintegy 1600-ra menő herékből (himekből), melyek nagyok, erősek, tunyák, torkosak, fulánktalanok, déltájban a' napfényre kijövék; mintegy 20,000 munkásból, mellyek kisebbek, fáradhatatlanok, fulánkosok. Ezen utolsók készítik a' mézet a' virágok nectárjából, mellyet lenyelnek 's azután gyomrokban készítik el; a' viaszt a' himporból csinálják, mellyet árkos lábaikra raknak 's otthon megnevelvesítnek. A' társaságnak lelke a' királyné, ki uralkodó társal nem birhat; ha ő elvész 's új anyát hamarjában nem nyer a' kas, elvész az egész republica. Ha királynét akarnak a' méhek nevelni, nagyobbá csinálnak egy léplyukat, a' méhkukaczt gondosabban ápolják benne, az anyává leendőt. A' herék, a' nőszezt végezve elhalnak vagy megöletnek a' dolgozóktól. Az új raj egy új anyával együtt felkerekedik, kimegy ősi tanyájából, és új hont keres. A' méhek mintegy 7 évig élnek. (L. „*Betrachtungen über die Natur*“ Bonnettól, „*Prakt. Anleitung zur Bienenzucht*“ Struve-tól, „*Bienenzucht*“ Lenkétől;) 3) f a i m. borzas, fekete, szárnyai viola színűek; Európában a' száraz tőkékben lakik, mézet hord. 4) földi m. p o s z m é h, borzas, fekete, dereka sárga övez. ul-

fele fejr. Európában lakik, fészket mélyen rakja a' föld alatt, kevés mézet gyűjt. 5) mohos m., borzas, tűzsinű, hasa sárga. Európában a' mohok alatt, fészket kívülről mohból készíti és fedi; mézet gyűjt.

—ja—

MÉHJUS. A' méhészet 's virágzására szolgáló kormányi rendelkezések és törvények foglalata. Kiki tarthat a' maga birtokában szabadon méheket, csak hogy szomszédjainak azok által nagy kárt ne tegyen; másbirtokában azt nem tehetni engedelem nélkül. A' méhészettől való adók a' helybeli szokásokhoz képest változók, 's a' törvényeknek kell azt, mint a' méhlopás megbüntetését is, elhatározni. A' ki más méheit megöli vagy méreggel megéti, tartozik a' kárt megfizetni, de azért mint bűnöst nem lehet még kereset alá venni; sőt azok, kik tolvajméheket tartanak, kárpótlásra sem tarthatnak számot. A' rajok, mint az anyaméhek, a' birtokoséi, azért azokat más birtokában is be lehet fognia; de ha kárral jár a' befogás, azt megtéríteni kötelesség. Az erdei méhek csak az erdő birtokosának gyümölcsözhetnek

Kállay.

MEHEMED ALI BASA, I. MOHAMMED ALI.

MEISSEN, markgrófság felső Szászországban, éjszokról a' wittenbergi kerülettel, keletről Lausitzal, délről Csehországgal, nyugotról Franconiával 's Thuringiával határos. és Szászországnak egyik alkotó része. Termékeny és jól művelt tartomány; termékei: gabona, bor és réti viasz; vannak jeles bányái is. Kézműveire nézve Németország első tartományjai közé tartozik. — Fővárosa Meissen, fekszik az Elbe mellett, egy igen kellemes tájon, 4000 lakossal. Hegyen fekvő régi várának csak egyik része (Albrechtsburg) áll még fen, 's ebben van 1710 oltá a' híres porcellángyár, melly 700 embert foglalataskodtat, 's a' várost jeles művészek és festők öszvejövetei helyévé teszi. Fő rakhelye Dresdában van. Az itteni köhíd 1813 Davoust parancsára megrontatott, 's azolta az a' része csak fából állítottatott fel.

Sz. E.

MEKKA. E' híres, népes és szép házakkal díszes város a' Hedschas arab tartományban fekszik, egy napi járó földnyire az arab tengeröböltől. A' kereskedői portékák rakhelye, Syria, Egyiptom és Olaszországra nézve, 's évenként sok zarándok 's kereskedőből álló karavánok látogatják meg. Mahomed születése helye, ki is követőinek kötelességüké tette, életekben Mekkát legalább egyszer meglátogatni. Az olyanok, kik személyesen oda nem utazhatnak vagy oda utazni nem akarnak, másokat szoknak küldeni magok helyett. Mekkában van a' szent Kaaba, vagy is azon arab épület, mellyről Mahomed azt állítá, hogy azt Ádám építette, az özvíz elrontotta, és Abraham 's Ismael újra a' végezt építettek légyen fel, hogy az igaz egy Isten a' hívóktól abban imádtassék. Ezen épülethen van egy fekete, 's ezüstel befogott kő, befalazva, melyet állítólag Gábriel angyal adott volt Abrahamnak e' templom építésekor, 's melly kő akkor még fejr volt, de azon sok könny miatt, melyet az angyal az emberek vétkeiért hullatott, egészen megfeketült. A' próféta e' követ Keblává, az az, azon tárgyá tévé, melly felé kell minden imádkozó arczának fordulva lenni; 's a' zarándokok nagy tisztelettel érintik 's csókolják e' követ. A' Kaaba mellett van egy kut is, melyet azon forrásnak lenni állítanak, mellyet mutata Isten Hágárnak, midőn ennek fija, Ismael, meg akart szomjan halni. A' Kaabának egy embermagasságnynál feljebb ezüst ajtaja van, melyhez, minthogy itt lépcsők nincsenek, ugy kell felmászni. Évenként csak kétszer nyitattik meg. Kivülről minden esztendőben egy uj fekete selyemszövettel terítik he, mellyen a' Koránból több jeles mondások arannyal vannak kivarva. Ezen kárpit évenként Kairóból küldetik, mint a' nagyzultán ajándéka. A' Kaabának egyébíránt gazdag jövedelmei vannak, mivel több városban és tartományban házak, jószágok 's jövedelmek vannak neki hagyva. — Nem-mahomedanusoknak csak 9 mértföldre szabad Mekkához közeledniük. Mekka megyéstől egy fejedelem alatt áll, ki Maho-

med maradékából való 's mekkai Sherifnek hivatik. Ezt ugyan a' zultán nevezi ki, 's szinte ő küld bírakat (kadi) 's katonákat is oda, de egyébiránt a' tartomány igazgatásába nagy befolyása nincsen. Sz. E.

MELA (Pomponius) szül. spanyol, némellyektől M. Seneca fíjának tartaték. Az I század közepén élt, 's Claudius császár alatt egy geographiai kézi munkát irt 3 könyvben „*De situ orbis*“ Eratosthenes rendszere szerint, röviden, tömötten, velős 's ritkán czifrázott nyelvben.

MELAMPUS, Amythaon és Idomenea fíja, Bias testvére. Gyógy-és jósló mesterségéről sok csudálatosat beszél a' monda. Midőn egy pár kigyó, melyeket fiatal korokban vevén oltalmába, felnevelt, egykor alvása közben füleit nyalogatá, észre vevé, hogy ezáltal hallása annyira megnyílt, hogy a' madarak és szuhok hangját is megérté, és mindent megtudott, mit ezek az emberek jövendőjéről beszéltek. Bias a' szép Perot szereté, de ennek atyja 's a' két testvér nagy bátyja Neleus, a' pylési király Iphicles thessaliali fejedelem marhanyáját kíváná menyasszonyi ajándékol. M. megpróbálá a' nyáj ellopását, de megfogatott, 's csak jövendőbe látó mestersége által nyerheté meg Iphiclest, ki őt nem csak szabadon bocsátá, hanem Biasnak is oda ajándékozá a' nyáját. M. Iphianassevel, Proetus argosi király leányával kelt össze, 's ezzel a' királyság harmadrészét nyeré. Azon idő, melyben élt, esmeretlen, közönségesen bölcs férjfiúnak tartatott, ki az egész mythológiát tudá, 's több istenek tisztelétét, valamint az eleuseni titkokat is, bevívé Görögországba, a' miért halála után istenkép tiszteltetett. X.

MELANCHTON (Filep), Luther munkatársa a' reformatioban, 1497 Febr. 16. rajnamelléki Brettenben születék Schwarzerd Györgytől (megh. 1507.) és Reuchlin rokonától Borbálától, kik beléje a' szigorú lelki-esmeretesség és igazlelkűség csiráját oltották. Jeles elmethetiségei 's a' régi nyelvekben gyors előhaladása megkedvelteték őt Reuchlinnal. Ennek tanácslatára vevé fel az akkori szokás szerint a' görög Melanchton nevet, 's a' pforzheimi oskolából már 1510 a' heidelbergi egyetembe költözött. Itt egy év múlva megnyeré a' baccalaureatust, de mivel fiatalága miatt a' magisteri méltósággal fel nem ruháztatott, 1512 Tübingába ment, hol azt 1514 elnyervén, oktatásokat adott a' régi romai és görög írókról. Lelkes tanításai köztiszteletet szerének neki. 1518 Wittenbergben nyeré meg a' görög nyelv és tudományosság tanítói székét. Itt csak hamar felfogá a' reformatio ügyét. Tudományos felsősége, azelid, barátságos lelke, mérséklet- és igazságázeretete különösen alkalmasossá tették őt arra, hogy Luther és ellenfelei között mintegy közbenjáró legyen, 's a' legérthetőbb magyarázatok által még az elfogultakat is értelmesítse. Ezt különösen az 1521 először megjelent „*Loci theologici*“ czimű munkája által eszközlé. 1529 elhatározottan protestatiot sürgetett a' speieri országgyűlés határozatai ellen. Innét a' „protestans“ nevezet. Csudálkozásra méltó a' vallásbeli meggyőződésnek azon bizodalmassága, melyet minden tekintetben kielégítő okossága mellett, 1530, az augsburgi (ágostai) hitvallás szerkesztésében kitüntetett. Ezen remekmunka, melyet a' protestansok első symbolicus könyvek gyanánt tisztelnek, 's az ágostai hitvallásnak nem sokára kidolgozott apologiája, egész Európában híressé tette Melanchton. Felekezete ügyében tett utazásainak egyikén, Weimarban, igen súlyos betegségbe esett. Ebből kigyógyulván, minekutána a' hagenani vallásos tanácskozás sem sikeresült, 1541 Wormsba 's nem sokára Regensburgba ment, hogy a' protestansok ügyében egyezségi alkudozásokat tegyen. De sem itt, sem Bonnbán (1543) nem boldogulhatván: felekezetétől némelly szemrehányásokat is volt kénytelen szenvedni. Luther halála után egyedül ő maradt Németország tanítója és támasza. De némelly irigykedő hittanítók kétségbe akarak hozni az ő igazhítségét, minthogy valamennyire közelitőbb volt a' catholicusokhoz Luthernél. Azonban a' környülmények eléggé kedvezők voltak

iránta, 's a' Naumburgban, 1554, igazhítségének kikémlése végett tartott vizsgálat után is szennytelennek találtatott. Mind e' mellett is csak szinleg békéltek meg vele irigykedői, kiknek ellenmunkálkodását 1557 a' wormsi békéltető egyházi gyűlésen is fájdalmasan tapasztalá. Felekezete egyetértésének megállapítását forgatá elméjében, midőn Apr. 19, 1560 az élők közül 63 éves korában kiszólltatott. Igazságszeretet, nyiltazírúság, mély belátás, szelidség és bőkezűség voltak fővonatai Melanohton lelkének. 54.

MELCHTHAL (Arnold), lakása helyétől az unterwaldeni Cantonban, vevé ezen nevezetét, a' helvetiai szabadság egyik alkotója. Austriai Albert helytartója, szolgálja által, Arnold atyjának, egy gazdag birtokosnak ekéje elől két ökröt elhajtata, 's a' szolga e' szavakat hallatá: „a' parasztok huzzák magok ekéiket, ha kenyeret akarnak enni“. Arnold e' szavak által bosszura gyuladván, a' szolgát megsebesítette, 's a' büntetést elkerülendő, futás által menekedett. Helyette atyját bünteté a' zsarnok, szemeit tolatván ki annak. Most Arnold, Fürst és Stauffacher barátjaival szövetségzén, 1307 November egyik éjelen mind a' hárman megesküdtek hazájok megszabadítására, a' Rüttlin, a' waldstaedti tó mellett. Mindenike leköté magát, a' nép ügyét saját cantonában védeni. Mind a' mellett abban mindjárt eleinte megegyeztek, hogy a' habsburgi grófot javaiban 's jogaiban meghagynák, a' német birodalomtól el nem szakadnának, sem az apátoktól 's nemesektől meg nem tagadnák, mi őket illeti. Ők csak őseiktől nyert szabadságaikat akarák kivívni. —cs.

MELLAGER, 1) Oeneus calydoniai király fija, mások szerint pedig Mars és Althaeé. A' gyermek születése után, a' parkák Althaeához menvén, meghatározzák a' csecsemő sorsát. Clotho ezt mondá, nagy lelkű lesz, Lachesis vitéznek jövendölé, Atropos pedig azt állitá, hogy nem hal meg előbb mintsem azon üszög, melly épen a' tüzhelyen van, megemésztetik. Althaea tüstént kivéve azon üszögöt a' tüzből, és szorgosan gondját viselé. M. csakhamar bajnoknak mutatkozik. Jelen volt az argonauta mérészleten, az Acastus tartotta halotti játékban ő nyéré meg a' karikahajtás jutalmát, de főkép a' calydoniai vadászaton (I. CALYDON) jelelé ki magát. A' vadkan elejtetett, 's M. ennek bőrét, mint legfőbb jutalmat, kedves Atalantájának ajándékozá, ki a' kant első sebzé meg. Ez által anyja testvérei, Idrus, Plerippus és Lyncus, megsértetteknek vélvén magokat, erőszakkal elrablák a' bőrt az Arcadiába visszatérő Atalantától. M. jószerevével nem birhatván őket a' bőr visszadására, mind a' hármat megölé. Althaea testvéreieit való dühös fájdalmában tűzbe veté a' vészes üszögöt, mellyre M. nagy kinok közt meghalt. Mások e' történetet másképen beszélik. A' régiségből még két jeles képzobrárt birjuk Meleagernek. — 2) Syriai Meleager, I. ANTHOLOGIA. X.

MELLEDA, vagy Milet, dalmat sziget a' ragusai kerületben; Sabioncello félszigettől a' stagnoi csatorna által választatik el. Földje hegyes; $1\frac{3}{4}$ négyszegű német m. földnyi felületén mintegy 896 lélek lakik; bőven szolgált hort, olajt és halat. Különösen nevezetesiti ezen szigetet a' Partsch által megvizsgált durranástüuemény (Detonationsphänomen). L. Partsch-tól: „Bericht etc.“ (Bécs, 1826) 54.

MELICERTES, Ino vagy Leucothea fija, ki Junotól üldöztetett, 's tengerbe ugrott anyjával tengeri istenséggé változtatott, 's mint ilyen Palaemon nevet nyert (I. ATHANAS és INO). A' tengeri hajósok, mint védő tengeristent imádták, ki a' szorongatott hajókat szerencsésen kikötőbe vezérlé, a' miért a' Romaiak PORTUNUS-nak (I. e.) vagy kikötők istenének nevezték. Mint tengeri isten, rendszerint nagy kék szakállal, kezében vagy vállán kulossal, 's nem mint más nagyobb isteneknél szokás, kocsin ülve, hanem uszva ábrázoltatik. Sok kikötő városok

templomokat is építenék tiszteletére, sőt Tenedos szigetén gyermekek is áldoztattak neki.

MELISMATICUS, (melismai) éneklési nemnek az neveztetik, mellynél a' textus egy szótagjára több kótát énekelnek: ellenkezője tehát az úgy nevezett syllabai éneklésnek, mellynél a' textus minden szótagja egyetlen kótát kap. Több kótából öszvetett, 's csak egy syllabára éneklelt figura *Melisma*, szótagterjedés nevet visel. A' syllabai éneklés a' recitativ és choralban öszve nem keverve használtatik, ellenben a' többi énekekben előforduló melismai mindenkor a' syllabaival keverve jelen meg. Melismai éneklésnek neveztetik még a' czifrázott éneklés, valamint melismai éneknek minden könnyű, egyszerű melodia, melyet a' fül könnyen felfog 's eltanul. —gy.

MELISSUS, samosi, Ithagenes fija, Kr. e. mintegy 444 körül élt. Honja történeteiben mint kormányfi és tengeri hadvezér híres. Mint philosophus az elisi oskolához számíttatott, mivel ugyan annak idealismusát tanítá. Parmendistől némelly pontban eltért, mert az elisi rendszert még élesebben kifejté. Ez a' léteit intelligibilisnek és határosnak képzéle, 's a' jelenetek különbféleségét úgy gondolá, mint azok érzékeinkre hatnak. M. ellenben a' létezőt örökkévalónak és határtalannak tartá, de materialisnak, 's elvété az érzékek által való tapasztalás bizonyosságát, mint üres árnyat. Hogy elkerülhesse azon szemrehányásokat, mintha metaphysicai okfejei a' közönséges tapasztalással ellenkezőnének, a' relativ igazságot a' megesmerés tárgyi bizonyosságának jegyévé tevé. Így okoskodék: mivel azon véleményt, hogy minden létező örökkévaló, végetlen, egy, változhatlan, és mindenütt magához hasonló, az ész szükségesképen igazabbnak tartja mint az ellenkezőt, melyre csak az érzékek vezetnek: azért amához kell ragaszkodni, ezt pedig hamisnak jelenteni, vagy legalább amazt előbbre tenni, 's ezt elhagyni. Azt is állítá, hogy az istenekről semmit sem lehet tudni. X.

MELLÉKES ADÓK azok, melyeket a' polgárok nem közvetetlen, hanem közvetőleg fizetnek; 's következőleg szabad akaratjokban áll, azokat kikerülni vagy nem. Az illy adók nem tárgyazzák egyenesen a' természet erőit, a' tiszta jövedelmet, tőke vagy munka kamatjait; de mégis azokból telnek ki, azzal a' különbséggel, hogy kikerülhetők. Illy mellékes adók minden emésztési adók, p. o. a' sótol, bortól, pálinkától 'sat.

Kállay.

MELLÉKNÉV (Praedicatum), logikai értelemben az állításban az, a' mi a' subjectumról állittatik, vagyis a' subjectumnak tulajdonittatik; a' közönséges életben bizonyos tulajdonság vagy czim.

Kállay.

MELLÉKROKONOK, azon vérségbeli személyek vagyis atyafiak, kik közös törzstől vevék ugyan eredeteket, de egymást sem közvetve, sem közvetlenül nem nemzették. Illyenek a' fiu- és leánytestvérek, az atyai és anyai férjfi- vagy nő-ivadékok. Ezeknek a' javakra nézve támadható jogaikról l. az Örökösödés cikkelyt.

—no—

MELODIA, általában nem egyéb, mint olly hangoknak bizonyos sora, mely azoknak egymás után következőése, változó magassága, mélysége, rövidsége, hosszúsága által kedves a' fülnek; szoros értelemben pedig: minden muzsikai darabnak vagy dalnak éneke. Mivel a' melodia az érzést fejezi ki, a' hangműszerzőnek legfőbb mestersége abból tünik elő, ha melodiájában igazán kiejti a' megkívántató érzést; erre pedig a' főhang választása is sokat tesz. Fő megkívántatóságai a' jó melodiának: 1) a' fő vagy alaphang, mellynek abban általánosan uralkodónak kell lenni. — 2) Rhythmus, vagyis az egyes részeknek illő hosszúságra vagy rövidsége felosztása, mellynek a' jó énekből hibázni nem szabad. — 3) Érzékkel telyes kifejezés. — 4) A' melodia könnyen játszható vagy énekelhető legyen. — 5) Hogy a' textusnak kifejezése a' melodia által lehetőképen előadassék.

—gy.

MELODRAMA nevet visel valamelly rövid muzsikai drama, mely-

ben némelly egyes tételeknek declamatiobeli előadása hangszeres muzsika által szakasztatik félbe. Ennek tárgyát a szerző lyricai módon dolgozza ki, 's belőle érzelmek sokaságát igyekszik kifejezni, melyeket ismét a muzsika törekszik kifejezni. Nemei a melodramának 1) *Monodrama*, mellynek csak egy előadó személye van. 2) *Duodrama*, mellyben két cselekvő személy fordul elő.

—gy.
MELOS, görög szó, annyit tesz mint: ének, dal, lantos költemény; innét *melicus*, valami lyrait a' lantos költemény körébe tartozót jelent.

—54.

MELOS, most *Milo*, egyike a' Cycladoknak a' görög Archipelaguson, Diagoras philosophus hazája; kerülete 60. mföldnyi; lakosainak száma mintegy 5000, kik részint görögök részint catholicusok. Vassal 's kéneseős forrásokkal bővelkedő földjét belső tűz hevíti; minél fogva az egész szigeten elterjedett langy melegség, minden déli gyümölcsöknek különös jó ízt ad; ellenben pedig a' lakosok egészségének ártalmas. — Fővárosa: *Milo*, 5000 lakossal 's az Archipelaguson legteresebb kikötővel; széke egyszersmind egy görög és egy catholicus püspöknek. Nevezetes még ezen sziget, a' rajta feltalált régiségektől, különösen pedig Melos régi városnak romjai miatt, *Castrotól* dél felé, mellyek között egy, márványból való amphitheatrum, 's számtalan márvány oszlopoknak és szobroknak töredékei találatnak. Ennek közelében, 1820 egy földmives remek gömbölyképet (*Rundbild*); a' melosi *Venus* szobrát, 's három *Hermes*-szobrot (3 lábnyi mag) talált. *Venus* szobrát, a' konstantinápoli franciaia követ *marquis de la Rivière* vette meg, 's királyának ajándékozá. Most a' parisi *Musée royal*-ban a' *Louvre*-ban van. Anyagja a' legszebb parisi márvány. Megvolt ugyan a' szobor töredezzve és sértegetve, de a' fej soha sem vált el a' testtől. Legépebbek a' közép tagok; kezében almát tart, 's ezért a' győző *Venus*nak tartatik; alsó részeit gazdag redőzetű ruha fedi, ugyaannyira, hogy csak egyik lába tűnik zsembe.

54.

ΜΕΛΡΟΜΕΝΕ, a' szomorú játék musája, komoly areczal ábrázoltatik, egyik kezében *cyprus* ágat, a' másikban pedig tört tartva. *L. Musák*)

X.

ΜΕΛΤΟΣΙΑ. Törvényes tekintetben a' születés és hivatal adnak méltóságot, melly annál nagyobb, minél nagyobb rangu szőléktől származott valaki, vagy fontosabb és fényesebb a' hivatala. Philosophiai tekintetben minden ember bir méltósággal, mellynek az emberi character szolgál alapul.

Kállay.

MELY, a' törzsök felső része a' melykasból és melyüregből álló, a' nyaktól az altest-kezdetig terjed 's leginkább a' melycsont és bordák által képeztetik. Az elsőbik a' nyaktól hosszában nyulik a' melyközépén alá; az utolsók hátul a' gerinczel köttetnek, 's a' melycsont felé hajolnak, mellyhez porcz által ragadnak. A' bordát nem bíró halaknál a' kulcscsont, a' lapocz, a' melycsont 's néhány gerinc teszi a' feltestet, 's az igen kicsiny melyüreg mindjárt a' kopótyu alatt van, a' torok végén, a' tarkó megatt. A' bogaraknál a' test közép része nevezetik melynek.

—j—a.

MELYKÉP (olaszul *il busto*, lat. *bustum*) képfaragó által ábrázolt emberi fő a' felső test részével. Nagyságokra nézve a' melyképek különbözők: 1) némelly fejekhez csak a' nyak 's a' vállak felső része ragasztatik, 2) másoknál a' mely egészen a' szivgödörig terjed, 's ezek a' valódi melyképek, 3) némellyeknél végre a' derék egész küldökig, sőt néha a' csipőig is kidolgoztatik. Néha a' melykép és talplapja közt egy oszlop vagy hosszukás törzsök van 's az illy ábrázolatok *HERMES* (l. e.) nevet viselnek; gyakorta a' figura csak egy lapra állittatik, 's en relief van dolgozva. Mind ezen különbségek ó-miv gyűjtői tekintetben fontosak. Szépizlési tekintetben megkülönböztetnek az arczképek, a' képzelmény arczképek és képzelményes fejek. Ezek közül csak

az utolsók tartoznak egészen a' szépmivésztség körébe, 's ezek sorába esnek az istenek és hősök melyképei. Bizonyos, hogy az illy melyképek a' Hermesszobroktól származnak, még is a' Görögöknél csak Sándor, a' Rómáknál pedig csak a' Caesarok idejében tűnnek először fel. Számos melyképek maradtak ránk a' hajdankorból, 's legnagyobb részben Romából és Olaszországból származnak. Többnyire márványból vannak. Nagy fontosságúnak a' Herculanumban találtak 's bronzból készültek. Legritkábbak a' drága kövekből 's nemes érczekből valók. Igen nagy nehézség gördül a' szobrász elébe az olly arczképek alakításánál, mellyek csak vällig mennek, az áltál, hogy a' teljes idomzatban 's egészen természet után ábrázolt fő, a' néző előtt idomtalan nagynak 's erősnek szokott látszani; mi kétség kívül onnan ered, hogy midőn valakire tekintünk, annak fejét, a' nélkül hogy észre vennők, többi testéhez szoktuk hasonlítani, melly hasonlítás a' melyképeknél csak a' hozzá kapcsolott picziny testrésze szorítottatik. Ennek csak ugy veheti elejét a' mivész. ha az ábrázolandó fő valódi természetek idomzatitól észrevehetetlenül eltér; mi mellett azonban a' határvonalt könnyen átlépheti; 's épen azon mivész hág legmagasbra, ki e' határvonalt olly pontosan megtartja, hogy ama' jól kiszámolt eltérések az el nem fogult nézőt megrájják, 's az ábrázolat és az ábrázolandó közti tökéletes hasonlatosságról kétkedni nem engedik.

—r—

MÉLYSÉG, a' Geometriában, valamelly testi térnek kiterjedése, felső lapjától lefelé, ellentételben a' magassággal, vagy az alsó lap távolságával a' felső laptól.

—h—

MELYVAS (Cuirasse), vaspléhből készült pánczél, mellyet a' nehézs lovasság melyjén visel, hogy a' kardvágás és golyóbis ellen bátorságban legyen. Régenten az illy melyvasak bőrből voltak, 's onnan származik elneveztetések; mert cuir francziául bőrt jelent. Melyvasas lovasságot Gusztaf Adolf állított fel legelsőben.

MELYVÉD (Brustwehr), a' hadi nyelvben minden magasság, melly az egyenes lövés ellen védelmez. A' fa és kő nem alkalmasok melyvédnek, mert a' golyóbisok szétszaggatják 's elpattogatják. Legjobb földből, szükség esetében pedig fasinakból, ganéjból, homokból, gyapotszákókból készíteni a' melyvédet. Vastagságát az ellenség lövő szerzőmához szükséges alkalmaztatni; rendszerint nem lehet kevesebb 15, 18 lábánál. Magasságát a' környülállások szerint kell elhatározni. *Kállay.*

MEMEL, város a' könygsbergi kerületben, Poroszországban, a' kuri öböl mellett, hol a' Dange vize abba bele szakad. Lakosai száma 8400. Kikötője tágas, és 300 tonnájú hajók egészen a' város tövébe mehetnek. A' város meg van erősítve, 's egy fellegvára és 4 bástyája van. Nem megvető kereskedést üz, leginkább megbizottsági (Commissions) portékákkal, u. m. hajóépítési fával, lennel, gabonával, bőrrrel 'sat. melly czikkelyek Lithvaniából jönnek, 's Angolországba vitetnek. — Nagyobb kereskedőháza is angoly eredetűek.

Sz. E.

MEMNON, a' nythus szerint Tithon és Aurora fija, 's Emathon testvére. Némelleyek szerint az Aethiopiaiak, mások szerint pedig az Assyriaiak királya volt. Abydosban Egyiptomban pompás palotát és tévelyt (labyrinthus) építte, egy másik palotát pedig Susában, Perziában, melly város ő róla Memnonia melléknevet viselt. Priamus, a' trojai király, reá bírá egy arany szőlőtöke ajándékkal, hogy a' Görögök ellen segítségére menjen; itt több bajnoktettet vitt végbe, 's magát Achillest is megsebzé, de végre ez által megöleték. Aurora azon kérésére, hogy fija teljes tiszteletet nyerjen. Jupiter számos madarakat (Memnon madarai) teremte hamvából, mellyek évenként visszatértek sírhalmához, és egymással küzdve, mintegy halotti játékot tartottak emlékére. Halála után hős gyanánt tisztelteték. Thebánál a' Nilus halpartján a' Memnonium (Memnon palotája) romjai közt még most is láthatók Memnon colossalis képszobrainak omladékai. Memnonnak egy

illy oriai képszoira, ha a' felkelő nap rá veté sugarát, vig hangot ada, naplementekor pedig szomorút. Sőt azt is beszélik róla, hogy könyeket hullata, 's 7 versből álló oraculum jóslatot monda. A' hang még Kr. u. a' 4-dik században is hallaték. Ezen hangzó Memnonoszlop leírását, és a' hallott hangokról való tudósításokat Pausaniasnál és Strabonál találhatni, az újabbak közt pedig Pocockenél és Nordennél. Ezeknek tulajdonságairól, 's a' Memnon felől való elbeszélésekről több hypothesisek vannak. Böttiger világosan megmutatja „Amalthea“jában (2köt. 1741.) hogy Memnon és Phamenophis ugyan azon egy személy, és hogy Memnonoszlopa napimádó herost, királyt; vagy papot ábrázol, ki a' napistent idézli. A' britt museumban 1818 oltá (Belzoni által) egy illy Memnon oszlopfeje találtatik, mellyet fiatal Memnonnak szoknak nevezni. Jacob szerint, Meroetól fogva egész Aesepusig, az egész Asiában volt királyi és halotti palotákat Memnoniáknak kell tekinteni.

MEMOIRE, tulajdonképpen mind az, a' mi valamely dolog emlékezetben tartására szolgál; valamely tárgyának írásban foglalása. Különösbbe Memoiroknak nevezik I. A' Statusiratokat, mellyekben a' szokott formalitásokra 's kivált a' megpecsétlésre nem igen tekintenek. Háromfélék az illy írások, u. m. 1) *Memoires en forme de lettre*, mellyekben megszólítás, hely és nap, és aláírás van, 's az író magáról az első, a' kihez pedig ír, arról a' második személyben szól. 2) *Mémoires*, hol a' megszólítás, hely nap és aláírás megvagyának ugyan, de az író a' harmadik személyben beszél magáról. 3) *Noták* vagy jegyzékek, mellyekben nincs megszólítás, 's gyakran a' neveket nem is írják alá, 's mind az íróról, mind a' jegyzék vevőjéről a' harmadik személyben van szó. Illyeket vagy az udvarok, vagy azoknak követjei cserélnek egymással. II. Historiai Memoirok alatt értenek olly iratokat, mellyekben valaki az általa megért történeteket feljegyzi magának 's másoknak emlékezetül. Abban különböznek a' tökéletes hitoriatól vagy csak kronikától is, hogy a) vagy csak egy történetet, vagy egy külön személyt tárgyalznak; b) vagy az író maga is részt vett a' leírt dologban, vagy azokkal, kik a' történetben részt vettek, nagy egyhekötöttesben állott; c) végre hogy elbeszélési de öszvefüggő módon írja le az író az egészet. A' legrégeb memoirok közé számíthatni Caesar Commentariusait, folytatott háborúiról; a' középidőből Dittmar kronikáját tartják illy Memoirenak. A' Memoirok tulajdonképi hazája Franciaország, hol különösen a' 15 század végével és azután megszapordott számok. Különös említést érdemelnek Phil. de Comines Memoirjai, a' ki leírta XI Lajos és VIII Károly történeteit (1494—1498); Martin du Bellay, Brantôme, Aubigné, Sully, Rochefoucault, de Retz Joinville, St. Simon Memoirjai a' többek közt leginkább kitűnnek és használhatók. A' Németeknél Dohm emlékiratai most is nagy becsben tartatnak. III. Memoiroknak nevezik a' tudós Társaságok tudományos értekezéseit is, és az elholt tudósokról feltett emlékiratokat; millyenek p. o. „*Mémoires de l'Académie des inscriptions et belles lettres.*“ K.

MEMPHIS, hajdan fővárosa Középegyiptomnak, 's a' régeb királyok második lakhelye. a' Nil nyugoti részén feküdt. Fontos, uralkodó papi város volt, 's kivált Jósef idejében virágzott. Pompás épületei között a' Platha temploma 's több paloták ékesítették. De utóbb hanyatlani kezdett, 's a' Szaraczének elfoglalták 's elpusztították a' 7 században. Mai nap alig lehet helyét, a' hol állott, bizonyosan megmutatni.

MENANDER, leghíresebb az ugy nevezett új comodia görög költői közt, szül. 342. K. e. Athenében, Azt tartják 52. éves korában bujában, hogy vágytársa Philemon nagyobb tapsot nyert, vízbe fullasztá magát. Jeles comediái által, mellyekuek száma 100-nál többre ment, a' Görögöknél, az új vigjáték fejedelme melléknévét nyere; de fájdalom, egyhány töredéken kívül („*Menandri et Philem. reliquiae ed Cle-*

ricus“ Amsterd. 1709 és Brunck „*Poetae gnomici*“ (jében) semmit sem birunk tőle. Terentius gyakran utánozá, 's ennek vigjátékaiból ítelhetjük meg, mit csudáltak a' régiek Menanderben, a' finom és mérséklett gratia előadójában. X.

MENDELSSOHN (Mózes), híres zsidó philosophus, szül. Dessauban 1729 zsidó szüléktől. Édes atya Mendel iskolamester és sopher volt, (tiz parancsolat író), ki fíjának, szegénysége mellett is, jó nevelést adott. Maga tanította a' zsidó nyelvre, a' tudra pedig mások által tanította. Majmonides More Nebachim (Tévelygőket vezető) munkája ébresztette fel Mendelssohoban a' philosophiai vizsgálatot. Olly szorgalommal tanulta ő ezen könyvet, hogy betegségebe is esett, melly egészségére egész életében kihatott. Berlinbe 14 esztendő korában szegény sorsban ment, 's ott sok ideig hitsorsosi kegyelméből élt. Itt esmerkedett meg Israel Moses nevü philosophussal és nagy mathematicussal, ki hasonló szegénységben élt, és az igazság martyrja volt. Ennek társaságában megkedvelte a' mathesist, mellyet hasonló szorgalommal tanult azután, 's a' deák nyelv és újabb literatura állapotjával is igyekezett mindinkább megismerkedni. Bernard, egy zsidó selyemfabrikás, végre magához vette, hogy fíjait tanítsa, 's ezen egybeköttetésnél fogva elébb faetora, később társa lett a' fabrikában. Lessinggel 1754. esmerkedett meg, ki őt az újabb nyelvek természetével és jelességeivel megismertette, a' melly időtől fogva azután a' philosophia lett fő foglalatossága. Német nyelven legelőször irta az érzelmekről való leveleit, majd Abtal és Nicolaival is megismerkedett, 's az elsővel való levelezése szép emléke most is az ő barátságos szereteteknek. Némelly időszaki írásokban, millyenek voltak. „*Bibliothek der schönen Wissenschaften*“ „*Briefe die neueste Litteratur betreffend*“; „*Allgemeine deutsche Bibliothek*“ — sokat dolgozott, és jó bírálatokat készített. Ezek mellett külön philosophiai értekezéseket is adott ki, mellyekben ugyan nem úgy tűnt fel mint új rendszer-alkotó, de kétség kívül a' maga idejében egy volt a' legmélyebben gondolkodó fejek közül. Lavater sokat fáradozott, hogy Mendelssohnt a' keresztyén vallásra térítse, de ő csinosan kikerülte mindig az illy próbatételeket. Nevezetesebb philosophiai munkái: „*Jerusalem oder über religiose Macht und Judenthum*“ (Berlin 1783), mellyben sok megrögzött balvélekedéseket megtámad, miért kezdetben sok ellenségei is voltak munkájának. „*Morgenstunden*“ mellynek csak egy kötete jött ki. irt Lessing mellett is, kit Jacobi spinosismussal vádolt 's azután csak hamar u. m. 1786. Jan. 4-kén megholt. A' philosophiai dialogusokban Plato és Xenophon nyomaikban első volt a' Németek közül, ki szerencsés próbát tett. A' német nyelvnek is sokat használt irataival, philosophiai hajlékonyságot adván neki. Egyéb philosophiai iratai kijöttek Berlinben 1761 és 1771 két kötetben; Budán minden munkái ujra kiadattak 1819 hét kötetben. Legremekebb könyve „*Phaedon*“ vagyis a' Lélek' halhatatlansága, melly sok nyelvekre fordítottatott. Kállay.

MENDOSA (*Don Diego Hurtado de*), Juan Boscan Almogaver 's mások szerint, időre nézve, harmadik a' spanyol classicusok között, egyszersmind mint statustanácsnok 's hadvezér egyiránt híres Szül. Granadában 1503 vagy 1504, 's meghalt Valladolidban 1575. Mint költő 's történetíró a' castilliai literatura alapításához tetemesen járult, de életében a' költő tiszta emberi érzeteit 's a' történetíró igazsághoz ragaszkodását ki nem fejezé. Tetteiben nemzete szellemét követvén, kemény, kegyetlen, idegenek iránt kevély, 's udvara hatalompolitikájának rettentő eszköze volt. A' lelkes, tanult, elmés Don Diego alig hagyá el a' salamancai egyetemet, midőn V. Karoly, mint követet, Veleaczébe, majd ismét mint császári meghatalmazottat a' tridentit zsinatra, 1547 pedig a' pápai udvarhoz mint ügyvivőt, küldé. Mint sienai helytartó e' köztársaságot I. medicei Coamusnak meghódítá, ki ismét a' Spanyoloktól függött.

Az erőszak vas koronájával, nyomá el M. a' Toscaniakban a' népjogért 's szabadságért égő vágyat. Erőszakoskodásai 's szerelmi kalandjai által egész Romát maga ellen lázítá, mig nem 1554 V. Károlytól, ki a' sok panaszokat hallani megunta, visszahívatott. Közepette zsarnok foglaltságainak, nem feledé el Oiaszországban léte alatt, szorgos gondot fordítani görög régiségek 's kéziratok gyűjtetésére. V. Károly lemondása után, II. Filep udvarában élt; de egy csinja miatt Granadába száműzetett, hol a' Maurok lázadását nagy figyelemmel szemlélte, 's annak historiáját írta. Haláláig, e' munkáján kívül, még egy mással foglaltskodott, Aristoteles egy könyvének magyarázása 's fordításával. Könyvtárát végintézetében a' királynak hagyá, melly az Escorial egyik díszeközé tartozik. Irói érdemét Bonterwek és Sismondi adák elé. Ó ada első jól készült költői leveleket hazájának, mellyekben Horác szelleme mutatkozik, 's mellyeknek olvasása mellett a' sienai zsarnokról megfedkezünk. Sonnettjeiben, a' tiszta 's nemes kifejezés mellett, csín és jóhangzás hibázik. Canzonjai homályosak 's keresettek. A' spanyol költészet nemeiben, redondillas-, quintillas- és villancicos-ban, az előbbi költőket jóval meghaladá. Satyráit az inquisitio nem engedé kinyomtatatni. Különbön a' spanyol prosa atyjának nevezetik, bizonyáságul, hogy e' nemből is nagy elsőséggel bírt. Comicum Románja „Lazarillo de Tormes“ mellyet még tanuló korában írt, több nyelvekre fordítatott, ebben ő az Inquisitót legelmésőbb gunnyal festegeti. Második remekmunkája a' granadai háboru historiája, mellyet bátran Sallust 's Tacitus historiáji mellé lehet állítani; de mivel kézzel fogható benne, hogy a' Maurok lázadásának egyedüli oka Filep kegyetlensége volt, a' kormány e' munka nyomtatását csak 1610 's ekkor is sok változtatásokkal engedé meg. Pontalegre gróf, M. minden munkáit kiadta Velenczében 1776. —cs.

MENEDEKHELY (Asylum), olly szabad helyet jelentett, hová ha bementek a' bűnösök, hátorságban voltak az üldöztetés ellen. A' régieknél templomok, Istenek állóképei, oltárok szolgáltak menedékhelyül, de sok visszaélésekkel lévén egybekötve, gyakran nem vetettek tekintetbe. Így a' Lacedaemoniaiak kiragadták Pausaniast Minerva templomából. Sokszor éhelhalással kinozták az illy szökevényeket, néha reájok is gyújtották a' templomot. De nem minden templom és szenthely bírt menedéki jussal, hanem némelylek különösen választattak arra. Tiberius császár mind eltörlötte a' menedékhelyeket, Junó és Aesculapius' templomait kivévn, A' pogány világból áthatott ezen szokás a' keresztény világra is, 's az ifjabb Theodosius 431 nem csak a' templomokra, hanem azoknak udvaraikra, belső kerítésekre és így kertekre 's lakóházakra is kiterjesztette a' menedéki szabadságot; a' toledoi zsinat pedig 681 a' templomok kívül eső helyre is, 30 lépés távolságban. Ma már nincsenek szokásban a' menedékhelyek.

Kállay.

MENEDEMUS, Eretriából Euboeában, az eretria philosophiai iskola alapítója, melly a' socratesi iskolának egy ágát képezé. Plato és Stilpo tanítványa volt, 's csak az identicai tételeknek tulajdonita igazságot.

X.

MENELAUS, Atrecis fija vágy unokája, és Agamemnon testvére, ipától Tydareustól, kinek leányával Helenával kelt össze, Sparta királyságát nyeré el. Épen Cretában volt, hogy anyai nagy atyja Kretus hagyományában osztozkodjék, midőn Paris az ő kecses nőjét Helenát, kincseinek egy részével, 's egynehány rabnóval együtt elorozá, 's Trojába ment Palamedessel, elégtétét kívánni, 's midőn ez tőle megtagadták, felszólítá a' görög fejedelmeket, hogy ígéretük serint ezen sértést bosszulják meg. Ó maga 60 hajót vezetett Troja ellen 's vitéz küzdőknek mutatkozik. Homerus melléknevet ad neki a' csatában való harsány hangjáról (*Βοη ἄγυδος*) és nyájasnak, bajnoknak, bölcsnek festi. Trója elfoglalása után ismét magához vevé Helenát, hogy vele honjába visszaterjen, 8. évig bolygott ide 's tova, mig haza ért. Elsőben Tenedosba,

azután Lesbosba és Euboeába jutott, de szélveszektől 's fergetegektől hányatván, Cyprusban, Egyiptomban, és Lybiában kiszálnia és mulatnia kellett. Végre Pharos szigetén az egyiptomi parton, megantatá az öreg Proteus, kire leánya Bidothea segítségével aludtában rá tört, melly uton érhet honjába. Ez egyszersmind azt is jövendölé neki, hogy nem fog meghalni, hanem mint isteni hős 's Helena férje, elevenen megy Elysiumba. X.

MÉNÉS (kis és nagy), faluk Aradvármegyében, mellyeknek jobbdán oláh lakosai, messzeterjedt szőlőhegyeiken, a' hires, fűszer izü ménési vörös bort természetik. 54.

MENESTRELEK MENESTRIEREK I. PROVINCIÁLOK és TROUBADOR.

MENGES (Ant. Rafael), a' 18. század egyik első mívésze, szül. Aussigban, Csehországban Mar. 12, 1728. Atyja Ismael, dán fi, közép-szetü mívész, III. August által, mint képiró Dresdába hívaték. Ez gyermekeit kegyetlenül nevelé; az ifju Rafaelt erővel mívésszé akará képezni; már mint 6 esztendő gyermekét naponként, óránként rajzolásban gyakorlá, kevés idő mulva pedig olaj-, miniatur- és zománcz-festésre tanítá. Alig engede neki pihenésre nehány pillantatot; szabott időre, alig teljesíthető munkákat ada elibe, 's ha el nem készültek, keményen bünteté. Illy formán a' mívészesség első szabályit tudá már Rafael, midön atyja 1741 magával Romába vivé. Itt először a' régi képfaragás mestermeiveit mutogatván meg neki: Angelo Mihály elmás miveinek szemlélésére a' sextini kápolnába vezeté, hogy ezek által elkészülve, majdan a' mennyei Rafael utól nem ért miveit tanulhassa a' Vaticanban. Jókor reggel bevezeté ide, 's kenyéren vizen hagyva, csak este jöve érte. Otthon még a' legszorosabb próbakérdések várak a' mult napi tanulmányokból. Illy szigoru nevelés mellett mi volt természetesebb, mint hogy Menges a' külső világra nézve bátortalan 's egészen miveletlen maradt. 1744 atyjával Dresdába visszaté. August kiraly, ki a' fiatal mívész tehetségét több pastellmunkáiból kisméré, majdan udvari képiróvá nevezé őt. Kiköté ez magának, hogy Romába vissza mehessen, hova atyja is elkiséré. 1748 lépett először fel saját nagyobb szerzeményivel, mellek osztatlan tetszést nyertek. Különösen jeles volt egy szent háznép, mellyet ugyan ott felállított. Egy szép paraszt leány, ki anyja jelenlétében előtte mustrául ült, kedves viselete által ugy megnyeré szerelmét, hogy a' cath. vallásra állana 's azzal összekelne. 1749 ismét Dresdába utazott, hol a' kiraly bővített fizetéssel első udvari képirójává nevezé. Midön 1751 a' cath. kápolna felszentelendő lett volna, ő rá bizatott a' fő oltárlap festése, 's egyszersmind szabadságot nyert, hogy azt Romában készíthesse el. Azonban Romába érkezvén, Lord Percy számára Rafael atheni oskolája másolását vállalá fel. Fizetésének a' 7 eszt. háboru miatti kimaradása az érintett oltárlapot is késlelteté, 's ez csak Spanyolországban készült el; azután a' Capitoliumban ujon állított képirói academia igazgatását vevé fel. 1757 a' caelestinus barátoknál S. Eusebióban egy padolatot feste, de ez első frescomunkája nem nyert közös tetszést. Utóbb Albani cardinálnál készíté egy padolat-festeményt, melly Apollót 's a' Musákat ábrázolá; ez az olasz mívészek remekei mellett mindenkor díszel álland; festett ezenkívül sok olaj-darabokat is. Ekkor tájon egy Webb nevü ifju Ángol jöve Romába, kivel miután Menges gondolatait a' mívészsegről közlötté, az ezeket „szépség körüli vizsgálat“ czimü munkájában magáéi helyett adá ki, 's e' lopás által nevet szerzett. 1761, III. Károly kiraly hívására Spanyolországba mene M. Itt a' Kiraly számára több munkát vállalt, 's legtüzeseb vágytársain a' nápolyi Giaquintón és a' velencei Tiepolón csak hamar diadalmaszkodott. Itteni mivei közt egy istenek-gyűlése, 's egy kereszt-levétel, hírét leginkább nevelék. Itt is javításokat akará behozni az academiában, mig elleneinek fondorkodásai arra kinszeríték, hogy 1770 egészsé-

nek Olaszországban gyógyíttathatása végett szabadságot kérne. Ekkor Romában többek közt a' pápa parancsára, a' velencei könyvtár, vagy a' kéziratok szobájában (Camera de' papiri) egy nagy allegorai padolatfesteményt készített. 3 év múlva visszatért Madridba. Ezután ékesíté a' király ebédlőszobáját azon Trajanus istenítését és a' dicsőség templomát ábrázoló padolatfesteménnyel, melly örökké fő mive maradand. 2 év teltével betegeskedése miatt ismét Romába ment, de a' spanyol királytól fizetését folyvást huzta. Itt 1778 elveszté hitését, mivel legboldogabb házasságot élt vala. Ettől fogva egészsége mind inkább hanyatlott, 's 1779 Jun. 29. következett halálát azzal sietteté, hogy egykori szorongása közben titkon egy kuruzsolóhoz folyamodott. Számos mivészek kiáéréte mellett S. Michele Grande-ben kedves Margitja mellé temették. Nyolczad nappal későbben érkezett egy királyi levél, melly egy academia felállítására Nápolyba szólítá. — M. közép természetű, sovány, ifjonta szép ábrázatu, eleven sőt heves véralaku volt, mindazáltal jeles jószívűséggel és hajthatósággal bírt. Jótékonyága sok fiatal mivészt gyámolított. 20 gyermekeiből, halálakor csak 7 élt, ezek nevelésére legnagyobb gondot 's tetemes költséget fordított. Ez, és a' drága mű-gyűjteményekre kiadott nagy summák, ugy örökkös utazásai, urias életmódja 's a' t. gazdag jövedelmeit (az utolsó 18 év alatt 180,000 scudinál többet keresett) megemészték. Azonban háznépéről baráti 's tisztelői gondoskodtak. Milly becsületben állott M., bizonyítja azon pompás emlék, mellyet neki Azara lovag, Rafael mellett, 's egy másik, mellyet a' Péter templomában Katalin orosz császárné emeltetett. — Összeállítása 's csoportozatja felette egyszerű, nemes és tanult (sőt néha keresett). Rajzolatja mindig pontos, választott és képzelményes. Kifejezésben mindenkor Rafaelt tartá szemé előtt, 's ebben a' tökély magas fokára jutott, de ruházat 's egyéb mellékes tárgyak körüli izlése is természet és nagy elődei mély tanulására mutat. Színezése, kivált a' fresco minden nemében jeles, jobb olajfesteményeiben hathatós, világos és Tiziantkövető. A' festékeket vastagon szereté felrakni, 's könnyű, ügyes ecsettel festett; mégis ugy egymásba olvadnak színei, hogy ezekkel bánás módját gyakran ki nem találhatni. Legtöbb mivei nagy szorgalommal 's kedvvel vannak dolgozva. Tanításban szigorú volt, de tanítványit inkább az elkövetett hibákra, mint a' még hátra levő szépségekre figyelmeztette, 's így mindeniket a' maga választotta uton haladni hagyta. Szokott mondása volt: „Rajzolásnál festésre, festésnél rajzolásra kell gondolkozni“. Legjelesb fresco munkái ugyan Spanyolországban 's Romában vannak, de Németország is dicsekszik néhány remek miveivel, millyenek a' dresdai kir. kápolnában a' Kristus mennybemenetelét ábrázoló oltárkép, ugyan ott a' Madonna col bambino (Mária a' csecsemővel), Jákób álma; továbbá a' pastellban készített, világoszerte híres Amor. Olasz, spanyol, franczia és német nyelven kijött iratai is igen tauságosak, kivált a' Rafael, Correggio és Tizian miveiben található szépségeknak megítélései. Azt tartják, hogy e' dolgozásokban barátja, a' híres Winckelmann hasznos szolgálatot tett volna neki. Volt két lény testvére, kik atyjok szoros utmutatása mellett ügyes miniatúr-képirónékká váltak. Egyik, Terezia Concordia bécsi születésű Antonio de Maron képiróhoz ment feleségül, 's Romában 1806, 81 éves korában halt meg. — J.

MENOLOGIUM, a' görög egyházban mintegy az, a' mi a' catholicában a' Martyrologium. Ettől megkülönböztetnek a' Mae-nek, 12 hónapra osztva. Minden nap magában foglalja a' martyrok nevét, életek leírását 's halálok nemét, és az egyházi innepeknél szokásban lévő énekek és czerimoniák (officia) feljegyzését. X.

MENTOR, Alcimus fija, 's meghitt barátja Ulyssesnek, ki Trojába utaztakor házát erre bizá. Ulysses fjánál, Telemachusnál, tanító volt,

's öt erényre és bölcseségre oktató: innét az ő neve minálunk apellativummá lön, az ifjak tanítóját, vagy vezetőjét jelentővé. X.

MENÜET nevet visel 1) egy rövid tánczhoz illesztett három negyedes hangmű, melynek nyolcz-nyolcz tactusa két része van. Ha trio (menuetto secondo) adatik hozzá, ennek is ugyan olly felosztása, mozgása, rhythmusa van, 's utána a' fő menuet ismételtetik. Charactere a' menuetnek nemes egyszerűséggel egybekötött bájos méltóság; kimért lassu mozgás. — 2) Ezen muzsikához alkalmazott csendes, finom izlésű táncz. Eredete francia, 's hajdan a' mostaninál sebesebb mozgása volt, olly forma mint a' symphoniákban előforduló menuetteké. Nevét **MENER** (vezetni) szótól származtatják, mivel a' menuet elején, közepén, végén, a' dámák tánczosaik által vezetettek. — gy.

MENYASSZONYI AJÁNDÉK alatt azon ingóságok értetnek, melyek a' mátkának, jegyese, ennek szülei 's atyafiai, ön nemzői 's rokonai vagy más akarki által, az eljegyzés, kézfogó vagy menyeközökalkalmával adatnak és a' férj házához vitetnek. Ezek tágasb értelemben a' **HOZOMÁNY** (l. e.) közé tartoznak, 's ugyan azért törvényeink szerint egyenlő jogokat, kötelezéseket 's örökösödést nyújtanak. L. HOZOMÁNY.

Kunoss.

MENYDÖRGÉS. Ezen villanyos jelenést villámlás szokta megelőzni, a' villanyvizsgáknál látszó pattogó hanggal összehasonlíthatót. Nehezen lehet őt egészen megmagyarázni mint a' légrengés következtését; de Luc szerint pedig a' levegő erőszakos kiterjedésétől származik, a' sebesen megszaporodott villám-anyag a' nyomás által feloldatván, világosságát elbocsátván 's így a' villámjelenést előhozván; a' dörgés pedig a' levegőből származott gőznek fokenkénti vagy magányos tömegekben következő megsűrűdése. Az ezen sűrűdés okozta üres térbe erőszakkal rohan a' levegő ollyan hangot adva, melyben tartós dörgés van gyengébb vagy erősebb csattanásokkal kötve, a' mint a' megsűrűdt gőztömegek egyidomu, folyvásti utat tartanak, vagy kisebb és nagyobb csapásokat képeznek. A' sűrűdés által eredt víz eső gyanánt hull le. Az új francia elemtan pártolói egy nagy felhő hirtelen támadásából származtatják a' dörgést. Girtanner azon észrevételre építi vitatását, hogy ha tiszta nyári időben dörteni kezd, mindjárt felhők támadnak a' szél-től nem hozatva. A' zivatar tovább tartván 's a' csattogások egymást követvén, mindegyre több felhő támad, 's ez mind addig tart, míg a' dörgés maga. B' szerint a' dörgés nem volna a' villám következtése, hanem csak távol oka. A' viznek gőze hirtelen meghűlvén a' levegőben 900-szor kisebb helyet foglal el mint előbb; üres tér támad, a' mellék légrétegek bele rohannak 's ütközve zajt, csattanást okoznak. — Az ostor is azért durranik, mivel a' sebesen kirántott sudár üres tért hagy maga után a' levegőben. A' dörgés hangja különböző a' felület és körülvevő testek minősége szerint. — Parisban Michel talált fel egy gépelyt (menydörgő gépely), mellyel igen csalólag lehet a' dörgést utánozni; a' játékszíneken is vannak ollyasféle gépelyek, menydörgés színlelése végett. — j-a.

MENYEGZŐI-VERES (epithalámium) alatt, mint a' név mutatja, olly verset, vagy éneket értünk, melly menyegzői alkalomra magasabb stílusban készítettik. — es.

MENZIKOFF (Sándor), egy Moskva környékbeli parasztnak fija, szül. 1674. Sütőház adatott inasnak, kinek süteményeit Moskva utzáin árulta. Mondják, sütemény-áruló korában a' Strelitzek egy öszveesküvése tudtára esett. 's azt a' czárnak besugá. Mások szerint lefort vevé szolgálatjába, kinek figyelmét eleven 's eszes valója által magára vonta. Lefort az ifju átható esztét látván, eltökélé, őt a' status számára felnevelni. Azért is az 1697-ki nagy követésre magával vitte, figyelmesévé tévé minden nevezetességekre, hadi ügyek vitelében gyakorlatiá, 's politica és statusgazdálkodás körüli saját elveibe beavatta.

Lefort halála után, Péter, nagy kedvencének helyét tölté be vele. Bár a' czár bizodalma iránta olly nagy volt is, hogy tanácsa nélkül semmihez nem fogott; mégis M. részéről hamar történtek ollyasok, mellyek a' czár e' bizodalmat megrendíték. A' nyereségvágy M-t sok hűtelenségre csábította el, mit ellenségei a' czárnak bejelentettek. Háromszor vonatott a' legszigorubb felelet terhe alá; többször nagy somma pénzben marasztaltatott; többször, minden további perlekedés nélkül, Péter személyesen róvta meg hátát. Mind e' mellett hűtelenségeinek sok vonásai rejtve maradtak a' czar szemei előtt. Hogy M. ellenein többnyire mindig győzött, egyedül Katalin munkája volt. Arra törekedvén, hogy czárnéja hasznát minden módon sikeresítse, magáról sem feledkezett soha meg. Olly hatalmas kedvenc természetes, hogy fényes kitüntetésekben szükségét nem látott. Egészen az első statusministeri főtábornagyai polczra lépett. A' bécsi udvar birodalmi grófnak, majd ismét birodalmi herczegnek nevezé ki; a' kopenhagi, dresdai és berlini udvarok rendjeiket küldék meg neki. Péter ingermannlandi herczeg czimmal tisztelé meg. Péter halála után leginkább M. munkája volt, hogy Katalin foglalá el a' thront, ki által ő uralkodott. (L. I. KATALIN.) Katalin halála után II. Péter jutott a' thronra, 's M. batorságos kézzel ragadá meg a' kormányt. Most (1727) hatalma lehető legnagyobb fokára lépett, midőn a' szertelen magasságról egyszerre a' mélybe bukott. Fővényességétől elcsábítván, bizonyos pénzsommát, mellyet a' czár hűgának szánt, elsikkasztta. A' czár örök száműzésre ítélte, 's 3 millio jövedelmű jószágát 's temérdek drágaságokból 's kész pénzből álló vagyonát, elkoboztatta. Septemb. 1727 nejevel, fíjával 's két leányával Beresowba (Sibiriába) utazott el, hol a' legnagyobbaságosabb életet élte. Olly mértékletesen élt, hogy 10 rubelből álló napi díjából annyit szerzett, mennyi egy fatemplom felépítésére elégséges volt, mellynek építése körül maga is mint ács dolgozott. Lelke melancholiába merült; keveset beszélt 's utolsó napjaiban hideg vizen kívül semmit sem vett magához. 1729 Novemb. hónapban kimult. M-ban dicseretes tulajdonok hibákkal voltak párosulva. Kérlelhetlen és kegyetlen, önhasznát vadászó 's vagyomra vágyó, uralkodást 's kitüntetést szonjuzó, de ellenben kegyes, vitéz, nagy tudományu, nagy tervek készítésére alkalmas 's azoknak kivitelében állhatatos volt. Nemzete kimivelődése körüli érdemei örökre fen fognak maradni.

MEPHITICUS (életöltő) azon levegő, mellyben a' mécs és tűz nem éghet, az állat nem élhet. Illyenné teszi a' levegőt a' sok szén-savanygáz, és ez leginkább, de még a' sok mocsáros kigőzölgés is kén és gyuló gázával. Életöltő a' levegő nem ritkán a' forró mustos pinczékben, vermekben, tömlőczökben, barlangokban; ollyanná lesz az állatokkal igen tömött helyeken; mellyeket kerülni vagy kitisztítani (hideg vízzel öblíteni, kifecskendezni) kell, ha a' visga-gyertya henek elalszik.

MERCATOR (Gerárd), mathematicus és földleirő, szül. Ruremontban 1512, Löwenben főkép a' Mathesist tanuló, és noha egészen maga volt tulajdon oktatója, nagy előmenetelt tett. Később, mint cosmographus, a' jülichi herczeg szolgálatjába lépe, utóbb a' theologia tanításával foglalatoskodék 's meghalt Duisburgban 1594. Theologiai írásai el vagnak feledve, de a' földleírás körül tett érdemei emlékezetét halhatatlanná teszik. A' rézmetszést megtanulá, maga metszé 's színezé földabroszait, valamint a' mathematicai eszközöket is maga készíté. V. Károly császártól igen becsültetett, 's lotharingiai herczeg III. Károly statusai földabroszának készítésével bízott meg. Ezt nem végezte el. A' tengeri térképeknél az ő tőle (1550) feltaláltatott 's róla neveztetett mercatori projectio, melly szerint a' térképek növvő délköri de változhatatlan párhuzamos fokokkal rajzoltátnak, még most is szo-

kásban vagyon, noha Wright Eduardtól már 1559 javalt, de csak 1630 használt javításokkal. —h—

MERCURIA, I. KÉNES Ó ÉS KÉNESÓS SZERREK.

MERCURIUS, a' Görögöknél Hermea, Zeusnek és Majának Atlas leányának fija. A' monda szerint Arcadia volt honja. Már születése után négy óra mulva elhagyá a' bölcsőt, 's a' lantot feltalálá, megölvén egy tekenős békát, 's annak héjára 7 hurt feszítvén, és ezeket öszvehangzókká illegetvén. Ennek hangjai mellett éneklé születését. Bölcsőjébe rejtvé a' lantot, eledelt kerese, mellynél ravasz csalárdsággal élt. Beesteledvén Pieriebe ment, hol az istenek szent nyájából 50 darab marhát ellopa, mellyeket ide 's tova hajtott, hogy nyomaik öszvekeveredjenek, azután maga is hátra fordulva szinte láttal vezeté el azokat, 's miután az Alpheos folyamánál kettőt közülök levágott, és két ág egymáshoz dörzsölése által gerjesztett tűznél megsütött, 's egy részeket az isteneknek áldozta volna, egy üregbe rejtkezdedett. Minden nyomot szorgosan el tudá rejteni. Másnap reggel észrevév Apollo marháinak hijját, és keresni indult. De sehol sem akadhatott nyomokra, mignem egy pilosi öreg értésére adta, hogy ő egy gyermeket látott caudalatosan hajtani marhákat. Varázslata által megtudá most Apollo, hogy Mercur volt a' tolvaj. Majához sietett, 's szidalmazá a' gyermeket, ki úgy tetteté magát, mintha alunnék, 's még az isten azon fenyegetésére, hogy a' Tartarusba veti, sem ijedvén meg, makacsul szinlé ártatlanságát. Hanem Apollo nem engedé magát a' csalárdtól rászedetni, 's pauszát az istenek istene elébe terjeszté. Itt is mindent tagadtott Mercurius. De Jupiter átlátá a' gyermek ravaszságát, és megemeré benne a' tolvajt; azonban nem haragvék reá, hanem nyájasan mosolyga okosságán, és megparancsolá, mutatná meg azon helyet, hol a' marhák rejtekben tartatnak. Hogy uj csinjai ellen biztos legyen Apollo, megkötözé M. kezeit, de a' bilincsek lehulltak 's e' helyett a' marhák párosan öszveköttözve álltak előtte. Midőn pedig most M. az ujonnan feltalált lantot kezdé pengetni, olly behatást tön ez Apollora, hogy a' feltalálótól hangszerét kéré, 's megtanulá tőle annak játszását; ezért ostort ada neki, hogy ezután a' közös nyáját őrizhesse. Még nagyobb bámulással tekintett Apollo a' feltaláló istenre, midőn ez a' fuvolának is hangot ada. Egyezsége léptek. Mercurius megigéré, hogy Apollotól soha sem fogja lantját, 's ivét elorozni, soha sem fog lakhelyéhez közelíteni; ez ellenben az arany békepálczát CADUCEUST (l. e.) adá neki. A' régiek Mercuriust az istenek heroldjának és követjének ábrázolák. A' megholtak lelkeit az alsó világba vezetí (innét Psychopomposnak nevezetik); így tehát Pluto heroldja is, és teljesítője parancsainak. Magusi pálczája ollyan erővel bírt, hogy a' halandó szemeit bezárhatá, az álmokat igazgathatá, 's a' szunnyadozókat ismét felébresztheté. A' heroldban megkivántató tulajdonságokkal legnagyobb tökélyben bírt, 's ezeket, nevezetesen az illendőséget, méltóságot, 's nyájasságot osztogatá. Továbbá az okosság, ravaszság, czinkos csalárdság, sőt még a' hitszegének is jelképe volt. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy a' durva régiség ezeket nem tartá olly becsutelenítőeknek, 's ocsmányoknak, mint mi. A' ki magát a' csalárdságban és czinkosságban kitünteté, mint p. o. Ulysses, Mercurius kedvence volt, és segedelmével megörvendeztetett. Mercurius a' tolvajok és lopás istenének is tekintetett, kivált ha csalárdság és ravaszság is használattott arra. Már gyermekkori merényletei is bírtak olly jelképies jelentéssel. Férfi korából még a' következők tartoznak ide, mellyek az ő okosságára mutatnak. Kiséré Herculest, midőn ez Cerberust ellopá, Aegipannal együtt kiszabadítá Jupitert egy üregből, hová őt Typhon tevé; elorozá Marst a' tömlőczből, hová azt Otus és Ephialtes Aloideusnek rejték; megöleá Argust, a' szerencsétlen lo órét; segíté Perseust, midőn ez Medusát megölni indult, és neki kölcsönözé Pluto láthatat-

lanná tevő sisakját 's a' szárnycipőket. Nephelének, Phritus és Helle anyjának az arany gyapjas kost adá, mellyen ez gyermekeit elszökteté, mivel mostoha anyjok Ino incselkedéseire, az isteneknek kellett vala áldoztatniok. Az óriás háboruban Pluto láthatatlanná tevő sisakját viselé, 's elejté Hippolytust. Midőn Typhon elől az isteneknek futniok 's Egyiptomba rejtezkedniok kellett, ibissé változtatá magát. Homerusnál mint szónok is előfordul Hesiodusnál pedig még gyakrabban. Homerusnál feltalálásairól még semmi szó sem tétetik. Későbbiek a' koczka, hanga, földmérés, átommagyarázás, mérték és suly, küzdőmesterség 's betük 'sat. feltalálását tulajdonítják neki. Nyilvános egyezések oltalmazójának, utak felvigyázójának, 's utasok védőjének tekintették. (Vö. HERMESK.) Szerelmekedést a' monda többet beszél felőle, egyebek közt atyja volt Pannak és Hermaphroditének. Mercurius minden görög városban tiszteltetett, de tiszteltetésének főhelye Arcadia volt. Innepéi Hermaeáknak neveztettek, és különbfélekép ülettek meg. Romában több temploma volt, 's innepé Majus 15-kén tartaték, melly hónap Maja az ő anyja nevét viselé. Ezen innepen főkép a' kereskedők nyujtának neki áldozatot, hogy kereskedéseket nyereséggel áldja meg, 's mérenyleteikben szerencsétlessé őket. A' mivésztség Mercuriust különbféleképen ábrázolja; elsőben is a' durva Hermesekben. A' régi stylus emlékeiben még szakálosan fordul elő; későbbben heroldot és küzdőt képzeltek alatta, 's ekkor igen ifju alakot nyert. Azonban még ezen utóbbi ideálban is szabad tért tartá meg a' mivésztség, serdülő gyermeknek, azután pedig férjfiás erejű ifjunak ábrázolván őt. A' gyermeknél göndör hajai közt 2 előálló szárnyat lehet észrevenni, öltözete rövid börtunica: baljában erszényt tartva, jobbik mutató ujját pedig ajka felé; csintalanul mosolyog egy kigondolt csalárd terven. Mint ifju, több állásokban látható; kezében majd erszény, majd a' caduceus, utazó kalappal, állva, ülve, 's induló félben. A' későbbi érett mivésztség mesterei, az ifju szakáltalan istenek közé teszük őt. Characterében az erővel teljesség és ügyesség tűnik ki. Göndörödve hull le a' haja feje 's homloka körül, füle és szája kicsiny; akár áll, akár ül, helyzete mindig egyszerű és könnyű, feje előrehajló, tekintete gondolkozó. Szép erős testalkatjában reá esmerni a' gymnastica feltalálójára, reá állásában arcvonataiban a' meggondoltra, 's csalárd barátságosra is, kinek könnyű mindenért alkudozni, mindenkit megnyerni 's mindent ügyesen teljesíteni. Mercurius ideáljában a' testi szépség és lelki ügyesség sulyegylene csudálatosan van egyesítve. Vagy egészen meztitelenen, vagy csak chlamisban ábrázoltatik. Ritkán van ez rajta rendesen, hanem csak vállára vetve vagy karjára tekervé. Feje majd fedetlen, majd egy pár szárny van halántékához erősítve, majd kalap van rajta, mellyen néha szárnyak is látszanak (petasus). A' kalap, melly főképen az utazót jelenti, képmiveken lapos tetejű, és keskeny karimájú. Hanem vázarajzolatokon nagy leflggő karimájú 's csucos tetejű kalappal is fordul elő. Ha a' szárnyak nincsenek fejéhez, vagy kalapjához kötve zsineggel, akkor a' bokáján, talpán vagy csupán a' caduceuson látszanak. A' képző mivésztség neki, mint a' vigyázékonyosság és a' küzdés istenének (a' gymnasticaért) kakast, mint a' laut feltalálójának tekenős békát, mint a' kereskedés istenének erszényt, mint a' vallási szokások és áldozatok elintézőjének kost és paterát, mint az irás és számolás mestersége feltalálójának pálmafa törzsököt, mellyhez szobrai támasztattak, mint Argos megölőjének harpét, avagy sarló forma kést, 's mint végre a' vigyázékonynak és éles eszűnek kutyát (csupán alexandriai pénzekben) ada jelképpül. Ezen nevű planetáról l. PLANETÁK.

MÉRÉSEK tétetnek nagy térek mennyiségének megtudása végett. Ide tartoznak főkép a' világtestek nagyságainak, távolságainak és ntjainak csillagászti mérései; a' földleirási fokmérések a' föld alkatjának és nagyságának pontosabb meghatározására; a' magasságmérések a'

földszin egyenletlenségének tökéletesebb ismeretére; az országok és tartományok föld- és helyleirási felmérései; a földmérés. A mérési munka igen fontos részét teszi az alkalmaztatott mathesisnek, mely tudományoknak, gyakorlati geometriának, Geodesiának is nevezetik. A tiszta mathematicai tanításoknak, főkép a geometriának és háromszegmérésnek valódi ismeretét kívánja, továbbá készséget a segédeszközök, azaz mérőszerszámok használásában, 's a felsőbb mathematicai formulák és tételek alkalmaztatásában. — Valamelly darab földnek vagy kisebb kerületű térségnek felmérése egyszerű; 's geometriai tételek szerint, mérőláncz vagy mérőléczek segítségével, melyekre lábokra elosztott bizonyos ölszám vagyon jejelve, történik meg. Ha a felméréndő darabnak több mint három oldala vagyon, a geometria tanítja háromszegekre elosztani, ezeket megmérni, 's foglalatokat kiszámolni. A földmérésnél közönségesen az úgy nevezett boussole is használtatik a szegletek meghatározására. Ott, hol pontosságra nem, hanem csak körülbelőli nagyságra, és alkatra vagyon tekintet, a vonalok egyenlően kilépetnek, 's a távolságok és szegletek szemmértékkel határozatnak meg, melly további gyakorlás után elegendő pontosságot ad. De a kisebb daraboknál szokott mérés mód, nagyobb kiterjedésűekre alkalmaztatva, az egészre nézve semmi pontosságot nem adna, ha egyes részekben még olly jól történnék is. Hanem a felméréndő tájékban egy lehető, hoszu egyenes vonalnak kell igen szoroson megmérteni, 's egy háromszegrendszer alapjául felvétetni, melly háromszegeknél szegletpontjait kijelölt, könnyen megismerhető tárgyak, mint tornyok, kémények, fák 'sat., 's ezeknek nem léteben különösen felállított póznák teszik, melyeknek fekvésai vagy szegletmérő szerszámok és trigonometriai számítások által határozatnak meg, vagy pedig mérőasztalon tett munkálatok által találhatnak ki. Mind ezen pontok vagy háromszegek némüképen hálót formálnak; még pedig az öszveszerkezés által készített, a természetben lévőhez mathematicai értelemben hasonló, azaz a háromszegeknél hasonlóan fekvő szegletei az öszveszerkezésben 's kívül a mezőn egyenlők, a hasonló fekvésű oldalak ellenben egymással irányban állanak, mellyet a felvett mérték mindenkor meghatároz. Világos, hogy ezen mód szerint, és ha a feljebb említett háló fiókjai, a természetben benne fekvő tárgyak felmérésével betöltetnek, a tájnak nem csak tökéletes hasonlítása készitetik, hanem annak térfoglalata is legpontosabban kiszámíthatatik. Ezen munkálat valamelly táj felvételének is nevezetik, és ha ez, mint a katonaságnál sokszor előfordul, szerszám nélkül, csupa szemmértékre, kevésbé a mennyiség mint körülbelől a táj ábrázolatja megtudása végett történik: *à coup d'oeil* felvételnek. Mennél nagyobb 's kiterjedtebb a felméréndő táj, annál szövevényesebb 's öszverakottabb lézen a háromszegrendszer vagy háló is. Ezért a tartomány-felméréseknél, hol már a föld sphaeroid alkatját is tekintetbe kell venni, csillagászi előmunkálatok is szükségesek, továbbá pontosabb szegletmérők, p. o. astrolabiumok, theodolidok, osztóörök 'sat. 's több más készületek, főkép jelpóznák felállítása. Az egymástól legalább 30 mértföldre eső helyeket csillagászi módon, hosszúságok és szélességek szerint szoroson meg kell határozni, 's délvonalakat kijelelni. Ezen pontok formálják így a főhálót, melly egy nagy alapra épült. Ezen alapronal mind szoros mérés mind pedig trigonometriai számítás és gondos háromszegezés által származik, 's ha lehet, délvonalban fekszik. Már most a főháló minden nagy háromszegében egy kisebb háromszegrendszer helyeztetik, azután az egésznéyszeg táblákra elosztatik, úgy hogy mindenikbe néhány trigonometriai hálópont essék, melly hálópontok a különös- vagy tájmérésnél igazító 's vizsgáló pontokul szolgálnak. Ezen tájmérésre a feljebb említett mérőasztal, a hozzá tartozó készülettel együtt, leggyakrabban használtatik, minthogy vele a munka könnyebb 's rövidebb is. Rajta a táj

minden darabjának ismét különös háló készítetik, 's azután a' felvétel, mint már említettet, véghez vitetik. Már most minden asztaltáblán egy része vagyon a' négyszégesztálynak, ezen részek egy egészbe öszverekatnak, a' midőn a' nagy trigonometriai főháló szolgál sinormértékül. — L. Mayer: „*Practische Geometrie*“ (1814—15, 5 rész); Hogreve: „*Practische Anweisung zum topographischen Vermessen eines ganzén Landes*“ (1806); Puissant: „*Traité de Topographie*“ és „*Traité de Géodésie*“ 'sat.

—h—

MÉREY (Mihály), I. Ferdinand király személyes jelenléti helytartója. Ifjusága kora éveiből épen semmi bizonyosat nem tudunk azon határozatlan adaton kívül, hogy a' 16-ik század elején régi jeles nemzetségből született, 's mintegy 1534 körül, Turzó Elek országbíró 's utóbb királyi helytartó udvarában a' törvénykezésben elég jártasságot szerezvén, ugyanitt titoknokai hivatalt viselt. Lassanként országos hivatalokra emelkedvén, Ferdinand király által személyes jelenléti helytartóvá (személyviselővé) tétetett. Ezen méltóságában Ujlaky Ferencz győri és Gergely zágrábi főpapokkal együtt a' Verböczi István HÁRMAS KÖNYVE (I. e.) helyett szolgálendő NÉGYES KÖNYV (opus quadripartitum) elkészítésére szólították fel, 's bízatték meg a' király által. A' munka elkészült; de minthogy ez a' karok és rendek megegyezése 's helybenhagyása nélkül történt: törvényes erőt soha sem nyerhetett, 's noha a' törvénykönyvbe későbbben pótolék gyanánt bele helyeztetett is, sem magános törvénykezésben, sem országgyűlési tanácskozásban nem történtek arra soha is hivatkozások. — Mérey, igazságszeretetéért mindenek által tiszteltetve, 1572 végzé élete pályáját. 54.

MEROE, egy, nyugatról a' Niltól, keletről pedig Astaborastól körülvevtt, 's a' mai Gojam tartományig terjedő félsziget. Bizonyos szerezsen nemzetség lakta, melly pallérozottság, kereskedés és szállítványok által tevő magát jelessé. Régi fővárosa Meroe egy országot formált, mellyben bizonyos papi nemzetség uralkodott, és II. Ptolomaeus egyiptomi király idejében pusztult el. Itt volt a' főhelye a' karavánkereskedésnek Szerecsenország, Egyiptom, Arabia, éjjelke Afrika és India közt. A' lybiai pusztában létezett Ammonium is, Meroeből való szállítvány volt. — E' tartomány mostani neve Atbar, hasonló nevű várossal. Sz. E.

MEROPE, Cypsilus arcadiái király leánya, Cresphontes messenei király noje. Ettől sok gyermeket szüle, kik közt a' legifjabbikat Aegyptusnak (mások szerint Telephantesnek) hívák. Mivel Cresphontes népe javára sok újításokat tön, fellázadtak a' nagyok ellene, 's megöleék minden fijaival együtt, kivéven Aegyptust, kit Merope elrejtett, 's azután atyjához küldött, hol titkon felneveltetett. Polyphontes, ki Messenében az uralkodást átvevé, hijában keresteté minden felé 's jutalmat ígért annak, a' ki őt megöleendi. Felserdülvén az ifju titkon Messenébe mene, atyjáért bosszút állandó, 's itt Polyphontestől a' maga fejére tett jutalmat kíváná, azt állítván, hogy megölte legyen Aegyptust. M. már az előtt elküldte egy szolgát fijának vissza hívására, változást reménylve az országlásban; de az olly hirrel tért vissza, hogy Aegyptus eltűnt. Ennél fogva nem kételkedék, hogy az idegen valóban fija gyilkosa, 's feltévé magában, hogy azt alvás közben megöli. Már teljesíteni akará szándékát, midőn fiját megesmeré, 's most tanácskozik vele azon mód-ról, miként álljanak bosszút Polyphontesen. M. megbékülést szinelve, szerelmével kínálá meg Polyphontest. Ez hála áldozatot rendel; de az oltárnál Aegyptus megfosztá életétől, 's fellépe atyai királyszékebe. Ezen tárgyról több dramaticus költő dolgozék, nevezetesen Voltaire, Maffei 'sat.

X.

MEROVINGEK I. FRANCZIAORSZÁG.

MERSCH (Van der), szül. Meninben, vezérje a' brabant patriótáknak 1789. Először franczia szolgálatban Chevret alatt állott, 's a'

¶¶

„vitéz Flamlandi“ nevét szerze magának, azután austriai szolgálatba lépe, melyet mint ezredeshadnagy elhagyott, hogy születése helyére visszavonuljon. Itt tiszteltetve polgártársaitól csendes nyugalomban élt, míg nem az austriai kormánnyal megelégedetlenek Bredában öszvegyültek (1789). Mersch egyszeribe hozzájuk kapcsolá magát, 's a' hirtelen öszveszedett csoport vezérlése reá bízott, mellyel a' császári ház hatalmával akarának szembe szállani. M. álltátá a' vállalat veszélyes voltát, mert részint nem volt hadi ereje, az ellenségével megmérkezhető, részint pedig a' leggazdagabb 's legelőbbkelő Belgák tétovázása és kivándorlása által, a' nép minden bátorságát elveszté. Ezért tehát csak gyors és lelkes munkálat adhatta jó következt. M. egészen tanulatlan csapatjaival Hollandiából hirtelen Brabantba nyomula, 's az Aansztriaiakkal Hoogstraaten mellett, nem messze Antverpentől, szerencsésen megütközék, mi által pártja bátorsága rendkívül emeltetett. Még fontosabb volt a' közte 's császári generál Schröder között történt ütközet Türnhoutban és körülötte, holvá magát Schröder becsalni engedé. s' hol az ellenség ágyuji 's butora a' patrioták kezébe estek. Azután Gentet és Brüsselt is bevévé, 's erre földijeitől egy akarattal, minden belga seregek fő tábornokává nevezetett. De midőn van der Noot és van Eupen a' nemzet képviselőjének gyűléseire befolyást nyerének, azon pénzt melly a' seregek fizetésére, 's egyéb nyilvános kiadások pótlására tétetett öszve, elkezdtek pazérlani: bizodalmatlanság és civakodás lépett az eddig volt egyeség helyébe, 's azon előterjesztések, melyeket v. d. Mersch a' kormánynak ez iránt benyujta, csak arra szolgáltak, hogy őt gyűlöletessé 's gyanussá tegyék. Azon meghasonlás mellett, melly közte és a' tisztviselőségek között uralkodott, arról gondolkoztak, hogy őt a' fővezérségtől eltávoztassák, de a' mi a' seregeknek iránta mutatott szeretete miatt nem könnyű vállalat volt. Azzal kezdék tehát a' dolgot, hogy egy Burkust, Schönfeld generált tevének egy más test vezérlévé, úgy hogy már most két egy nevezett hazaoltalmazók serege volt Brabantban, kik magok egymással fenyegetődztek megütközni. Végre v. d. M. elfogott, törvényszék eleibe állítottatott, 's noha ellenségei semmit sem hozhatának fel ellene, az antwerpeni fellegrvába vitetett. Itt maradt, miglen az Austriaiak az országba ismét bójüttek, 's meghalt Sept. 14. 1792. jószágán Meinin mellett, tiszteltetve és szánatra a' jobbaktól.

—h—

MERSEBURG, ágostai szertartású püspökség, Szászországban, Thüringia 's a' saali és leipzig-i kerületek közt. Utolsó hercege, Henrik, 1738 örökös nélkül halván meg, a' szász házra szállt M., régi alkotmánya megtartása mellett. — A' káptalan 14. régi nemes származású tagból 's két leipzig-i professorból áll. Ez alapitmánynak 1813 külön igazgatása volt, 's külön közgyűléseket tartott, 's alája voltak rendelve ezen megyék: Merseburg, Lauchstädt, Skenditz, Lützen és Zwenkau melly két utóbbi egyesítettet. — Fővárosa Merseburg, Szászország legrégebb városai egyike, a' Saale vize mellett, 8800 lakossal. Nevezetes benne a' merseburgi hercegek hajdani vára 's a' mellette lévő nagy templom, szép orgonájával. A' lakosok főfoglalatossága serfözés.

MÉRTÉK (mensura) a' muzsikában annyi, mint időmérték, valamint a' francia *la mesure tactus* jelent. A' hangszerkészítők mértéknek nevezik ama' mathematicai felosztást, melly szerint ők a' huroknak hosszúságát vagy rövidségét, a' hurláb (Steg) körületét, 's átáljában a' hangszer fő részeinek viszonyzatát elhatározzák, vagy magokat ezen viszonyzatokat is; az orgona csinálásnál azon mértéket, melly szerint az orgona sípoknak hosszúsági viszonzata rövidségekhez képest eszközöltetik. Mondatik tehát: ezen orgona hangnak szük mértéke van (ha a' síp szük, de hosszú); — ezen klavirnak vagy hegedűnek jó vagy rossz, hosszú vagy rövid mértéke van 'sat.

—gy.

MÉRTÉKES ÉNEK által hajdanában a' nem szoros tactus-mozgás-

sal menő choralis muzsikát különböztették meg azon muzsikától, melyben minden hang bizonyos időmérték szerint adatott elő. A' mértékes ének régi vagy új. Amazt már a' Görögök is gyakorlák, 's a' 14-ik századig használták; hangjainak két időbeli tartóssága volt, u. m. rövid és hosszú, úgy hogy a' textusnak minden hosszú szótagját még egyszer oly sokáig kellett huzni, mint a' rövid szótagot. — Az új semmi egyéb, mint mai figurális énekünk, melyben a' hangok hosszúságát vagy rövidségét egész kótáktól fogva 64-ed résznyi kótáig lehet változtatni.

MÉRTFÖLD, messze távolságok hosszúságmértéke. A' mértföldek hosszúsága különféle tartományokban igen különböző. Egy egyenlítői fokra 15 geographiai mértföld számláltatik, melyek közül mindegyik 23, 642 (mások szerint 23, 661) rajnai lábot vagy $1\frac{1}{2}$ órát tesz. A' geographiaival a' német mértföld egyenlőnek vétetik, noha ez tulajdonképen valamivel nagyobb, és közönségesen 12,000 lépésre vagy 2 órányi utra számláltatik. A' burkus postamérföld 24,000 rajnai lábot tesz. Egy 2 órányi száz mértföldben 8000 dresdai rőf vagon. Egy geogr. négyszegmértföld másfél órányi tér, hosszúságában is szélességében is, vagy 9926 száz hold föld. Ezenkívül egy egyenlítői fokra 10 norvégiai, $10\frac{2}{5}$ dán és svéd, $13\frac{1}{3}$ magyar, $19\frac{2}{5}$ hollandi, 20 közönséges spanyol, $26\frac{2}{5}$ castiliai, 22 lengyel, 25 közönséges francia, 60 olasz és geogr. angol, $66\frac{2}{3}$ török (berri), $69\frac{1}{3}$ angol, $104\frac{1}{2}$ orosz (werst) és 250 chinai (li.) mértföld számláltatik. Egy angol mértföldben vagon 5135 rajnai láb; egy geogr. mértföldben $4\frac{3}{5}$ angolmértföld; 102, 3 angol mértföld = $22\frac{1}{5}$ geogr. m. A' tengeri mértföldek valamivel különbözők, minthogy $17\frac{1}{3}$ spanyol és 20 francia, angol, és hollandi tesz 15 németmértföldet.

—h—

MESSE, költött történet, melyet kettős értelemben szoktak használni; u. m. éposi v. dramai költeményekben, hol a' történetek öszveszövése teszi a' tárgyat. (sujet) vagy pedig különös elbeszélésben foglaltatik a' történet, melly mód aesopusi mesének, Apologusnak is neveztetik. Néha valóságos történetek vétetnek mese-tárgynul, mikor azt poetai szabadsággal alkotják öszve, 's a' költő tulajdon találmánya szerint egy egészet és újat formál ki belőle. Az aesopusi meséket vagy Apologust a' tanító költemények közé számlálják, melyek allegorikai neműek. Céljára nézve a' mese, a' poesis és prosa határai közt fog helyet. Clodius azt mondja, hogy az a' holt természet megelevenítése, prosopoeja. Herder elosztja a' szemlélődő, erkölcsi és fatumosra. Lafontaine hozta életre a' tréfás meséket, Lessing, Pffell a' csipőseket. A' mese külső formája különböző lehet, elbeszélő, vagy dialogusi; minek megválasztása a' tárgyhoz és célhoz képest a' meseíró szabad akaratjától függ.

Kállay.

MESMER (Antal), szül. Weilban a' Rajna mellett, a' bécsi egyetemen az orvosi tudományt tanulta. A' mint orvos doctorságra lett emeltetésekor irt munkája: „*De influxu planetarum in corpus humanum*“ (Bécs 1766) mutatja, már ekkor meg volt fejében az a' képzelet, hogy a' felsőbb világi erők az emberi léttel valami esmeretlen öszveköttetésben állnak. Ezen vélekedését 15 évig Bécsben folytatott orvosi gyakorlásaiban mind inkább inkább pallérozta, még pedig orvos-gyakorlási tekintetben. Mert vizsgálódásaiban minden figyelmét arra fordította, hogy a' nyavalyáknak, eredetek, formájok és lefolyásokra nézve, mi-coda kölcsönös viszonyok van a' naprendszer és a' világ-mindenséghez? és innen a' betegség 's gyógytudománynak egy egészen új theoriája származott. Ezután minden igyekezettel azon volt, hogy a' természetben mindenütt munkálkodó 's éltető elvet hatalma alá hajtssa, még pedig először az electricitásban, — mellyel mindazáltal csak hamar felhagyott, — az után pedig a' magnetismusban, a' mire Hell által véztetett. Mind a' mellett, hogy a' magnet szemebetűnő következással használta, nem elégedett meg ezzel, hanem azt hitte, hogy neki, ezen

magnes erejének forrását, saját testéig kell nyomoznia. Midőn tehát ő a' magnet csak! kezébe vette, vagy azt illette, ezáltal a' betegre való tulajdon munkálkodásáról győzetett meg. Mellyre nézve orvoslása alkal-mával 1773 ban a' magnet félre tette, vagy legalább azt csak ugy használta mint vezetőt 's ettől fogva a' betegeire való főmunkálódást, azokon saját kezeinek mozgatása által vitte véghez, és így alapítá azután meg az állati magnetismust, melly gyógyításmód akkor mindenek, nek figyelmét magára vonta. Mesmer ezen gyógymódot eleinte csak a' maga tulajdon körében gyakorolta, és következő írásai által: „*Schreiben an einen auswärtigen Arzt, über die Magneteur*“ (Bécs 1774) és „*Schreiben über die Magneteur an das Publicum*“ későbbben tette azt közönséggé. A' közzélekedés ezen gyógymódról sok felé oszlott; köv-etkezései Mesmerre nézve jók voltak. A' honnan lett, hogy ő saját há-zában egy kis magnesi kórházat állita fel 's ott az alva való járás je-lenségeivel is megismerkedett ugyan, de még titokban tartotta. Azon-ban a' természettudósok és orvosok csaknem egy szívvel lélekkel kel-vén ki Mesmer ellen, mind azt, a' mit ő tett, csalásnak és ábrándo-zásnak vallották. 1775 Münchenbe hivatván, itt volt az a' szerencséje, hogy az ő gyógymódja a' választófejedelemtől is helyesnek esmerte-tett, 's M. a' tudományok müncheni academiájának tagjává választott. Bécabé lett visszatérése után természeti rendszere alapvonalait 29 tétel-ben adta elő. Dejez ellent nem állván, minden megmaradt abban a' vé-leményben, hogy ő valami titkos mód birtokában van, 's azzal teszi gyó-gyításait. Belé fáradván utoljára, kivált az orvosokkal való viaskodás-ba, azon időt, mellyet még Bécsben töltött, arra fardította, hogy fél-re a' világ lármájától, gyógymódját inkább kipallérozza. A' harmonicá-val is, mellyet épen ezen idő tájban találtak fel, 's mellynek hangrez-géseit hasonlóképen magnesi erőnek tulajdonítá, igen sokat vezződött. Minekutána Helvetiát 's Franciaországot beutazta volna, utoljára 1778 Parisba ment. Az ide való tudósokban 's orvosokban barátokat, pártfo-gókat találván, jónak látta itt telepedni le. Rendszerének tételei az Academiának elébe terjesztettek, melly azokat hosszas és tüzes vita után visszavetette. Az orvosi kar is kihuzta magát azon vizsgálás alól, melly alá Mesmer gyógymódját kívánta vettetni. Azonközben „*Mémoire sur le magnetisme animal*“ nevű munkája Genevában 1779 megjelent 's Mau-repas ministersége alatt 1781 Mesmerrel olyan egyezéség köttetett, mellynél fogva ő, a' keze alá bizandó intézetben (mellyre esztendőnként 10,000 livre ajánlatott) a' maga gyógymódját tanítsa, — ezenkívül még 20,000 livrevel biztatta az uralkodás, ha magát megkülönbözteten-di. De a' nevezett ajánlatot Mesmer el nem fogadta, mivel nem akart olyan melleseges feltételekbe avatkozni, mellyektől félt, hogy találmá-nyának hamis színt adhatnak. Ennek pótlására barátjai ugyan Paris-ban 100 aláírást, mindeniket 109 Lajos arannyal, ajánlának neki, arra, hogy leczkéket tartván, taníthasson; de az azok a' tartománybeliekkal sokkal többre menvén, belőlök csak 1/2 milliót fogadott el, 's azokat magnesi gyógyintézetek felállítására határozta. És így Franciaország-nak nevezetesebb városaihan 20 oskolánál kevés idő alatt több lett; (mellyek egyszersmind ezen nevezet alatt „*harmonicai társaság*“, vala-mi titkolódó színt öltöztek magokra, elterjeszték az új tudományt Olasz-országba, 's a' francia gyarmatokba) mind a' mellett is, hogy az or-voosi kar, egy épen e' végre rendelt biztosság' rossz hiradására, forma szerint átkot hirdetett minden francia orvosok ellen, valakik Mesmer tudományát akár irományok, akár ajánlatok által terjesztik vagy gy-a-korolják. Az alatt Mesmer érdekes esmeretségeket kötött Franciaor-szágbán, a' többek közt La Fayettevel, és Washington-nal. De a' francia revolutio, mint magára, ugy gyógyintézetire nézve sem lett kedvező Franciaországban. Mert minden jószágaitól megfosztatva, csak futás által szabadithatta meg életét a' guillotinetól. Hátra lévő napjait

hazájában Frauenfelden élte le csendességben, egy mindazáltal, hogy az állati magnetismus által való gyógmóddal foglalatoskodni soha meg nem szűnt. Francia nyelven több kis iratokat adogatott ki, mellyekben rendszerét csak futólag és minden öszvefüggés nélkül magyarázta. Későbbben dolgozott munkáit halála előtt kevéssel adta Wolfartnak, ki azt, ilyen czim alatt: „*Mesmerismus, oder System der Wechselwirkungen, Theorie und Anwendung des thierischen Magnetismus*“ (Berlin 1814) adta ki. Mesmer meghalt Mörsburgban 1815. Tudományának és gyógmódjának, a' nélkül, hogy értelmes partolói, annyivalinkább gyakorlói volnának, már ma csak emlékezete van. P.

MESOPOTAMIA, vagy a' folyók közötti földnek nevezték a' Görögök az Euphrat és Tigris közti 's éjszokról a' Taurus és Magussal határos tartományt. Éjszaki fele hegyes és gabonával, borral 's legelővel bővelkedő, — a' déli ellenben sík, száraz és terméketlen volt. Városai közül említést érdemelnek: Charran v. Charrae, Zoba, Antiochia, Migdoniae, Singara. — Régenten Mesopotamia Nimrod országához tartozott; mintegy 200 esztendővel K. sz. e. Kusan Rischataim, mint Mesopotamia királya jelenik meg, kinek a' Sidók is 8 évig adót fizettek 700 K. e. az Assyriaiak foglalták el. — Trajan 106 K. sz. u. a' Romaiak hatalma alá hódítá, de ezektől a' Persák foglalák azt el, — 's utóbb arab nemzetségek bírták. 1218 Dschingischán tevé magáévá, de 1360 Tur-Ali-Beg külön országot állított fel belőle. 40 évvel később Tamerlán foglalta el, és 1514 Ismael Sophi a' persa birodalomhoz csatolta. 1554 előbb fele, 1637 IV. Amurat zultán alatt egészen a' Törököké lett, kik azt maiglan bíriák. Nagysága 1700 nsz. mf. Sz. E.

MESSA DI VOCE, az éneklésben a' hangoknak lassankénti emelkedő dagadása. —gy.

MESSALINA, 1) Valeria. Ezen elhíresztelt romai császárné, Messala Barbatus leánya és Claudius császár felesége, azon hirt hagyá maga után hogy bujaságra minden kor legszemtelenebb asszonyait feljűlmutta. A' császár házához tartozó minden férjfi, szeretője volt; tiszték, katonák, rabszolgák, színjászok; ő semmit sem tartá alacsonyának. Nem elégedve meg azzal, hogy magát a' gyalázatnak kitevé, a' legnemesebb romai asszonyokat kinszeríté, jelenlétében hasonló kicsapongásokat vinni végehez. Ki neki engedni nem akart, halállal büntette. Végre még férje éltében Cajus Silius senatorral, nyilvánosan öszvekelni bátorzkodott. Narcissus, a' császár szabadosa és kedvence, hajdan Messalinának szeretője, felfedezé Claudiusnak, ki épen távol vala, nője ezen új gyalázatos tettét. Minthogy pedig a' császár késedelmezék nője megbüntetésével, 's Narcissus átlátá, hogy tulajdon élete forog veszélyben, ha a' császárnénak sikerülni fogna, gyenge férjének ismét kedvébe jutni: ő maga ada parancsot néhány megbizottaknak, a' császárné alattomban megöletésére, Kr. n. 40 eszt. 2) Statilia M., harmadik nője Neronak, kinek megholta őt a' magány életbe dönté vissza. Ezután idejét a' szónokság és szép művek tanulására szentelé, 's benne némelly hirt szerze. —h—

MESSENIA, a' legtermékenyebb tartomány Peloponesusban, nyugotról Lakonikával 's éjszokról a' Reda vizével határos. Fővárosa Messene, Ithome nevű hegyi várával. Methone, Korone és Pylos valának kikötős városai. Nevezetesek, a' Messeneieknek a' Spartaiakkal viselt háborujik. Az első K. sz. e. 743 kezdődék 's 724 tartá. 20 évig vitélkül oltalmazák magokat a' Messeneiek Aristodemus királyok alatt a' Spartaiak ellen, kik az Athenéiekkal egyesülve rontottak be földjükre, de Ithome erősségek elvesztével meghódítottak. 40 évvel később ismét felállottak, 's elkezdődött a' második messeniei háboru (I. ARISTOMENES), mely az ő tökéletes meghódításokkal végződött. Sz. E.

MESSINA, igen régi, 's rangjára nézve második városa Siciliában. Egy fellegvár védi; jeles kikötője 1782 szabad kikötőnek nyilatkoztatott.

Selyemmel és selyemszövetekkel való kereskedése nevezetes. Van érseki lakása, és egy la Loggia nevű igen szép kórháza. 1783 iszonyú földrengés elpusztította, úgy annyira, hogy 90 ezernyi lakosiból alig maradt meg 30,000; de most már újonnan 60,000 lakosa van. Sz. E.

Messzelátócsó, olyan eszköz, melly által, valami csőbe tett üvegek segítségével a' tőlünk távol eső tárgyakat tetemes nagyításban tisztábban látjuk mint pusztá szemmel, vagy még azokat is láthatókká tesszük, mellyek pusztá szemmel egészen esmeretlenek maradnának. Miat-hogy itt minden leginkább az üvegeknek egymáshoz való illendő helyeztetésétől függ, e' pedig a' tárgyak távolsága különbségéhez képest, a' rövid és messzelátású szemekre nézve, változó: a' csövet, a' mint kívántatik, úgy kell hosszítani vagy rövidíteni. Ez egy vagy több egymásba taszítható csövek által esik meg, ide járulván még az is, hogy egy a' hasznovételnél hosszú messzelátócsó, ha öszvetéttetik, igen kis térbe szoríthatatik. A' messzelátócsónek feltalálása kétséges. Nevezetes időszakaszt (Epocha) 1608—1609 olta csinálnak, mikor illyeket először és nagy áron a' hollandi pápaszem-készítők adogaták el. Paduában 1609 Galilaei találta el azoknak öszvetétele módját, és ez időtől fogva ő maga sokkal tökéletesebbeket készített. Ezen első messzelátócsövek (mellyek hollandiaknak, vagy Galilaeieknek neveztettek) csak egy domboru elő- (tárgyi, objectiv) és egy völgyes hátulsó (szemi, ocular) üvegből állanak, mellyek úgy helyeztetnek, hogy amannak (távolabb eső) égető pontja ennek (közelebbi) széljelvető pontjaival öszvejön. Minthogy pedig a' messzelátócsövek későbbben szinte az elégségig megjavítottak, azoknak nevezett rendelése, már ma csak a' zsebbeli messzelátó csövekben használtatik. A' messzelátócsövek az újabb időkben dioptriái- és catoptriáikra osztatnak. Amazokban, a' távoli láttárgyak észrevehető közlést és nagyítást átlátszó üvegek vizsk végébe, emezekben pedig tárgyüvegül egy tükör szolgál. De messzelátócsövek alatt többnyire most is csak az első neműeket értik, az utolsókat pedig tükör messzelátóknak (*Spiegeltelescop*) nevezik. A' csillagvizsgálói m. csövet közönségesen megkülönböztetik a' földi m. csőtől. Amaz egy domboru tárgyi és egy- hasonlóan domboru — szemi üvegből áll, mellyeknek mind két égetőpontjuk egybejön. Ezt Kepler találta fel, de csillagokat először Scheiner vizsgált vele. Benne minden tárgyak felfordulva látszanak. Haszna mind azáltal először az, hogy nagyobb látmezeje van; továbbá itt nem szükség hogy a' szem a' szemi üveghez nagyon közel tetesék. Azon tökéletlenségét, mellyel a' tárgyakat felfordulva állítja elő, azzal akarták jóvá tenni, hogy az üvegeket messzebb tették egymástól, és egy második szemüveget is alkalmaztattak bele; de így a' világosság sugárainak eltávoztása igen nagy lett. E' helyett, a' földön lévő tárgyak nézésére, a' földi messzelátócsó (először Rheita Antal Mária irtale 1665) jött szokásba, melly 4 domboru üvegből áll. Ezek közül a' tárgyi és a' harmadik szemüvegnek égetőpontjai egymással, az első és a' második szemüvegnek égetőpontjai pedig tulajdon égetőpontjaikkal jönnek öszve. Ezeket úgy kell nézni, mint két csillagvizsgálói messzelátó üvegeket, mellyek közül, az a' mellyik a' két első üvegből formáltatott, főképen nagyit, — a' két hátulsóból álló pedig a' képet visszafordítván, azt ismét igazán állítja elő. A' földi messzelátócsót úgy változtathatjuk csillagvizsgálóivá, ha belőle két szemüveget kiveszünk. Minthogy 4 üveg a' világosságot mindig gyengébbé teszi, amaz soha sem olyan világos, mint ez. Legközelebb több javítást is igyekeztek a' földi messzelátócsövekben tenni; nevezetesen raktak bele 5—6 szemüveget. De miolta a' tükörmessze-látót feltalálták, azolta ezeknek semmi hasznok nincs, és mindnyájan különbféle alkalmatlanságokkal vagynak öszveköttette Legnevezetesebb javítása a' messzelátócsöveknek az, mellyet azokon Dollond tett. Mert ő volt az, ki azon szinszéljelosztást, melly a' közönséges üvegekből készült messzelátócsövekben, a' világos tárgyaknak úgy tet-

szó tarka párkányok miatt, azoknak tisztaságát akadályoztatá, semmivé tette (achromaticai messzelátócső). A' messzelátócsők használására fő és szükséges feltétel, hogy az a' tárgy, melyet nézünk, jól meg legyen világosítva; mert a' nagytítás nevedésével, a' tárgy tisztasága kisebbedik, és a' gyenge világosságban egészen oda lesz. — A' messzelátócsőnek, mikor azt használni akarjuk, erős helyheztetést kell adni. Azt a' készüléket, mely által ez végebe megy, messzelátó állásnak nevezzük. Ez három mozgatható lábból áll egy hasonlóan mozgatható közép darabból, mely, míg a' lábak kiterpesztetve állanak, függő irányban támaszul szolgál a' messzelátócsőnek; és egy ezen mozgatható polczából a' messzelátócsőnek, melyhez az erősen lekapcsoltatik. Ilyen álláson, mely különös czélokhoz képest ismét más tulajdonságokkal bír, a' messzelátócsövet, akármely magasságba és a' tetőponthoz vagy vízirányos félkarika szerint minden irányba lehet vinni, 's ahban megtartani.

P.

MESTIZEK (spany. Mestizos, a' latin mixtus-tól), így neveztetnek déli Amerikában 's nyugoti Indiában azok, kik europai atyától 's amerikai anyától, vagy megfordítva, származnak. Közönségesen arcok színe rótebb mint az Europaiaké, 's kevés szakálok van; a' Spanyoloktól eddig megvettettek, 's spanyol Amerika lakosainak harmadik osztályát kérik.

—cs.

MÉSZ (Mészföld). Ugy látszik, hogy ez a' legszélesebb kiterjedésű test az egész természet országában, mivel nem csak az érczek, hanem az állatok és növények országában is feltaláltatik. Állati substantiák, melyekben különösen sok mészanyag van, a' csontok, csigák, korallok és tojáshéjak; kevesebb van a' növényekben. A' mész, mint ércz, részint félkemény. részint igen is puha. Tűzben a' legkeményebb ércz mészanyagok is porhanyóvá égnék. — A' mész soha sem fordul elő tisztán a' természetben, hanem sok idegen substantiákkal, leginkább pedig szén-savanyval keverve. Ha tiszta mészföldet akarnak nyerni, tiszta szénsavanyu mészre kell fejez hévségig a' tűzön tartani, platina olvasztógelyben. Az illy tiszta állapotra hozott mész, szürkés színű, égető izű, de nem annyira mint a' nehézföld és strontia, megemészti az állati anyagokat, melyek vele bizonyos ideig öszveérintésben maradnak, a' legerősebb tűzben is magában el nem olvad, de mihelyt valami más földel elegyittetik azonnal üveggé válik; minden savanyakban felolvad; kénsavanyval gipszet formál 's a' kék plántanedveket zöldre festi. A' szabad levegőn hamar megelégszik vízzel és szénsavanyval, melegmérséklete nevededik, sulyosabbá lesz 's elveszti égető és étető izét. Ha egy darab tiszta mészre, lassanként vizet öntünk a' megelégedésig, tapasztaljuk, hogy az első részt nagy hirtelenséggel el issza, a' nélkül hogy nedvesnek látszanék 's hogy néhány pillantatokkal azután duzzadtabb lesz, porrá válik 's elegendő melegséget nemz arra, hogy a' beitt viznek egy részét gőzzé változtassa 's hogy a' belémártott kőgyertyákat meggyujtsa; sőt a' setétben világítani látszik. A' víz és mész kölcsönös egymáshatásának resultatuma ezen két test öszveérettése (*Kalkhydrot*), melyet közönségesen vízben oltott mésznek neveznek. Az oltott mész körülbelül 450—520 rész vízben olvad fel 's ezt az olvadékot mészvíznek (*Aqua calcais*) nevezik, mely gyenge alkali izű, 's mely a' violaszínt sárgazöldre változtatja. Az oltott meszet hat oldalú prismákba lehet kristályoztatni, mint Riffault és Chompré, Gay Lussac 's mások tapasztalták. Mikor az étetómész a' szabad levegőn felduzzad 's porrá válik az atmosphaerából magába szit nedvesség miatt, levegőben oltott mésznek nevezik, 's ekkor mindig van benne szénsavany is a' vizen kívül. — A' mésznek következő játékfajai fordulnak elő: 1) Mészspáth mely a' természetben elég bőven találtatik, 's rhomboederekbe, kőökbe, hatoldalú kettős pyramisokba 's hatoldalú oszlopokba kristályozdik, a' legkülönbkülönb félebb változásokkal, mint nem semmi más ércz; közel

hétézer féle kristály játékfajokat olvastak meg. A' levelrendelet világosan rhomböeder irányzatú; kristályzódik azonkívül kristálymasszában, mint csepegőkö 's mint kövéválasszer. Víziszta, színtelen, de azonkívül a' sárga, szürke, zöld, veres, barna és kék színeknek sokféle árnyékolatjaival is játszó a' vele vegyült ércz-oxydumok miatt; fénye üveg és gyöngyösigafény, ritkábban viasznemű 's átlátszó, kifejelet kettős sugártöréssel; szagatlan, izetlen; a' melegben fosforescál, nagyobb melegben el, de vízben nem olvad fel. A' mészpáth a' földhég formálódásának minden időkorában előjön a' meneteleken, 's a' legkülönbözőbb kő és ércz-nemek kísérője. Vasolvasztáskor pótléku szolgál; szüksége van reá a' chemicusoknak és patikásoknak is. 2) Rostos mész, csepegőkö, ágas-bogas, korall vagy csemete, gömbölyű és vese formákban, belől üres; hó- és veres fejér, vagy a' különbözőféle ércz-nemek miatt különböző színű; alkotja rostos. 3) Szemes mész, párisi és carrarai márvány, a' kő és képfaragók márványa, de a' mely nevezet alatt a' mésznek több fajait értik 's már a' legrégebb idők óta sokféleképp használták, valamint hogy annak nagyszámu változásait is különböztették meg. A' fejér és egyszínű (u. m. szobor vagy állóképmárvány) különösen képfaragó mnkákra használtatik; a' tarka, pecsétes és eres (u. m. architecturái) márványt, oszlopokra 'sat. választják. Görögországban a' templomok és paloták tetejét fedték márvánnyal; Egyiptomban palotákat építettek márványból; Olaszországban, Németország több tájain, a' Harza erdőnél, a' Bayreuthiban 's Magyarországon, ezen követ oszlopoknak, párkányzatoknak, grádusoknak, oltár és asztallapoknak, sírköveknek, falak öltözetjének, urnáknak, gyertyatartóknak, pixiseknek 'sat. dolgozzák fel. A' márványmalmokban készítik továbbá a' gyermekek előtt esmeretes márványgolyóbisokat. 4) Mészkő, kisebb nagyobb tisztaságu tömött mészmassa, rendszeren szürke, de más különbözőfe színekben is. Nagy hegymasszákat formál, az átmenetel különösen pedig a' területek idejéből, a' mikor sokféle alakzatok tevő-része. Különösen szolgál, mint építőkö, a' föld javítására a' nedves, agyagos mezőkön, mint hozzáadalek a' vasolvasztásnál, különösen pedig égetve a' vakolat készítésére. A' mészégetés vagy szabadon rakásokba halmozva, aztán agyaggal behányva, 6—8—10 napig lánggal égő tűz által, vagy helyesebben kemenczékben történik, melyeknek építése igen különböző. Az így égetett meszet, oltatlan vagy eleven mésznek nevezik. Ezen tekintetben megkülönböztetik a' kövér, sovány és hydraulicus meszet vagy vakolatot. Az első legrosszabb; sok idő kell reá míg magában megszárad a' levegőn, nedves helyeken 's a' víz alatt soha sem szárad meg, azonban sokszor használtatik, mivel sok vizet és fövenyet felvesz. Jobb a' sovány mész, mely a' levegőn mindjárt megszárad. A' hydraulicus mész végre, nedves helyeken 's a' víz alatt szárad meg, 's minden vegyítés nélkül használtathatik. A' tömött mészkőnek egy játékfaja, a' lithographicus kő, mely kömetzésre használtatik. Különösen szép, találtatik Solenhofenben, Baviariában. 5) Kréta, egy uralkodólag fejér színű, részint lágy, részint porhanyu, részint alig kemény mészmassa, mely a' legfiatalabb területidőszakban, jó nagy hegymasszákat formál 's mint építőkö, írásra és rajzolásra, ház és szobafejéítésre, mint festék, téglék készítésére, földjavításra 'sat. használtatik. Ennek egy játékfaja az u. n. hegyi-téj, mely tajték alakú 's öszveállású; sárgásfejér, finom de sovány tapintású 's igen festő, mely nálunk is Liptó Vármegegyében a' Deménfalva mellett lévő sárkány barlangban találtatik. — 6) Márga (agyag, csapó föld) a' mésznek agyaggal vagy fővényel, vagy mind a' kettővel való vegyülete. Különösen az agyagos és homokos föld javítására 's mint építőkö használtatik. Más kevésse fontos játékfajai a' mészkőnek a' disznókö (Stinkstein), haltojáskő (Oolithus), bojsókö, mésztöfa (*Tophus calcareus*), travertinó, julanit, barnamész, tajtékmész, pála-spáth (*Spathus schistosus*) 'sat.

A. Balogh Pál.

METAPHORA (általvitel), azon figurai vagy ábrázoló kifejezés a' nyelvbén, mellynél fogva valamely tárgyat, hozzá hasonló tárgyak előterjesztése által, világosabban 's hathatósabban előadni igyekezőnk. A' metaphorai praedicatumok, megkülönböztetnek a' szorosabb értelemben vett metaphorától. Amott a' fő megfogás nem változik, 's csak a' leírandó tulajdonságok cseréltetnek el hasonló előterjesztések által, mellyeknek nagyitva 's erősítve kell a' képző tehetségre munkálniok 's az érzékben kijelenteniök, úgy hogy az által valamely tárgy, a' beszéző vagy író czélja szerint, emeltessék vagy alacsonyítassék, p. o. „az élet tavaszá“, „a' status kormányja“, „a' beszéd tüze.“ A' szorosabb értelemben vett metaphoránál pedig a' hasonló előterjesztések egészen felcseréltetnek, 's a' hasonló a' tárgy helyett tétetik. Az öszvehasonlításai pontokra nézve a' metaphora általjában háromféle lehet: 1) melly az érzéki tárgyat lelkeséssé teszi, p. o. „a' haragos vihar“, 2) melly a' lelkes tárgyat testesíti p. o. „a' sir éjeleiből világítanak érdeme csillagai“, 3) melly a' hasonlót ugyan azon sphaerákban bizonyos tárgyra általteszi, p. o. „az ezüst hold“. Az első nem, személyesítésbe megy által. Tulajdonképen a' második nem nevezetik metaphorának, 's úgy nézetik, mint rövidített ALLEGORIA (l. e.). Az utolsó nem, rövidített hasonlatosság. Egyébiránt a' kifejezés rövidsége és ereje teszi fő jelességét a' metaphorának. Ujsága mutat az eredeti elmésségre. A' metaphora végre az elmésségnek és képzelőtehetségnek szüleménye, melly rövidsége és élénksége által inkább tartozik a' szónoki, dramai és lyrai írásmódba mint a' hasonlítás; de használásának mértéke is a' jó izlésű szónokra 's költőre mutat. Metaphorainak közönségesen minden ábrázoló kifejezés nevezetik, különösen pedig olyan, melly magában metaphorát foglal.

—h—

METAPHRASE, valamely költeménynek, kötetlen írásba való átéléte.

METAPHYSICA, a' theoretica philosophiának fő tudománya, mellynek tárgya az érzékfeletti (metaphysicai) esmeret; másként *transcendentalis philosophia*, tiszta speculativa philosophia. Görög nevét e' tudomány történetből vette; de bizonyos, hogy Aristoteles azon könyveiben, mellyek később ama' felülírást kapták, mellyből öszvevázás által e' név eredett, azon tárgyakról is értekezett, mellyek a' philosophia ezen theoreticus részének eleitől fogva fő foglatját tették, és a' melly nem az esmeret formájáról, hanem annak létalapjáról és legfőbb tárgyairól (vagy az esmeretnek materialis okfejeiről) értekezik, és azért kivált a' logicával ellentétben materialis philosophiának, az empiricus természet tudománnyal ellentétben pedig különösen metaphysicának nevezetett. Ez abban a' mértékben is főrésze a' philosophiának, hogy a' philosophiai minden nézetek különbözése főképen a' metaphysica különféleségétől függ és abban tűnik elő. Azért is nevezték azt különben első és legderekasabb philosophiának, és a' metaphysicus, metaphysicai, metaphysica nevezet, gyakran egyértelműleg használtatik a' philosophus, philosophiai és philosophia nevezettel. Mert főképen az a' fő pont minden philosophálásnál, hogy mit tartunk a' dolgok alaplényének, és miként tartjuk annak esmeretét lehetségesnek; 's épen e' szerint különböznek a' metaphysicának, 's általjában magának a' philosophiának is, rendszerei. Wolftól fogva, ki annak a' tudományos alakot adá, feloszták azt metaphysicai ontológiára, cosmologióra (ezt ismét metaphysicai testtudományra és lélektudományra — pneumatologia, — mellyhez a' metaphysicai psychologia is tartozott) és metaphysicai theológiára; amabban a' létnek legelvontabb megfogataiból (metaphysicai megfogatokból) indultak ki, hogy azután azokból a' világnak 's istenségnek lényét kimagyarázhassák. Ka'nt pedig különösen vitaták, hogy mi ezen értelmi megfogatok által nem vagyunk képesek magokat a' dolgokat megismereni, mindazáltal a' metaphysica helyére csak annak criticáját tevé, mi-

ben öt tanítványi követék, ámbar ő emlékezik a' természet és erkölcsök metaphysicájáról. Az érzékfeletti tárgyak tudománya, ugy vélekednek ők, nem lehetséges; mivel az érzékfeletti tárgyak, és a' dolgok magokban véve szemléletben nem adatnak, vagy mivel ezek lehetséges tapasztalás tárgyai semmiképen nem lehetnek. Az ideák pedig olly esmeretek, mellyeknek tárgyai meg nem határozthatóknak 's meg nem esmertethetnek, 's csupa regulativumai a' tapasztalásnak, ellenben minden esmeret csupa subjectiv. Azonban a' léleknek azon szüksége, hogy egy magasb, philosophiai világnézetet nyerjünk, csakugyan nem nyugtatható meg magát olly resultatummal, melly a' tapasztalati esmeretet legbizonyosabbnak tartja; ahoképest csak hamar Kant után sok metaphysicai rendszerek léptek fel, mellyek a' Kant által méltán eltolt régi metaphysica helyét mélyebb vizsgálatok által elfoglalni törekedtek, a' midőn a' megesmerésnek objectiv értékét, és az eszméletnek a' tudásban önmagával egyezését kisebb vagy nagyobb mértékben a' philosophiálsnak alapkvánati gyanánt tekintették. Bár melly különbözők 's változók legyenek is már ezen metaphysicai nézetek és rendszerek, 's bár melly bizodalmatlanokká lettek is annál fogva egy illy tudomány iránt az emberek; mindazáltal ez semmit sem bizonyít maga a' metaphysica ellen, hanem csak a' lélek szabadságát és annak ingerlékenységét mutatja, melly nélkül könnyen tunya materialismusba süllyednék. Egyéb iránt az igazság egyik nézetben sincs ugyan kimerítve, de igazság nélkül általján fogva semmi nézet nincsen is, és mindenütt önmunkásság kívántatik az ahoz közelitésre. De a' léleknek ama' nemes szabadsága, a' szükszívü despotának, ki mindent, még a' szabadságnak legbelsőbb mozdulatját is eltörtené, 's ez az önmunkásság a' felülletes világi embernek, a' tunya empiricusnak és a' mysticusnak, gyűlöletes; miért amaz a' metaphysicát a' statusra és a' polgári jó rendre nézve ártalmasnak állítja, mint Franciaországban történt az ideologia nevezet alatt, az utóbbiak pedig azt gyakran hasztalan vájkálásnak kiáltozzák, a' nélkül, hogy azt esmernék. Mivel azonban a' metaphysica a' legnehezebb philosophiai vizsgálatokat foglalja magában, mellyekhez nem közönséges philosophiai éles elme és értelmi kimivelődés kívántatik, tehát ennél fogva ez a' kifejezés: metaphysicai, méltán nyerte a' nehezen álltatható, mély értelmű, és a' közönséges nézetben felülemelkedett — mellékjelentést, melly felett a' közönséges értelemlnek meg kell magát az itélettől tartóztatnia.

A. B. S.

METASTASIO (Pietro Antonio Domenico Bonaventura), szül. Assisiben 1698, tulajdonképi neve Trapassi; atyja közkatoná volt. A' költészet szeretete korán felébredett benne, kivált Tasso olvasása után. Már gyermekkorában verselt 's improvisált; de gyenge idegrendszere miatt az utolsóval fel kelle hagynia. A' híres törvénytudó, Gravina, magához vevé, nevét görögre változtatá (Metastasio), 's nem csak nevelésére fordított gondot, hanem halála után (1717) minden vagyonának is örökösévé nevezé. A' 19 évü M. kényelmes állapotbaléven helyezve, egészen költői hajlandóságának élt, 's az akkorban nevezet Mária Romanina, későbbi Bulgarelli, énekesné vezérlése alatt, az újabb olasz operának alkotójává lett. Már élte 14 ik évében irt egy „*Il giustino*“ címü operát. „*Didone abbandonata*“ operájával, melly 1724 Nápolyban Sarti muzsikájával adatott, mint lyrico-dramai költő olly nagy hirre kapott, hogy VI. Károly 1729 Bécsbe hívná 's esztendei 4000 forint fizetéssel udvari költőjévé nevezné. VI. Ferdinánd spanyol király, ki az ő operáit Farinelli éneklése által megkedvelte, hízkelkedő ajándékokkal tisztelte meg. 1782 April. 12. halt meg. VI. Pius, ki akkor Bécsben volt, meglátogatá 's apostoli áldását in articulo mortis küldé neki. Nevezetesebb munkáit operák 's muzsikai cantaták teszik, mellyek 1748 „*Opere drammatiche*“ cím alatt Velenczében kilenczedszer jelentek meg, 's Parisban és más helyeken is. — Munkáiban a' legtökéletesebb tiszta-

ság, világosság, csín, 's nyelve vonzatos folyama, teszük őt nemzete classicusainak sorába; névszerint pedig a' legszelidebb helyeshangzat, a' legnagyobb könnyűség 's a' kifejezettel teljes rhythmus ariáiban, canzonettjeiben 's dalaiban. A' költői helyezetek létalapos vonásait teljesebb rövidséggel kivüle tán költő soha sem vala képes adni. M. végtől végig muzsikai, de nem festő. Melodiai könnyűek és tetszetősek, de némü változásokkal sokszor ismételtetnek; ha néhány darabjait olvastuk, minden munkáit esmerjük. Csudálatos szerencséje, mellyre M. Európában 's kivált az udvaroknál kapott, azon körülménytől függött leginkább, hogy nem csak hivatala, hanem manierjánal fogva is udvari költő volt. Fényeskedő felületesség, mélység nélkül; prosai gondolatok válogatott költői nyelvbe öltöztetve; udvarias kimelés mind a' szenvedélyek, mind a' balszerencse, mind a' vétkek festésében; az illendőség törvényeinek szemelött tartása s. t.: olly tulajdonok benne, mellyeknek tetszést kelle nyerniek az ugy nevezett finomak világ előtt. A' színen M. kevés darabja maradt meg, mivel a' megváltozott muzsikai izlés duo-trio és nagy finaleket kíván, mellyek amott nem találthatók. —cs.

METELLUS. 1) Quintus Caecilius, macedonicus melléknevet nyert, a' macedoniai koronára vágyók meggyőzése, és Macedonia tökéletes meghódítása által, melly ezután mindig római tartomány maradt. Erre consullá választatván, Spanyolországban Viriatus ellen is szintolly szerencsésen harczolt, mellyre K. e. 132 censori hivatalt viselt. Agg öregségben halt meg, négy fíjat hagyván maga után, kik mind legfelsőbb országos méltóságokat viseltek. 2) Quintus Caecilius M. a' numidiai fejedelemmel, Jugurthával, szerencsésen viselt háborujáról numidiának is nevezetvén. Sallustius igen munkás, eszes, és bajnok hadvezérnek 's szeplőtlen és nemes, noha régi nemességében egy kevésse kevélykedő férjfiúnak festi. Marius, ki őt, megsértetettnek vélvén magát általa, engesztelhetetlen gyűlölséggel üldözé: annyira vivé a' dolgot, hogy kénytelen lön Romát elhagyni, és Smyrnába vonult. De a' legnagyobb tisztelttel hivatott vissza, 's Romába bemente diadalhoz hasonlita. Hasonnevü fíja, ki magát a' szövetségesek háborujában és Lusitaniában Sertorius ellen jelelé ki, Pius melléknevet nyert, azon gyermeki szeretetéről, mellyet atyja visszahivatásáért tett esdeklései által mutatott. X.

METEMPSYCHOSIS és METENSOMATOSIS, I. LÉLEKVÁNDORLÁS.

METEORKÖVEK, I. LEVEGŐI TÜNEMÉNYEK.

METEORVAS, I. LEVEGŐI TÜNEMÉNYEK.

METHODUS utat vagy módot jelent, melly szerint valamit megvizsgálni és elérni kell, ugyan azért a' methodus rendszeres munkálatot tesz fel. A' logicában értik a' methodus alatt az esmeretekkel való olly bánásmódot, melly az ész tisztán gondolt szabályainál fogva esik meg, azért a' maniertől, melly inkább tapasztalati természetű, 's a' harmonia és egyirány aesthetikai érzésen alapul, meg is különböztetik. A' manier a' művészet' tulajdona; a' methodus szorosán tudományos formájú, melly az esmeretekre tudományos bélyeget rak fel. De mind a' mellet is a' szoros tudományos forma (systema) nem kedves az olvasó közönség nagy része előtt, azért magok a' szemlélődő tudományt tanítók, hogy kedvességet nyerjenek, el állottak a' rendszeres előadástól, felcserélvén azt a' fragmentaria móddal, mellynek azonban csak akkor lehet becse ha benne rendszeres a' gondolkodás, mint p. o. Platner Aphorismájában; — mert maga az aphoristicai mód is nem egyéb a' tudomány töredékben előadásánál, (modus fragmentarius) mellynek menetelét rendszeres gondolkodás szerint kell kimérni. Különbkülönbféle methodust követnek az írók, mint a' tudomány és tárgy célja kívánják. Legszorosabb a' mathematical methodus, melly a' meghatározások, axiomák, és megmutatások egymásba kapcsolása által nagy

világosságot szül állításaiban. A' philosophiában három fő methodus van, a' sceptikai, kritikai és dogmaticai. A' tudományban előforduló állításoknak kifejtetése és özverakása analytical és syntheticai methodusnak nevezetik. Popularis methodus az, melly a' tanuló ifjúság és a' köz rend elmebeli felfoghatóságához alkalmaztja magát; acromaticai methodus az, hol a' tanításmód nincs megszagatva közbenjáró kérdés és feleletek által, hanem a' tanító maga beszél szüntelen, 's végig tanítja felvett tudományát. Ez a' tanításmód inkább már felnőtt tanulókhöz alkalmaztatható, midőn az acromaticai methodus, melly kérdéses és feleletbe foglalja a' tudomány tanítását, 's mintegy a' tanítványt a' tanítóval beszélgetteti, inkább gyermekeknel és gyenge elméknél használható. Ehez tartozik a' catechetai vagy socratesi methodus is, mellyben a' tanítvány kérdezősködvén a' tanítótól, az ugy vezeti annak elméjét további kérdéseivel és feleletjeivel, hogy a' tanítvány magától rá akad arra, a' mit megakar tudni. Egyébiránt valamely közönséges és mindenütt helyt fogható methodusról szó sem lehet, mert annak magát, ha hasznos akar lenni, a' személyekhez és környülményekhez kell alkalmaztatnia.

Kállay.

METHODOLOGIA, másképp methodus' tanításmódja, vagyis arra való oktatás, mi módon kelljen valamely tudományt rendszerben tanítani és előadni. Rendesen öszve van ez kötte magának a' tudománynak encyclopaediájával. Kant idejétől fogva a' logicának egy részét is, melly a' gondolkodásnak tudományos formába öntését tanítja, methodológiának nevezték el.

Kállay.

METIS, vagy MAETES Athené anyja, Oceanus és Tethys leánya, legtudósabb az istenek és emberek közt. Ritter ő töle származtatja a' Maeotis-tenger nevét, 's az ő szent lakhelyét a' Borysthenes torkolatjához teszi, hol anya gyanánt tiszteltetett.

X.

METONYMIA, névelcserélés, a' szónokságban azon beszédfigura, melly szerint a' viszonyi megfogások elcseréltenek, 's következőleg az előterjesztések, mások nevei által, mellyek velek viszonyban állanak, jeleltetnek meg. Illy viszonyi megfogások pedig a' dolog és tulajdonság, ok és munkálat, megelőző és következő, anyag és készítmény, jel és jelelt, tér és a' benne foglalt. Így ezen kitételben: az öröm könnyei, a' tulajdonság a' dolog helyett tétetik. 'S ezen kitételek: az ősz hajakac tisztelni, olajfaág béke helyett, királyi pálcza uralkodás helyett, kulacs bor helyett, tropusok, mellyekben a' fen nevezett viszonyok elcseréltenek.

—h—

METRE I. FRANCZIA DECIMALIS RENDSZER

METRUM I. VERSMÉRTÉK.

METROPOLITA vagy Metropolitanus, az érsek görög neve. Görögországban a' tartomány fővárosa metropolis nevet visel, 's mivel a' főváros püspökei megkülönböztettek, azért nyerék ezen különböztető czímet. A' metropolita feljebb való a' püspöknél, 's a' patriarcha alatt áll. Csak a' görög egyházban használtatik még ezen czim. Metropolita-templomnak az érseki anya- vagy főegyház nevezetik.

X.

METTERNICH. A' Metternich herczegi ház egy régi esmeretes rajnatajéki birtokos nemzetségből veszi származását, melly a' német birodalomnak a' 16. és 17. században 3 választófejedelmet, két mainzit és egy trierit, adott, 's már báró korában, még német birodalmi grófságra lett emeltetése előtt, a' német birodalmi gyűléseken ülése és szavazatja volt. Hajdani 6 ágaiból most csak az ifjabb — a' winneburg és beilsteini — van még, melly 1697 olta birodalmi grófi, 1803 Jun. 30 olta pedig birodalmi herczegi czímet viselt. Winneburg és Beilstein, a' hajdani trieri választófejedelemségben feküdtek, 's a' 17 század óta háborgatás nélkül a' Metternich ház birtokában voltak, mig ezek 1803 Franciaországnak jutván, helyettek a' Metternich ház ama' hajdani apátságot Ochsenhausen nyere Sváborországban, melly az

ochsenhauseni klostrom 's hason nevű mezővároson kívül Umendorf, Horn, Fischbach, Tannheim, Felső Sulmentingen és Alsó Sulmentingenből áll, — olly kötelezéssel mindazáltal, hogy Aspremont grófnak 850, Quadt grófnak 11,000, 's Wartenberg grófnak 8150 főt fizessen évenként. 1803 valósággal belépven e'beli jogai birtokába, 1806 a' rajnai szövetség formálásakor elveszté egyéb mediatisált fejedelmekként felsőségi jogait. Az újabb időkben főkép két országoember tevé magát híressé ezen házból. 1. Herczeg Metternich György szül. Koblenzben Mart. 9, 1746, jeles austriai országlár. 1773 olta cs. k. rendkívüli követ volt a' mainzi, trieri és kölni választófejedelmi udvaroknál 's a' vestfaleni kerületben. 1790 választói követ volt II. Leopold választásán és koronázásán, 1791 igazgató országlár az ujonnan elfoglalt Németalföldön, Albert szász-tescheni herceg és Kristina főhercegné alatt; 1793 és 1794 pedig Belgium visszafoglalása után Károly főherceg alatt, míg a' fleurusi csatában Németalföld ujra elvesztetett. A' rastadti congressusban austriai főbiztos volt, és 1810 fija távollétében, a' külügyek ministeriumát ideiglen igazgató. Felesége Beatrix Aloisia, Kageneck grófné volt. — 2. Herczeg Metternich Kelemen Venczel Nepomuk Lothár, arany gyapjas vitéz, cs. k. aranykulcos, austriai házi-udvari- és birodalmi cancellár, val. titk. tanácsos, birodalmi-értekező- és kül-dolgokra ügyelő, országlár, — az előbbinek fja, szül. Maj. 17, 1773. Ezen ritka észtehetségekkel felruházott kormányfi diplomaticai pályáját a' rastadti congressuson nyitá meg, mint a' vestfalai grófi collegium követje, — 1801 gróf Kobenzl Lajos — gróf Elz követője — őt a' dresdai követséghez küldé, 's ott maradt, a' német pótló ügy iránti értekezések folyta alatt. Midőn az 1803 's 1804 közötti tölben gróf Stadion Filep gróf Sauraut sz. Pétervárában felváltá, helyébe a' berlini udvarhoz gróf Metternich Kelemen ment, azon rendkívül fontos időpontban, midőn az Angolországgal ismét kiüttött háboru, Hannoverának őrizettel megrakása, az angol követeken elkövetett erőszak, Napoleon consulságának örök császárságra változtatása, Enghien herceg megöletése, Napoleon bitorlásai Olaszországban, a' harmadik coalitio öszveállását okozták, 's nem sokára Haugwitz gróf helyébe Hardenberg báró lépett be a' ministeriumba. Metternich gróftól azon dicsőség, hogy ő a' porosz neutralis birtok megsértése, 's az ulmi szerencsétlenség után, Sándor orosz császárnak 's Antal austriai Főhercegnek Berlinben létekkor, Austriát, Orosz- és Porosz-országot Napoleon általános monarchiára törekvő tervei ellen, egy szerződés által felfegyverkeztette. Ezért a' szent István rend' nagy keresztjét nyéré. Az austerlitzi ütközet, a' Haugwitz által Bécsben aláírt szerződés, és Poroszország szörnyű vesztesége, megsemmisíték annak olly közel lévő szerencsés gyümölcseit. — Gróf Kobenzl Lajos helyébe gróf Stadion lépven a' külügyek ministeriumába, ez, 1806, gróf Kobenzl Filep helyébe Metternich gróftól küldé Parisba, ezen bajos állápontra, hol Napoleon mindennapi megtámadásinak kitétetve, jó következással munkálkodott Austria javára, 's a' francia főemberektől is szerettetett és tiszteltetett. A' mit ő 1803 Berlinben több szerencsével kezdett, mintakárki más ő előtte, 's a' mit 1813 dicsőségesen el is végzett, azt ő 1808 mély belátással és ritka állhatatossággal folytatta. Spanyolország felémelé magát Napoleon bitorlasi ellen, 's a' francia sasok elveszték győzhetetlenségök nimbusát. Ha Spanyolország és Portugalia meghódított volna a' mit az erfurti öszvejövetel is látszék biztosítani, ugy Austriának csak az a' szerencseje maradt volna még, hogy legutoljára vesse magát alá. Ezen meggyőződésből vette az 1809-ki hőesztendő eredetét, melly maga tehette egyedül az 1814-ki esztendővé lehetővé, jóllehet a' nagy és dicséretes megerőltetés sikere nem felett meg akkor a' várakozásnak. Majd egy időben a' vagrami ütközettel érkezett meg Metternich Parisból Bécsbe, később a' császár' ndvari táborában Komá-

romban tartózkodott, 's innen vezeté a' békealkudozásokat Magyar-Óvárott Champagni franciaia országlárral. A' békekötést Liechtenstein herczeg irta alá. A' külügyek ministeriumába, Stadion gróf helyébe, Metternich gróf, az ő helyébe pedig Parisba herczeg Schwarzenberg Károly jött. Napoleonnak Mária Luiza főherczegnével történt öszveke-lése volt e' békeség első következése. Ezen áldozat menté meg a' nagy veszéllyel fenyegetett Austriát, 's számára megbecsülhetetlen időt 's pihenést szült. Metternich gróf az új császárnét Parisba elkísérte. Az ő törekedései, mellyekkel az éjszaki időtlen zivatart elfordítani igyekezett, Napoleonnak kielégíthetetlen foglalási szomja által sikertelenek lettek. Még Dresdában is, hol Metternich herczeg őt legutolszor látá, egészen régi szerencsése fenhéjazásával volt eltelve, melly szerencse azonban már őt akkor elhagyá. — A' legnagyobb feladás volt most, minden szerződések 's lekötélézések, valamint a' bajos erkölcsi tekintetek kimelésével, mellyeket az erőltetett familiai öszveköttetés megkí-vánt, Austriát a' kedvező időpontban 's illendő erővel oda állítani, hova azt Europa ohajtá, 's hol nélkülü el nem leheté. A' híres sz. ilonai kéz-irat a' legfényesebb vallomás, milly nagy lelki erővel munkálkodék Metternich az europai emberiség nagy ügyében. Ő a' coalitiót szerencse-sen létre hozá. A' dicsőséges lipcsei népek-ütközete estéjén, Ferencz császár őt herczegnek nevezé ki. A' bécsi congressuson, a' kettős parisi békekötetésen, minden alkudozásoknál, mellyek a' világ új alakját, a' régi jogok és rend visszahozását illeték, az ő neve mindenek neve előtt sugárzik ki, 's a' történetírás nehezen mutathat egy oly kormányfít, ki ezen időben annyi fényes tettekkel tüngetté volna ki magát. — Nagy dicséretére szolgál Metternichnek, hogy mindezen országos elfoglaltatási mellett is a' tudományoknak és művészetnek nagy előmozdítója. Valamint Kaunitz alapítója, úgy Metternich új létre hozója volt a' bécsi egyesült művészeti academinának. Az austriai régiségek, a' történetírás 's a' diplomatica, főtárgyai gondoskodásának. Sz. E.

METZ, népes nagy város 32,000 lakossal a' Szeillé vizének a' Moselbe szakadtánál, — fővárosa a' moseli megyének. Hajdan szabad német-birodalmi város volt, de 1552 a' Franciaiktól elfoglaltatott, 's 1648 ugyan Franciaországna örökre átengedetett. Püspökje a' besanconi érsek alatt áll, hajdan a' trieri alá tartozott. Jeles épületei közé tartozik: a' káptalan, a' színház, 's az intendatura. Jeles pamut szöveti 's festő-gyárai vannak, 's eleven kereskedést üz gabonával, borral, eczettel, prémekkel, égettborral. Egy nagy pattantus és földmérői iskola is van itt. Környéke le Pecys messin-nek nevezetik. Sz. E.

MEXICO (mejico) alatt értetnek azon 19 szabad 's egyesült statu-sok, 's hat tartományok (ide értvén a' mintegy 28,500 nsz. mértföld terjedésü, és 300 ezer lakossal bíró éjszak egyesült indus földet is) mellyek hajdan új Spanyolországot tettek. Kiterjedése 76,297 nsz mértföld, lakosainak száma mintegy 8 millio. — Határai éjszakra a' szabad amerikai statusok, délről Középpamerika és az amerikai köztársaság, — keletről szinte a' szabad statusok és mexicói tengeröböl, nyugotnál a' déli vagy csendes tenger.

A' híres spanyol hajós társak, Solis és Pinzon, 1508 fedezék fel Yucataant, és 1518 Grijálva kapitány az úgy nevezett új Spanyolországnak keleti partjait megszáltá; 1519 Cortéz ott szállt ki, hol most Vera-Cruz fekszik, és onnan 1521 Mexicót, 1534 új Californiát, 's az egész tartományt meghódítá; 1540 óta Mexicót minden ötöd évben változó alkirályok kormányozák. A' délamerikai zendülés azon követke-zéseket szülé Mexicora nézve is, hogy az elmúlt 28 év alatt ez is szabadságát kivívá, és az eddigleni spanyol rendszer által nehezített, vagy épen elzárt utait az Europaiaknak megnyitá, esmeretséget 's viszonti befolyást nyerrév Európával. — Humboldt Sándor első volt ki minket Mexiconak földjével, polgári alkotmányával, 's lakosival megismertet-

vén, nekünk e' rémlaku földet leple alól kibontá. — Paus, Meiners, Rajnal's Robertson e' föld ós lakóiról igen gyalázólag írnak; de a' nevezetes két olasz író, Clavigero és Carli gróf, 's főként Humboldt Sándor, a' szorgalmas, vitéz 's istenfelő mexicói népnek mellyet, valamint a' Peruanusokat is vadságban tartottak, sőt abba mélyebbre süllyesztettek, történeti igazságaikat visszaadták.

Mexico régibb története K. u. 7-dik Században Aztekek 's Toltekek bevándorlásával kezdődik. A' régi Mexicora csak ósköru szobrok mutatnak, mellyek formája, 's alkotása Egyiptom mysticus korára, vagy Carthagonak tengeri utjaira emlékeztet. — A' Mexicoiak az egész csillagvizsgálati tudományt hihetőleg már régibb időkben ide költözött nemzetektől kölcsönözték. Az évet tizennyolcz hónapra, ezeknek mindegyikét 20 napra oszták, ezeket öt nappal pótolván, régi Egyiptomiakként egy évben 365 napot számoltak; 's minden 52-ik év leforgása után, 13 szökő napot közbe vetvén, rendes julianusi időszámolással éltek. — Mexicanak már a' természet függetlenségét biztosító fekvést ada, úgy hogy az ellenség bármí törekedését könnyen daczolja; dél 's nyugotról kettős tenger védi: kelet és éjszakra széles 's mély folyók, 's ezen kívül magas hegy bástyája van, melly déli Amerikát 's Columbiát Darien földszorosa által Guatemalával köti össze. Sem a' déli tenger melléken, sem a' mexicói öbölben, hol a' passatszél mindig fú, nem lévén kikötő hely, biztos partot még a' közönséges terhű hadi hajók sem találhatnak. Amott csak ezek a' kikötők: San Blas, Acapulco és Huatuleo, emitt csak St. Juan de Ulloa mellett. A' partok posványasak, a' tengermellék nem népes 's nem mivelt; a' folyamok torkolati iszapgátok által elzárattak. A' Haraco folyam 's a' tampicói kikötők tiz lábnyinál mélyebbre merülő hajót nem fogadhatnak be. — Mexico mintegy három lépcsőként emelkedik a' tenger színétől. A' legfelsőbb egy kopár, száraz, 's szörnyű nagy hegytér, melly délszakra meghaladván a' fellegek vidékét, 68,500 lábnyira emelkedik a' tengeren felül. Ezen hegytömegből vulkánok, 's 17 ezer lábnyi magas, örök hóval fedett, egyes tetők 's csucok állnak ki, 's a' két tengerpart felé a' föld lassanként lapul. Éjszaka felé e' hegyes táj szélesebb ugyan, de alacsonyabb; 's meghaladván 650 mértföldet déli határától, midőn egészen a' tengerig nyúló többes hegylánczról álhasíthatnák, 100 lábnyira szál alá. — E' hegyes tartomány, zordon 's hideg éghajlata miatt terméketlen; 's délszakra felé termékenyebb 's egészségesebb, ámbár itt szüntelen köd borong felette. A' tenger felé lejtő földtér mindennemű növénynek kedvezőbb, 's levegője mérsékeltébb 's egészségesebb. Itt fekszenek a' népes falukkal környezett még népesebb 's mivelt városok: MEXICO (l. e.) Guadaluaxara, Guanaxuato, Valladolid, St. Luis-Potosi, Pueblo de los Angeles (a' 7000 lábnyi magas hegyen fekvő ó Tlascala város) 90 ezer lakosával, Quaxetaro és Guaxaca. Itt a' középszerűleg mivelt föld 50 sőt 80-nal is kamatol a' mivelőnek; a' kukoricza 300-at is fizet; egy esztendei termés könnyen kivívja két évnek szükét; bőven terem a' pi-zangfa, manjok 's indus fige. A' tengermelléki táj ferőbb 's nedvesb; kigőzölgései miatt egészségtelebb; a' földnek rozsfelosztása 's a' telkek nagysága miatt nagyobb része pusztá; melly föld kevés szorgalom-mellett cukor, kávé 's gyapottal, fél Europa szükségét pótolhatná, annak tág pusztáit mostan barom 's marhagulyák tapodják. — Vera-Cruz homok sivatagán füvet 's fát nem találhatni, levegője pedig egészségtelen. — Mexico természeti különösségei közül csak az ugy nevezett Kéz fát említjük mellynek gyümölcse az emberi kézhez hasonlít — 's a' Maugey növényt, mellynek leveleiből az esmeretes paraguayi thea 's jó papiros készül. A' föld' termő ereje az óriási pálnafákban, banán, paupas, avocatas, 's ananasz növényekben kitünő.

A' mexicói egyesült státusok népessége aránylag 3-szorta csekélyebb mint Angliáé. A' lázadás előtt a' nép osztályait az Európaiaktól való

származás határozó meg. Megkülönböztettek a) fejeér Európaiak, kik 1821 a' népek egy század részét tevék, polgári 's egyházi főbb hivatalok részesei voltak 's mivel európai nőket ritkán vittek magokkal, Creol leányokkal párosodtak. — Az európai eredetben büszkélkedő, 's ennek tekintetéből amazokkal egyenlő rangnak b) a' fejeér Creolok, a' népesség egy hatoda, kik leggazdagabbak 's tudósak, miveltségeket mindazáltal európai utazásaiknak köszönhetik. Ezek köréből vannak az egyetem tagjai, a' katonaság tisztjei, papok 's ügyvédek; azonban a' főbb hivatalokat, pueblai, valadolidi, 's guadalaxari 100 ezer piaster jövedelmű egyházi méltóságokat ezek sem nyerhették el. c) A' basztardok, t. i. a' fejeér európaiak indus vagy negerekkel való közösülésből származottak, neveiket (mint zambo, mulat, quaderon 'sat.) 's polgári helyzeteket, színek kisebb nagyobb fejérségétől vevék; ezek tevék a' szolgák, mesteremberek, katonák 's szekeresek osztályát, 's a' népek két hatodát meg nem haladják. d) Született Indusok, a' nép három hetede, beszélnek spanyol nyelven, mindazáltal régibb városaikban, 's falukon eredetekre 's nyelvekre igen különbözök. Humboldt szerint 20 külön nyelv van Mexicóban; mellyek közül 14 saját grammaticával 's szókönyvvel bír. Az abstractkifejezések bősége miatt, a' metaphisicai tárgyak előadására legalkalmasb az ó mexicói nyelv; azért a' keresztyén hit könyveit, a' Sz. írást, 's más erkölcsi irományokat könnyen fordíták erre. A' nép buzgó keresztyén vala, 's vakon hagyá magát papjaitól, kik a' népre fel ügyelő hatalommal is bírnak, vezetetni; jobbjára földmivelésből élt, lomha, ronda; ruházata, étke, lakása szegény volt; de az újabb időkben nagy előmenetelt tett csinosulásban a' mexicói nép, úgy hogy alig lehet már most benne a' régít megesmerni; ő szabad, birtokos, ur dolgára nem kényszeríthető, el nem adható, sem más tájra ált nem szállítható. — Mexico bővelkedik arannyal, ezüsttel, kénésóval, borral, olajjal, dohánnyal, indigoval; czukorral, cochenillával, a' házi állatok minden fajával 'sat. A' kereskedési viszonyok Cadixnak még most is kedvezőbbek, mint Londonnak, holott ez mindent elkövet az elsőség elnyerésére. Mexico 300 évig sanyargatott spanyol zsarnokok által. Végre neki is szebb nap kezdé derülni. Véraldozattal — mint Déliszaka merika alatt előadatott — függetlenséget, szabadságot szerezve magának, belépe a' statusok sorába, hová a' természetől rendeltetve vagyon. Pártok szaggaták ugyan még eddig, 's szaggatják ma is; de ezek a' nemzeti erőt, a' jobbra, jelesbre törekvőt, meg többé nem buktatják. Gyalázattal vonult vissza 1829 a' spanyolok vert hada; Guerrero előlülő, a' rá ruházott hatalommal visszaelő, méltóságáról lemondani kénytelen volt 1830; Bustamente 1832, mint spanyolokhoz szító, az előlülőségből letetett, 's most SANTANNA (l. e.) egy derék hazafi kormányozza Mexicot, mellynek tartománya az éjszaka-amerikai szövetség példajaként a' szövetségrendszeret alapítá meg keblében. A' képviselő congressus, melly egy camarából 's egy senatusból áll, képi a' törvényhozó testet; egy fő 's egy alelölülő a' végrehajtó hatalom fejei, kik minden negyed évben váltóznak; a' bíróság független; a' kormány a' congressus jóvá hagyása nélkül hadat nem indíthat; a' sajtó szabad, az adó, vám 's statusadósság rendbe van szedetve. — Mexico szövetségre lépett Columbiával, egymást arra kötelezván, hogy a' Spanyolok veszteségét pótolni soha sem fogják. A' kereskedés, 's a' hajózás viszonyai az Angolokkal csak 1827 erősítettettek meg. — Az egyesült statusok mindegyikének van külön congressusa, belső rendre ügyelő biztossági tanácsca, helybeli adója, 's hadi-ereje. Uralkodó vallás a' catholica volt 1833-ig, a' midőn a' congressus teljes vallásszabadságot 's egyenlőséget állapított meg. Az egyházi rend számlál 1 érseket 9 Püspököt, 1190 plebaniát, 3670 papot, 150 szerzetes 's 57 apácza klastromot. Jövedelme 27 — költsége 26 — adóssága 133 millió. — Hadi ereje az: álló sereg 9000 főnyi — a' polgári katonaság 42 ezer ember;

van egy sorhajója, egy fregatája, és 21 kisebb hadi hajója. 1824 óta minden spanyol áruk bevétele tilalmas. A kormánynak fő gondja a bányászságot éleszteni. Több angol kereskedő ház itteni letelepedése után, Huatulco a csendes tengeren nemzeti, és 10 évre szabad kikötőnek nyilatkoztatott. Londonban mexicói bányásztársaság állott fel, mely a bányák tulajdonosival a congressus által megerősített egyezsége lépven, Mexicoba bányászokkal 's szükséges erőmivekkel megrakott hajót küldött. A rajna-nyugotindiai kereskedő társaság is tart kereskedési ügyvédőt Mexicoban. — A zendülés alatt elhagyatott szép művészetek 's tudományok academiája új alapítást nyere; a tudományok egyeteme is felállították. Így halad Mexico legboldogabb jövődjének elebe, ha sas czimerét örök olaj ág övezendi körül.

Nevezetesebb irók, kik Mexico történeti, föld 's fekvése esmeretéről értekezének, ezek: a' régiek közül Solis Ant. (Madrid 1825. 4 köt. föld- és történetirási 's literaturai jegyzetekkel) D. Dupais „*Antiquities of Mexico*“ (London 1829; 4 köt. 800 rézmetszettel); D. Jos. Guerra „*Die Mexicaner*“ — D. Juan Lopetz Cancelada és Vilaurantia, a' revolutionnak nevezetességeit irák le spanyol nyelven. — D. Pablo de mandibil „*Resumen historice de la revolution mexicana*“.

MEXICO, Amerikának fő 's legszebb városa (190 25' 45" éj. szél.) a mexicói kormány, congressus és érsék helye, 170 ezer lakossal. — E' város két uszó kerttel gazdag, tó mellett fekszik, örök havu vulkánokkal övedzett völgyben, hol szüntelen tavasz uralkodik, 7240 lábnyira a' tenger felett. Négyszöget képez, egyenes utszákkal, de nincs se sánca se kapuja; a' számos földregések miatt házal mind alacsonyok 's földszintiek. Gyakori áradások látogatják, egészséges vizet két csatorna vezet a' város minden részébe. Van benne tudós társaság, tudományok egyeteme, bányász iskola, fűvészkert 's egyéb intézetek. A' káptalan egy háza 500 lábnyi hosszú 's egy régi templomnak romjain épült. — Mexicot mint az európai, amerikai, 's keletindiai kereskedés középpontját, sok gazdag kereskedő lakja. — Sok arany 's ezüstmive van. A' város környékén láthatni több pyramis maradványát.

MÉZFESTÉS, I. EMAIL.

MEZEJUS (*Landrecht*). Így nevezetett a' középidőben a' törvényes szokások gyűjteménye, mellyek törvény helyett szolgáltak. Mivel pedig a' feudalis jusnak nagyobb kiterjedtsége és egyformasága volt, mint a' bizonyos helyhez köttetett szokásbeli törvényeknek: azért végre minden magántörvényt (*jus privatum*) kivéven a' feudalist, mezejusnak neveztek el, 's Németországban majd minden tartomány jókor öszveszedte az illy szokásbeli régi törvényeit, és köztudás végett nyomtatás aláadta, mellyek a' törvényhozásban és törvénykedésben aztán is alapul szolgáltak mind addig, míg lassanként új magántörvénykönyvek épültek ezen töredékeken.

Kállay.

MEZŐHEGYES, szabad puszta Csanádvármegyében, melly szép épületekkel 's tágas gyönyörű kertekkel diszezkedik. Itt van ama — külföldön is hirre kapott kir. ménes, mellynél 500 személy ügyel a' ló-nemesítésre és tenyésztésre. Ezen hasznos intézetet, a' nagy vállalkozásu H. Jósef császár alapította 1785.

MEZTELEN: képző művészségekben teszi 1) a' ruha nélküli puszta emberi testet; innen szokás mondani: a' meztelent tanulni, rajzolni'sat. (I. PLASTICUM). Hogy a' meztelenség tanulása a' felruházott alakok ábrázolására mulhatlanul szükséges, megtetszik abból, hogy az öltözetek formái és viszonyai épen a' meztelen által határozatnak meg. — Hasonló fontosságú 2) a' képirásbeli meztelen. A' színadást, mennyiben ez a' meztelen testnek utánozásával, azaz, annak színével és szeres minemiségével foglalatos, *Carnationak*, testszinadásnak nevezik. Ha e' körül a' szépművészség kívánatinak eleget akar tenni a' képiró, szükség, hogy először a' helyhez kötött színeket pontosan eltalálja, azaz: a' tárgy ter-

mészetes színét épen úgy adja, mint az maga helyén látszik. Így különösen egészséges emberi testben az arcz eleven piros, mely, nyak, kar felső része gyengéd fejér, a' has sárgáa; a' végső részek felé a' szín lassanként hidegűl, 's azok hajlásiban, a' keresztül látszó hidegvér miatt violaveres színmérsékre változik. E' különféle lépcsőzeteknek azonban, a' carnatio fő színmérsékével összehangzólag kell egyesülniök. Egyébiránt a' testszín felette különböző lehet. Így más színek van az északeuropaiaknak, más a' délieknek; asszonyoknak 's gyermekeknek gyengébb, mint a' férjfiaknak és öregeknek; minden véralkat sőt minden egyes ember is sajátos színnel bír. Azonban mind ennyi különböző lépcsőzeteknél is a' test marad a' fő tárgy, 's abban áll a' mesteriség, hogy a' mivész ennek characterét helyesen kifejezze. Hibázhat itt a' valóság ellen vagy igen nagy keméység által, mint a' 15 századbeli mesterek miveiben tapasztalható, vagy igen nagy porhanyóság (morbidezza) által, mely főkép Guido Rēni munkáiban található, kinek testei többnyire vére-vettek, nyálkások, zöldesek. A' franc. iskola ebben egész az elfúhatásig ment, úgy hogy az ember, többé nem testet hanem porcellánt, viaszt látni képzel. A' valódi testszínadásban ekkorig Tizian felül nem mult mustra.

MEZZOTINTO (ol) képirásban neve a' középszíneknek, vagyis azoknak, mellyek két színnek egymásba olvadásából származnak. Így nevezik néha a' fél vagy megtört színeket is, azokhoz képest, mellyekből elegyítették. Mezzotinto-módosság rézmetszésben ugyan az, mit különösen fekete mesterségnek neveznek. (L. RÉZMETSZÉS).

MIASMA, gerjesztő (gerjő), fordítva: mocsok, a' szeny, olyan kórányag, mely nem élő műszeres lényekben fejlődik ki, hanem az időjárás és helyi viszonyok által ered; eredve pedig az emberekben (állatokban) betegséget gerjeszt. A' rag- vagy ragadványtól meg kell különböztetni, mely a' műszeres lényekben fejlík ki, lekötöttebb, gátolhatóbb. Az indiai choleraanak, gerjesztő (miasma) volt terjesztő oka; ez magától is megszünt, a' levegőnek gerjesztős (miasmás) tulajdonsága elenyészvén, vagy inkább nyugatra tovább vándorolván. De a' gerjesztő nem mindig és nem mindenektől veteték ezen értelemben. Mások egynek tarták a' rag-gal, mások a' repülő ragadványt érték alatta, mások a' rag vezetőjét (vehiculum) 'sat.

MICHEL ANGELO, I. BUONA-ROTTI.

MICROCOSMUS, kis világ. Így nevezetik gyakran az ember, a' mennyire a' világegyetem elemeit magában viseli, 's ugyan azon elmenték 's tünemények vetetnek benne észre, mellyek a' világegyetemben. (I. EMBER).

MICROMETER, apró nagyságok mérésére szolgáló eszköz, melly messzelátó csőveknél 's nagyító üvegeknél használtatik különösen.

MICROSCOP, nagyító üveg, olyan optikai szerszám, melly az apróságok miatt alig vagy épen nem látható tárgyak láthatóvá tételére használtatik. Több illy szerszám vagyon; egyszerű, öszvetett, 's tükörnagyító. Az egyszerű nagyítók egyes lencseüvegek, szaru, csont vagy ércbe foglalva, 's nyéllal felkészítve. Az egyszerű nagyító vagy a' domboru lencse fogantatja abból áll, hogy a' tárgyat a' szemhez közelebb és világosabban mutatja. Mennél kisebb valamelly egyszerű nagyítónak az égéspontja, annál inkább nagyítja a' tárgyakat. Az öszvetett nagyítóknak két homoru üveg van, mellyeknek egyike tárgy-, másika szemüvegnek nevezetik. Az illyen nagyítóknak két csője van, mellyek közül mindegyiknek végére egy üveg alkalmaztatik, 's mellyek egymásba dugathatók. Így egy szerszámmal a' nagyság különböző fokait állíthatni elő; de itt is van határ, mellyen túl lehetetlen a' nagyítást vinni, mert különben a' színozlás, 's az üvegek alkotja-okoza eltérés, homályosságot szül. Ugy vélekedtek, hogy ezen eltérés fogantatját el lehetne kerülni homoru ércztükör által, mellynek vajt lapja

a' szemüveg felé fordítatnék. Itt a' megvizsgálendő tárgy a' tükör előtt olyan távolságban van, hogy nagyított képe a' tükörből a' szemüveg égéspontjába esik. Azon tárgy, melyet tükörnagyítóval sikeresen akarunk vizsgálni, igen kicsiny és átlátszó legyen, mert különben a' világosságot felfogja 's homályt okoz; van azonban javított tükörnagyító is, egynél több tükörrel, mellyel az átlátszhatlan testet is igen pontosan láthatni. A' természettanra nézve olyan dolgok fedeztetek fel a' nagyító által, mellyek azelőtt nem is gyanítottak. Az első nagyítók egyszerűek voltak, nagy lencseüvegekből állók. Feltaláltatások a' pápaszem divatba jötteinek idejébe esik. Az öszvetettek utóbb találtattak fel. A' nagyító feltalálását némellyek middelburgi Jansen Zachariásnak, mások nápolyi Fontana Ferencznek tulajdonítják. Az öszvetettet Drebel, a' tükörnagyítót pedig Lieberkühn találta fel.

MIDAS, Gordius és Cybele fija, Phrygia régi királyja, kiról a' monda különbfélet beszél. Midőn még a' bösösben fekvék, hangyák jüvének hozzá, 's gabonamagokat vivének azájába, miből a' jóslók azt jövendölék, hogy egykor nagy gazdagsággal birand. Királya lévén, midőn Bacchus Phrygiában bolygott, ő hozzá tévede Silenus. M. jól megvendéglé őt, 's visszavezeté Bacchushoz, a' ki Midásnak jutalmul egy kívánat teljesítését ígére meg. Midas azt kíváná, hogy minden, a' mihez nyul, arannyá váljék, 's az Isten teljesíté kívánatát. De midőn érintésére az étel ital is arannyá lön, kéré Bacchust, venné vissza borzasztó ajándékát. Erre azt parancsolá neki az isten, hogy menjen Pactolus folyó ellenében felfelé, mártsa fejét annak forrásába, 's feredjen meg benne. Ez által a' mindent arannyá változtató tulajdonság a' Pactolusba ment át. Utóbb Apollo és Pan muzsikai versengéseknél őt és Tmolust választák bíráknak. M. Pan syrinxének ada elsőséget Apollo lantja felett, mellyért Apollo egy pár szamárfüllel bünteté meg. Inét jönnek a' midasfülek, mellyeket tudatlan criticusoknak adnak. M. iparkodék nygán ezen fej ékességet királyi sipkája alá rejteti, de le kelle fejét fedni borbélya előtt, 's noha ezt a' legkeményebb büntetésekkel fenyegeté, ha hallgatni nem fogna, mégis annyira kínzá a' titok a' borbélyt, hogy szive könnyebbitésére a' földbe egy lyukat ásván ezen szavakat kiáltá bele: „Midas királynak szamárfüle van,“ — mellyre a' lyukat ismét betemeté. Hanem kévéssel azután egy csomó sás termett ott, melly, valahányszor a' szél ingatta, mindig azon szavakat susogá, mellyeket a' borbély a' földbe kiáltá. Így lön a' titok nyilvánossá.

X.

MIDDELBURG, Seeland (hollandi tartomány) fővárosa Walchern szigetén. Jeles város tágas utzákkal. 's különbféle pompás épületekkel. Lakosai száma 25,000-ból, 18,000-re szált alá. Van itt egy természetvizsgáló társaság, seelandi tudományos társaság, továbbá egy társaság a' festés, képfaragás és építés előmozdítására. Főképp borral való kerekedése nevezetes. Innen Vlieszingenig egy csatorna vezet.

MIGRAENE (Migraine, félfőfájdalom) a' latin, vagy inkább görög hemicrania-tól jó, 's olyan érzékeny főfájást jelent, melly a' fejnek csak egyik részét (felét) támadja meg. Többnyire hűlkörös és köszvényes eredetű, de a' gyomor rossz emésztése miatt is származhatik, mivel az emésztetlen vagy rosszul emésztett anyagok az ingerlékeny idegüeknél beteges benyomást tehetnek a' gyomor idegeire, egész a' főig elterjedendőt.

—j—a.

MIKÓ (Ferencz), jeles nemzetségből szül. Erdélyben 1584. Bethlen Gábornak 's özevgyének Katalinnak uralkodása alatt kincstárnok, tanácsos, és Csik, Gyergyó 's Kászon székek főkapitánya volt. Jeles kormányfi és történettudó; írásba foglalá azon viszontagságokat, mellyeket Erdély, Báthory Zsigmond fejedelem, Mihály vajda és Basta idejében szenvedett. Meghalt 1635-ki Aug. 1. — Helytelen némelly írónak azon előadása, hogy Mikót, Bethlen Gábor, kocsissághól emelte volna

lassanként ama' fénye hivatalkra 's juttatta oly gazdagsághoz, hogy ez Csik-Szereda várát saját költségén építette volna fel; igazságtalanság továbbá azon híresztelés, hogy Mikónak dicsőség után határtalanul törekedő lelke, erdélyi fejedelemségre vágyott, 's egy általa adott nagy vendégség alkalmával a' király étkeibe mérget vegyítettvén, ezt azon czélból meg akarta volna ölni; 's hogy — a' fejedelem ezt megtudván — őt magát kinszerítette légyen azon étkeknek megevésére, mi által ez elveszett, vára (Csik-Szereda) pedig Bethlen parancsára földig rontott volna.

54.

MIKOLA (László, szomosfalvai) régi jeles nemzetségből származott, Erdélyben. Hazája történeteinek felvilágosítása tekintetéből illy czimű munkát ada ki: „*Historia Genealogico-Transilvanica*“ (Kolosvár 1631), melyet nagyobb részint a' kutfók gyanánt használt nemzeti oklevelekből merített.

54.

MILEAGH, MILE, MILEADH, MILEAS-ESPAIN (Milesius Hispanus), egy hősnek és hőditónak neve, melyhez Irland lakói regeiket 's őstörténeteiket kapcsolják, de kinek félig igaz, félig mesés történetét esmernünk kell, hogy Irland hajdani tradícióit érthessük, melyeken számtalan nevezetek, szokások és rendelkezések alapultak, 's részint még ma is alapulnak. Irlandi chronicárok szerint Mileagh vagy Mileas-Espain minden irlandi dynasták törzsokegységének mellékneve, 's spanyol bajnokot vagy Hispaniából jött hőst jelent. Saját neve, mint mondatik, Gollamh; Bile fia volt, ez Breogané; a' Druidák és Bardok egy scytha-phoeniciai királytól, Bhoenius-Farsától származtatják, kinek utói számtalan kalandok és csatázások után, népeik egy részével Hispaniában szálltak meg, hol Breogan, Gollamh nagyatyja, Gallegos tartományt, vagy a' mai Galiciát, meghódítá 's egy várost épített, melyet Brigannak (Brigantium, a' mai Corunna) nevezett, 's melly későbbben Julius Caesartól elpusztított. Breogan után Bile uralkodott, kinek fia Gollamh nagy vitéz tetteket követett el, 's mivel a' Bardok szerint, 54 csatában diadalmaskodott hazája ellenségein, Mileagh-Espain, spanyol hős, nevet kapott. Minthogy azonban a' Gadelas, vagy a' Galiciaiak, e' hosszas háborúk által annyira elgyengültek, hogy elleneiknek szerencsével ellent nem állhatnak, Gollamh öszvehívá a' nemzetségek véneit, 's Armegyn tanácsára azt végzik, hogy nyugoton más hazát keressenek. Ennek következtében Mileagh nagy bátyja, Ith, vezérlése alatt a' Gadelasok egy része kivezett 's Irland partjain kikötének, hol a' lakosok egy részével, kik Danaan-oknak nevezettek, öszvezendültek, 's Ith, noha a' lakosok más része, a' Fir-Bolgok (tán Viri Belgae), segítették is, a' csatában halva maradt. Fija Lugadh, atyja tetemével 's a' sereggel Hispaniába evezett, hol a' nép az elkövetettekért vérboszt esküdött. 75, mások szerint 150 hajó szállt tengerre, Gollamh 8 fjának vezérlése alatt, kiket ismét 8 unoka, 7 rokon 's az említett Lugadh követé. De a' szélvész által tetemes kárt szenvedének, a' népség fele 's Gollamh öt fja tengerbe veszték, 's csak három fi, Armegyn, Heber és Heremon szállhattak partra; kik is Fir-Bolgokkal a' Danaanok régi ellenségeivel, szövetezzén, az utóbbiakat végkép megverék, az egykori király, Kearmada, fiaiát megölelé, a' szigetét, ezental Hibernia, Verne, Invernía, Erin 's Irin nevezetűt, elfoglalák 's Heber 's Horemon között feloszták. (Armegyn, mint az istenség felkentje, nem foglalt tartományt.) Nem sokára a' két testvér között viszálykodások ütöttek ki, mellyek csak Heber halálával szüntek meg, mire Heremon, mint egyedüli király, 's a' mileaghi dynastia őse lépett fel, melly Kr. után 1166, számos viszontagságok között uralkodott Irlandban. A' Mileaghiak beütésének idejét a' rege 2173. egy más mintegy 1262 évre teszi Kr. előtt. A' mondottaknak részenkénti historiai valósága, több egybehangzó spanyol 's irlandi időadatok, és sok helyeknek Irlandban még ma is fenmaradt neveik (mint p. o. Moy-

Ith, Ith térsége) által kezesítették. Egy 1327 Donald-ó-Neilltól, ki magát Ultonia királyának 's egész Irland uralkodójának nevezé, XXII. János pápához küldött levélben, a' mileaghi beütrésről az említették, hogy amaz idő-ől fogva sz. Patrik (az Irlandiak apostola, ki 435 körül élt) idejéig 3500 év mult volna.

MILETUM, a' hajdani Ioniának legnevezetesebb 's jelesebb kereskedő városa, Ephesus és Smyrna után. Csak hamar gazdaggá 's hatalmasá lön, 's hosszú és költséges hadakat viselt a' lydiai királyokkal. Cyrus elfoglalván Lydiát, Ioniát is, Miletummal együtt elfoglalta. A' város, a' persa felsőbbség alatt ugyan sok kedvezéssel élt, de a' szerencsétlen joniai háboruban (494 K. e.) egészen elpusztított. Lakosai ugyan felépíték azt még egyszer, de hajdani tekintetét többé vissza nem nyerhette. Itt születtek: Thales, Anaximander, Aeschines szónok, 's a' hires Aspasia.

Sz. E.

MILLOT (Claude François Xavier), jeles francia író, a' francia academia tagja, szül. Besançonban 1726. 's egy darabig jésuita volt. A' predikálószekre szánta magát, 's addig predikált a' rendből kilépte után is, míg gyengékedő melyje miatt azt félbehagyni kénytelenített. Marquis Felino, pármái országlár, ifju nemesek számára egy történeti cathedrát állítván fel, erre Millotot hívta meg. Millot innen később visszatért. 's a' d'Enghien herczeg tanítójává nevezetett; ezen hivatalában holt meg 1785. Millot társaságban hideg és magát hátrtartó volt; de a' mit mondott az okos és elmés vala. D'Alembert ollyannak állítja őt, ki minden esmerősi között legkevesebb előítélettel 's legkisebb hírvágygal bírt. Több tiszta, csinos és természeti sztilben készült munkái vannak. Nevezetesebbek ezek: „*Elémens de l'histoire de France, depuis Clovis jusq' à Louis XV.*“ „*Elémens de l'histoire d'Angleterre, depuis son origine sous les Romains jusq' à George II.*“ „*Elémens de l'histoire universelle.*“ „*L'histoire de Troubadours.*“ „*Mémoires politiques et militaires pour servir à l'histoire de Louis XIV et de Louis XV.*“ „*Histoire philosophique de l'homme.*“

Sz. E.

MILLO, crotonai Italiában, egyike Pythagoras tanítványainak és a' görög athleták jelesbikeinek, ki az olympiai játékokban hatszor lön győztes. Erejéről több példák hozatnak fel. Egykor azon templom, mellyben Pythagoras tanita, be akart dőlni; Milo megragadá a' főtámaszpótot 's meggátlá a' bedőlést, míg minden jelenlévők el nem futottak. Egy bikát vállain vitt áldozatra, 's öklével üté le. De halálának oka is saját ereje lön. Az erdőben ugyanis egy erős fatörzsök tűnt szemébe, mellyet híjába törekedtek ékkel elhasítani. Szét akará hasítani, de ereje nem bírt vele, az ékek, mellyek a' hasadást egymástól szét tarták, kiestek, 's így kezei benszorultak. Mivel senki sem jöve segítségére, szétszaggatták a' vad állatok által. A' Pythagoraeusok elbeszélése szerint M Crotonban Cylotól üldöztetvén 's házába zárattatván, elégettetett.

X.

MILTIADES, atheni hadvezér, Kr. e. mintegy 500 körül. Már egy atheni gyarmatot szerencsésen vezeté Chersonesusba, 's az Archipelagusban több szigeteket elfoglala honjának, midőn Darus egy ropant sereggel közelite Görögország meghódítása végett. Ő, Aristides és Themistocles, ellentállásra huzdíták a' nagy számu ellenségétől reszkető Athenieiket. A' 10 törzsök mindegyike 1000 katonát állita egy vezér alatt. Ezen csekély sereg a' marathoni síkságra ment (490), hol vele a' szövetséges Plataea küldötte 1000 gyalogkatona egyesült. M. megtámadást ajánlt. Aristides és más vezérek mellette voltak, mások ellenben a' Lacedaemoniak segédsapatját bevárni akarák. Callimachus a' főhadvezér (polemarch) helybenhagyá M. tanácsát, 's így a' megtámadás elhatározott. A' főparancsnokságot, melly a' vezérek közt naponként változott, mindenki Miltiadesnek engedé, de ő azt nem használá, hanem bevára azon napot, melly őt törvényesen tevé a' sereg pa-

raconsnokává. Mihelyt ez elérkezék, egy hegy tövében fákkal oltalmazott helyen állítá csatarendbe önkatonáit, hogy a' lovasságot feltartóztassák. A' Plataeaiak a' balszárnyon álltak. Callimachus a' jobbat igazgatá, Aristides és Themistocles pedig a' középütközetet. M. mindent jelen volt, hol a' szükség megkivánta. Sebesen futva rohantak a' Görögök az ellenfélre, a' Persák nyugodtan és makacsul álltak ellent, mig nem több órai küzdés után mind a' két szárnyok hátrálni kezdé. Hanem a' középponton Detis a' persiai hadvezér, legjobb csapatjával állt, Aristidest és Themistoclest keményen szorongatta, midőn a' Görögöktől hátulról is megtámadtatván, kénytelen volt nyereségével felhagyni. Most közönséges lön a' Persák veszedelme. A' mi a' fegyvertől megmenekedett, a' hajókra szaladt, mellyeknek egy része szinte a' Görögök kezére került. A' Persák 6400, az Atheneiek 192 embert vesztek; M. maga is megsebesített. Bár melly dicső volt is ezen győzedelem, M. munkássága nélkül mégis szerencsétlenségbe dönthette volna Athenét. Datis visszavonultában magára Athenére akart ütni, 's már körülvezték hadi hajói a' suniumi fokot, midőn M. erről tudosságot tüstint elindult a' sereggel, 's épen jókor ért a' város falaihoz, hogy az ellenséget kinszerítse az ásiái partokra visszatérni. M. nagyra becsültette ugyan az Athenéiektől, de csak hamar irigyekre és üldözőkre is talált. Ellenségei azt állíták, hogy könnyen vetemedhetnék oly gondolatra, hogy a' főhatalmat magáévé tegye. Egy szerencsétlen merészlet, mellynek ő vala kezdője, könnyebbité azoknak győzedelmét. Azt kíváná ugyanis, biznának reá 70 hajót, mellyekkel ő az Athenéieknak nagy gazdagságot és hasznót fog szerezni. Hihető az volt ezélja, hogy a' persiai partmelléki városokat kirabolja, és az aegumi tenger szigeteit, mellyek a' Persákkal tartottak, megbüntesse. De Paros megtámadása nem sikerülvén neki, a' költségek megtérítésére ítéltetett, 's a' tömlőczben halt meg, sebei következtében.

MILTON (John), hires angol költő, szül. Dec. 9. (Walker szerint) 1608 Londonban. Atyja jegyző volt. Részint privátánitóktól, részint sz. Páloskolában előkészítve, 1624 a' cambridgei Christ college nevéndékévé, 's 1632 magisterré lett. Ezután több évig atyja mezei jószágán Hortonban, Colebroock mellett, élt. 1634 írta „Comus“ játékszíni darabját oly nemből, melly az Angoloktól Maskenak nevezetik, 's a' londoni színeken néha ma is előfordul. 1638 atyja utazni engedé. Parisban rövid mulatása után Olaszországba utazott, mellynek literaturáját nagy szorgalommal tanulta, mit olasz nyelven írt ifjabb kori munkái bizonyítanak. Mindenütt tisztelettel fogadtatott, 's ama' kor leghiresebb embereivel esmerkedett meg, p. o. Parisban Grotiussal, Romában Galileivel, ki akkor az inquisitio tömlőczében szenvedett. Hazájában kiűtött háboruskodások híre visszahívá Londonba, 's itt tölté élte hátralévő idejét. Minekutána leánytestvére fíjait felnevelte volna, az akkori valláskörűli vetekedésekben vön részt 's az egyházkormányzásáról írt öt értekezésében, 1641, az egyház reformálása felett szabadon nyilatkozott. 1644 írta „Areopagitica, a spech for the liberty of unlicensed printing“. Következő évben ifjukori versezetei jelentek meg Londonban, mellyek között a' „L' allegro“ és „Il penseroso“ szép darabok olvashatók. A' király elvesztése után megjelent: „Remarks on the articles of peace between Ormond and the Irish rebels“ és „Εἰκονολαστῆς“. Ez, és hasonló irományai által annyira megnyeré a' republicanusok kedvét, hogy Cromwelltől a' statustanács titoknokának neveztetett ki. 1651 az elhíresztelt: „Defensio pro populo Anglicano“, következő években „Defensio regis“ „Defensio pro se“ munkáit bocsátá világra. II. Károly visszatértekor egy darabig elrejté magát, mig minden várakozáson kívül, kegyelmet nyert, noha „Defensio pro populo Anglicano“ munkája a' hohér által égetteté el. 1665 fejezé be felséges epopoeáját: „The Paradise lost“. (Az elvesztett paradicsom; németül Bodmer, Zachariae, Burde és Pries, francz.

Deville). A' szerző jutalma 10 fontból állott. (Általában véve az angol költészetnek e' remekje első megjelenésekor kevés figyelmet gerjesztett. Csak miután Addison „Szemlélő“-jében szépségeit széttagolta, kezdett nemzete közelebről megesmerkedni a' munkával. A' főszerepet a' sátán játsza benne; azért mondá Voltaire: „A' régiek a' Gratiáknak áldozának, Milton áldozatát a' sátánnak tevé.“ 1671 más eposa: „*Paradise regained*“ (a' viaszontfellelt paradicsom) jelent meg, melly az előbbivel fel nem érhet. 1672 „*Discourses of true religion*“ nyomtattatott, miután nem sokára Nov. 10. 1674 meghalt. Ujabb időkben, Westminsterben emlék emeltetett neki. M. igen mértékletesen élt, 's a' szesz italokat természete nem tűrhette. Mulatságait barátjai körében 's a' mnisikában találá. Értett zsidóul, görög, latin, franczia, olasz és spanyolul. Minekutána megvakult, leányait a' három első említett nyelven tanítá meg, 's őket foglalatosságaiban segédül használá. Egyébiránt nyiltszivű, szerény, fogékony lelkű, elmés és élesítéletű ember volt. Munkáinak legjobb kiadásait Hawkin és Toddtól birjuk. Commentáltak Bentley, Newton, Pearce, a' két Richardson és Warton. 1826 Summer királyi könyvtárnok egy kéziratját fellelé, és: „*De doctrina christiana libri duo posthumi*“ czim alatt kiadá. —cs.

MIMÁK-nak nevezték a' Görögök az apró drámákat vagy drámai játékokat, mellyek vérszabályok szerint kivive nem valának, hanem czéjlok csak egy költői ábrázolat előadásában állott. Ezek többnyire csak egyes, leginkább tréfás jelenetek, néha rögtön költött kettős beszédek voltak, 's asztalnál adattak elő; azonban ugy látszik, némelyek játékszinre is jöttek. Különbözének ezektől az elveszett bohóskodó alakos játékok, a' syracusai Sophronius (Kr. e. 420) mimái, a' doriai rhythmosos prosában mondott életfestések. Ezeket idylljeiben Theocritus utánozá. A' Romaiaknál a' mimák eleinte tervnélküli bohózatok valának, mellyek a' népet pajkos tréfával mulattatták; utóbb művésziileg dolgozák ezeket ki, 's egyes és kettős beszédekkel kiegészíték. Az ezeket előadó művészek Mimikusoknak hivattak, 's a' pantomimusoktól, kik minden tagjáratással ábrázolának, különböztek. Decimus Laberius (Kr. e. 50) és kortársa Publius Syrus, mint mimairók, mimographusok, esmeretesek. L. Ziegler „*De mimis Romanorum*“ (Götting. 1789). — Mi minden művészt, ki tagjáratással ábrázol, mimusnak hívunk, következőleg a' színjátszót is, (Vö. PANTOMIME). —p—

MIMICA, azon mesterség, mellynél fogva az indulati állapotok, tágabb értelemben vett tagjáratás (I. GESTICULATIO) által, összefüggőleg 's különbözőképen kifejeztetnek. Csak emberi érzelmeket 's cselekvéseket ábrázol, mert előterjesztő eszköze maga az emberi test. Általában élő közlésre szolgál, 's azért bizonyos határig a' szónoknak fontos és szükséges. De egyszersmind szép művészség is, mennyiben a' költésztől függ, 's 1) vagy valami költemény előadását kíséri, vagy 2) valami költői gondolatot általában beszéd nélkül terjeszt elő. A' mimicának e' második, de még szorosb korlátu neméről különösen a' PANTOMIMA czikk értekezik. A' mimica első neme pedig a' különbözőféle költszemekhez, azok külön helyege szerint csatlakozik, 's így a' DECLAMATIOVAL (I. e.) szorosan össze van kötve. E' szerint az oktató és elbeszélő költemények előadásánál általában csendesebb, a' lantosokénál elevebb; de legnagyobb hatáskört a' drámai költemények előterjesztésénél nyer. Itt a' színjátszói művészség egyik fő alkotó részét teszi. — Hogy az illy mesterség utánozáson kezdődik, természetes; de hogy szép művészség maradjon, az utánozás módjától függ. Elsőben is másoknak guny vagy tréfa okádér utánozása, nyujthat ugyan alkalmat e' művészséghez, 's az ábrázoló tehetségét sok esetben kifejtheti; de a' művészségnek nem az egyest, hanem inkább a' képzelményest. nem műszerileg hanem szabadon 's eszmélettel kell előterjeszteni. Ennél fogva az ábrázoló phantasiájából kell származnia, 's az ábrázolás minden egyes részeinek, az előjá-

ró's következő nyilatkozásokkal összefüggőleg ugyan abból kell kifejejni. E tekintetben, a szinte következve vagy folytatólag ábrázoló hangmivészességhez hasonlóul, van mimicai rhythmus és mim. accentus is. Szükség továbbá, hogy a tagjártatás általi ábrázolás belsők természetese kifejezéséhez ugyan hasonlítson, de e kifejezést egy egy mivészi célra's költői egészre kell egyesíteni és felfogni, mint az, az ábrázoló személyben ugyan azon helyzetben összefüggőleg mutatkozott volna. Ebben áll a mimicai játék természetessége, melly a mivészességgel megfér, 's ebből megérthető, mennyire kelljen a mimusnak a természetet, azaz, a különféle indulati állapotok változó kifejezéseit valóság után tanulni. — A mimusnak szolgáló eszközök, maga a termet, a tartás, állás, járás, kivált a kezeknek's arczvonásoknak jártatása, külsőkép pedig az öltözet, mellyek a nyugalom's szenvedély állapotinak's ezek átlmenetelinek kifejezésére öszveleg fordítandók. Első tulajdonság tehát, melly a mimusban megkívántatik, hogy minden rut és semmit sem jelentő szokásoktól ment, jó alkatu's mozgékony teste legyen; második, hogy a különbözőféle indulati állapotoknak's ezek sajátos kifejezéseinek magasabb esmeretével bírjon; harmadik azon tehetség, hogy ezen eszközöket minden helyzet, character és cselekedet ábrázolására egy költői ideal szerint használni tudja, 's ebben áll főkép a mimus sajátos ábrázolási tulajdona. — Mi a mimica történetét illeti, röviden csak ennyit jegyzünk meg: a Görögök mimicája, szinte mint minden más mivészsege, saját értelemben képző (plastica) volt, az újabbaké pedig festői. A Görögök és Romaiak mimicája az elkülönbözött, önállásu alak láthatóvá tételére szolgált, mi mellett az ábrázolónak személyességét már csak a maszkok használata által is lehetségig elnyomták. Egyébiránt mimicájok declamatioval, hangszattal's tánczal szoros kapcsolatban állott. (L. PANTOMIMA). Bizonyítják ezt a mimicai tánczok, (L. TÁNCZ), mellyeket Xenophon eleven színekkel rajzol. A Romaiaknak igen jeles mimusaik valának. Leghiresb Roscius, kitől a szónokok leczkéket vettek. A Romaiak képzék ki a Pantomimát is. Az Olaszoknál mai napig is megmaradt a jeles mimicai tehetség, mint buffoik bizonyítják. Újabb időkben a mimicának, melly mint mivészesség leginkább a színpadra szorított, általános célja főkép a lehetségig kivittszemélyes characteristicában állott, 's az újabb játékszíneken, a magoktól tanultak és erőtlen utánazók nagy csoportja közül, egy Garrick, Iffland, Devrient, Eszlair, Talma, egy Bethmann, Hendel, Schröder, Müller'sat. csak ritkán emelkedik ki. (L. SZÍNJÁTÁSZÓMIVÉSZSÉG, ATTITUDE, TABLEAU). A mimica theoriájáról jelesen értekeznek: Engel „*Ideen zu einer Mimik*“ (Berl. 1785); Seckendorf több iratiban, nevezetesen: „*Grundform der Toga*“ (Göt. 1812); „*Kritik der Kunst*“ (ugyan ott); továbbá „*Vorlesungen über die bildende Kunst des Alterthums und der neuern Zeit*“ (Aarau 1814), leginkább pedig: „*Vorles. üb. Declamation und Mimik*“ (Braunsch. 1816); ezekhez toldható még Klingemann: „*Vorlesungen für Schauspieler*“, 's az angol Gilb. Austin nagy kiterjedésű „*Chironomidja*“, ki a tagjártatásra bizonyos kótákat közöl; ezt kivonatban németül közölte Baumgärtner (Leipz. 1818). A szónok mimicájáról (L. EKESZSÓRLÁS) többek közt irt Claudius: „*Grundriss der körperl. Beredtsamkeit*“ (Hamb. 1792).

MIMICAI ÁBRÁZOLATOKNAK nevezetnek különösen a mimicai állások, (L. ATTITUDE) cselekvések, 's az eleven festmények — tableaux vivans, — mellyek újabb időkben kedvet nyertek. —

MIMNERMUS, híres görög muzsikus és lyrai költő, Colophonból, Kr. e. mintegy 600 körül élt, 's az elegiai írás-nem feltalálójának tartatik. Erotica elegiái, mellyekből csak töredékek maradtak fen, Bruck „*Analecta*“-ban öszveszedetve olvastatható, hízlgó nyájasságuk 's pulya lágyaságuk.

MINDEN, hajdan püspökség volt, de a' westphaliai békekötésben 1648 világvá tétetvén, mint herczegség a' brandenburi választófejedelmek adatott. Fekszik a' westphaliai kerületben, a' Wezer két partján, nagysága 18 nsz. mf., 77,000 lakossal. Gabonatermesztése 's barmtartása jelesek ugyan, de fő természetmánya — len. 1807 a' westphaliai királysághoz, 1810 pedig Franciaországhoz csatoltatott, de 1814 Poroszországhoz visszaesett. Fővárosa Minden 9000 lakossal; meglehetősen meg van erősítve 's a' Weseren épült 600 lábnyi kőhidját egy sáncz fedi. Van benne 3 lutheran., 2 cath. és 1 reform. templom. E' város előtt győzte meg Ferdinand herczeg a' Franciaákat Contades alatt Augustus I-jén 1759.

Sz. E.

MINDENÜTTSEG (ubiquitas). A' scholasticai deákság formájára nevezte így Luther, Jézus testének mindenütt jelenlétét az urvacsorai kenyérben. Calvin és Luther követőji között nagy pennaharc támadt a' mindenüttség felett, 's azok, kik azt oltalmazták, Ubiquistáknak nevezettek.

MINDNYÁJAN EGYÉRT 'S EGY MINDNYÁJÁÉRT, olyan kötelezés, mellyel fogva ha egy, több személyekből álló társaság, magát valaminek megtételére kötelezte, 's a' társaság egy vagy több személyei tartozásoknak meg nem felelhetnek: ezen hiány sulyja a' többi tehetőseket terheli.

MINERÁK, ÁSVÁNYOK, általában a' műszertelen testek, növényi vagy állati élet nélküliek, inger- és érzékenységtelenek, nem mozgók, hasonlókat nem nemzők, az elem- és világerő törvényeinek engedve eredők, kívülről nevedők. Mások ásvány név alatt csak a' merő idomu műszertelen testeket akarják érteni. Az ásványászok megkülönböztetik az egyszerű, összetett és vegyített ásványokat. Az egyszerűek egy magános egymből állanak, ásványilag egészet tevőből, ha az elemtan alaprészekre volna is képes azt osztani; az összetettek több ugyan azon nemű egészből, a' vegyítettek több különböző nemű egészből állanak. Esmertető jegyeik, az őket egymástól megkülönböztetők: testméréseik, természettudományiak, elemtaniak, ötletiek (empyrici) 's történetiek. A' testmérési jegyek (stereometrici) most egy tulajdon tudomány tárgyai, a' jegméréte t. i., mellynek kidolgozása emelé csak az ásványtant tudományi rangra. A' természetudományiak az összefüggést, tulajdon nehézséget, világtetszést, villanyosságot 's irányt 'sat. illetik. Az ötletiek a' szinelésből, karczolatból, izból, szagból 'stb. vetetnek. Az elemiek a' levegőben, vízben, tűzben való minőségeket mutatják. A' történetiek végre a' találó helyhez, szokott összeköttetéshez, alkalmaztatják magokat. — Az ásványország alapul szolgál az állat- és növényországnak, az állat és növény életnek. Hogy ő is tulajdon életet él, nem kételjük, de meghatározásához nem is merünk fogni, tudók, hogy ásványi földgolyónk kérégt sem esmerjük, annál kevésbé annak magvát. Az ásványország egymije nem kevés hasznót hajtának az embereknek. belőlök készíti ez hajlékait, eszközeit, fegyvereit, ékességeit, miveit; vagy legalább ezeknek nagy részét. Hogy az embernek ártalmára is vannak az ásványok, nem tagadhatni, mert mi jó van, a' mit a' nyughatatlan ember rosszá nem tehetne?

—j—a.

MINERALOGIA, ÁSVÁNYTUDOMÁNY, az ásványok esmerete és leírása egymáshoz és más természeti testekhez való viszonyokban. Az összetevő (syntheticus) természeti leírásban, az első főhelyet foglalja el, a' feloldónál (analyticus) a' harmadikat, 's különbözőféle osztályokra szakad az ásványok természeti különbsége, vagy tekintetések és elrendelések módja, vagy az általa elérendő czél szerint. Ásvány esmerés (oryktognosia) névvel köszöntetik, ha az ásványok mint magokban álló egymik tekintetnek; Földalkat (geognosia), ha a' földalkatását 's az ásványok viszonyait, helyzetét, korát 'stb. különösen veszi

szemügyre; kőültan, kővé vált testek tudománya, ha a' műszeres testeknek ásvánnyá változott maradványairaival foglalatoskodik, minél fogva az állat és növénytanhoz kapcsolódik; elem-tani ásv., ha az egyes ásványok állórészeit vizsgálja, azoknak vegyviszonya 's tulajdonságai szerint; művészeti ásv., ha a' műveket és kézi mesterségeket; gazdasági, ha a' mezei gazdálkodást, bányászati (metallurgia), ha a' bányabeli munkálatokat törekszik elősegíteni; van helyi, földleirási ásv., a' mint egyes helyeket, vagy egész tartományokat ír le az ásványi viszonyok szerint. Segédtudományai a' physica, chemia, mathesis, 's ezen utolsó leginkább a' jegek vagy crystallok leírására fő fontosságu; távolról segédtudománynak mondhatni a' földleirást, világesmeretet, tüneménytant, nyelv- és állattudományt 'sat. Ásványtani segédeszközöknek tartathatók még az ásványgyűjtemények, jégminták, mindenféle szerszámok, mint: szögmérő, villany-és iránykészlétek, olvasztó csők, kalapács, véső 'sat. — Az ásványtan magas polczot foglal el a' természeti tudományok mezején, nem csak azért, mivel az ember — állat és növények lakták földnek és földrésznek esmerése általjában nevezetes, hanem minthogy a' földszüleményeinek a' föld szolgál alapul.

Az ásványtan története. A' mineralogia tárgyait már igen korán méltatták az emberek figyelemre, a' mesterségekre és kézműv készítésekre indító okul szolgálókat. Moses már az özöviz előtt létezteknek hirdeti az érczműveseket, a' babil-toronyépítésnél téglát és meszet használtat, ékességül simitott kőveket hordoztat, legfelebb is bizonyosságul szolgálva, hogy az ő kora emlékezetének legtulsó határán foglalatoskodtak ásványokkal. De az egész régiség ásványtudománya nem volt egyéb durva empyriánál, nem foglalatoskodva a' belső tartalommal vagy az összetételi viszonyokkal. Theophrastos, Dioscorides, Galenos, Plinius 'stb. leginkább csak gyógyerejeket vizsgálák az ásványoknak, 's innét inkább az orvosok mint természetvizsgálók figyelmét érdemelik. Az arab Avicenna osztá felelőszőr (a' X. és XI. században) az ásványokat kővekre, kénköves anyagokra, érczekre és savakra (sókra). Az elrendelésben nagyobb érdemű a' XVI-dik században élt G. Agricola, ki a' küljegyeket használá az ásványok meghatározására. Nyomdokain mentek Kundmann, Cesalpin, Becher, az elemvegyülést nem hagyva már érintetlenül. A' XVIII. században több kedvelőt és munkást nyere az ásványtan, kik között Svédhonban nevezetes Bromel, Némethonban Henkel, Pott, Justi, Vogel, Scopoli. Linné is rendszerezte az ásványokat; Wallerius pontosan leirá, tökélyesíté a' műszavakat, élesen vizsgálá meg az előbbi rendszereket, 's egyszersmind egy rendszert állita fel, mellyben a' chemia 's a' küljegyek szolgálnak felosztási eszközül. Mélyebb és kimerítőbb volt még a' svéd Cronstedt; Mások ezen időből: Margraf, de Bromar, Engeström, Sage. Uj időszak nyílt fel Wernerrel, ki az ásványtan 's annak osztályozása körüli érdemeiért az ásványtudomány teremtojének mondathatik. Ez idő oltá nagy gond és sok idő fordítaték az ásványok elemzésére, hol jelesek: Scheele, Daubenton, Klapproth, Vauquelin, Dolomien, utóbb Stromeyer, Döbereiner, Rose, Breithaupt 'stb. A' franczia Havyra maradt a' jegleirási (cristallographicus) mély rendszer feltalálása, alapítása, melly által az ásványtudományra a' tudományosság koszoruja fel lön téve. Ujabb időben számos kedvelőt és munkást látá a' mineralogia; illyenek: Karsten, Buchholz, Jahn, Gmelin, Berzelius, Arfvedson, Davy, Gehlen, Proust, Hausmann, Hoffmann, Leonhard, Mohs.

Ásványtani rendszer. Első rendszert az arab Avicenna adott (l. felebb), mely természetes, és ma sincs megvetve. Werner ezen osztályokat vette fel: földes ásványok, sós ásv., éghető ásv., ércz ásv.; következképen csak Avicenna felosztását keresztelé más néven. Havy egy igen mélybelátású 's számtani alapokra épült rendszert (jeg-

leírásit) alkota, első ada képzeletet a' fajról. pontos elnevezést csinált; egyszersmind elemteni jegyek is lönek osztályalappjaivá. Első osztályaiban a' savanytartó testek állanak, a' másodikban a' földneműek, a' harmadikban az éghetők, a' negyedikben az érczek. Berzelius az electrochemiát használja rendszerezésében. Első osztályában van minden egyszerű test és a' műszertelen egyesületek szerint összetettek; másodikban vannak a' műszeres maradványuk. Tudományosságáért igen ajánlatos. Nem egészen követi őt Leonhard, ki 38 csoportban adja Berzelius első osztályát, egy függelékben a' meg nem határozottakat, vagy meg nem határozhatókat számlálja el abc rendben, egy második függelékben pedig a' műszeres eredetű éghetőket (Leonhard: „*Lehrbuch der Oryktognosie*“, Heidelberg 1821, 2 kiad. 1826). Mohs részint elem, részint számtanilag rendel, 's első osztályában ezen rendeket adja: gázok, víz, savanyak, savak (sók); a' második osztályban: haloidok, barytok, keratok, malachitok, csillámok (Glimmer), spáthok, gemmák, érczek, érczenyek, fények, kovák, kénkö; a' 3-dik osztályban vannak a' gyánták és szenek. A' két függelék elsejében a' hihetőleg fajt képzendő ásványok számláltatnak el, a' másodikában a' hihetőleg tulajdon fajt nem tevők (L. Mohs: „*Grundriss der Mineralogie*“ 2 köt. Dresda 1824). A' különöz Oken itt is vizsgát tön philosophiájával; felosztása ez: 1. oszt. Ird-Ird en (fel nem olvadók, meg nem gyulók, meg nem olvadók [nem izzók, közönséges tüzben], innét a' viznek, léznek, tüznek ellentállók); 2. oszt. Wasserirden (vizben felolvadók); 3. oszt. Luftirden (meggyulók); 4. oszt. Feuerirden (megolvadók), [izzók].

MINERVA, a' Görögöknél Pallas Athené, Athenaëa, az Olympus istenségei közt egyike a' legjelesebbeknek, kinek tisztelete sok mythologusok szerint Egyiptomból eredt. A' rege ezt beszéli róla: midőn Jupiter a' Titanok meggyőzése után, a' főhatalmat elnyeré, első társnéjává Metist, Oceanus leányát választá. De Gaza és Uranus oracluma azt jövendőlé neki, hogy Metis elsőben egy leányt, azután pedig egy fiat szülend, ki arra van rendeltetve, hogy őt a' főhatalomtól megfoszssa. Ezen sors kikerülése végett csalárdsággal 's hízlegéssel igyekezék Jupiter Metist hatalmába keríteni, 's elnyelé őt a' még méhében volt Minervával együtt. Közégetvén a' nő szülésének ideje, nagy fájdalmat érze Jupiter fejeben, miért azt Vulcan által meghasítottá, melyre az istenné vidámul és egész hadi öltözetben szökék elé. Harcias bátorsággal tánczolt, felemelé dárdáját, a' hangzó paizsra ütött vele, mint ha valamely ellenség megtámadásához készülné. Mint bölcs harczoló, ellentételben a' vad, durva vérszomjuhozó Marssal, legelsőben az istenek küzdésében lép fel; az oriasok csatájában meggyőzé Pallast és Enceladust. A' halandók háboruiban a' bajnokerő állandó vezérlője 's oltalmazója; Herculest az Olympra vezeti; Bellerophont Pegasus megszelidítésére 's Chimaera meggyőzésére tanítja; Perseust a' Gorgonok elleni útjában kíséri; Tydeust halhatatlansággal ajándékozsa meg; bec süli Achillest, kíséri Ulyssset, megörzi ennek nejét, 's fíját Mentor alakjában követi. Szintugy kedvez a' hadifegyverek feltalálónak is; Argost építi, 's Epeust azon fa-ló csinálására tanítja, melly által Troja elfoglaltatott. De mint a' béke mivészsegeinek oltalmazója is jelenik meg, 's itt legelsőben mint szüz a' hősök fejedelmi leányainak foglalatosságaiban mutatkozik. A' szövőszéket, orsót, a' festői tőt kezében találjuk, 's valamint a' hősök feleségei magok készíték familiájok ruházatját, ugy ő is az istenekét; innét Ergane mellék neve. Ezért oltalma alatt áll az ügyes szövő asszony, csak ne fúvalkodjék fel mint ARACHNE (l. e.). A' csupa asszonyi miv-ügyességről az emberek minden békés foglalatosságaira is kiterjeszteték oltalma, melyekben munkás és találékony lélek mutatkozik. Minden mivész, a' mechanikai ugy mint a' képző, az ő szárnya alatt állt, 's oltalmában a' gondolkozó, a' szónok

egyiránt részeseült. Mivel a' tökéletes boldogsághoz, melyet a' lélek munkás feltalálóságának kell nyújtani, az egészség is tartozik, azért a' gyógyító istenek közt is előfordul, 's mint ilyen Phaenoniának nevezetik. Mind ezen tekintetben jelképe a' főből eredt gondolatnak, istennéje a' bölcseségnek, tudománynak és művészségnek, az utolsónak azonban csak annyira, a' mennyire feltalálás és gondolkozó erő kívánatik hozzá. Athené, a' tudományok és művészségek e' tanyája, kedves lakhelye volt. A' fuvola feltalálójának is tartatik. De midőn egy forrásban észrevév, melly igen elrutitá arczát annak fuvása, elveté azt, 's legkeményebb átkot monda arra, ki felveendi. Ezen átok Marsyason (l. e.) be is teljesedett. Megvetvén a' szerelmet örök szüzességre szentelé magát, 's a' ki merész kívánnattal tekinte reá, azt borzasztó bosszú ér. Tiresus, ki a' ferdőben megleste, megvakult. Ezen tisztá és megfontolt eszű characterben jelenik meg a' művészség ábrázolatain. Mély gondolkozás komolysága, részvétlen megfontolás férjfiás lelke látszik ezen szép asszonyiség arczvonataiból. Mint harczoló teljes hadi öltözetben jelenik meg, fejét arany sisakkal ékesítve, mellyről kevély serény lebeg le, továbbá atyja pánczélljában öltözködve 's kezében láncsát tartva; de mint a' béke műügyességének istennéje, görög matronák öltözetében látni mindenütt. Az ő esmertető jelei közé még az Aegis, Gorgonafej 's a' gömbölyű formájú argolisi paizs is tartoznak. Jelképies attribútuma a' bagoly (vert pénzeken kakas is), melly az ő vigyázékonyását jelenti. Mint az egészség fentartónéja, csészéből eteti a' sárkányt, 's az olajúg a' békés közlekedés jelképe, melly ő általa diszlik. Egy különös athenéi mythus azt mondja, midőn egykor Neptunus és Minerva (Athene) Athené városa elneveztetésén versengtek, azt itélék, hogy annak nevét viselje az, ki az embereknek leghasznosabb ajándékot fog teremteni. Neptunus földbe vágván szigonyát, harczli ló állá elő. Minerva elhajitá dárdáját, 's a' hová az esék, ott békés olajfa termett. Az ő ajándéka leghasznosbnak esmertetvén, a' város az ő nevét nyeré. Egész Attica, de leginkább Athené neki volt szenteltetve, 's itt sok temploma volt. Legfényesebb innepi Athenében a' Panathenaek voltak. Egy más innep, képszobrainak innepies lemosásából állott Athenében, 's leginkább Argosban, minden évben folyóvízzel 's szűzek kezei által vitetve végbe. A' Romaiak elejénte csupán mint hadistennét (Bellona) imádnák, későbbben, Romának fővédistennéje lön. Jupiteren és Junoa kívül a' capitoliumban a' főtemplom neki volt szenteltetve, 's innepé évenként ő napig ületett, Quinquatrus név alatt. X.

MINIATURFESTÉS, a' vízfestésnek azon neme, mellynél a' gummival elegyített festékeket csupán az ecset hegyével rakják fel, 's ez pontoszásnak (*pointiller*) nevezetik. A' képirás egyéb neveitől abban különbözik, hogy sokkal finomabb, 's azért közelebről kell nézni; innen csak kicsinyben, leginkább pergaménon és elefántcsonton gyakoroltatik. Innen e' kifejezés is: *miniaturkép*, vagy *en miniature*, kicsiny képet bélyegez. Legfőbb világokra maga a' pergamén, csont, vagy papiros fejrésége használtatik, 's azért sokan a' miniaturfestésnél fejez festékekkel nem is élnek. Legalkalmasabbak hozzá a' legkevesebb testli vagy legvékonyabb festékek, mint a' carmin, ultramarin 'sat. E' festésmód, a' finom pontok miatt, mellyekből áll, 's mellyeket olly tisztán kell egymás mellé rakni, mintha elmosva és összeolvasztva volnának, legtöbb időt kíván. Miniaturfestemények, mint kéziratok ékítései, Olasz-, Francia- és Németországban már a' IX. és X. századból találtnak. (L. Rive: „*Essai sur l'art de vérifier l'âge des miniatures peintes dans les manuscrits*“ Par. 1782.) E' képirással közönségesen a' szerzetesek foglalatoskodtak, 's mint a' munka *illuminatio*, ugy ezek *illuminatores* vagy *miniatores* nevet kaptak, mivel rendszeren veres (minium) festéket használtak. Illy módon főkép a' 14. században V. Károly alatt Franciaországban virágozott, 's VIII. Károly az

XII. Lajos alatt még nagyobb tökélyre hágott, de a' könyvnyomás és rongypapiros feltalálása után, 's a' rézmetszés emelkedése által, csökkenni kezdett. Ujabb időkben leginkább arczképekre fordíták. Az újabb kor legjelesb' miniaturfestői: Mengs, Chodowiecki, Füger, Westermann, Nixon és Shelly. Értekeztek róla Violet: „Anweisung zur Miniaturmalerei“ (franciából, Hof 1793), és d'Arotais de Montany: „Abhandlung von den Farben zum Porzellan- und Miniaturmalen“ (franciából, Strassb. 1769).

MINISTER, MINISTERIUM. Ezen szavakkal a' kormányzékai legfőbb tisztviselők (országglárok) 's azoknak hivatalköre jelettetik. A' ministerek, vagy egyenként fejei valamely kormányzási osztálynak, olyképen, hogy a' vezérlesek alatt lévő tárgyakra nézve, minister-társaikkal tanácskoznok 's közösködniök épen nem szükséges; vagy pedig csak kölcsönös értekezés után határoznak el, 's terjesztenek a' felség eleibe valamit. Ennélfogva különböző országokban a' ministerek száma is több vagy kevesebb, a' szerint, a' mint az országos viszonyok, különféle foglalatosságok egyesítését inkább vagy kevesbé engedik meg. A' legtöbb országokban egy igazságminister, egy pénztárminister, 's mellette néha még egy — a' közkincre felvigyázó minister, egy külügyminister, egy belső minister, egy had- (szárazföldi vagy tengeri) minister, egy kereskedési minister, az isteni tiszteletre és az oktatásra felbgyelő miniser 'sat. vagon. A' ministeriumtól különbözik némelly országokban a' cabinet, melly alatt vagy a' fejedelem magános ügyeit vivő tisztviselőség, vagy főképen a' külső ügyek igazgatása értetik. Ennélfogva a' miniaterek status- és cabineti ministerekre is osztatnak; melly utolsók alatt leginkább a' külső ügyek ministerei értetnek. Vannak még némelly országokban ugy nevezett premier- vagy fő-ministerek is, kik az uralkodó távollétében, vagy kisebb fontosságú ügyekben annak helyét betöltik, 's akaratjuk szerint minden ministerialis osztály tanácskozásában előlülhetnek 's ellenőrösködhetnek.

MINISTERI PÁRT. Igy neveztetik Angolhonban 's egyéb képviseleti alkotmánnyal bíró országokban azon political felekezet, melly a' parlamentben, kamarában, 's általán véve minden országos tanácskozásokban, a' ministerek rendszabásainak kedvez, azokat a' legjobb oldalról előtüntetni 's minden kitelhető okokkal támogatni igyekszik. A' ministerek minden kívánatinak enged, 's a' szavazásban is részekre nyilatkozik. Minthogy pedig szótöbbség nélkül a' ministerium a' parlamentekben, kamarákban 's egyéb országos tanácskozásokban fen nem tarthatja magát; igen természetes, hogy a' szótöbbség megszerzése végett mindeneket elkövet; mit, különösen olly országban, hol a' főbb hivatalok általa vagy legalább befolyása által osztogattatnak, valóban nem igen nehéz sikeresítnie.

—no—

MINORCA, a' baleari szigetek kisebbike, most a' majorcai spanyol tartományhoz vagy is királysághoz tartozik. Nagysága 12 nesz. mf. 32,000 lakossal, kiknek majdnem fele (1781) asszony volt. A' lakosok foglalatossága: gabona- bor- olaj-termesztés, és kereskedés, melly, mig e' sziget az Angoloké volt, elevenebben ment. Hal, bor, só, gyapju, méz, kápri, sajt, gyümölcs itt bőséggel van; de gabonája nem elég. A' sziget 4 kerületre osztatik, mellyek ezek: Cindadella, Ferrarios, Alayor, és Mahon. Fővárosa Puerto Mahon, 12,000 lakossal 's egy jó erős kikötővel, mellyet sz. Filep erőssége védelmez. — E' sziget birtoka a' földközi tengeri kereskedelemre nézve mindig igen fontos volt. Ezért foglalták ezt el a' spanyol örökösödési háboruban az Angolok, előbb ugyan azon szín alatt, mintha azt Ill. Károlyért tennék, de utóbb csakugyan magoknak tartották meg, 's az övék is maradt az utrechti békekötésben. 1756 a' Francziák foglalták el Richelien alatt, 's az Angolok Byng admiráljokat, hogy e' szigetnek segedelmére nem ment, halálra ítélték. Az 1763-ki békekötésben az Angoloknak ismét vissza-

adatott; 1782 az egyesült spanyol-francia seregektől viszont elfoglaltatott, 's 1798 az Angoloktól megszállatott, de a' békekötéskor ismét visszaadatott. Sz. E.

MINORITÁK I. FRANCISCANUSOK.

MINOS, 1) Király Creta szigetén, Kr. e. mintegy 1406 körül élt. Meg kell különböztetni hasonló nevű unokájától. Mint bölcs törvényadó és szoros igazságszerető férjfiu magasztaltatik. Hogy a' Cretaiakat egység és hadakozó gondolkodás által hatalmassá és rettentővé tegye, gyakran tartata közös ebédeket, és szüntelen gyakoroltatá őket fegyverben. A' rege ezen király történeteit hozzáadásokkal ékesíté. E' szerint Europa és Jupiter fia volt, kitől minden 9 évben Ida hegy-üregében törvényeket kapott. Halála után Aeacus és Rhadamantussal együtt az alvilág bírója lön. Mind a' hárman az árnyéksziget bemenetelénél ültek Pluto thronja mellett; M. mint legelső bíró a' végítéletet mondá ki. 2) Unokájának, ki hasonlóképp Cretában uralkodott, Pasiphae volt nője, a' ki egy természetelleni egyvelegből a' MINOTAURUST (l. e.) szülé.

MINŐSÉG és MENNYISÉG (Qualitas, Quantitas), a' gondolkodásnak két formája, mellyek mint az ész eredeti megfogásai, a' categoriák közé számláltatnak. Minőség alatt értjük valamely dolog belső tulajdonságait, mellyeket abban észreveszünk a' nélkül, hogy azokat másokkal összevethetjük. A' közönséges életben pedig polgári és egyéb tulajdonságokat is értünk alatta. A' mennyiség alatt értjük hasonnemű különféleknek egybekötését, mellyeket bizonyos felvett mérték szerint (egység mértéke) szaporítani és kevesebbiteni lehet, a' miből a' mennyiségnek vagy nagyságnak fogatja származik. K.

MINOTAURUS, a' rege szerint Pasiphae és egy bika fija, emberalaku, bika fejjel. Ember hussal élt, mellyért Minos a' Daedalus építette tévelybe (labyrinthus) zárá, 's elejénte vétkeseket vete neki eledelel, azután pedig az Athenéből évenként adóban nyert ifjakat és szüzeket, míg végre THESEUS (l. e.) ezen ifjak közé elegyedve, 's Minos leányától Ariadnétól megtanítva 's felfegyverkeztetve a' szörnyeteget megölé, 's így az Athenéieket ezen adó alól felmentette. X.

MINUTA, percz, közönségesen egy foknak vagy egy órának 60 része. A' festés és rajzolás mesterségében azon kisebb részek is minutáknak nevezetnek, mellyek szerint az emberi test arányjai határozatnak meg, 's közülök 48 megy egy főhosszaságra. Az építésmesterségében a' minuta egy mintának 30 része. — Minuta üveg egy kis homokóra, melly csak egy minutáig jár, 's főképen a' hajókon a' kormányzásnál használtatik. —h—

MIQUELETEK, a' déli Pyrenék hegyi lakóji, Cataloniában 's a' felső és keleti Pyrenék francia departamentjeiben, tetején azon hegyhátnak, melly a' határt formálja Francia- és Spanyolország között. Többnyire pásztorok, vadászok, szénégetők 'sat., a' mellett hadakozók 's rablók. Az utasokat is vezetik a' hegyi utakon, 's oltalmokat drágán fizettetik meg. A' háboruban veszedelmes pártosok, kik gyakran csoportonként beütnek Franciaországba. Az utolsó háboru alkalmával Cataloniában a' francia seregeknek félelmesekké tévék magokat rácsapásaik által. —h—

MIRABEAU (Honoré Gabr. Victor Riquetti, gróf). Ezen, a' harmadik országrendnek az első nemzeti gyűlésben volt merész szónoka, 1749, Provenceban, Egrevilleben, híres nemzetségből szül. A' természet erős szenvedélyeket kapcsol az izmos testalkatához. A' nevelés nagy férjfiut képezhetett volna belőle; de lelkének felemelkedése megakadályoztaték, 's testi erejének kifejlődése elcsikartaték; ezért lett ő csupán csak híres. Majdnem egészen erkölcsi nevelés híjával lévén, rabja lett a' játék és nőnem iránti szenvedelemnek. Atyja által helytelenített szerelméről le nem mondván, annak rendelése következtében, a' Ré szigetén egy erősségbe záraték, honnan később hollandi gyarmatokba

kellett volna elszállíttatnia. Ezt azonban némelly esmerősök meggátolták. Fogságából kiszabadulva után, mint önkényes, Corsicába küldték. Itt kitüntetett vitézségeért, kapitányi rangot nyert; de mivel atyja, számára legénységet fogadni nem akart: kénytelenül látá magát a' hadi életről lemondani, melyre egyébiránt teremve látszott. A' corsicai háboru folyta alatt, emlékiratot készített arról; a' genuai aristocratiának visszaéléseiről jegyzeteket kapcsolván hozzá. Munkáját atyjának adá, ki azt megsemmisítette, 's őt a' gazdasághoz szőlította hazá. 1771 megnyeré végre Aixban egy szeretetre méltó 's gazdag személynék, Marginane kisasszonynak kezét. De mivel évenkénti 6000 livresre menő jövedelméből, napának is tartáspénzt kellett fizetnie, 's a' tekozlásra egyébiránt is hajlandósága volt: 160,000 livrenyi adósságba keveredett. Ez lön alapja szerencsétlenségeinek. Atyja, az ellenséges indulatu 's zivakodó, használta fijának ezen zavart állapotját, 's Parisban Chateletnél egy tilalmazást eszközöle ki, mely által az szörnyen korlátolá. Azonban M. igen szerencsésen élt nejével, mig nem annak, 1774-iki Májusban, egy büntetésre méltó levelezését felfedezé. De ő hozzá nem illét szigorunak lenni, 's így nejét kötelességére utasítá, megbocsátott neki. Elhagyván nem sokára az atyja által határozott lakhelyet, ujra befogatók. If vára börtönében, egy csinos tömlöztartóné vidámitá fel a' 24 éves fogoly unalmas magányát; kinél az, kegyetlenkedő férje elől el is rejtezett; így mind ketőjökre szorosabb vigyázat lön. Végre megengedé M-nak 1775 a' kemény atya, hogy Pontarlier melletti Jouxba mehessen. Itt látá ő előszer szerelme későbbi tárgyát, 'Sofiát. Ez a' 79 évü Lemonnier előlülő neje volt, 's küllemei és gyengédsége által Mirabeaut a' legtüzesebb szenvedélyre lobbantá. De nem kevés bajára, S. Mauriceben, a' vár igazgatójában vágytársát kénytelenítették szemlélni; hogy tehát annak üldözéseitől menekhessék, Dijonba futott, hova, a' férje erszényét magával vitt 'Sofia is megérkezett; ennek anyja által azonban elárultatván M., megfogatók. Az akkori minister Malsherbes, intést ada neki a' külföldre szökni, 's már uton is volt, midőn szerette 'Sofiajától levelet vön, melyben általa tudósítotték, hogy férje klastromba akarja záratni, 's hogy nincs egyéb szabadulása, mint vele együtt megszökni. Mirabeau tehát magával vitte őt; mire nézve a' sérelmes férj által személyrablásról vádoltatván, háláira ítélték. Ő Hollandban rejté el magát, 's S. Mathieu név alatt élt 'Sofiával együtt, könyveinek 's néhány barátinak társaságában. Az 1776 és 77 év lefolytában, tudományos dolgozásai-ból tartá önmagát 's barátneját. Nem sokára felfedeztetvén, elfogattak, 's M. Vincennesben a' Donjonba, 'Sofia pedig, minekutána leánymagzatát elsülte, Gienbe viteték Sz. Klara klastromába. M., három évi fogsága után szabadon bocsátaték, 's ugy látszik, atyjával is megengesztelődött, mivel most annak házában 16 hónapot tölte el, 's csak azért hagyá azt oda, hogy a' Pontarlierben ellene kimondatott halálos ítélet megsemmisítését kieszközölje, a' mi neki 1782-ben sikerült is. Azonközben 'Sofia is visszanyeré javait és szabadságát. De M. nem őt, hanem nejét kereste fel, 's meg akart vele békülni; a' mi azonban annak makacs atyjafiai miatt eszközölhetlen volt. Végre M. Angliába költözött, hol néhány munkát is irt, p. o. „*Considérations sur l'ordre de Cincinnatus.*“ „*Doutes sur la liberté de l'Escaut.*“ „*Caisse d'Escompte.*“¹ sat. melyek nem kevés hirt szerzének neki. 1786 Poroszországba kellett mennie, hol „*de la Monarchie Prussienne*“² címü munkáját készíté. Azonban II. Fridrik Vilhelm parancsára innét is kénytelenítettett eltávozni. Csak nagy nehezen tudott uti költségre szert tenni, 's Nancyban mégis késedelmezett, hogy Dido előadását szemlélhesse; mely alkalommal egy színjátkszoneba annyira beleszeretett, hogy egy éjelét 's erszényét nála felejtette. Pénz nélkül 's gyalog érkezett Parisba. Itt írá „*Dénonciation de l'agiotage*“³ címü munkája folytatá-

sát, mely miatt csak vigyázékonysága menthető meg a' börtöntől. Midőn az országrendek összehivattak, Provenceba ment M., hogy megválasztassék; de a' „*Correspondence secrete*“ miatt elfogattatása parancsoltván, visszatért Parisba. Périgord ábbé (Talleyrand) és Duc de Lauzun közbenjárására eltűrtették a' befogási parancs; ennél fogva M. ismét Provenceba ment; de a' nemesek részéről való megválasztatásból a' gazdag bérfföldesek által kikeresztetvén, egy posztós boltot vásárolt, hogy mint posztóárus megválasztathassék. Eléré czélját; 's alig szólamlott meg az országrendek tanácskozásaiban, nyomon uralkodni kezdett viharos ékesszólásával a' sokaság felett. Így nyert Mirabeau befolyást a' politicába. Szabadságszeretete inkább csak a' királyi bitorlások mintsem a' hatalom ellen irányoztatá vele szavait 's tetteit. Az udvar maga részére akará hódítani; 's ő elvevé ugyan a' pénzt, de azért meggyőződése ellen nem cselekedett; pedig a' fejedelmi kívánatok ezzel homlokegyenest megütköztek, 's így Mirabeaut az udvari párttól inkább távolították, hogysem ahhoz közelebb vezették volna. Lajos Király személyesen is értekezett vele az ő kétséges állapotja iránt, 's a' királyné oly bizodalommal kezdett iránta viseltetni, hogy azt mondaná: „Meg vagyok győződve, nem veszek el addig, míg Mirabeau él.“ 's valóban, talán csak ő volt azon egyetlen férjű, ki, ha Lajos által első miniszterré tétetett volna, képes leendett a' zendülést, egy hasznos ellenzindülés által megakadályozni. — M. életének legjobb szakaszában, 42 éves korában mult ki, mint némellyek állítják, mértékletlensége által szerzett gyuladási lázban, mások szerint pedig mérég miatt, melyet kérlelhetlen ellenségei, a' két Lameth, nyujtattak volna neki. — 1800 megparancsolá az első consul, hogy képszoبرا a' minden nemzetbeli nagy férjfiakéi sorába a' Tuillériák karzatában (Galleria) állíttassék fel.

—no—

MIRANDA, Spanyol-Amerika szabadságának első alapítója, Mexicoban született. Mind a' mellett is, hogy a' Spanyolok az Amerikaikat féltékenységből nem szenvedhetik, ezredesi rangra emelkedett 's a' guetamalai kormányzótól több titkos megbizásokra használtatott. Elhagyván a' spanyol szolgálatot, az Éjszakámériakaiak ügyét támogató. Azt hirtelik felőle, hogy ő sok ideig dolgozott azon a' terven, mint szabadithassa meg hazafjait, 's ezért honját hirtelen elhagyni kénytelenítettett. Ekkor mindenfelé utazott, átfürkészte Europa minden szegleteit, 's több izben tartózkodott Angliában. — Helyes izlése, széles tudományos esmeretei 's classicus írásmódja alkalmat adának neki, minden nemzetnek szokásai, alkotmánya, törvényi 's tudományi, főképp pedig katonai szerkeztetése felett számos anecdotákat és esmereteket szerezni 's elterjeszteni. Midőn a' francia revolutio kiűtött, 's a' külső háboru bizonyos lön, oda hagyá sz. Pétervárá, hol a' császárnának kegyében élt; de a' ki sikertelenül próbálá őt személyéhez 's szolgálatjához hódítani, 's Parisba ment. — Petion közbenvetésére generalmajor lett, 's gyámolította Dumouriez generált Németalföld elfoglalásában. Jeles földmérői tehetségei a' támadás mesterségében mind inkább kifejtettek. A' sereg tisztelte, 's Parisban szerették. Dumouriez Hollandiába nyomulván, Miranda azon sereg parancsnokává neveztetett, mely Maastrichtot ostromlandó vala; mely terv azonban sikertlen maradt azon generalnak szembetűnő gondatlansága miatt, ki a' fedező hátulós sereget vezérlé. Dumouriez viselete gyanus lett. Miranda ebbeli gyanuját barátjával Pethionnal, ki ekkor a' közjóra ügyelő biztosság tagja vala, közlé, 's parancsot vön, hogy a' fővezért fogassa el. E' környülmény menté meg Miranda életét, mert Dumouriez a' neerwindeni ütközet elvesztését neki tulajdonítá, mely vád ellen Miranda egy szintolly tudós mint nyomas védirásban igazolta magát. Alig győzetett le a' Girondé-párt a' Hegy-párttól, midőn Miranda elfogatott, 's előbb nem is bocsátatott szabadon, mint mikor, Robespierre kivégez-

tetése után, a' tömlöczök megnyittattak. Erre a' parisi sectiok ellen dolgozván, a' directorium parancsára ismét elfogatott. Utóbb azon szín alatt, hogy ő külföldi, Franciaországot elhagyni kinszerítettett, de Miranda francia polgári jogára hivatkozván, a' végrehajtó hatalom e' szándékától elállani kénytelen volt. Ezután titokban lappangott, míg 1797 egy új elfogató parancsolat jövéen ellene, Angolországba futott. Innen 1803 ismét Parisba tért vissza, de az első consul uralkodása ellen törekedő tervei miatt számkivetetett. Az Insurgensektől felszólítva 1806 egy expeditio felkészítésével foglalatoskodott Newyorkban, mellynek az a' célja volt, hogy a' spanyol szállítványokat déli Amerikában fellátsza 's Spanyolországtól függetlenekké tegye. De Spanyolország ellenintézeteit jókor megtevéen, Miranda megveretett, 's elfutott; fejére szörnyű nagy jutalom tétetett. 1812 Terra Firmán az ellenladás kezdődék. Diego Monteverdo hajóskapitány bement Puerto Caballoba, a' királyi seregekkel egyesülve megverte Mirandát, 's azt Jul. 30. el is fogta. A' cadixi borzasztó inquisitioi tömlöczökben volt 4 esztendei bezáratása után a' halál véget vetett nyomoruságának, de nem a' bosszúnak; mert temetetlenül hagyaték, 's vagyona elégettek. Sz. E.

MIRKHOUD vagy MIRCHOUD I. PERSA LITERATÚRA.

MISERERE-nek (Irgalmazz nekünk) egy nevezetes egyházi ének nevezetik, tulajdonkép az 57 zsoltár, melly a' Vulgatában így kezdődik „Miserere mei domine“; különösen ALLEGRI (I. e.) compositioja híres. Miserere-nek a' felfeszitets haldokló idvezítő képét is hívják. Ez a' neve végre egy borzasztó nyavalyának is, melly a' belek dugulásából származik. X.

MISERICORDIA-nak azt nevezik a' klastromban, mi a' rend szabályai ellen a' barátoknak adatott. Ez a' neve azon helynek is, hol ez az adomány elköltetik. *Misericordiae* azon székek, mellyekben az öreg és erőtlen papok ülnek, azon közben, hogy az erősök álla tisztjekben eljárnak. *Misericordias Domini* husvét után a' második vasárnap, mellyen az isteni tisztelet ezen szavakkal kezdődik: „Misericordias domini cantabo in aeternum“ X.

MISKOLCZ, népes magyar m'város Borsodvármegyében, a' diósgyőri kies völgy végén, az Avas hegy alatt, közel a' Sajóhoz. 2291 épületei között, mellyekben mintegy 22,910 lélek számláltak, nevezeteseb a' reform. egyház, a' két gymnasium és a' vármegye háza. Hátárja bővelkedik szőlőhegyekkel, mellyeken sok, 's igen jó asztali bor terem; ennél fogva a' pinczék száma 4000-en is felyül van. De nem csak bort, hanem buzát is bőven 's különös jóságut szolgáltat földje, mellynek lisztjéből a' lakosok híres kenyereket sütnék. Igen jól diszlik vidékén a' dinnyetermesztés és méhtartás is. 54.

MISSALE-nek, missalis betűknek a' legnagyobb betűk nevezetnek, mivel hajdan a' Missalék azaz misekönyvek, mellyek a' cath. mise énekeit és innepélyességét foglalják magokban, ilyenekkel irattak és nyomattak. — Missalia, temetésnél a' papnak mise mondásért fizetett pénz. X.

MISSIOK, keresztyén papoknak, tanítóknak küldetése pogány népek közé, hogy hirdessék a' keresztyén vallást, és térítsenek. Mindjárt a' keresztyén vallás elterjedésével szokásba jött az illy térítés, mint a' historia tanítja. Német, Lengyel és Magyarország több illy missionariusokat látott, kiknek munkássága által a' letelepedett nemzetek felvették a' keresztyén vallást, különösen a' romai anyaszentegyház fáradhatatlan volt a' missiok küldözgetésében. Chinát, Keletindiát, Japant meglátogatták a' szent Ferencz és Jesuita rendek tagjai több ízben, hol sokat kellett kiállaniok, míg valamennyire is céljokat érthették; sokan közülök életkellettel fizettek buzgóságokért. A' japaniak megszűntek; de Chinában és a' koromandeli partokon az első keresztyén küldöttségek telep-

jei ma is fentartják magokat. A' romai szentszék példáját követték más keresztyén felekezetek is, nevezetesen az Angolok, 's úgy tekintik a' keresztyén vallás tovább terjedését, mint a' civilizatiót hathatósan felszerkentő eszközt, 's maga a' kormány is kezét fog az angol missiokkal, hogy azoknak sikeresebb lehessen munkálkodások. Angliában 1825; 55 illy missionarius társaság volt, mellyek esztendő át czélok folytatására 400.000 font sterlinget kaptak önkénytes ajándékokban. Nevezetesebbek ezek közül: 1) a' nagy angol társaság, melly 1794 állott fel, 's 253 rajjai vagynak már a' föld különböző részeiben; 2) afrikai és keletindiai missionarius társaság, melly 80 missionariust tart 4, 5 helységben; 3) egy más új társaság, melly az evangélium terjesztését vette czélul Északamerikában, 's 1823 már 80 missionarius volt szolgálatjában. 4) A' scotiai társaság, melly 1709-től fogva áll fen; 5) a' belső missio társaság, melly 1819 állott fel; 25 tanítója 206 falukban tanít, 50 vasárnapi iskolája van, mellyekben 2868 gyermek kap tanítást, 's a' falukban könyvtárok is állit fel; 6) a' londoni herrnhuti társaság, 161 missionariusával; 7) Wesley missio társasága, 50 rendes missionariusokkal; 8) a' baptisták missiotársasága 1792 óta Keletindianában, hol 10 ezer gyermeknél többben vagynak tanítás és felvigyázatok alatt. 9) Az új jerusalemi templonmissio és imádságkönyvek társasága; 10) szárazföldi missiotársaság 1818 óta, mellynek küldöttségi helye van; 11) Zsidókat térítő társaság. Ezek mellett vagynak még több más intézetek is Angliában millyenek a' missionarius papok egyesülete, 's a' nagy bibliai társaság, melly 1824 alapításának huszadik esztendejét ülte meg. Általában véve 1701-től kezdve 1817-ig 91 protestans missio társaság (5 Angliában, 1 Scotiában, 1 Daniában, 1 Németországban, 3 Északamerikában) más 11 különböző missiot állított lábra, mellyekben 1819 öszveséggel 439 missionarius munkálkodott, kik közül 150 Aziában, 70 Afrikában 200 Amerikában volt, 's számok már 1824, 500-ra szaporodott; maga Anglia 303 tagot tartott ezek közül. A' Berlinben 1823 felállott missioi egyesület 300 tagot számlált, kik a' költségekre önkénytesen adakoztak, és több iskolai intézeteik vagynak Baselben, Londonban 's másutt. hol a' missionariusokra előre készítik a' tanulókat. Egy nevezetes eszköz a' missionariusok intézeteiben, czélok elérésére abban áll, hogy a' szentírást sokféle nyelvekre lefordítják. Londonban állott fel 1804 a' nagy bibliai társaság, mellynek jövedelme 1823, 97,700 font sterlingre ment, 's Európában és Amerikában 1660 nagyobb 's kisebb segéd egyesületei vagynak, mellyek a' szentírás terjesztésében munkálkodnak. A' szentírást 139 nyelvre és dialectusra fordították 's kinyomtatták. Doctor és missionarius Morrison megérkezvén 1824 Londonba, chinai nyelven adta ki az egész szentírást a' társaság költségén, mellynek fordításával 17 esztendő telt el Milne nevű társával. Azonban némely fordítások nagyon hibások, úgy hogy a' nyelvekhez értők kezdtek panaszolkozni a' fordítók ellen; minek következésében a' társaságok új revisioval foglalatoskodnak. Hogy az illy missioik nagyon terjesztették a' keresztyén vallást, tagadni nem lehet. Otaheiti szigete már keresztyén vallást követ, így a' sandwich szigeteken, Keletindianában, nevezetesen Ceylonban, sok pogány lakosok elfogadták a' keresztyén hitet. Madrasban, Calcuttában, Bombayban a' külön felekezetű missionariusok csendeségben élnek egymás közt, és tanítványaikat békeszeretet lelkesíti. A' bengalai missio, 1823 tett tudósítása szerint, négy különböző kápolnát és iskolát építtetett; egyikben könyvnyomtató műhely is van, mellyben a' hindus gyermekek számára angol, és honi nyelvű vallásos könyvekből 120,000 példány jött ki. Maga a' Seramporeban fenálló dán missio Középpindianak 27 különböző nyelvére fordította a' szentírást; Marsham, a' clavis sinica írója nagy szolgálatot tett ebben. Azonban sok akadályokkal kell még Keletindianában megküzdeni a' missionariusoknak, hogy jobban boldogulhassanak; mert a' Braminok, és az indus Kastok ellenzik igyekezeteiket. Hálai professor Knapp,

leírta az újabb evangelicus missiok történeteit, a' missionariusok tudósításai szerint, melynek 71 füzete Halában 1823 jött ki. Nem csak a' keresztény vallás terjedése a' tiszta haszon az illy' missiokból, hanem az is, hogy némely tagok érdeklő felvilágosításokat adnak a' népekről, a' föld természetéről, 's így mind inkább bővül tudományos ismeretünk a' föld több részeiről. Az újabb missiok közül említést érdemel a' Herrnhutereké, mely 1823 a' muszka ministerium engedelmével Sareptából indult ki a' Kalmukok közé, lefordítván elébb a' muszka bibliai társaság kalmuk nyelvre a' szentírást. Zwick és Schill nevű két missionarius vállalta magára az oda menetelt, de az ottani papokban olly akadályokra találtak, hogy vissza kellett nekik jöni, különben a' kánok kiköltöztek volna népségeikkel együtt a' muszka birodalomból. Ellenben egy Coruthers nevű missionarius Krimben szerencsésebb volt, és sok tatár familiát megnyert a' keresztény vallásnak. A' catholica hit, ugy látszik, Chinában és Tunkinban legtöbb előmenetelt tett. Tunkinban 780 templomot, 87 klastromot számílnak, 's a' keresztény lelkek számát e' két helyen 280.000-re teszik. Chinában három püspökség van, melyeket Portugalia állított fel maga költségén, u. m. Macaoban, Pekingben, és Nankingban. A' pekingi püspök Macaoban lakik, mert a' fővárosban nem szenvedik meg a' missionariusokat, kivéven azokat, kik mint orvosok, mathematicusok vagy mivészek az udvar szolgálatjában vagynak. Van ott 1727 olta Muszkaországol is egy papi missio, de annak nem a' térítés a' czélja, hanem muszka ifjaknak tanítása a' chinai nyelvre. Tibetben 1822 állott fel új catholica missio. — Muszkaországban a' török persai határokon több német telepek lévén, az uralkodás többnyire a' baseli missio iskolájiból hivat oda papokat, kik hivataljuk mellett most már az örményeket és muhamedanusokat is igyekeznek megtéríteni, sőt Persiában is olvassák már persa nyelven a' szentírást, de csak titokban, mivel az tiltva van. A' morvai Herrnhuterek mostanában legmunkásabban dolgoznak Nyugatindióban és Éjszakamerikában; 33 helyen magok alapítottak missiokat, és 171 Evangelium hirdetőt számláltak 1825 azon vidékeken.

Kállay.

MISSISSIPPI, a' leghosszabb folyó Éjszakamerikában. Több különböző tavakból ered, mintegy folyása közepén lesz meglehetősen, továbbra pedig, az egy st. antoniusi vízrohanást kivéve, egészen hajókázható; több más folyón kívül a' Missuri, Ohio és veres folyó is bele ömlenek, — 's 820 mérföldnyi folyása után a' mexicói tengeröbölbe nagy sebességgel rohan. Partjai majd mindenütt termékenyek és kiesek. Az egyesült éjszakamerikai státusokra nézve e' folyó nagyon fontos; azért ezek több erősségeket építettek partjain. Azon mivel földarabok, melyek a' fenemlített három folyó öszvefolyása közt fekszenek, Mississippistátusnak neveztetnek; lakosaik száma 104.000. — A' Mississipp mellett fekszik az 1803 az egyesült státusoknak átengedett LOUISIANA (i. e.) tartomány is, mely a' mult század elején amaz rhihiresedett részvény-(actia) kereskedés miatt, Franciaországban Law alatt, köz figyelmet gerjesztett.

Sz. E.

MISSOLUNGHI (Missolonghi), város és 1826-ig főfegyverhelye a' Helleneknek nyugoti Hellashan (a' régi Aetoliában), hol a' Mainotta Jatrani Cyriaco (ki Jul. 1822 Phanarierősség oltalmazásánál esett el), Norman német gróf (ki itt Nov. 23. 1822 halt meg;) és a' Suliota Botsaris Mark (ki Karpinitzinél esett el Aug. 19. 1823;) hős sirjai, valamint azon mausoleum is, mely lord Byron szívét zárja magában, Görögország legújabb dicső történeteire emlékeztetnek. (I. GÖRÖGLÁZADÁS) Missolonghi, mocsároktól körülvételve, egy áradások által formált föld-csúcson, egy csekély vízőlék mellett fekszik, nyugotra a' patراسى öböl torkolatjától, és az Evenus (most Fidaris) kifolyásától, keletre az Achelous (most Aspro Potamo) torkolatjától, fontos bástyája volt ez nyugoti Görögországnak, az Epirussal folytatott küzdés alatt, 's Peló-

ponnesust oltalmazá, míg a' Törökök Patras, Lepanto és e' kis Dardanellák birtokában voltak. Az áradások által képzett töltések bátorságotitják a' hely fekvését a' tenger hullámi ellen, valamint a' lagunák és gázló helyek a' tenger felől való megtámadtatás ellen. Missolunghi, a' Görögöktől kis Velenézének is nevezetve, halászkok telepedéséből támadott, kik itt mintegy 200-an vagynak; a' halászó helyek torkolatjánál fekszik a' szinte megerősített Anatóliko sziget. Mind a' két helyhez csak halászcsonakkal lehet közelíteni; a' kikötők nagyobb hajók számára innen 4—5 mérf. távolságra vagynak. 1804 előtt Missolunghi, melly a' lagunák és mocsárok pestises levegőjétől a' minden délután fuvó éjszakeleti szél által őriztetik, 4000 lakost számlált, 's ezek közt gazdag kereskedőket és hajóbirtokosokat, kik többnyire a' háboru miatt kivándorlottak. Akkor ön maga kormányzá magát, tulajdon törvényei szerint, 's a' negropontei basának csak a' szokott fejpénzel adózott. 1801 Ali-basa hatalmába esett. Missolunghi és Anatóliko felemelék a' kereszt zászlóját Jun. 7. 1821, midőn a' hydriai hajóserég azon vizeken megjelent. Az 1822-ki véres táborozás után Acarnaniában, a' főparancsoló Maurokordatos herczeg, midőn a' Törökök már Peloponnesust fenyegeték Nov. 5. 300 emberrel és 22 Suliotával, Botsaris Mark alatt, az akkor még meg nem erősített 's csaknem népetlen Missolunghiba veté magát; mellyet, valamint Anatólikot, kevés ágyuval és lövészerrel, Omer Vrioness janinai basa és Rutschuk basa ellen, vitézül és bölcsen oltalmazá, míg Nov. 23. (Normann halála napján) görög hajók ezen helyet a' tenger felől az ostrom alól felszabadíták és seregekkel megerősíték. Maurokordatos erre több reárohanásokat visszavert, 's a' Törököket kinszeríté Jan. 6. 1823. az ostrommal felhagyni. Utóbb M. Anatólikoval együtt, angol tiszttek ügyelése alatt, részint a' britt Murray költségen, jobban megerősítetett, úgy hogy szabad Görögország legerősebb helyeihez tartozott. Egy második 59 napig tartó ostromot álla ki M. Sept. Oct. és Dec. 1823, midőn Mustai, skodrai basa, Omer Vrionessel, szárazon, és algieri hajók tenger felől bekeríték. Ekkor Botsaris Konstantin, a' karpinitzii hős testvére, oltalmazta. Maurokordatos hydriai hajókkal siette segítségére, 's a' pestis feldulta a' barbarok táborát. Mustai hirtelen visszavonulásában elveszté ágyujit és seregét. Már most Maurokordatos maradt a' hely parancsolója, 's a' nyugoti Hellas kormányját átvevé. Omer Vrioness és a' skodrai basa, Mustai, készületeik ellen is czélirányos ellenintézeteket rendelt. Missolunghiban lancasteri oskolát alapíta, 's 1824 oltá új görög nyelven jelent itt meg a' „*Hellen Chronica*“, mellyet Meyer, egy schweiczi ada ki. M.-ban a' régi görög nyelv és francia literaturának is volt tanítói széke. Akkor M. utolsó lakhelye volt a' leghiresebb Philhellennek, lord Byron (l. e.) költőnek, ki ide Jan. vége felé 1824 fegyverekkel és hadiszerral, ingenieuraktól és mesteremberektől kísértetve érkezék, Görögország ügyét legfőbb lelkesedéssel és nagy pénzáldozatokkal mozditá elő, hadi szerek készítése végett laboratoriumot alapíta, a' hely megerősítését szorgalmaztatá, 's a' londoni görög egyesülettel együtt egy könyvnyomatató műhelyt készíte fel sajtókkal és betűkkel. Meghalt M. ban Apr. 19. 1824. Helyébe Stanhope ezredes lépe, ki M. nál katonai kórházat alapíta, de csak hamar vissza kelle térnie Angliába. Maurokordatos Naupliába hivatott, 's 1825 Kolokotroni pártja által munkássága körétől megfosztatott. Erre seraskier Reschid basa 35.000 emberrel M. alá nyomult. De a' vitéz Botsaris Noto (Marknak nagybátyja) olly szerencsésen vezérlé az oltalmazást, hogy minden megtámadás haszontalan volt, sőt Aug. 2. 1825. a' seraskiernek a' kapudan basa hajóserégétől segített rohanása is visszavertett a' 40 napi ágyuzás által igen meg rongált sánczokról. Már most Ibrahim basa is részt vett az egyipt. europ. sereggel az ostromban. De minden megrohanás sikeretlen maradt. Végre M. porrá hamuvá vált, midőn a' hős lelkü őrizet, az eleség és hadiszer legutolsó szükségétől kinsze-

rittette, Apr. 22. 1826 este 8 óra után, az ostromlókon keresztülvágá magát, a nyílt városba visszanyomatott rész pedig a minákat meggyújtá, s magát a berohanó Egyiptomiakkal és Törökökkel együtt levegőbe repíté. Mintegy 1800 harczoló, M. két vezére, Botsaris Noto és Tzavellas Kitzos alatt, eljutta Salonába, s később Athenénél a hazaszent ügyéért küzdött. L. Aug. Fabre „*Hist du siège de Missolonghi*“ (Paris 1826). Maj. 18. 1829 ismét megnyerék a Görögök Missolonghit s Anatolikt, capitulatio által.

MILTAU, Kurlandnak a hajdan herczegségnek s most orosz kormánymegyének fővárosa, 12,000 lakossal, kik között 5000 német van. Kereskedése nem megretendő, mely a Németországból Sz-Pétervárába itt keresztül menő fő országút által mozdítatik elő. Az itteni academiái gymnasiumnak könyvtára és csillagásztornya is van. A városon kívül fekszik a hajdan kurlandi herczegek szép kastélyvára. Sz. E.

MITHRA, a Persáknál a nap, vagy a nap szelleme, mely mint istenség későbbben Romában és Görögországban is tisztelteték; Ormuzd és a világ közt közbenjáró. Jelképei nap (az igazság és jogosságot ábrázoló) a fején, buzogány (hatalom) a kezében, vagy az áldozó tőr, a vagy a világbika, mellynek hátán fekszik. Megkell különböztetni a Mithrától, vagy Anabidtól, a Persák Aphroditejétől. Németországban is találtakatnak tisztelétének emlékei, a hajdan Romaiak uralkodása alatt volt tartományokban. X.

MITHRIDATES, több pontusi király neve, kik közt a nagy avagy VI. Mithridates leghíresebb volt. Uralkodásvágy, kegyetlenség és szenni által meg nem hajtható indulat, voltak nagy talentoma mellett azon tulajdonai, mellyek korán fejlődtek ki benne. Anyja K. e. 124 megöletett. M. 13 éves korában lépe a kir. székbe. Anyja és nevelője életére törekedtek; de anyját, ki uralkodó társnőül rendeltetett mellé, tömlöczbe vetteté, hol ez némellyek szerint a roszbánás miatt, mások szerint pedig megéletes következtében halt meg. Azt mondják, hogy M. minden baj elviselésére megkeményített testét szokás által még a méreg hatása ellen is fogékonytalanná tevé. (Innét nevezetik Mithridatnak egy vélt ellenmérget). Elérvén teljes korát, utazást tőn Ásián keresztül, részint hogy a lakosok törvényeit, szokásait, erkölceit, s nyelveit megismerje (az mondatik róla, hogy 22 nyelvet beszélt), részint hogy kikemlelje szomszédjai tartományait, mellyeket el akart foglalni. Három év mulva visszatért, s halállal bünteté időközben hűtelessé lett nőjét, ki őt méreg által szándékozik kivégezni. Erre Paphlagoniára ütött és felosztá szövetségesével a bithyniai királlyal. Híjában fenyegeték őt háborúval a Romaiak, kik azon országot szabadnak hirdeté. Ő ettől meg nem ijedt, sőt a romai hatalom alatt volt Galatiát is elfoglalá. Ezután Cappadociára fordítá figyelmét. De mivel Ariarathes hatalmától, ki ezen tartományt bírá, és ennek a Romaiakkal volt szoros öszveköttetésétől tartott, az árulás útját választva, ellenfelét orozva meggyilkoltatá. Ezen időtájban üte be Nicomedes a bithyniai király is Cappadociába, elüzé a meggyilkolt király fiait, s nőül veré Laodice, annak hátrahagyott özvegyét, ki M. testvére volt. M. ezáltal alkalmat lelt Cappadociára ütni, elfoglalá azt, s előbbi terve ellenére unokaöccsét helyezé a kir. székbe. De csakhamar háboruizenésre kinszerité az ifju fejedelmet, becstelenítő kívánataival. Majdnem egyenlő erejű sereggel indultak egymás ellen. M. békét ajánla, s az ifju fejedelmet alkudozásra hívá meg, de a bátran megjelenőt a két sereg láttára egy törrel keresztül döfé. A Cappadociákat, kik urokat elesni láták, nagy félelem lépé meg, s M. azon tartományt csaknem ellenállás nélkül veté hatalma alá. Nicomedes most öszvebeszélt nőjével, egy ifjut, Ariarathes harmadik fijának kiadni, s ez által a Romaiaktól segítséget kéretni. Laodice maga is Romába utazott, hogy e hirt megerősítse. M. mindenről tudósítatva, hasonló csalárdsággal élt,

megakarván a' Romaiaknak mutatni, hogy azon ifju fejedelem, kinek Cappadociát átadá (ki önnön fija volt, Ariarathes név alatt), Ariarathes törvényes fija legyen. A' Romaiak felfedezvén a' kettős családrészt, elvévék Mithridatestől Cappadociát és Nicomedestől Paphlagoniát, 's a' Cappadociaiak Ariobarzanest választák királyoknak. De alig hagyá el Sylla (kinek fegyvere emelé Ariobarzanest a' királyi székre) Ásiát, M. az örmény király segítségével fíjót Tigranest azonnal ismét Cappadocia urává tévé. Egyszersmind Bithyniát is elfoglala, és testvérének Socrates Christosnak adá. De a' Romaiak csak hamar visszahelyeztek mindent előbbi állapotjába. M. tehát Roma ellen készült, 's mivel a' Romaiak nem akarak kívánatit teljesíteni, reá lite Cappadociára és Bithyniára. Hadi ereje 250,000 gyalogból, 50,000 lovagból, 130 kaszás szekérből, 's 400 hajóból állott. A' Romaiak a' bithyniai ségedseregekkel csaknem színtennyien voltak Cassius Aquilius 's Oppius vezérése alatt. M. szerencsésen kezdé a' háborut. Nemcsak Nicomedest, hanem Aquiliust is megveré, elfoglala Bithyniát, 's elvév é a' romai hadhajók nagy részét is. Phrygia, Caria, Mysia, Lycia, Pamphylia, Paphlagonia, és Ioníáig minden tartományok hatalmába kerültek, 's ót Ásia védistenének köszönték. Sőt a' romai hadvezéreket, Aquiliust és Oppiust, a' laodiceai és lesbosi lakosok fogolyként adák neki által, 's ó az utolsónak, Pergamushan olvasztott aranyat öntete torkába, kignyolva a' Romaiak telhetetlenségét. Magnesia, Mytilaene, Ephesus 'sat. ásiái köztársaságok megnyiták kapujukat a' győztesnek, ki annyi kincset gyűjtte össze, hogy azzal seregét 5 évig eltarthatá. A' Kisásiában lakott romai polgárokat, nőjeikkel 's gyermekeikkel együtt meggyilkoltatá. Dionysius a' megölettek számát 150,000 teszi, Appinianus 80,000. Erre M. az aegaeumi tenger szigeteit foglalá el, azonban Rhodus olly erősen védé magát, hogy ó kénytelen volt visszatérni Pergamusha. Innét fővezéré, Archelaust, 120,000 emberrel Görögországba küldé; Athené árulás által került kezébe, több más helyek elfoglaltattak, míg egy másik vezére, Metrophanes, Euboeát pusztítá. Maghallván, hogy ezt nagy veszteség éré, M. parancsolá fíjának, Ariarathesnek, hatalmas sereggel ltni Macedoniába, melly Thracziával együtt csakhamar meghódított. Mindenütt győzött fegyvere, mig nem végre azon hir, hogy Italia maga is veszéllyel fenyegettetik, a' Romaiakat hatalmas rendszabásokra buzdítá. Sylla mint fő hadvezér Görögországba ment, Athenét éhséggel bevév, Archelaus seregét Chaeroneánál egy véres ütközetben egészen felkonczolá, és Boeotiában nyert 2 győzedelm által egész Görögországot megszabadítá az ellenségtől. Hasonló szerencsével hódítá meg Fimbría, Kisásiát, sőt Pitane erősségét is, mellyben M. volt ostrom alá vévé, honpét azonban megszökök egy hajón. A' pontusi hajósereget is kétszer megveré Lucullus. Igy minden oldalról szorongattatva M. Archelausra bizá békét kötni, a' mit Sylla K. e. 89. kemény feltételek alatt elfogadott. M-nek atyai birodalmával Pontussal megelégednie, a' Romaiaknak 80 felfegyverzett hadihajót átadnia és 2000 talentot fizetnie kellett. De alig hogy Sylla Ásiából eltávozik, M. azonnal megtámadá a' Cholchisiakat, 's a' béke egyik feltételét sem akará teljesíteni. Muraena, a' romai hadvezér, ki pusztítva ütött be Pontusha, megverették, és már Ásia sok városa a' győztes mellé hajolt, midőn Aulus Gabinius, Sylla dictatortól küldetve Ásiában tért. M. oda hagyá Cappadociát. Ellenben K. e. 82. meghódítá a' Bosphorusiakat, 's alig tudá meg Sylla halálát (K. e. 78), azonnal feltévé magában az elvesztett tartományokat visszafoglalni, 's hogy Romának munkát adjon, szövetségre lépe Sertoriussal, a' mariusi párt fejével, Spanyolországban. Mostoha fija Tigranes, örmény király, az ó unszolására heütött Cappadociába, míg ó Paphlagonia elfoglalás után Bithyniát, és az ásiái tartományokat hódítá meg. Most elkerülhetlen volt egy új háboru Romával. Lucullus és Cotta consulok indultak M. ellen, ez mint a'

hajóserég parancsnoka, amaz pedig a' szárazai hatalom fővezére. Cotta nem volt szerencsés; Lucullus ellenben készakarva kerülte a' fő ütközetet egy illy nagyobb erejű ellenséggel, de olly szerencsésen állt csatázott mind a' tengeren, mind a' szárazon, hogy győztesképen állt csakhamar Pontusban. Azonban míg ő Amisust ostromlani, M. az alatt sereget gyűjtte, 's fényes győzedelmet nyert; hanem Lucullus ismét vissza tudá nyerni az elvesztetteket, 's M. nem sokára kénytelen lön, midőn önön serege is ellene felzendült, Örményországba Tigraneshez szökní. Ez őt befogadá ugyan, de szövetségbe nem ereszkedett vele. Lucullus, miután egész Pontust romai tartományá változtatta volna, M. kiadatasát, kíváná, de ezt Tigranes nem teljesíté, mert habár nem hagyá helyben M. magaviseletét, mégis alacsonyságnak tartá illy közel rokonnát az ellenségnek kiadni. Előre látván azonban, hogy a' Romaiak ezen felelettel nem fognak megelégedni, összebeszélte Mithridatessel, hogy ez 10.000 emberrel Pontusba menvén, ott sereget gyűjtsön 's azal visszaterjen. előbb mintsem Lucullus, ki Sinopét ostromlá, Pontusra csapathna. Hanem Sinope igen hamar hódolt, 's így Lucullus megveré Tigranest mielőtt ez Mithridatessel egyesülhetett volna. Most Tigranes új sereget gyűjtte, melyet M. Pontusba vezetett. Lucullus ugyan meggátlá az ő előmenetelét egy győzedelemmel, de M. télen által hatalmát megerősítvén, csakhamar tenkre tévé Lucullus alvezéreit, melyre Kisarmeniába vonult, hogy Tigranessel egyesüljön. Ezenközben Lucullus helyett Manius Acilius Glabrio consul választaték főparancsnoknak. Az ezen változással egybekapcsolatott zavarokat hasznokra fordíták a' szövetséges királyok, 's meghódíták Pontus, Bithynia, Galpadiocia és Kisarmenia legnagyobb részét. Ekkor Pompejus lön a' Romaiak vezére. Mintán míg a' békét híjában ajálta volna, főütközetet keresett. 's Mithridatet táborba szoritá közel az Euphrateshez. Ez ugyan keresztül vágá magát, de vízbe veteték, 's Nicopolisnál egy keskeny völgyben megtámadtatván (K. e. 68.) végképen megveretett, 's maga csak 800 lovaggal menekedheték meg. Nem akarván őt már most Tigranes befogadni, Colchisba ment; hanem Pompejus ide is követé 's így M. egy scytha fejedelem birtokába szökött. Már holtak tartatott, midőn egyszerre Pontusban teremve sereget gyűjtte, hanem egyszersmind Pompejuskak is békeajánlást tön. Nem egyezhetvén meg, újra kiüté a' háboru. A' Romaiak hatalma csekély volt Pontusban, 's M. előlépéseket tett. De csak hamar fellázadtak a' lakosok; szomszédjai megtagadák tőle a' segítséget, 's mind e' mellett sem fogadá el az ő hajthatlan lelke a' Pompejusstól ajánlt békét. Megölé fíját Macharest, Bosporus királyává tévé magát, 's azon merész tervet fogá fel, hogy seregével a' Gallusokhoz keresztül vágja magát, kikhez már előre követeket küldé, hogy azokkal egyesülve Italiára rohanjon. De midőn Bosporus Cimmericusnál táboroznék, serege fellázadt ellene, Pharnazes vezetése alatt. Nem lévén képes a' zendülést lecsillapítani, hogy a' Romaiaknak elevenen ne adassék által, mérget vett be; de mivel ez foganatlan maradt, agyonszurá magát (K. e. 64.). Ezen nevezetes király 59 évig uralkodott Pontusban. X.

MITRA. Hammer szerint a' persiai királyok fejékességén a' golyó forma domborodás. A' Mitra eredetiekép a' naplaptát ábrázoló, melyet a' persiai királyok koronájokon viseltek, mint az egyiptomiak fejeken. Így tehát különbözik a' tiarától vagy püspöksüvegtől. Mitranak azonban a' persiai Venns is nevezetett. (L. MITRA). X.

MITYLENAE, I. LESROS.

MIVARANY, cinből, kénésóból, szalmiakkból 's kénkövirágból készíttetik, és szép arany színéért aranyozásra és más ékesítésekre használtatik a' festőktől, kik azt magok is tudják csinálni. Epen így készíttik a' mivezüstöt is cinből, wismútból és kénésóból.

MIVÁR. Valamelly dolog árának meghatározására rendesen nagy befolyással van az annak előhozására tett költség és fáradtság. A' mivészeti dolgozatokban azonban nem annyira ezek jönnek tekintetbe, mint inkább a' lélek munkája, mely valamelly derék mivet mivészti ügyességével előhozott; ezért az illy mivek árát, ha azok t. i. a' magok nemében remekek, és nem vásári dolgozatok, többnyire csak a' mivekhez értők határozhatják meg; de a' mivekben gyönyörködők is, a' magok hajlandósága szerint, nem a' productum massáját fizetik meg, hanem magát a' kész mivet, mellynek árát a' ritkaság, csín, dolgozati finomság, egy szóval: a' lelkes remekelés szabják ki.

MIVÉSZEK az újabb időben I. KÉPPARAGÓK és KÉPIRÓK az újabb időben.

MIVÉSZI ACADEMIA, felsőbb rendű mivészti iskola, mellyben megkívántatik mind az, a' mi a' mivészti talentum kifejlésére és tökéletesítésére szükséges. Fel kell tehát benne találni azon segéd eszközöket, mellyeket a' mivész magának meg nem szerezhet 's mellyek által ügyességét 's emereit bővítheti. Nem tagadhatni azonban, hogy a' mivészti academiák ellen mindig sok volt a' panasz, hogy azokban a' talentum elvész, 's hogy azok csak középszerűséget, pénzvadászást szülnék. Javítások iránt sok tanácsot adtak már; nevezetesen Göthe azt javalta, hogy a' kezdő mivészeti tanítást el kell választani a' mivészeti főbb intézettől; mert az ezzel nem gondolás hozott annyi közép szerű mivészeket a' világra. Az is igaz, hogy a' tanítványnak a' tanítóval közelebbi egybeköttetésben kell állani, mert hajdan 'is, míg academiák nem voltak, a' mivész műhelyből kerültek ki a' jobb fejű tanítványok, kik mestereiket gyakran felülhaladták. Az academiák, mint ápoló intézetek, hasznosak, 's a' mivészek' műhelyei mellett is becsülettel fennállhatnak; csak ne hidjék az előjárók és igazgatók azt, hogy academiái tanítás és tanulás, magokban képesek remek mivészeket előállítani. — X. Lajos alatt állott fel a' képirás academiája Parisban 1648; Colbert 1671 az építés mesterség' academiáját is felállítá. Rokon ezekkel a' romai francia academia, a' Media villában, mely minden segéd eszközökkel bővelkedik a' tanulás folytatására. Nürnbergben még 1652 állott fel egy mivészti academia, mely 1818 olta más formát kapott. A' berlini mivészti academiát 1694 alapították, 's 1786 megújították; a' dresdai 1697 vette eredetét. A' bécsit Leopold császár állította fel 1704; de csak VI. Károly 1726 szedette azt jobb rendbe; Kautitz pedig 1766 ismét uj lábra állította, 's néhány osztállyal nevelte. A' pétervári mivészti academiát Ersébet császárné alapítá 1757, ez eleinte harmincz, azután 300 tanítványra terjesztetett ki. Vagynak ezeken kívül még Europa minden főbb városaiban is mivészti academiák, millyenek a' londoni, madridi, müncheni, stocholmi 'sat.

MIVÉSZI OSKOLÁK, a' technicai készségekre tanító intézetek, mellyek nélkül a' mivész nem lehet el; mert szemeit és kezeit gyakorolnia kell előbb, hogy könnyűséggel dolgozhassak. Kell ennek a' mathesist, technológiát, chemiát, physicát, természet historiját és történetek tudományát is tanítani; mert a' jövőendő mivészeknek az illy előismeretekre szüksége van. A' mivészti oskolák, alapjai a' MIVÉSZI ACADEMIÁKNAK (l. e.) azért azon osztályokhoz képest, mellyekre az illy academiák fel vagynak osztva (p. o. historiai festés, képparagás, építés, tájfestés, rézmetszés) kell az alsóbb oskoláknak is annyiban rendeltetve lenniük, hogy a' mivészeti ismeretek elemeivel a' tanuló megismerkedhesék, 's így az academiában szerencsésen pallérozhassa ki magát.

MIVÉSZI ÖSZTÖNÖK. A' mivészet rokona a' szabadságnak, szemközt áll a' természettel, mellyet mivésznek csak annyiban mondhatunk, a' mennyiben célirányosságot keresünk és lelünk productumaiban. A' mivszeres élő testekben belső eredeti szükségekben alapult bizonyos mozgásokat veszünk észre, mellyeket ösztönöknek nevezünk. Ezek az álla-

tokban is megvagnak, azzal a' különbséggel, hogy őket a' természeti érzés vezeti egyedül, mikor ösztönökhöz képest valamely remek mivét alkotnak (p. o. a' méhek és hódak) 's úgy mivéikben is a' célirányosság ezen ösztönöknek szükségesképeni munkálatja; midőn ellenben az ember mivészti ösztönei, a' szabadságnak és akaratnak kifolyásai, melyek ugyan azért munkálatjaikban is különbözést szülnek.

MIVÉSZTI ÜGYESSÉG, máskép virtuositás, vagy derékség, midőn a' mivész, mivészességét a' tökéletesség igen nagy fokára vitte.

MIVÉSZTI UTAZÁSOK, rendszerint a' mivészeti tökélyesedés tekintetéből tetetnek. Az utazó vagy maga is mivész, vagy csak kedvelője és barátja a' mivészességnek. Különösen a' plasticai mivészeti lehet tárgya az illy utazásoknak. Építők, képfaragók, képirók, régtől fogva szokásba hozták már az Olaszországba utazást, hol mindenik a' maga mivészességében remek munkákra akad. Ezt teszik a' régi mivészeti tudományának buvárjai is, kiket archeologusoknak neveznek. De nem csak Olaszországot hanem más országokat is bejárnak a' mivészek; hol szép mivészeti gyűjteményeket, museumokat, oskolákat találnak; a' külföldi mivészekkel megismerkednek, tapasztalásaikat, ítéleteiket egymásközt kicserélik. Költők, hangászok, színjátszók bejárják e' célból Europa főbbvárosait. Hogy az illy utazásoknak nagy haszna van, kétséget nem szenved; mert az egy helyben ülő, rendszerint kicsiny köréhez köttetve, egy oldalu is szokott maradni.

MIVÉSZKÉPZÉS alatt először a' természeti képzéssel ellenbe tetetve, a' nevelés, társalkodás, 's más körülállások által mesterségesen szerzett pallérozottság értetik, mellyet szorosabban culturának is neveznek. Másodszor értik alatta a' mivészeten, különösebben pedig a' szép mivészeten alapult jártasságot és készséget, mellyeknek a' természet kétféle, a' mint a' mivészeti gyakorlást, vagy az abban való gyönyörködést tárgyazza a' magát kiképzés; de mind a' két tekintetben az ember kettős alkatját, u. m. az érzékit és lelkit tartja foglalatoságban, 's az emberiséget képezi ki. A' mivészeti egyszersmind a' szépnek előterjesztése is lévén, a' mivészeti képzés ebben az értelemben aetheticai képzés is, melly a' természeti szépnek izlését is magában foglalja. Azonban a' természet és mivészeti képzéseik közt különbség van, mert az első könnyen megérthetjük, de az utólsóról csak bizonyos előkészület, gyakorlás, látás és érett elme által szereshetünk magunknak helyes megfogásokat; azért a' természeti jó izlés magában még nem mivészeti izlés, valamint a' házi jó ész, még nem philosophusi mély vizsgálathoz szokott ész. A' mivészeti képzésnek is megvagyának a' maga mély rejtekei, mellyekbe a' csupa dilettant, popularis érzések után indult, nem hathat bé; mert az érzés okok után nem jár, nem vizsgálódik, 's ítéletet csak az érzékiség kielégítése szerint hoz, néha magát a' külső takarót is ideálnak veszi; pedig a' közönséges valóság még nem élet; legálább nem mivészti élet.

MIVÉSZSÉG. Széles értelemben minden mivészesség valami practicum, melly az okos valóság erejének szabadgyakorlásain alapul az érzéki világban. Személyileg (subjective) véve jelenti az okos érzéki valóság ügyességét és készségeit, mellyek által szabadválasztású célokhoz képest, elhatározott rendszeres munkálatokat visz végbe; tárgyilag (objective) véve pedig a' szabad munkásság alkotásainak 's külső munkálkodásainak egész határát érthetni alatta az érzéki világban. A' természetet és természet munkáit, csak a' tünemények külső nagy hasonlatosságánál fogva nevezzük mivésznek és mivészeti munkáknak, mert különben a' természet a' maga munkáit öntudat nélkül, szükségképen való törvényeinél fogva hozza elő, nem úgy mint a' mivész ember, ki szabadon választ és alkot. Azonban az emberi mivészességnek is a' természetten kell alapulnia. A' materiát a' természet adja, mellyet az ember magától nem alkothat, hanem annak csak formát adhat, 's ezen

formaadásban áll a' mivésztség legfelsőbb mértéke: az originalis combinatio. Minthogy az ember maga is természeti valóság, annyiban a' mivésztség szabályai is természet' törvényei, mellyeket az ember a' természetben talál fel, öntudat és szabad akarat szerint követ. Különbözik a' mivésztség a' tudománytól abban, hogy ez a' természet és a' dolgok öszvefüggésének esmeretéből áll, a' gondolkodás és létel törvényeit kikeresi, 's a' tünemények határain túl hágván, azoknak okait és egybe függését is igyekezik kipuhatolni 's következőleg a' lélek szemlélődő munkásságát teszi fel. A' mivésztség ellenben olyas valamivel foglalataskodik, a' mit külső készség és erőgyakorlat nélkül közvetlen okoskodás által elő nem lehet hozni, jóllehet a' mivésztség is csak az öntudat és ész használásánál fogva lehetséges. Kapcsolatban áll a' tudományal annyiban a' mivésztség, hogy erre is egy bizonyos nemű esmeret kívántatik meg, 's mivel a' tudományban is szükséges a' mivésztség; mert az a' kiformált esmeretek szüleménye lévén, előre megkíványa a' gondolatok és ideák rendszeres egybekötésében 's elhelyezésében való jártasságot és készséget; 's ez széles értelemben mivésztség. A' tudomány tehát megválván belsőjétől, vagyis munkáját magától elválasztván, közléseiben és előterjesztéseiben nem egyéb mivésztségnél. Megfordítva a' mivésztséget tudomány által lehet megismerni, és munkáját megítélni; és ez uton származott a' mivésztség philosophiája, 's a' mivésztségek theoriája. A' mivésztség az emberiség ideájához mint fő czélhoz képest feloszlik mechanikai és szabad-, azaz nemes mivésztségre. A' régiek szabad mivésztség alatt (*artes ingenuae, bonae, Liberales*) azon esmereteket és készségeket értették, mellyeket csak szabad születésűekhez tartottak illendőknek, a' szolgák és rabok' foglalatosságait mint mechanikai lealacsonyító készségeket rabmunkáknak (*artes serviles*) tartották. A' két szabad mivésztségek közé számlálták a' grammaticát, dialecticát, rhaethoricát, muzsikát, arithmetiát, geometriát, 's astronomiát. A' nemes mivésztség mai értelemben magában foglalja az ugynevezetett szép mivésztségeket, mellyek az előterjesztési módoknál fogva a' mint az emberi érzetekre a' látás, hallás, vagy képzelődési erőnél fogva hatnak, nagyobb 's kisebb osztályokra felosztatnak, mint azt Krug munkájában „*Versuch einer Systematischen Encyclopedie der schönen künste*“ (Leipzig 1802) láthatni. A' mivésztség philosophiája egy részét teszi az aestheticának; annak criticája pedig felteszi a' mivésztségben való jártasságot, jó izlést, a' mivésztség tudományos esmeretét, melly a' mivésztség philosophiájából, technológiájából 's historiájából merithető, hová az archeologia is tartozik. *Kállay.*

MIVMUTATÁS. A' mivésztség, és más mechanikai szorgalom remekebb miveinek közönséges helyen mutogatása, hogy azok után magokat mások is képezhessék, 's rólok tanuljanak, de magok a' készítőik is a' köz ítéletekhez képest formálhassák magokat, és egyszersmind a' köz helybenhagyás valamint vetélkedés által felbuzdittassanak a' további magok tökéletesítésére. Különös haszna illy mivmutatásoknak az is, hogy valamely nemzet mivésztségi, kézimesterségi és gyárbeli állapotját könnyebben ki lehet tanulni. De csak maga a' vetélkedés is, mellyre alkalmat nyújt, felette jótékony befolyással van a' nemzeti szorgalomra 's ennél fogva kívánatos. Paris, London, Berlin, Bécs, Dresda, egymásután szokásba is vette már a' mivmutatásokat.

MIVSZÓ, (terminus technicus) olly kifejezés, mellyel valamely tárgy vagy fogat a' tudományokban, mivésztségben, mesterségekben, röviden 's értelmesen jelentetik ki. Az illy mivszók' megtanulása nagyon szükséges, mert azok nélkül kivált mély tárgyú tudományokban nem juthatunk el az értelmességre. Valamint azonban a' kezdőre nézve szükséges megismernedni a' mivszótudománnyal (terminologia), ugy más részről anak is kötelessége, a' ki valamely tudományt ír, vagy új systemát készít, olly mivszakat használni, mellyek már vagy esmeretesek és

el vagynak fogadva, vagy ha ujak, tiszta határozottsággal birjanak, híven képeznek az előterjesztendő fogatot, és semmi különemüt magokban ne foglaljanak, melly szerint egyik fogatot a' másikkal összevazarhatnák.

Kállay F.

MNEMONICA, emlékezetet segítő mesterség, melly által helyekre vagy számokra könnyebben visszaemlékezhetünk. Az eszközökhöz képest különböző a' methodus is. Némelyekben szembeálló külső tárgyakat használnak, mint a' topologiában, másokban önkényes képeket vesznek fel, mellyekben rendszerben ragasztják a' tárgyakat, millyen a' symbolica; — viszont másokban számokat használnak. A' szónok jól használhatja a' topológiát, ha azon helyet, hol beszélni akar, elébb megnézi, annak szembetűnőbb részeit kijeleli magának, mellyekhez kötheti beszédjének főbb részeit. A' számokkal való élésnek különböző módjai vagynak, 's bizonyos sémák szerint a' betűkhöz alkalmaztatnak, mellyeknek ki kell jelenteni a' számokat. De meg kell jegyezni, hogy minden illy mesterséges segedelmek mellett is valami különös szolgálatot nem tett még a' mnemonica, 's a' kikiről tudjuk, hogy nagy emlékező tehetséggel bírtak, azok természeti tulajdonoknak nem a' mnemonicának köszönhették azt. Már a' régiek ismerték a' mnemoniat; a' Görögökhöz napkeletről jött, a' Romaiaknál Cicero idejében gyakorlásban volt, de Quintilianus halála után felhagytak vele. A' scholasticusok újra felelesztették a' tabellaris methodusban; Conrad Celtes és Schenkel még mesterségesebbé tették a' XV-ik és XVI-ik században. Legnevezetesebb munkák ebben a' tárgyban az újabb időből „Mnemonic, oder die Gedächtniskunst der Alten von Käatner“ Leipzig 1805. „Systematische Einleitung zur Theorie und Praxis der Mnemonik von Freyherrn v. Aretin“ Sulzbach 1810.

K.

MNEMOSINE, Uranus és a' Föld leánya, egy Titanida. A' mythus szerint az emberi, és kivált az emlékező tehetség (innét neve) képzője, melly lelki erő az írás mestersége feltalálása előtt fontos volt, Jupitertől Pieriában a' ΘMUSA T (l. e.) szülé, 9 éjjel nyugodván annak karjai közt.

X.

MOALLAKAT, azaz: a' felfüggesztettek; így nevezetik az a' Mohammed előtt legközelebbi időkben készült 7 költemény, melly jeles voltaért, Meccában nyilvánosan fel van függesztve. A' legidősbiket, mellyet Hareth; irt, Zugenis jegyzeteivel és latin fordítással. kiadá Knatchbull Oxford. 1820; és Buller J. (Bonn. 1827) szinte latin fordításban, magyarázatokkal, 's egy vak arab költőnek, Abulolának (megh. 1507 Kr. u.) két költeményével. (V. ö. ANTAR.)

54.

MODALITAS. A' logikai modalitas Kant szerint az a' categoria, melly valamely egész ítélet előterjesztéseinek az értelemhez való viszonyát határozza meg. Az ítéletek logikai módosítása tehát a' való gyanánt tartásnak az a' módja és minémisége, mellyel az értelem a' megfogások egybeköttetését valamely ítéletben gondolja, a' mint t. i. a' való gyanánt tartást határozatlanul hagyja, mint a' problematicus ítéletekben, vagy azt mint meghatározottat adja, mint az assertorius ítéletekben, vagy a' megfogatok egybeköttetését szükségképen valónak tartani kénytelen, és az ellenkezőt épen nem gondolhatja, mint az apodicticus ítéletekben. Átaljában véve a' modalitások így fejeztethetnek ki: Lehet, hogy A-nak a' predicatuma B (problematic); minden A annyi mint B (assertorice); minden A szükségszerűen B (adoptice). Tulajdonképen azonban csupa logikai bánásmód által, azaz, az identitás és az ellenmondás törvénye szerint, a' valódiság, vagy az assertorium, meg nem ismertethetik. A' közönséges okfő, melly ama formáknak alapul szolgál, ez: Mind annak, a' mit nekünk meg kell esmernünk, öszveköttve kell lennie valami módon a' mi megismerő tehetségünkkel. Innen következik, hogy: a' mi a' tapasztalásnak formalis feltételeivel megegyez, vagy a' mit gondolni lehet (azaz, a' minek megfogatja ma-

gában ellenmondást nem foglal,) az lehetséges; a' mi a' tapasztalásnak materialis feltételeivel összefügg, az valóságos; az pedig, a' minek összefüggése a' valóságosból, a' tapasztalásnak egyetemes feltételei által (a' lehetséges által) meg van határozva, vagy a' mit ellenmondás nélkül tagadni nem lehet, szükségképen való.

A. B. S.

MODELL, minta, mustrakép. Így nevezetik képirásban a) azon férjfi vagy asszony személy, kit a' mivész, tanulás végett, meztelen maga eleibe állit; az illy eleven minta után készült festmény actának vagy academiának hivatik. b) egy fa-báb (mannequin), mellynek minden tagja és ize mozog; ezt a' mivészek felöltöztetik, hogy szerinte a' ruházatot természetesebben találhassák. — Képfaragó- és építőmivészsgben minta egy agyagból, gipszből vagy viaszból idomított test, melly mustraképül szolgál ahoz, mellyet a' mivész keményebb szerből készíteni szándékozik, kivált ha az előre kiszabott mérték szerint (mint az építői minta) valami nagyobb kivitelére szolgál. Itt tehát a' minta a' mivész találmánya 's előmunkája. A' képiró minták utáni tanulásának czélja az, hogy az előtermészet külön formáit és mozdulatit mind a' két nemből, kor, helyzet és cselekvés szerint megismerje, ez által szemétt élesítse, kezét gyakorolja, 's így azt, mit helyesen felfogott, biztosan, igazán és könnyűséggel ábrázolja. E' czélérésére pedig szükség, hogy ne csak egy vagy néhány mintához ragaszkodjék, hanem a' természetet korra, nemre 's characterre különböző előképeiben tanulja. Ha a' mivész egy alak vagy character eszképet tisztán gigondolta, azt a' kivitelnél is mindenkor szeme előtt tartandja. De ha több mintákból különféle részeket a' rideg személyesség szerint rabilag utánazna, akkor egy össze nem hangzó egésznek kellene támadni, millyet nem egy gondolkodó mivész, hanem csak egy lelketlen másoló készíthet. Mintázni annyi mint alakítani, alakot készíteni; mintázó (modeleur) olly mechanicus mivész, ki kis mértékre vagy mustraképet készít; vagy nagyot kicsinyben alakit; modell- vagy mintametsző ismét az, ki nyomáshoz vagy öntéshez fa-formákat metz. — r —

MODENA, herczegség, fekszik Lombardiában egy termékeny síkon; Toskana, Lucca, Bologna, Mantua és Parmával határos. A' bécsi congressus által előbbi birtokai, u. m. Reggio, Mirandola, Carpi, Rivoli, Massa, Carrara 's a' Lunigiai hajdani cászári birodalmi hűbérföldek — hozzá visszacsatoltatván, kiterjedése összesen 95 n. sz. mf. tesz, 370,000 lakossal, 10 város, 63 mezőváros és 400 faluban. — Fő és székesvárosa Modena, szépen épült, tiszta város, több mivészeti gyűjteménnyel; jelesek kiváltképen a' strada maestra (főutsza), 's a' képeiről híres herzegi kastély. — Terem e' tartomány főkép olajt, bort és selymet; innét vannak selyemgyáriai és selyemkereskedése, főkép' Reggióban. — Az uralkodó ház, az austriai ház egyik oldal-lineája 's Austriai-Este nevet visel. Az Este, régi ház, Lombardiából eredt, 's hajdan Toscanában birt. — Az utolsó herczegnek, III. Herculesnek csak egy leánya maradt Beatrix, ki austriai főherczeg Ferdinandhoz (II. József és II. Leopold testvére) ment férjhez. — A' Francziák elfoglalták 1796-ban Hercules herczeg tartományt, mellyek helyett a' Lunevillei békekötésben a' Breisgant kapá pótléku, de ő ezt is vejenek engedte, 's megholt 1803-ban Trevisóban. Veje, Ferdinand, a' pozsonyi békekötés által Breisgant is elveszté, 's megholt 1806. Következett utána a' most uralkodó herczeg IV. Ferencz, ki a' bécsi congressus által ősei birtokába tökéletesen belejutván, az Este nevet felvette; egy leánya 's két testvére van: Ferdinand (a' közelebb volt magyarországi tábori főparancsnok, 's most galliciai kormányzó) és Maximilian. Ha e' ház kihal, e' herczegség austriára száll.

Sz. E.

MÓDI (Divat). Az emberinemzetség ezen tyrannjának, melly az ó világban szinte ugy uralkodott mint a' maiban, sok tudós sok kontár akarta már határozatát adni. A' hihetőleg latin származatu „modi“

általányosan véve annak fogatját jelenti, mi bizonyos helyen éppen jelenleg akár a viseletet, akár a lakást vagy öltözködést, akár a foglalatosságot, szóval, az egész élelmódot tekintve, szokásban és divatban van. Szorosabb értelemben véve, a jelenleg uralkodó viseletet (öltözködést) jelenti. Hogy minden, még a legmiveletlenebb népnek is van saját módija (mindenik értelemben), kétséget nem szenved, csak hogy a ruhák változása, szükítése vagy bővítése 'sa't. a mivelődés magasabb vagy alacsonyabb fokától, a nép szorgalmától vagy vagyonságától, valamint a tartomány geographiai fekvésétől 's politicalai rendelkezésétől is függ. Minél szegényebb, miveletlenebb, népetlenebb vagy elszigeteltebb valamely nép, annál ritkábban változik módija, a szorgalomnak ezen szüleménye. Ugyan e' történik ott is, hol a despotismus a szabadabb mozgathatást gátolja (p. o. több ázsiai tartomány), vagy a nép a régihez makacson ragaszodik (p. o. Chinában). Hol ellenben szelidebb uralkodásmódok léteznek, hol a közelebb 's távolabb nemzetekkel gyakor-közösülés a nézetnek tágasabb mezőt nyit, hol végre a hön szorgalom mellett a nemzeti jólét virágzik: természetes söt szükséges, hogy az egyesek öltözködési- rendelkezési- 'sa't. módja, gyakori változásnak legyen kitéve. Miért az ugy nevezett philosophusoknak egész elfogultságokkal kellene birnunk, hogy minden feltétel nélkül, a pillanat változó gyermekére, a néha csakugyan csiklandó alakban feltűnő módira, az átkot kimondjuk. Hogy az industriának életetője, melly nála nélkül a virágzás azon fokára, mellyen némelly tartományokban jelenleg áll, tán soha nem jutott volna — eldönthetetlen igazság; valamint az is, hogy azon törekvés, minélfogva külsönket szépiteni 's változás által vonzatosná tenni igyekszünk, csak akkor érdemel kárhóztatást, ha az egész a bohóságig üzetik, mellette a szükségesebb elmulasztatik 's a házi jólét veszélyeztetik. Eddig a divatok hazájának mindig Franciaország tartattot; noha az újabb időkben az Angolok e' tekintetben is ki akarnak fogni szomszédjaikon. A most közöttünk elterjedett módit tárgyazó folyóirások, német eredetűek; e' módit azonban más tartományok is bevevék. — Pesten 1828 óta jelen meg: „*Der Spiegel. für Kunst, Eleganz und Mode*“ Wieser Ferencztől; szinte az idén Rothkrepf Gábor által (Pesten) kiadott „*Honművész*“ben, 's a Kovacsóczy és Csernecky szerkesztése alatt Kassán megjelenő „*Szemléelő*“ben is engedtetett hely a divatnak. Bécsben „*Zeitsch. für Lit. Kunst, Theat. und Mode*.“ Frankfurtban: „*Journal des dames*“; Lipszében: „*Modezeitung*“; 1829 óta pedig Parisban: „*Album des salons, ou Revue des modes et Galerie des moeurs*“ 'sa't.

MÓDIAS-nak, divatosnak nevezük a mindennapi életben azt, mi a mai, a jelenlévő kornak viseletéhez, izléséhez, characteréhez van szabva. Magasabb, mivészi 's aestheticali értelemben pedig az a módias, mi az újabb, azaz keresztény kornak sajátos characterét teszi, ellentétben az antik-kal (I. ANTIK). —cs.

MONOR, sz kir. város Posonyvármegyében, Posony városától keletészak felé négy mértföldnyire, a Kárpatok alján, mellyek még itt jobbadán csak halmok. Völgyi fekvése igen kellemes. 412 házban 3859 lakosa számláltatik, kik nagyobb részint tót nyelven beszélnek, 's posztó- és edénykészítés vagy szőlőmivelés által táplálják magokat. Van benne egy hanyatló luth. gymnasium 's némelly kitétszöb épületek.

MÓDOSSÁG, gáncsoló értelemben valamely mivnek olly tulajdonságot bélyegzi, mellyek nem a tárgy lényéből, hanem csupán a mivész személyességéből származnak; szorosb értelemben mesterkélést teszen, gyakran a stylussal egy értelemben vétetik. Hangászatban módosságg alatt azon ékítések értetnek, mellyek vagy meghatározott jelek által a kóták felett, vagy azok közt apróbb kótákkal jelentetnek ki, vagy végre kivitelek a hangász vagy énekes izlésére bizatik. Ide tartozik a trilla, ugró trilla, harapó, kétszeres ütés, simuló, előke,

utóka, reszkettetés 'sat. Gyakran elosztják a' módosságot tételbelire és játszáshelire; amához számlálják mind azon kótakötéseket, mellyek a' melodiás főkóták feltagolásából 's azoknak mellékkótákkal vegyítéséből támadnak; ehez tartoznak részint a' már érintett, meghatározott módosságot, részint a' melodiának határozatlan formájú változtatásai, mellyekkel, kivált az adagioknál valamely solohangzat melodiáját ékesgetni szokták; azonban ezek használatának a' darab characteré által kell meghatározatni.

—z—

MODULATIO (hanglejtés) szoros vagy tágas értelemben vetethetik. Ebben értjük alatta a' melodia folyamata alatt előforduló sokféle és ügyes hangbeli változtatást, vagyis azon mesterséget, hogy az éneket és harmoniát a' főhangból, más hangnemeken keresztül, ügyes kitéréssek segédelmével vezessük, 's ismét az első főhangba vigyük vissza. — Szoros értelemben modulatio olly hangvezetést jelent, mellyben egyik hangmód a' másikkal felcseréltetik, vagyis olly menetet, mellyet kitérésnek neveznek. Ezen modulatio mestersége nehezebb amannál, és harmoniabeli nagyobb jártasságot kíván, mivel azon mesterségben áll, mellynél fogva hosszasabb daraboknak a' hangok gyakrabbi változása által szükséges sokfélesegét szerzhessünk, 's az érzésekhez illő hangnemeket válasszuk ki. Ezért ritkaság, hogy valaki gáncstalanul eleget tehetne e' modulatio neme törvényeinek. —gy.

MAGYORÓD, falu Pestvármegyében, Budapesthez 2²/₅, Vácchoz pedig 2³/₅ mföldnyire. Nevezetesiti ezen helységet Salamon királynak László és Géza királyi vezérek elleni ütközete, melly egyszermind az ő országlásának végét szakasztá.

54.

MOHÁCS, mezőváros Baranyavármegyében, a' Duna mellett, Siklós várától négy mfnyire. Lakosainak száma 1108 házban mintegy 8320-ra megy, kik kézmiveket készítenek, csekély kereskedést űznek, 's nagyobb részint földmiveléssel foglalatoskodnak. — Szomorun emlékeztetes hely ez; a' nemzet egykori dicsőségének sirja; mellyet a' visszavonás pusztító lelke készített, hogy ezen borzasztó mive által a' viszálykodásra olly fölette hajlandó Magyart, önzeszedeleme által tanítsa — egyetérteni. Fájdalom hogy gyászos oktatása, pusztán hangzott el a' később századokban! — Nevezetesiti e' helyet egy győzedelem is, mellyet Ióthringi Károly herczeg 1687 Aug. 12. nyert az ozman seregen. A' mohácsi gyászos ütközetről I. H. LAJOS magyar király.

54.

MOHAMMED (Mahomed, Muhammed, török propheta), ivadéka volt az arab Koreish törzsöknek és a' Haschem nemzetségnek. Születése leghihetőbben Kr. u. 569-ik esztendőre tétetik; Mekka volt születése helye. Nagyatyja, Abdul Motaleb, gazdag és nemes polgár volt, 13 fiúnak atya. Közülök egyik, Abdallah, Amiráttal vezé nőül, 's meghalt, midőn fija Mohammed még gyermek volt. Minthogy csekély jószágot hagyta maga után, M. először nagyatyjától, 's ennek halála után legöregebb nagybátyjától, Abu Talebtől neveltetik. Ez, kalmár lévén, őt ugyan azon állapotra száná, 's elvívé magával egy kereskedési utra Syriába. Ez alkalommal meglátogata egy nestorianus klastremot; itt olly benyomásokat érte, mellyek későbbi kifejlődésére nézve talán fontosak voltak. A' mohammedanus irók igen kiterjedők azon lelki és testi tulajdonságok leírásában, mellyek prophetájokat ifjuságától fogva kitüntetik; azonban hazafitársainak közönséges tudatlansága, vele is közös volt. Nagybátyja egy Khadijah nevű gazdag özvegyhez ajánlá sáfárnak, kinek meglegedését annyira megnyerte, hogy ez kezét neki adta 's meglehető állapotba helyeztette. Nője 15 évvel idősebb volt mint ő, mindazáltal, háladatosságból vagy eszességből, szerencsés és hű házasságban élt vele, 's ennek haláláig megtartoztatá magát azon testi kéjéktől, mellyeknek később bókola. Még kalmár volt midőn második utat tett Syriába, hol ismét nestoretus szerzetesekkel volt öszvejöretele. Azonban ugy látszik, hogy ifjuságától fogva volt hajlandósága vallási rajos-

kodáshoz, mert évenként, Ramadan hónapban; Mekkánál egy barlang-
 ba szokott menni 's ott magánosan késmi. Mikor jött légyen egy új
 vallás gondolatja eszébe, honnan vette légyen egy bálványimádó nép
 közepette meggyőződését az isten egységéről. 's mennyire kötötte lé-
 gyen öszve a' prophetai character hirasomjával a' személyes nagyság
 után való törekvést? bizonytalan. M. felhozott küldetését 609. és éle-
 tének 40. esztendejében kezdé. Legelőször nőjét Khadijath teríté meg,
 ezzel közlé beszéltetését Gabriel angyallal, kitől isten apostolának [hir-
 dettetett. Nője által nyéré meg részére nagybátyját Warakat, kiről
 azt mondják, hogy keresztény volt légyen, 's az ő és új testamentomban
 nagyon jartas. Erre M. szolgája, Zeid, következék, kit szabadsággal
 ajandékoza meg, 's ifju bátyja fia, a' tüzes Ali. Igen fontos volt Abu-
 bekr, egy tiszteltre méltó characterü férjfin részére állása, ki nagy
 tekintetben álla, 's Mekka legelőbbkelő polgárjai közül tizet maga után
 vont. Mindnyájan oktattatának Mohammedtől Islam tanításaiban (mint
 az új vallás főleg nevezeték), mellyek, mint az isteni akarat lassan-
 kénti közlései Gabriel angyal által, adattak elő, 's a' KORANBA (l. e.)
 öszvegyűjtettek. Három év folyt le csendes haladás között. A' 4-ik
 évben M. öszvehívá rokonait a' Haschem nemzetségből egy vendégség-
 re, nyilván hirdeté nékiek prophetai küldetésé, 's kérdeze, ki akar-
 ná közülök nála a' vezér vagy első minister hivatalát felvállalni. Min-
 den elnémult, mignem az ifju Ali a' lelkesedés egész tüzevel erre kész-
 ségét, 's egyszersmind azon szándékát jelenté, hogy mindenkit, ki
 mesterének ellentállani bátorodik, leverend. Abu Taleb, Ali atyja,
 hijában inté őket kezdett vállalatjoktól elállani. Ő maga nem tért meg,
 de az új tanításnak nagy előmozdítója volt mégis az által, hogy M-et
 ellenségei ellen oltalmazá, 's neki, veszélyes környülményei közt, me-
 nedékhelyet ada. M. a' bálványimádás követőitől többször nyilvános
 erővel megtámadtatott, 's lakását megváltoztatni kényszerített; de
 gyakran azon elégtételt is nyerte, hogy legnagyobb ellenségeit megteríté.
 Nagy kárt szenvedé prophetai hivatalának 10 évében, Abu Taleb és
 a' hős Khadijah halála által. Ezeknek segedelmétől megfosztatva, kény-
 szerítettett egy időre Tayef városba menni. Ezen időre esik M. híres
 éjjeli utazása az égbe, borak nevü állaton, Gabriel ügyelése alatt,
 mellyről a' Koran homályos érintéseket foglal magában. A' 12 évben az
 Islam Medina (Yathreb) lakosai közt is elterjedt, kik közül többen hű-
 séget esküdtek a' prophetának, és segedelmeiket ajánlák. M. most el-
 tökélé magában, ellenségeivel szembeszállani. Ezek, még inkább el-
 keseredve, szövetséget kötének M. megölése végett, ki a' fenyegető
 veszélyről tudósittatva, egyedül Abubekr kíséretében, elhagyá Mekkát,
 's ettől nem messze egy barlangba rejteze. Három nap késétt itt fel-
 nem fedeztetve, 's azután szerencsésen, noha nem minden veszély nél-
 kül, Medinába érkezett. Ezen történet, mellytől a' Mohammedanusok
 időszámításokat kezdik, HEGIRA (l. e.) név alatt esmeretes. Mediná-
 ban legtisztességesebben fogadtatott; követőji közül sokan utána jöttek.
 Most felveré a' fejedelmi és papi méltóságot, Abubekr leányával,
 Ayesshával öszvekelte, 's minthogy az igaz hitűek száma mind inkább
 nevedék, tanítását fegyverrel ohajtá terjeszteni. A' prédá reményje,
 még inkább emelé követőji buzgóságát. Az általok véghezvitt első
 nagy hadi tett, egy gazdag karavan elfogása volt, mellyet Abu Sop-
 hian, a' Koreischiták feje vezetett erős kísérettel a' Beder völgyében.
 Sok prédát nyertek 's számos foglyokat. Ezt több szerencsés vállalatok
 követék. De a' Hegira 3. évében Abu Sophian 3000 harczóval táma-
 dá meg Mohammedet, kinek 950 embere volt, Ohud hegyén, nem
 messze Medinától. A' rajoskodók teljesen meggyőzettek, 's a' megse-
 besített propheta, alig szabaditható meg életét. Ezen hal eset termé-
 szetesen megrendíté tekintetét annak, kinek, mint mondá, az Istenből
 neki adott megbízásnál fogva, győznie kellett volna. De az által, hogy

a' Moslemimok bűneit adá okul; az elesteknek érzeni örömmel és éleletekkel bővelkedő paradicsomot ígére, 's egy minden feltétel nélkül való előre elrendelést tanita: sikerült neki az ingadozó bizodalmat ismét helyreállítani. Volt is reá szüksége a' következő esztendőben 625, midőn Abu Sophian 10,000 emberrel jelent meg Medina előtt. M. csak az oltalmazásig ereszkedett; de a' midőn husz napi ostrom után az egymásközt meghasonlott ellenség elvonult: isteni parancsolat mellett, követőit a' Koreidha zsidó törzsök ellen vezeté, mely ellenségeivel közösen munkálódott. 25 nap mulva kénytelenittek a' zsidók főerőségeket általadni; a' győző véres boszút vett; 6--700 férj-fint leöletett, 's az asszonyokat gyermekeket fogságba vitette. Néhány évvel később elfoglalá Khaibart is, főhelyét a' zsidó hatalomnak Arabiában, mi által győzelme ezen szerencsétlen nép felett tökéletes lön. Ezután Zeinabot, szabadon bocsátott szolgája és felfogadott fija Zeid nőjét feleségül revé; tekintetbe sem revén a' rokonsági fokot, melyet az Arabok eddig megsérthetlennék tartának. Ezen gyengesége az asszonyi nemre nézve esztendeivel 's tekintetével melyet nyere, nevedék. Ugyan azon időben terjede el tanítása 's hatalma a' azomszéd törzsökönél. A' Hegira 7. évében, az isteni akarat ő általa történt új ki nyilatkoztatásának elfogadására felszólítá az őt körülvevő legjelesebb fejedelmeket, nevezetesen Chosru Parviz persa királyt, Heraclius konstantinápolyi császárt, Mokawkas Egyiptom uralkodóját; Aethiopia királyát és Arabia különböző tartományainak fejedelmét. Ezen felszólítás sikere különböző volt. A' távolabb lévőek és hatalmasak nem ügyeltek reá, a' közelebb lévőeknek és gyengébbeknek pedig, kik hallák nevedő hatalmát, félniek kelle. Főkép fontos volt reá nézve Mekkának, a' szent városnak, melyet az Arabok különösen tisztelének, nem lenni többé száműzöttje. Megjelenék tehát 1400 emberrel, mint mondá, oly szándékkal, hogy a' mekkai templomot békében meglátogassa. A' Koreischiták elleneszegezék magokat bemenetelének, 's egyezésre kényszeríték (a futás 7. évében). Csak három nap volt szabad neki 's követőjinek Kaababan buzgólkodni, a' negyediken ismét el kelle menniek. Mindazáltal ez alkalommal sikerült neki, a' Koreischiták közül három nagy tekintetű személyt, 's a' Moslemimiek közül a' még nagyobb híri Kaledet, Amrut és Othmant, megtéríteni. A' Koreischiták meggondolatlan hitszegése, kívánt alkalmat ada Mohammednek, 10,000 jól felfegyverkezett 's buzgóságtól lelkesített harczolót Mekka ellen vezetni. A' megjédt Koreischiták csekély ellenállás után életeket és szabadságokat csak oly feltétel alatt nyerheték meg, ha az Islamot felveendik. Kaaba bálványképei lerontattak, de a' fekete kő, a' própheta buzgó megilletése által, újra tárgyává lön a' legmélyebb tiszteletnek. Ezen fontos eset a' Hegira 8. évében történt. A' következő esztendőt, a' Mohammedanusok követség esztendejének nevezik, mivel számos arab törzsökök adák hírel küldöttjeik által hodolásokat 's megtéréseket. Most eltökélé M. 30,000 emberrel, kik között 10,000 lovas, Heraclius császár elleneségei terveit megelőzni; de Syriából Tabuktól visszatért Medinába, 's megelégedett tanításának felvételére csak írásban szólítani fel a' császárt. A' Hegira 10. évében M. bucsujárást tett Mekkába; ez alkalommal 90,000, mások szerint 150,000 követője kíséré. De ez, életének egyszersmind legutolsó fényes tette volt. Nem sokára meghalt, nejének Ayesshának karjai közt, a' Hegira 11, 's életének 64. évében. Minden nőji közül csak az első szült neki gyermekeket, 's ezek közül csak Fatime leánya, nője Alinak, élé tul. A' mohammedanus irók kétség kívül nagyitva magasztalják prophetájok testi és lelki tulajdonságait; azonban hihető, hogy külseje vonzó felseggel bírt, 's nagy természeti ékeszölést párosita elszánt és merészlő lélekkel. Illy tehetségek által sikerüle neki a' hozzá hasonlókon felülemelkedni, 's bizodalmat és hajlandóságot nyerni. Hazája fiai között mint isten által kijelelt, nagy pol-

czon áll. Tanítása rendszerének első alaptétele volt: csak egy az isten, 's ennek prophetája Mohammed. E' mellett Mosest 's a' Krisztust, az elővilág istentől lelkesített tanítóinak tartá, és a' régi zsidóság és kereszténység szent történeteinek és kinyilatkoztatásainak hitellességét épen nem sérté meg, mellyeket csak meghamisítottaknak állita. Azon paradicsom, mellyet hű követőjének hirdetett, érzeki örömmenny volt; talán maga sem gondola másikat. Morálja az ó zsidó 's keresztényből tététté öszve. Hű imádása Allahnak, mint egyedül való istennek; megszeghetetlen engedelmesség a' propheta parancsai iránt; szüksege az imádkozásnak; szegények iránti jótékonyaságnak; tisztaságnak; tiltott éledelektől való maga megtartóztatásnak (főkép erős italoktól), vitészség és halálig tartó bátorság az isten ügyéért, 's teljes megnyugvás az elfordíthatatlan sorsban: erkölestanításának fő fejezetjei. Ezen tanítást a' Koran foglalja magában, melly mellé csak hamar egy második gyűjteményt, Sunnâ (második törvényje azon életrendszabásoknak, mellyek M. példájára alapulnak) név alatt helyeztettek. Ez utóbbit mindazáltal nem minden Mohammedanusok fogadják el; a' honnét az azt elfogadók Sunni táknak nevezetnek. (Vö. „*Ueber die mohammedanische Religion*“ Elberfeld 1800). M. tanítása és hatalma hirtelen elterjedésének egyik fő oka, a' fegyvererőben állott. Mind azok, kik önkényt hódolni nem akarának, kinszerítették. Noha M. maga kinyilatkozta, hogy ő csudákat nem tesz: tanítványi mégis a' legbálgatagabb csudamiveket tulajdoníták neki, p. o. hogy a' hold egy része köntöse ujjába esett, 's ő azt ismét visszahajította; hogy ujjából viz csepegett; hogy kövek, fak és állatok őt isten igaz prophetájának fen szóval elesmerék 'sat. — M. épen nem vala erényes; mert csak ott hirdete tüzelmességet, hol neki hódoltak; élest és pusztitást ellenben, hol ellene fegyvert fogtak. E' mellett a' gyönyörűségek rabja volt. Politicalai vallási rendszere, kivált Ásiában és Afrikában mégis nagy kiterjedést nyert; 's mély azon tisztelet is, mellyet az igazhitű Moslemimek a' propheta és mind az iránt mutatnak, mi őt legtávolabbról is érdekli. Így p. o. a' szőnyeg a' mekkai mecsetben, melly minden évben megújítatik, azon tevé melly a' Koránt Kaabahoz viszi, 's Mekka környékén a' számtalan galambok, mellyeket a' vetésekről sem szabad elrezeníteni, annyival kevésbé megölni, mivel azon galambtól mondatnak származni, melly a' propheta füléhez közelite, a' legazentebb tisztelet tárgyai. De azon regét, hogy M. sirja a' levegőben függ, csak a' vak csudakereső pór nép hiszi. M. Medinában fekszik eltemetve, hol meghalt, 's egy a' szent kápolnába elzárt hamveder ábrázolja sirját, melly vas korlással vagon körülveve, 's hozzája senki sem mehet. M. tanításának is az lön sorsa, mi a' kereszténységének: termékeny anyja volt számtalan felekezeteknek, kik között a' Sunniták és Shiiták legjelesebbek, 's a' Persák és Törökök közt még most is heves vallásgyűlölséget táplálnak. K. Ölsner K. E. „*Mahomet*“ (Maini Frankfurt 1810), *Hist. du Mahometisme*“ etc. Mills Ch-tól, angolból fordítva a' második kiadás szerint M. P-tól (Paris 1825).

—h—

MOHAMMED (II.) török császár, nagy Bujuk mellék névvel, szül. Adrinápolyban 1430, atyját II. Amuratot 1451 váltá fel. Megújítá ugyan a' görög császárral elődjei által kötött békét, de azon terv ébredé benne, hogy a' már igen elgyengült görög császárság meghódítását Konstantinápoly bevételé által elvégezze. M. Apr. 6. 1453 megjelenék Konstantinápoly előtt, mellyet szárazról 300,000-ból álló sereggel, a' tengerről pedig 300 gályával 's 200 kisebb hajókkal ostromolni kezdé. Az ostromlottak erős vasláncokat vontak a' kikötő eleibe, és magokat vitézül oltalmazták, noha az ellenséggel csak mintegy 10,000 embert állíthatának szembe. De midőn M. hajós seregének egy részét szárazon által a' kikötőbe rendelteté, hajóhidat készítete, 's azt ágyunkkal megakatá: elnyomatott a' Görögök vitészsége 53 napi oltalmazás után, 's

a' keleti birodalomnak vége lön. A' város máj. 29. rohanással bevételt, 's szabad zsákmányolás alá vettetett. A' császár, Drageses Constantinus, mindjárt eleinte fegyveres kézzel elesett. A' féktelen győzelmesek minden iszonyúságoknak 's kicsapongásoknak általengedék magokat. A' zsákmányolás alatt egy ifju herczegné, Irene nével, hozott M. eleibe. Ez, nem ügyelvé a' szerencsétlennek könnyeire és ártatlanságára, általadá magát 3 napig karjai közt a' legdurvább érzékiség kicsapongásinak. Néhány janitschar 's egy vezér szemrehányásokat tettek ezért. M. előhozatá a' fogolyt, megfogá hajánál, 's megöle azoknak szemei előtt, illy szavak közt: „Igy bánik Mohammed a' szerelemmel.“ — A' város szétdulva volt. De minthogy ezt birodalmának főhelyévé száná, hogy uj lakosokat vonjon oda, a' Görögöknek teljes vallásszabadságot ada, 's megengedé, hogy uj patriarchát válasszanak, kinek méltóságát ő maga még inkább felemelé. Konstantinápoly ő alatta csak hamar ismét virágzóvá lett. Helyre állítá ismét az erősegi épületeket, 's nagyobb bátorság végett, a' Hellespontus bemenetelénél a' Dardanellákat építteté. Hódításainak egy ideig gátot vetett Albania fejedelme Skanderbeg, tartományjának hegyes fekvése által segítettre. M. végre békét köte vele, de Scanderbeg halála után csak hamar meghódolt Albania. További előnyomulását Magyarországbán HUNYADI JÁNOS (I. e.) tartóztatá fel, ki őt (1456) kényszeríté felhagyni Belgrád ostromával, mellynél M. 25.000 embert vesztett el 's maga is terhesen megsebesíttetett. A' nagy Hunyadi fija Mátyás király is visszatartóztatá a' Törököket Magyarországtól, sőt Bosniát is visszafoglalá tőlök. M. ellenben meghódoltatá rövid idő alatt Serviát, Görögországot és az egész Peloponneszt, többnyire minden szigeteket az Archipelagusban, 's a' Comneneknek, a' 13 század elején, Kisásia partján Trapezuntban felállított görög császárságát. A' keresztény hatalmak, ezen hódoltatások előlépései miatt félni kezdének, 's II Pius pápa indítására 1459 Mantuában a' Törökök ellen keresztes háboru rendeltetett, de a' mi többnyire minden europai statusok rossz alkotmánya miatt elmaradt. M. a' velencei köztársaságtól, több egyéb birtokokon kívül, (1470) Negropontot is elfoglalá, a' Genuaiaktól pedig (1477) Kaffát. 1480 reálta Rhodus szigetére, de a' lovagoktól nagy veszteséggel visszafizetett. Erre Olaszország ellen fordítá fegyvereit, Otrantot bevév, 's hihető hódításait tovább folytatta volna itt is, ha a' halál, vállalatának véget nem vet. Meghalt 1481 táborozásában Persia ellen. M. 29 évi uralkodása alatt, 12 országot 's 200 városnál többet hódoltatott meg. Sirjára ezen szavakat parancsolá vésetni: „Rhodust be akartam venni, 's elfoglalni Italiát“; hihetőleg azért, hogy ez által utódjait kötelességekre figyelmeztesse. M. beszélt görög, arab és persa nyelven, a' latint érté; rajzola és feste; voltak esmeretei a' földleírásban és mathematicában, és jártas volt a' régiség nagy embereinek történetében. Egy szóval a' legnagyobb hősökkel lehetne összehasonlítani, ha kegyetlenségei, nevét be nem fertőztették volna. Mindazáltal azon tettek, melyek embertelenségéről mondatnak, nem mind hitelesek.

MOHAMMED (IV.) szül. 1642, miután atyja Ibrahim a' janitscharok zendülésében megfojtatott, mint hét esztendő gyermek emeltetett a' thronusra. Nagyanyja, egy uralkodni vágyó asszony, vezette a' kormányt, de egy szerailázadásban megöletett. A' híres Kuperli (vagy Kuprili) nagyvezér tétetett most a' kormányzás fejevé. Ezen nagy miniszternek 's szintolly nagy fijának és felváltójának köszönheté a' törökbirodalom azon tekintetet, mellyben magát a' 17 századnak csaknem végéig fentartá. M. maga csekély uralkodó volt, kinek legnagyobb szenvedelme a' vadászat vala. Kuperli minden gondját a' birodalom belső csendességének helyreállítására fordítá, mellynek ő számos embereket áldozta. A' honnét a' már 1645 elkezdődött háboru a' Velenceiek ellen, főkép Candia sziget végett, csak lassan folytattatott. De 1667

hozzá fogott Achmet Kuperli, a' legnagyobb török hadvezérek egyike, a' hadi történetben nevezetessé lett ostromlásához CANDIÁNAK (1 e.) mely 2 évig 4 hónapig tartta. A' feladás Sept. 5. 1669. a' békefeltételekkel együtt Velence és a' Török közt, aláíratott. 1660 Erdélyország végett Leopold Császárral ílte ki a' háboru. A' Törökök már nevezetes előlépéseket tettek Magyarországbán, midőn Aug. 3. 1664 Montecuculitól Sz. Gothárdnál teljesen megverettek. A' császár mégis elfogadá Temesvárott, mindeneknek bámulttára, a' Törököktől ajánlott 20 évi 's részére haszon nélkül való fegyvernynyugvást. Még soha se közelitének a' Törökök Németország határhoz annyira mint most. Az anarchia, mely Mihály király alatt Lengyelországban uralkodott, 's a' Kosakok nyugtalanságai háborut okoztak a' Törökök 's Lengyelország között, mely a' békét becstelen feltételek alatt kénytelenített megvásárolni. De a' nagy lengyel hadvezér Sobieski János, megboszulá nemzete gyalázatját egy elválasztó győzelem által Choczimnál (1673), 's 1676 a' Törököktől tisztességes békét vivott ki. Sobieski eszközlé maginkább Bécsnek ostrom alól felszabadulását is, mely (1683) a' magyarországi békételenekől okozott háboruban, Kara Mustapha nagyvezértől 200,000 emberrel, az értelmesek tanácsa ellen, 6 hétnél tovább ostromoltatott. A' Törökök Sept. 2. az egyesült keresztény seregtől megtámadtattak, 's rendkívüli veszteséggel megverettek. A' nagyvezér, tetemes hibájért fejével lakola. Már most a' császár, Oroszország, Lengyelország, Velence, szövetséget kötének a' Törökök ellen, kik csaknem mindenütt vesztek, 's a' többek közt Aug. 12. 1688, Mohácsnál lothringi Károly hercegtől egészen megverettek. Minthogy mind ezen bal eseteket IV Mohammed zultán puhaságának és tunyaságának tulajdoníták a' Törökök, 1687 le- és fogságra tétetett, hol 1691 halt meg. —h—

MOHAMMED ALI (Mehemmed Ali), basa, egyiptomi alkirály, nemcsak nemzetének egyik legnagyobb férjfa, hanem a' jelenidőnek egyik leghíreszteltebb hódítója, 1769 Macedoniában, Kavalában született. Merész lélek, fortély és vitézség által, a' porból uralkodóvá emelkedett fel, kit szultánja rettegve halmoz tartományokkal, hogy bírásvágát kielégítvén, önlételeit 's méltóságát tőle bátoraságot; kit saját országainak lakosi imádnak és rettegnek; kit némelly europai tudós egyesületek okleveleikkel tiszteltek meg. — A' korán árvaságra maradt gyermeket a' kavalai török helytartó közönségesen neveltette, azután tisztésget 's egy gazdag nőt szerzett neki. Olvasni és írni csak mint basa tanult meg. A' Francziák iránti vonzódást és a' keresztényi türelmet Lion, egy marseillei kereskedő oltotta bele, ki neki egyszermind jóltevője volt. Ennek (Lionnak) nemzetsége iránt még 1820 is kimutatá az alkirály háladatosságát. Mahmomed Ali első táborozása, a' Francziák elleni volt, 1800. A' kapudan basa, tanuja lévén Rahmaniehnél Lagrange tábornok ellen kimutatott vitézségének, bimbashiságáról feljebb való tisztésre emelte, mellyben az albiniai seregek hajlandóságát egészen megnyeré. Így sikerült neki, minekutána 1802 a' Francziák Egyiptomból kiköltöztek, a' basáknak a' Mamelukokkal sok évig viselt háboruiban, katonai híret megalapítani. A' helytartó, féltékeny lett, 's hogy a' hirre vágyó M. Alit eltávoztathassa, kieszközlé salonichi basává neveztesét. De ennek már akkor olly nagy tekintete volt, hogy Kairo lakosai fegyvert ragadtak érette, 's hogy az ulemák és scheikek a' konstantinápoli divannak azt terjeszték eleibe: egyedül M. Ali volna az, ki a' helytartó kurschid-basa által kirablott 's elnyomtatott Egyiptomot, képes volna rendbe 's csendre hozni. Egyszermind megkínálták őt a' helytartói hatalommal; de az okos Mohammed elhárítá magáról a' külső méltóságot, mignem 1806 Apr. 1. a' kapu által abban megerősítetett 's három lófarku basává tétetett. Rövid idő mulva rendbe hozta ő az elvadult országot; seregeinél szoros fenytiket 's engedelmeséget eszközölt, 's az Alexandriát (1807) megszállott Angolokat, számos csa-

ták után, Septemberben, Egyiptomot oda hagyni kinszeríté; ezután a Mamelukkok bey-eit meghódoltatá, 's azokat, szám szerint 470-t, egy tneplés alkalmával hirtelenül meggyilkoltatá. A' többi mamelukkok mind lefejeztettek, csupán a' Francziák kiméltetének meg. Ezen időtől fogva béke uralkodott Egyiptomban. Ditsőséges volt az ő táborozása a' Wahabik ellen 1816 Ibrahim basa vezérése alatt, melyben az ellenséges hitfelekezettől Mekka és Medina 's ezeken kívül a' főváros Derayah is elfoglaltatott, vezérje pedig fogva Konstantinápolba küldetett. A' Rubiába és Senaarba 1821 történt fegyveres bemenetel azonban Ismael basának az alkirály legifjabb fiának meggyilkoltatásával végződik. 1824 fővezérre nevezte ki Mohamed Alit szultánja a' fellázadt Görögök ellen; de ő fiát, Ibrahimot, küldé 16,000 emberrel, Ismael Gibraltart pedig egy hajóhaddal, kinek Moreát meghódítani 's rajta szerezcsenygyarmatot kellendett alapítani, ha több tengeri ütközetek után, Miaulis és Kanaris által végkép meg nem veretett volna. M. Ali, azonközben országa belső tökéletesítésével foglalatoskodott, 's nem kímélve semmi költséget, olly hirtelenül emelte a' földmívelést, kereskedést, művészetet és tudományosságot, hogy Egyiptom mind ezekben már már virágozni kezd. Arra fordítá különösen figyelmét, hogy szárazföldi 's tengeri erejét derék láb-
ra állítsa. Midőn e' czélját francia tisztok segítségével által elérve, magát elég erősnek gondolná, kikelt (1832) a' st. Jean d' Acrei basa ellen, állítólag — egy személyes sérelmet boszulandó, de valóban az ásiái Törökbirodalomban hódításokat teendő. A' hadakat megint Ibrahim vezérelé. Eleinte kétes vala a' kimenetel; de midőn a' nevezett erősség elesett, midőn a' szultán birtokából seregesen tódult a' fegyveres népség győztes zászlóji alá: már ekkor látható volt, hogy a' szultán nem képes magát ellene oltalmazni. Ez tehát, hogy ingadozó thronját megmentse Oroszországot szőlítá fel fegyveres közbenjárásra. Ali azonban az orosz seregeket be nem várva, (1833 Apr.) hódolt a' nagyurnak miután ez őt Syria és Damaszk helytartóságára emelte 's Ibrahimot Adana kormányzásában megerősítette.

54.

MOKKA v. Moka, város az arab tengeröböl mellett, Yemen tartományában, tágas kikötővel, 's 6,000 lakossal. Ez Arabiának legjelesebb kereskedő városai egyike, melyet nem csak barbariai, egyiptomi 's törökországi, hanem majd minden nemzetbeli kereskedők látogatnak meg. Hajdan ezen város csak falu volt, de a' 16-ik században Yemen fejedelemé a' kereskedést Adenből, hol ezt a' Portugálok háborgatták, Mokka-ba tette ált, 's ez azolta virágozni kezdte. Az Európaiak leginkább indiai portékákat és vasat visznek oda, 's rajtok főképp kávét, aloét, balzsamot, gumit 's egyebet cserélnek. E' kereskedést főképp az Angolok viszik. — Az igazgatást a' yemeni fejedelem vagy iman egy helytartója (dola) viseli Mokkában.

Sz. E.

MOLAY (Jakab), burgundi fi, a' templarius-rend utolsó nagymestere (I. TEMPLARIUSOK.)

MOLDVA, nagy tartomány, mely Oroszországgal, Podoliával, Erdély és Oláhországokkal, 's a' fekete tengerrel határos. Felosztatik felsőre és alsóra, — más tekintetből pedig a' herczegségi (melly 17 zenuzyból vagyis helytartóságból áll), az austriai (máskép Bukovina) 's a' török Moldvára és Bessarabiára. A' Törökök közvetlen a' Chotin és Bender erősségek körüli kerület és egész Bessarabia. A' többi egy Hosszpodár alatt áll, — kiterjedése 1500 nsz. m.f. 800,000 lakossal. Jóllehet a' föld egy része pusztán hever, termékenysége miatt mégis kivitele meglehető. Évenként 40,000 hizlalt ökör, 10,000 ló, 300,000 juh, továbbá méz, viasz, gabona, fa, fadgyu, bőrök, prémelek, füstölt hus, sajt, vaj, dokány, bor, és só nagy mennyiségben vitetik ki. Aranyerei is vannak, de nem kerestének. Fővizei a' Szireth, a' Práth, a' Dnieszter és a' nagy Duna, mely e' tartományt a' fekete tengerrel közönsülésben tartja. A' lakosok oláh erede-

tüek, oláhul beszélnek 's görög vallásnak. Lakik közöttök sok Török, Orosz, Lengyel, Rácz és Örmény is. A' fejedelem, ki Hospodár nevet visel, a' porta vasallusa, melly őt kénye szerint teszi 's leteheti; jövedelme I 1/2 milliom levantei piaszter, melly jó formán adóra 's ajándékokra (mellyekkel a' hospodár további megerősítéséért kedveskedni kénytelen) felmegy, ugy hogy a' tartomány szegény marad. A' Porta és Oroszok közti háborukban, rendesen Moldva a' hadpiacz. — Fővárosa Jassy (l. e.) — Galacz jeles kereskedő város a' Pruthnak a' Dunába szakadtánál.

Sz. E.

MOLIÈRE (de Pocquelin Ker. János), híres francia vígjátékköltő, 1622 Jan. 15. szül. Parisban, hol atyja a' király házi szolgálatjában állott, mellyre ő is szánva volt. Ő azonban lemondott az atyai foglaltságokról, 's Pocquelin-igazi nevét Molière névvel cserélvén fel, néhány ifjuval összehozott 's színjászó társaságot alapita. Magához hódítván Bejart színjászónét is, „Et ourdi“t adák 1662 először Lyomban. Ez volt Molièrenek versekben irt első vígjátéka, mellyben a' megjelenések igazi összefüggés hijával vannak. Azonban M. mint költő 's színjászó, egyiránt tapsokat nyert. Hasonló tetszéssel adaték ezen darab Bezièresben is, hol herczeg Conti, ki Molièrét még az iskolákban esmeré meg, épen akkor a' langvedoci rendeket egybe hívá, A' költőt barátjaképen fogadá, 's nem csak az általa adatott inneplések vezérlését bizta reá, hanem titoknoki hivatallal is megkínálta; mellyet M. magáról szerényen elhárított. Ugyan Bezièresben adaték „Le dépit amoureux“ és „Les précieuses ridicules“ című vígjátéka. Mind a' kettő bámulva fogadtaték. XIV Lajos annyira meglegedett volt Molière társaságának előadásaiival, hogy azt udvari színjászó társasággá tette, 's igazgatójának 1000 frank díjt rendelt. A' „Cocu imaginaire“ 1660 jelent meg; kedvesen a' nevetni szeretőknél. „Don Garcie de Navarre“ ellen több szó kikelt; de annál nagyobb tetszést nyert az „Ecole des maris“, különösen pedig a' 14 nap alatt készült, megtanult, 's Vauxban, Fouquetnél, a' király jelenlétében előadott „Le fâcheux.“ „Ecole des femmes“ című darabja ellen, melly 1662 adaték, sok bíráló kikelt; Molière az által némitá el őket, hogy maga irt róla egy velős criticát. Az udvarnak különösen tetszett, a' király által adatott egyik innepre készült ezen című darabja: „La princesse d'Elide“, melly azonban a' parisiaktól, kik azt kevesbé fényesen láták, hidegen fogadtatott. Illy sorsa volt egy másik, „Le mariage forcé“ című tréfás balletjének; sőt még néhány hirtelen irt más darabjainak is. 1665 jelent meg „Le malade malgré lui“ igen tréfás vígjátéka. „Le Sicilien ou l'amour peintre“ kicsiny darab ugyan, de a' benne uralkodó kellem és nyájás udvariság által, vonzó. Legmagasb fokra emelkedett a' közönség csudákozása, midőn a' „Tartufe“ világra jött. Hijában keltek ki ellene az irigy czimborák, az agyatlanok, a' szenteskedők és képmutatók; a' darab eljátszaték 's megapótlaték. Rövid idő mulva azonban tilalmas lön. Erre nyolczad napon egy igen szabad vígjáték adatott az udvarnál „Scaramouche“ czim alatt; mellyből a' király midőn elment, így szóla a' nagy Condéhez: „Szeretném tudni, miért ütköznek meg az emberek olly igen Molière darabján, holott Scaramouche ellen semmit sem mondanak?“ „Az olasz színjászók“ felele a' herczeg „csak az istent bántották meg; de a' Franciaák a' szenteskedőket.“ 1668 adá Molière „Amphitryon“t; Plantusnak szabad utánzását. „L'Avare“ (A' Fösvény) című darabjában, a' főszerep majdnem tulságos; de a' szokaságra csak erős vonatok hatnak élénken. Több — inkább csak neveltető mint oktató darabjai felelt, említést érdemelnek még „Venmes savantes“ szorgalommal irt elmés gúny, melly az állszéplelküszéget és pedant tudományosságot, akkor a' de Rambouillet hotelben uralkodottat, csipdezi. Illy szellemben van irva „Malade imaginaire“je is, mellyben az akkori orvosok önhíreszteléseit s iskolaiságát ostorozza. Ezzel a' darabbal

végezé M. írók és életpályáját. Beteges volt midőn eljászaték; neje és Baron kérték, ne lépjen fel benne; de ő nem engedelmeskedék. Az önmegeröltetés, mellyel játszott, szaggatásokat okozott neki; ezt vérümlés váltotta fel; utána néhány órával megszűnt élete, 1673 Febr. 17. Az academia az által tisztelé meg ön magát és Molièret, hogy melyszobrát 1778 felállítottá Saurin következő versével: „*Rien ne manque à sa gloire, il manquait à la nôtre.* — A' parisi érsek meg akará tőle tagadni a' temetést; de a' király közbeveté magát, 's így csendesén el-takarították. A' ház, mellyben született, 1799-ben melyképével 's illy felirással diszesítették: „*Jean-Baptiste Pocquelin de Molière est né dans cette maison.*“ — Molière nem egészen volt szerencsés házi viszonyai-ban. Ó, ki a' színen az emberi gyengeségeket kikaczagta, nem tudá magát megóvni ön gyengeségétől. Szenvedélyes indulatja, Bejart színjászóné leányával kapcsolá őt össze; ez által magára voná azon gunyt, mellyet megcsalott, elámitott férjekre, olly gyakorta szórt. — Mint színjászó, felülmulhatlan volt a' tréfás vig. szerepekben. — Munkái az akkori idők szokásait, divatjait és izlését tükrözik, 's felette hiv rajzolatai az emberi életnek. — Bret, 1773, 6 kötetben adá ki azokat, vonzó magyarázatokkal. Németre fordítva, életírásával együtt Zschokke-tól jelentek meg Zürichben 1805 és 1806. — Mi Magyarok, nyelvünkön, „*A' Fűvény*“ (*L'Avare*) czimű remekdarabját Döbrentey által, (Kassa 1822.) a' „*Nők Iskolája*“ cziműt pedig Árvay Gergely fordításában bírjuk; melly utóbbit a' magyar tudós társaság adá ki 1833 Pesten.

—no—

MOLINOS I. QUIETISMUS.

MOLL (lágý) névvel jeleljük meg a' muzsikában vagy azon hangmódokat, mellyek fő hangjoktól a' kis tertian keresztül felfelé emelkednek, 's moll (lágý) hangmódoknak nevezetnek, — vagy a' kis tertian hármás hangzatokat, mellyeket lágý hármás hangzatoknak, néha lágý accordoknak nevezünk. (L. HANG, HANGMÓD) —gy.

MOLLA, MOLLAH, papbírói tisztség a' Törököknél. A' mollának kell igazgatni a' városokban és egész kerületekben a' polgári és büntető törvényhatóságot, 's a' kadi vagyis albiró feletti hatalommal bír. A' molláknál még nagyobb bírói méltóságban állnak a' kadileskierék, az ország fő törvénytisztjei, kiknek a' divanban is ülések van. 54.

MÖLLENDORF (Richard Joachim Henrik), porosz tábornagy, szül. Lindenberghen 1724. — 1739-ig a' brandenburi lovag-academiában tanult, 's 1740 II. Fridrikttől apródnak felvétetett; követé ő a' királyt az első sziléziai háboruban, 's jelen volt a' Molwitz és Chotuslitz melletti ütközetekben. 1743 zászlótartó lett a' testőri első osztályban; 1744 pedig a' királynak szárnysegéde. „Az ifju Möllendorf“ — így ír a' király kora történetei második kötetében — „igen bajos környülmények közt azon parancsot vette, hogy 300 gyaloggal egy nagy eleségzállítványt kísérjen, mellyet Franklín, ki minden austriai tiszték között legjobban esmerte a' Csehországból Sziléziába vezető utakat, 4000 pandurral Chatzlar és Trautenau közt megtámadott. Möllendorf kitará az ellenség minden támadásit, 's elfoglalt egy temetőt, melly a' szoros utra nézett. Innen szerencsésen oltalmazta a' szállítványt.“ — Möllendorf jelen volt a' második sziléziai háboruban, Prága ostrománál 's a' Hohenfriedberg és Carr melletti csatákban, melly utolsóban nehéz sebet kapott. 1746 kapitánnyá lett, 's egy századot kapott a' testőr ezredben. 1757 ismét jelen volt Prága ostrománál, 's a' roszbachi és leutheni csatákban. Az utolsóban azon bátor tette által, mellyel Leuthen falut megtámadta, nagy befolyása volt e' nap történetére, 's ezért a' pour le mérite rendet nyéré. Jelen volt Breslau ostrománál, 1758 őrnagy 's a' 3-ik testőr osztály parancsnoka lett, és a' hochkirchi rohanásnál is jelen volt. 1760 a' testőr ezred parancsnoka lett, 's azzal harczolt a' liegniczi ütközetben, melly után a' király alezredessé tévé.

A' torgaui ütközetben ő volt az, ki a' manoeuvret javaslá, melly olly szerencsésen ütött ki, 's e' nagy nap történetét elhatározá. De maga személyére nézve olly szerencsétlen volt, hogy elfogatott; 1761 ismét kicséréltetett, 's azután ezredessé lett. 1762, kevéssel Schweidnitz ostroma után, elfoglalá osztályával a' burkersdorfi fontos sánczos állást, 's reá generalmajor lett, 1774 pedig altábornok. A' hajor örökösödési háboruban egy külön hadosztályt vezérlett Henrik kir. herczeg alatt, mellyel 1779 tél közepén szerencsés fordulatot tett Bautzen mellett, 's jutalmul a' fekete sas rendczimert nyéré. 1783 berlini parancsnok lett, és sokat munkálkodott a' közemberrel való szelidebb bánásmód behozatásá, melly mind addig a' porosz katonaságnál tekintethe nem vetetett. Nagy Fridrik utolsó esztendeiben, sokszor forgott ennek személye körül, 's többször volt neki egyedüli mulattató társa. 1787 gyalogság fővezérévé nevezetett. Ő ellene volt a' francia háborúnak, 's ezért némileg kiesett az udvar kegyelméből. Mind e' mellett is, midőn a' braunschweigi herczeg 1794 a' porosz armáda fővezérségét a' Rajnátnál letette, helyébe a' már ekkor tábornaggyá lett Möllendorf küldetett, ki jóllehet nagy győzedelmeket nem vitt véghez, mégis a' száma erősebb Francziák ellen ügyesen fel tudá a' sulyegyent tartani. Az 1806-iki szerencsétlen háboruban, jóllehet tulajdon nézete ellenére 80 esztendőskorában ő is jelen volt, 's a' jeni ütközet után betegen érkezvén Erfurtba, a' Francziáktól elfogatott. De az ellenség azon tisztelettel bánt vele, mellyet éltes kora 's érdemei érdemlettek, 's Berlinbe visszabocsáttatott. — Megholt Havelbergben 1816. Sz. E.

MOLNÁR (Albert) Szenczen szül. 1574 Sept. 1 napján. Tanulását Gönczön, Győrött 's Debreczenben dicsérettel folytató és végzé. Azután a' külföld tudományos intézeteit látogató meg; nevezetesen a' wittenbergait, heidelbergait és Argentinában a' Vilhelmiták collegiumát; hol majdnem három évig tartózkodott 's 1595 borostyán koszorut is nyert. Beutazván Németországnak majdnem minden tartományait, továbbá Olasz és Angolhont, visszatért hazájába, 's elsőben Patakra tanítónak hívaték meg. Később Bethlen Gábor fejedelem által a' gyulafejevári oskolák igazgatói hivatalával, a' Batthányi grófok által pedig a' németujváriakéval kináltaték meg; de ő mind a' kettőt elmellőzte, 's az openheimi tanodák kormányát vállalá magára. Engedett ugyan később Bethlen Gábor kivanságának, 's a' neki ajánlott igazgatói hivatalba lépendő, utra is indult már családjával Erdély felé; de mig Magyarországnak vendégszerető esmerőseinél időzött: meghalt a' fejedelem, 's Molnár megfosztra látá magát nem csak gyámolától, hanem a' neki szánt hivataltól is. Megtelepedett mindazonáltal Erdélyben, Kolosvárott, hol mintegy 1635 körül mult ki. — Nevezetesebb munkái e' következők: 1) „*Lexicon Latino-Graeco-Hungaricum et Hungarico-Latinum*“; melly először csak latin és magyar szavakat foglalt magában 's 1604 jött ki Frankfurtban, két év mulva pedig a' görögökkel bővitve ugyan ott; utoljára Norimbergában (1708) Beer Kristóf gondoskodása alatt, ki abba most a' német nevezeteket is bele helyzé. 2) „*Magyar Grammatica*“ (Hannóviában 1610) az ifju hassiai Móricz landgrófnak ajánlva; ki nyelvünket megtanulni vágyván, maga szólítá fel Molnár ezen munka készítésére, mellyet az saját költségén ki is nyomatott. 3) Több vallásos tárgyú magyar iratok, részint eredetiek, részint idegen nyelvből fordítottak. 54.

MOLLO, kikötőbe, még pedig bele a' vízbe, nagy négyszegű kövekből épített töltés, mellybe a' hajók számára lánczal elzárható bejárás vagon. Illy molo nem csak az iszapot 's fővényt távoztatja el a' kikötőtől, hanem a' hajókat, hullámok és ellenséges megtámadások ellen is biztosítja.

MOLOCH Moses (3. k., 18. r. 21. v.) — említette bálványképe több keleti népeknek, melly alatt ók a' napot imádták 's neki ember-áldo-

zatokat nyújtának. Ez egy ökör fejü embernek Ércz szobra volt. Mi után erős tűz által, melly egy alant lévő nyilásban volt, izzóvá tétetett, az áldozatra rendelt gyermekeket a' bálvány karjaiba adák, 's ezeknek sívításait, a' papok lármás hangszerekkel siketíték-el. —h—

MOLOSSUS I. RHYTHMUS.

MOLUCKÁK I. FÜSZERSZIGETEK.

MOLYN PÉTER I. TEMPESTA.

MOMENTUM, képző művészségben a' cselekvésnek vagy történetnek azon pillanatja, mellyet a' csupán egy időben történt dolgokat ábrázolható művészségeknek, miveikben különösen ki kell emelniek. Az illy pillanatra nézve megkivántatik hogy a' cselekvésnek legfontosabb, 's szemléltre legalkalmasabb perzelegyen; legfontosabb, ha a' cselekvés szellemét leginkább ábrázolja; legalkalmasabb, ha benne a' cselekvés egészen láthatóvá lesz. A' képirás egy világ és színek által kitünő, a' plastica pedig inkább forma 's alakzatra nézve nevezetes, momentumot kíván. Igen ügyetlenül választanak hát a' költeményekhez képábrázolatokat készítő rajzolóak és rézmetszők, ha az előadott esethez vagy cselekvéshez nem lényeges helyzetet vesznek fel; de még inkább hibáznak, ha ollyan választanak, melly a' cselekvőnek meghatározott állapotját láthatólag ki nem fejezi 's annak okára nem mutat. Így helyesen mondja Böttiger a' „Minerva“ zsebkönyvben, hogy Tell Vilmost nem a' czélzás pillanatjában, mellyből cselekvés fel nem derül, hanem abban kellett volna ábrázolni, midőn így kiált: „Félre, nyissatok utat! —v—

MOMUS, a' Görögöknél és Romaiaknál a' rágalom és guny istene, az éj fija volt. Későbbiek az álmat tartják atyjának. Kíméletlen eszmével gunyolja még az isteneket is. Lucianus kivivá az ő becsületét. Némmelylek sovány ifjunak ábrázolák őt guny-arcczal, bolondsipkával vagy bolondpálczával. X.

MONACO, kis olasz herczegség, a' Nizza grófságtól körülvéve, a' tengerparton. Kiterjedése 2 1/2 nsz. mf. 6,000 lakossal, kik mindössze is 3 községben laknak, — ezek: Monaco, Meuton és Roque Brune, 's közülök Monaco, megerősített város, 1200 lakossal 's kikötővel, — Meuton pedig a' tengerhez közel fekvő város 3000 lakossal. — E' tartomány bővelkedik jeles déli gyümölcssel, 's főkép fa. olajjal. Hajdan a' Grimaldiak birták. 1741 olta franczia ortalom alatt állott, — 1792 Nizzával együtt Franciaországhoz csatoltatott, de 1814 sardiniai felsőbbség alá került. — Mostani uralkodója a' valentinois herczeg, e' herczegségét Parishól igazgatja; évi jövedelme 80,000 frank. Sz. E.

MONASOKNAK NEVEZÉ LEIBNITZ (l. e.) azon egyszerű substantiák, mellyekből származnak az öszvetettek, mellyekre bennünket a' tapasztalás utasít; ezen egyszerű substantiákról szóló tudományt pedig Monadologiának, melly a' leibnitzi metaphisicának közép pontja. A' monasok létét ő következőképen mutatá meg: A' testek' végtelenségig osztását nem lehet gondolni, mert így a' véges testnek is végtelen sok részekből kellene állania, a' mi nem gondolható. Szükség hát utoljára olly részeknél megállapodni, mellyek többé el nem osztathatnak; ezek a' monasok. Minthogy már a' monas megfogatja a' test megfogatját tagadta, tehát az ő monasai nem is bírhattak a' testek tulajdonságaival. A' részek hiányából azt következteté ő, hogy a' monasok hosz, széleség 's mélység nélkül valók, feloldozhatatlanok, nem öszvetett dolgokból származnak, és a' részek elválása által el nem enyészhetnek. Ha tehát azok származnak, semmiből kellene származniok, 's ha elenyésznének, ez csak megsemmülés által történheték meg. Midőn ő mind e' tulajdonságokat így megtagadá a' monasoktól, semmi pozitívumot nem lehet többé felőlök gondolni, minthogy azok erőök, még pedig előterjesztő erőök, mivel ezek a' belső tulajdonságok. Minthogy azonban a' természetben nincs két egymással tökéletesen egyenlő dolog, és mivel egyébként semmi eszköz nincs, melly által a' dolgokban némelley

változásokat észre venni lehetne, mivel annak, a' mi valamely testben véghez megyen, annak egyszerű részeiben kellene alapjának lennie: tehát azt véve fel, hogy ezek a' szellemi-erők az ő állapotjokat folyvást változtatni-törekednek. Most az Istent nevezé monasok monasának, a' többiek ő belőle kiszármazott, határok közé szorított fulguratiok, 's egyszersmind tükrei az univsumnak, t. i. mindenik körül van véve más monasok masszájától, mellyek ezen középponti monasnak testét képezik. A' világos előterjesztés az ő munkásságok; a' zavaros előterjesztés szenvedésök. Leibnitz monasai akkor álltak elő, midőn ő a' testek belsejét kereste, és ezt az egyszerűben, mint minden belsőnek alapjának, vélvén feltalálni, ezen belsőt csupán az értelemre való viszonyban terjesztette elő. Ezen állapotnak belseje már nem állhatott helyben, alakban, illetésben vagy mozgásban, mivelhogy ezek külső viszonyok. Következésképen ezen substantiáknál csak az előterjesztés állapotja maradt fen, melly által azok tulajdonképen csak önmagokban munkások, és az egész univsumnak alaptárgyát tartoztak tenni. Csupa intelligibilis tárgyak valának azok; ellenben az öszvetettek, a' materiák, tünemények valának. Leibnitz hibázott, midőn a' csupa intelligibilét, a' csupa tiszta értelemre tartozót, tünet gyanánt tractálta, holott az intelligibile nem érzeki, hanem intellectualis szemlélettelenség által esmertetik meg, mellynek hiányában, illy féle tárgyakról teljességgel semmit sem tudathatunk.

A. B. S.

MONALDESCHI I. KRISTINA SVÉD.

MONARCHIA, egyszemély uralkodása, ellenébe tétetve az aristocratiának és democratiának, melly igazgatásformákban egy személynél többben osztoznak az uralkodásban. A' monarchia vagy kötetlen hatalmu, mikor a' törvényhozói, bírói és végrehajtói hatalom a' fejedelm személyében egyesül, vagy mérséklett, mikor a' főhatalomnak valamellyik ágába, rendszeren a' törvényhozásba, a' népek befolyása van, még pedig vagy tanácsló, vagy eldöntő is. A' thron-következés rendje szerint ismét feloszlik a' monarchia vagy örökség szerint valóra, vagy választóra, vagy végre vegyesre, mellyben a' születés és választás öszvetálalkoznak, mint p. o. Törökországban, 's Pál előtt Muszkaországban is. A' despotismus nem külön neme az igazgatásnak, mert az csak a' hatalommal visszaélésben alapul; azért mindenféle igazgatásba becsuszhat.

Kállay.

MONGOLOK. Ezen nevezetes népfaj mint világduló és hódító esmeretes. Régibb története részint esmeretlen, részint mesés. — A' 9-ik században China és Corea éjszaki részén 3 nép vándorlott fel és alá: nyugoton a' Mongu-k, vagyis a' későbbi Mongolok; kelet felé a' Kitanok, és Coreán felül a' keleti oceánig a' Rjudschok vagy Kinek, kik a' Mandschuk és Tunguzokkal egy népet tesznek. — A' 10. században a' Kitanok a' másik két népet, 's China éjszaki tartományit hatalmak alá hódították. De a' Rjudschok pártot ütöttek, 's a' Chinaiaktól is segítségül hivatva, a' Kitanokon erőt vettek. Erre ezen utolsóknak egy része nyugot felé vonult, és kis Buchariát elfoglalta, hol azolta Karakitánoknak vagy Karakitajoknak nevezettek. Az alatt a' Rjudschok China éjszaki részén, a' Mongolok pedig a' keleti oceánig uralkodtak. A' Mongolok több csapatokra oszlottak, 's a' Rjudschok felsőbbsége mellett is tulajdon khánjaik voltak. Ezen kis fejedelmek egyike — Temudschin — Dschingis-khán név alatt ugylépett fel, mint világhódító 's egy új monarchia alapítója. I.) A' Dschingisek uralkodtak 1206. Temudschin, atyja halála után (1176-13 esztendőskorában 40,000 családnak lön uralkodója. A' többi khánoknak egyenelensége könnyebbíté foglalási tervei kivételét. Mint Isten küldöttje kezdé el iszonyu világdulását, melly 20 évig tartott, 's melly idő alatt ő Mongoliát 's Chinától kezdve Ásiát és Európát is a' Dnieperig elpusztította, 's a' népeket járom alá vetette. A' halál véget vete további ter-

velnek (1227). Dschingis, Oktai fiját nevezé ki követőjének. De mind ezen fejedelem, mind az utána következő 3 uralkodó, úgy szólván csak nagykhánjai voltak a' roppant mongol birodalomnak, kik mellett testvéreik és atyjokfiai nagy terjedelmű tartományokat mint tőlök függő fejedelmek igazgattak. Oktai megbuktatá a' Rjudschok birodalmát, 's meghódítá egész éjszaki Chinát. Azután déli Chinát támadá meg, míg seregei egy része nyugot felé vonult, 's miután ő a' Tserkaszokat és Awchasokat meghódítá, 's Baskiriába, Kasanba 's Bulgariába is benyomult volna, egész Moszkváig jött. Az orosz fejedelmek többnyire Lengyel és Magyarországokba futottak, 's a' bátoratlan népet ezen hadakozó barbarok kegyetlen kényjére hagyák. Egész Oroszország (Nowgorodot kivévé) adózott a' Mongoloknak, kik, a' nélkül hogy az orosz fejedelmeket elnyomná, mindenüvé helytartókat raktak. Lengyelországot, Sziléziát, Morva- 's Tótországokat, Bosniát, Serviát és Bulgariát is rabolva 's öldökölve látogatók meg. Ugyan ez időben önték el Asia előrészt is számlálhatatlan seregeikkel. 1242 az iconiumi szultánt tevék adózójokká. 1243 Syriába csaptak be 's Aleppoig jöttek. De ez esztendőben megholt Oktai, 's halála megmenté tőlök Asiát egy időre, Európát pedig örökre. Négy évi ideigleni országlás után Kajuk következik, ki hadra készülte közbén holt meg. Követője Manku megsemmisíté a' kalifa-ágot, 's meghódítá az iconiumi szultánt és Kisásiát egész a' konstantinápolyi szükttengerig, míg öccse Koblai, mint alkirály, a' háborút Chinában a' Szonyok ellen nyomosan viselte. Manku halála (1259) után Koblai választatott nagykháná. Ez a' fejedelem Chinában maradt, 's szokásira 's esmeretire nézve chinai lön. Ezen távol-lete mongoli birtokaitól, mellyek a' keleti oceántól a' Dnieperig 's a' földközi tengerig terjedtek, sietteté e' roppant birodalomnak szétbomlását, mellyből ekkor a' következő, most is nagy országok állottak fel: 1. China, 2. Iran (Persia) 3. Dschagatai, 4. Kaptsak, 5. Turan. — II. Timur idák (1369-től) Timur vagy Tamerlan, a' Dschingisek közeli rokona, Szamarkand mellett Keschben uralkodott azon időben, midőn a' Mongolok mindenfelé elialáltak 's Chinából egészen kiűzettek. Terrét, melly szerint a' szétbomlott monarchiát akará helyre állítani, majd mint mongol világpusztító, majd mint mahomedanus ábrándozó törekvék kivinni. Országa nagy Buchariában, a' hajdani Dschagatai egy részében veré kezdetét. Azon zavarok alatt, mellyek nagy Buchariának Togluk Timur által lett elfoglalatása után következtek, mint bujdósó legnagyobb nyomoruságra jutott ő, ki 20 év mulva a' föld három részét félelemmel 's inséggel tölté be. Idővel neki veré magát, 's Hussein sógorával elüzé 1363 Chodscha Illyéat, Togluk Timur fiját, ki magát atya halála után nagy kháná tévé, 's egy országgyűlésen Kabul schahot választatá nagykhának. De két év mulva elveszté Husszein életét, 's Tamerlan ugyan azon esztendőben 1369 fényes szertartással megkoronáztatott. Jóllehet ő mindjárt Dschagatainak valóságos ura lett, mégis mindig választatott a' Dschingis khán házból maga mellé nagykhánokat. Most Tamerlan épen olyan világpusztító lett, mint Dschingis khán volt. 1371 betört Chowaresenbe, 1373 elfoglalta Kasgárt, 1376 leaszítá a' thronusról a' kaptsaki khánt, 's helyébe másá tett, 1379 berette Chowaresen városát, 1382 elfoglalta Chorasant 's 1383 Sedschestant; fővezére pedig meggyőzé az alatt az Afganokat 's elfoglalá Kandahárt, 1384 beütött Persiába, 's egész Örményországig nyomult előre; 1388 megbüntette a' chowareseni pártitöket, általkelt a' Sihonon, 's elpusztíta minden tartományt Ittól Irtschig; 1391 megverte a' kaptsaki khánt, egész a' Volgáig jött 's 1392 visszament Samarkandba. — Ezután ujra bement Persiába, kipszítá az Ismaelitákat, déli Persiában hódításokat tett, elfoglalta Bagdadot és Mesopotamia 's Georgia több más városait, 's nevezetesen ennek fővárosát is, Tiflist, 1395; Derbenten keresztül Kaptsakba nyomult 's ennek khánját meglecczkéztette; — egész a' Dnieperig jött; Moszkvát

elpusztította; Asowot bevette; folytatta foglalásait Georgiában valamint fija is a' persiai öböl mellett, — 's ismét visszatért Samarkandba. 1398 haddal támadá meg ludiát egészen a' Gangesen túl, 's 1399 ismét Samarkandba tért vissza, de innen azonnal megint Georgiába ment. 1400 a' konstantinápolyi császár frigyét kötött vele Bajazet ellen. Erre Tamerlan a' mamelukki Syriába ütött be, elfoglalta Aleppot, megnyerte 1401 a' damaszkii ütközetet, bevette ezen várost és még egyszer Bagdadot is, 's ismét Georgia felé fordult. Benyomult Natoliába, tökéletesen megveré Bajazetet 1402 Ancyra mellett, el is fogá azt 's így megmenté Konstantinápolyt; — hatalma alá vetette Natoliát, 's kinszeríté a' császárt, 's az Osmanok és Mameluckok szultánját az adófizetésre; 1403 még egyszer ment Georgiába 's 1404 Samarkandba tért vissza, hol a' castilliai király' egyik követje ajándékokat nyújtott neki által. Még egyszer kérészülé Tamerlan Chinát megtámadni, hogy ott a' Mongolok uralkodását visszaállítsa, midőn a' halál az öreg fogalót a' sirba rántá. (1404) — A' Timuridák, Tamerlanról reájok maradt tartományait egyenletlenségük miatt csak hamar elveszték, Buchariát 's Chorasant kivéve; — 's ezt is kénytelen volt Babur 1498 elhagyni, kiből a' Nagy-Mogol birodalomnak alapítója vált HINDOSTANBAN (l. e.). — Most már csak maradványai vannak meg a' Ming uralkodó ház által a' 14 században Chinából küzvetett Mongoloknak; ők most nagyobb részint ezen birodalom mandschuri uralkodóji alatt állnak, — egy részek pedig az Oroszok alatt. Az utóbbiak az irkutski kormánymegyében laknak 's 1766 mintegy 7000-en voltak. Sz. E.

MONOCHORD nevet viselazon egy huro s (innen ered neve), belől üres, 's mintegy $1\frac{1}{2}$ réfnyi hosszú, $\frac{1}{4}$ r. széles hangszer, mellyen czirkalom 's mozgatható hurláb segédelmével a' hang magasságát vagy mélységét a' hur hosszának fogyta vagy nevedése szerint feltalálhatni, és kimérhetni. Ezen hurt a' régiek canon-nak nevezék. A' monochordra némellykor 3—4 hurt is huznak, hogy a' hosszúságnak pontos kimérése után az alaphang teljes harmoniájában hallassék; sőt gyakran, jobb hangzat végett, hangfeneket 's verő tasztoakat is csinálnak reá. Feltalálójának Pythagoras tartatik. Leginkább hásználják olly hangközök kijelölésére, mellyek egymáshoz fél hanggal közelebb esnek. — Egyébiránt az ugy nevezett tengeri trombitát is (Trompette marine, tromba marina) monochordnak nevezik.

MONOCHROMOK, egy színű festések; a' képirás legrégibb 's leg egyszerűbb neme; legelőször a' veres színt használták mint a' melly leginkább szembeütinek. Találatnak illy festemények a' hajdankori edényeken; veres szín fekete alapon, vagy megfordítva. —v—

MONODRAMA l. MELODRAMA.

MONOCRATIA, annyi mint Monarchia.

MONOGRAMMA, (signum manus propria, Chiffre, névvonat, kézirati jegy), tulajdon diplomaticai értelemben egy olly figura vagy irvonás, melly egy vagy több nevet, czimet 'sat. jelentő szavaknak minden (vagy bár néhány) egyes betűjít különböző rendbe állítva fejezi ki. Ezek pénzekre, zászlókra, falakra, szőnyegekre, pecsétnyomókra és oklevelekre alkalmaztattak, mellyek közül a' pénzekeken legrégibben az okleveleken pedig legkésőbb jöttek divatba. A' legelső eddig esmert oklevéli monogramma Theodorich ostgothi királytól van, — de állandó használások csak nagy Károly által eszköztetett, ki ezeket mindig használta, és szebb alakba vette; 's így divatkozék e' szokás mind azon tartományokban, mellyek a' hajdani nagy Franciaországhoz tartoztak, míg a' 12 században megváltozván a' foglalatosságok menetele, ez egészen elmúlt. Legtovább tartá Németországban. 1495 a' vormsi országgyűlésen forma szerint eltöröltetett. A' monogrammak tudományja, a' középkori emlékjelek 's oklevelek magyarázása igen is fontos, 's egy különös részét teszi a' Diplomaticának. Utóbb ezen név mind azon név-

czifrákra, huzásokra, 's egyéb jelekre is használtatott, mellyekkel a' művészek, főkéj a' festők és rézmetszők, munkáikat megjelelték. — Említést érdemel végre az is; hogy a' régiek minden rajzot monogrammának neveztek. Sz. E.

MONOGRAPHIA (*μονος* és *γραφειν* gör. szavakból) alatt valamely tudomány különös tárgyának egyes leírása értetik. Ez különösen az újabb idők tudósainál jött divatba, mellynek az esmeretek terjesztésére 's tudományok egyes részeinek kifejtésére ható sikeres voltát ugyan tagadni nem lehet; de szükség reá nézve az a' figyelmeztetés, hogy a' résznek az egészszel összefüggése mindenkor szem előtt tartassék, és a' tudományok rendszeres mivélése, egyes tárgyak 's osztályok miatt, el ne mellőztessék. 54.

MONOLOG, magányos beszéd, színjátékban az, mellyet a' cselekvő személyek közül valamelyik magában mond, 's ennél fogva a' kettős beszédnek (I. DIALOGUS) ellenébe tétetik. A' fő cselekvő személyek pontosabb ábrázolása, 's cselekvéseik rugójának szintugy, mint a' fontos esetek által ennek okozott változásoknak elevebb rajzolása 's ez által a' cselekvés összefüggésének fentartása végett találták ki drámai költők a' monologot. Míg criticában a' külső hihetőség törvénye vala fő szabály, általában kárhoztaták a' monologot, habár némelyik, mint p. o. a' „Hamlet“beli tetszett is. Azt veték t. i. ellene, hogy a' valódi életben senki sem tart könnyen magával egy hosszú és összefüggő beszédet, 's hogy a' magával-beszélésre, vagy csak egypár szó kigördítésére is, a' szenvedély vagy andalgás legnagyobb mértéke kívántatik. De ha szorosán véve igaz is, hogy a' monologok valódi életben elő nem kerülnek, a' drámai művészség mégis kénytelen magas czéljainak elérésére velek mint eszközzel élni. Azonban a' monolognak csak ott van helye, hol a' dramairó kettős beszéd által vagy épen nem, vagy legalább nem tökéletesen érhetné czélját. Ennélfogva a' monolognak nem szabad csupa foltnak, vagy a' sajátképi cselekvés közti hézagok pótlékának lenni, mert ez csak rosszul készült tervet árulna el; hanem szükség, hogy a' kettős beszédü jeleneteket összekapcsolja, 's a' személy belső állapotjában is oly tetemes változásra mutasson, melly a' következőkre ok gyanánt hat, az előbbiekre nézve pedig okozatnak tekintethetik; szükség továbbá, hogy a' beszélő személy helyzetében lehetséges legyen. Csak e' feltételek mellett lehet a' monologot, tartalmához képest, vagy dramainak vagy lyrainak nevezni. — Egyébiránt a' monologok abban különböznek, hogy majd több okoskodásból, majd több indulatoskodásból állanak. A' dramairók, kivált a' fiatalok, kik inkább lyrai mint drámai természettel bírnak, felette visszaélnék a' monologokkal, mennyiben azok által önérzelmeket idegen név alatt örömet közlik az olvasóval vagy hallgatóval; vagy pedig ügyetlenségből 's lelki szegénységből azt, mit dramailag ábrázolniok kell vala, hosszú elbeszélésekben rajzolják, 's így a' monologokat szaporítják. Természetes, hogy ezáltal a' cselekvés előhaladása feltartóztatik, a' részvét az egyformaság által gyengítettik, 's az olvasónak vagy nézőnek gyakran unalom szereztetik. Ez okból a' jobb dramairók kerülék a' fő cselekedethez mivoltikép nem tartozó monologokat, 's a' monologot az ábrázolt cselekvés egészével belső és szükséges kapcsolatba tenni iparkodnak. J.

MONOPOLIUM, a' statustól nyert különös kiváltság, mellynek erejénél fogva valaki, mások kirekesztésével, üzhet valamely kereskedést vagy mesterséget. Az örök időre szóló monopoliumok nem helybenhagyhatók; de bizonyos időben adhat valamely status sok esetben illy monopoliumot, kivált az új találmányok és felfedezések megintalmaztatásául. Kállay.

MONOTHEISMUS, egy Isten tisztelete, ellenbe tetetve a' polytheismusnak vagy, a' sok isten tiszteletének. A' szentírás és más ha-

gyományok szerint az emberek eredeti vallása monotheismus volt. Moses, a Brauak, Chaldaeusok, Persák egy Istent hittek. Még mikor a' mythologia nagyon megszaportotta is az Istenek számát, azok felett egy fő valóságról való hitnek nyomaira lehet akadni. Minden nemzetknél pedig találkoztak olly bölcsek, kik a' babonás vallás mellett az egy igaz Istenről tiszta ideákat szereztek magoknak, mint Socrates, Plato és más napkeleti bölcsek is. *Kállay.*

MONOTONIA, egyhangzatuság, az emberi nyelv modulatiojának hiánya beszéd és éneklés közben. Hibának tartatik, mivel a' hang fordulatjainak és hajlásainak az érzetek és képzeletek különbözőségénél fogva, különbözőknek is kell lenniük. Ezen hiba, valamint egyes személynéknél egy egész népeknél is találtatik, 's rendszerint a' nyelv hajlékonyságának vagy eleven érzet hiányának következtése. Ha a' monotonia már a' közönséges beszédben is hibának tartatik, sokkal inkább rosszaljuk azt, ha szónokoknál leljük fel. A' declamatorok sok nemei között az egyházi szónokok azok, kik legtöbbször esnek e' hibába. Különös tünemény az, hogy a' gyermekek, midőn olvasni tanulnak, a' monotoniához igen hajolnak. — A' szép mesterségekben monotonia alatt azon egyformaságot jelentjük, melly a' tárgyakkal való bánás 's azoknak előadása körül mutatkozik. Azonban a' monotoniát nem kell általjában véve az egyformasággal felváltanunk; mert az utolsó csak akkor hibás, ha a' különbözőség vonzatosságát végkép eltörli, 's bizonyos fordulásokat, képeket, gondolatokat, gyakran vissza- és visszahoz. Mind egyes nemzetekre, mind a' szép literatura egyes nemzetre hárult már a' monotonia vétke, p. o. a' francz. tragoediára. Végre, e' kifejezés a' természet tárgyairól is, p. o. tájakról, használtatik. — *cs.*

MONROE (James), az egyesült Amerikai szabad országoknak 1817 —25-ig volt előlölője, Virginiában szül. 1757. Végezvén törvénytanulási pályáját, mint ügyviselő, barátja JEFFERSON (l. e.) vezérlése alatt dolgozott. 20 éves korában a' gyűlésre követnek neveztetett ki, de ő inkább a' honszabadítási háboruba kelt, hol ezredesi tisztségre lépett. Minekutána a' szabadság kivivaték, ismét 10 évig munkálkodék mint törvénytudó 's gyűlési választott követ. 1794 a' gyűlés által Parisba küldeték követésébe. 1797 visszahivaték, de ő nyomtatásban kiadott diplomaciai levelezése által igazolá magát. Bizodalmas polgártársai, 1803, virginiai helytartóvá választották. 1806 ismét követséget viselt Parisban és Madritban, azután Londonban is, honnét magát visszahivatván, 1811 országtitoknokká tétetett. Midőn az Angolok 1814 Washingtont elfoglalák, M. minden harczosok parancsnoka és a' hadminisiterium feje lön; a' béke után pedig a' külügyeket igazgatá, mignem 1817 előlölővé választaték, 's ezen fényes hivatalában 1821 is megmarasztaltaték. Tudósításai, ezen fiatal köztársaságnak erőbeli kifejlődéséről, remekmivei a' consularis méltóságnak és nyiltszivűségnek. M. nagy tiszteletben áll polgártársai előtt. 1825, ADAMS J. Quincy (l. e.) lön utódja. 54.

MONS, vagy *Bergen*, a' belgiumi Hennegau tartomány megerősített fővárosa. Fekszik egy dombon, 's a' Trouille folyó, melly keresztül folyja, két részre osztja; — meglehetősen szépen van építve. Lakosai száma 21,000. Köz-épületei közt a' 7 templom, a' kormánypalota, 's a' nagy piaczon diszló tanácsház, jelesek. A' lakosok gyapju-szöveteket készítenek, 's meglehetősen kereskedést tiznek, főkép gabonával és kőszénnel. Van itt egy börze 's kereskedői törvényszék is. A' városhoz közel kőszén-bányák találtatnak. *Sz. E.*

MONSIEUR, (szórol szóra annyi mint: uram), olly czim, melly minden hozzátétel nélkül, a' franczia király legidősb vagy egyetlenegy férjji testvérét illeti. A' király is így szólíttatik meg gyermekei 's unokái által. 54.

MONSOONS-nak angolul, *Moussons*-nak pedig francziául, az Indiában uralkodó passat-szelek nevezetnek. 54.

MONTAGUE (Marie Worthley), Kingston Evelyn herczeg leánya, szül. 1690 körül, Thoroskyban Nottinghamshire grófságban; különös tehetségeket mutatott, 's annál fogva mind azon tanításokban, melyeket bátyja az ó és új nyelvekből vett, részesítettet. Így valódi tudós lön, minek 20 évében Epictet „*Enchiridionja*“ fordításával bizonyágát adta. 1712 Worthley Montague Eduardhoz mene feleségül, 's azt követségi útjában Konstantinápolyba kísérte. Férje egykori távollétében a' Serailt ohajtá látni. Be is bocsáták annak belsejébe de mint mondják, csak a' nagyur által tett bizonyos feltétel teljesítése mellett. 2 év mulva férjével Genua, Turin, Lyon és Parison keresztül visszatért Londonba, itt elméje 's utazásában szerzett esmeretei és tapasztalatai által az udvari és társasági szokásokra nagy befolyást nyert. Minden szép elmék hódolának neki; tisztelői közt Addison, Congreve és Pope jeleskedének. De ez utolsó, alkalmasint ingerlett hiúságból 's politicalai vélemények eltérése miatt, legmégesebb ellensége lett. Állandó érdemet szerzett a' Törököknél látott, 's tulajdon fián legelőször megpróbált himlő-oltás által, mellyet Angliába minden balvélemény ellenállása mellett is be tudott vinni. 1739 elhagyá Angliát 's férjét, kitől 5000 f. st. évi fizetést kapott, 's többnyire Olaszországban mulatott, míg férje halála után 1751 ismét Angliába ment, hol 1762 megholt. Középszerű versezetin kívül, híressé tévé magát utazásai alatt (1716 — 1718) irt „*Levellei*“ által. (1763 és 1768 4. k.) Ezek a' mellett, hogy tartalomokra nézve (Konstantinápoly és Törökország) érdekesek, egyszersmind a' szép írásmód mustrái is. Majd minden mivelte nyelvre fordítottak. Azonban tartalmok hitelességét némellyek kétségbe hozzák, nevezetesen báró Tóth („*Nachrichten über die Türken*“ I. r.). Unokája, Bute marquis, munkáinak 's leveleinek igen szaporított gyűjteményét adá ki, ily czim alatt: „*The letters and other works of the R. H. Lady Mary Worthley Montague, now first published from her original manuscripts, under the direction of the Marquis of Bute etc.*“ (5. k.). Azonban özvegy Ansbach markgrófné (lady Craven) azt jegyzi meg „*Mémoire*“-jaiban, hogy Bute markgrófné saját vallomása szerint, az esmeretes szép leveleket leginkább Walpole 's mások készítették.

Nem kevesbé híres fia, a' különcz *Worthley M. Eduard*, ki 1714 táján atyja Warcliffe-Lodge nevű mezei jószágán született. Némellyek a' fen említett seraillátogatás gyümölcsének tarták. Ezek szerint 1718 Konstantinápolyban jött világra, 's ok vala, hogy atyja, ki magának esmerni nem akarta, hitesétől elváljon. A' kis M. anyja kedvence lön, ki minden akaratját jóvá hagyta. Háromszor szökött el a' westminsterei oskolából; ugyan annyiszor vivék oda vissza; először egy kéményseprőhöz illant, kinél a' kürtöket is sepregette; másodsor egy halászhoz, kivel az utzákon „*halat*“ kiabált; harmadsor egy hajóra, mely mint hajósínast Spanyolországba vitte, 's itt egy öszvérhajtóhoz szegődött. Miután az angol consul feltalálta 's szüleihez visszautasította, ezek egy tanítót adának mellé, 's vele utazni, nevezetesen Nyugatindiaiba küldék. Nehány évig a' parlament 's több londoni tudós körök tagja volt. De nyugtalansága folyton üzé, 's mind haláláig szerte kóborla a' világon. Egyik levelében így szól: „*Társalkodtam a' német nemességgel, 's mezei lakjain a' nemes lovaglási tanításbért megfizettem. Schweizban és Hollandban földmivelő voltam 's egy kocsis és szántóvető szemérmes szolgálatját nem vetém meg. Parisban a' piperkőczök balgatag ruházatjába burkolóztam. Romában abbé (apát) voltam. Hamburgban lutheranus predikatori gallérral, három ranczu állal és olly szent szónokszéki ihlettel osztogatám az Isten igéjét, hogy a' papság megirigylé.*“ Megjárta egész napkeletet, Törökországban turbánt viselt, ugy látszik tiszta meggyződésből, mert utazásai közben a' Törökök vallásbeli és egyéb szo-

kásait legpontosabb lelkiismeretességgel teljesítette. Lamberg gróf, és D. Moore Velenczében láták, 's amaz „*Mémorial d'un Mondain*,” és „*View of society and manners of Italy*” című iratában érdekes és összegező tudósításokat közöl róla. Keleti módra öltözött, ült, evett, ivott 'sat., hosszú szakált hordott, 's ha kiment, maga előtt még nappal is mindenkor két égő faklyát vitetett, utána pedig egy kis szerecsen által, ki inasa és fogadott gyermeke volt, köpenyegét burczoltatott. Fekvő helye a' föld, eledele riskása, itala víz, mulatsága kávé és pipa volt. A' kiszabott tisztalkodásokat 's imádságokat soha sem mulasztotta el. Törvényes hitese mellett haremét is tartott. Jó társalkodó volt, 's beszélgetés közben saját vonzó módon tudta vig kedvet, franczia eleven-séget és török komolyságot egyesíteni. 1776 Velenczéből Angliába utaz-tában holt meg. A' tudomány, kivált az Archaeologia, nehány igen be-csesz gazdagítványt köszön neki. Palaestinában sok drága régiséget talált 's irt le; a' londoni academiának (Royal society) sok nevezetes emlékpénzt küldött, különféle, leginkább keletet érdeklő értekezéseken kívül, irt: „*Reflexions on the rise and the fall of the ancient republiss*” (1759); „*Földindulásrólí észrevételek*” 'sat.

MONTBLANC, minden europai hegyek legmagasbika. Magassága teszen 14,676 lábot a' földközi tenger színe felett. Fekszik Savoyenben a' Chaumouny- és Entreves-völgyek között, 's örök hóval fedett három csucsával nyulik-fel az ég felé (innen a' neve: fejér négy). Több tu-dósok, nevezetesen Saussure is, mászták meg, azonban temérdek az e' féle felmenésben az akadály, 's több tiszta nap kívántatik hozzá. Legmagasb csúcsa egy szük — mintegy 6 lépésnyi — hátgerincz, mely délre ugyan kevesbé, de éjszak felől meredeken le van metszve, 's ott helyben dromedár-hátnak nevezetik.

Sz. E.

MONTECUCULI (Raimund), szül. 1628 a' modenai herczegségben, 's elébb mint köztitész szolgált, nagy bátyja, Montecuculi Erneszt alatt, ki a' császári álgynözsereget vezérlé, 's úgy ment fel minden ka-tonai lépcsőkön. Az első fényes katonai tettét 1644 vivé véghez, midón 2000 lovassal sebesen ütött 10,000 Svédre, 's podgyászait 's álgyszereiket elfoglalta. Banner e' történet hírére ide siette, megtámadá a' győztest, 's azt elfogá. Montecuculi arra használta 2 évi fogságát, hogy állandó tanulás által katonai esmereteit gazdagítsa. Alig nyere vissza szabadságát, midón Wrangel generál csatavesztése által 1646 Triebel mellett magát meghosszulta. A' westphaliai béke után Svédországba, on-nét pedig Modenába ment, hol a' herczeg menyekzőjén jelen volt. Ezen innep egy reá nézve igen szomorú történet által jelettetett meg. Az a' szerencsétlen sors érte, hogy lovagjátékban barátját, Manzani grófot — megölte. A' császár 1657 general-segédi czim által egészen magához csatolta őt. A' lengyel királynak, János Kazimirnek, kit Rákóczy 's a' Svédok megtámadtak — segítségére küldve, az Erdélyieket megverte, a' Svédektől pedig Krakót elfoglalta. Midón a' svéd király Gusztáv Adolf ezután fegyvereit Dánország ellen fordította, Montecuculi olly szerenc-sés volt, hogy a' megtámadótól több helyeket elvett, 's Kopenhágát a' száraz felől felszabadította, mielőtt a' Hollandiak a' tenger felől se-gítségét hozhatnának. A' békével, mely győzelmekre következék, nem soká élhetett csendes nyugalomban. Elébb Rákóczy meggyőzője lévén, most annak oltalmazója lett a' Törökök ellen. Ó kinszerité a' Törököket, hogy hagynak el Erdélyt, 's okos lassúsága által addig tudta feltartóztatni azoknak iszonyu hadait, míg a' Francziák elérkeztek, kiknek se-gítségével a' Törökökön nagy győzelmet vett Sz. Gotthárdnál 1664. Ezen győzelem békét szerzett, 's Montecuculi a' fő hadi tanács előlü-lőségével jutalmaztatott meg. Kiütvén későbbben Franciaország 's a' né-met birodalom közt a' háboru, Montecuculi azon seregek vezérlését vette ált, mellyeknek a' Francziák előrehaladását kelle feltartaniok. Bonn be-vétele, és seregének az oraniai herczegével való egyesítése, mellyet

Turenne és Condé mindenkép akadályoztatni törekedtek, nagy hirt szerettek neki, 's feltartóztaták XIV. Lajos előrehaladását. Mégis elvevék tőle a' következő esztendőben a' vezérséget, de 1675 azt ismét visszanyeré, hogy a' Rajnánál Turennevel megmérkőzzék. Egyedül Montecuculi volt méltó ellenfele ezen nagy vezérnek. Mind a' ketten — így szól egy híres író — a' háborut mesterséggé változtatták által. Négy hónapot azzal töltöttek, hogy egymást kövessék 's egymást szemmel tartásák. Ők egymást vakíták, 's béketűrőssel, fortélyal 's munkásság által fázaszták. — A' hadi mesterség mesterei csudálták ez elmés hadifordulatokat, a' nélkül, hogy elláthatnák azoknak kimenetelét, midőn egy álgugolyó a' francia fővezért kivégezte, 's így a' fényes csataszint egyik hőstől megfosztá. Azon levélben, melyben Montecuculi a' császárnak ezen nagy vetélkedő társa halálát jelenti, azt is írja, hogy ő neki lehetetlen nem sajnálnia egy olly férfiu elvesztét, ki az emberiségnek olly nagy díszére volt. — Csak Condé herczeg volt Turenne halála után képes, Montecuculival megmérkőzni. Eleinte vesztett ugyan ő a' Rajnánál, de nem sokára feltartóztatá Montecuculit, ki ezen hadakozását éltében legdicsebbnek tartá, nem azért, mivel győztes lett, hanem hogy meg nem győzetett. A' védő háboruhoz — ugymond ő — több esmeret, 's előrelátás kell, mint a' támadóhoz; itt a' legkisebb hiba végveszélyt hozhat. — Utolsó napjait a' császári udvarnál tölté, tudósok társaságában. Ő ápolgatá a' tudományokat, és sokat tett arra, hogy a' természetvizsgálásra egy academia alapított. Megholt Linzben 1680 azon seb következésében, melyet egy reá esett gerenda okozott. Ő nem csak hadat tudott viselni, hanem arról írni is. Az ő emlékirati, melyeket olasz nyelven írt, azok a' katonára nézve, a' mik Aristoteles aphorismáji az orvosra nézve. Ezen iratai tudományosok, alaposok, rövidek és érthetők.

Sz. E.

MONTENEGROK. Így neveztetnek a' Monte negroi (Tsernagora, fekete hegy) hegyláncz lakosai, Albaniában, Törökországban, melly is a' tengerparttól, Antivaritól kezdve, Bosniáig tart. E' nép, melly 40,000 fegyverviselhető férjfit számlál, 's jöllehet török felsőség alatt áll, azonban a' föld mivolta miatt mind eddig soha sem hódoltathatott meg egészen a' Törököktől; sőt inkább a' Montenegrok rontottak be többször már a' török birtokokba, ezeknek nagy károokra. Tót nyelven beszélnek, görög vallásnak, 's tulajdon patriarchájik vannak Főhelységek Cettigne. 1767 bizonyos Steffano Piccolo nevű különcz állott fel közöttök, ki magát III. Péter orosz császárnak adá ki, 's olly lázadást gerjesztett, melyet csak nagy vérontás után lehetett lecsillapítani.

Sz. E.

MONTÉ ROSE, I. ROSA.

MONTÉ SANTO, I. ATHOS.

MONTÉ SPAN, I. ROCHECHOUART.

MONTESQUIEU (Charles de Secondat, baron de la Brede et de) egy guiennei nemes családból Jan. 18. 1689 a' bredei várbán Bordeaux mellett szül. „*Esprit des lois*“ híres munkájához már 20 évü korában kezdte materialekat gyűjtögetni. Egy rokona, ki a' bordeauxi parlament előülölője volt, vagyonát 's hivatalát neki hagyá. M. e' hatáskörében sokoldalulag törekedett használni, de leginkább a' korában elhanyaglott természeti tudományokat kíváná új életre hozni. Ez okból „*Histoire physique de la terre ancienne et moderne*“ czimü munkához fogott, de a' melly, törekedései irányányak más felé fordulta miatt, soha nem létesült. Legelőször 1721 „*Lettres persannes*“ munkájával lépett fel, 's mindenek figyelmét magára vonta. Benne a' francz. erkölcsökről legelévénebb 's egyszersmind leghivebb rajzot ad; az előítéleteket, vétkeket 's neveltségekét könnyü 's merész ecsettel festi, 's mindenek eredeti characteret tud adni. Azonban nem minden levelek hasonértékűek; énmellyekben XIV. Lajos udvara ellen paradoxumokat és tulias kajansá-

gn satyrákat hord fel. Egyébiránt e' leveleinek következésében, academiái tagnak neveztetett ki; noha épen az academiát legkevesebbé kimélte azokban. M. jól tudta, hogy „*Esprit des lois*“ jával csak úgy boldogulhat, ha a' nemzetekről alapos esmeretet szerzend magának. Ezért bordeauxi hivatalát már 1726 letette, 's Német-, Magyar-, Olasz-, Helvetia-, Holland- és Angolországokat utazta be. Észrevételei szerint Németországot utazásra, Italiát mulatásra, Angliát gondolkodásra, Galliát a' benne való élésre találá alkalmasnak. Szegény hazánkról említést sem tesz! Visszatérte után először „*Sur la causa de la grandeur et de la décadence des Romains*“ munkáját, 1734: 1748 pedig „*Esprit des lois*“ adta ki. Ez utolsóban, melly a' statusok törvényeit egyéb elvekkel való nagy összefüggésekben adja elé, három uralkodási formát különböztet meg a' szerző, a' köztársaságit, egy-fejedelmit és despotait, 's megmutatja, hogy a' törvényeknek e' forma principiumaihoz kell szabva lenniük. A' megkülönböztetés nagy fontosságu, 's a' szerzőt sok következtetésekre vezeti. E' munkát méltán a' népek jusa törvénykönyvének, 's szerzőjét az emberi nemzetség törvényhozójának lehet nevezni. Az emberiségért forró buzgósa tekintetéből megengedhető a' szerzőnek, hogy mindent egy rendszerre akárt visszahozni, hogy az égallyának és természeti okoknak az erkölcsiek felett szertelen befolyást tulajdonított, hogy nem szabatos egészlet adott, 's gyakran az egyesekről az általánosra következtetett. De minden hijányai mellett is, örökké igaz maradand azon állítás, hogy a' statusok természetébe, alapjaiba, erkölcsiébe, égallyába, területébe, hatalmába 's sajátságos characterébe, a' jó és rossz törvényekbe, a' büntetések és jutalmak természetébe, vallásba, nevelésbe és kereskedésbe, senki M-nél mélyebben be nem tekintett, 's hogy így könyve a' philosophusra nézve, mint számtalan nyomozásoknak kutféje, öröké fontos maradand. 66 éves korában halt meg Parisban 1755. Marseillei nemes tette, melly a' „*Le bienfait anonyme*“ dramát szülte, esmeretes. Szelid, józan, vidor lelkülege mindig egyenlő volt, mulatságai könnyűek, tanúságosak és vonzatosak. Munkáinak legjobb kiadásai közé tartozik a' baseli (1799 8 köt.), és a' parisi (1796 5 köt.). Egy fia és két leánya maradt. Az első 1783 egy románt „*Arsace*“ és „*Ismene*“ adott ki, mellyet, mint gyanítják, M. ifjabb éveiben írt, 's mellyet mint Grimm véli, úgy lehet tekinteni mint a' „*Lettres persannes*“ episódját. Unokájának, a' Londonban 1824 magzat nélkül meghalálozott M. báronak, Napoleon az „*Esprit des lois*“ szerzője iránti tiszteletből, a' revolutio alatt elvesztett jószágait visszaadta.

MONTE-VIDEO, megerősített város déli Amerikában, a' la Plata vize mellett, a' Banda orientalban. Jól van építve, 's egy fellegvára, jeles kikötője 's 16,000 lakosa van, kik eleven kereskedést űznek, főkép fagygyal, hallal, gabonával 's bőrökkel.

Sz. E.

MONTEZUMA, mexicói császár volt, midőn Cortez 1518 ezen országba beütrött. Azon hadi állatok, mellyeken a' Spanyolok egy része lovagla, azon mesterséges mennydörgés, melly kezeik közt támada 's messze távolságban öldökle, azon favarak, mellyek őket a' tengeren általhozák, a' vas, mellybe öltözködtek, a' Mexicanusok előtt oly megfajthetetlen csudák voltak, hogy Cortez kis seregével egész Mexico városáig előnyomula, 's ott a' császártól úgy fogadtatott, mint parancsolója, a' lakosoktól pedig mint isten. Lassanként felfedezték mindazáltal a' jövevények emberi természetét. M. ki tőlök erőhatalommal nem menekedheték meg, barátsági nyilatkoztatásokkal igyekezék őket biztosítani, mig az alatt elvesztésekről gondolkodék. A' Spanyoloknak egy osztálya Vera-Cruzban volt. A' császárnak egyik hadvezérje, kinek erre titkos parancs adatott, megtámadá őket, 's noha visszaveretett, mégis 3—4 Spanyolt megölt. Ezek közül egyiknek fejét M-hez küldé, hogy ő ellenmondhatatlan meggyőzetessék a' Spanyolok halandóságá-

ról. Hirt vevén erről Cortez, 50 Spanyoll siette a' császárhoz, 's hízkelkedésekkel és fenyegetésekkel reá bírta, hogy az ő lakásába menjen. Erre békóba vereté, 's kinszerité V. Károly fő hatalma elesemérésére. Hódolása jeléül M. 600,000 mark tiszta aranyból álló adót ada. De csakhamar áldozatjává lön engedékenysége. A' Mexicanusok felháborodva császárhoz fogságán, megtámadák Cortez helyettesét, Alvarát. M. mutatni akará magát népének, a' zendülés lecsillapítása végett. De a' Mexicanusok, kik benne csak rabszolgáját tekinték a' Spanyoloknak, közáporral fogadák. Megsebesítették; a' Spanyolok elvezeték 's bekötözték; de vigasztalhatatlan lévén tulajdon alattvalóitól szenvedett meggyaláztatásán, a' köteléket letépé, 's nem sokára meghalt, 1520. 2 fiut és 3 leányt hagyván maga után, kik a' keresztény valíást felvevék. A' legöregebb V. Károlytól Montezuma gróf czímet nyere. M. császár utolsó iradéka 1821 oltja Parisban élt, 's Oct. 1826 Mexicoba ment, hogy ott dolgait elrendelje.

MONTGOLFIER (József Mihály), szül. 1740 Annonayban, hol az atya papirosgyártó volt. Ifúságától fogva leginkább a' mechanicával szeretett foglalatostkodni, és épen ez által vezetetteti a' róla először Montgolfierinek nevezetett levegőgolyó feltalálására. A' vízi kos is, vagy az az eszköz, melly anyyi vizet, a' mennyi a' kertek és rétek megöntözésére szükséges, 100 lábnyi magasságra felviszen, — az ő találmánya. 1783 tagja lett a' tudományok academiájának. Ugyan ekkor penzion kívül, még 40,000 livret is kapott az igazgatástól, azon próbatételekre, hogy lehetne a' levegő golyónak szabad tetszéstől függő irányzatot adni. A' revolutio kiütése után Annonayból Parisba ment. Bonaparte consulsága alatt becsületrendi keresztet nyert. Később a' mesterségek és kézművek tára administratora, 1807-ben pedig az intézetnek is tagja lett. Meghalt 1810 Testvére, Jakab István, szinte Annonayban szül. 1745. Ez tulajdonképen építómesternek készítették, — de abban, mire testvérenek nagy hajlandósága volt, ő is részesült 's a' levegő golyók feltalálására és javítására olly hathatós befolyással bírt, hogy a' két testvére, az Aerostatica alapítása tiszteletét egyformán kell megadnunk. Az Annonay nagy papirosgyár igazgatásában, mint részes, az igen nagy papiros nemeknek ő talált formát; — a' velinpapiros készítése is az ő érdeme. Alapos mathematicai esmeretével ő a' testvérének levegő 's más foglalatosságában mindenkor nagy segédelmet szolgáltatott. XVI. Lajosnak ajánlta, ettől sz. Mihály keresztjét és nemességet kapott, de ezt a' nélkül, hogy testvérijével együtt annak hasznát vette volna, atyjának adta által. Az academiának ő is tagja volt. A' revolutio alatt Annonay gyárában maradt, de később, szívbéli betegségben szenvedvén, familiájával együtt Lyonba ment, 's midőn ottan Annonayba utazót volna, Serrieresben meghalt 1799. P.

MONTI (Vincenzo), az újabb nevezetes olasz költők egyike, szül. Fusignanóban, 1753, tanult Ferrarában. Romába utazván pártfogókra talált 's titoknoknak nevezetett ki. Mivel papok módjára öltözködött, abbate Monti nevet kapott. Arcadia tagjává fogadta. Alfieri által vetélkedésre buzdítottván, két szomorujátékot „Galeotto Manfredi“ és „Aristodemó“ írt, mellyekben a' fényes írásmód csudálatot gerjeszt, de a' természetelleni mese kifejlődése visszataszít. Basseville francz. követ Romában történt meggyilkoltatása, alkalmat szolgáltatott egy „Basvilliana“ című derék költemény szerzésére, mellyben Dantet utánzott. Két más költeményi „Musogonia“ és „Feroniade“ eredeti alakokban kevéssé esmertettek, minthogy a' Francziák Romába jöttökkel a' szerző első kiadásokat elnyomá, 's másodikát adott ki, mellyben a' Napoleon és serge elleni rágalmozásokat a' szövetséges hatalmakra háritja. Mire Napoleon M. a' cisalpin köztársaság directoriumának titoknokává tette. Suworoff Olaszországba menetele 1799 M. Parisba futtatá; a' marengoi ütközet után ismét Milanóban termett, hol Mascheroni halálát éneklé. Alig ne-

vezetett ki szép tudományok oktatójává a' brerai collegiumban, midőn ismét Parisba az ékesszólás tanítói székére hivatott. De Napoleon Olaszország historiographjává tévé, 's tetteinek éneklésével bizta meg. Ennél fogva „*Bardo della selva nera*“ czimű költeményének 6 énekét kiadta 1806. E' különös munka igen rossz néven vetették 's vég nélkül rosszatlatott; a' költő boszuságában Nápolba ment Napoleon Józsefhez, hol a' „*Bardo*“ 7 énekével is világot láttatott, de melly az előbbiekhöz hasonló sorsra jutott. Ezután Juvenalis satyráit fordítá, 's a' nélkül, hogy (saját vallomása szerint) görögül tudott volna, Homer Iliasát. M.-tól a' nagy költői tehetséget megtagadni nem lehet; honfiai II Danté engentilító, és Dante redivivo-nak nevezik. Minden munkái kevéssal ez előtt Milanoban jelentek meg; ugyan ott halt meg Oct. 13. 1828. —cs.

MONTMARTRE, falu és hegy közel Parishoz, a' legújabb időben híres azon hadi esetekről, mellyek Franciaország fővárosának kétszeri megszállások történtek. Némellyek szerint a' hegy csúcán valaha Mars temploma álla, a' honnét a' hegy Mons Martis nevet nyere. Később ezen név Mons Mercurii-ra változott által (hihetően azért, mivel ezen istennek szolgálatja követé a' hadistenét azon templomban); de midőn sz. Dienes és tanítványai ezen hegyeken halált szenvedtek, az egykori Mons Martis név Mons Martyrum-ra változott, 's a' pogány templom helyébe egy kápolna tétetett. A' frank királlyal, Lotharral való háboruban, 978, II Otto császár a' Montmartre tetején, egy csoport szerzetes által olly nagy lármával énekeltetett egy hallelujaht, hogy, mint azon napok chronicái mondják, a' szörnyű ordítás Lothart és egész Paris rémülésbe hozta. 1096 Montmorency Burkhart, kié azon dombsor volt, ott egy szerzetesklastromot alapíta, mellyet 1133 Adelheid királyné (vastag Lajos nője), mint reá szállt birtokot, apáczaklastrommá változta sz. Benedek rendszabása szerint, 's gazdagon megajándékoza. Mindazáltal Montmartre apátság, a' kegyességnek, tisztaságnak menedékhelyéből, csak hamar a' legféltelenebb erkölcstelenségek templomává változott által, 's a' francia történet, kivált a' liga és IV. Henrik napjaiban, sokat tud előadni azon minden nemű felesletsegekről, mellyeket itt az ugy nevezett szent testvérek véghez vittek, kik végre klastromjokat egészen elhagyák, IV. Henrik taborát követék, kinek szintugy tetszék a' fiatal apátné, mint katonájának az apácák, kik mindnyájan fiatalok voltak; mert az éltesek, az eretnek sereg megerkezte előtt Parisba szaladtak. Később ezen klastromban a' fenyték ismét helyreállítatott, de, a' mint egy újabb francia bizonyítja, midőn épen azon ponton álla, hogy igen jó legyen, kiüte a' revolutio, 's a' klastrom eltörültetett. Midőn a' szövetségesek 1814 Francziországba benyomultak, Napoleon Montmartre magasságait megerősíteté, 's ezen lineák oltalmazását Józef testvérének adá által. Következő esztendőben ezen építmények Paris oltalmazására még inkább neveltettek, de a' waterlooi bal esetek után elfoglaltattak, 's az Angolok által rablattak meg. Nevezetes még Montmartre mész- és gipszbányáiról is, mellyek olly gazdagok, hogy nem csak egész Paris szükségéit fedezik, hanem a' meszet 's gipszet széljel is küldözik. —h—

MONTMIRAHLI ÜTKÖZET 1814 I. CHATELLONI CONGRÉSS.

MONTMORENCY (Anne de), Montmorency Vilmos második fja, szül. 1493. Mint eleji erényének örököse a' marignani ütközetben mutatá ki magát 1515. — 1521 Mezières városát oltalmazta V. Károly seregei ellen, 's kinszerité a' nassauai grófot, hogy az ostrommal felhagyjon. A' francia marsali pálczával megtiszteltette, követte I. Ferenczet Olaszországba, 's részt vett a' paviai ütközetben, melly tanácsa ellen történt. Utóbbi fontos szolgálatai a' connetablei karddal jutalmaztattak meg 1538. A' gand-i lakosok, meg nem elégedve V. Károly uralkodásával, ajánlák magokat, hogy I. Ferenczet ismerik el királynak, 's az egész statustanács kész volt ez ajánlatot elfogadni, midőn Montmorency magát ennek

ellene szegezte, megmutatván; hogy a' császárral kötött fegyverszünetet meg kell tartani, 's hogy gyalázatos volna, az alattvalóknak törvényes urok elleni feltámadásokat használni akarni. Kevés idővel azután a' kegyelemből kiesett, mivel azt tanácsolta I. Ferencznek, hogy hidjen V. Károly szavának, ki Franciaországon keresztül utaztator Mailand visszaadását megígérte. — II. Henrik alatt visszanyeré előbbi tekintetét, Katalin fortélyai által II. Ferencznél kiesett a' kegyelemből, míg a' lotharingi herczegek mindenhatók lettek. Katalin gyűlölé őt, mivel II. Ferencznek házassága' első esztendeiben azt javasolta, hogy magtalan feleségétől váljon el, — 's mivel azt állította, hogy a' király' minden gyermekét közt egyedül az ő természetű leánya Diana hasonlít kozzá. — Minthogy azonban tehetségei nélkül az udvar el nem lehetett, IX. Károly alatt 1560 ismét visszahivatott. Megbékélt a' Guisekkel, 's nyomas ellenkedéssel fejezé ki magát a' Hugennották ellen. 1562 Dreux mellett ütközetre került a' dolog; a' connetable megnyerte ezt, de elfogatott. Következő esztendőben kiszabadulván, elvette az Angoloktól Havre de Grace-t. — Midőn kevés idővel ezután a' Hugennották Condé herczeg alatt ismét a' csatamezőn megjelentek, megveré őket Montmorency Nov. 10 1567 Saint-Denys mellett. De azon sereg mellyet vezérelt, zavarodásba jött, 's rémültében őt magán hagyta. Öszveszedé tehát a' nemeslelkű öreg minden erejét, hogy hosszú életét vitéz tettel fejezze be. Nyolcz veszedelmes sebet kapott, lovát elvesztette, 's éltörte kardját midőn egy hugennotta tisztet keresztül szurt. Kapott sebeiben meghalt Nov. 12, 74 éves korában. Sz. E.

MONTMORENCY (Henri II., duc de) szül. 1595 — 's 18 esztendőskorában Franciaország admiraljává neveztetett. Miután a' Hugennottákat Languedocban meggyőzte, 's tőlök több erős helyeket elfoglalt, meggyőzte őket a' vizen is Ré szigetnél, mellyet tőlök elvett. 1628 diadal-maskodott Rohan herczegen, a' Hugennották vezéréen. Később mint lieutenant general Piemontba küldetvén, megtámadta a' Spanyolokat Doria alatt, 's jöllehet ezek számára erősebbek voltak; megfutamtatá őket. E' győzedelmét követte Casal ostromának abban hagyása, — 's jutalmul a' marsali pálczát nyéré. Szerencséje által neki bátorodva, Richelieuvel újat huzott. Gaston, orléansi herczeg, szinte meg nem elégedve a' cardinállal, hozzá ment Langvedocba, 's ezen tartomány lón most a' háboru mezeje. A' király La Force és Schomberg marsalokat küldé a' lázadók ellen. Castelnauary mellett megesett az ütközet. Montmorency, ki ugy látta, hogy nem' eléggé harcolnak az övéi, a' királyi csapatok közé vágattatott, de megveretett 's elfogatott. Egész Franciaország, melly érdemire, tulajdonira 's győzedelmire emlékezik, azt kívánta, hogy a' törvény keménysége az ő kedvéért enyhítessék meg; de Richelieu változhatatlanul elhatározta, hogy a' legszebb, kellemes, vitézebb 's adakozóbb Franczián láttat példát. A' toulousei parlament által perbe idéztette, 's ez őt halálra ítélte. A' király annyiban enyhíté ez ítéletet, hogy fejrétéle ne nyilvánosan történjék, 's így is lett ez Oct. 30. 1632 a' toulousei városháznál. A' halált bátor lélekkel fogadá; gyóntató atyja, Arnoux, ki őt vesztő helyére kíséré, azt vallotta, hogy ezen pillantatok reá nézve tanulmányosabbak voltak, mint egész életében minden elmékedései. Sz. E.

MONTMORENCY (Matthieu, Laval-Montmorency herczeg) franciaországi pair, 1766 Jul. 10. szül. Parisban; harczolt az amerikai szabadságháboruban; tagja volt 1789 a' fr. országrendeknek; a' harmadik rendhez csatolván magát, a' többséggel szavalt, 's midőn az 1791-ki alkotmány eltöröltetett, oda hagyá honát. Menedéket Coppethen, Staël aszonynál lelt, ki folyvást barátnéja maradt. Thermidor 9-ke után visszatért Parisba 's igen elvonulva élt. 1814 Aprilben gróf Artois segédje lön, 1815 az angoulêmei herczegnét Bordeauxba és Londonba, azután Gentbe kíséré; XVIII. Lajossal visszatért Parisba 's 1815 Aug. 17. pair

lett; Pasquier és Siméon ministerek elboosztatása után pedig a' külügyek igaztása és a' ministerialis tanács előlülősége bízottt reá. Mint illyen ment 1822 a' veronai békegyűlésre; előmozdítá 1823 a' spanyol cortesekkel való hadat; meghasonlott e' miatt Villèle-lel 's elveszté ministerségét, mely barátjára Chateaubriandra ruháztatott. A' herczeg azonban folyvást megtartá a' király bizodalját. Meghalt 1826 Mart. 25. A' nélkül hogy író lett volna, tagja volt a' francia academiának. 54.

MONTPELLIER, hajdan alsó- Langvedocnak, utóbb a' Herault megyének fővárosa, a' Lez vize mellett, egy domb lejtőjén. Levegője tiszta 's télen is lanyha, de bizonyos, tengerről jövő szele sűrű hideg ködöket okoz, melyek a' melynek ártalmasok. Az itteni püspök, ki nek egyházi megyéje a' heraulti és tarni megyékre terjed ki, a' toulouzei érsek alatt áll. — Lakosai száma 33,000. Az itteni Ludovicum nevű híres egyetem, a' Sp nyolországból kiüzött arab orvosoktól vette eredetét. Jelesek hocztudományi színháza és fűvész kertje. Lakosai gyapju és pamut szövetekeket készítenek; 's borral, gyapjuval, égett borokkal 's jószagu vizekkel nagy kereskedést űznek. Bórgyári gyapju-szövet nyomtatóji, 's vászonfejtőji is jelesek. Sz. E.

MONTROSE vagy MONTROSE (James Graham, gróf és herczeg), királyához I Károlyhoz való hívségéről 's honszeretéről híres. Mint generalissimus 's alkirály Scotiában a' lázadók ellen csatázott, a' yorki űtközetben kitünteté magát, Cromvell többször megverte, 's saját kezével sebesíté meg. Angliában a' szerencsétől elhagyatván, Scotiába ment, hol tekintete 's pénze segedelmével sereget gyűjtött, 1644 Perthet és Aberdeen-t meghódítá, Argyle grófort megverte, és Edinburgot elfoglalt. Midőn Károly menedékhelyét a' Scotoknál keresé, 's ezek kiadatását elvégzék, M. paranosolatot kapott fegyvereinek letételére. Engedelmeskedett, noha a' dolog sérté. Látván hogy Angliában nem használhat, Francia- 's innen Németországba utazott. II. Károly ügyét, ki pártja által királynak kiáltatott ki, segélendő, egy csekély sereggel Scotiában kiszállt (1650). De megveretvén, paraszt ruhába öltözve lapangott. Az éhségtől kinszerítettve, magát egy Scotnak, ki egykor alatta szolgált, felfedezé. Ezen alávaló kiadá őt Leslie ezredesnek, ki Edinburgba viteté, hol halálra ítéltetvén 1650 felakasztatott, 's teste 4 felé daraboltatott. M. szinte olly nagy volt a' szerencsétlenségben, mint egykor szerencséjében. —cs.

MONTERRAT, egy a' Francziáktól 1812 feldult igen régi, híres benedictinus apátság Spanyolország Catalonia tartományjában; nevét azon hegynek fűrészfogakhoz hasonló számos csucsaitól vette, a' melly mellett 's a' mellyen fekszik. Nem mindenki képes azon meredek kősziklába vágott, veszélyes lépcsőket megmászni, melyek a' klastrom egy részét tevő 13 remeteséghez visznek. A' legifjabb szerzetesek legfentebb vagnak, 's mint a' sasok 3—400 láb magasságban laknak. A' klastromból az életszereket kitanított öszvérek által kapják; hallják a' harangszót, az orgona hangjait 's a' karéneklést; de csak innepnapokon gyűlnek öszve közös istenítészelet végett a' klastrom templomába. Némelyeknek ezen remeteségek közül nincs nagyobb térségek, mint a' mellyet a' szegény kunyhó foglal el; némelyeknek e' mellett egy kis kertecskéjek is vagnak: némely remeteségek mintegy függeni látszának a' levegőben, 's hozzájuk csak lajtorják és hidak segítségével juthatni irítottató mélységek felett. Ezeknek lakóji éveikkel mindig alább mozdulnak, a' klastromhoz közelebb lévő remeteségekbe, 's végre magába a' klastromba jutnak, hol a' temetkező hely vagnak. —h—

MONUMENTUM I. EMLÉKJEL.

MOORE (Tamás), az élő angol költők leghiresbike, szül. Máj. 28 1760 Dublinban, fija egy ottani kereskedőnek, ki neveltetésében semmily költséget nem kímélt. Mint mondatik, már 12 éves korában fogott Anacreon fordításához. 14 évében Dublinban a' törvényeket kezdé ta-

nulni, mellyeknek gyakorlását későbbben az Inner temple-ben kezdé. 1800 jelent meg Anacreonja, melly Anacreon-Moore nevet szerzett neki. Ezt szerelmes dalt követek, 's híret alapíták, mellyekbe, mint a' híres Sheridan megjegyzi, a' költő, szívét vivé át. De fájdalom, szerzői híre mellett sem juthatott méltó hivatalhoz. Az írnoki hivatalt, mellyet a' Bermud-szigeteken az admiral-hatóságnál vállalt, olly kevéssé kedvelé, hogy azt egy helyettese által viteté, maga pedig Éjszakamerikába utazott. Ez alatt helyettese közönséges pénzt pazérlott el, mellynek visszafizetése Moore-ra rovatott. E' catastropha után a' kellemes Dike-Misszel házasságra lépett, 's gondtól mentes nyugalomban majd Dublinban majd Londonban, utolsó éveiben pedig Parisban tartózkodott. Mint alapos tudományu, könnyű 's társaságos talentumu, tetszetős szemérmű, vidor 's eleven lelkű férfiú magasztaltatik. Az elégületlen irlandi hazafiakhoz tartozik, 's „*Irish melodies*“ költeményében hazája egykori dicsőségét 's mostani nyomoruságát megható szavakkal énekei. Csak 1-23 megjelent „*Fables from the holy alliance*“ munkáját említjük. Legnagyobb dicsőségét ama' nagy keleti költeményének: „*Lalla Rookh*“ (1-ső kiad. 1817., 8-ik kiad. 1818) köszönheti, mellynek kéziratáért Murray londoni kiadó 3000 font Sterl. fizetett neki. E' költeménynek keleties rajogása olly vakító, hogy virágok, gyöngyök és drágakövek alá rejtezett valódi foglalatját csak többszöri olvasás után lehet kiejteni. Másik, szinte keleties, elbeszélő költeménye: „*The loves of the angels*“ 1823 jelent meg, 's Haugvitz Pál gróftól 1829 németre is fordítatott. „*Epistles, odes and other poems*“ (1806) többnyire satyrákat 's epigrammákat (nagyobbreszint Éjszakamerika ellen, mellyet ki tudja mi okból, M. nem szivellhete) foglalnak. Litteratori barátjai közé az említett genialis Sheridan és Byron lord, a' görög szabadság dicsó áldozatja, tartoznak. M. Byron életírását is kiadta (London 1830) 's Murray-tól 6000 fontot kapott érte. —cs.

MORABITÁK, arab néptörzsök, melly a' mór nemzet különös osztályját teszi. Ők magyarázói a' törvénynek, papok, orvosok és kalmárok. Egyedül ők tudnak olvasni 's írni. Az előjárói méltóság nálók öröklő, 's a' familiában a' legöregebbik mindenkor a' felváltó. —h—

MORAJÁTÉK, már a' hajdaankorban esmert, Olaszországban igen közönséges játék, melly abban áll, hogy vala' i egy vagy mind a' két kezét, több vagy kevesebb betett ujjal kinyújtja, másik pedig ugyan azon pillantatban megmondja, hogy amaz hány ujját nem tette be. —h

MORAL. E' kifejezéssel (a' latin *mores* szótól) jelelék az erkölcs-tudományt (a' köz életben néha magát az erkölcsiséget is, moralt használván moralitas helyett). A' fő dolog itt e' következő. Az ember egy érző, akaró és gondolkozó lény, következésképp az ő lénye érzeményekhez, hajlandóságokhoz és megfontoláshoz van kapcsolva. Mellyikre biza ezek közül a' gyeplőt? Kellemes dolog érzeményinknek érezte-nünk magunkat; kellemes dolog hajlandóságinkat kielégitenünk; de a' tapasztalás csak hamar tudtunkra adja, hogy ezen neki érezkedésnek és kielégítésnek mind mértéke, mind utja és módja felett, a' törvényadó és ítélő okosság a' maga szavalását el nem engedheti. Ebből származik nemünemű szakadás a' mi belső lényünkben, egy bizonyos harca érzeményinknek 's hajlandóságinknak a' mi gondolkozó 's vizsgáló lelkünkkel, egy szóval a' mi érzéki és okos természetünk között. Ezen szakadást nem lehet másként megszüntetni, mint azon viszonynak meghatározott kieszközlése által, mellyben áll az ész, a' kívánó és érzőte-hetséghez és az emberek cselekedeteihez átaljában. Ezen kieszközléssel foglalatoskodik a' moral vagy moralis philosophia, melly magának az észnek lényéből fejt ki az emberi cselekedetek és törekedések törvényeit, az embernek felségesb rendeltetésére nézve, és practicali philosophiának is neveztetik, mivel a' cselekvést illető észtvörvényekkel foglalatoskodik, melly a' kívánást is magában foglalja. Ebből

a' kívánásból lesz már akarás, azaz, egy az észnek és a' hajlandóságoknak, kívánásoknak 's szenvedélyeknek (vagy átáljában az érzékiségnek) sugallatai között való választás által meghatározott, szabadsággal és eszmélettel igazgattatott kívánás. Ha már a' moralphilosophia mind ezt kieszközölte, és minden lehető ellenvetések ellen kétségen kívül helyeztette, akkor magát a' philosophusi moralt is fel lehet állítani, azaz, az észről az emberek cselekvésére nézve adatott és szabad akarral betöltendő minden törvények tudományát. Ezen moral szerint, mely csakhogy kifejtőzetlen, minden emberben benne van (mert egyébként önkényes, nem szükségesképen és átáljában kötelező volna), ítéltetik meg az ember, mint erkölcsi lény, azaz, olly lény, ki a' jóra és rosszra, az erényre és vétekre képes, a' cselekvésre tartozó ész-törvényeket szabad akarat szerint követi vagy nem követi, érzeményébe beveszi vagy belőle kirekeszti. A' philosophusi moralról megkülönböztetik a' theologusi, mely az emberi cselekvést illető regulákat ugy adja elő, mint a' keresztyén vallás tanítását. — Némelly philosophok a' moralt és moralphilosophiát egy értelemben veszik, mások a' moralt a' moralphilosophiának egy része gyanánt tekintik, 's azt, mit mi moralphilosophiának nevezünk, erkölcsök metaphisicájának nevezik. Ha a' moralphilosophia kifejezés szélesb értelemben vetetik, fel lehet azt osztani: 1) Az erkölcsök metaphisicájára, mely az okos cselekvésnek alapjait 's feltéteit vizsgálja, és az ember erkölcsi természetéből lehozza. Némellyek e' vizgálatot közönséges practica philosophiának is nevezik, mivel ez alapítja meg a' következő vizgálatokat, kifejtés a' practicus törvény és erkölcsi szabadság, a' köteleesség, erény, lelkieméret és erkölcsi érzés megfogatait. 2) Ethicára, vagy moralra, szorosb értelemben erénytudomány, mely az erényes cselekvést vagy az erkölcsi érzést veszi különösebben tárgyul, és az Asceticat is, azaz, az erény eszközeinek rendszerét magában foglalja. 3) Philosophiai törvénytudományra vagy a' természet-törvényre (I. e.) Ha ez a' tudomány a' maga legfőbb egyetemiségében adatik elő, a' mint az az észnek lényéből minden okos lényeket kötelezőleg kijó, tiszta moralphilosophiának neveztetik; ha pedig ez embernek sajátképi minémiségére 's helyzetére való különös viszonyjában adatik elő, alkalmaztatott moralphilosophiának, mely ismét közönségesre és különösrre osztatik, a' mint a' közönséges vagy különös emberi viszonyokra van benne tekintet. De gyakran a' „tiszta moral“ alatt azt az erénytudományt is értik, mely csupán olly okfóket 's regulákat állit meg, melyek valósággal az erkölcsiség okfejből nyomos következtetéssel jönnek ki, ellentétben azzal, melyben a' moralt az érzékiséggel, a' kedvenczhajlandóságokkal 's szenvedélyekkel, a' földi haszonnal és nyereséggel palástolgtatják. Meghatározni tehát, melyik legyen az erkölcsiségnek okfeje, a' moralphilosophiára nézve fő fontosságú dolog (L. MORAL-OKFÉ). Legújabb előterjesztéseit adták a' moralphilosophiának Fries („Ethik“), Eschenmayer, Schulze, de Wette, Esser, Droz és mások. Nálunk Sárvári, Ercei, és Köteles („Erkölcsi filozofiának eleji“ M. Vársárhely 1815—17. 2 dar.) — A' poéticában is azon tanúságot, mely valamely didacticus költeménynek alapjául szolgál, gyakran a' költemény moraljának nevezik, p. o. valamely mesénél. A. B. S.

MORALIS, legszélesebb értelmében a' physiceinak tetetik ellenébe, és jelenti mind azt, valami a' szabadság törvényei által meghatároztatik, vagy azokra vitetik. Ebben az értelemben moralis mind az, valamit az ember önkényt és szabadsággal cselekszik. Szorosb értelemben moralisnak neveztetik az, a' mi az erkölcsi törvényre viszonylik; ebben az értelemben a' cselekedetek és characterek moraliter jók vagy rosszak, a' szerint, a' mint azokat az erkölcsi törvény helybenhagyja vagy karhóztatja. Legszerosabb értelemben moralisnak az mondatik, a' mi a' jó iránt való szeretetből, a' nagyobb tökéletesség okáért történik.

MORALIS ERŐSSÉG; így nevezik közönségesen azt az okoskodást, mely az úgy nevezett észhitet, mellynek megfogatja Kant iskolájában állítotott fel, kifejezi. Helyesebben mondatik moralis meggyőző oknak. Veleje abban áll, hogy az embernek erkölcsi rendeltetése általános bizonyosság gyanánt vetetik, az istenség, szabadság és halhatatlanság pedig, mint olly előfeltételek, mellyek alatt található helyt ez az erkölcsi feladat, és így ezen feladat kedvéért, bizonyosoknak tartatnak. Ez által az istenség csupa előterjesztéssé válik, mellynek az erkölcsiképen cselekvő csak azért tulajdonit realitást, hogy a maga erkölcsi érzését táplálhassa.

MORAL-OKFŐ, az az idea, melly a' moralban a' fő helyen áll; gyakran értik alatta azon alaptételt, melly által a' moralphilosoph a' jónak esmertető jegyeit kifejezi. Azok, kik az akarat szabadságát felveszik (mert azok, a' kik az emberi akaratot a' természet mechanizmusának alája vetik, nem szólhatnak tulajdonképen moralprincipiumról, mint practicus törvényről), vagy az érzőteltség tökéletes állapotja gyanánt tekinthetik az embertől elérhető jót, és azt a' boldogsági ösztön kielégítésében helyeztetik, a' midőn eudaemonisticus moral-okfőt állítanak fel, vagy a' practicus ész valamely ideájának kielégítésében helyezik azt, és ekként rationalisticus okfőt állítanak fel. Eudaemonismus és rationalismus a' moralnak az a' két ellenes nézete, melly különböző alakokra kiképeztetik, és már a' régibb philosophia történetében is előjön. Legelválasztóbb módon áll az egymás ellenébe az epicuræusi és stoica iskolában, mellyek közül amaz egy boldogsági moral, ez pedig törvényi moralt állított fel. Az újabb időben ellene szegezé magát az eudaemonismusnak Kant, a' practicus törvényadás autonómiajáról való tanítása, és kötelesség-tudománya által, melly mint a' Stoicusoké, belső kinszerítésre és meghasonlásra van építve. Azon formulák, mellyekben az erkölcsi törvény kifejezetik, és a' mellyeket, mint felebb mondatott, gyakran moral-okfőnek is neveznek, nagyon különbözőek; p. o. iparkodjál tökélyre; iparkodjál boldogságra; élj természetsszerűen; kövesd a' lélkiesméretet; cselekedjél az emberi méltósághoz illőleg; ne bánjál az emberi nemmel eszköz gyanánt; cselekedjél úgy, hogy a' te akaratod maximája egy minden okos lényekre nézve egyetemes törvénnyel megegyezzen, melly, mint tudjuk, Kant formulája. A' moral-okfőről és annak különbözőségéről értekeznek jelesül Garve „Übersicht der vornehmsten Principien der Sittenlehre“ (Breslau 1798), és J. C. F. Meister „Über die Gründe des hohen Verschiedenheit der Philosophen in Urätze der Sittenlehre“ (Züllichau 1812, 4.).

A. B. S.

MORATORIUM (mandatum), késleltető parancs; ezt az adós a' magyar kir. udv. cancellaria utján ő felségétől eszközölheti ki, ha hitelesen be tudja bizonyítani, hogy tartozásai, követeléseit feljül nem haladják. Fogantja e' parancsnak az, hogy a' benne kijelölt határidőig, az adós semmi nemű vagyonából törvényes uton elégség nem szerezhetik. Mivel pedig ez a' hitel alapjával ellenkezik, magában érthető, hogy csak ritkán 's egyszerűsmind hozzá kapcsolandó bírói zár mellett kelljen a' moratoriumnak adnia.

Kunoss.

MORDANT vagy *Mordant*, a' muzsikában olly játszás vagy ének-lésbeli módosság, melly abban áll, hogy a' feladott 's az alatta lévő hangot sérényen de úgy vegyük vagyis hangoztassuk, hogy ismét az elsőre térjünk vissza. A' régiek fodrozatnak vagyis harapónak, a' Francziák *pince*-nek nevezték. A' mordant lehet egyszerű vagyis rövid, ha az alsó hang csak egyszer hallatszik; kétszerű vagy hosszú, ha azon felváltás többször történik.

—gy.

MOREA, a' régi Peloponnesus (402 nsz. mf.), hegyes félsziget (kel. h. 38—41° 's éjsz. sz. 36—38° alatt), éjszaknyugot felé a' Baliebadra tengeröböllel, éjszakra az ainabachtival, éjszakeleten a' kordo-

si földszorossal (korinthusi isthmus), keleten az aegaei, dél és nyugot felől pedig a' középtengerrel határos. A' korinthusi isthmus (7/4 órányi szélességű földszoros) által kapcsolatik a' tulajdonképi Görögországhoz (Livadiához). Hajdan 2 milliónál többre ment lakosai száma; az utolsó lázadás kiűtése előtt — Ponqueville szerint — 240.000 görög (a' 60.000 mainottán kívül), 40.000 török 's 4.000 zsidó lakta. Mostani nevét, az utolsó görög császárok alatt, alakjának szederjfafelevélhez (gör. Morea) hasonlításától vette. Ejszaki nagyobb fele termékeny síkság, melyet csak itt ott hasít a' magas cylleni hegység; legdélibb csucsát, Mainát, a' Taygetus különböző ágainak hegyfala (legmagasabb a' mistrai caesus Laconiában, 2417 mentrenyi) választja a' félsziget egyéb részitől. A' déli tenger-parton, Maina és Malvasia közt, a' laconiai öbölbe ömlik az Euorotás (most Wassilipotamo), mellynek jobb partján az ő Sparta feküdt. A' félsziget legnagyobb folyója az olympiai játékok által híres Alphaeus. Levegője meleg, de mégis meglehetősen mérsékelt; földje bőven terem gabonát, nemes gyümölcsöt, bort, olajt; van sok selyme, gyapjuja, pamutja, gubacsa 'sat. Legfontosabb kivitelét az apró szőlő teszi, mellyből Pouqueville szerint 42.500, Scrofani után pedig 480.000 mázsa vitetik ki évenként. Moreába az első lakosok a' phöniciái 's egyiptomi partokról szálltak át, magokkal vive onnét a' tudomány, művészség 's kereskedésbeli első pallérozódást is. O Görögország szép napjaiban, Sparta, Argos, Messene (honnét egy gyarmat Olaszországba költözött, 's ott Messeniát alapítá), Corinth, Argolis, Elis, Achaja 'sat. virágoztak a' Peloponnesuson. Itt állott a' királyi Argos és Mycene, Agamemnon széke; a' homokos Pylos, a' hőles Nestor hona; Lacedaemon, Menelaustól Agesilausig számos királyival, itt nyújták Arcadia síkjai dombjai a' békés pásztorélet bájos idealját; itt alapítá meg hatalmát Sparta a' messeni háborúk által, 's Sicyon a' szabadság utolsó szövetségét, az achajait. Midőn Hellas Kr. e. 146 romai tartomány lön, Peloponnesus is osztozkodék e' sorsban, 's utóbb mind addig része maradt a' görög császárságnak, míg ez öszve nem dült. Ekkor darabonként zsákmánya lett a' Törököknek. A' 16. században a' velencei köztársaság foglalá el ezen félszigetet, 's bírá 1716-ig, a' midőn III. Achmet által újra török igába szorították. Míg Morea török hatalom alatt állt (mi azonban soha sem tartott sokáig, mert a' mainai bajnok hegyi lakosok, meredek hegyeik 's völgyeikben, függetlenségeket késebb nagyobb mértékben mindig megtartották) két helytartóságra vala osztva: moreaira, mellynek széke Tripolizza volt, és mistraira. Jövedelme akkor 2 mil. piastert tehetett. Azon erőlködés, mellyet a' Moreoták, Oroszország bujtogatása következésében, a' török iga lerázása végett 1770 elkövettek, vérekben fojtatott el. Ezolta egyre pusztult a' félsziget a' barbarok zsarolása alatt, 's a' velencei uralkodásból megmaradt jólét csekély nyomai városokból és falukból egészen eltűntek. Csak a' harczoló 's rabló Mainották hegyei közt maradt fen a' nemzeti függetlenség gyenge árnyéka. Végre kiűtött itt 1821 a' Göröök LAZADÁSA (l. e.) zarnokaik ellen, 's jó ügye mellett bajnokul harczolván, a' béke babérjával függetlenséget 's szabadságot szerzett magának a' sokáig tiportatott nagy nép. — Moreát Spon, Wheler, Bartholdy, Gell, Dodwell, Pomardi 's Pouqueville esmertették meg nyomtatásban megjelent munkáikkal.

MORELLI (Giacomo), legelső minden könyvtárnokok között a' szó legszélesebb értelmében, szül. Velenczében 1745 szegény szüléktől, kiknek akaratja ellen a' papi rendet választá, bár melly hü volt is különben minden fiui kötelességek teljesítésében. A' hijános iskolai tanítást, melly őt csak a' latin nyelvvel esmérteté meg, tulajdon szorgalom által potolá, mellynek irányzatát a' criticára egy véletlen eset határozá el. Egyszer Francesco Barbaro latin leveleinek kéziratját vevé meg, melly a' Quirini kiadás textusától szembetűnő eltéréseket mutata. A' két

textus összehasonlításánál gyakorolva tanulá ' tudós criticát, mellyet különben nevérol is alig emere. Ezen munkálódáshoz vonzódvá, csaknem minden nap meglátogató a' Beniani könyvtárt, hol munkálódásának választása, a' könyvtárnok figyelmét csakhamar reá voná. P. de Rubeis megkedvelé Morellit, tulajdon tanulásának részesévé tevő, tanácsolva 's az igaz utra vezérelve segíté, 's kedvenczét Leno Apostolo kézirati hagyományjának véle közlésével is megörvendezteté. M. ezen megkülönböztetés által megtanula tudományos gyűjteményeket alapítani, 's az ő Libaldoni-jai (igy nevezik az Olaszok a' tudományos excerpta-könyveket) tárgyainak sokféleségére, pontosságra és gazdagságra nézve nem sokára feljül mulák példányjáiit. Még most is birtokában vagynak ezek a' Márk könyvtárnak Velenczében. Fáradhatatlan szorgalom, gyakorlott és józan ítélet, összeköttetve hü és könnyen fogó emlékező tehetséggel, M.-t olly tudóssá formálák, ki a' literatura körében, mint Cook a' világtengeren, csak ott fordul vissza, hol a' természet az utakat megtagadá. Nem csak a' Leniani könyvtárt, hanem minden egyéb könyvgyűjteményeket a' városban és szigeteken ugyan azon szorgalommal keresztül vizsgált, 's azon kéziratok által, mellyeket mindenütt talált, olly bizonyosságot nyert az írásvonatok megítélésében, főkép a' latin és olasz idő meghatározásában, hogy az ő ítélete az előljárók előtt auctoritas gyanánt szolgálta. De még hijával volt a' görög nyelv esmeretének. Ennek megtanulásában Gallicoli volt segédje és példányja; 's a' sekrestyékhben a' miseolvasás után, míg a' többi papok beszélgetve álldogáltak, egy esmerőssétől francziául tanula. Tudomány- szorgalma köz megkülönböztetést szerze néki. Velencze gazdag könyvkedvelőji hasznos ajánlásokat tettek részére; de függetlenség iránti szeretetből, melly mellett tenyészik egyedül a' tudományosság, nem fogadá el azokat. Csak Farsettivel lépe közelebbi összeköttetésre, kinek gazdag kéziratárát „*Bibliotheca manuscr. del Balì T. G. Farsetti*“ (Velencze 1771—80. 2 köt. 12) által tevő közönségessé. Erre következék tőle sz. Márk. könyvtára leírása („*Diss. storica intorno alla publica libreria di S. Marco*“ Velencze 1774) M. hasonló érdemet akara magának szerezni a' paduai academia könyvtára körül is, de iratai, haszon nem kereső közlések által a' paduai tanítóintézet történetírójával Fr. Colle-val, minden nyomdok nélkül elvesztek. A' Nanii könyvtár kéziratainak összeírása („*Codd. MSS. lat. Bibliothecae Nanae relati, c. Oposculis ineditis ex usdem depromtis*“) Velenczében jelent meg tőle 1776, 4. A' Márk könyvtár híressége lön azon pillanattól fogva, a' mint ő annak előljárójává nevezteték czélpontja iparkodásának, élete hátra volt 41 éve alatt. Annak tökéletesítésére fordítván minden erejét, megéré azon örömet, hogy az a' körülmények által mindennel, mit a' levéltárok adhatának, neveltetett, de egyszersmind azon fájdalmat is, hogy a' gyűjteménynek, hires régi épületéből a' francia felsőség által megrendelt általszállítását is végrehajtani kénytelenített. „*Bibl. manuscrita*“ -jából csak az I. kötet jelent meg (Bassano 1802), noha folytatására sok tárgy volt készen. Ezen „*Bibl. manuscrita*“ által, bizonynyal lehet M. critical és elméjéről 's szélesen kiterjedt tudományáról alapos ítélet hozni. M. az ő „*Epp. septem variae eruditionis*“ (Padua 1819) által mintegy bucsut vön Europa tudósaitól, kik nála tanácsot és segítséget soha sem kerestek hijában. Megtisztelvo a' vas korona rend, a' francia és lombar. velencz. nemzeti intézet tagjai közé való választatása 's mindazoknak szeretete által, kik a' legtisztább öszhez közelebb járultak, meghalt Maj. 5. 1819. 75. évében.

MORESKEK, I. GRÖTESKEK.

MORGANA, I. DÉLIBÁR.

MORGAN HÁZASSÁG-nak (matrim. ad legem Salicam) azok a' házasságok nevezetnek, mellyeknél egyezség által kikötterik, hogy a' nő és gyermekek, a' férj és atya rangbeli előjogaitól 's öröklésétől el le-

gyenek tiltva. Az illy egyezteteket 's általok létesült házasságot megengedi a' poroszországi törvény, a' nemeknek és királyi tanácsosoknak.

MORGARTEN, hegy, a' Schwyz canton határán 1 órányi hosszúságra terjedő, mély és hallal bővelkedő Aegeri-tó keleti részén emelkedik fel; azon ütközet által lön nevezetessé, melyben 1315 Nov. 15. austriai Leopoldnak, Fridrik császár testvérjének 20,000-ból álló serege, 1600 vitéz Schweizi által megveretett. Ezen győzedelem által a' helvetiai szövetség alapja erős létre kapott. 54.

MORILLO (don Pablo) Spanyol fővezér, I. SPANYOLORSZÁG.

MÓRICZ, szász választófejedelem, Henrik herczegnek fija, szül. Freibergben 1521. Már ifju korában olyan jövendő fejedelemlennek mutatta magát, ki valaha hazája szabadítója fogna lenni. 1541 feleségül vette a' híres hesseni landgróf Filepnek leányát, 's ugyan azon esztendőben atya meghalt. Olly időben veré ő ált tartományi igazgatását, melyben a' vallásos viszálykodások Németország fejedelmieit öszveháborították. Az augsburgi országgyűlésén V. Károly császár a' választói méltósággal diszesíté 1548. Azt vélvén a' császár, hogy ezen hatalmas birodalmi fejedelmet is már egészen részére hódította, folytatá nagyra vágó terveit kivételét, hogy a' német fejedelmek jogait és szabadságait megsemmisítse, 's magát Németország korlátlan urává tegye. De Móricz, azon ürügy alatt, hogy a' császár az ő ipát, a' hesseni Filepét ígérete ellenére, fogságában tovább is letartóztatta, a' császár ellen felkelt, 's midőn ez Innsbruckban podagrában sinlődnék, őt majd el is fogta 1552. A' császár, öccse Ferdinand által békefeltételeket ajánlván neki, a' híres békeség Passauban megkötetett Jul. 31. 1552. Megbékülvén ez által Móricz a' protestansokkal, kiket megsértett volt az által, hogy a' smalkaldi frigykötéshez, melyben a' protestans vallásnak fegyverrel való védelmezése határozatott el, nem akart állani, — a' passau béke után a' császár kedvéért még 1552 egy török táborozására is eljött, de mivel különöset itt nem tehetett, visszament Szászországba, hol 1553 a' brandenburi markgróffal volt vitájában életét elveszté. Ravasz okosságán kívül, mellyel az alkalmakat igen kedvezőleg tudá használni, uralkodói 's hadvezéri nagy tehetségei miatt, őt Németország első fejedelmei egyikének lehet tartani. — Szászország sok közhasznu intézeteken kívül, a' nép pallérozására alapított „fejedelmi iskolákat“ neki köszönheti. Sz. E.

MÓRICZ, szász gróf, a' szász marsal név alatt esmeretes. E' nagy hadi vezér II. Auguszt lengyel királynak, a' szép königsmarki grófné Aurora Mariával nemzett természeti fija volt, ki őt 1696 Magdeburg mellett egy faluban szülte. Már korán tüzes lelket, 's atyjáról reá maradt rendkívüli erőt mutatott. 1711 adá neki II. Auguszt, mint birodalmi vicarius, a' szász grófi czimet, 's nem sokára egy ujonnan felállított vasas ezred ezredesévé tevé. Legelőször Eugen és Marlborough alatt viselt fegyvert Flandriában. Jelen volt 1709 Lille bevételénél, 's valamint a' tournay-i és mons-i ostromoknál, úgy a' malplaqueti ütközetben is kimutatá magát. Ujabb hirt, nevet 's nyilvános dicséretet nyert Eugentől és Marlboroughtól az 1710-ki táborozásban. 1711 a' lengyel király Stralsundot veré ostrom alá; az ifju gróf itt legnagyobb rettenthetetlenséget mutatott. Ő, a' pisztolyt kezébe tartva, az ellenség szeme láttára ment ált a' vizen. E' táborozás után elvetette vele az anyja a' gazdag és kellemes grófnét; de ő gyönyörűséghez 's változásokhoz szokva, nem legpontosabban tölté be a' házassági kötelességeket. Azonban kicsapongási közt is mindig nagy katoná maradt. Mindenütt egy kis katonai könyvtár volt nála, mellyből, ha csak egy vagy két óráig is, mindennap olvasott. 1717 Magyarországra jött, hol Eugen a' Törökök ellen indult, 's részt vett a' belgrádi ostromban 's a' Törökökön nyert győzelmekben. 1718 Lengyelországból visszatértekor a' király őt a' fehér sas rendczinnel diszesíté. Az egész Európában

helyreált béke nem adván többé Móricznak alkalmat a' maga kimutatására, 1720 Franciaországba ment, mivel a' Francziák társalkodási tulajdonait szerette, 's ifjúságában is minden nyelvek közt csak a' francziát akarta tanulni. A' gróf itt mathematicával, tábori és várerősítési tudományokkal 's mechanicával foglalatoskodott, melyre fényes tehetségei voltak. Már 16 esztendő korában egy új katonai gyakorlást talált fel, 's azt Szászországban alkalmazta is. Midőn 1722 Franciaországban egy ezredet kapott, ezt is új rendszere szerint formálta és gyakoroltatta. 1726 a' kurlandi rendek fejedelmeknek választák; de Menzikoﬀ, ki e' herczegségre vágyott, 800 Oroszt küldte Mitaba, kik a' gróft palotájában ostromolták. Ez, mind a' mellett, hogy csak 60 embere volt, vitézül oltalmazta magát, 's az Oroszok kénytelenek voltak magokat visszahuzni. Lengyelország is fegyverhez fogott, 's Móricz nem lévén képes, két illy hatalmas ellenségének ellenállni, egy kedvező alkalommal 1729 Franciaországba visszatért. Megjegyzést érdemel itt az, hogy midőn a' gróf Kurlandból pénz és katona segedelemért Franciaországba írt, Le Couvreur híres színjátzone minden drágaságait elzalogosította, 's szeretőjének, a' grófnak, 40,000 lívrét küldött. — Franciaországba visszatérte után mathematicával foglalatoskodék. Hidegtelese közben írta „*Réveries*“ czimű munkáját, melyet utóbb kijobbitott. E' munka, melly Caesarnak és Condénak becsületekre válnék, nem correct ugyan, de férjfiás stilben van írva, 's tele merész és új hadtudományi nézetekkel, melyeknek igazságát a' mostan divatozó táborozási mód igazolja. Ő megmutatja a' könnyű álgyszerek hasznát, melyeket egy helyről hirtelen másikra lehet vinni; — továbbá a' támadók biztos sikerét, a' könnyű gyalogság hasznát, a' gyalogságnak a' lovasságot felülmuló erejét, ha ennek megtámadását bátran bevárja, 's ellenben bizonyos elvesztét, ha másként cselekszik. Atyjának, a' lengyel királynak, halála 1733 háborút szüle Európában. A' szász választófejedelem a' grófnak, mint testvérének, minden seregei fővezérségét ajánlá oda, de ő inkább kívánt, mint tábori marsal, a' francia seregben szolgálni, 's Berwick marsal hadához ment a' Rajnához. Epen az etlingeni csatához érkezett oda, 's egy granátos osztályt vezelve, vitezéje által elhatározá a' győzedelmet. Hasonló rettenhetetlenséggel tett több támadásokat Philippsburg ostrománál. Tettei jutalmául 1734 lieutenant-generállá lett. VI. Károly halálára új háboru következék. 1741 Nov. vége felé Prága ostrom alá vétetett, 's még azon hónapban bevév azt a' gróf, rohanás által. Egert hasonlóképen. Azután Broglie marsal hadat vezeté vissza a' Rajnához. 1744 marsallá lett (de protestans létére a' marsali tribunalban széke nem lehetett), egy sereget vezérlett fővezérkép (*en Chef*) Flandriában. E' táborozás — a' hadi mesterségnek egyik remeke — a' szász marsalt Turennevel egyforma nagyságúvá tevé. Az 1745 esztendő még dicsőségesebb volt. Januar havában Varsóban a' magyar királyné, Angolország és Hollandia frigyét kötöttek egymással. Súlyos betegsége ellenére is felvállalá a' marsal a' franczia fővezérséget a' Németalföldön, 's Maj. 11. 1745 Fontenoinal megütközött. Ő győzött, 's reá Tournai, Brügge, Gent, Oudenarde, Ostende, Ath és Brüsselt bevette. A' következő táborozásokban szinte kiünteté magát. A' raucoux-i ütközet után (Oct. 11. 1746) a' király neki ő algyut ajándékozott; 1747 őt minden armadáji marsaljává nevezé ki, 1748 pedig az elfoglalt Németalföld főparancsnokává. Hollandia elműlve, békét ajánlott, melyet elébb megtagadott volt, 's melly 1748 meg is kötöttetett. A' szász marsal neve most egész Európában visszahangzott, melly nyugalmát egyedül az ő nagy tehetséginek köszönheté. Móricz most Chambord várába voná magát vissza, melyet a' király neki átengede; — későbbben II. Fridriket látogató meg Berlinben, ki őt nagy megkülönböztetéssel fogadá. Franciaországba visszatérte után tudósok, mivészek 's bölcselekedők társaságában élt, 's meghalt Nov.

30. 1650. Holt teste nagy pompával a' strassburgi Iutheranus templomban temettetett el, hol 1777, XV. Lajos parancsára Pigal által számára egy emlék állíttatott fel. Örökösévé Bellegarde szász generált nevezé. A' francia academia jutalmat tett fel a' reája készitendő legszebb dicsé-
ró beszédre. Ugy mondják, hogy chimaerai tervek foglalatoskodtatták, nevezetesen, hogy a' zsidókat egy néppé egyesitse, — hogy magát Córscia királyává tegye, — majd pedig hogy Amerikában, 's nevezetesen Brasiliában királyságot állítson. Sz. E.

MÓRICZ (nassau), oraniai herczeg, I. Vilhelm herczegnek második házasságbeli legkisebb fija, szül. Dillenburghban 1567; Leidenben tanult, midőn atyja megöletett, mire őt 18 esztendőskorában a' hollandi és seelandi megyék, 's utóbb Utrecht is, helytartójának választák. Rendkívüli tehetségekkel felruházva, mint hadvezér minden várakozást csakhamar felülmult, 's győzedelmei és foglalatosságai által az új köztársaságnak nagyobb erőt adott. — Breda megrohanásával kezdé 1590 szerencsés tettei sorát, mellyek által Geldern, Felső-Yssel, Friesland és Gröningen megszabadított a' Spanyoloktól. Ez által mind a' szárazsi mind a' tengeri katonaság fővezérségét, 's egyszersmind Geldern és felső Yssel helytartóságát nyéré meg, — ellenben Friesland és Gröningen helytartósága, — öccsének, nassau Vilmos Lajos grófnak, adatott. — Móricz szüntelen hadakozások közt, a' 12 évre kötött fegyvernyugvásig elvett a' Spanyoloktól 40 várost 's több erősséget, 's megveré őket több ütközetben, ide nem számlálván tengeri győzedelmeit, mellyeket admiráljai a' spanyol és flandriai partoknál nyertek. Az ő vitézsége 's fegyverei szerencséje mindent, a' ki a' katonai pályán kívánt fényleni, seregébe — mint a' hadi mesterség iskolájába huzott. Ő a' nép általános szeretetének és tiszteletének tárgya vala; 's erre építé az ő tüzes nagyravágyása uralkodói tervét. Ezen szándékára nézve kedvezőnek látszék neki az Arminianusok és Gomaristák, vagy is a' Remonstransok és Contraremonstransok közti vallásos visszázkodások okos használása; 's ő a' Gomaristákat egész tüzzel, sőt erőszakkal is (l. BARNEVELD) segítette. — Mégis minden erőlködései ellenére kénytelen volt nagyravágyó szándéka kivitelétől elállani. Megholt Haagban 1625, — 's öccse, Fridrik Henrik, következék utána. Sz. E.

MORLACHOK I. DALMÁTORSZÁG.

MORPHEUS. (az utánazó) a' Görögök és Rómiaiak mythológiája szerint az álom szolgálja, Cimmeriában egy csendes homályos, naptól soha meg nem világított üregben lakott. Mint istene az álomnak, mellyek az alvás istenét (kivel gyakran elcseréltetik) számosan lengék körül, ettől több ízben küldetett a' halandókhoz, kivált az előbbkelőkhöz, hogy az istenek parancsára, sorsokat álomban megtudassa velek. De csak emberi alakot vehetett magára; állatok utánözására az istenek Phobert és Teelost, élet nélkül; tárgyakéra pedig Phantasust használák. Szép ifjunak ábrázoltatik, mákkal koszoruztatva, 's kezében bőség szarvát tartva, mellyből különbféle alakokat ráz ki. X.

MORPHOGRAPHIA a' testeknek formájok szerint való természet-történeti leírások.

MORPHOLOGIA. I bő tanítás a' természetiformákról; 2 annyi, mint boncztudomány.

MORPHONOMIA, a' morphológiának az a' része, melly a' természeti formák képződése törvényeit adja elő.

MORPHOTOMIA, nem más mint anatomia.

MORTIER (Eduard Adolf Kazimir József), trevisoi herczeg, franciaországi pair és marsall, 1768 szül. Cambraiban, 's szorgalmatos nevelést nyert. Hadi szolgálatba lépven, mint az éjszakai departament önkénytesei első osztályának kapitánya, együtt csatázott Quiberonnál (1793 Apr. 30), továbbá Jemappes, Nervinden és Hondschooten-nél, 's minden alkalommal kitünteté magát. 1794 bekerité az Austriaiakat Al-

tenkirchennél 's a' választófejedelemmel Mainz áltadása iránt alkudozott. 1799 brigadás, nem sokára pedig osztályos vezér lön. 1800, 15 Mart. Paris igazgatása bizottot reá, 's megbizonyítá Bonaparte iránti hajlandóságát, a' Nivose 3 készített, de nem sikerült élet-csel után. Az Angolokkal való ellenségeskedés megújultával 1803, ellenállás nélkül megszálá Hannover választófejedelemséget. Visszatérvén Franciaországba, a' consuli őrsereg négyvezérévé, ő választaték meg az egyik; 1804 Mart. 19. pedig ország marsalljává tétetett. Septemberben a' nagy sereg egyik osztályának vezérlését vállalta fel; átment Octoberben a' Duna bal partjára, 's a' dürnsteini véres csatában megvereték Kutusoff által. A' Porossal következett háboruban, Hessen választófejedelemséget vette birtokába 1806 Nov. 1, azután Hannoverán át a' keleti tenger partjai felé vonult, megszálá a' Hansvárosokat, 's a' Svédország elleni ügyeket igazgatván, részt vön a' Friedland melletti ütközetben. Azután Spanyolhonban vezérkedett, bevéé Lanessel Saragossát, megveré a' spanyol seregeket Occananál, 's Soultot Badajoz ellen intézett munkálataiban gyámolítá. 1812, szinte vezéri tiztséggel részesült az oroszországi szerencsétlen táborozásban. Napoleon, Moskvából kijötté után, azzal a' parancsal marasztá Kremlben, hogy azt levegőbe vettesse. A' harczmező vizonti megnyitásakor 1813, az ifju őrsereg vezérlése bizatván reá, vívott Lützennél, Bautzen, Dresda 's Hanauán és az 1814-ki franciaországbeli számos csatákban, — míg végre Apr. 8 Napoleon letételében megegyezését ő is beküldötte. XVIII. Lajos párséggel ajándékozá meg. 1815, midón a' király a' megérkezett Napoleon elől Lillebe 's innen Gentbe futott: Mortier ismét segédkezett nyujtott az egykor hatalmas francia császárnak. A' második restauratio után elveszté pári méltóságát, de a' Rouen katonasztály parancsnokává tétetett. 1816 megválasztaték a' követek kamarájába, 1819 pedig ujlag páiré nevezetett.

MORTIFICATIO I. AMORTISATIO.

—no—

MORUS (Tamás), a' leghirebb újabb angol költők' egyike, szül. Irlandban 's angol anacreon-nak nevezetik. Lord Byron, Scott Walter, 's Champbellel tétetett egy osztályba. Legújabb költeménye „*Lallah Rookh*“, mellyből a' legérdekesebb helyek Breuertől (Lipose 1819 Brockhausnál) remekül vannak lefordítva. Sz. E.

MOSAIK, musiv munka, képiras azon neme, melly színes, vagy színezett kövekből, üveg és márvány darabokból, sőt különféle színű fákból is, bizonyos enyv által úgy össze állittatik, hogy némi távolságra ecsettel készültnek vélnők. Nevét majd Mózesétől, mint állítólag feltalálójától, majd Musától, mennyiben alatta ékesség, szépség értetett, majd Museumtól, (μουσεον) Musáknak szentelt barlangától, származtatják, talán mivel hasonló munkákat először az illy barlangokban használnak. Az olasz *musaico* és a' francia *mosaïque* a' musaikonból származott, melly kifejezéssel a' byzanci Görögök éltek, kik e' mivészséget Olaszországba vitték. Feltalálásáról 's hajdankori történeteiről nem sok bizonyost tudunk. Hihetőleg keleten támadt, de a' Görögöknél miveltetett ki, kik Sulla idejében a' Romaiakhoz vitték. Olaszországban, 's a' Romaiak majd minden tartományiban, igen sok musaikpadlók ásattak ki. Midón az 5 században a' háborgatott Olaszországból mesterségek és tudományok elfutának, e' mivészség is a' byzanci Görögök közt maradt meg, 's a' 13 század végén ismét visszajött tőlök Olaszországba, hol a' tökély magas fokára emeltetett, kivált VIII. Kelemen alatt, ki a' 17 század elején, Péter temploma gömbtőlének egész belsejét illy munkával ékítetté. Giambattista Calandra egy új enyv feltalálásával nagy javítást tett a' musaikon. Ő, és több későbbi mivészek, híres mesterek eredeti festményinek másolására fordíták, hogy azokat általa eredeti elevenségekben 's szépségekben örökíthessék, mert az e' nemű festmények egyik legnagyobb jelességét, csaknem elronthatatlan tartósságok teszi. Így maradának meg Guercinotól sz. Petronilla kin-

zatása, és Dominichinótól a' haldokló sz. Jeromos vacsorája. 18. század elején Christophoris Péter Pál Romában egy mosaik- művésziskolát állított és sok jeles tanítványokat nevelt, kik e' művészetet mindig nagyobb tökélyre emelték. Ujabb időkben két neme lett híres a' mosaiknak, a' romai és florenzi. Ama szerint a' festmények kisebb kövekből rakatnak ki, mi által nagyobb finomságot 's tarkaságot eszközölhetni, 's nagyobb historiai festményeket készíthetni; eme szerint nagyobb kövek használtak, de a' munka hasonlithatatlanul fáradtságosabb 's csak kis képeket ábrázolhat. A' fa- mosaikot az Olaszok Tansia vagy Tarsia, a' Francziák *Marqueterie* nével bélyegzik. A' mosaik így készül: erős lapos köveket alappá vas kapcsokkal foglalnak össze. Ezt még vastagabb szegéssel körül fogják; ekkor a' hozzá való enyvet vastagon felrakják. Mig ez lágy, addig márvány és üveg darabok a' rá rajzolt alakhoz képest bele illesztetnek, egyszersmind a' másolandó festményt a' művész szüntelen szeme előtt tartja. Azután az enyv kő keménységüvé szárad, 's ekkor a' munka kifényesítettik. Ujabb időkben azt találták ki, hogy a' mosaik táblát két vagy három lapra keresztül fűrészelik, 's így egy képből többet csinálnak. Ha tehát a' felületet füst, szenny vagy más valami megrongálta, csak le kell köszörülni, 's az eredeti szépség ismét helyre áll. Bizonyos német mosaik-festést talált fel 1819 Fernbach Xav. Ferencz, (szül. Waldkirchben Breisgaub.) ki mineralogiai, physical 's chemical esmeretei által az ásvány testek színeit, zománczát 'sat. új nemű mosaikfestményeiben csalatásig utánozta. Blank, würzburgi professor moh-mosaikja (l. „Blank. I. B. *Beschr. seiner Mosaikgemälde*“ Würzb. 1820), és Catel testvérek stucco-mivei is hirosek.

MOSAMBIQUE I. MOZAMBIK.

MOSCHELES (Ignác), a' leghíresebb mostani fortepianisták, 's kétfelt hangszerzők egyike, prágai israelita kereskedőnek fija, szül. Prágában 1794. Máj. 30. Muzsikához vonzó hajlandósága, 's a' nőnjétől klaviron hallott könnyű nóták serény felfogása, muzsikai nagytermészetu talentu-mát elérulván, a' muzsikát kedvelő atya gyermek-fiját is Zahradka, Hozelsky, 's végre Weber Fridrik Dienes hangászok által muzsikálni taníttatta, ki is óriási lépéseket tevén tanulásában, már 8-ik évében a' contrapontot tanulva, némelly hangmivet készített, 's csak hamar jeles klavirjátzóvá válván, 1806 nyilvános hangversenyben lépe fel. 14-dik évében Bécsbe ment, hol Albrechtsbergentől tanulá a' ketős contrapontolást, és Salieri tanácsaiban részesült. Itt nem sokára a' bécsi publicum kedvencez lön, 's az ottani híres hangászokkal, nevezetesen Meyer Beer-rel vetekedék. Ekkor készíté híres Alexander variatiojít. 1816 felső Németországba, 1820 Angliába utazott, onnan 1823 hazájába visszatérvén Bécsben is megfordult, vetélkedő társával Kalkbrennerrel. Mindenütt csudáltaték remek játszása. 1824-ki betegségéből fellábalván Csehországból ismét Londonba utazék, 's azóta többnyire ott tartózkodik.

MOSCHUS, görög idyllaköltő Syracusából, Theocritusnak, kortársával Bionnal együtt, utánzója, de azt ékességgel iparkodék felülmulni. A' még találkozó költeményei, inkább eposi, mythusi és részint elegiai rajzolatok, vagy lyrai szívömlédezések 's hymnusi előterjesztések, mint igazi idyllák; kisebb költeményei pedig epigrammai dalok, és költői epyllégek. Költeményei Bion-éival (l. e.) közönségesen együtt vannak lenyomatva, 's Mansotól és Vosztól németre fordítva. —h—

MOSEL, jeles folyó, melly Riremonton felül a' vogesi hegyekből ered. Charmesnél kisebb hajókra nézve, Metnél pedig már egészen hajókázható, 's Koblenznel a' Rajnába ömlik.

Sz. E.

MOSES, szül. Egyiptomban 1600 Kr. e. az akkor igen keményen sanyargatott zsidó nép között. Születése után három hónapra, atyja Amram és anyja Jochebed, mind ketten a' Levi nemzetségből, egy ki-

rályi parancsolat következtében, mely a' Zsidók, minden születendő férfi magzatit megölni rendelé, a' csecsemőt kitenni kénytelenítették. De az egyiptomi király leánya (Thermutisnek nevezi a' rege Jósefnél) sétálása közben a' Nilus partján egy jól elcsinált ládikában találá a' síró gyermeket, megszaná, 's mivel a' kisdéd közel álló testvére Mirjam, anyját oda hívá, ennek adá ápolás végett által. Így csepegtettek belé már anyja tejével szerencsétlen nemzete érzései, 's csak tanulásra alkalmas korában jött a' gyermek a' királyleány kezeibe vissza, ki őt vízből szabadítottak (Mo-üdsche egyiptomi nyelven, honnét a' zsidó Moscheh) nevezé, 's fivá fogadá. Ez által a' papi rendbe, melyhez a' királyi familia tartozék, beavattatott, 's már most mint papságot tanuló hozzá juthatott azon mesterségekhez 's tudományokhoz, melyeket az országnak ezen első rendje, szorosán leplezett mysteriumokban őrizte. Ezek voltak a' legfőbb kincs, mit az akkori időkör műveltségben és belátásban birt; és hogy Moses azokat felfogá, sőt hogy a' vallás, a' természettudomány, törvényhozás és kormányzás mestersége titkaiba tanítójánál mélyebben behatott, tetteiből és beszédeiből világosan kitünik. Az aethiopiai táborozásról, a' midón M. életének 40 évében, mint az Egyiptomiak vezére, Saba városával együtt a' meggyőzetett fejedelmesszony szívét is meghódítá, 's őt nőül vevé, csak a' zsidó monda emlékezik Jósefnél. Azonban az udvar fényje között néperől nem felejtkezhet meg; látván azon durva bánást, mellyel egy Egyiptomi tisztviselő egy Zsidót illete — —, érzé az igazságtalanságot, 's az Egyiptomit titkon megölé. De ezen cselekedet esmeretessé lön, 's M. a' király nyomozásaitól (az apostolok története azt mondja, életének 40 évében) csak hirtelen elszökése által (Arabiába) menekedheték meg. Itt Jethronál, egy midianita pásztorfejedelemnél és papnál jól fogadtatott, 's annak leányát, Ziporát, kit első öszvetalálkozáskor ellenséges pásztorok ellen mutatott hathatós segítsége által lekötélezett, nőül nyaré. Már most egy királyleány nevendéke, egy Arab csordáit őrizé, 's a' történet nem említi, hogy valami nagyobb után törekedett volna. De előtte kelle lebegni népe nyomorúságának, 's nem hijába vezetethetett a' legszokatlanabb uton az egyiptomi bölcsesség szentségébe, 's a' legritkább tehetségekkel és esmeretekkel nem hijába ruháztathatott fel. Ezek foglalatoskodtaták lelkét a' magányban, figyelmessé tevék őt a' talányos és csudálatos természetre, melly őt Midian sivatagjaiban és hegyeiben ijedséggel 's pompával környékezé, 's szívét felemelék azon Istenhez, kit ő tisztábban megismert, mint ősei. De ezen csendes pásztori élet mellett soká képzé magát benne a' legnagyobb vállalat csirája, minek előtte kitört 's egy mélyen megfontolt terv alakjába öltözött volna. Moses elére már azon kort, melly hosszas tapasztalást, türelmet és nyugalmat ad, midón ez az Istennek közvetlen felszólítása által megtörtént. A' Horeben legeltetvén, egyszer egy tűskebokrot tűzben lát, 's vizsgálván miért nem ég el azon bokor, belőle az Ur szavát hallja, ki magát neki, mint Abraham, Izsák és Jákób Istene kinyilatkoztatja, 's parancsolja népét Egyiptomból azon tartományba vezetni, mellyet ős atyáinak megígért. A' Jehovah név, melly alatt az Isten neki magát kinyilatkoztatja, előtte már az egyiptomi mysteriumokból esmeretes volt, 's világos lön most előtte az egyetlen, örök és változhatatlannak képze, a' melly tulajdonokat ezen név magában foglal. De az előrelátás és szerénység nem minden ellenmondásai 's aggodásai nélkül tökéli el magát ezen hivatást követni. Pharao kemény és hitetlen, ő maga száműzelve, népe durva 's nem alkalmas azon Isten képzetének felfogására, kit neki hirdetni kell. Hebegő nyelvének szavai nem fognak érzéki jelek nélkül hitelt nyerni. Azért ad neki az Isten hatalmat, küldetését csudákkal igazolni, 's bátyját Aaront adja oldala mellé szónokul. Így felkészülve tér vissza M. Egyiptomba azon hitelben, hogy Istennel sikerülend neki a' munka, mellyhez mint 80 esztendő ősz kezd. Sok

nehézségek, még nagyobbak azoknál, melyeket előre látá, állanak utjában. Izrael népe megesmeri ugyan tetteiben az Isten kezét, de hosszas szolgaság által elkorcsosodva, hitel és kétség közt ingadoz. A' beavatottak módja szerint, kezében, mint varázspálczát, kígyót tartva, haszontalan eszközöl a' természet forgásában változásokat, melyek közül némelyeket az egyiptomi bölcssek mestersége nem képes utánozni, 's kénytelen felsőbb erők mivének eleserni; csak a' tizedik azon országos csapások közül, melyek ez által Egyiptomot érik, a' minden első szülöttnek elhalása, birja reá Pharao megrögzött szívét, a' Zsidóknak a' kivándorlást megengedni. M. kivezeti őket minden vagyonjokkal együtt Egyiptomból, apadás idején keresztül az arab tengeröblön, míg a' hitesegett utána indult Pharao egész hadi népestől bele fulad. De ezen megszabadíttatása legrettentőbb ellenségétől, vállalatjának csak kezdete; zugolódva fort körülötte azon nép durva tömege, mely mind ez ideig csak a' hajdu pálczáját esmeré, törvényt pedig a' szabadságban nem. A' puasztában látott szükség nyilvános zugást; az ellenséges Beduin népekkel való öszveakadás vérea csatákat szült, az irigy véneknek féltékenysége pedig vezérjek ellen belső lázadást: élete nem ritkán forog veszedelemben, 's azon hatalmat, melyet hivatala kíván, gyakran csak kinszerítés és rettentő büntetések által tarthatja fen. De csudálatra méltó bölcseséggel, erővel és feltaláló ésszel, fáradozik minden ellenmunkálás daczára azon tervén, hogy a' féketlen sokaságot erkölcsös, kegyes és önállású néppé tegye. Az éhezőknek kenyeret szerez az égből, 's a' szomjúzóknak új forrásokat nyit meg Horeb sziklájából, nem mint valamely varázsló, csalárd mesterségek által, hanem mint szolgálja a' természet urának, ki neki imádságára mind azt megadja, mi nélkül a' nép szükölködik. Valami feljebbvalónak nem akar Moses tekintetni, minden rendelkezésinél az Isten világos parancsaira hivatkozik, ki a' népet jótét és ijesztés, jóság és komolyság által magához vonszani 's mivelní akarja. Vallás teszi lelkét azon törvénynek, melyet M. Egyiptomból kiköltözése után 3-ik hónapban hirdetni kezd. Sinaihoz, Arabiának egy hegyéhez érvén, tábort ütött a' néppel, maga pedig a' régi idők olta imádott szent hegyecsucra felmász, hol neki, messze-terjedő menyörgéstől körülvéttve, az Isten közelléte borzasztásai között tudtára adatik, minő törvények szerint éljen Israel. Ezen törvények, az ósatyák hitén épülve, inkább visszaállítása azon egyszerű igazságoknak, melyek által a' hajdankor legfelsőbb fokra emelkedék, mint új vallás. M-nek abban vagyon érdeme, hogy ezen törvényeket a' babona tévelygésitől és balgatagságitól, melyekben a' bálványzó népek keze között csaknem elveszének, megtisztítá, 's az egy familiából nagy féketlen néppé növekedett Zsidók szükségéhez képest kimivélé. Törvényhozásának fő pontja, hogy Jehovah az egyetlen Isten, ki maga mellett se más Istent, se valójának érzéki képét nem szenved meg, hogy népének maga akar királyja lenni, 's azt papok által kívánja kormányoztatni. A' honnét azon törvényeknek, melyek által a' Zaidók isteni tiszteletét, statusalkotmányát és törvényszolgáltatását, erkölcsi és egészségi törvényhatóságát meghatározá, öszvesen isteni tekintetek 's tartós értékjek vagyon. Mindenütt az ember természetének erkölcsi és érzéki alapkivánatiból indulván ki: a' nép tulajdonosságára, 's az ennek lakhelyül rendelt tartomány éghajlatára és politikai fekvésére, 's a' gondviselés azon tervére vagnak törvényei kiszámítva, hogy a' zsidó népet az időjártával tökéletesebben kifejtendő, 's egykor az egész emberi nemzet közt elterjesztendő isteni kinyilatkoztatásnak hű őrzőjévé tegye. Megtilta minden más nemzettel való öszveelegyedést, 's minden idegen szokást és isteni tiszteletet, hogy mint erős alapraépült isteni status, elkülönözve minden szomszéd népektől, önállásban mint az Isten és ur, szabadon 's egyedül álljon a' zsidóság. A' mindennapi életrend 's a' társasági és házi élet legosekélyebb egységeit illető, szo-

rosan meghatározott rendszabások által, mellyeknél az étkek kiválasztása és készítése, 's a' test tisztaságára való vigyázat sem felejtették el, kinszeriti népet characteréhez és vallási rendeltetéséhez mért miveltesének megszokására. Egy szoros rendszabásu rituale által, melly ezernyi, magában csekély és az érzékekre ható szokásokból lévén öszvetéttve, egészben az Istennel egy, szünteleni áldozat, imádság 's tisztulások által újra kötenő örök szövetségnek felséges allegoriáját ábrázolja, isteni királyának szolgálatjában való szüntelen munkásság köteleességét köti a' népre. Levi törzsöknek, mellyhez M. tartozik, adja által ezen szolgálat folytatását, és a' törvények megtartására való felvigyázást; 's nem tulajdon fíjainak, kiket bölcshaszon nem-kereséssel a' közönséges Leviták köze tesz, hanem testvérje Aaron nemzetségének adja a' legfelsőbb statushatalommal felruházott főpapságot. Ezen, minden földbirtoktól kizárt törzsöknek a' többi 12 törzösköt adózójává teszi, tulajdon törzöskivéneknek 's biráknak veti alá a' népet, 's politikai öszveköttetések állandóságát, közösen tartandó innepek által biztosítja. Ezek főpontjai Moses törvényadásának, melly, noha egyiptomi miveltség vonatai tűnnek ki belőle, mindazáltal azon iparkodást, hogy a' Zsidók az egyiptomi szokásoktól és előítéletektől elszakodjanak, 's politikai 's vallási önállásra emeltessenek, világosan hirdeti, 's tekintve származásának korát és környülményeit, az alaptételek tulajdonosságára és felségére, nyomosságra és tartósságra (melly leginkább mutatja isteni eredetét) sőt a' valódi emberiség csirájira nézve is, Solon és Lycurgus dicséret törvényadását sokkal felülmulja. Mindazáltal jelessége nem mindjárt esmertetett el a' Zsidóktól. M., már közel kanaani utjának céljához, a' megelégedetlenség új zugulódásai által kinszerítettve látá magát, a' népet a' pusztába visszavezetni, 's a' pusztában való fáradságos ide oda költözködéssel 40 ének kelle lefolyni, 's azon kemény büntetéseket, mellyekkel törvénye az általhagót fenyegeti, a' legnagyobb szigorussággal kelle végrehajtani; mind azoknak, kik férjfiorkban költöztek ki Egyiptomból, el kellett halniok, míg végre a' törvény a' költözködés alatt nevededett új ivadéknál gyökeret vert, 's szokássá vált. Mosesnek, a' gondokkal, mindennemű nehézségekkel 's munkákkal terhelt vezérnek, egyetlen bűtsége miatt, mellyet a' szükség özőnében Isten ellen merészle, nem vala szabad megérni munkájának tökéletes végrehajtását. Míután Josua vezért felváltójának rendelte, 's a' néptől innepélyesen bucsint vön, felmászott egy hegyre Pereaóban a' Jordanon túl, 's erről a' dicső tartományt, mellyre ön maga nem lépendő, általnézi, 's fáradságos életét 120 évében befejezi. Tetemeinek babonás imádsását azon parancsa által, hogy őt titkon temessék el, megelőzé, és senki sem esmeri sírjának helyét. Lelkének 's érdemeinek legfelségesb emlékéit azon könyvek foglalják magokban, mellyek neve alatt az ő testamentom elején állanak. Mivel azokban tulajdon halála beszéltek el, és sok olyan említetik, mi későbbi korba tartozó; mivel továbbá azon materiale, mellyre irt, kő, és azért alig vala lehető azon, olly nagy kiterjedésű iratokat, mint Moseséi, megőrizni: ennél fogva szerkeztetését 's 5 könyvbe elrendelését kénytelen a' critica valamely későbbi írónak, David vagy Salamon korabelinek, tulajdonítani. Mindazáltal mindig bizonyos marad az, hogy M. az ősvilág történetéről való híreket, mellyek az 1 könyvben (Genesis) foglaltnak, esmerte, és azokat, ha nem írásban is, az utóvilágnak áltadta; hogy a' tíz parancsolatot 's a' Zsidók vándorlásának leírását az arabiai pusztákon keresztül, a' 2 (Exodus) és 4 könyvben (Numeri), 's azon törvényeket, mellyeket a' bizonytalan mondának nem hagyhatta által, a' 3. (Leviticus) és 6. könyvben (Deuteronomium) maga megírta légyen. Nem csekélyebb bizonyossággal óvéi azon felséges énekek, mellyekben a' veres tengeren való megszabadítást innepli, 's népét halála előtt megáldja és elbocsátja. Ezen töredékek gyűjteménye, öszvefoglalása és kiegészítése a'

találkozott adatokból, hasonlóan később kor mive lehet; de a' mi szorosabban meg nem határozható. L. Wette: „*Beiträge zur Kritik des alten Testaments*“ (Jena 1804), Vater: „*Commentar über den Pentateuch*“ (Halle 1805). De hijába igyekeze az újabb critica, ezen könyveket a' mythusi költés ködébe helyeztetni. Az el nem fogódott vizsgáló előtt valóságos történeti értékek vagyón, 's arról hamar meggyőződik, hogy csak Moses, 's ő is csak azért, hogy a' történetet hiven megírja, közölheté azon tudósításokat, mellyek elavult nyelvekben egyszerű 's fontos előadási módjokban, belső természeti igazságokban és együgyűségekben, valódiságoknak bélyegét viselik. De hogy is rendelkeztek volna több mint három ezred ivadéki az ő alkotmányokat egy mese után, és a' minden vallás és moral 10 alapparancsolatját, a' szombatnak pihenő napul megülését, házassági és egyházi törvényeiket hogyan kölcsönözhatték volna másról, mint az Isten felséges küldöttjétől, kit az emberiség minden hősei és jöltévői közül csak egy homályosít meg.

MOSES TÖRVÉNYE. A' Moses nevével viselő könyvekben foglalt törvényeknek, a' Zsidóország elpusztulása óta, nincs többé általános kötelező erejek. Magok a' Zsidók is csak a' vallást és isteni tisztelet szertartásait érdeklőket volnának kötelesek megtartani. A' keresztényekre nézve pedig, csupán a' házasságot és az atyafiság tiltott fokait meghatározó rendelkezések vétetnek tekintetbe.

MOSKAU vagy **Moskwa**, a' roppant Oroszbirodalomnak régi tisztes városa. Időnkben egész Europa részvétét magára voná, midőn 1812 a' járom alá hajtott Europa új szabadsága fáklája benne első löböt vetett. Midőn Napoleon, hajdani népvándorlásokhoz hasonló sokaságu seregével 1812 Oroszországba nyomula; sikeretlenül törekvék az orosz had két véres ütközetben, Szmolenszknél (Aug. 17) és Mosaisknál (Sept. 7) a' rettenetesen sebes jöttében feltartóztatni; 's Napoleon Sept. 14. tartá Moskauba győzelmi bemenetelét. De a' csárok nagy városa ekkor már lángban állt, 's magára hagyatva füstölgő romjai között; Napoleon tehát — éhség, hideg 's a' közelgő orosz nagyobb sereg miatt kénytelenítettett magát azon híres visszavonulásra elhatározni, melly számnélküli seregét megsemmisíté, 's Europa szabadsága hajnalát feltünteté. — Moskau a' Moskwa és Reglina folyók mellett fekszik, 's 5 német mértföldnyi kiterjedésén, 4 külön várost foglal magában, ezek: 1) a' Kreml, a' régi császári lakkastéllal és a' fő templommal, mellyben a' császárok felkenetnek 's megkoronáztatnak; 2) Kitaigorod; 3) Belgorod, egy egyetemmel és 4) Szemlanoigorod. Az egész városnak, 30 szlobodáji vagyis külvárosival együtt, 12.000 háza, számtalan lakonyhája 's 300.000 lakosa van. A' sok templomok, birodalmi tisztségek, nevelő és tudományos intézetek, 's több jeles gyárak, Moskaunt a' világ első és legpompásabb városi közé emelék. Moskau megmaradt tulajdonképen az Oroszbirodalom fővárosa, jóllehet I. Péter a' császári lakást sz. Pétervárába áthaltette; nemcsak tartós helye marada a' belső kereskedésnek, hanem egyszersmind az orosz nemzeti szokásoknak 's az orosz nemzeti characternek is, melly itt legtovább maradt meg ősi szeplőtelenségében, mellyet kiváltképen azon körülmény okozott, hogy a' birodalmi számos, tehetős nemesség, az udvartól függetlenebb kívánván maradni, itt telepedett meg. Sz. E.

MOSONYVÁRMEGYE, nevét a' hajdan híresebb mvarostól vére. Határai: éjsz. Austria és Posonyvármegye, napk. Posony és Győr, délről Győr és Soprony (a' Hanságon és Fertőn menve keresztül), nyugotról pedig ismét Sopronyvármegye és Austria. Felzine, némely apróbb hegyeket kivévn, termékeny síkság, sőt néhol vízenyős lapály, 's nem nagyobb 35 ²¹/₁₀₀ nsz. mföldnél, mellyen 12 városban, 38 faluban 's 8 pusztán mintegy 64.500 lélek lakik, kik közül csak ¹/₄ rész mondathatik Magyarának, a' többi német vagy horvát nyelvű és szokásu. A' megyét több nevezetes vizek öntözik, u. m. éjszakkéleten a' nagy és

kis Duna, délen a Fertő tava, nyugoton pedig a Lajta folyó, mellyek részint kereskedését mozditják elő, részint bő halászatot nyújtanak lakosainak. Földje mindent bőven terem, csak bort nem. Kővér legelőin szép és számos marha neveltetik. Csekély erdeiben, 's kiterjedt nádasiban sok a négylábu és szárnyas vad, nevezetesen: nyul, farkas, róka, vadlud, vadrécz, sárca, szalonka, fogoly, fajdyuk, tuzok, 's néhol fácán is, különös vigyázat alatt. Virágzó állapotban van a lakosoknál a méhtenyésztés.

MOSONY, naponként csinosuló város, a hasonló nevű megyében, Óvárhoz egy negyedóránnyira dél felé, Gyórtól 's Posonytól is négy mérföldnyire. 300 házában mintegy 3450 lakost számlál, kik jobbadán kézművek készítésével, gabonakereskedéssel, halászattal és marhatartással foglalatoskodnak.

Mossóczy (Zakariás), hazánk 16-ik századbéli híres költője, történetirója és törvénytudója. Életéből csak annyit tudunk, hogy életesebb korában nyitrai püspök volt. — Turóczi nyomdokát követve, leírta a királyok életének történeteit, mellyeket az 1584 általa kiadott törvénykönyvbe (Corpus Juris) iktatott; minden királyét az uralkodása alatt hozatott országgyűlési végzetek eleibe bocsátva. 54.

MOSZATOK (algae), alig növényidomu növények, szár és levelek meg nem különböztethetők. Idomok igen változó, majd olyanok mint a liszt, majd mint rost, fonál, bibircsók 'stb. —j—a.

MOTENEbbi, legjelesebb arab költő; Hussein fia, tulajdonképen Amed nevet viselt 's Al Motenebbi csak mellékeve volt, a mi annyit tesz, mint — magának profétaságot tulajdonító. Ezen férjfiu, ki Keleten a költészet zultánjának neveztetett, Kufában születék Kr. u. 915 évben. „Divan“-ja, 289 költeményes darabjainak gyűjteménye, több mint negyven magyarázót foglalatoskodtata. M. kitünőleg áll mint sir- és harcz-dalnok. Munkáit, először Hammer fordítá le egészen (Bécs 1824) 's Al-Wahidi magyarázataiból megvilágosítá. M., 965, 50 éves korában gyilkoltatott meg, Bagdad és Kufa között, rabló Bédúinek által. 54.

MOTIVUM, indító ok, valamely cselekedetnek rugója (innen motiválni, indító okokat előadni). Használják ezen kifejezést a mivészeti munkáknál, 's kiváltképz azoknál, mellyeknek előábrázolások successiv, 's jelentik a motiválás által az ábrázolat valamely momentumának belső előkészületét valamely abba beleszótt körülmény által; melly e' szerint az a motiv vagy eszköz, melly által a műdarabnak valamely változása vagy része, az egésznek ideájához képest, előhozatik vagy igazoltatik. Valamely tárgynak motiválása tehát ellenebe van téve a határozatlan önkénynek, melly semmi öszvefüggőt és organicust nem ad, ellenben a valódi mivészeti munkában az ábrázolatnak minden egyes momentuma az egész által és annak létalaposszései által van meghatározva. A. B. S.

MOTTO (olaszból), elmés mondat, emlékmondat, valamely munkából (leginkább idegen íróéből) kiválasztott hely, mellyet valamely íratnak azért függesztünk eleibe, hogy általa annak tartalmát, vagy legalább irányzatát, előlegesen kimutassuk, megemertessük. 54.

MOZAMBIK, tengerparti tartomány Afrika keleti részén, hossza mintegy 140 mérföld. A part körül többnyire lapos, sőt sok helyen mocsáros, beljebb hegyes. Földje általában termékeny; bőven terem gabonát és gyümölcsöt; van marhája, vadja, baromfija, hala, — hegyeiben aranya is. Ezen tengerparton, valamint a még inkább délre fekvő Sena vagy Sofala parton, 's némely itt fekvő szigeten a Portugaloknak néhány birtokaik 's szalitrányaik vannak, mellyek a Mozambiki kormánymegyét teszik. Hajdan, a portugál hatalom idejében, ezen szalitrányok fontosak voltak, de most csak árnyékok van meg hajdani fényeknek. A kormányzó a Mozambik szigeten fekvő hasonló

nevű városban lakik, melynek igen biztos és erős kikötője van, 's 2800 lakosi közt 500 Portugal. — Midőn a' Portugalok e' szigetet indiai utjokban 1498 felfedezték, már akkor ezen várost itt találták, melyben azon időben egy arab király uralkodott. — Az itteni kereskedésnek három főcikkelye van: szerezsenrabok, elefántcsont, és aranypor. Sz. E.

MOZARABOKNAK, vagy Mostaraboknak (idegenek az Arabok között, nem igazi Arabok), Spanyolországban, az arab uralkodás idejében, a' keresztyének nevezettek. Minthogy egyházi öszveköttetések Romával csaknem egészen fel volt bontva, megtarták régi liturgiájokat, a' melly azért mozarabinak nevezetett. VII Gergely ezt eltörlé, 's helyette a' romait adá; csak a' toledoi székes egyház egyik kápolnájában tartatott meg a' mozarabi egyházi szertartás. (V. ö. SPANYOLORSZÁG.)

MOZART (Chrysostomus Ján. Farkas Amade), a' német hangszerzők legnagyobbika, Salzburgban szül. 1756 Jan. 27. Atyja (Leopold) az ottani érsek hangászkarának aligazgatója, 4 esztendő fiaját elkezdé klavirra tanítani, ki olly oriási lépéssel haladott előre, hogy már 5-ik évében apró darabokat, sőt egy concertet is készíté, mellyet csak gyakorlott művész játszhatott volna. Hat esztendő korában atyjával 's nőjével, Miria Annával, ki hasonlóan muzsikai lángeszű volt, Münchenbe, onnan Bécsbe utazott, hol az udvarnál bevezetteték. Itt egy kis hegedűt ajándékoztak neki, mellyen rövid idő alatt annyira ment, hogy visszatérvén Salzburgba, terzetekben, mindenek álmélkodására, a' 2-ik violint telley pontossággal játszá. 7-dik évében (1763) familiájával egyült Németországba, 's onnan Parisba utazott, hol első klavirszonátáját adá ki. 1764 átment Londonba, 's 1765-iki Juliusban Hollandiába, Parisba, Helvetiába, Münchenbe, innen 1766 végén visszatért Salzburgba. Mindenütt nagy kedvességgel fogadták, az udvaroknál meg kellett jelennie, 's munkái menderült tapssal játszottak. 1768 ismét Bécsbe ment, hol József császár parancsára „*La finta semplice*“ című vig operát muzsikára teré, melly Hasse karmester, 's Metastasio tetszését ugyan megnyeré, de elő nem adaték. Itt 12 éves korában egyebet is készített, 's ő igazgatá az azokat előadó hangászkart. Ezután a' salzburgi udvari orchestra mellett concertmester lett, 's innen ment 1769 utazni Olaszországba, atyjával. Mindenütt csudálva tisztelték remek elméjét; Romában ama híres miserere éneket, melly a' Sixtus kápolnájában évenként csak a' nagy héten adatik elő. 's azon ideig semmiféle emberrel nem közöltették, ő csupán hallás után lemásolta. Itt nyéré meg a' szent atyától az arany sarkantyú rendjét, 's Bolognában a' philharmoniai társaság tagjává lett. 1770 Majlandba ment, hol 14 eszt. korában első operáját *Mithridates* t készíté, melly egymás után 20-szor adaték. 1773 jutott vissza Salzburgba, hol egy levélben M. Theresia által felszólították, hogy Ferdinand főherczeg házassági innepére egy nagy theatromi serenádát készítsen; ez okból Majlandba utazott, hol az inneplés alatt azon szerenada számtalanszor adatott. Itt készíté „*Lucio Sillá*“ „*la finta Giardiniera*“ vig operát, 'sat. Innen Parisba ment, 's végre 24 éves korában Bécsbe, hol császári szolgálatba állott; innen ment Prágába is, 's ez időtől fogva származnak számos munkái, operái, 's utolsó mive, ama híres nagy Requiem, mellynek végső darabját el nem végezte, mert 1792 iki Dec. 5-én 36-ik esztendejében elgyengülésben meghalt. Ezen munkájának hijányát Süßmayer hangművész pótolá ki. Özvegye Koppenhágában Nissen tanácsnokkál lépett másodszori házasságra, 's 1826-ban halt meg. Két fiai közül az öregebbik a' majlandi cancellaria titoknok, a' másik (szül. 1792) jó fortepianista, 's hangszerző, többnyire Lembergben lakik, 's klavir-leczkékből él. — gy.

MOZSÁRÁGYUKNAK neveztetnek azon lövöldöző szerszámok, mellyekből nagyobb bombákat, belől üres ágyugolyókat sórnak, 's mellyeket leginkább várostromkor használnak. A' cső hossza három kaliberű; puskapor tartója többnyire csucsos, valamennyire tompult formá-

ju, mellyen felül a' golyóbis-rakóhely van. Az egész alkotmány bikfa számolyon vagy más erősen öszveköttöt karózaton nyugszik. Ezen ágyuk, kaliberjekhez képest (ágyugolyók átmérőjének mértéke) különb-félék, 30, 48, 60 fontosok. A' Francziák és Angolok a' csövek átmé-rőjét uj szám szerint számítván, e' szerint nevezik el, p. o. 8, 10, 13 ujjnyi mozsárágyuk. Mikor használták legelőbb a' mozsárágyukat, nem bizonyos, annyit tudunk, hogy 1522 a' Törökök Rhodus ostrománál é-tek velek. Zrinyi Miklós is ágyugolyókat szórattott az ellenségre Szi-getvár ostroma alatt, mint Budina („*Historia expugnatae arcis Szi-geth*“ Schwandtnernél T. I.) bizonyítja. Kállay.

MUCIUS SCAEVOLA, tulajdonkép Cajus Mucius Cordus, egy ne-mes romai a' köztársaság első idejéből, ki honjának még alig alapított szabadságát merész tette által mentette meg. Porsenna, az Etruscusok királyja, 's szövetségese az elűzött Tarquinusnak, 246 a' V. é. után ost-rom alá vevé Romát, 's ennek lakosai már a' legszükségesebbekben is hiányt láttak, midőn M. engedelmet kért a' senatustól, az ellenség tá-borába mehetni. Olly czélből, hogy a' királyt megölessen, törrel fegy-verzé fel magát. Egészen a' király sátoráig jutott, hol épen a' bér osz-tatott ki; de a' király helyett annak irnokát ölé meg. Az őt megfog-ta; ekkor így szólt Porsennához: „Én romai polgár vagyok, 's C. Mu-cius a' nevem. Mint ellenség meg akartam ölni ellenségünk királyját; a' mennyi bátorságom az ölésre volt, ugyan annyival bírok meghalásra is. Nem csak én vagyok, ki illy szándékkal viseltetik irántad, számos romai ifjak fognak utánam szint e' dicsőségre törekedni. Ezen háborút izeni neked a' romai ifjuság.“ Mérgesen és megijedten fenyegeté a' ki-rály, hogy tűzbe vetteti, ha fel nem fedezi az ellene szőtt öszveeskü-vést. M. ezt viszonzá: „hogy lássad, milly csekélynek tartják azok a' testi fájdalmakat, kik dicsőségre vágynak, nézd mit fogok cselekedni.“ Ezen szavakat mondván, kezét az oltár előtt álló izzó szénnel tölt ser-penyőbe tartá. Porsenna erőszakkal rántá el onnét. „Menj innét“ mon-dá a' király „te ki önmagaddal ellenségesebben bász, mint én velem. Megjutalmaználak, ha bátorságod hazámért mutatkozott volna, így pe-dig szabadsággal ajándékozlak meg.“ Most M. felfedezé láladatosság-ból, hogy 300 ifju esküdtt öszve, őt megölni, 's „engem“ mondá „leg-elsőben ért a' sors. A' többiek, a' mint a' sors rájuk jön, meg fog-nak téged támadni, mignem egy kedvező környülmény kezeikbe szol-gáltat.“ Megijedve e' szavaktól, félbenhagyá Porsenna az ostromot 's békét köte. M. ezentul már most csak balkarjának vehetvén hasznát, Scaevola mellék nevet nyere, 's a' senatustól egy darab tartománnyal 's érdemmozloppal tiszteltetett meg. X.

MUFTI vagy a' gymufti (és Sheik-Ulislam, azaz: a' válasz-tottak feje) nevet visel Törökországban a' vallásnak és törvényeknek fő-igazgatója, ki méltóságára nézve, mindjárt a' nagyvezér után való; sőt még a' zultántól némelly tisztelkedéseket is nyer, mellyek emezt nem illetik. Választatása egyedül a' nagyurtól függ, 's mig ezen hivatalában áll, más országos tisztviselőkként nem ítélthetik halálra. A' császár csupán hivatalától foszthatja meg őt, a' nélkül azonban, hogy jövedel-meit magáévá tehetné. A' mufti, mint a' Koran magyarázója, minden törvényes és kinzási, sőt más egyéb nyomos esetekben is tanácsul vete-tik. Véleményét röviden tudatja, határozó okainak elhallgatásával. Ké-tes esetekben ezt szokta hozzá tenni: „Allah tudja, mi jobb.“ Az alá-írásban, isten szegény szolgáljának nevezi magát. Illy írásbeli határozat Fetvah-nak mondatik, 's innét a' mufti maga, Sahibi-Festive-nek, azaz a' bírói határozatok urának, titoknoka pedig Fetwah-Emini-nek ne-vezetik. A' mufti bizonyos jövedelme, naponként mintegy 2000 asperre (mintegy 21 tallerra) megy, de ezen kívül a' hivatalok betöltése alkalmával sok mellékes járandóságai is vannak. — Nagy városokban almuftik is vannak, kik öneki mintegy helytartóji. 54.

MUHAMMED, MUHAMMEDANUSOK I. MOHAMMED.

MÜHLBERGI ÜTKÖZET. Mühlberg hajdan a' szász ház, most Burkussországi birtoka, — fekszik az Elbe vize napkeleti partján, a' szász herczegségben. Mellette V. Károly császár 1547 Apr. 24. Németország protestans fejedelmeit, kik ellene a' Schmalkadi szövetséget formáltak, nagyon megverte, János Frídríket a' szász választó fejedelmet fogságba ejtette, 's egy hadi törvényszék által, mellynél Alba volt az előlülő, halálra íteltette, de életének még is megkegyelmezett. K.

MULATTOK-nak mind a' két Indiában azok neveztetnek, kiknek atyjok europai, anyjok pedig fekete, vagy megfordítva, de a' mi ritkábban esik meg. Közönségesen olajgyümölcs színű bőrök van. Ezen elnevezés a' Spanyoloktól származik. Nyugotindióban a' Mulattok rendszeren rabszolgák, ha anyjaik rabszolgáltók voltak, mivel ott a' szabadság vagy rabszolgáság az anya után örököltetik. —h.—

MÜLLER (Johannes), híres német történetíró, szül. 1752 Schafhausenben, hol atya predikátor 's egyszersmind diák iskolai tanító volt. Már kis korában, mielőtt még olvasni tanult, öregatyja Schoop János tól a' schweizi történetek főbb eseit megtanulta, 's innét eredt a' történetíráshoz szenvedélyes hajlandósága. Tizenhárom esztendőskorában már titkon classicus írókat olvasván, ezektől a' szabadságért 's erkölcsi nagyságért lelkesedést, a' gondolkodásban tisztaságot 's rendet, 's a' kifejezésben izlést és erőt szerze magának, — melly tulajdonok már iskolai munkálatiból kitündöklöttek. Papságra készülvén 1769 Göttingába ment, hol Schlötzerrel való társalkodása őt mind inkább a' történeti kutatásokra indítá. Eszrevehető e' befolyás a' „*Bellum cimbricum*“ című munkájában (1772), melly történeti pályájának első próbája volt, miután 1771 atya házához visszatért 's mint candidatus több ízben köztetszéssel predikálgatott. 1772 a' schafhauseni iskolában görög nyelv tanítójává lett, hol üres idejét a' schweizi történeti oklevelek 's évkönyvek vizsgálásával töltötte. De azon szándéka, hogy nemzeti történetét leírja, csak azon befolyás által ért meg, mellyel Bonstetten Károly Viktor társalkodása lelkére hata. E' hét esztendővel idősb, közkedvességgel férjfiával köté Müller 1773 Máj. 9. Schinznachban azon utóbb elhíresztelt barátságot, mellynek emlékei „Egy ifju tudósnak barátjához írt leveleiben“ az utóvilág számára fenmaradtak. A' mi csak gyengéd 's nemes van a' barátság érzésében, 's a' mi vonzó 's lelkesítő a' tudományos kimivelődés, és írói hír utáni vágyásban, — a' mi fellengős és érdekes az erény 's minden jó és szép iránti szeretetben, — mind az ezen derék levelekben, a' sok tudós és elmés jegyzések mellett, olly elevenséggel 's buzgósággal van ki fejezve, hogy az minden nemes ifju szívet meghat, 's utánozásra buzdít. Bonstetten ajánlására 1774 Tronchin Calendrini tanácsos házához jött Müller mint házitánító, Genfben; de a' kis gyermekek tanítása nem az ő dolga lévén, e' házat 1775 azon szabadabb összeköttetéssel cserélé fel, mellynél fogva őt a' déli Carolinából jött Kinloch Ferencz közös tanulás végett magához vette. Chambeisyan, a' genfi től mellett fekvő falusi jószágon, tölte most Müller e' vele egyetérző ifjuval, élte legboldogabb évét, 's vele 's ennek angolországi atyjafiaival tartós barátságot kötött. Voltairet, 's a' francia literatura több más hőseit ekkor személyesen esmeré meg. Minthogy Kinloch 1776 éjszaki Amerikába visszatért, Bonnet a' nagy természetbúvár, vevé Müllert házához, ki Genthoban a' genfi től mellett nyugolomban élt. Bonstetennel a' Schweizban tett eróitó gyalog utazások válták fel egymást 1777 és 78 ezen gyönyörű tartózkodása helyén, a' legfinomabb társalkodás körében. 1778 év nyarán Bonstetten rougemonti és valeiresi falusi jószágira voná magát vissza az Alpések közé, 's itt végzé el a' halleri oklevelek gyűjteménye 's más schweiztörténeti kéziratok 44 foliant 's 24 quartantból álló excerptáit. Télen ismét Genfben tért vissza, hol Tronchin Robert főügyvédnél, egy tapasz-

talt országos férjfiúnál élt, 's annak társalkodásából a' politicába mélyebb belátást nyert. Hogy egy kis független jövedelmet szerezzen magának, néhány, többnyire Angolokból álló ifju embereknek az általános történetirásból órákat adott. Ő ezt francia nyelven adá elé 's 1779 Genfben, 1781 Kassselben, 1783 ismét Genfben újra kidolgozá, 1797 pedig végre Bécsben németre fordítá, melly alakban 1810 meg is jelent ezen czim alatt „24 *Bücher allgemainer Geschichten*“ munkája három első kötetében. Azonban az ő rangját a' történetírók közt még egy más nagyobb munkának kelle elhatároznia. Schweiz történetirása, mint fő czél forgott szüntelen szeme előtt. A' „Schweizok története“ első kötete, a' censurával volt több baja után 1780 jelent meg Bernben. Ennél jobb ajánlólevél nem előzheté meg őt berlini utjában, hova őt II. Fridrik csillagzata húzá. Azonban itteni reményiben megalódván, Glein bárati karjai közt Halberstadtban, 's a' braunschweigi hercegi udvar pártfogásában neminemű vigasztalást lelt, 's örömmel fogadá el 1781 Kassselben a' neki ajánlott történettanítói széket Carolinumban. Jeles hallgatóinak mindinkább nevedő száma lelkenek uj erőt 's felemelkedést ada. Mindenkor nagy hajlandósága lévén a' nyilvános ügyekben részt venni, 's arról, a' mivel a' politica bajlódott, a' közönséghez szólani, 1782 a' „Pápák utazásában“ egy kis, de fontos iratban, a' hierarchiát ugy adá elő, mint a' népeknek a' zsarnok fejedelmek elleni védfalát. E' kis munka az épen akkor József császár változtatásai által szorongatott Romában, 's a' catholicus Németországban sok barátot szerze neki, 's Romában is kész hivatalt lelt volna, ha a' pápa pártfogásáért protestans vallását feláldozandja. 1783 ismét Genfbe tért vissza, hol Tronchin Robertnél, mint olvasó és mulató társ lakott, 's a' Schweizok történetét itt közel a' forrásokhoz folytatta. 1784 Bonstetten vafeirei jószágára ment ki magánosságba, hol a' Schweizok története első kötetét újra kidolgozá, 's a' másodikban sokat előre haladott, hogy nyáron 1785 utazhasson, 's a' telet Bernben tölthesse. 1786 Fridrik Károly József választófejedelem meghívására, mint udvari tanácsos és könyvtárnok, Mainzba ment, hol a' Schweizok története második kötetét is elvégezte, 's a' választófejedelem őt a' nyilvános ügyekbe mindinkább bele húzta. Ez által a' fejedelmek szövetsége feletti értekezésekbe keveredve, a' német Múzeumban 1786 „*Zweierlei Freiheit*“ czim alatt egy értekezést adott ki; megmutatta, minő lélek lelkesíti őt a' „*Darstellung des deutschen Fürstenbundes*“ czim alatt 1787 megjelent értekezésben, 's kimondá az „*Erwartungen Deutschland's vom Fürstenbunde*“ czim alatt 1788 kijött iratban minden nemesb érzésűeknek ezen roskadni készült nagy épület romjain való sajnálkozását. Ezen név nélkül megjelent iratokban, azonnal megismertetett Müller mesteri keze. Protestans, és világi létére is 1787 a' választófejedelem Romába küldé őt coadjutorul, 's 1788 titkos követségi tanácsossá, 's néhány hónappal azután titkos conferenziai tanácsossá nevezé ki. Mind ezen országos foglalatosságai közt 1787 „a' két káptalan béli urnak leveleit“ adá ki, mellyekben a' káptalanok intézetének nemesebb, 's az idő szelleméhez alkalmazottabb czélt tűze elejébe. A' Schweizok története harmadik kötete első osztályát is 1788 adá ki; de ennyi megeröltetés miatt 1789 tartós betegségbe esett, mellyből kigyógyulván 1790 Leopold császár választásánál ismét a' közügyek örvényébe merült, 's névszerint Frankfurt városa személyét viselte. A' császár őt 1791 nemessé, 's birodalmi lovaggá tette Edler von Sylvelden név alatt, miután őt a' választófejedelem' titkos statustanácsos, referendár, és a' választó rajnai kerület levéltára igazgatójává nevezte volna ki. Alig munkálkodott e' nagy messzeterjedő körében két évig, midőn a' revolutio zivatarja Németországba rontott. A' Francziák 1792 Mainzot elfoglalák 's Cuotime ajánlá Müllernek az uj igazgatás kormányát; de ez a' francia revolutioval elejétől fogva ellenkezvén, 's a' régi alkotmányokhoz ragaszkodó politicalai characteréhez hiv maradván, magát

semmibe nem elegyítette, hanem nagyobb részint megmentett tudományos kincseivel Bécsbe ment, hol, miután őt a választófejedelem a császárnak átengedte, mint ca. k. valóságos udvari tanácsos a titkos udvari, és status-cancellariánál inkább tehetségeinek mint hajlandóságának megfelelő hivatalt viselt. E' szabad elméjü protestans és helveta, Austriának leghívebb alattvalója lett. 1795 ezen repülő-irat „*Die Uebereilungen und der Reichsfriede*“ a' porosz külön békekötés alkalmával, 1796 „*Die Gefahren der Zeit, Mantua und die Ausbeute von Borgoforte*“, és 1797 „*Das sicherste Mittel zum Frieden*“ mind meg annyi remekei voltak Müller political ékesszólásának, mellyek Demosthenes Philippicáihoz hasonlítván, benne Austria, és Németország becsületeért, 's szabadságáért bátran, erősen, 's buzgón, de fájdalom! mind hijában beszélt. Azon földijeinek, kik a' franczia zavarok miatt Bécsben kerestek menedéket, munkás gyámolok, valamint általjában minden hozzá közelebb állott schweiz ifjakknak szorgos atyjok és barátjok volt. 1800 Denis után a' császári könyvtár első öre lett. Itt érzé ő magát ismét igazi elemében; kidolgozá barátival ezen pompás könyvtár lajstromát, 's vidámon folytató a' Schweizok történetét. Azonban a' censura által ennek kiadatásában hátráltatván 's protestans vallása miatt előmenetele elzárátva lévén, elvállalá azon hívat, mellynél fogva titkos haditanácsos czímmel a' berlini Academia tagjának 's a' brandenburgi ház történetírójának meghivatott, 's odahagyá Bécszet 1804. Miután ifjusági barátját, az amerikai Kinloch-ot, még egyszer utoljára Genfben látta volna, Berlinben egy új, egészen tudományoknak szentelt életet kezdé élni. Itt adá ő ki 1806 a' Schweizok története negyedik kötetét. Ugyan ezen esztendőben az bizatott reá, hogy H. Fridrik történeteit írná le, 's alig nyere engedelmet a' leveles társak szabad használására, midőn a' jenai ütközet minden figyelmet a' multról a' fontos jelenre vont. Tudományos vagyónát féltve, Berlinben maradt akkor is, midőn a' győzedelmes Francziák oda bementek. Napoleon vele Novemb. 20. beszélgetést tartván, iránta mutatott jósága Müllerben tisztelet 's bizodalmat gerjesztett, 's midőn ez 1807 az Academiában „*De la gloire de Frédéric*“ egy beszédet tartá, ebben Napoleon szerencsését 's vezéri nagyságát kitünteté. — Mig ezen beszéde, mint a' legdicsebb régiség szónoki beszédihez hasonló, egész Németországban csudalkozással fogadtatnék 's Göthe által németre fordítatnék, az alatt Müller ellen Berlinben a' leggyűlöletesebb rágalmozások keletkeztek. Azt veték t. i. szemére, hogy Cicero szerepét játszá Caesar győzedelme után. Ezen izetlenségek miatt a' württembergi király hívására a' tübingai egyetemre ment 1807, 's ezen utjában érte őt utol egy franczia kurir, ki őt Napoleon parancsára Fontainebleaubá hívá, hová Nov. 12. el is érkezett, és már 17. Parisban vestfaliai királyi status titoknoknak neveztetett ki; ezen mineműségében Jeromas Király parancsára Decem-berben Kasselbe ment, 's ott 1808 status tanácsosnak 's a' nyilvános tanítás főigazgatójának neveztetett ki. Mennyire kedve ellen történtek itt minden országos dolgok, megmutaták az ezen időben költ biztosabb levelei, mellyekről Heyne így ír: „ha a' bánatnak olyan nehézsége volna, mellyet össze lehetne adni, hány ezer mázsák fekünnének akkor ezen lapokban egymás felett!“ Már 1808 óta érezvén közölgető halálát, végintézetet tett 's megholt 1809 Maj. 29. életének 57 évében. — Müller külseje inkább vonszó, mint tiszteletre gerjesztő volt. Alacsony kövér testalkotása, gömbölyü képe, vidám magas homloka, 's egy pár kiálló nagy kék szeme, 's megelőző szívbéli jósága mérsékelék lelke fenhéjazó erejét. Egy finom társalkodási ember illedelmével, jótévőséget 's őszinteséget kapcsoló össze. Főkép a' fejledező ifju talentumokat szereté gyámolítani. A' híres napkeleti nyelvész Hammer Bécsben, a' történetíró Pfister, Hormayr és Dippold, az ő vezetése alatt pallérozák ki magokat. Baráti közt Bonstettenen ki-

vül, Gleim, Jakobi, Herder, Füssli, gróf d'Antraignes, Humboldt, Voigt, Heyne, és sok más tudósok 's kormányférjjaik voltak. Hogy János főherczeg, Lajos porosz herczegfi, 's a' bajor koronaörökös is baráti közétartoztak, az ezen hercegeknek szintugy válik becsületekre mint Müllnernek. — Írásmódjában magas méltóság és eredetiség, élet és tűz, összeszorított erő és termékeny rövidség mutatkozik. Az ütközetek leírásában eleven 's étellel teljes előterjesztése, a' maga nemében egyetlen. A' legrégibb íróktól, Mosestól és Homertól kezdve a' reformatioig 1833 írói excerptált, mely jegyzései 17,000 sűrűn irt folio lapokat töltenek be. Az ő agyában a' történeti tetteknek és datumoknak egy egész világa mozgott, még pedig olly elevenségben, mintha azok tegnap történtek volna; 's emlékező tehetsége olly nagy volt, hogy a' Schweizban egy falu 's egy némes nemzetség sem találatott, mellynek történetét ne tudta volna. Elni fog Müller örökké ama halhatatlan régi írőkkel, kik közül ő Thucydideshez leginkább hasonlítható 's az utóvilág azt fogja sajnálni, hogy nagy eszének, esmereteinek 's terveinek, örökösét nem hagyott maga után.

Sz. E.

MÜLLNER (Adolf), porosz udvaritanácsos szül. Oct. 18. 1774 Langendorfban, Weizenfels mellett, a' hies Bürger leánytestvérének fiana, mint criticus 's drámai költő dicsértetik. Költői idomjait a' legremekbebb német írók olvasása ébreszté fel. Lipsiában törvények doctorává lett 's 1798 mint ügyész Weizenfelsben élt. 1799 „Incest“ románja jelent meg, mellynek befejezése másnak tulajdonítatik. Későbbben mint törvényköri író híresült el, többek között „*Modestin's sechzig Gedanken*“ munkájával. A' francz. classicusokban jártas levén, Weizenfelsben 1810 privát játékszint állított. Ekkor lépett fel, mint vígjáték író „*Die Vertrauten*“; „*Die grossen Kinder*“; „*Die Onkeln*“; 's egyéb munkáival. Verner „*Vierundzwanzigster Februar*“-ja. „*Neunundzwanzigster Februar*“ tragiédiáját szülé, mely nembeli dolgozásaihoz még „*Die Schuld*“ (magyarra Döbrenteitől) „*König Yngurd*“ 's egyéb cziműek is tartoznak. Mint több folyóírások szerkesztetőjét („*Tüb. Literaturblatt*“; „*Hekate*“ és „*Mitternachtsblatt*“) éles ész 's szabadlelkű elmésség jelelik. Mint vígjáték író leleményes eszt, csipős elmésséget, az egyesnek kivételében finomságot, 's emberesmeretet árul el. Szomoru játékaiban helyesen kidolgozott terv, 's költői nyelv mutatkozik, mely fényes képekkel gazdag, de valamennyire epigrammias; különben a' komor sors néha inkább mesterségesen mint természetesen fejlik ki darabjaiban. Drámai munkáit 1828 Braunschweigban adta ki. Weizenfelsben 1829 Jun. 11. halt meg. Panse K. Weichselbaumer „*Orpheus*“-ában (Nürnberg. 1825) írta le M. életét.

—cs.

MUMIÁK, régi Egyiptomiak bebalzsamozott holt testei; kik, mivel elégetésre fájok nem vala, a' Nilus kiöntései pedig a' földbe takarítást gátolták, halottaikat bebalzsamozás által igyekeztek a' rothadástól megőrizni. Színek barna, a' test pedig olly száraz és kemény, mint a' fa, 's gyenge fűszer szagu. Az egész test különféle színű keskeny pamutkötelekkel egészen be van takaragva. Az ábrázat közönségesen szabadon hagyatott, mely néha olly épen megmaradt, hogy a' szemek teljes alakjokat megtartották. A' kötelek olly szorosan körütekertettek, 's az idő régisége alatt a' balzsam úgy áltjirta, hogy a' testtel egy tömeggé váltaknak látszanak. A' mumiák közép Egyiptomban részint a' pyramisokban, részint ezek körül földalatti sírboltokban találatnak. A' bebalzsamozás módja következő lehetett: Egyenesen erre rendelt 's tanított emberek kiszédék a' holttest belső részeit, az orrlyukakon keresztül vas horgok által kihuzák az agyvelőt, 's a' kaponya üregeibe balzsamos folyadékokat töltenek. A' megtisztított belek, előbb palma borral kimosatva, ismét a' testbe visszarakattak, 's akkor az egész test 70 napig salétromban tartatott. Ezután következett a' sajátképi balzsamozás; a' has bebalzsamoztatott, 's az egész test czedrusgyantában, jó illatu 's

balzsamos olajokban áztatott kötélékekkel körültekergettetett. Ehez tetemes költség kívántatik 's azért illy módon csak az előkelők és gazdag halottait balzsamozták. Ekkor a' test egy kimetszett 's különböző festésekkel ékes koporsóba tétetett, 's néha igen drága fedéllel borított be. Ez sokszorosan összecsirizelt bysszusból állott, mesterségesen dolgoztatott, szinte festésekkel, sőt gyakorta arannyal és drágakövekkel is diszesítették. Azonban olcsóbb áron is készítének mumiákat, t. i. a' belsőségeket nem szedték ki, hanem csak az egész testet fecskendezték be czedrusgyantával, azután salétromba tették, utóbb bizonyos gummival bevont kötélékekbe göngyölték. Még egyszerűbb volt a' harmadik mód, midőn a' testet csupán salétromban hevertették 70 napig, 's azután koporsóba fektették. Emberi testeken kívül a' tisztelt Ibis madárból is csináltak mumiákat a' régi Egyiptomiak, 's némi edényekben tarták őket, millyenek az említett temetők melletti boltocskáiban számosan találhatnának. Midőn Cailliaud Parisban 1823 két mumiát felbontott, az egyiket kétszeres (összesen 2800 nsz. lábnyi) pólyát talált; a' másik gyanta nélkül, 's egyes takarói közt és belső részében csak fűrész porral vala kitömve, mi által a' test épen megtartatott, 's a' bőr nem barna, hanem sárga színű volt. — Most is szokás fejdelmi személyek holttesteit a' rothadás ellen balzsamozás által őrizni. Szicíliában Palermo mellett egy kapuczinusklastromban van egy temetőbolt, mellyben mumiákat láthatni. Ez t. i. egy földalatti sok széles és magas tornáczokra osztott bolt. A' falakba magas keskeny üregek vannak vésvé, mellyekben több száz emberi test egyenesen felállitva, hátul a' falhoz szorítva 's rendes ruházzal felöltözötve tartatik. E' klastrombeli barátok valami különös szer által, mellyet ön hasznok miatt titkolnak, meg tudják a' halottakat a' rothadástól menteni, 's azokat még most is egyre állitgatják fel. — A' mesterségesen készített mumiákon kívül vannak néhol természetesek is, mellyek a' levegő szárítása által lesznek. Így p. o. a' bremi székesegyház egyik boltjában, mellyet azért, mivel régenten az ereszcatornának — 's orgonásipokhoz szükséges ólmot benne olvaszták, ólompinczének neveznek, az ezután berakott halottak még el nem rothadtak. Bernárd hegyén a' sz. Bernard klastromában, egy nyitott (de rostélyos) ablaku kápolnában gyűjtenek össze a' hó fuvatagokban elveszett utazók holt tetemei, 's itt ülő helyzetben, egyik a' másik melyjére dőlve tartatnak. Az éles, hideg levegő gátolja e' testek elrothadását, 's csak lassan száradják azokat ki. — Egykor a' mumiákat a' balzsam végett gyógyszer gyantánál használták, de erről már rég elállottak. Dresdában van 2 igen épen megmaradt egész mumia, mellyek a' legdrágábbak közé tartoznak. Ezek hiv képeit, a' különbözőféle balzsamozás teljes leírásával együtt l. BECKER „Augusteamában“ I. K. Az egyiptomi mumiákról, azok származásáról, céljáról 's at. irt Sieber F. W. (Bécs, 1820); és D. Granville: „Essay on Egyptian mummies, whit observat. on the art of embalming“ (Lond. 1825, 4).

MÜNCHEN, Bajorország fő és székesvárosa, fekszik az Isar bal partján, egy síkon, mellyet kelet felől alacsony dombok fognak körül. A' belvárost 6 külváros környezi, u. m. az Au, sz. Anna, Schönfeld, Max, Lajos, és Isar-külváros. Belvárosa lakosai száma 60.000. Eghajlatja, magas fekvése 's a' közellévő tiroli hegyek miatt, olly annyira változó, hogy alig tudni néha benne, minő évszakban él az ember. Épületi jó izléssel 's okos alkalmazással vannak készítve, — mesterkélty fényüzést nem látni sehol benne. — Nevezetes fő térei: a' vásár-piacz, a' Max-Jósef-, séta-, Maximilian-, Karolina- és király-tere. Palotái közt jelesek: a' királyi pompás nagy kastély doriai sztylben, tele komolysággal, méltósággal 's fenséggel, 's belőlről a' legjobb izléssel kicsinosítva; — továbbá a' Max-palota, a' hercegekert, a' Vilmos-palota, és több itt lakó főrendek palotái. Tudományos intézetei 's művészeti gyűjteményi közt kitűnnek a' királyi tudományos aca demia, — számos nevelő intézetek, — a' ki-

rályi kép-galleria, mellynek drága gyűjteményei 7 teremben olly célirányosan vannak elosztva, hogy a' néző figyelme a' lépcsőnként tökéletesb mutatóványok látása által mind inkább nevelkedik. A' mesterségi intézetek közt főkép Reichenbach és Utzschneider mechanikai intézete méltó említésre, hol a' legjelesb csillagászati és mechanikai eszközök készítenek. Kőre metsző intézetei szinte jelesítik. Két színháza van (a' nemzeti is az Isarkapui). A' Hangversenyek divatban vannak, 's a' müncheni kápolna, Németország muzsikai karai közt alig ha nem legelső. Az Angolkert Münchenre nézve épen az, a' mi a' Prater Bécsre, és a' Thiergarten Berlinre nézve. Téli mulatságai közt a' farsangiak, olly különös mulattatók, hogy a' ki Münchent egész vigágában kívánja látni, ide illyenkor jöjjön. A' város körül sok mulatókert van. Nagyobb távolságnyra fekszenek: Nymphenburg (a' királyi család nyári mulató helye), Schleisheim és Fürstenried három királyi mulató várak. — Néhány gyárokon kívül Münchenben még 6 nyomtató-intézet, 's 7 könyvkereskedés van. Az itt megjelenő hir-lapok is számosak és jelesek.

Sz. E.

MUNICIPALIS, I. VÁROSI.

MUNITIO, I. HADITÁR.

MUNKABÉR, az a' jövedelem, mellyet az ember munkája által szerez magának. A' munkabér nagysága vagy kicsinsége leginkább a' kérdezősködéstől függ. Ha kevés számuak a' munkások, 's utánok nagy a' kérdezősködés: a' munkabér is nagy; ha pedig elég számmal vannak a' munkások, 's nem nagy a' kérdezősködés utánok, leszál a' munkabér is. Az emelkedésnek, mint a' leszálásnak is vagynak természeti határai. Mihelyt a' munkások foglalatosságára fordított tőke jövedelmét elnyeli a' munkabér, felebb nem hághat, valamint másfelől lejjebb sem szálhat annál, mikor a' munkás több bért nem érdemelhet, mint a' mivel elkerülhetetlen szükségeit nagy bajjal kipótolhatja. A' munkabér együtt emelkedik a' nemzeti jólét virágzásba indulásával. A' gazdag Anglia nem fizeti olly jól munkásait, mint az előhaladó Éjszakamerika. Ha tehát valamelly nemzet virágzásnak indult, a' munkásoknak is jó idejek van, de ha a' virágzás megállapodott, vagy hanyatlik, a' munkásoknak sincs jó becsek. A' munkabér megítélésében nem a' pénz névszerinti értékére hanem a' dologértékre kell nézni.

Kállay.

MUNKÁCS, nevezetes vár és népes m. város Beregvármegyében, a' Latorcza vize mellett, Ungvártól négy m. földnyire. Széke egy egyesült görög püspöknek. 383 házában 3225 lélek lakik. Határában, mellyet szőlőhegyei, erdei 's völgyi térei kellemesítenek, jeles vashámorok, timsófözés és ménes találtnak. A' m. várostól félórányi távolságra, meredek sziklán áll a' hajdan fenséges Munkácsvár, melly Tökölit 's a' Rákóczyakat gyakran keblébe fogadá, honnan ezek pusztító hadaikat, elszánt lélekkel vezérlék a' császáriak ellen. 1711 a' király kezébe kerülvén, koronajósággá lett; később a' m. város, 's az ehez tartozó uradalom, tőle külön szakasztatott. A' vártömlőczben most országos foglyok őriztetnek.

54.

MUNOZ (Juan Baptista), hires spanyol tudós, szül. Muserosban Valenzia mellett, 1745, Madridban tanult, 's már husz esztendőskorában bölcselkedési professor lett Valenciában. Ő volt az, ki az aristotelesi-scholastica bölcselkedést lerontotta, 's helyébe az okos logicat, alapos physicat 's egy biztos utmutatást tett, mint lehessen a' tudományokba behatni. Huszonegy esztendőskorában P. Louis de Granada Rhetoricájához 's Vernei Logicájához előbeszédeket csinált, mellyekben nagy kiterjedésű tudományit kifejtette. Ezután az uralkodás őt India történetirójának nevezé ki, — utóbb pedig Galvez országlár azt bízta rá, hogy Amerika történetét írja le. Hogy erre tárgyakat szedjen, felkutatta ő a' simancasi, cadixi, sevillai, lisaboni 's egyéb levéltárakat, mellyeknek gazdag kincsei mind ez ideig esmeretlenek, 's eldől-

jei előtt hozzáférhetlenné voltak. Ezen kutatásai foganatja 130 kötetnyi oklevelek, 's eredeti levelek Columbus-, Pizarro-, Ximenesből, 's egyebek voltak. Ez alakra kezdé építeni dicső munkáját. De a' halál ebből őt 1799 hátráltatta; csak az első kötet jelent meg („*Historia del nuovo mundo*“ Madrid 1793.), — a' második kötetből két könyv már kész, 's a' harmadik is már egészen elvégzendő volt. Sz. E.

MÜNSTER, fővárosa Münster porosz hercegségnek a' vestfaliai kerületben. Fekszik az Aa vize mellett, egy fellegvárral, 25,000 lakossal, egy fő templommal 's több alapítványok és klastromokkal. Legjelesebb temploma az Albert-templom; a' régi püspöki kastély is említést érdemel. Egyeteme, mellyen több tudós oktatók tanítottak, már nem virágzik. A' predikatori püspöki seminarium szinte hanyatlak. 1806 az egész hercegség (156 néz. mf. 334,000 lakossal) az új vestfaliai királysághoz csatolattván, a' fővárosi káptalan eltöröltetett 's ennek templomából 1600, a' jesuita klastromból pedig 1100 fontnyi ezüst edények vitettek Parisba. A' káptalanbeli urak nyugpénzbe tétettek, 's az eltörült klastrombeli barátok vagy csekély esztendei fizetéssel, vagy mérsékelt uti-pénzel szétbocsáttattak. 1813 a' Poroszok a' fővárost tartományostól visszafoglalák. Sz. E.

MÜNSTERI BÉKE I. WESTPHALIAI BÉKE.

MURA, hazánk egyik tetemesb nagyságu 's sebesen folyó vize, melly salzburgi Lungauban a' nori havasok hanyatlásánál ered, Steyeren keresztül jön, Declisintől nem messze Szalavármegyébe lép, 's Legrádnál a' Drávába ömlik. Hallal igen bővelkedik, hajózásra, czélirányos rendezés által, alkalmatossá tetethetnék; mostani állapotjában csupán talpak szállíthatnak rajta lefelé. Gátatlan vizeinek dagadozó árja, igen gyakran előnti az egyébként termékeny parti vidéket. 54.

MURAKÖZ alatt Szalavármegyének azon része értetik, melly a' Mura és Dráva által a' többtől mintegy elszigetelve van. Lakosainak száma aránylag sokkal több, mint a' megye más vidékein, kik a' magyar és horvát nyelvet beszélik 's leginkább földmíveléssel és teherhordással foglalatoskodnak. Szűk, de kövér legelőiken országszerte híres lovakat nevelnek. 54.

MURÁNY, magas, meredek márványkőszirten épült, hajdan igen erős, és sok tekintetben felette nevezetes vár. Egykor a' Wesselényi nemzetség tulajdona volt, 's Gyöngyösy által Murányi Venusában dicsőítettett. De elhunyt ragyogó fénye, 's most félig ronjajiba temetkezve, csak kormos falait mutatja a' bámuló világnak. Hozzá csak igen keskeny 's fáradságos uton juthatni. Nevezetes benne azon iszonyu mély kut, mellynek vize a' vár alatt egy kősziklából csorgadoz elő, 's mellybe, a' mint mondatik, ha rézcét eresztenek, belőle a' várallai sziklánál elevenen jó ki. 54.

MURAT (Joachim), egy cahorsi vendégfogadós fia, szül. 1771. Szép férjfiu volt, tele tüzzel és étellel; de bátorsága és képzelő ereje felülhaladta mély belátását és characterét; ennél fogva lett végre áldozatjává kalandos történeteinek. Mint gyermek, ellillant a' tuulousei collegiumból, hol az egyházi hivatalra kellendett magát szentelnie. Később egy vadász-ezredhez állá közvitéznek, de innen is megszökött; azután XVI Lajos constitutionalis őrseregénél szolgált. Mint hadnagy a' 12-ik lovas vadász ezredhez ment át, hol, buzgó Jacobinus lévén, ezredes segédi tisztségre emelkedett; mellytől azonban mint terrorista megfosztatván, ide 's tova bolygott, mignem csillaga Bonaparte közelébe vezetete. Ennek segédje volt 1796 Olaszthonban; kitünteté magát vakmerő elszántsága által, 's elkisérvé a' vezért Egyiptomba. Itt ő határozta el az abukiri győzedelmet a' Törökök ellen, 's mint osztályos vezér tért vissza Bonaparteval. Brumaire 18-án puskagyilkokkal hajtotta el a' st. clouidi teremben tanácskodó 500 férjfiat. 1800 nőül vevé a' főconsul testvérét, Maria Annonciade Carolinát. Így lépett fel Murat azon

pályára, mely Napoleonéval olly közel érintésben volt. Érette küzdött Marengonál, 's általa 1804 marsallá 's Franciaország herczegévé 's nagy admiráljává neveztetett ki. Az 1805-iki Austria elleni táborozás, mely alkalommal a' sereg elején Bécsbe győzedelmesen benyomult, megszerzé neki a' Berg nagyherczegséget. A' Poroszal 1806 's az Orosszal 1807 viselt háboruk, melyekben a' lovassággal feltartóztatatlanul követé mesterének Napoleonnak győzelemmel behintett nyomdokait: azon kiüntető megbízatásra érdemesíték, hogy egy francia sereggel Madridot megszálja, 's Ferdinand király koronáját Bayonneba küldje. Ezért 1808 Jul. 15, a' nápolyi királyszékre emelte őt Napoleon. Murat, I. Joachim név alatt, okosan és munkásan uralkodott; sok helytelen szokást eltörölt; de 1810 Sicilia ellen intézett hódolat-tatási szándéka foganatlan maradt. 1812 Napoleonnal Oroszországba kellvén mennie, az uralkodást lelkes nejeire hagyta, ki a' belső igazgatásban némelly jót és helyeset eszközölt. Murat, az Oroszországban táborozó egész lovasság vezére, Oct. 18, Tarutinánál megvereték. A' visszavonuláskor ő reá bízta a' hátráló Napoleon az egész hadsereg romjainak főparancsnokságát. Lehetlen volt a' Visztulát megtartania; de a' császár a' Monitenrben Joachim ügytelenségét okozá. Kedvetlenül tért ez vissza Nápolyba, 's ezentul Austria barátságát keresé. 1813 még egyszer együtt kelle küzdenie a' németországi elválasztó ütközetben. A' leipzig-i veszély után visszavonult királyságába, mellynek állandósága iránt Austriával 's Angolhonnal alkudozásba is bocsátkozott. Amaz 1814 Jul. 11. szövetséget kötött vele, mellyhez 1815 Porosz- és Oroszország is hozzá járult; de Angolhon csak fegyverszünetben egyezett meg, mert a' siciliai Ferdinand, Angolhon szövetségese, Nápolyért semmi kárpótlást nem akart elfogadni. E' miatt kétséssé lön Murat helyezete. Előre nyomult ugyan ő 1814 Febr. seregével a' Po-ig a' Francziák ellen, de megtámadási vonakodása épen ugy felébreszté Angolhon bizodalatlanságát, miat az övét már előbb Angolhon felserkentette volt az által, hogy szövetségi ajánlatát el nem fogadta. Innét az ő diplomaticai kalandja a' bécsi békegyűlésen, hol a' Bourbonok, királyszékétől megfosztatását kívánták, Angolhon pedig árulásról vádolá. Még azon idő alatt tehát, mig Bécsben alkudozott, titkos összeköttetésbe lépett 1815 az Elba szigetén volt Napoleonnal, 's terveket készített, Olaszországot (legelőbb is a' Poig) magáévá tenni. Midőt tehát most a' visszatért Napoleon Franciaországba beüttött: M., seregével Román, Florenczián és Modenán keresztül előre nyomult; megtámadá az Austriaiakat, 's Olaszország népeit függetlenségre szólította fel; és mind ezt azon pillanatban, midőn a' Bécsben együtt lévő szövetségesek, Muratnak azon Martiusban ismételt fogadása következésében, hogy a' Napoleon ellen kötött szövetséghez hiv leend, őt mint nápolyi királyt megemerni elhatározzák. De már ez késő volt! Austriának táborba kellett ellene szállnia. Murat, Bianchitól Ferraránál (Apr. 12) és Maceratanál (Máj. 2 és 3.) megveretve, seregeinek nagyobb része által elhagyaték. Szőkevényképen érkezett Máj. 19 Nápolyba; de országát teljes zendülésben találván, átöltözve Ischia szigetre illant, honnan Franciaországba vitorlázott. Családja angol hajókra kelt 's Austriában találá menedék helyet. Napoleon megbukása után, naponkénti többféle életveszélyek között Corsicába sietett, mig azonközben ügyviselője Macirone, a' szövetségesektől menedék helyet igyekezett kieszközölni számára. De Corsicában mint lázító üldöztetvén, 's nápolyi pártosaitól visszamenésre unszoltatván, az őt környező merész tisztek által pedig ugyanarra tüzeltetvén: elszáná magát 250 férjfiával néhány hajón a' nápolyi partokhoz evezni, 's az elvesztett koronát ismét megragadni. Azonközben Macirone, az austriai udvartól uti leveleket 's olly ajánlást eszközle ki, mellynél fogva Murat, annak tartományaiban védhelyet találhatandna. De ismét későn! Ugyan azon éjjel (Sept. 28.) vitorlázott el ő. Hajóit

egy szelvész elszéleszté. 30 tisztjével szállt ki végre Oct. 8. Pizzónál. De ezen kiáltása: „En vagyok Joachim, a' ti királytok!” nem eszközölt lázadást a' népnél, 's üldöztették; ő keresztül vitta magát, 's egy csónakba ugrott, hogy hajójához juthasson; de nem menekedheték meg; üldözői elfogák. Bilincsek között vitetek Pizzoba. Itt hadi törvényszék eleibe állittatván, ennek ítélete következésében, Oct. 13. agyon lövetett.

MURETUS (Marc Antoine), Murethen, Limoges melletti faluban szül. 1526. Tanulásait végezvén, 1554 Velenczébe ment, 's résztint itt, résztint Paduában 6 évig elődött, idejét tanítással és könyvirással töltve. Akkor estei Hyppolit cardinál magához hívá Romába. Ezzel egy utazást tőn 1562 Franciaországba, honnét visszatérte után, Romában, a' remekírókból, bölcselkedésből és polgári törvényekből nyilvános tanításokat tartott. 1576 pappá kenelte magát, 's ezentul, tanításaival is felhagyva, buzgó csendben élte le hátra levő napjait. Megh. 1585. Idejének egyik legértelmeseb nyelvtudósa és criticusa volt. Munkái 1727 jelentek meg 5 kötetben; melly gyűjtemény azonban, iratainak felét is alig foglalja magában; jelentesebb azon kiadás, melly Ruhnken Dávid felügye-
lése alatt 1789 jelent meg Leydenben. 54.

MURKY nevet viselt hajdan klavirra irt olly rövid darab, mellyben a' bassus átaljában megszagatott octavából állott, innen ez Murkybassusnak nevezteték. Charactere vig; már Schakespeare is emlékezik a' Murkyról.

MURRHINI vagy MURRHENI EDÉNYEK (vaca murrhina), régiek diszedényei, mellyek mind szerök drágaságára mind munkájuk szépségére nézve jeleskedtek. Pompejus akkor hozá Asiából, midőn Mithridatest megverte, 's árok iszonyu volt. Némelly régiségbuvárok azt tarták, hogy ezek bányavirág és agátkó nemű ásványokból, vagy chinai szalonakóból, mások ismét, hogy bizonyos porcellánból vagy üveg folyadékából volna. (L. PLASTICA) Inkább hihető, hogy illy edényeket mind természetes, mind mesterséges szerekből készítettek, 's mivel külsejekben hasonlítanak, könnyen elcseréltettek 's közös nevet kaptak. Az első neműek közül híres az ugy nevezett mantua i edény a' braunschweigi museumban, a' másodikkól az előbb Barberini-most PORTLAND-EDÉNY (l. e.) Portland herczeg birtokában.

MURTEN, (Muratum), város a' schweizi murteni megyében, a' Freiburg cantonban, a' Murter tava mellett, 6 órányira Berntől, egy régi várral. Örökké híres leend azon nagy győzelemről mellyet itt a' Schweiziak 1476 az őket méltatlanul megtámadó burgundi herczeg Károly 110,000-nyi seregén vettek. — A' Schweiziakat, kiknek a' velek szövetséges rajnai városok, Straszburg, Basel, Kolmar, Schlettstadt, Kaisersberg, a' Sundgau 's a' pfirdti grófság sietve segítségkre jöttek, a' vitéz és bátor lotharingi herczeg Renatus vezérlé, kiknek a' Schweiziak minden elfogott löszereket oda ajándékoztak, 's háladosságu azt ígérék, hogy bátran hijja őket segítségül, valahányszor szüksége leend rájuk, — melly ígéreteket később teljesítették is. Sz. E.

MUSAGETES, Musa vezető, Apollo mellék neve, mellyet mint a' Musák vezetője 's tanítója visel. Azonban későbbi időkben ezen melléknév Herculesre is, mind feliratok, mind drága köveken 'sat. sőt írók által gyakran ruháztatik. Az újabb időkben ezen tiszteletnevet a' tudományok és művészetek pártfogóinak adák.

MUSÁK, (Musae) a' szép tudományok és művészetek istennéji, eredetileg a' lelkesítő források nympháji. Származások különbözőképen adatik elő. A' musák neveiben és személyeiben is nagy a' különbség. Legesmeretesebbek Jupiter és Mnemosyne leányai, a' ki Monetának, Memoriának és Mensnek is neveztetik. Azt mondják, hogy nevelő anyjuk Eupheme volt. Homerusnál az Olympuson laktak. Tulajdonképen ezen istennék Pieriekből — Thraciában — származtak, onnét mea-

tek Boeotiába 's végre a' többi görög tartományokba is. Hihető, ez az oka, hogy a' hangamivelés eredetét éjszaki Görögországba helyezték. Eleinte csak 3 Musát esmertek: Meletét (a' munka melletti gondolkozás), Mnemét vagy Archet (a' nagy tettek örökösítésére való emlékezőtehetség) és Aoidet (éneklet az elbeszélés kísérésére) Cicero szerint még egy negyediket is, Thelxiopet („De nat. deor. III, 21). Végre Pierus egy Macedo 9 Musát hozza be Thespiába, kik az ő leányainak tartattak, 's ezért Pausanias szerint Pieridáknak is neveztettek. Mások ezen nevet Macedoniában az Olympuson lévő Pieriától származtatják, a' hol ők legkorábban tiszteltettek. Neveik, Clio, Euterpe, Thalia, Melpomene, Terpsichore, Erato, Polyhymnia, Urania és Calliope volt. A' rege azt beszéli, hogy Jupiter 9 éjt töltte Pierában Mnemosynével, 's ezen idő alatt a' 9 Musát nemzé. Mindjárt születések után énekelve és tánczolva mentek az Olympusra, hol őket Jupiter isteni méltóságra emelé. Olymp csucsától nem messze van palotájok, a' Gratiaké mellett, a' hol énekelnek és tánczolnak. Közönségesen mint szüzeket ábrázolják, de néha gyermekeik is neveztetnek a' Musáknak. Csak Urania marad szüz, 's ezt csak Eustachius nevezi Linus anyjának. A' Musák történetei közt kiváltképen 3 versenyés említetik, mellyeket ők Sirenekkal, Pierus leányaival 's Thamyriszel, az öreg lantossal tartottak. A' meggyőzött Sireneknak meg kelle engedniük, hogy szárnyaikból a' tollak kitepessenek, mellyekből a' Musák koszorukat fűztek, 's így amazok megszegyenitve repültek el, mint csörgő szarkák. Midőn a' Musák a' velek tartott versenyben énekeltek, az ég, a' csillagzatok, folyók, 's a' tenger megálltak, Helicon hegye pedig ugrált örömben annyira, hogy Neptunus, ne hogy Helicon az égiek lakhelyéig emelkedjék, elküldé Pegasust, megrugni annak fejét; a' szerencsétlen Pieridák éneklése alatt pedig fekete setétség boritá az egész környéket. Thamyris lantos versenyzésre lépvén a' Musákkal, ugy egyezett meg velek, hogy ha győztes leend, egy éjt kelljen karjai közt mindegyiknek eltölteni; ha pedig meggyőzetik, az ő tetszések szerint büntessék meg. Az utolsó megtörtént, 's szemtelensége büntetésül elveszté szemfényét 's a' cythera játszás mesterségét. A' rege azt beszéli, hogy egy bizonyos nép, olly nagy gyönyörűséggel hallgatá a' Musák éneklését, hogy e' felett az evésről is elfejtkezvén közel volt éhel haláshoz, de az istennék szánakozván rajtok, sáskákká változtatták, mellyek mindig énekelnek, a' nélkül (a' mint hívek) hogy élelemre volna szükségek. A' Musák szokott 's közönséges foglalatossága éneklésből 's tánczolásból állott. Csak a' későbbi időben tulajdonitták mindegyiknek bizonyos foglalatosság, mellyről a' régiek semmit sem tudtak. Most Calliope a' hősköltemény istennéje lön. Ó volt a' Musák legjelesebbike, a' királyok oltalmazója, kiket az ékesszólás és éneklés tehetségeivel ajándékoza meg. Clio a' történetírás istennéje volt, Euterpe a' fuvoláé; Thalia a' comoediáé; Melpomene a' tragoediá; Urania a' csillagászaté; Erato a' szerelemdaloké; Polyhymnia az ékesszólás és mimiciáé; Terpsichore pedig a' tánczé. Ha neveik lefordítának: Erato nyájasnak, Calliope ékesszólónak, Euterpe tetszékenynek, Thalia vigságnak, kivált vendégeskedéseknél, Melpomene énekelni szeretőnek, Polyhymnia az éneklés különbféleségének, Terpsichore a' tánczot kedvelőnek, 's Clio dicőségnek nevezetethetnék (Vö ezen egyes czik) Legtöbb mellékneveik heliconi, pindusi, parnassusi lakaiktól, 's az ottani szent forrásoktól származnak (innét Castalidák, Pimplaidák 'sat.) közönségesen szép szüzeknek ábrázaltatnak, palma galy, borostyán rozsa, vagy a' Sirenek tollaiból fűzött koszorúkkal. Körben tánczolnak Apollo körül. (L. „MUSEUM PIO — CLEMENTINUM“, I köt. 17—28. táb. 's 4 köt. 14—15 t.) Tiszteltetések Görögországból Italiába terjedt; a' Romaiak tulajdonkép Camoenaknak nevezék. Romában különbféle templomaik és egy szent berkek volt. Az állatok közül a' hattyuk, fülemilék

és sáskák voltak nekik szenteltetve. Az óskor történeteit tudták, és a költőktől énekeik kezdeténél segítségül hívtattak. X.

MÜSZER olyan kis egész a nagyobb egészben (testben), mely által bizonyos munkát (művet) vitetik végbe, ön és az egész javára tartozó. Vagynak kik ez eszközök műszernek akarják általjában nevezni. Hogy példa által világosítsunk, műszer a szem, mint kis egész a nagyobb, az egész állati testben, a látás miveletét végező. Szinte műszer a fül, az orr, a nyelv, a tüdő, a szív, lép, vesék stb. Az állati műszerek közül némelyek egyszerűeknek mondhatók, mint a sejtszövet, hártya, csont, izomrost, edény, ideg; mások összetettek, mint a szem, fül, stb. A növényeknek szinte vannak műszereik, rostjaik, hártyaik, edényeik (nedveket keringetők, levegőt hordók); az ásványok szükölködnek műszerek nélkül. Műszerzetnek (organismus) mondatik a műszerek összessége, valamely lényben. Műszerességnek a műszerekkel bírás, vagy a lénynek olly alkotása, hogy az bir ollyan részekkel, mellyek az egésznek fentartására (s hasonló lény nemzésére) ügyesek.

—j—a.

MÜSZERESÉK. A természet egyhonában mi a testeknek két osztályát veszszük észre, az egyikbe a műszertelenek tartoznak, a másikba a műszerezek. Amazokat általjában életteleneknek is szokás mondani, ezeket élőeknek. A műszertelenek műszer hiányával vannak (I. MÜSZER), a műszerezek ezekkel bírnak. Élettelenek ugyan az ásványt sem mondhatni, mert a természet közéletéből ő is bírja önrészét, hanem a műszerességgel az egyéni életnek nagyobb fokavan öszszeköve. A műszertelen test az elemi atyafiság törvényei szerint ered, létez, hal; a műszerezének eredetére, lételeire főbb erők, több féle tevők kívántatnak. A műszertelen test hasonló részek egybehalmozódása által nő, a műszeres táplálja magát, azaz megemésztendő részeket vesz fel magába, azokból tápnedűt készít, az egész testben körüljárandót, a táplálás munkájátát végezendőt. — A műszerezek osztálya azonban viszont két ágra szakad, mellyeknek elejébe az érzés-mozgástalanok tartoznak, másodikába az érzők és mozgók (önmozgók); azokat növényeknek, ezeket állatoknak mondjuk. — A műszeres élet legkövetyesebb példányát az emberben látjuk, nem a legfinomabb érzés, nem legkimiveltebb mozgás által ugyan, hanem az érzés és mozgás legnagyobb öszzvehangzása miatt, s az érzések (benyomások) megtartása, egybehasonlítása által.

—j—a.

MUSZKAORSZÁG I. OROSZORSZÁG.

MUZSIKA szó alatt a régi Görögök az úgy nevezett Muzsák művészeit értették, nevezetesen hangászat, költészet, szónoklat művészetét; ezekben állottak a hajdani muzsikai versenygések; későbbben a muzsika-név csupán hangászatra alkalmaztaték. Ezen utóbbi egyedül a természetnek szüleménye; ő adá t. i. az embernek azon ösztönt, mellynél fogva kedves vagy kellemetlen érzelmeit bizonyos hangok által kifejezhesse, s ezzel a hallás érzékét is egybeköté. Ezen indulatok kifejezése szülte az éneklést, s ezt utánozá a hangszeres muzsika. Minden jó muzsikának az ember érzelmeire kell hatnia, mert annak célja az, hogy tulajdonképi gondolatokat s képzeteket terjesszen előnkbe. Minden hangmű tehát, melly érzelmet gerjeszteni képtelen, nem valódi hangművészetnek munkája. Ezen művészet többféle esmereteken s eszközök használatán alapul u. m. a melodian s hangnemen, a rhythmuson, és harmonian. A melodia (széles értelemben ének) azon egyes hangoknak sora, mellyek az érzelmenek különös természete szerint lassabban vagy hamarább folynak, simitva vagy pattogatva, nagy vagy kis hangközökben egymástól elválasztva, erősebben vagy gyengébben, magasabban vagy mélyebben, több vagy kevesebb egformaságu menetellel adatnak elő. Egy egészbe öntött több illy hangokból támadnak a melodiai tételek; az érzelmet kifejező több illy té-

telekből pedig maga a melodia. A hangnem (hangmód), mellyben valamely melodia előadatik, azért fontos, mivel minden hanglajtorjának megvagyon a maga tulajdon caractere. A melodiák rhythmus a (kiszabott meneteli mozgása) arra való, hogy azokban egységet 's különféleltséget tartson fen, mi által az ének ingerlőbbé 's figyelmet gerjesztővé, az érzelmek majd sebesebb majd lassubb kifejezése érdekesebbé tétetik. A harmonia, vagy is a muzsikának azon része, melly egykoru hangokban 's hangsorokban áll, és a melodiát védi, igen sok erővel bír a melodia kifejezésének elősegítésére. Természete szerint a harmonia lehet nyugtató 's nyugtalanító, 's ez okból a hallgató kedvelében nyugodalmat, nyugtalanságot, rémülést, vidorságot gerjeszthet. Ezért hat annyira a muzsika az ember kedvelére, 's azt legnagyobb szenvedélyre ingerelheti, a nélkül, hogy az általa bennünk élesztett gerjedelmet 's véleményt az ész megfoghatná. Ez okból a muzsikának tiszta romantos természete van. A hangmiviek közt megkülönböztetjük az előadástól (executio) a muzsikai szerzeményt (compositio); mihez a hangmivészest aestheticai 's technicai megkívántóságai és muzsikai lángész szükségesek. Az előadási mód tekintetében vagy énekes vagy hangszeres: Az előadás helyére nézve pedig lehet a muzsika egyházi (vallásbeli) vagy világi: ez ismét szinézsi, hangversenyi vagy kamarai, és tánczbeli.

—gy.

MUZSIKA-IGAZGATÓ. Az orchestrai darabok mivészest előadása számos individuumot (hangszere, énekes személyt) kíván. Hogy ezek az egészet mivészestileg, 's a szerző képzete szerint adják elő, bizonyos ügyességre van szükségek. De mivel mindeneknek elejébe tett muzsikai részvényből egyik sem tudhatja igazán az egész munkának sajátosságait, holott ha valamennyin jelesen teljesítik a kiszabott részvényt, az egész bizonyonnyal kívánt sikerrel fog előadódni, ennél fogva szükséges még egy személy, ki a szerzőnek helyettese legyen, annak akarátját teljesítse, minden külön muzsikai részvényt, minden hangszert, az egész előadandó darab természetét, sajátosságait esmerje, 's az azt előadó személyeket kormányozza. Ő az, kit muzsikaigazgatónak neveznek. Némelylekor ezen név arra is illesztetik, ki a fő hangszermester vagy muzsikai kormányzó (Intendant) alatt áll, vagy ennek helyettese, és a muzsikai darab előadóit előre tanítja, 's a fő próbáig gyakorolja, elkészíti. —gy.

MUZSIKA-OKTATÁS. A tanításbeli tárgyak közé már régen felvétellett az éneklés, 's hangszeres miviekre, kivált fortepiano játszásra oktatás, még mielőtt ezen tanítást czélirányos rendszerrel javították volna. Ezen javítás az újabb időbeli neveléstudomány előtéptével függ össze. Ennél fogva a nevendékek muzsikai tehetségét a léleknek közönséges képző törvényei 's az előmenetelnek magában a tanítmányi tárgyban fekvő feltételei szerint törekedtek kifejteni. Az első Pestalozzi 's Németországban volt iskolája kezdé felgerjeszteni. Ide tartozik Nügeli, Natorp 's másoknak énektanító munkája. — Az utóbbit Logier hozá létre, ki elsőbben eszközé a harmonia tanítmányi eleveinek egybekötését az éneklés és hangszeres játszás kezdeti tanításával, mit leginkább bizonyít e kiadott nagy munkája: „*System der Musikwissenschaft und der prakt. Composition*“ (Berlin 1827.) Irásbeli oktatásra ajánlható Schneider urnak kezdeti oktatása is.

—gy.

MYLITTA, az Assyriaiak Venusa (az Araboknál Alitta, a Perzsáknál Mithra) Mint holdistenné, a nemzésnek asszonyi principiuma volt. Tisztelete a pulya Babylonban néptiszteletté lön, azon szokás divatozván ott, hogy minden asszony tartozott magát életében egyszer idegennek átengedni bizonyos summáért, mellyet a templom kincstárába kellett beadni. Azt mondja Herodot, hogy az asszonyok koszoruzott fővel ültek a templom pitvarában, hol az idegenek keresztül mentek, a várakozók közül egyet választandók. Egynek sem volt szabad addig

visszatérni, mig nem egy idegen ezen szóval „éretted Mylitta istennéhez esdeklem,, a' pénzt kabaléba veté. X.

MYOLOGIA, IZOMTUDOMÁNY I. ANATOMIA.

MYOPS I. RÖVIDLÁTÓ.

MYGRIAGRAMME, MYRIALITRE, MYRIAMETRE. I. FRANZIA DECIMALIS RENDEZKE.

MYRIADE, annyit tesz mint: tizezer; ó poetai nyelven általában számlálhatatlan mennyiség, temérdek sokaság értetik alatta. 54.

MYRIORAMMA (ezernézet), egy neme a' mezei CALRIDOSCOPIUM-nak (l. e.) melly, a' nem rég feltalált, sok tréfát és szép időtöltést okoz. Egy rajzolatot (pittoresk) tengerpart vetetik fel lakásokkal, öblökkel, sziklakkal, omladékokkal, mélységekkel 's gazdasági képekkel egy hosszú csikban, valamely csatorna mellett, hol hátulról távol hegyek pillantanak elő. Ez 16 osztályra metszetik el, igen tarka színekkel festettek, 's az egész úgy tartatik, hogy az átmetszési vonalok elő- és közép-alapnak mindig egymáshoz illenek. Most az a' feladás, ezen osztályokat önkényüleg úgy összetenni, hogy az elszedett egy egésznek tessenek, a' tájfestés szabályainak megfelelően. Az egyes lapok megbélyegzésével lehetséges a' 10,000 lehetőség közül kitalált valóságnak megragadása az újra előteremtésre. Brés találta ezt fel Parisban, Clark D. pedig tökélyesíté Londonban. 55.

MYRMIDONOK, egy néptörzsek Phthiában Thessaliában; azt mondják, hogy Myrmidontól, a' rege szerint Jupiter és Eurymedusa fijától Actor atyjától vezék neveket, kit Pelagus iradékanak és Teutamides Iarissai király felváltójának is mondanak. A' Myrmidonok előbb AEAUSSAL (l. e.) együtt Aegina szigetét lakták, 's Peleussal, Aeacns fijával és Actor unokájával mentek Thessaliába; Achillessel, Pelens fijával jelen voltak Troja előtt és bajnokul harczoltak. A' régi monda hangyakból származtatja őket. X.

MYRON, híres görög képfaragó, 442 Kr. e., ki főkép a' közönséges természet utánozásában volt szerencsés. A' görög Anthologia 36 epigrammája magasztal egy tőle készített tehent, melly oly híven volt ábrázolva, hogy még magok a' bikák is megcsalatozván, hozzá közelitének, mintha eleven volna. Cicero est még Athenében látá; Procopius pedig a' 7 században Romában. X.

MYRRA, Cinyras eyprusi király leánya. Anyja felfuvalkodottságát, ki vakmerő volt Venusnál szebbnek tartatni akarni, az által büntetést meg az istenné, hogy Myrrhát természetelleni szerelemre gerjeszté atyja iránt. Midón már sokáig küzdött volna a' szerencsétlen magával, dajkúja eszközlése által beteljesedett kívánsága. Atyja több ízben ölelkezett vele, a' nélkül, hogy titkos szeretőjét esmerné. De midón azt egy titkon magával vitt világnál megesmerte, dühében kardot ragadt, hogy a' vétkest megölje. Ekkor Venus szánakozásból (némmeliek szerint tñstént, mások szerint pedig 9 hónapos üldöztetés után) Myrrhát fává változtatá; 's atyja meggyilkolá magát. M., elváltozása után Adoniat szülé. X.

MYRTUS. A' külnövetiekhez, myrtus-osokhoz, Linnénél a' 20himesek, egyanyások osztályába tartozó növényem, mellynek egy faja, a': közönséges myrtus (M. communis Lin.) kedves növény a' kertben. Levelei mindig zöldek, tojás-láncsajdomnak; szaga fűszeres. Ágaival örömet koszoruzták hajdan, koszoruzzák ma is fejeiket a' menyegzősködők, innepelők. A' myrtus egyszersmind jelképe a' szomorúságnak, halálnak. —j—a.

MYSORE, meg lehető nagyságu tartomány a' keletindiai félszigeten. 1760-ig honi Raajak uralkodtak benne. midón egy mahommedanus Hyder Ali az uralkodást magáévá tette, 's a' törvényes uralkodót bezáratta. Fija Tippto Saib, ki 1782 következék, folytató atyja foglalásait, 's szomszédjai, az Angolok, Marattok 's a' golkondi Nizam

előtt félelmissé tévé magát. 73,000-re menő gyakorlott serege a' legjobb volt minden indiai fejedelmeké között; voltak benne európaiak is, kik francia tisztoktól vezéreltettek. Regulátlan seregeivel, hadi ereje 155,000 főre ment. A' félelem egyesíté a' fenemlített hatalmasságokat, kik őt minden felől megtámadván 1792 oly békekötésre kinszerítették, mellynél fogva előbbi birtokainak majd felét (1500 nsz. mf. 12 milliom rupia évi jövedelemmel) vesztette el. Tippto Saib a' Francziák sugalására az Angolok ellen titkon hadra készülvén, ezek 1799 birtokaiba véletlenül beittottak. — Stuart general Tippot Mart. 4 és 6. két véres ütközetben Landsnör és Periapatnam mellett annyira megverte, hogy ez fővárosába, Seringapatamba, futott. Az Angolok e' megvehetetlennek tartott várost is bevéék Máj. 4. rohanással. Ebben Tippto Saib elveszté életét, 's az Angolok most egész Misore birtokában voltak; de belőle csak a' javát 764 nsz. mf. tartották meg 2,331,000 rupia jövedelemmel, ts. i. az egész tengerpartot Cochín és Goa között, Seringapatam fővárost 's minden erősséget; — 229 nsz. mf. a' Marattoknak, 480 nsz. mf. a' dekan szubahnak adtak, — 1190 nsz. mf. pedig Tippto Saib 5 esztendő s fájának hagytak meg 4,000,000 rupia jövedelemmel, de úgy, hogy az Angolok felügyelése alatt uralkodjék, 's ezeknek seregeit tartani, 's hadait pénzzel segítni tartozzék.

Sz. E.

MYSTAGOGUS, a' régiség mysteriumaiban azok, kik a' felszentelendőt bevezeték, valamint az is, ki a' templom belsejét mutogatá, — innen nálunk a' titokkal teljes, a' titkolódzó.

X.

MYSTERIUM, MYSTERIUMOK, a' Görögöknél, 's későbbben a' Romaiaknál is, titkos vallási összejövetel 's olly rejtezett istenitisztelet valának, mellyekhez egy avatatlanok sem volt szabad közelitnie. Céljok olly vallásbeli szokásoknak vagy állitmányoknak felvilágosítása volt, mellyeknek tulajdonképi értelmét, szükségesnek vélték a' nép előtt homályban tartani. Ennélfogva az országra nézve mulhatatlanoknak és jótékonyoknak tekintettek; mert a' nép balvéleményeit, tudatlanságát és előítéleteit nem is lehetett volna a' köznyugalom felháborítása nélkül, napfényre hozni és eltapadni. Illy okból az uralkodók által is megszenvedtettek és oltalmaztattak. Első alaptörvényjek a' mély hallgatás volt. Minden mysteriumokban voltak dramaticai előadások, azon istenségek tetteire vonatkozó, kiknek tiszteletére azok innepeltettek. A' legnyomosabb görög mysteriumok ezek voltak: 1) az eleusiaiak, mellyekről I. ELEUSIS. 2) A' Samothraciai mysteriumok Kretából és Phrygiából származtak a' Thraciaiakhoz vagy Pelasgusokhoz Samothracia szigetre, honnan Görögország egyéb részeibe is elterjedtek. Kretában csupán Zeus tiszteletére, egyébhol majd az övére, majd Dionysiuséra, majd Ceresére innepeltettek meg. 3) A' dionysiaiak Thraciából mentek át Thebába 's az előbbienekkel nagy hasonlatosságok volt. 4) Az orphisiak. 5) Isis mysteriumai, Görögországban soha sem, ellenben Romában köztetszést nyertek. Mind ezek a' mysteriumok elenyésztek a' kereszténység második és harmadik századában, valamint az oraculumok. — Hajdan némely tartományokban azok a' vigjátékok is mysteriumoknak nevezettek, mellyekben isten, angyalok, szentek és ördögök fordultak elő 's jelentek meg a' színen.

54.

MYSTICISMUS, vallásos értelemben jelenti a' vallásos érzés azon feszültségét, melly szerint az Istent, kit csak hitben lehet megfogni, belső vagy külső érzései által igyekezik az ember megtekinteni, elhittetvén magával, hogy a' láthatatlan világgal illy módon érzéki egybeköttetésbe is jöhet. A' mysticismus nem egyéb megtévedésnél, mellynek a' tűzes phantasia és felemelt érzések a' fészkei. Az egyházi történetek tudománya, nevezetesen az új platonismus történetei legtöbb felvilágosítást adhatnak a' mysticismus felett. Az újabb időben is mind egyre mutogatja magát a' mysticismus, nem csak a' vallásban, hanem a' poesisben és philosophiában is, 's magában ártatlan dolog addig, mig a'

phantasia erőt nem vesz az okosságon, de ha ezt a' gátat áttöri, akkor gyógyíthatatlan nyavalyává válik, mert semmi állandó principiumot többé nem követhet.

Kállay.

MYSTIFICÁLNI, valakinek hiedékenységet arra használni, hogy vele mindenféle neveléses dolgokat elhitessünk.

X.

MYTHOLOGIA, hitrege-tudomány. Olly tárgyaknak és tüneményeknek szemlélésekor, mellyeket magának a' tudatlan ember megmagyarázni képes nem volt, a' félelem, az irtózat, a' bámulat, ereje felletti lényeknek képzelésére serkentette őt, mellyeknek kedvezését megnyerni, haragját pedig elhárítani vagy megengesztelni kellene. Gyakran azon lény, mellyet istenségnek neveztek, magában a' tárgyban (p. o. a' nábban, holdban, tűzben, kigyóban 'sat.) gondolatott rejtezni, vagy legalább annak alakja 's jelképe alatt gyanítottott. Feltámadt kebeleken a' tisztelkedés vágya, mellyet külön egyének (individuum) különbözőféleképp teljesítettek. A' ki a' felsőbb lény kedvezésének megnyerését 's boszujja elhárítását legértelmesebben, legnagyobb sikerrel eszközölni gondolatott, az lassanként a' többieknek mintegy közbenjárójává, szószólójává és tanítójává lett. Az illyeneknek versenyes igyekezete, a' nép előtt megfoghatatlan tárgyakat megmagyarázni, szülőanyja lön némelly vallásos regéknek és mondáknak — *mythosoknak* — mellyekben, minthogy a' nép értelméhez kellett alkalmaztatva lenniük, a' testi érzékekkel legmegegyezőbb képzeletek foglaltattak. De ez jobban csak a' felületesebb esmeretekre nézve történt, a' nyomosabbakat titkolni kezdték 's azoknak tudásába csak keveseket avattak be. Így jöttek lassanként életre az *oraculumok* és *mysteriumok*. — Az eleinte egyszerű hitregéket az élénk képzelődésű avatottak és költők, időnkint különbözőféle ábrázolatokkal, kalandokkal 's tarka képekkel töltötték meg, 's annyira szaporították, hogy azoknak összesége egészen egy különös tudományt tett, mellyet közönségesen *Mythologiának* vagyis hitrege-tudománynak neveznek. Némellyek *mythologia* alatt nem annyira ezen tudományt magát, hanem egyes hitregéknek (*mythus*) felkeresését, eredete kinyomozását, egyéb hitregéktől különválasztását, 's történetirási megfejtesét akarják értetni. Saját nézete szerint mind a' kétőnek igaza van; 's azért ha nem egészen haszontalannak is, de valóban feleslegesek voltak, némelly külföldi írónak (p. o. Creuzer és Hermann, Voss, Lobeck, Hammer 'sat.) erről irt hosszas vitázataik. — A' *mythologia*, minthogy maga is csupa költemény, olly halmozva szolgáltat képeket a' görög és romai, sőt egyéb nemzetbeli régiebb költőknek is, hogy a' hitregék tudása nélkül, munkáiknak igen számos helyei teljesen érthetlenné válnak. — Dicséret a' mi időnkbeli — különösen honi — ollyan költőknek, kik a' nyelv tisztaságát 's a' képzeleteknek eredetiségét mindenkor szemek előtt tartván, az elavult mesékre 's a' belőlök kölcsönözött idegen képekre nem szorulnak, és szorulni nem is akarnak. — Tudni és esmerni mindent; de gyakorolni és utánozni keveset, jó. 54.

N.

Az abc 14-dik betűje, melly a' nyelvnek a' szájpadráshoz és a' fogakhoz ütése, 's a' levegőnek a' szájon és orron való kitaszítása által mondatik ki. Egyszersmind harmadik az úgy nevezett félmássalhangzók vagy folyó betűk közt. A' spanyol szavakban előforduló *n* mint ny hangzik, p. o. España, Nuñez így: Espanya, Nunyez.

NABIS, spartai király, K. e. 200 körül zsarnok volt, 's elég álnok, eleinte magát igazságos fejedelemnek szinlelni, egyébiránt külsejé-

ben az ásiál destpotákat utánozva, 's egynehányat hízelgéseivel és ígéreteivel megnyerni, másokat pedig fenyegetéseivel megijeszteni tudott. Fegyveres testőr vévé körül, és számos kémekek álltak szolgálatjában. Minden gyanus tüstént megöletett vagy száműzetett. Messinát és Argost kirabol-tatá, 's birodalmát a' Peloponnesuson álnokság 's erőszak által mindig to-vább terjeszti vala, ha végre a' Rómiaiak az Achaeusokkal egyesülten háborut nem izentek volna neki. Azonban még sem bírá őt Quint. Flam-minius legyőzni; szerencsésebb volt ellene Philopoemen a' szövetséges achaji sereggel. Végre a' zsarnokot önnön szövetségesei az Aetoliak, ki-
ket segítségre hívott, megölték Spartában.

X.

NABOB, (eredetiekép Nawaáb, az az kiküldött) Indiában a' tarto-mány helytartója vagy a' sereg parancsnoka, ámbár sok más személyek is felveszik ezen címet a' nélkül, hogy jogok volna reá. A' Nabobok a' régi indiai szerkezet szerint a' soubadarok, azaz valamely nagy tar-tomány alkirályjai alatt álltak, mindazáltal mégis segédjei voltak a' királyi székeknek, a' soubadarok történhető igénykedése ellen. A' per-siai schach Nadir beütése olta függetlenkévé tevék magokat a' nagy Mo-goltól, hogy sokkal nyomasztóbb függésbe jöjjenek az Angoloktól. An-golországban minden nagyot, ki Hindostanban renkívül meggazdagodott, vagy általtjában bizonyos keleti fényűzést gyakorol, nabobnak neveznek.

NABONASSAR, babyloni király, kinek uralkodásra léptével új év-számlálás (aera Nabonassarea) kezdődik, mivel elején áll azon régi uralko-dók lajstromának, melyet Ptoleameus neve alatt birunk. Kezdeté Kr. e. 747, mások szerint 746-ik évre, vagy még feljebb tétetik. —h—

NADÁLY, Linné és Földi szerint a' bállérgekhez tartozó állat - nem, teste hosszukás, elől hátul csonka, fégyvertelen, porczogó nemű, száját 's farkát kiszélesítve halad tovább. Legnevezetesebb faja: a' piócza-n a d á l y (hirudo medicinalis), elnyúló, feketélő, felül tarka vonalokkal, alól sárga mocsokkal. Tavakban és álló vizekben tanyáz, honan kifoga-tik, nagy kereskedési tárgy lesz, 's kivált Frankhnból nem kevés pénzt hoz hazánkba. A' kisebb foku gyuladásoknál helyi vérbocsátást általa lehet leginkább 's legjobban tenni. Megkülönböztessék a' vér-szopó n a d á l y -tól (h. sangvisuga), melly elnyult fekete, alól hamu-színzöld fekete foltokkal; szaporább, mohóbban szivó az előbbinél. —j— a.

NÁDASDI, régi előkelő magyarországi gróf nemzetség, mellynek töröskapja, monda szerint, Edward és Edmund angol-szász királyi her-czegekkel jött vala a' magyar földre. (I. ISTVÁN I.) Az első, a' ki a' Nádasdi nemzetség nevét viselte, Nádasdi Csopor, a' 13 évszázad élt; a' kinek unokája, László 's Dienes, igen munkásak valának, Robert Ká-rolyt a' magyar királyszékre emelni, 's azon megerősíteni. Különösen emlékesek e' nemzetségből: 1) Nádasdi Tamás. Ez az anyja bátyja, Török István, intézetéből Gréczben, Bolognában és Romában tanult, és mivel az olasz nyelvet jól értette, VI. Adorján pápától de Vio Tamás bibornokkal II Lajos királyhoz Magyarországra küldetett 1523, mint számogyarázó, 's a' pápai követ ajánlására titoknokká fogadtatott a' ki-rálytól; 1526 pedig, a' mohácsi csata előtt, Ferdinand austriai főher-czeghez és a' német birodalmi rendekhez küldetett Spirába, segedelmet sürgetni. Mikor Spirából visszatért, már akkor megeseett vala a' mohá-csi szerencsétlenség. Nádasdi tehát az özvegy királynéhoz adta magát, és I. Ferdinand pártját követte, a' ki minekutána Buda várához hozzá jutott, ő rá bízta annak védelmét. De 1529, midőn II. Szolimán keményen vívná a' várat, a' megrémült német őrseregtől, melly a' várat fel-adni kívánta, megkötöztetve a' szultánhoz vitetett, a' honnan vagy ön-iparral és életveszély közt menekedett meg, vagy, Prutus szerint, mag-gátol a' szultántól önkénynt adatott által Zápolya Jánosnak, a' ki őt ke-gyelmébe fogadta. Hiven szolgálta ő ezután Zápolya Jánost, és az ő vitézsége sokat nyomott 1530 Buda megtartásában Rogendorf vívása el-len; melly érdemét a' fogarasi uradalommal jutalmazta meg Zápolya.

Azonban, midőn GRITTI LAJOS (I. e.) vesztére türekednék, elhagyta Nádasdi 1534 Zápolya pártját, és Ferdinandhoz tért vissza oly kikötés mellett, hogy Zápolya ellen soha se kívántatnék tőle hadi szolgálat. Annakokáért mint fő-tárnok, yasvármegyei főispány és horvátországi bán, csak a' Törökök ellen munkálodék fegyverrel Zápolya János holtáig; ezután pedig Castaldóval együtt ment Erdély átvételére Izabellától 1551. A' posonyi országgyűlésen 1554 nádorrá választatott. E' minéműségben sok jeles hadi tetteket vitt véghez a' Törökök ellen; 1571 pedig, az országnagyokkal Bécsbe hivatra előleges tanakodás végett, ellene mondott I. Ferdinand kijelentett kívánságának, hogy a' legközelebb egybehivatandó országgyűlésen legidősebbik fia, Maximilián, megkoronáztassék. Ugy nyilatkozott t. i. ezen alkalommal Nádasdi, hogy Ferdinand három fiai közül a' választás a' magyar nemzetet illetné, és, hogy az teljes szadadsággal történhesék meg, csak a' király holta után kellene hozzá fogni. Fel is hagyott ekkor a' dologgal Ferdinand, és a' már egybehivatott országgyűlést elhalasztotta. Megholt Nádasdi Tamás 1502 Jun. 2 Házatis pártfogója vala ő a' vallásjavításnak és a' tudományos művelődésnek. Minekutána t. i. Dévai B. RÓ MŪRVÁS (I. e.) megkedvelte vele Lúther tanítmányát 1534, Ujszigeten iskolát állított, mellynek igazgatását Erdősi Jánosra (Joannes Sylvester) bizta, a' ki neki Melanchtontól ajánltatott vala. Ugyan ott könyvnyomatot is állított Abádi Benedek felügyelése alatt, mellyből került ki 1639 az első magyar Grammatica, 1541 pedig az új szövetség minden könyveinek első magyarítása, mind a' kettő Erdősi munkája. Élte iratját olvashatni Korácsiának „*Scriptores rerum hungaricarum minores*“ című gyűjteményében I. kötet XXI. szám: „*Vita Palatini Thomae de Nádasd, auctore Gabriэле Zentgyurgy, cum notis Nicoloi Istvánffy.*“ — 2) Nádasdi Ferencz 1655 lett országbíró. Ez, a' felesége, Eszterházi Miklós leánya kedvéért elhagyta az evangélium szerénti hitfelekezetet, és a' közönséges romai sz. egyház keblébe tért vissza, sőt üldözé is előbbi hitfeleseit, és a' maga terjedelmes jószágain 40 ezer jobbágyát térítette meg. A' Veselényi féle összeesküvésben ő is részes vala; 's minekutána Spork és Spankau császári hadvezérek előnyomta 's a' királyi hirdetésny szét rettentette vala I. Rákóczi Ferencz feleseit (I. Rákóczi FERENCZ I.) Pottendorfra vonta meg magát, melly birtoka Austria földén Bécs közelében lévén helyezve, reménylé, hogy ott lakta által leginkább elfogja háritbatni magáról a' gyanut. A' murányi levelek által (I. LEOPOLD I, és Szécsi Mária) kitudódott még is részvéte; 's míg vélt menedékhelyéről bátran tekintené Zrínyi Péter és Frangepáni Ferencz veszélyét (I. ZRÉNYI PÉTER), 1670 Sept. 3. megjelent éjjel Pottendorfon Ursembeck gróf 300 fegyveres lovaggal, kirántotta az álom karjaiból a' biztasan nyugovót, és Bécsbe kísértette, a' hol, a' kineveztetett bíróság ítéleténél fogva, 1761 Apr. 30 feje yéttetett a' bécsi városház teremében. — Emlékes még egy előbb élt Ferencz felesége is (I. BATORI ERSÉBET), *Fabri Pál.*

NADIR (arab szó) lábpont, az astronomiában azon végpontot jelentí melly akkor származik, ha mindenkori álláspontunkból, a' földgolyóbis középpontján keresztül, a' kiterjesztett erősség általellenben lévő hemisphaerájáig függőleges vonalt húzva gondolunk. Tehát a' ZENITHNEK (I. e.) vagy tetőpontnak ellenpolusa; 's azon tengely, melly a' két pontot össze köti, a' vizsgáló látszató és valódi látkörének mindenkori tengelye.

NADIR SCHAH I. KULICHÁN.

NÁDOR (Palatinus) a' magyar főrendek legjelesebbike, a' királynak helytartója 's az országgyűléseken a' király és nemzet közti viasszákérdésekben közbenjáró. — A' nádori hivatal egykorinnak látszik lenni az ország kezdetével. Eleinte a' nádor, mint gyanithatni, csak pusztá udvari tiszt volt; de idővel, főkép a' szabad királyválasztási időszak alatt, 's kivált midőn az 1439-ki 23 törvény cikkely által hivatala holtaitglaivá tétetett, tekintete nagy, 's néha a' királyokra nézve félelmes

lön. A' kir. helytartótanács, a' fő katonai kormány (General Commando) és az állandó katonaság behozatása, ugy szinte a' fő törvényszék (Curia) új szerkeztetése által, hatásköre 's jogai megcsökkentek ugyan: azonban most is a' legfőbb politikai, törvényi és katonai méltóságokat egyesíti személyében. Ugyan is 1.) ő gyámja a' kiskorú királynak; előlülője az országgyűlésen a' főrendek táblájának; a' király távollétében annak helytartója 's ezért a' helytartó tanács előlülője; Pest Pilis és Solt t. e. megyék főispánja; az ország levéltárának fő felügyelője; 's joga van a' királyi fiscusra szált javakat 32 telkig, — de csak nemeseknek — adományul adni. — 2.) Közbenjáró a' király és Nemzet között; előlülője a' hétszemélyes táblának; a' királyi táblához alnádort és ítelőmestert nevez; — IV. Béla óta a' Jászoknak és Kunoknak főkapitánya és bírója; 's ítelő bíró a' két vagy több megyék közti határperben. — 3.) végre az, országnak és a' felkei nemességnek főkapitánya. — A' nádori hivatal az 1741-ki 9-k t. cz. szerint esztendőnél tovább üresen nem hagyathatik. Mostani nádor fenséges austriai örökös főherczeg JÓSEF ANTAL (I. e.)

Sz. E.

NAENIA, 1) a' gyász- és panaszének, mely a' régi időkben a' temetések alkalmával, leginkább fogadott asszonyoktól énekeltetett, kik azt magok készítettek. Mivel ezen énekek többnyire kevés becsűek voltak, ezért e' szó Naenia, gyakran minden gyermeknek való bölcsődalra, siránkozó, panaszkozó énekekre, és más hasonlóra használtatott. 2) Naenia a' panasz istennét jelenti, kit az öregek temetésénél segédül szoktak hívni, 's kinek kápolnája Román kívül a' virinali kapu előtt állt.

NAEKVIUS (Cnejus), egyike a' legrégebb római költőknek, campaniai születésű, görög módra neveltetvén, görög comoediákat és tragoe-diákat írt. Azon kívül egy hős költeményt is írt a' punisi háborúról, 's egy másikat a' cyprusi Iliás után. Élete Roma é. 6 századjának első felébe esik. Kicsapongó és személyesértő eszméi által felbosszontván maga ellen a' romai nagyokat, száműzetett a' városból, 's Uticába vount. Munkáiból csak töredékek maradtak fen.

X.

NAGYBÁNYA (Rivulus Dominarum), sz. kir. bányaváros Szathmárvármegyében, 371 házzal 's 4628 lakossal, kik magyar, német, 's egyéb nyelven is beszélnek. Gyönyörű völgyben fekszik, mellyet éjszokról szőlőtőkkel 's gesztenyefákkal beültetett különféle magasságu hegyek övedzenek. Bányái, hajdani virágzó állapotjokból, különösen a' honi villongások miatt, igen alá hanyatlottak, 's csak újabb időben kezdenek ismét emelkedni. Szolgáltatnak aranyat, ezüstöt és ólmot. Maga a' város több csinos épületekkel, tágas négyszegű térrel, pénzverő tisztséggel 'sat. diszeskedik.

54.

NAGYERITANNIA I. ANGOLORSZÁG és SCOTIA.

NAGYFEJEDELEM, I. HERCZEG.

NAGYGÖRÖGORSZÁG, Olaszország alsó része, mellyet görög gyarmatosok laktak. D'Anville a' Paestum öbölbe ömlő Silar vagy Sello folyót teszi északi határául; azonban természetesnek látszik, Campaniát is bele foglalni, 's egy oldalról a' Voltumnust, hol a' cumai bírtok végződött, másról pedig a' Frentot vagy Fortoret, melly az adriai tengerbe ömlik, venni határául; mert a' görög gyarmatok egészen addig terjedtek. Azon néptörzsökök, mellyek legkorábbi időkben éjszokról költöztek Olaszországba, egész Olaszhont laktak ugyan, de mindig csak az Apenninok közt és az ország belsejében. A' Görögök tehát, midőn egynehány századdal később hazájok a' nagy népességhez képest csekély volt, 's ezen közel fekvő tartomány nekik tetszett, elkezdének a' még el nem foglalt tengerpartokon gyarmatvárosokat építeni, 's kicsinyenként öszveelegyedtek a' belföld lakosival. Ezen gyarmatítás kezdetének ideje kétséggel Troja veszélye utánra esik. Athenéiek, Achaeusok, Euboeaiak, 's néhány Trojaiak is költöztek ide. Halicarnassi Dionysius szerint Aeneas kísérőji Olaszország minden vidékire széljed-

tek. Némellyek Japygiában szálltak ki, mások az Apennin hegység mind két felén nyomultak előre, 's szép szerével vagy erőszakkal alapítanak gyarmatot. Utóbb Rómáiak is küldtek gyarmatokat Calabriába, 's részint így, részint pedig hódítás joga által K. e. 272 urai levének a' görög gyarmatoknak. Ezolta nem csupán görögül beszéltek Calabriában, hanem latinul is, 's a' romai és görög erkölcsök 's szokások szinte összekeveredtek, a' mit azon vidékeken még ma is megismerhetni. Nagygörögország Campaniát, Japygiát, Apuliát, Lucaniát és a' Bruttiosok tartományát foglalá magában; leghíresebb köztársaságai Tarent, Sybaris, Crotona, Posidonia, Locris és Rhegium valának. *Im.*

NAGYÍTÁS (Auxesis, hyperbole), az ékesszólás mesterségében azon figura, melly által valamely képzeletet, tettet vagy tárgyat szeretlenül, egész a' hihetetlenségig öregbitünk (nagyitunk). Homer p. o. Marsnak kiáltását, midőn ez Diomedestől megsebesített, nagyitva így írja le:

's Ares

Bőgött, mintna kilencz vagy tíz-ezer ember a' harcban

Egyre kiáltna, midőn mennek verekedni rohanva. (Ilias 5. 859.)

NAGYÍTÓ TÜKÖR, NAGYÍTÓ ÜVEG, I. MICROSCOP.

NAGYKEREKSZÁM, I. KERESZÁM.

NAGYMESTER. Így nevezetének a' középkorban az egyházi lovagrendek fő előjárója, például a' Templariusoké, sz. János lovagjaié; így még ma a' Németrendé, 's mind azok, kik valamely országos rendczim adományzási jogával bírnak; nevezetesen az austriai császár nagymestere az arany-gyapju, Mária Theresia 's Leopold rendeknek; a' magyar király ugyan az sz. István rendjére, 's a' többi fejedelmek önrendjeikre nézve.

NAGYMISE, azon innepélyes mise, melly a' cathol. egyházakban vasár- és más innep-napokon, vagy különös esetek alkalmával, a' fő oltár előtt szokott tartatni.

NAGYPÉNTÉK, Krisztus keresztfára feszítésének innepé, mellyet a' keresztény világ Husvét előtti pénteken szokott megülni.

NAGY SÁNDOR, I. SÁNDOR MACEDO.

NAGYSZOMBAT. (*Tyrnavia*), egyike a' legrégebb sz. kir. városoknak, melly, leginkább a' belső háborgások ideje alatt, sok viszontagságokat szenvedett. Majd a' pártoskodók, majd a' királyiak védtek, ostromolták, 's tanyáztak falai között. Szép térségen. Pozsony városától 6 1/2 mföldnyire fekszik, 760 házzal 's mintegy 7000 lakossal, kik magyar, német és tót nyelven beszélnek. Épületei között számos templom és klostrom áll fen, mellyekről az utas könnyen gyaníthatja, hogy ezen város hajdan az egyháznak, különösen pedig a' Jesuitáknak kedves lakhelye volt. Birt azon időben virágzó egyetemmel is, melly 1678 állított fel, 's Mária Theresia által meggazdagíttatva 1780 Budára, II. József által pedig következő Pestre tétetett által. Most tudományos intézete egy gymnasiumból 's egy érseki papnevendékházból áll. Van csillagász intézete. Széke a' dunáninneni kerületi táblának. Lakosai leginkább posztó és vászonszövésessel, kereskedéssel és szőlőmiveléssel foglalkodnak. *54.*

NAHUM, egyike a' 12 úgy nevezett kisebb profétának, kinek éneke Ninive szétlulását tárgyazza, mellyet ő történeti rajzolatban, de poetai színekkel ékesítve, látszik ábrázolni. Nahum célja, újabb vizsgálatok szerint úgy látszik az volt, hogy sanyargatott nemzete előtt az assyriai birodalom ezen gőgös fővárosának elpusztítását, mint Jehovah ítéletét, szivrázó vonatokkal adja elé. Hajdan az ő élete ezen esetet megelőzőtnek, 's könyve jövendölésnek tartatott. Hihetőbb azonban, hogy ő annak kortársa volt, 's mint hebraeus száműzött Elkoschban, a' Tigris keleti partján, Ninive közeletében élt. *Im.*

NAJADOK, *Najades*, vagy *Naiides* (a' görög *ναῖα* szóból, folyók)

egy neme a' NYMPHÁKNAK (l. e.), kik a' források, vagy kisebb folyók véditennéji vagy lakónéji voltak. Azon képzeletek és mondák, melyek a' Najadokról divatoztak, némelly pontban megegyeznek azokkal, melylyek a' mi ugy nevezett vízi leányainkról regéltetnek; különösen abban, hogy néha mint ezek ugy azok is egy szép tárgyat (mint a' Najadok Hylast) elcsábitnak. Mint bájló leányok sással koszoruzott fővel, hamvredreken fekvé ábrázoltatnak, melyekből viz buzog. X.

NAMUR, grófság, 1421 oltá egyike a' 17 németalföldi tartomány-nak, előbb nagy része Austriának hódolt, de a' luxevillei béke által Franciaországának engedtetett; 1814 oltá Németalföldhez tartozott, Lüt-tich, Luxemburg, Brabant, Hennegau és Ó-Franciaország némelly részei is hozzá adatván. Most Belgium egészítő része. Kiterjedése 68 sz. mf.; lakosai száma 180,000. Földje, mely rendkívül termékeny, részint sík, részint alacsony dombokba emelkedik, melyek az Ardennák előhegyeinek tekintethetnek, 's derék erdővel borítatnak. A' földművelés és marhatenyésztésen kívül, vas, réz, ón, kőszén és márvány nyujt neki derék jövedelmet. Fővárosa Namur, a' Sambrenak a' Maasba ömlésénél, derék sziklavárral, mely 1817 oltá tetemesen terjesztetett ki; van szép széke egyháza, 16 más temploma, 18,000 l., kik sok és jó késeket készítenek, 's ezekkel, valamint egyéb vasárukkal is, nagy kereskedést űznek. Bőr és tobák-gyárai, 's ércz és űveghutái híresek. Namur, püspökség széke, a' mechelni érsek alatt. E' város a' Francziák, Németország és Holland közt háborukban több ízben ostromoltatott 's vettett be. lm.

NANCY, hajdan a' lotharingiai hercegeknek fő és lakvárosa, most a' de Meurthe francia megyének fővárosa, van benne 6000 ház, 's 30,000 l. A' városnak szép fekvését, a' Meurthe folyó bal partján egy kellemes síkságon, épületeinek szépsége még inkább emeli, melyet főkép Szaniszló királynak (XV. Lajos ipának) köszönhet, ki itt tartá lakását. A' régi város rendtlenül vagyon építve és setét; az új ellenben egyike a' legszebb városoknak, rendes felosztással, pompás épületekkel, szép térekkel és bájoló séta-helyekkel. Legnevezetesebb a' királytér, ebből egy győzelmi kapu vezet a' Carrière térre, melynek közepén sétahely, 's végén a' kormányzó palotája vagyon; belőle egy szép kapu az ó városba, 's egy másik a' Pepinière kellemes sétahelyre visz. A' szövetségtér azon két oszloptól veszi nevét, mely az Austria és Franciaország közötti szövetség emlékezetére 1759 emeltetett. Templomai között a' főtemplom és a' Franciscanusoké méltó megnézésre, melyben az utolsó burgundi herceg, a' mész Károly nyugszik, ki a' nancyi ütközetben 1477 esett el. Nancyban vagyon egy academia, lyceum, művek 's tudományok tarsasága, nyilvános könyvtár 50,000 kötettel, physical cabinet, 's fűrészkert. Készítenek benne gyapju szöveteket, harisnyákat és festett papirost; a' nancyi gyertyák különös jószágokért szeljelküldetnek. — h —

NÁNDORFEJÉRVÁR (Belgrád), török kereskedőváros és erősség Serviában, a' Szávának a' Dunába szakadásánál, Zimonytól átel-lenest, 30,000 l. Rése: 1) a' felső város, vagy a' tulajdonképi erősség, egy sziklán, magas erős falakkal 's tornyokkal körülvéve; a' legmagasabb toronynak Benoviza a' neve, ez a' vár közepén áll, 's fegyvertárul szolgál. Az erősséget három soros árok keríti; a' szemendriai basa széke; van benne egy szép mecset, 's egy mély kut, melynek vitzükréhez 300 lépcső vezet le. A' falakon kívül fekszik Tophana, hol dárdák, löfegyverek és töltések készítenek. Az erősségből három kapu vezet az alsó városba, melyek közt 300 lépésnyi térköz vagyon. 2) Az alsó vagy vízi város, nyugoti részen egészen a' Dunáig terjed, 5 kapuja, falai, bástyái és árcai vannak; széke a' görög érseknek; itt 14 mecset, vámház, fegyvertár és kaszárnyák vannak. 3) A' Ráczáros az előbbtől egészen a' Száváig nyulik; fallal van kerítve; legtöbbyire

polgárházak találtak benne; 100 mecsetet és templomot; 10 ferdőt és sok vendégfogadót számlál. 4) A' Palanka a' várhegy keleti és déli részét övedzi. Belgrád rosszul van építve; utszái nincsenek kiköveztve. Nándorféjvár most legerősebb fegyverhelye a' Töröknek a' Duna mentében, 6000 órkatónával. 1522 foglalták el legelsőben a' Törökök, 1688 az Austriaiak visszavették, de 1690 ismét elvesztették. Falai alatt Eugen herceg 1717. 40,000 emberrel 150,000 Törököt vert meg 's bevévő a' várt, mely 1739 ismét visszaengedett. 1789 Laudon foglalta el, az 1791-ki béke újra visszaadá az Osmanoknak. 1807 Czerny György veré be a' fellázadt Szerbekkel, kik azt 1813 felvették, 's külvárosait legették. De ez idő oltá a' vármivek ismét helyre állítottak 's a' külvárosok felépítették.

NANGASAKI, kereskedő város a' japani birodalomban, a' Kiu-Siu (Saikof, Ximo) szigeten, tengeri révvel; magas hegyek környezik; van benne 6000 h. 's 60,000 l. A' belső város 26 utszából áll, 62 templom van benne, melyek közt leghiresebb a' Suwatemplom. Az utszák szűkek, görbék és egyenetlenek. Az idegenek, nevezetesen a' Chinaiak és Németalföldiek, mint a' kiknek egyedül szabad Japanba kereskedni, 's csupán az itteni kikötőbe szállhatnak, 's a' külvárosokban fogolyként őriztetnek.

NANKING, vagy Kiangning-fou, Kiangnan chinai tartománynak fővárosa, az Yang-tse-kiang kifolyásánál, a' chinai császároknak régi lakóvárosa volt, minékelőtte Peking választatott volna azzá. Noha a' városnak egy harmad része omladékokban fekszik, azt mondják, hogy mégis egy millio lelket számlál. A' lakosok esmerik a' fényűzés finomabb mivelt, 's megkülönböztetik magokat miveltés és erkölcsaik által. A' városnak szép kapuji, több könyvtárai, orvosi academiaíji, egyszerű és virágos atlasz-, pamutzövet- (innét a' Nanking név), porcelán- 's lackgyárai vagynak, 's általában élénk műszorgalma és kereskedése. Lakik itt egy catholicus püspök is. Legnevezetesebb épület benne a' 200 lábnyi magas porcelántorony, mely téglából építettett 's porcelánnal vagyon borítva, nyolczszegletű, négy emeletű, 's kívülről caengetyük függnek rajta. Minden emeletét egy erkély veszi körül, mely bálványképekkel és festésekkel vagyon felczifrázva. Ezen szép épület alkatrészei oly szépen vagynak egymással öszveköttette, hogy ugy látszik, mintha egy darab volna az egész.

NANNINI (Ágnolo), esmeretesebb Firenzuola (familiájának törzökhelyéről) név alatt, híres író, szül. Florenczben 1493. Siénában és Perugiában tanult, Romában a' Vallombrosa rendbe lépe, és Sta-Maria di Spoleto és S.-Salvador de Vajano apátságokat nyere el. Ifjúságától fogva barátja volt a' híres Pietro Aretinonak, 's hozzá erkölcsre nézve hasonló. Halálának ideje nincs tudva. Munkáji, melyek halála után jelentek meg, satyrára és féktelenségre hajlandó, élénk lélek belyegét viselik; részint versekben részint kötetlen irásokban vagynak készítve, 's Cruscától gyakran emlittetnek. Közöttök 2 vigjáték vagyon, Apulejus „Arany szamarának“ utánószása, 8 novella, egy beszélgetés az asszonyok szépségeiről 'sat. A' legjobb kiadás Florenczben jelent meg 1763 (3 köt.).

NANTES, a' francia alsóloirei megye fővárosa, 43,000 h. és 77,000 l., szép vidéken fekszik a' hajdani felső Bretagneban, 10 francia mértföldre a' Loire torkolatjától. 5 külvárosa vagyon, melyek nagyságra 's szépségre nézve a' várost felülmulják; továbbá egy erős vára a' kikötő oltalmazására, 200 tere, 17 temploma és sok jeles épülete. Nantesben vagyon kereskedőkamara, kereskedőtörvényszék és püspök; továbbá lyceum, bonczoló és seborvosi iskola, hajozási iskola, nyilvános könyvtár, nyilvános képtár, természettörténeti cabinet és fűvészkert. Jeles pique-, karton-, nyomott vászon-, kalap-, bőr-, ma-roquin- és kötélgyárai vagynak, továbbá fonóerőmivei, cukor- és li-

queurműházi 'sat. Sok szeg, czukormalom és üst (kazán) is készítettik benne a' gyarmatok számára. Termesztermények és készítménykereskedése, valamint a' széljelküldő és belföldi is belső és déli Franciaországgal, főképen pedig tengeri kereskedése 800 hajóval egészen Nyugotíndiáig és Afrikáig, igen fontos; ezen hajók közül többen czethalfogásra mennek ki. A' legnagyobb hajók a' Loiren Paimboeufig mennek, hol a' portékák lerakatuak, 's kisebb hajókon vitetnek az onnét nem messze fekvő Nantesbe. IV. Henrik itt adá 1598. a' nantesi edictumot, mely a' reformatusoknak vallások szabad gyakorlását megengedé. XIV. Lajos azt visszavette 1685. A' revolutio idejében ezen város, részint az egészen kapuji alatt viselt vendéi háboru, részint az elhíresztelt Carrier kegyetlen gyilkolásai, részint a' kereskedés félbeszakadása által igen szenvedett. Az üvegfestés esmerőji nagyra becsülék sz. Miklós templomának ablakfókjait, melyekre Krisztus 56 csudamive van festve.

NAP. Ezen felséges égi test, mely minden világnak, melegnek és életnek szerzőoka, egy körkörös és fényes tányérnak látszik; mivel pedig csupán egy gömb látszhatik minden helyzetben a' megirt idomban, tekintvén azon vizsgálatokat is, melyekre a' napfoltok adtak okot, következik: hogy ezen égi test igen hasonló a' gömbhez, mely mintegy 25 1/2 nap alatt fordul meg öntengelye körül. Azon viszonyt, melyben a' nap nem csak a' mi földünkhez, hanem egyáltalában alkotmányunknak minden fő- és másod-csillagához áll, 's mellynél fogva ő ezen vándorok nem nagyon excentricus ellipsis-idomu pályáinak gyújtópontjában áll, a' nagy Kepler fíradozásai olta tudjuk. Az ő középtávolsága a' földtől, mely az irányszegletnek (I. NAPIRÁNYSZEGLET) többszöri vizsgálása által meglehetősen pontossággal határozottat meg, kerekszámban mintegy 20 mil. geogr. mértföldet teszen; ennél fogva tehát a' nap 400-szornál távolabb esik tőlünk, mint a' hold. Ezen távollétnek iszonyúságát mindenki áltláthatja, 's ez még világosabb leend, ha gondolóra vesszük, hogy egy ágyugolyóbis csak 26 esztendő alatt jutna oda, ha szinte minden másod perc alatt 600 lábot haladna is. A' napnak tetsző áltméroje a' holdéval majdnem egy nagyságu t. i. 1/2 °; mindazáltal ezen áltméro ahoz képest változik, a' mint a' napot a' földpályának különféle pontjaiból nézzük; a' mi szükséges következése a' földpályája ellipticai idomának. A' nap különböző tetsző áltmérojéből az ő különböző távolságára lehet következtetni, és az ebből huzott következtetés tökéletesen megegyez azzal, a' mit erről más kutfókból tudunk, a' mi csalhatatlanul bizonyítja a' mai égvizsgálók ezen tárgyi esmereteinek valóságát. — A' napnak tömege minden más vándorcsigogok tömegét összesen 800-szor haladja felül, és ugy vagyon a' föld tömegéhez mint 329,630:1 (Piazzi mérései szerint), áltméroje nézve 112-er, felületére nézve 12 700-er, 's testfoglalatjára nézve 1,300,000-er nagyobb a' földnél. A' föld, a' mint Biot, ezen vizsgálatoktól indítatván mondja, csak egy fűvényszem a' naphoz képest, mely maga is csak egy pontját teszi a' mindenségnek. A' napnak testi mivoltáról az égvizsgálók elejétől fogva különféle véleménnyel voltak; mind azon különböző vélemények közül csak azt fogjuk említeni, melyet Herschel gondolt ki. Az ő véleménye szerint a' nap, valamint a' föld, egy setét test, mely egy fénykörnyékkal (Photosphaera) vagyon körülvéve, és a' mellynek felületén hegyek 's völgyek találatnak; a' midőn pedig ezen fénykörnyék egyes helyeken néha egymástól elválík, akkor a' naptest azon helyeken látható, 's ugy támadnak hihetőleg a' NAPFOLTOK (I. E.). Ezen vélemény Newton, Laplace 's mások véleményeinél, kik a' napot égő testnek képzelik, hihetőbb; annál inkább, mivel ez lehetségessé teszi, hogy a' nap is lakosokkal bir, a' mi a' természetnek bölcs helyhasználatával jobban megegyez. Ezen tárgyról lásd a' többi között Schuberttől „*Vermischte Schriften*“; Brandestől „*Vorlesungen über Astronomie*“; Littrocotól „*Populäre Astronomie*.“ Albert F.

NAP, a' szó igaz értelmében a' földnek egy megfordulása az ő tengelye körül, vagy az attól egy kevésbé különböző ideje ezen forgásának (I. CSILLAGIDŐ), azaz a' nap középpontjának a' déli kör felső részén kétszer egymás után történt áltmenetele közötti idő. A' közönséges életben csak a' napnak a' láthatár feletti mulatását jelenti, és ezen természetes napnak a' csillagászai vagyis polgári nap tétetik ellenébe. A' csillagász t. i. számlálja napját egy áltmeneteltől a' másikig, a' polgár ellenben egy éjféltől a' másikig; az előbbeni óráit 24-ig szakadatlanul számlálja, míg ez 12-nél újra kezdi, úgy hogy a' polgári nap éjféltáni 1-ső órája, a' csillagászai nap 13-ik óráját teszi, és a' csillagászai 1-ő óra a' polgári nap délutáni 1-ső órája. — Ha a' napot a' földnek tengelye körüli megfordulására visszük (csillagnap) valamint ez, változhatatlan; a' napi nap ellenben a' nap egyetlen sebessége miatt, nem minden időben egyforma. A' természetes nap a' föld különböző részeiben különböző, mert a' napnak látszóto mindennapi forgása a' föld körül, az egyenlítővel egyenlőközü körökben történik. Az egyenlítő lakosainak láthatára mind az egyenlítőt mind az ezzel egyenlőközü köröket két egyenlő részre osztja, honnan itt a' nap épen annyi ideig van a' láthatár felett, mint alatt, úgy hogy itt a' nappal az éj mindig egyenlő. Ha az egyenlítőtl a' sarkokhoz közeledünk, az egyenlőközü köröknek a' láthatáriránti ezen fekvése mindig változik, úgy hogy az eszendő egy felében a' nappalok, másikkban az éjkek hosszabbodnak, míg végre a' sarkok alatt egy 6 hónapig tartó nappal csak egy 6 hónapig tartó éjtől váltatik fel. A' nappal hosszának az egyenlőközü körök fekvésétől való függése magyarázza meg azt is, miért egyenlők a' napnak az egyenlítőben lételekor (az éjnap egyenlítő napokon) a' nappal az éjkek az egész földön, mert az egyenlítő, mint a' gömb legnagyobb köre, minden láthatároktól, mint legnagyobb köröktől, két egyenlőkrészre osztatik, csak a' sarkoknál, mellyeknek láthatára maga az egyenlítő, láthatni ezen két nappalon a' napot a' láthatár körül forogni. A' naputjában legszélső egyenlőközü körök, a' térítő körök (I. e.) az egyenlítőtl 23¹/₂ foknyira távoznak el, ugyan ennyire a' sarkkörök a' sarkoktól; innen láthatni, hogy a' sarkkörök lakóinak láthatára, és a' térítő körök egymást úgy érik, hogy az egyik egészen a' láthatáron felül; a' másik egészen alatta van, és így azon helyeken egy 24 órányi nappal és egy ugyan annyi idej éjjel van. Akár melly egyetlen napon az eloszlása a' leghosszabb nappalnak és éjnek a' föld különböző részein; mégis annak minden pontján 6 hónapig a' láthatár felett, 's ugyan annyi ideig a' láthatár alatt van a' nap. *Albert F.*

ΝΑΡΑΕΑΚ, I. ΝΥΜΦΑΚ.

NAPÁLLÁS (solatitium). Napálláspontok azon két pontjai a' naputnak, mellyek az egyenlítőtl legtávolabb esnek. Az éjnap egyenlítő pontoktól 90 foknyira 's egymásnak épen ellenében vagynak. Ha a' nap, tetsző futásában, vagy egyik vagy másik ponthoz ér, akkor az egyenlítőtl éjszakra vagy délre legtávolabb vagyon, és az első esetben az éjszakai félgolyón fekvő tartományoknak a' leghosszabb napot 's legrövidebb éjtszakát, a' déli félgolyón fekvőknek pedig a' legrövidebb napot és leghosszabb éjtszakát; — a' második esetben ellenben az éjszakiaknak legrövidebb, a' délieknek leghosszabb napot csinál. Mivel a' naputjának az egyenlítőtl legtávolabb fekvő részei kevésbé görbéknek tetszenek: a' nap, midőn ezen pontokat elérte, több napokig esendesen áll, 's innen jön nevezetjek. De mivel a' nap, ezen pontokat meghaladva, mindjárt az egyenlítőhöz közelit: innen ezen pontok napfordító (napforduló, naptérítő) pontoknak is nevezetnek, és azon időt, mellyben a' nap ezen pontokban áll, napfordulás, napfordítás, naptérítésnek, a' mi Junius 21 és December 21 körül történik. Az első napon az éjszaki, a' másikon a' déli nyugpontot éri el a' nap. Ezen napálláspontokon keresztül, gondolatban az egyenlítővel

egyközl körök gondoltatnak, mely körök rélkrtő köröknek neveztetnek (l. e.). — *Albert F.*

NAPÉGETÉS. Ha a' nyári heves sugarak a' fedezetlen bőrre hatnak (a' szokatlanoknál, törődetleneknél), rózsaszínű gyuladás ered ott, itt ott hólyagcsakkal, szuró fájdalommal. Nehány napra eloszlik a' gyuladás, és a' bőr lehámlik. Ha a' napsugarak egyenesen a' főre hatnak, nem ritkán az agy is megtámadtatik, a' vér erősbén torlódik bele, az edények dagadnak, az arczjpirosul, a' szemek veresek, a' fej fáj (néha fényiszony és naprakság áll be). Lázás hév terjed el az egész testen, álmoság, szorongás, guta, agylob vagy agygyuladás következik, végez. — A' szabad éghez 's idő viszonyaihoz törődteknél ritkább ezen kór, mellynek alsó foka magától meggyógyulandó, a' nagyobb jelenségek pedig gyorsan megkívánják a' hathatós orvoslást, vérbocsátásból leginkább és hideg burogatásból állót. Az alvó meztelen bőrre hathatósabban dolgoznak a' sugarak. — *j—a.*

NAPELLENI FÉNY (oppositio), I. ASPECTUS.

NAP és FÖLDIRÁNYI FÉNY (Syzygien), különneve a' napelleni fénynek és az összejövételnek (conjunctio). Ha t. i. két vándorcillag vagy ellenfényben vagy összejövételben van: akkori helyzetek Syzygiának nevezetik. — Ez a' napnál és a' holdnál holdnyulás és holdtöltekor történik; innét ezen két helyzetnek a' fen megirt neve. Az első és utolsó negyede a' holdnak quadraturáknak (négyeszegefénynek) hivatnak. Ellenfényről, négyeszegefényről és összejövételről lásd bővebben **ASPECTUS.** *Albert F.*

NAPÉV, I. ESZTENDŐ.

NAPFOGYATKOZÁS származik, ha a' hold egy vizsgáló 's a' nap között úgy áll, hogy ez által a' nap vagy egészen vagy részint, a' vizsgáló szemeinek és azon tartományoknak, mellyekben ő vagon, láthatatlan; innen kitetszik, hogy napfogyatkozás csak holdnyuláskor történhetik. — Érzékeinknek úgy látszik, mintha egy homályos tányér nyugotról keletre a' nap előtt elmenne, és azt elsetétitné; de ezen elsetétítés csak látszó, mivel a' nap világító és el nem setétülhető test; hanem a' homályos tányér a' hold, mellynek mi csak a' naptól elfordult, homályos oldalát látjuk, az alatt míg ő a' nap felé fordult oldalával annak sugarait felfogja, és így se nem a' nap se nem a' hold, hanem csak a' föld setétül meg, valamint a' hold a' holdfogyatkozásnál; csak hogy ezen setétülés a' hold kisebbsége miatt ritkán vetetik tökéletesen észre. A' földön látható napfogyatkozás más csillagokban, p. o. a' holdon, földfogyatkozás, mivel valóban az ennek árnyékába jövő föld setétül meg. — A' napfogyatkozás vagy teljes (totalis), vagy csak részinti (partialis), a' mint a' hold vagy tökéletesen, vagy csak egy részét fedi el a' napnak. Teljes és egyszersmind középponti csak akkor lehet a' napfogyatkozás, ha a' nap legmesszebb, és a' hold legközelebb van a' földhez; mert ekkor a' hold átmérője 2' 7" nagyobbának tetszik, mint a' napé; az ilyen fogyatkozás 3' 41"-ig tarthat. Ha a' hold tetsző átmérője kisebb mint a' napé, akkor a' hold árnyéka kupjának a' hegye a' földszint el nem éri, és akkor megeshetik, hogy a' kisebb homályos hold úgy fedi el a' napot, hogy ebből csak egy világos karika látható, 's ez gyűrűs napfogyatkozásnak nevezetik. Ilyent láttak 1764 Cadixban, Calaisban és Pelloban. A' teljes nap-, vagy inkább földfogyatkozásoknál, mint írják, tökéletes éj lesz, a' csillagok megjelennek, a' madarak, a' rögtön megjelenő éj által megzavarodva ide 's tova repdesnek 's a' földre hullanak, és a' többi állatok is aggodást mutatnak, mint ha valami rendkívüli változás történnék a' természetben; de mivel az 1810 November 10, és 1820 September 7-dikéi teljes fogyatkozások ezen jelenségek közül egyet sem mutattak, 's ezen fogyatkozások egyáltalában igen ritkák, hihető, hogy a' régiek ezen leírása igen nagyított. A' napfogyatkozások felszámításáról lásd: Bode-tól „Erläuterun-

gen der Sternkunde“; Littrowtól „Vorlesungen über Astronomie“; ugyan attól „Populäre Astronomie.“ A' Krisztus születésétől fogva 18-dik századig történt fogyatkozások lajstromát lásd: „L' art de vérifier les dates“ (Paris 1770 fol.) Albert F.

NAPFOLTOK. A' napfoltok különbféle nagyságu és idomu foltok, mellyek hol egyenként, hol csoportosan láthatok a' napban. Ámbár hihető, hogy már a' messzelátócsők feltalálása előtt vetettek észre napfoltok (a' mint ez a' régi írók néhány jegyzéseiből kitetszik); de akkor nem napfoltoknak, hanem a' nap előtt elment vándorcillagoknak tartattak. — Csak a' messzelátócső feltalálása után lehetett őket vizsgálni 's mivoltokat jobban megismerni, a' mit többen csaknem egy időben vittek véghez. Legtöbb figyelmet szánt reájok Scheiner Kristóf jesuita, ki 1611-től kezdve több mint 2000 vizsgálatot tett. Legelsőben vizsgálta őket Harriot. — A' Napfoltokon tapasztalható jelesebb tünetmények e' következők: legtöbnyire középen feketék, barnás vagy hamuszínű köddel körülvéve, de sokszor egészen hamuszínűek, és nagy kiterjedésűek, — gyakran minden ok nélkül a' nap közepén támadnak, és elmúlnak, de még gyakrabban már tökéletesen képelven mozognak a' napnak keleti szélétől nyugoti széléig, hol körülbelül 13 nap mulva elmúlnak és mintegy ugyan annyi mulva újra a' keleti szélen megjelennek; — honnan már a' legelső vizsgálók gyaníták, hogy ezek a' naphoz ragadva vannak (vele közvetlen öszveköttetésben állanak), és hogy a' nap, keletről nyugotra forog a' maga tengele körül, a' mit az azolta tett vizsgálások megerősítettek, tanítván azt is, hogy ezen forgás 25 nap, 10 óra alatt történik. Ezen foltoknak pályái az esztendő különböző részeiben különböznek: Junius és December elején egyenes vonatoknak, a' többi hónapokban pedig ellipsis idomu íveknek tetszenek. — Sokaságok igen változó, némelly esztendőben igen gyakoriak, másokban hónapokig sem láthatók. — Természetekre nézve Herschel volt a' legelső, ki azt vélte, hogy a' nap hasonló homályos test, mint a' föld, de egy fénykörrel (*photosphaera*) van körülvéve, mely néha egyes helyeken elválk (hasad); és így azon helyeken a' nap homályos testét láthatni, mint valami foltokat. — A' homályos napfoltokon kívül vagynak a' napban különös világosságú foltok is, mellyeket napfáklyáknak szoktak nevezni, 's mellyeknek származását a' világosságnak a' fénykör egyes helyein történt öszvegyüléséből magyarázzák. Albert Fer.

NAPHTA 1) vitriolaether, 2) elszáló, fejer földolaj, szénóból és gyulóból álló, némelly mélységek és hegynemek repedéseiből, néha a' földből is foly, részint vízzel együtt. —j—a.

NAPIRÁNSZEGLET (*Parallax Solis*). Mi legyen az irányszeglet, 's különösen a' láthatári irányszeglet, már megmondottuk (l. IRÁNSZEGLET). A' napnak láthatárirányszegletét csak az 1761 és 1769 történt nevezetes elmenetelei a' Venusnak a' nap tányérja előtt esmertették meg velünk nagyobb pontossággal. Ugyan is, mivel a' földutja Veaus utját körülfogja, ennek néha köztünk 's a' nap közt kell elmennie; ezen elmenetel középtidejét a' föld középpontjára nézve fel lehet vetni, de vizsgálni csak a' földszinén lehet, 's a' láthatár-irányszegletre és a' két égi test távolságára vezet. Így a' napnak középláthatárirányszegletét 8,"50-nek találták. A' legközelebbi elmenetelek 1874 és 1882 fognak történni. Sok égvizsgálók iparkodtak már elébb is a' nap irányszegletét meghatározni; nyomozások következesei ezen táblában foglaltatnak:

Vizsgáló.	Napirányszeglet ő utána.
Ptolomaeus	2' 50"
Tycho de Brahe	3' 0"
Longomontan	2' 40"
Kepler	1' 0"
Hevel	0' 40"
Riccioli	— 18"

Vendelin	— 14"
Maraldi és Flamstead	— 10"
Prund és Bradley	— 9"—12"
De la Caille és Wargentín	— 10",25
Bianchini	14"

Albert Ferencz.

NAPIREND, bizonyos meghatározott szabályokon alapult schema a' hivatalos vagy magános dolgok folytatásában. Neveztetik az illy schema Regulamentumnak is, — francziáiul Reglement — mely a' dolog, vagy a' társaság természetéhez képest különbözőféle módon lehet kidolgozva. Hol constitutionalis országzás vagy, ott a' napirendnek is divatban kell lenni, melly az öszvegyült nemzeti képviselők tanácskozása módját meghatározza, hogy minden renddel menjen, és kiki tudja, mihez kelljen magát a' gyűlésnek tartania; egy szóval, napi rend jelenti a' munkálatok külső előre meghatározott rendszerét.

Kállay.

NAPKELET, I. KELET.

NAPKELTI CSÁSZÁRSÁG I. BYZANTIUM.

NAPKELETI LITERATURA, NAPKELETI NYELVEK. A' nyelveknek napkeleti 's nyugotiakra osztására azon vélemény nyújtott alkalmat, hogy minden nyelvek Noe bárkájából eredtek. A' Szemíták és Humiták' nyelvei keletiek, a' Japhetistákéi nyugotiak. A' tudósok igyekeztek, általános characteristicai különbség-jeleket közöttök felállítani, de mind ez ideig ezen határozások hiányosak, minthogy mindeddig nem esmerünk általánosan minden nyelveket. A' közéletben a' napkeleti nyelvek nevezete alatt az ásiái nyelveket értjük általjában, 's napkeleti literatura alatt főkép az indiait, chinait, persát, arabot, törököt, zsidót.

Sz. E.

NAPKEREKSZÁM, NAPKÖR, I. KERESZÁM.

NAPKÖZELEK ÉS NAPTÁVOLA (Perihelium és Aphelium). Valamint a' többi vándorcillagok, ugy a' föld is, egy ellipszisben forog a' nap körül, mellynek egyik gyújtópontját épen ezen nagy test foglalja el. Ebből az következik, hogy a' föld pályája nagytengelyének egyik végpontjában legközelebb áll a' naphoz, a' másikon pedig legtávolabbra esik tőle.

A. F.

NAPKÖZÉPI (Heliocentricus), a' csillagtudományban az, mi a' napnak középpontjára vitetik; mert ha a' vándorcillagok napkörüli mozgásainak egyes jelenségeit megakarjuk magyarázni, vagy előre jövendőlni, helyeket mindig a' nap középpontjához mérjük. Így határozzuk meg napközépi hosszát és szélességét valamely vándorcillagok. Ennek ellenébe áll a' földközépi, vagy is a' földközéppontjához való helyhatározás.

A. F.

NAPMÉRŐ CSŐ, egy eszköz, mellyel kisebb távolságokat könnyen és pontosan mérhetünk az égen; leginkább a' csillagok tetsző álmérőinek meghatározására használtatik. Alkotása különbözőféle lehet; legjobbakat Fraunhofer József készítette Benedikthayernben öntalálmánya szerint. A' budai csillagvizsgáló intézetben is találtatik egy a' legjobbakközül.

A. F.

NAPMUTATÓCSŐ lásd HELIOSCOP.

NAPOLI DI ROMANIA, vagy Nauplia, Peloponnesusnak fő erősege, egy keskeny félsziget keleti partján, a' naupliai tengeröböl mellett. Kikötője, melly mintegy 500 hajót fogadhat be, a' kereskedésnek kedvező. A' Velenceiek ezen helyet Vaubát módja szerint ugy megerősíték, hogy csak éhség által vehetni be. Külműveihez tartozik Palamidi, a' felső erősség, melly az alsó városnak ura, 's az alsó erősség, mellyen a' főbatteriák vagynak az öböl felé. A' szárazról való egyetlen hozzájuthatást, egy a' tengertől és kősziklaktól körülzárt utsza képi, mellyre Palamidi és az alsó város sánczainak és bástyáinak batteriái elhatnak. 1821-ki Oct. oltá a' naupliai kikötőt Bobolina hősné ön

hajóival elzárta, szárazról pedig Ypsilantis Demeter; hanem angol hajók a' helyet életszerekkel elláták. Ypsilanti tehát elhatározá Naupliát rohanással bevenni: kihihetetlen merészlet, Vontier és Justin kapitányok előbb a' kikötő hemenetelét próbálák elfoglalni, de a' végrehajtás percében ebben egy angol brick által, melly a' kikötőben állott, meggátoltattak. A' rohanás Dec. 16-ra határozottatott. Hydra és Spezzia inepélyesen felszentelt ostromlajtorjákat, 's 40 pattantyusgályát küldének. A' Hellenek a' megtámadásra, mint valamely vidám innepre, felczifrázkodának: urvacsorájával éltenek, azután táncz 's ének kezdődék. Bobolinának egy testvéröccse a' thessaliali Rhigas hymnusait éneklé, 's Kolokotroni ezt mondá palikarjaihoz: „Gyermekek, én vezérpálczámat azon magas falakon által fogom hajítani; 's ti azt elhosszátok!“ Reggel 2 órákor egy színlott megtámadást kezdé Palamidi erősség ellen, mig Niketas az alatt az alsó város sánczaiig előnyomult; de az ellenség a' görög táborban tett készüléteket észre vette, 's mindenütt felfegyverkezve állt. Minthogy a' szél lecsillapodása a' görög hajóseregnek ugyan azon időben teendő támadását gátlá, a' Görögök kénytelenek valának napköltekor azon keskeny uton visszavonulni; mindazáltal az ellenség minden batteriájának tüzelése között is elvívék magok sebeseiket 's holtjaitkat. Végre az éhség a' Törököket alkudozásra kinszerité; 1822. Jun. 18. általadák a' Görögöknek a' tenger felől lévő külmiviket, 's a' helyet elhagyni ígérék, ha 40 nap alatt oltalom nem érkezend. Ez által időt nyerének. Drama ali fő basa benyomult Moreába, 's Jul. 31 és Aug. 1. Naupliával öszveköttetésbe helyezteté mágát, midőn Niketas az ostrommal már felhagyott, a' külmiviket pedig katonákkal megrakta. Drama ali megverettetése után Nauplia szorosabban körülzárattott, mint előbb. A' kapudan basa, a' kikötő előtt állt görög hajós sereget nem üzheté el; az austriai és angol hajók még kevésbbé vihetének be életszereket; a' honnét oly nagy lön a' szükség, hogy Palamidi őrizetének tisztjei sok katonákkal együtt, az alsó városba lementek, hogy éhség miatt meg ne haljanak. Ezt a' Görögök megtudák, 's Palamidi megmászását még azon éjjel, melly setét és viharos volt, eltökélék. A' kapu nyitva álla, az egyes török katonák őrhelyeiket elhagyák: így loboga sz. András napján 1822 Dec. 1. Palamidi a' kereszt zászlója, és ezen erősség bevétele után 22 napra, Kolokotronis, mint Archistrategos, a' város áltadása feltételeit maga határozá el, mellynek 1822. Dec. 22 (1823. Jan. 3) a' Hellenek birtokába léptek. A' török őrizet, a' lakosokkal együtt, öszvesen 4000 ember, jószága nagyobb részét hátrahagyván, görög és angol hajókon Kisásiába vitetett. 300 darab ágyu és lövészert találtatott benne. A' többi zsákmány igen sok volt, de nagyobb részét Kolokotronis magának foglalá el. A' görög szabadság ezen bástyájának birtoka, a' görög nagyok féltékenységét és uralkodni vágyását ujra felgerjeszté. Eleinte győzött a' köz az egyesek czéljai felett. Az ideigleni alkotmány eltöröltetésé elhatározottatott, 's 1823 Apr. 30. Napoliban a' hellen nemzet első rendes gyűlése öszvejött. Mindazáltal az első középponti kormány Konduriotis György, mint a' törvényhozó osztály, 's Pietro mainai herczeg, mint a' végrehajtó osztály előlülője alatt, Tripolizzában tartá ülését, mert a' napolí di romaniai zsákmánynak elosztása felett viszálykodások támadtak, 's az ifju Kolokotronis, egy hozzája hú seregsapattal, azon helyet birtokában tartá. Végre sikerülé Maurokordatos és lord Byron befolyásának, a' daczos Kolokotronist engedésre bírni, 's a' többieknek követeléseit eligazitani, miután 1824 a' görög kormány Napolí di Romaniában fogott helyet. 1824 Oct. 8 nyitattott itt meg a' törvényhozó test harmadik ülése; Konduriotis előlülője maradt a' végrehajtó tanácsnak, 's Maurokordatos statustitoknokká neveztetett. De nem sokára Kolokotronis uralkodás-vágya a' polgárhábornt ismét feléleszté. Alá kelle ugyan magát (Dec.) a' kormánynak vetnie, 's (1825 Febr.) fogva vitetett Hydrába; de a' da-

czos Moreoták kieszközlék szabadon bocsáttatását (Maj 22), miután őt a' kormány fővezérré nevezé (Jun. 20) Ibrahim basa ellen, ki már egvénz Naupliáig előnyomult. Ibrahim, ezen vár malmainál (Jun. 25) megveretvén, visszavonulni kénytelenítették; mindazáltal Jul. 12, 14 és 20. megyőzé a' Görögöket Kolokotronis alatt. Napoli ismét a' pártgyűlölség széke lön. A' Sulioták, kik Palamidi birtokában voltak, Bustizzi várra tüzeltek (1826 Oct.) hol a' kormány vala, melly ülését Dec. 6. Aegina szigetére tette által. Öszvegyülekezett ugyan a' hellen congressus Maj. 19 ismét Naupliában, melly Trözenben (1827. Apr. 9) Capodistrias grófot hét esztendőre előlülőnek nevezé ki; de Palamidi őrizete felzendült hátra lévő zsoldjáért, 's az ideigleni kormány újra elhagyá (Aug. 28) Naupliát, hogy Aeginába menjen. Már készüle Ibrahim Nauplia elfoglalásához, midőn a' navarini tengeriütközet (Oct. 20) ezen tervet megsemmisité 's Görögországot megszabadítá.

—h—

NÁPOLY, Napoli, a' két Sicilia királyság fő és királyi lakóvárosa, a' Terra di Lavoron (a' szél 40° 50' 15" alatt), 357,000 lakossal az idegeneken kívül. A' hajdankor otiosa nevet ada neki; most, noha a' történet a' Nápolyiaknak mintegy 40 zendülését esmeri, fidelissima nevet visel. Fekvése, népsége, 's különbféle kincsei miatt a' világ legszébb városai közé tartozik. A' felséges tengerből szélén pompásan épülve, mellyből Capria és Ischia szigetek nem messze merész alakokban tűnnek fel, jobbról a' Vesuvtól őriztetve, balról a' Polisipp ágához simulva, az éleletbe soha bele nem fáradva, uszni látszik azon gazdag áldásokban, mellyeket az ég ezen boldog tartományra áraszt. Már a' régiek esmerék ezen táj varázsát, 's Parthenope (a' honnét a' város régi neve) syrenenek itt lévő templomáról és sirjáról regélének, de a' költemény és elnevezés, bizonyára csak ezen Eldorado szüz szépségének bájos kellemeire czéloz. A' mai nápolyi ember is kevély hazájára; földre esett égidarabnak nevezi azt, 's hazafiui lelkesedéssel kiált fel: „Nézd meg Nápolyt, azután halj meg!“ („*Vedi Napoli, e poi muori*“). 'S valóban nincs olly föld-rész, melly annyi elsőségekkel birna, mint ez. Levegője szelid, balzsamos és egészséges; a' nyár melegét, kivéven midőn a' sirocco fu, a' tenger hűse enyhíti, mellynek kék tükre a' szemet örökké magára vonja és vidítja, medre pedig mindennemű gazdag adományokat szolgáltat; a' mezők gabonával és szőlővel ékeskednek és virágóznak, melly a' bő gabona- és jó bortermesztés nagy kárára festői kigyózdásokban szilfákat és nemes gyümöcsfákat mutogat; a' nap élénk és szorgos; egy szóval, mindénütt élet és bőség, és a' délnek minden fényje és gazdagsága vagyron kifejtve, 350,000 ember pezsg a' város utzáin, mellyben a' lármás zaj se éjjel se nappal meg nem szünik. A' Toledo utza, minden utzák közt a' legnagyobb és legpompásabb, állandó vásárhoz hasonlít, mellynek zsibaján ugy kell keresztül nyomakodni, 's szüntelen őrizkedni, a' villámsebességű curricolik (egy lovas cabrioletok) által való eltipratástól. A' kikötőben, melly egyébiránt nem nagy, minden világrészek hajóji pezsgenek, 's a' kikötő, töltése, vagy a' molo, szüntelen tele van emberekkel, részint foglalatosságaik után járókkal, részint henyéve egy pulcinellasátor előtt, szemfényvesztő, énekes vagy improvisor körül öszvegyűttekkel. A' főbb ranguak, a' tenger hosszában elnyuló Sta-Lucia és Chiaja utzáokban laknak, 's ezekben, kivált estve, pompás kocsikon járkálnak; nevezetesen a' Chiaja utza gazdag fényes palotákkal, mellyek előtt egészen a' tenger mellett, villa reale, királyi kert, vonul el. De csak egyedül a' természet és a' jelen vidám élénksége a' multnak némelly emlékeivel együtt, teszi Nápolyt és körületét olly bájoslává; a' Florencziából és Romából jövő utazó, ki ott a' művészség csudáját, 's egy kevély hajdankornak még romjaiban is nagy emlékeit látá, itt szépség és művészség iránti érzésének csekély felgerjesztésére, de annál többszöri botránkoztatására talál. Ugy látszik, hogy itt a' természet buja ösztönét a' művészség stíljével

is közlé, 's azt elkorcsosodásra és tulságokra indítá. Ezt lehet nevezetesen az építésmesterségről mondani; a' Toledo utszában lévő finanzia-pületek kivül, nincs Nápolyban olyan, melly felesleg czifraságok és egyéb helytelen hozzátételek által, belőlről szintugy mint kívülről, korcs izlést ne árulna el, vagy ellenben kopaszága és egyformasága által, csekély fontosságának bélyegét ne viselné. Nem szerencsésebb a' képfaragás és festés; nagyobb kedvezést nyert a' hanga, mellyben mindenkor tuda Nápoly mivészeket előmutatni, de Paesiello halála óta (1816) egy sem lön nevezetessé. Az obeliskok és szökőkutak, Roma jeles ékességei, itt csak korcs utánózásban jelennek meg. Magok a' nyilvános felirások is, főkép a' spanyol időből valók, keleti dagállal vagynak szerkesztetve. Nápolyban azon 122 templom, mellyek közül építésre nézve egy sem kitünő, 130 kápolna és 149 klastrom közt, első helyet foglal sz. Januarius; vagy a' káptalan temploma. Pisano Nicolo rajza szerint építettett 1299; de góth formáját, a' mennyire lehete, iparkodának megváltoztatni. Az énekkar alatt lévő földalatti kápolnában ungszik a' szentnek holt teste; vére a' kincs pompás kápolnájában őriztetetik, mellyet Domenichino 4 oltárfestménye ékesit. Nápolyban legszebb templomnak il Gesu novo tartatik, legalább legjobb a' kupolyája, ez is meg van felesleg czifraságokkal rakva. A' S. Chiara gazdag apáczaklastrom temploma, inkább tánczteremhez mint templomhoz hasonlít. S.-Domenico nagy, S.-Eilippo Neri márvánnyal és festményekkel gazdag, S.-Paola maggiore, előoldalán Castor és Pollux hajdani templomának maradványit mutatja; S.-Apostolici csudálásra méltó. Nápolyban a' burkus követség oltalma alatt vagyon egy német evangelica gyülekezet is, melly most az ottani francia gyülekezettel egy testet képez. A' kápolna a' burkus követségi palotában vagyon. Említésre méltó még a' S.-Martino monostor melly egy hegyen S.-Elmo vár alatt fekszik, a' legfelségesebb kilátással bir, 's most az invalidusok lakása. Ezen monostor felett S.-Elmo vára fekszik, melly az egész városon uralkodik, 's ágyuival a' Lazzarinoknak (kik 60—70.000-en vagynak) minden nyughatatlan mozgásit lecsilapítja. Nápoly külső ellenség ellen is biztosítva vagyon, kivált a' tenger felől, mert keletről Castello nuovo emelkedik fel, nyugotról egy kősziklán Castello del' Uovo (tojás formájáról így neveztetve) nyulik a' tengerbe. A' paloták közt legjelesebb a' királyi vár; az előtte lévő tér Nápolynak fő ékessége. Egy másik királyi palota, Capo di Monte, nincs elvégezve, de sok festmények és egyéb mivészi darabok vagynak benne. Nápoly uralkodójának hajdani lakása, la Vicaria, most a' törvényszéknek, több hivataloknak és tömlőzőknek ad helyet. A' többi paloták közt említésre méltók Maddaloni, Francavilla, Gravina, Tarsio, melly utóbbinak jeles, nyilvános könyvtára vagyon. A' tudomány és mivészetre nézve legjelesebb gyűjteményekkel bir a' degli Studj épület; ennek alsó részét a' régi szobrok foglalják el, mellyek közül csupán a' farnesi Florát, farnesi Herculest, a' két Balbus lovagszobrait, a' Venus *καλλιπυρος*-t (aux belles fesses) és a' derék Aristidest nevezzük meg. A' második emeletben hetruriai edények jeles gyűjteménye, 's kép- és királyi könyvtár vagyon. Van tovább Nápolyban egyetem, csillagvizsgáló torony, királyi orvosi collegium, katonaoskola, tengeri katonák collegiuma. földmivelés-, kézmivések- és mivészetek academiája, egy collegium ifju Chinaiak és Japaniak számára, 2 jesuita collegium 'sat. valamint egy tudós társaság is. 60 jöltéví intézetek közt vagyon két kórház: degli Incurabili, hova mindennemű betegek felvétetnek, és della Sma. = Annunziata, melly igen gazdag, és leginkább talált gyermekeket 's törődelmes asszony személyeket fogad be és ápol; ezenkívül még 5 kórház vagyon, sok kegyes testvérségek és több conservatoriumok, melly utóbbiak egyideig a' hanga híres iskolái voltak egész Európára nézve. Az Albergo dei Poveri, egy kölcsönös oktatási iskolával 400 gyermek számára, a' legnagyobb illy nemű épületek közé tartozik. De nem a' komoly-

ság, hanem az öröm üté fel sátorát Nápolyban, 's éldelet' közzönséges jelszó A' henyé nép mindenütt talál mulatságot, pulcinellákat, hangát, narancsot, kukoriczakalácsot, 's egy kis helyet, hova letelepedjék 's magát ott kialudja, mert a' semmit sem tevés bája igen nagy. A' miveltebb rend számára vagyon négy színház, mellyek közül S.-Carlo 1816 leégett, de ismét pompásan felépítettett. Ezen kívül vagyon még a' Teatro nuovo, dé Fiorentini és S.-Carlino. Hangára és előadására nézve alig lehet őket középszerűeknek nevezni, de a' ballettek fényesek. Egy olasz városban sem olly lármásak a' nézők a' darab előadása alatt, de egyszersmind sehol sem olly csendesek és buzgók kedvelt felvonásoknál, mint itt. A' nemesség nagyobb részint gazdag és fénylő, a' polgárok között jólét uralkodik, 's a' legalsóbb néposztály egészen szűkölködő része, a' Lazzáronik, rendszerint olly mértékletesek, hogy az élelem olcsósága mellett, a' legcsekélyebb kereset vagy csupa alamizsna által is gond nélkül élhetik a' nappalt, még a' moloi divertimentire is tehetnek félre, 's ha egyéb hajlékok nincs, az éghajlat szelidségébe bízva, valamely palota kapuja vagy templom tornáca alatt az éjt eltöltethetik. A' mivházak és gyárok, a' lakosok számához képest csekélyek; a' mesteremberek kevés előlépéseket tettek. A' Nápolyban készült házi butorok idomtalanok. A' drágakőárosok, szabók, vargák külföldiek, a' legjobb vendéglők mailandiak, 's az egyetlen kölcsönöző könyvtár is, néhány évek előtt egy Francia kezében volt. A' kereskedés a' helyfekvéséhez képest nagyobb fokon állhatna. A' két Sicilia bankja egy milliom ducati (1 tall. 6 gar.) tőkepénzzel bír. — Asszonyszépség Nápolyban a' legnagyobb ritkaságokhoz tartozik, annál nemesebb 's izmosabb a' férjfiak alkotása, kivált érett korokban. Tudományos miveltségre nézve egészen vére a' Nápolyiak egyéb Olaszoknak utánok vadynak, noha sok jeles férjfiak nevével kérkedhetnek. A' 19-ik század tudosai közt is bír híres férjfiakkal, mint Piazzzi, Cuoco (az „1799-ki revolutio“ és a' „Viaggi di Platone in Italia“ szerkeztetője), S.-Giorgio herczeg (régiség nyomozó és költő), Ventignano herczeg szomorujátékköltő. Az ügyvédek (4000), kik Paglietti-nek azaz szalmakalapoknak neveztetnek, a' földbirtok nagy részét kezeikben tartják, annyi a' per és olly hosszan tartó. Egyébiránt a' nép charactere nem olly rossz, mint azt némelly utazók leirták. Általjában nagy jószívűség, hűség és követésre méltó mértékleteség uralkodik közte; 's minden indulatoskodás mellett is ritkán történik gyilkolás. Az erkölcstelenség itt nem nagyobb mint egyéb fővárosokban a' restséghez, éldelethez való hajlandóság mentességét és alapját a' délszak természetében találja. —h—

NÁPOLYI KIRÁLYSÁG I. SICILIA (KÉT) KIRÁLYSÁGA.

NAPÓRA. A' napnak mindennapi forgása az égen elejétől fogva leg-egyszerűbb módját adta az idő felosztásának, megjegyezvén a' testek árnyékának változásait. Ha feltesszük, hogy a' nap egyenlő sebességgel futja végig 24 óra alatt az egyenlítő, 's az egyenlítő lapjának középpontjába a' földtengelyéhez egyenlőközűen egy özöveket szurnánk, ennek az árnyéka a' napforgását követné, 's a' lapon az órákat megmutatná. Egy ezen gondolat szerint, illy mutatóval és órafelosztással készült, az egyenlítő lapjával egyenlőközűen helyzetetett, azaz a' láthatárral egy ezen hely geographiai szélességével egyenlő szegletet csináló lap, melynek délpontja azon hely délkörével megegyez, neveztetik: éjnap egyenlítő, avagy egyenlítő órának, mivel a' nap az éjnapelgyenlítő napokon az egyenlítőben végzi napkénti forgását. Ha egy ilyen egyenlítő-órát, melly a' napórák alapja, vizirányos órává, azaz olyanná akarjuk változtatni, mellynek lapja a' láthatárral egyenlőközű, a' mutatót a' lapon egy, a' sarkmagassággal (*Elevatio poli*) egyenlő szeglet-he kell hozni; az órafelosztást pedig az egyenlítőórához kell egyeztetni. A' többi napórák készítése, és használása is az egyenlítő órák theoriájából foly. Vannak függőleges —, keleti — nyugoti —, déli —

éjszaki — és sarki — órák, és hordozható órakarikák 's több olly készítmények. A' napórák theoriájáról lásd bővebben: Littrowtól „Gnomonik“; — Helfenzriedertől „Vollständige und ausführliche Anweisung, um Sonnenuhren nicht nur auf ebenen horizontalen und verticalen Flächen, sondern auch auf Mauern und Fenstern zu machen.“ (Augsburg 1700). Gnomon alatt értünk olly készítményt, melly által a' nap képe egy homályos helyen felfogathatik, és a' valódi délkor egy délvonalra esvén nem csak a' délet, hanem a' napnak déli magasságát is megmutatja. Igy készített Cassini egy bolognai templomban igen pontos déli vonatot. A' régi Romában Augustus császár alatt a' Marsmezőn egy obeliszk állt, mellynek dűledékei még ma is mutattatnak, 's melly Gnomon gyanánt használtatott. A' Gnomoni tudományak történeteit, az ős időkre nézve, előadja Martini az: „Abhandlungen von den Sonnenuhren der Alten durch Denkmale des Alterthums erläutert.“ (Leipzig 1778) czimű értekezésében. Sok Gnomonokat leir Lalande az ő Astronomiájában (2. kiadás Paris 1771). *Albert F.*

NAPPALI JEGYEK. A' kos, kettősök, oroszán, mérték, nyilas és vízöntő csillagképeknek astrologiai nevezetése. *A. F.*

NAPPALI VILÁG (világosság). Ámbár a' nap főforrása minden világosságnak, mégis a' nappali világ nem egy a' napvilággal, 's ezt attól jól meg kell különböztetni; mert ámbár a' nappali világ sem egyéb mint egyenes következése a' nap világának, de mivel minden világosság csak egyenes vonatokban terjed, a' napvilág más okvetések nélkül, soha a' nappali világot nem terjesztené el, hanem mindenütt setétnek kelleni lenni, hová a' nap nem süt; pedig a' nappali világ mindenütt egyformán van elterjedve, magán a' földfelületén is, ha felemelt tárgyak, arnyékok által, az elosztás egyenlőséget meg nem zavarják. Minden vizsgálataink oda mutatnak, hogy a' levegő okvető oka a' nappali világnak, melyet a' nap világa okoz (I. VILÁG). *Albert F.*

NAPRENDSZER. Az újabb csillagtan tanítja, hogy minden állócsillag nap, melly a' hasonlatosság törvénye szerint egy őt követő vándorok, és másodvándorok rendszerével bir; de szorosabb értelemben a' naprendszer alatt csak a' mi napunkat értjük, az ő vándoraival, holdjaival, és üstökösseivel, 's ily a' naprendszerhez tartoznak a' határozatlan számú üstököscsillagokon kívül: Merkur ☿, Venus ♀, Föld ♂,

holdjával ☾, Mars ♂, Vesta □, Juno †, Ceres ♄, Pallas △, Jupiter ♃, melly 4, Saturnus ♄, melly 7, és Uranus ♀, mely 6 holdtal bir. Mind ezen vándorok, valamint az üstökösök ellipszis idomu ívekben futnak a' nap körül, melly azoknak egyik gyújtópontját foglalván el, hathatós vonzó ereje által őket utjokban megtartja (I. VONZÁS), miglen a' másodvándorok, vagyis holdak, ő körültek is ellipszisekben forognak. Ezen kívül a' vándorok tengelyek körül is forognak, melly forgás, öszveköve a' tengelyeknek a' pálya lapjához bizonyos szegletű hajlásával, és ezen helyzetben való megmaradásával, bennünket azon lelket emelő gondolatra vezet, hogy ő benne is laknak érző teremtetések, a' mellyeknek hasznára ezen intézetek rendeltetve lenni látszanak, a' mit a' csillagtan előhaladásai. ugy Laplace-nak azon felfedezése, hogy a' Jupiter holdjai soha egyszerre meg nem setétülhetnek 's ily az ő vándorok mindig mégvan világositva, megerősíteni látszanak. Itt nincs helye minden egyes jelenségeit a' naprendszernek elészámlálai; tehát csak egynehány nevezetesebbek említetnek. Ide tartozik a' vándoroknak rendes elosztása az égtérén. Már a' négy újabb vándoroknak (Ceres, Vesta, Juno, Pallas) felfedezése előtt tudták, hogy a' többieknek a' naptól való távolsága a' progressio törvénye szerint nevezedik, melly progressiohan Mars és Jupiter között egy tag hibázott; az ezen épült vélemény, hogy ezen távolságban egy még fel nem fedezett vándor találtatik, ezen négy vándor felfedezésével, mellyek e' távolságban, csaknem egymás mellett,

forognak, megvalósult. — Más nevezetes környülállás, melly földünknek 's a' többi vándoroknak hasonlatosságára mutat, a' Jupiter nagy lapultságától 's a' sebes keringésnek befolyásától származik. Ezen lapultság minden vándornál kisebb vagy nagyobb mértékben találtatik. — Most már egy pállérozott ember sem kételkedik azon, hogy a' nap feje ezen rendszernek, és hogy e' körül forognak a' vándorok; tehát a' föld is; de sok idő kellett hozzá, míg a' tudományok világa azon előítéletek séjét fellegst elkergethette, mellyek a' földforgása ellen öszvetolakodtak. Ellenmondást talált KOPERNICUS (I. e.), ki ezt legelsőbben tanította. Gyűlölés, üldözés, sőt tömlöcöztetés is várta azokat, kik a' meggyőződés-től lelkesítettve ezen tudományt terjeszteni iparkodtak. Ki nem esmeri szerencsétlen sorsát GALILEINEK (I. e.), ki, mint 80 esztendő öreg, lánczokkal terhelve, az inquisitio tömlöczeiben sorvadott, 's a' kit kinszerítettek esküvéssel lemondani aról, a' miről tökéletesen meg volt győződve. — Sőt magok a' csillagászok között is találtattak olyanok, kik, előítéletektől elfogódva, az új tudomány ellen támadtak; maga Tycho de Brahe is, kit érdemeiért minden égvizsgálók az égig emelnek, meggyőződve lévén, hogy a' csillagok mozgását máskép helyesen nem lehet magyarázni, lehetetlennek vélvén azonban a' föld mozgását, 's ezen rendszert Ptolomaeus régi rendszerével (mellyben a' nap, a' hold, a' vándorok 's az égboltozat minden többi csillagokkal a' nyugvó föld körül mozognak) öszvekötni akarván, egy rendszert állított fel, mellyben, a' nyugvó föld körül a' hold és a' nap, e' körül pedig a' többi vándorok keringenek. De ezen rendszer, melly csupán a' szerző többi érdemei miatt tartatott meg, csak annak bizonyosága, hogy nagy lelkek sem mentek a' hibától, kivált ha bizonyos gondolatoktól nem távozhának el. — A' naprendszer mostani esmerete e' következő rövid táblában foglaltatik.

A' Csillagnak

Neve.	Ideje vagy tar- tása napköri forgásának (Revolutio.)	Ideje vagy tar- tása öntengelye köri forgásá- nak (Rotatio.)	Közép tá- volsága ge- ographiai mföldben.	testi fogla- latja; a' földé = 1.
	év nap óra min.	nap. óra min.	a' naptól.	
Nap . . .	— — —	25 12 —	— — —	1,300000
Mercurius . . .	— 87 23 —	1 — 1	8,000000	$\frac{4}{100}$
Venus . . .	— 224 17 —	— 23 21	15,000000	$\frac{85}{100}$
Föld . . .	1 — 5 48	— 23 56	20,800000	1
Mars . . .	1 321 17 —	1 — 39	31,500000	$\frac{18}{100}$
Vesta . . .	3 230 — —	esméretlen	48,900000	$\frac{4}{100000}$
Juno . . .	4 131 — —	esméretlen	53,800000	$\frac{5}{1000}$
Ceres . . .	4 220 — —	esméretlen	57,300000	$\frac{8}{1000}$
Pallas . . .	4 222 — —	esméretlen	57,300000	$\frac{17}{1000}$
Jupiter . . .	11 314 20 —	— 9 56	107,700000	1333 $\frac{1}{10}$
Saturnus . . .	29 166 20 —	— 10 16	197,400000	928 $\frac{5}{10}$
Uranus . . .	84 8 — —	esméretlen	397,100000	$75^{\frac{85}{100}}$

A' Földnek átmérője: = 1719 g. mértf.; felülete: 9,278,000 négszegü g. mértf.; — testi foglalata: 2,658,479,900 koczka g. mértf.; — pályájának nagy tengelye: 41,400,000 g. mértf.; — excentricitása 300,000 g. mértföldnyi.

Albert Ferencz.

NAPTÁBLÁK. Ámbár tudjuk, hogy a' föld mozog a' nyugvó nap körül, 's hogy a' napnak menetele csak látszó: mégis olyan felvetésekben, mellyek a' földnek ön pályájában való helyét illetik, a' nap meneteletét valódi gyanánt tekinteni, 's ezért a' napnak pályájában való helyzetével élni szoktunk; mellyek a' földétől 180° különböznek. — Az égvizsgálók továbbá mindent, a' mi a' nap mindenkori helyzetének meg tudására szolgálhat, különös könyvekbe szoktak szedni, 's épen ezen

könyvek neveztetnek Naptábláknak. A' legnevezetesebbek közülök e' következők: *De la Caille, Mayer Tobias és Zach-éi. Albert F.*

NAPTÁVOLA, I. NAPKÖZLE.

NAPTÉRITŐ ESZTENDŐ (*annus solstitialis*), azon időszak, melly alatt a' nap ugyan azon napállásponthoz visszatér. Ha t. i. a' napnak tetsző mozgását egyik napálláspontjára nézve tekintjük, p. o. a' nyárra, ugy egy Naptérítő esztendő alatt azon időt értjük, mellynek lefolytával a' nap ugyan oda visszatér. — Azon esztendő tehát igazán egy a' tropicus esztendővel (I. ESZTENDŐ) mi a' hosszát (tartását) illeti; és a' sidericus avagy csillag-napesztendőnél (I. ESZTENDŐ), épen anyival kisebb mint amaz. *Albert Ferencz.*

NAPTÉRITŐKÖRÖK, I. TÉRITŐKÖRÖK.

NAPTÉRITŐ PONTOK, I. TÉRITŐ PONTOK.

NAPTÉRITŐ PONTOK FÉLKÖRE, I. TÉRITŐ PONTOK FÉLKÖRÖK.

NAPUTJA, I. ECLIPTICA.

NARCISSUS, 1) a' mythologia szerint Cephissus folyók istene, és Liriope nympa (vagy egy ritkább állitmány szerint Lirioessa) fija. Tiresias a' jósló, csak ugy jövendölt neki hosszú életet, ha magát megegemerni nem tanulja. Az ifju Narcissus szép termete minden ifjak és nympák szívet meghódítja. Echo megemészte magát érte, 's csupa hanggá lön, midőn szerelme nem visszavonhatott. De ekkor Narcissus végső órája is elérkezett. A' vadászaton felhevülve egy forrásból inni akaráván, elsőben látá meg abban tulajdon alakját, 's most semmi sem képes a' szerencsétlen ifjut ezen forrástól eltávoztatni. Önnön maga iránti dühös indulatja megemészti őt és a' szánakozó istenek sárga levelű Narcissá változtatják. Igy szól a' rege, mellyet legbájlóbban Ovidius irt le „*Metamorphosis*“-ében (III. könyv. 339—510). Még a' későbbi időkben is mutaták Thespiæ mellett Boeotiában (egy olly tájékon, mellyen még most is sok narcissus nő) a' szerencsétlen forrást, mellyben N. elsőben látá meg magát. 2) L. MESSALINA. X.

NARCOTICUS, kábító, bódító. Több növény van, az idegrendszerre ugy ható, hogy annak érzése igen megváltozik reá. vagy meg is szűnik, a' tovább hatásra pedig nem lesz képes az idegrendszer viselkedni a' műszerre, 's az élet maga elrontatik. (Vö. MÉREG). A' növényekben a' kábító mérgező anyagok magán van tisztán 's előtűnőleg, vagy más csipős avagy fűszeres anyagokkal keverve, 's azoknak alája vetve. Innét a' kábító mérgező növények hatása sem egyképzű; némellyek egyenesen kábítva (rontva) hatnak, millyen p. o. a' bürök; mások előbb ingerelve dolgoznak a' vérrendszerre és agyra, utóbb csak, és nagyobb adagban bódítva, millyen a' mákony. A' kábító mérgek hatása különbéféle, a' mérge neme 's az adag mekkorasága szerint. Némellyek szédelést, szemhomályt okoznak, mások rázó mozdulatokat a' tagokon, mások akarattalan, erős nevetésre ingerlenek, mások düht szűlnek, mások csendes gyönyörbe rántanak, — de bénulás, lomhulás követi őket utóbb, 's az idegek elhalása is. Innét gyógyszer gyanánt is csak a' legnagyobb vigyázat mellett adathatnak. —j—a.

NARCISSUS. A' belnövetűek vagy egyszikések osztályába, az amarillosok rendjébe, Linné rendszereként pedig a' hathimesek, egyenlőkhöz tartozó növénynem, mellynek egyik faja: a' költői narcissus (N. poeticus Linn.) kedves tavaszi virág: levelei elég szélesek, felmeredtek és majd felmeredtek, szára kétellű. Virága fejr-, sárgás koronájú, jó illatu. Görögthonban, Langvedochban vadon terem. —j—a.

NARSES, egy herélt I Justinianus udvarában Konstantinápolban, kinek hazája esmeretlen. Talentoma által annyira behizelge magát a' császárnál, hogy ez kamarásává és csász. privát kincstármesterré tévé. 538 egy sereg vezére lön, mellynek a' csász. hadivezért Belizart Haliában a' Keletigóthok küzdeésében segíteni kellett volna. De azon egyenet-

lenségek, melyek csak hamar kiűtöttek ő és Belizarius közt, visszahivatását okozák. Azonban 552 viszont Italiába küldetett, hogy Totila góth elűnése után meggyógyítsa. Elfoglalá Romát miután Totilat megverte. Hasonló szerencsével győz meg Tejast, kit a' Góthok Totila helyébe választának királyokká, és 554 tavasszal Buccellinust, az Alemannok vezérét. Miután N. illy módon csaknem egész Italiából kiűzte a' keleti Góthokat és más barbarusokat, elnyeré ezen tartomány helytartóságát, melyet 15 évig viselt. Ezen idő alatt a' nyilvános kincstárt minden módon igyekezett meggazdagítani, mi által azonban elégedetlenséget gerjesztet a' tartományok lakosainál, kik panaszait Romából követek által II. Justinianus császár eleibe terjesztették. N. becstelentítő kifejezésekkel tétetett le helytartóságából, melyért ő úgy állt bosszút, hogy a' Longobardokat meghívá Italiába űtnei, a' mi 568 Alboin longobard király vezérlete alatt meg is történt. Muratori és más írók kételkedtek Narses részvételén a' Longobardok beűtésében. Letétele után Nápolyban tartózkodék és agg korában halt meg Romában 567.

NARUSZEVICZ (Ádám Szaniszló), költő 's történetíró, szül. 1733 régi familiából Lithvaniában; 1748 a' Jesuita szerzetbe lépett, 's Német-Francia-Olaszországokban utazása után, Varsóban, a' Jesuiták collegium nobilium-jánál felügyelő lett. E' szerzet eltöröltetése után, a' király, ki tudományos míveltségét esmerte, azzal bizá meg 1773, hogy mind azt, mi Lengyelorsz. első felosztása körül szerződési tekintetben történt, jegyzné fel. Munkája, mely nyomtatásban nem jelent meg, annyira megtetszett a' királynak, hogy őt egész Lengyelország historiajának kidolgozására szólítá fel. N. örömmel fogott a' munkához, 's olly historiát készített, melyhez hasonlót Lengyelországról soha senki nem írt, mely egyszersmind mivelte tacitusi stýlje miatt a' lengyel literatúrának egyik remekmive. — Mint költő, a' költészet különböző nemeiben tündeté ki magát. Idylljei leginkább magasztaltatnak. Egyéb munkái közé tartoznak: „Tacitus fordítása“ (1775) 4 köt. melyben az eredetinek lelkét helyesen fogá fel, 's a' stýl hatalmas rövidségét a' csudálatig szerencsésen utánzá; „Chodkiewicz Károly lithvaniai hadvezér életirása“ (Varsó 1805, 2 köt.); „Tauryka, vagy a' Tatár k historiaja“; 's több irományok. Hazája szerencsétlen sorsán való bánatában halt meg Varsóban, 1796, 's mint nemes ember szerető férjfi, mindenektől gyászoltatott.

—cs.

NASO, I. OVIDIUS.

NASSAU. A' Nassau ház bölcsője Laurenburg vára, a' Lahn mellett, az 1643 oltá ugy nevezett Holzapfel grófságban. Ezen nemzetség alapítójának nagy hihetőséggel Laurenburg Otto, I. Konrád Királynak testvére mondatik (a' 10 században). Ennek maradékai közül I. Walram, (1020) fiai által két ágnek lett alapítója. Az öregebb, II. Walram, tovább terjeszté a' Lauenburg ágat, mely több az 1131 épült Nassau várról nevezé magát; az ifjabb, Otto, Geldern örökösneét vevé nőül, 's a' Nassau-Geldern ágat alapítá, mely 1523 kihalt. A' nassauai örökös tartományokat 1255. a' gazdag II. Henrik fiai feloszták. Walram, az öregebb, a' déli, Otto, az ifjabb, az északi tartományokat vállalá el. Ezen két ág, a' walrami és ottoi, még most is virágzik. A) Walram fija Adolf 1292 német császárrá választatott, 's elveszté életét a' gellheimi ütközetben 1298. vetélkedő társa, Austriai Albrecht által. Utódjai több ágakra oszlának, melyek közül a' legifjabb végre 1605 II. Lajos személyében minden tartományokat egyesíté. Ennek fiai három ágat alapítának: a) Saarbrücköt, mely 1735 Saarbrück-Usingen (kihalt 1816) és Saarbrück-Saarbrück (kihalt 1797) kisebb ágakra oszlék; b) Idsteint, mely már 1721 kihalt; és c) Weilburgot, mely 1816 oltá a' walrami ág minden birtokait ismét egyesíté. A' walrami ág grófjai először 1688 és 1737 életek a' megújított, de már 1366 IV. Károlytól egy nassauai grófnak adott hercegi czimvel; azonban csak 1803 nyer-

hetének ülést és szavat a birodalmi gyűlésen a hercegek collegiumában. A francia revolutio által, Saarbrück grófságot és több birtokot a Rajna bal partján (20 nsz. mf. 53,000 lakossal) elvesztének. Ezért az 1803-kirecessus 36 nsz. mf. és 93,000 l. adatott kárpótlásul az Usingen ágnek. Nassau-Weilburg 8 nsz. mf. helyett, 19,000 lakossal, mit elveszte, 16 nsz. mf. kapott 37,000 lakossal. A rajnai szövetség is, mellynek alapítását 1806 segíték, nagyitá birtokjokat 31 nsz. mf. és 48 ezer lakossal, és a familia legidősbikének hercegi czimet adott. Az összes nassau birtokok, egyesült és feloszthatatlan fejedelmi hercezséggé nevezettek. 1815. Oct. 31. Burkusországgal tett esereegyezség által, a nassau herceg és fejedelem, megnyerék az ottoi ág csaknem minden tartományit, és Katzenelnbogen grófságot. A bécsi congressus-acta örökjúsokat is megerősíté Luxemburg nagyhercezségre, az ottoi ág kihalása után. A nassau herceg, a német szövetségben, Braunschweiggal a 13 helyet osztja meg. Teljes gyűlésben két szava van, és a 14 hely az övé. A mostani nassau hercezség, a burkus alsó rajnai tartománnyal, Stetten nagy hercezséggel és Frankfurtal határos; délről a Rajna folyja körül, melly Lahnsteinnál a hajózható Lahnt veszi fel. Az egész, csaknem 83 nsz. mf.ön 28 széket, 31 várost, 36 mezővárost, 816 falut és 348,000 lakost, ezek közt 3846 katonát, 185,461 evangelicust, 157,638 catholicust, 190 mennonitát és 5717 zsidót foglal magában. Az udvar, valamint a lakosok egy harmada, reformatus. De a reformatusok és lutheranusok 1817 „evangelica keresztény egyházzal” egyesíték magokat. Az inkább hegyes mint sík tartomány, mellyet Taunus erdős hegyeivel és regényes völgyeivel ékesít, igen termékeny. Legjobb borai teremnek Hochheimban, Rüdesheimban, Johannisbergen, St. Marcusbrunnben. WIESBADEN (l. e.), Niederselters, Geilnau, Fachingen, Ems, Langenschwalbach és Schlangenbad ásványos forrásai is híresek. A hercezség jövedelme 1.810.000 forint; statusadóssága 5 milliom forint; szövetségi serege 3,028 fő. Az uralkodó nassau herceg Wiesbadenben és a szép Biberich várban lakik; 1817 a szent szövetséghez állá, és országának 1814 és 1815 Sept. országrendi alkotmányt adott. 658 oskolakerületben a reallitanitókön kívül 828 tanító vagyon, 34,000 evangelicus, és 27,000 catholicus gyermek számára. Országgyetemévé, a hannoverai kormánnyal tett egyezség szerint, Göttinga választatott. Az usingi ágból még hercegnek vagynak életben.

—h—

NATURALISMUS. Értetik rendesen alatta valamely mesterség gyakorlása természeti tehetségeknél fogva, mellyekhez még studium, vagy bizonyos előre megtanult szabályok nem járultak. Így p. o. a karddal viaskodó, naturalista, ha nem tanulta még meg a viaskodás mesterséges szabályait. Minden mesterség, művészet és tudomány, a naturalismushan gyökerezett kezdetben, és a természeti tehetségek gyakorlásából formáltatott azután későbbben ki, reflexio útján a systema, melly bizonyos szabályokat foglal magában, még pedig összefüggő rendben. Vallásos értelemben értik a naturalismus alatt az isten esmeretéről való tudományt, melly tanítja, hogy a esupa természeti okoskodásnál fogva is eljuthatni az isten esmeretére, és azért kijelentésre nincs is szükség, mint a supernaturalisták állítják.

NATURELLE, bizonytalan értelmű kifejezés, mellyet néha a temperamentumra, néha a characterre használnak. Általjánosan kell érteni alatta az emberi természet tulajdonságait, a mint azok az ember testi műszeres alkatjából kifejlenek. Kállay.

NAUMACHIA, (naos hajó és μάχη küzdök) tengeri ütközet utánozása, avagy mesterséges tengeri csata volt, melly a Romaiaknál az innepélyes és nyilvános játékok egy nemét tevé. Caesar volt az első, ki a romai népnek egy illy tengeri küzdés nézőjátékát adá, mellyet a nép csak hamar szintolly indulatosan kedvelt, mint a többi nyilvános

játékokat. Mivel a' Circus Maximus, mellyben néha ezen tengeri ütköz-
zet tartatott, igen alkalmatlan volt reá: azért a' császárok alatt tulaj-
don helyek készítették e' végre, mellyek innét Naumachiának ('s ez a'
szó második jelentése) nevezettek. Ezen helyek, külső formájokra
nézve hasonlítottak az Amphitheatrumhoz. Eleinte, valamint ezek, fá-
ból építették. Azt mondják, Domitianus császár volt az első, ki egy
Naumachiát kőből építtetett. Egy Naumachiának, mellyet Augustus ál-
litata fel, 's mellybe több kisebb ladikokon kívül háromsoros evezőü 50
hajó fért be, hossza 1800, szélessége pedig 200 lábnyi volt. A' Nau-
machiák, valamint a' Circus Maximus is, ha Naumachia adatott benne,
földalatti csatornák által hirtelen megtöltettek vízzel, úgy hogy a' né-
zők szeme láttára egyszerre felemeltek benne a' szárazon feküdt hajó-
k. A' víz közönségesen a' Tiberisből (ezért állítottak a' naumachiák
gyakran annak közelében) de néha vízvezetésekből is eresztetett beléjük,
's szintolly sebesen elapadt, mint nevedekett. A' kik ezen Naumachiá-
ban küzdöttek, 's innét Naumachiarii nevet viseltek, gladiatorok, rab-
szolgák vagy a' legalsóbb osztályból való emberek, foglyok és halálra
ítéltetett vétkesek voltak. Rendeltetések meghalás volt, 's csak a' nép
vagy a' játék előlüljének kedvező felkiáltása menthető meg őket. Si-
ciliában Salerno mellett a' Griffone hegy tövében, egy kis tó ásatása alk-
almával, egy régi Naumachia nyomára véltek akadni. X.

NAUMBURG, a' Saale mellett, régi város (1200 h. és 9800 l.),
igen kellemes tájékon fekszik, nem messze az Unstrut Saaleba ömlésé-
től; most a' burkosszász hercegség merseburgi kormánykerületéhez
tartozik. Itt vagyon a' merseburgi és erfurti kormánykerületek tartomá-
nyi főtörvényszéke, a' kereskedői törvényszék, határpostahivatal. Meg-
nézésre méltó benne az 1028 körül építtetett káptalantemplom. La-
kosai gyármunkákkal foglalatokodnak, főképen posztó- és vászonsző-
véssel, szappanfőzéssel 'sat. és kereskedéssel. Némelly házak nevezet-
esen gyapjúkereskedést üznek. — A' veres bor, melly Naumburg vidékén
terem, részint kivitetik. —h—

NAUTICA, I. HAJÓZÁS MESTERSÉGE.

NAVARIN (Neocastro), erős kereskedő város, Morea délnyugo-
ti tengerpartján, éjszakra Modontól, 3000 lakossal. Ónavarin, a' régi
Pylos, Nestor királyi laka. Kikötője legtágasb Moreában, mivel több-
töbet befogadhat 1000 hajónál; ezért volt ott a' kereskedés olly virágzó.
Egy tágos öböl képi azt, mellynek bemenetelét Sphacteria szigete
(Sphagia) és éjszokról 's éjszakkéletről egy magas hegyláncz védi a'
megerősített ónavarini sziklával. Egyszerre csak két hajó mehet bele.
A' víz a' kikötőben még a' legnagyobb hadi hajóknak is elég mély, 's a'
horgony-fenek olly biztos, mint Plymouth, Cadix, Syracusa és Brest-
nél. A' város erőssége 4 bástyából és egy magas sziklán lévő felle-
g-várból áll. 1821 cephaloniai bajnok Tipaldo, Ypsilanti Demeter paran-
csa alatt, capitulatio mellett bevév Navarint. A' Kolokotroni részére
hajlott Moreoták pártütése volt az oka, hogy Navarin Maj. 23. 1825
egyezés mellett, Ibrahim basa, az egyiptomi alkirály fija kezére ke-
rült. Oct. 20. 1827 egy angol, francia és orosz hajóserg Codrington
angol admiral főparancsa alatt (a' Franciaák részéről admiral Rigny, az
oroszokéról gróf Heyden volt jelen) a' kikötőbe nyomulva megsemmisíté
az ugyan ott csatarendbe állitva volt sokkal erősebb török-egyiptomi ha-
jósereget, hogy Görögországnak békét eszközölhessen. Már a' régi idő-
ben is híres volt Navarin, egy nagy tengeri ütközetről 425 K. e. a' pe-
lponnesusi háboruban. Akkor az athenéi hajóserg Demosthenes vezér-
lése alatt szállt a' kikötőbe 's megsemmisíté az ottan volt erősebb spár-
tait. Sparta erre békeajánlatokat tön, de a' Messeniek és a' Heloták
megpróbálták a' spartai jármat nyakokról lerázni. X.

NAVARRA. A' navarraí királyság akkor álla fel, midőn nagy
Károly utódjai a' nyugot felé egész Ebroig kiterjedt monarchiát nem

voltak képesek megtartani. Ámbar 2 részből, felső Navarrából ugyanis a' Pyrenék déli oldalán, 's az éjszakin fekvő alsó Navarrából állott, mégis mind a' két rész egy király alatt volt, mignem aragoniai Ferdinánd 1512 felső Navarrát elfoglalta. Ezen időtől fogva a' navarrai királyok csak alsó Navarrát bírák. Midőn IV. Henrik Bourbon Antal 's Navarra öröklőnéjének fija, a' francia királyi székbe lépe, általa N. ismét Franciaországhoz kapcsoltatott, 's ezolta a' francia királyok Franciaország és Navarra királyjának nevezék magokat 1830-ig. Felső-Navarra (115 nsz. mf., 221,728 l.) még most is navarrai királyságnak neveztetik, noha a' spanyol monarchia tartománya. Fővárosa Pampluna (erősség, 14,000 lak.) az alkirály széke. A' Franciaországhoz tartozó alsó Navarra, a' revolutio előtt Bearnal együtt egy különös megyét tőn, 's most az alsó pyrenéi megyének egy része (147 nsz. mf. 400,000 l.) Pau és Bayonne városaival. Itt még a' bask nyelvet beszélk. (L. BASKOK).

Naxos, a' legrégebb időkben Dia és Strongyle, most Naxia, (Nachsia) legnagyobb (8 nsz. mf. 18,000 l.) a' Cyclad szigetek között az aegeumi tengeren. Vagyon rajta egy hasonló nevű város, 40 falu, egy vár, egy kikötő, 's széke egy görög és catholicus püspöknek. Rendkívüli termékenysége, 's a' Bachusról való költemény, kinek szentelve volt, a' régi világban híressé tették. Még most is láthatók Ariadne forrása mellett egy Bacchustemplom romjai. Bővefkedett gabonával, borral, melly a' legjobbak közé számláltatott egész Görögországban, nemes fagyümlösesökkel és márvánnyal, mellynek Ophaltes vagy Aphites név alatt esmeretes neme, gyakran használtatott. Ezen márvány a' levegőben megkeménykedik, 's századokig ellene áll a' feloldoztatásnak. M. termékenységének kimutatása végett, gyakran kis Sici-liának neveztetett. Lakosai ezen rendkívüli termékenységet Bacchusnak, mint a' sziget őristenének, tulajdoníták. Itt voltak Bacchusnak legjelesebb innepi, temploma, 's oltárjai. Itt vigasztalá a' Thesusztól elhagyatott ARIADNET (l. e.). Azt mondják, hogy a' sziget első lakóji Thraciusok voltak, kiket később a' Thessaliaiak Otus 's Ephialtes vezérlése alatt meghódoltattak. Mintán a' Thessaliaiak a' szigetet tartós szárazság miatt elhagyák, nem sokára a' trojai háboru után a' Cariusok, kiknek vezérjek Naxos nevet viselt, telepedtek itt le. Pisistratus e' szigetet atheniei felsőség alá veté. Naxos, Pisistratus halála után, szabadságát visszanyeré, 's rendkívül virágzó lön; de nem sokára őt is éré az archipelagusi szigetek nagyobb részének sorsa, hogy tudni illik persa hatalom alá került. Midőn azonban ezek Xerxes alatt a' tulajdonképi Görögországot meghódítani próbálák: a' Naxiusok használák ezen alkalmat, a' salamisi és plataei ütközetekben szabadságok megalapítására. A' mithridatesi háboru alatt a' Romaiak foglalák el e' szigetet. Azután Antonius triumvir a' Rhodusiak védelése alá veté, de ez alól ismét hamar kivoná magát, minthogy azok igen rosszul bántak vele. Igy Naxos szabad állapotban maradt egész Vespasianus idejéig, ki azt romai tartománnyá tevé. Ez a' keletromai császárság sorsát követé, 's annak megbukta után, mint az Archipelagus többi szigetei, török hatalom alá került. Most a' kapudán basa helytartóságához tartozik, kinek évenként tiz erszény adót fizet. A' nép, mint többnyire minden görög szigeten, fejét ön maga közül választja.

NAZARENUSOK-nak néha az első keresztények neveztettek ellenségeiktől, 's még most is vagynak keleti Ásiában illy nevű keresztény gyülekezetek. A' Nazarenusoknak már a' 2. század elején támadott felekezete Palaestinában azt hívé, hogy a' zsidó czerimoniai törvényt Jézus rendszabásával egyesíteni kell, 's Máténak egy zsidó evangéliumához tartá magát. Még tovább mentek az Ebioniták (szegények, szűkölködők) Moses törvényeinek megtartásában; e' mellett elveték Pál apostol leveleit, és kételkedtek Krisztus istenségéről, kit csak jeles

férjfinnak tartának. Ezeknek is, valamint a' Nazarenusoknak, kikkel hazájok és származások ideje közös, egy zsidó régi evangéliumjuk volt. Ezen két csekély felekezetet, úgy látszik, a' 4-dik században elenyészett. —h—

NAZARETH, városocska Galilaeában, 12 német mértföldnyire észak felé Jerusalemtől, egy hegyen fekszik, melynek szép tájékait az utazók még most is dicsérik. Jézus szülőjének lakhelye volt, kik Egyiptomból visszatértek után, oda visszamenének 's őt ott nevelék. A' honnét a' Zsidóktól gunyolódva Nazarethbelinek nevezett, minthogy ezen városocskának nem volt hirtelős különös miveltéséről. Bizonyítá ezt a' Nazarenusok butasága az ő tanításainak elfogadásában, úgy, hogy elég oka volt, tanítói hivatalra lépte után, ott tovább nem tartózkodni. —h—

NERUKADNEZAR, vagy Nabuchodonozor, babiloni király, Kr. e. 606—563 uralkodott. Fija volt Nabopalassarnak, ki (640—626) a' babiloni országot az assyriai fejedelemségtől ujra függetlenné tette. N. hódoltatásai által a' babiloni országot Asiának nyugoti határaiig terjeszté. Megveré az egyiptomi királyt Nechot Karchemischnél, elfoglalá 's elpusztítá Jerusálemet, Tyrust és Sidont. Az ásiái hódoltatók szokása szerint, kik a' meggyőzetett nyughatatlan néptörzsököt más vidékekre szállíták, számos Zsidókat telepíté le Babiloniában, kiknek ottani lakások babiloni fogság neve alatt esmeretes. A' mesés mondák szerint Lybián keresztül Africanak nyugoti partjáiig előnyomult. Babylon pompáját ő eszköztölte. Hogy hét esztendeig ökör volt légyen, úgy látszik, hogy nem annyira a' lycantropia betegségből (olly betegség, melyben az ember magát farkassá vagy más állattá változtatva gondolja) kell magyarázni, hanem, hogy az valamely keleti symbolicával öszveköttetésben áll. (V. ö. ASSYRIA ÉS BABYLON).

NECKER, Schwenningennél a' württembergi Schwarzwaldban ered, 5000 lépésre Donaueschingentől, a' dunaforrások egyikétől, magassága a' tenger feletti 2084 láb; az Ens terkolatjától fogva hajózható. A' mostani württembergi kormány, hajózhatóságát szélesítés, mélyítés és álmetszések által igen megjavítá. Murr, Kocher, Erz, Jaxt és Filz vizeit felveszi, meckelötte Manheimnál a' Rajnába ömlik. — A' neckarborok, a' Neckar-mosta vidékekből, könnyű, egészséges, és jó ízű borok. A' legjobb fajok teremnek Affenthalnál, Badennél, Durlachnál, Eyburgnál, Gretzingennél, Mündelsheimnál a' Neckar völgyében, Stuttgartnál, Sulzbergnél, Wangennél és Weinsbergnél; alkalmas és kevéssé magas tájokon, mészföldben, keletnek vagy délnek. —h—

NECKER (Jakab), francia országlár szül. 1734 Genfben holatyja a' német státustörvény tanítója volt, — mint kalmár legény korán bátyjához Vernethez 's később Thelusson pénzváltóhoz jött Parisba, kinek is társa lön. 12—15 év alatt felül mulá vagyonaival a' leggazdagabb pénzváltó házakat, melly mintegy 6 milliomra ment. Midőn a' keletindiai társaság (mellynek ő tagja vala) ügyeinek a' kormánynál vitelére őt választá, 1769 az indiai társaságról egy munkát adott ki, mellyben ő ezt védelmezé, 's azon szolgálatokat érinté, mellyeket e' társaság a' legbajosabb időszakokban az országnak tett volt. Ez neki sok részére hajlókát nyert, sőt magok az ő rendszerének ellenségei is becsülték talentumit. Lemondván ezután kereskedői foglalatosságáról, a' genfi köztársaság képviselője lett a' francia ulvárnál, 's ezen hivatalában megkedvelteté magát Choiseul herczeggel; hogy írói híraltal is magára vonja a' figyelmet „Eloge de Colbert“ czimű munkáját írta, melly 1773 a' francia Akademiától megkoronáztatott. Ezen munkája „Essai sur la législation et le commerce des grains“ 1775 mintegy husz kiadásokat nyert 's nagy figyelmet gerjesztett azon popularitássága által, mellyel abban a' finanziaitárgyakat eléadá. Pezay marquis által XVI. Lajosnak egy emlékirást nyújtott be, mellyben az ország segéd-

forrásait kellemes alakban fejtette ki. Ezen eszköz sietteté tervét elérését. 1776 Taboureau főellenőrnek mint királyi kincsigazgató adatot segédül, ki is 8 hónap után kénytelen volt hivatalát neki áltengedni, és Necker a' legbajosabb időpontban lett a' finanszok directora. Minthogy az utósó uralkodás alatt a' sok csalások miatt az ország' finansziája megromlott, — az Amerikai háborura pedig új költségek kellettek; új adók által pedig popularitását könnyen elveszthette volna: tehát javítások 's kölcsönök által akart segíteni. Minden újításai dorgáltattak; azonban védői is számosan voltak, főkép a' tudósok közt. 1781 kiadott „Compte rendu au roi“ munkájából 200,000 példány költ-el. — Most már Necker nagyravágyástól ösztönöztetve a' ministeriumba akart belépni. Protestans vallása miatt akadályok tétettek elebe; ő azt hitte hogy Franciaország nála nélkül el nem lehet, azért fenyegetődzött, hogy hivatalát odahagyja, 's nem kevéssé volt meglepre midőn az udvar kért elbocsáttatásába meggyezett 1781. Ő a' Schweiczba ment hol a' kopeti báró jószágát megvette 's „Administration des Finances“ munkáját kiadta, mellyből kevés nap alatt 80,000 példány költ-el. Ezen munkája, azokat, kik már Compte rendu munkájával sem voltak megelégedve, még inkább fellázította. Calonne országjár hibáji 's pazarlái még inkább nevelék Necker híret, ki 1787 Franciaországba visszatért 's Calonne ellen irt, ki őt a' pénztár hiánya okozójának vádolá, mely per következésében Necker számkivettettet. Midőn 1788 a' briennei támadások az udvart félelembe hozák, Necker, főellenőrnek visszahivatott, de a' nép szava által neki bátorodva csak azon feltétellel vállalá ezt fel, hogy az első országjárallal ne legyen kénytelen dolgozni. Azon véleményben, hogy ez által mindenenk uralkodik, a' királlyal azt hiteté-el, hogy hatalma nekededik, a' néppel pedig, hogy a' demorcatia nem messze van. Azon hivatalos jelentés, mellyet ő a' general statusok öszvehivattatása felett 1788 ki December 27 tett, azon első szikrának tekintethetik, melly a' már rég előre készült égő anyagot meggyujtá. Nem hihetni azonban, hogy Neckernek bizonyos terve lett volna; ő szüntelen több tervek közt habozott, és különösnek látszik valóban, hogy ő ki ösztönből 's balítéletből a' főrendeket megalázni igyekezett, nem kevésbé szított azon ideához, hogy a' királyon is uralkodjék. Irati több helyeiből kitetszik ezen határtalan uralkodásrai hajlandóság. 1789 azt vetették szemére, hogy ő az éhséget segítette, midőn alaptalan aggodalmakat támasztott, 's hogy ő a' 39 milliomból, mellyeken gabonát vásároltatott annak eladásából ismét 28 milliomot vett be, mellyekről számot nem adott. Julius II midőn az uralkodás kénytelen volt a' pártok ellen keményebb eszközökhez nyulni, Necker, ki ezeknek magát elhatározottan ellenek szegezte, főkép Breteuil báró befolyása által hivatalából elbocsáttatott, 's azon parancsolatot vette, hogy 24 óra alatt hagyja oda az országot, a' mit ő azonnal meg is tett. Alg tudódott ki azonban az ő elfayoztatása, midőn egész Paris miatta mintegy lángba borult. Erre következik a' Bastille ostroma, 's a' nép annyira dühösködék, hogy a' király kénytelen volt Neckert tüstént visszahivatni. Az ő Parisba visszatérte egy győzedelmi bejövethelz hasonlított. Első foglalatossága volt befolyása által a' zavarokat lecsendesíteni 's a' személy' és birtok' bátorságát visszaállítani. De az ő népelőtti kedve most már olly magas fokra emelkedett volt, mellyről annak szükségképen lefelé kelle szállnia. Mint finansz országjár kénytelen volt olly eszközöket javasolni, mellyek a' községnek nem tetszhetek, főkép pedig Mirabeau törekedett az ő megbuktatásán. Tekintete mind inkább csökkenvén, 1790 a' nemzeti gyűléstől elbocsáttatását kérte, 's ez azt egykedvűleg helyben is hagyta. Necker újra a' Schweiczba utazván, utjában a' néptől több méltatlanságot szenvedett 's kopeti jószágára érkeztekor szeretett feleségét is elvesztette. Bánatában ismét kedves foglalatosságához az iráshoz fogott, 's miután több munkákat irt volna, 1802 a' consuli hatalom ellen irt,

melly munka nagy figyelmet gerjesztett. Az ő írásmódja válogatott, de néha egyforma, 's erőltetett, jóllehet nem volt ő az igazi ékesesszólás hiányával. Meghalt Genfben 1804 April. 9., minden veszteségei után is nagy vagyont hagyva maga után. Leánya ama' híres ironé Staëlne asszonyság, még több hátrahagyott munkáit, 's emlékirásait is adá ki.

Sz. E.

NECROLOG, NECROLOGIA, görögből. Így neveztetnek azon jelentések, melyek meghalálozott személyek életéről, kik mint tudósok vagy az emberi társaság' nevezetesebb tagjai érdemeket szereztenek magoknak, tétetnek. Hlyen Németországban az Ilmenauban Voignál megjelenő „Neuer Nekrolog der Deutschen“ A' klastromokban azon Apátok jegyzékét nevezik így, kik jótétek és örökség-hagyások által emelék a' szerzet javát.

—cs.

NECROMANTIA (νεκρομαντεία és νεκρομαντεια) a' hajdan korban a' jövendőnek holtak megkérdezése által történt meghatározását jelenté, 's a' jóslásnak egyik neme volt. E' szokás, mint minden babonás szokások, keletről vagy a' távol éjszokról terjedtek. Példáit az ő testament. is találjuk, p. o. Sám. I. 1, 28, és Moses V. könyv. 18, 11, hol az, mint a' gonosz lélek míve, tiltatik. Az „Odysssea“ II. könyvéb. Homer, Ulysses által, Tiresias árnyékát a' pokloiból idézteti elő. De a' mód, mely által ez véghez vitetik, semmi babonást nem foglal magában, 's egyedül különös innepélyű áldozatban áll. Hellasban több ugy nevezett holtak jóshelye találtatott, melyeknek historiai eredeteket mély setétség fedi, 's az Orpheus pokolba meneteléről való regét is sokan nem egyénekn tartják, mint a' necromantia nemének. Azonban méltán lehet kételkedni, hogy e' sok görög hősekről használt kifejezés: az alvilágba száltak le, annyit tenne, mint: a' holtak jóshelyét kérdezzék meg. Mig Görögországban a' necromantia papok felügye-
lése alatt a' templomokban gyakoroltatott: Thessaliában, mint minden babona hazájában, azzal különös ψυχαγογοι (árnyékidézők) nevű személyek foglalatoskodtak. Borzasztók azon vérengzések, melyekre ezen gonoszok, babonás jövendöléseik által, a' buta népet csábíták. Gyakran emberek gyilkoltattak meg, 's csak azért, hogy lelkeiket előbb kérdehet-
nék meg, mintsem azok az alvilágba leszálnának. Mennyiben az elő-
idézett árnyak az idézőnek testi szemei elé állittattak, a' necromantiát σκιομαντεια- és ψυχομαντεια-nak azaz árnyak (σκιαι) vagy elvált lelkek (ψυχαι) jövendölésének is nevezték.

—cs.

NECTAR, balzsam illatu édes istenital, mely csak az Olympuson osztatott, 's halhatatlanságot adott. Ezenkívül a' tiszta mézből és édes borból készített ital is nectarnek neveztetett, valamint minden jeles, az érzékeket gyönyörködtető is nectarinak. Még most is nectar nevet visel egy édes görög bor, mely Scio szigetén terem, és asszu szőlőből készittetik.

X.

NEDVMÉRŐ, I. HYGROMETER.

NEGATIV, közönséges értelemben annyi, mint tagadó, a' nyelv-philosophiai felsőbb szokása szerint jelenti mind azt, a' mi semmi bizonyost nem határozván meg, minden más bizonyost vagy positivumot kizár magából. Így p. o.: ember, fekete, okos, elhatározott kitételek, positiv fogatok, melyeknek negativ fogatjok; nem ember, nem fekete, nem okos. Az illy negativ fogatok magokban semmit általánosán meg nem határoznak, egy nem ember lehet asztal, könyv 'sat., csak az ember positiv fogatját zárja ki magából; miből kitétszik, hogy az illy negativ előterjesztések valamely ellenkező positivumot vagy meghatározottat tesznek fel, a' mi nélkül negativumot nem is lehet gondolni. Tagadó ítéletek a' logicában azok, melyekben az mondatik ki, hogy az ítélet materiája, vagyis az előterjesztések, melyeknek irányai kimondatnak az ítéletben, az öntudatban nem egyesíthetők. Mások szerint tagadó ítéletek azok, melyeknek praedicatumok

negatív fogat, p. o. Kloris nem szép. A' mathesisben negatív és pozitív nagyságok azok, mellyek az indifferentia pontjának két ellenkező oldalához képest, egymásnak ellenébe tételnek. Minden lehetséges számok sorának indifferentens pontja a' zerus 0. Ha már valamely személynék activ vagy passiv adósságait számokban ki akarjuk jelenteni, amazok a' zerusnak egyik, emezek a' zerusnak másik oldalára esnek, 's amazok a' pozitív, emezek a' negatív nagyságot fogják jelenteni. *Kállay.*

NEGERR, egy emberfaj Afrika éjszak-nyugoti partjain és belsejében, melly közép természettel, tompára nyomott órral, fekete gyapjuhájjal, lapos koponyával, előre álló állkapczával, vastag kidülledt ajkakkal, 's fekete színnel jeleli ki magát. Meg kell tőlök különböztetni az Afrika éjszaki partjain lakó Maurokat vagy Szerecseneket, kik nem Negerek. Némelly természetvizsgálók a' Negereknek mind physicali organitatiojából, mind külsejéből, azt igyekeznek bebizonyítani, hogy ezek soha sem képesek a' mivelődés azon fokát elérni, mellyre kedvezőbb organisatioja nemzetek, p. o. a' celta népek eljutottak. A' Negerek áltajában érzéketlenek, igen ritkán sirnak, 's az erkölcsi fájdalom nálok mély hallgatás, a' physicali pedig lárma vagy ének által nyilatkozik. K' mellett bosszukivánók, 's csak mechanical munkákra látszanak alkalmasoknak. Egyáltalán minden déli nemzetek characterre, gyűlölete a' gerjedékenység és lomhaságnak. Ha a' Negerek védőji, a' jó indulatuság, vendégszeretés, gyermeki szeretet, és a' honhoz vonzódás néhány vonatait hozzák fel mellettek, elfelejtik, hogy ezen erények, mellyeknek egy része bizonyos állatfajoknál nagyobb mértékben találtatik, még koránt sem árulnak el felsőbb mivelődésre való alkalmatosságot. Ellenben több példák bizonyítják, hogy a' Negerek nem szükkölködnék lelki tehetség nélkül, 's csak azon körülmény, hogy a' neger nemzetek régolta kisebb 's nagyobb csapatokra oszolva, bizonyos határok nélkül éltek, 's hogy a' legdurvább despotismussal párosult esztelen balvélekedések által majdnem baromi állapotra voltak nyomatva, fejt meg az ó egyforma növényi életeket, mellybe legfeljebb az Arabok karavános utazásai, 's a' belső rabló háboruk hoznak néműleg mozgást. Kevés néptörzsökök tesznek csak ebből kivételt, csekély mivelődés által, 's ezek a' többiekkel rosszul bánnak. Teljes elvadásokat leginkább előmozdítá a' RAJZOLGAKERESKEDÉS (I. e. és WILBERFORCE), melly köztök a' háborut, csalárdságot, rablást szaporította. L. Sprengeltől: „Über den Ursprung des Negerhandels“ (Halle 1779) és Hüetöl „Vollständ. Darstell. aller Veränderungen des Negerklavenhandels“ (Gött. 1821). A' kis negerstatusok despotai szerkeztetésének hiányai, mellyekben a' királyok despotismusa még belső nyugalmat sem ad, már kezdetétől fogva megvoltak, 's nehezen volnának a' Negerek magokra hagyatva képesek egy türhető szerkezetet alapítani. Angliában ugyan már több évek előtt felállítottott egy afrikai társaság, mellynek célja a' Negerek mivelése (I. SIERRA LEONA), hanem ez mindedig csak igen kevésre ment. A' Negerek legékesebb szavu védője Grégoire püspök, ezen czimű iratában: „De la littérature des Nègres, ou recherches sur leurs facultés intellectuelles, leurs qualités morales“ etc. (Paris 1809 és 2. fordítás Tüb. és Berlin 1809). Csakhogy gyakran összekeveri a' szerecsén és neger népeket. A' Negerek legesmeretesebb népei: a' Mandingok, egy számos nép, melly a' tengerparttól, hihető egészen a' Gambia eredetéig elterjedt; a' Valofik vagy Qualofik, Gambia éjszaki részén Senegambiában; a' Dahomok, kik 1724 ota Whidah és Ardo a kis tartományokat is meghódították; a' Congoiak alsó Guineában, kikhez még az Angolaiak és Bengualiak is tartoznak; a' Carrouk felső Guineában, kik a' Fulahoktól elváltak, és a' Cap-Montetől egész Sierra Leonaig terjedő tartományt lakják; az Anziskok felső és alsó Aethiopiában, Congo keleti részén; a' Jaggak, kiket némellyek az Anziskokkal cserélnek

el, Abyssinia határától, a' Kafferek tartományáig; a' Gellák, kiknek nyelve egy szerezsen nyelvhez sem hasonló, 6 nemzetségeket képeznek eredeti birtokokban, Abyssinia és Ajár határain (egy részek 1537 óta a' keleti abyssiniai tartományokat bírja) a' Mambok és Zimbok Mono Emugiban; a' Mokaranjek, uralkodó törzsök Monomotapában, mellyből ezen birodalom császárai választatnak; a' Sarcolezek Galaában, Nigritia tartományában. A' Negerek ezen fölakhelyein kívül még Maroccoban, Bilédulgeridben, Ajan partjain, Tunisban, hol az Abuchefek alatt uralkodókká lettek (1200—1575) Madagascar nagyobb részén, több keletindiai, és déltengeri szigeteken, hol úgy látszik ők a' legrégebb lakosok, találkozik ezen népek maradványa és ága. Amerikában sokan közülök, kiknek sikerült, magokat szabadságba helyezni, vad és független állapotban, hol a' lakatlan hegyek és erdők megengedik, kis háborut viselnek a' szomszéd civilisatioval. Ellenben HAITIBAN (l. e.) a' külföldiekkel 's benszületett fejérékkel és magok közt viselt hosszas háboru után virágzó köztársaságot állítottak fel.

X.

NEGROPONTE, olly név, mellyet a' Velenceiek az Euripotól származó Egripoból csináltak; a' régi Euboea, előbb török helytartóság Rumeli tartományban, most Görögország egészítő része, legnagyobb szigete a' görög Archipelagusnak (76 nsz. mf. 60,000 l. kik közt 45,000 Görög) Negropont fővárosánál (hajdan Chalcis) olly csekély viz választja a' száraztól, hogy ezen város és az Euripus nevű tengerszorosban lévő torony közt egy felvonó hid van, melly a' hajók áteresztésévégett felhuzatik; a' tornyot 5 bolthajtásu köhid kapcsolja össze Livadia partjaival. A' főváros előbb 16,000 l. számlált; kikötőjében annak előtte a' török gálya hajóserege feküdt. Euboeat egész hosszában egy hegyláncz hasítja, melly a' thessaliai hegység ága. A' déli csucson Athenével átellenest, Carysto fontos erőssége fekszik. Ez az ut torkolatjánál fekvén, helyezete által nem csak az egész szigeten, hanem az attikai birtokon is uralkodik. Ezért igyekeztek a' Görögök azt 1822 óta több ízben ostrommal bevenni. Euboea hajdan szürke márványjáról és egy növényről volt híres, mellynek szálai megéghetetlen szövetet adának, most pamutot, bort, gabonát 'sat. természet. 1821 felemelé e' sziget a' függetlenség zászlóját a' szép Modena Maurogenia felszólítására. Ezen szüz egy hercegi familiából származék, melly hajdan Euboeában adománybirtokos volt. Midőn utolsó fejdelmi őse Carysto városát elveszté, a' Kapu szolgálatjába lépett. Utódjai dragomanok levének. Az utolsó, Istvánt, a' szultán megfojtatá; leánya Mycone kis szigetére menekédék, hol Görögország ügyéért 2 hajót fegyverze fel, mellyeknek vezérei az euripusi (tengerszoros Boeotia és Euboea közt) népeknek a' szabadság fegyverét vívék meg Maurogenia egy szabad Hellennek, a' Törökök meggyőzőjének jutalmul ígéré kezét. Negroponton 72 falu ragadt fegyvert. A' Törökök Negropont és Carystos erős városaiba vonultak, mellyek azolta a' Görögöktől szorosan bekerítetttek, de a' török hajóserge és keresztény hajók által élelemmel elláttattak, 's néhányszor a' Livadiába üttött török seregek által az ostrom alól fel is szabadítottak. Carystos egyszeri ostromlata alkalmával (Mart. 1822) a' hőselkü Jatranis-IIIés, Mauro Michalis fija, önkényesen szentelé magát halálra, hogy a' Törökök fogságába ne kerüljön. A' három szövetséges hatalom elintézvén Görögország ügyét, Negropontból is kitakarodtak a' Törökök.

X.

NÉGYES SZÖVETSÉG. Legelső köttetett Hágában 1666 October 28. napján a' hollandiai szövetséges tartományok, Dania, a' brandenburgi választófejedelem és a' braunschweig-luneburgi herceg között; de sokkal fontosabb volt ennél a' londoni négyes szövetség Spanyolország ellen; mellyet 1718 Aug. 2. Franciaország, Anglia, Austria 's Hollandia kötöttek egymásközt. Célja volt ezen négyes szövetségnek, Spanyol-

országot arra kényszeríteni, hogy esmerje meg az utrechti békeséget, és Sabaudiát birja reá, hogy Siciiliát engedje át Austriának, 's a' helyett Sardiániával elégedjék meg. A' sabaudiai herczeg el is fogadta az ajánlást, 's maga is hozzá állott a' szövetséghez, de Spanyolország attól vonakodott, 's ugyan azért Anglia- és Franciaország V. Filepnek hadat izentek, 's szerencsésen folyván a' háboru, kénytelen volt V. Filep engedni, Alberoni ministert letette hivatalából, 's maga is hozzá állt a' szövetséghez 1720 Febr. 17. Hasonló négyes szövetséget formáltak 1814 Martius első napján Anglia, Burkus- és Muszkaország 's Austria Chaumontban, olly czélból, hogy Napoleon kiterjedt birodalmát megrontsák, 's Europa függetlenségét helyre állítsák, a' mit szerencsésen véghez vivén, Franciaországot régi határai közé szorították, melly szövetség azután a' bécsi és aacheni congressusoknak, valamint a' szentszövetségnek is alapjául szolgált.

Kállay.

NÉGYSZEG, négy egyenlő oldalból 's négy egyenes szegletből vagy on formálva: A' négyszeg magassága, széle, hossza egyforma; minden négyszegek hasonlók egymáshoz, mathematicai értelemben is, 's a' négyszeg két általellenben lévő szegletein keresztül vont diagonalis, ezt két egyenlő háromszegre osztja. Tökéletes rendességéért a' négyszeg felsőbbséget nyere mind a' mathesisben mind pedig alkalmaztatásában, főkép a' térségek kiszámolásánál. — A' négyszegek terménnyisége kiszámításából 's a' négyszeg természetéből következik, hogy csak egyik oldalát kell önmagával sokszorozni, terménnyisége kitalálása végett. A' hönnet tehát: valamely számot négy szegre emelünk, ha azt magával sokszorozzuk; vagy megfordítva, ha ezen számot a' productumból tulajdon formula szerint kifejtjük, a' négyszeg gyökerét huzzuk vagy találjuk ki. A' négyszeg formája, alapja egy tactualai állásnak melly *quarrénak* neveztetik, 's mellyben hajdan gyakran menedéket keresének, ha gyalogság nyílt tájakon, oltalom nélkül, minden oldalról látá magát lovasságtól fenyegetve. Volt olly idő, midőn a' gyakorló helyeken ezen állással igen sokat fáradtak, miglen komolyabb tapasztalások által meggyőződtek arról, hogy a' most szokásban lévő, ugy nevezett teljes négyszegek, vagy sűrű rendek, a' lovasságnak inkább ellent állottak, könnyebb mozgásuak, 's minden módon célirányosabbak valának, noha az ágyuk tüzenek jobban ki voltak tetetve mint a' tulajdonképi régi négyszeg. — Electricai négyszegnek neveztetik egy, üvegből, gyántából 's egyéb electricai állományból készült vékony tábla érczel befedve, de ugy hogy szélén két hüvelyknyi térség üresen marad. Ezen electricai táblákat legelőször D. Beris használá 1747 Angliában. Bűbájos négyszegnek egy mesterséges játék neveztetik, melly abban áll, hogy egy sakkjáték szerint elosztott négyszeg osztályai a' természeti számszámrend számjaival, vagy valamely arithmetical progressioval ugy töltenek be, hogy a' horizontalis 's függőleges sorok, vagy még a' diagonalisok is egyenlő summákat adjanak, p. o.

1	15	14	4
12	6	7	9
8	10	11	5
13	3	2	16

Euler, Kircher, Franklin, Mollweide vizsgálatokat tettek felette. Indiában, hihetően hazájában ezen számvetői játéknak, a' négyszegeket talisman gyanánt tartják.

—h—

NEHEMIAH, előkelő és kegyes hebraeus, ki a' fogságban születék, de Artaxerxes Longimanustól pohárnokká nevezteték. Befolyását szerencsésen honosinak javára fordítá, kiknek jóltevője lön. Kérésére, mint helytartó, Jerusálemba küldeték, olly megbizással, hogy e' város kapujit 's falait ismét felépítesse, sok nehézséggel küzde, mig e' czélt elér-

heté; mert az alsó néposztályok nagyon szegények voltak, 's mivel a' Moabiták és Ammoniták mindig ellenkeztek vele. Azután a' város meg-népesítéséről, fényre emeléséről 's jó intézetekről gondoskodott. A' zsidó liturgiát ő alapította meg Esdrával együtt; ő alattok gyűjtettek össze a' szent könyvek. Mind ezekről maga N. irt tudósítást egy könyvben, mely a' zsidó canonhoz számítaték, 's melyet az Esdra könyvében foglaltatott elbeszélés folytatásának tekinthetni. 49 évnyi időközről szól. X.

NEHEZSÉG, a' testeknek a' föld középpontja felé való törekvése. A' nehézségnél fogva minden test a' föld közepére vágy hullani, a' neki ellentálló testre nyomást (súlyt) tesz, 's a' magasra csak erőszakkal vitethető. — A' nehézségtől, mint ható októl, megkülönböztessék az önsúly (gravitas absoluta), az azon nyomást jelentő, mellyel valamely test az alapzatára hat, melly az anyaggal együtt nő, fogy 's a' mértéksúly által határoztatik meg. Hasonsúly (viszonsúly, gravitas specifica) az, melly az önsúly viszonyát fejezi ki, a' tömeg kiterjedéséhez képest. A' testek viszonsúlyát a' vízéhez szokás hasonlítani. A' viszonsúly, hasonló tömegeknél fordult viszonyban van a' kiterüléssel; egyenletlen tömegeknél pedig a' hasonsúly viszonya össze van téve a' súly egyenes 's a' térek fordult viszonyából. Az areometer segítségével megtudhatni a' folyótestek hasonsúlyát is. Barnabit Paulus Frisi irt: „*De gravitate universalis corporum libri tres*“ Majland 1763, 4.) Ezen erő természetéről metaphysicus (természettul) vizsgálódat foglal magában „*Erklärung der Ursache der Schwere*“ angolból fordított munkája Kästnernek (Hamburg 1748). Az egész tudomány jelesen van összeírva Gehler: „*Physical Wörterbuch*“jában 5 köt. —j—a.

NEITH, Neitha, az egyiptomi ifjabb istenségek egyike, kinek tisztelete Saisban (Alsó-Egyiptomban) virágzott, ugy tekintetvén, mint ennek alapítónja és védiaténneje. Plato őt Timaeusban a' Görögök Athaenejének nevezi. Mondatik, hogy egy saisi gyarmat vitte Neithet Athenébe. Ugy látszik későbbben Isissel egyítettet. Saisi pompás templomán, melly az ő innepén minden évben kivilágítottat, e' híres felirat állt: „En vagyok minden, a' mi volt, van és leend, egy halandó sem takará fel az én fátyolomat. A' nap az én gyermekem volt.“

NELSON (Horatio), lord, viscount, Angolhon legvittezebb és szerencsésebb tengerihóseinek egyike, Nelson Edmund pap ötödik fija, szül. Sept. 29. 1758. Az oskolából 12-ik évében hajóra ment Sukling nevű nagybátyjához; ki egy 64 álgys lineahajó kapitánya volt. Ezen kedvelé meg N. a' tengeri életet. Majd egy nyugotindia menő hajó kapitányjához adá őt nagybátyja, melly első tengeri útjáról N. 1772 tért vissza némelly esmerettel gazdagodottan. Sukling viszont magához vette. Az 1773-iki földszarki expeditio készületei annyira hatottak N. tüzes lelkére, hogy Lutwidge kapitánynál egész befolyását használva, annak cockswain-e (mellék hajó-kormányosa) lön. Viszajöttével Farmer kapitánynál szerze neki szolgálatot nagybátyja, ki Hughes Edw. Keletindia menő hajóseregnél volt egy hajó kormányosa. Romlott egészsége visszahajtá 1776. A' hadnagysági vizgát 1777 állá ki 's a' 32 álgys Lowestoffen mindjárt második hadnagynak teteték. Jamaica előtt száguldott, 's egy Amerikai hajót elfoglaltak, hol ő igen kitünteté magát. 1778 sir Peter Parker, mint harmadik hadnagyot vette ön zászlóshajójára 's rövid idő mulva első hadnaggyá tette. Egy év lefolyta előtt egy fegyveres brigget ada neki, mellyel a' Honduras-öböl és a' Mosquito-part védelmezése végett száguldozott. 1779-ben postakapitány lön 's nem sokára a' Hinchinbroke vezérlését nyere el. A' délamerikai spanyol gyarmatok ellen Jamaicából 1780 kinent törekvény (expeditio) ada első alkalmat hadi bátorsága kimutatására; de a' sárga láz elragadandá, ha Jamaica-ba vissza nem hivaték, hol a' 44 álgys Janus adaték neki. Romlott egészsége Angolhonba kinszerité vissza. Télen 1781 az északi tengeren bolygott, tavasszal Quebec alá hajózott, nyáron Boston előtt

keringe; tölre Newyorkhoz rendelték. Az 1783-iki békéig semmi nevezetes nem történt vele. Martiusban 1784 egy fregata vezetőjére hívték meg, a' széalalatti szigetekhez ment, a' hajózási actát szigorun hozá divatba, mi miatt perbe idézték, de a' kárpótlás alól felmenték. 1787-ben elvett egy nyugotindiai özvegyet, Angolhonba tért, 's magányosan élt, mig az 1793-ki háboru sikra hívá. A' 64 ályus Norfolkot nyerte meg. Ekkor egy barátja fijának, kit magával vitt, ezt monda lelkét tükrözve: „Három dolog legyen mindig előtted; először: minden parancsolatnak vakon engedelmeskedjél, a' nélkül, hogy czélirányosságáról önvéleményű lenni akarnál; másodsor: ellenségednek nezd mind, ki rosszul beszél királyodról; harmadsor: minden Francziát úgy gyűlölj, mint a' ördögöt.“ A' középtengerbe hajóztatá Hood lord parancsa alatt, ki 1793-ki Augban Nápolba küldé megbízásokkal sir W. Hamiltonhoz. Itt köté ezzel 's annak hitvesével a' hírének utóbb olly ártalmas barátságot. Corsicába ment, Bastia és Calvi bevételében munkás volt, ez utolsó helynél egyik szemét elveszté. Hood visszatért után Hotham lord alatt szolgált tovább a' Középtengeren, egy fregata csapat vezére lön, érdemei tengeri ezredessé tévék. Sir John Jervis vezérré lévén, ő commodorra tétetek 's a' 74 ályus Captain parancsnokává lett. A' szent vinczefoki csatában (Febr. 14. 1797) igen vitéz volt, egy 64 és egy 112 ályus hajót foglalt el. Contreadmiral lön. A' portoferrajoi őrizetet elvitte, 's a' Cadix előtti belső zárócsapat vezére lön. Hire jövé, hogy a' veracruzai öbölben egy igen gazdag spanyol hajó van: Juliusban 1797 annak elfoglalására küldetek 3 linea hajóval 's néhány fregattal, de a' Spanyolok jól vigyázzván, a' szándék nem sült el. N. lövést kapott jobb karjába, melyet le kelle vágni. Sebét gyógyítandó Angolhonba tért, hol jutalmul 1000 font évbért nyere. Jövé Decemberben Vanguardon kelle lobogóját kitüznie, 's a' középtengerre mennie, hol Toulon őrzése bizaték reá, melynek öblében az egyiptomi expeditio készitetek. Egy szélvész elülvén helyéről, a' franczia flotta kiszállt. Jan. 8. találkozek vele Trowbridge kapitány lord St. Vincenttől küldve 8 lineahajó segítséggel, azon parancsolatot hozó, keresse fel a' franczia flottát, 's támadja meg. Egyiptomba ment, hol a' franczia hajósság nem érkezék meg; visszatért Siciliába, itt megtudta, hogy az ellenséges hajósság bizonyosan Egyiptomba ment, ezért gyorsan megfordult, Abukirnél (i. e.) találkozek a' frank hajó-erővel, 's ezt megtöré. Jutalma nagy lön. A' két ház köszönetet tön neki, pair-ré emeltetek Nilusi Nelson báró czim alatt; 2000 font évpénzt nyere. A' török császártól gyémánt aigrettet és egy drága mentét kapott, Pál császártól annak gyémántha fogott képét, egy arany selenczét 's tulajdon kezével irt levelét; a' nápolyi királytól sok gazdag ajándékot. Nápolyban inepiesen fogadtaték 's az udvar Frankhon ellen nyilatkozek, — szerencsétlenségére, mert Siciliába kelle futnia a' frank fegyverek elől. A' parthenopei köztársaság felállitván, N. egyre nyugtalankodott; Jun. 24. 1799 a' nápolyi öbölben megjelent, a' Foote-kötötte fegyverszűnést elrontá, az erősségeket elfoglalá, 's némelly Nápolyit kivégeztete — Hamiltonné kormányja alatt állva — mint a' királytól elpártoltat. Nov. 1800 Yarmouthba érkezett meg Némethonon által. 1801 elején a' kék lobogó admirálja lön, 's nem sokára a' töle elfoglalt 112 ályus San Josefen lengett az övé. — Az éjszaki tengeri frigyét elreutandó, hajósságot küldé az angol cabinet, Parker alatt, az éjszaki tengerre. N. mint alvezér volt jelen, lobogója a' 98 ályus Sz. Györgyön. Kopenhágánál N. tön támadást 13 lineahajóval és több fregattal. Nagy volt a' dán vitézség, de 5 óra mulva a' dán hajósság egész rende megvereték, 2 angol hajó is megtört, 's többeket fenyegete azon sors. Béke lön; Nelson viscontá emeltetek. A' frank átszálitás ellen egy hajócsapat vezére lön, megtámadá (Aug. 16. 1801) a' boulognei frank hajókat, de nem boldogult. Az amiensi béke nyugalmat ada neki. Az új háboruban a' Közép-

tengeren parancsolt, a' touloni hajósságot szemügyelte. 1805-ben észre nem véve kiment a' frank admiral Toulonból, Cadixnál a' Spanyolok hajóival egyesült, 's Nyugotíndiába vitorlázott. N. utána ment, de a' vizszatértet nem lelé. Angolhonban meghallá, hogy az ellenséges hajósság csekély harc után Calder admirallal, viszont Cadix alá ment. Szeptemberben N. vette ált a' fővezetést; Oct. 19. kiment a' frank-spanyol hajósság a' kikötőből, 33 lineahajónyi; 20-dikán Gibraltar alatt elevezett, N. 27 lineahajóval ment utána 's Trafalgar foknál lövésnyire megközelíté 21-kén. Az új idők legnagyobb tengeri csatája vivatek itt ki; N. győzött. Midőn a' csata majdnem elvult döntre, egy puskagolyó találta N. t válban, azon hajó árbockosarából, mellyel az angol admiral hajó vivott; a' golyó a' tüdőn általment, 's megzuzá a' gerinczet. Nyugodtan hallá N. hogy neki meg kell halnia; kérdezősködött a' csata mibenlétéről, 's mosolygott, hallván, hogy már 12 ellenséges hajó oda van. Teate szeszben vitették haza, l' Orient árbockzából (Abukirnál nyerte) készült koporsóban temették el sz. Pál templomában. Életét legbővebben leirá Clarke; jelesen Rob. Southey (London 1813. 2.köt. 12), legújban Harrison, Charnok és White, kik németre is lefordítottak. 55.

NEM. A' műszeres lények (l. MŰSZERESEK), t. i. a' növények és állatok szaporodása, nemződése, két különböző erő által történik, a' him és nő erő által, és ezen kétféle erőn alapul a' nem képzetele, ideája. Himnemű tehát azon műszeres lény, melly a' hasonló lény nemzésére himerővel dolgozik, nőnemű, ha nőerővel. Ezen két erőt olly ellentétben gondolhatni egymás iránt, mint a' tevő és tagadó villanyosságot, az irany vagy magnes éjszaki és déli sarkát, mint a' chemicusok ellensarkaló testerejét. A' két első egymásra hatván erőgyen születik, a' testelemeknél új test, a' műszereknél kielégedés és új lény. Az új lény csirája a' nő lényekben van, az életre ébresztés a' himeké. Mindenik nemerő (nőmerő) anyaghoz van t. i. csatolva, 's az ép nő és him test, kifejlődése után, bővelkedik illy anyaggal. A' nő nemanyag (lény-csira) az alsóbb műszereokban némelly kifejlésre is juthat a' himerő hozzájárulása nélkül, p. o. nöstény halak kifejlődött tojásokat tojnak, 's a' him a' tojás alkalmával termékenyíti meg őket. A' kifejlődtebb állatoknál a' himerőnek szorosabb súlygyenre kell a' nőerővel jutnia, a' himanyagnak (magnak) a' nőanyagra (csirára, ébrényre) kell hatnia, hogy az új lénynek élet adassék, melly első kifejlődését anyai anyagból veszi, részint jó soká az anyai testben, mint az emlősök, részint a' tojás fejeiréből, mint a' madarak. — A' nemi különbséget majd az egész műszeres természeti rendben észrevesszük. A' növényeknek szinte vannak nemi műszereik, nemanyagot választók el, nemi erővel bírók, mint az állatoknak. Ezen műszerek nemzórészeknek mondatnak. A' növényeknél a' kétféle nemzórész lehet ugyan azon virágban, lehet különböző virágban ugyan azon növényen, lehet különböző növényen. Az állatok alsó osztályaiban vannak egyének, him és nő nemzórészekkel bírók, 's ezek magok termékenyíthetik meg magokat, 's ha helyhez ragadtak, ugy is tesznek, ha pedig szabad mozgásuak, egy időben termékenyítenek mint himek, és termékenyítetnek mint nők, a' mit láthatni a' szülő-csigában. A' felsőbb állatokban a' him és nőgyén létez, nő-himek pedig alig bizonyítottak be. Az emberben minden erő olly jelesen lévén kifejlődve, a' nemi erő is fő ponton áll minden többi műszeres lényé felett; kellemetes összeolvadásba megy az agyerővel, érzelem fejlik ki belőle, szerelemm nemesül 's egyedül áll a' boldogítási főponton. — Jegyzést érdemel azonban, hogy vannak nemi erő nélkül eredt növények és állatok; ez utolsók közül az ÁZALÉKÉREK (l. e.) nevezetesek, 's közönségesebben esmertek. Hogy a' föld eredete után, az első növény és állat-fejlődéskor, a' him és nőerő egyénekhez nem kapcsolva termé az utóbb nőszködendő műszereket, — kénytelenek va-

gyunk gondolni, további magyarázgatásról pedig mindeddig hallgatnunk kell.

NÉMA I. SIKERTNÉMÁK.

NEMESIJÁTÉKOK. Így neveztek a' középkorban a' nemesek vagy vitézek viadalai lóháton vagy gyalog, mikor két bajnok, bajnoki öltözetben, láncsával vagy kardal viaskodott egymással (németül turnirozás, deakul torneamentum). Megkívántattott az illy játékokhoz a' nemesi születés, és jó magaviselet, különben senki nem vehetett benne részt. Nagy pompával és czerimoniával tartattak néha, a' szomszéd herczegek és vitézek jelenlétében, miután ítélő bírák választottak. A' viaskodók fenszóval névszerint felszólíttatván a' heroldok által, az első sorompolt küzdéshelyre kiállottak, hová nagy sokaság gyűlt egybe. Az, ki illy játékokat tartott, a' győzedelmi díjt előre meghatározta, 's rendesen az öszvegyülekezett vitézeket jól meg is vendégelte. A' bajnokok fegyverei kezdetben buzogányok, tompa élű kardok voltak, majd láncsákat is vettek szokásba. Mennél több láncsát törhetett el valaki a' játékokban, annál nagyobb volt a' becsülete. Későbbben éles fegyverekkel is viaskodtak, a' mikor azután a' játékok vérengzők lettek. Ezen okból meg is tiltattak utóbb mindenütt a' pápák, királyok és zsinatok által az illy vérengző játékok, mignem végre a' 16 században végképen megszűntek, 's helyettek a' Caroussel állott fel, mellyben szekér vagy lófuttatásban vetélkedtek egymás közt a' játékosok, 's a' győzedelmesekeket a' dámák megkoszorúzták.

Kállay.

NEMESIFELKELÉS. Így neveztetett a' középkorban az uralkodók által történt felszólítása a' vasallusoknak, hogy a' kezdendő háborura személyesen, jó fegyvereikkel és embereikkel, a' kijelölt gyűlés helyre megjelenjenek. Az állandó katonaság felállításával kiment az illy felszólítás a' szokásból, 's csak Magyarországon létez még INSURRECTIO (l. e.) név alatt a' törvényekben.

Kállay.

NEMESIS, a' mérték, tartóztatás és a' meghocsátás istennéje, a' kívánságok csillapítója, a' felfuvalkodottság és kevélység ellensége, a' mások iránti szemérem és tisztelet megőrzője, boldogok és boldogtalanok közt a' sulyegyen helyreállítója, megjutalmazója a' jó tetteknek és a' felfuvalkodottságból eredt gonosz tettek isteni boszulója. Különös attribútuma, hogy a' holtak iránt tartozó tiszteletre vigyáz, mellyért Görögországban a' holtak emlékére évenként tartatott innep Nemesiának neveztetett. Származása különbözőképp adatik elő. Majd Erebus és az Éj, majd csupán az Éj leánya, majd Dikeé, majd Oceanus és az Éjé, majd Jupiteré és a' Szükségé. Felsőges asszonyi alakban ábrázoltatott, tunicával, 's felébe vetett peplummal, koronázott fővel, a' koronán néha szarvasok és Victoria látszatván. Jobb kezével ruháját tartja öszve melye felett, 's ekképen a' réfmértéket képezi, míg tekintete kebelére van intézve. Baljában majd csészét, majd féket, majd körös galyat tart, jobbában pedig mérőpálczát, néha szerencsekereket és grifmadarat is látni lábainál. Vert pénzeken 2 griftől vont kocsiban jelenik meg, néha falkoronával, néha vékával a' fején, legritkábban szárnyasan. Milly kiterjedt és nagy volt tisztelete, láthatni azon számos pénzekből és drága kövekből, mellyeken ábrázoltatva van. Adrastea nevet is visel, Adrastostól, ki neki egyik rege szerint Adrasteában, másik szerint pedig Cyziconban állítá fel az első templomot. Mivel Rhamnusnál, Attica városában, melly csak 16 órányira fekszik Marathontól, állt a' képszobor, mellyet Phidias azon parosi márványból, mellyet a' Persák Datis és Ataphernes alatt hoztak magokkal, hogy győzedelmi jelt készítsenek belőle, Nemesis Istennének a' barbarok felfuvalkodottsága megbüntetése emlékéül készíté: azért ezen istenné Rhamnusia melléknevet is nyert. Ha több istenné Nemesis neve alatti említtetése 's ábrázoltatása különbözőlé e' néma helybeli tiszteletekre vonatkozák-e, még eddig bizonytalan. Nemesist Jupiter szeretőjének állítják, ki őt hatyru alakban

üldözé, 's kitől egy tojást tojt. Öszvefüggnek-e és miként ezen regék az említett ideasorral, mely Nemesis képzetének alapját teszi, az még az ó mythologia sok meg nem fejtett pontjai közé tartozik. X.

NEMESLEVÉL. A' közép időkörben, 's nevezetesen Zsigmond király uralkodása körül 's után, szokásba jött fejedelmeinknél, hogy némely érdemekkel diszeskedő személyeket, javak adományzása nélkül emelnének a' nemesek sorába. Ezt nemeslevél, vagyis olly királyi kegy által tevék 's tehetik jelenleg is, mely szerint valamely érdemes honi polgárnak, elegendő ajánlásra, jószág nélkül, egy czimeres oklevélben világosan kijelentett nemesség adatik. — Az elegendő ajánlatra nézve az foglaltatik törvényeinkben, hogy a' honfi szabad személyt egy egéaz vármegye, vagy legalább három királyi tanácsos, a' városi polgárt vagy lakost, az azon városbeli tisztviselőség és legalább két királyi tanácsos, a' jobbágyot pedig földes urasága 's a' vármegye ajánlja. A' nemeslevél szokott váltsága: a' kir. kincstárba fizetendő 1500 frt, 's némely csekélyebb költségek, melyek annak kiadatásáért a' m. k. udvari cancellaria egyénének járandók, hanemha azokat a' felség elengedni hajlandó volna. — Az illy nemesek, minekutána a' megyei pénztárba mérsékelve fizetni szokott tartozástól, az 1805. It. cz. által teljesen feloldoztattak: mindenkben egyenlők az adományosokkal. Jogaikról l. NEMESSÉG.

NEMESSÉG. A' nemesség, mely az ós kornak homályfede ezeiben nyerte lételet, tárgyilag (objective), vagy személyileg vétetik. Az első értelemben véve: olly királyi kegy (privilegium), mely által valamely jó érdemű személy, minden jobbágyi szolgálatoktól felmentetve, jelesebb állapotra, különös szabadosságra és hatalomra emeltetik; az utóbbiban pedig: maga azon jeles állapot, melyre valamely személy más többek felett emeltetett. A' nemesség megozlik rendi (status), tiszti (officii) 's közölt (communicata) nemességre, mely t. i. a' férjéről a' nőre is szál, — végre helybelire és nemzetségre. Amazok mind addig megmaradnak, míg valaki valamely rendben, helyben 's tisztségben van, és míg a' nő férjének nevét viseli; emez utolsó pedig a' törvényes maradékra is átmegy. — A' nemzetségi kétféleképp szerzetetik meg, t. i. eredetileg, midőn azt mi magunk nyerjük, és származólag (derivative), midőn szüléink hagyják reánk. A' nemesség eredeti megszerzésének módja 1) a' királyi ADOMÁNY (l. e.), hová az ÖRÖKLÉTÉS (l. e.) (adoptio) és FIUSÍTÁS (l. e.) is tartozik; 2) a' NEMESLEVÉL (l. e.); 3) idegenekre nézve a' HAZAFIUSÍTÁS (l. e.). — Az országos nemesek szabadságai két ágra osztatnak, n. m. sarkalatosokra és nem sarkalatosokra. Az első a' Hk. I. 9. címében számláltatnak el, melyek közül az 1-ső az, hogy senki a' nemesek közül törvényes idéztetés, és törvényes rend szerint való elmarasztaltatás nélkül, személyében le nem tartóztathatik, el nem fogathatik 's tömlőczbe nem tetethetik. De ez alól kivételnek a' felségsértésről bevádoltattak vagy igen gyanusak; a' valamely főben járó (criminalis) vétken hevenyében, nyomon találtattak; a' szökött katonák; a' számadó személyek, ha számadásaik megtétele előtt szökéshez készülnek; az olly vagyontalan gonosztévők, kiknek vétkei eléggé tudva vannak; 2-ik, hogy a' nemes, senki másnak, egyedül törvényes királyának hatalma alatt van, és még ez sem akadályoztathatja őt személyében vagy javaiban törvényes uton kívül 's rendszerinti (ordinaria) hatalmával. Itt azonban arra kell figyelmeznünk, hogy a' király által nem csupán a' fejedelmi személyt, hanem a' köz törvényhatóságokat is kell értenünk, és hogy a' király, főbb urasági jogának erejénél fogva (jure eminentis dominii), a' nemesi személyekről és javakról is tehet rendelést; 3-ik, hogy a' nemesek, birtokjok határában, minden igaz jogukat szabadon gyakorolják, fel vannak oldozva minden feltételes szolgálattól, adakozásoktól (datia), közadótól, vámfizetéstől 's más egyéb terhektől, egyedül csak a' hon védelmére tar-

tozván fegyvert ragadni. Meg kell itt azonban jegyezni, hogy egyedül csak nemesi birtokjoktól nem szolgálnak, mert ha városi telket bírnak, ők is adóznak valamint mások; ha kereskednek, harminczadot fizetniek kell; ha pedig jobbágyi telket bírnak, az azoktól járó terheknek is alája kell magokat vetniek. — Az ugyan ott felhozva lévő negyedik sarkalatos szabadság, az ellenállhatási tehetség, az 1687. 4 cikkben jó szándékból törültetett el. — Nemsarkalatos szabadságaik ezek: 1) a' nemesek, különös tekintetben, a' korona tagjai; 2) fegyvereik, czimereik, 's némellyeknek birtokneveik (praedicatum) is vannak; 3) a' katona-szállatástól (hospitatio) mentesek; 4) vármegyei- 's némelly más hivatalokat egyedül ők viselhetnek, de minden más legnagyobb hivatalokra is emelkedhetnek; 5) csak a' nemesi törvényhatóság hatalma alatt vannak; 6) önfelperességek alatt akárki ellen is indíthatnak keresetet; 7) czimjek: „nemes“ — a' deákban „egregius“; 8) tehetségek van nemesi javak szerzésére 's bírására, sőt azokból a' nemtelenekeket, rendes uton, elmozdítani is; 9) a' királyi haszonvételeknek, milyenek p. o. a' kilenczed, vám, csapszék 'sat. részesei lehetnek; 10) törvényes hatalmat gyakorolhatnak cselédjeiken 's nemtelen alattvalóikon; 11) úrók (l. e.) nagyobb mint a' nemteleneké. —no—

NEMESSÉGBIZONYÍTÁS. (*Legitimatio nobilitatis*). Gyakran megtörténik, hogy valamely személy, nemzetsége nemesi szabadságainak használatából akár ön gondotlansága, akár az idők viszontagságai miatt kiesik, vagy nemessége mások által kétségbe hozatik. Ha tehát szabadságait visszanyerni 's fentartani igyekszik, vagy mint bizonytalan 's gyanus nemességű a' vármegyéjébeli tisztügyész által megtamadtatik: be kell a' törvény előtt bizonyítania nemességét. Az első esetben, midőn t. i. valamely magán személy akarja bebizonyítani nemességét: származása vármegyéjének törvényszéke előtt, vagy a' hol nemessége kihirdettetett, avagy nyert adományjait fektísznek és a' beiktatás megtörtént, a' tiszti ügyész ellen kell pert indítania. A' második esetben pedig ez idézi törvénybe a' gyanus nemességű személyt, lakása vármegyéjében. A' bebizonyítás terhe mindig a' magán személyen fekszik. A' bebizonyításra szükséges: vagy az adománylevél, vagy nemeslevél, vagy a' hazafüsitési oklevél, vagy annak bevalósítása, hogy az megvolt 's valamiképen elveszett; szükséges továbbá az ilyen okleveleknek, minden környűllálások szerint a' kérdéses személyre alkalmaztatása. A' nemesség bebizonyításában, ezen eredeti oklevelekhez hasonlóknak mondja a' Hk. I. 6 czime azon beiktatási parancsot, mellyben egyszersmind az adománylevél egész tartalma is foglaltatik, és a' leánynegyed kiadásáról való olyan nyugtatványokat, mellyek a' királyi haszonvételek elidősítési éveit már túlhaladtak; de ezek is csak úgy használnak, ha valaki nemessége gyakorlatában lévő, nem pedig azon kívül helyzetetett, keresi azt. Múltán azok közé számlálhatni, a' vármegyéknek, valamely nemzetség nemességéről kiadott bizonyosságlevelét is, mellyekben mindazáltal a' nemesség bebizonyítása rendjének is foglalva lennie kell. Végre szükséges, hogy a' nemessége iránt kérdésben forgó személy, a' kir. kegylevelében megnevezett nemesség szerzőjéhez magát származási renddel hozzá tudja kapcsolni; kivévn azon esetet, ha az emberi emlékezetet túlhaladt nemességet kellene bebizonyítani; mert ekkor a' nemeslevél birtoka mellett, elégséges a' 60 esztendei gyakorlatnak bebizonyítása. A' származási rend (genealogia, rokon-áztat) bebizonyíthatatik 1) tanuk egyenes és meghatározott valóságai által, de 60 esztendőn felüli tanuvallás nem fogadtatik el. A' tanuk meghitelesítése, vagy a' tanuvallás végére, vagy külön papirosra irassék ne pedig szélről (marginaliter); 2) osztály- és más köz törvényhatóság előtt készült levelek által; 3) helyesen kiadott anyakönyvi (matricula) kivonatok által, mellyeknél józanul használtatik a' szolgabírónak 's esküdtnék láttamozása is. — A' vármegyei törvényszéke a' bizonyosságok szerint ítéletet hoz, 's a' törvényszéken jelen volt alispány, jegyző, szol-

gabirák 's esküdtek által aláíratott per, a' kir. helytartótanácsoshoz, innen pedig a' kir. udv. cancellarián által a' királyhoz küldetik fel. Ehez olyan oklevelek, mellyek ellen a' tisztügyésznek kifogása van, eredetiben, a' többiek pedig láttamozott másolatokban kapcsoltnak. A' kérdéses nemességűnek pedig azonközben, nemességéről szóló bizonyásgalvél nem azáthatik, míg az irant királyi határozást nem nyer, melly a' mondott aton küldetik vissza a' vármegyéhez, hol a' köz gyűlésen kihirdetetik, 's belőle a' kérdésesnek nemessége vagy nemtelensége ki-világosodik. *Kunoss.*

NÉMETALFÖLD. Az 1815 alapított németalföldi királyság, a' déli tartományok 1830-ki lázadása következtetésében két külön királyságra oszlott: Németalföldre és Belgiumra.

A.) Németalföld vagy Holland, kel. Németországgal, délről Belgiummal, nyug. 's éjsz. az éjszaki tengerrel határos, a' k. h. 20° 53' — 24° 50' 's az éjsz. sz. 49° 26' — 50° 16' alatt. Kiterjedése 535 néz. mf. Benne az éjszaki tenger a' Zuydertó, Dollart és Biesbosch tavak. képz. Jelesebb folyóizei: a' Rajna, több ágakra szakadozva; a' Maas, a' Schelde. Az Emsnek csak a' torkolatja van Németalföldön. Hollandban számosak a' csatornák. Ezek közt legnevezetesebb az 1819 kezdett 's 1825 befejezett éjszakhollandi csatorna, melly 12 mill. forintba került, 's a' Nieuwe Diep révől Amsterdamig 10 mfnyi hosszúságban nyulik, 's elég mély a' Nyugotindíára járó hajóknak. — Földje általában sík és alacsony, kivált éjszaki és nyugoti részében; Holland és Zeeland tartományokban alacsonyabb a' tengernek dagálykori állásánál, 's azért az elöntés ellen homokdombok és költséges töltések által őriztetik. Gyakran víz alá kerülő térségei, mellyekről a' víz mesterségesen vezetetik le, Poldereknek neveztetnek. A' Németország felé fekvő keleti tartományok valamivel magasabbak, de még sincs benne hegy. — Éghajlata mérsékelt, a' lapályos vidékeken nedves, sűrű és nehéz; a' magasabbakon egészségesebb. — Termékei: szép szarvas marha, juh, ló, disznó, szárnyas állat, méh, sok hal, osztrea és csiga; gabona (de ez nem elegendő, mert leggazdagabb földje inkább rétet gyanánt használtatik), hüvelyes vetemény, takarmányfü, len, kender, répa, repce, dohány, komló, buzér, mustár, czichoria, gyümölcs, mindenféle virág; jó tőzeg, agyag- és pipa-föld, tengeri só. — Lakosainak száma 2,329,934. Ezek részint Hollandok, részint Friesek, 's hollandi nyelven beszélnek, melly a' németnek leánya. Éjszakbrabantban a' flámi nyelv van folyamatban. A' lakosok legnagyobb része a' reformata hitet vallja; találtnak azonban Lutheranosok, catholicusok, mennoniták, őrmények, quäkerek és zsidók is. A' vallás sem polgári sem political tekintetben nem szül különbséget. A' gyárszorgalom némelly tartományokban tetemes. Vannak derék vászon-, szalag-, czérna-, posztó-, gyapjuszövet-, pamut-, dohány-, bőr-, papiros- és pipa-gyárai, olajmalmi, 's különbféle chemiai laboratoriumai. Van sok cukorgyára, só-, pálinka- és serfőzése; hajóépítő műhelyei. Kereskedése előbb az Angoloké után legvirágzóbb volt, de most sokat vesztett, azonban még ma is nevezetes, 's lakosainak gazdagsága, ásiái és afrikai gyarmatai, hajózásra alkalmas fekvése 's csatornáji által igen előmozditatik. A' Hollandiak távol vidékeken üzőtt halászatja is igen fontos. Jeles kereskedő városai: Amsterdam, Rotterdam, Leyden, Utrecht, Haarlem, Delft, Dortrecht, Nimwegen, Leeuwarden 's at. Németalföld egyfejedelmiség. Királyának (most I. Vilhelm) hatalmát polgári alkotmány korlátolja. A' koronaörökös, a' Nassau ház férjfi maradéknál; de ennek kihaltával a' leányágra is átszál. A' király idegen koronát nem fogadhat el, 's az országon kívül nem lakhatik. A' király legidősbik fija, mint koronaöröklő, orániai herceg címét visel. A' végrehajtott hatalmat a' király egyedül maga gyakorolja; a' törvényadást ellenben megosztja a' nemzettel, melly a' generalstatusok

által képviseltetik. Ezek két kamarára oszlanak, 's nemes tehetségű uraknak ezimeztetnek. Az első kamara nem állhat 40-nél kevesebb 's 60-nál több tagból, kiket a' király holtokiglan nevez ki. A' második kamara 59 tagból áll. A' status jövedelme 1830-ban 60,906,663 for. volt, költsége 60,750,000 forint; de ekkor még egyesülve volt vele Belgium. Azolta micsoda változások történtek e' részben, nem tudni. Az egész németalföldi adósság 1,769,698,634 forint. Mennyit viselen? ebből Belgium, az még nincs eldöntve. Szárazföldi hadi ereje szinte nem tudatik. Tengeri ereje 1829-ben 30 szolgálatbeli 's 63 szolgálóivüli hajóból állt, mellyek közt 7 lineahajó, 20 fregatta, 17 korvett, 10 brigg, egy postahajó, két gőzhajó volt, összesen 2016 ágyuval. — Németalföld 9 tartományra osztatik, mellyeknek mindegyikét egy egy kormányzó igazgatja, kivéven Hollandot, mivel ez két kormányásra szakad. I. Holland tartomány, kiterjedése 96 nsz. mf., 'akosinak száma 852,607; éjszakon és nyug. az éjszaki tengerrel, keleten a' Zuydertóval, Utrecht és Geldernnel, dél felől Éjszakbrabanttal és Zeelanddal határos; igen jól van mivelve. Mélyebben fekvén mint a' tenger, a' Dünákon kívül gátok védik a' tenger kiöntése ellen, gabonatermesztésre kevesbé alkalmas, mint baromtenyésztésre. Hegy és domb nincs benne. Eloszlik: a) Éjszakahollandra (43 nsz. mf. 393,672 l.), mellynek fővárosa AMSTERDAM (l. e.). b) Délhollandra (53 nsz. mf. 459,035 l.), fővárosa Haag vagyis Gravenhaag. II. Utrecht tartomány éjsz. Hollanddal és a' Zuydertóval, kel. Geldernnel, dél felől Geldernnel és Hollanddal, nyug. Hollanddal határos, kiterjedése 25 nsz. mf. 123,868 l. Termékeny; levegője egészséges; vannak dombjai, kivált közepe táján. Fv. Utrecht. III. Geldern tartomány, éjsz. a' Zuydertóval, kel. Overysselel és Németországgal, dél felől Németországgal és Éjszakbrabanttal, nyug. Hollanddal és Utrechttel határos, 's a' Maas, Waal, Rajna és Yssel folyók mellett fekszik. 94 ³/₄ nsz. mf. 297,583 l. Sik; közepe táján a' veluwi hegyek vannak, a' legmagasbak egész éjszaki Németalföldön; földje részint kövér, részint homokos és mocsáros. Főhelyek benne Arnheim és Nimwegen. IV. Felsőyssel tartomány (61 nsz. mf. 167,892 l.) éjsz. Frieslanddal és Drenthevel, kel. Németországgal, dél felől Geldernnel, 's nyug. Geldernnel és a' Zuydertóval határos. Sik; csak apró dombjai vannak; keleti része mocsáros. Főhelyei Zwoll és Deventer. V. Friesland tartomány, (49 nsz. mf. 201,694 l.) az éjszaki tenger, Drenthe, Gröningen, Felsőyssel, Zuydertó és Vliestrom közt. földje és levegője Hollandéhoz nagyon hasonlít. Dünák szükében katasztrofikás töltések védik a' tenger ellen. Főhelye Leeuwarden. VI. Gröningen tartomány az éjszaki tenger, a' Dollart, Németország, Drenthe és Friesland közt, 42 ¹/₂ nsz. mf. 155,183 l. Frieslandhoz hasonló. Főhely benne Gröningen. VII. Drenthe tartomány, Gröningen, Friesland, Felsőyssel és Hanovera között. 46 nsz. mf. 61,119 l. Jó rétjei és legelői vannak. Sok benne a' mocsár. Főhelye Assen. VIII. Zeeland tartomány, áll a' Scheldt-torkolati szigetektől és Flandria éjszaki részéből, 30 nsz. mf. 134,184 l. Gátok védik a' tenger ellen. Igen termékeny, de a' levegője egészségtelen. A' hozzá tartozó szigetek közt nevezetesek: 1) Walheren, mellynek főhelye Middelburg-Vliessingen erős város. 2) Zuyd-Beveland. 3) Schouwen, és 4) Tholen. I. Éjszakbrabant tartomány, Holland, Geldern, Németország, Linburg, Antwerpen és Zeeland közt fekszik, 92 ¹/₂ nsz. mf. 385,84 l. Földje sik, néhol mocsáros. Jeles gabonatermesztést és marhtenyésztést üz. Sok csatorna hasítja. Városaiban nagy a' gyársergalom. Főhelyei: Herzogenbusch, Bréda, Bergen op Zoom.

B. BELGIUM. Ezen, csak 1830 keletkezett status a' hajdani austriai Németalföldet, avagy Németország burundi kerületét, 's az előbbi lüt-

tíchi püspökséget foglalja magában, némelly hajdan Német- vagy Franciaországhoz tartozott birtokrészekkel együtt. Határai még nincsenek ugyan szorosan kiszabva, annyit azonban mégis mondhatni, hogy éjsz. a' hollandi királysággal, kel. Németországgal (a' porosz rajnai tartományal), dél felől Luxemburggal és Franciaországgal, 's nyug. az éjszaki tengerrel határos. Fekszik az éjsz. sz. $49^{\circ} 47'$ — $51^{\circ} 45'$'s a' kel. h. $10^{\circ} 16'$ — $23^{\circ} 49'$ alatt. Kiterjedése 498 nsz. mf. Főfolyóizei: 1) a' Maas, mely a' Sambret, Ourthét, és a' Roert fogadja magába; 2) a' Schelde, melybe a' Lys, Dender és a' Rupel ömlenek. Sok csatornáji vannak, melyek által a' nagyobb városok majdnem mind öszveköttettek. Földje legnagyobb részint kiterjedt síkság, mely az éjszaki tenger és a' Schelde torkolatja felé olly alacsony, hogy amott homokdombok, itt pedig felette költséges töltéseknek kell a' tenger ellen gátul szolgálni. Ezen síkság egy része igen termékeny, kivált Antwerpen és Flandria polderei; vannak azonban homokos és ingoványos vidékei is. A' legdélszakiabb tartományok ellenben dombosak 's erdősök, földjök kövecses, sziklás. — Levegője általában mérséklett, az alacsony és mocsáros vidékeken nedves és változékony, a' magasabbakon derült, tiszta és egészséges. — Belgium Europa legjobbán mivelte tartományai közé tartozik. Itt, 's kivált Flandriában, Brabantban, Antwerpen, Schelde vidékein a' földmivelés már régolta magva fokán áll a' tökéletességnek. Sok helyen egészen kertiesen miveltetik a' föld. A' homokos és ingoványos helyek egyre kevesbűnek. — Termékei: nagy és erős ló, derék szarvas marha, juh, disznó, kecske, szárnyas állat, tavi és folyóvízi hal, méh, selyembogár; minden nemű gabona (ki is vitetik), sok lóheremag, hüvelyes és kerti vetemény, sok olajos növény, nevezetesen repce, mák; igen sok kolompír, len, kender, dohány, komló, cichoria, buzér, gyümölcs, bor (kevés); erdők az éjszaki tartományokban ritkábbak, mint a' déliekben; sok vas, ón, réz, kőszén, timsó, gálicz, márvány, derék épületmalom- és kőszőrűkő, mész, palakő, üveghomok, kallóföld, pipa-föld, tőzeg, ásványos víz, nevezetesen a' híres spaai. — Belgium felette népes. Nyugatflandriában 9942, Keletflandriában pedig 13,146 ember esik egy nsz. mfre. Lakosainak száma 3,602,581. Ezek részint belgák, részint vallonok; németek és hollandiak kevesen vannak köztök. A' flámi és vallon nyelvet legtöbben beszélik; a' hollandit és németet Limburg némelly vidékein. A' déli tartományokban a' franczia nyelv terjedt el, de inkább csak a' városokban. A' lakosok legnagyobb része a' catholica hitet vallja. Van 1 érseke 's 5 püspöke. Azonban a' szerkezet minden hitfelekezések szabad vallásgyakorlást biztosít. Van benne 110 város 112 mv. 's 4300 falu. — Valamint földmivelése, úgy gyárszorgalma is virágzik. A' lenszetet minden neméből igen finom készítményeket szolgáltat; fejtérítő intézetei jelesek; híresek csipke, czérna, pamut- és posztó-gyárjai. Szolgáltat e'en feljül jó harisnyát, bőrt, kalapot, papirost, szappant, eczetet, sőt, czukrot, kocsit, olajt, pálinkát, sert, sok érczárut, szép arany és ezüstmiveket, puskát, ágyut, különféle vas és aczél árukat, gőz erőmiveket. Kereskedése, melyet jó utak és csatornák mozdítanak elő, olly tetemes volt a' revolutio előtt, hogy e' részben Antwerpen. Amsterdam már má megelözte. Antwerpen után legjelesebb kereskedő városai: Ostende és Neuport, Brüssel, Gent, Lüttich, Courtray, Dornik. — Az 1830 és 4. a' nemzeti congressus által készítettett új constitutio szerint Belgium alkotmányos monarchia. Királya I. Leopold. A' végrehajtó hatalom a' királyé; de a' törvényadásban a' nemzettel osztokodik, mely két kamarában képviseltetik, mind a' két kamara tagjait maga a' nép választva. A' ministerek felelet terhe alatt állnak. A' bíróság független. A' sajtó szabad. A' status jövedelme 1831. 36,626,757, költségei pedig 26,881,944 fl. intra tetetett. Hadi erejéről nem tudni bizonyosat. Álló serege mintegy 30,000 főre mehet, de van e' mellé polgári őrség is állítva. — A' statu 8 tartományra osztatik; minden tarto-

mányban apróbb kerületek, 's ezekben cantonok vannak. I. Délbrabant tartomány, Antwerpen, Limburg, Lüttich, Namur, Hennegau és Keletflandria közt, 60 nsz. mf. 506,930 l. Igen termékeny és jól művelt földje, rakva derék helységekkel, szép térséget képez, hol a' gyárszorgalom, vászon-csipke és pamutban, jelesen virágzik. Fővárosa, 's egyszermind az egész országé, Brüssel (l. e.). II. Antwerpen tartomány, Éjszakbrabant, Limburg, Délbrabant, Keletflandria és Zeeland közt, 51 nsz. mf. 343,214 l. Földjének egy része igen termékeny, a' másik homokos és ingóványos. Gyárszorgalma jeles. Fővárosa ANTWERPEN (l. e.). III. Keletflandria tartomány, Zeeland, Antwerpen, Délbrabant, Hennegau és Nyugatflandria közt, 54 1/2 nsz. mf. 717,057 l. Ez a' legnépesebb tartomány Belgiumban, gyönyörűen van mivelve, egészen sik, igen termékeny, tanyája a' belga pamutgyáraknak és egész Európában a' legjobb vászonzélesztésnek. Fővárosa Gent. IV. Nyugatflandria tartomány az éjszaki tenger, Zeeland, Keletflandria, Hennegau és Franciaország közt, 58 1/2 nsz. mf. 580,597 l. Egészen sik, igen termékeny és nagyon népes. Gabonatermesztése, baromtenyésztése és gyárszorgalma — kivált vászonban — igen jeles. Főhelyei: Brügge, Ostende. V. Hennegau tartomány, Nyugat- és Keletflandria, Délbrabant, Namur- és Franciaország közt, 68 nsz. mf. 574,750 l. Erdéji, kőszénbányáji, vashámorai, lenje és vászongyárai nagy hasznot nyújtanak. Főhelyei Mons és Tournay vagy Doornik. VI. Namur tartomány, Délbrabant, Lüttich, Luxemburg, Franciaország és Hennegau közt. Donobos és hegyes. Kiterjedt síksága alig van. Éjszaki része bőven terem gabonát; a' délinek kövecses a' földje. Van sok vashámora. 67 nsz. mf. 197,615 l. Főhelye Namur. IV. Lüttich tartomány, Limburg, Németország, Luxemburg, Namur és Délbrabant közt 58 nsz. mf. 352,230 l. Földje résznyire hegyes, de általában termékeny, bővelkedik vassal, timsóval 's kivált kőszénnek. Juhtenyésztése igen jó. Posztógyárai tetemes hasznot nyújtanak. Főhelyei: Lüttich, Verriers. VIII. Limburg tartomány, Éjszakbrabant, Geldern, Németország, Lüttich, Délbrabant és Antwerpen közt, 86 nsz. mf. 330,188 l. Gabona- és len-termesztése 's marhatenyésztése derék. Főhelye Maastricht.

Ezeket kívül az öszves Németalföldhez tartozik még LUXEMBURG (l. e.) is; de erről még nincs elhatározva, Belgium vagy Holland egészítő része legyen-e jövődében.

NÉMETALFÖLDI NYELV ÉS LITERATURA. Németalföld nyelve, fajzata a' németnek, a' régi szász nyelvből származik, mellynek leányai: az angolszász (*frisiai*), mellyből az angol nyelv eredt, az alszász (*plattdeutsch*), a' hollandi és flämi. A' flämi nyelv fő alapvonalai és gyökszavai megegyeznek a' hollandiakkal, 's az csak kevés szót kölcsönöz a' francziától; de a' kimondásra nézve abban különböznek egymástól, hogy a' flämi orron által, a' hollandi pedig torokból ejti hangjait. Van még Németalföldön egy, az előbbiektől egészen különböző tájnyelv, a' valloni; fattyuja a' francziának. Az Brüssel-városa felső részében, Wälsch-Brabantban, Hennegau, Namur's Lüttichben és Limburg egy részében a' Németországgal való szoros közösülés mellett is népnyelv maradt. Egyébütt a' német fajzatu nyelvek beszéltetnek, mellyek általánosan 5 különböző tájnyelvre oszlanak. Ilyenek 1) a' tulajdonképi hollandi, melly a' hét éjszaki tartomány által már a' 15 század vége felé írás és könyvbeli nyelv gyanánt használtatott; 2) az ugy nevezett porfrisiai; 3) a' gelderni avagy alsórajnai; 4) a' grüningeni (mellyhez a' fel-ysseli is tartozik); 5) a' flämi, melly a' déli tartományoknak folyvást könyvbeli nyelve, noha véghetetlenül szegényebb a' hollandinál, 's tömve van korcs szavakkal és kifejezésekkel. — A' németalföldi literaturának első magva a' reformatio 's ennek következtében a' számos bibliafordítások által hintetett el. Grüningeni Gansfort és Agricola voltak

az első, kik magokat mint hittudósok és literátorok kitüntették. Nyomaikon haladt előbbre Erasmus. Egy még jelesebb elme, Grotius Hugo, (*Hugo de Groot*) még hatalmasabban mozdította elő a 17 század elején a' hosszas szabadsági háboru által veszteglésre jutott tudományosság minden ágait. Az északi tartományoknak ugyan sokáig el kellett lenniük főiskola nélkül; csak Brabantban, Lűvénben állott fen egy, minden németalföldi tartományok számára, migsem Filep király Douaiban is egyet alapita. I. Vilhelm herczeg 1575 a' leydenit hozá létre; mellynek hire a' sok jeles tanitók által (millyenek voltak p. o. Sealiger, Lipsius, a' két Heinsius, Gronovius 'sat.) szárnyra kelvén, csak hamar elterjedett egész Európában. Ezeken kívül 1585 Franekerben, 1614 Gröningában, 1636 Utrechtben és 1647 Harderwykben is emelkedtek főtudományos intézetek; mellyeknek versenyes igyekezete, a' tudományok kifejlődésére 's előhaladására felette jótékony befolyásu volt. A' 17 század végén különösen kitüntették magokat a' természeti és csillagászi tudományokban: Huygens, Leenwenhoek, Zwammerdam, Hartsoeker és mások. A' tudományok egyéb nemeiben is egész sör tudományos férfiu fénylett. A' hollandi nyelv körül érdemeket szerzének: Lambert Ten Kate, Sewels, Zeyde-laar, Kramer, Halma 'sat. De mind e' mellett mégis csak sinlődött a' honi tudományosság; mert az irók, részint idegen nemzetbeliek lévén saját nyelvekhez ragaszkodtak; részint, a' hollandi helyett a' belföldiek is idegen ajkuak számára, vagy holt nyelven irák munkáikat. — A' költészet már a' 17 században szépen virágzott. Természetes népköltemények nem sokkal állnak hátrább más nemzetekéinél; egyéb költeménydarabjai pedig erő, teliség és szép ábrázolatnál fogva ajánlkoznak. Költőik közül említést érdemelnek: Jan van der Doos (megh. 1604); Heinse Dániel, Pet. Corn. van Hooff (megh. 1647); brouwershaveni Cats J., egyike a' legtermékenyebb 's leglelkesebb költőknek, kit a' Hollandiak az ő Ovidiusoknak neveznek; Jan Antonides van der Goes (megh. 1687); kölni Joost van der Vondel, ki Virgiliust és Ovidiust versekben fordítá, számos különemü költeményein kívül egy epopoeát is írt, 's magának a' Hollandiaknál classicus költői nevet szerzett. Szomorú játékaik egyikének tárgyául, Stuart Máriát választá. Ezeknek teljes gyűjteménye 1720 jelent meg Amsterdamban 2 köt. Huygens Konstantin érzéki költeményei, Westerbann Jakab pedig és Dans János Adolf eroticiai darabjai által híresedtek el. Mint tréfás költők, van der Veen János (megh. 1660) és Decker János (m. h. 1664) tűntek ki. Ezeken kívül még sok más régibb költők vannak, kik részint anyai nyelvökön részint latinul több vagy kevesebb 's jobb vagy silányabb munkákat hagytak magok után. Az újabb időbeliek közül Bosch Jeromos, Theodor van Kooten, Klijn, Kleinhoff, Kaldenbach, Bellamy, Nieuwland, F. ith, Bilderdyk, Helmers, Spanday, van Hall, Tollens, Kinker és Witsen Gysbeek dicséretesen járdalnak a' hollandi költészet pályáján. — A' prosai nyelv nem olly mivelé ugyan 's nem olly kellemes, hogy ez által idegeneknél is talán kedveséget nyerhetne; de azért az egyszerű igazságok értelmes kifejezésére eléggé alkalmas. — Mi az újabb időbeli tudományosságot és szépmesterségeket illeti: ezeken előmozdítására több rendü intézetek 's egyesületek állanak fen; azonban, ugy látszik, kevés sikerrel; mert talán, egyedül a' természettudományokat, gyógy- és törvény-esmeretet kivéve, minden egyéb tanulmányok, még a' vallásbeliek is, önlépésekkel haladnak előbbre; átkos homály borong felettek, melly még eddig részint belső akadályok, mint p. o. egyenlenség, — részint kívülről beható okok miatt el nem oszolhatott.

54.

NÉMETALFÖLD TÖRTÉNETEI. Németalföldet, vagyis a' mai Belgiumot és Hollandiát már a' Rómiaiak idejében a' Belgák, Batavok és Friesek lakták, kikről a' régi történetírás mint hadakozó nemzetekről, későbbben pedig mint kereskedő, hajókázó és tengeri rablást gyakorló népekről emlékezik, kik végre a' Rómiaiak által meghodítottak. Kr. u.

az 5-ik században a' Batavokat, 6-ban a' Belgákat, 7-ben pedig a' Frieseket is a' diadalmaskodó Frankok győzték le. A' verduni béke által 343. az ujonan alapított németországi királysághoz adaték Batavia és Friesland; helytartók által igazgattatva, kik következkve magokat függetlenekké tették. A' 10 és 11 században, hercezségekre, grófságokra és birodalmi városokra oszlott Németalföld, mellyeknek külön fejeik voltak. Minden illy kisebb uralkodók között leghatalmasabtiak valának a' flandriai grófok; 's minekutána ez a' grófság a' burgundi — szinte nagy hatalmu — házra szállott 1383: ez, részint házasság, részint egyeztetek által, Németalföld legtöbb tartományainak birtokába jutott. Az utolsó burgundi herczeg, Károly, a' merész, (I. e.) 1477, a' vitéz Schwei-ziak fegyvere által mult ki, 's leánya Mária, Maximilian császárhoz menvén férjhez, az ország, Austria birtokába került. V. Károly, Maximilian másod-unokája, minden németalföldi tartományokat egyesite 1548 a' német romai birodalommal, burgundi kerület nevet adván azoknak. Csak keleti Friesland maradt saját hercegeinek uralkodása alatt a' westphaleni kerületnél. — Már V. Károly idejében igen elhatalmazott Németalföldön a' protestantismus, mely csak az ő uralkodása alatt, eretnekségeért elégettek száma 100,000-re tétetik. Károly fia és utódja, a' Spanyolhonban neveltetett II. Filip, megfelejtkezve azon törvények és ősi szabadság iránti tiszteletől, mellyet még atyja is kimutatott nem-minemüképen: zsarnoki hatalommal kezdett uralkodni. Az inquisitio által minden szabad vallásvéleménynek ki kell vala irtatnia. Ekkor felriadt az egykor szabad, most elnyomott nemzet boszuja. A' nemesség összeszövetkezett önvédelmére; a' kézmivesek nagyobb részint kivándoroltak, a' protestansok pedig nyilván tartották isteni tisztel- teiket, daczára mintegy az elfogult országglónak. Filip a' vérszomjas Albát küldé a' leczipathatlanok megzabolázására. Ennek hóhér-pallosa által hült el a' nép legjelesebbjeinek, Egmontnak és Hornnak feje. Végre győzedelmeskedett a' nemzet; Wilhelm oraniai herczeg, kivívá számára csekély seregével a' háza, törvények és vallás szabadságát. Az 1579 Holland név alatt köztársasággá egyesült tartományoknak a' diadalmas Wilhelm választatott országos helytartóává, ki minekutána 1583 alattomos gyilkosság által kivégeztetett: Móritz lépett annak dicső nyomaiba. Nienportnál és Brabantiában nyert győzedelmét, a' németalföldi (hollandi) admiráloknak II. Filip ellen viselt pusztító tengeri ütközetet, Franciaországnak 's Angolhonnak egy időbeli háboruja Spanyolország ellen, — megszerzék 1600 a' híres antwerpi békét. Minekelötte azonban a' Hollandiaknak kivívott szabadsága a' westphaleni béke által egészen biztosítottatott volna: együtt kellé még harczolniok a' rettentő harmincz évi háboruban. Mig a' vallásdüh majdnem minden europai országokban dult: Hollandban, minden nyomatott bátorságos menedeket lelt; itt minden vallásnak megszenvédették. A' mindig szaporodó népesség, okot és alkalmat szolgáltatott a' tengereken tuli kereskedésre, 's minekutána a' cadixi, antwerpeni és lissaboni kereskedés a' németalföldiek kezeibe jutott: a' 17 század közepe felé az egyesült Németalföldiek lettek Europa első kereskedő népei, 's legnagyobb tengeri erővel bírtak. Mintegy 200 hollandi hajó vitorlázott az egyébkor hozzáférhetlen Chinába, sőt Japánba is, az ottani föld minden természetényeivel 's különösen fűszerekkel rakodandó, mellyeket majdnem egyedül csak ők szolgáltattak egész Európának. (V. ö. KELETINDIAI TÁRSASÁGOK) De épen ez erőteníté el Hollandiát, minekutána a' Francziákban és Angolokban a' kereskedési haszonféléb redett, 's háboruskodásokba keverte, az oraniai ház uralkodásra vágyása miatt pártoskodó és így belsőkép is meggyengült nemzetet. A' politicai lázadásokkal a' vallás ügye is összekapcsoltatott, sőt közönségesen ez előzé meg amazt. A' nemzeti erő hanyatlásának okaihoz járultak még a' szerencsétlenül viselt háboruk is. 1747 sikeresült végre az oraniai háznak, a' helytartói méltóságot, mind a' hét német-

alföldi tartományra nézve, a' férjfi 's egyszersmind leányának is örökölhetővé venni. Ez által legyőzetett a' köztársasági párt. — A' spanyol németalföldi tartományokért pedig Spanyolhon 's Franciaország czivódtak együtt, míg végre azok, a' spanyol öröklési háború végződésével 1718, az utrechti béke által, Austria birtokába jutottak. — Az orániai ház elleni ismét emelkedni kedének hatalomban. Némellyek által közülök megsértették V. Wilhelm helytartó neje; ez, testvére II. Fridrik Wilhelm porosz király védelméért esdeklött. 25,000 férjfiuból álló porosz sereg jelent meg Németalföldön, az elkövetett gunyrt megboszulandó 's V. Wilhelm országlási jogát bátorságositandó. Sikeretlen volt a' honfiaknak rosszul vezérlett ellenállása. Amsterdam, porosz hatalomba került. A' helytartói párt újra diadalmaskodott, 's az orániai ház jogai megkiterjedtebbek levének. De az ellenfél még ez alkalommal sem fosztathatótt meg teljesen erejétől, szövetsége nem oldoztathatótt fel, 's régi gyűlölsége nem engeszteltetett meg. Midőn tehát 1794 a' köztársasággá lett Franciaország győzedelmes seregeinek szabadságzászlói a' hollandiai széleken lobogtak: zajogva költ fel minden elégületlen. Pichegru könnyen meghódította Hollandiát, kedvezvén neki az 1795 tél keménysége 's a' Francia nemzethez szító nép-párt. Az örökös helytartó, családjával együtt Angolhonba iramlott. 1795 Maj. 16 felállott a' Bataviai köztársaság. Az eddig elosztva volt sok apró tartomány, egy szabad országgá olvasztatott; a' törvényhozási hatalom egy képviselői gyűlésnek, a' végrehajtási pedig 5 férjfiuból állott igazgatóságnak adaték által. Az ujonan létesült köztársaság kényszerítette latá magát, hogy némely déli vidékeket, névszerint Maastricht, Benloo, Staats-Limbur 's Staats-Flandern-t a' Franciaáknak átengedje; magát vele állandó szövetséggel összekapcsolja; neki mintegy 100 millió forintot lefizessen, 's seregeinek országában letelepítését megengedje. Ezen erőltetett alkotmány, már hat év lefolyta után (1801 Oct. 18) megváltoztatott ugyan; a' köztársaság ismét az előbbi 7 tartományra osztatott 's egy nyolczadikkal, a' generalitas-tartománnyal szaporítottatott; a' törvényhozó gyűlés tagjai 35 követre kevesítették; a' végrehajtó hatalom ellenben 12 egyénre (individuum) bízott: de mind ezen változtatások mellett is elégtelennek érezte magát a' bataviai köztársaság ön erejével ön nézetei szerint munkálódni. Hájóserege hátra tolaték Angolhon tengeri hatalma által; gyarmatai elpusztítottak; kereskedése csak partmellékire 's saját belső szükségéire szorítottak, az amsterdami bank kimondhatatlanul megrongáltak, 's még ezen feljül az amiensi béke által (1802) egyik leggazdagabb gyarmatjok, Ceylon is elveszték. — A' jobb lét reménye csak alig kezdett feltűnni, 's Holland ismét bele keveredett Franciaországnak Angolhon ellen kezdett háborújába; amannak pártjára hajolva. Surinam 's a' fok, angol kézre került; hajóik bezárák Hollandia tengerpartjait, 's így a' nemzeti jólét utolsó ere is ketté vágva látszott. A' kétes helyzetű országnak, harmadszor kellett alkotmányát változtatnia (1805 Apr. 29). De semmi sem volt képes olyan hazát a' vihártól megmenteni, mely régi önállásának 's különféle segédforrásainak elvesztése által, az elháríthatlan örvény partjára jutott. Egyetlen szabadulási utnak látszék: Hollandiát Franciaországgal egészen összekapcsolni, testesíteni. A' lépés megtéteték 1806. Napoleon Luis, a' császár testvére megkínáltaték a' fejedelemséggel, 's minekutána azt elfogadta, Jun. 5-kén királynak hirdetteték. Az e' tárgyban Franciaországgal kötött egyezség, Napoleon Luist, hollandi örökös alkotmányos királysékre emelé, 's ezt törvényes férfi utódjaira nézve biztosítja, de egyszersmind azt rendelé, hogy a' hollandi 's francia koronát, ugyanazon személy soha egyesülten ne viselhesse 'sat. De Hollandia, mint királyság sem lön szerencsésebb; Franciaország kereskedési hasznaiból kizáraték, 's mégis részesülnie kellett Napoleon minden hadaiban. Az országos adósság 1200 millió forintra nevedekett; a'

hajdani jólét majdnem minden forrásai kiapadtak; a' kereskedő még csak alattomos csuszatásokból élt. Az Austria ellen 1809 intézett új háború következtében szállottak ki az Angolok Seelandban (Walcherenben), a' mi Hollandia végromlását sietteté. Ehez járultak még némely irtóztató balesetek. Árvíz borítá el 1809 Január. Emmerich egész vidékét Dortrechtig és Rotterdamig, 50 négyszegű mföldnyi területet; 300 embernél több veszté életét a' hullámokban, több ezer darab marha fult bele, 's több házak, sőt egész helységek elsodortattak általa. Fogatlanok voltak a' jó (de gyenge) király öröklődései, az általános nyomorúságot enyhíteni; különösen miután az Angolok országában partra kötöttek, mivel ez által elveszté bátyja szivességét. A' király nem akarván az országot személyes ügye 's testvéri egyenetlensége miatt veszélyeztetni, legidősb — de még kiskorú fia javára, 1810 Jul. 1. váratlanul letette a' királyságot, 's mint egyes ember, az austriai tartományokba vonta el magát. De Napoleon nem esmeré helyeseknek testvére rendelményeit; már Jul. 4. megrakatá Amsterdamt fr. katonasággal; Jul. 10 közre bocsátott végzeténél fogva pedig egyesité Hollandiát Franciaországgal, mellynek Amsterdam harmadik fő- avagy birodalmi városa lön. — Igy most már Németalföldnek mind a' 17 régi tartománya, ugyazon országglás alá jutott Franciaországgal. De ezen állapotban csak 1813 végéig maradt. Napoleon meggyőzetése Leipzignál, Belgium és Hollandiára nézve is változásokat szült. A' szövetségesek Franciaország ellen nyomultak. Bülow 1813 Nov. 20 felszólítá az általa megtámadandó Hollandiakat: kapcsolják magokat a' szövetségesekhez, Franciaország ellen. Azonközben az oraniai háznak némely előkelő pártosai, van Hogendorp Gysbrecht Károly öszvehívásánál fogva tanácskozást tartottak, 's a' harmadikban elhatározzák, hogy míg az oraniai herczeg, kinek meghívására Nov. 19 Perponcher és Fagel küldettek, Angolhonból haza érkezend: két ideigleni igazgató választassék, kik az országot végpusztulásától megoltalmazzák. Gysbrecht van Hogendorp és maasdami báró Duyn, nem mulasztottak el semmit, hogy a' reájok bízott kormányhatalomnál fogva a' kezdett munkát végrehajtsák. — Követet küldének ugyanis Bülow vezér fő hadiszállására Münsterbe és a' szövetségesekhez mainamelleki Frankfurtba, ki az oraniai ház visszaállítása iránt tett lépéseket azoknak hírül vinné. Ezek hatalmasan gyámolíták a' helytartói párt vállalatát, 's biztosokat (Kemper és Scholten) küldének Amsterdamba, hogy ezt egyenes nyilatkozásra bírják. A' sokaktól ohajtott idő végre eljött; az örökös helytartó megérkezett Haagba Nov. 30., honnan egy napi késedelmezés után Amsterdamba ment. A' két igazgató férjfiu, mint mondatik önindultokból, egy nyilatkozást bocsátottak közre, melly így végződik: „Németalföld szabad, és I. Wilhelm, fejedelmi herczege ezen szabad országnak.“ De a' becsületes fejedelem csak korlátozás mellett fogadta el az országglást. Ennélfogva tehát országos alkotmányt kellett készíteni, melly azután szótöbbséggel el is fogadtatott. — A' bécsi békegyűlés határozása szerint a' hajdani belga tartományok is egyesítették Németalfölddel, öszvesen a' németalföldi királyságot teendő; 's a' fejedelmi herczeg, minden hatalmasságok által elesmertetik, mint annak királya. Ennek, a' Németországban odaengedett nassauai tartományok kárpoztlásául a' Luxemburg herczegség is átadaték nagyherczegi czimmel; ugy azonban hogy az a' németalföldi királysággal ne egyesíthessék, hanem folyvást a' német szövetség tartományaihoz számláltassék. Ezen tartományokhoz kapcsoltatott még Lüttich is. — Ily sokféle tartományoknak, 's habár egy származásu de szokásra erkölcsre és vallási okfőkre nézve egymástól egészen különböző népeknek öszszakapcsolása, szűkegessé tette az alapalkotmány megváltoztatását. Az új alkotmány, mesterséges szótöbbséggel elfogadtaték 's Aug. 24 elfogadtatottnak kihirdettetek. A' második parisi béke által (1815. Nov. 20) még azokat a' darab földeket is visszanyeré Németalföld Franciaországtól, mellyeket ez a' hajdani

austriai Németalföldből magánál tartott. Az 1814 Oct. 29 Angolhonnal kötött országos egyezség következtetésében, a Jöreményfokról, Demerary, Essequebo és Berbice gyarmatokról lemondás mellett, visszanyeré I Vilhelm mind azon gyarmatokat, melyeket Németalföld, 1794 előtt Ásiában, Afrikában és Amerikában birt. 1816 Maj. 17 hozzá csatolta magát van der Capellen vezérlelése alatt egy hajóereg a' lord Exmouth alatti angol tengeri erőhöz, 's nyomos feltételeket vivott ki magának ezzel együtt az algieri deytől. Ugyan azon évi Jun. 21, Németalföld királya is a' sz. szövetséghez állott. Vilhelm, az egyesült Németalföld generalstatusaitól segítettve mindent elkövetett, hogy a' különböző érdekű egyes tartományok jóllétét előmozdítsa. Belkormány, törvénykezés, nevelés, bel- és kül-kereskedés egyiránt magokra vonák figyelmét. De csak hamar látható volt, hogy e' külön nyelvű, vallásu, szokásu, érdekű népeket maradandóleg egy kormány alá szzorítani alig lézen lehetséges. A' déli cath. tartományok a' protestans éjszakiak iránt bizodalommal soha nem viseltettek; a' kormánynak a' franczia nyelv eltiltására czélzó szándékát a' protestantismus terjesztése előpostájául tekintették; boszonkodtak ezen feljül azon hogy a' szörnyű hollandi adósság a' csekély belgiumival összevegyítettett, 's mind a' két országnak egyenlően kelle azt viselnie; boszonkodtak, hogy a' 2,285,000 Hollandi a' 3,859,000 Belgával egyenlő számú képviselőket nyert {a' generalstatusokban. Ezekhez járultak még némelly adók, nevezetesen a' malom- és husmérési adó, melyek a' déli tartományokban egy átalján nem sziveltettek, 's végre az esküdtek törvényszékének (Jury) be nem vétel. Mind ezek megelégedetlenséget szültek a' déli tartományokban; megváltoztatásokat pedig az éjszakiak egyre ellenzettek. Így történt, hogy a' kormány minden tettét gyanakodva vizsgálgatók a' déliek; hirlapjaikban hevesen keltek ki az országlás ellen, 's képviselőjük is tüzesen vitaták küldőik jogait. 15 egész évig tartott már ezen surlódás, midőn 1830 Juliusban a' Francziák az alkotmány-sértő X. Károlyt széfcensésen elűzrén, ennek hire ugy felbuzdítá a' Brüsselieket, hogy ugyan 1830 Aug. 25-kén Brüssel lakosai a' nevezett napon, a' „Porticii néma“ czimű énekes játék végződitével dulogni kezdtek. Lerontának néhány házat, melyeknek tulajdonosai a' hollandi rendszerhez nyilvánosan szítottak. A' csendbiztosító katonaság nem vala ellenek elegendő. A' rendszer őrsereg is kiállt; 26-kán reggel lött, ölve, sebesítve. Ekkor már sok ház égett, sok gyárépület raboltatott pusztított. A' nép elfoglaltá a' fegyvertárt, 's felfegyverzé magát. Este a' polgári őrség helyre állitá a' csendet, 's a' következő napokon meggátla minden lázongást. Azonban már 27 leszaggattattak a' királyi czimek. A' királyi seregek csupán a' kir. palotát őrizték. — Most brabanti zászló lobogott Brüsselben, 's polgáregyesület állt fel. B' három napi lázadás villám-ként terjedt el Belgium több virágzó városiban, nevezetesen Lüttich, Mons, Löwen, Brügge, Gent, Antwerpen, Verviersben; de a' polgárság itt is hamar helyre állitá a' csendet; hanem a' királyi czimerek a' három színű lobogónak itt is engedni kénytelenitettek. Erre Brüssel, Lüttich, Mons, Löwen, Tournay, Charleroi, Audenarde, Verviers, Huy, Grammont, Ath 'sat. követeket küldöttek a' királyhoz, sérelmeik előterjesztése végett. A' király halogató választ adott. Katonák indittattak Brüssel ellen, az oraniai herczeg és Fridrik kir. herczeg vezérlete alatt. Az oraniai herczeg a' brüsseli polgárőrség parancsnokával értekezvén Laekemben, megígérte, hogy személyesen 's csupán tábornokteste kíséretében menend Brüsselbe. Meg is jelent itt Sept. 1-jén, 's egy biztosságot hívott öszve más napra mellyel tartott értekezésének az lön a' resultatuma, hogy Belgium kormányának tökéletes elváltatása a' hollanditól, lehet csak képes a' békét helyre állítani. A' herczeg megígéré ezen kívánatot a' királlyal közleni, ha így a' Belgák az oraniai ház hivei maradnak. Erre Haagba utazott. A' kir. seregek kitakarodtak Brüsselből. Egyes Bel-

gák azonban kérelmeket nyújtottak be a királyhoz, az elválás ellen, és segítséget kértek a hiv polgárok biztosítása végett. A király az egész ügyet a generalstatusokra halasztotta. Belgiumban ez alatt minden felé hadi készülétek tetettek. Sept. 7 fegyveresen nyomult egy lüttichi csapat Brüsszelbe, s az ottani polgárokkal hevesen sürgeté az elválást, s a követséget is küldött ez értelemben Vilvordeba Frídrík kir., herczeghez. Mind ezek szükségessé tevék egy bátorsági biztosságnak felállítását. Sept. 13 nyitattott meg a generalstatusok gyűlése Haagban. Ezek Sept. 29-kén 89 szóval 19 ellen kimondták Belgium és Holland elválását törvényhozási s kormányzasi tekintetben, a Nassau ház közös felsősége alatt. Erre a király egy biztosságot nevezett ki, melly az elválás módját kidolgozván, a generalstatusok elébe terjessze. Azonban ezt a köznép sem Brüsszelben sem Belgium egyéb helyein nem várta be. Azt állítva, hogy a katonák által megtámadtathatnának, s a polgárok védelemre gyávák volnának, elszedé a polgárórség egy részétől a fegyvert, s midőn a másik részt is elnyomta, letévé az eddigi országlást Sept. 20-kán s új — sokkal elszántabb — kormányt alkotta, de Pottert tevén annak fejévé. Most már szükségeának látta a király fegyveres erőt használni a Belgák ellen. Frídrík herczeg Sept. 21 Antwerpenből 12—16,000 emberrel indult Brüsszel felé. 22-kén megütközött a lázadókkal, s ezeket Brüsszelbe szorította. 23, 24, 25-kén ben a városban folyt a harc. Minden pontot erősen védelmeztek a városiak. Nagy volt a vérontás mind a két részről; de a királyi seregek mégis sokkal többet veszettek, mivel nyílt utzában küdöttek falak megé vonultakkal. Látván Frídrík kir. herczeg hogy hódolásra szó sem lehet, s tartván attól is, hogy a Lüttichiek megfogják kerülni, 26-kán este visszavonulást parancsolt a seregeknek, a várost egészen magára hagyva. — Ezen győzelem után villám sebességgel terjedt el a lázadás egész Belgiumban. Megérkezvén idő közben de Potter Parishól, a hol száműzésben élt, az ideigleni kormány Oct. 4-kén a Hollandtól elszakadt tartományokat független statusnak hirdeté, 9-kén pedig, királyválasztás végett, nemzeti gyűlést rendelt összehivatandónak. Ez alatt az oraniai herczeg, atyjától felhatalmaztatva, Oct. 5-kén Antwerpenben proclamatiot bocsáta ki, hogy ő a Hollandtól elszakadt Belgium kormányát átveszi. Hanem a brüsszeli véres napok mindent elidegenítettek Belgiumban az oraniai háztól, s így ennek nem maradt más reménye, mint választás útján nyerveket meg a kormányzást. Oct. 16-kán kinyilatkozatá a herczeg, hogy Belgium függetlenségét is elesmeri, s a zendülést vezérteni kívánja. Ez nem tetszett Haagban, s az antwerpeni kormányzó nem engedelmeskedett a herczegnek. Midőn tehát a király 24-kén kinyilatkozatá, hogy ezentul csak Holland és Luxemburghban fog országolni, s Belgiumot, míg róla az europai nagy hatalmasságoknak Londonban összehivatott ministercongressusa végzend, egészen magára hagyja; addig azonban Antwerpen. Maastricht és Venlos várakat megtartja, az oraniai herczeg lépéseit pedig megsemmisíti: ekkor el volt a háborúhatározva. A herczeg 25-kén bucsut vett Belgiumtól. Most belga seregek nyomultak Antwerpenbe, s megszegék az ottani várkormányzóval, Chassé altábornokkal kötött fegyverszünetet, melyre az a várost 300 ágyuból 7 óráig löveté Oct. 27-kén, és sok millióra menő kárt okozott. Ez még magasabb választó falat emelt Belgium és az oraniai ház közt. A Nov. 9-kén megnyitott nemzeti congressus Belgium függetlenségét egy szívvél lélekkel kibírdeté; a nassau házat a belga thronra választhatásból kizárá. A londoni conferentia Nov. 25. 10 napi fegyverszünetet parancsola a két ellenséges országnak, s az 1814 Maj. 30-kai határokat fogadá el. A háborúskodásoknak 1830 vége felé történt új kiütése semmi fogantot nem szült. A nemzeti congressus 1831 Febr. 3-kán Lajos Károly Filep nemoursi herczeget választá Belgák királyának, s midőn ezen választást a Francia királya, mint a választottnak atyja, el nem fogadta, bá-

ró Surler de Chokiert tették országlónak. 1831 Jun. 4 ujra királyválasztáshoz fogott a' congressus, 's ekkor a' szavak többsége Leopold százszoburgi herczegre esett, olly feltétel alatt, ha a' már elkészített polgári alkotmányt elfogadandja. Elfogadván a' congressus a' londoni conferentia 26-ik számú protocollumának 18 pontjait, Leopold is elvállalta a' neki ajánlott királyságot 's Jul. 21-kén szabad ég alatt esküdt meg Brüsszelben a' belga constitutióra. Miután e' napon az eddigi országló méltóságát letette, 's a' nemzeti gyűlés üléseit befejezte vala, a' király. — az alkotmány szerint a' választó collegiumokat Aug. 29-re, a' senatust 's a' képviselők kamaráját pedig Sept. 8-ra Brüsszelbe hívta össze. De már Aug. 2-kán megtámadtattott Hollandtól. A' harcz 13 napig tartott; Franciaország közbenjárása menté meg Belgiumot; a' 34-ik számú londoni protocollum pedig hat héti fegyver-szünetet parancsolt. Ezolta Leopold a' legnagyobb szorgalommal 's állhatatossággal fardozott Belgium belső erejének kifejtésén, 's külügyének szerencsés elhatározásán. Minekutána a' nemzeti congressus a' londoni conferentia 1831 Oct. 31-kén költ 24 cikkelyű békeegyeződést elfogadta, Nov. 12 egy új protocollum által megesmerte a' londoni conferentia Leopoldot Belgák királyának. A' németalföldi király azonban mind ezek által sem engedte magát reá biratni, hogy a' conferentia végezeit elfogadva, Belgiummal végegyezetre lépjen. Antwerpen fellegvárát nem adá által. Ezért azt 1832 Dec. egy francia seregnek kellett tőle elvennie. Azolta ismét folytattatik a' conferentia — de vége még koránt sem ellátható; mert Luxemburg, melyet mind a' két fél meg akar tartani, a' Schelde szabad hajózatása, a' határok kitézése, 's az eddig közös status adóságok elosztása, felette nagy akadályok a' megegyezhetésben. —ol—

NÉMETALFÖLDI OSKOLA azon képirók öszvesége, kik művészségeket a' 14 és 15 századtól fogva Németalföldön sajátos mód szerint tüztek. Eloszik hollandira és flandrirra vagy flamändira. A' flamändit Van Eyck (l. e.) alapítá, 's ez fényes színezettel, világoshomály varázsával, gondosan dolgozott de rozszul választott rajzolatlalt, nagy nemű szerzeményekkel, alakai sajátos nemességével, erős de természetes kifejezéssel különbözteti magát. Ebbe tartoznak Floris Ferencz, (szül. 1520 megh. 1570), kit flandri Rafaelnek neveznek; a' történet- és vadászatfestő Stradanus (de Straet) János, (szül. Brüggeben 1536) de Vos Mart. (szül. 1520), Spranger (szül. 1546), Porbus Péter és Ferencz, Steenwyk Henr. (szül. 1550), Brenghel Pét., 's fija János, Brill Pál és Mátyás testvérek, Van-Oort (szül. 1557), Savery Roland (szül. Courtrayb. 1576). Továbbá az újabb idők legmerészebb képiroja, a' hasonlíthatlan szorgalmu Rubens Pét. Pál, kinek oriási képzelő 's ábrázoló ereje, közel 4000 darab festményt teremtett. Vele a' flamändi képirás tetőpontra hágott. Több nevezetes művészek követték őt, u. m. Snyders Fer. (szül. 1597), kinek vadászdarabjai igazsággal, merészséggel mindeneket meghaladnak. Momper Jodoc. (szül. 1580), kinek hegyi völgyei a' szemet kellemes távolokon legeltetik; Neefs Pét. híres templomfestő; Teniers Dav. (apja és fia) kikhez paraszt társaságok, falusi innepek, örszobák 'st. ábrázolásában alig van hasonló; de Crayer Gásp. (szül. 1582), ki történeti festményeiben színezésre 's kifejezésre Rubenshez közelit; Segers Gerh. történet festésben szinte olly nagy, mint öccse Dániel virág- és bogárfestésben. De Rubens minden követőit felülhaladá Jordaens Jak. (szül. 1594). Janssen Abr. 's ennek tanítványa Rombouts Tivadar Rubenshez színezetben közelitnek, de nem a' gondolatok nagyságában. Rubens festéséhez van Uden Luk. készíté a' tájakat, 's hajnalai minden művésznek ajánlhatók. Van Dyk Ant. (szül. 1599), az arczképirás királyának neveztetett, Rubens az idomok tisztaságában 's szépségében meghaladta. Schüt Korn. kinek tájait gyakran Wildens Ján. készítette, mint történefestő jeleskedik; Brouwer Adrian közönséges jelenetek, — van der Meer Ján. pásztordarabok, van der Meulen Ant. Ferencz ütkö-

zetek, Milet Fer. és Ján. tájak ábrázolásával nyertek nevet. Jelesek még ez oskolából: Bol. Ján., Koeberger Wencz., Goltzius Henr., van Balen Henr., Hals Fer., Nieuwland Vil., Fouquières Jak., von Champagne Fil., Quellin Eras., Diepenbeck, van Thulden Tivad, Goeimar Ján., van Artois Jak., Peters Bonav., Kickaert Dav., Coques Gonzalez, Boel Pét., van Hoogstraten Sam., Monoyer Ján., Genoels Abr., Lairesse Gerh., van Vuez Arn., van Cleef Ján., Eykens Fét., van Orley Rich., van Deyster Laj., van Bloemann Ján. Fer., Largillière Mikl., Verendael, van Quedaerden Rob., van der Leepe Ján. Ant., Verbrügen Gásp. van Breda Ján. — A' hollandi oskola a' természeti tárgyak hiv leképezésével, nagy tökélyvel, jó világoshomállyal, a' színek czéltirányos lépcsőzetével kellő különözetével, 's az ecset lágyágával jeleskedik; azonban roszeják benne az aljas tárgyak gyakori választását 's a' hibás rajzolatot. Alapítója van Leyden Lukács (szül. 1494); jelesbjei: van Veen Octav. (szül. 1586, megh. 1634), ki már mint Rubens tanítója is említést érdemel; BROKMART A'BA (l. e.) történet, táj, és állatdarabokat jó izléssel festett; Poelenburg Korn. Utrechthól (szül. 1586 m. gh. 1663) apró tájfesteményekben igen szerencsés volt. Méltó tanítványai Vertange Dán., és van Haensberge Ján. Jelesek továbbá Weynants Ján. (szül. 1600) tájfestő, és de Heem Ján. Dán. (szül. Utrechth. 1604, megh. 1764) csalatásig utánazott virággal, gyümölcsivel, szőnyegivel, edényivel 'st. — Mind ezeknél hiresebb Rembrand, ki mesteri színezete által festményinek minden más hibáit eltakarta: Sachtleben (Zachtlevens) Herm. kit tájfestményei a' természet kedvenczének bizonyitnak. Társasági darabokban jeleskedének: Terburg Gerh. (szül. Zwollb. 1608, megh. 1681); tájakban Both Ján. Utrechthól (szül. 1610, megholt 1650), Swanevelt Herm., Woerdenból (szül. 1620, megh. 1690). Asselyn (szül. 1610, megh. 1680), tükhüzeteket, tájakat és pásztor darabokat égő színezettel 's lágy kivittel dolgozott. De helyes rajzolat mellett nehezen fog valaki szebben színezeni 's pontosabban világítani, mint Dow (Douw Gerh. szül. 1613 mgh. 1680). Van Laar Péter a' BAMBOCCIADOK (l. e.) találója; Fyt Ján., (szül. Antwerpben 1625) derék állatokat, madarakat, gyümölcsöket festett; Metz Gábor, Terburg módja szerint dolgozott; Benenberg tájai igen élveinek; Wouvermann Fil. (szül. 1620, megh. 1668) leghiresb lófestő, harc- és vadászarabokat, lövésárokat, utazókat, zsványokat ábrázolt, mellyek mind egyaránt becsültetnek. Tanítványának Griffer Jánosnak dicső Rajna-vidékei felejtetlenek; Waterloo Ant. tájai, mellyeket állatokkal 's figurákkal Weenix rakott meg, néha ugyan fagyosak, de azon pontosággért, mellyel a' világosságnak a' fák közti csillámlását, 's tárgyainak a' vízben tükrözését ábrázolni tudta, tetszenek. Berghem a' képirók Theocritjának nevezteték 's talán csak Potter Pál vételkedhetik vele elsőségért. Mig Backhuysen Ludolf tengeri véseite épen olly szépen mint rettentően festette, Mieris Fer. sok házi tárgyak felettébb finom és pontos ábrázolása által jeleskedék; Slingeland Ján. Pét. alig volt pontosabb. Dordrecht Schalken Gottfridet éji jelenetek világításában még senki sem haladta meg, Du Jardin Kár. derék piaczoikat, állatokat és tájakat; van de Velde Adrian pedig szinte vidékeket és állatokat csaknem utólérhetlén tökéletességgel festett. Magányos szép természet ábrázolásában Ruissdael Jakob; csendes, bájos holdvilág-festeményekben van der Neer jeleskedett. Apró történetcskéket a' legesekélyebb mellektárgyakban is egy képiró sem dolgozott lágyabban ki, mint van der Werf Adrián. Van Hulst Pét. virágfestőt felülhaladta van Huysum Jak., kit e' nemben senki sem ért utól. Ezekhez számlálandók még: Schel Korn., van Ravenstein Ján., Torrentius Ján., van Boyen Ján., Ketnaurmans Anna Maria, van Ostade Adrian, Booth Ján., van der HeBlst ert., Marcellis Otto, Gsedaert Ján., van Ewerdingen Alb., Rokes Henr., van der Eekhout Gerbrandt, Helmbreker Tivadar, Lavecq Jak., Verschuuring Henr., van Osterwyk Maria, Kalf Vil., van der Kabel Adr., Steen Ján., Honde-

koeter Menyhárt, van der Heyden Ján., van der Neer E., Glauber Ján., van Huchtenburg Ján., Terwestein Agos., Verkoolie Ján., de Bruyn Korn., de Moor Kár., Verheyden Fer. Pét., a' két Honbraken, Ruisch Rachel, du Sart Korn, Moucheron Fridr., Valkenburg Diedr., Noepel Konr., de Witt Ján., Troost Korn. — Emlékezetes, hogy a' sokáig porban hevert németalföldi képirás most a' királyság mind éjszaki mind déli tartományiban egyaránt emelkedik. Tiszteletes említést érdemelnek az uja b'bak közt: van Os, van Spaendonk, Scheffer, Pienemann, Hoges, Kuipers, Ommegang, van Brée, Wonder, Schotels (a' tengernyugtát ábrázoló képéről esmeretes) és a' Pictura társaság több tagjai. Az antwerpi képi-író academiától, 's az amsterdami, genti, haagai, brüsseli 'sat. műmutatásoktól is jó foganatot várhatni. A' genti és más szép művészi társaságok jutalmakat tesznek fel. Pienemannak 1824 kiállított festményét, a' Waterloo melletti ütközetet, (18' széles 25' m.) 40,000 fton vevé meg a' király 's Wellington herczegnek száná ajándékol. A' mosti belgiumi iskola művészeit előszámálják az „*Annales du Salon de Gand*“ (1823). — Azon ellenvetést, mintha az aljas természet ábrázolása a' németalföldi iskola bélyegét tenné, némellyek kizárólag a' hollandi iskolára akarák hárítani, mintha ez festő művészségét csak apró szobadarabokon próbálta, ellenben a' flamändi. nagy festményeiben, a' magas és nemes természet ábrázolta volna. Így akarák ezt az első felett felemelni, azonban talán épen ez inkább kárára szolgál; mivel ábrázolásnál nem mi? hanem mint? a' fő dolog. Hát ha Forster Györgynek igaza volna, midőn így szól: „A' flamändi képi-írók művei többnyire olyanok, hogy a' derek kézművészen a' költőt, a' testit képzőben pedig a' lélekteremtőt nem találjuk.“ Ez pedig gyakran megtörténik. Helyesebben lehetne tehát a' németalföldi iskola általános bélyegül, a' valódiság kívánatinak legfőbb kielégítése mellett, a' képzelményítés hiányát tenni. Azonban a' flamändi és hollandi iskola közt mindig marad különység. A' képirás gyakorló és művészi része körül mindenik érdemeket szerzett, de a' szép izlés kívánatit is gyakrabban kielégítette, mint közönségesen gondolják. J.

NÉMETBIRODALOM. Ez a' 843. évbeli verduini egyezet által felosztott Frankbirodalom némelly tartományaiból létesített, mellyekhez 924. még Lothringen is járult. Otto király összekapcsolá vele 951. az olasz királyságot, 's 962. a' romai császári koronát is; mi után az a' német nemzet szent romai birodalmának nevezetett. De azért az olasz tartományok nem voltak a' német birodalom valódi részei, hanem csak bérfföldes (feudalis) összeköttetésben állottak vele, melly csak az újabb időkben oldoztatott fel végkép. Csehország, a' nagy Ottótól fogva, sok ideig a' Németbirodalom része gyanánt tekintett, mellynek bérfföldies hatalmát, inkább vagy kevesebb, több más országok, mint p. o. Dánia, Poroszhon, Liefland 'sat. is elesmerték. II. Konrad, még az arelati vagyis al-burgundi országot is egyesíté vele 1033. De lassanként minden hozzá kapcsolt tartományai elszakadoztak tőle, 's 1688. után, midőn Schweiz és Németalföld is külön választattak, mint független országok: hajdani bérfföldes tartományaiból nem maradt egyebe, mint Savoya, Mömpelgard és Basel. A' vastag Károlyig (megh. 888); nagy Károly nemzetségéből valók viselték az örökölhető császári méltóságot. De utódja Arnulf idejétől fogva, választás által tétettek az uralkodók; mit eleinte a' világi és egyházi rendek közösen vittek véghez. De az interregnum alatt (1197--1272) a' fő hivatalbeliek kizárólag magokévá tették a' választási jogot. Az 1338. ki választó egyesületek által, mellyeket bajor Lajos ugyanazon évben és IV. Károly az arany hulla által (1356) megerősített, megígérék egymásnak a' választófejedelmek, hogy ezen eltulalajdonított jogot egész erejükből védelmezendik. A' mainzi választófejedelem hívá össze a' herczegeket császárválasztásra; mellynek helyül az arany hulla által Maina melléki Frankfurt rendelték. A' választófejedelmek személyesen vagy követeik által járulhattak a' választ-

táshoz; de senkinek sem volt szabad 200 legénységnél nagyobb kíséretet vinni magával, sem közülök negyvennél többet felfegyverkezettetni. Elsőben a választási egyeztetést készítetted el a választófejedelmek által, 's csak azután lehetett hozzá fogni a választáshoz, mely a Bartholomäus templom egyik kápolnájában történt. A választás napján, minden idegeneknek, sőt még a külső hatalmasságok követeinek, kik a választófejedelmek kíséretében nem voltak, el kellett a várost hagyni. Mindezt a választás végbe ment, meg kellett esküdni a császárnak a választási egyeztetésre; ha pedig jelen nem volt, követe által kellett azt megerősíttetnie, 's azután, mielőtt megkoronáztatnék, hitét reá magának is letennie. Eleinte szükséges volt felszentelése és megkoronázása végett a pápához is kérelemmel járulni. De bajor Lajos azt rendesé 1338, hogy a pápai felszentelés és megkoronázás szükségtelen, minthogy a szőbbszéggel megválasztott uralkodó, már a választás által törvényt esz. — Midőn későbbben a német császárok még életben megválasztaták utódjaikat: ezek, míg a császárszékre juthatnának, romai király címet viseltek. Az illy nemű első romai király VII. Henrik, II. Fridrik császár fia volt, ki 1220 választaték meg. Minden romai királynak alá kellett egyszersmind írni a választási egyeztetet; de mind e mellett, a császár életében, nem volt szabad az országába avatkoznia. — Az első császárok magok igazgatták a törvényes ügyeket, vagy az általok kinevezett hercegekre és grófokra bízák azokat; kik, a számtalan országrendítő békételenségek közben, lassanként kezeikre keríték a világi hatalmat, valamint szinte az érsekek, püspökök 's az is az egyházi törvényhatóságot. Ennek szomorú következményei gyakran kitűnnek Németország történeteiből, mellyek a világiaknak világiakkal, egyháziaknak egyháziakkal, de különösen mindkettejeknek egymás és császárok ellen kitört villongásaikkal 's e miatt támadott külső 's belső háboruikkal teljesekek. Ezek, 's más egyéb ártalmas viszonyok gyengítették el a mintegy 300 külön országra szakadozott Németbirodalmat annyira, hogy midőn ez Aug. 6, 1806 szélyelbontaték, nem történt egyéb, mint — hogy egy pusztá czimzet, végkép megszüntetted.

NÉMET CSÁSZÁROK I. NÉMETORSZÁG TÖRTÉNETE.

NÉMET CRITICA. A német költők sokáig békesen dalolák el költeményeiket; szívesen hallgatta őket a közönség; megelégedve olvasá irataikat; 's mivel a szerzők magok között is egyetértésben, vagy legalább nemellenkezésben éltek: sokáig szunnyadozott nálók a critica. Opitz után Bodmer és Breitinger voltak az elsők, kik 1721 az ugynevezett festők beszélgetéseit kiadák, 's a költészetet nagyobb fenségre és méltóságra emelni törekedtek. Ezek után szólalt fel Gottsched, ki a franczia litteratura társalkodási szelleméhez hajolva, amazokat, az angolok 's leginkább Milton munkái szerint képzeteket, megelőzni akarván, kölcsönös zsurlódásokra szolgáltatott okot és alkalmat. De épen ezen zsurlódásokadtak a német litteraturának új életet, 's megalapították a criticát. Új ingerlődést okoztak Hallernek gondolat- és erőteljes költeményei 's az ó-remek miveltéséget mutató Klopstock „Messiade“-ja 1748. — Nem sokára ez után Németország legnagyobb criticusa, Lessing emelte fel szavát. Nemzet iránti részrehajlástól menten, mindnyáját igazán méltánylani tudó, udvariság vagy félelem által nem korlátoltatva, éles ítéllettel, világos öntudattal, nem kimélő pártatlansággal, de egyszersmind finom izléssel lépett ő a critical pályára, mellyen a Németeknek felejtethetlen példakép marad. Naját eredeti szerzeményei felmagasztalák 's megerősíték azon benyomást, melyet mint criticus tett. Vele 's mellette, nem siker nélkül munkálkodott a berlini könyvkereskedő Nicolai, több critical szakaszos iratok kiadása által. Ez 1757 a „*Bibliothek der schönen Wissenschaften*“ cziműt alapítá, melyet azonban nem sokára barátjának Weisse-nek adott át, 's helyette 1759 „*Literaturbriefe*“ és 1760 az „*Allgemeine deutsche Bibliothek*“ -et nyitá meg. Mind a kettő

erősíté literaturai behatását, elhatározó 's minden mellékes tekintet nélkül, szabadlelkűen, sőt nem ritkán kiméletlenül és sebzóleg kimondott ítélete által. Ezek mellett kevesebb eredetiséggel de ugyanazon alapok szerint folytatá Weisse az ő criticalai munkáját, melly csendes hangja, finom illendősége, előadásainak világosága 's kelleme és a' valódiképen megállapított új szabályok elfogadása iránti hajlékonysága által tüntette ki magát. A' Nicolai féle bírálatok ellen Klotz kelt ki, de pártszerzési törekedéséről esmeretes lévén, kevés sikerét látta megszólalásának, 's csekély tekintete, Lessing által rövid idő mulva egészen megsemmisítettett. Ellenben Herder különös sajátiséggel lépett fel „*Kritische Wälder*“ című munkájában 1769. Eredetiségére nézve még a' Nicolai felekezetet is felülmulta, de abban hasonlított hozzá, hogy illendőség által nem hagyá magát korlátolni. De világosan gondolkodó elméjés gyakran meggyőző tüzes képzelőtehetsége, minélfogva bírálatában, nem ritkán hibáztott a' tökéletes kifejlődés, okoskodási szigorú rendszer 's az észfogatoknak kellő meghatározottsága. Nem maradt befolyás nélkül ezen időben Meinhard munkálkodása is, ki a' skót Homenek tisztán pszichologiai nézetek szerint készült aestheticáját, a' német literatura mezejére áttiltette. Az eddigi criticusoktól vivatott franczia izlést Wieland hozá vissza közikbe „*Deutscher Mercurja*“ által, a' nélkül azonban, hogy azt régi uralkodó helyzetébe vissza akarná tenni. 'S valóban méltán tulajdonittatik egy részről ennek azon fordulat, mellyet a' német critica, előbbi alaposágának 's mélységének megtartása mellett, a' szelidebb baaásmódra, gyengédség és illendőségre nézve vön; a' mi'az 1785 alapított jenai „*Allgemeine Literaturzeitung*“-ból világosan kitetszett. De már 1790 nagy zürzavarral fenyegetődött Kant „*Kritik der Urtheilskraft*“ című munkája, melly az izlésbírálatot a' kellemtől és szivrehatóságtól függetlennek 's egyedül a' szép tárgynak pusztá idomára szorítkozádonak tanítá. De — különösen az önéreelmekre nézve — magát oskolaiság által elcsábittatni nem engedő német közönség, nem hódolt neki, 's Herder, „*Kalligone*“-jében tüzesen kelt ki ellene; nem megvetendő sikerrel. Az 1797 közrebocsátott waimari „*Xenie*“-mulékony behatással birt. A' testvér Schlegelek „*Athenaeum*“-ában ifju életerő, éles elme 's merész pártatlanság szólt Kant prosaicus nézetei ellen. Még nagyobb következtésű volt azon szoros egyesület, mellyet e' tárgyra nézve, a' critica tökéletesesebbitése tekintetéből, az említett testvérek, Tieck, Bernhardi, Novalis és más rokonlelkű írókkal szövetkezve alkottak. Ők a' középkor miveit is vizsgálataik tárgyává tették. De ellenek is támadtak gáncoskodók, kik közül legnevezetesebb volt Kotzebue, ezen időszaki irata által: „*Der Freimüthige*“, mellyben Merkel is részt vön. — Ugy látszik, — 's ezt mondják a' Németek is, — hogy criticájok, a' legkülönbözőbb nézetek kifejlődte után, végre nagykorúságot ért; de annak újabbi sarjadásait, egy — sokfejú szörnnyeteghez hasonlítják, melly véghetlenül sokat csacsog és gyaláz.

54.

NÉMET ÉPÍTÉSMÓD, I. ÉPÍTÉSMÓD TÖRVÉNYEI.

NÉMET JÁTÉKSZIN. Eredete azon korban téved el, midőn még a' nép ugynevezett személyvesztések és bábjátékok által mulattaték. De nevezetetes előhaladást még a' 17 században sem tett, noha már ennek elején voltak elrendelt színjátászó társaságok, mellyek az ekkor szokásban volt börtéjjeli játékokat némelly fordított játékarabok előadásával igyekeztek megszűntetni; mert amazokon kívül még nem voltak eredeti darabok. Guarini munkáinak lefordittatása után divatba jöttek az énekes pásztorjátékok. Gryphius András sok darabot készített és átdolgozott, mellyek dagályosak ugyan de telvék képzeletekkel. Lohenstein dramái szinte illy kevesek voltak szinpadra valók, untató dagályok miatt. De mégis tetszést nyertek, 's a' czifrázott fellengzés nem sokára elhatalmazott. Előmozdították ezt igen nagy mértékben a' spanyol fordítások is, mellyek a' tudónek 's kezeknek nagy megeröltetésével, sok aranyos pa

piros és csillogó holmik feláldozásával adattak elő. Szeszélyesen festi Ifland az ezen időbeli színpadot e' munkájában „*Almanach für Theater etc. auf das J. 1807.*“ Egyébiránt játékaikban rendszerint egy vidor személynek is kellett megjelenni, Courksen, később Pichelhering és Hanswurst név alatt; ki bohóságaival a' közönséget szinte a' megpukkadásig kacagtatá. A' színjátszók nem mivelheték ki magokat helyesen, részint a' költők tévedései részint a' tőlök megtagadott becsület hiánya miatt; sőt még azért is, mivel a' játékszín az akkori — papsággal folyvást való küzködésben állott. De voltak ellenben védelmezők 's pártfogók is; ennél fogva társaságaik szemlátomást szaporodtak, 's a' szerepek nagyobb meghatározottsággal miveltek. Bécsben, hol a' 18 század elejéig csak Olaszok játszottak: német játékszín állított 1708 Stranitzky, 's azok HARLEKIN-je (l. e.) helyébe a' Hanswurstot lépteté, ki nagy tetszéssel fogadtatott. Nevezetes a' német játékszín történeteiben Neuber Johanna asszony, született Weissenborn leány; ki egy társaságnak igazgatónéja lévén, azonkívül hogy az akkorihoz képest jól játszott: türethetően fordított is. Nagy befolyása volt reá nézve Gottschednek, kinek 's barátjainak munkáit az a' lehetőségig jól előadni igyekezett, társaival együtt. Tüntek ugyan fel lassanként lelkesebb költők is a' játékszín körében, p. o. Schlegel Elias, Gellert, Cronegk, Krüger 'sat., de a' francia izléstől még sem tudták magokat eléggé megtartóztatni munkáikban. Nagyobb érdemet szerzett magának a' színjátékok kimivelése ügyében Lessing, mind az ő dramaturgiai criticája, mind pedig saját dramaticai dolgozásai által. A' francia izlést 's annak követőit mindenkép igyekezett megbuktatni, sőt még a' dramai versírást is eltörölve szerette volna látni. Erre czélt az ő „*Miss Sara Sampson*“ -ja, melyet illy nézettel mintegy példakép gyanánt készített. Nevezetesb ennél „*Minna von Barnhelm*“ című vig-, és „*Gallotti Emilia*“ jobb izlésű szomorujátéka. Ő utána nagy számmal dolgoztak illy javult szellemben játékszínadarabokat; mi által a' társaságok is tökéletesebbülni kezdettek, 's több városoknak lön állandó játékszínnek. Minekutána a' Németek az angol költőket, nevesen pedig Sachespeare-t esmerni kezdték, különösen Wieland és Eschenburg által, azoknak is nagy befolyások lön, játékszínnek kiképzésére. Schröder, Leisewitz, Gerstenberg, Hoppel és Bock szorgalmas munkatársok voltak ez időben a' czélba vett ügynek kivitelében. Gotter és Bretzner francia és olasz minták szerint dolgoztak. Uj jelenés volt a' német játékszínen 1752 óta a' tréfás operetta, melyből lassanként a' mai opera képződött. A' polgári szomorujáték azonban nem sokára siránkozóvá fajzott el; a' minek nyomait még az újabb idők legjelesb költőiben, mint Göthe „*Clavigo*“ és „*Stella*“ -jában ugy szinte Schiller „*Cabale und Liebe*“ -jében is észre vehetni; de ók hatalmasan kiemelkedtek a' zavarból. — Nem sokára, vitézi darabokkal önzlék el színházaitkat a' német írók; olly darabokkal, melyekben — mint Schlegel mondja — semmi sem historiai mint a' nevek 's egyéb külsőségek; semmi sem vitézi, mint csak a' sisakok, paizsok, fegyverek; semmi sem ó-németies, mint hihetőleg a' durvaság; egyébiránt a' benne kifejezett érzelmek szintugy új időszakiak, mint közönségesek. De a' remekköltők, a' színészet ezen ágában is kitüntetések sikeres munkásságokat. A' weimari és berlini képzőiskolák, rövid idő alatt nagy lépésekre tették alkalmatossá a' német színészetet, 's Kotzebue darabjai kedves eleményt szolgáltatnak neki. Az opera, a' hangászat mivelődésével együtt majdnem arányosan haladott elő, 's a' regényes tárgyak körében kitünőleg tenyészvén, egy ideig diadalmaskodott a' színjátékok felett. A' pantomimek és balletek leginkább az olaszok és francziák mivelése által kaptak lételt. Az utolsó évek politikai zürzavara igen megrázta a' német játékszín, ugyanynyra, hogy jelenleg, csak előbbi állapotja visszanyerésén látszik munkálkodni.

A' német játékszínépületek vagyis színházak, tetemesen szaporodtak

az újabb időben; mert majdnem minden népesebb város azon törekedett, hogy a' kebelébe néhanéha megjeleni szokott vándorló színészcsoportok helyett (mint nálunk Magyarokkal még jelenleg is) állandó társaságot telepíthessenek le körökben. — Legyen elég mindazáltal a' színházak közül csak a' nevezetesebb városbelieket említeni. Bécsben öt színház van, mellyek közül kettő t. i. a' királyvári (Burgth.) és a' karinthiai kapu melletti udvari-nak mondatik, mivel tagjai a' császártól kapnak fizetést, és kiszolgáltok után nyugpénzt is. Berlinben egy udvari és egy városi. Münchenben kettő volt, 's mind a' kettő „udvari“ czímmel díszeskedett, de egyike most zárva van. Dresdában tulajdonképen egy, mert az egyiket olasz énekes színjászok birják; csak egyetlennek már egész Németországban! — Boldog Németország! — Stuttgart, Kassel, Braunschweig, Darmstadt, Hanover, Karlsruhe, Schwerin és Weimar udvari játékszínekkel díszeskednek. Augsburg, Bamberg, Bremen, Breslau, Brünn, Danzig, Düsseldorf és Eberfeld, mainamelléki Frankfurt, Freiburg (Breisgauban), Grätz, Hamburg, Königsberg, Lemberg, Linz, Lübeck, Mannheim, Nürnberg, Pest, Prága, Riga 's némely más városok mindannyian gyönyörködnek állandó játékszíneik mulatságaiban, 's részesülnek azon társalkodásai és erkölcsi művelődésben, mellyet a' jól elrendelt színházak naponként nyújtanak, 's a' lélekre ható művészet, napról napra tökéletesebben fejthet ki. 54.

NÉMET JOG. Azon german néptörzsökök, mellyek végre a' szoros értelemben vett német nemzetté egyesültek: igen különböző jogri-szonyokkal 's művelődéssel, különböző időben és körülmények között léptek azon népközönségbe. A' nyugoti és déli Némethon egy része hosszabb ideig romai tartomány volt, 's Roma pallérozottsága tetemes befolyással volt rá; éjszakra és keletre sláv nemzetek nyújtak be, mellyek csak nagy sokára vették fel a' német nyelvet és szokásokat. A' kereszténység felvétele volt első elhatározó lépés a' törvényes rendre nézve; azzal együtt fogadtattak el az első törvények. Ezeknek időszaka mintegy az 5. századtól a' 9-kig terjed, mely időközben a' törvények nem igen voltak mások, mint: a' hódítók és meggyőzöttek által kötött egyeztetek, a' pogányságot a' kereszténységgel összebékéltető alkuk, néhol pedig az uralkodó hatalom és népszabadság határainak kijelölése 'sat. A' 10-ik századtól fogva a' bérfföldi (feudalis) viszony lett a' jószágbirtok alapja 's ennélfogva egyszersmind a' törvények főbb kútféje is; de oly kevesse voltak ezek a' nevezetesebb népeesség, földművelés, műszorgalom és kereskedelem nézve kielégítőek, hogy a' romai jog, melly felső Olaszthonban ujjlag tanított, minden országokból, 's így Némethonból is édesgetett magához tanulókat, kik által lassanként azoknak jogalkotmányába is behatott. Résztint utánozás, résztint ellenszegülés okozá, hogy a' régi valódi német törvények is rendszeresen összegyűjtettek. Azonban a' romai jog tekintete (mellynek a' longobardi bérfföldjog függelékül szolgált) mindig nagyobbá 's közönségesebbé lön, és a' nyilvános ügyekbe is tetemes befolyást nyert. A' Németbirodalom közös törvényhozási hatalma, a' mindig erősödő országlás által még inkább csonkított; de azért a' honi törvények is divatban voltak az itélőszékeknél, mellyek, noha egyes esetekben igen eltávoloztak egymástól, némelly közös jog-okfókkal is bírtak. Végre az 1495 birodalmi kamaratörvénytörvények rendezésénél fogva minden tartomány jogszabályokat nyert. De épen ezen okból, mivel majdnem minden ország külön törvénykezési rendet kapott, vagy legalább az általános szabályokat helyzetése, külső viszonyai, 's lakosainak szokásaihoz, művelődéséhez 'sat. alkalmaztatta: soha sem támadhatott a' szabadságoknak és köteleztetéseknek (jogoknak és kötegeknek) oly összesége, mellyet szoros értelemben német jognak lehetne nevezni. Ha tehát német jog emlitetik, nem egész Némethonban általánosan bevett törvénykezési rendszert kell érteni, hanem csak oly magán-jogot (*Privat-Recht*), mellynek

kutfejt nem a' romai és pápai törvényhozásban kell keresni, 's mellynek okfejt nem kirekesztőleg valamely egyes tartomány törvényeiből kell származtatni. — A' német magán-jogról Beyer György adott először oktatást Wittenbergben 1707. E' tárgyú nevezetes munkák ezek: Eichorntól „*Einleitungen in das d. Privatrecht*“ (Göttinga 1823, 2. kiad. 1826); Mittermaiertől „*Grundsätze des deutschen Privatrechts*“ (Heidelb. 1823, 2. kiad. 1826; és Grimm Jakabtól „*Deutsche Rechtsalterthümer*“ (Göttinga 1828).

—no—

NÉMET KÉPIRÁS. A' Romaiak beültése nagy változást tön a' német nemzetek szokásiban. Ők ébresztének legelőször izlést a' művészetek iránt. A' byzantiumi képiró iskola uralkodék Rajna mentén, 's keleti komoly szárazsága nem vidult fel a' 13 század előtt. (L. BYZANTIUMI MŰVÉSZSÉG). Németországban, különösen Austriában Reginbald apát, ki 900. Murrban klastromot alapított, gerjeszte először kedvet a' művészetekre, követék sz. Thimeo Salzburgban, 's kivált Gisela, első apostoli királyunk, sz. István hitese. Kegyes Lajos a' görög császároktól már drága miv-ajándékokat kapott. A' szleziai és morva fejedelmek is mindig barátságos szövetségben valának a' gör. császárokkal Boroszlóban sz. Ersébet és sz. Borbála templomaiban, amaz időkből ma is igen nevezetes festmények találtatnak. Leghiresb emlék pedig e' korból ugyan csak Boroszlóban sz. Bernard templomában az ugy nevezett Hedvig-tábla, mellynek 32 négyzegeiben sz. Hedvig életének ugyan annyi történetei ábrázoltatnak. IV. Károly császár sok ügyes képirót hívá Csehországba, hol már 1348 képirók czéhe volt. 1450 Boroszlóban, tehát elébb mint Nürnbergben, derék képiró iskola keletkezett. Bajorországban II. Theodor herczeg a' keresztény vallás terjesztésére behívá Wormsból 696. sz. Rupertet, a' képirás pedig mindenütt a' vallással szövetkezett. Legjobbban virágának a' művészetek a' Benedictinusok monostoraiban. Alfred és Arirám szerzetesek, mint akkori legnagyobb bajor művészek emlittetnek. Tegernseei Wernher különösen dicsó üveg-festéssel jeleskedett. 15. századból mint képirók híresek: Gleismiller, Maier, Mäichselkircher, Fütterer és Zawnhack. Frankoniában a' művészet első nyomai sz. Bruno idejében találtatnak, ki 1042 a' würzburgi székesegyházat tövéből ujra építteté. II. Henrik császár's nője sz. Kunigunda igen pártolák a' művészségeket. A' heilsbronnai klastromban még most is több képek vannak sz. Otto, bambergi püspök idejéből, ki 1139 halt meg. — Nürnberg különösen említendő, mivel itt képirás és mesterséges fametszés már jókor nagy tökéletességre emelkedtek. Emlékezetes az ottani sz. Mária és sz. Szebald templomokban néhány fellette régi kép. Legkorábbi nürnbergi képirók: Hans Traut, Kulenbach, Bäuerlein Ján. és Wohlgemuth Mihály. Ezekon kívül sok derék üveg és miniatúr festők. — Svábsországban, mülkincseiről legelőször Hirschau klastrom lett híres. Augsburg, Ulm, Nördlingen már jókor ügyes képirókkal dicsekedett. Mainz, Trier, 's kivált Köln, az akkori művészetek első fészkei valának. 1153 és 1350 köze, a' német művészségre, költészetre 's nyelvre elhatározó időszaknak tekinthető. Ekkor virágzék Kölnben a' legrégebb német képiró iskola, mellyet utóbb a' nürnbergi, stylusának tisztaudgával 's csendes kecsességével nagyon meghaladt. Ennek legtöbb képei fára festettek, mellyet elébb krétával, azután vászonnal vontak be, erre ismét kréta-, vasagyag- (bolus) és arany aljazat terítettett, 's ezen a' színek pompája caudalatos fényben megmaradt. Ez időszak leghiresb remeknive a' kölni felséges oltárlap, mellynek igazán festője sem tudatik. Wallraf, Boisserac (l. e.) és Bettendorf gyűjteményiben is igen drága képek vannak ez időkből. Frankfurtban különösen derék üvegfestők jeleskedtek. Ekkor tájban élt a' minden régi német mesterek közt legleleménysebb Hemmelink is. Hessenben és Thüringenben II. Lajos gróf védé a' művészségeket. A' marburgi régi Ersébet-templom a' hajdani művészet sok emlékivel dicsekszik. Szászországban I. Henrik a' művészetek pártfogója volt, Alsó

Szászországban és Westfáliában első jeles mivészek a' Korvey, Minden, Hildesheim és Osnabrück apátságokban éltek. Alig hihetni, mennyi műemlék van még Németországban amaz ó korból; ezeket ennekelőtte kevésre méltatták, most pedig rendin tul becsülik.

Második műidőszak Németországra nézve Dürer Albrecht kora (1471—1528), kit Rafael is nagyra becsült. Schön Márton már előbb nagy hirt szerzett 's méltán német Peruginonak nevezhető. Kranach Lukács festeményei az akkori jeles személyek arczképei által különös érdekűek. Holbein nemzetség sok ügyes képirót számlált, leghíresb Hans (szül. 1495, mgh. 1554), ki igazán német da Vincinek hívathatik. Továbbá a' 16. száz. oskolájából említendők: Aلدorfer, Beham, Bink, Penz, Burkmaier, Scheuffelin, Grünwald, Schoen, Springinkle, Schoreel, Leyden Lukács, Heemskerk, Füzli, Mabuse Ján, Sutermaun, Goltzius, Floris Fer., Frank Fer., Schwarz Ker., Rottenhammer, és Elzheimer Ádám, egyszersmind csaknem mindnyájan rézmetszők. — Bár kivitelben mind igen szorgalmasak valának is, többnyire szépség érzése nélkül szükölködének, melly nemes idomok választásában mutatkozik; hibás vala rajzolatjuk, nem érték az egésznek világos homályban tartását, 's a' mellékes apróságoknak önkényes feláldozását. 17. században 's a' 18. elején Németországban egészen megcsökkent a' mivészet. A' német képiró oskola Dürerrel és Holbeinnal egészen elaludt. Oka a' reformatioban és 30 éves háboruban keresendő. Mengs épen nem tartható, legalább Németországra nézve, a' mivészet helyreállítójának; plasticai elve általában a' képirással, különösen pedig a' német oskola szellemével ellenkezett. Azonban szigoru komolyságát nem igen követék tanítványi, kik közt Maron, Unterberger, Öser és Kaufmann Angelica nevezhetők. Tischbein Vilh., ki sokáig Nápolyban élt, a' legnevezeteseb uj mivészek közé tartozik; izlése tiszta, stylusa nemes, képzelődése rendkívül teremőti és költői; elmés vázlatiban az egész élő 's nem élő természetnek nyelvet 's arcot kölcsönöz. Homer költeményeihez készített körrajzolatit híresék. Füger, mint a' bécsi academia igazgatója, derek képiró oskolát állított; tiszta szépség-érzelem, 's valódi idealis stylus bélyegzik ezt. Klopstock „Messiását“ ékítő rajzolatit nevezetesek. Hetsch és Wächter Stuttgartardban jeles mivészek, az utóbbit német Garofalonak nevezhetni. Az 1820 meggyilkoltatott, 's addig dresdai prof. Kügelgen a' legelmésőbb 's legjelesebb német mivészek közé tartozik. Ötleitei rendkívül szépek, mélyen gondolttak; kivitelben az olasz oskola kecsét és erejét a' németalföldi szorgalmával 's színbájával egyesíté. Arczképei szinte olly találtak, mint történet festeményei nyomosak és tökéletesek. Professor Hartmann Dresdában egyik a' mostani tudós mivészek közül; Aeneása, Hectorsa 'sat. épen olly derekak rajzolatban 's összeállításban, mint Erosa, Anterosa 'sat. költőileg szépek. Ujabb mivei lelkesek, merészek, de Buonarottit majd kellettén tul utánozni látszanak. Arczképei megszólamlók. Prof. Matthaei arczképekben jeleskedik, kivált férjfi fejekben. Prof. Rösler a' szász történetekből vett több festeményei által, magát egy gondolkodó 's helyes ösvényen haladó mivésznek bizonyítá. Prof. Seydelmann nagy sepia-rajzolatok kivitelében egyedüli. Prof. Weitsch és Wach Berlinben, Hummel és Nahl Kasselben dicséretes említést érdemelnek. Retsch Dresdában apró regényes jelenetek elmés találója. Vázlatai szépek. Vogel igen kedves gyermekfestő volt. Fia, most Dresdában professor, jeles arczképiró, de Romában mulatása alatt néhány történetfesteményt is készített. A' pillnítzi kastélybeli frescofesteményei emlékezetesek. Ujabb időkben némelly ifju német mivészek rá hagyják magokat vétetni, hogy amaz avult módosságot kövesék, melly a' természet és valódi mivészesség igaz útjáról eltántorit, szegletes ügyetlenségre, sovány formákra, száraz színadásra 's a' perspectiva elmellőzésére csábit. Ez uj régieskedő mivészizlése első írá-

nyát költészek és írók adák. (L. NÉMET MIVÉSZET). De többnyire már a' jobb utra visszatértek. — Tájfestésben jelesek: Hackert, Reinhard, Mechau, Klengel, Wihle, Veith, Zinngg, Rhode, Koch, Steinkopf, Dahl, Dörner, Catel 'sat. Kunz egyszersmind derék állatfestő. Az elmés Friedrich Dresdában némi vallási titkos jelentőséget tud adni tájainak. Lásd bővebben Fiorillo: „*Gesch. der zeichnenden Künste in Deutschland und den Niederlanden*“; — Göthe: „*Kunst und Alterthum*.“

NÉMET KERESKEDÉS. Európának közepette lévén Németország, három tenger hullámitól érintetve és számos folyók által keresztül hasítva, már szinte a' természet által egyik legnagyobb kereskedő országgá rendeltetett; 's mégis a' Hansavárosok hanyatlása után a' 17. század közepétől fogva, csak középső helyet érdemel kereskedési tekintetben. Ezt részint az ország eldarabolt állapotja, részint a' partok political ellenségeskedése okozza. Hogy azonban kereskedési viszonyait igazán megítélhessük, esmernünk kell annak valódi állapotját. Szarazföldi kereskedést Franciaországgal, Schweizzal, Olaszországgal, Belgiummal, Hollandiával, velünk Magyarokkal, Lengyelhonnal és Oroszországgal tizhetne ugyan Németország; de leginkább csak a' három utolsóval és Schweizzal teljesíti azt. Tengeri kereskedést Franciaországgal, Spanyolhonnal, Portugaliával, Angliával, az éjszaki országokkal, Olaszhonnal, Törökországgal és Amerikával folytathatna; 's mégis majdnem egyedül csak Angolhonnal áll igazi kereskedésben, a' melly neki inkább kárára mintsem hasznára van. Folyami kereskedését nevezetesebb vizein, u. m. a' Duna, Elbe, Rajna, Odera, Weser 'sat. folyóin való hajózása mozdíthatja tetemesen elő. — Ha a' német kiviteli tárgyaknak mennyisége az idegen bevittekével összehasonlítottatik, hihetlenül nagy veszteség tűnik ki a' kereskedési bilanx szerint Németországra nézve. Csak az éjszaki országokkal és Schweizzal áll kedvezőleg; t. i. részint nyerteszen, részint sulygyenben; minden más országokkal folytatott kereskedése káros. Németországnak ezen kedvetlen állapotját részint a' tilalmazó- és vámrendszer, részint a' kereskedési és political zürzavarok, részint az idegen országokban emelkedett kézmivi és gyárszorgalom, részint végre azoknak szinte a' sulygyent meghaladó kereskedői nyomossága és hatalma szülé. Ehez járulnak még a' kereskedői felfuvalkodottság, finanziaai speculációk, monopoliumok és hatalmas tengeri uraság, melly Németországnak idegen tartományokkal való kereskedését nehezíti, gátolja, sőt nem ritkán — közvetőleg egészen is elakasztja. Amerika és Odessa, sok — előbb Németország vásárjaira menőket vont magához. Franciaország nem keresi többé az ő készítményeiket, mert a' revolutio óta ötszörösen is megszapordott annak gyár- és kézmivi csinálmánya, valamint szinte természetménye is. Spanyolország és Portugalia keveset vásárol tőlök, mert mind a' kettőben ujra éledt a' földmívelési és gyárszorgalom. 54.

NÉMET KÉZMIVI-ÉS GYÁRSZORGALOM. A' Németek hajdan nem csak öntermésményeiknek nagy részét, hanem még idegen országokéit is magok dolgozák fel, 's gyármiveikkel nem csak honjokat hanem a' külföld nagy részét is ők láttak el; sőt belőle még Amerikába is szállítottak. Németország mutathatja fel Európában a' legelső és legrégebb gyárokat. Virágozott gyárvárosainak, p. o. Nürnbergnek és Augsburgnak készítményei, a' 15 és 16 században, híresek voltak Anglia, Franciaország és Olaszhon vásárjain. De sokkal magasbra emelkedett még a' mivszorgalom nagy Fridrik uralkodása alatt, különösen a' porosz tartományokban. Még akkor nem nyomta el külső hatalom és belvillongás a' kereskedési szabadságot. Pusztító háboruk közepette is folyvást emelkedett Németország jóléte, mindaddig, míg Angliának portugal pénzen nyert felsőbbtségét érezni nem kénytelenítettett. Napoleon szarazföldi rendszere által ismét mosolygó nap derült fel a' né-

met kézművesek és gyárosok egére; melynek sugarai bárha csak kevés ideig fénylettek, mégis életető meleget adtak a hanyatlott kézmű- és gyárszorgalomnak, mely rövid idő alatt reménytelenül magasra emelkedett. De ama rendszer elenyésztevel, annyiál mélyebben sülydedett, mert a' tengeri kereskedés elzártsága idrje alatt, az Angolok azon helyeket is elfoglalák kereskedésileg, hova az előtt a' Németek szoktak volt árukat szállítani. Hogy pedig a' német kézmű- és gyárszorgalom jelen időben leginkább kaldoklik: kétséget sem szenved. A' sileziai vászongyárok, melyek még ez előtt 20 esztendővel mintegy 9 millió forintnyi árut szolgáltattak, most alig képesek 1 millió forintnyit széyelküldözni, mivel az írlandi vászon még magában Sileziában is akadályozza azok készítményeinek kelendőségét. Sőt még a' kenderfonálból is alig képesek az Angoloknak 6000 mázsát gladni, holott azoknak még 1814-ben 45,926 mázsára volt szüksége; 's ez azért van, mivel az Angolok vászonanyaghoz hasonlító szöveteket tudnak készíteni. A' német szorgalom egyik legnyomósabb tárgyát, a' posztógyártást, szinte magáévé tette Angolország, holott a' Németek egészen el lehetnének idegenek posztógyártványai nélkül. E' tekintetben teljességgel nem állhatja ki Németország Angliával az összeütközést, minélfogva még gyapjut is ad emennek, 's készítményeiért tetemes pénzt küld ki önkárával. A' szász királyság, egyike az elsőbb gyáros országoknak, még legjobban fentartja magát a' gyapotkészítményekre nézve, melyeknek jósága az Angolokéival megmérkőzhetik. De a' bőr- és dohánygyártás sem hanyatlott 1813 óta. Az ércz nemű gyártványokért ellenben nagy somma pénzt küldenek a' Németek külső országokba. — Azon káros behatás, melyet az idők viszonyai eszközöltek a' német gyár- és műszorgalomra nézve: csak ujjolag az idő kedvezőbb fordulata által szüntethetik meg; de azon akadályok, melyek nem történetesen származtak, hanem szántszándékkal létesítette gyengítik azt kívülről, csak egyesült erő és ipar mellet volna nékem lassanként megszüntethetők.

NÉMET LITERATURA ÉS TUDOMÁNY. Minthogy a' literatura az írásbeli emlékek összeségéből származik; nagyon természetes, hogy azt a' Németeknél sem kell előbb nyomozni, mintsem — míg a' népek vándorlásának megszűnésével 's későbbben a' keresztényvallás elfogadása által némelly esmeretekre juthattak, 's ezeket egymás között legalább szóval fentarthaták 's terjesztheték. A' kereszténység mind inkább kiráradott VIII. Bonifacius által. A' nép tanítói, és a' mivelődés első esirájának ápolói a' papok voltak. Ezek kezdtek először írni német nyelven. A' legrégebb német írott emlék, a' 4 evangélistáknak mősogothi nyelvre fordítása (360 körül), Ulphilas püspöktől való. A' Galliában megtelepedett Frankok, már a' 6 században alapítottak oskolákat, melyekben papok neveltettek, kik azután más german népágokat is oktattak. De ezen nevelés többnyire csak olvasásra, írásra 's valamennyire a' latin nyelvre tanításban állott. — I. A' német literatura első időszaka nagy Károlyal kezdődik 's mintegy a' sváb császárok uralkodása kezdetéig, vagy a' Minna-dallosok idejéig, azaz 768—1137 terjed. Nagy Károly számos klostromi oskolákat 's egyéb tanítóintézeteket alapított, melyekből számos jó hivatalbeli egyének és tudós férfiak léptek ki. Igyekezete az általános mivelődést tárgyzá. Összegyűjteté a' német nyelv akkori maradványait, u. m. dalokat és törvényeket; a' vallási szavalatokat német nyelven tartatá, 's a' nép oktatására megkivántatott némelly könyveket latinból lefordíttatá. De utódjai nem folytatták az ő jótékony munkálatait. Némethionnak a' Frankok országától történt elválasztása azonban igen kedvező volt a' német nyelv- és literatura eredetis önkifejlésére, a' mi a' szász királyok alatt (919 fogva) legkitűnőbbben történt. A' 10 században már több klostromoskoláknak 's egyéb tanítóintézeteknek voltak könyvtáraik. Ebbe az időszakaszba esnek Eginhard, Witichind, Ditmar, Lambert és Bruno krónikáirók; Alcuin

és Rabanus Maurus polyhistor 's philologus; és Otfried, Notker, Willeram 's mások, kiknek iratait Köch (1 köt. 23—321.) feljegyezte. II. A' német literatura és tudomány új időszaka a' sváb császárokkal kezdődik (1138) 's a' reformatioig, a' 16 század elejéig tart. Ekkor már a' romai törvények is kidolgoztattak a' Németek által, sőt intézeteikben még tanítottak is. A' történetírásban is tetettek lépések, p. o. Freisinger Otto, Herford Henrik, Gobelinus Persona által latin nyelvű. Horneck Otokar munkája legrégebb németül irt kronika. Ő utána szinte anyanyelveken Königshofen Jakab, Rothe János, Thurnmayer és Detmar dolgoztak e' nemben. De mindezek csak részletes történetirásokat nyújtottak; általános történetiratot első készített németül Franke Sebestény. — A' bölcselkedés összekapcsoltott a' vallástudománnyal, 's ennek támogatására használtak. Ezen időszakasz vége felé a' számtudomány, 's a' csillagászi és erőmirtudománybeli esmeretek is ápoltattak 's gyakoroltattak. Minekutána pedig a' könyvnyomtatás mestersége feltaláltott: a' tudományok minden ága egyszerre, feléledettnek mutatkozik. Azon férfiak, kik ez időközben a' józan tudományosság és felsőbb műveltség terjesztése által magokat nevezetisítették: Agricola Rudolf a' heidelbergi egyetem tanítója, Celsus Konrád az első koszorús német költő Bécsben, Tritthemius János, különösen pedig Reuchlin, Hutten Ulrik, Melanchton, Camerarius Joachim és a' híres Erasmus voltak. III. A' reformatiótól fogva a' jelen időkig terjedő literatúra szakaszt 3 kisebb szakaszra lehet osztani. Az első a' harmincz esztendő háboru kezdetéig (1618); a' második a' hét esztendő háboru végéig; a' harmadik pedig ettől fogva a' mai időkig terjed. 1) Azon versenygek, mellyek a' reformatio kezdetével beszéd és irások által történtek, mindenütt ugyan, de legkivált Németországban, mint annak szülőföldén, oriási lépésekkel vitték előbbre a' tudományosság ügyét. Számos könyvtárral gazdagított oskolák állítottak fel, mellyekben a' vallási tárgyakon kívül a' törvények és természettudományok is tanítottak, nem mellőztetvén el egyszersmind a' történetírás és számtudomány is. Magok a' tudósok között szorosabb egyesülés támadott, 's ez részint társalkodás, részint levelezések által gondosan fenntartatván, kölcsönös zauródás által nagy befolyást nyere a' művelődésre. 2) De a' kiütött 30 esztendő háboru, minden eddig történet végpusztulással fenyegetett; azonban a' tudósok elvonulva mégis folytatók munkálódásaikat 's nem hagyák elaludni a' tudományosság szent tüzét. Opitz, Flemming, Gryphius és mások a' nyelv és költészet ügyében sokat eszközöltek több tudományos társaságoknak alapítása és önnön dolgozásaik által. Felette jótékonyan hatott Németországra a' westphaleni béke 1648. A' protestans fejedelmek versenyge gondoskodtak az elmei művelődésről, 's olly sajtószabadságot engedének, millyent még akkor egy más nemzetnél sem lehetett találni. Egyes tudományok mélyebb vizsgálódás alá vetettek. A' törvényes pályán, ezen időből, Conring Herman és Puffendorf Sámuel; a' természettudományin pedig Guericke Otto, jelennek meg mint nagy férfiak. Felette nyomasok voltak Wolf Keresztely iparkodásai, a' bölcselkedés körében németül szólamlani meg; mert Leibnitz francia nyelven írta e' tárgy munkáit. Most nyelvök tisztítására és finomítására is figyelmet fordítottak a' Németek. Bodmer és Breitinger, Haller, Hagedorn, Gellert és Schlegel J. E. fáradozásai, köszönetet érdemelnek a' n. nemzetől. Más oldalról pedig a' hajdani remekírók munkái és a' régiségek foglalatoskodtaták a' tudósok elméit, különösen a' göttingai egyetem alapittatása után. 3) Mind ezen fáradozásoknak gyümölcse, a' literatúrai utolsó időszak harmadik részében érett meg Lessing, Klopstock, Winkelmann, Heyne, a' Stollbergék, Herder, Wieland, Voss, Schiller és Göthe által. Ezek olly nevek, mellyeket akármelly nemzetbeli is tisztelve említ. A' bölcselkedést Jacobi, Kant, Fichte, Schelling 'sat.; a' történetírást Müller János,

Woltmann, Schröck, Schmidt, Eichhorn, Heeren, Zschocke, Manso, Duhm, Niebuhr, Luden 's több mások helyezék tisztább fénybe. Lehetlen mind azok neveit elszámolni, kik egyes tudományokban a' Németeknél tündököltek. Nálók annyi férjfiu jeleskedett és jeleskedik most is, hogy íróik száma, talán minden más egyes nemzetéit felülmulja; vagy legalább tetemesen egyikéé által sem előztetik meg. — Nem hagyhatjuk azonban érintés nélkül még az 1813 év utáni német tudományosság mibenlétét; tudván azt, hogy az akkori országos viszonyok felette nagy befolyással voltak a' literaturára is. — A' hittudomány külöszakadt ágazata, az ezt követő vallásnak szellemével együtt, sokat látszik közeledni egymáshoz és az egyszerűséghez. Körében hasznosan munkálkodtak: Gesenius, Bretschneider, Umbreit, Justi, Wiener, Ammon, Dräseke, Schuderoff 'sat. A' jogtudomány szinte magán hordja az utolsó idők reáhatásának bélyegét. Nem volt elég, hogy némely felette nyomos kérdések, p. o. az utánnyomtatás tilalmassága, a' sajtószabadság, a' folyókon való gátolhatlan hajókázás 'sat. szóba jöttek 's fejtegettek; hanem az előre törekedő lélek a' fenálló jogalkotmány egész megváltoztatását sürgeté, 's azt kívánta, hogy a' nép, polgári szabadsága mellett, mint ennek valódi alapjában, a' közügyekben és a' nyilvános igazságszolgáltatásban is részesíttessék. Az elavultság barátai 's a' tökély felé igyekezők pártja között heves vitázatok folytak; de a' sok szóváltásnak a' Németeknél is csak kevés sikere lön. — E' tárgyban megjelent legnevezeteseb munka: „*Betrachtungen über die Öffentlichkeit und Mündlichkeit der Gerechtigkeitspflege*“ (1821) Feuerbachtól. — A' bölcselkedés, melly az ó rendszer letapodásával 's egy ujnak felállításával hosszasan küzdött: kilépett végre az oskolaiság határai közül, az ország és egyház ügyében méltó tárgyait lelven fel munkásságának. Különösen nagy benyomást tön 's számtalan lelki erőt gyújtott lángra 's buzdított cselekvésre Zachariä K. S. ezen munkája: „*Vierzig Bücher vom Staate*.“ A' Németek uj lelkesedéssel kezdék érezni nemzeti önállásokat. Ez a' történetírások mélyebb buvárkodására serkentette őket, mellyel egyszersmind a' német régiségek felkeresésére 's összegyűjtésére törekvés is felébredett. Luden, Pfisten, Saalfeld, Schlosser és Wilken, ugy szinte Ritter, Raumer, Müller, Kortum, 's több mások, dicséretes szorgalommal 's nem kevés sikerrel munkálódtak a' történettudomány nehéz körében. — Hogy pedig a' nyelvtudomány sem maradt légyen hátra, bizonyítják a' régi remekírók számos kiadásai, mellyek ezen időközben megjelentek. A' keleti nyelvekre szintugy figyelem és munka fordított mint a' nyugotiakra. Amazok ügyét különösen Gesenius, Hammer, Görres, Schlegel A. W., Kosegarten, Frank és Bopp vitték. (Mik történetek légyen ekkor a' Németek saját nyelvére nézve I. NÉMETNYELV). A' mi a' tudományok 's hasznos esmeretek egyetemies előadását 's terjesztését illeti: e' tárgyban felette nagy szolgálatot tön a' Brockhaus által kiadott „*Conversations Lexicon vagyis Allgemeine deutsch Real-Encyclopädie für die gebildeten Stände*“ melly már nyolczadik — időről időre bővített kiadását 's pótolék kötelekkel szaporíttatását éri. Ersch és Gruber egy még nagyobb encyclopediai munka kidolgozásához fogtak, melly — igyekezet szerint — nem csak a' pillantatnyi szükségét elégítendi ki, hanem egyszersmind a' Németek jelen időbeli miveltésgökának emléke leend. — A' folyó 1833 évben Brüggeman is egy Convers. Lexikon kiadásához fogott, mellyből már több füzetek jelentek meg. 54.

NÉMET MIVÉSZET. Szerencsével üzék a' Németek a' szép mesterségeket, kivált a' költészetet és hangászatot. A' képző mivészégek, kivéven az ÉPÍTÉS MESTERSÉGÉT (I. e.) nem annyira divatoztak. A' plastica inkább csak mint piperzés gyakoroltatott. A' képaragás mégis állított elő néhány derék mivet. Dürer Albrecht a' forma- és famet-

szést, mely Németországban a 14 század elején keletkezett, tökéletessége, és ez által a könyvnyomtatás (szinte német) feltalálását sietteté. A rézmetszés feltalálását is egy 1460 körül élt nürnbergi vagy augsburgi arany- vagy ezüstművésznek, a beéteztést pedig (I. RÉZMETSZÉS MESTERSÉGE) Wohlgemuth Mihálynak (1434—1519) akarják némellyek tulajdonítani; de még eddig ez állítványok nincsenek bebizonyítva. A képző és rajzoló művészetek újabbkori irányának kijelelésére, szükséges azok történetéből azon történeti pontokat kiemelni, mellyek azoknak sajátos kifejlődésére már korábban hatottak. 13—16 században Németországnak saját építő mestersége volt, mely nagyratörökvésben és az alakzatok legfőbb teljében nyilatkozott. 14—15 században a Rajna mellett egy német képző iskola virágzott, mely a Görögök enyészetre hajló művésziségéhez csatlakozott (I. NÉMETALF. OSKOLA és BYZANTIUMI MIVÉSZSÉG). 15—16 száz. élték a legnagyobb képzők, képöntők, faragók sat. Vallás vala tárgya és középpontja minden művésziségeknek. Vallásos érzellemmel, saját erővel felfogva, kelle a szent mondáknak és világi történeteknek, és az élet minden eseteinek, magasb, vallási tekintetben megjelenniük. Ez vala főbb vonás az akkori idők műveiben; a régi, valódi német nemzeti ábrázat minden vonásaival; egyenes-szívűség, hűség, jámborság és vítétség vala eltűrhetetlenül rajok nyomva; sőt még a virágzó olasz képzés befolyása is sokáig nem tolható félre a bélyeget. A 16 századi vallásbeli villongások feldulák e virágzást, és ha bár egyes német fejedelmek a művészet hasznára sokat tettek is, gyűlölet és kételkedés belőlről rendíték meg az indulatokat, és gyökereiben támadák meg a művészetet, míg a vakbuzgó képdulók durva hatalma és utóbb a 30 évi háboru rettenetei a német művésziség előfáját lombjaitól megfoszták. E háboru viharai után, a német protestans statusokban egy tudós mivelődés emelkedék fel, mely a német nyelv kiképzését és sajátosságát sokáig visszatartá; de még károsabb volt az addigi német characterre és szigoru erkölcsökre a Franciaáknak a 17 száz. másod felében lábra kapott majmolása. Hogy emelkedhetett volna a német művészég illy környülmények közt nemzeti sajátosságban? A némelly német fejedelmek által állított művész academiák is kevés sikert nyujtának; de a képtárok tudós és criticaí érdeket gerjesztének. Winckelmann és Mengs elhatározólag hatának a német művésziségre. Az elsőbbinek a hajdankori művészég melletti buzgólkodása, a műkedvelők és a művészek szereit a remek őszkorra fordítá. Ugyan e célra hatának Heyne archeologiai nyomozásai is. Winckelmann a régiek utánozását még a természet utánozásánál is többnek tartá. Eonek a művészekre káros befolyása lön, mert a szép, és állítólag a görög alakokon létező ideal kecsgetető czime által, egy idegen élet utánozására csábittatának. De az ő művek minden utánazása nem hatott a nép életébe; egyszersmind ellenirányt vön a művészet; a nemzeti régiségek mellett kezdének buzgólkodni, megutálák az üreset és tettetettet, mely az ugy nevezett szép formák academiái utánazásából származék. Göthe, Schiller, és Herder irataik által ismét megkedvelteték nemzetekkel a hazait. Nagy befolyással munkálának fiatal művészekre Wackenroder, Tieck, Novalis, Schlegel, és végre a Boisserée testvérek által gyűjtött legdicőbb régi festemények sat. Igy mintegy 1802-től fogva, kivált a Romában lakó német művészeknél nagy hajlandóság fejlődék ki a régi német és vele rokon régi olasz képzői művészég szellemében vallást és történetet ábrázolni; ez irányt Göthe, vallásos-hazai új német művészégnek nevezé és nem egészen igazságosan ítélte meg. (L. „Kunst und Alterthum“ I köt. 2 füz. sat., mi ellen Docen a „Wiener Jahrbücher der Literatur“ 8 és 9 kötetében czáfolólag nyilatkozott). Általában a német művészégnek sajátos német szellemében, tehát abban kellene előre haladni, mely a 14 és 15 századbeli művészeket lelkesité; és legközelebb a nemzet sajátos törté-

neteit és állapotjait kellene ábrázolás tárgyául választania; mert csak az léphet ki valóságra teljes élő alakban a' művész szelleméből, mit őn maga tapasztalt 's vele rokon. — Azon ifjabb német képirok, kik az említett irányt adák, jelenen ezek: CURNELIUS Péter Düsseldorfból, (l. e. és CARTON), Overbeck Lübeckből, Riepenhausen testvérek, a' korán elhalt Pforr, Koch Jós. Tirolból, Veith testvérek Berlinből, Schadow Vil. ugyan onnan, SCHNOOR (l. e.) Julius Leipzighból 'sat. Ezekhez csatlakoznak NÄKE és VOGEL KÁR. (l. e.) drezdai híres művészek. Habár a' Németország fővárosiban létező művészacademiák foganatjáról nem nagy dicsérettel szólhatni is, vannak mégis jelenleg derek német képirok és képfaragók. (L. NÉMET KÉPIRÁS, és KÉPFARAGÓK). Ujabb idők rézmetszői közt említést érdemelnek Chodowiecky, Bause, az ör. Müller Stuttgartban, a' korán kimult if. Müller Dresdában, ki a' Sixtini Madonna híres képét metszette, Kohl, Jury, Krieger G. E., Darnstedt, Seyfert, Böhm, Bolt, Schwervedgeburth, Hesz. Különösen vonal-módoságban Clemens, Gmelin, Klauber, Schmuzer, Rahl, Reindel, Amler; karczóló tövel dolgozásban Bartsch, Ford, Kobel, Reinhard, Kolbe, Formel, Koch, Grimm, Ellenrieder Marie; vakarásban Pichler, Friedhof, Wenk; aqua tintában Preszel és hitese Katalin, Haldenwang, Kunz, és Kobell Vilh.; pontozásban Dürner, John, Sinzwich. Igen gyakorlott rajzolóok Ramberg, Kolbe, Schnorr. Németországban a' művészségek legjelesebb fészkei: Bécs, München, Dresda, Berlin; ezekben vagynak jeles művészacademiák is. — A' német színészetről l. NÉMET JÁTÉKSZÍN. Legujabb időkben a' mimica és declamatio is önállásra emelkedtek; (L. ATTITUDE és DECLAMATIO). —v—

NÉMET NYELV. Ez egyik ága a' régi german törzso nyelvnek, mellynek másik két rokon ágát az éjszaki vagy skandinaviai és az angolszász teszi. A' tulajdonképi német nyelv még az ős időkben kétféle hangejtésre szakadt, u. m. az éjszaki és déli, avagy felső és alsó németiségre, melly mindenik ismét több különböző tájbeszédre oszlott. Egyébiránt bármilly tetemesen eltávoztak is egymástól ezen sarjadékok egyes szavakra, mellékes viszonyokra és nyelvtudományi idomaikra nézve: mindenikén megismerhető, hogy közös gyökérből vették eredeteket. De ha általánosan, minden hozzátétel nélkül van szó a' német nyelvről, akkor nem talán ezeknek egyikét vagy másikat, hanem az ugy nevezett főnémet nyelvet, az írás- és könyvbelit kell érteni. Ennek eredetéről semmi bizonyosat nem tudni. Némelly német nyelvbúvárok az indus, mások a' perzsa nyelvtől származottnak állítják; még mások a' göröggel egy eredetűnek vélik; sőt Morhof a' görögöt is ebből fajzottnak gondolja. Mind ezek kivivhatatlan állitmányok; legalább ekkorig azok voltak. Azonban bár honnét eredt légyen is, annyi csakugyan bizonyos, hogy vegyítetlen törzso nyelv, azaz olyan, melly nem két három vagy több nyelveknek összekeveréséből támadott, hanem önnön magából fejlett ki. De hogy első zseugéjében felette durvának kellett lennie, csak abból is kitetszik, hogy ma is a' darabosabb nyelvek közé számláltatik, noha belső miveltségét 's gazdagságát kétségbe hozni nem lehet. Bizonyítja ezt különösen Mela, azt mondván, hogy romai szájalig tudja azonszavakat kimondani; Nazarius pedig azt állítja, hogy azoknak hangja borzadást gerjeszt. Hihető, szavai halmozott kemény mássalhangzókból, erős lehelet-hangokból, mély önhangu betűkből és kettőztetett hangzatokból állottak. A' német írás és literatura első nyoma a' Mösogothoknál találatik a' 4 század közepe táján. Ulfilas, egy előkelő Góth, ki földieivel a' keresztény vallást elfogadtatá, — igyekezett 360 körül az írás mesterségét bevinni, 's minekutána püspökké tétetett, a' bibliát fordítgatá. Ennek egy része fenmaradt, 's különös benne az, hogy valamint a' Görögöknél, ugy ő nála is meg van a' dualis. Azonban a' valódiabb literatura 's ezzel együtt a' nyelvképződés hajnala is csak nagy Károly alatt kezdett fakadozni; de még mindegyre csak lassan, 's az ezen időbeli munkásság csak

az utókornak gyümölcsözőt. Milly változásokon, milly időmításokon kellett a' német nyelvnek keresztül mennie csak addig is, míg magára nemnemülkép mivelte alakot ölthetett, a' következő néhány szóból is kitetszik; Kescrip, Geschreib; Keschrifti, Schrift; Scap, Scaf, Schaf; erkipit, ergibt; chaldan, halten; Unchuschida, Unkeuschheit; aiken, eigen; piscunnohe, beschauen; scaunto, schauend; Fiur, Feuer 'sat. A' nevek ejtegetésében és igék hajtogatásában szinte temérdek változásaik voltak a' mostanihoz képest. A' sváb császárok alatt sokkal gyorsabb lépésekkel haladt előre a' német nyelv fejlődése és finomulása. Ekkor tünt fel a' költészi és dainoki időszakasz; mellynek sarjadékait csak hamar elfonyaszták viszont az utóbbi évek, mellyekben a' világiaknak a' bibliaolvasás eltiltaték, 's az egyházi vagy polgári hivatalba lépendőknél szájába és tollába holt nyelv adatek. Ez által kezdett ismét elvadulni a' Németek anyanyelve, mignem Luther, a' reformatioval együtt ennek ügyét is felfogá. Általános törvényhozói, hivatalbeli és tudományos nyelvvé kezdett lenni ezentul; a' mi Opitz, Haller, Lohenstein és Hagedorn munkássága által tetemesen előmozdított. A' 17 század végével ismét elrontatott a' német nyelv kelő nagysága a' francia által, mellyből számtalan szavak, sőt egész kifejezések is kevertettek össze vele, ugyannyira, hogy végre a' francia nyelv uralkodóvá lön a' honi felett. (Vö. „Frankreichs Sprach und Geistes tyrannei über Europa seit dem rustädter Frieden, dargestellt von Rodloff.“ München 1814). A' nyelv-tisztítást Gottsched kezdé meg, kinek — legalább is igyekezetét, méltán dicséretesnek mondhatják a' Németek; bár munkái, iskolai lezesegek 's egyoldalúságok által elidegenítők is. De mennyivel többet nyert ezen ügy Voss, Schlegel 's más ezekkel egykornak munkássága által! Csak kár még az, hogy egyedül az ugynevezett főnémet nyelv lön irás és könyvbelivé, 's ezen méltóságból az alnémet majdnem egészen kiszorított. Ki tudja azonban, mire vezetik még a' Németeket e' részről Vossnak pórémetséggel (*plattdeutsch*) készített Idylljei, Hebel „*Alemannische Gedichte*“-jei, Grübelnek nürnbergi szőejtéssel irtkölteményei („*Gedichte in nürnbergischer Mundart*“) 's több más illy nemű munkák. Köszönettel esmerik meg a' Németek, a' mit nyelvekért, szótár készítés által Adlung, Campe, Fulda, Kinderling, Voigtel, Stosch, Eberhard, Heinsius 'sat. tettek. Első grammaticájokat Ickelsamer Valentin, irá a' 16. században; a' 17-beliek közül Opitz, Morhof és Schottel dolgozásai nevezetesek. Az új jelesebb munkás nyelvtudósok ezek: Adlung, Heynatz, Moritz, Roth, Hünerkoch, Reinbeck, Heyse, Heinsius, Pölitz és Grim. — Méltó, hogy megemlítsük még azon egyes társaságokat is, mellyek a' német nyelv kifejlődésére 's virágzására kisebb vagy nagyobb befolyással voltak; mert mindnyájan anyai nyelvekért buzogtak, 's illy szent ügyben, a' netalán csekély sikerű munkásságnak is örökös becsé van. — Már a' 17. században okot szolgáltatott a' nyelvkeverés, józabb izlésű és célzatu egyesületek összeállására. Így támadtak: a' pálmarend, vagy a' gyümölcsöző weimari társaság, 1617; a' strassburgi egyenesszivű fenyőtársaság 1633; a' hamburgi német érzésű bajtársaság, 1646; a' Pegnitz melléki pástorok virágrendje Nürnbergben 1644, 's a' kevesebé dicsérhető Elbe melléki hatturend 1660. Leipzigban 1697 állott össze egy német társaság, mellyet 30 évvel későbben Gottsched ujitott meg, midőn egyszermind Halleban, oderamelléki Frankfurtnban, Basel-, Bern-, Jena- és Helmstädtben is létesültek ilyenek; de nem sokára ismét minden tetemesb nyom nélkül enyésztek el. Végre, midőn újabb időben fr. járom alatt nyögve elhinni tanulák a' Németek azt (a' mit mi Magyarok is hinni kezdünk már) hogy a' nemzeti nyelv leghatalmasb kapcsa a' hazafi-lelkeknek 's legbiztosabban megóv az idegen hatalom véges eltapodásától: ekkor új lelkesedéssel fogták fel annak ügyét; számtalan erő egyesíté közvetett és közvetlen munkásságát nyelvek felvirágoztatására. Berlinben álla fel az első ez időbeli társaság 1815, Krause

és Wolke által alapítatva, mely még most is létező munkálkodása gyümölcsét minden évben közre bocsátja. A második illy nemű emlékezetes egyesület 1817 vette származását Frakfurtban, Grotfend lendítésénél fogva. Szorgalmának sikerét ez is bebizonyította; már társasági iratainak kiadása által.

NÉMETORSZÁG (geogr. és stat. tekintetben). Határai: keletről Nyugatporoszország és Posen, Lengyelország, Krakovia, Galiczia, Magyarhon és Horvátország; délről az Adriatenger, a lombard: velenzei királyság és Helvetia; nyugotról Franciaország, Belgium és Hollandia; éjszakra pedig Dánország és az éjszaki és keleti tenger. Kiterjedése 11,452 nsz. mérföld. 500 folyó ömlik rajta keresztül, melyek közül 60 hajózható. Legnevezetesebb közülök a Duna, Rajna, Odera és Weuer. Tavai között jelesek a Boden- és Chiem-tó, a zirkniti tó, a Fraun-, Würm- és Dünner-tó'sat. Földje éjszakra nagyobbára sík's a keleti és éjszaki tenger felé a berontani törekedő tenger hullámaival kell küzöldnie; dél felé hegyek borítják, melyek között az Ércz- és Harcz-hegyek, a Hét-hegy, a Thüringi erdő'sat. emlékezetesebbek. Általánosán termékeny, noha éjszak felé sok homokos, pusztaság és mocsáros vidékei vannak. Éghajlata mérsékelt és egészséges, dél felé enyhe; éjszakra valamennyire vizenyösebb és durvább. Lakosai, kiknek száma 2300 városban (melyek közül 100-ban 8000-nél több lélek találtatik) 2340 m. városban, 88,619 faluban, 100,000 tanyán és egyes majorságban 34,300,000-re megy, két fő nép-ágra oszlanak u. m. Németekre (27,700,000) és Szlávokra (5,325,000). Vannak ezenkívül még Zsidók (290,000), Olaszok és Illyrusok (188,000) s Francziák és Wallonok (300,000); s mindnyájok közül 18 millió a cath., 12 millió a luth., 3 milliónál több a reform. vallást követi; ide járul még 25,000 herrnhuti, 6000 mennonita, 700 görög'sat. hitű. Az általános mivelődést 24 egyetem (melyekben mintegy 900 tanító és 13,000 tanuló van) 361 gymnasium, számtalan alsóbb iskolák, tudományos társaságok'sat. mozdítják elő. Nyilvános könyvtára 150 helyen van, 5,115,500 kötettel. Mintegy 10,000-re menő számú írója, évenként 4—5,000 új könyvvel gazdagítja. Mintegy 100 hírlapjain kívül, mintegy 220 más tartalmu folyó — s körülbelül 150 időszaki írása van. — A természet adományaira nézve elég gazdag Németország. Az állatországból némelly tartományok szép szarvas marhát, lovakat és nemesített spanyolfajú juhokat nevelnek. Van ezen kívül kesztyű, szelid és vad kecskéje, szamara, házi és erdei tollas állatja, selyembogara'sat. A növény-orozzágból önszükségére elégséges gabonát termeszt, sőt még kivitelre is marad belőle; van továbbá hüvelyes kerti veteménye, lenje, kenderje, dohányja, komlója, sáfránya, köménye'sat. sok gyümölcse, délszakra különösen gesztenyéje, mondolája, barackja és szilvája; bora, kivált a Rajna mellett. Az ásvány-orozzágból csekély aranya (nehány folyóiban aranyhomok), tetemes mennyiségű ezüstje, kénesője, ónja, réze, vasa, a köveknek számtalan neme, s ezek között drága kövei is, sója és ásványos vizei. — A német műszorgalomnak legfőbb tárgyai: a vászon, gyapju-, selyem- és pamutszövetek, bőrkészítmények, csipkék, szőnyegek, papiros, üveg, tükör; arany-, ezüst-, vas- és aczélművek, lőszerek, kardvasak, órák, hangszerek'sat; továbbá vitriol, timsó, cukor, ser, pálinka's egyéb szeszies italok. — Kereskedése szárazföldi és vízi, de mindkivülről, mind belőlről (itt a vámok miatt) korlátozott. Nevezetesebb tengeri kereskedő városai az éjszaki tengernél: Hamburg, Altona, Brema és Emda, a keleti tengernél: Lübeck, Wismar, Rostock, Stralsund, Stettin. A szárazon, éjszakra Németországban: Leipzig, Braunschweig, Magdeburg, Frankfurt (az Odera mell.) és Boroszló; déli Németországban pedig: Nürnberg, Augsburg, Prága, Bécs és Botzen. — A „*Briefe eines in Deutschl. reisenden Deutschen*“ (Stuttgard. 1828, 4 köt.) jeles ábrázó-

latja a' német életnek. Reymann földabrosza (Berlin 1825 's köv.) 342 levelen, tökéletes topographiája Németországnak. 54.

NÉMETORSZÁG TÖRTÉNETEI. Legrégibb történeteit lásd e' czikkely alatt: GERMANIA. — A' nagy népvándorlás történeteinek fő kibontakozása az lön, hogy a' német Odoaker által, ki magát olaszországi királyságra emelte, a' nyugoti birodalom elpusztítottatott, hogy Gallia a' Frankok által elfoglaltatott 's királysággá rendeztetett, melyhez a' tulajdonképi Németországnak is tartoznia kellett. A' Németek sokdíg ellenségeskedtek a' Frankokkal, függetlenségeket visszaszerezni vágyók, 's a' még végkép meg nem hodítottak — szabadságokat fentartani igyekeztek. Végre legyőzte őket nagy Károly, vérengző háboruk után, 's kinszerítette a' keresztény vallás elfogadásárára. Így megalapított a' nagy Frankbirodalom, mely Galliát, Italiát 's Németországot egész az északi tengerig magában foglalá. De midőn Károly fiai ezen megosztottak, az ezt megelőzőtt versengési háboru alkalmával, önállást szerzett magának a' frank Németország; 's a' verdui egyezségnel fogva Lajos esmeré legelső királyának. Ezen fejedelem országlása alatt vettek eredeteket a' várok és markgrófok, mint a' Normannok és szláv nemzetek különösen pedig a' Vandalusok beütései ellen, a' tartományokat bátorságosítandók. Lajos halála után (876), fiai, Karlmann, Lajos és vastag Károly, megoszták egymás között atyjok országát. 884-től fogva vastag Károly birodalma majdnem szintolly nagy kiterjedéssé volt, mint ős atyjáé nagy Károlyé. De ennek lelke nem lakott unokájában, sinek tekintete népei előtt lassanként annyira hanyatlott, hogy általok 887 királyi méltóságától megfosztaték, 's helyébe unoka-öccse, karinthiai Arnulf, nehéz csatákat állva ki, 's a' Magyarok segítségével győzedelmeskedve a' szláv népeken, 896 a' császári koronát is megszerzé magának friauli herczeg Berengar letapodásával. Arnulfot fia, Lajos a' 6 éves gyermek követé az uralkodásban, de atyja halála után (899) két esztendővel ez is kimult, 's vele együtt magva szakadt Németországban a' Karolingi nemzetségnék. Ekkor a' királyi méltóságot fel nem vállalt élemedett Otto szász herczeg tanácsára, I. Konrád frank herczeg választatott német fejedelemmé. Ettől fogva szinte II. Ferenczig fentartották a' Németek, választási jogokat. Azonközben Németország politikai helyzete mindig ingatag, lakosainak állapotja sanyaru és nyomasztó maradt. II. Konrád (1024—39) az ököljog mérséklése és a' bér föld szabályozása; utódja III. Henrik pedig (1309—56) a' pápák hatalmának megtörése által könnyebbitő változásokat eszközöltek ugyan; de annál ártalmasabbak valának ezek következve IV. Henrik alatt (1056—1106). A' kereszties háboruk előmozdították ugyan a' mivelődést, de gyengítették is egyszersmind Németországot. Ez időtájban, I. Fridrik császár uralkodása alatt (1152—90) nyerte lételet a' HANSA (I. e.) II. Fridrik (1218—50) az előbbinek negyedik utódja, erős lábra igyekezett állítani a' békét országában, de jó igyekezeteinek, gyakori Olaszországban léte 's a' Hohenstaufen ház ellenségei, győzhetetlen gátot vetettek. Ezek okozák hogy fia 's utódja IV. Konrád országlása közben, a' régi féktelenség ismét lábra kapott. Ennek 's az egész Hohenstaufen háznak utolsó ivadéka sváb Konradin pedig anjoui Károly által 1268 Nápolyban végeztetett ki. — Most a' habsburgi grófot, I. Rudolfot, juttatá a' történet Németország thronusára (1272—91), ki hatalmas kezzel hozta ismét helyre a' régi jobb rendet. Austriai Albrechtnek, Rudolf második utódjának országlása alatt (1298—1308) szabadságot vívtak magoknak a' Schweiziek. VII. Henrik alatt (1308—13) a' GÜRLPHEK (I. e.) és Gibellinek nevezetes villongása kezdődött, mellynek eligazítására Henrik Olaszthonban ment 's ott kimult. A' fejedelem nélkül maradt Németországban elszántan küzdöttek a' két uralkodásra vágyónak, austriai Fridriknek és bajor Lajosnak, párthivei. Lajos győzött 's megnyeré a' pápától (1330) a' császári koronát; kivel rövid idő mulva viszátkodásba jött, 's ez által

an egész országra interdictumot vont. Ekkor (1338) szövetségre lépett egymással 6 birodalmi választófejedelem, a' császárválasztás jogának a' pápa befolyásától menten tartása végett. VII. Henrik unokája, IV. Károly cseh király, Lajos utódja, megerősíté azon szövetséget arany bullája által, mellyben egyszersmind az országnak alaptörvényeket is adott. Most újra éledett az ország, de Venczel alatt, ki épen nem birt atyja erényeivel, jobban lábra kapott ismét az ököljog mint valaha. Három ellen-király állott egymással szemközt, kik közül végre Venczel halála után, Zsigmondé lön az uralkodás (1411—37). Az ő idejében tartatott a' KONSTANZI egyházi gyűlés (l. e.) 's égettetett meg a' nemes lelkű Huss. Zsigmondot austriai II. Albrecht követé (1437—39), kinek rövid országlása után III. Fridrik jutott a' német thronra (1439—93) a' ki minden nagynek eszközlése nélkül hunyt el elég hosszasan uralkodva. Ekkor egy lelkesebb fejedelmet nyert Németország t. i. I. Maximilián (1493—1519). Általa jobb rendbe szedeték az alkotmány, az igazság kiszolgáltatása, a' katonaság 'sat. Utódja, V. Károly (Maximilian unokája és Spanyolország királya) kénytelen volt egy választási egyezetre meg esküdni, mellynek jövendőben országos alaptörvény gyanánt kellendett szolgálnia; de a' mellyet ő, zsarnoki characterénél fogva, nem sokára fel sem vett, reá legkevesebbé sem ügyelt. A' reformatio előhaladását tüzzel vassal igyekezett gátolni; azonban a' passauai egyezés következtében (1552 Jul. 31) szelidülnie kellett, addig is, míg 1555 az augsburgi vallási békekötés által még inkább biztosítottának Luther hitsorsosai. Károly lezavé (1556) a' megunt kormányt 's egy spanyol klastromban halt meg. Ót testvére, I. Ferdinánd, követé az országlásban, meg esküdvén a' vallási békével szaporított választási egyezetre. Az ő idejében lön vége az 1545 megnyitott tridenti zsinatnak, 's szaporodtak el a' jesuiták. II. Maximilian uralkodását (1564—76) az egyházi villongások szomoruan bélyegezik. Fiának 's utódjának. II. Rudolfnak, idejében vetetett meg a' 30 esztendő háboru alapja, az unio és liga felállítása által. Az elfogult elméjűek Mátyás alatt (1618) fegyvert ragadtak, 's II. Ferdinánd (1619—37), a' tulságosig buzgólkodó, emészto lángra gyujtotta az izzó szikrát. Elkezdődött a' harmincz esztendő háboru minden irtózatosságaival; az egyesültek kiontott vére folyamámá vált (l. HARMINCZ ESZTENDŐS HÁBORU). III. Ferdinánd, az előbbinek fia és utódja (1637—57), Francia- és Svéd-ország által legyőzetre, kénytelen volt azon béketörvényt elfogadni, melly szerint mind a' három keresztény felekezetnek szabad vallásgyakorlat engedtetett 's a' szabad Schweiz és Németalföld függetlensége elesmertetett. A' békés lelkű I. Leopold alatt gyümölcsöző kezdett lenni azon rendelkezés; de ő is csak hamar háboruba keveredett a' Franciaakkal és Törökökkel; a' spanyol öröklési háboru végét nem érte meg. Ezt fia 's utódja, I. József császár, (1705—11) folytatá 's a' bajor és kölni választófejedelmek ellen honvesztettségét nyilatkoztatott ki, mivel azok Franciaországhoz szitottak. Józsefet, a' csécsben hirtelen kimultat, testvére, VI. Károly váltá fel a' császári méltóságban. Az urechti 's ezen alapult rastadti és badeni békekötéseknél fogva megszűnt ugyan minden reménye a' spanyol koronát a' némettel egyesíthetni; de ellenben sikerült neki a' pragmatica sanctiót létre hozni. Az ő halálával (1735) magva szakadt a' habzburgi uralkodó ház férfi ágának, 's ennél fogva leánya, MARIA THEREZIA (l. e.) vette át az előbb említett egyeztetnél fogva az austriai örökös tartományokban a' kormányt. Férje I. Ferencz, 1745 Sept. 15 német császárrá választatott. Ezt fia, II. József követé a' császári méltóságban. Ezen nagy fejedelem a' legnagyobb felvilágosodottsággal 's erős lélekkel tett számtalan ujitásokat, mellyeket ha nem olly rögtön igyekezik sikerlesíteni: munkálodásainak sokkal nagyobb 's boldogitóbb foganatját szemlélendtetne volna. (L. II. JÓSEF) Testvére II. Leopold, eddigi toscanai nagyherceg lépett az ő halála után (1790 Fer. 20) Németország thronusára.

Már uralkodása első évében tornyosulni kezdettek tul a' Rajnán azon viharok, mellyek Németországot végpustulással fenyegeték. Végre ki-tört a' francia lázadás. Leopold és II. porosz Vilhelm egyesültek 1791 Aug. 25. Pilnitzben Németország lételének 's alkotmányának fentartása, 's a' királyi jogoknak Franciaországban megőrzése végett. De Leopold hírtelen meghalt (1792 Mar. 1.) 's a' veszéles ügy folytatása fiára 's utódjára II. Ferenczre szált a' császári méltósággal együtt. Minekutána a' francia nemzeti gyűlés Austriának hadat izent: a' Németbirodalom is háboruhoz készült. De Poroszország 's több német herczegség csak hamar békét kötött az új köztársasággal 's Austria és Franciaország is aláírá 1797 Oct. 17 a' campo-formioi békeegyezetet. A' németbirodalmi béke iránt Rastadtban történtek az alkudozások; azonban még mi előtt ezek befejezethettek volna, 1799 ismét kiűtött a' háboru. A' lunevillei béke (1801 Febr. 9) a' Rajnát jelelé ki határu Francia- és Németország között, melly ez által 1200 négy sz. mtföldnyinél többet 's mintegy 4 miliom lakost vesztett el. Austria, Oroszországgal egyesülve, nem sokára ismét fegyverre kelt az elhatalmazó Francziák ellen, kiket ekkor a' Németbirodalom három tartománya, t. i. Bajorország, Würtemberg és Baden segítettek, mint azoknak szövetségesei. A' háboru, a' pozsonyi béke által szüntetett meg Dec. 26, 1805. Következett évben 16 német fejedelem oldozá fel magát a' birodalmi kötelektől. Ezek, a' német birodalomtól különváltak, egymásközött szövetségre léptek, mellynek oklevele 1806 Jul. 12. Parisban készítettett, Jul. 19. St. Cloudban végrehajtott, 's Aug. 1 a' francia ügyviselő — Bacher által Regensburgban a' közönséges birodalmi gyűlésen kihirdettetett. Ezen oklevélnél fogva alája vették magokat a' francia császárnak, mint védőjöknek (protector), 's kölcsönös egyesüléseket Rajnai szövetségnek neveztek. Ezen elhatározó lépés, közvetlenül egy másikat vont maga után. Napoleon kinyilatkozatá, hogy ő ezen fejedelmi szövetséget a' pozsonyi béke természetes és szükségkép való következésének tekinti; a' birodalmi gyűlés régen megszűnt önakarattal birni; Hanovernek Poroszországgal egyesítése által megsemmisítetett egy választófejedelemség, és egy éjszaki király (a' Svéd) egy birodalmi tartományt saját országához kapcsolt; ő ennél fogva nem esmeri többé létezőnek a' németbirodalmi alkotmányt, — igen is ellenben minden olly egyes fejedelemnek korlátozatlan uralkodását, kiknek tartományaiból a' mai Németország áll, 's ő ezekkel ugyanazon viszonyokba akar lépni, mellyekben Europa egyéb független fejedelmeivel áll. — Ezen nyilatkozás következésében lemondott Ferencz császár a' német (császári) koronáról, felhagyott az országlással, és saját német tartományait a' németbirodalmiaktól elválasztottaknak hirdeté. (Vö. NÉMETBIRODALOM). — Itt kezdődik a' RAJNAI SZÖVETSÉG (l. e.) története. A' rajnai szövetségnek még első éve sem mult el, midőn annak tagjai a' Francziákkal egyesülve, Porosz- és Oroszország ellen harczolni kénytelenítették. A' tilsiti béke után a' szövetséghez még II éjszakknémetországi fejedelmi ház járult. Most kinyomattak birtokaikból némelly régi fejedelmi házak, 's francia thrón állítatott Németországban. Ekkor már 4 király, 5 nagyherczeg, 25 herczeg és más fejedelem volt a' szövetségben. A' bécsi béke (1809 Oct. 14) még inkább nevelte a' szövetség hatalmát 's kiterjedését. De némelly éjszaknyugoti részei, valamint a' Hansavárosok is, a' Francia birodalomhoz kapcsolattak 1810. Az 1812-ki orosz-porosz háboruban a' szövetség tagjai is részt vettek, 100,000 embert veszve az orosz fergetegben. Most állíták a' Németek, hogy a' nagy császártól csak műszerül használtatnak, 's alatta jóllétök kifejlődését nem igen reménylhetik. Midőn tehát az Oroszok, a' Francziákat lizve, a' német határookra érnének, 's Poroszország is egyesülne velek: a' szövetség némelly tagjai egymás után álltak el Napoleontól, 's az ő megbuktatása végett összeszövetkeztek az éjszaki hatalmakkal és Austriával. A' leipzig-i ütközet véget vete a' francia

uraságnak Némethonban, véget a' rajnai szövetségnek. Most ennek többi tagjai is elváltak Napoleontól, s a' nagy szövetséghez járultak. A' hanauai ütközet után a' Rajna megé vonultak a' Francziák s hatalmuk elenyészett Németországban. Az általuk elűzetett fejedelmek visszatértek birtokaikba; nagy készülétek tetettek mindenfelé a' kivított függetlenség megtartására. 1814 átkeltek az egyesült seregek a' Rajnán s Maj. 30 már megkötötték a' parisi béke. Ennek következtetésében, Mömpelgardon s néhány apró kerületen kívül minden elfoglalt birtokot visszaadott Franciaország. Az egyes országlások, függetlenségeket megtartva, szövetségre léptek egymás között, mely a' bécsi békegyűlésen 1814 és 15 alapítottat meg, s mely által Németország megszűnt egy egész testet tenni, s statusszövetséggé változtatott (l. NÉMET SZÖVETSKŐ). Azonban még a' szövetségi acta aláírása előtt megjelent Napoleon Franciaországban, a' minek háboru lón következése. Ez a' Németekre nézve olly szerencsésen folyt és fejeztetett be, hogy Mömpelgardon kívül mindent visszanyertek Francziországtól, a' mit ez 1814 még megtartott volt. Azolta békés napokat élt Németország, kivéven némelly apró, belső lázadás okozta háboruságokat. A' szövetségi gyűlés 1816 Nov. 5 kényyította meg üléseit, s szakadatlanul folytatja munkálkodását. L. Posseltől „Geschichte der Deutschen“, folytatva Pölitztől (Leipzig 1819, 4 köt.), Schmidtől „Geschichte der Deutschen“, folytatva Milbillertől és Dreschtől; Heinrichtől „Deutsche Reichsgeschichte“ (Leipzig 1805), Ludentől „Gesch. der Deutschen“, s Pfisteritől szinte „Geschichte der Deutschen“. Vö. NÉMETBIRODALOM, NÉMET SZÖVETSKŐ ÉS RAJNAI SZÖVETSKŐ. —o/—

NÉMET PHILOSOPHIA. Ez nem léphete fel előbb, mint mikor a' német próza a' műveltségnek egy bizonyos fokát elérte vala. Valamig a' Németek megkülönböztetőleg latin nyelven írák philosophiai munkájikat, az uralkodó philosophiához, p. o. a' Scholasticusokéhoz ragaszkodtak, vagy azt ástromlották, a' 15 századtól fogva, és, mint Melanchton Fillep, a' classical régiség tiszta kutfőjiből merített philosophiai nézeteket terjesztettek humanisticus esméretek által. A' német philosophia szintügy characterisálja magát systemák, s tudományos tétéleknek egyszerű s a' lehetőségig teljes foglatatn okfökből lehozása után való fáradszhatatlan iparja által, valamint compositai irányzatja által is. Kezdődik az LEIBNITZON (l. e.), az első philosophiai lángészen a' Németek között a' 17. század végén. Leibnitz tanítása a' velünk született ideákról, monadologiája, theodicedja, iparja egy legfelsőbb okfó után, dolgot ada a' korabeli minden gondolkozó főeknek. Ő vete alapot egy olly rationalisticus realismusnak, mely a' Lockeai sensualismusnak magát ellenébe tette, és a' philosophiai tudást demonstratio által az észnek szükségesképi s vele született igazságaira visszavinni igyekezett. Wolf e' nézetet a' systemának demonstrativ formájában vitte ki, mely a' nagy Fridrik kormányzása idejében uralkodó vala. Már ő világoz encyclopaediai összefüggésben állítá fel a' philosophiai tudományokat, de az ő philosophiájának fő hibája abban vala, hogy ő az igazságot csak definitiókban és megmutatásokban (a' demonstrativ methodusban) hitte határozódni. Az ő számtalan tanitványi ezen formalismust a' csömörig kiképzették. Fontos ellenekre akadt az Chr. A. Crusiusban (1747 től fogva) és Joh. G. Dariesben, mindazáltal inkább egyes részekben, mint egészben. Az ő követőji között pedig több philosophusok találatnak, kik egyes tudományokat, különösen Logicát, szerencsésen műveltek, p. o. Lambert, Ploucquet, Reimarus, Baumgarten sat. Azontul 1760—80 egy eclecticismus képződék a' philosophiában. Némellyek majd Descartes-ot követték, ki a' test és szellem különválasztását az újabb philosophia alapcharacterévé emelék, majd Locke psychologiai nyomozásait, mint Feder, Garve és mások. Végre, Hume epticismusa és Locke értelem vizsgálata által izgatva, igyekezék amaz éleselmű gondolkozó, KANT IMÁNDEL (l. e.) (1780. fogva), kivel a' legújabb philosophia (a' tulajdonképi német phi-

losophiának második periódusa) kezdődik, az emberi esmerőtehetség határait a' dogmaticusok ellen erősen meghatározni, és az ész eljárását a' philosophálásban, psychologiai megfogatok feltétele alatt, megvizsgálni, melly által a' resultatúmot lelé: az emberi esmeret nem megyen az eszmélet és tünet megyéjén túl, és az érzékfelettiről semmi esmeretünk nincs. De a' practicus ész, melly categorice parancsol, meggyőz minket a' felől, mit a' speculativ ész meg nem mutathat. E' criticát Reinhold az előterjesztőtehetség teoriájába igyekezett felfogni, melly próbatétet azonban Schulze (mint Aenesidem) a' scepticismus fegyvereivel szerencsésen legyőzött. Ámbátor már a' gondolkozás és lét közti ellentétel ezen tanítás által hozatott a' legszembeszökőbb kitűnésre, midáltalál Kant criticája felébreszté a' Németek közt a' szabadabb philosophálás szellemét. Ama' merész, hatalmas gondolkozó, Fichte, látá, miként állt meg ez a' philosophia fele utján az idealismusk, és a' legszorosob okoskodási renddel állítá fel az idealismus systemáját, az ő „*Wissenschaftslehre*”-jét, mellyben ő minden esmeretet és igazságot egy okföből, az En-ből igyekezett lehozni. Kant subjectivitas tudományához ragazzkodva, az Ent, az öneszmélet subjectumát, általányos, 's az objectumot is producáló munkássággá tévé Fichte, mellyel fogva az objectumok realitása tulajdonképen lerontatott. Fichtétől indult ki Schelling, ki egy új nézetnek veté meg alapját, midőn a' subjectiv ideálphilosophiának ellenébe egy objectiv idealismust vagy természetphilosophiát állítá fel, mellyben az ember a' természettől emelkedik fel az Enre, valamint a' vele ellenes ideálphilosophiában az Entől mennek ki a' természetre. A' philosophiának e' két oldalát a' későbbben kiképzett identitástudomány által igyekezett Schelling öszvekötni, mellyben az általányt mint a' gondolkozás és lét ugyanazonságát, az intellectualis szemléletet pedig, mint ezen ugyanazonságnak esmeretét, tévé fel. Schellingből indulva ki, egy általányos idealismust igyekszik már Hegel (l. e.) szoros dialecticai methodusban felállítani, midőn ő az általányos ideát, mint a' magát, mint az általányt, megfogó ész, az ő szükségesképi kifejtődésében tekinti, és ezt az ő magánlétében (a' Logicában), az ő másban létében (a' természetphilosophiában), és végre az ő önmagába visszatérében (a' szellem philosophiájában) előterjeszti.

Az eddig felhozott philosophiai systemákat a' philosophiai nézetek és álláspontok folyvásti sora gyanánt lehet tekinteni. Sok más philosophiai nézetek és systemák fejtöztek ki, vagy ellentétben az itt nevezettekkel, vagy pedig igyekeztek vslamellyiket a' felhozott álláspontok közül megragadni, és az azon épülő nézetet helyesbíteni, vagy tökéletes ki képzett formában előterjeszteni. Az utóbbi illik p. o. Fries új criticájára a' tiszta észnek, és Krug transcendentalis synthetismusára, mellyekben Kant criticájának minden fő tanításait systematicai formában egybekötve találhatni. Bardili hasonlóul az általányt igyekezett minden philosophiának alapjává tenni. Ő azt a' gondolkozásban találá 's ahozképest a' logicát akará realis esmeretek kutfejévé emelni. Wagner és Eschenmayer Schelling tudományát igyekeztek részint javítani, részint tovább képzeni. A' tulajdonképi gondolkozók sorába pedig, kik különösen a' feljebbi nézetekkel ellentétben fejték ki a' magokéit, tartoznak: Jacobi érzelem- és hittudományával, Köppennel és több tanítványival együtt; továbbá Bonterweknek ide kapcsolódó rationalismusa, melly az észbeli hitre van építve; Platner és Schulze feltételes scepticismusa, és Herbart éleselmű metaphisicai töredékei, mellyek nagyobb részint más systemák criticájként tűnnek fel. Nagyobb része ezen utóbb felhozott philosophiai nézeteknek, legalább kiképzésökre nézve, a' jelen századnak még az első 's második tizedére esik, 's méltó megjegyezni, hogy azon időpontban a' Németek nyomozásai a' philosophiai tudomány megyéjében annál mélyebben 's többoldaluan fejlettek ki, mennél inkább sürűdtek a' legnagyobb politikai történetek, és egy szinte mindent meg-

hódító merészszég Németországnak politikai önállását is lebeközva tartá. Ellenben azon szintolty nagy történetek, mellyek által a' világhódítónak uralkodása lerontatott, és az egymástól elválasztatott 's idegen nyomtatástól felszabadítatott tartományoknak egy új önálló politikai élet után újra felébredett iparkodások, egészen ellenes tüneményekkel láttatnak egybe függeni a' német philosophia megyéjében. Egy oldalról azt látni, hogy most a' felhozott philosophiai nézetek közül egyik sem uralkodó tulajdonképen, és nagyobb részint, a' kik a' philosophiai tanítványok kiképzésével és közlésével foglalatoskodnak, vagy az épen megnevezett fő nézetek egyikéhez, mellyeket a' német philosophia újabb időszaka hozott elő, vagy valamelyik korábbihoz ragaszkodnak, azokat formájok vagy foglalatjok szerint, egészben vagy egyes részekben, critique vagy dogmatica kifejtéseket 's kiképzik, és azok szerint egyes tanulmányokat, p. o. moralt, aestheticát mivelnek; vagy a' Kanttól feltett psychologiai alapzatot javitgatni, és a' philosophiát a' tapasztalattudomány útján megállapítani igyekeznek, mint ujabban p. o. Beneke. 'S valóban az önkényes speculatio ellentété által a' psychologiai és anthropologiai irányzat nagyon felelevenedteté közelebb a' német philosophok közt, mint láthatni azon számos iratokból is, mellyek anthropologiáról 's psychologiáról az utóbbi években megjelentek. Ezen psychologiai irányzattal összefügg a' philosophiának historiai nézete, és a' philosophia történetének szorgalmas mivelése, midőn a' speculativ nézetek különbözősége és ellenkedése a' szellemet szükségesképen a' már fenállónak recapitulációjára, az egykoru és egymás után következő nézetek összefüggéséről és a' tudomány kifejtődésében tett előmenetelekről való vizsgálódásra vezette. De a' philosophiának historiai nézetéből a' gyenge értelemben könnyen lágymelegség és indolentia fejtőzik ki; azt mondják, hogy olly tudományban, mellynek okfejei iránt mindeddig megegyezés nincs, általán fogva kevés valóság van. Valóban ez a' közönséges nézet a' publicumban ujonta igen lábra kapott, 's tagadni nem lehet, hogy, talám a' philosophiai literaturának jelen állapotja által, bebizonyítatott, hogy a' tudományos studium most elhatározólag inkább a' positivhoz és historiaihoz hajlik, mint a' philosophia systemájához; sőt szinte azt lehetne állítani, hogy azokra nézvest valami lankadási állapot állt elő, melly csak a' criticának kedvező, mit kiváltképe a' természeti tudományokban, gyógytudományban és theologiában vehetni észre. Sokan gáncsolták, elmésen vagy elmésség nélkül, a' systemák váltogatását a' Németek között. De bizonyos az, hogy csak akkor lehet valamely egészen kiterjeszkedő nézetnek igazságáról tökéletesen itélni, sőt még a' tévelygést is világosabban megismerni, ha az szoros okoskodási rendű systema formában adatott elő; 's ez vala a' nyomos Németnek iparkodása. Mennél több 's különbözőlébb systemák lépnek osztán fel, annál többet befogóvá válik a' gondolkozónak belátása. Melly nagy, 's a' károkat sokkal felülhaladó, hasznokat nyert hát a' Német az ő systemáijából! Ide járul, hogy ezen szoros philosophiai szellem által, nem csak az egyes philosophiai tudományok, hanem minden tudományok általjában felségesbb alakot nyertek, és semmi egyéb nemzettől nem terjesztettek elő egy egyetlen organicus egészként annyira, mint a' Németektől, sőt általjában az emberiségnek semmi fontos tárgya sem maradtott ő nálók tudományos kidolgozás nélkül, bár mennyiszere vitt is szükségképen a' mindenik korban uralkodó systemáknak azokra alkalmaztatása neveltséges különösségekre, kicsapongásokra és izetlen pedanteriákra; végre hogy épen ezért egyik újabb nemzet sem volt olly befolyással a' tudományos képződésre Európában, mint ez. Egészen ellenes munkálatu a' kevés idő olta uralkodó encyclopaediás iparkodás, melly most a' philosophiába is becsuszik és hízlelő popularitással a' felületességnek nagy támaszt nyujt. — Sokan azok közül, kik magokat philosophoknak nevezik, a' practicaei kör felé fordítják munkásságokat, 's az a' crisis, mellyben az ő világ statu-

sal most vannak, arra hívja őket, hogy az abstract világból, mellyben az előtt éltek, a' való világba szálljanak le; hogy teoriájokat alkalmaztassák, gyakran elégséges esmerete nélkül az adatott viszonyoknak, melyekre alkalmaztatást tenni kell. Sokan végre a' philosophiának ezen practicus munkásságát is, mellyre a' nyilvános viszonyok fontossága alkalmat nyújt, megvetik, és a' theologiai dogmákkal igyekeznek a' philosophiát egyezésbe hozni, mellyhez képezt a' keresztény vagy pogány philosophia különbözősét most gyakrabban hallani, mint ez előtt; vagy minden philosophiai nyomozások felől kétségbeesve, kegyeskedő áhitózással a' vak hit karjai közé vetik magokat. Illy különböző nézet uralkodik most a' philosophiáról és philosophiában a' német földön. Ezen felül a' német criticának mostani állapotja nem épen kedvező a' philosophiában való nyomos előmenésnek. Nem említvén, hogy a' literaturai lapok, nagyobb részében a' leggonoszabb pártoskodás, és nem annyira a' nézetek mint a' személyek harca uralkodik, 's ahoz képezt majd minden critical intézetnek vagynak egynehány hatalmas kiáltozóji, kik az ő pártjok jelszavát fáradhatatlanul kiabálják: olly hibás viszony állt be jelenleg az olvasás és írás között, hogy recensenseknél, kik hivataljok szerint sokat olvasni kötelesek, igen ritka a' nyomos olvasás. Ezen okból a' felállított nézetek mellyebb megítélését, melly azoknak alapjokig menne, és valamely futékony elmésségnél többet foglalna magában, a' mai német folyóiratok nagyobb részében gyakran hijában keressük. Általában nagyobb becsét helyeznek most az írásban, mint a' nyomozásban; innen van annyi felületes és emésztetlen a' philosophiában is; innen az a' silány popularitásra törekedés, melly magát tiszta életnézetnek nevezni szereti; 's innen kivált a' practica-philosophiai munkákban, mint p. o. a' statusviszonyokról irt aposágok tömegében, mellyekkel most a' német literatura elárasztatik, az írók kapkodása a' közvélemény után, 's azon kórság hajhászása, hogy az idő szellemét utféli közmondásokban megszóaltassák. Mindenütt pedig, hol a' nyomos elmélkedés sokoldalú fogékonyaságot és illendő megvizsgálást nem talált, elenyészett az aprónként, mivel a' tudomány csak a' lelkek eleven viszontmunkálatja által diszlik. — Nem kevesbé mint a' critica és a' literaturai dulakodás általjában, árt most a' philosophia alapos mivelésének az academiái studium minéműsége is. Többnyire még éretlenül, 's grammatical historiai nyelv-esmeretnek, mellyet philosophiának neveznek, egy tömegével kikészülve, de minden igaz előkészület nélkül, vagy épen elégtelen készülettel a' philosophiára, lép a' tanulók nagyobb száma a' philosophiai auditoriumokba, siet logicát és psychologiát vagy természettörvényt hallgatni, hogy minél előbb a' „kenyértudományokhoz“ juthasson, kivált midőn a' legtöbb német tartományokban philosophiai examenek bevéve nincsenek, és szinte csak a' logica és természettörvény azgn egyetlen philosophiai tanulmányok, mellyeknek hallgatások felől bizonyosságlevél kívántatik. Ezen siető postai stádiumnak sok tanítók hódolnak kik nem gondolnak valódiilag a' dologgal; ezek képesek, minden philosophiai tanulmányokat kevesebb mint egy évi idő alatt, bele számlálva a' hosszu feriatát is, szerencsésen elvégezni, mi által minden nyomosabb studium semmivé tetik. Mind e' mellett pedig legtöbben azok közül, kik az academiái studiumot általfutják, kénytelenek illy philosophiai oktatással egész életükre beérni, mivel igen kevesen fordíthatnak időt, kedvet 's tehetséget a' philosophiának alapos privatstudiumára.

Schelling felment immár azon örök fényű világosságához, mellyre azemei szakadatlanul valának függesztetve 's tanítványi közt nem igen van, kinek hátorsága volna, az ő tőle elkezdett munkát végrehajtani. Hegel tagadhatatlan érdemének előítéletnélküli elesmerésére 's méltatására a' mostani idő szelleme épen nem hajlandó. Baader munkájában a' philosopháló szellem újra a' mysticismus mélységeibe süllyed. Annál örvendesebb tünemény gyanánt vehetjük ellenben a' mind inkább nevedő

hajlandóságot a' pszichologiai nyomozásokra. Különös említés érdemel itten némely philosophi képződésü orvosok és gondolkozó természetvizsgálók érdeme, az azelőtt szembetűnő megvetéssel tekintett lélekyógytudomány körül, valamint hálaérzéssel kell megemlíteni azon fáradozókat is, mellyek által olly férfiak, mint Groos, G. E. Schulze, Beneke, Heinroth, C. G. Carus és mások a' lélekélet titkait egészben 's részletesen felfedni igyekeztek. A. B. S.

NÉMET REND, I. NÉMETVITÉZEK.

NÉMET SZÖVETSÉG. Napoleon megbukta után a' német tartományok közül csak Bajorország és Württemberg biztosította önállóságát 's függetlenségét, Austriával kötött egyezteténi fogva; a' RAJNAI SZÖVETSÉG (I. e.) minden egyéb részei készeknek nyilatkoznak, mind azon rendszabásokhoz alkalmazódni, mellyeket Németország bátorságosítása megkíván. Azon fejedelmek és kormányfiak tenát, kiknek kezeibe ezen nagy ügy adatott, egyes tartományoknak lételet fentartani szükségesnek látván, egy általános képsot akarának alkotni, melly az egészet összetartsa. Így támadt a' német szövetség az 1815 Junius 8. költ alapítványi oklevélnei fogva. Alkotmánya igen egyszerű; 35 különböző nagyságu fejedelemség 's 4 szabad város, ugyan azon jogokkal felruházva, lépett összeköttetésbe, mellynek csupa szövetségnek, nem pedig egyesülésnek, kell lennie. A' szövetséges tartományok ezek: 1) Austria. 2) Poroszország. 3) Bavaria. 4) Szászország. 5) Hannover. 6) Württemberg. 7) Baden. 8) Választó-Hessen. 9) Hessen-Darmstadt. 10) Dánország, Holstein és Lauenburg miatt. 11) Németalföld, a' Luxemburg nagyhercegség miatt. 12) Mecklenburg-Schwerin. 13) Nassau. 14) Szász-Weimár. 15) Szász-Gotha. 16) Szász-Koburg. 17) Szász-Meiningen. 18) Szász-Hildburghausen. 19) Braunschweig. 20) Mecklenburg-Strelitz. 21) Holstein-Oldenburg. 22) Anhalt-Dessau. 23) Anhalt-Bernburg. 24) Anhalt-Köthen.) 25) Schwarzburg Sondershausen. 26) Schwarzburg-Rudolstadt. 27) Hohenzollern-Hechingen. 28) Liechtenstein. 29) Hohenzollern-Sigmaringen. 30) Waldeck. 31) Reuss, az idősb ági. 32) Reuss, az ifjabb ági. 33) Schaumburg-Lippe. 34) Lippe-Detmold. 35) Hessen-Homburg. 36) Lübeck szabad város. 37) Frankfurt az. v. 38) Brema sz. v. 39) Hamburg sz. város. A' szövetség műszere és képviselője egy követséggyűlés, melly állandó, és Frankfurt városában tartatik, 's egyébként német szövetségi gyűlésnek is neveztetik. A' szövetségi gyűlés két idommal bír; az első a' közönséges gyűlés (teljes tanács, plenum), mellyen minden tag egy — sőt a' nagyobbak két és több szavazattal is bírnak, úgy, hogy a' teljes tanácsban 71 szó van; de ezen szavaknak csak háboruizenés vagy békeajánlás elfogadása esetében van egyenként elhatározó erejük. Egyébiránt teljes tanácsban csak a' szavazatok kétharmad része határoz. A' második idoma az, melly szerint a' szövetségi gyűlés szorosabb tanácsképen munkálkodik, hol a' szövetségtagok 39 szavazata 17-re szállítatik. Austria, Poroszország, Bajorhon, Szászország, Hanovera, Württemberg, Baden, Választóhessen, Hessen-Darmstadt, Holstein és Luxemburg egyenként külön szavazattal bírnak (11), a' többiek pedig öszves (curial) szavazattal, ollyképen, hogy a' 12-ik szavazatot az ernesti lineabeli szász nemzetség, a' 13-ikat Braunschweig és Nassau, a' 14-iket Mecklenburg-Schwerin és Strelitz, a' 15-iket Oldenburg, a' három anhalti ág és a' két schwarzburgi ház, a' 16-ikat a' Hohenzollern, Liechtenstein, Lippe, Schaumburg-Lippe és Waldeck házak, és a' 17-iket a' négy szabad város adják közösen. — A' szorosabb tanácsnak van indítványi joga, ez készíti el 's bírálgatja az öszves tanács eleibe terjesztendő javalokat, mellyek itt többé vizsgálat alá nem vetetnek, hanem az igen vagy nem többsége vagy kevesebbsége szerint elfogadtnak vagy visszavetetnek. A' szorosabb tanács sikeresíti 's hajtja végre a' szövetségi rendelményeket, 's általában minden — a' szövetséget tárgyazó — ügyekről gon-

doskodik. Végzéseinél a' szótöbbség határoz, mellyhez kilencz szám is elég. Mindenik tanácsban Austria viseli az előfűlöléget 's szögyenlőség esetében, övé az elhatározó szavazat. A' követek népküldöttiségi tulajdonságokkal bírnak, csak saját fejedelmekre nézve vannak felelet terhe alatt, 's ennélfogva mindig azoknak utasításaikhoz kell magokat alkalmazniok, teljességgel nem követhetvén saját meggyőződéseket. A' szövetséggyűlés tanácskozásai részint bizodalmasak, mellyekben előleges indítványok, ajánlatok 's közlekedések tartatnak 's jegyzőkönyv nem vitetik; részint innepélyesek. Ezen utóbbiak munkálatai, a' mennyire közönségesen tudathatók, kinyomtattatnak; más tárgyak ellenben, mellyek nem nyilvánosíthatók, különös jegyzőkönyvbe iktattatnak; ezek csak kéziratok gyanánt nyomattatnak 's a' követeknek és ministeriumoknak osztogattatnak ki. A' szövetségi tagok között támadt villongásoknak, barátságosan igyekszik elsőben a' szövetségi gyűlés kiegyenlítni; ha ez nem volna eszközölhető, az ügy törvényes uton döntetik el egy szövetségi főtörvényszék által, mellyet a' peres felek által választott bírák képeznek.

Vannak még a' német szövetség alapítási oklevelénél fogva meghatározott más egyéb intézmények is, részint közősek, részint egyes osztályt, különösen a' hajdani országrendeket (országgyűlési szavazattal birt hercegeket és grófokat) érdeklők; mellyeknek teljesedéséről szinté a' szövetségi gyűlés gondoskodik. Egyébiránt, ennek céljául (melly egyszersmind hatáskörét és illetőségét is elhatározza) a' következőket lehet kitérőzöttnek mondani. 1) a' külső bátorság, vagyis a' szövetséges országoknak idegen hatalomtól való mentesítés; 2) belső bátorság, t. i. a' szövetséges országoknak egymás közötti békés és veszélytelen állapota; ki lévén zárva közülök minden hatalmaskodási tett, és sérelmeik orvosoltatása a' fentebb érintett szövetségi főtörvényszékre lévén utasítva; 3) az országos béke fentartása egyes különvett szövetségi tartományokban. — Létalapos részeihez tartoznak továbbá még a' szövetségi alkotmánynak az oklevéli emez — úgy nevezett — különös rendelkezései is: a) az országszeres alkotmány épen tartása; b) az uralkodó hatalomnak a' törvénykezéstől való elválasztása, a' háromszori folyamodás szükséges volta és a' törvényes kihalgattatás biztosítása; c) a' keresztény vallásbeli hitfelekezetek törvényes egyenlősége 's a' zsidók helyéztetésének polgári javítása; d) egy általános német polgári jognak kezdete, kivándorlási szabadság, ingatlan javakat bírhatás — minden szövetséges országban, a' költözési adó eltörölése 's szabadság — akár mellyik szövetséges országban polgári vagy hadi szolgálatba lépni; és e) a' mediatisált, hajdan független, fejedelmeknek, hercegeknek, grófoknak és lovagoknak bátorságosítása jogbeli állapotjuk iránt.

Mind ez, elsőben ugyan az 1815 Aug. 8. költ alapítványi oklevelében határozottatott el, azután pedig az 1820 Maj. 15. ministerialis tanácskozás végzetei, 's több egyes szövetségi törvények és határozatok által bővebben kifejtetett. A' fent érintett jegyzőkönyvek gyűjteményén kívül, közös használhatás végett, össze vannak szedve ezen szövetségi törvények a' „*Corpus juris confederationis germanicae*“ -ben (Meyertől, Frankf. 1822.) és a' „*Corpus Juris publici germanici academicum*“ -ban (Michaelis Ad. Tüb. 1825.).

54.

NÉMET TENGER, I. ÉJSZAKI TENGER.

NÉMETUJVÁR (Güssing), német és zsidó lakosu kised mváros Vasvármegye hasonló nevű járásában, Körmentől nyugotéjszak felé, egy magánosan álló kerekhegy keletdéli oldalán, hajdan védfallal körülvéve; a' Ferencz rendi szerzetesek klastromával 's herczeg Battyányi Filepnek csinos kertjével és szép nyári épületével díszeskedik. A' sziklás meredek hegyen egykor felette szép és erős vár állott, mellynek most nagyobb részint csak dűledékei látszanak, kivéven egy hajdulakást, egy fegyveres kamarát, mellyben különbiele régi fegyverek, vasingek, si-

szakok, melyvasak, paizsok 'sat. találtaknak, továbbá a' toronnyal (benne kisdud szobákkal, melyekből gyönyörű kilátás van a' regényes vidékekre, és órával) büszkélkedő templomot. Ennek felső emeletét egy csarnok teszi, hol a' Battyányi nemzetsége őseinek képei szinte a' legregibb időtől fogva, származási rendben, láthatók, 's egy emlékkönyv áll, a' várt megnézők neveit, sok szép mellékirattal 's versekkel együtt, magában foglaló. — Ugy mondatik, hogy a' klostromban teteemes könyvtár van, mely nemcsak régibb nyomtatványokkal, hanem némelly becses kéziratokkal is diszkesdik. 54.

NÉMETUJVÁRI (Güssingeni) GRÓFOK. Konstancia, II. Alfonso arragoni király leánya, 's Iure magy. király felesége, kíséretében a' magyar földre jöttek 1199 Bajot Simon és Mihály spanyol vitézek, a' kik sok jószágot nyertek Soprony- és Vasvármegyében, amott nevezetesen Nagy és Kis-Mártont, itt pedig Németujvárt (Güssingen), mely utolsóról nevezteték azután a' hatalmas Németujvári grófnemzetség. Ezen Magyarországon honosodott külföldi nemzetség felette nyugtalan, országügybeli irányaiban tétovázó, erőszakos, és a' királyi tekintet és hatalom ellen szegülő vala. Emlékesek főképen: I) N é m e t u j v á r i H e n r i k, János v. Iván és Miklós testvérek. H e n r i k vala az, a' ki V. István alatt (l. e.) a' király nényét, Annát, a' koronával és egyéb királyi kincessel Ottokárhoz szöktette, 's ennek segedelmével Anna fiát, Béla herceget, iparkodék a' magyar királyszékre emelni. Ugyan ez IV. László alatt elhagyta Ottokár és Béla herceg pártját, és visszatért Csehországból Magyarországra; sőt előbbi pártoltját, Béla herceget, a' Nyulszigeten agyonszurta, a' nélkül, hogy tettéért lakolt volna. I v á n nevelője vala Kalmán hercegnek, V. István legkisebbik fiának, de a' ki gyermekkorában halt el. Midőn IV. László király habsburgi Rudolfal együtt hadakoznék Ottokár ellen, megvesztegettetve a' cseh király pártjához állott Iván, és Rudolf háta megett Austriát és Stájerföldet pusztította. IV. László iránt soha hódulatot nem mutatott, hanem felingerelte ellené a' romai sz. széket, és egy darabig fogva tartotta magánál a' királyt. Ez, kiszabadulta után, jószágvesztet mondott ugyan Ivánra hűségtelensége miatt, de foganatlanul vivta 1284 ennek várát, Borostyánköt. Azután velencei András pártjához szegődtek a' Németujváriak IV. László ellen, egyszersmind pedig austriai Albrecht herceg, Rudolf fia, ellen is hadakoztak különös szerénssével; mert Albrecht hadvezére, Landenberg Hermány 1286 a' három testvér Németujváriaktól, Henrik, Iván és Miklóstól nagy veszteséggel megveretett, és egész hadseregével együtt elfogatott; 1288 pedig ismét a' Stájerföldieket zaklatá Iván. Végre 1289, IV. Lászlóval egyetértőleg, 15 ezernyi hadsereggel indult Albrecht herceg a' Németujváriak ellen, Ivánt csatában meggyőzte, 34 németujváriféle várát és helységet, utoljára magát Németujvárt is, makacs ellenállás után, megvette 's megtartotta (Vö. IV. László). Kun László megöletése után megígértették magoknak a' Németujváriak III. Andrásról, a' koronázás alkalmával, hogy elveszett birtokaikat visszakerítik nekik Albrechttől. Megtette ezt András király, minekutána fegyvererővel békekötésre kinszerítette volna 1291 Albrechtet: mert e' békekötésben kénytelen vala a' herceg mindent kiadni, valamit a' magyar földön azelőtt elfoglalt vala, a' királyi várakat ugyan épségben, a' Németujváriakéit pedig lerontva, hogy azokból ne háborgathatnák a' szomszéd Németföldet. Ez a' dolog felboszontotta a' Németujváriakat a' király ellen, ugy hogy Iván és Miklós, Martell Károly pártjához szegődnének III. András ellen, és a' pápa követének esküvel fogadnák, hogy Magyarország királyának esmerni nem fognak mást, mint a' kit a' romai sz. szék fogna annak esmerni; sőt midőn a' király a' horvátországi zenebona lecsilapítása után onnan visszatérne, rálítotték kíséretére 's magát a' királyt elfogták, a' kit az esztergami érsek, Ladamér, csak bajjal és kezesek állításával

tudott kiszabadítani. Mihelyt szabadságban vala III. András, azonnal ország ellenségeinek hirdette Németujvári Ivánt és Miklóst, és birtokaikat haderővel elfoglalta, az esztergami érsek pedig egyházi átkot is mondott rájuk. Ezek azontul Olaszországban tartózkodának, és sürgették a' pápát, hogy az időközben meghalálozott Martell Károly fiacskája, Robert Károly részére tenne már egyszer hathatós lépést. Csényi Gergellyel, a' Ladamér holtá után kineveztetett esztergami érsekkel, mint a' pápa teljes hatalmu követével, visszatértek a' kibujdosott Németujváriak 1299 a' magyar földre, 's általa az egyházi átok alól felmentre, némelly váraik birtokába helyezték magokat, de a' mellyeket a' hazaáruló Csényi kikergettetése után, ismét visszafoglalt a' király. (Vö. III. A. DRÁS.) Velencei András holtá után elállottak a' Németujváriak a' nápolyi párttól, és cseh Venczeléhez szegődtek. Henrik tagja vala azon követségnek, melly Prágába küldetett 1301, elhozni onnan az új királyt; Iván pedig az alatt megvette Esztergamot, és Robert Károlyt Bécsbe, Csényit Olaszországba kénytelenítette menekedni. Venczel lemondása után bajor Ottóval tartottak a' Németujváriak; és ezen két király alatt kétségkívül visszaállítottak minden birtokaikba. (Vö. cseh VENCZEL. és bajor OTTO). Az utolsónak eltávozta után végre ismét Robert Károly pártjához állott Németujvári Henrik, és tótországi bánná lett alatta. — 2) Németujvári András, Iván unokája, Soprony és Vasvármegye főispánja, 1319 fegyvert fogott Robert Károly ellen, és Austriában fogadott katonákkal a' magyar földre ütött. Ezt Robert Károly csatában legyőzte 's minden tisztségeitől és jószágaitól megfosztotta. Németujvár későbbben az Ujlakiak birtoka vala; Ujlaki Lőrincz herczeg magvaszakadátával pedig, 1524 Battyányi Ferenczet, tótországi bánt és vasvármegyei főispányt adományozta meg azzal II. Lajos, és ezóta a' Battyányiak birtokában is maradt. *Fábrí Pál.*

NÉMET VITÉZEK, vagy inkább német lovagok, kik német uraknak is nevezettek, 1190 Akkon megszállatásakor a' sz. földön, sváb Fridrik herczeg által alapított lovagrend voltak, mellyek csak német nemesek vetettek fel. A' templariusokéhoz hasonló szabályokat nyertek, mellyeket azonban az ő jeles nagymesterjek, Salza Hermann, tökéletesítette. A' rend eredeti célja, a' keresztény vallásnak a' pogányok ellen védelmezése, 's a' betegeknek a' sz. földön ápolása, volt. Mivel a' rend szül. Mariának volt ajánlva, ennél fogva tagjai Marianusoknak is nevezettek. Öltözetjek fekete ruha 's fehér köpönyeg volt, mellyen ezüst szélű fekete keresztet hordoztak. A' rend feje, főmester (német mester, nagymester) eleinte Jeruzsálemben lakott, de midőn a' sz. föld ismét a' Törökök kezébe visszakerült, Velenczében és (1297 óta) Marburgban. A' rend lassanként nagy hódításokat tön, 's zamérdek gazdagsághoz jutott. Hatalmának legmagasb fokát a' 15 század elején érte el, midőn t. i. az Oderától a' finn tengeröbölíg nyult el birtoka, 's jövedelme mintegy 800,000 markára (9,600,000 ezüst for.) ment. De következő tobzódás, pazarlás és meghasonlás által lassanként magokra vonák enyészeteket. 1226 segítségül hívák őket a' Lengyelek Poroszország ellen, melly meghódítván, azoknak főuraságát elesemerni 's a' keresztény vallást elfogadni kénytelenítették. Ők németesíték meg a' Balttenger melléki tartományokban volt szláv nemzeteket, különösen miután 1237 a' lieflandi fegyver-testvérségi renddel szövetkeztek. 1309 Poroszországba Marienburgba költözött lakni a' nagymester. De a' rend országlása olly nyomasztó és zsarnoki volt, hogy Előporoszország már a' 15 században lengyel uralkodás alá vetette magát; sőt hátulsó Poroszországra nézve is el kellett esmernie ad rendnek Lengyelország bérföldi hatalmát, 's midőn ez alól fel akará magát szabadítani, háboruba keveredett a' Lengyelekkel, melly az ő részéről a' nevezett ország elvesztésével végződött. Ennek következtében 1527-től fogva Svábországban Mergentheimban lakott a' fő- és németmester. A' pozso-

nyi béke által (1805) az austriai császár nyerte meg a' német lovagrend főmestere méltóságát, jogait és jövedelmeit, mellyet (a' rendet) Napoleon 1809 Apr. 24 Regensburgban eltörölt. Javai azon fejedelmekéi lettek, kiknek birtokában feküdtek. Antal kir. herczeg, még most is a' német lovagrend főmesterének nevezi magát az austriai császárságban. Vö. Voight Joh. „Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange des deutschen Ordens“ (Königsb. 1827, 2 R. 1249-ig.).

NEMVEZETŐK, I. VEZETŐK.

NEMZÉS. Általában a' jelen legvilágosabb az emberek előtt, innét mi is a' nemzésről akarva szólni, annak jelen állapotját írjuk először le, azután menendők által annak általános igazságaira. Nemzeni és nemzödni látunk mi állatokat, növényeket, ásványokat. Az állati nemzésnek legközöségesebb, legeremertesebb faja az, midőn a' him állat termékenyíti, megfogamtatja a' nőállatot, azaz midőn a' himmag az anyában rejtezködő állatosírára, ébrényre hatva, abban az egyéni életet felkölti, táplálódás által tovább fejlődöt 's kifejlésekor tovább nemzésre ügyessé levöt. Ezen állati mivelet közösülésnek mondatik. A' felsőbb állatoknál a' nőegyen különbözik a' himegyéntől, az alsóbbak között ugyan azon egyen him és nő is lehet egyszerűmínd 's vagy maga magát megtermékenyítő (nőhim, hermaphridon), vagy más hasonló egyénnel közösöködő, hogy fogamitson és fogamitassék (himnő, androgynon). Esmeretlenebb faja az állati nemzésnek az előtermés, termő-nemzés (generatio aequivoca), midőn a' rothadó állat és növénymaradványokból (viz öntetvénrájok) az ugy nevezett ázalékférgék, ázalagok (infusoria) származnak, minden nemű közösöködés, vagy tojások nélkül. Ilyeneknek tartották a' hajdani tudósok a' sajtban, cseresnyében, husban lévő kukacokat, a' mellyek nem egyebek bogár pondróknál, légy- 's más bogártojásból eredteknel. — A' növények között nem ritka tenyészik a' gyökerekről, de általjában nálók is a' magnemzés tartja fen a' nemet és fajakat. A' növénynemzés szinte him és nőmivelet által történik. Legnagyobb része a' növényeknek olly virágokkal (a' virágok a' növényeknek nemzörészei) bir, mellyekben a' him és nőrészek együtt vannak (nőhimvirágok); nem kevés növény van, hol a' nőegyen egészen különbözik (önéletet él) a' himtől, de mindben szükséges a' termékenyülésre, hogy a' himpor az anyába hasson. — Az állati és növényi romló részekből, (a' rothadás mellé a' viz megkívánatik), előtermés által növények is erednek, milly növényfajt már nehányat esmerünk. — Az ásványok között az elemek nemzödése egészen esmeretlen előttünk, a' többi műszertelen testek a' rokonság törvényei szerint erednek (és szünnek). — A' nemzés általános igazságainak feltalálásával nem kérkedhetik az ember, nagyobb részint esmeretlenek előttünk. A' természet életerejének egyes jelenéseit esmerjük mi csak, itt ott legfelebb egybefüggést látunk, de azt az idők örökévalóságára nem tudjuk kiterjeszteni. Nem tudjuk, mint nemzé e' nem is esmerjük világot, miként e' földet, mellynek héját mi megvakarjuk; megássuk, róla a' napokig okoskodunk, de belehatni képtelének vagyunk. Mint eredt ezen műszertelen tömeg a' műszeresek világa, szinte homályos előttünk; annyit kénytelenek vagyunk mondani, hogy előtermés által kellett származnia, mint ma az ázalékférgék 's némelly alsó növényfajok. Hogy a' növény és állatosztályok, fajok nem egyszerre nemzödtek, hanem nagy időszakokra egymás után, nem napokat, éveket, századokat, hanem ezredet magokba foglalókra, tanulható a' földalkat tudományából, a' föld volt háboraiból 's az általok eltemetett műszeres világ nyomaiból. Nem is egy helyen vagy páronként nemzödtek, hanem a' munkás volt természet különböző helyeken, különböző számban hozá őket elő, de mindig csak a' nekik kedvező ég alatt, mint ma tesz az előteremtés műszereseknel. Így magyarázható a' két mérsékelt és hideg ég alatti állapotok azonossága, mellyek sem a' szárazon (ha száraziak), sem a' tenger-

ren ált nem sétálák a' heves övet, hogy — a' tán ösztönként elébbe irt
tulövben is szaporitsanak. —j—a.

NEMZET, egy eredetü, egy nyelvü emberek összesége, legyenek azok bár ugyan azon honbeliek, vagy különböző országokban elszórtak, birjanak szabadsággal vagy legyenek rabszolgák, 's illyenek legyenek vagy mind, vagy részint. Egy honban együtt élő nemzet példáját mutatja a' franczia; országokba elszórtét az arab, mellynek bölcsöül szolgált a' most is ugy nevezett Arabhon, de utóbb Syriába, Egyiptomba, Algirba 'stb. elszéledt, hajdan Spanyolhont is bírá; illy szórt nemzet a' Zsidó is, melly a' föld minden részében és minden éghajlat alatt eredeti bélyegét hordozza, nyelvéből ugyan kitanult, de helyette vak ragaszkodással van ősi vallásához, itt ott polgári szabadságokkal birni kezd. Továbbá nemzet az orosz, mint ur, nemzet a' lengyel és kozák, mint hódolt. — Ez t. i. az általánosabb vélemény. Mások a' nemzet neve alatt egy törvényü, egy nyelvü, egy jogu emberek öszveségét értik, 's ez legalább a' kívánatosabb meghatározás. A' jogtalan ember nehezen számlálja magát akármellyik nemzethez; a' kit a' törvények nem oltalmaznak, idegen az az egész világban, 's oda vágy, oda siet, 's ha lehet, oda megy, hol védő törvényeket talál. A' mi az eredetet illeti, ez és az éghajlat leginkább határozzák meg a' test különös és tulajdon képződését; ez olyan bélyeget nyom az emberekre, mellyet az idő és a' távolság több ivadékon keresztül nem tud letörölni. Ezen különös képződés viszont öszveköttetésben van az ember különbféle viszonyával a' természethez, különös hajlandóságaival, mérsékleteivel. — A' nyelv még megkivántatóbb tulajdonsága a' nemzetnek, ugy hogy idegen eredetü emberek a' honi nyelvet tévén tulajdonokká már másodikban (vagy magok is) megnevezesedhetnek. A' kinek a' nemzeti nyelv nem tulajdona, az nem tagja a' nemzetnek. A' nyelv őrzi a' nemzet egységét, tulajdonságait, sajátságait, a' nyelv védi a' nemzeti lételt; ökihalván, kihal e' nemzet. A' nyelven közli az ember az emberrel elméje legnemesebb birtokát; nyelv köii öszve a' nemzet tagjait, az különbözteti meg őket más nemzetétől. A' nyelv által tanítanak a' tudományok, mivek, mesterségek, mellyekre ő nagy befolyással van, valamint ő is a' tudományok és mivek által nem kevés módosítást, tökéletesedést nyer. A' nyelv nemzeti szentség, mellynek fentartására, tanulására, művelésére a' nemzet minden tagja egyenként és általában köteles. — A' nép különböztessék meg a' nemzetétől. Népek mondhatik valamely ország vagy biradalom lakosainak öszvesége; mint Magyarország uépe áll magyarokból, tótokból, németekből, rácokból, görögökből, zsidókból 'stb., Austria népe még több nemzetből, Oroszhoné még és még többől áll. Nem csekély szerencse az, midőn valamely nemzet egész népet, 's a' számos nép egy nemzetet tesz, mint példát látunk a' Francziáknál. Illy esetben a' nemzeti erő fő kifejlődést nyer kívül 's belől, a' nemzeti character nyomosabb, kitünőbb lesz. — A' nemzeti characterről (sajátságról) még megjegyzendő az, melly befolyással van az egyénekre, melly viszonyban áll az egyéniséghez. A' nemzeti character nem olyan valami, melly elmulhatatlanul reá nyomódik a' nemzet minden egyes tagjára, sőt találkozhatnak különböző nemzetbeliek ugyan azon characterrel. A' nemzeti sajátságokat nem a' legkimiveltebb, előkelőbb tagokon kell keresni, mert azok a' szomszéd népektől mindig legtöbbet vesznek fel; hanem a' népen, az erős meg nem romlott néptömegben. A' nemzeti sajátságok nem egyszerre erednek, hanem az idő multjai fejlődtték őket ki, azért az őket vizsgálónak a' nemzet volt életét is kell vizágnia, melly által képes lesz a' valódi charactereket a' függelékesektől megkülönböztetni, az eredetieket kitalálni, az utóbb származtakat megismerni. Azon kérdés van még itt hátra, olyasmi-e a' nemzeti character, mellyet a' természet ada a' nemzetnek, vagy a' mit maga tőn a' nemzet magából? Mert noha a' származás és nyelv teszik a' nemzetiség főalapját, mellyeket az ember kény-

telenül nyer; de a' nyertet tovább lehet kimivelni, kifejteni. Innét szokás is mondani: a' költők és bölcssek képezik a' nyelvet. Hanem itt is nagyon egymásra hat a' kénytelenség és szabadság. A' holt i. valamely nemzetnél egy nagy férjfiú támad, ki tanitva, mivelve, uralkodva hat kifelé, ki sokáig közli lelkét az országgal, mivekkel, 's körébe új emelkedést hoz, ő is a' nemzetből fejlett ki, annak sajátságait szívta be, a' nemzet élete reá egyre hat, valamint ő is szabad erejével megöleli a' nemzet életét, azt idomozza, emeli, miveli. A' legnagyobb lelkekben is külti magát itt ott a' nemzeti homályos character is, valamint a' nemzet mivei, tudománya, élete, a' nagy lelkűek életéhez, munkásságához vannak kapcsolva. A' nemzet nagy emberének azt mondjuk, ki magas ideákat létesít szokatlan, tulajdon, fáradhatatlan erővel. Ennek is az idők kezére dolgoztak, ő viszonyokat talál, 's azok között önhelyét is látja, melyet nem választania szabad, hanem el kell foglalnia. Kőrül nézi ő a' nemzetet, annak viszonyait, tehetségét, lelke erejével reája hat 's a' [kitüzött] czélhoz hatalmasan viszi. Azért látszik a' nemzet ilyen nagy férjfiak életkorában gyorsabb, hatalmasabb életet élni; közelebb jut czéljához, mint különben századokig; 's ha az indító erő az agygyal együtt a' nemlélet ködébe letűnt is, soká tart még a' nemzeti élet mozgása, 's a' jövőndő úgy fejlki ki, mint ama' nagy előre látá. — A' mondottakból világos lehet, melly viszonyban áll az egyének mivelődése a' nemzeti miveléshez és a' neveléshez, 's mint áll ez az emberiséghez. A' nemzeti characternek soha sem szabad annyira távoznia, hogy a' népek szabad közösködésében gátul szolgáljon, hogy a' nemzetek között gyűlölséget tápláljon. Az így elzárkozó nemzet lelkileg, testileg, tudományos és művészi tekintetben is hátra maradna. Intó példát láttat a' régiségben a' zsidó nemzet. Ellenkező hiba az viszont, ha valamely nemzet egészen a' külföld majmává lesz, egységet, hasonlatosságot magához nem ápol, ha általános ember-szeretete gyáva simulássá változik. — Vajha mi is igazán lelkünkre vennök ezen igazságokat, nemzetiesen nevelkednénk, nemzetiesen nevelnénk; a' nyelvet, az egységet, a' jogosságot, — mint a' leghatalmasabb nemzeti köteleket, — becsülnénk, fejtenők, ápolnók! Ekkor reménylhetnők, hogy minden kebelben élne a' nemzeti becs és büszkeség érzése, mindenki a' nemzeti jóllétre dolgoznék, távol más népek és nemzetek gyűlöletétől vagy idétlen majmolásától. 55.

NEMZETEK JUSA (*jus gentium*) nevet visel az újabb népeknél a' nemzetek és statusok egymás iránti jogai 's köteleztetéseinek öszves foglalatlja, 's a' statusok ezen kölcsönös jogai 's köteleztetéseiről szóló tudomány. Természeti (plisophiai, közönséges) és szabottra (positiva) oszlik. Az első a' jog ideáján alapul, alkalmazva a' statusok egymás iránti általános viszouyaira, mellyek a' status ideájából keletkeznek. Ez tehát a' statusnak politikai személyességéről vagy önlétűségéről szól 's a' benne foglalt jogokról, mellyek az ő országlására, alkotmányára, kormányára, tagjaira, sajátjára 's birtokára vonatkoznak, valamint a' közlekedés és kereskedés szabadságáról, nemzeti egyezségekről, követségekről, 's háboruról és békéről. Különös szabott nemzetjog, mellynek a' közönségesre kell támaszkodnia, népszokások és egyezségek által képezetik (innét *jus consuetudinatum et pactitium*). De ez, természeténél fogva, soha sem lehet általános. Közönséges europai nemzetjognak a' legtöbb 's legnagyobb europai statusok közt egyezség és szokás szerint divatozó okfejek neveztetnek. Eddig Európában egyedül a' Törökök nem tartották meg a' közönséges nemzetjog minden pontjait — Már a' Görögök és Romaiak is esmertek valami közönséges nemzetjogot, melly ezen nemzetek mivelé szokásain 's törzsökös viszouyain alapult. (Jusson itt eszünkbe az utóbbiak feialis joga). De az a' romai császárság elhanyatlása után, a' középkor barbár századjaiban, egészen elfelejtett. A' nemzetjog csak a' 16. században kezdett ismét, mint tudomány mivelteni. Hugo Grotius „*De jure belli et pacis*“ czimű esmert munkája ál-

tal, természet- és nemzetjog apja nevet szerze [magának. Utána főképen Pufendorf Sámuel és Wolf Kerestély foglalatokdtak ezzel. A' közönséges europai nemzetjog körül újabb időkben, nagy érdemeket gyűjtének: Burlamaquai, Glafey, Vattel, Moser I. I., Achenwall, Günther, a Martens („*Einleitung in das positive Völkerrecht*“ Gött. 1796 's „*Précis du droit des gens moderne de l' Europe etc.*“ 3. kiad. Göttinga 1821). Az europai nemzetjogot legújabb Saalfel, Schmalz, Schmelzing és Klüber („*Droit des gens moderne de l' Europe*“ Stuttgart 1819) dolgozák ki.

NEMZETESÍTNI. A' származás és nyelv azon két szembetűnőbb jegy, mellyek valamely nemzetet egy külön testbe foglalnak össze, 's más nemzetektől vagy népektől megkülönböztetik. Minden nemzetnek meg van a' maga saját caractere, melly magát szokásaiban, törvényeiben, élete módjában, nyelvében, culturájában kifejezi; az idő, éghajlat, lakhely, más szomszéd nemzetekhez és népekhez való viszony befolyolnak ezen characteri sajáttság kifejtésére, változtatására, vagy elenyészésére, 's ha már nemzetesítésről van szó, azt vagy magára egy külön nemzetre, vagy egy másra, attól nyelvében és származásában különbözöre, lehet visszavinni. A' nyelv lévén valamely nemzet egyes tulajainak fő köteleke, annak miveltsége vagy szükvolta határozza el tagjaindonkép a' nemzetiség nagyobb vagy kisebb mértékét; mert a' nyelvben jelentjük ki beszéd által gondolatainkat; 's ha a' közösülés ezen esatornája nem elég tág, gyengül a' nemzeti kötelék is, mignem az a' külső behatások miatt egészen elenyészik, mint a' historiából tudhatni. Ekkor azután nemzetiségről többé szót sem lehet tenni, mert észrevehetetlenül tűnik el a' nyelvvel a' nemzeti egység is, és formáilan elgyedések következésében egy más nemzeti testté olvadnak az addig külön nemzeti sajáttsággal birt individuumok. — Nemzetesíteni lehet tehát először magát a' nemzetet, mikor annak nyelvét az irók mivelik, a' törvények pártfogolják, a' praxis gyakorolja. — Nemzetesíteni lehet más idegen népfajok is, mikor azokat valamely nemzet kivetkeztesítési nyelvéből, és ön testéhez assimilálja. Így tettek a' Görögök, — így a' Romaiak, mindenik a' maga nyelvét a' mint hatalma nőtt, reá tolván az idegen népfajok nyakára. Svetonius írja Claudius császárról, hogy nem engedte meg másoknak a' hivatal viselést, mint a' kik latinul tudtak, 's két görög származásut le is vettetett hivatalából azért, hogy a' latin nyelvet meg nem tanulta. Ezt bizonyítja Dio Cassius is; valamint Valerius Maximus más helyen megjegyzi, hogy a' romai senatus mindig romai nyelvén felelt a' követeknek; 's a' romai nemzeti gravitással ellenkezett volna is más nyelven felelni. Ezt a' szokást követte nem csak Olaszországban, hanem Görögországban és Ásiában is, ugyan csak Valerius Maximus bizonyítása szerint (L. II. c. II.). „*Opera data est*“, azt írja Augustinus. („*De civitate Dei*“ LXIX. C. VII.) „*ut imperiosa civitas nonsolum jugum, verum etiam linguam suam domitis gentibus per pacem societatis imponeret.*“ Plutarchus idejében minden tudott már latinul beszélni, sőt Libanius félt is már, hogy az uralkodó latin nyelv miatt ki vész egészen a' görög. Nem csuda tehát, ha a' latin nyelv a' későbbi századokban méguralkodóbb lett, mikor azt a' pápák és zsinatok is oltalomalá vették; nem csuda az is, hogy a' nemzetiség kifejlését gátolta Europa most élő főbb nemzeteinél mert a' nemzetesítésnek csak az anyanyelv lehet természetes alapja, kiholt nyelven nehezen eszközöltetik az, valamint a' közhasznu esmeretek terjesztése is.

Kállay.

NEMZETI ADÓSSÁG. Különbséget tesznek a' status és nemzeti adósság közt; amaz alatt értik a' kormánynak olly adósságait, mellyeket az, ugymint kormány, a' maga kezeskedése mellett biztosít, 's vagy tulajdon vagyonát nyilván leköti zálognak, p. o. a' status különös birtokainak bizonyos jövedelmét, vagy pedig a' nyilvános jelzálog elmel-

lőzésével csak ön hitelét, és a közbizalmat használja. Nemzeti adósságoknak, azokat nézik, melyeknek tőkéjéért a nemzeti vagyon kezeskedik, még pedig vagy nyilván, mikor az adók bizonyos nemei a kamatok lefizetésére kikötetnek, vagy titkon, mikor a status folyamatban lévő papiros pénzéhez való bizodalom szolgál alapul, millyenek p. o. az angol stockok. Különösen értik a nemzeti adósság alatt azt is, melyet a constitutionalis országokban a rendek és karok, mint a nemzet képviselőjének megegyezésével tesz a kormány, melyért azután közvetlenül kezeskedik is a nemzet. Anglia az, északamerikai szövetséges Statusok, s Franciaország adósságai ilyen természetűek. A nemzeti adósságok tőkéjének visszafizetésére fogyasztó vagy enyésztető külön fundusok is állittatnak fel, melyek, ha más célra nem fordittatnak, bizonyos idő alatt meg is mentik a nemzetet adósságától. A kamatnál alább szállítása is egyik neme az illy adósságok lerovatásának. Könnyebítés végett azt is kigondolták, hogy a hitelező nem kérheti vissza a tőkét soha, hanem a statustól függ annak elhatározása, vissza fizesse-e azt vagy nem s csupán csak kamatozjon érte.

Kállay

NEMZETI FELFEGYVERKEZÉS, I. HONVÉD.

NEMZETI GAZDASÁG, I. NEMZETI TŐKE ÉS NEMZETI VAGYON.

NEMZETI GAZDÁLKODÁS tudománya azon elveket tanítja, melyeknél fogva egy bizonyos status jóléte gyarapodhatik. Fő tárgya a nemzeti gazdagság, melynek elemeit és származása okait kikeresi, és azokhoz képest az alapszabályokat meg állítja, s előadja ezeknek alkalmaztatását. E tudomány hasznos voltát tagadnunk nem lehet, ha meggondoljuk, milly homályosok voltak a hajdankorban az esmeretek mind a nemzeti jólétről, mind annak viszonyirányiról. A status gazdálkodást azonban nem kell feleselérlni a nemzeti gazdálkodás tudományával, melyek ámbár atyafias tudományok, sokban különböznek egymástól; mert a nemzeti gazdálkodás ugy áll a statuséhoz, mint a természet törvénye a szabott törvényhez. Amaz az emberi társaság jólétét vizsgálja, emez csak egy bizonyos társaságét melyben a külön szabályoknak a nemzeti gazdálkodás főbb elveihez kell magokat szabni. Amabban mintegy az ideal lebeg, mely után ez, idő és körülmények szerint, a praxist tökéletesíti. A nemzeti gazdálkodás kizár magából minden empiricumot, csupa lelki abstractiv, mely szerint mozdulhatatlanul nyugodván helyesen megfontolt elvein, kikeresi az emberi körülmények és indulatok főregulatorát, s a szerint a kereket öszveszerkezeti, mely azután magától csendesen tovább forog, s csak arra vigyáz, hogy forgása halkán és állandoan menjen. Ellenben a status gazdálkodása merő empiricai természetű, a szokásra és constitútióra vigyáznia kell, s csak annyit kölcsönöz az ideából vagyis a nemzeti gazdálkodástól, a mennyit jó móddal realisálhat; azonban mégis szüntelenj oda kell törekednie, hogy a tapasztalatot minél közelebb vigye az ideálhoz. A régi nemzeteknek helyes öszvefüggő képzetek nem igen voltak a nemzeti jólétről; törvényadásaik, külfölddel való szövetkezéseik, az elfoglalt tartományokban követett gazdálkodási módjok, ezt bizonyítani látszanak. A Rómáiak nem becsülték a kézi mesterségeket és művészeteket a pénzről való rendelkezéseik mindenek közt a legnyomorultabbak voltak. Azután is sok ideig s mindenhol csak emberi formában mutogatta magát, a nemz. gazdálkodás, s nem elébb mint a 16. században, midőn a Spanyolok és Portugaliak szerencsés tengeri utakat tettek, s kereskedéshez fogtak, kezdtek némelly gondolkozó fők a jólét okairól vizsgálatokat tenni; s ekkor Velence, Genua, Florencz, Pisa, Marseille, Flandria s a német Hansavárosok valóban nagy virágzásra emeltek a kereskedési közösülést. Olasz írók irtak legelőbb is e tárgyban, nevezetesen Antonio Serra (1613), Davenzali, Bandini, Belloni, ki 1750 irt a kereskedésről, s a pénzváltói dolgokban jártas ember volt,

marquisi rangal tisztelte meg a' pápa. Carli, Algarotti, 's különösen Galiani nagy serénységgel forgolódtak e' tárgy körül; az utolsó már Smith előtt állította, hogy az emberi munka egyedül való alapja a' dolgok becisének, 's így a' gazdagságnak is. A' nemzeti gazdálkodás tudományát iskolai cathedrai rangra legelőször Genovesi emelte Nápolyban 1764, 's azután más városokban és országokban is egymás után állítottak illy tanítószékek. A' Spanyolok közt nevezetesebb irók voltak e' tárgyban Alvarez osorio, Martinez de Mata, Moneada, Navareta, Ustariz, Ulloa. Franciaországban sok ideig csak financiai szempontból nézték a' nemzeti gazdálkodást, magának Sullynek is homályosak voltak arról való esmeretei. Colbert alatt kezdték ők azt mesterséges elvekre szedni, ki az ugy nevezetett kereskedési rendszer alapítója, melyet más országok is követtek a' közös jóllét nem kis hátra maradásával. Ezen rendszernél fogva az ércz tette a' nemzeti gazdagságot, 's minden azon a' ponton fordult meg, hogy minél kevesebb pénz menjen ki az országból, és minél több jöhessen be. Locke, Hume és Stewart kezdték megfutamadni ezen elvet, hogy a' pénz és gazdagság egy értelmű és értékű dolgok volnának; azután Quesnoy XV. Lajos udvari orvosa egészen ösztörtö a' pénz idolomát, kiadván e' nevezetes munkáját „*Tableau économique avec son explication*“ (1758) 's későbbben ujra magyarázatokkal bővítve illy czim alatt „*La Physiocratie, ou constitution naturelle du Gouvernement le plus avantageux au genre humain*“ (Paris 1767). Quesnoys ez esmeretes physiocraticum rendszert hozta be, 's követői voltak du Pont, de Trosne, de la Riviere, Turgot, Mirabeau, 's a' német földön a' badeni nagyherczeg, Jachin, Schlettwein, Mauvillon, Springer, Schmalz, Krug, sőt maga II. József is, mint Girtaner megjegyzi, ennek a' rendszernek hódolt, melly szerint a' gazdagságkútfeje maga a' természet, és annak productumaiban határozatik el a' dolgoknak becése. Későbbben, Raynal, Condorcet, Condillac, Beccaria, Verri, Filangieri kisebb vagy nagyobb mértékben mind a' physiocraticák szellemében irtak, mignem Smith Ádám, scotiai születésű iró, 1776 kiadván „*Inquiry in to the nature and causes of the wealth of nations*“ czimű nevezetes munkáját (mellyet más nyelvekre is lefordítottak) a' nemzeti gazdálkodás tudományában is új időszakot kezdett. Smith a' kereskedési és physiocraticum rendszerek közt közép helyet fogott, mindenikből a' mi jó volt megtartotta 's a' mi rossz volt kihagyta, és a' dolgok 's gazdagság becését az emberi munkában helyezte. Ez az iró szoros tudomány formába öntötte a' nemzeti gazdálkodás teoriáját, melly az előtt a' politicának és financztudománynak csak függeléke volt; ő azt külön rendszerbe törekedett szedni, elválasztván az idegen részek-től. Terjesztették Smith rendszerét Franciaországban Canard, Garnier, Say, Sismondi, Németországban Sartorius, Krauss, Murhard, Schlötzer, Voss, különösen pedig Lüder, ki azt felvilágosította, rajta tisztogatott és bővített; Angliában lord Lauderdale 1814 kelt keményen ki Smith elvei ellen, de előadásában sok sophistica és előítélet uralkodik, ha szinte tagadni nem lehet is, hogy egy vagy más részben Smith rendszerének gyenge oldalait helyesen kimutogatta. Smithnek, mint utat törőnek, megmaradnak nagy érdemei, ámbár tudományos tekintetben graf Sodennek lehet azt a' dicsőséget tulajdonítani, hogy a' status gazdálkodásának határait kimérvén, legelőször használta a' nemzeti oeconomia kifejezést e' tudományra, mellynek amazt regulánia kell. Gróf Soden munkájának czime ez „*Die Nationaloekonomie, ein philosophischer Versuch über die Quellen des National-Reichthums, und über die Mittel zu dessen Beförderung*.“ (Leipzig 1805—1811, és Aaran 1816—1817 két kötet). Három különböző elvekre építi e' tudományt a. m: 1) ethica ira, melly megvizsgálja, vagynak-e az Statusnak kötelességei a' nemzeti jóllét előmozdítására nézve? 's micsoda elvből folynak ki azok? Ezen vizsgálatának resultatuma abban áll, hogy a' status kö-

teles nem csak a' belső's külső batororságról, hanem arról is gondoskodni, hogy a' társaság a' maga céljától u. m. a' közönséges jóllétől el ne távozzék, sőt annak minél nagyobb mértékére jusson. 2) Törvényesre, mely azt vizsgálja, micsoda jussai lehetnek a' statusnak, kötelességeihez képest, hogy törvények által is előmozdítsa a' közjóllétet. Ezen vizsgálatnak resultatuma az, hogy mind azok a' jogok illetik a' statust, mellyek a' közakarattal megegyeztetethetők, már pedig a' közakarataz, hogy a' lakosok egyik rendje, a' másik által törvényesen el ne nyomassék, vagyis annak elnyomásával meg ne gazdagodjék, 's azért azon viszonyokat, nem is kell a' statusnak a' személy és vagyon közt megengedni, mellyek ezen közakarattal ellenkezetben állanak. 3) Physicaira és psychologaiira, mely szerint a' nemzeti gazdagság elemeit meghatározza, részszerint pedig annak okait a' természetből, emberből, és társaság viszonyokból kifejti. Említést érdemel itt Jacob munkája is illy czím alatt „*Grundsätze der National-Oeconomie, oder National-Wirtschaftslehre.*“ (Halle 1805), mellyben keskenyebb határok közé vette, mint Seden, a' nemzeti gazdálkodást. A' nemzeti gazdálkodás tudománya ezen nevezetesebb tárgyak körül forgolódik: I. A' pénz, tehetség, gazdagság, becs, ár, materia, tőke, természetői erő, népesedés eredeti fogatainak kifejtetése körül. II. A' természetői erő átváltoztatásainak módjai körül, még pedig I) az eredeti materiá avagy természetésre tekintve (földmivelés, halászat, vadászat, bányászat) 2) az eredeti természetények nemésítése és feldolgozása tekintetében (művészetek, manufacturák, gyárak, kézmesterségek). 3) Az eredeti és mesterséges természetények vagy productumok kieserelése, vagyis kereskedési productiora nézve. (Kereskedés, hajókázás, csatornák, országutak). III. A' nemzet természetői ereje rugójának előadása és megvizsgálása körül (ércrud, vertpénz, hitelrendszer, bankok). IV. Az egész nemzeti öszveség természetői erejéről való vizsgálat körül; nemzeti gazdálkodási szerkezmény, fő törvényadás, igazgatás, még pedig a) az igazság kiszolgáltatása, b) policzia, c) financia; — nemzeti adósság, 's közönséges hitel tekintetében. — Hufeland „*Neue Grundlegung der Staatswirthschaftskunst*“ (Giessen és Wetzlar 1807—1813 2rész) Lotz „*Revision der Grundbegriffe der National - Wirtschaftslehre.*“ (Coburg és Leipzig, 1814. 4 rész), Müller Ádám „*Die Elemente der Staatskunst*“ (Berlin 1809) munkáját is szükségesnek találtuk megemlíteni. Kállay.

NEMZETI GYÜLÉS, I. FRANCZIAORSZÁG.

NEMZETI INTÉZET, I. INTÉZET NEMZETI.

NEMZETI INNEPEKNEK vallásos eredetek volt, későbbben a' haza történeteivel, kiállott veszedelmeivel, elkövetett hős tettekkel kapcsolattak egybe; némellykor a' természet adományaira 's az esztendő időszakaszaira tekintve tartattak, és mindenkor a' nemzet characteréből, életmódjából, szokásaiból fejlettek ki. Moses illy nemzeti innepekkel osztopta öszve a' zsidó népfajokat; a' keresztények és Törökök bucsujárásai meg annyi nemzeti innepek voltak, valamint az újabb időben a' reformatio időpontjának százados inneplese is. Az illy nemzeti innepek valóságos jótétemények az emberiségre nézve, mellyekből a' szív és lélek örömet és nyugalmat egyiránt szív; azért ha a' céltől el nem fajulnak, és kicsapongásokká nem lesznek, ártatlan időtöltések is egyszersmind.

NEMZETI JÁTÉKSZIN. Ott lehet nemzeti játékszín, hol a' nemzet tulajdon dramai literatúrával bír, mellyhez materiát magának a' nemzetnek erkölcei, character, nemzeti érdeke, véghez vitt nagy tettei szolgáltatnak; 's az így kiválasztott darabok a' kimivelt nyelv és ízlés segítsége által, dramai alakokba öltöztetnek. Hol illy nemzeti darabokat rendszeresen játszanak (mint p. o. Parisban a' „*Theater français*“), ott el lehet mondani, hogy nemzeti játékszín áll fen.

NEMZETI JAVAK statusgazdálkodási értelemben azon ingatlan birtokok, melyekről valamely nemzet, mint tulajdonáról, törvényes rendelkezéseket tehet. De ez csak constitutionális országokban eshetik meg; mert hol a' nemzet nem gyakorol képviselést, ott a' statusjavak dominiómoknak, kamarai jószágoknak nevezetnek. Meg kell a' nemzeti javakat a' nemzeti vagyontól különböztetni, mely utolsó az egyes polgári vagyonok öszveségét jelenti. — A' Francziák, mikor a' revolutio kiűtött, a' papság és kivándorlottak birtokait, valamint a' koronajószágot is nemzeti javakká tették, egy részét eladták, más részét az ország szükségeire tovább is megtartották, melyekből azután részint el nem idegeníthető nemzeti javakat formáltak, millyenek az ugy nevezett koronajószágok, részint pedig elidegeníthető természetűeket, mint p. o. a' status erdei, melyeket szükségben a' nemzeti képviselők megegyezésével hozott törvénynél fogva el lehet adni.

NEMZETI JELZÁLOGOS BANK. Gróf Soden, kiről a' nemzeti gazdálkodásban már szó volt, fejtegette ki az e' tárgyról való ideákat legelőször, két értekezésben, illy czim alatt: „*Das idealische Ge-raidemagazin*“ és „*Die National-Hypothekenbank*“ (Leipzig 1830). Az intézetnek főbb elvei ezek: 1) Nemzeti telekkönyveket kell készíteni, melyekben minden földbirtokot, a' rajta lévő épületekkel együtt, valamint az azokból folyó esztendei jövedelmet is bizonyos határozat szerint megtudván, pénzbecsben ki kell tenni, 's egyiket mint a' másikat világosan feljegyezni. 2) Minden földbirtokos, ha kívánja, birtoka becsehez képest, bankcédulát kap, melyért annak birtokosa készpénzt kaphat. 3) Ezen céduláknak száztól 5 forint kamatja van. 4) A' bank, folyamatban volt céduláját 6 hónap múlva kész pénzzel tartozik beváltani, ha megkínálják vele; és csak ebben az esetben vásárolhatja azt vissza, valamint más cédulákat áruba nem bocsáthat, mint a' melyeket beváltott. 5) Hogy a' beváltásra legyen a' banknak készpénze, megkivántatik, hogy a' törvényes letételek, árvák, 's más jöltévő intézetek tőkepénzei kicseréltessenek bankcédulákkal, úgy hogy azután minden más jelzálogos intézeteknek meg kell szünniök az országban, hogy a' bank egyedül folytathassa a' biztosítási munkálatot. 6) A' bank más cédulákat nem árul, mint a' melyeket a' földbirtokosok számára készített, és csak az illyeket váltja is vissza. E' szerint minden földbirtokos folyamatba hozhatja a' maga bankcéduláját, eladhatja, visszaveheti, másokét is kezére keritheti, 's ha tétszik visszaadja a' banknak, hol azután annyit érő summát az átadónak activumul irnak fel. 7) A' bankcédulák folyamatjának ideje három vagy hat esztendő, azután ujjakkal kell becseréltetniök. A' kamatokat minden fölesztendőn le kell fizetni; a' cseré ideje alatt magok a' cserélők igazítják el azt egymás közt; a' kinek pedig hat hónapig van birtokában a' bankcédula, a' földbirtokostól kéri meg a' kamatot, 's a' cédula hátára feljegyzi a' befizetést. 8) Hogy a' cédulák hitele fenmaradjon, a' bank kifizeti a' kamatot négy hét múlva azon határidő eltelés után, mikor azt a' földbirtokosnak kellett volna kifizetni; e' pedig ugy megy végbe, hogy, ha a' bankcédulára nincs feljegyezve a' kamatfizetés, a' bank annyit érő summáig új bankcédulát ad ki. Hogy pedig a' bank biztosítva maradjon az illy elmaradt kamatok fizetésére nézve, a' földbirtokosoknak három esztendei kamattal kevesebb értékű bankcédulákat szolgáltat kellene adnia. Ha már a' bank illy módon három esztendőre kifizette a' kamatot, a' bankcédulák megújítatnak ugyan, de a' földbirtokra törvényesen reá is teszi kezét, 's a' bank számára haszonbérbe kiadja; — de mihelyt a' tartozott kamat behajtatik a' haszonbérből, azonnal megszűnik a' lezálogítás is, mely azért magát a' birtok substantiáját nem is érdekelheti. 10) A' földbirtokban eső változások, p. o. eladások, örökösödések, nem sérthetik a' bankot, mert eladás esetében akár

részenkint, akár egészben történnék az, a' vásárlónak kötelessége a' banknál megtudni, mennyi bankcédula adatott ki a' földbirtokra, 's azokat vagy beválthatja, vagy meghagyhatja, 's így a' vétel summából mindig levonhatja. 11) Hogy a' bankcédulák folyópénz gyanánt kelhessenek, azoknak a' birtokosra kell szólniok, és ha el találunk veszni, az utolsó birtokos csak azt bizonyítja be, hogy birtokában volt az, és elvesztette, a' mikor más ujat kap helyette, 's az elveszett közhirdetés útján megsemmisítetik. 12) A' banknak nagy nyilvánossággal kell folytatni munkálatjait, azért jegyzőkönyveinek mindenkor nyitva kell állniok, hogy azokból kiki tudományt szerezhessen magának. Főbb hasznai az illy jelzálogintézetnek: I.) hogy a' földbirtok bece nem lesz ingadozó, mint sokszor tapasztalhatni, kivált a' pénzváltások esetében. II.) A' földműves készen jut annyi pénzhez, a' mennyi neki szükséges, hogy szorgalmában el ne akadjon; különben a' gazdagok nyelnek el szorgalma gyümölcsét, 's ő kiszorítatnék birtokából a' tőkepénzesek és más nagyobb birtokosok által, a' mi az eredeti természetére nézve igen ártalmas dolog. III.) Megszokja így a' köznép a' takarékoságot, mert a' legkisebb birtokosnak is szabad járhatja van a' bankhoz, leköteti birtokát, 's apró summákban visszafizetheti tartozását. IV.) A' földbirtok bece ez által mintegy mobilisáltatik, és kipótolhat más papiros pénz nemeket, mellyeknek illy alap nélkül nem lehet állandó becek.

NEMZETI LITERATURA magában foglalja valamely nemzetnek tudományos állapotját, a' mennyiben az a' nemzeti nyelven készült könyvek után észrevehető. A' nemzeti literaturának alapja a' nemzet élő nyelve; mert ha idegen vagy kiholt nyelven írnak a' nemzet tudosai, úgy könyveik nem a' nemzeti literaturát, hanem azon nyelv literaturáját gazdágítják, mellyen azokat írták.

NEMZETI MIVELŐDÉS csak ott fejlődhet ki, hol valamely nemzet egy egész testet képez, mellyet közös nyelv, közös szokások, törvények és származás kötnek össze. — A' mivelődés mindig a' lélek és test tehetségeinek kiformalását teszi fel; hol kelljen azt kezdeni és hol végezni, halandó ember meg nem határozhatja. A' nemzetek történetei arra mutatnak legalább, hogy a' nemzeti mivelődésnek sokkal mélyebb rejtekei vagynak, mintsem hogy azokat theoriai szabályokba lehetne öszveszorítani. Egy fő elv csakugyan van, mellyet a' megváltóban kijelentett keresztény vallás adott, ez a' Humanitas — minek szükében voltak az ő világ nemzetei. — Minden nemzetnek, akármely pontján álljon is a' civilisationak, lelki szempontból legfőbb szüksége van a' humanitasra, mellynek össze kell kapcsolni az embert más embertársával, egyik nemzetet másikkal, hogy a' közös értelmesség, mellyre a' nemzeti mivelődésnek eszközül kell szolgálnia, tovább tovább terjedjen. — Micsoda okok szülik vagy hátráltatják a' kifejlést valamely nemzetben, azt a' nemzet maga tudhatja legjobban. Az értelmesebb emberek, képviselői egyszersmind a' nemzet intelligentiájának; azért itt csak annyit lehet röviden mondani, hogy minél több a' száma az értelmes embereknek, annál nagyobb a' volumenje is a' közintelligentiának. Minthogy tehát az okosság határozza el mind az egyes embernek mind a' nemzetnek méltóságát; azért azt nevelés által az iskolákban, jó törvényekkel az életben, kifejtteni legegyszerűbb ut a' nemzeti mivelődésre, 's ennyiből állana az egész theoria, mellynek praxisra alkalmaztatása minden nemzet saját körülményeitől függ, melly körülményeknek eredetét, természetét magyarázhatjuk ugyan, de többé meg nem estekké nem tehetjük, hanem okosságunk arra való, hogy a' voltakból tanuljunk, 's a' Fővalóban való hitet, ki a' világot kormányozza, kisérő társává tegyük okosságunknak.

NEMZETI ÓRSÉGEK. Ezeknek felállításában más cél nem lehet, mint a' nemzetiségnek a' maga széles értelmében megőrzése, és így

a' nemzeti függetlenségnek, a' belső jó rendnek, szokásoknak, törvényeknek, személyes és vagyoni bátorságnak, egy szóval a' nemzet polgári csendességének védelmezése. Ily nemzeti őrséget állítottak fel a' Francziák Lafayette fővezérére alatt 1790, melly egészen a' nemzet szolgálatjában állott, a' polgári igazgató karok parancsaitól függött, 's tisztjeit magok a' polgárok választották, kik különben is ugy nézettek, mint a' nemzeti őrség személyes tagjai, 's ha kivántatott, vagy a' sor rajtok volt, abban meg is tették szolgálatjokat. Az ily nemzeti őrségeket eredetikép nem is lehet másképp venni, mint polgári katonaságnak, mellynek egészen más tulajdonságai vagynak, mint az állandó rendes seregeknek. Hogy később, kivált Napoleon uralkodása alatt, a' nemzeti őrségek is külföldi háborúk folytatására használtattak, és így a' rendes katonaság közé dugattak, annak okát az uralkodó politikájából kell magyarázni; mert a' felállítás kezdetében ily cél nem volt azzal egybekötvetve, sőt még 1791 Dec. 29. napján is azt a' nyilatkoztatást tette a' nemzeti gyűlés közönségesse, hogy a' francia nemzet nem akar hódítani, vagy más nemzetek függetlenségét megtámadni. A' környül-állások mást parancsoltak Napoleon idejében. 's ő a' nemzeti őrséget mind a' hódításra, mind a' belső vár- és határbeli szolgálatokra használta, a' belső csendesség fentartására nézve pedig uralkodása szellemével inkább megegyező gens d'armes állított fel. — A' bourboni ház visszajöttével más formákba vetettek a' nemzeti őrségek; egy darabig XVIII. Lajos testvére, a' Monsieur volt fővezérjek, 's ekkor a' polgároknak nem engedtetett meg, hogy magok válasszák tisztjeiket, hanem 1818 letette hivatalát a' Monsieur, 's a' régi alkotmány szerint a' belső ministerium és főispányok vitték a' felügyeletet, de X. Károly alatt több zenebonáskodások miatt, felfüggesztetett ujra az egész alkotmány, 's nem élőbb mint az 1830 történt revolutio hozta azt a' régi alapok szerint való életre vissza.

Kállay.

NEMZETI PÉNZ, másképp vagyonmérő, mellynek célja a' kicserélésre szolgáló és így vásáros áruknak vagy akárminémű javaknak egymáshoz való becseket megmérni, és azokat kiegyenliteni. A' nemzeti pénz tehát eszköz a' kicserélés könnyebítésére, 's lehet vagy valóságos pénz, mellynek materiája is van (*Realgeld*), vagy képzeti pénz, mellynek csak formája van meg (*Idealgeld*). A' nemes érczek mind a' nemzeti mind a' világi pénzre legalkalmasabbak; de lehet más materiákat is pénz helyett használni, mint p. o. régen a' barmokat, néha a' földbirtokot is használták vagyonmérőnek. A' nemes érczek közt is az arany és ezüst legalkalmasabb a' dolgok becseinek kiegyenlítésére, mert könnyebben használható, és sok apró részekre felosztható, a' mellett, hogy nem romlik meg egykönnyen, és meghamisítást is hamar észrevehetni rajta; de különben is egy közönséges becsmértékre lévén szüksége a' világnak, ezekben az is feltalálható, kivált az ezüstben, mellyet a' természet nagyobb használhatóságáért nagyobb bővségben is adott. K.

NEMZETI SZABADSÁG-tól tiszta képzetet ugy formálhatunk magunknak, ha az embernek nem annyira törvényes mint erkölcai karakterét vesszük szemügyre; mert az embertől el válhatatlan jogok mértéke nem az, hogy mit tehet az ember, hanem az, hogy mint okos valóságnak mitkell neki tennie. Az egyenesség és igazság mind az egyesnek mind az egésznek kötelessége, ezeken nyugszik a' polgárnak és a' nemzetnek méltósága. — Az igazságnak tehát nem csak a' tudományos vizsgálatokban, hanem a' politikai életben is szabadfolyamatunak kell lenni, 's a' visszaélés az erre való köteleztetést nem törülheti el. Az igazság megoltalmazza, ön magát, mesterséges védelemre nincs szüksége, 's csak ott lehet tartani a' hibás tévelygésre való vezetéstől, hol maga az igazság is nyomás alatt van. Az igazságról való idea nem csak a' szerzett jogok oltalmazásában áll, hanem a' törvények materialis egyenlőségét is felteszi; ezért a' polgároknak a' polgári jogokhoz képest,

annyiban egyenlőknek kell lenniük, hogy személyes és vagyoni bátorságokban mások által ne háborgattassanak, — 's ez alapja valamely nemzet belső szabadságának, melyet minden más nemzetnek mint kölcsönös jogot tiszteletben kell tartani.

NEMZETI TŐKE alatt a' nemzet vagyonának öszvesége értetik, a' mennyiben az el nem használtatott; tehát a' régibb generatioknak, esztendőknék, napoknak hagyománya a' mint az a' jelenelő emberi nyomra szált, hogy az által bizonyos célra használtassék. Az ilyen hagyományok pedig más célja nem lehet, mint hogy eszközül szolgáljon újabb munkásságra, mely a' nevedekő consumtióval a' tőkét is nevelje, a' helyett, hogy azt fogyasztaná.

NEMZETI VAGYON, mind azon javak, mellyeknek egyes polgárok testi vagy lelkiképen birtokában vagynak. Nem a' dolgok' mássája tehát aláljánosan a' nemzeti vagyon, hanem a' mit azokból célhoz képest használható javakká tett a' nemzet. A' természet' kebelében sok kincsek lehetnek elrejtve, mellyeket valamely ország lakosai bírnak, de azért szegénynek és szükölködők ők, nem lévén azokról esmereteik, vagy ha van is, nem tudván azokat célirányosan használni, és nemzeti javakká változtatni. A' kormányoknak és törvényeknek egyik fő feladatja arra törekedni, hogy az illy átváltoztatásokkal szaporodjék a' nemzeti vagyon, vagyis a' nemzet gazdagsága.

NEMZETISÉGI JÓSZÁG, Latin nyelven *bona stemmatica*, *bona avita*, jelentik azon javakat, mellyeket vagy az első, vagy valamely nemzetségnek törzsöke olly rendelés mellett hágy maradékára, hogy azok épségben maradjanak mint eddig a' nemzetség birtokában, ne hogy a' familia jólléte és fénye azoknak eldarabolatása által szenvedjen. Az illy hagyományoknak nem csak fekvő birtokok lehetnek tárgyai, hanem ingó vagyon is, p. o. drágaságok, vagy kész tőke pénz. A' rendelkezés módjai különbözők a' rendelkező céljához képest. De minden esetben felteszi a' rendelés, hogy az illy jószágot nem lehet eladni vagy elzálogosítani; meghatározza benne az örökösödés módját, p. o. hogy a' leányág nem juthat annak birtokákba. a' a' t. Szokásban sem az elsőszülöttvénynek (*majoratus*) vagy az idősebségnek (*senioratus*) meghatározása is, melly szokást azonban a' nemzeti gazdalkodás tudománya nem pártolja. Az illy nemzetségi jószágok, a' mennyiben *majoratus* vagy *senioratus* hozatott be, hitre bizottaknak is neveztetnek, mások ellenben, mellyekben az örökösödés nincs megszorítva, nemesi jószágoknak. A' nemzetségi jószágok ezen két nemétől különböznek a' feudalis jószágok, mellyek feudalis kapcsolatot tesznek fel az ajándékozó és megajándékozott között, 's a' hasznos és egyenes birtok képzetein alapulnak.

Kállay.

NEMZETISÉGI TÖRZSÖK. Ha bizonyos külön familia jó tekintetbe, annak törzsöke egy *physicalis személyt* jelent, kitől a' familia tagjai származnak; ha pedig valamely nemzet vagy nép jó kérdés alá, jelent egy *moralis személyt*, mellyben több egyes *physicalis* egyesültek.

Kállay.

NEOLOGIA (görögből), **Nyelvújítás**. Minden befejezett nyelvben, minden *classica* literaturában szigoruak a' *criticusok* az új szólások, kifejezések és fordulatok használása ellen. Már a' hajdankor rhetorai is iparkodtak a' felől okfejeket állítani fel, mennyire engedhessen meg újítást magának a' lángész szerencsés merészsege. Az újabb nyelvek közül egyben sincs a' neologianak annyi ellensége, mint a' francziának. Csak hogy a' franczia el is érte tetőpontját. Nálunk Magyaroknál szinte sokan kelnek ki az újítások ellen; némelylek meggyőződésből, mások pártoskodásból, 's egyik félnek sincs igaza. Mert az olly meggyőződés bizonyosan nem mély vizsgálódás következménye. Pártoskodni pedig nyelv ügyében, mely nem egyeseké, hanem az egész

nemzeté, se nem illő, se nem tanácsos. Az e' tárgy feletti összevissza-hordott vitákból csupán annyit tartunk itt említeni hasznosnak és szükségesnek is: hogy ne mindenki akarjon ujitani, vagy bir nyelvünk helyes esmeretével, vagy nem; 's ne mindenütt, azaz ne ott is, hol talán már régolta jó szó van szokásban, 's ne eltérve nyelvünk természetétől. A' józan ujitók azonban ne boszongodjanak az ellenek itt ott mutatkozó kiféréseken; hanem, ha mi jó ezekben találkoznék, azt szívesen elfogadva örvendjenek, hogy nemzetünk nyelve iránt nem érzéketlen, a' mi arra mutat, hogy bölcseséből elvalahára csak ugyan ki kezd lépni. — Származtatott értelemben minden ujtás Neológiának mondatik, de mindig valami csekély becű mellékjelentéssel összekötve. Így a' mult század közepe táján a' németországi orthodoxus hittudósok a' heterodoxusok véleményét gyakran Neologia szóval bélyegezék. *op.*

NEOPLATONICUSOK I. UJPLATONICUSOK.

NEORAMA, Allanx nevű Francia találmánya, melly a' nézőt bizonyos időben valamely épület belsejébe helyezi, hol az egész csoportozatok, kivilágítás 'sat. által való teljes elevenységében mutatkozik. Az első Neorama Parisban 1827 sz. Péter romai templomának belseje volt, nyílt ajtókkal, mellyek a' szemeknek távol levő tárgyak szemlélésére is utat nyitottanak. A' Neonak a' dioramától való különbözéséről l. PANORAMA.

NEPAUL, vagy Nepal, egy hegytartomány (2530 nsz. mf. 3 1/2 mil. lak.) melly Hindostanhoz számítatik. Csak 1815-ben az Angolok ezen tartomány rajahi vagy uralkodóival viselt háboruja által lön esmeretesebbé. Sir David Ochterlony britt general olly sebesen nyomult előre, hogy már Feb. 28 a' Nepaliak főerőssége Mucwampoor előtt állt. A' rajah ugyan Febr. 29 az elveszett fontos tetőket ismét el akará foglalni, de vesztességgel veretett vissza, 's a' következő napon a' britt sereg bevév ostrommal Mucwampoor védhelyét, Huripor erősségét. Ezen sebes előnyomulás által táborozást fejeze be Ochterlony tábornok, mellynek sikere a' britt csapatok közt uralkodó nyavalyák miatt kétesnek látszék, 's ez által a' rajah Mahara Sah. Bikam saht Máj. 1816 a' már az előtt a' rajah testvérítől aláírt békére kinszerité, mellyet az mind addig nem akart elesmerni, 's melly a' déli határokon lévő erősségeket több kerületekkel együtt, a' keletindiai társaságnak engedé, 's a' Chinába vívó utat is megnyitá annak Nepalon keresztül. Azt is megigéré a' rajah, hogy soha sem fog europai vagy éjszakamerikai embert szolgálatjába venni. A' Nepauli rajah birja még a' Ghorka tartományokat is mellyek a' most uralkodó dynastia törzsök birtokai; mert Nepaul 1768-ig különféle Nevar fejedelmek alatt állt, kiktől a' Gyorka fejedelmek elvévék az uralkodást. Nepaul maga 3—6000 lábnyi magas, kellemes hegyi tartomány két. éjszak és dél felé párhuzamban (parallele) futó hegy közt: éjszak és keletről Tibettel, dél és nyugotról Callentával, a' Brittek birtokával és a' Rasht fejedelemségekkel határa. Mivel minden oldalról hegyekkel van körülveve (éjszak felől a' Himalleh hegységgel melly legmagasabb e' földön) azért csak hegyi szorosokon lehet ezen tartományba jutni. A' bengali sikságról Beharból 3—4 napi járás kívántatik a' határhegyek megmászására. Azután a' magas szorosozhoz jut az ember honnét a' Nepaul völgyeséget, a' leggazdagabb Schweiz formá tartományt szemlélhetni. Földje termékeny, 's elég nedves éghajlatja tiszta és egészséges; nyáron mikor a' nap sugárai a' magas hegyekről visszaverődnek, igen meleg. A' tél kevés faggyal jár, az éjszaki szél soha sem fuj ezen völgyekben. Az esztendő részei ugyan azok, mint a' magasb Hindostanban, csak hogy az esztendő korábban áll be. Termékei: indiai házi állatok, jeles méz, riskása gyömbér, fűszer, olaj, pamut, réz, vas, jaspis, márvány és hegyi kristály. Lakosainak főosztályjait Hinduk és Nevarok teszik, melly utóbbiak hihető mongol és chinai eredetűek. Ezeken kívül vannak még

más kevéssé esmert tőzsokök. A lakosok characterjek és erkölceik egyszerűségével jelelik ki magokat, a Nevarok nagyobb része, mesteremberek. Vallások nem sokat különbözik a bengalai Hindusokétól. Itt is uralkodik azon szokás, mellynél fogva az asszonyok magokat, férjeik holt testével együtt elégettetik A hindusnyelvek: a nepali, mellynek nagy hasonlatossága van a fő nyelvvel, és a hogari, melly még a Sanskrittnál is régibbnek tartatik. A kézi szorgalom durva pamut szövövek, vas és réz áruk készítésében áll; kések, kardjaik és szabljájik jók; az aranyzásban mesterek, templomaik számára nagy harangokat öntenek. Egynehány fa héjából és némelly növényekből papiroast készitenek, riskásából pedig és borból pálinkát főznek. Az angol keletindiai társaság és Tibet közti kereskedés, ezen tartományon keresztül üzetik. Az uralkodás despotai, de mérsékeltbb mint Asia egyéb tartományiban. A rendes sereg mintegy 12,000 embert számlál, kik nagyobb részint puskákkal fegyverkezettek s bajnokok. A tartomány fővárosa Ch a t m a n d u a Bischmutty mellett 20,000 l. Kirkpatrik ezredes irá le legelsőben ezen tartományt; azután Francis Hamilton „*Account of the Kingdom of Nepal*“ című munkájában (Edinburg 1819. 4.)

X.
NÉPDALOK. Igy neveztetnek 1) szélesebb értelemben mind azon dalok, mellyek a népnek éneklésül — a szó legtágasabb jelentésében — vannak szárvá; 2) szorosabb értelemben a vallási vagy sz. énekeket a népénekektől (világi ének) szokták megkülönböztetni, s ez utolsók alatt azon énekeket értik, mellyek általjában véve nem vallásos tartalmuak s nem a buzgóságot s lelki épülést tárgyazzák. 3) Olly dalok, mellyek a közép vagy alacsony sorsuaktól társaságos körökben, vagy házi mulatságokban, a vigadozás élesztése végett danoltatnak, s mellyek a valódi népkölteményt teszik. Majd minden népnek van nyelve és éneke magasabb érteinek kifejezésére. A népdalból fejlődik ki az első nemzeti miveltség, a legsúlyosabb körülmények között is. Csak olly népeknél, mellyeknek ágáik gyakran változtaták helyeiket, vagy sorsaik a political rázkódások tolakodásai között többször zavarba hozattak, vesznek el a nép ifjabb kori életének hangjai; így a régi Németek, Olaszok Magyarok népdalai sat. De miként hajdan a Görögök gyermek korokból visszahangzó énekeiket szorgalommal gyűjtögeték s némesíték, úgy ma minden miveltségre törv nemzet nyomozza s becsben tartja hajdani életének első virágait. Elég legyen az olvasót azon ujjörög, serb, svéd népdalok gyűjteményeire utasitanunk, melyekről egyes cikkelyeknél emlékeztünk. Magyar népdalok gyűjteményével eddig még nem birunk; mit az Almanachokban s folyóirásokban itt ott szétszórva találunk, nem elégitik ki a várakozást. Az eddig érintett népdalok szerzői többnyire esmeretlenek, századokról századokra, szájról szájra egész a mai korig szálltak le, a nép szokásait, történeteit belső s külső életét, szóval lelkét fejezték ki. De voltak s vannak irók is, kik népdalokat készítettek; vagy kiknek dalaik a literatura köréből a nép közé szálltak, s népdalokká lettak, a szó tágosabb értelmében. Anyos Csokonay, Vitkovics a Kisfaludiak sat, dalaik közül sok visszhangzik a nép között. Népdalról a Németeknél Claudius, Gotter, Hölty, Miller, Schubart Usteri s. a. t. Nálunk Döbrentey (Huszár-dalok), Vitkovics (gyakran a Serbektől kölcsönözve s magyar köntösbe ruházva), Vörösmarty s több mások készitének jobb izlésű népdalokat. — cs.

NEPENTHE, olly szer, melly egy időre minden szívfájdalomtól megszabadít, millyent egyszer — Homer szerint — Helena nyújtott vendégeinek:

Ujat gondolt ki Kronion nagy kellemű Pánya:

A borhoz, mellyből ittak — lásd — szert vete, minden

Bú és titkos harag s a kin emlékei ellen.

A' ki megizleli ezt, mikor a' fűszer bele téve,

Annak azon nap' nem gördül, egy köny le az arczán.

„Odys IV., 219 's köv. Maga a' költészet egyiptomi szernek állítja, növényországból nyerhetőnek. De mákony volt-e, vagy más ehez hasonló, arról nem egyeznek meg a' tudósok véleményei. 55.

NÉPESSÉG. Malthus a' főbb író, kinek munkáját Hegewisch angolnyelvből 1807 németre fordította és Altonában kiadta) a' ki ezen tárgyról igen éles belátással értekezett, ambar felállított elvei nem minden kifogás nélkül igazak. Azt állítja Malthus, hogy az emberek szaporodása geometricai haladatban megy elő, ellenben a' táplálatot a' természet csak arithmetikai haladatban nyújtja; az első tehát ezen schema szerint esnék meg 1, 2, 4, 8, 16, 32 a' másik 1, 2, 3, 4, 5 's így tovább. Pázérlóan hintette el, ugymond Malthus, a' természet mindenütt az élet magvait, de nagyon takarékos a' táplálát kimutatásában. Ha szinte minden használható földet természetvé tennének is az emberek, mégis a' táplálát bővülése csak a' föld javításától függene; de ezen javítás, a' helyett hogy nevednék az idővel, használat által mind inkább veszt erejéből, midőn az abból élők száma geometriai haladatban nevededik, és ha szinte mindig javítani lehetne is a' természetét, annak előhaladásával az emberek száma még nagyobb arányban szaporodnék. Az emberek, ugymond Möser, hasonlók az árukhoz; ha jó keletek van, nagyon szaporítatnak. Ha nincs valamely országnak elég embere; ha a' szántás vetés kevés kezek közt forog; ha még nagy kiterjedésű helyei miveletlenek; ha valamely nemzet első szükségeit is idegen nemzetől vásárolja meg: legjobb (Möser szavai szerint) ha az illy nemzet kinyitja törvénykönyvét, 's belé tekint constitutiójába, a' találos mesét ezek általkönnnyen megfejtetheti. Azonban Malthus félelmétől, hogy nagyon elszaporodik az emberi nemzet, még nincs mit tartani, 's a' felállított elv valóban mostohasággal vádolja a' természetet, hogy ez kíméletlenül szórá el az élet magvait, 's mégis a' táplálát materiájáról nem gondoskodott volna. Asia, Afrika, Amerika koránt sincsenek még megnépesítve. Chinának felső részei ugy szolván még lakatlanok, pedig China és India Ásiában a' legnépesebb tartományok. Maga a' civilisatio és népesedés hozza magával hogy az emberek soha szerfelett el nem szaporodhatnak. A' hajókázás, nehéz kézi mesterségek, háboruskodás, katonaság 'sat. hamar emészti az ember életét, 's napkeleten, hol a' természet legtöbb természet erővel bír, az ember hamar megvéni, és kihal. A' természet mindenütt elég táplálati materiát szolgáltat a' népesedéshez képest; egy állat trágyája háromszorosón neveli a' földtermékenységet, mint a' mennyire szüksége van az állatnak. Hogy egy vagy más helyen megszorodott a' népesség és nem élhet, annak nem a' természet az oka, hanem magok sz emberek; mert a' földmivélés, mesterség és kereskedés virágzását hátráltatják a' polgári törvények. A' majoratusok Angliában szembe-tűnő akadályok, hol a' nagy birtokok miatt sok föld miveletlen marad. Szóval, nem a' természetben hanem az emberben kell keresni a' hibát, ha a' nép szaporodása vagy fogyatkozása miatt valahol panaszok támadnak.

NÉPESSÉG. Földünk területe 9,288,000 sz. mföld, melynek két harmadát víz fedezi, tehát három millio nsz. mföldnél valamivel több marad fen lakhelynek. Ha minden mértföldre 3000 lakost számítunk, ugy 9000 millio ember ellakhatik földünkön. De ha levonjuk is e' summából a' pusztákat, mocsárokat, tavakat, erdőket, jeges helyeket annyi csak híhető, hogy 300 millio ember élhethet a' földön. Mind a' mellett is a' föld népességét 1200 millionál többre nem lehet tenni, mellyből 650 Ásiára, 150 Afrikára, 160 Európára, 150 Amerikára esik; 's így a' mostaninál még háromszorta nagyobb népesség is megtérne a' földön. Kállay.

NÉPFELVILÁGOSODÁS, NÉPOKTATÁS. Az országokban meg szokás különböztetni az ország nagyait és a' népet. Itt ezen utolsóról szólunk, mellyben az ország ereje alapul. A' nép karjaiban van az anya-

gi erő, melly hont szerezni, hazát védni tud. Hogy a' nép megfelelő erkölcsi, akaratí erövel is bírjon, hogy alkalmas légyen a' társaság célját elősegíteni, javait pedig használni, arról a' népoktatás gondoskodik, azt a' népfelvilágosodás eszközi. Miben álljon a' népfelvilágosodás, pontosan meghatározni igen nehéz; sőt mivel tökélypéldát a' gyakorlati életben, sem a' mult, sem a' jelen nem mutat, lehetetlen. A' mit róla szönlünk, többé kevesebb kielégítő. Határai a' tudósságtól nincsenek szorosan és nem is lesznek kijelelve. Azonban tudományosságot nem értünk alatta, mert mindenik tudomány, ha egész kiterjedésében tanulatik, egy egész embert kíván. A' népfelvilágosodástól megvárjuk, hogy általa mindenki kivetkezett légyen a' baromi érdeketlenségből, emberi becsét érezze, öneszén járjon, magának mint a' társaság egyik tagjának, méltóságát esmerje; tudja, hogy vannak kötelességei 's mellyek legyének azok; de tudja, hogy vannak jogai is, 's esmerje azokat; akarátja annyira legyén mévelt, hogy a' jónak esmeret kevesse; ereje legyén kifejlödve, hogy a' jót követhesse. A' népfelvilágosodás a' gyakorlati életben alapuljon, a' való igazságokat esmerje meg, a' tudhatatlan véleményekkel minél kevesebbet bajlódjék. A' babának és a' setétség minden szüleménye ellen a' természeti dolgok elegendő esmerete által erősödjék meg; esmertesse a' természetí rendes folyását, munkálatját, melly nem olly kerekék által történik, mellyekbe rosz bolygó lények bele kaphatnának; tudassa, hogy a' világon minden a' legnagyobb természetiséggel történik, hogy kiki ugy arat mint vet, 's rosz lények nem hoznak konkolyt buzájába; a' mi rosz történik, ember — ellenséges ember — okozta. A' mévelt néptag belátással is legyén a' társasági rendbe, annak javaiban és terheiben tudja magát irányozni; a' történetekben és földleírásban ne legyén járatlan, a' hazaiakat pedig tudja; a' mivekben és hangában a' szépet képes legyén a' ruttól megkülönböztetni; érezze a' szépség jó, kellemes benyomását; a' népdalokban izléssel bírjon; gondolatait tudja rendbe szedni, rendezen előadni, leírni. Ezen alap meszsze és magasra épülhet; további fejtéstől a' rövidség tilt: hasznos voltát látjuk a' mévelt népek példaiban, 's az ész bizonyításában.

A' népfelvilágosodás történetei az általános történetek legépületebb ágát tennék, jde elhagyatva hevernek. A' történetírásban ugyanis a' fejedelmekkel, hadvezérekkel, hódolatatókkal, Sándorokkal, Tamerlánokkal van legtöbb baj; a' nép élete alig érintetik. Mi hamarjában legáltalánosabb kivonatot teszünk. A' régiségben magok a' tudórok sem voltak igen felvilágosodtak, a' nép annál kevesebbé lehetett; a' mi keveset a' tudórok tisztán tudtak is, azt a' népnek homályosan, előltöztetve, más színekkel adták elő, a' mi annyit tesz, hamisan taníták a' népet. A' régi Egyiptom, Syria vidéke, India, China példák reá, osudáikkal, mesés isteneikkel, lélekvandorlásokkal 'stb. A' görög philosophusok nagyon metaphisicusok voltak, pedig a' természetben tul Plato sem láthatott minden mézes beszéde mellett is semmit, annál kevesebbé a' nép, a' töle tanulandó. A' görög természeti tudomány mythusba volt öltözve, szépen, elmésen; a' phantasia gyönyörködhetett is rajta, de a' meztelen igazság messze kerülté az agy szemeit, a' nép átláthatását. Ennyifele nem világosság mellett dicserhetni az ó kor töredelmességét; véleménykülönbőség egyeseket alig ölt el, népeket ott vélemény rá nem tolthatásért nem látunk egy mást vérig emésztetni. Görögország függetlensége elvesztésével egyre hanyatlott a' világosságban, Romát a' barbarok eldönték 's a' középkor szált le Európára nehéz, sűrű éjével, egy két csillagot alig mutatva. Nem voltak tudórok, nem népoktatás, nem népvilágosodottság. A' legdurvább babona nyomá a' gondolatokat, balvélemények, előítéletek temették az észet, 's halmozattak egyre egymás felé. Szerencsére keleten Göröghonban, délen Sicilia 's Nápolban, nyugoton Spanyolhonban urként léptek fel az Arabok, és sziktát hintettek az agyakba. Lassan és lassan izzott az tovább, a' világ inquisitiót láta, az Arabok

kinzattak, de a' szikra nem volt oltható. Először hajnallott a' Spanyoloknál, Nápolban a' salernumi iskola a' népre befolyt, Frankhon okosodék, Csehországban a' prágai nagyiskola vezér csillág gyanánt kele. A' hussita vitatásokban a' nép okoskodni kezdett; Luther ujitásai 's az ő okozta vallási megszakadás a' nép kezébe játszá az ítelgetést, ő előtte pereltek a' hitszónokok egymással, az ő számára irattak a' sok és igen sok vallási könyvek, levelek, oktatások. Azonban lassanként megszűnt a' hittudomány egyedül foglalatoskodtatni az elméket, más tudományok is miveltek, belőlök a' népnek is kezdett rész jutni. A' mi időnkben a' természeti tudományok majdnem főfokhoz lépése az előítéletek zsinégeit, köteleit, a' látni akaró előtt egészen széltmetszette, tiszta fény ég az agyakban; mennyire gyujt az a' népben is, a' rövidség tiltása miatt az olvasó keresésére hagyjuk. Azonban a' népfelvilágosodásnak némelly mostani jégeit (számosb országokban látszókat) megemlítettöknek véltük. Ilyen a' nem csupán román és nem csupán hit-könyvek nagy száma, nagy kelete, sok folyó írás, szaporodó ujságok, nemzeti és népintézetek, casinók, mivészi egyesületek, löfuttatások, néposkolák, virágzóbb kereskedés, mivel, mosolygó vidékek, vallási és nemzeti türelem, áldó béke 'stb. Ez utolsó jobban az általános megállapodott világot kíséri boldogító angyal gyanánt, 's igen gyakran zavargásra következik, mint Norvegia és Svédhon példát mutat.

A' népoktatás különféle uton, sőt útfélen is történik. Első helye az iskola (néposkola), mellynek okos elrendelése igen nagy feladat az országos dolgokban. Második helye az egyház. — A' Németek sokat és igen sokat irtak a' néposkolák elrendeléséről, — mi ma holnap jutalomértekezést reménylünk olvashatni róla. Német nevezetesebb írók: Dencel „*Volksschulenkunde*“; „*Einleitung in die Erziehungs- und Unterrichtslehre für Volksschullehrer*“ (3 rész. 3 kiad. Stuttg. 1829), Servatius Muhl „*Der Volkunterricht für Schullehrer*“ (Mainz 1824); Harnisch folyóirata „*Der Volksschullehrer*“ (Halle 1825 folyt.); Zerrenner „*Grundsätze der Schul-erziehung, der Schulkunde und Unterrichtswissenschaften*“ A' népoktatásban nevezetes szerepet játszanak a' népiratok, mellyekkel kivált Némethon protestans része igen bővelkedik. Ezek oktatók és mulattatók, testi, lelki tárgyauk, erkölcsiek 's vallásiak; a' külföldön sem esmeretlenek, mint: „A' szarvas Siegfried igen gyönyörű históriája“; „az örökzsido“; „Historia a' szép Magellonáról“; 'stb. Becker „szükségben segítő“ könyve, megérdemlé a' nagyarra, cseh, orosz, dán 'stb. nyelvre fordítást. — Milly célirányos népiratok forognak a' magyar nép kezei között; sajnálva érzi kiki: „A' kis tükkör“ és a' mondott „Szükségben segítő“ csak itt ott láttatik; nem igen bőven a': „Hármos história“; többször a' protestansok „Keresztény ábeczés könyve“ A' „Csizio, 's testvérek“ „az álmos könyvek, a' Zöld Marczy Angyalbandi,“ féle iratok nagyobb szerencsével dicsekeznek; az „Argirus király és a' szép Ilona“ ujra 's ujra nyomatik. Hogy ezek, a' kátékkal együtt, nem elegendők, látjuk, tudjuk, 's rólok alig teszünk. A' Kalendáriomokat leginkább nevezhetni legforgatottabb népkönyveknek, 's a' mivel országokba ezeknek jó, célirányos elrendelésére sok 's részint országos gond fordítatik. E' részben mi is kezdünk előre lépni; apró kalendariomaink sem érik már be egy két elsült vagy idétlen tréfával, anecdotával, hanem a' honi történetekből, az élethől csusztatnak be leírásokat, nevezetességeket; nagyobb kalendariomaink pedig mint a' „Hazai Vándor,“ „Honni Vezér,“ „Házi Barát“ az idő parancsolja uton izzadva törekesznek tovább. (V. ö. KALENDÁRIOM). A' népfelvilágosodással, őt emelő viszonyban vannak a' NÉPDALOK (l. e.) 55.

NEPHELE, I, ATHANAS.

NEPHTHYS, egy egyiptomi istenség, Osiris és Isis testvére, 's

Typhon nője. Osirissal Anubist nemzé. Plutarchus szerint Egyiptom legelső tengers partját jelenti.

NÉPMIVELÉS I. NÉPFELVILÁGOSODÁS.

NEPOMUK (János), egyik leghíresebb szentje 's védatyja Csehországnak, tulajdonképi neve Welfin János volt, 's Pomukban, egy kis cseh városban 1320 szül., Prágában tanult, 's ugyan ott az Óvárosban egyházi szónok és kanonok lett. Keresztyén alázatosságából nem akart püspökséget elfogadni, 's utóbb Mindenszentnek fő egyháza esperesévé a' királyné alamisnásává és gyóntató atyjává tetetett. Minthogy Venczel királyban felesége hűsége felől némelly udvari emberek gyanút gerjesztettek: meg akarta tudni Nepomuktól felesége gyónásának foglalatját, 's midőn ez vonakodnék, elsőben tömlöczbe, azután pedig kezét lábát megkötöztetve Mart. 16. 1383 (mások szerint Mart. 21.) a' Moldau vizébe vetette. Maj. 6 találtatott meg holt teste a' parton, a' miért ezen nap rendeltetett emléke innepül, melly azonban utóbb 10-re tetetett. Erre mint martir egész Csehországban tiszteltetett. XIII. Ince pápa, a' szokott vizsgálát megtétele után, 1721 szentnek megesmerte, a' szentek sorába pedig, VI. Károly császár kívánságára XIII. Benedek pápa 1729 iktatá. Tiszteletére egy szerzet is állítottott fel. Mint szent, ráglamazások, árulkodások, kisebbitések ellen szokott segédül hivátni. Balbin jesuita a' „*Miscell. hist. Boh.*“ irá le életét. Ujabb időkben azt állították, hogy Nepomuk soha sem élt, hanem egy Pomuk János 1393 prágai érsek volt. Mások szerint N. hihetőleg azért vetetett a' Moldauba, mivel állhatatosan vonakodott az érsektől, kinek helyettese volt, az engedelmességet megtagadni. — A' prágai székes egyházban áll Nepomuknak márvány és vert ezüstből készített síremléke, 's két oltár mellette. 1829 Jun. 8. Pünköst hétfőjén ületett meg szentté tételének százados innepé Prágában.

NEPOS I. CORNELIUS NEPOS.

NEPOTISMUS alatt a' tulajdon rokonok és barátoknak egy harmadik káran alapított, szerfeletti kegyelése értetik. E' kitétel a' papáktól vétetett, kik öcseiket többnyire az ország 's egyéb családok kárával szerfelett kegyelni szokták, őket minden módon gazdagítani, 's a' legjobb tisztségek és jószágok birtokába helyezni szándékoztak 's t. e. E' vétségnak minden előtt a' papai birtokokban kelle étezhetőnek lennie, 's uralkodás birtoka, a' választott fejedelem holtával lévén korlátozva, 's azután annak nemsetsége magányos állapotba térvén. Innét e' fejedelmek iparkodása leginkább oda ment, hogy nemzetségeknek, mennyire csak lehete, maradó hasznokat szerezenek. De panasz a' Nepotismus ellen más országokban is halatszott, leginkább olyanokban, mellyeknek uralkodóik, személyesen jelen nem valának. Nepotismus vétség a' polgári társaságokban minden esetre sokszor terhes, de elkerülhetlen vétség. Igen természetes, hogy mindegyik előbb önnemzetséget, önbarátjait kívánván ellátni, befoiyását legelőbb, 's leginkább ezek javára fordítja. Az érdemek egyformasága mellett azonban senki sem találhatja igazságtalannak, hogy a' hatalmas, rokonait és barátit esmeretlenek és idegenek elébe teszi. De ha nála rokonság 's baráti kapocs pótolja az érdemek hiányát; ha az érdemes férjji, ki e' féle semmi kapocsban nem áll, elhagyatik, hátráltatik, akkor ez bizonyára egy soha meg nem szenvedendő visszaélés, de a' melly egészen soha meg nem szünik, mig emberek lesznek, — 's azok mindig lesznek kik magános érdekeiket a' nyilvános jónak elébe teszik. Sz. E.

NÉPSÉG alatt valamelly statusnak lakosait értjük, kik különböző nemzetekből valók is lehetnek, mint p. o. Burkus vagy Magyarország népsége, melly különböző származású és nyelvű nemzetekből áll. A' népség tehát ellentétele a' nemzetnek. Egyházi értelemben népség a' laikusok' rendje, melly papi hivatalt nem viselhet; a' hadinyelvben jelenti a' katonaságot.

NÉPSZÓSZÓLÓ, a' ki a' nép ügyében szól, sérelmeit felfedezi, 's boldogítására eszközöket javasol. Illyenek voltak a' régi Romaiaknál a' nép tribunusai, ma pedig a' constitutionalis országok követei, kik a' status törvényeinél fogva meg vagynak hatalmazva; hogy a' nép nevében, mind az igazgatás módja elrendelésében mind a' törvényhozásban részt vegyenek, 's azt a' mi azükséges a' népnek, kieszközöljék. Az illy népszószólók munkássága körébe tartozik, egyetértve a' kormánnyal, hasznos és mindenkit kötelező törvényeket hozni, az adót meghatározni, a' status költségeiről számot adadni, és a' hivatalban lévőket, ha nem jól vinnék kötelességeket, felelet terhe alá szoritani. Kötelességek továbbá az illy népszószólóknak, tanácskozások' velejét a' közönséggel is tudatni. A' népszószólók a' historia és praxis szerint vagy állandók, vagy ideigleniek. Az állandók vagy születéseknél vagy hivataloknál fogva azok, mint p. o. Angliában a' felső ház tagjai. Az ideiglenieket vagy maga a' nép közvetlenül választja, vagy a' nép másokra bizza a' választást, és csak választókat nevez ki. Fontos kérdés itt az, hogy a' képviselőket mi módon gyakorolhatják a' népszószólók? továbbá hogy az egész népséget, vagy csak annak egy részét, p. o. bizonyos rendeket kell e' képviseltetni? A' praxis ebben különbözik.

NÉPTANÍTÁS leginkább néposkolák felállítása, és templomi vagy papi, azaz vallásos oktatások 's a' köznép számára értelmesen írott könyvek által ezközöltethetik. Népiskoláknak lehet venni minden olly tanító intézeteket, mellyek nem a' tudósok' számára állítottak fel. Hogy az illy intézetek felette szükségeseek, kétséget sem szenved, 's ugy is látjuk, hogy mindenütt meg van az igyekezet a' falusi iskolák száma szaporítására, mellyekkel a' néptanítók, kiformáltatását is egybe kötik, hogy azok által célirányosan mehessen végbe a' tanítás. A' papi oktatásoknak szint olly nagy befolyások van a' köz nép tanítására; azért a' papi statusnak abban különös érdemet is kell magának keresni; mert annyi bizonyos, hogy minden ország népessége nagyobb részét azok teszik, kik nem kapnak rendszer tanítást, kiket hát főkép a' papirendnek kell helyesen vezetni, mivel a' népirók csak akkor szólhatnak, ha már az iskolák és vallási tanítás által, az olvasás szeretete gyökeret vert a' népben.

Kállay.

NEPTUN, ugy látszik a' Romaiaknál a' legrégebb időkben csak mint a' lovak istene esmertetett, és tiszteltetett, 's mint illyen eleinte Consual a' régi italiai istennel elcaeréltetett. Midőn a' Romaiak egy kis tengeri hatalmat szereztek, 's a' görög mythológiával megismerkedtek, az ezen mythológiában megvolt Poseidon vagy Poseidonról való ideákat az ő Neptunokra ruházták, ugy, hogy Neptun és Poseidon különböző nevei voltak ugyanazon egy istenségnek. Neptun Cronos (Saturnus) és Rhea vagy Opis fija volt. Azon regék, mellyek előterjesztik, miként menté őt meg anyja azon sorstól, mellyet atyja, a' mindent elnyelő, gyermekeinek készite, igen különbözök; némelylek szerint Cronos elnyeli és kihányja őt, mások szerint Cronos egy csikót nyel el helyette, Neptun pedig titkon neveltetik fel Boeotiában 'sat. Azon lázadás után, mellyet testvére Jupiter közös atyjok ellen kezdte, Neptunnak a' világ felosztásánál a' belső tengeren (Pontos) uralkodás juta. Valljon azon monda, hogy Minervával az Attica bírása felett való versenyben első teremté a' lovat, onnét származék-e' mivel a' lovak használása Poseidonnak eredetileg egy phoeniciai istenségnek tiszteletével egy időben terjesztetett el — ezen nép tengeri rablóji által Peloponnesus, Attica és Thessalia tenger partjain, vagy tulajdon jelképet tárgyaz-e a' tengerből teremtetett ló, nincaen elhatározza. Neptun indítja, csillapítja, rázkóltatja, szelidíti a' tengert, sőt néha a' földet is, hegyeivel és erdeivel. Ezért szigeteken, (kivált Euboeában) és partmellékeken leggyakoribb volt tiszteltetése. Az ő tiszteletére tartattak azt isthmosi játékok (I. ISTHMUS.) A' delfinok és tengeri állatokon kívül,

a' ló és néha a' bagoly is szent volt neki. A' legrégibb mivábrázolaton meztelenül, borzasztó alakban, hegyes szakállal adaték elő. Kezében a' szigonyt (tridens) tartva, (mellyet a' Középtenger hajósai már a' legrégibb időkben is haldősésre és valamely part elfoglalása jeléül használtak); két lovas kocsin, Nereidák és tengeri szörnyetegek körében, a' tenger színén kocsikázva képeztetik. Nőjével Amphitritével Tritont és Rhodet nemzé. Az ezen kívül neki tulajdonított gyermekeket azon szekásból lehet származtatni, mivel a' tengeri rablók által történt elvitele a' gyermekeknek, mindig Neptunra harittatott. Nagyság, erő, durvaság és tengeri bajnokság elég volt arra, hogy valaki Neptun fijának tartassék. Azon melléknevek, mellyeket a' költők Neptunra ruháznak, legnagyobb részint a' tengert és hajókázást, a' ló teremtését, és a' versenyfutók pártolását, valamint földrengést indítható hatalmát is jelentik. Miután az Istenek ama' szerencsétlen szándéklátokban — Jupiter ellen való lázadásokban — részt vett volna, ettől arra kárhoztatott, hogy Apollóval együtt a' trojai királynak Laomedonnak szolgáljon. Neptun Laomedonnak Troja falait építé, 's midőn a' megalkudott bért meg nem nyéré, áradást és egy borzasztó tengeri szörnyeteget küldé reá. A' trojai háboruban a' Görögök részén volt, és a' Troja előtti istenküzdésben Apollóval szállt szembe. X.

NEPTUNISTÁK-nak nevezetnek, kik azon véleményhez ragaszkodnak, hogy a' föld képződése és revolúciói, csupán a' víz munkálata által történtek (V. ö. VULCANISTÁK.) X

NÉPVÁNDORLÁS. Ezen nevezet alatt a' népeknek a' középszázadokban történt általános mozgásait, bujdosását értjük, melly a' föld hajdani színét egészen megváltoztatá 's a' jelennek nagyobb részint szülő anyja volt. Ez teremté elő nem kevés számát a' lenlétező 's részint virágzó országoknak, az élő nyelveknek, a' nemzeteknek. Ezen nagy bujdosás Asiában kezdődék, megérinté az éjszaki jeges tengert, az atlaszi vizeket, Asiát egészen megrengeté, Európát új oldalra fordítá 's Afrikának éjszaki partjain lele nyugvó pontot. Határául a' Hunnok Európába útése vetetik (375), és Olaszhon elfoglaltatása a' Longobardok által (568), majd kétszáz év kívántaték tehát, míg a' megindított tenger nyugalomra szált. Ezen mozgás okai különbfélék voltak: igen nagy népesség, más néptörzsökök szorítása, a' jól mivelte romai tartományok ingerlő szépsége. Egyes népek már előbb is változták lakhelyeiket, 's a' nagy vándorlás ez által is előmozdítaték. Az örök hődoltatás által tul nevedett romai birodalom már a' 3-dik században görnyedni kezdett önsulya alatt, de lételet egyes hatalmas fők, mint Constantin és Theodosius, továbbra nyujták ki. Oktalan fogás volt a' romai császároktól, hogy idegeneket fogadtak csapatonként zsoldokba, s tetteikért a' határokon egész tartományokat adtak nekik jutalmul. Így kaptak a' Frankok helgiumri Galliában, az Alanok, Vandalok és Góthok Daciában, Pannoniában, Thraciában földeket. Egyes nagy emberek fő hivatalokat sőt fővezérséget is nyertek (Rufin, Stilicho) a' romai birodalomban. Következése az lön, hogy ezek kimivelődvn, 's a' Romaiak gyengeségét megesmervén, szákmány gyanánt tekinték Romát. A' népek nagy vándorlására első lökés volt az, mellyet a' China határára lakott Hunnok vettek a' Chinaiaktól. Kivándorolni kinszerítetvén nyugotra mentek, az Alanokat elverték ásiái Sarmatiából, el (375) a' nyugoti Góthokat, kik az ó Daciában 's a' Dniester, Duna 's Visztula között laktak. Az Alanok egy botorkált része a' Dunához ért (mai honunkba), a' mintegy száz év olta itt lakó Vandalokkal egyesült, vele átosavargá Germaniát, a' Svevek egy részével öszvecsatlá magát, melly a' Duna felső vidékein szált meg. Ezen egyesült három nép a' Rajna felé mozdult, (406) Galliába rontottak, ott pusztítandók. Mainz, Strasburg, és más virágzó galus városok elpusztítottak tőlök. Két évü garázdalkodás után (409) Spanyolhonba mentek, ezt nagyobb részint

elfoglalák, 's 411-ben sors által eloszták egymás között. A' Romaiak több vizont erőre kapván a' nyugoti Góthokkal együtt megtámadták a' hódolatokat, a' Lusitaniában volt Alanokat (418) egészen meggyőzék, a' Vandalokkal szerencsétlenül harczoltak, de ezek Afrikába menvén a' Sveveket a' nyugoti Góthok leverték. Az Afrikába ment vandal Gense-rik országot alkota, melly 105 évi lét után Belisarius, Justinianus vezére által elrontaték, (584). — A' Hunnusok, mind ezen holygások első mozdítói, 277 telepedtek le Pannoniában, itt Atila (Etele) alatt világhódítók lettek, a' chalonsi kétes csata után (451) Olaszhoz hódíták, 's csak az akkori pápa szónokos esedezése menté meg Romát kezeik sulyától. Etele holta után (453) egyenetlenségök megdönté 's a' szomszéd népek legyőzék a' Hunnusokat.

A' mondottaknál veszedelmesebb ellenségei voltak Romának a' Góthok, kik hihetőleg először a' balti tenger partjain laktak, utóbb Lengyelhonon által a' fekete tengerig és a' Juna romai tartományokig kiterjedtek. Már a' 3. században átvették Daciát (274). Két ágra (keleti és nyugotira) szakadtak, az első a' Don-nál és fekete tengernél, az utóbbi a' Dniester, Visztula és Duna felé lakott, honolt. A' Hunnoktól itt is megtámadtván (375) és részint tovább üzetvén, más tartományokat adtak nekik a' Romaiak. A' nyugoti Góthok Alarik király alatt megtámadák (403) Olaszhonban a' Romaiakat, Romát többször ostromlák, megvették és (410) kirabolták. Ataulf, Alarik követője (411) Galliába, onnan Spanyolhonba ment. Itt alkottaték a' nyugoti Góthország, melly 624 oltá egész Spanyolhoz, Frankhon és Afrika egy részét magában foglalá. De ez 711-ben eltörtülteté az Arabok által a' xeresi csata után. A' keleti Góthok a' Romaiaktól nyert Olaszhonba mentek (489). Itt Romulus Augustulusal eltűnt a' nyugoti császárság. Odoaker, a' Herulok és Rugiok vezére, a' Romaiak alatt segédül szolgált, Roma 's egész Olaszhon ura lett, de meggyőzeték Theodoriktól, a' keleti Góthok nagy királyától, megfogaték, Olaszhon pedig a' győző lett. A' Góthokat Justinianusnak Belisarius és Narses nevű vezérei egészen meggyőzék (554); a' megmaradtak hódolva összevegyültek a' többi olaszthoni népekkel. — A' Góthok eltűnte után hamar elfoglalák (568) a' Longobárdok (Narsesitől hivatva?) Olaszhon nagy részét. Ők némelyek szerint Skandinaviából jöttek, mások szerint a' Gvevek ágazata voltak, az Elbe körül laktak 's 527 körül Pannoniában telepedtek meg, Innét 568-ban felkerekedtek, Alboin király alatt Olaszhonba mentek, 's azt, a' védtelet, könnyen elfoglalák; csak Pavia hódolt nehezen, 3 évi vivás után (572), 's a' longobardi birodalom fővárosa lön, melly virágzó lett több okos fejedelme által. A' Longobardok hatalma veszedelmes lön a' pápáknak, kik a' Frankokat hívták segédül. A' frank Károly véget vete 774 a' longobardi királyságnak 's a' Frankbirodalommal egyesíté.

Gallia szinte be volt e' korban az idegen népektől özönelve, annak birtokaért küzdőkötől. Az 5. század közepén az Alanokkal, Vandalokkal, Svevekkal a' Burgundiak is oda mentek. Ezek a' vélemény szerint vandál fajzat voltak, 's előbb a' Visztula és Odera között laktak. Először felső Rainánál, Schweiz és Franche-Comté egy részében telepedtek meg, azután a' Rhone vize körül tovább elterjedtek 's egy királyságot alkottak, melly virágzása korában a' mai Burgundiát, Dauphinét, Sabaudiát és Schweiz egy részét foglalta magában. De ezen ország már 534 eldönteték 's Fränk alá került. Az Alemannok, kik a' Duna, Rajna, Neckar és Main között lakó német törzsökök voltak, 's már a' 3. és 4. században rettenetesen a' Romaiak előtt, az 5. században Rhetiumban 's Vindeliciában terjeszkedtek ki, 's Gallia azon részét foglalák el, mellyet utóbb Elsass és Pfalz néven híttak. Ezek is meggyőzettek (496) Zulpichnél a' Frankoktól 's birtokaik egy részét elveszték. Ezen csavargó népek felett a' Frankok maradtak győze-

delmesekek. A' Frankok is német (german) eredetű népek voltak, a' Rajna és Main, Weser és az Elbe között honolók, 's e' név alatt a' 3. században lőnek a' Rómiaiak előtt esmeretesekek. Clodis vezér alatt viszont áltmentek (430) a' Rajnán, elfoglalák a' belgiumi Gallia egy részét 's elfoglalásokat Amiensig terjeszték. Clodowig nevű királyok végzé a' romai hatalom kidöntését Galliában. Megvervén (486) Soissons-nál Syagrius romai vezért 's más letelepedett népeket, kezdője és alapítója lőn az utóbb olly hatalmassá lett Frankországnak.

Ezen néptódulás közül sok nem volt egyéb hadi elfoglalásnál 's új nép nem származék általa, mert a' hadisereg kihalván, neve is eltűnt, a' régi lakosok viszont felemelék fejeket, nyelveket 'stb. De a' hol a' győzők egy hadi 's nemes néposztályt képeztek, megváltozék a' polgari állapot, a' birtokosítás és rabzoltság jött divatba, mint Frank, Spanyol és Olaszokban. Az igen sokszor elfoglalt Angolhonban a' nyelv is igen sokon ment keresztül. Hol pedig a' vándorsereg tovább vándorolt vagy elhalt, pusztításaik nyománál egyéb nem maradt hátra. Kis-ásia, Göröghon, Illyricum, Pannonia, Csehon 's Afrika északi része ilyen áttűnő orkán-bujdosásokat láttak. A' Némethonban hátra maradt népek más lakokat választattak, mint a' Szászok, Friesek, Thüringiaiak, Srábok, Bajorok. A' lakosaitól megfosztott északi Némethonban Slávok jöttek, sarmat eredetűek, mint Csehek, Sorbonok, Obotriták. A' győzők részint a' romai törvényeket hagyák meg a' hódoltaknál, de önszokásaikkal nagyon bekeverték 's hadias népuraságot alkotgattak. — Mint fegyverforgatók megveték a' miveket és tudományokat, 's ezért lőn a' közép század olly fekete. A' barbar-kor (időkor) itt kezdődék 's a' hosszan, hosszan nyult, míg az újabb idők annyira vittek, hogy amannak árnyos színe is esmeretes, és csudált. A' hajdani remekmivek elrongáltattak. A' sok keveredés által új nemzetek, 's nyelvek álltak elő, a' régi latin kihalt. Élt ugyan az imádságos könyvekben, köztanakodásokban 'stb., de nem Cicero szép nyelve, kevesektől érteték 's a' honi nyelvek elhenyélése miatt a' setettség egyre tágosabb, bővebb lett. Az is nevezetes, hogy ezen vándorlott természeti vagy vadhitű népek nyugoton megkeresztényesedtek, mind, de lassanként. Ezen tárgyat több történetíró vette elő, mint: Luden: „*Geschichte des deutschen Volkes*“ (2—3 köt.), Sartorius: „*De occupatione et divisione agrorum romanorum per barbaros germanicae stirpis*.“ (1812); — Guizot „*Essai sur l'histoire de France*“ című munkában bőven ír róla. 55.

NEREIDÁK, tengeri nymphák, Nereus 50 leánya, kik mint atyjok a' jóslás és elváltozás tehetségével bírtak. (Vö. TENGERI ISTENEK) X.

NEREUS, a' tenger alistensége, vagy maga a' tenger, de csak, ha csendes. Legidősbik fija volt Pontusnak (tenger) és Gaeának (föld). A' költők igazságos és nyájas öregnek, az igazság, illendőség és mérsékletesség barátjának 's az erőszakoskodás ellenségének festik. A' 3alapelem, nevezetesen a' levegő, tűz és víz isteneinél nagyobb mértékben bír jósló tehetséggel, és más vízi istenekként mindenféle alakba átváltozik. Nőjével Dorissal, Oceannus leányával, és más istennékkal a' NEREIDÁKAT (I. e.) nemzé. Fő lakhelye az aegaeumi tengerben van. Midőn Paris az elrablott Helenával ezen tengeren hajóznék, megjövendölé neki Nereus (Horác ama szép odája szerint) Troja végromlását. A' régi művészeteken, valamint a' költőknel is roszt indultu, sással koszorozott öregnek, hulámokon ülve 's kezében királyi pálcát tartva ábrázoltatik. X.

NERO (Lucius Domitius Ahenobarbus, örökbefogadtatása után pedig Claudius Drusus), Cajus Domitius Ahenobarbus és Agrippina, Germanicus leányának fija, szül. Antiumban 37 K. e. Midőn később Agrippina Claudius császárhoz ment férjhez, N. ettől örökbe fogadtatván felváltója lőn 54 K. u. Augustus, a' Caesarok familiajából való első romai császár kegyetlenül kezdé uralkodását, de mérsékelve és nyájasan végzé;

Nero ellenben, ugyan abból az utolsó, nyájasan kezdé, 's kegyetlenkedve fejezzé be. Jelezen neveltetett. Burrhus minden esmeretekkel és okfejekkel felruházá, mellyek a' nagy hadvezért és kormányfit képezik, míg Seneca a' philosophiával és szép literaturával esmerteté meg. Uralkodása kezdete még azon várakozást is felülmúlá, mellyet ily nevelés után nagy talentomairól reménylhettek. Midőn egy halálos ítéletet tevének elíbe, azon kívánatát nyilatkoztatá ki, vajha irni ne tudna. De az udvarnokok, 's kivált a' szabadon bocsáttatott Narcissus hízelkedései és csábításai characterét, melly addig csak szunyadozni látszék, hamar kifejtették. A' 17 éves Nero a' legdurvább kicsapongásoknak, bujaságnak és kegyetlenségnek adá magát. Elsőben Claudius fíját Britannicust éteté meg, ugyan azt, kinek elmellőztetésével lön császár, Agrippina kedvezése által; 's végre anyját is kivégezteté, tartván annak uralkodásvágyától. De minden szenvedélyei közt leginkább azon neveléséges vagy uralkodék rájta, hogy a' hangában nagy mivésznek tartassék. Nyilvánosan játszott, és kiállított katonák által vigyaztata azokra, kik nem látszanának hájlandóknak hangját és játékát esudálni. A' kocszásbeli versenyben is tündökölni akart. Mivészek kíséretében egész Görögországot beutazta, 's természetes, hogy ezen tartomány minden innepélyes, versenytusaiban és játékaiban ő nyere el az első jutalmat. Az éldelés találékonná tevé a' bujaság és természetelleni kívánságok kielégítésében, a' pazérlás birni vágyóvá, 's a' veszély kegyetlenné. Kegyetlenségének legjelesebb áldozatai, Britannicus és Agrippinán kívül, tanítóji Burrhus és Seneca, Lucanus a' költő és a' nőji Octavia (Claudius és Messalina leánya, kit, hogy Poppaeával öszvekelhessen, terméketlenség színe alatt elcsapott magától, azután pedig Pandaleria szigetébe száműzé, hol nem sokára ereit megnyitáta) és Poppaea Sabina. „Elődjeim“ így szóla. meg nem esmerék az egyedüli uralkodás jogait. Utájának bar, csak féljenek tőlem. Egy boldogtalan szeszélyében felgyújtá Romát, csakhogy a' mint mondják — Troja egésének eleven mását láthassa. Ezen égés által, melly 9 napig tartá, a' mivészesség és történet legszebb emlékei elveszték. Az égés okát keresztényekre háritá, 's ezért őket az egész birodalomban leghevesebben öldözteté. A' város porrá hámvadt részét szebben és pompásabban építeté fel, mert az építésvágy legnagyobb mértékben uralkodott benne. Ezen építés és szépitésvágnak legnevezetesebb emléke azon palota, mellyet őn magának építteté Romában; 's melly aranyház név által esmeretes. Pazérlása más dolgokra, ruhára, vadászszerekre 'sat. szintolly határtalan volt bőkezűsége, mint Romában a' nép iránt, mellyet a' köztársaság idejében csak bizonyos innepélyes alkalmaknál szokásban volt adakozás (largitiones) kiterjesztett formája alatt, legdrágább ajándékokkal gazdagítá meg, míg a' tartományok az adók terhe miatt egészen elnyomoródtak. Romában több öszveesküvések az öszveesküdték veszélyével végződtek. Végre sikerült Galbának a' spanyolországi helytartónak lázadása, mellyben a' senatus is megegyezett. A' zsarnok megelőzé a' megérdemlett büntetést, melly reá várakozék, és meggyilkolá magát 68 K. u. Bár melly nagy volt az öröm Nero megbuktán, mégis voltak olyanok, kik őt még halála után is esudálák, istenisíték és visszakívánák. Sirhalmát virágokkal hinték be, képszobrát a' szónokszék mellé helyezék; egy szóval Nero emléke a' nép és katonák nagy részénél, kiknél lőt bőkezűsége 's elnézése nagyon kedvessé tevék, olly becses volt, hogy egy ideig több családok szerencsét tevének, Neronak adván ki mógokat. Lelkes guny miatt annál kevesebbé volt kegyetlen, mivel maga is nagy ésszel bírt, noha mégis ő volt az első romai császár, ki azon beszédjeit, mellyeket tartá, más által készíteté. Fájlalnunk kell, hogy nem maradt fen Tacitusnak azon része, melly Nero characteré és uralkodása világosabb festését foglalá magában.

NERVA, Domitianus felváltója a' romai császári széken, egyike az Imperatorok legerényesebbikeinek. Előbb consuli méltóságot viselt 's mivel lelki férjfiu volt, sőt költői talentommal is bírt; de fájdalom már agyoreg korában lépett a' császári székre, K. u. 96. Azonban mégis ada egynehány hasznos intézést, gondoskodéka' nyilvános béke fentartásáról, és az igazság kiszolgáltatásáról, 's a' szegényeket is gyámolítá. De mind e' mellett mégis sokan találkoztak vele meg nem elégedők, kivált a' testőrzo katonák közt, sőt öszve is esküdtek ellene. Meghalt 98 K. u. Felváltója Trajánus lön

NESSERLODE (Károly Robert, gróf), orosz csász. titkos tanácsos, a' külügyek statutitoknokka, 1828 Apr. 5-kétől fogva alcanczellár, kamarás 'sat. szül. Lieflandban 1755 Sept. 2. korán adá magát a' diplomatikai pályára, fontos küldetéseket teljesített, 's így fejedelme kegyelmében egészen a' bizodalom legfelsőbb fokáig emelkedett. 1821-ig gróf CAPODISTRIS-al (l. e.) együtt vivé a' külügyeket; hanem a' görög lázadás nyilvános kárhóztatása 's az orosz cabinet Törökország iránti politicája irányzatának megváltozása után kilépett Capodistrias a' ministeriumból, 's így a' külügyek egészen Nesselrodere maradtak. Az orosz-francia háboruban, a' kalischi egyezés kiegészítéséül szolgált oroszloói egyezség 1813 Mart. 19. báró Steinnal, Hardenbergel és Scharnhorsttal ő irá alá; 1813 Jun. 15. pedig a' segedelemzés iránti egyezséget lord Cathcart britt meghatalmazottal Reichenbachban Sileziában; azután megegyezett az austriai statusministerrel, akkor még gróf Metternich-el azon véd- és hadszövetség legfontosabb pontjaiban, melly Teplitzen Sept. 9. Austria és Oroszország, Austria és Poroszország és Pruszia közt kötött. Az 1814-ki háboruban császáriját Franciaországba kíséré, 's Mart. 1-jén szinte ő irá alá a' CHAUMONTI NÉGYES SZÖVETSÉGET (l. e.). Martius 31-kére fordult éjjel, Orloff gróf és Paar austriai tábornokkal együtt marsall Narmonntal Paris átadatása iránt alkudozott, 's megegyezett. A' szövetséges hatalmasságok akkor kiadott minden jegyzékeit, valamint a' parisi békét is 1814 Maj. 30-kán együtt irá alá, 's azon oklevelek készítésében, mint mondatik, legtetemesb részt vett. A' bécsi congressuson, hol Oroszország a' német szövetség alkottatását hathatósan gyámolítá, egy volt ő a' fő meghatalmazottak közül; a' neger rabszolgákkal való kereskedés eltöröltetése tárgyában munkálódott kiküldöttségnek is munkás tagja volt. Ő küldte az austriai, nagybritanniai és orosz követekhez az 1814 Dec. 31-kei hires orosz notát, melly Lengyelország felosztatását, 's Szászországnak Poroszországhoz kapcsoltatását kimondá; 1815 Mart. 13 aláírá a' szövetséges hatalmasságok által Napoleon ellen kimondott jogveszetet, Mart. 25 a' chaumonti szövetségesek megújított frigyét. Ezolta N. mint a' szent Alliance egyik legmunkásabb tagja, a' fejedelmek öszvejöveteleire, 's mint statusminister 1818 Aachenbe, 1820 Troppauba, 1821 Laibachba 's 1822 Veronába kísérte Sándor császárt. Midón Ferencz és Sándor császárok 1823 Csernowitzben öszvejöttek, Nesselrode akkor Lembergbe ment, a' betegsége miatt hátra maradt Metternichhez. Az orosz politicának ezen munkás hatása az europai diplomatiára fényes díszimeket 's tetemes jószágadományokat szerzett neki fejedelmeitől. Europa egyéb hatalmasságai is sok rendeket adtak neki. *Im.*

NESTOR, a' Troja előtt megjelent bajnokok egyike, ki okossága, mint öregsege gyümölcse (innét ezen kifejezés Nestor) valamint nyájas és beható ékesszólása által is megkülönbözteté magát. Ezek azon tulajdonságok mellyeket Homerus „Ilias“-ában reá ruház. Nestor Nelus és Chloris fja volt, Geraniában neveltettt, és felváltója lön atyjának a' pylosi fejedelemségben. Ifju és férjfiu korában nagy tettekkel és bátor merényletekkel jelelé ki magát, és már korán szerzett hirt okos tanácsadása és szivreható ékesszólása által. Így mutatá magát többek közt a' Lapitháknak, kikét a' Centaurusokkal való küzdésekben segíté. Mintán Lynceus és Idas, Aphareus fjai, a' Dioskurok által megölettek, Messe-

niának is királya lön. Noha már két emberkort túl élt, midőn a' trojai háboru kiütkött, mégis részt vett abban, és birodalma embereit 20, vagy más rege szerint 90 vagy 92 hajón vezeté Troja ellen. Ha nem tesz is egy emberkor, mint már egynehány régiek is megjegyzték, 100 évet, hanem, a' mint most vesszük, csak mintegy 30 évet értünk alatta, mégis sokkal öregebb volt Nestor, hogy sem a' trojai csatákba személyesen részt vehetett volna. Azon szerep tehát, mely az „*Iliás*“-ban ruháztatik reá, inkább tapasztalt tanácsadóé. Agamemnon Achillessel igyekszik békére bírni, vidámitja, inti, oktatja és feddi a' görög vitézeket. Nélküle több izben elhagyták volna a' Görögök Troját a' nélkül, hogy valamit végeztek volna. Troja elfoglalása után ismét haza utazott. Az „*Odyssea*“, szerint meglátogatót itt Telemachus, hogy Ulyssesről tudósítást vehessen. Nője, Homerus szerint, Eurycide, Klymene legidősbik leánya volt, mások szerint pedig Anaxibia, Craticus leánya. Még több fiai és leányai is említetnek, kik azonban nem nevezetesek. Miután N. 3 emberkort élt volna, csendesesen halt meg Pylosban, hol házat és sírhalmát még sokkal több is megmutathatni vélték az emberek. X.

NESTORIUSOK, NESTORIANUSOK, I. SYRIAI KERESZTÉNYEK ÉS TAMÁS KERESZT.

NEZMÉLY, falu Komáromvármegyében, a' Duna jobb partján nem messze Almástól; nevezetesiti közkedvességü, 's a' külföld előtt is esmeretes jó asztali bora. 54.

NETTO, (olasz szó) olly kifejezés, mely a' gazdasági, finanziaai és kereskedési nyelven annak kijelelésére használtatik, mi a' természeti vagy készitési költségek, vagy különben a' szóban lévő dologhoz voltaképen nem tartozó létrészek lerovatása után fenmarad. Ellenében áll a' BRUTTO-nak (l. e.). Magyarul e' kifejezéseket talám tiszta és nyers szavakkal lehetne adni. Igy netto-jövedelme a' szántóföldnek az, a' mi a' brutto-jövedelemből a' természeti költségek levonása után megmarad. Bruttoár az, a' mi az eladási jutalom (rabatt) lerovása után tisztán a' kereskedőnek marad. Netto sulyja valamelly árunak ugy eszközöltetik ki, ha mind az, a' mi annak elrakatására megkivántatott, elszedetik, 's vagy a' csupa áru méretik meg, vagy a' hozzá nem tartozó részek sulyja a' nyers (brutto) sulyból levonatik.

NEUFCHATEL, Neuchatel, Neuenburg, schweiczi canton, 's független porosz fejedelemség, a' hozzá tartozó Vallengin grófsággal, 14 nsz. mf. 52,000 l. 's Franciaország és Schweizzal határos. Ezen tartományocska, birtokosainak gyakori változtatása után a' Longueville familiéé volt. Midőn ez, a' Nemours herczegné, Orléans Mária, lialálával 1707 kihalt, a' porosz király, mint örököse az oraniai háznak (mellynek régi jogai e' fejedelemségre meg valának esmertetve) hivattott meg uralkodónak a' rendek által, 's az erre következett birtokbavételt az utrechti béke megerősité. Poroszország 1806 visszaadá Franciaországnak, melynek császára Berthier marsallt, utóbbi neufchatel-wagrami herczegét, adományzá meg vele. A' parisi béke által 1814 nagyobbítva adatott vissza Poroszországnak. A' porosz királynak 1814 Jul. 2-kan hódolt. Ez Londonban (1814 Jun. 18.) charte constitutionellet adott neki, hasonlót a' genfűhez, 's megújítá jogait, melyek őt, mint független, 's a' porosz érdektől egészen külön vált statust illeltik. 1814 Sept. 12. mint 22 canton felvetetett a' schweiczi szövetségbe, melynek minden cantonai között egyedül ez bir monarchiai országálformával. A' *conseil d'état*-nak (statustanács) feje az előlülő, a' ki egyszersmind főkormányzója is az egész tartománynak. A' Jurának több ágai hasitják Neufchatelt; a' neuenburgi tó, melynek hossza 6, szél. l 1/2 mf. mélysége pedig 400 láb, 's mely hallal igen bővelkedik; több apró tavak és folyók által öszvekapcsolja a' Rajnával. Szarvasmarhatenyésztése derek; bort, gyümölcsöt, kendert, lent bőven, de gabonát

nem elegendőt terem; műszorgalmával annál inkább megkülönbözteti magát. Ez három főosztályból áll, csipke, karton és órából. Ezen kívül paszománt, kés, mechanikai eszközök, czicz és más pamutszövetekkel is tetemes kereskedést űz. Az alkotmányának már századok óta fenálló szabadsága 's szelidsége sok munkást edesget oda. 12,000 óra számíttatik benne, kiknek munkáji egész Európában elterjesztetnek. Lakosai mind reformatusok, 2 cath. községen kívül; francia nyelven beszélnek, németül csak itt ott hallani. A' királynak 150,000 lívrere menő esztendei jövedelmének fele a' kormányra 's a' tartomány javára fordítatik. Fővárosa Neufchatel, a' Jura tövében, a' sebes Seyonak a' neuenburgi tóba ömlésénél, igen szép vidéken. Nem rosszul van építve; 547 h. 's 5600 l. találtatik benne. Főhelye e' tartományban a' kereskedésnek. Oktató és más kegyes intézetei nagyon tökéletesítették azon 3 milliom for. jövedelméből, melyeket e' végre Pury, neufchateli születésű lissaboni kalmár hagyott. Pourtales, egy kereskedő, végintézetében 700,000 fr. ispotályt építtetni rendelt, mellynek dotatioját az ő örökösei még jóval nevelték. — A' schweiczi szövetségi sereghez Neufchatel 1000 embert állít.

NEUTRALISATIO, KÖZÉPÍTÉS az elemtanban a' savanyaknak olly egyesülését jelenti az alapokkal (*bases*), hogy mindenik fél leteszi önerejét és tulajdonságait, helyettek egészen másokat veendő fel (egészen más testet képzendő). Nevezetesen a' savanyaknak illy egyesülésből az alkalikkal köz épsavak erednek, mint az ugy nevezett konyhasó, mellyben a' sósavany natrummal egyesült. L. Berthollettól: „*Essai de statique chimique*“ (Paris 1803 2 köt.) —j—a.

NEUTRALITAS, általános értelemben azon állapotja nem annyira az indulatnak, mint a' külső körülményeknek, mellyben valaki valamely peres tárgy felől tartózkodik ítéletét kinyilatkoztatni. Megtarthatja valaki a' neutralitást, 's mégis igen távol lehet a' részrehajlatlanságtól, és viszont lehet az ember tökéletesen részrehajlatlan 's még sem neutralis. A' részrehajlatlan, körülményeiben helyesnek, vagy épen kötelességének tarthatja valamelly igazságos ügy mellett nyilván kinyilatkozni; a' neutralis ellenben azt teszi fel magában, hogy az igaz és igaztalan közt különképen nem fog határozni. Nemzetjogi értelemben valamely nép azon állapotját értik alatta, midőn az, két szomszéd népnek egymás ellen viselt háborujában sem közvetlenül sem közvetve nem vesz részt. Van ugyan minden népnek jusa, illy állapotban maradni; de hogy e' jogával élhessen, hogy a' történhető megtámadtatást erőszakkal el-mellőzhesse: kénytelen gyakran mind a' két hadakozó nép ellen fegyveres erőt felállítani, a' mi fegyveres neutralitásnak nevezetik. Egy népnek két hadakozó nép iránti neutralis állásából bizonyos viszonyos jogok és kötelességek származnak. A' neutralis népnek szabad a' hadakozó népek mind egyikének mind azt szolgáltatni, a' mi annak erejét szükségképen nem neveli (következőleg katonát, fegyvert, lőszert adni nem szabad), vagy legalább a' mit az egyiknek megad, azt a' másiknak megtagadni nem szabad, p. o. az élelemszert, átmenést 'sat. Mindenik hadakozó néppel szabad a' neutralis népnek minden népegyezésre, még háboru idejében is lépni, ha az a' háborura nem vonatkozik, vagy megkötötése avagy teljesítése háborut nem tesz fel szükségképen. Hogy azonban a' neutralis status a' harcolók által jogaiban semmi módon ne háborgattassék, legtanácsosabb a' megtartandó neutralitasra nézve a' hadakozó statusokkal neutralitási egyezségekre lépni, mert itt — könnyen megfogható okoknál fogva — igen gyakoriak lehetnek a' peres esetek. Ezekhez tartoznak kiváltképen a' következők: engedhet-e a' neutralis status a' hadakozóknak toborzást, pénzkölcsönözést, kereskedést; micsoda áruk tekintésének tiltottaknak; szabad legyen-e ezeket elvenni; megengedhető-e az átjárás a' neutralis birtonkon; ha ez erővel történnék, miként viselje magát a' neutralis status;

micsoda biztosítást kelljen ez iránt kívánni; mint térítessék meg a' neutralis birtokban elkövetett ellenségeskedés által okozott kár. Tengeri háboruk alatt e' kérdés fordul elő: szabad legyen e' neutralis hajón ellenséges vagyont, 's neutralis vagyont ellenséges hajón kikukatni. Az európai tengeri hatalmasságok ugyanis korábbi időkben majdnem mindnyájan ezen okfót állíták fel, hogy a' kereskedő hajókon a' rajtok levő vagyon tulajdonosát, nem pedig a' hajóét kell tekintethe venni. A' hadi hajók tehát elfoglalák az ellenségnek a' neutralis hajón találtatott vagyont; az ellenséges hajón találtatott neutralis vagyont ellenben visszadták. Hanem ebből a' neutralis hajók kikukatása, 's így végetlen viszálykodás származott, a' minek egy egészen ellenkező okfó felállításán a' következése, melly szerint a' hajó fedi a' terhet (*le navire couvre la cargaison ennemie*, vagy *le pavillon couvre la marchandise*), úgy hogy a' neutralis hajón lévő ellenséges áruk biztositva vannak, ellenben az ellenséges hajón találtatott neutralis vagyon jó zsákmánynak tekintetik. Ezen utóbbi okfó a' 17-dik század közepe óta, több független státusok közt köttetett, egyezségeken nyilván elemtetett. Anglia azonban az éjszakamerikai függetlenségi háboruban ismét a' régi okfót akarta dívatba vetetni. Erre Katalin császárné 1780 kinyilatkoztatta, hogy ő a' hajózási új nemzetjogi okfót: *s z a b a d h a j ó*, *s z a b a d v a g y o n*, szükség esetében fegyverrel is kész kivívni. Ezen okfó tévé alapját a' *f e g y v e r e s n e u t r a l i t a s* rendszerének, mellyhez Francia-és Spanyol-országok, Dania, Svecia, Holland, Poroszország, Austria, Portugalia és Neapol szinte hozzá álltak, külön egyezsége lépvén Oruzsálgal. Anglia ellenzé ugyan ezt, mindazáltal gyakran meg is esmeré, ha bár csak hallgatva, hanem a' francia revolutioi háborukban, 's Napoleon elleni hadaiban megint a' régire tért vissza. Azóta e' tárgy fejtegetlen maradt.

Im.

NEWYORK (4170 nsz. mf. 1,373,000 lak.), egyike az éjszakamerikai egyesült státusoknak. Ezen, eredetileg angol gyarmat, I. Károly zavaros uralkodása alatt Hollandiában a' németalföldi társaságtól, melly ezen tartományt meghódítá, Ujbelgium vagy Ujnémetalföld nevet nyert. II. Károly uralkodása alatt a' tartomány visszakerült az angol birtokba, elejénte közvetve, mivel II. Károly, testvérének a' yorki herczegnek ajándékozta, végre pedig 1689 közvetlenül. Azonban időről időre megelégedetlenség mutatkozék a' tartományban, az angol főhatalom által behozott adók miatt, kivált 1703 a' bélyegadó bevitele alkalmával. Midőn 1775 az éjszakamerikai angol gyarmatokban majdnem közönséges zendülés ütött ki, Newyork is részt vön abban, noha fővárosát 1776 óta egészen az amerikai háboru végéig angol csapatok bírták. Newyork éjszakra Ontario tóval és Canadával, keletről Vermonttal, Massachusettsel és Connecticuttal, délről az atlanti óceánnal, Newjerseyjel és Pennsylvaniával, nyugotról pedig Erie tóval és felső Canadával határos. Földje nagyobb részint jó, kivált nyugoton. Délkeletfelé kellemes domdok borítják felületét. Középe táján hegyes, az Alleghany hegység vonulván rajta keresztül; éjszaknyugot felé hullámforma, a' tenger felé lapályos, déli végén pedig dombos. Bővelkedik vízzel, mert az Ontario, Erie, Champlain és Oneida tavakon kívül, a' hajózható Hudson és Mohawk is keresztül folynak rajta. Éjszaki határan a' Lórincz folyam, a' délin Susquehannah, Delaware és Alleghany vannak. Éghajlatja délnyugoton változó; a' hegyek közt a' tél hosszú és kemény, nyugot felé mérsékeltbb és kellemes éghajlatja. A' földnek csak egy része használtatik földmivelésre, 's leginkább búzát, 's ezen kívül masgabona nemeket, lent, kendert, gyümölcsöt, kerti veteményeket és fát terem. Vannak vadjai, madarai, halai és méhei. Mindenütt jeles legelők találtatnak benne. Az ásványország vasat, ónt, rezet, czinkot, márványt, négysegű követ, mészkövet, rétenyt, gipszet, talagkövet, 's kénkőt ad. Kézmiviszorgalma posztót, bőrt, pálinkát, papirost, kalapot, füveget, pus-

kaport, czukrot, olajt és vas szereket szolgáltat. A' végrehajtó hatalom egy igazgató és egy igazgatói helytartó kezében van, kik mind a' ketten 3 évre választatnak. A' törvényadó hatalom egy senatusra van bízva, mellynek tagjai 4 évre, és képviselők házára, kik évenként választatnak. Jul. 4. 1827 mint az egyesült státusek függetlensége 51-dik évnapiján, a' rabszolgaság egészen eltöröltetett. Fővárosa New York egyike az egyesült státusok legfontosabb városainak, 's egy szigeten fekszik, Hudson folyama torkolatjánál, 16 vallási felekezet számára 97 temploma van, mellyek közt Pál és a' sz. háromság temploma jelesek; 17,000 ház van benne, 1800. 60,000, most 166,000 lakosa van, kik közt 9000 szabad Neger, 15,000 Angol és 7000 Idegen. Nagyobb része jól és rendesen épült, az épületek közt legpompásabb palota Federalhall, hol Washington a' congressus előtt Apr. 30. 1780 a' szerkezetnek hűség esküvék. Az egyetem (*Columbia Collegium*) nyitranos könyvtárral bir. Fűvészkertje, gyógyászati- és seborvosi collegiuma jeles gyűjteményekkel, természettörténeti lyceuma, szép művészetek academiaja, rajzoló iskolái, siketnémák intézetei és más iskolái jól vannak elrendelve. A' német társaság gondoskodik a' német nyelv és literatura elterjesztéséről. Társaságai is vannak a' hasznos esmeretek terjesztésére, nevezetesen természetvizsgáló és orvosi, földmivelési is, párvialdal kiállítását tárgyazó 'sat. Newyork 1816 olta az amerikai bibliatársaságnak is széke. 1825 a' parisi és liverpooli formájára Athaeneum nyitattott benne 16 tudomány tanítására, egy különös egyesület adakozásából. A' város közelében áll egy jól elrendelt intézet, bolondok számára. Vannak posztó, bőr, czukor, arany, ezüst és vasárak gyárai. Még fontosabb a' kereskedése, mellynek előmozdítására 14 bank, 34 tengeri kármentő társaság, kereskedési collegium, jeles kikötő és révtorkolat, nagyon sokat tesznek. Az új nyugoti nagy csatorna által Newyork a' nagy tavakra dülő tartománynak vásárhelye lön. L. „*Memoir of the Newyork-canal etc.*“ (rézmetsz. 1825 4.). Az évenkénti bevétel 56 millióm dollárna megy, és némelly évben 2000 hajó megy be, mellyek Európával, Kelet- és Nyngotindiával 's Chinával üznek kereskedést. FULTON (I.e.) itt építé 1807 a' legelső gőzhajót. 30 könyvkereskedése, 20 könyvnyomó intézete, 20 gőzhajója, 1700 korcsmája van; évenként tartatik benne egy könyv-vásár. A' várost sok jó izlésü falusi házak veszik körül.

Név. Ezek 1) tulajdon, elő, és keresztnevek. (V. ö. Dolz írását a' keresztnevekről, Leipzig 1824, — és Fleischerétől: „*Onomatologie, oder latein. Wörterbuch unserer Taufnahmen.*“ Erlang. 1824; 2) nemnevek a' tulajdon vagy keresztnevek elé örökséges különböztetőjegy gyanánt tetetők. — A' Görögöknél, kevés athenei vagy spartai családót kivéven, nem volt nemi név; a' gyermek neve az apa akaratjától függött. A' romaiaknál rendesen kiki 3 névvel birt, előnévvel (praenomen, az egyén kifejezésére), nemnévvel (nomen) és családnévvel (cognomen). Néha még egy melléknév is járult hozzá, híres tettekről vagy eseteiktől véve. Előnevek voltak p. o. A. Aulus, C. Cajus, L. Lucius, M. Matcus, P. Publius, Qu. Quintus, T. Titus; Ap. Appius, Cn. Cnejus, Sex. Sextus, 'sat. Erre a' nemnév következik, millyen: Cornelius, Fabius, Julius (ex gente — —). Utól állt a' családnév, millyen: Cicero, Caesar, Scipio. A' két testvér Cicero teljes nevei voltak p. o. M. és Q. Tullius Cicero. Mellék neve volt a' záma melletti győzőnek: Africanus (I. SCIPIO). Europa újabb népeinél a' 14 század előtt nem igen voltak a' nemnevek szokásban; a' nemesek előbb vettek fel olyakat, mint a' polgárok (L. Wiarda-tól: „*Über deutsche Vor-und-Geschlechtnamen*“ (Berlin 1800) és Salverdetől: „*Essai historique et philosophique sur les noms d' hommes, des peuples et de lieux, considérés principalement dans leurs rapports avec la civilisation*“ Paris 1824, 2 köt —). Az arab senkit nem hív önnevén,

hanem apjáié mellé az Ebn (fi) szót, p. o. a' Zoár, kinek apját Halinak hívták. Ebn hali lesz, ennek fija Ebn Zoar. (Halífi, Zoarífi). 55.

NÉVBECS. Valamelly dolognak számokkal vagy betűkkel kitett árbece, mely a' valóságos becsnek gyakran ellenébe tetetik. Legtöbbször előfordul a' papiros pénzben, mellynek névbece (mutató száma) ha egyenlő a' valóságos beccsel (a' mire mutat), akkor azt szokták mondani, hogy alpari n áll. Ha nem egyenlő benne a' mutatott becs a' valóddal, akkor a' különbséget *cursus* nak (folyam) nevezik. *Kállay.*

NEVELÉS, az emberben lévő eredeti természeti tehetségeknek ama fokig kifejtése 's nemesítése, mellyen mindenik ember saját tökéletesítését idegen segítség nélkül önmaga biztosan folytathatja. Fő eszköze a' tanítás. Ez által fejtetik ki esmereti tehetsége különféle ágazatban. A' nevelés testi és lelki, természeti (physikal) és erkölcsi, házi és nyilvános-ra osztatik. Egyiket se lehet egyoldaltulag vagy kizárólag ajánlani: csak célirányos öszveköttetéséből ered lehetőleg tökéletes nevelés. Egy az ifjúság' nevelésére rendelt hely nevelő intézetnek, 's ha benne főkép a' tanításra ügyelnek, iskolának hivatik. A' nevelési regulák tudományos fogalma nevelés tudományának, 's ezen regulák alkalmazásabani ügyesség nevelés mesterségének mondatik. Mind a' kettő egyszersmind *PAEDAGOGICÁ*-nak (l. e.) is nevezetik: azért mondatik a' nevelő is *paedagog*-nak, 's a' nevelő intézet *paedagogium* nak. — A' régiek közt Plato, Aristoteles és Plutarch, az újabbak közt Feltré Viktor, Rousseau, Basedow, Rochow, Resevitz, Campe, Salzmann, Olivier és Pestalozzi legtöbbet foglalatostokdát, részint mint *paedagogiai* írók részint mint tettelegesen nevelők a' legjobb nevelői rendszer kitalálásával. — Niemayer, Weiler, Herbart, Schwarz, Wagner és Graser szinte a' nevelésről irtak. Jeles Jean Paul „*Levaná-ja* vagy nevelési tanítása is. Az egész statusra nézve pedig nevezetesek: Zachariae „*Über die Erziehung des Menschengeschlechtes durch den Staat*“ — és Krugnan ezen munkája: „*der Staat und die Schule.*“ Sz. E.

NEVELÉS MESTERSÉGE ÉS TUDOMÁNYA I. PAEDAGOGICA.

NEVETSÉGES az a' mi nevetést okoz. A' nevetés esmeretesebb mint magyarázást, esmertetést kívánna, egyszerübb mint sem hogy teljesen leirathatnék. A' rázkódó mozgás igen kitün benne. Nevetésre fakad az ember kedvében és örömben, kétségbe eséskor és a' keserü gunynál. Az első eset leggyakoribb, 's a' nevetés rendszeren ilyennek vétetik. Megkülönböztetjük azonban a' nevetetőt (egyiknek másiknak olyant) és a' nevetségest tulajdon meghatározandó értelemben, melly különös viszonyban áll az elme fordulásaival. A' nevetséges olyan dolgok hirtelen egybegondolásán és öszvehatásán alapul, mellyeknek képzelete és czélja váratlan, de nem ártalmas ellenkezésben van, melly élénken rajzolódik az elme elé. Innét magyarázható, miért van csak emberen nevetséges, vagy legalább tőle vitetik más dolgokra által; az ember lévén csak alkalmas képzeletek és czélok felfogására. A' nevetségesnek nem szabad az erkölcsi finomságot megsértenie, nem szabad ártalmasnak lennie, mert ekkor száműzetik azon tisztá vidám kedv, melly a' nevetséges kisérője. Midőn tehát a' nevetséges az erkölcsiség mezejét érinti, azon oldala kerestessék ki, melly által a' dolog éretlen és ügyetlen képet nyer. Azon otrombának, ügyetlennek ellenmondása szembeütlő legyen 's önkényen alapodjék, mert ekkor játszva lép elő a' csalódás. A' csalódás és eszelősség a' tisztán nevetségesnek határain kívül van. Végre a' nevetséges annál mulattatóbb, minél meglepőbben lép elő, mivel annál gyorsabban és munkásabban foglalatostokdátja az elmét. De nem mindig és nem minden egyénnél nevettet meg a' nevetséges, gyakran csak a' kedv szelid mosolygását vagy a' belső, ki nem törő örömet kelti fel, a' mint az elmében az eszmével és fontossal kötre képzeltek; vagy nem. (V. ö. *COMICUS*). 55.

NÉVMÁS, név helyett álló szó; (a' résztvevők által gyakran kellemmel kihagyható), a' beszéd egyik részét teszi. Több faja van: személyes (én, te, ő, mi, ti, ők); visszaható (magam, magad 'stb.); mutató (ez, az, emez, amaz); kérdő (ki, mi); tartozó, (a' ki, a' mi), birtokos (enyém, tied, övé, miénk, tietek, övék, vagy öké). Némely nyelv több, másik kevesebb névmással bír, nekünk rendetlen névmásaink is vannak, p. o. a' hol, a' merre 'stb. 55.

NÉVSZÓ a' beszédnek azon része, melly által a' dolog (és személy) vagy annak minősége jelettetik ki. Kés fő osztála van tehát, 1) a' főnév, vagy általjában név, melly a' dolgot jegyezi ki, mint magában álló valamit. Ez lehet közös név, több ugyan azon nemű, fajú 'stb. dolgok neve, és pedig vagy dolognév (kés, szem, ajak), vagy képzeletnév (okosság, vénség, szcémérem), amaz érzékekre ható, ez csak az elmében élő; és lehet tulajdonnév, egyes dolgot, személyt, (egyént) jelelő. (L. NEVEK). 2) A' melléknév, névszegéd, ragasztéknév. (L. MÍSSAL ÉRTHETŐ). A' magyar névszavak változása igen egyszerű, ejtésből és hasonlításból áll. Az ejtésnek alapul szolgál maga a' név, mint gyökér; a' többes számot k, vagy ak, ek, ok, ök, jeleli, új többes gyökül szolgálva, mellyhez az egész utoljáraok serege ragasztathatik. Ha a' latin ejtésekhez alkalmaztatjuk magunkat, a' bíreket képzője nek, nek (almá-nak, elmé-nek, almák-nak, elmék-nek), vagy a' kérdésekre é (almáé, könyvek-é), az adeseté szinte nák, nek; a' vádeset vagy kéreset t vagy at, et, ot, öt, a' mint a' jobb hangzás kívánja (almát, esztendő-t, szemek-et, lantok-at). Az utózávalakkal való ragasztás példája p. o. ész-ben, ész-ből, ész-en, ész-ért, (Pest-ig), ész-hez, ide-iglen, ész-nek, (Győr-ött), ész-ről, ész-től, észvel 'stb. 55.

NEUROLOGIA, IDEGTUDOMÁNY, I. ANATOMIA.

NEWA, hallal bővelkedő folyam a' st. petersburgi kormányzásban. A' Ladoga-tó ezen kifolyása több ágban (nevezetesen a' kicsiny és nagy Newa) foly keresztül Petersburgon, 's eredetétől 9 ményi folyás után a' kronstädti tengeröbölbe ömlik. A' Newa, Woxa által Saima vizét, és Wolchow által az Ilmentóét fogadja magába. Mintegy 200 ölnyi szélességű és 2 ölnyi mélységű lévén, elbir nagy hajókat, mellyek a' petersburgi műhelyekben építettnek. Vize oly tiszta és könnyű, hogy Petersburgban ivásra és főzésre használtik. X.

NEWCASTLE, Northumberland fővárosa Angolországban, Newcastle upon Tynenek is nevezetve, hogy a' staffordshirei Newcastle under Linetől megkülönböztessék. 10 mf. fekszik a' Tyne folyó torkolatjától, annak északi partján. Fekvése igen szép, a' folyó innesső partján jobbról és balról mivek, gyárok, üveghuták és vasöntőműhelyek állnak. A' tulsó parton a' tágas öböl, majdnem elláthatlan meszeségre terjed, szüntelen rakva ide 's tova uszkáló ladikkokkal. A' tulajdonképi várossal, Gainshead, a' külváros, egy szép 9 bolthajtású kőhiddal köttetik össze, mellynek közepén egy vas zugó van. Newcastlenek Gainsheadon kívül 3.300 's 32.600 lak. van. A' nyilvános épületek közt legjobb izlésű a' tanácsház, mellyben Northumberland grófság törvényes ülési tartatnak. Sz. Miklós főtemploma goth épület. Vannak Newcastleben czukorgyárok, üveghuták, papiros malmok, halzsir főzés, hajókötél gyártás, ködednyt, enyvet, szalamiát, szodát és kátrányt is készítenek benne kőszénből. Közéleben rajzón 's festékgyárok és vashámorok is vannak. De főjövédelmét azon kimeríthetetlen kőszénbányák teszik, mellyekkel ezen város körül van vére. Az ásványterületek a' Tyne mind a' két partján, Hieldtől egész Lammingtonig munkáltatnak. A' legjobbak mintegy 90 ölnyi mélységben fekszenek, és ritkán terjednek 5 lábnyinál szélesebbre. Felettek a' telepek nagyobb részint homok és palakőből állnak. A' vizet gőzmiverők által szivatják ki. Némely bányákban 50—100 ló van a' kőszén elhordására. Ez vas utakon törté-

nik a' bányától a' Tyne legközelebbipartjáig, hol minden bányának tulajdon rakhelye van. Newcastleben a' szénhordók már régolta tulajdon cézht képeznek. A' legnagyobb hajók, 's kivált a' szénhajók nem mennek feljebb Shieldnél. A' szénnek a' rakhelyektől a' szén hajókhoz horadására tulajdon hajók vannak, 's ezek lapos fenekűek és Kerlnek nevezetnek. A' Tyne körül föld alatt és felett 38,485 ember foglalatokodik a' szénnel. Newcastlenek 400 szén hajója van 1547 hajós légenyvel. A' külföldre vitetett szén 1800. 12 mil. pos. mérőre ment. Németalföldre, Franciaországba, Daniába, Sveciába, Norvegiába, Oroszországba, Portugaliába és Nyugotindiába vitetik a' szén. Newcastle 100 hajóval czethalászatot is üz, és gabonakereskedést. 1800-ban 7969 hajó indult ki Newcastleből.

X.

NEWTON (Izsák), az új számtanos physicanak alapítója, kinek leleményei utóbbi vizsgálódások és Laplace mely magyarázása által jöttek egész fényre. N. Dec. 25. 1642 szül. Wolstropon a' lincolni grófságban; mint gyermek kicsiny és gyenge volt, figyelmet nem gerjeszte magára, 's atyjának kora halála után a' mezei gazdaságra rendeltetéek anyjától. A' granthami iskolából haza hivaték e' végre. De a' gazdasághoz nem mutatott kedvet, hanem igen nagyot a' gyakorlati mechanicához. Már Granthamban készítte egy igea pontos vizórát, otthon pedig egy napórát csinált, melly Wolstropon ma is mutatatik. Számtanos könyvekkel foglalatokodék utóbb, mellyen egy nagybátyja rajta éré, 's reabeszélé az anyját, vigye vissza Granthamba. Ugy lön. 18 éves a' cambridgei egyetembe ment, hol épen a' híres Barrow tanítá a' számoló tudományokat. Ez megesmeré az ifju tehetőségét 's kifejtésén nem keveset dolgozott, Descartes „mér tudománya“, Wallis „Arithmetica infinitorum“ a' foglalatokodtaták N. t. ez idoben; a' „BINOMIALE THEOREMA“ (l. e.) megtalálta, vagy a' mi igazabbnak látszik, bővítette (a' tört és tagadó exponensekre). Ennek firkészésében akad t a' fluxiók irányára; egy leelő alma pedig a' nehezég erejének csudálatos természetére tette figyelmessé, melly minden eső testet a' föld középpontja felé húz. (V. ö. GRAVITATIO). Ezen erő; kérdeze magában, melly a' legmagasbb hegyek tetején is munkás, nem nyulhatik-e egészen a' holdig ki? Nem ő e' az, melly őt földkörüli pályáján megtartja. Es a' nap nem hasonló erővel hat-e a' bujdosókra? — Ezen ötletet KEPLER (l. e.) 3 dik törvényére nézvest üzé tovább, és így valónak lelé, hogy a' nap húzása (*attractio*) a' távolság önszörzetének (*quadratum*) megfordított viszonyában hat. Midőn pedig ezen feltéteményt a' holdra is használá, nem egyezett meg a' számolás, mivel az alapul tett fél földátmérő akkor nem vala még elégé pontosan esmeretes. Nyugtalan elméje azonban hamar más felé rándítá ezen visgaponttól, a' fejer napsugarat kezdé a' 7 különbféle színű szátra elosztani a' prisma által. Ezen dolgokon esett által N. midőn 1669 Barrow neki a' tanító széket áltadá, 's így látjuk, hogy halhatatlanságát alapító 3 leleménye, a' fluxio methodusa, a' nehezégés vagy gravitatio, 's a' sugár színre oszlatása már 24 dik éve előtt érett meg agyában. Nem sokára esután a' telescopok jobb készítéséről munka által voná magára a' londoni kir. társaság figyelmét, mellynek egy magától készített, 30—40szer nagyobító, ércztükrös telescopot ált is ada; 1672 taggá nevezteték ki, 's a' sugár feloldásáról irt értekezésének egy részét a' társasággal közlé. Sokan csudálak, Hook vetélkedni kezdett vele; az irigység ellene indult dolgozni. E' miatt dolgozá ki „Optica“ját az „Emanatio systema“jának neve alatt esmereteset. De ezen vita kellemetlen lön reá nézve, mikor Hooke a' társaság titoknokává lett, 's ő soká nem közle munkát a' társasággal, mignem 1679-ben egy csillagász munkáról tudósítást kellvén adnia, elhatározá magát, hogy a' föld mozgását egyenes visgák által bizonyítandja be azon eltávozás körül, mellyet szabadon eső testek a' tető (függő) vonaltól szenvednek. Így nyilt meg ujra előtte a' nehezégés elméletének pályája. Az alatt Picard a'

délronál egy fokát Frankonban megmérvén, 's abból a' földfélmérőt pontosabban meghatározván, N. ennek használásánál kimondhatatlan öröme-re látta, hogy a' föld holdjának mozgása az előbb mondott nehezé-gés törvénye szerint történik. Ez oltá a' világok ezen nagy törvényének vizsgálására szentelé egészen életét. Hooke azonban egyre vitázott vele, 's nagy leleményének elsőségét el akará csikarni tőle. N. az által nem hagyta magát nagy utjában háborgatni, 's 1687-ben dicsően előlépett „*Philosophiae naturalis principia mathematica*“ (a' természeti bölcsel-kedésnek számtudományos okfejei) című munkájával. Az első kiadás Maj. 8. 1686., Cambridgeben, a' második, londoni, Mart. 28. 1713 van aláír-va, 's az egész 3 könyvre („*Leges*“, „*Propositiones*“, és „*Theorema-ta*“) osztatik. — A' munkát kijöttékor, három négy ember alig érték. Azon-ban a' történet politikai fontosságra is emelé szerzőnk életét. Ugyanis H. Jakab, angol király, a' cambridgei egyetemről gradust kívánt egy be-nedictinus számára a' szokott testeskü (Testeid) elengedésével; az erről megkérdezt egyetem pedig kiküldöttséget nevezett ki ellenmondás (*pro-testatio*) végett. N. is ahoz tartozott, 's szigorúsága által nem kevésé eszközlé a' királyi kívánság visszavételét. Szinte ő viselte az egyetem ké-pét azon parlamentben, mely a' thron üresültségét kimondá, 's Halifax gróf figyelmét annyira megnyeré, hogy midőn az utóbb a' financia-mini-steriumba lépett, őt pénzmesterré tette (1696). N. ez által elemvizgála-tokra vezetették, de szerencsétlenség éré, mert műhelye az ide tartozó kéziratokkal együtt elromlott egy tűz alkalmával. Ezen eset nem csak egészségét, hanem Huygens szerint elmeerejét is igen megtöntá. Azon-ban 1699 a' pénzverés igazgatójává lön, 's nagy jövedelme megmenté a' házi gondoktól. Híre is annyira emelkedett, hogy az irigység kénytelen volt elhallgatni; minden felőlről tiszteletjelekkel halmoztaték; a' parisi aca-demia vidéki tagjának nevezte ki; a' cambridgei egyetem másodsor vá-lasztá parlamenti követjének; majd a' londoni társaság előlülője lett; 1705 Anna királyné lovagságra emelte. Ezen szerencsés körülményekben kiadá a' „*természeti bölcselkedés elveit*“, (*philosophiae natu-ralis principia*), és pedig először e' munkát: „*Optice, or a treatise of the reflexions, inflexions and colours of light*“, melyet Clarke N., szemel előtt latinra lefordita. Ezen munka első kiadásával egyesité N.: „*De quadratura curvarum*“, a' fluxio methodusát 's nevezetesen annak alkalmaztatását a' görbék négysegítésére. — és: „*Enumeratio linearum ter-tii ordinis*“ (melly két darab az utóbbi kiadásokban hibázik). Ellenben az 1707 megjelent: „*Arithmetica universalis*“, N. cambridgeben tartott oldó tanításait magában foglaló, Whistontól adaték ki, 's a' mint mon-datik. N. akarattjának ellenére; 's az 1711 kijött értekezései: „*Methodus differentialis*“ és „*Analysis per aequationes numero terminorum in-finitas*“ is idegen kéztől valók. hanem az ő megegyezésével. Ezen hal-hatatlanságának munkáin kívül Leibnitz-zel 1712 a' végtelenszámolat (*infinitesimalis calculus*) feltalálásáról volt tudományos vitájában né-melly oldó kincset hozá világhosszúra. A' mi pedig a' vitát illeti. ma bi-zonyosnak látszik, hogy mindenik férjfiu, a' másiktól függetlenül akadt irányzatára. Igy itél Montucla a': „*Histoire des mathématiques*“-ben (2 köt.), d'Alembert az „*Encyclopaediá*“-ban. La Groix a' „*Traité du cal-cul différentiel et du calcul intégral*“ előbeszédében. N.-nak azonban nem volt elég a' természettel — a' gyönyörűvel bajlódni —, a' metaphy-sicára (természettudásra) is áltelmedék, ott több feltéteményt állita, p. o. hogy a' világtesteket magában forgató végtelen tér az isten sen-rioriuma. Azonban mégis őrizkedésre inté a' physicát a' metaphysicától. Idő-mérési vizsgalatokat is tón, szemeseket, csak holta után jötteket vilá-gosszúra. Békét hagyhatott volna, vagy híre fényének egészége végett nyomatlan heverhetett volna e' munkája: „*Eszrevételek Dániel proféta jövendöléseihez, és sz. János jelenéseihez*.“ („*Ad Danielis prophetae vaticinia, nec non S. Johannis Apocalypsim observa-*

tiones.“) Átaljában N. élete utólján csupa vallási vizsgálódásokba merült; műhelye elégése után elidegenedettnek látszik a' tudományoktól, 's ezolta csak 3 tudományos értekezést írt. Utolsó számtanos munkája azon oldó feladás megfejtése volt, melyet Leibnitz tett fel 1716 az angol földmérőknek, hogy „érverésöket megtapintsa“ 's különbözőeti (*differentialis*) számolásának elsőségét megmutassa a' fluxio methodusa felett. N. 4 órákor jött a' pénzvereről haza, 's lefekete előtt megfejté a' feladást. — Munkáiért dicsértetvén, így felelt: „Nem tudom, mit mondand a' világ munkáimhoz; magamnak csak gyermek gyanánt tetszém, játszva a' tenger partján, majd egy tarka követ, majd egy fénylő csigahajat találó, míg azonban az igazság oceánja, kifürkésztelenül 's kifürkészendtelenül, végetlen távolságban forgott le szemeim előtt.“ Ereje győzetre látszik a' természet által, mellyel titkaiért viaskodott, 's társaiénál megszébb belátott szemeit rövid betegség után Mart. 20. hunyá be 1727., 85 éves. I. György király a' legnagyobb emberekéi gyanánt teteté ki testét, 's a' Westminster apátságba temetteté el. A' nagy cancellár 's 3 angol paire is viré koporsóját. Családja, mellynek egy mezei tanyán kívül 32,000 fontot hagyta, szép emléket emeltetett neki e' felirással végződöt:

Sibi gratulentur mortales

Tale tantumque existisse

Humani generis decus.

Egy, hir szerint Popetól készített sírvers hiresebb mint sem elhallgathatnók:

Isacus Newton hic jacet

Quem immortalem coeli, natura,

Tempus ostendunt,

Mortalem hoc marmor fatetur.

Nature and all her works lay hid in night

God said: Let Newton be, and all was light.

N. középtermetű volt, kellemes külsejű, mégis a' nélkül hogy éles elméjét elárulta volna; caractere szelid, egyidomu. Soha sem házasodott meg, mondják, az elmei 's testi szerelem mindig esmeretlen volt előtte. Munkáit latinul Horsley adáki (London 1779, 5 köt. 4). „*Principia*“-jához jó kalauz (millyen nélkül ritkától olvastathatik) munkáinak utóbbi kiadása Lesueur és Jacquier-től (Genf 1750, 4). Eletét Pemberton írta le (London 1728). Biot szépen irt róla a' „*Biographie niverselle*“-ben.

—j—a.

NEY (Mihály), elchingeni és moszkvai herczeg, marsal és paire Frankhonban, a' becsület legio nagy keresztese, Sz. Lajos 's több idegen rend vitéze, szül. 1769 Saarlouishan a' moseli depart. alacsony szülőktől. Korán hadi pályára lépett. Huszár közlegénységtől minden fokon alhaladott 1794-ben százados (kapitány) volt, midőn Kleber general észrevéven rendkívüli vitézségét 's hadi belátását, főszázadossá tette és general segédnökké nevezé. Hamar felülmulta Kleber várakozását és 1796 a' redniczi csatamezőn brigádegeneral lön. Most is közlegényes vitézségre rántá el néha bátorsága. Sokat tön az 1797-ki győzelemhez Neuwiednél, vitéz védelem után megfogaték Diernsdornfal 's kiváltatása után osztálygeneral lön 1798. Mint ilyen parancsolt 1799 a' Rajnánál 's manheimi fordulása által elősegité Masséna győzelmét Zürichnél Korsakoff orosz vezéren. Moreau alatt is kitünteté magát, jelesen Hohenlindennél 1802-ben követ volt a' schweizeri köztársaságnál. 1805 a' montreuili tábornok kormányzá 's a' császártól marsallá 's a' becsületrend nagy keresztesevé téteték. Fényesen nyitá meg 1805-ben az austriai háborút elchingeni győzedelmével (honnán előneve), 's az ulmi hódolást ő eszközlé. Tirolt megvaká 's Carinthiába nyomult elő, hol a' pozsonyi béke gatlá lépteit. 1806—1807. Jénánál küzdött 's Magdeburgot megvéven Fylau 's Friedlandnál; 1808 Spanyolhonban megtartá előbbi hirét. De Napoleon, mindig

gyanuskodva és változva, visszahírá 's távol tartá egész az orosz háboru kiütéséig. Ekkor a' 3. haditest vezérlését nyerte meg. A' moskvai csatában e' melléknevet nyerte „*le brave des braves*“ (hősök hőse) Napoleontól, és senki sem tehete kifogást ellene. A' moskvai égés¹ után az előcsapatot vezérlé 's példás vezetése által legalább megmenté a' sereg romladékát. Ekkori munkát talán minden előbbi felülmulnak. Napoleon Ney marsalt moskvai herczeggé emelte. (I. Sándor párisi létében megerősíté e' czimet 1814). Tavasszal 1813 rendbe szedte N. a' sereget, mely Lützen és Bautzen-nél győzött, 's vele Berlin felé törekvék, de Bülow megveré Dennewitznél. Tornau felé hátrált, de majd elveré Dessauból a' svédeket, Lipszénél küzdött, hol meg is sebesíteték, és Hanauánál. Az ellenség a' frank földre lépévként csak lépésenkint engedett, Brienne, Montmirail, Craonne és Chalons örök emlékoszlopoi nevének. Paris bevéttévkén 's a' császár habozván a' tervek és határozatok között, ő bátorkodék néki hathatósan előterjeszteni, hogy a' folytatandó háboru polgári lenne. Így hathatós befolyású volt annak trónlemondására. Ez után Lajosnak hódolt Ney, paire lön; Lajoskeresztet kapott, 's a' vasasok, dragonyosok, vadászok és könnyüláncsás lovakok vezérlését. Fő tiszteletben állott az udvarnál 's a' Bourbonoknak egészen kedvezni látszék. Napoleon Elzból visszatérvén, N. hamar jókora sereget húzott össze, annak vezére lön, 's a' királyt azon biztatással hagyta el, hogy hiven és buzgón törekvendik a' koronarabló megtörésére. De alig vette észre a' sereg érzését, sőt elpártolását, elveszettnek tartá a' Bourbonok dolgát és Napoleon meghívására, átállá ő hozzá Lyonban Mart. 13. és neki utat nyitá Parisba. Az 1815 háboruban, balszárnya kormányát biztra rá Napoleon, mely Quatre-Bras-nál az angolokkal küzdött. Gourgand generál vádját (Napoleon szájából), mintha N. volna az egész had szerencsétlenségének oka, egészen megczafolá Gamot, azon írásban adott parancsolatok lenyomatásával, mellyeket N. az napon vett. Waterlooán az ellenség közepét támadta meg, 's őt lő lövetvén le alóla, utolsó maradt a' csatamezőn; ruhája golyóktól volt átszurva, ő holtaktól körülvéve küzdött éjszakáig — gyalog. A' megveretés után Parisba sietett, hol a' pairekamarában a' hadminister azon hírének, hogy 60,000 ember megjelent Guise falainál, nyilván ellentmonda 's vallá, hogy minden elveszett. A' király megjöttevel őt is éré a' Jul. 24. 1815 rendelés. Egy ideig egy barátja várában tartózkodék Aurillac táján felső Auvergneben, de ott egy vendégség alkalmával egy szép kard tűnt fel, mellyet leírásból Ney-ének esmért meg az alkormányzó; N. megfogaték Aug. 5. Elszökhetett volna, de halálra ítéltetésétől nem félt, tudván hogy szándéka mindig tiszta volt. — A' pairek kamarájában Richelieu herczeg, minister, erősen kíváná megbüntetését; védője Dupin volt. A' parisi hódelat 12 cikkkelét (Jul. 3. 1815), melly bocsánatot ígére, fel lehetett mellette hozni, de Wellington kinyilatkoztatá, hogy azt nem úgy érté, mint most értetni akar. Davoust marsal ellenkezőt állitá; szavaztak 's Dec. 6. 169 szóval 17 ellen halál mondaték fejére. Az ítéletet csendesen hallgatá, mint az egész vitatásban viselé magát; midőn a' felolvasó a' czimeihöz jött, félbenszakasztá őt: „Minek ide még cizmeket! Ney Mihály, 's nem sokára egy marok por!“ Dec. 7. 1815 löveték a' luxemburgi kertben agyon. Be akarák szeméit kötni, de ő levette a' kendőt 's boszkonkodva mondá: „Elfeledteték, hogy 26 évig álltam golyók alatt!“ Ekkor a' katonák felé fordult, innepélyesen nyilatkoztatá, hogy soha sem volt honának árulója, szívére tette kezét 's erős hangon mondá: „Ne hibázzatok! Eljen Frankhon! Tüzet!“ — Négy fija maradt hátra, Svédbonban szolgálandó. A' legidősbik viszatért 's Láfite leányát vette el 1828. 55.

N é z e t, jelenti azt a' módot, melly szerint valami tekintetik vagy vizsgálattik (testi vagy szellemiképen), vagy a' mint az egy bizonyos állópontból láttatik; a' honnan valamelly tájéknak vagy városnak nézetéről is tetetik szó. Mindenkor egy váltogató, történetes, subjectiv állópont je-

leltetik általa. A' nézetet tehát meg kell a' tárgyastól a' tudományban különböztetni.

A. B. S.

NÉZŐJÁTEK a' közbeszédben azon mulatság, melyet a' játékszíni előadások szereznek. A' műtudomány pedig tágas értelemben az előadásra szánt költést érti alatta, akármely tartalmat és idomut, — szorosabban pedig a' játéknak azon középemét, mely a' vig- és szomorú játék között létezik, mely, a' komoly magasság benyomását czélul nem téve ki, egy komolydad történet bonyolódásai által aggodásra és részvételre huzdit, végre pedig szerencsés kimenetellel felvidámit (mentőjáték, *Rettungskomödie*). A' vigjátéktól a' történet komolydadságában különbözik, mely azonban tréfás egységek által félbeszakasztható; a' szerencsés kimenetellü tragoediától pedig abban, hogy a' magas benyomás töle elmarad. Ezen különbség megvilágosítása végett gondoljunk egy oldalról Iffland és Kotzebue érzékeny játékaira, p. o. „Agglegények (Aggastyan), „A' napszüz“, más oldalról Voltaire „Merope“ és Calderon „Az élet egy álom“ darabjára. Ezen utolsó még nagyobb joggal tragoedia (komolyjáték), mint a' „Merope“ noha a' szerző csak dramának nevezte; mert általában maga a' mese, és a' cselekvés is magas, a' történet szerencsésen végződik, az ész diadalmával a' vad indulatokon és nyers ösztönön. A' tett, mely Meropeban a' szerencsés véget szüli (Aegistus egyenetlen harcza Polyphonttal), inkább hősbátor, mint erkölcsileg magas. A' „Napszüz“-ben ez is hibázik. A' király elrontja a' szerelmeseknek egymástól elszakasztóját, a' kegyetlen törvényt. Az „Agglegények“-ben a' gyenge hős egy előlételetet győz meg, innét itt sincs szó a' magasról. — A' nézőjátéknak ezen meghatározása még sem tölti egészen ki a' komoly és vigjáték között a' közt. Így p. o. Göthe „Tassoja“ minden hajlandósága mellett sem tragoedia, sem pedig a' meghatározott értelemben nem nézőjáték, mivel kimenetele sem jó, sem rossz, hanem bizonytalan küzdesben áll a' gyengéd hajlandóság és rangkorlátok között. — A' színi gyakorlatban a' nézőjáték tágabb értelemben az elmondó, énekes és táncjátéokra osztatik. Az elmondó nézőjáték nemei: tragoedia (komoly vagy szomorú játék), vigjáték (comoedia), történetes nézőjáték, érzékeny nézőjáték (a' felebbi értelemben), hová a' szokott bajnok és családjáték tartozik; továbbá a' drámás idylle, pásztor-, varázsjáték (p. o. Schakespearától: „A' zivatar“), ünnepjáték, elő-utójáték 'stb. Mindnyájának összevéve feladásul szolgál, az emberi életnek képben mutatása, és pedig cselekvés által. A' játéki cselekvés jelenleg eredőnek, haladónak és kifejlőnek gondolatik, ellenben a' hős költeményi cselekvés elmúlnak vétetik. A' cselekvésnek anyagot a' mese ad. Első tulajdonsága az a' játéki cselekvésnek, hogy a' történő, az előréjárt okokból és a' tett feltételek alatt köteles volt légyen megtörténni, ha nem épen a' közönséges valóságban is. A' cselekvés igazi természetessége ebben áll, mely nélkül érdeket nem létezhet. A' cselekvés a' személyek sajátságából eredjen, folyjon. Másodszor érdeketes legyen a' cselekvés egy az emberiség méltó ideához való viszonya miatt, 's a' néző lelke mindig feszülésben 's várakozásban tartassék általa. Mindenek előtt pedig egység kívántatik meg a' játéki cselekvésben. Alapul csak egy főcselekvés szolgáljon, melyben a' létesítendő elmekép világosan mutatkozzék, melyre minden mellékeselekvés irányzódjék, hogy így ez érdeket ne osztassék fel, ne háboríttassék meg. A' cselekvés teljes, végrehajtott legyen, kezdete, okai, folyamata jól szembe tűnjenek. Az egységnek (idő és helybeliek) a' görögöknél szorosabb határt kívántak a' játékszíni elintézése miatt, ma nagyobb a' szabadság, 's azzal él is a' költő; a' jelenés és idő azonsága nagyobb szépségnek állana ntjában. Meg kell az előadási időt az eset tetsző idejétől különböztetni. A' helyek átváltoztatásai azon felvonásban ne halmozottassanak össze, 's a' csalódnak nem árta tétessenek. — Hogy az egész játéknak egy-

befüggése legyen, a' drámái kidolgozását egy jól meggondolt, és egyességeiben is jól rendbeszedett terv előzze meg. A' kivételben kerültessek minden ellenmondás, mesterkélés, hihetetlen ség, 's alaptalan, az egészre alig tartozó beszéd; semmi sem árt a' játék hatásának annyira, mint a' felesleges, hoszu beszélgetés. — A' főcselekvés ellen gördülő nehézségekből áll össze a' csomó bonyolódása, melly a' figyelem és kíváncsiság ébresztésére minden játékban megkívántatik. Ez nem minden játéknál egyenlő; a' komolyban inkább egyszerű legyen, hogy a' figyelmet nem igen ingerelve az érzékenységek hagyassék tágas mező. De a' vígjátéknak is árthat az igen nagy bonyolítás, és néha czélirányos hogy a' szövött körülmények a' cselekvő személyek előtt legyenek mesések, ne a' nézőknek, kiváltképen ha a' kitalálás által az érdeklés emeltetik; — mert a' kitalálás mindig erősebben és tovább hat, mint a' meglepés. A' feloldás alatt a' főcselekvés akadályainak elmozdítása értetik. Ez erőszakos, mintegy csomó-metszés ne legyen, hanem magvai a' főcselekvésben, a' tevő személyek sajátságában és körülményeiben foglaltassanak. Idegen kéz általi feloldás (*Deus ex machina*), legkevésbé engedhető meg a' szoros nézőjátékban. — A' személyek száma a' főcselekvés kivételhez való szükségektől határozatik meg. A' megkívántatóknál több ne adassék, mert a' figyelem csak zavartatik általa. — A' sajátságokban, characterekben, különösen a' természetet kövessék a' költő, ki a' játékban az életnek költői képét akarja előteremteni, a' személyek beszédét, tetteit, gondolkodások és érzések módjához szorosan alkalmaztassa, mindenek előtt pedig azon tárgyatlanságra törekedjék, melly csak az előadott személyeket látatja velünk érzéseik és körülményeik szerint tenni, szólni, nem pedig csak a' költőt. A' sajátságok élesebbek, kifejlődtebbek legyenek ugyan, mint a' valódi életben, de túlságig ne vitessenek. Ha a' költő a' történetekből vette személyeit, történeti charactereket adja meg nekik, de szabadságában áll czélja elérése végett az igaztól eltávozó vonásokat is adnia nekik. A' személyek sajátságainak láttatása, kifejlése, azon viszonyoktól függ, melyekbe őket a' költő teszi. Innét a' helyzetek hatalmas, igaz és nyomos módon legyenek elintézve. Nem csak az ellenállás teszi érdekletessé a' nézőjátékok, mellyben a' sokféle character egymás iránt van, hanem a' helyzetekhez való viszony, a' körülmények és maga a' sors ellen való küzdés, harcolás. Azonban a' sajátságok ellenkezősége is jó hatásu lehet, ha nem felette nagy. — A' drámaköltő a' viseleti divatot is megtartsa, kivált ha tárgyát az igazi történetekből vette. — Minden nézőjátéknak valódi külső idoma a' beszélgetés, melly alatt és által a' beszélő személyek között cselekvés ered 's végeztetik. A' játéki beszélgetésnek tehát jelenleg történendő cselekvés a' tárgya. Ezen beszélgetés valódilag láttassa a' beszélő személyek gondolkodását és elméjét, olyan legyen a' szó és kifejezés, millyenek azon viszonyoknál, azon character mellett a' valóságban is volnának. Legyen a' beszélgetés természetes és egyszerű, jó viszonyu a' cselekvéshez, a' szenvedély vagy indulat magas, vagy alacsonyabb fokához, a' személyek külső és belső állapotjához. Az önbeszéd (monolog, magában beszélés), midőn egy személy beszél magához vagy más jelen nem lévő vagy a' beszélgetésben közvetlenül részt nem vevőhez, csak olykor kevertethetik közbe, midőn a' beszélő személy olly szenvedélyességbe vagy mély gondolkodásba esett magáról és állapotjáról, hogy érzéseinek, indulatainak 's szavainak kitörése hibettségessé lesz. Annál nagyobb az önbeszédnek becse, minél inkább egybehatnak a' cselekvés menetére, vagy a' beszélő indulatjának kifejtésére. Ennek nyelve nem lehet körbeszédes és fejtő, hanem rövid, töredezett 's a' kijelentett indulatok szerint erős és rohanó. A' mozgás, mimica által élénkebb, igazibb, lenyomóbb lesz az előadás. Tehát mindig előtte lebegjen ez a' játékköltőnek, ha a' színen benyomást akar tenni. A' nézőjáték (a' beszéd és cselekvés), felvonásokra,

ezek pedig jelenésekre osztatnak. A' vigjátékban 5, 3, 1, felvonás van, ritkán 2, vagy 4, a' komoly vagy szomorú játékban rendszeren 5, a' komolydad énekes játékban 2, vagy 3, a' trefásban arányi mint a' vigban. A' jelenések száma és hosza határozatlan az egész darabban, 's annak egyes felvonásaiban, 's a' cselekvés folyamatjától, 's a' tárgy bőségétől függ. — Minden felvonás részesül azonban az egészben. Az első felvonás megismereti a' nézőt a' darab tartalmával, a' résztvevő személyekkel, 's a' cselekvést végrehajtandó eszközökkel. Ez legjobban a' személyek beszélgetése, foglalatossága által történik, nem leírás és elbeszélés által, 's bevezetésnek mondatik. A' cselekvés bonyolódása már itt kezdődjék. Az itt szólásba nem jött vagy nem munkálkodott személyek nem tűnhetnek elő rendszeren utóbb. A' végső felvonásokban nő a' bonyolódás, a' cselekvés élénkebb lesz, a' nézők figyelme, várakozása feszültebb, mignem a' kifejlés által a' végső felvonás utolján kielégítettnek. Ezen kifejtés (oldás) teljes legyen 's egyszer megtörténvén, új keveredés ne jöjjön elő, mert az egység megsértetnék. Különben a' jelenések nem különvált részei, darabjai a' felvonásnak, hanem közös és összevethető részei az egésznek. Innét szorosan össze legyenek kötve, a' volt jelenés mindig alapoka legyen a' jövőnek. Eleendőleg kimutatott ok nélkül nem szabad személynek fellépni vagy elmenni. A' jelenés végével nem szabad a' színpadnak üresen maradni, ha egyszermind a' felvonás is nem végződik, mert ez által a' cselekvés megszagattatnék, 's folyamatja hihetetlen lenne. A' komoly és vigjátékokat I. TRAGORDIA 's VIGJÁTÉK alatt.

NIAGARA, a' canadai legnagyobb folyók egyike Éjszakamerikában, ered Erie tavából 's Ontaris tavába szakad. Hires azon víz esése által, melyet mindjárt az Erie tavából eredte után formál, 's mely a' legszebb vízrohanás az egész esmeretes világban. Ugyanis a' víz 2,226 lábnyi szélességnyre, 200 lábnyi meredek magaságról oly nagy erővel rohan le, hogy a' körülötti földet rázkódnai érzi 's az esés zuhanását öt mérföldnyire meg hallja az ember. 1751 a' Francziák, kik akkor Canadának birtokában voltak, a' folyó jobb partján Niagara erősségét építették, mellyel általellenben épült azóta, a' víz tulsó partján, a' kis Niagara, vagy Newark város mintegy 70 házzal. E' gyarmat fontos azon prémkereskedésnek fogva, mellyet az éjszaknyugoti vadak itten üznek. Sz. E.

NIBELUNG-DAL, régi német hősköltemény, nevét vette a' Nibelungoktól, egy régi burgundi hatalmas hős nemzetségtől. A' nagy vad indulat, 's nevezetesen két szerelmes pár szerelme által okozott borzasztó sorsa e' nemzetségnek, a' költemény tárgya. Az egyik pár a' szárvas Siegfried, a' hunus királynak Zsigmondnak fia, és Chriemhild; a' másik pedig Brunhildis és Günther. Siegfried részint Brunhildis megsértetett kevelysége, részint roppant kincsei miatt, sógorától Tronegi Hagentól, többi testvérei helybehagyásával megöletik. Chriemhild, halhatatlan szerelembe merülve, mint Etzelnek (Atillának) azutáni felesége, véres bosszút forralt, a' melly által az egész nemzetség elveszett, 440 körül a' Rajnán 's a' Magyarország és Austria közti határon. E' költemény tanja a' német ősvilág mineműségének; azért is annak újonti életbe hozása érdekes és fontos, minthogy mintegy láncza ama nagy hős ősvilágnak, mellynek egyes széttagolását a' még ezután kiadandó évkönyvek világosíthatják fel. — Mértéki alakjára nézve e' költemény négysoros jambicus és trochaicus versszakokból áll, rimekben. Az egészben természeti tisztaság, fellengősb finom erkölcs és gyengédség, mindenben, az élet legveszélyes viszonyiban is, szives mély szerelem és hűség, illendő magas férjfiúság, kellemes szelid aszsonyisággal összezőve mutatkozik. Sz. E.

NICAIA (Isnik), hajdan nevezetes város kisázsia tartományában, mellynek falai 's négyszegű kövekből épült magas bolthajtásos kapui még a' romai időkből fenállnak. Az üres tért rosszul mivelte kertek és facsoportok borítják.

Az éjszaki szngolyban most Isnik, egy török helység, fekszik, 225 házzal és kunyhóval. Nicaea két egyházi gyűlésről nevezetes. Az elsőt Constantin, a' nagy, 325 rendelé, leginkább, hogy az arianus czivődásoknak véget vessen. Az ő személyes befolyása, valamint Athanasius ékesszólása legtöbbet tett azon kárhoztató ítéletre, melyet az ottan volt 518 püspök az arianus tanítás ellen kimondott (Vö. ARIANUSOK). Ezen gyűlés 20 canonja vagy végzése közt legfontosabb a' régi apostoli symbolumra épített hitvallás, mely nicaei név alatt a' megmagyarázása végett Athanasiustól későbben írt hitvallással együtt, még most is minden vallási felekezeteknél megváltozhatlan hitzabály tekintetével bir, kivéven az Antitrinitariusokat. Nicaeában ezen symbolumon kívül a' husvéti innep tartása minden keresztény gyülekezetnél ugyan egy időre rendeltetett, és a' szerzetesek, 's egyházi fenytélekről is több végzet hozott. Hanem azon javalat, hogy a' papság nótelen maradjon, ezen conciliumban nem ment át, 's megengedték a' már házas papoknak, a' házas életet tovább is folytatni. A' második nicaei egyházi gyűlést Irene császárné tartá 787, mely alkalommal kivivé a' képdulók ellen azon nagy következtésü végzetet, hogy a' képeknek isteni tisztelet ne mutatassék ugyan, hanem csókolás, térdhajtás, tömjénezés, 's lámpavilágítás által még is tiszteletben tartassanak. Az ereklők templomokban tartatása is elhatározott. Nagy Károly ellene monda ezen végzeteknek „*De impio imaginum cultu*“ czimü munkájában, és megtiltá a' Main melléki frankfurti synodusban 764 a' képimádást a' frank birodalomban. Nicaeáról Hammertől „*Umblick auf einer Reise von Constantinopel*“ (Pesth, 1818).

X.

NICOMEDES, 4 bithyniai király neve, kik közül a' harmadik a' Romaiaknak a' pontusi királlyal, a' nagy Mithridatessel volt háborúban, amazokkal tartá. Különös barátságban élt az ifju Julius Caesarral, kinek ez sok szemrehányást okozott. Nicomedia nevet Bithynia fővárosa viselé alapítójáról, ki első ezen nevü fejedelem volt.

X.

NICOPOLIS, (győzedelem-város) a' régiségben több esmert városok neve, a' többek közt kettő Egyiptomban és más kettő Moesiában és Daciában. Leghíresebb és legnagyobb az volt, melyet Augustus Antoniuson ACTIUMNÁL (I. e.) nyert győzedelem után ezen fok szomszédságában építetté, diadalának díszítésére, mely őt a' romai birodalom hártalan uralkodójává tevé. Még most is látni ezen város nagy romjait Prevesától nem messze. — Nicopolis Bulgariában, fontos török erősség 20,000 l., széke egy basának; híres azon veszedelemről, melyet itt Zsigmond német császár 's magyar király 1396 a' Törököktől szenvedett. Átellenest tőle, a' Duna bal partján, majdnem Turno erősség ágyuja alatt fekszik Kale erőssége, melyet az Oroszok 1829 Jan. 12 ostrommal vettek be.

X.

NIEBUHR (Carstens), szül. 1733 Mart. 17-dik napján Lüdingworthban, 's 1750 ingenieur hadnagynak neveztetett ki Kopenhágában. A' dán király V. Fridrik, Michaelis híres orientalista és minister gróf Bernstoff javallata következtésében, egy tudós utazó társaságot küldött Arabia megvizsgálására, mely utazásban Niebuhr is, mint geographus, részt vett. Elindult a' társaság 1761 Jan. 4-dik napján Kopenhágából, 's folytatta útját Konstantinápolyon keresztül Jemennek; de egy esztendő alatt minden társak kihaltak Niebuhr oldala mellől, (Cramer, Forskäl, Baurenfeind, Hagen) és majd dugába dült vala az egész utazás célja, ha Niebuhr eltökélett szándékkal nem folytatta volna utazását, egyedül teljesítvén elholt társainak kötelességeiket. Nem eelőb, mint 1767 tért vissza Daniába, hol utazását kiadta illy czim alatt, „*Reisebeschreibung nach Arabien, und andern umliegenden Ländern*“ (Kopenhaga 1774—78 II. 4) 's már az előtt Arabia földleírását 1772 bocaátotta világosságra, 's mind a' két munkát csak hamar sok nyelvekre lefordították. Ugyan csak Niebuhr adta ki: „*P. Forskäl Descriptiones animalium, quae in itinere*

orientalis observavit“, (Hafniae 1775, 4). és „*Flora Aegyptiaco-Arabica*“ (1776, 4). Visszatérte után 1768 ingénieur kapitány lett, 1778 királyi tanácsos, és később a' Danebrog rend vitéze; a' francia nemzeti intéz. pedig tagjának vette fel. Megholt 1815 Apr. 30. *Kállay.*

НИКБУHR (Barthold György), az előbbinek fija, porosz kir., tittkos statustanácsnok, tagja a' tudományok berlini kir. academiájának, szül. 1777 Meldorfban, Holsteinban. A' legalaposabb tudós esmereteiket a' statustudomány és kereskedés 'sat, legjelesebb practikai esmereteivel egyesíti. Nem csak történetvizsgáló, hanem igeu jó orientalista is. Egy ideig bankigazgató lévén Kopenhágában, a' finantz kormányról igen helyes esmeretekkel bír; 's ezért használtatott is Poroszország legfontosabb pénzügyeiben. Poroszország legveszélyesebb időszakában szintolly igaznak 's rendithetlen hűségünek mutatkozott életével, a' millyen erősen 's lelkesen nyilatkozáék irományaiban. Történet-és nyelv-esmerete felette bő. Írásmódja az angolhoz hasonlít, 's helyel közzel kemény és homályos. A' „*Museum der Alterthumswissenschaften*“ és a' „*Deutsche Blätter*“ -ben megjelent néhány archaeologiai és történeti értekezésein kívül, legjelesebb munkája a' „*Römische Geschichte*“ (2r. Berlin, 3. kiad. 1828). Tőle vannak még ezek is: „*Preussens Recht gegen den sächs. Hof*“ (Berl. 1814), és „*Ueber geheime Verbindungen im preussischen Staate, und deren Denunciation*“ (Berl. 1815). 1816 porosz követé nevezetvén a' pápához, Romában egyszersmind tudományos munkákkal és vizsgálatokkal foglalatoskodott. Neki köszönjük Cicero két töredékének feltalálását, 's Fronto munkájának, melyeket Majo hozott napfényre, critical kiadatását. Schweizban, St. Gallenben tartózkodása alatt, az ottani könyvtár codices rescripti-jei közt Merobaudes romai vezér, költő és szónok egy töredékét fedezé fel, 's kiadá St. Gallenben 1823 „*Reliquiae*“ czim alatt. Most a' bonni egyetemen tanít 's folytatja történeti vizsgálódásait. Az ő igazgatása alatt jelent meg 1828 a' „*Scriptores historiae byzantinae*“ -nek új kiadása. Apró historiai 's philologiai iratainak gyűjteményét Bonnbán 1828 adá ki. *Im.*

NIELLOMIVK (Lavoro di niello, fekete zománcz, email noir); ezüstre vagy más érczre vésett czifraság, mellynek barázdái bizonyos fekete anyaggal töltenek be, hogy a' vonások annál inkább kitűnjenek. E' mesterség, melly önkényt a' rézmetszésre vezetett, az aranymivesek és ékárosok foglalatosságai közé tartozott, 's jelesen a' 15 században divatozott. Nagy mester volt benné Tomaso Finiguerra (a' fiu) Florenczben. V. ö. Quandt: „*Gesch. der Kupferstecherkunst*“ (Leipz. 1826), és Duchésne: „*Essai sur les nielles, gravures des orfèvres florentins du XI. siècle* (Par, 1826. rez.)

НИМЦЕВИЧ (Julian Ursinus) a' tudománybarátok királyi társaságának volt előlölője, egyike a' legjelesebb élő lengyel íróknak, kinek munkái a' Montowski gróf kiadta lengyel-remek gyűjteményében találtnak. Lengyelország törekvésében, tetteiben, nagy részt vön. Mint lithvaniai követ nagy szerepet játszott az 1788—92-ki országgyűlésen, 1794-ben Kosciusko segédnökei között volt, vele együtt megfogták, Pétervárába vitették, ottan tartaték mig Pál néki 's társainak szabadságot ada thronra lépésekor. Kosciuskot az egyesült tartományokba vezeték, hol mindenik jó sokáig maradt. Napoleon alatt egyik sem vett Lengyelhon dolgaiban részt, ő annál nagyobbat mióta hazája Oroszhonnal öszvekötteté. A' constituticoomité (alkotmány küldöttség) előlölője volt 's nagy befolyásn az alkotmánylevélre is. Ő bizaték meg, hogy a' meghalt Kosciuskonak emlékszedet tartson, melly remekdarab. Az új zendülésben szívén feküdt hona emelése, részt vön az 1830 és 1831-ki bajokban; milly sorsa van társaival együtt az egyített (Oroszhonnal egyített) hazában, I. LENGYELTÖRTÉNETEK, a' Pótólék kötetben. Nevezetesebb munkái: „*Történetes nemzeti énekek*, hangával és rezekkel. (Varsó, 1816. azulta 4. kiad.) „*III Sigmond*

lengyel király uralkodásának története“ (Varsó 1819, 3 köt). „Casimir, a' Nagy“ nézőjáték 3 felvonásban, (Varsó 1792). „Mesék és elbeszélések“ (Varsó 1820, 2 köt). „Emlékek gyűjteménye az ó lengyel történetekhez“ (Varsó 1822, 3 köt). „Tenczyni János“ románja (Varsó 1825, 3 rész, németül Berlin 1828) az olvasót felvezeti a' lengyel történetek egyik legvirágzóbb szakaszába, Augustus Sigmond idejébe, a' 16 század közepébe. A' lengyel felkelésben tetemes részt vévén, most vándor, hon nélkül. 55.

NIEMEYER (August Hermann), hittudós, neveléskörüli.-író, 's egyházi-dal-költő szül. Sept. 11. 1754 Halleben, a' saalei kerületben, hol atyja archidiaconus volt; a' hallei k. paedagogiumot járta, 's az ottani egyetemen hittudományt tanult. 1780 a' hittudomány rendkívüli, 1784 rendes oktatója 's a' paedagogium felügyelője. 1787 director a' nevelési seminar. 1792 consistor-tanácsnok, 1794 hittudomány doctora, 1808 a' westfali rendek tagja, 's ugyan azon évben cancellár és a' hallei egyetem rector perpetuus-a, 1815 a' másodosztályu veres sasrendet kapta. Legnagyobb érdemeit a' nevelés körüli iromanyai által szerezte. Mint hittudós a' vallást valódi tisztaságában igyekezett fentartani. Nevezetesebb írásai, több értekezéseket, fordításokat és egyházi beszédeket nem számitva, ezek: „*Characteristik der Bibel*“ (5 köt). „*Timotheus, zur Erweckung und Beförderung der Andacht nachdenkender Christen*“; „*Populäre und praktische Theologie*“; „*Leitfeder der Pädagogik und Didaktik*“ (Halle 1802); „*Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts für Eltern, Hauslehrer und Schullehrer*“ (8 kiad. 1824. 3 rész); „*Religiöse Gedichte*“. 1820 Angliába utazott 's utját igen tanuságos és mulattató módon írta le, 1. „*Beobachtungen auf Reisen*“ (1822. 2 köt.) April 18. 1827 a' hallei egyetem 50 esztendőös magister-jubiläumát inneplé. Meghalt Halleban Jul. 7. 1828. — cs.

NIGER, Joliba, vagy a' nagy viz, fekete Nilus, közép Afrikában a' legnagyobb pusztai folyó, mely leginkább Nigritiát vagy Súdán folyja keresztül. Forrása, valamint torkolata is mindeddig ismeretlen előttünk. 2000-nél több év előtt legelső ira Herodot helyes tudósítást Afrika ezen legnagyobb folyójáról, 's azt mondá, hogy ez nyugotról kelet felé folyik. A' későbbi kor ezt már nem hitte, mig nem annak folyása ismét újra feltaláltatván, a' történetírás atyjának állítása megerősített. Mungo Park volt az első europai, ki ezen folyót látá és észrevév, hogy ez nyugotról keletfelé folyik. 1805 Niger végé felfedezése tekintetéből második utjában ismét elért ezen folyóhoz, 's messzebbre menvén mint az előtt, olly szándékkal utazott rajta tovább, hogy vagy kiviszi tervét, vagy pedig meg fog halni. Merénylete életébe került. Ségónál, hol Mungo Park első utjában látá meg a' Nigert, már olly széles volt ez, mint Londonnál a' Themse. Segótól lefelé egymást éri a' helység. Nagy kereskedő városok fekszenek partjain, mint Jenne, Tombuktu (mintegy 1 órányira tőle) Hausa, és a' legujabb tudósítások szerint Wassanah. A' mellette lévő városok, kivált Tombuktu és Wassanah egész éjszaki Afrikának nagy vásárhelyei, mert Gambiából Senegalból, Marocoból 's Fezből, Tunis, Tripolis és Fezzanból, Cairo és Dar Furból rendes karavánok járnak oda. Partjai beljebb mivelletnek, és igen népesek Méltán gerjesztheti tehát ezen folyó azon kívánatot, hogy menetelét és végét esmerni tanuljuk. E' végre a' Brittek 1816 két merényletet tettek. Az egyiknek a' Congo folyón egész déli Afrika belsejébe kellett volna hatnia, mert azt vélik, hogy a' Niger folyó a' Congóval ugyanegy. A' másíknak pedig Senegalból kellett kiindulnia 's a' Nigerrig mennie, és mind a' kétőnek Afrika belsejében öszvetalalkoznia. De egyik merénylet sem sikerült. Némelly földleírók azt vélik, hogy a' Niger az egyiptomi Nilussal öszveköttetésben van; mások pedig, hogy az egy nagy beföldi tóban végződik; ismét mások, hogy a' közép hegyes tartományt átvágván, dél nyugot felé folyik, és talán mint a' Con-

go a' quineai öbölbe omlik. Az utolsó az Afrika nyugoti partján 1815 hajótörést szenvedett Commerce éjszakamerikai brigg supercargója Riley Jakab 1817 kiadott elbeszélésén alapul. Ezen irat 25 fejezete, Sidi Hamet Arab utazását, foglalja magában, mellyet Riley maga irt le, egy spanyolul beszélő tolmácsnak magyarázása után. Tambuktuban való másodssori tartózkodása alatt, Hametnek a' király parancsára egy nagy karavannal Wassanahba kelle utazni, melly messzebb fekszik, de szinte a' Niger mellett, és nagyobb Tombuktunál, mellyel nagy kereskedést üz. 60 napi utazás után elértek Wassanahba, 's ezt mondja róla: „Közel fekszik a' folyó partjához, melly délfelé magas de a' partoktól egy kevéssé távolabb eső hegyek közt folyik. Tombuktu lakosai ezen folyót Jalibibnak, Wassanahéi pedig Zadinak nevezik. A' király testvére azt mondá egyik engem kísérő hitsorsosomnak, hogy egynehány nap mulva 60 hajóval utat tesz a' viz mentében, hogy a' nagy vizhez (Ocean) hová elsőben délfelé, azután nyugot felé visz utja, 500 rabzolgát vinygen eladni, mert ott nagy hajókon sok fejéreket találni, kik oda puskat, puskaport, dohányt, kék posztót és kést, 's más illyeket hoznak. Azt mondá, nagy ut ez, 's 3 hónapra bizonyosan lesz szüksége. Mi számos embereket látunk, kik rabzolgákkal, elefántfogakkal utaztak le a' viz mentében, hogy a' nagy vizhez érienek, és most visszatértek. Ezen elbeszélésből azt veszi ki Riley, hogy azon nagy viznek mellyhez Wassanah lakosai elsőben délfelé, azután nyugot felé mennek, az Atlanti ocezánnak kell lennie, hogy a' Niger ezen ki nem vizsgálta belsejében kelet felé folyásában a' nagy hegyek által meggátoltatván, délfelé kénytelen utját venni, hogy délfelé ama hegyek közt folyik, mellyeknek Senegaltól a' quineai tengeröbölhöz nyúló, 's ezen öblöt körülvevő láncza már esmeretes; 's hogy mindig jobban öszveszorítatik azon megmérhetlen hegyláncz által, mellyben, a' mint tudja van, a' Nil eredetét veszi; vagy az így öszveszorított és megáradt viz (miután több folyókat felvett volna) nyugot felé a' hegy alacsonyabb részén tör ki, 's utját mindig jobban nyugotnak az Atlanti (aethiopiai) tenger felé viszi; hogy végre nem egyéb azon folyónál, melly most Congo nevet visel. Ellenben a' britt Ritchie, Tripolisból Murzuckba, Fezzan fővárosába utaztában, hol a' tripolisi kormányzás megismeretett, csak annyit tudhata meg, hogy a' Niger egy folyó a' Nilussal. Ezen véleménynek ellene mondott a' Freetowban Sierra-Leoneben megjelenő újság; azt állítá ugyan a' Afrikát keresztül utazott pap, hogy a' Niger a' veres tengerbe ömlik. Ugy látszik a' Nigeren, Murzuck és Burnu között járó gyakori karavánok, Fezzanból a' nagy Burnu birodalomba való átmenetett megkönnyebbitik. Ha a' Brittek (Ritchie fájdalom meghalt Murzuckban) Burnuba elértek, vagy előnyomulhatnak Wassanahig, vagy tudósításokat gyűjthetnek, mellyek által a' Wassanahról, 's a' Niger további folytáról való adatok bebizonyíthatnak vagy megczáfoltatnak. De ezen tudósítások megszerzését a' nagy karavan kereskedők irigysége gátolja, kik azon vásárhelyeken, hol magok vagy szállítók bevásárolnak 's eladnak, az europai kereskedést nem engedik megalapítani. Denham és Clapperton szerint, kik Maj. 1825 tértek vissza, 1825 óta belő Afrikában tett utazásokból, a' Niger a' benini (Guineában) tengeröbölbe szakad, hol most azt Angolok Afrika belsejével kereskedési öszveköttetést kezdenek.

X.

NIKOL, (tünany) ércz, a' svéd Cronstedt találá fel 1751. A' bátrany (vismuth) veresdedfehér színét 's a' legtisztább vas fényét bírja. Hasonlolya 8,3—8,8. Egészen tiszta állapotjában épen nem látzik a' vasnak engedni hajlóságra, nyulékonyaságra és szilárdságra nézve. Az izzásra (megolvadásra) olly magas fokot kíván, mint a' legpuhább aczél. Igen jól egyesül az ásványok igen sokával 's villanyossá teszi őket. A' tűnénykövekben mindig találtatik tünany. A' természetben ritkán találtatik anyosan, többször férjannyal (arsenik) egyesülve. A' tünag (nikolsa-

vítat, nkolmész) az email -(zománcz-) festésre használtatik, a' tűnany maga az argentannak és tűneményaczelnak készítésére, mely a' valódi damaszki kard csinálásához megkívántatik. Az ugy nevezett fejréz (Weisskupfer) sem látszik egyébké tűnany egyesülésnél rézzel. —j—a.

NILUS. Ezen nagy folyó Nubiát és Egyiptomot folyja keresztül, Caíron alól, hol 3000 lábnyi széles, 2 főrésze oszlik, mellyek ismét különbözőféle ágakra szakadnak, mellyek közül a' két szélső kelet és nyugot felé Egyiptom alsó részének Delta (l. e.) formát ad. A' régi időben 7 főtorkolatot számláltak, mellyekben az a' Középtengerbe szakadt, de a' mellyek közül most csak a' Damiette és Rosetténél folyó ágak maradtak hajózhatók, a' többiek ellenben iszappal teltek el. A' Nilus forrasi még most sincsenek szorosan meghatározva. A' scotiai Bruce azt állítja, hogy a' Nilus forrását Nov. 1770 Gojam tartományában Abyssiniában látá; azonban ezen állítást mások megczáfólják. Közönségesen azt tartják, hogy az az abyssiniai helységben az Agowok tartományában 3 posványforrásból ered. Már d'Anville is figyelmes lön arra, hogy azon folyó, mely Sennaar felett Abyssinia amaz Abawi nevű (azaz: folyamok atyja) folyójával egyesül, igen nagy, és könnyen a' valódi Nilus lehet. Minden újabb geographusok is megegyeznek abban, hogy a' régiek Nilusa, mely Ptolemaeus szerint a' holdhegység északi lejtőjén ered, az Arabok Bahr el Abiadhja. A' Nilus nyugoti és legnagyobb ága a' Bahr el Abiadh, a' fejer folyam, az e' sz. 7° alatt több forrásokból ered, a' Gebel Cumri Holdhegységben, eleinte éjszakkeletféle, azután pedig éjszak felé folyik, 's több folyókat vesz fel. Mintegy 8 napi járásnyira Shilluktól éjszak felé, az éjsz. sz. 16° alatt a' Nilus keleti ágával, a' Bahr el Azrekkel (kék folyó) egyesül. Ámbár ez kisebb, a' tartományban még is közönségesen azt mondják, hogy Abiadh ömlik Azrekbe. A' Bahr el Azrek az, mellynek forráát Bruce feltalálá, tudniillik három vízben gazdag kutat egy posványos füvel bővelkedő alpesi magasságon, az Agowok tartománya völgyében. Mindjárt öszvefolyások után meglehetősen nagyságu folyót képeznek, mely Dembea habessyniai tartományban 200 lábnyi szélességre terjedvén, Tzana vagy Deembea tóba ömlik. 5 mf. folyik be a' nélkül, hogy a' tó vízzel öszvekeverednék. Ezen tóból délkelet felé folyik, azután egy nagy csigalinéat képez délnyugotnak, erre pedig éjszagnak, mignem folyása mintegy 29 napi járó föld után forrásához egy napi járásnyira közelit. 3 különböző vizezésben tör keresztül Habessynia határhegyein. Sennaarnál igen termékeny folyamvölgyet képez, Hojile helységnél Bahr el Abiaddal egyesül, 's ekkor Nilus nevet vesz fel. Ez most az éj. sz. 16°-tól ugyan az éj. sz. 20°-ig, kivéven egy nagy fordulatot nyugotra, nagyobb részint éjszak felé vesi útját, keresztül foly Nubian, és mintán az egyetlen egy nagy folyót, mellyet esmerünk, a' Takazet felvenné, 3 ágbn rohanik Syenenél (a' mai Assokan) Egyiptom völgyébe. A' Gebel és Silsily hegláncz, mellyet a' Nilus itt keresztül tör, keletről nyugot felé terjed, és csakély szélességben granitsziklákból áll — mellyek egyedül valók a' Nilus völgyében, hol azon kőbányákat még ma is láthatni, mellyekből a' régi Egyiptomiak, colossalis obeliszketeket hordák. Mihelyt a' Nilus ama magasabb Nubiából ezen sziklanyílásokon keresztül tör, egy új tájék kezdődik, a' hol nem folyik többé mint vad hegyi folyam, hanem csendes felséggel, mint termékenységet hozó víz, 100 mfnél messzebb, egészen éjszak felé folytatja útját. Egyiptom ezen déli határain, Philae és Elephantine nagy romjai hirdetik a' csudatartományt. Innét kezdve egyetlen egy a' maga nemében a' Nilus völgye képződése. Ugyanis Assouan-tól Caíroig, hol a' folyam eloszlik, a' Nilus egy völgyben, 2 mfre terjedő közép szélességben folyik, mely 2 heglánczal határos, mellyek közül az egyik kelet felé az egész tartományt betölti a' veres teng rig, a' másik nyugot felé Libyában kezdődik, 's mintegy lapos borzasztó puszta töltés, ugy vonul el a' Nilus mentében, olly szélességben, melly

Assiout és a' nagy Oase közt 4 napi járányit tesz. Egyiptomnak ezen bástyája v'edi Nilus völgyét a' nyugoti Libya pusztáiból jövö homok ellen. A' Nilusvölgy keleti határa hárántékosan emelkedik fel, 's egész hosszában Gebel Mokattam (a' meredek sziklafal) nevet visel. Ezen keleti hegyláncz több keletről nyugot felé keresztbe futó völgyektől hasított. Ezekon kívül, még több, nagyobb kisebb szélességü hegyszorosok találhatnak, mellyek néha Mokattamot megszakasztják. Középegyiptomban a' Nilus völgye egy kevéssé jobban kiterjed. Azonban még a' legszélesebb helyen, Fajumnál sem több 4 1/2 m. szélességünél. De innét fogva a' libyai dombláncz mindig jobban nyugot felé vonul, a' keleti Caíronál egészen eltűnik, 's itt kiterjed a' Delta elláthatlan tere. Egyiptomra nézve a' Nilust, ennek évenkénti kiáradása teszi felette fontossá, melly az arab és libyai hegyláncz közt fekvő, 756 mfnyi, erős sós rézszekkel bíró Nilus völgyét előnti, és két aratásra teszi alkalmatossá; melly termékenységet azonban nem annyira a' Nilus iszapjának, melly a' földet lassanként felebb emel a' vizszíne-nél, mint magának a' megáztatásnak tulajdoníthatni. Jun 18 és 19 től fogva mindig jobban kezd emelkedni, Septemberben eléri legnagyobb magasságát, 's ekkor ismét épen annyi ideig apad, mint előbb áradt. A' Nilus kiöntésének vize már a' 'egrégibb időkben is egyiránt osztatott el csatornák által és több helyeken egy nevezett Nilusmérőt állítottak, mellyen a' folyam áradását, vagy apadását gondosan szemmel tarták. Ezen évszaki áradás okát már akkor is az Abyssiniában Mart. tól Septemberig tartott esőzésnek, és az ezen időtáiban a' vizet éjszak felé hajtó szeleknek tulajdonították. A' Nilus vize, melly áradás alatt különféle színt mutat, iszapos ugyan, de igen édes és kellemes ízű; mivel azonban csak ez az Egyiptomiak itala, azért az ivásra és eledelék készítésére valót tört keserü mondelával, vagy csepgető kő által kell megtisztítani. A' mostani egyiptomi basa 1820 a' Nilust egy 45 mfnyi hosszú csatorna által ismét öszvekapcsolá Alexandriával. A' Nilus rendes áradása a' régi Egyiptomban idő vagy kalendariumi határozás volt. Az egyiptomi mythologiában mint az ország istensége egy tiszteltetett. A' Görögök Pontus és Thalassa, vagy Oceanus és Tethys fiává tevék. Az ő leányának pedig Memphist tarták, mivel ezen nevű város a' Nilus mellett feküdt. Ugy tekinték, mint az ország minden főisteneinek nemzójét. A' napfordulás idejekor, midőn áradása kezdődött, a' Níloa innepet ülék meg, fekete bikákat áldozva neki, 's vizére lotuszvirágokat hintve 'sat. Nilopolis városában egy temploma volt. Közönségesen fekete márványból ábrázolák, aethiopiai eredete emlékéül. Körüle 16 gyermek játszik, mint hieroglypha, hogy ennyi résnyire kell emelkednie, ha Egyiptomra nézve egészen jótékony akar lenni. A' Nilust mint folyamistent colossalis nagyságban is ábrázolák, egy legnagyobb szépségű sphinxen nyugodva, 16 gyermekről körül véve, és borostyánnal, vagy kalásszal koszoruzva. Attributumai a' krokodil, nilusi 16, sphinx, és a' delphin.

X.

NIMES, Nismes, Gard megyének, a' hajdani alsó Languedoenak fővárosa (a' Romaiak nemauseni gyarmatja) 2 hegysor által kénített 's éjszakkélet és délnyugot felé kitért termékeny völgyben fekszik. 4500 háza, 41,200 lakosa van, kik közt 25,000 calvinista. A' tulajdonképi város ronda, utczáji szorosak, és számtalan irányzatban mindenfélé háaitják egymást; a' házak kőből vannak ugyan, de kicsinyek és alkalmatlanok; rendesebb szebb és nagyobb a' 8 külváros, kivált a' Crucimele és Richelieu. A' revolutio olta Nimes mindig nyájasabb tekintetet és szép boulevardot nyert. A' nyilvános épületek, kivírvén az órájáról nevezetes tanácsházat és a' főtemplomot, nem jelesek, 's a' nagy piacok is rendetlenek. Nevezetesek Nimesben 's körüle a' romai régiségek, mint e' Tourmagne, egy régi óratorony egy dombon, mellynek tövében az ugy nevezett nimesi Fontaine van, egy szép sétáló helyvel, hol romai földökre akadtak, 's ezeket megújítottak, hová a' Cour, egy 4-es sorfa

vezet; továbbá Diana temploma vagy a' Pantheon, az ugynevezett négy-szegű ház (egy öreg templom) mellyet XVIII. Lajos megújította, a' pompás amphitheatrum, egy szép hosszadad épület 4 kapuval, 's 120 arcaddal, mellyek kétsoroson egymás felibe vannak építve, 's a' nem rég felfedezett Augusztuskapu. A' Gard völgyében egy romai vízvezetést látni, melly 3 ívből áll egymás felett, 's Pont du Gardnak nevezetik. Nimesben királyi törvényszék, egyetem, királyi Collegium könyvtárral, művészetek és tudományok társasága és gyógyászati egyesület vagyon. Fontosak gyárjai, kivált selyemkészítésben; selyem kereskedését évenként 16 mill. livr. becsülik. Pamut, felpamut, himző és kötő czérna 's bőrgyárjai is jelesek. Az esztendőnkénti gyártás becse felmegy 21 mil. francra. Az újabb időben (kivált 1815) ezen város a' protestansok üldözéséről híresedett el. X.

NIMBUS, azon sugár- vagy csillámkoszoru, mellyel az őz korban némelly istenek, császárok és királyok, — a' keresztyénség felállásától fogva pedig, Kristus és a' Szentek fejét ábrázolni szokták. Sokan úgy magyarázzák e' szokást, hogy hajdan a' romai diadal-innepeknél is a' diadalmas fejére egy közönséges kerek vért tétetett, és innen később azon kis födelezt is ugy nevezteték, mellyel az istenszobrok fejét a' azenny ellen oltalmazták, 's hogy erre eleinte csupán disz gyanánt alkalmaztattak volna sugárok, mellyek végtére valódi sugárkoszoruvá változtak. Azonban sok mythusoknál fogva, mellyek szerint illy fénykoszoruvál bölcsőbeli csecsemők is ábrázoltatnak, hihetőbb; hogy a' nimbus keletről veszi eredetét. Jelenleg általvitt értelemben alatta gyakor azon fény és pompa értetik; melly valakit környez. —v—

NIMROD, egy bajnok harczoló, ki Moses szerint mitegy 2000 és körül élt K. e., közönségesen az első hódítónak tartatik, ki a' vándor törzsökök patriarchai függetlenségét monarchiai járommal cserélé fel. BABYLON (1 e.) és a' hasonnevű monarchia tőle állitott fel, 's Erech, később Edessa. Akkad, azután Nisibis, és Chalne, végre Etiphon (Mesopotamiában) városai (azaz megerősített néplakok) elfoglalásával nagyobbított. Herder őt a' babyloni torony építőjének tartja, 's azon körülményben, hogy derék vadász volt, csak a' zsarnokság jelképét látja, melly által az ide 's tova bolygó vad vándornépeket öszvecsalogatá, őket csalárdság és erőszak által meghódítá. Nimrod, a' chaldaei és arab nyelvben lázadót jelent; tehát igaza lehet az öszve hasonlító mythológiának, midőn ő benne a' setétség őriását (a' feketék törzökatyjává kárhoztatott Hamnak utódja volt) és az emberek közt a' királyi hatalom eredetének személyesítését véle feltalálni, melly az isteni hatalom ellen, a' viláosság ellen felkelt, és az emberek közt az isten helyét bátorkodék felvenni. Igy igaza lehet az öszve hasonlító mythológiának midőn őt mint mythusi lényt, a' Chaldaeiak Belével és a' medeai-persiai Caumarrással egy jelentésűnek tartja. X.

NIMWEGEN, Nimégne, fővárosa Németalföldön Geldern tartomány egyik kerületének; erősített város, és több dombokon kellemesen fekszik a' Waal folyónál, mellyen repülő hidja van. 9 temploma, 1900 háza és 13.300 lakosa van, kik búrt. enyvet, híres fejtér sert (az esmeretes Moll, egy fejtér nyári ser, a' városon kívül hordatik el) valamint sok közönséges réz-dohánytartót is készítenek, 's tetemes küldő kereskedést üznek. A' folyóra dülő részén egy dombon, a' Falkenhof régi vára romjait láthatni, mellyet N. Károly építtetett, 's a' frank királyok lakhelye volt. A' tanácsház gazdag gyűjteményt bir romai régiségekből, az 167-és 1679 kötetett béke is itt íratott alá, melly Holland és Németországra nézve épen olly káros volt, mint hasznos Franciaországnak. A' Calverbosch, és a' Belveder kellemes nyilvános sétáló helyek. X.

NINUS, egy régi bizonytalan rege szerint assyriai király, Belus felváltója, és Asia legnagyobb hódítójának egyike. Az assyriai birodalmat egész India határaig, a' Niუსig és Tanaisig terjeszté; Semiramissal,

Medonnak az ő egyik helytartójának nőjével kelt össze, ki őt cselszövényei által Bactra fővárosa elfoglalásában segítette, és Ninivét birodalma fővárosát építé, melly Niebuhr szerint Tigris keleti részén Mosultól atellenest feküdt. Fia Ninyas volt. Birodalma alapítása K. e. 2000 és 2100 közé tétetik.

NIOBE, Tantalus lydiai király és Dione vagy Euryanassa leánya, nője Amphionnak, ki Zethussal közösen uralkodék az általok épített Thebában. A' közönséges rege szerint 7 fija és 7 leánya volt, 's annyira kevélykedett virágzó-dó utódjaiban, hogy Latona felébe, kinek csak 2 gyermeke volt (Apollo ugyanis, és Diana) emelkedni merészlene; de ezen fel'valkodása meg is büntettetett, mert gyermekeit az ikeristenek nyilaitól találatva, hervadni kellett látnia. Fájdalom és kétségbeesés a' szerencsétlen anyát hosszas ide 's tova bolygás után kővé változtaták, melly Sipylus hegyén, atyja birtokában mutatatték. Amphion és Zethus is eljettettek, midőn haragjokban Apollo széntségébe nyomultak, ezen isten nyilaitól. Ez Niobe sorsáról a' közönséges elbeszélés, mellytől a' mellék körülményekben a' költők, kik ezen történetet szintolly gyakran választák tárgyal mint a' képző művészség, gyakran eltávoznak. Ugy látszik, azon véleményen alapul ezen rege, mellynél fogva, a' hirtelen kimúlt ifjak, Apollo vagy Diana nyila által találtaknak tartattak, valamint a' kővé változás is, majdnem minden nyelvben a' merevedő kétségbeesés legnagyobb foka természeti képének vetetik, A' régiség egyik legszebb művészi darabja, Niobe csoportozatjában maradt fen. Az ezen csoportozatot képző szobrok 1583 Romában a' Porta Lateranensisinél ásatlak ki, és Medici Ferdinand cardinaltól megvetetvén, Villa Mediciben állítottak fel; 1772 pedig Leopold nagy herczegét Florenczbe vitetvén, ugyan ott 1777 Winzenzo Spinazzi által kiigazittatva a' Rotonda la Tribunában kaptak díszes helyet. 14 szoborból áll a' csoportozat, 's azon szoboregyüségnek tartatik, mellyet már Plinius is leirt. Készetője már akkor is bizonytalan volt; némellyek, mint Plinius, Scopast, mások pedig Praxitelest nevezik annak. Epen olly bizonytalan előttünk az egyes figurák eredeti öszvetétele is, 's mindeddig annál nehezebb volt ennek megfejtése, mivel a' figurák közül többen, nevezetesen az ugy nevezett két küzdő, a' paedagogus (mellyet Fabroni, Amphion királynak tartá), és az egyik leány, kit Göthe Eratonak vél, a' legjelesebb mivesmerőktől épen nem ezen csoporthoz tartozóknak nyilatkoztattak, noha mindnyájan egyszerre és egy helyen találtattak.

НИКК, az éjszaki mythologia asszonyi istenségei; némelly részben hasonlítanak a' görög mythologia Najadjaihoz. Mint ezek, ők is oltalmazó istenségei a' kisebb folyóknak, mellyekben közönségesen tartózkodnak: Valamint ezek, ugy ők is többször elegyednek az emberek ügyeibe, kivált szerelmes ifjak és leányokéiba, 's nagy szerepet játszanak a' népregékben, mellyek nekik rendszerint pajkos, sőt gyakran rosszindulatú charactert is tulajdonítanak.

NIZAM-DSEID. A' hadisereg europai lábra állítása egyike volt azon országjavításoknak, mellyeket az erényes III. Selim, a' divánban ujra képzett országtanács javolatára a' 18. század végén moztatott, az Osmanok ingadozó thronját megerősítendő. Az új katonaműszerzésre rendelt kiküldöttség, Nesümi dsedid név alatt, egy rendes, europailag fegyverkezett és gyakorlott, jól szabályozott seregeket vala küteles állítani, kiknek fizetésére némelly új emésztési adó vettetek, különösen a' borra. Nem volt többre szükség hogy az ulemák (birák, törvénytudók, írásmagyarazók) hatalmas osztála, a' régi szokások (Adet) védelmére a' vallás fegyvereivel felkeljen, hogy a' Jancsárok és a' basák sokasága ezen kettős ujtás ellen zugolódjanak, hatalmaskodjanak, daczoljanak. Selim szándéka nagy és nemes volt, a' katonák rendetlen durvaságát le akará faragni, hogy ne zsaroljanak a' tartományokban; rendet akara közébbe hozni, hogy a' helytartókat előbb utóbb zabolán

tarthassa, — de terve nem sült el, a' Törökök a' reform kezdetére sem voltak megérve, a' régi katonaság felzendült, 's a' sultánnak thronba és életébe került mozdítása. Legelőször is Passewend Oglu lépett Viddinben a' jancsárok elejére, az új rend behozását akadályoztatandó. Zendülőnek határozották, 40 basa jött Asiából, Európából a' Duna felé, de olly lomhán dolgoztak, hogy a' pártos végtére basának esmertetek meg. (L. VIDDIN). A' Portának kül és belső háborukba keveredése, még nehezebbé tette az új terv végrehajtását, de legalább a' fővárosban egy nagy rendes sereg állították fel Seymens név alatt. Az ulemák titkos ellenállása, 's a' joniai Ali-basa cselei annyira vitték azonban a' dolgot, hogy a' Mufti letette III. Selimet, mint az uralkodásra ügyetlent (Maj. 29. 1807), kisöcsét pedig Mustafát thronra emelte. Ez mindjárt eltörle a' Nizam-dsedidet. De midőn Mustafa Bairaktár, rustuki basa, janinai Alinak halálós ellensége, Mustafa sultant letette (Jul. 29. 1808) és Selim erőszakos halála után, melyet Pouqueville szerint (I. 155, 298) Ali titkos befolyása siettet, a' most uralkodó II. Mahmudot thronra emelé: a' Nizam-dsedid látszék csak alkalmatosnak az új nagyvezér (Mustafa Bairaktar) hatalmának megalapítására. A' Seymenek seregének új képzésére viszont felháborodtak a' Jancsárok, Nov. 16. 1808 a' vezér palotája elé tödultak, ki haszontalan ellenkezés után megfojtatá a' letett sultánt, egy e' végre elintézett kőépületbe vonta magát, hol a' berohanó jancsárokat magával együtt felvettette. A' Seymenek meg akarák halálát boszulni, véres lön a' csata, Mahmud az ujjakkal tartott, a' Jancsárok győztek 36 órai vérengzés és öldöklés után a' fővárosban, Mahmud mindent kénytelen lön megadni a' mit kívántak. Az elhatározott Mahmudnak utóbbi törekvései sem sülték el a' Jancsárokkal, mig-nem utolsó zendüléseket (Jan. 13, 14. 1826) az ujonan szerkeztetett seregekkel el tudta nyomni 15-kén. (L. JANCSÁROK). Ezolta véres szigorúsággal 's nagy munkássággal folytatá Selim tervét, europai katonaságát szaporítva, gyakorolva. 55.

NIZSIDER, csinos német m. város a' Fertő partján, mely erre nézve nizsideri tónak is nevezetik. Lakosainak száma 161 házban, mintegy 2100-ra emelkedik, kik leginkább földműveléssel, bortermesztéssel és halászással foglalatokodnak. 54.

NIZZA (Nizza), főváros egy a' piemonti hercegséghez tartozó hasonnevű grófságban (65 sz. mf. 125,000 l.), Montalban hegy tövénél a' Poglióneken a' Középtengerbe ömlése közelében fekszik. Erősített kikötője van és 20,000 l. kik dohányt, selyemczérnát, égett italokat 's illatos kenőcsöt készítenek. Az újváros épületei és utzái szépek, mig az óváros ronda, görbe, szegletes utzájiban régi setét és rosszul épült házakat láthatni. A' város és környéke, hol még egy romai amphitheatrum romjai is látszanak, rendkívül tiszta és egészséges levegőjéről, és éghajlatjának azon még télen is kitűnő szelidségéről híres, melyet a' környék az éjszakai hegyeknek köszönhet, melyek az Alpessékkal egybefüggnek és a' tartományt a' hegyentuli fergetektől megőrzik. Ezért kedves helye Nizza mindazoknak, kik tengeri ferdővel élnek, és magokat az éjszakai téltől megóvni akarják, vagy a' kik tiszta levegővel kívánnak élni, mely tekintetben csak Montpellier hasonlítható hozzá. Levegője ollyan tiszta, hogy jó időben Corsica hegyeit is megláthatni. A' város elég nagy kereskedést üz, kivált font selyemmel, borral, olajjal, virággal, melyet télen Pariba, sőt Londonba is küld. X.

NŐ, a' himnek ellenébe tétetik 's minden nőállatot jelent. Valamint mondatik tehát himoroszlány, himszarvas, himöz, ugy mondató nőoroszlány, nőszarvas, nőöz. Az állatoknál nőtény is mondatik helyette, p. o. nőtény farkas; az embereknél általános nevezete a' szép nemnek, a' lány és asszony között nem jelentve ki a' különbséget. A' nőnemnek fő rendeltetése az anyává levés, 's a' magzatok körül több baja, foglatossága, érdeme van neki, mint a' himnek. Ó ad táplálást testéből

a' nem született és született magzatnak, ő szerez neki leginkább idegen táplálást is. Vö. ASSZONYOK, NEM. Politicai tekintetben I. Reiger munkáját: „*Specim. historico polit. de vi et efficacitate foeminarum in res politicas, earumque jurebus civis*“ (Gröningen 1829). —j—a.

NOE, legutolsó a' Seth törzsekéből való patriarchák között, az özönvíz előtt. Kegyessége miatt Istentől egy új embernem törzskölykjévé rendeltetett, mivel az elsőben teremtetnek bűnei miatt az özönvíz által kellett elvesznie. Egy hajóban (bárkában), melyet Isten utasítása szerint épített, megmenté családját, és minden körülmény volt tiszta és tisztátalan állatfajokból egy párt. Miután a' víz lepadt, Armeniában Ararat hegyén szállt ki, hol az Istennek háláldozatot nyujta, 's a' szivárványban jelét látá annak, hogy illy özönvíz többé nem fog történni. Az általa hirdettetett isteni parancsolat, hogy sem embertvert ontani, sem leölt állatot nyersen, véreben megenni nem szabad, valamint a' föld- és szőlőművelés is, mellyel ő foglalatostkodott, azt eszközlék, hogy az emberek vadságokból kivetkezni kezdettek. Azonban, hogy még az özönvíz után is voltak emberi gyarlóságok és vétkek, azt Noenak magának kelle tapasztalni. Midőn egyszer ittasságban elszunnyadva mezitelen feküdnék kunyhójában, meglátá őt fija Ham, 's kineveté atyja gyengeségeit, Sem és Japhet testvérei előtt. De ezek ruhát véren vállalkra, azt hátot fordítva atyjokra veték, úgy hogy annak mezitelenségét meg nem láták. Ezen gyengédezés nem maradt jutalom nélkül. Midőn Noe felébredt, és a' történetet megtudá, ama' két fiját megáldá, Ham fiját, Canaan pedig elátkozá, hogy testvérei szolgája legyen, olyan büntetés, melly a' megsértett atyai felségért nem tetszik keménynek, és leginkább a' semiták Israeliták Canaan tartománya bírására való jogának jeléül látszik a' bibliában előadva lenni. Noe utódjai megnépesíték Ásiát; ezen földrész urai a' Semiták lettek, a' Japhetiták Európába terjedtek el, több hamita népek pedig véres háboruk után a' Semitáktól kiszorítva, Afrikába voltak kénytelenek vonulni, 's ezért tartatnak a' feketék Ham utódjainak. Ezen zsidó regét az özönvízről és Noenak mintegy második Adamnak megszabadíttatásáról, más ásiái népek hasonló mythusainak több egyenlő körülményei igazolják. A' chaldaei Xeisuthros, az indiai Prithu vapy Mansatti-wrata, 's az ásiái és görög mythusi világban uralkodó Dionysos, vagy Bacchus, a' Hebraeusok Noeja, a' könyvek (az elenyészett első világ miatt) és a' bor istene (Vö. Vízözön). Noe története tárgyát Bodmer „Noachide“-jében dolgozá ki, de nem szerencsésen. Pustkuchentől: „*Urgeschichte der Menschheit*“ (Lemgo 1824).

X.

NOE BÁRKÁJA, I. NOE.

NOETIANUSOK, I. SECTÁK.

NÓGRÁD, hajdan erős vár, mellytől egy megye nevét kölcsönöze. Nem felette magas kősziklán épült, de vastag falak által védetve, sok veszedelmes ostromot kiállta. A' Törököknek kedves tanyájok volt; sok vért ontának gyakran érte. — Most csak kormos düledékei állanak fen; hire ön romjaiba temetve haldokol. Pusztulásának gyászos éve az 1685 esztendő, mellyben részint a' villám-gyújtotta puskapor, részint a' Törökök gerjesztették tűz okozta végromlását. 54.

NÓGRÁDVÁRMEGYE. Határai: éjszokról Zólyom-, keletről Gömör- és Heves-, délről ismét Heves- és Pest-, nyugotról pedig Hont-, és Zólyomvármegyének egy kis része. Felszine, a' Losoncz, Szécsény és Balassa-Gyarmat körüli szép térséget kivéven, magas és részint kopasz hegyekkel van megrakva, mellyek között nevezetes a' Cserhát, a' Hontvármegyéből átjövő 's itt 10 mföldnyire terjedő. Egyik magasabb orma Medves nevet visel. Megjegyzésre méltók még továbbá hegyei között a' Bucsony, Karancs, Sátoros'sat. Kiterjedése 78 nsz. mföld, mellyen 11 m'városban, 247 faluban és 189 pusztában mintegy 185,566 lélek számláltatik. Nevezetes vizei: az Ipoly és a' Zagyva,

mellyekbe több apró folyók ömlenek. Savanyu forrásai számosak, u. m. a' garábi vagy kálnoki borkút, a' füleki, kürtösi, szalatnyai, szécsényi 'sat. Termései: buza, kivált a' déli részen bőséggben, rozs, árpa, zab, burgonya (krumpli) 's keves kukoricza, hol még az éghajlat megérlelésére elég meleg. Borai dicséretesek vannak, de számos hegyei között az ecsegi, kosdi, penczi, és szandai szőlők legjobb asztali bort teremnek. Erdei, kivált éjszakon, majdnem véghetetlenek, 's különösen a' Cserháton sok hízó marhat nevelnek. Az ásványország nem nagy kincset szolgáltat ezen megyében. — Lakosai nagyobb részint Magyarok, ide számlálván a' palócz helységeket is; a' felsőbb vidékeken pedig jobban csak tótok tanyáznak. Nevezeteseb helyei: Füleki, Gács, Kékkő, Losonc és Balassa-Gyarmat. Itt tartatnak a' vármegye gyűlései és törvénykezések. — Bővebb esmereteket nyujt ezen megyéről Boczári Mocsáry Antalnak ezen utánozásra méltó derék munkája: „Nemes Nógrádvármegyének hist. geogr. és statisztikai esmertetése“ (Pesten 1826. 4 köt.) 54.

NOMENCLATOR nevet viselt a' Romaiaknál azon szolgál, ki a' vendégeskedések alkalmával az étkek neveit és tulajdonságait a' vendégeknek megmondotta. Most közönségesen bizonyos tárgyak névlajstromát, p. o. a' növényeket értjük alatta. X.

NOMINALIS DEFINITIO, az a' magyarázat, mellyben valamely tárgy másoktól való megkülönböztetés által világosított meg, 's mivel a' név a' megkülönböztetőt jeleli, e' tárgy a' név (nem a' dolog) szerint magyaráztatik. Immár a' név egybekötésben áll ugyan a' dologgal, úgy hogy a' név által a' dolog is értetik, és így a' nominalis definitio utat nyithat a' realis definitióra (dologmagyarázatra), 's lehet azt valamely vizsgálódásnak elejébe tenni, hogy meghatározottan előadassék, miről van a' beszéd; mindazáltal semmit sem lehet abból a' megmagyarázandó dolognak lehetőségére és létalapjára nézve kihozni. Ebben a' dolog már előre feltetetik, és csak az magyaráztatik meg, hogy az miként és miért neveztetik úgy, nem pedig hogy micsoda az, és miként lehetséges az, a' mit a' név jegyez. Ily névmagyarázatok p. o. ezek: a' genie rendkívülvaló talentom; szép az, a' mi önmaga által tetszik; törvényes kötelesség az, mellyre kinszeríteni lehet az embert. Azonban leg több esetekben csak nominalis definitiókat adhatunk. Különbözik ezektől a' verbalis definitio (a' pusztá szómagyarázat) melly a' szót mint szót az ő jelentése, származása 'sat. szerint magyarázza meg (p. o. háromszeg az, minek 3 szeglete van, a' Somatologia testtudomány), ellenben a' névmagyarázat az említett tárgyakat másoktól megkülönböztetni akar bennünket tanítani. A. B. S.

NONA, a' muzsikában a' 9-dik hang, az alaphangtól felfelé számítva (I. HANGKÖZ). — Mint jobbagyi adózást I. KILENCZED.

NONAE, I. KALENDÁRIUM.

NONCONFORMISTÁK, Angliában a' püspöki egyházzal ellenkező felekezet, I. ANGOL EGYHÁZ.

NONJUROROK, Nemeskülvők, I. JACOBITÁK.

NONPAREILLE (hasonlíthatatlan), igen apró nyomtatási betűk, olyanok, millyenekkel e' jelen munkában a' jegyzetek nyomtatattak.

NÖRDLINGEN, Svárországhban, hajdan szabad birodalmi város, I 1/2 nsz. mf. birtokkal. 1802 Bajorországhoz került, 's a' bajor Rezat kerületben Eger patak mellett a' Riesz közepén fekszik (750 h. 7560 nagyobb részint evang. lakossal), helye egy tartományi törvényszéknek, és jó gyapju-, gyolcs- és más szövetgyárjai vannak, valamint nagy festőji és nagy gabonakereskedése is. Itt verettek meg a' Svédok Sept. 6. 1634 a' német földön legelőször. Weimari Bernhard és Horn Gusztáv fel akarák szabadítani, a' Ferdinand főherczeg, Gallas, Iohanzingai Károly, és Werth János vezérlése alatt sokkal nagyobb erővel ostromoltatott várost; a' nélkül, hogy egy közelgető svéd csapatot bevártak

volna, megtámadá Bernhard gróf Horn tanácsa ellenére is a' császáriakat. A' Svédok, sok utazás által elfárasztatva lévén, egészen megvetettek a' redjok nézve nem kedvező állásban. Sok tisztjek elesett vagy elfogatott; az utóbbiak közt volt Horn maga is. Bernhard csak nagy nehezen menekedhetett meg. Az 1645, 1796 és 1800-diki ütközetek is nevezetessé tévék e' várost.

NORICUM, a' Rómáiaknál déli Németországnak Száva, Pelső, Rhaetia, Vindelicia és a' Duna közti része volt; azonban határai nem mindig ugyan azok voltak. Celta népek lakták e' tartományokat. Új fűrkészésekkel bővelkedik Muchtar Alb. A e' munkája: „*Das römische Noricum, oder Oesterreich, Steiermark, Salzburg, Kärnthen, und Krain unter den Römern*“ (Grätz 1825, 2 köt. földabrosz).

NORMALIS RSZTENDŐ. Így nevezetik Németország egyházi viszonyaiban az 1624-dik esztendő, mert az akkor kötött vestphaliai békének 5-dik cikkelye elhatározá azon szabályt, melly szerint jöendőben az egyházi viszonyok megítéltetendők.

NORMALIS OSKOLÁK, példányoskolák, mellyeknek szerkezete a' többieknek szabályul szolgál. Ily neműek voltak a' Maria Therezia császárné parancsára Felbiger apát által Sileziában és Csehországban felállított németoskolák, mellyeknek azonban czélirányosságát a' következett idő nem bizonyította be. (L. OSKOLÁK). Burkusországban, Würtembergben és több német tartományokban Pestalozzi methodusa szerinti normalis oskolák vannak. Parisban a' Napoleon felállította 's XVIII. Lajos ujonan alkotta normalis iskola, tudós oskolákbeli tanítókat képző intézet, hova Franciaországból minden academia és egyetem évenként bizonyos számú candidatusokat küld 3 évre. Leginkább az által különbözik ez a' göttingai, leipzigi, berlini, müncheni sat. philolog-seminariumoktól, hogy a' tanítványok klastromi fenyték alatt együtt laknak.

NORMANNOK-nak (azaz északi férjfiak) a' régi Scandinavia vagy Dania, Sveczia és Norvegia lakosi hivattak. Ezen nevet Németalföldön, Német és Franciaországban adák nekik, Angolországban Dánoknak nevezettek. Kalandorok voltak, kik egy fő alatt egyesülve zsákmány után jártak. Tartományok szegénysége kinszerít erre, vallások pedig lelkesítette őket bátor merényleteikben. Mert Odin jök (l. ÉSZAKI MYTHOLOGIA) tanítása szerint a' háboruban elesetek felvétettek a' paradicsomba (Walhalla). A' Normannok, első kalandjárásaikat nagy Károly uralkodása vége felé kezdék, csak hamar ellepék bárkájuk a' tengereket, és elpusztíták Angol 's Németország, Friesland, Flandria és Franciaország partjait. Mivel nem találtak kemény ellentállásra, merészebbek lettek, 's a' kopasz és vastag Károlyok erőtlen uralkodása alatt, Franciaország folyamain egészen a' tartomány közepébe nyomultak, 's Porist magát is kirablották. Csak pénz által lehetett őket visszatérésre bírni. Franciaországba azután gyakrabban becsaptak, 's az együgyil Károly (912) kénytelen volt Neustria egy részét (az utóbbi Normandiát) nekik engedni, vezéreknak Rollonak pedig leányát nőül adni. Rollo megkeresztelkedék. a' kereszttségben Robert nevet vön fel, 's első hercege lön Normandiának, és Franciaország királyjainak adózója. Normannjai hasonlókép keresztények lettek, 's megszüntek kalandozásaik. A' többi Scandinaviában maradt Normannok is elhagyák utóbb ragadozó életüket, midön a' keresztény vallás bevitetett hozzájuk. Csak Angolországot szokták még néha meglátogatni. ALFRED a' nagy (l. e.) megszabadítá ugyan tőlök országát, de csak rövid időre, és nagy Canut dán király (1017) egész Angolország királyja lön. Robert (Rollo) egyik felváltója VILHELM a' hódító (l. e.) normandiai herceg 1066—71 egész Angolországot elfoglalá, olly hódítás, melly a' meghódított Angolok erkölcsére, nyelvére, szokásaira való tartós befolyása által nevezetesebb lön, mint az ezen tartomány előbbi meghódítóinak merényletei. L.

Thierrytől: „*Hist. de la conquête de l'Angleterre par les Normands, de ses causes, et de ses suites jusqu' en Angleterre, en Ecosse, en Irlande et sur le Continent*“ (Paris 1825, 3 köt.). N (POLY-ban (l. e.) is alapítottak a' Normannok 1016 oltá egy új országot. Nestor, az orosz történetíró bizonyítása szerint, a' Warageek (Waringek), kik Rurik alatt (862) Oroszországban egy új birodalmat állítottak, szinte Normannok voltak. A' Normannok külföldi merényleteik lassanként megfogyasztták a' nép számát, 's erejét megyengítették. Ezért kevésbé bátorokdhattak Europa utóbbi változásaihoz tovább hódításokat tenni. Nevek mindig jobban eltűnt a' történetből, 's most csak a' norvégiai lakosokra alkalmaztatik kirekesztőleg. **L. Deppingtől:** „*Hist. des expéditions maritimes des Normands et de leurs établissemens en France au X-me siècle*“ melly 1822 a' feliratok kir. academiájától kitett jutalmat elnyeré (Paris 1826, 2 köt.).

NORMANN-EHRENFELS (Károly Fridrik Lebrecht, gróf), szül. Stuttgartban Sept. 14. 1784, megholt Göröghon szabadságáért Missolunghiban Nov. 3. 1822. Hajlandóságból lévén katona, különösen a' mathesist tanulta. Ang. 1779 Albert herczeg austriai vasas ezredébe lépett mint cornet, 's már azon évnek végén hadnaggyá nevezteték ki vitéz magaviseletéért. 1803-ban Fridrik, württembergi vál. fejedelem, főhadnaggyá tevé testőrzeregénél, az 1805-ki Austria elleni táborozásban stábhadnagy volt; a' porosz háboruban a' württembergi hadrendet 's a' becsületlegiót elnyeré, őrnagy lőn, 's az austriai háboru után 1809 ezredes lőn. Az 1812-ki orosz hadkor a' könnyű lovasság testőrzeregét vezeté, és 1813-ban mint generál és dandárnok 2 lovas ezredet birt, Oroszhonból visszajötte után képzettek. Fournier francia generál parancsára, mellynek lovasságához tartozék a' württembergi dandár, lüztow szabadserege ellen ment N. generál, melly a' fegyverszünet következésében az Elbén vissza akart vonulni; seregére 40 lépésnyiről néhány lövés történék, 's ő belevágotott. Ez volt a' kitzeni megtámadás. A' leipzig csatában Oct. 18. általment a' szövetségesekekhez dandárával, melly 2 hó oltá 27 vitában vett dicsőséges részt, olly feltételek alatt, hogy a' dandárt Württembergbe mindjárt visszavezethesse. N. tudta, hogy Bajorország Austriával egyesült, Württemberg pedig már alkudozik; ő már 6 hét oltá parancs nélkül volt királyától, tiszteli által megkértek, ne harcoljon többé Napoleonért. Erre határozá tehát magát, látó, hogy dandára részes átlépések által feloldódnék, 's királyának hasznót nem hajtvá egészen elveszne. Azt a' királynak megakará tartani. De Württembergét el sem érve, megtudá, hogy a' király megfogadni 's erősen megbüntetni akarja. Elhagyá dandárát, kitérítették, 's Bécsbe ment hivatalt keresendő, de azt nem talált; a' lüztowi sereg megtámadását lobbanták szemére. 1816 menedéket lelt Waldseen felső Austriában, hol Hessen-Philippsthal landgróf fíjait oktató a' hadi és számtudományokban. Fridrik király holta után engedelmet nyert a' visszamenetelre, 's apja házában élt, mint mezei gazda, mig a' Hellenek szent ügye viszont fegyvert kiáltá. Elvált nőjétől, Orelli angol ezredes leányától, ki neki 2 gyermeket szült, 's Jan. 24. 1822 elvitorlázott Marseilleből Moreába. Alig lépett a' szárazra Febr. 7. 46 görögkedvelővel Navarinnál, midőn egy török hajóság jelent meg a' hely előtt; mindjárt ellenállásra rendelé N. a' kis csapatot, 's az ellenség megtámadását visszaveré. Ezután Corinthusban egy csapat képzésétsürgeté görög kedvelőkből, 's mint fő Maurocordatus herczeg mellé lépett. Ezzel Missolunghiba ment, hol Jun. 24. 1822 szerencsés csatát vívott ki a' Törökök ellen. Petánál pedig, az egy görög kapitány árulása miatt szerencsétlen csatában, hol a' görögkedvelők hős csapatja majd egészen elveszett, ugró lövést kapott mellére, 's holmijét elveszté. Azután egyre folytató a' bajos hegy-hadat, mig Maurocordatossal együtt Missolunghiba kelle vonulnia, hol erős testét egy idegláz legyőzte. Ott

nyugszik Botsaris Markoval Byron szívénél Normann is, a' német generál, övéinek semmit hátra nem hágyva, mint nemes bátorságának híret, és kardját. Egy magas ideának követésében halt meg, 's a' Hellenek (azolta megszabadult) népének dalaiban egyre él, és halhatatlan marad. Lásd ezen jeles bajnokról és vezérről még: „*Tagebücher aus dem Feldzug der Würtemberger*“ (Ludwigsburg 1820); „*Tagebuch einer Reise nach Morea 1822*“ (Tübinga 1824); „*Der Hellenen Freiheitskämpf in J. 1822, aus dem Tagebuch eines Kampfgenossen des Gen. Norm., bearbeitet von L. v. Bollmann*“ (Bern 1823). 55.

NORTH (lord Federik guilfordi gróf), szül. 1732, angol országlár 1767 — 1782, megholt Aug. 5. 1792. Ezen férjfiúnak nyilvános élete, a' nép véleményére befolyása, tehetségei, hibái és szenvedelmek, political összeköttetése 'a vetelkedése lord Chatam, Burke Edmund, Fox Károly, Pitt Wilhelm 'a egyebekkel, az amerikai szabadság-háborúval szoros összefüggésben állanak. Ő volt az első az angol kormányon, ki megmutatá, mint kelljen egy kereskedői háborút a' legnagyobb erőltetések sőt a' legfájdalmasabb veszteségek mellett is, az ország egész kiűritésig áthatatosan folytatni, azon meggyőződéssel, hogy a' nagyobb pénz hatalom csakugyan győzend utoljára. Pitt, az ő kéréssel ellensége, az ő példáját követte a' francia revolutio-háborúban, csak hogy több előrelátással, erővel és energiával. Egy angol országlár sem gyűlöltetett annyira, 's mégis egy sem tudá magát olly sokáig álláspontján fentartani, mint lord North; melly is azt bizonyítja, hogy nem mindennapi tehetségei voltak, mellyeket ő azonban inkább önkénytelen és ügyesen, mint okosan használt. Személyes nagyravágyása által egészen megkülönböztette magát Pitt-től, a' ki nagyobb tehetségű, 's főkép a' gondolkodásban mélyebb, szigorubb, és tisztább volt, 's ki előtt hazája mindennél nagyobb vala. Azért is Pitt folyvást él nemzete emlékében, lord North ellenben el van felejtve. Egyébiránt az amerikai háborúnak szerencsétlen menetelét nem lehet egyedül neki tulajdonítani. Ugyanis első próbatételek volt ez az Angoloknak, Amerika erdeiben egy iszonyu költségű háborút viselni vadászok és republicanusok ellen. Ezen háboru okát sem lehet egyenesen lord Northnak tulajdonítani; mivel lord Bute birta reá a' királyt, hogy az Amerikaiakra önkényes adót vessen; azonban csakugyan ő hátráltatá a' vizsgálódások kitörte után a' meghétkülés legjobb ajánlatit. 1767 a' kincskamara cancellárjává lévén, első tette az volt, hogy az amerikai szalítványokban a' kikötői vámot eltörülte, a' thea-vámost kivévén, melly azért tartatott meg készakatva, hogy Angolország felsőségi joga fentartassék. Ezen nyakas kihívás fenszóval rágalmaztatott; de az országlár a' szavazatok többségét megnyervén, ezen órától fogva nyilvános élete célja a' szalítványokkal 's Amerika szabadságával viselendő harc lett! London városa 's a' parlament közti egyéb vizsgálódások, a' mellyek utóbb a' lord majornak elfogatását következtek, az oppositio által szinte az országlároknak tulajdonitattak vétkül. Lord North személyes élete veszedelembé jött, 's a' City ismét kérte a' királytól a' parlament szétosztatását, 's „ügyetlen és zsaroló“ országlárjai elbocsátását, Mind e' mellett is lord North 1772 óta nyájás szava 's tettetett őszente gondolkodásmódja által sokat nyert a' nyilvános véleményben. Ő volt III György uralkodása alatt, lord Rockingham után, az első országlár, kinek igazgatásához a' népnek néminémü bizodalma volt. A' nép azt hitte legalább, hogy az országlárok hajlandók a' hoszu amerikai vizsgálódást megszüntetni. Lord North a' szavazatok nagy többségével néhány ollyas ajánlatokat vitt keresztül a' parlamentben, mellyek, mint alkotmányelleniek, nagy ellenmondásra találtak. Illyen volt p. o. a' keletindiai társaság rossz karban álló finansziája' vizsgálására rendelt titkos választottság, melly által iszonyu erőszakos visszaélések fedeztettek fel, a' társaság igazgatási jogainak

megszorítását következtetők, — 's lord North főfelügyelője 's melléigazgatója de egyszersmind igazságtalan zsarolásai egyik részvevője lön a' keletindiai társaságnak. Azon királyi izenet, mellyet lord North Mart. 7, 1774 a' thea-vám miatt Bostonban támadt lázadás felett a' parlamentnek benyújtott, kemény eszközöket javasolt az amerikai szálitványok ellen; 's az egész ház, tetszését jelentvén ki az országlár beszédén, egyetértőleg azt végeze, hogy a' lázadókkal keményen 's állhatatosan kell bánni. A' bostoni Port-bill, melly minden kereskedést Bostonba megiltott, 's az uralkodás székét Salemba tette által, az ő ajánlatára ment keresztül. Azonban az oppositio felemelé magát az országlár azon javalata ellen, mellynél fogva a' korona Canadán határtalanul akart uralkodni. Lord Chatam, ki betegsége miatt több ideig nem jelenheték meg a' parlamentben, most az Amerikaiak mellett kezdé szólni. Burke Edmund is ékesszólása egész erejével támogató azon javalatot, hogy a' thea-acta vetessék vitatás alá. Az országlár győzött ugyan, de intézményei Amerikában ellenkezőt szültek. A' bostoni kikötői-bill Boston ügyét minden szálitványok' ügyévé tette. Összegyűlkezvén ezek egy generalcongressusra Philadelphiában Sept. 4. 1774, ellenmondottak az angol parlamenti actának, elvégezek magok közt, hogy a' kereskedést Nagybritaniával félbe hagyják, 's írásba foglalt nehézségeikkkel a' királyhoz 's az angol néphez folyamodtak. Ez Chatam' tetszését megnyeré, 's az oppositio fenszóval dorgálá az országlárt, hogy ő az Amerikaiakra mért rabszolgaság által a' polgári háborut fellobbantottá. De lord North annyira lehetetlennek tartá a' háborut, hogy a' kormány az 1774-re megajánlott 20.000 tengeri katonát is 4.000-re szálította le. E' mellett a' parlament lord North javalatára, 's Chatam tanácsa 's intése ellenére, 1775 a' massachuseti tartományt fellázadtnak nyilatkoztatta ki. Mig ez alatt Amerika a' háboruhoz készült 's elhatározott ellentállást mutatott, az angol parlamentben több szavak, 's azok közt Fox is, jóságos eszközöket javasoltak. Most fel lépe az országlár egy ugynevezett békéltetési tervvel, melly minden felül keményen dorgáltatott. A' congressus 1775 visszaveté lord North ajánlatit, miután Gage angol generál az ellenségeskedéseket Lexingtonnál April. 19. 1775 először elkezdette; 's Amerika egyetértőleg emelé fel magát Washington vezérlése alatt, a' nagy harcra. Most többen kikeltek a' hirtelenkedő országlár ellen, 's azt veték főkép szemére: miért nem szerze magának a' körülményekről előleges 's valódibb esmereteket? Lord North azonban ez ügy sorsát az által veté végaó kockára, hogy az elhíresztelt *captur-acts*, az Amerikaiak minden vagyonát szabad ragadománynak nyilatkoztatá ki, 's a' 13 egyesült szálitványokkal minden közösülést megszüntetett. Ez idő óta Fox lett az országlárok legrettenetesb ellenkezője, de a' szavazatok többsége mégis az országlárok részén maradt. Maga a' király nyakasan ragaszkodott a' már egyszer elfogadott rendszerhez, mig Londonban 's egész Angolországban a' szabadság ügyéért mindenek nyomosan beszéltek és irtak. Így ébreszték fel Ill György 's az ő országlárjai akaratok ellenére is a' népekben a' szabadság szellemét, 's felköltötték a' szunnyadozó oroszláut, melly később francziaországban minden korlátokat szétört. Amerika, miután minden megbékélés lehetetlen volt, függetlenségét nyilatkoztatá ki Julius 4. 1776. Azonban a' háboru változó szerencsével folytattott. Midőn azon hir, hogy Saratogánál egy angol had, *Bourgoyne* alatt, Octob. 16. 1777 fegyvereit lerakta, a' parlamentbe megérkezett, az egész ház haraggal támadt az országlárra, ki mély fájdalommal, sőt könyezve vallotta meg, hogy ő szerencsétlen, de szándéka jó és becsületes volt; hogy hivatalul ugy szólván erővel tolták reá, mellyet ő szívesen letenne, ha a' békét és összebékültést eszközölhetné. Ezen vallomás megengesztelé ellenségeit. Nem sokára jelenté lord North a' parlamentnek, hogy Francziaország szövetségben van Ame-

rikával, 's azon javalatát hogy a' háboru folytattassék és Amerikával alkudozásba helljen ereszkadni, a' ház elfogadta; de ez már késő volt, mivel a' congressus megmaradt függetlensége mellett. Az alkudozások félbe szakadtak, 's az elkeseredés nagyobb lön, mint valaha volt. Az angol hadvezérek a' legbárdolatlanabb bánást engedék meg katonáiknak; de semmi sem volt olly iszonyatos, mint Wyoming elpusztítása. Ezenkívül más körülmények is gyűlöletesekké tevék az országlárokat, melyekre a' Francia-és Spanyolországokkal való háboru adott alkalmat. Fox öket vádakkal ostromlá, 's az oppositio mind inkább erősebb lön. — Ez időtájban a' tengeri háboru viszátkodást szült a' neutralis hatalmaságokkal. Mivel Hollandia vonakodott a' szersződés szerénti segítséget előállítani: ezért Angolország Németelfölddel volt szövetségét megszüntette; az éjszaki hatalmaságok ellenben 1780 szövetséget kötöttek, melly fegyveres neutralitásnak nevezetett. Nagybritannia erre Németalföldnek hadat izent, 's Hollandia nem volt arra elkészülve. Azon tizenötödik parlamentben, melly III György alatt Octob. 31. 1780. gyült össze, Pitt Wilhelm, lord Chatam második fija, 's az országlárok uj ellenfele, n' Burke által ajánlott megszorítását kívánta a' nyilvános költségeknék, 's a' korona eláradott nagy befolyásának. — Az indiai háboru szinte ugy, mint az amerikai, tárgya lön a' nyilvános ellenkezésnek. Azon jelentésben, mellyet e' felett a' titkos választottság 1782 beadott, HASTINGS (J. e.) general hormányzó egész politicalai magaviselete a' legkeményebb kifejezésekkel dorgáltatott, 's ennek nagyobb része, a' közvélemény szerint, lord Northra háromlott. Szinte illy keveset tudta az országlár a' király és parlament jogait Irlandban fentartani. — Az angol hadnak azon szerencsétlensége, hogy az lord Cornwallis alatt Yorktown-nál Oct. 19. 1781 7,000 emberrel magát hadifogolyul megadta, az oppositiot a' legkeményebb megtámadásokra lázitotta az országlárok ellen, kik, miután már e' háboru 100,000 Angol életébe és 100 milliom font sterlingbe került, a' nemzetet ujra e' háboru folytatására szolíták fel. Azonban a' ház mégis 1782-re 100,000 hajóson kívül 195,000 embert megajálott. Lord N. megosztá az amerikai háboru miatt támadt gyűlölséget az admiraltás első lordjával Sandwich lorddal, 's a' status-titoknokkal Germaine György lorddal, 's 1782-i Mart. 19. végre ez egész országlárság eloszlott, egyedül Thurlow lord maradván meg előlbi helyében, 's November 23. az Ejszakamerika 's Nagybritannia közti békeség előczikkelyei aláíratnak 's a' tizenhárom statusok szabadoknak 's függetleneknek esmertettek. Azonban a' Francia-'s Spanyolországokkal való békekötés előczikkelyei ellen igen helyesen kikelt lord North az alsó házbán, 's minden csudálta mérészségét, mellyel ő magát ezen béke ellen kifejezé, holott ennek kárait egyedül ő okozá; de méginkább csudálkozott a' közönség, midőn Fox, a' nép jogai védője, Northtal, a' királyi általján hatalom kevély ügyészével, összebékelt, 's Pitt kénytelen volt hivatalát mint kincskamarai cancellár, letenni. Most Portland herceg lépett a' kormányra, lord Clarendish kincskamarai cancellár, lord North, és Fox pedig status-titoknokok lettek, amaz a' bel-, ez a' külügyekben. Burke is szinte ismét hivatalba lépett. Az országlárság többsége whig-ekből állt; lord Stormond, lord North, és lord Carlisle Goryk voltak. Pitt az alsó házbán kimutaván az országlárok finantz terveiknek mezeitelenségét, parlamenti reformot javasolt. Lord North nagy ékeszszóással harcolván ellene, győzedelmeskedett. De most Fox az india-billel lépett fel az alsó házbán, melly szerint a' keletindiai társaság igazgatását hét biztosra kellett volna ruházni. Ezen merész javalat, melly a' társaságos minden jogaitól megfosztandó volt, egy részről csudáltatott, másoktól pedig rágalmaztatott. Pitt megengedé ugyan, hogy India állapotja egy általános reformot kívánna, de azonban azt állítá, hogy ezen terv kegyet-

Ien volna. Az alsóház azt mégis elvállalá, a' felső pedig elvété. E' miatt az eddigi igazgatóság eloszlatása következék, 's Pitt első lorddá 's a' kincskamara első canzellárjává nevezetett. Az oppositio elveszté lassanként erejét 's lord North, Pittnek kérelhetlen ellensége, hijában törekvék az igazgatósággal ujjat huzni. — Nehány ezttendőrel halála előtt lord North, ki atyja halála óta Guillfordi grófnak is nevezetett, világtalan volt. Megholt August. 5. 1792, 61 esztendő korában, a' nélkül, hogy nagy kincseket hagyott volna maga után, minthogy jövedelmeit nagyobb részint vesztegetésekre fordította, hogy átalok hivatalában megmaradhasson. Sz. E.

NORVEGIA (svédül: Norige; dánul Norge; magyarul Normannhon), a' NORMANNOK (l. e.) hazája; ország a' scandinav félszigeten, határos ny. és éjszakon az éjszaki tengerrel, kel. Orosz- és Svédhonnal, délnek Svédországgal 's a' Kattegattal. Norvegia elő 's középkorának története mondákból áll, mellyek a' Heimskringlában foglaltatnak, melly a' Normannoknál az, a' mi Islandban az Edda. A' Heimskringla skaldjainak áltétele a' norvegus ősnelyv szerint igen fontos azon mondatokra nézve. Norvegia története csak a' 10 század óta esmeretesb, midőn I. Olaf a' keresztény vallást erőszakosan bevitte. II. Olaf folytatá ezen erőszakos térítést (1020) 's a' vallást eszközül használá több apró király elnyomására, kik vele az uralkodásban osztakoztak. Nagy Knud, dán király, elfoglalá Norvegiát 1028, de nem soká birta, 's az ország-
nak 1034 óta viszont honi királyai voltak, egy ideig Danián is uralkodók. VII. Hakonnal a' norvégiai királyok himtörzsöke kihálván VIII. Magnust, ifju svéd királyt Hakon lánnya fiát választák a' rendek, kinek unokája IV. Olaf 1376-ban dán királlyá választatván atyjának halála után, 1380, együtt igazgatá a' két hont, 's azt gyermektelen halála után (1387) anyjának, MARGIT-nak (l. e.), III. Waldemar dán király leányának hagyá, melly idő óta Dánhonnal egyesülve volt, de kevés utóbbi szakadás mellett, mindig önalkotmányal birt. Ezen egyesültség 1814-ig tartott. Ekkor a' francia körülmények éjszaknyugoton is változást szültek. Svédhon a' szövetséghez állott Napoleon ellen, mellyért Norvegia neki ígérték. A' leipzigi csata után a' svéd koronaörökös Dánhon ellen fordult 's néhány csata után Holsteinban, a' kieli béke kötteték Jan. 14. 1814, mellyben Dánia áltadá Norvegiát Svédhonnak. Azonban pedig CHRISTIAN, dán herczeg, norvégiai helytartó független királlyá választatván ezen ország rendeitől, kik a' kieli békében tett lemondást elesmerni nem akarák, a' svéd koronaherczeg benyomult Norvegiába (Jul. 1814), melly néhány nem igen nagy vitázás után, egyetértési gyanu mellett, svéd kezékre jutott (14 nap alatt), noha a' nép néhány hó előtt minden egyházban leginnepélyesebb esküt tön, hogy önállása megtartására vérét és életét kockázza. Ezután Moszban (Aug. 14. 1814) fegyverszünés és egyezés kötteték, melly szerint Norvegia tulajdon alkotmányu és állásu királyság maradt, de Svédhonnal egyesülve. Az alkotmánylevél, mellyet az Eidswoldban öszvegyült storthing terjeszte elő (Máj. 17. 1814) elfogadták a' svéd királytól. Itt ott támadtak ugyan nyugtalanságok, de sikeretlenül, 's a' Christianiában öszszegyült Storthing meghatározá Oct. 20. 1814 Norvegiának Svédhonnal egyesülését. Nov. 4. 1814 megváltoztaték az alkotmánylevél egy kevésben; szerinte Norvegia szabad, független és osztatlan maradt. A' norv. pénzeken a' királyi czim ugy változtaték meg, hogy Norvegia Svédhon előtt nevezetik; így áll az az Apr. 10, 1819 polgári érdemekért alapított érdempénzen is. Egy alkirály vagy helytartó lakjék Christianiában, 's a' nemzet 's követ által képviseltessék Stockholmban. Alkirály csak a' koronaörökös vagy annak legidősb fija lehet. Helytartóvá normann vagy svéd nevezetik. A' királyé a' végrehajtó hatalom, az országgyűlésé a' törvényadó, a' gyűlés két kamarában van (nemesekek és nem nemesekekben, Odelsthing és Logthing), a' nemzet küldötteiből.

Norvegiában 5800 nm.-ön 1,100,000 lakos van 24 városban, 30 mv. 41,500 udvarban. E' kis népességnek oka a' durva ég. Némelly vidéken (Norlanden Finmarkt) csak 24, máshol 190—196 ember számláltatik egy négyszegül mértföldre. Az ég, kivált keletnek igen durva, csak a' partokon szelidecske. Levegője egészséges, nyára rövid, égető. A' föld tele mocsárokkal, erdőkkel, pusztákkal. A' Kjölenhegység egy ága (Dorrefield) éjszaki 's délire osztja Nt. A' fogas, ágos part (az éjszaki foktól Lindenesig) sok szigettől fedetik. Némelly vidékéken jó baromtenyészés van, gabona közel sem terem elég, éjszakon nem ritkán a' népség nagy része szárított halakkal 's fenyőhajliszt-kenyérrel tengődik. Főkereskedés van hajózákkal, kivált Angolhonba. A' deszka kivitel maga 1.200,000 ezüst tallért szokott különben évenként adni. Kivitetnek még: vas, réz, szurok, gyánta, só, vaj, bőr, hamu, szárított halak 's kivált heringek. A' többi szűkségek úgy hozatnak be. A' bel terménység most rosszabb keletűek a' külföldön mint hajdan; a' kereskedés hanyatlott, különösen a' középtengerre, mely régente igen haszonhajtó volt. A' bányák munkátlan hevernek, 's most Svédhonból vas is vitetik be. A' bevétel volt 1828: 689,850 spec. ezüst és 2,323,297 spec. czedula; a' kiadás 720,973 spec. ezüst, és 2,301,694 spec. czedula. Az országos adósság eltörlésére (8,750,000 for. a' bankcédulák nélkül) jó fogások tétettek. A' száraz erő 10,000 emberre határoztaték, de béke idején csak 2000 tápláltatik. A' hajósság 1821-ben 2 fregat, 3 brig, 8 soner, 46 álgysajka és 51 álgyladikból állott, 560 algyural és 5500 hajóssal. A' lakosok, normannok és finnappok, mind lutheranusok; nyelvök a' dántól nem igen különbözik. A' nép erős, nyiltszívű, becsületes, közéletmetű, hoszudat, telt, komoly képű, erős csontalkatu, bátor 's teleményes, szolgálatra kész, vendégszerető, a' szabadságért és honért lángoló. Felosztatik nemességre (mellynek tartását azonban az 1821-ki storting megtagadá), papságra, polgárookra, parasztokra. Az ország 2 grófságra osztatik (Jarlsberg, Laurwig), 2 igazgató kerülettel, és 16 amt-ra 43 Vogtei-jal; vagy 5 püspökségre és 4 stift-re (Aggerhuus, Christiansand, Bergen, Drontheim, Norrland Fimarkkal együtt). — A' normannhoni literatura majd csupán időszaki 's futó írásokból áll, mellyek között az utolsók többnyire az ország alkotmányát 's helyzetét illetik. Vannak nj költők is, köztök az 1821 meghalt Zettlitz. A' „Saga“ czimű folyóírás az ósnormann nyelvnek van szentelve. A' németül író *Steffens* (naturphilosoph.), 's *Dahl*, a' festő, normann születésűek. L. „*Voyage pittoresque aux Alpes Norvégiennes*“ (1826, 4). 55.

NORWICH, Norfolkshire fővárosa Angolországban, 's egy püspök széke az itt már hajózható Yare mellet utszái rendetlenek; 8800 ház és 37,200 lakos van benne. 45 temploma közt a' székes egyház legjelesebb. Hajdani vára tömlöcz gyánánt szolgál. A' város egy gazdasági társasággal és vakok intézetével bir. Norwich már a' 14 század elején is híres volt gyapjuszöveteiről, mellyek Worstedstuffnak nevezettek. Hollandi szökevények telepedtek le itt több izben, 's megveték alapját Angolországban a' posztó, pamutzövet és harisnyagyárok utóbbi virágzásának. Ezen Worstedstuffok (Worstednek hoszu gyapju nevezetik, melly gerebenezve 's megfőnva gyapju szövetekre és harisnyákra fordítatik) mellyek alatt mindenféle gyapju szövetek értetnek, majdnem egészen külföldre vitettek. A' külföld nagyon kereavén ezen árukat, a' szövőszekek annyira munkában voltak, hogy a' b'lföldi fonal már nem volt elegendő, hanem ezen felül Irlandból kellett sok gyapju fonalat hoztatni. De miolta a' pamutzövetek ára leszált 's különbözőféle tartományokban a' norwichi szövet bevitele megtiltatott, egymás után megszűntek a' külföldi vásárok; a' miért meg is kevesedék Norwich népessége. Most leginkább shawlt készítenek a' lakosok, melly az indiai után csináltatik, és a' világ minden részeibe széthordatik. Később pamutzgyárok is állítottak fel, 's egy idő oltá, kender és len vászon is szövetik benne

Még egy igen nehéz nemű Calmuckot is készítenek, melyre a' más gyárok hulladékai, a' különben is veszendők, fordítatnak. X.

NOSAIRIUSOK vagy Nossairiusok, egy mahomedi felekezet, a' schíták pártjából, mely a' Hedzsira 270 évében alapított és nevét Nosrayától vette, Kufa tartomány egy helyétől; hol első feje született. A' Nosairiusok a' kereszties háboruk alatt nagyon elterjedtek Syriában és Mesopotamiában, 's hatalomra nézve az Ismaelitákkal vetekedtek. A' Törökök győzdelme által Syriában a' Semmak körül a' Libanon hegyiség vidékére szorítottak, hol most a' Törököknek adózói, de egyébiránt önlétező népséget tesznek. Főhelyek Sasita, 8 órányira Tripolis-tól, (Tarablüs) egy régi erősség 250 házból álló helységgel, és széke az ő világi scheikjeknek, ki mint örökös fejedelem 's a' nagy udvar vazallja uralkodik. A' 800 falu vidéke, mellyben ezen tetemes népség, a' tripolisi, damaski és hamahi helytartó alatt lakik, nem igen termékeny, azonban gabonát, kertgyümölcsöt, figét, szedret, narancsot és bort, mellyet nekik szabad inni, elegendőt terem. Pamutot, selymet, gubacsot, buzért és más fűszer árukat is természetnek, 's meglehetősen kereskedést űznek velek. Erkölceik durvák, és a' pogány szokások maradványa által, mely a' Lingam tiszteletére emlékeztet, megromlottak; mert ámbár a' soknőiség tilalmas náluk, mégis bizonyos innepekben megengedik a' különböző nem önkényes öszvevegyülését, és Hinduk szerint több osztályokra oszlanak, mellyeknek egyike a' másikat nyomja. A' Törökök, kiknek vitézül ellentállanak és az ő legközelebbi szomszédjaik az Ismaeliták, megvetik őket, ámbár hitjek nem sokban különbözök az utolsók vallási nézeteitől. Valamint ezek ugy ők is Ali tiszteletőji, lélek vándorlást hisznek, de poklot és paradicsomot nem. A' keresztényeket szeretik, sőt a' keresztény innepeket és szokásokat is megtartják a' nélkül, hogy ezeknek jelentését egészen esmernék. Egyébiránt isteni tiszteletjekben még most is sok nyoma van a' hajdani Elóásiaiak természettiszteletének. Bizonyos állatok és növények szentek előttök, és az asszonyi szülő részek, mint minden nemzés képe, tisztelet tárgya náluk. A' Törökökkel sok bucsujáró helyet és kápolnákat bírnak közösen, mellyekben isteni tiszteletjek nagy lármával gyakoroltatik. Egy Ielkifő, a' Scheikh Chalil vigyáz fel azokra, 's ez mint próféta jár köztök fel 's alá. Azon vélemény, hogy a' Nosairiusok a' syriai Sabiusok vagy János keresztények, Niebuhr és az alleppoi francia consul Rousseau tudósítása által egészen megzafoltatott. X.

NOSOLOGIA azon orvosi tudomány, mely a' betegségekkel magokkal foglalatoskodik, különösen pedig nevezetőkkel és felosztásokkal. Némellyek a' Pathologia szó értelmét adják egészen neki, mások csak annak része gyanánt tekintik. —j—a'

NOTABILISEK (les notables), általjában minden rendek legnagyobb fontosságú férjfiái valamelly statusban. Franciaországban, a' hol egyedül volt ezen kifejezés szokásban, az ország rendek valamelly surrogatumát értették alatta, mellynek tagjait azonban maga a' király nevezé ki 's hívá öszve. Ezen status régiebb történeteiben gyakran említetnek a' notabilisek, kiknek első fontos öszvegyülése 1558 tartatott. 1626 olta nem volt többé ilyen gyűlés 1786-ig, a' midőn Calonne minister és generalcontroleur jött azon gondolatra, hogy a' notabiliseket öszvegyűjtván, általok több rendeleteknek, mellyeket ő szükségeseknek tartott, megadassa a' hibázó nyomatékokat. Az 1786 Dec 29-kéről szóló öszvehívó levelek által 7 kir. kerczeg, 9 herczeg 's franciaországi pair, 8 tábornagy, 22 nemes, 8 statustanácsos, 4 requétemester, 11 érsek, 37 főbíró, a' pays d' états 12 követje, n' civillientenant, 's 25 felsőségi személy a' királyság különbféle városából, mind öszve 144 személy hivatott öszve. A' gyűlés 1787 Febr. 22-től fogva Mart. 25-kéig tartott, 's azután eloszlott. Munkálódása fő következményei gyanánt ezek tekinthetnek: I., A' tartományi gyűlések a' notabilisek által javaltatott for-

mában vitettek be. 2. A' financz tanács az ő kívánságok szerint intéztetett el, 's e' szerint a' bevétel és kiadás felszámítása 's a' kegyelemosztogatások és nyugpénzek felvetése évenként kihirdetendő volt. 3. A' szakmány (robot) megszüntetett. 4. A' száraz vármok eltöröltettek, 's a' kereskedés az ország belsejében felszabadítatott. 5. A' sóadó kicsinyenként megszüntetni rendeltetett. 6. A' gabona-és más belső kereskedés szabadnak nyilatkoztattatott. 7. Javítások minden megyében, 's évenként legalább 4 milliora menendő kimelés. 8. Gazdálkodás a' királyné 's a' hercezek udvarában. 9. 50 mill. kölcsönzése évenként. 10. 50 mil. adónak olly tárgyakra rovása, mellyek által a' nép legkevesebé terheltetik. 11. A' tartományi gyűlések ne egyezzenek meg új adóban, míg a' kimelés 40 milliót nem teend. Így végződött azon férjfiak gyűlése, kiktől sem a' jó akaratot, sem az erőt és észet némelly jeles idea kivitelére, nem tagadhatni meg. A' notabilisek második gyűlése 1788 Novemberben a' végre tartatott, hogy az egybe hívandó Etats généraux novemjáról tanácskozzanak.

NOTARIUSOK, jegyzők (a' latin nota szótól, melly jegyet tesz) a' Romaiaknál elejente azon rabszolgák vagy szabadon bocsáttak voltak, kik (bizonyos rövidítésekkel, jegyekkel élve) sebes írók gyanánt használtattak, kivált a' senatus gyűléseiben. A' romai birodalom későbbi idejében a' nyilvános hivatalok írnokai vagy titoknokai viseltek notarius nevet. Az újabb időben notariusok, jegyzők, a' status által rendeltett azon nyilvános tanúk, kiket a' magán személyek, munkálataik nagyobb hitelesítésére használhatnak, sőt bizonyos esetekben használni tartoznak, 's kik a' status igazságszolgáltatási szerkezetéhez nagyobb vagy csekélyebb viszonyban álltak 's állanak még ma is. Angliában és Hollandban mindig csekély munkakörök volt. Németországban a' jegyzők kineveztetése a' császári jusok közé tartozott, munkakörököt azonban minden egyes tartomány törvényszolgáltatási szerkezete igyekezett megszoritni. A' császári jegyzők (Notarius publicus s. caesareae majestatis) jusai 's kötelességei 1. Maximilián császár 1512-ki rendelete által határozattak meg. A' Németbirodalom megszűnte olta minden német fejedelem saját collegiuma által neveztet ki jegyzőket, kiknek jusai az egyes statusokban szűkebb tágabb korlátok közé vagynak szorítatva, csupán abban egyezvén meg mindenütt; hogy mint hiteles és nyilvános személyek némelly törvényes tetteket, tanúk jelenlétében teljesíthetnek, 's azokról hiteles oklevelet készíthetnek. Legnagyobb fontosságok a' jegyzőknek Franciaországban volt a' revolutio előtt. Ezen hatáskört az újabb francia törvénykezési rend is meghagyá nekik, pontosan meghatározott változtatásokkal. Az újabb francia polgári igazságszolgáltatás elrendeltetése részint ítélő, részint nem ítélő intézeteken alapul. A' nem ítélő intézetek közt fő helyen áll a' jegyzőség. A' francia jegyző nyilvános tanu, személyi és tárgyi értelemben. Ő általa a' status bizonyít, 's az ő bizonyítványa a' status 's az egész társaság végett adatik ki és őriztetik. Ő teszi fel a' szerződéseket, kötelező leveleket, egyezségeket, 's minden önkényes törvényhatóság alá tartozó okleveleket, mellyek 150 franknál többről állnak. A' jegyzői bizonyítványoknak teljes hitel adatik, 's ellenek a' tanubizonyosság el nem fogadtatik. Tartalmok törvényes erővel bír. A' jegyző minden törvényes tettet belajstromozza, 's a' levelek őrzésére nézve mind a' feleknek mind a' közönségnek felelletel tartozik. Elvesztvén a' hitelező kötelező levelét, megtalálja annak eredeti mását a' jegyzőnél. A' jegyzőknek osztálynál is fontos foglaltságok van, mert noha halál esetében a' hagyományt a' bekebirők peseséttik le, mégis ők készítik az inventariumot, ők igazgatják 's hitelesítik meg az osztályozást. A' jegyzők minden egyes első folyamodásu törvényszék kerületében egy testet képeznek, 's egy collegiumot (Chambre des notaires) választanak magok közül, 1 — 9 (Parisban 15) tagból állót, mellynek előfűlője, syndicus, tudósítója, titoknok, 's pénztár-

noka vagyon. Ez a collegium nem csak a belső policiát tartja fen a jegyzők között, hanem az ezek ellen hivatalviselési vagy tartozási pontban harmadik személyek által támasztott vitáztatokat is szépségesen elsimítja. (L. „*Dictionnaire du notaire*“ Paris 1821-24, 4 köt.) — Nálunk a jegyzők a vármegyei, szabad kerületi és városi magistratusok egyik egészítő részét teszik: a tanácskozásoknál, törvénykezéseknél ez előadni valókat ők adják elő, a végzeteket ők jegyzik fel, s ők adják ki az illető feleknek. Van azonban hazánkban is egy neme a jegyzőségek, melly a németországihoz egyenlőmellyben hasonlít. Értem a királyi tábla hitese jegyzőit, kiknek a törvény tetemes munkakört enged. Ők inthetnek, idéző leveleket átadhatnak, tanuvallatást tarthatnak, sőt jószág-birtokba is iktathatnak az ország minden vidékén, akar nemesek, akar nem.

NÓTELENSÉG, canoni értelemben az egyházi személyek feleségtelen állapotja, mellyre ők az egyház törvényei által köteleztetnek. Már az első keresztény századokban sok keresztényeknél uralkodott az a rajoskodó vélemény, hogy a nemi ösztön kielégítésétől való tartózkodás valami felsőbb erénynek bélyege, s érdemmel teljes lemondás. Ez okozta, hogy sok tanítók, kivált a püspökök, nem házasodtak meg, vagy ha már előbb házasok voltak, lemondtak a feleségeikkel való házassági társalkodásról. Hanem erről a korábbi időkben semmi törvényes rendelkezés nem állt fen, s az egyháziak nótelensége egyáltalán nem volt közönséges, s még házas püspökök is találkoztak. Csak a 4-dik században kezdett a püspökök nótelensége köz szokássá válni, s több ezen században tartatott zsinatok korlátok közé szorították az egyháziak házassági szabadságát. Midőn a 4-dik században keletkezett szerzeteskedés előbb keleten, azután pedig nyugaton is pártolókra talált, általa a nótelen élet különös szentségének ábrándozása mindig tovább terjedt. Magok az egyháziak is azt vélték, hogy nem maradhatnak a szerzetesek megett, s a nép mind inkább hozzá szokott a kegyességet és egyházi méltóságot a monostori megtartóztatással elválhatlanul egybekötöttnek gondolni; s így fejlett ki a közvélemény, melly lassanként nem csak a püspököket, hanem az alsóbb rendű egyháziakat is nótelenségre kinszeríté. Azonban még mindig nem volt róla törvény, s az alsóbb rendű papok közül még sokan éltek házasságban. Csak VII. Gergely pápa a 11-dik század második felében tette a nótelenséget minden papnak köteletségévé. De ő sem vihette ki e tervét tökéletesen; sok helyen, kivált Németországban, nyugtalanságot okozott a házasság tilalma, s még fél század kívántatott arra, hogy a nótelenség a nyugoti egyházban egészen bevetetett. Azolta a catholica egyház szorosan megtartá a rendeletet, ámbár az újabb időben találkoztak már papok, kik ezen kinszerítés ellen kikeltek, mellyet sem a biblia nem parancsol, sem a hivatal nem kíván meg. A reformatio kárhóztatá a nótelenséget, mint a természeti jogokkal ellenkező rendeletet, s a protestans papoknak megengedettett a házasság. A görög egyházban csak az érsekek és püspökök, kik legtöbbszörre a szerzetesek közül választanak, kötelesek nótelen életet élni; a papák, sőt protopapák is szabadon házasodhatnak meg, hanem csak egyszer. A legújabb időkben Würtembergben, Badenben, Mexicóban s Columbiában vetetett kérdés alá, ha ezéllirányos-e az egyháziak nótelensége.

X.

NOTRE-DAME, régi francia nevezete a szűz Mariának, mint a németnél: „*Unsere liebe Frau*“, a magyarnál „a szűz a nya“. Így mondatnak Frankhonban a Mariának szentelt templomok is, nevezetesen a parisi nagy főtemplom, kinek csucstalan két nagy tornya nevezetes a róla való szép kilátásért s nagy harangjai miatt. A templomban magában négy scr oszlop van, s 54 kápolna, jeles kar, s számos emlékek jes festettképek.

55.

NOTTINGHAM, Angolország legkellemesebb és termékenyebb grófságának Nottinghamshirenek fővárosa. Trent folyó mellett fekszik egy dombon, 's egy vára van, melly Newcastle herczegé, vásárpiacza egy a' legnagyobbak közül Angolországban. Utszáji keskenyek, 5077 ház 36.200 lakos van benne. Fő helye az angol harisnya kézműveknek 3000-nél több harisnyaszövője van, kik közül egynehányan a' pamut harisnya párját $\frac{1}{2}$ guineen készítik A' harisnyák szövése műszerek által megy végbe, mellyek a' selyemcsipkék szövésére is használatnak. Ezenkívül pantalon, keztyűt, sőt nem régolta pamut csipkét is szőnek a' legfinomabb fonálból. Az itteni rajzongyár jeles árut készít, melly leginkább képirók által használatik. Ostor-gyártói, fazekasai és aleserfőzői is vannak.

X.

NOTTURNO I. SERENADE.

NOVAJA SEMIJA (új föld), 4455 nmfnyi tartomány, 2 szigetből álló, Matotsnoi ut által elválasztottakból 's az archangeli kormányzathoz tartozókból. A' déli sziget nagyobb az éjszakinál. Nyáron orosz vadászoktól és halászoktól kerestetik meg ezen vidék, kik itt hattyukat, ludakat, halat, farkasokat, nyargalóczokat, fejrmedvéket, kórókákat 's tengeri borjukat fognak. A' föld majd mindig fedve van hóval, jéggel 's Oct. 15-kétől Februar végéig éjtől fedetik, de világot nyer a' számos éjszaki fénytől. Az éjszaki parton magas hegyei vannak. Azon homályos hír járván, hogy Nowgorod kereskedése régi idejében gazdag ezüst bányákban dolgoztatott itt, Rumjoenzoff korlátnok bányásztudósokat küldte 1807-ben önköltségén e' szigetekre, köztök egy németet is Landloff-ot. Matotsnoi szorosba eveztek 's innét berándulgattak a' szárazra. A' föld mohval fedett 's csak ritkán pillanta elő egy egy alacson fű. Kővé vált fa bősgben volt. Megvizsgálák az ezen szoros éjszaki részétől 6 mértföldnyire fekvő ezüstbőlt, honnan a' hajdani orosz ezüsthajósságnak kikelende mennie. De semmi bánya vagy ércmenetre nem találtak. Az öböl partja többnyire talak rétenből, csillám rétenből 's macskaezüstből áll, melly miatt támadt talám az ezüsthánya hír. Ludloff véleménye szerint a' matotsnoi ut déli széle legtáplálóbb része Novaja Semljának; mert több halas folyón kívül található ott még tengeri borjuk, kórókák, jégmedvék 's nyargalóczok, a' sziklatetőkön pedig számtalan sok madár faj tartózkodik. 1819-től 22-ig pontosabban megvizsgáltatá e' két szigetet az orosz kormány.

55.

NOVATIANUS-oknak Novatius romai presbyter követőji nevezettek, ki a' Decius császár alatti keresztényüldöztetés alkalmával azt állítá, hogy azokat, kik a' világi bajoktól való félelem miatt lemondanak a' kereszténységről, még akkor sem szabad abba felvenni, ha tördel-mesen akarnak visszatérni. Ezért elvált az engedékenyebb orthodoxusok egyházától, és követőji 252 olta tulajdon községekét képezének, 's azon hirben álltak, hogy nem szigoru tagot nem szenvednek meg magok közt, és leginkább Olaszországban és Afrikában divatoztak a' 6. századig. X.

NÖVÉNYALKALI I. ALKALI.

NÖVÉNYEK, műszeres lények, hasonló lényektől származók, magokat táplálók, hasonlókat nemzők, mozgástalanok. A' növények (mint az állatok) merő és folyó részekből állanak, azokhoz tartoznak a' sejtszövet, edények, rostok és a' bél, ide a' nedvek és a' levegő. Az edények vagy lég vagy nedvedények, nedvhozók, nedvívők, és pedig a' nedvhozók vagy párolgók vagy taplálók, a' nedvívők vagy béliek vagy a' felbőr vizedényei. A' hozók vagy erősen a' hám alatt fekszenek, vagy mélyebbecskén a' sejtszövet alatt, néha a' bélbe futnak. Az elvívők ellenben majd nem csak a' sejtszövet és bél között futnak 's a' hámra nyílnak ki. A' növény folyórészei vagy csepegőfolyók, az állati vér helyét kipótolni látszóik, vagy ringékonyfolyók. — Birnak a' növények összehuzóerővel, ingerlékenységgel, visszapótló és más több erővel, az állathoz hasonlóval, de annál tökéletlenebb fokuval. Idegeik nem

létén, érzékenységet, érzést nem tud adni nekik, valamint mozgáshijánnyal is vannak. — A' növények táplálódása leginkább a' gyökér felszívta nedvek által történik, noha a' levelek és a' növény külszíne sem egészen táplálomkátlanok. A' felszívott nedvek az edényekben keringenek és pedig az ingerlékenység hatása által, mint az állatokban a' vér, és tápnedü. — A' növények lélekzése is nevezetes. Ez a' beszívásban és kiparázásban áll. Ha a' zöld levél vízben napsugárra kitétetik, rövid idő múlva körül lesz léghólyagcsákkal véve, felmozdulókkal 's a' víz színén elpattogókkal. Felfogatván, 's megvizsgáltván, savitógáznak bizonyodnak bé. A' melegség nem csal ki a' levelekből savitót. — Hogy nappal savitót parádzanak (lélekeznek) ki a' növények majd általában elismeretett, hogy éjel szénsavanygázt és fojtót bocsátanak védi Ingenhous és Ackermann, tagadja Senebier és Spalanzani. A' légnekemen kívül nedü-gőzőket is bocsát el a' növény és pedig a' vizgálás szerint egy közép nagyságu fa naponként mintegy 30 fontot. — A' növények szagát az újabb chemia nemgázneműnek bizonyítja, 's innét a' növények állórészeihez nem is számlálja. Fourcroy megmutatá a' szaganyag hibáztatát, 's a' szag olly tulajdonsága a' növénynek (testnek) mint a' nehézség, a' szálékonyság szerint divatozó, honan a' legszálóbb anyagok legszagosbak. A' növénynek ize alapanyagának viszonyán és a' hőség fokán látszik alapodni, hova a' napvilág is nem kevés befolyással van. A' növények színeről azt mondhatni el, a' mit szagokról mondánk. A' napsugár szint ad a' növényeknek, a' világhijány halványokká, színtelenekké, sápadtakká teszi őket. A' savanyak és kalik befolyással vannak a' színek minőségére. A' szintelep a' sejtszövetben látszik lenni.

Az elemoldás azt tanítja, hogy a' növények eredetileg gyulóból, szénből és savitóból állanak. A' közelebbi növényanyagok különbsége csak amazoknak viszonyától függ. Így ered a' kivonati elv (principium extractivum), a' nyálka vagy mézga, a' cukoranyag, a' valódi só vagy savany, a' kövér vagy sim-olaj, a' szál vagy valódi olaj, a' kámfor, a' gyánta, balsam, mézgagyánta, a' rugékony mézga vagy gyánta, a' keményítő, az enyv, a' fa vagy a' rostos rész, a' timany vagy tannin. Ezen anyagok közül némelyek képesek egymába áltmenni. Így az izetlen nyálka átvátozik cukorrá vagy savannyá. Az áltmenetel tűz, víz, lég, savany, alkalik által történik, 's reá a' növények ize, színe, szaga egyre változik. A' növények nevedése ezen átmeneteleken alapul 's így látszik történni. A' víz és szénő feloldatik elemrészeire, új egyesületekbe megy 's a' merő részeket képi. A' gyuló elhagyja tehát a' savitót, a' szénővel egyesül és olajt, gyántát szül. Egyszermind a' savitó kifejlik a' vízből és szénsavanyból, 's a' sugár és melegséggel (hevővel) egyesülve savitógáz gyanánt elrepül. Ezen anyagok által szaporodnak a' növényrostok, a' mi a' nőlést teszi, mellynek közelebbi törvényei azonban esmeretlenek. A' növények nemzéséről l. Nemzés. A' növények nemzőrészei alapul szolgáltak Linnénél a' növényosztályozásra, mellyet l. Fűvésztudomány alatt. A' növények természeti osztályozásáról l. Decandolle ezen munkáját: „*Organographie végétale*“ (2. rész. 60 rézzel). A' növény geographiáról l. „*Dissertatio de sedibus plantarum originariis*“ (1816), „*Grundzüge einer allgem. Pflanzengeographie*“ (németül Berlin 1823), és „*Atlas der Pflanzengeogr.*“ (Berlin 1824), Schouwól.

Növénybetegségek az életerő túlbősége vagy szűke által származnak. Az első rendbe tartozik a' nedvbőség, a' virágok teljessége, midőn a' himszálak szirmokká változnak által, a' gyuladás, az utolsó rendhez a' fogyás, rosda, ragya 's a' doh.

NÖVÉNYBONCZOLAT. Hiresek ebben Sprengel, Kiefer, Moldenhawer, Link, Treviranus, Richard és Mirbel. I. A' növények általános alkata. Első ősidom a' golyó vagy hólyag-idom, már a' kép-

zönedűben látszó, a' fák hámból kiizadó. Ezen hólyagok öszveléprén sejtszövetet képeznek, az egész növényországban elterjedtet. Ezen hólyagok oldalai (falai) lyuktalanok 's átizzadás által közlik nedveiket. A' hólyagok egymást meg nem érvén közmeneteleket hagynak, a' tősfáknál nevezetesen nedühordókat. Ezen köztérek azonban gyakran hibáznak, mert az őket képző hólyagcsák olly egyidomulag vouattatnak egymáshoz, hogy tökéletes négy, öt hat szegű térek támadnak. A' sejtszövet, nem a' tápnedük felmenetelére szolgál, hanem a' nedvek magokban tartására 's kidolgozására. Azért találattik benne a' tulajdon olajos és gyántáros nedvek tömleje. Ezek néha hasonlóak a' többi sejtüregekhez, csak valamivel dagadtabbak, néha tulajdon csatornák. A' sejtszövet csudálatos közösülésben van a' levegővel a' tökéletesebb növényeknél. A' növény, színe felé rendtelenebb lesz, hézagokkal tele, ezekben levegő van, 's tulajdon alkatu nyílások által közlödést tesznek a' gőzkörrel. Ezen hasadéknnyílások leginkább ott találattak, hol zöldfelület fedezi a' növényeket, leginkább pedig a' levelek alszínén. Ezek lélekeznek, vagy levegőt szíznak és párádznak ki. — Második ósidom az egyenes vonalu, rost-vagy tulajdonképen csóidom. Igen nagyitva nedűvel telt csóknek tesznek a' rostok, nem egyre futóknak, hanem itt ott meghegyesülőknek, vakon végződőknek, p. o. a' fák hánjában, könyében 's a' levelek idegeiben bordáiban. Óseredetek már a' képzönedűben feltetszenek, hol tők vagy dárdák idomában csomókba jegesednek (mintegy). Ezen csók a' legfinomabb fedőhartyával bírnak, legkisebb átmérőjük az ósidomok között, igen terjedhetők, szilárdak, Főrendeltetések a' felmenő nedvek vezetése. Harmadik ósidom a' sodor idom, mivel eredetileg sodrott rostokból áll, hengeres csók falait tevőkbl. Ezen idom, csomókban, vagy egyenkint jó elő; a' közönséges fák törzsökében a' könyet és fát képzí. A' pálmáknál, füveknel 'stb. elszórva állanak a' sodorcsomók a' sejtszövetben. A' sodormenetek minden részbe mennek, a' levélkocsánon ált a' nedvcsókkal együtt a' levélidegekbe hatnak, a' virágnyélen ált a' szirmokba, himszálakba, a' gyümölcszombba, az anyába 's a' csiramenten ált a' magba is. Mig eredetiek, nincsen egyéb falok, mint a' melly azon sodrott rostoktól képezteték. De nem mindig eredeti idomnak, gyakran gyűrűdedények, lépcsőmenetek, pontolt csatornák gyanánt tűnnek fel. Átmenetel is van tőlök a' sejtszövethez. Munkálatja ezen 3. idomnak a' légmenek, gőzek és a' növényiöl kifejlett léganyagok képzése, 's tovább vitele. — II. Az egyes növényrészek alkata. A' gyökér leggyengédebb szálainak színe igen finom szőrrel van körülvéve, a' hegyeskék pedig taplós fedezetűek, mellyek által a' föld nedve beszívatik. Különbön a' gyökér közepén egész hosszában nedűcsók és sodormenetel járnak által, bél nélkül. A' törzsök minden kétszikes növénynél kört futó rétegekből áll, mellyeknek külseje a' kéreg, másodika a' hám, harmadika a' köny, negyedike a' fa, legbelől a' fiatalokban a' bél van. A' levelek alkata egyszerűn meg van magyarázva, azt mondván, hogy itt a' törzsök körréteges részei egymás mellett egy felületen fekszenek. A' nedűcsók és sodormenetek mindig jobban elszélednek a' levél idegeiben. A' köztők fektű sejtszövet a' felszín felé mindegyre sürűdik és rendszeren kenőczidomu anyaggal vonatik be. Az alszinen lazább 's azon légüreket nyeri, mellyekhez a' hasadéknnyílások utat engednek a' léganyagoknak. — A' virágoknál a' csésze többnyire ugyanazon alkatu a' levelekkel, a' bokréta pedig igen finom sejtszövetből áll, mellynek belszíne finom szőcsókké vagy halmokká emelkedik. A' sodormenetek egyenkint 's igen kis átmérővel vonulnak a' szirmok alján el, hasadéknnyílásnak nyoma sincs. A' himszálak hasonló alkatuak, de a' porhon alkatása minden részétől különbözö. Egészen sejtüresek, 's tulajdon idomu testet tartanak, himpornak nevezettet. Az anyabibe igen gyengéd szőrrel fedett, melly észrevehető nyílás nélkül színe ugy felszívja a' termékenyítő anyagot, mint a' gyökérszálak szőrei a' föld tápnedvét.

A' gyümölcs, gom vagy telep, csupa képzőnedűvel telt hólagcsákat bir a' fogamrás előtt, annak utána pedig a' jövődő növény, pont gyanánt tün elő 's a' csiranedűnek mondott lében uszik, melly néki első tápnedűül szolgál, mig gyökerei 's a' kifejlendő szik képesek lesznek táplálni. —j—a.

NÖVÉNYVAJ. Igy neveztetnek a' gyógyszerzetárookban azon különbéle magvakból egyszerű sajtolás által nyert olajak, mellyek az ő sűrű tulajdonságok miatt inkább vajhoz, mint olajhoz hasonlítanak. Ide tartozik leginkább a' cacaovaj és muscat-balsam. —j—a.

NOVÈRE (Jean Georges), balletmester, az újabb francia táncz teremője, szül. Parisban Mart. 27. 1727. Az atyja, a' ki XII. Károly segédje volt, hadi pályára szánta őt; de a' fiu műérzete a' muzsikát és a' tánczot választá. A' tánczban a' nagy Dupré alatt mivelé magát, 's már 1740 legnagyobb tapsal lépett fel a' fontainebleani udvari színházban. Azután Berlinbe ment, hol nagy Fridrik és Henrik herczeg által igen becsültetett. Miután 1749 oltá felváltva Parisban és Lyonban tartózkodott 's több hires balletet feltalált volna, 1760 „*Lettres sur la danse et sur les ballets*“ (Lyon, 2 köt.) adá ki, 's e' munkája megalapítá irói hírét azon művészetben, mellynek gyakorlásában ő olly nagy volt. Leveleiben azt tanítá, hogy a' táncz, kifejezést és caractert kívánó művészet. Erre a' württembergi udvarhoz hivatva, balletjei által egynehány évig szépitette azon innepeket, mellyek az europai udvaroknál tartattak közt a' legválogatottabb 's legfinomabbak közé tartoztak. Nagy hire következésében Bécsbe is meghivatott, hol Mária Theresia császárné kedvezésekkel tetézte őt. Bécsből utazást tön Mailandba, Ferdinand főherczeg menyegzőjére. A' londoni meghívást nem fogadá el, hanem első balletmester lón Parisban a' muzsika kir. academiájánál. A' revolutio fergeteges ideje alatt vagyona nagyobb részét elveszté, 's ő maga Londonban tartózkodott. 1807 egy új munkát adott ki „*Lettres sur les arts imitateurs en général et sur la danse en particulier*“. Öszves munkái Patersburgban 1803 jelentek meg. Meghalt St.-Germain-en-Layeban 1810 Nov. 9. Kevéssel halála előtt „*Dictionnaire de la danse*“ on dolgozott. Pantomimicai balletjei derék festemények 's tettek által valóan jelesek. Leghíresebb tanítványai: Gardel, Gollet és Vestris. lm.

NOVITIATUS, I. PRÓBAÉV.

NOWGOROD, orosz kormányáság 2578 nsz. mf. 960,000 l. 's Nowgorod-Weliki (nagy újváros) fővárosával, a' Wolchownak az Ilmentóból való kifolyásánál 1552 h. 10,000. l. (a' 15. századb. 100,000 l.) érseki széki. Nowgorod már a' középkorban hatalmas és hires volt, 's középpontját tevő a' Hansa és a' Normannok Nyugotásiával és a' Byzantiumiakkal való kereskedésének. Sz. Katalin székes egyházában, a' chersoni vagy korszuni ajtók nevezetesek, mellyeken bibliai és más tárgyak 's feliratok vannak, 's mellyeket Adelung Fridr. német remekmívnek tart. Későbbi származásu benne az ugy nevezett svéd vagy sigtuni ajtó, melly hasonlókép nevezetes remekmiv a' középkorból. X.

NOX, egy istenség a' Romaiaknál. I. ÉI.

NUBIA, Afrika tartománya a' kel. hosz. 44° — 56° és az éjsz. sz. 13° — 24° alatt (12 — 15,000 nsz. mf.) keletről az arab tengeröböllel és Abex vagy Habes tenger partjával, éjszokról Egyiptommal, nyugotról Darfural, délről pedig Abyssiniával határos. A' Nilus (az egyesült Bahr-Abiad és Bahr-Azrek) folyja keresztül, melly itt a' Takazet veszi fel, és egy felszigetet a' régi Makroët (l. e.) képezi. A' tartomány éjszaki részén igen nagy homokpuszták vannak, mellyekben rabló vándornépek leselkednek a' karavanok után. Délszakra nagy sykomorok és óriási mimosák, pálmaszilva fákkal 'sat. váltják fel egymást. A' tartománynak csak azon része, melly Egyiptommal határos, Habes vagy Ujarabia tengerpartjaival, állt a' török Dschidda-basaság alatt. Most Mehemet Ali egyiptomi alkirály birja Nubiát. A' tartomány belsejében vannak egynehány tulajdon országok, mellyek közt Dugola és Sennaar legnagyobbak, 's az egyipto-

ni alkirálynak adót fizetnek. Dongolában vagy Dungalában fekszik a' hasonnevű főváros a' Nilus mellett, 's azt mondják 10,000 családnál többet foglal magában, Sennaar ország (4000 láb a' tenger színe felett) 5400 nsz. mf. 1 1/2 mill. l.; egy negertörzsök uralkodik benne, melly a' szomszéd arab népségeket adózókká tevő; kiralyja 14,000 emberből álló sereget tart. Sennaar fővárosa 100,000 l. az Azrek mellett fekszik, élénk kereskedést űz, kivált az Arabokkal. Sennaar zöld síkságait oriai nagy ságu baobad fák árnyékozzák; nagy mocsárai a' levegőt megrontják, de a' vegetatiót igen előmozditják. Erdeiben számtalan majmok laknak. Nubia éghajlatja általjában kiállhatlan forró és csak a' keleti hegyek közt mérséklettebb valamivel. Termékei özönében nevezetesbek: az elefánt, teve, ló, zibetmacska, papagáj, giraffa, oroszlán, tigris, hiéna, párducz, vízi ló, krokodil, seennalevél, eben- és berzsenyfa, bambusz nád, méz, gabona, dohány, czukor, riskása, tef vagy tuf, egy neme a' kölesnek, mellyből gyakran kenyeret sütnek, kender, bor, dinnye és arany (bányákból és folyókból). A' Nubiaiak negertörzsökből valók, és nagyobb részint Jakobkeresztények. Alsónubiában egy águ lakik a' régi Berbereknek, kiket az Arabok Ejszakafrikában találtak, midőn ezt meghódították. L. Burckhardtól „*Travels in Nubia*“ (London 1819) és Gaultól „*Neu entdeckte Denkmäler von Nubien*“ (Stuttg. 1821 és 1828 rézmi.) X.

NUGENT (gróf), austriai hadvezér, a' ki 1817 mint a' nápolyi szárazföldi sereg lökaptánya I. Ferdinand szolgálatjába lépett. Nemzetsége Scotiából származik; az atya prágai kormányzó volt, 's II. József követje a' berlini udvarnál. N. 1813 az Eugen alkirály elleni hadi munkálatokat igazgató. Kijelentvén Murat, hogy kész a' Franciaország elleni szövetség részére állni, N. annak meghatalmazottjával Livron tábornokkal 1814 Febr. 7. egyezésre lépett azon állás felől, mellyet a' két sereg, mint többé nem ellenséges, elfoglaljon. N. Most Bellegarde gróf segítségére akart sietni, de a' nápolyi tábornok Reggióban ellene állt az átmenetelenek az Enzán, 's N. csak oly fenyegetéssel, hogy fegyveres kézzel nyit magának utat, nyerhetett szabad átmenést. Ezen körülményeket emlékiratba foglalá 's ezt a' bécsi congressus alatt, Campo-Chiaro herczeg, Murat ügyviselőjének vádjára felelet gyanánt adá át lord Castle-reaghnak. Ezen iratnak nagy befolyása volt Murat sorsa eldöntetésére, mert világhosszra hozá annak kétszínűsködését. E' táborozásban mindazáltal egyesülve maradtak az austriai seregek a' nápolyiakkal, 's Regginál egyesülve verték meg a' francia sereget, a' mit Murat magának tulajdonított, noha a' dicsőség Nugentet illeté. Midőn Murat 1816, Napoleon Elbából megszökése után az álarczot leveté, N. az austriai sereg jobb szárnyát vezérelte, melly Toscanát elfoglalá. Mig Bianchi Muratot nyomban követé, az alatt N. Roma felé haladt előre, hová Maj. 4. érkezett. Maj. 12-kei hirdetésében felszólítá a' nápolyi népet, hogy a' királyszékrablót hagyja el, azután megindult, Lepranonál és S. Germanonál szép győzelmeket nyert, 's Nápolyba Bianchival együtt ért. Nápolyban hajóra szállt egy austriai seregosztállyal, 's Franciaországba ment, hol a' Rhöne torkolati megyében vevé át a' parancsnokságot. 1815 Aug. visszatért Nápolyba 's átvevé a' nápolyi hadak fővezérségét. Következve a' francia szolgálatrend eltörlése 's az austriainak bevitele által nagy elégedetlenséget okozott a' seregben. Kiűtvén a' lázadas Monteforteban Jul. 2-kán 1820, 5-kén azt tanácslá Medici miniszterrel együtt a' királynak, hogy távozzék el az országból. Ez annyira felingerlé elenek a' népet, hogy ók ketten csak külföldre szökés által menthették meg életüket. Utóbb kikérte elbocsátását Ferdinand királytól, 's visszalépett az austriai szolgálatba, részt azonban a' nápolyi táborozásban nem vett.

lm.

NUKAHIVA, v. Madison szigete, (a' h. 138° 's a' d. szél. 8°) legnagyobb Australiában a' Marquisa szigetektől éjszakra fekvő 8 Washington sziget közt, mellyeket 1791 Ingraham éjszakamerikai hajóska-

pitány fedeze fel. E' szigetcsoportot 's kivált Nukahivát Krusensterntól tanultuk közelebről megismereni, ki Maj. 1804 vala ottan. Nukahivát Ingraham Federalislandnak, Marchand Isle-Bauxnak Hergest, Sir-Henry Martinsislandnak, Robert pedig egy amerikai hajóskapitány Adamislandnak nevezte. 18,000 l. közül 5900 harczoló. A' sziget legnagyobb hossza, délkeletről a' nyugoti csucsig 17 mf tesz. Eghajlatja igen forró ugyan, de még sem egészségtelen. Mivel már magától termékeny földje csak a' tropicus esőzés által nedvesítetik meg: igen nagy szükség következik, ha ezen esőzés hosszabb ideig kimarad. Hal, disznó, kókusdió, kenyérgyümölcs, gyökerek és czukornád a' fő termékei. A' Nukahivaiak a' déli tenger szigetei fejérből törzsökéhez tartoznak, melly a' Malajaktól származottnak mondatik. Legszebbek minden Australiaiak közt. Ugy látszik, egy nép sem ment a' táitovirozás mesterségében annyira, mint ők. A' minő jó indulatúaknak látszanak, olly alattomos gonoszoknak 's kegyetleneknek is mutatkoznak. Gyakran viselnek háborút, hogy emberhust ehessenek. A' királyoknak itt nincs olly nagy tekintetek mint más-hol. Papjaik sérthetetlenek, de vallásokról majdnem semmit sem tudunk. Tulajdonképi sokomosság nem fordul elő, de a' házasságtörés igen gyakori. 1815 Északamerika vevé ezen szigetet hatalma alá, és egy erősséget állita fel benne. Délszakon a' szép Tschitschagoff kikötő jeles benne.

X.

NUMA POMPILIUS, Parma második királyja, K. e. 714—672 (vagy a' város 'é. u. 39—80) uralkodott 4-dik fíja volt Pompilius Pomponius egy jeles Sabinusnak és férje Tatiának, ama Tatius leányának, ki egy ideig Romulussal együtt volt király. Midőn 13 évig élt honjában nőjével, ennek halála után e' falura vonult, hogy életét csendes magányban töltsse, mellyből Romába királyjává nevezetése ragadá ki. Numa nem bírt Romulus hadakozó characterével, de megvolt benne egy nagy törvényadó, 's igazságos és bölcs uralkodó minden tulajdonsága. Roma zsenge szerkezetét leginkább az által erősíté meg, hogy azt a' vallásos intézetekkel egybefügésbe hozá. Numa, sokkal feljebb emelkedett kortársainál azon belátásával, hogy egy halandó sem teheti magát az istenekkel másként közösülésbe, mint ideában; (a' mint Plutarchus Numa életében megmutatja) ő volt a' romai isteni tisztelet alkotója. A' Pontifexek Flaminek és Vesták collegiumának felállítása, a' KALENDARIUM (l. e.) megjobbitása a' dies fasti és nefasti meghatározása, a' vagyoni biztosítása végett a' terminusok vagy határkövek tiszteletének behozatala, a' czéhek alapítása, 's az emberáldozatok eltörlése neki tulajdonittanak. Ő alatta záratott be Janus temploma legelsőben. A' rege EGRIA (l. e.) Nymphát a' Cericia herekben Numa barátnéjának és táhácsadójának mondja. Némmelleyk Pythagoras tanítványává akarák őt tenni, noha életék ideje legalább 2 századdal különbözik. Egy leányt Pompiliát hagyta maga után ki Numa Marcushoz ment férjhez 's az Ancus Marcusok, Roma 4 királyjának anyja volt.

NUMANTIA, város Spanyolország azon részében, melly a' Romaiaktól Hispania Tarraconensisek neveztetett. Lakosai a' romai hatalom ellen való bajnok ellentállásokkal halhatlan hírt szereztek magoknak. — Azon ellentállás, mellyre a' Romaiak Spanyolországban legelső felléptök olta akadtak, még Carthago feldulata után sem szűnt meg, noha előbb a' nevezett város táplálta benne az ellentállás szellemét. Viriathus tervet készíté egy közönséges rendülésre Spanyolországban, és a' Celtiberiusokat is reá bírá, hogy abban részt vegyenek. De ezen terv kivitele nem sikerült, 's míg a' Celtiberiusok legnagyobb része nyugodalomra visszatért, azt határozák Numantia lakosi, kik a' celtiberi Arevaesekhez tartoztak, hogy bajnokul fogják magokat védelmezni. A' városnak egy meredek dombon fekvése a' Duero mellett, ott hol ebből egy másik folyó (Punts) ömlik, csak egy oldalról engedé meg a' rohanást, melly része azonban mesterség által volt megerősítve. A' Romaiaknak Pompe-

jus Aulus praetor alatt R. é. 616 tett első próbái sikeretlenek voltak, 's mégis nagy veszteségbe kerültek nekik. Még gyalázatosabban fejeztetett be Hostilius Mancinus consul 617-ki megtámadása, a' ki capitulatioa kényszerítettén, midőn ezt a' senatus helyben nem hagyá, a' Numantiaiaknak átadatott, hanem ezek által szabadon bocsátatott. A' következett romai hadi vezérek ovakodtak csatába ereszkedni ezen néppel, melly csak 8000 harczó férfiút állított ki. Végre második Scipio Africanus, ki ezen mellékevet Carthago feldúlása által nyert, 60,000 emberrel küldetett Numantia ellen. Ez feltevé magában, hogy kiéhezteti a' várost, melly eddig még mindig kapott élelmet a' Duéron, és a' zendülésre hajlandó szomszéd Celtiberiusokra is számot tartott. Miután Scipio a' bevitt egészen meggátá, és a' lakosokat legnagyobb kétségbeesésbe dönté, a' megmaradtak hódoltak a' győztesnek. Sokan megölték magokat az átadás előtt, övéikkel együtt, vagy a' lángok közé önkényesen rohantak. Igy esett el Numantia (R. é. u. 621. — K. e. 133) 14 hónapos ostrom után, midőn már 14 évig bajnokul küzdött a' romai hatalommal. A' város elpusztított, 's az melly későbbben helyére építettett soha sem lön nevezetes. — A' mai „Soria“ (6000 l.) tartatik a' régi Numantiának.

X.

NUMERUS A' BESZÉDBEN I. PROSA.

NUMIDIA, Afrikában mintegy a' mostani Algier, hajdan egy hatalmas királyság. A' Tusca (Guodilbarbae és Molochath (Mulvia) folyók közti tartományt foglalá magában; mint birodalom pedig Ampsage folyótól a' Molochathig terjedő tartományokat. Az utolsó, Massaesylia név alatt is, SYPHAX (l. e.) tulajdonképi tartománya volt. Későbbben Mauritaniához jutott, és az igen termékeny Mauritania Caesariensis volt. Numidia tartománya tulajdonkép Massyliának neveztetett és MASSINISSÁÉ (l. e.) volt, ki elsőben ada neki történeti fontosságot. Felváltója Micipsa volt (148—119 K. e.) Ez az országot ön fíjaira Adherbalra, Hiempsalra és JUGURTARA (l. e.) testvére természeti fíjára hagyván. Jugurtha a' Rómáikkal 112—106 K. e. viselt háboruban vesztes lön. Azután Hiempsal fíja Juba (l. e.) uralkodott. Caesar egész Mauritaniát (1 MAURUSOK) romai tartományá tévé, azonban elejente mégis megtartá ez tulajdon királyjait. A' Numidiak félt harczólok voltak, és a' könnyű lovaságra igen alkalmasok. Az éjjeli megtámadást szerették. A' Rómáiak infraeni nevet adtak nekik, mivel nyereg és fék nélkül lovagoltak.

NUMISMATICA I. PÉNZTUDOMÁNY.

NUNCIUSOK vagy Legatusok a' pápa követei. A' 4. század olta ügyviselőket tartottak a' romai püspökök a' császári udvarnál apocrisariusok és responsalisoknak neveztetetteket, de ekkor még nem tudtak nekik közvetlen befolyást szerezni a' birodalom egyházi ügyeibe. Csak a' 9. században (midőn már nagyon nevedett a' romai szék hatalma) kezdett a' pápa a' tartományi zsinatokra és az udvarokhoz, ha valami nevezetes tárgy fordult elő, rendkívüles legatusokat küldeni. A' 11. században II. Miklós és II. Sándor pápai hatalom helytartóságával felruházott legatusokat küldöttek ad visitandas provincias, a' keresztény statusokba, az eretnység elnyomása végett E' rendszabást VII. Gergely és felváltóji állhatatosan használák a' pápai hatalom megalapítására. Ezen legatusok zsinatokat hirdettek, hol ók magok ültek elől, 's nem csak a' feljebb vitt tárgyakban ítéltek, hanem a' házasodást engedelem-osztogatást 's minden nemű egyházi perlekedések megítélését is ön jusaik közé számlálták, sőt nem sokára minden fontosabb egyházi ügybeli rendelkezést azon tartományokban, hol székek volt. Hogy ezen mindig messzebb terjedő pápai beavatkozás ellen jusaikat megőrizték, több érsekek és püspökök önmagokat nevezteték ki e' méltóságra. De ez mit sem használt; a' legatusok e' mellett is megjelentek, 's nem gátoltathattak azon lépések, mellyek a' pápát lassanként az egész kereszténység fejévé, főpásztorává tették. Mivel azonban a' legatusok sok visszaé-

lést engedtek meg magoknak, azon voltak némelly fejedelmek, hogy országjokat tőlök egészen menten tartsák. E' végre Anglia a' 12-dik században a' canterburyi érseket mindenkori pápai legatussá nevezette; 's szép Filep francia király a' 14 század elején el is fogatott egy legatust. Ez szolgáltatott okot arra, hogy a' pápa ezen követek személyét, szinte mint ön magát sérthetetlennek, csalhatatlannak jelentené. Németországban az érsekek egész a' 16-ig századig meggátlák az állandó pápai tribunalok felállítását; hanem ekkor, a' reformatio miatt, már ezt is megengedheté magának a' pápa, mint a' tridenti egzhazi gyűlés végzeinek teljesítésére szükséges rendszabást. Így a' állandó pápai követség támadt Nuntia tura név alatt. Bécsben 1583 keleti Németország, Kölnben nyugoti Némethon, Luzernben 1586 a' Schweiz Brüsselen 1588 Németalföld számlák. Ezen legatusok teljes pápai hatalommal gyakorlák kerületjekben az egyházi fő bíróságot, 's minden érseki jusokat. Így folyt ez II. József császárig, kinek felszólítására a' mainzi, trieri, kölni és salzburgi érsekek mind ezen visszaélések ellen kikeltek, elesmerve különben a' pápa felsőségét. Azonban ezen nagy lelkű lépés is sikertelen maradt, míg végre a' francia revolutio a' kölni és brüsseli nunciaturát egészen megszünteté; a' bécsit pedig és a' münchenit az illető országlások annyira megszoríták, hogy az ő megegyezések nélkül semmit sem tehetnek; csupán a' luzerni nuncius bír maradványával egy olly hatalomnak, mely az újabb mivelődés haladása ellen haszontalan közöködik. A' salzburgi, prágai 's esztergomi érsekek született legatusoknak czimeztetnek, de azért semmi elsőségek sincs egyéb érsekek felött. Egyébiránt azon legatusok, kiket a' pápa idegen udvarokhoz küld időről időre, nem egyebek politikai ügyviselőknél.

Im.

NÜRNBERG, *Norimberga*, a' német művészség anyavárosainak egyike, már a' II. században vásári szabadságot nyert és vám 's pénzverő jogot; azután mint birodalmi város (a' franki kerületben) mesterségi szorgalma és kereskedése által híres, valamint a' császár, birodalom és német nemzet körül volt érdemei által. Megtartá ő szabadságát 1803-ban a' birodalmi békekiküldöttség határozása okozta változásokban, de egyenetlenségbe jutott a' hohenzollerni házból való 's a' várost védendő várgrófokkal, és a' porosz királyokkal, mely az újabb időkben egyre súlyosb lön, a' Burkusok a' város birtokának egy részét magoknak tulajdonítván, míg nem végre N., egész birtokával együtt a' német frigyacta által a' bajor királynak átadták 's ettől Sept. 15. 1806 elfoglalták. Eleinte a' pegnitzzi kerület fővárosa volt, most a' bajorhoni Rezatkerülethez tartozik. N. homokos, de mivelés által megtermékenyített, kellemes vidéken fekszik; a' Pegnitz által 2 félrészre osztatik, éjszaki vagy sebaldira, és a' nagyobb déli vagy lörinczi részre, Sz. Sebald és Sz. Lörincz templomaitól úgy nevezettek. A' város kerülete a' falakon belül, hol sok köztér és kert van, 1 1/2 órányi, 's a' 200. többnyire szegletes utzában van 3284 ház, 39.085 lakos, közte 1052 katona, 2508 cathol. és 9 zsidó (az 1828 számlálás szerint). A' falakon kívül, de a' vonalak közötti, külvárosi 's elszórt házak száma 843; — 5770 lakossal. A' lakosok többsége lutheranus. Nürnbergben többször csalódik az ember, mintha előbbi századokba tetetnék vissza, mint egyéb német helyeken. Találni házakat, melyeknek külső idoma változatlan góthias, belső elrendelése is nagyon emlékeztet az ősek szokásaira. Ide tartozik az ő vár is, *Reichsfeste* név alatt, külsejére nézve egészen ép, különböző századbeli részeket mutató, de romtalanul. Egy hegyen fekszik 's igen tágos kilátást ad. Bőven van a' közönséges képgyűjtemény (549 darab) sok üvegfestéssel 's Dürer A. emlékére egy jegykönyvvel. A' 275 lábnyi tanácsház, egy a' legkitünőbbek közül Némethonban, 2 emeletű, nagy teremű, melyben megújított képek vannak, kivált Dürer, Hirschvogel 's másoktól 'stb. Építész és műdarabok által jelesek: a' góth sz. Lörincz templom, sz. Sebald, — sz. Jakab 's az új izslésben viszont

ujra épített Aegidien egyház (1711—18). A' szónok- vagy dominicanegy-
háznál találhatik a' nem csekély városi könyvtár, Aegidienegyháznál a'
gymnasium, melly előtt 1826-ban a' 300 éves reformatio innepén felté-
teték Melanchtonnak Burgschmid készítette képe, ki 1526 a' gymnasium-
ot megszentesít. A' sok mivelő, jóltevő és segítő intézet között jeles 1)
a' sokmivű tanoda (polytechniconi iskola) 1823 olt; 2) Campe javallá-
sára 1824 alkotott városi conservatorium a' régiség és nürnbergi ritka-
ságok számára; 3) a' műiskola a' várbán, jeles műgyűjteményekkel,
többek közt az Aeginetek gipszöntetével. Vannak magános gyűjtemé-
nyei is. Minelötte tengeri ut volt esmeretes Keletindiába, N. első ke-
reskedő város volt Németországban, 's egy az elsők közül Európában, az
Olaszthonból jött keleti jószágokat tovább küldve éjszakra. A' város ál-
lapotja virágzott, műszorgalma nagy volt. De a' tengeri ut feltaláltat-
ván Keletindiába, a' kereskedés hasznaira más tartományok is figyelmes-
sé lévén, a' pusztító 30 éves háboru beköszöntvén, 's N. városi belső
alkotása az idő szellemétől elmaradván, lehanyaglott magasságáról 's
ma középszerű város gyanánt tengődik hajdani díszének árnyában. Ké-
szít czikkelyeket sárga rézből, aczélból, vasdrótot mindenemű kovácsmű-
ket, esztergályozatokat, tükröket, hurokat, hanga-eszközöket, föld-
képeket, rézmetszeteket 'stb. Gazdag és szép Bestelmeyer tára. A'
nürnbergi jószágok, portékák olcsósága, mellyek egész Európába, sőt
Amerikába 's Indiába is elküldetnek, a' nürnbergiek 's a' thüringi er-
dő lakosainak mértékletes életmódjától származik. Az önkészítmények-
kel valón kívül meglehetősen küldő és váltókereskedést is üz N. A' társa-
sági mulatás végett jól van a' muzeuma elkészítve. Egyesületei között
megnevezük Dürerét. Általában a' műveltség és közszellem fő kincsei
ezen nevezetes városnak. A' hajdani birodalmi város évi jövedelme 800,000
forintra becsültetik. A' városnak egy jól mivelte 23 nsz. mf. tevő bir-
toka volt, 40,000 lakossal, — benne volt az ugynevezett birodalmi erdő.
A' város adóssága 1797-ben mégis mintegy 9 millio forint volt, mellyel
a' város többnyire önpolgárainak tartozott, 's a' bevételek nem voltak
elegendők a' kamat-fizetésre. N. régi történeteiről tudósításokat ad a'
„Nürnbergi Taschenbuch“ (2 rész, 12, 1821—22; új kiad. 1829, re-
zekkel). A' nürnbergi művészek és műkedvelők 30 évnél idősebb egye-
sülete e' munkát adja ki: „Die nürnbergi Künstler, geschildert nach
ihrem Leben und Wirken.“ — Nürnberg művészi híre tréfára is ada al-
kalmat, — olly töltésért létesítve a' kápezetnek és renyhéknek, mellyel
a' tudományokat úgy lehet a' fejbe tölteni, mint hordóba a' bort. És a'
nürnbergi töltésrékkel itt ott üzetik is alattomos kereskedés. 55.

NUTKASUND, egy öböl Éjszakamerika éjszakkéleti partján (49°
35' éjsz. szél) Quadra Vancouver szigeténél (700 nsz. mf.) a' Charlot-
tensundban; tengeri vidrafogásról híres. Itt az Angolok 1790 oltá 2000
lakosu gyarmatot bírnak. X.

NYÁKKÖTŐPER, I. РОПАН.

NYÁL azon szag és iztelen, egy kevéssé kékes és ragadós nedv,
melly az ugy nevezett nyálmirigyekben választatik el 's vezető csók által
a' szájüregbe vitetik. Az arcz mindenik oldalán nyálmirigy van, a' fül-
tömörigy, álkapcza- és nyelv-alatti mirigy. Eh és rágás alatt, némelly
indulat mellett, némelly betegségben (higanykór), a' száj kézi ingerlé-
sére több nyál választatik el. Azonban az elvalasztás mindegyre törté-
nik, 's tudatlanul, álomban is lenyeletik a' nyál. Fő haszna a' rágás
alatt van; sikositja, átjárja az étkeket, 's alkalmasabbakká teszi az
elnyelésre, a' sós részeket feloldva az izlésnek nagy elősegítője. —j— a.

NYÁR (aestas), általában az esztendőnek kedvezőbb része, egy 6
vagy 7 hónapig tartó időszakasz. Égvizsgálói értelemben ezen szó szo-
rosabb jelentésű; az égvizsgálói nyár t. i. egy, bizonyos határok közé
szorított időköz, melly minálunk akkor kezdődik, midőn a' nap éjszak-
felé a' legnagyobb magasságát eléri Junius 21-ke (körül), 's végződik,

ha ez azon egy évben másodszer ér az egyenlítőbe; (a' mi körülbelől September 23-dikán történik). — A' mi nyárunk a' naptávolába, azaz azon időbe esik, mikor a' föld legtávolabbra esik a' naptól's egyszersmind legkisebb sebességgel mozog; innen van, hogy nyáron a' napnak látszóató átmérője kisebb mint télen, 's hogy a' nyár 93^{1/2} napig, tehát valamivel tovább tart, mint telünk. Jóllehet a' nap nyáron távolabb van tőlünk mint télen, még is akkor melegebben sűt, mivel sugarai sokkal egyenesebb irányban sűtnek a' földnek éjszakai félgömbére, 's mivel nyáron sokkal tovább van a' láthatáron mint télen. — A' legnagyobb hévségnek akkor kellene a' szerint lennie, mikor a' nap a' nyárinapálláspontot (I. NAPÁLLÁSPONTOK) eléri, de a' közönséges tapasztalás tanítja, hogy nem úgy van a' dolog; hanem hogy a' legmelegebb napok inkább Augustus havába szoktak esni, és pedig a' földnek egész éjszakai oldalán, még 10, 12 foknyira a' Sarkkörön túl is. Ez bizonyosan onnét van, hogy a' nap Kisasszony haváig már hosszabb ideig nagyobb erővel hatott, 's hogy ezen hatásának következtében fel is olvad egy része azon jégnek, melly a' sarkkörön túl örökké találtatik; 's így akkor az onnan fuvó szelek nem olly hidegek, mint télen. — A' földnek déli oldalán akkor van nyár, mikor nálunk tél vagon, t. i. midőn a' nap délfelé áll legtávolabban az egyenlítőtől; a' földnek hév öveiben pedig örökké nyár van, mivel ottan soha nem fagy 's az esztendő részeit nem lehet egymástól megkülönböztetni. A' nyár mindenütt azon része az esztendőnek, melly a' növényeket életre hozza 's érleli, 's melly egyáltalában az ő kelleme 's jótévő mérésklete által, az egész természetben életet 's öröndezést terjeszt el.

A. F.

NYÁRAD magyar-német falu Baranyavármegyében, Mohácstól ³/₄ órányira. Ennek határa volt Szolimán török császár táborának csatatére 's harcztáni telepedéshelye a' mohácsi veszedelemkor. Némelly sánczok nyomai 's Szolimán sátorháza még ma is láthatók.

54.

NYÁRJEGYEK. Neve azon csillagképeknek, melyekben a' nap nyáron mulat. Noha az éjnap egyenlítő pontok előhaladása miatt, a' nyári napálláspont ma már egészen más ÉGJEGYBE (I. e. esik, mint valaha; még is a' mi kalendáriomainkban még most is a' régi nyárjegyeket tartottuk meg, 's e' szerint a' földnek éjszakai részén a' Rák, Oroszlán 's Szűz, a' déli részen pedig a' Bak, Vízöntő 's Halak nevű csillagképek viselik a' fen megirt nevet. Valóban most a' nyári napálláspont a' Kettős csillagzatba és a' téli napálláspont a' Nyilas-csillagzatba esik; úgy hogy a' föld éjszakai oldalán a' Kettős, Rák és Oroszlán, a' déli oldalon pedig a' Nyilas, Bak, és Vízöntő-csillagképeket kellene Nyárjegyeknek nevezni.

Albert Ferenéz.

NYÁRPONT, azon pont az eclipticában, mellyben a' nap, esztendői kerengésében, a' legnagyobb távolságát az egyenlítőtől éjszakfelé eléri. Az időpont, mellyben ez történik, egyszersmind kezdete az égvizsgálói nyárnak. A' nyárpont valaha a' Rák csillagzatba esett, minél fogva az éjszakai napállás-avagy naptérítő pont a' Rák-naptérítő pontnak neveztetett; de most az éjnap egyenlítőpontok előhaladások miatt azon pont a' Kettős-csillagzatba vagon helyeztetve. Erre azonban a' közönséges kifejezésben; nem figyelmeztünk, 's ezért az éjszakai naptérítőkör még most is rákinak neveztetik. A' nyárpont egy a' nyári napállásponttal. Ó a' TAVASZPONTTÓL. (I. e.) 98 foknyira van; 's az egyenlítőből épen annyira éjszak felé, a' mennyit a' Naput hárságsága (obliquitas eclipticae) téssen; t. i. 23° 28 percznyire. — A' Nyárpont a' földnek déli részére nézve délpont, mivel, ha a' nap őt elérte 's nálunk a' nyár kezdődik, ottan akkor a' tél kezdete áll be. *Alb. F.*

NYAVALYA (kór, betegség): Az község (I. e.) hijánya betegség A' beteg ember miveletei szabálytalanok, őse nem hangzóki; az érzés (közérzés) háborodott, nem ritkán fájdalom van jelen. A' be-

tegeég nem ritkán a' természet ereje által meggyógyul, néha hosszú folytatva lesz, más betegségbe megy által, vagy halállal végződik. Minél nemesebb részen, műszerben van a' betegség tanyája, annál veszedelmesebb az az életre nézve. Igy p. o. az agy fő műszer a' műszerzetben, innét az ő nyavalyái mindig veszedelemmel járnak. A' többi műszerekkel nagy összeköttetésben levő műszer betegsége, szinte gyors és nagy kártékonyt látta a' testben. A' gyomor p. o., mint a' táplálás előmühelye, szenvedvén, ez egész test hamar kezd lankadni, mert rossz tápnedű készítettvén, a' vér is hiányos lesz, 's belőle a' részek nem pótolthatnak elegendőleg ki. A' betegségek sokféle t-kintetből osztályoztatnak. Nevezetes felosztások az általános és helyi betegségekre; amabban az egész műszerzet szenved, ebben egyes rész, vagy részek. Azonban a' műszerek között nagy lévén az egybefüggés, egy rész szenvedése az egész testre behatással van. Más felosztás szerint a' betegségek gyuladásosak, lázok, ürülésiek, rekedések (retentiok), rozsvegyék (cachexiák) idegkórok, bőrkiütések (bőrvirágzatok). A' betegségek lehetnek még sebes folyatuak, és húzamosak. — Kór-hajlandóság-nak mondatik a' test olly alkatása, mellynél fogva kis gerjesztő ok elég a' kór kifejtésére. Igy van gyuladásis, tüdősorvis, gutára hajlandóság. Nyavalya (kór) okoknak azok mondatnak, mellyek az egészségtől eltávozást szülik, 's lehetnek közeliak vagy távoliak; amazok az eltávozás minden okát magokban foglalják, ezek az első kórváltozást születték, 's a' hajlandóságból átmenetelt tettek a' kórba. (KÓRJELEK I. SYMPTOMÁK). Nyavalya (lór) idom, a' tünetmények azon rendje, melly szerint ezen betegség minden többtől megkülönböztethető. Ezen tünetmények vagy együtt léteznek a' műszerzetben, vagy egymás után fejlődnek ki. Nyavalyás kodás a' kór-hajlandóság és kórkiütés között való állapot. —j—a.

NYELV, esmert műszer a' szájjüregben, husos, bőrrel fedett; gyökere a' szakcsonttal és karcnyujtványokkal függ egybe, teste előle keskenyedik és hegyben végződik. Fedőbőre a' száj takonyhártyájának folytatása, 's általjában igen bővelkedik edényekkel; felszínén nedves, részint mivel edényei választanak sok nedvet ki, részint mivel a' nyál hat rájuk. Alatt a' bőr egy redőtképez (nyelvfék), melly az ujonan szülőtteknél gyakran igen előre járul 's bemetásendő (feloldandó). A' nyelv az izlés műszere. Az izlést (miut minden más érzést) az idegek vizsik végbe, és pedig leginkább az osztott ideg nyelvága 's a' nyelvgarat ideg. Ezen idegek szemölcsökbe végződnek a' nyelv felszínén és oldalain, 7—42 jókora nagyságukba; a' szemölcsökben az idegvégeknél edények is vannak. Maga a' nyelv csupa izmokból áll, csak hátul csonttal összekötöttekből, innét a' nyelv mindenfelé mozogható, minden idomra változható, az étkeket izlelheti, a' fogakhoz tolhatja, az ét. csőbe irányozhatja, a' beszélésre szolgálhat 'stb. Idegei számosak, ugy edényei is; az idegek közül a' felebb említettek szolgálnak csak az izlésre. —j—a.

NYELV természeti tekintetben azon nevezetes sajátja az embernek, melly által a' lélek belsejét leghatározottabb, tökéletesebb és értelmesebben közli 's fejezi ki. Noha a' lélek már a' testtartás, az arcz és szemek mimicája, különösen pedig a' gesticulatiók 's tagmozgás 's így az izmok által is elárulja magát, 's a' szemnek kinyilatkozik: sokkal világosabban 's a' hallásra nézve épen sajátképen történik azonban ugyan ez a' lélekzati rendszer által, melly már a' sírásban, fohászbán és nevetésben kijelenti némüképen arányát, t. i. a' hanggá 's nyelvvé valóslást, és végre tetteleg mindenikében, egészen különböző uton, e' czélt el is éri. Az érzéssel a' tón és hang vagyon viszonyban; a' nyelvet ellenben az értelem szüli 's igazgatja. Csak mi az értelem ment keresztül, azt lehet elbeszélni. Minden érzelem, melly szavakban fejezi ki magát, reflectált érzélemmé válik, 's ha tiszta 's igen eleven, a' beszédet el-

fojtja. Az ész minden ideájának, minekelötte szavá válnék, keresztül kell mennie az értelem birodalmán. Onnan van, hogy a' nyelv a' hallás által, különösen és legközelebb az értelemre hat, gondolatokat ébreszt, 's ezek által érzeteket 's ideákat. A' hangon alapul, 's a' lélekzet utjainak legszélsőbb végére vagy is oda van rendelve, hol ezen rendszer izmai a' kénynek leginkább engedelmessékednek; alkattatik pedig a' nyelv, a' szájpaddás szárnyai, és az ajkak által. De minden szó ugyan annyi reflexio, 's ugyan azon módon 's értelemben áll betükből, miként az egész organismus egyes organokból. Továbbá miként a' legkülönbözőbb organismusokban ugyan azon organokra esmerünk, a'ként a' számtalan szavakban is mindig ugyan azon betükre találunk. Ezek rendszerint magánésmássalhangszókra osztatnak. A' magánhangzók teszik az alapkövet, 's ugy állnak a' mássalhangzókhoz, miként a' szenvedő a' cselekvőhöz; ezek adják t. i. a' nyelv elveit, 's így a' pusztá hangot (mert a' magánhangzók nem egyebek) szavá változtatják. Azon organok szerint osztatnak fel, mellyektől alkotások leginkább függ 's ugyan ezektől veszik neveiket is: nyelvbetük (linguales, d, t, l, n); ajakbetük (labiales b, m, p, f, v.); szájpaddás vagy torokbetük (palatinae, r, g, j, ch, k.). Módositatik a' nyelv: a) a' hang által az énekben; b) az által, hogy nagyobb vagy csekélyebb mértékű levegő sebesebb vagy lassabb mozgásba tetetik; amannak fő foka a' kiáltás, emennek legalsóbb foka a' suttogás. c) A' hasból-beszélők nem a' nyelvvel és ajkakkal, hanem egyedül a' szájpaddás vitorláival 's a' mandolák által ejtenek hangokat, még pedig a' levegő beszívása közben. d) Ide valók a' beteges eltérések vagy szótlanság (alalia), vagy tökéletlen kimondás (paralalia). Amaz töbnyire a' siketségből vagy a' nyelv eszékeinek hibás voltából származik; emez vagy közönséges beszélési nehézségben áll, — magilalia —, vagy csak némely szóknál fordul elő — balbuties, vakogás —, vagy egyes betük hibás kimondásában mutatkozik, 's ekkor paralalia labialis, nasalis (naritas), lingualis, gutturalis, lamdacismus, rotacismus, sigmatismus nevek alatt esmeretes Blaesitanak mondják azon hibát, melly a' p és b betű öszekeveréséből ered; végre batracholalia az, mikor a' beszéd nyelvdaganat (ranula) által annyira akadályozatik, hogy az ember kurutyolni látszik inkább mint beszélni. S. Oliivertől „*Ueber die Urstoffe der menschlichen Sprache*“ NYELV I. subjective véve, valami lénynek azon tehetségét jelenti, mellynél fogva ez saját képzeményeit 's érzeteit, másokkal érzékileg 's észrevehetőleg közli. Objective véve a' nyelv alatt egy olly rendszert értünk, melly azon különbözőféle jegyeknek foglalata, mellyekkel fogatainkat, képzeiteinket, 's érzelmeinket jeleljük meg. Ezen jegyek nevei szerint a' nyelv ismét megoszlik: a) Szónyelvre, vagy a' szorosa 's saját értelemben vett nyelvre, mennyiben ez a' gondolatok 's képzetek előadására articulált hangokkal él; a' szónyelvnek pótoló eszköze az írásnyelv, mennyiben ama' hangok írott jegyekben állítatnak szem elé; b) Tag-és arcz-vonaglási nyelvre; pótoló eszköze, távol lévő személyek között, a' képnelv 's képirás (?) (L. ΗΙΕΡΟΓΛΥΦΗΚ). Az első nyelv, mennyiben fogatok 's képzetek tevék tárgyát, merő tagmozgásai nyelv lehetett. Miként a' gyermek karjai kinyújtásával vágyódását, tombolása, litése, feje elfordítása által kedvetlenségét, ujjal mutatásával figyelme tárgyát jeleli ki; szintugy az első embereknél is tagmozgások voltak a' közlés eszközei. Honnan az eredeti írásnyelv nem írásbeli szónyelv. hanem írásbeli tagmozgásai nyelv volt. A' hanggal csak az érzetek kifejezésére vagy olly tárgyak előadására éltek, mellyek inkább a' hallás mintsem a' látás által valának észrevehetők, 's itt kezdődik a' nyelv szorosabb értelemben, mellynek eredetéről szólni akarunk. Ha ezt, a' hangok saját organok által valóított taglalatjának nevezzük, minél fogva a' gondolatok képzeletek 's érzetek közöltetnek, ugy véljük, helyes magyarázatát adtuk. Egy hang sem lesz szavá, míg a' nyelv, az ajkak, a'

fogak és szájpadrás által azon változást nem éri mellyet articulationak vagy tagolásnak nevezünk. Mivel pedig némely állatok is szert tehetnek azon ügyességre, hogy a' hangokat tagolhatják, szükség volt e' hozzávetést tenni, hogy ama hangtagolás csak úgy válik nyelvvé, ha általa gondolatok, képzetek 's érzetek fejeztetnek ki. 'S így a' papagáj nem (nyelvet) beszélni, hanem csak hangokat tagolni tanul. A' nyelv az emberi természet egyik legnagyobb elsősége, 's az istenségnek egyik legnyomósabb ajándéka. Valamint ész nélkül nem származhatik, úgy az ész nélküle parlagon, 's az emberi természet alacsony fokon maradna. — II. A' nyelv eredete 's kimivelődés e. Midőn a' nyelvet a' teremtető megbecsülhetlen ajándékának nevezük, nem akarunk azokkal tartani, kik azt, mint valamely revelatiót, egyenesen az istentől származtatják. Az is egyoldalú nézetet árulna el, ha a' nyelvet kirekesztőleg a' természethangok utánzására vinnők vissza, mellyektől csak részenként 's csak külső elemeiben származik. Természetes, hogy az ember a' menykő ropogását, mint a' szellő suttogását, az orozlán ordítását miként a' patak csörgedezését, hangjai által utánozni fogja. Egy nyelvet sem ismerünk, mellyben illy utánzó szók nem találatnának; de a' legrégibb nyelvek e' részben tán leggazdagabbak. A' Sanskrit nyelvben, mellynek ősz régiségéről többé senki sem kételkedik, a' macska vilála, a' tyuk kukada, a' szél vaiha, az állatok ordítása rudida, mi a' latin rudere-re emlékeztet. De meg kell jegyeznünk, hogy a' hangok, még pedig a' tagolt hangok is, csak közönséges képzetre tartozások és egyéb hangokhoz viszonyok által, mellyeket a' gondolkodás által nyerik, lesznek szavakká, és ennyiben tartoznak a' nyelvhez. A' nyelv sajátképen csak a' gondolkodás által lett, 's az emberi fogatok körének kiterjedése által bővült, 's kivált a' társaságos életben tett kölönféségre 's finomulásra szert; mert minden új találmánynak új szavat kelle adnia. Azonban az emberi szónyelv kifejlődését igen lassan haladólag képzelhetjük magunknak. Nem minden tárgyakat, mellyek az érzékeknek jelenkeztek, nem minden dolgokat, mellyeket a' szükség alkotott, nem minden tetteket, hatásokat, képzeteket 's gondolatokat lehetett határozott kifejezéssel megjegyezni. E' hiány pótlásán ismét a' tagmozgási nyelvhez kelle folyamodniok, mint az akadozó szónyelv leghathatósabb segéd-eszközéhez. A' legmiveltebb 's szenvedélytelenebb embereket vegyük is, mi készek a' gesticulatiok, arcz-'s tag-vonaglások használására, midőn vagy nem szorgosan gyakorlott nyelven vagy elvont (abstract) tárgyakról beszélnek, hogy mondásaik értelmességét nevelhessék. Noha a' tagmozgási nyelv mindig legközönségesebb értelmességű volt, mégis örökké igen szegény maradt. 's soha sem vala képes öszvefüggő képzetek sorának előadását. 's szövevényes, több személyek 's eszközök által elkövetett cselekedetek elbeszéléset valósíthatni. Miért csak a' szónyelv a' gondolkodás nyelve, beszéd. A' gondolatnak szükséges vehiculum a' szó. Mennél szűkebb körökben, 's minél szorosabban egyesültek az emberek, annál szorosabb szabatuakká levének a' fogatok jegyzésére választott hangok; mert csak a' hangokból lettek szók, mint képzetek és dolgok jelképei. A' nevedő embertömeg a' közönsület öregbíté, 's ez ismét a' hangok 's szók jelentése feletti kölcsönös értesítést tevő szükségessé. Ez vagy gesticulatiok vagy olly szók által történt, mellyeknek jelentése már elvont döntve. Így vevé fel egyik nemzetség vagy társasági kör a' másíknak szónyelvét; így terjedett naponként a' szónyelvek köre. 's így történt, hogy ugyan azon nyelvben több egy jelentésű szók is találatnának. Az embernek időkénti kifejlődéséből világlik ki továbbá, miért eleinte csak érzéki fogatokat jelének, 's csak későbbben vitetnek át közönségés 's értelmi fogatok jelesésére is. Csak a' *ψυχη, θυμος*, anima, virtus (atma a' sanscritban, lehelet) szók származtatásait kell vennünk, 's erről kételkedni nem fogunk. — Szinte az is hihető, hogy a' nyelvek eleinte egytaguak valának, miként a' régi nyelvek gyökérsza-

vai sejdítették. Ezen egyszótaguság a' délkeleti ási tartományokban maig-is fenmaradt; mert nem csak a' Chinaiak, hanem a' Tunkiniak 's Sianiak is, illy egyszótagos dialectussal élnek. A' magán-és mássalhangzók közötti idomzat, ugy látszik, leginkább az égallytól 's a' népek élésmódjától függ. A' melegebb tartományok lakói sokkal jobban kinyitják szájukat beszélés közben, mint a' hideg 's hegyes vidékeken élők. Vessük össze csak az Eskimos-ok nyelvét a' Déltenger-szigetek dialectusaival, a' lengyelt az olasszal 's jegyezzük meg, hogy maga a' Sancrit nyelv is teljes mássalhangzókkal, mivel szinte közép Asia hegy-sorain született. Egy más észrevételre megyünk át. A' nyelv csak társaságokban alakul; az elszigetelt egyes ember elfeledheti, ha önmagával vagy képzele szülte lényekkel nem foglalatoskodik. Ha a' nyelv társasági szükség szüleménye, ugy látszik, hogy a' parancsoló (Imperativus) mindig első legegyszerűbb kezdete. Azért egytaguabb ez majd minden nyelvben egyéb beszédrészeknél. (j, Dic, Fer, Fac, Menj, mondj, hozz, tégy). Egy elmés angol írónak ítéletét azonban, hogy a' felkiáltások vagy interjectiok 's az imperatívok nem volnának eredeti állórészei a' nyelvnek, — helyben nem hagyhatjuk. Mert ezek sokszor nem egyebek, mint a' hangzó természet utánzása; mit az orai, vae, jaj, baj, eheu a' közönséges óh, ah 's több a' nép nyelvben használt mint: puff, puff, puff, dirr, durr 'sat. elégyé bizonyít. — III A' nyelvek különbsége. Mi egyik nyelvnek másiktól származását 's ismét egy közönséges előnyelvhez tartozását illeti, nem merjük eldönteni azon kérdést, valyon a' földünk minden nyelvei, egy anyától származtak e, vagy az égallynak leányai? De hajlok vagyunk hinni, sőt okkal hihetővé is tenni azt, hogy noha sok nyelvek egy ó alapnyelvtől látszanak származni, olyanok is vannak mégis mellyek egészen független származásuak. Valamint a' semiti-'s german-nyelvág között épen semmi atyafiság nincs, ugy a' Malaiak nyelve egészen különböző az Eskimos-okétól, miként az emberi nem e' két faja különbözők. Ha a' historia utján egyes nemzetségek összefüggését kinyomozhatjuk, könnyű feltalálnunk a' nyelvek kölcsönös felváltását is, bár melly befolyásokat tegyen is az égally. Tudjuk, hogy a' mai Britusok, mind az Anglosaxoktól mind a' Normannoktól, 's a' hajdani Britanniaiaktól ugy, mint részint a' Dánoktól származnak, 's innen könnyen megfoghatjuk azon csudás keveréket, melly a' mai angol nyelvet teszi. De hogy ugyan ezen nyelvben annyí italicismus 's eredeti angol szavaknak olasz hajtogatása találtatik, az csak akkor lesz megfoghatóvá előtünk, ha tudni fogjuk, hogy a' Normannok 's Olaszok között nagy volt a' közösülés, 's hogy a' 11 és 12 században déli Italia angol hatalom alatt állott. Igen, ha a' legtávolabb hajdanban történt népvándorlások historiáját tudnók, mi sok homály változhatnék világgá, 's mi sok nyelvi összehangzás feküldhetnék lelki szemünk előtt. Ha fel akarjuk tenni, hogy az egész embertömeg eleve egy csekély terjedelmű tartományban örök békében lakott együtt, ugy tán lehető, hogy eleve egy világszerte esmert közös Szőnyelv alakult. De épen ezen kell kételkednünk; mert mielőtt a' szőnyelv létezett, az emberek egyes familiákban, különböző helyeken éltek. A' mint számok szaporodott, azonnal rokonság, hajlandóság 's szükségtől ösztönözötten elszigetelt seregekbe egyesültek az egyes nemzetségek 's új lakhelyeken telepedtek meg. A' csekély szükségek 's a' mindennapi élelem könnyen megszerzethetése miatt, a' közösülés csekély volt. Az idő haladott, újabb nemzetségeket szült, 's újabb szükségeket; ellenségeskedések 's kora háborúk támadtak, a' közösülés, 's ez által a' közönséges szőnyelv terjesztése is akadályoztatott. Hogy sok egyformán hangzó szók különböző nyelvekben ugyanazon fogatot jelentik, még nem bizonyítja, hogy eleve csak egy alapnyelv létezett volna. Mert ezen szókat vagy a' történet szülheté, vagy csupa hangszók azaz olyanok lehetnek, mellyekkel csak a' hallásra ható tárgyakat jelentjük; vagy tán későbbi közösülés

által lettek közönségesekké; vagy végre olly szók, mellyekkel az érzelmeket, fájdalmat, rémuléat, csudalkozást fejezzük ki 's mellyek, természeteknél fogva, minden embereknél egyformák. Ah! csudalkozást, Uh! irtózást jelent, mindenütt 's mindenkor. Továbbá ha nem tekintjük is azon hasonlatosságot, melly a' nyelvekben részint közös elmeik (mágn-'s mássalhangzók) részint mivelődési módjok, részint végre a' nyelvek gazdagitása miatt találhatik, mégis bátran merjük állítani, hogy, mivel a' munkás, magát a' beszédben kifejtő lélek, a' szót maga-közlésére használja, a' közlés pedig, mint külső, maga magában különböző is, a' lélek mind nemzetségekben mind egyes személyekben észrevehetőleg különbözőképp fejlődik ki, a' nyelvek-is különbözőlék voltak még akkor is, ha alapnépet 's alapnyelvet veszünk fel. (L. Herdertől) „*Abhandl. über den Ursprung der Sprache*“ és Mondboddótól: „*Vom Ursprung und Fortgang der Sprache*“ (Schmidt fordít. Riga 1784—1785 2 köt.).—Továbbá a' nyelvet elosztják: 1) előre 's holtra. Holt azon nyelv, melly azon népek elenyészttével, mellynek sajátja volt, egy egész nemzet nyelve lenni megszűnt, bár különbözőféle nemzetbeli egyes embereknél még divatban vagyon is, p. o. ó-görög, latin, zsidó-nyelvek. Tudós nyelvek a' holt akkor nevezetiek, ha tudós világnak segédeszközül szolgál, mint névszerint a' két classica nyelv. Élő azon nyelv, mellyen egy még élő nép, mint eredeti sajátját, használja. 2) Fő-és mellék-nyelvekre; azok eredetiek, ezek más nyelvből származtak. Az atyafiságos nyelveket testvér nyelveknek nevezzük. Főnyelveknek tekintetnek Európában: a) az ó-görög b) latin c) az ó-német és d) a' sláv nyelv. Anyanyelv alatt, egyes személyekre nézve, azon tartomány nyelvét értjük; mellyben valaki belföldi szülőktől született; 's mellyel az idegen nyelv ellentétben áll. (V. ö. HIEROGLYPHAK, IRÁSMESTERSÉG, IRÁS, GRAMMATICA).

NYELVTUDOMÁY I. GRAMMATICA.

—cs.

NYELV-VÁLTSÁG (*emenda linguae*) olly büntetés, mellyel a' másoknak pereit törvényes meghatalmazottság nélkül folytató, vagy az abba beiktatott ügyeletekben (*allegata*) sértő kifejezésekkel élő ügyész fenytetik meg. Ez csupán csak ügyészeket terhelő, 's 100 forintból álló büntetés.

—no—

NYELVVIZSGÁLAT, I. PHILOLOGIA.

NYILASJEGY, neve a' kilenczedik csillagzatnak a' jegy- avagy állatkörben (I. ECLIPTICA). Flamstead a' nyilasban 69 nevezetesebb csillagot számlála. — A' régi mesék szerint ezen nyilas Crotus, azon híres vadász, felette jó költő 's lovag, mellyet Jupiter, sok szép tulajdonságai miatt, a' csillagok közé tett. A' nyilas, mint Centaurus (fél ember és fél ló), rajzoltatik, melly egy nyilat és egy ivet tart kezében. — Némellyek ezen csillagzatot másként akarták nevezni; Schiller p. o. egy német nemes, a' 16-dik században Máttyás apostolt, Harzdörfer Ismael prophétát akart belőle csinálni; de ezen újítások nem fogadtattak el. A' nyilas azonban még sok nevet visel, mellyek közül e' következők a' legnevezetesebbek: Arcitenens, Centaurus, Chiron, Crotus, Elkus, Ἰπποταύς és Semivir.

Albert Ferencz.

NYILVÁNOSSÁG, a' status helyes elrendelkezésének egyik főalapja; mert a' mi valamelly társaság részeseit illeti, azt azoknak tudniok kell. Különösen a' pénz dolgában felette szükséges a' köz-nyilvánosság; legalább a' constitutionalis országokban erre különös figyelmet fordítanak. A' nyilvánosságot a' könyvnyomtatás feltalálása, 's az újságok és posták hozták nagyobb divatba, mellyek ugy szólván a' közvéleménynek csatornái, mellynek, ha az helyesen vezettetik, jóltéví befolyása van a' közdolgok eligazításába.

Kállay.

NYITRA, püspöki város, szép kies vidéken, hasonló nevű folyó mellett, Posonytól 10 mföldnyire fekszik, 512 házzal 's 5000 tót ajku lakossal. Épületei között nevezetesbek a' főtemplom, a' püspöki lak,

a' vármegyeház, a' gymnasium, a' papnevendékek lakhelye és a' piaristák collegiuma. Magas kősziklán épült vára, a' monda szerint, még a' honi királyokat megelőző agg időből való, 's számtalan harcveszélyeket állott ki, mellyeket részint a' császári hadak, részint a' belső háboruk, részint az ozman seregek vontak reá. 54.

NYITRAVÁRMEGYE, egyike hazánk legnagyobb megyéinek, melyet éjszokról Morvaországnak egy kis része, Turóc és Trencsínvármegye, keletről Turóc- és Bars-, délről Komárom- és Posonyvármegyék, nyugotról pedig ismét Posonyvármegye és Morvaország határoznak. Felülete rakva van hegyekkel, mellyek között nevezetesebbek az Osztri, a' kis és nagy Jávor, a' Gabor, Havrán, Klag, Tábor és Zobor. De ezek között szép térs völgyek is nyílnak meg, mellyeken termékenyítve folynak keresztül némelly tetemesb folyamok, millyenek a' Nyitra, Vág, Zsitva, a' Blava, Dudvág és Miava. Az egész megyének kiterjedése 122 n. sz. mf., mellyen 1 sz. királyi-, 1 püspöki-, 38 városban, 415 fal. 's 32 pusztán 341,322 lakos számláltatik, kiknek legnagyobb része tót nyelven beszél, különösen a' Karpat borította éjszakibb vidéken. A' föld általában közép, néhol azonban jó termést szolgáltat buzában, árpában és zabban, sőt sáfrányban is, noha ez hajdan nagyobb szorgalommal ápoltatott, mint mai időben. Kővér legelőin számos juh, szarvas marha és ló tenyésztetik; erdeiben pedig majdnem mindennemű vadak bőven találhatók. Az ásványország kincseivel nem igen dicsekedtek. Savanyu vizei között legnevezetesebb a' dráhóvai és bussóezi. Pöstyéni és bajmóczi meleg ferdői nagy számú vendégektől látogattatnak meg évenként. — Emlekezetesebb helyei ezen megyének: Hollics, Leopoldvára, Nyitra, Privigy és Szokolca. 54.

ΝΥΜΦΗ (a' természeti historiában), I. ΒΟΓΑΡΑΚ.

NYMPHÁK, a' Görögöknél fiatal félistenek, Oceanus vagy Zeustól és másoktól annak leányaival (oceanidák) nemzetre, tulajdonkép földet áztató oceanidák, kik erdőket, folyókat, forrásokat és hegyeket fentartanak és táplálnak. Ezen tárgyak különbözőségétől származik a' Nymphák különbözőzése is. Leimoniadok p. o. réti nymphák, Dryadok vagy Hamadryadok fanyymphák, Oreadok és Orestiadok hegynymphák, leginkább Diana kisérői, kik mint vadásznék feltűrt ruházatban ábrázoltatnak; Najadok forrásnymphák, Potamidok folyónymphák, Limniadok tónymphák, Nereidák tengeri nymphák, Napaeák a' legelő völgyek nymphái 'sat, Tartózkodások helyéről is neveztetnek, p. o. dodonai, coryciai, nysaei, dictai nymphák. Nyseidáknak 'sat. Mindnyájan asszonyi közléplényt képeznek az istenek és halandók közt, 's a' nélkül, hogy halhatlanok volnának, tovább tart életek, mint más embereké. Mert, így mondja Hesiodus, 9-szerte él tovább a' varju az embernél, 4-szer a' varjunál a' szarvas, 3-szor tovább ennél a' holló, ennél 9-szer a' phoenix, és a' phoenixnél a' nymphák 10-szerte élnek tovább. Velek együtt meghal azon lény, mellyel ők az éltető és tápláló nedveséget közölték. Ugy látszik, a' táplálás azon első fogatja, melly a' nymphák ideájában fekszik, okozá a' másikat, t. i. hogy mint dajkák és nevelők a' reájok bizott gyermekekkel ábrázoltatnak. Így nevelék Bacchust, Aeneast, sőt még magát Zeust is. Foglalatosságaik és mulatságaik vadászat, táncz, és asszonyi munka, mellyek végétt néha tregekben gyűlnek össze. Mint egyéb elemi azellemekek, ők is bírnak a' jövendőlés tehetségével. Bizonyos Nymphák forrásainak még ezen felül felsőbb lelkesedési erejek is van. A' régiség költői és mivészei, ifjúi szépségben, könnyű öltözetben, majd Diana társaságában, majd tánczolva a' Faunokkal és Venussal ábrázolják őket. A' vizi nymphák gyakran csupán hamvvederrel és egy korsóval jelennek meg. Azon nagy tekintet miatt, mellyel a' nymphák, mint helybeli istenségek birtak, gyakran áldoztak nekik olajt, tejet, juhot, bárányt, kecskét, bort és

virágokat. A' nymphék vagy nymphaeák is (pompás épületek, ferdők mellett) nekik voltak szenteltetve. X.

NYOLCZLAPU, a' geometriában egy rendez test, mellynek felszíne 8 egyenlőoldalú háromszöget formál.

NYOMÓ SZERSZÁM, melly nyomás által a' vizet magasra felhajtja. Egy szivattyúból áll, melly az ugynevezett agyban lévő vizet, a' bunkó ereje által, más, az aggyal mellesleg vagy felette öszveköttetésben lévő csökhöz hajtja. A' közönséges vízszivattyu (I. SZIVATTYU) nyomó szerszám. A' nyomó szerszámokat részint egyedül, részint szivó szerszámokkal öszveköttve, különbféle egyszerű vagy öszvetett erőmivékben használják, a' viznek magasra hajtására. Igy a' fecskendők nyomó szerszámok, 's legtöbbnyire kettősek. Nyomó sajtó, I. GYORSSAJTÓ.

NYOMON BÜNTETŐ TÖRVÉNYSZÉK, olly rendkívüles törvényszék, melly nyilvános lázadás esetében, vagy ha némelly vétkek igen elhatalmaznak, olly végre szokott állitatni, hogy a' lázadástól el nem állókat, vagy az elhatalmazott véteken kapottakat rögtön megítélje, 's ítéletét végrehajtsa. Nálunk illyen rendkívüles törvényszék felállítására a' nádorispány, ennek távollétében pedig a' helytartótanács előlölője ad engedelmet, az illető törvényhatóság eziránti felterjesztésének következtetésében; melly engedelmet a' törvényhatóság tüstént felolvastatni, 's 14 nap alatt minden alattvalóji előtt kihirdettetni köteles. Azonban ezen engedelem nálunk csak a' lázadás, elhatalmazott gyilkosság, rablás, utonállás és gyújtogatás ellen adatik, akar külön, akar együtt véve gyakoroltassanak azok, mit a' felterjesztésben világosan ki kell fenni. A' nyomon büntető törvényszék hatósága alá csak azok esnek, kik a' tetten kapatnak, vagy nyomon üldöztetvén elfogatnak, vagy a' kik gyilkoló fegyverrel állanak ellent az üldözőknek. Ha a' vétkes 20 évesnél ifjabb, 's előbb még nem követett el bünt; ha nem csábított, hanem ő csábítottalott el; ha a' szákmány csekély volt, ugy hogy a' tetten rablási szándékot keresni nem lehet: akkor nincs helye a' nyomon büntető törvénykezésnek, melly különben a' rabnak a' törvényszék helyére hozatásától legfeljebb 3 nap mulva tartatik, 's az ítélet a' törvénykezés kezdetétől számitva 24 óra alatt végrehajtatik. Im.

NYSTAEDETI BÉKE Sept. 10. 1721, I. ÉJSZAKI HÁRORU.

NYUGOT, nyugoti része az égnék, azon része a' láthatárnak, hol a' csillagok lenyugosznak. — Ha valaki arcczal éjszak felé fordul, nyugot balra esik neki.

Albert Ferencz

NYUGOTI BURKUSORSZÁG. Igy mondaték 1772 előtt a' lengyel Burkusország, mivel Ermelanddal együtt Burkushon azon részeihez tartozék, mellyekre a' lengyel korona 1525-ben, midőn a' porosz hercegséget Brandenburgi Albrecht rendmesternek adá birományul, magának jogot tarta fen. Danzig, Thorn és Elbing voltak benne a' fővárosok. 1772-ben II. Fridrik birtokába vette lengyel Poroszhoz köté, de vele az egész Netzekefűletet egyesíté, 's a' tartományt nyugoti Burkusonnak nevezé, ellene téve a' keletinek. 1793 Danzig és Thorn is burkus kézre jutott. De 1807, a' tilsi béke által, a' tartomány egy része Frankonnak adaték által, melly azt részint a' városi hercegséghez ragasztá, részint Danzig városanak birtokából köztársaságot alkotta. Csak 1815-ben adá a' bécsi szövetség e' részeket vissza Poroszonnak, melly a' Netze melletti déli kerületeket Posen tartományhoz csatolá, a' tulajdon nyug. Burkushonból pedig, előbbi neve alatt, egy különös tartományt képzett, melly a' balti tengerre, keleti Burkusországra, Lengyelhonra, Posen-, Brandenburg- és Pomeraniára dül és 466 néz. mf. tesz; a' katonákkal együtt 792.210 lakosu. A' föld részint homokos, nem igen termékeny halmozat, részint igen jó termései sik és alomzat, melly régente a' Visztulától nyereték el, 's rajta a' földmivelés bőven fi-

zeti a' munkát. Hegyei épen nincsenek. Főfolyó a' Visztula; azon kívül híres a' Dreweuz, Sorge, Elbing és Motlau. Gabona, hüvelyes vetemény és kender olly bőségben természetik, hogy nagy részt ki is vihetni; sok gyümölcse is van, 's tetemes erdei elég kiendő épület- és tűzfát adnak. Ló-, marha-, disznó-, és méhtartása diszlik, a' Visztula alacsonyán különösen szép és nagy lovak, 's jeles marhák teremnek. A' balti tenger, frisches Haff, 's tavai, halakkal bővelkedők, pisztrángjaik távol is híresek. As ásványország szegény, kevés mocsár- érczre, fazekas agyagra, mészre, gyántakőre, 's bő torfra szükülvé. Gyárok és kézmivek csak Danzigban jelesek; adva gyapju-anyagokat, vásznat, csipkét, bőrt, papirost, üveget, fekete szappant; vas- és aczélhámorok is léteznek. A' kereskedés jeles DANZIG (l. e.) és Elbing városokban. Lakosai protestansok és catholicusok, zsidó mintegy 10,000 van. Nyugoti Burkushon most 2 kormánykerületre oszlik, a' danzigi és marien-verderire, hasonló nevű fővárosokkal. 55.

NYUGOTI vagy NYUGOTROMAI CSÁSZÁRSÁG. A' nagy Theodosius, utolsó kényur az egész romai birodalom felett, rövid idővel halála előtt örökségileg megosztá tartományait két fíja, Arcadius (18 éves) és Honorius (11 éves) között, úgy hogy amaz keletet (l. BYSANTIUMIAK), ez a' nyugotot nyerte, mellyhez tartozék Olaszhon, Britannia 's Illyria fele, fővárosai Roma, Majland, azután Ravenna. Theodosius azt akarta, hogy kétfelé szakasztva is mint egy egész ország álljon a' hajdani birodalom, két feje legyen az egy testnek, 's mindenkor ügyes legyen a' két rész az egyesülésre; a' mély belátásu császár ugyanis tudta, hogy állandó létele csak így lehet a' két thronnak. A' császár halálakor (Jan. 11. 395) a' két gyám bele lépe jogaiba, Rufinus, egy galliai Arcadius mellé keleten, Stiliko, egy vándal, Hondriushoz. De Rufinus gyenge lett hamar az ügyes vezér előtt, Stiliko tervei pedig utóbb a' constantinopoli udvar cselein hajótörést szenvedett. Stiliko ugyan mindjárt megosztá Rufinus kívánságára a' tartományokat, sereget 's a' véghetetlen drágaságokat a' császári hagyományból, hanem az uralkodási hatalmat nem akará felelni a' ministerrel. A' vezér ugyanis Arcadius seregeinek elejére vetette magát, azokat új urakhoz vezetendő, és magának mindenik hadsereg vezérlését megszerezendő. Már a' constantinopoli uton Thessalonicaig jött, midőn Rufinus, a' hőst és személyes megjelenését mindenek felett rettegve, ennek parancsolatot küldé, állapodjék meg, különben ha egy lépéssel személyében közelebb jó, azt ellenségeskedésnek tekintik. Stiliko elég ravaszan engedelmességet tettete, de egyszerűen elhatározá versenyző társának elmozdítását. Gainas, egy goth general lön tőle megbizva, seregvezérré téve, 's Rufinus a' constantinopoli marsmezőu esett el, körülvéve a' megérkezett 's a' dologra elkészített seregtől, egy vakmerő katona kardja által. Arcadius császár szemei előtt. De Stiliko ezzel csak távozott céljától. Eutropius, egy okos udvari ember, felső kamarás és első kedvencze Arcadiusnak, és az elmés, gyönyörű Eudoxia, császárné, nagyon örültek az olly könnyűen kapott uraságnak a' gyenge uron és férjen 's távol voltak a' veszedelmés vezérnek kedvezés-től. Arcadius maga is hajlandó volt magát a' mézes udvarinak 's az ingeres nőnek általni inkább, mint a' hadvezér erővel telt komolyságának, és bölcs de alkalmatlan vezetésének. A' hadisereg és Gainas, a' vezér, pártjokra hódítottak, minden el lön követve, hogy Stiliko a' közvéleményben leessék, azután pedig a' constantinopoli tanácstól egy határozat nyereték meg Stilikót a' birodalom ellenségének, 's a' keleti hon határaiban lévő nagy jószágait elvesztettnek nyilatkoztató; orozva is meg akarák gyilkoltatni, de az nem sült el. Ezen ellenségeskedés adá az első jelet a' teljes elválásra, 's az előre látó Theodosius szándoka megtört néhány ember szenvedélyén és az azt megakadályozni nem tudó fíjainak gyengeségén. Stiliko, a' derék vezér, nyithata talán utat a' karddal Arcadius palotájáig, de nem akará meggyújtani a' gyászos polgári háboru

faklyáját, — csupán Honorius dolgainak, a nyugot kormányzásának szentelvé magát. Gildo, a felzendült afrikai helytartó meggyőzötven önöccse, Masezel által, ki két gyermek leölését vala testvérén megboszulandó, Stilikónak hada is szerencsés lévén Görögthonban a gothok ellen, eljegyzé leányát, Mariát a 14 éves Honoriusnak (393), de a lány 10 évvel több, 's mint szűz halt meg, — a történetírási tanak szerint. Két évvel az eljegyzés után baj áradt Olaszhonra, melyet Stiliko csak korlátozni, nem pedig elhárítani tudott. Alarich, a nyug. Gothok királya, 397 megakadályoztatvan Stiliko által Görögthon meghódításában, beszut forralt 's 400-ban berohant Olaszhonba. Honorius Majlandból, hol királyi lakja volt, a megerősített Astába futott a Tanarus mellé. Megszállva már egy gyalázatos hódolás feltételeit vala kénytelen aláírni, mikor Stiliko, a nyugoti seregeket összevgyűjtve az Adda habjain áltuszott 's Olaszhont megszabadítja. Alarich tábora, ebben Görögthon elrabolt kincsei 's Alarich neje lön a győzedelmesek zsákmánya. A goth király még is Romára ment. Hasztalanul ajánlá Stiliko kincseinek 's nyének visszaadását a visszamenetelért, új csatára került a dolog Veronánál, hol Alarich teljesen megyereték, majdnem maga is elesett, 's kénytelen lön Olaszhont elhagyni. Honorius, mellette a hir koszoruzta Stiliko, győzedelmesen ment be ó Romába, melly tapsolya fogadá királyát, 's jelenlétét egy tanácshatározás által örökíté, a közönséges játékoknál a viadalküzdést megszűntetve. Néhány havi lakás után elhagyá Romát a császár, a megerősített Ravennában biztosabb életet élendő. Két évvel több Rhadagais ütött ált az Alpeseken 200,000 német, sarmata 's más sereggel 's Florencziáig nyomult elő. Stiliko, ki eddig csak seregképzéssel foglalatoskodék a barbarok pusztításait meg nem gátolhatva, a veszendő orszá 40,000 emberből álló seregével amannak ellene ment, a sereget sánclánczok által bekeríté, a szoritott Florencziát ellátá eleséggel, míg a barbarokat kikoplaltatá, utóbb pedig őket megtámadva, leveré. Rhadagais megfogatva kivégezteték, a többi foglyok rabok gyanánt adattak el. Igy még egyszer mentve volt Olaszhon, de lökés után lökés éré a már megrendített birodalmat. A barbársereg maradéka Galliába rohant (407), 's a Germanok (vandalok, alanok, svevok) hamar urává lettek a 7 galliai tartománynak és a Rajnának. Britanniában elpártolt a sereg és császárt akara magának adni, 's adá is Marcust és Gratianust kevés hó után gyilokkal letaszítandókat, Constantin, egy közkatoná, (névéért választva) tovább tartá magát, — Boulogneban kiszállt 's örömet hódolónak találá a barbarok alatt szenvedő Galliát. Sarus (goth) bizaték Ravennában meg Constantin leverésére 's fejének oda vitelére; megtámadá a gall-britannus király táborát Vienne-nál, de szerencsétlenül, serege hulladékait alig tudá átvzetni a havasokon, mellyek a két ország határát kezdék tenni. Constantin Spanyolhont is elfoglalá (408). De ekkor Stiliko feje is leesett. Alarich t. i. megnyeré Stiliko barátságát 's egy béke és egyesítési frignyel fogva az illyriai praefecturában a romai seregek fővezérévé téteték. Stiliko már régolta törekvék ezen praefectura keleti részét megnyerni 's Alarichnak Constantinopol kapuit mutatva ót Olaszhontól távol tartani. Tett is az mozgást Thessaliában és Epirusban, de Aemonából Honoriustól kifizetendő számolást küldé Ravennába 's kérelmet, adassék neki valamely nyugoti tartomány örökösen által, 's ó Constantint meg fogja alázní. Nagy zajongás lön a romai tanácsban, Stiliko mégis végrehajtá, hogy a vad intó 4000 font aranyat kapott segédpénzül. A sereg is együtt boszönködött a tanácsal ezen hajlékonyságrért, 's Honorius gyűlölni kezdé és félni a vezérministert. Midón pedig a császárnak azon gyau sugaték be, hogy Stiliko a fiját Eucherust akarja thróura emelni, megegyezett azon féjfiu elvesztésében, ki a birodalomnak egyetlen támasza volt. Igy holt meg Stiliko (408), követve fijától 's barátjaitól; Honorius pedig annak 2-dik leányától, Thermantiától, elválasztatá magát. A gyenge fejedelem ez olta tehetetlen kedven-

czek kezeiben volt; Stiliko halálát pedig az idegen, de vitéz hadsereg azzal boszulá meg, hogy 30,000 fővel Alarich zászlóihoz esküdött. Ravennában még arról tanakodtak, mit kelljen Alarich kívánságaira felelni, midőn az a' havasokon és Pón által jött, Riminiig jutott, az Apenninok meneteit elfoglalá, a' Clitimus partjain katonáinak engedé a' diadali tejfejrésű bikákat 's Roma falai alatt megszált (408), a' várost olly szorosán bekerité, hogy a' legnagyobb éhség dühödött benne. Romai követe jöttek Alarichhoz, mondók: „ha becsületes hódolást megtagad, az egész népség ellene rohan“; a' király így felelt nekik: „minél sürűbb a' fü, annál jobb a' kaszálás“; midőn pedig az iszonyu váltságot meghatározván, kérdeztetek: „ha ezt kívánod tőlünk, király, mit hagysz nekünk“? melyre felelt: „az életet.“ Mégis engedett némelly kívánságaiban, (I. ALARICH), 's télre Tusciába ment. Serege 100,000-re nevedkedett sógora Ataulf Gothokkal és Hunnosokkal vevén ált a' Dunától magát hozzá. — A' békealkudozás sikeretlen lévén Ostiás elfoglalá Alarich, Roma alá ment, Attalust császárrá nevezé (409) 's ezzel Ravenna alá ment. Már Theodosius keleti császár karjaiba akarta Honorius magát vetni, midőn vezérének Heraclianusnak okossága és ragaszkodása, testőrének pénzen nyert hívsége 's Attalus hamis rendelkezései álta thronját megmentve látá. Alarich maga letette Attalust 's bitorát Ravennába küldé. Ellenben megtámadá őt Sarus, császári vezér, sok emberét megölte 's mint birodalom ellenségét császárával minden frigyre méltatlannak ítélte őt. Ekkor viszont Roma ellen indult Alarich 's megvette azt Aug 24. 410 éjjélkor, midőn áruló rabszolgák által egy kapu megnyitatték. A' világ ő fővárosa kirabolaték, részint felégették, 's a' lakosok kincsein kívül sok becses romai és görög művek barbarzsákmánnyá lettek. Ez 1163 ban történt a' város építése után Romulus által. Alarich déli Olaszhonba ment, azt rabolva 's Afrikába törekedve, de megholt 410. Két évvel utóbb elhagyá Ataulf, Alarich követője, Olaszhon; elvévén Placidíát, Honorius hugát, megterhelve Roma 's déli Olaszhon kincseivel, Galliába 's Spanyolhonba ment (412), hol a' nyugoti Gothország alkotója lett. Olaszhon ismét szabadabban lélekezett, Roma dicsőn emelkedék fel hamvából 's a' birodalom talán uj erőre vergődheték, ha a' még 11 évig élt uralkodója maga sem lett volna erőtelen. Constantius, romai vezér megveré Constantint 's így Galliát visszanyeré a' császár, de az, mint Spanyolhon is, belső háboruk által egyre szabdataték. Britannia 's Afrika el voltak veszve, a' ravennai palotában egyenetlenség uralkodott. Honorius Aug. 24. 423 halt meg, 28 évi gyáva uralkodás után. Placidia Constantinopolban hallá meg e' hirt, hova gyermekeivel együtt szaladt a' ravennai zavarok elől. II. Theodosius keleti (ifju) császár védelme alatt III. Valentinian, Placidia és Constantius fija lön nyug. császár, hatodik évében. Placidia nevezteték ki gyámnak 's az maradt 25 évig, mely idő alatt a' császárság egyre közelebb vezettedék végéhez. Valentinian uralkodása alatt alkotá Genserich Afrikában a' vandál birodalmat (428). Másik veszteség nyugoti Illyria áltengedése volt keletnek, mellyen Placidia Eudoxiát, Theodos Athenais leányát, vette meg feleségül fijának (437). Ezután Atila, a' Hunnok királya, Genserich szövetséges társa jött feleségül kérve Honoríát, Valentinian hugát, (ki Constantinopolból, hova kamzrásával Eugeniussal volt tulesmeretsége miatt száműzeték, magát 's olaszthoni júsát ajánlá a' hunnosnak), kérve egyszersmind annak örökségét. A' tagadó felelet háborút vont maga után; Atila Galliába rontott, hol Chalonsnál (450) a' híres vérütközet volt, Aetius és Theodorik goth király állva Atila ellen. — Utóbb (451) Atila Olaszhonba ment Honoríát 's örökségét kívánva; elrontá Aquileját, Padnát, Vincenzát, Veronat, Bergamot; kirablá Majlandot és Paviát midőn Valentinian követek által békét kére. A' romai püspöknek (I. Leo), a' romai követek szónokának beszéde ráveték Atilát, hogy jó váltságpénz mellett, melly Honoria örökségével felért, békét hagyja Romának. A' szép Ildico iránt való szen-

vedélyből elfelejté Atila Honoriat az örökre tömlöczbe zártat hun királynévá lenni törekedtségéért. Atila halála után boldogul uralkodhatott volna Valentinian, ha kevesebbé indulatoskodott volna. Heraclius (herélt) sugallásaira arulási gyanut látá Aetius gögijében, kit önkezével ölt le egy szóvita alkalmával a' romai palotában. A' büntető igazság utóléré a' gondatlan tyrant midőn Maximus tanácsnok nőjét megszegyenté; a' megbántott férj boszut álla 's Valentinianus az utolsó császár Theodosius magvából elhullott a' marsmezőn (Marz. 15. 455) kedvenczével Heracliusal együtt, a' megölt Aetius két pártosának kardja által, kik a' császári testőrben voltak. Rea Maximus kiáltaték ki a' tanácstól és seregtől császárnak. Ez a' fiját elhazasítá a' volt császár legidősb leányával, Eudoxiát pedig (Valentinian öszvegyét) vele egybekelésre kényszeríté. De 3 hó mulva a' nő gyűlölségének áldozatja lön, ki Genseriket hívá segedelemre Afrikából. Genserik Ostia öblében kiszált, Maximus futott, de Roma utzáján megkövezteték 's a' Tiberisbe dobatek, a' főváros 14 napig raboltaték és égetéstől és öldökléstől viszont Leo szónoksága által mentve meg; minden régi emlék, minden kincs, melly Alarichtól 45 éve olta gyűjtetek, a' győzők zsákmánya lön, kik azon felül még sok romait vittek magokkal Afrikába mindenik nemből. Mig ez Romában történt, Galliában Avitus (galliai), ki Valentinian alatt Gallia praefectusa, Maximus alatt a' galliai had fővezére volt, nyugoti császárrá koronáztaték Ariesben, Theodorik nyugoti gothkirály befolyásával (Aug. 15. 455). Ő ügyes és nagyemertű ember volt, megesmerteté Constantinopolban, de a' romai tanács és nép boszonködva engedett. Innét uraságának első éve utolsó is volt. Theodorik kihajtó a' sveveket Spanyolhonból 's a' tartományt tulajdona gyanánt tekinté. Avitus maga is gyűlöletessé tette magát pompáizése által. Innét uralkodása végöt hirdeté neki Ricimer (Oct. 16. 457), az Olaszhon védelmére rendelt idegen seregek egyik fővezére, ki a' vandal flottán nyert győzedelme után diadalmasan jött haza, 's a' néptől szabaditonak köszöntetek. Avitus, a' tanácstól halálra ítéltetvén, futása közben elveszett. Most Ricimer akarattja szerint Majorian, Aetius alatt hős, lépe a' thronra (457), mellyet erény és ésszel ekesite. Uralkodását nevezetessé teszik hasznos rendelkezései, különösen az adókra 's azoknak beszédésére nézve, az ugy nevezett városvédők (*defensores civitatum*) megújítása; — Theodorikot is megveré, az Olaszhonba lött Genseriket is megkorlátozá. Csak hajóságának hibája nélkül történt elvesztése (406) gátolá a' vandal birodalom elrontásában. De Roma nem volt többé illy fejedelemre érdemes, 's Majorian a' közromlottság áldozata lön. Ricimer elvette tőle a' bibort 's öt nappal reá életét is, mig a' népnek az mondaték, hogy a' verhasban halt meg (Aug. 7. 461). Livius Severus kiáltaték ki császárnak, de 4651 ben letétetek. Az uralkodás ezen 5 és a' következő 2 (trónüres) évben Ricimer kezei között volt, ki azonban nem merészle felvenni az uralkodói czimet. De a' Vandaloktól szorittatva kénytelen lön kelet segedelmét kérni, mellyet megnyert, ha Leo császárnak hagyatik egyedül a' nyugoti császár kinevezése. Igy lön Anthemius, görög patricius, romai császárrá 's a' fővárosba nagy pompával ment be (Apr. 12. 467), Ricimernek feleségül adá a' leányát, 's Romának fenmaradására sok érdeket látszék egyesülni. De a' Vandalokkal változó szerencsével folytatték a' háboru, sokba került; 's egyenletlenség fejlett ki Ricimer és Anthemius között. Epiphanius, paviai püspök közbenjárására megbékültek nygan, de nem sokára nagy hadisereggel (benne burgundiak és svevek) Roma előtt állott Ricimer, Olybrius tanácsnokot császárrá nevezte (Marz. 23. 472), Romát elfoglalá, mellyet Anthemius a' neki hív maradt néppel 3 hóig védett. Anthemius Ricimer parancsára megöleték (Jul. 11.), a' város kiraboltaték 's a' nemes polgárok vérével fedetek; Olybrius császárnak betétetek. Egy hóval utóbb (Aug. 20.) meghalt a' zsarló Ricimer, nem sokára (Oct. 23.) az új császár is, 's Roma viszont ki lön téve a' barbarok kényének, kiket Gundobald, Ricimer kisöccse, vezetett. Gun-

dobald egyik katonáját, Glyceriust nevezé ki császárnak, de olly kevesé segíté, hogy az a' constantinopoli udvartól kinevezett Julius Nepos, Marcellin kisöccse által kinyomaték (472), 's helyette a' salonai püspökséget nyerte. J. Nepos kevéssel thronralépése után frigyét köte a' Gothokkal Auvergnét áltadva nekik, de Ravennából Dalmatiába lön futni kénytelen a' frigyés barbarok felzendülése miatt Orest vezérök alatt. Ot évig lakott ott mint bujdosó császár, mignem Glycerius Salonában öt megöleté 's érette talán a' majlandi püspökséget nyerte el. Orest fija, Romulus Augustus kiáltaték ki császárnak (476). De eljött ezen birodalom vége; a' szövetséges német seregek, herulok, rugioiok 'stb. fellazadtak Odoaker vezérjek alatt, mivel Orest visszaveté azon kérelmeket, hogy Olaszhon földének egyharmada osztassék fel mindjárt közöttök. Pavia, hol Romulus volt, viva foglaltaték el, Orest megöleték, Augustus lemondott, Odoaker a' seregtől királynak kiáltaték ki, 's a' romai senatorok ezt nyilatkoztaták ki Zeno, keleti császárnak: „nem szükséges, 's öök nem is kívánják, hogy Olaszhon tulajdon császárok által igazgatassék tovább, azért öök a' nép nevében megegyeztek, hogy ha a' közös birodalom széke Romából Constantinopolba tétetnék, lemondanának az önurat választási jogról; a' köztársaság pedig Odoaker erényeire kész magát bizni 's alázasosan könyörög, adjon neki a' császár patriciusi czimet 's Olaszhon igazgatását.“ Illy alá hanyatlott Roma, hogy ön tanácsa mondott le maga életéről, önmeghatározása által temetteté el azon birodalom, melly a' világot megrendítette, erényben, gonoszságban, gyávaságban legnagyobb, legkitünőbb és örök híri férfiakat nemzett, mostan pedig csak a' nagy test vala meg, utolsó vonaglásait tette 's fő városának tanácsa által mondaték öhajtó könyelműséggel a' halál. Zeno császár eleinte ugyan tudtára adá a' tanácsnak, hogy az akkor még élt Nepos a' valódi thronörökös; de majd megtetszék neki az egyedül uralkodói cím 's áltadatá magának a' nyugoti császár czimereit. A' letett Romulus Augustus, kinek első nevé a' görögök Momyllusra, másikat pedig a' romaiak gonykészen Augustulusra változtatak, Odoakertől 6000 arany évpénzel Lucull várába száműzeték Campaniába. Nem sokára (486) a' Frankok alapíták Galliában (Frankhonban) országjokat. Így lettek a' barbarok, kik olly fokon a' mint a' régi romaiak lelke hanyatlott, felebb emelkedtek, zsoldosokból frigyesekké, ezekből Romának urává. Odoaker király 14 évig uralkodott Olaszhonban. Ekkor 491-ben Theodorik, a' keleti Gothok királya jött, megveré Odoakert és 393-ban a' keleti goth birodalmat alkotá Olaszhon classicus földén. A' romai birodalomból, minekutána alkotójától Romulustól fogva 12 századig állott, semmi egyéb nem maradt hátra, mint hajdani fővárosának neve. Ezen birodalomszörny hanyatlásának történetéből világosak kidülésének okai. Az elhatalmazó erkölcstelenség megemésztt minden erkölcsi erőt, 's igazságosan lehet állítani, hogy az Honorius thronra lépése olta szünetlenül vonaglott. A' Diocletianus olta (284) kezdett birodalomoztási rendszer, mellyet Theodosius egészen végrehajtott, vala legközelebbi oka politicus tehetetlenségének és enyészésének, melly azon erkölcai gyengeség mellett semmiképen nem vala akadályozható vagy elhárítható, — míg a' betörő vad népek felvilágosodva és mivelődve, nagyobb és lenyomó erőre kaptak. — A' romai birodalom eltűntével új folyama kezdődék a' dolgoknak, a' Gothoktól, Frankoktól éllongobárdoktól hozott ajándék-rendszer megváltoztatak azon nagy földön a' társaság minden viszonyát, melly századokon által köztársasági szerkezetében tálalta kevelységét; az idő ujonan támadt szelleme hatalmasan dolgozott az ellent nem állható romai (latin) nyelvre is, mellynek helyébe lassanként az olasz, spanyol, (portugall), francia, (oláh?) 's angol nyelv léptek. 55.

NYUGOTI GOTHUSOK. A' hatalmas goth nemzet már korán el volt keletire 's nyugotira szakadva, az a' Pontus mellett lakozott, ez Daciában, azonban politicus egyesületek fenállott egész a' 4. század kö-

zépéig. A' szakadás által meggyengült keleti Gothok a' Hunnosoknak meghódolván, a' nyugotiak a' hegyekbe szaladtak, 's azután Thracia elpusztult téreit kapták lakul a' romaiaktól. A' népek egymás iránti állása nagyon megváltozott ez által. A' frigyesek neve alatt a' romai hadsereg nagy¹ részét gothok képzék, 's addig maradtak csak békével, míg a' nekik tett ígéretek megtartattak. De Theodosius meghalván 's a' romai birodalom két részre szakadván: Alarich alatt Olaszbona törtek a' Gothok. Rövid béke lön, újra háborut kezdtek a' gothok 's Romát meghódíták 410-ben. Alarich épen Afrika meghódítását forgatá eszében midőn meghalt. Athaulf, alkövetője, más tervet vön elő 's Galliába fordult. Barcelonáig ért a' Pyraeneéken ált, hol 415 megöleték, követői pedig örök harcban az előbb bevándorlott népekkel és a' romaiakkal a' nyugoti gothországot alkoták déli Frankhonban és Spanyolországban. Ezen ország természetelleni kiterjedése a' pyrenaei hegyeken innétre, hol egyszermind Toulouse, a' főváros és királyi lak volt, míg a' félszigeten a' Svevek függetlenül maradtak, lön a' belső gyengeség oka. Ehez járult még a' győzőknek szerencsétlen viszonya a' meggyőztekhez, hogy amazok Arianisták voltak, ezek catholicusok 's amazoknak kérlelhetlen gyűlölöi. Így hideg fal maradt a' Gothok 's Romaiak között, ezeknek papjai erősebben csatolódtak öszve 's Romához. Mind ezen rosz csira és mag mellett is, mellyhez gyakori thrónváltogatás és királyvalastási zavar szövetkeztek, lételének első századában egyre tovább terjedt a' gothok hona a' félszigeten 's polgári alkotás által belső erőre vergődött. Eurich, az 5 király, ki 466—83ig, a' romai birodalom egész elhunytával, nagy hódoltatást tön Galliában és Spanyolhonban, irt törvényeket adott az előbb csak szokástörvényekkel élt Gothoknak, mellyek az ő követőitől szaporítottak 's egy gyűjteménybe szedettek (L. Lindenborgtól: „*Codex legum antiquarum*“, és Cancianitól: „*Barbarorum leges antiquae*“ (Velencez 1781 folyt. 4 rész). Követője, Alarich, romai alattvalóinak is szede törvényeket, mellyeket törvénytudó követek által gyűjtete ki Theodosius codexéből, az utóbbi császarok rendelkezéséből és más forrásokból, meghagyá a' provenciaiak régi jogait, de az öszveköti törvényerőt lelkéből ereszté ki. Mig ezen törvénykönyv ereje fenállott (a' 7 század közepéig) megmaradt a' nyug. Gothok és Romaiak különböző törvényszéke. A' nyug. Gothón gyengesége nyilvános lön, midőn a' hódoltató frankokkal érintésbe jött a' Loirenál. Ekkor a' cathol. *Clodwig* megtámadá és megveré Vouglé-nél (507) a' békes Alarichot azon szin alatt, hogy igazságtalanság az eretnek Gothokat Gallia legszebb részében hagyni. A' frankok ellenállás nélkül elfoglalák déli Gallia legtöbb városát 's a' nyug. goth uralkodás veszélyben forgott volna, ha Theodorik, a' kel. Gothok királya nekik nem segíté. Mig unokájának, Amalarichnak, gyámja volt, használta a' jó alkalmat 's elfoglalá a' még a' nyug. Gothok birtokában volt délgalliai birtokokat 's a' két Gothországot egyesíteni látszék. Holta után zavar támadt nyug. Gothonban, 's mindig kitetszőbb lett a' hitkülönbség az arianus gothok és cath. provencialiak között, melly utolsók majd szelid, majd kemény velek bánást láttak. Uj erővel támadt fel az ország fija, a' bátor és okos Leovigild alatt (568—86), ki a' Sveveket teljesen meggyőzte, a' törvényeket megjavítá. Toledot királyi lakká tette, a' nagyok hatalmát korlátozá, 's a' kir. hatalmat örökössé tenni törekvék. Nem kevéssé dicséretes fija, Reccared, a' romai vallásra tette (589), 's így az ellenkezés megszünt a' Gothok és Spanyolok (romaiak) közt, a' két nép egy lön. Ezen álltépés nagy befolyással volt az országlásra, 's alig hogy uralkodóvá lett a' cath. hit, az öszvetartani megtanult papság Romától nagyon független hierarchiát kezdé kifejteni. Az arian püspökök csendesen éltek volt megyéikben minden befolyás nélkül az országlásra, a' catholicusok hamar nyomos részvételre törekedtek, egyházok nyert felsőséget ingatlaná teendők. Az ország nagyai, a' világi tisztviselők (*civiri illustres officii*

palatini), kik nemességet képeztek 's mint a' király törvényes tanácsadói n' nép személyviselési jogát magoknak tulajdoníták, nem maradtak többé első rend az országban; a' királyválasztás régi rende, mellynél amazok határoztak el, a' püspökök javára elváltoztatték; a' gyenge királyok alatt, kik gyakran papok által emeltettek fel, vagy azoktól az erőszakos thronra lépésért, megsértett esküért, bocsánatot voltak kérni kénytelenek, könnyű volt az egyházi rendnek előre emelkedni 's a' közterheket magáról lerázni. Ezen uralkodó befolyás legkitünőbb lön az egyházi gyűléseken, hol előbb csak hit és fenytéki dolgok vetettek fel, a' király átlépte után pedig politicus dolgok is jöttek mellékesen elő. A' papi befolyás ekkép meglapítatván, a' világiaknak meg sem engedték a' tanácskozásokba avatkozás, amazok ezeket mindig leszavazván, és 663-ban azon rendelés hangzott, csak azon világiak járulhassanak a' gyűlésbe, kik a' püspökök által arra méltóknak találtnak. Belvillongások eredtek, az egyháziak által keltve, vagy élesztve; az Arabok megtelepedtek Afrika éjszaki partjain és Gothhon veszéllyel fenyegették. Már 675 körül törekedtek az arabok árgyarmatozni Spanyolhonba; a' gyenge Roderich alatt megverték 711-b'n Xeres de la Frontera mellett a' Gothokat, a' király elesett, az Arabok az ország nagy részében elterjedtek. (V. ö. SPANYOLORZÁG). A' Gothok maradékai Asturia és Gallicia hegyei közé vonulva, új országot alkottak, hol a' régi nyugotgothi országlásidom részint megtartaték, 's honnan utóbb a' Gothok előtörve az egyenetlen Araboktól egy tartományt a' másik után elvéve Spanyolhon és Portugallia által elő. A' gothalkötások nyomai legtovább látszóttak a' törvényekben, mivel ó jogaiakat magokkal hozák vissza a' győzedelmeseik. A' spanyol törvények legrégebb gyűjteménye, a' „Fuero jozgo“ az ó nyugotgoth törvényekből merítették 's belőle sok megtartaték a' most is élő castiliai és cataloniai országtörvényben. A' nyugotgothusi egyházi szokás is, a' 633-diki hit-gyűlésben alapított, hogy egyidom isteni szolgálat hozassék be; sokáig átélte a' nyugoti Gothusok eltűntét. Ezen ugy nevezett „*Officium gothicum*“ a' pápák nagy törekedése ellenére is soká fen állott, nagy vitákra ada alkalmat, párviadatok és tűzvisgák által sem mozdítható könnyen el. Aragon engedett utóbb, Castilia is hajlott, de Toledóban mégis sok templom tartá meg az ó szokást. Az Arabok alatt keresztények (Mozarabok) még tovább csüngtek a' goth egyházi szokások, innét az „*officium mozarabicum*.“ Ximenez bibornok lenyomtatatta ezen liturgia missaleját 's breviariumát. A' spanyol nyelv ma is mutat némelly maradványt a' gothból, noha a' győző Gothok a' győzötték nyelvét fogadák el. (V. ö. Aschbachtól: „*Geschichte der Westgothen*.“ (Frankfurt. 1827). 55.

NYUGOTINDIA. Az atlasi tenger vizeiben, a' mexicói öböl bemenetelénél, a' Honduras-öböl előtt 's a' caraibi tengertől mosatva fekszik azon szigetvilág, melyet Colombo Nyugotindianak nevezte. Egy nagy ívet képez, éjszakon Floridánál (28° sz.) kezdődöt 's dél felé Trinidad szigettel végződöt (11° é. sz.) Guianánál. E' szigetek-a' 70 Bahamasziget, a' 4 nagy Antilla, a' 70 kis Antilla vagy karaibi, 'és a' 60 szűz-sziget — részint kopasz sziklák, egy nagy földtér romjai gyanánt tetszenek fel a' vizgálónak, melyet a' földgolyónak egyenlítő alatti hatalmas gördülése vizárába temetett el. Ellenben az Antillák közül nem kevesen egyre nevednek és terjednek tovább a' végetlenül szaporodó tengeri állatok, korallok, habarniczák 'stb. által, melyeknek mészföldes lakosói a' tenger színén felül emelkednek 's több szigetet csupán ezek látszanak képezni. Vagynak azonban vulkaneredetűek is a' nyugotindiai szigetek közt. Mind e' szigetek a' hév ég alatt vannak, kivévén a' bermud és luciai-akat, a' levegőt mégis hivesen tartják a' tengeri szelek. Aprilistól Novemberig az egészségtelen, nedves időszak uralkodik, az ugy nevezett antillei tél; a' többi hónapokban tiszta a' levegő. De Májusban is van száraz idő, 's ekkor a' hév égali nyár teljes dicsőségében

látatja magát. A' réteket (savannákat) bársonyidomu zöld ékesíti; leirhatatlanul szépek az éjszakák; a' hold sokkal erősbén világít, mint mi nálunk, a' Venus fénylik, mint egy második hold, 's lámpabogarak sokasága világítja meg az erdőket. Augustusban rekkenő lesz a' melegség; a' villanyos levegő irtóztató zivatorokban űriti ki magát 's a' gőzkör majd havakig tartó esőben. Földrengés és szélvész gyakorta változtatják a' föld idomát; a' nemző erő rendkívüli ezen vidékeken. De Colombo előtt alig volt 8 emlős faj honi itten, köztök volt a' pézsmadiszón 's a' raton; a' házi állatok Európából vitettek oda. Ellenben az erdőket legékesebb tollu madarak elevenítik, a' nagy arasától a' kis veréb-papagájig. A' madarak és pillangók között középhelyet akarnak foglalni az aranytoll csillogó apró colibrik; a' gyönyörű flamingo a' partokon lakik; a' fregáta madár távolra leng el a' tenger vízei felett. A' vizekben széptükrű kacsák pocsolnak. Csak az alligator ijeszti néha a' vándort. Kimeríthetetlen bőségben diszeskedik a' növényország, 's az éghajlattal is uzsoráskodó Európai egyesíté itt a' kelet termésit a' nyugotéivel. És nem csak növényeket 's állatokat hozza ide az ember az ó világból, hanem embereket is. Az európai és amerikaiit összekeverte a' negerrel, törzsököt törzsökbe oltá 's általa emberalfajtaakat teremteft. — Mi Nyugotindiát a' birtokosok szerint különböztetjük meg, és pedig: I, SPANVOL NYUGOTINDIA: a) CUBA (l. e.) HAVANAH-val (l. e.), mely egy a' két világ első szálóhelyei közül, a' spanyol amerikai kereskedés középontja, 's a' spanyol generalkapitány lakhelye (ki alatt 1819-ig Florida is volt). b) PORTORICO (l. e.), nagyságra negyedik az Antillák között, legdélibb. c) A' bo szűz sziget közül a' spanyolokéi: aa) A' passage vagy kigyó szigetek, összesen 6 ³/₄ n. m., 3000 lakossal. A' laktalan Bieque vagy Krabbszigeten szabad a' Spanyoloknak (mint az Angoloknak) fát vágni, vadászni, halászni, de növényzést alapítani nem. bb) La Margarita, 16 ¹/₃ n. m., 16.200 mf., lakossal; ezen sziget egészségtelen, de igen termékeny. A' 60 Filep alatt olly gazdag gyöngypadok, melyektől nevét vette a' sziget, ma már kimerítették. (Most Colombia köztársasághoz tartozik ezen sziget). d) A' spanyol rész Sz. Domingón, melyet a' parisi béke 1814. visszazaadott Spanyolhonnak, de ez nem vala képes átvenni, azért végre HARRI (l. e.) foglala el. Nagysága 824 nm., fővárosa St. Domingo. II A' hajdan francia HALTI (l. e.), mely 1820-ig egy királyságból és köztársaságból állott. III A' brittus Nyugotindiához tartoznak: a) JAMAICA (l. e.). A' kormányzó lakja Kingston 5000 fejer, 1200 honi, és 11.000 neger lakossal. Ide tartoznak még: a' Kaiman vagy krokodilszigetek, tekenős békákkal gazdagok, és b) a' Bermuda (Ördög vagy Sommer) szigetek, 32° é. sz., 400-an, többnyire sziklásak, laktalanok, mind 108 nm., 5000 fejer, 5090 neger lakossal, czedrus hajó-fájik vannak. Kormányzójok Sz. György szigetén lakik. A' legnagyobbik Bermuda, Hamilton öböllel, megerősíteték 1829 oltá, 's közép állópontul rendelteték az amerikai vizekben, valamint rakhelyül és fegyvertáral a' tengeri erő számára c) A' BAHAMA (l. e.) vagy Luca y isszigetek. Colombo ezek közül találta fel először a' Guahani (Guahani) szigetet és San Salvadornak nevezé. — A' Szűz szigetek közül az angolokéi. d) Spanish-Town vagy Virgin Gorda és Tortola, ketten 5. nm., 9000 lakossal, továbbá a' laktalan, de jó legelős Anegada, 's más 12 kicsin sziget, melyek cselkereskedésekről hítesek. A' többi kis Antillák közül övék, e) Antigua (4 ¹/₂ nm., 50 000 lakos, melyek közül 30.500 fekete, 's ezekből 5500 meg van a' Herrnhuttek által térítve, jeles birtok, sok czukra (évenkint 250 000 mázsa), indigo, dohány, gyömbér, fafajok, marhák, gyümölcsök 'stb. miatt; fővárosa St.-Johns Town, a' szelalatti szigetek kormányozójának lakjával. Ezen kormányhoz tartoznak még: aa) Sz. Kristóf vagy S. Kitts szigete (3 nm. 32.000 lakossal, köztök 26.000 fekete), főváros Basseterre. Ezen gazdag szigettől kivitetik mintegy 600.000 font áru czukor, rum

és pamut. bb) Newis, 1 nm. 1000 fejer 's 8000 fekete lakossal, czukor-mivelőkkel, cc) Montserrat (2 nm. 1300 fejer, 10,000 fekete lakossal), czukrot termeszt, pamutot 's indigot. dd) Angvilla, Snake Island vagy Kigysziget, egy sóstóval (6 nm. 2100 lak. közülök 500 rab) Barbuda szigettel együtt egy alhelytartó alatt van. Terem czukrot, dohányt, kávé, pamutot 'stb. Dominica, 13 1/2 nm., mellynek közepén magas hegyek emelkednek; gazdagon miveltetik, a' kormányzó lakja 's van 4400 fejer és szines lakosa, 21,000 rabszolga 's 30 coraibcsaládja, az őslakók maradékaiból; 200 növényzés jó czukrot és kávé ad. Oct. 21. 1817 egy szélvész által majdnem egészen elpusztították. Fővár. Rousseau. g) St. Lucie, szinte termékeny, 10 1/2 nm. egy vulkánal. h) St. Vincent, 6 1/2 nm. vulkáni, de termékeny földü. Fővárosa Kingston, lakhelye a' szélben fekvő kls antilli szigetek kormányozójának. i) Barbados 10 1/2 nm. 15,000 fejer, 3000 szabad szines és 59,000 fekete lakossal, egy helytartó lakhelye; Aprilban 1816, felzendültek itt a' feketék és sok üvényzést elrontottak. k) Grenada és a' Grenadillák. Az, a' kormányzó helye, 8 1/2 nm., 800 fejer, 1600 szines és 32600 feketével. A' lakosok catholicusok 's francziául beszélnek. 1762 Angolhon nyéré el. A' Grenadillák száma mintegy 30, részint miveletlenek. l) Tabago, a' legdélibb carai sziget, 6 1/2 nm. gazdag mindenféle természetményekkel. m) Trinidad, az Oronoco kiömlése felé, a' száraz földtől Paria öböl által választatik el; szélvéstől ment hajóállásu. Itt képződék előssör, már 1798-ban, Melville lord kedvezése alatt a' spanyol-amerikai zendülés tüzhelye, (78 1/2 nm., 40,000 lakos, köztök 21,000 rabszolga, 1500 indus). Levegője egészségtelen; földé részint vulkános (földi szuroktóval), de igen termékeny. Főhely: St. Jósef d'Orunna. — IV. FRANCZIA NYUGOTINDIA. a) GUADELOUPE (l. e.) b) MARTINIQUE (l. e.) Boyer-Peyseleau írta: „*Les Antilles Françaises, particulièrement la Guadeloupe*“ (Paris 1823, 3 köt.). A' dánok éi ezen Szűzszigetek: a) St.-Thomas, b) St.-Croix, hol Christianstadt a' kormányzó lakja, c) St.-Jean, 's egy rész a' Krabb-szigeten, összesen 8 1/2 nm., 43,000 lakos, köztök 37,000 rabszolga. Nov. 17. 1815 oltá a' st.-thomasi és sz. jeani kikötők minden europainak nyitvák. — VI. A' svédek é: a' magában terméketlen St.-Barthelemi sziget (2 3/4 nm. 6000 lak.). Főhely: Gustavia. VII N é m e t a l f ő l d é i ezen kis antillaiak: a) St. Eustach, 1 nm., a' kormányzó lakja (majd csupa kialudt vulkánokból áll), leskereskedése nagy, 420 fejer lakosa van 's 1200 rabsz., a' szinte olly nagy Saba sziklaszigeten 50 fejer család 's 130 rabsz. van. b) CURAÇAO (l. e.) Jövedelme, a' kereskedés rosz állásánál, csak 97,000 a' kiadás pedig 264,000, forint. Főhely: Wilhelmstadt, a' kormányzó lakja, St. Barbara szabad kikötő. Kisebb szigetek: Aruba, (rajta 1824-ben uncia számra találtatik tiszta arany), Aves, Bonaire. c) St.-Martin, 5 nm., 6100 lak., köztök 5000 fekete (a' hollandi részen 1815-ben csak 60 fejer és 200 rabszolga volt).

Valamennyi Antilla tesz 4670 nm. (a' négy nagyobb 4145,)2 900,000 lakossal, mellyek között 1 millió szabad neger és 1,100,000 rabszolga. Őslakosok a' veresbarna caraiok, kik csekély számban léteznek még St. Vincent, Dominica, Tabago és Martinique szigeteken; a' fekete Caraiok negerekkel való vegyülésből eredtek. A' hegyek vadonaiban élnek az elszaladt, raboló Maronnegek. Az europaiaktól 's feketéktől az ugy mondott szines emberek származnak, mint a' Mullatok, Terzerok, Quarterek 'stb. Az europaiaktól származó honosok creoloknak neveztetnek. Az europai nyelveken kívül egy creoli nyelv is fejlődék ki. A' lakosok keresztények, kivéven a' meg nem térített negereket. — Melly fontos ezen szigetek mivelése 's a' rajtok való kereskedés: mutatják a' vámjegyzékek. Már 1790 előtt 6 1/2 millio st. fontnyi jószágot vittek ki e' birtokaikból az Angolok 1815 hajón, 21,000 hajoslegénnyel. Általában 110 millio tallerra becsülteték akkor minden nyugotindiai termés kivi-

tele; köztük a' franczia 46 milliót tett, a' spanyol 5, a' dán 1 1/2 a' németalföldi 8 1/2 millio tallért. Czukor 7 millio mázsán tul, kávé 930,000 mázsa vitették ki. Nagybritannia csupán rumon 2,454,000 st. fontot nyer. Európából leginkább gyárművek vitetnek be; — 's bor, liszt, mellyeknek közbecsét Humboldt 13,300,000 st. fontra teszi. Minél fontosabb Európára nézve Nyugotindia birtoka, annál nagyobb gondal van Angolhon annak szabad, jogos igazgatására 's célirányos védő rendszerére. Az angol nyugotindiai szigetek kormányzása majd általában olyan' mint Jamaicaiban és a' Bahama szigeteken, hol t. i. a' kormányzó a' király képét viseli 's végrehajtó hatalmu. A' törvényhozó gyűlés felső és alsó házra oszlik; amaz a' koronától kinevezett 12 tanácstagból áll, ez 26 képviselőjéből a' szigeteknek. A' bírói hatalom függetlenül gyakoroltatik tulajdon székek által. — Legnagyobb félelem van a' feketék zendülhetése miatt; innét fekete ezeredek alkattattak, de Európába (Gibraltár, Maltába 'stb.) tétettek által. A' fekete rabszolgák sorsa törvényesen van szelidítve. Szó van, hogy az angol uralkodás 20 millio fonton meg akarja vásárlani minden rabszolga szabadságát birtokaiban. A' Kreolok, kik bátorságok miatt az ellenállásra legszántabak, valamint a' Mulattok és szabad Negerek minden igazgatásu tiszttságra bocsátatnak; a' kormányzó mellett mindig van a' honnosokból egy igazgató tanács. Végre igazságosabb okfejeket követnek a' kereskedési szabadságban, 's a' gyarmatokkal olly kevéssé éreztetik az anyától függést, a' mennyire csak lehet. Spanyolhon leghátrább maradt gyarmatigazgatási politicájában. Innét nem csuda, hogy az uj világban kiállhatatlannak találták a' spanyol járom 's az öszvetörni 's lerázni törekvés fejet napfényre üté. Ezen függetlenség vágya nem mutatá ugyan olly hatalmasan magát a' spanyol Antillákon, mint a' nagyszárazon, de Hajtiból 's Trinidadból ment ki, 's a' parti kereskedés által mindig táplálékot nyert. Igen hihető, hogy, ha Spanyolhon, Anglia 's Frankhon szép nyomain nem javítja az ottani állapotot, Antilláit is elveszti. Hajtiban és Cubában kezdődék Amerika lenyomása, — ezer kegyetlenség-től, zsarlástól kísérve; a' körfutás itt végződhetik, megvilágosodva benne, a' mi setét volt. L. Bayley-től: „*Four years residence in the Westindies.*“ (London 1830). 55.

NYUGOTI PONT azon pontja a' láthatárnak, a' hol az az egyenlítő keresztül vágja. A' tavaszi és őszi éjnap egyenlítő napokon, a' nap azon ponton nyugszik el; azon nappalokon kívül pedig más pontjain a' láthatárnak, mellyek télen jobban délnek, nyáron pedig jobban éjszakknak esnek.

Albert Ferencz.

NYUGPÉNZ. Ugy hozza az igazság magával, hogy azok, kik a' status szolgálatjában fáradoznak, idejeket, erejeket, egészségeket arra áldozzák fel, ha előregednek vagy tehetetlenek lesznek a' további szolgálatra, bizonyos szolgálatjuk idejéhez és érdemeikhez mért évpénz fizetés mellett eresztessenek nyugalomra. Ezt az igazságos elvet követik is rendszerint a' statusok, és bizonyos schemák vagynak kidolgozva, mellyek szerint jár a' fizetés a' hivatal, rang, character, szolgálat 's más egyéb személyes érdemek tekintetbe vétele után. Valamint minden más dologban, ugy ebben is történhetnek visszaélések; de a' mellyek okos vigyázat mellett könnyen kikerülhetők. A' fő dolog abban áll mindenkor, hogy inkább a' hasznos mint a' csupán gyönyörködtető szolgálatok jutalmaztassanak meg, 's ne egyedül az idő, hanem a' szolgálat belső erkölcai mivolta is tekintetbe vetessenek a' nyugdpénzrendelőkör.

Kállay.

NYUGVÁS, a' mozgás hiánya. Az egész világ egyre mozgásban, munkásságban lévén, általjában nem létez nyugvás a' világon; de viszonyi mozgás igen is létez, midőn t. i. egyik test a' másikra, egy testrészek más részecskére nézve nem változtatja helyét.

—j—a.

NYULAK SZIGETÉNEK neveztetett hajdan azon földdarab, melly

a' Duna közepén, Ó-Buda irányában tünteti ki a' habok közül zöldelő fejét, 's melly ma szokottabban Margit-sziget név alatt esmeretes a' Budapestiek előtt. Sajátsága a' nádoré, kinek itt szép mulatóépülete van. Az egész sziget egy gyönyörű kert, tavasztól késő őszig a' legbecsebb virágokkal diszeskedő, 's ezer kellemmel viruló. Azon épületromok, mellyek rajta több helyeken látszanak, hajdani — talán még mostani állapotjánál is ékeesebb voltát gyaníttatják. 54.

O.

O, az abc tizenötödik betűje, a' magánhangzók közt negyedik. Az irlandi nevek előtt (O') nemesi származást jelent.

OASE (koptus) nevet viselt már régieknél is az olly termékeny vidék, melly pusztaság közepette helyeztetett. Illy szigetek, mellyek az utazónak kut- és forrásvizek által enyhülést nyújtanak, Éjszakaafrika homoktengereiben számosan találtnak. Ezek jelelik ki azon utat, mellyet a' kereskedő népeknek maga a' természet rendele, 's mellynek irányát a' karavánok mindenha megtartották. A' Zahara homokpusztában 32 vidék van, forrásokkal 's gyömolcsöző és árnyékozó pálmákkal bővelkedve, mellyek közül azonban csak huszon találtnak lakosok. — Egyiptomban öt oase, termővidék esmertetik, mellyeknek nagyobbika, a' három különvált szigetből álló El Karge, felső Egyiptom nyugoti részén, a' karavánok darfuri útjában fekszik. A' kicsiny, az El Wa, vagy El Kassar, a' körül fekvő pusztákon csavargó Arabok gyülekezési helye 's tanyája, elsőben Belzoni által lett valamennyire esmeretesebb, azután pedig Cailliaud által, ki egyszersmind Sivah tájékát is megvizsgálta. Browne (1792) Hornemann és Rennel, Sivath a' régi Ammoniumnak (ammonii jupiter oraculuna és temploma) tartják. Minutoli 1821 utazá be, 's tökéletesen leírá. Edmonstone („*Journey to the Oases of Upper Egypt*“ Lond. 1823) és Drovetti (Cailliaud utazásában, mellyet Jomard ada ki, Paris 1822) egy új nyugoti termővidéket — oaset — irtak le, hol egy templomnak hieroglyphákkal fedett omladékai találtnak. 54.

OBDUCTIO a' törvényes orvosi tudományban annyit tesz mint törvényesen rendelt és végzett halottbonczolás. (V. ö. VISUM REPERTUM).

OBEDIENTIA. Igy neveztetnek a' catholicus monostorokban minden hivatalok, mellyeket a' klastromi előljárók alattvalóikra (*obedientiarü*) bízna. X.

OBELISZK (obeliszchos és obeloi, hegyes oszlop). Az obeliszek az egyiptomi építésmesterseg legrégebb 's legegyszerűbb emlékei közé tartoznak, 's olly magas, négy oldalú oszlopok, mellyek hegyök felé mind inkább keskenyednek, 's egy kis piramison végződnek. Már Herodotus, de még bővebben Plinius emlékezik rólok, ki első felállítójoknak Mestphres vagy Mestres thebai királyt tartja, de korát nem jegyzi fel, 's e' király sem Herodotusnál sem Diodorusnál elő nem fordul. Hiheőleg obeliszeket még Moses előtt kezdének építeni, legalább a' trójai had előtt egy pár századdal. Ma is találtnak még Egyiptomban obeliszek: egy álló és egy dőlt, Alexandriában az újváros és a' világító torony közt; egy Matareában a' régi Heliopolis romjai közt; egy Fajum vidékén, a' hajdani Arsinoe mellett; 8 vagy 10, Thebe dűledékei közt; kettő (legsebb) Luxornál a' nagy templom tornácánál 'sat. Talpalatjok nélkül

50—150 lábnyi magasak, többnyire kifényesített vörös gránitból, néhány későbbiek fejez márványból 's más kőemekből készültek. Allapjuk legfőleg 12 nsz. lábat tesz. Némelyeknek oldalain 2 hüvelyknyire bevészt 's különbözőféle színekkel festett hieroglyphpek vannak; némelyek egészen simák. Többnyire a' felső egyiptomi kőbányákban egy darab kőből faragtattak, mint az ottani régi kőbányák, mellyekben részint már kivágott obeliszkpek most is hevernek, részint a' kivágottak helyei ma is látszanak, bizonyítják. Herodotus szerint az első a' napisten tisztelő-tére szentelve, 's a' napsugárok jelképei valának. Lehetének azonban bizonyos történetek emlékei, 's a' hieroglyphpek tartalma a' nap, és királyok dicséretét vagy szent tanúságokat tárgyaza. Nem annyira hihető, hogy napmutatók voltak volna, mivel hegyök éles árnyékot nem vetetett; Augustus császár mégis egyet, mellynek hegyébe golyó tégetett, Mars mezején felállítatván, Manilius egész által napmutatóvá igazítottatott. Annyi bizonyos, hogy a' régi Egyiptomiaknál szabad helyek és templomok építésére szolgáltak. Miután a' Persák Egyiptomot elfoglalták, nem emeltetének többé obeliszkpek. A' romai császárok többeket Romába, Arlesbe és Konstantinápolyba hozatának, mellyek idővel többnyire ledöntettek, de később ismét összerakattak 's felállítottak. Augustus p. o. két nagy obeliszkket vitetett Heliopolisból Rómába; első az, mellyről imént emlékezőnk, második a' circus maximusban állott, 's Plinius szerint Semmeserteus király által emeltetett. Midőn a' vad nemzetek Romát pusztíták, az is ledöntetett, 's három darabra törve hevert, míg V. Sixtus pápa Fortuna Domenico építőmester által a' Madonna del Popolo templom előtt 1589 ujra felállítottá. Caligula alatt ismét egy nagy obeliszkket hozának Heliopolisból, 's a' circus vaticanusban állíták fel. Ez 1586 óta Péter temploma előtt büszkélkedik, egészen sima, 's keresztjével és aljzatjával együtt 126¹, egyedül ez maradt meg épen. Nehézségét 10,000 mázsára teszik. Azon kettőről, mellyek Augustus mau-solenma bemenetelénél állottak, 's egyike 1587 a' Sta- Maria Maggiore előtt felállítatott, azt tartják, Claudius hozatta volna Egyiptomból. A' legnagyobbat II. Constantius császár hozatta 's a' nagy circusban állította fel; az is ledöntetett az ötödik században, 's darabokban hevert, míg V. Sixtus 1588 János temploma előtt ujra felemeltette; ezen leg-szebb metszés van. Nehézsége 13,000 mázsa, magassága talpaltal nélkül 140, ezzel együtt 179¹. A' „Cleopatra túje“ név alatt esmeretes obeliszkket, az egyiptomi basa 1820 az angol királynak ajándékozá. Ezt Londonban a' Waterloo piacon állíták fel. L. Zoega: „*De origine et usu obeliscorum etc.*“ Rom. 1797. Champollion az obeliszkpek rézre metszett képeit, hieroglyphpek magyarozatával együtt adá ki. J.

OBJECTUM. tárgy, ellenebe van téve a' subjectumnak, azaz valamely lénynek, melly a' tárgyat előterjentheti 's megismerheti. Magában értetik, hogy minden subjectum más viszonyzatban objectum is lehet; sőt minden emberi subjectum téheti magát a' maga előterjesztése és megismerése objectumává. Objectiv tehát annyi, mint tárgyas, a' mi a' tárgyra vitelve gondoltatott, 's ellenében áll a' subjectivnek, azaz, személyesnek, vagy a' subjectumra tartozónak. Objectivitas, tárgyasság (a' philosophiában a' kívülöttünk lévő dolgok léte is), ellenébe van téve a' subjectivitasnak vagy személyességnek. Ha valyon valamely esmeret vagy előábrázolás objectiv-e vagy csak subjectiv, ez tetemes különbséget tesz. Első esetben a' tárgy igazi mineműségéhez, másodikban pedig csak azon előterjesztéshez van az szabva, mellyet a' felől valaki magának tett, a' mikor mindig az előterjesztés helyessége és igazsága felől való kérdést kell először elhatározni. Egyébiránt az, a' mi minden okos subjectum előtt helyes és igaz gyanánt tűnik fel, objectiv beccsel bír, 's az objectiv igazság olly esmeretet ad, mellynek elegendő okai minden helyesen gondolkozó embernek esze előtt megállanak. Ezen objectiv igazság esmerető jegeit némelyek a' mi előterjesztésünk

logicali szükségességében és azoknak megegyezésében helyezték; mások az eszmélet készítésében, hogy magunkon kívül valami tárgyat észre vegyünk; ismét mások azon módban lelék azt, a' melly szerint minden előterjesztés az általánosnak ideájában, mint minden igazság alapjában, foglaltatik. — Az újabb aethetica a' szépmivészesség ábrázolataiban is kíván objectivitást, mint azt, a' mire viszonylik a' sztil is; ellenben a' szépműnek subjectivitas a az a' tulajdonság, melly személyes felfogáson 's individualitason épül, és csupa modorból áll elő; — amott tehát valami egyetemes igaz, szükségesképi, itt csak feltételesen igaz és történetes kívántatik. Csak az objectivitas eszközöl valódi ábrázolatot, a' subjectivitas pusztá előterjesztést; amaz ad képét, alakot és szemlélhetőséget, azért is a' plasticával rokon; ez szélfoszlóbb, homályos, és inkább a' muzsika benyomásához hasonlít. De még a' muzsikáiban is kell objectivitasnak lenni, következésképen a' lyricumban is: a' mivésznek valamely magán kívül lévő tárgyba kell magát által tennie. Természetes, hogy az objectivitas törvényét nem lehet minden mivésznek egyenlő szorossággal elejébe szabni, sem az objectivitasnak nem lehet 's nem szükség a' subjectivitást elnyomnia, ez adván részvétet 's melegséget a' mivnek. Ugy látszik, hogy némelykor az objectiv ábrázolaton csak olyat értenek, mellynél a' mivész soha sem lép elő a' maga mivében, vagy soha sem vegyi abba bele a' maga személyességét valamely közbe szurt reflexio vagy az érzemény kitörése által. Hogy ez csak az epicus és dramai költésben találhat helyet, kérdést sem szenved. A. B. S.

OBJECTUM-ÜVEG, I. TÁRGYÜVEG.

OBVIGO, obligoban állani, kereskedési kifejezés, annyit tesz, mint valakivel pénzbeli, azaz hitelezési és tartozási viszonyban lenni. 54.

OBOE (Hoboe, Hautbois) esmeretes fuvó hangszer melly több darabokból álló, lyukakkal ellátott 's többnyire puszpángfa egyenes csőből áll, melly alól egy kis tölcser formában rézgödik, 's feljúl szük nádesőn fuvatik. Tiszta de éles hangja van, melly az egyvonalú mély D vagy C-től a' három vonású D—F-ig terjed. Mint keresztül ható 's diszant hangu műszer leginkább tábori muzsikáknál használtaték; ezért neveztettek a' tábori hangászok hoboistáknak. Ezen hangszer újabb francia találmány; Jenner Nürnbergben javítá azt meg, 's billentyűket is csinált rá. A' hajdani *hoboe d' amour*, melly amannál egy tertüával mélyebb hangu volt, nincs már szokásban. —gy.

ÖBÜL, a' szárazföldre benyuló tengerszucs, mellynek végső fele néha karajt vagyis torkolatot, néha kikötőt képez, természetül alkotott. 54.

OBOLUS, görög ezüst és rézpénz, hatod része egy drachmának, mint egy 10 1/2 kispénz becű. A' korábbi időkben ezek helyett kicsiny hegyes vas vagy réz darabokat használtak (ἀβόλος, ὀβείος nyars) a' eserekereskedésben, mellyből 6 megtölté a' tenyeret, és szinte egy drachmát tett. Ezen név azután a' kis ezüst pénzekre is átruháztatott. A' Görögök a' holtak szájaiba egy obolust tettek, Charon béréül. Mint nehezek az obolus 6-od részét teszi a' drachmának, de ez maga sem birt általánosan egyenlő értékkel. X.

OBTRITÁK egy vend nép, I. VENDEK ÉS MECKLENBURGI.

OBSCURANTISMUS, származik a' deák *obscurare* és *obscurus* szavaktól, mellyek beárnyéklást, meghomályosítást jelentenek. A' physical és erkölcsi világban, vallásos és political dolgokban használják az *obscurantismus* szót, azon igyekezetet, akaratot és tettet értvén alatta, mellyek szerint némelyek nem akarják, hogy az emberiség legfőbb javairól minél tovább terjedjenek a' tiszta esmeretek, vagy szántszándékkal is ellene szegeznek magokat minden olly igyekezeteknek, mellyeknek czélja felvilágosodást gerjeszteni szóval, írásban, és tettekben. Tagadhatatlan dolog, hogy az embernek mind testére mind lelkére nézve szüksége van a' józan gondolkodásra, mellyben csak úgy ve-

het részt, ha tiszta, világos képzeteket gyűjtött elébb magának a' dolgok felől, mellyek a' külső embert a' belsővel megegyeztetik; de az is igaz más felől, hogy az egyoldalú felvilágosodás épen olly ártalmas lehet, mint maga az obscurantismus, mert mindenik tulságot tesz fel, 's az igazságot, melly csak a' középuton található fel, mindenik kikerüli. Az obscurantismus néha az emberi érzésekben alapul, mellyek erőt vévén a' setét tisztában gyönyörködnek; de nagyobb részint az egoismus szüli azt, melly ember társait nem örömet kívánja részesíteni abban, a' mit magára nézve jónak talál. A' félszeges, felvilágosodás és obscurantismus ki gyenlítésére legtöbbit tehetnek a' kormányok, és a' törvényhozó hatalmak, mellyek követvén a' természet egyszerű törvényét, okról okra felebb építhetnek, 's azt, a' mit már az okosság öszvehordott, az emberiség történeteiben nem csak meg kimélhetik, hanem lassu folyásában csendes munkálkodni meg is engedik.

OBSEQUIUM, latin szó, jelent 1.) engedelmességet, 's kiváltképpen azon feltételetlen engedelmességet, mellyel a' szerzetesek és apácák, klastromi felsőségeik iránt, fogadásoknál fogva tartoznak; 2.) börtönt, mellybe a' klastromok lakosai, bebizonyított makacsság miatt, engedelmességi tanulás végett záratnak; 3.) a' többesben, 's magyaros végzettel (obsequiák) a' catholicusoknál engeztelő áldozat a' holtakért.

X.

OBSERVANSOK, Fratres de observantia, I. FRANCISCANUSOK.

OBSERVANTIA, szokás, rendtartás; tulajdonképi értelemben olly szabály, mellyet valamely társaság vagy közönség, tagjainak halk (tacitus) megegyezése következtetésében elfogadott.

OBSIDIAN, természetes üveg, jegesülés nyomát nem mutató, darabosan, szemekben találtató, csigatörésű, üvegfényű, fekete, szürke, homályos setét színű, közép vagy kisebb átlátszatu, kemény, 2—3 viszonyosulyu, 's telepint találtatik a' munkás és kiégett vulkánok közelében, Islandban, Magyarhonban, a' lipari szigeten, Tenerriffán, Mexicóban. Simithatósága miatt, lávauveg és islandi achat-név alatt különböző ékességekre készítetik ki. Az „Edinburgi bölcselek. ujság” szerint (VIII, 1823) az obsidián azon kő, mint a' nem rég ujra talált aethiopiai obsiankó.

ÓRUDA m. város a' Duna jobb partján, Buda sz. kir. város tözsomzsédságában éjszak felé, mintegy 7400 lakossal, kik között igen sok Zsidó van. Hajdan nagyobb kiterjedésű volt, mint azt több falomladékok mutatják, mellyek még a' Romaiak idejéből valóknak lenni látszanak. A' monda szerint, e' helységet Atila (Étele) testvére, Buda alapítá. — Nevezetes itt a' Zsidóknak csinosan épült fényes zsinagógája. — Határával egyült a' KORONAJAVAK (I. e.) közé tartozik.

OCCASIONALISMUS, alkalomadás tanítása, az alkalmi okok rendszere, egy metaphysicai nézet, melly Descartes oskolájában fejlett ki, 's a' dolgoknak istenre vonatkozta tett hatását tárgyazza. Előbb ugyanis az a' vélemény uralkodott, hogy a' test hat a' lélekre, 's mozdulatokat hoz ebben elő, és megfordítva; így tehát mind egyiknek tulajdoniták tehettség, a' másokban változatokat okozni, 's ezen nézet a' természeti befolyás rendszerének (systema influxus physici) nevezteték. Descartes ezt elvetette dualismusa által, 's ezt az isten által igyekezett eszközölni, kit minden mozdulat okának állított. Azonban ugy látszik, ezen pont felett maga sem volt világosságban. Követője, Louis de la Forge is, az istent teszi minden dolgok közönséges okává, de egyszersmind a' test és lélek kölcsönös öszveköttetését is felveszi, ugy hogy a' kettő közül egyik sem hat a' másokra egyedül, hanem mindig együtt munkál mind a' kettő; egyik a' másikkal ad mozgásra alkalmat. Descartessel egyértelműleg fejté ki Geulin az alkalmi okok rendszerét, melly szerint az egyik rész által a' másikkal okoztatott mozdulatokat az isten hozza elő.

Im.

OCEANIDÁK, Oceanus és Tethys 3000 leánya. Ezek alatt, mint az orpheusi hymnusból is kitetszik, Oceanusnak minden asszonyi utódjai vétetnek, azaz, a' világfolyó oceanusból vezetett kut és vizerek minden istennéji; csak a' Nereidák, mint a' belső középtenger nymphjai, különböztetnek meg, ámbár ezek is Doris Oceanidától származnak, és innét a' sidoni Antipatertől szinte Oceanus leányainak hivatnak. X.

OCEANUS, (Okeanos) a' Titanok tegdühösbike, kinek születése a' tenger (Pontus) támadása idejébe esik. Pontusnál későbbben születvén, körülfolylja a' földgolyót, és megette az ég boltozatja ereszkedik minden oldalról a' földre. Azért nevezetett Oceanus Gaea és Uranus fijának. Tethyssel a' folyókat és az Oceanidák szent leány nemzetségét nemzé. Egy más rendszer szerint (V. ö. Homer Iliasa XIV, 201, 246) minden istenek és emberek atyja. Mint békés isten jelenik meg mindenütt; ő nem vön részt Kronos himtelenítésében, 's nem is taszított le a' Titanokkal a' Tartarusba. Vigyázékony nyugodtsága miatt Metist (az okosságot) tették leányává. X.

OCHLOCRATIA, póruraság, azon elfajulása a' democratiának vagyis népuraságnak, melly szerint nem a' nemzet egész közönsége, a' nép, hanem csak ennek alsóbb osztálya, a' pórság, vezeti az ország kormányát. —no—

OCHRA, Ockra, okra, különbféle színverő ércszavatok, különösen ha a' természetben találtnak. Így van vasochra, dárdanyochra, bátranyochra 'stb. Nevezetesen ochrának mondatik a' festőszin gyanánt szolgáló vasochra, legyen bár mivi vagy természeti. Szine sárgába, veresbe, barnába eső. —j—a.

OCTAVE (Octava) a' muzsikában 1-szűr a' felvett alaphangnak nyolczadik hangja a' diatonical hangrendszerben. A' felső octavának hurja az alaphangéhoz képest félannyival rövidebb, az alsóé pedig még egyszer olly hosszú. — 2) A' diatonical rendszernek valamennyi nyolcz hangjai; ezért nevezék őt a' Görögök Diapason-nak, azaz nyolcz hangot magában foglaló hangköznek. — 3) Hamis vagy tiltott octava két énekészónak vagy hangszerek octavákban történt folyamatja, melly üressége miatt a' fülnek kellemetlen. — 4) Lappangó v. fedezett octava, melly akkor tűnik elő, ha az octavában előlépő két hangnak közeit érdektelen hangok töltik ki. — 4) Az orgonában azon ugynevezett nyílt flautamű, melly csak egy vagy két octavával van feljebb a' principalisnál. —gy

OCTAVIA, C. Octavius és Attia leánya, Augustus császár testvére. Minden írók magasztalják ezen nevezetes romai asszony szépségét és nemes characterét. Első férje M. Marcellus halála után M. Antonius triumvir nője lön, hogy így ez és bátyja közt még jobban megerősítse a' barátságot. De Antonius nem volt képes az ő tulajdonságait méltányolni, és Cleopatra kéjkeceit felebb becsülé nője erkölcsi szépségénél. Férjhez menetele után Athenébe kíséré férjét, hol vele a' telet (39 K. e.) tölté a' nélkül, hogy azon pompás gyönyörűségekből, mellyekre magát amaz adá, izlést találhatott volna. Békéltető közbejárása nélkül már akkor kiűtött volna a' polgári háboru Octavius és Antonius közt, de ő elsőben is férjét csillapítá le esengő kéréseivel, ki bátyjának iránta való bizodalmatlanságáért megharagvék reá, 's ezután nem tekintvén az utazás nehézségeit, férje megegyezésével Görögországból Romába ment, és reá bírá bátyját, hogy Antoniussal személyesen összevöjvén, vele megbéküljön. Midőn Antonius a' Parthusok ellen akarna indulni, elkíséré őt Corcyráig; azután pedig annak parancsára Italiába tért vissza, hogy bátyjánál maradjon. Antonius és Octavius közt ujonan egyenetlenségek támadtak. Octavius az egyetértés megszegésére ürügyöt keresvén, parancsolá testvérjének, menjen férje után, reménylvén, hogy az majd visszaküldendi. Ez valóban meg is történt. Antonius Leucopollában éldegelé a' gyönyöröket Cleopatrával, midőn

Octavia Athenéből küldött levelében jelenté, hogy nem sokára ajándékokkal és sereggel nála fog teremni. Ezen látogatás olly kellemetlen volt Cleopatrának, hogy addig nem nyugvék, míg Antonius, nőjének viszatérést nem parancsolá. Ez most is közbenjárólag lépe a két versenytárs közé. Octavius parancsolá neki, hagyja el ollyan férj házát, ki vele olly utálatosan bán: de ő mint nő és romainé, kötelessége érzetében kéré bátyját, hogy ne fogja neki pártját bosszonkodó férje ellen, 's a' világ 's két illy kedves személy boldogságát ne dulja fel egy asszony miatt, a' háboru szörnyetegei által. Octavius teljesítvén kívánságát, megmaradt ő Antonius házában és azorgosan 's nyájasan gondoskodék a' gyermekek neveléséről, kiket Antonius vele 's első nőjével 's Fulviával nemze. Octaviának ezen nemes magaviselete még jobban felboszontá a' Romaiakat Antonius ellen. Végre elüzé magától férje 's megparancsolá neki, hogy házából költözzék ki. Ő engedelmeskedék, a' nélkül, hogy panaszkodott volna, és minden gyermeket elvívé magával, kivévn a' legidősbiket, Antillust, ki az atyjánál volt. Nem sokára tannja lön a' kiűtő polgári háborunak. Meghalt R. é. 742 (K. e. 12). Felette Augustus tartá halotti beszédet, de nem fogadá el azon tiszteletmutatásokat, mellyeket a' senatus akart neki adni. X.

OCTAVIUS vagy OCTAVIANUS, I. AUGUSTUS.

OCTROI vagy OCTROY, régi francia szó (az *auctoritas*-ból), annyit tesz mint szabadságengedés, helybenhagyás az országlás részéről; leginkább a' kereskedésre, 's ezt tárgyazó ollyan kiváltságokra vagyis kegyelvelekre nézve használtatik, mellyek bizonyos személynek vagy társaságnak adatnak. — Franciaországban az a' vám nevezetetik octroinak, melly némelly városok kapuinál az élelmi szerkektől fizetetik. — A' rajnai vám iránt 1804 kötött egyezség is Rajnahajózás octroi nevet viselt. —no—

OCSAKÓW (Otschakow, török neve Dzain Krimenda), orosz birodalmi város Chersonban, 80 házzal 's egy kis kikötővel, a' Dnepernek a' Fekéctengerbe ömlésénél. Mig a' Törökök birtokában volt nevezetes erősség vala, 's ezenkívül egy fellegvárral bírt, 25 lábnyi magasságu árkolatual. 1737 dühös ostrommal vetetett be az Oroszok által, kik ez alkalommal 18,000 embert vesztek. A' Törökök 70,000-nyi erővel akarák ugyanazon évben visszafoglalni, de seregekből 20,000-et veszítve hátrálniuk kellett. 1738 odahagyaték az Oroszok által, minekutána ezek erősségeit lerontották. A' Törökök 1743 ujra megerősíték, 's birtokában maradtak 1788 Dec. 17-ig. Ekkor hosszu ostrom után bevételt a' Suwaroff vezérelte orosz sereg által, 's erőssége kiméletlenül szétdulaték. — Közéletében a' Bug vize torkolatjánál vannak a' régi milesiumi gyarmatnak, Olbiának, düledékei. 54.

OCEÁN (a' görög OCEANUS-tól l. e.), a' nagy világtenger, melly a' földet körülhullámozza, 's azon különböző tartományok szerint, mellyeknek partjait érinti, részeire nézve különbéle nevet visel. (VÖ. TENGGER). 54.

ODAITÉLÉS törvénykezési cselekedet, melly szerint bizonyos tárgy, egyik vagy másik peres félnek, biróiképen megítéltetik, 's megítéltetettnek kinyilatkoztatik (l. ÍTÉLET). Az ezt magában foglaló hitteles íromány odaitélesi levelnek (*litterae adjudicatoriae*) mondatik, 's közéletben az ÍTÉLETLEVLÉL (l. e.) kifejezéssel vegyesen használtatik. —no—

ODALIKÁK. Így nevezetnek a' nagy szultán ollyan hölgyei, kik sem fia magzat szülése által asseki megiszteltetésben, sem megkülönböztetett szerelmi kedvezésnél fogva szultánnéi méltóságban nem részesülhetvén, de kizárólag a' hárem urának éldeleteire rendeltetve lévén, a' külső és belső kerti örök, a' bostandschik és heréltek által őriztetnek, 's ezen fényes rabságban a' kertek virágaiként korán elhervadnak. Őket a' keleti költők testi szépségekre nézve örömet a' tulipánnal és jáczint-

tal, a' rózsával és czedrussal hasonlítgatják össze, 's sokkal inkább felmagasztalják ezen szerencsétlen rabnök bájait, mintsem azt valóban kellemek megérdemli. — Még a' nagy vagyis téli harem egy europai utazó által sem iratott le. Ez a' nagyuri hájnek hozzáférhetlen szentsége. A' kicsiny, vagyis tavaszi és őszi haremét részenként Pouqueville és Clarke, egész kiterjedésében pedig Hammer J. esmerteté meg a' nyugotiakkal. Minden Europaiak között, még eddig csupán orvosok láthaták különös alkalmakkal a' belső osztályokat. — A' francia és olasz költők, rimeikhez alkalmazva változtatgatók az odalika nevet, 's minden érzékiséget megszedítő varázserót kapcsolódnak vele össze képzeleteikben. Innét származott, hogy ezek a' világtól elkülönözött rabhölgyek a' legingerlőbb szépség tárgyai gyanánt ábrázoltattak. — Ha új szultán jut az országlásra, az odalikák rendszerint az eski serailba utasítottatnak, hol, mint kiszolgált gyönyörnök, heréltek által őriztetnek, 's a' mult idők lehanyatlott édes örömei után sohajtozva szólnak sirjaikba. — Girodetnek egy jeles festménye, *Odalisque*, azon zajló érzetek vegyületét fejezi ki, melly egy, még ártatlan, szemérmes keleti hölgyet borít el akkor, midőn annak személye előtt jelenik meg, kinek mindenre szabadsága van. (Köre metszé Comte Aubryle Parisb. 1823). — A' nevezet az *oda* szótól veszi eredetét, melly a' serail azon szobaosztályait jelenti, hol ezen fejedelmi ágyasok laknak. 54.

ODEON, Odeum, a' Görögöknél, későbbben a' Romaiaknál is, a' költészi és hangászi versenyekre rendeltetett nyilvános épület. Az első odeum Athenében Pericles által állíttatott fel és későbbben négyülekezetekre és itélőhelynek is használtatott. Idővel még két más odeon is építtetett Pausanias és Herodes Atticus által. Roma csak a' császárok alatt nyert odeonokat. Az egyiket Trajanus, a' másikat pedig Domitianus állíttatá. A' városon kívül is építtettek a' Romaiak odeonokat, nevezetesen Cataneában Siciliában, mellynek még ma is fen vannak maradványai. Az odeonok fedett épületek voltak, mellyekben a' nézőkkel átellenest egy szinpad állt, mellynek három fala tompa szegletben egyesült. Ugy látszik, az odeum és theatrum formája egy volt, csak hogy az odeonok kisebbek voltak. X.

ODERA (Viadrus), Németország legnagyobb folyóinak egyike, Morvában ered, Lieland városokskától nem messze, Haslicht falu határában, sziklás hegyek között, mellyek a' Kárpátokat a' Sudetekkel összekapcsolják. Oderbergnél porosz Sileziába foly be, határu szolgálván a' porosz és austriai birtok között, 's éjszaknyugot felé iv formában keresztül megy Silezián, Brandenburgon és Pomeranián. Ebben a' tartományban Garznál két fő ágra szakad, mellyek közül a' nyugoti félén lévő az Odera nevet megtartja, a' keleti pedig nagy Regelit nevet vesz fel, 's a' damanni tó felé aiet, mellybea a' másikkal vizsont egyesül. Innen a' tóvízzel együtt a' 15 nsmfnyi kiterjedésű Haff vagy Achertóba, 's végre 92 georg mtföldnyi futás után három nagy torkolaton (Peene, Swine és Divenow) a' keleti tengerbe ömlik. Folytában több — részint tetemes vizek egyesülnek vele. Nevezetesebb mellékfolyamai pedig, mellyek kereskedési nyomosságát észrevehetőleg nevelik, a' következők: balról a' morvai Oppa, a' silesiai Neisse, a' Breslaunál kiömlő Ohlau, az Óriáshegyen fakadó Weisztritz, a' hires Katzbach, a' Bober és a' lausitzi Neisse; jobbról: a' lengyelhoni Bařtsch, az augustowi vajdaságban eredő s Küstrinnél kiömlő Warta (melly a' brombergi csatorna és Brahe által a' Visztulával összeköttetett hajózható Netzet fogadja el) és az Ilna. — Az Odera Ratibornál csak kisebb-szerű —, de már Oppelnél nagyobb sajkák által is járható, Breslaunál pedig már 1000 mázsa terhet megbír. Medre és partjai homokosak, vize folyását zavaros, 's színére nézve zöldesszürke; legnagyobb szélessége mintegy 800 lábnyit tesz. A' Havellel a' Finowcsatorna (a' potsdami kerületben), a' Spreeevel pedig Fridrik-Wilhelm csatornája

köti össze. Egy harmadik csatorna mely 1746—53 ásátott, Uj-Odera nevet visel, 's jelenleg a' tulajdonképi (ó) Odera tekintetével bír, mert a' hajózás ezen gyakoroltatik, amaz pedig lassanként eltelik homokkal 's már most is csak vízezzébb időben, tavasszal és ősszel hajózható, nyáron pedig majdnem egészen kiapad. Küstrinnél kezdődik az ugy nevezett Oderaszakadás, mely alsó, közép és felső vidékre osztatik, 's buján nevelkedő fűvü réteiről 's gazdag marhatenyéaztéséről esmeretes. De ezen lapályos vidékre nézve veszedelmesek a' folyó kiöntései, 's hogy a' sebes víz pusztító áradásai megszüntethessenek, nagy költséggel készült gátok építették, melyek a' Frankfurtban lévő gátigazgatóság felügyázataalatt vannak. Most ritkán történik, hogy a' víz gátot szakasszon, sokkal ritkábban mint az előtt, a' mi mindenkor nagy veszedelemmel 's károsodással jár, minthogy a' víz igen sok homokot hord magával. — A' halászatra nézve nevezetesebb az Odera az Elbeuél, 's a' hal egyéb nemei közt fogasokat is táplál; rákkal pedig különösen bővelkedik. — Kereskedési tekintetben nem csekély fontossággal bír, minthogy a' keleti tengerrel egyenes összeköttetésben van, 's minden nemzet hajói által meglátogattathatik. Nagyobb virágzását mindazáltal szerfelett akadályozza azon körülmény, hogy a' Swine torkolaton behajózás, egy homok pad miatt, sok veszéllyel van összekötve, noha ennek egy része a' porosz országlás által már 1818-ban megszüntetett, a' kikötő tetemesen megjobbítván; továbbá az által is, hogy a' stettini kikötőben a' terhezzébb nagy hajókról, kicsinyekre kell átrakni a' portékát, 's mintegy 10 mföldnre ezen küldeni tovább. — Hidak Ratibornál, Kosel, Kórappitz, Oppeln, Brieg, Breslau, Groslogau, Krossen és Frankfurtnál találtatnak csak az Oderán; de kompok, számosabb helyen járnak rajta keresztül.

ODESSA, tengeri kikötő 's egy új világkereskedés középpontja déli Oroszországban a' Dniester és Dneper torkolatjainál, a' kis Adschai öböl éjszaknyugoti végén az é. sz. 46° 29' 30" és a' nyug. h. 48° 17' 35" alatt. Oroszország már I Péter országlása, különösen pedig délkeleti Lengyelország megszerzése óta, egy Feketetenger melléki telepítvény után esengett. Midőn Katalin az 1791 békében Oczakowot és a' Dniesterig nyúló vidéket megnyeré, ezen helyet választá új kereskedési városnak, hol akkor csak néhány vándor családok sátorai állottak, 's mely ekkor Kodschabey nevet viselt. Első megalapításakor 1794, több ezered katonaság fordították dolgozásra Sándor császár bevégzé Katalinnak elkezdett mivét, 's a' Franciaországól kivándorlott és orosz hadi szolgálathoz állott Richelieut tette az új város igazgatójává, kinek felügyázása alatt az rövid idő múlva diszlenni kezdett. Első lakosait néhány görög család tevé, de már 1804-ben 15,000-re ment azoknak száma. A' város hosszukás négyeszegűen jó renndel van építve egy — a' kikötő felé hanyatló — domboldalon. A' vidék messze terjedő síkság, melynek termékeny földje, munkáltatását gazdagon jutalmazándja meg. Levegője bizonyos időszakokban egészségtelen. A' két nagy gát által képezett kikötőt, mely mintegy 300 hajót képes befogadni, erősségek védik. Annak egyik végén, az erősséggel átellenest, van egy kórház; az öböl déli részén pedig, egy kiálló fokon, a' világító torony emelkedik fel. A' város utszái szélesek és egyenesek; házai csinosak 's majdnem mind két emeletűek. 8 templomai között legjelesebb az orosz főegyház. Egyéb épületei között nevezetesebbek az admirális lak., a' vámház, az íspóty, a' börze, a' játékház, hol felváltva orosz darabok, kisdéd olasz operák és görög szomorujátékok adatk. A' város közepén egy szép nyilvános kert fekszik. A' tudományos intézetek között legfőbb a' francia lyceumok mustrájára felállított gymnasium, mely Richelieu nevet visel. Nevendékei katonaruházatot viselnek, 's altiszti ranggal bírnak, de tanitadásokért fejenként 750 rubelt fizetnek egyegy évben. Van egy jól elrendelt leányiskola, mely különös figyelmet fordít a' házi

mivelődésre is. Vannak továbbá kereskedési és hajózási iskolák, seminarium, törvényoskola, 's 1825 óta egy museum a' déli orosz régiségek számára. A' nagy fűvészkertben a' fák neveinek ültetése rendszeresen gyakoroltatik, 's számos ifjak nyernek oktatást a' kertészségben. Az njonan alapított tengeri ferdők leginkább a' Lengyelek által látogatottak meg. A' lakosok száma 1822 mintegy 40,000 re ment kik nagyobb részint Oroszok, Görögök és Zsidók, de vnu sok más külföldi is, nevezetesen számos német kézművesek. A' társas életben nagy szabadság uralkodik, 's valamint egyéb mivelte helyeken, ugy itt sem korlátozza azt a' rang különbsége 's nem eszközöl fesszességet. Az élelem általában olcsó; de nem is lehetnek ott az élet főbb szükségeire megkívántató tárgyak drágák, hol ha egy szem gabona 14-et ad, az aratás csak közepszerűnek mondatik, 's hol ezen felül még város is kevés helyeztetik. Hát ha még a' földmivelés értelmesebben gyakoroltatnék! De a' vidékeken megtelepedett Svábok Bolgárok, Czigányok, lengyel és orosz parasztok, bután folytatják gazdálkodásokat. A' városbeli 's környékén lakó orosz férfiak, erős, izmos testűek 's magokviselete szabad és vidám. Ellenben az asszonyi nem általánosan véve rut, tisztátalan, rest és korán lehervadó, mit részint a' földalatti lakásban (Semljanka) hosszas tartózkodás és durva eledelek, részint a' szesz italokkal, különösen pálinkával való gyakori és mértékletlen élés okozhatnak. A' zsidó férfiak szennyes öltözetűek; nő személyeik gazdag, de nem legtisztább ruhákat viselnek; azonban igen sok szép déli testalkatúak találhatnának közöttük. A' görög férfiak tarka kevert viseletűek 's majd török majd ismét szerb köntösökben jelennek meg; a' hölgyek miud nem szépségekre mind helyes testállásokra nézve tetszetősek, 's viseletekben egy könnyű keskeny fátyol által tüntetik ki magokat, mellyet fekete hajfűrjeik sódrásába fonnak, 's két oldalról szalag gyanánt bokrosan kötnek meg. — Az odessai kikötő 1817-ben 30 évig szabadnak nyilatkoztatott ki. A' belőle elszállított tárgyak között legnagyobb mennyiségű a' gabona, melly főképen Ukrainéből ökörszekerekere hozatik ide; nyáron, a' midőn ez közönségesen történni szokott, egyegy nap több száz illy terhes szekér érkezik meg. A' buza leginkább Török-, Olasz-, Francia-, Spanyol- és Angolországó vitetik. Triest, Livorno, Marseille, Barcelona és London a' legnevezetesebb helyek, mellyekkel Odessa közvetlen összeköttetésben van; mellyekből jobbadán csak fényüzési tárgyakat vásárol. Az évenként megérkező hajók száma mintegy 800, 's közöttük majdnem 400 orosz és 200 angol hajó találhatik. — A' belföldi mivész szorgalom még csak létesülendő, noha már is vannak néhány gyapju-, selyem-, és dohánygyárai, serfőző és pálinkaégető házai; de hibáznak a' szükséges számú kézművesek, 's általában a' műszorgalom még nem ébredett fel. A' literaturai közlekedés, mivel annak a' majdnem csupán csak kereskedői város körülményei épen nem kedveznek, igen csekély; de a' francia születésű Collin által felállított, 's orosz, francia, olasz sőt német munkákkal is ellátott könyvkereskedés által napoként jobban élesztetik.

54.

ODIN I. ÉJSZAKI MYTHOLOGIA.

OECONOMIA I. GAZDASÁG.

OEDIPUS, Laios thraciai király és JOCASTE (I. e.) fija. Azt jövendölé a' jósló Laiosnak, hogy ha Jocasteval gyermeket nemz, ez egykor gyilkosa leendő; azért Laios, midőn fija születék, ennek bokáit keresztül szuratóván, a' cithaeroni hegyre parancsolá kitenni. De a' szolgálóra ez bizatott, a' gyermeket Polybos corinthusi király pásztorának adá, ez pedig királyjához vivé, kinek magtalan nője, Merope felfogadá, és dagadt lábairól Oedipusnak nevezé. Felnevelkedék a' gyermek a' corinthusi udvarban, és bajnok ifjúvá képezé magát a' nélkül, hogy eredetéről csak valamit is tudott volna. Egyszer egy ittas ifju azt veté szemére, hogy nem a' király fija, és ezen kétség szüntelen mardosájszívét.

A' megkérdezett örökbefogadó szülők a' delphi oraculumhoz utasíták; ez azt felelé neki: „kerüld honod környékeit, mert máskép atyád gyilkosa 's anyád férje leendesz.“ Mivel Corinthust tartá szülőföldjének, kerüld annak határait, és Thebába Boetiába vándorlott. Phocisban, egy keskeny úton öszvetalálkozik Laios királlyal, ki Delphibe akart utazni, hogy az oraculumban kitett fija felől kérdezősködjék, 's kinek kocsaia neki morczan parancsolá, térjen ki. Oedipus vonakodék engedelmeskedni. E' miatt küzdeésre kelt a' dolog, 's a' kocsis és a' király elhullottak Oedipus fegyvere alatt. Így beteljesítette tudta nélkül a' jövendőlés felét. Semmit sem sejdítve tovább folytató utját. Ezen időben Theba környékén a' SPHINX (l. e.) dühösködék, melly egy rejtvényt énekle, 's mindenkit megölt, ki azt meg nem tudá fejteni. A' rejtvény megfejtése még senkinek sem sikerült. Ezen szükségben Theba megmentőjének a' megürült kir. szék és a' királyné keze ígértetett. Oed. oda siet, megfejté a' rejtvényt, megszabadítja a' várost, 's elnyeri a' jutalmat. A' jóslat teljesítve vala. Így Theba, falai közt tisztelé Laios király gyilkosát, midőn a' tartományban döghalál íté ki, mellynek az oraculum megszünését ígéré, mihelyt az el fogna távoztatni a' városból, ki az átkot a' tartományra húzá. Az elcsüggedt nép hajlani szabadítójához folyamodék, ki nem tudva, hogy ő a' vétkes, fáradszatlannul igyekszik azt felfedezni. Önmaga kinszerité Tiresiaszt, a' látót, azon szerencsétlen titok felfedezésére; és a' legborzasztóbb fedetik fel előtte, hogy ő atyja gyilkosa és anyja férje. A' boldogtalan Jocaste. átkozva azon ágyat, mellyben férje tértet, fija fíjat nemze neki, felakasztá magát. Oedipus pedig, mind a' két szemét kiszurá, hogy kinyját 's vétkét ne láthassa tovább. Önmaga kíváná, hogy Thebából elűzzessék. Ez későbbben és csak akkor történt meg, midőn Thebában kívána meghalni, uralkodni vágyó fíjai, Etebeles és Polynices, kívánáságra. Haragjában átkot monda ezekre, hogy örökségeken egykor fegyverrel osztozkodjanak. Leányai ellenben, Antigone és Ismene, gyermeki gyengédséggel kapcsolák magokat a' vak száműzetett atyához. Az elsőtől vezettette, Atticának Colonos helységébe ér, hol Theseus uralkodik, és az humentidák berkében megnyugszik, hová egy halandónak sem vala szabad lépnie. Megengeszteli a' borzasztó istennéket; a' nép sőt maga Theseus is oltalmába veszi. Ezenközben azt hirdeté a' pythiai Apollo, hogy boldog és meggyőzhetlen fog lenni azon tartomány, melly esmeretlenül hamvát fedendi. Azért igyeksztek most Thebába visszaédesgetni, de hasztalan. Halála közelgetését érezvén, csupán Theseustól kísértette, sirt kerese magának. Az istenek megengesztelődtek iránta; halála a' szenvedő ártatlanság halála volt. Temetése helye felett már a' régiek sem egyezhettek meg. — Oedipus története, mint valódi tragicus tárgy, különbféle formában dolgoztatott ki a' szinpad számára. Aeschylus és Euripides Oedipusa elvezett, Sophoclestől ellenben 2 darab maradt fen, mellyek Oedipus meséit tárgyzzák „Oedipus a' király“ és Oedipus Colonosban.“ Seneca is kidolgozá ezen mythust.

ODYSSEA, I. HOMER.

ODYSSEUS, I. ULYSSES.

OFFERTORIUM, a' catholica egyházban azon ének, vagy az egyházi muzsika azon része, melly a' mise alatt, midőn a' nép áldozatra járul, mondatik vagy orgonán adatik elő. Az offertorium a' misének első főrésze. A' pap borral és kenyérrel áldozik, melly a' megszentelés által ur testvére és vérére változik, 's mellyben a' communional ó és a' gyülekezet is részesül. Ezen isteni adományokkal a' pap a' minden jó főökának áldozik, imádja őt, 's halát mond neki a' jelenlévők nevében.

OFFICIALIS, a' püspök helytartója (vicarius) a' világi törvényes (p. o. házassági) ügyekben; az egyházi és lelki ügyekben vicarius ellenben felszentelt püspöki címet visel. Az Officialatus püspöki törvényszék,

kivált világi büntetési esetekben, a' holott ilyen officialis til elől 's mond ítéletet a' püspök helyett. lm.

OFFICINALIS (orvosi) mind az, a' mit egyszerűen, vagy elkészítve, vagy összetetten köteles a' gyógyszeráros, és pedig a' szerkesztés szabályai szerint, a' közönséges gyógyszerárban tartani. —j—a.

OG, basani király, kiról a' biblia is emlékezik, 's rabbinusi mondaék szerint egyike volt azon óriásoknak, kik a' vízözön előtt éltek, 's ki magát, a' világot elborító áradáskor, Noe bárkájának tetejére mászva mentette meg a' vízbefuladástól. Itt nem annyira könyörületességből adott neki Noe élelmet, mintsem inkább azért, hogy ez az isteni hatalom mindenhatóságáról a' vízözön után leendő embereknek élő tanúbizonyságot szolgáljon. Az Izraelitákkal viselt háborújában egy — 6000 lépésnyi kerületű hegyet emelt fel, 's épen az ellenség táborára akará lehajítani, midőn az — az Isten rendelése szerint a' hangyák által ki lévőre üregeitve — felibe omlott; egyszersmind pedig olly hirtelenséggel nőttek meg fogai, hogy bele hatottak az így helyezett hegybe, 's őt megakadályozák, abból fejét kihuzhatni, 's így könnyen halálos sebet ejthetett rajta Moses. Hogy óriási nagyságáról valamennyire képzetet adathassék, azt regélik a' rabbinusok, hogy Mosesnek, ki az ő mondaék szerint 6 réfnyi magasságu volt 's hasonló nagyságu harczbárdot viselt, mégis — hat réfnyi magisan kellett ugornia, hogy őt lábazarán megsebesíthesse, melly vágáson annak minden vére kifolyt. 54.

OGINSKI (Mihály Kazimir), lithvaniai nagyvezér, 1731 szül. régi jeles lengyel nemzetségből. Tetsző külsejével szeretetre méltó lelki sajátság 's szép elmetehetségek voltak összekapcsolva. A' művészetnek nem csak buzgó pártfogója volt, hanem maga is mesterileg játszott több hangszereken, 's a' rajzont és ezetet majdnem hasonló ügyességgel tudá vezetni. Neki tulajdonítatik a' lábhárfa behozatala. Slonim vára, hol ő egy kis fejedelem gyanánt élt, híres művészetnek 's rang és elme által kitünő minden férjfiaknak gyülekezési helyül szolgált. Életkellemei közül csatába hívá őt 1771 a' honszeretet. Az egyesült lithvaniai sereg elején véres harczot küzdött a' Lengyelhonba nyomuló orosz sereggel. Ez által javainak jekoboztatását okozá. Ő maga kibujdosott hazájából, 's csak 1776 tért ismét vissza. Saját költségén ásatá a' nevét viselő csatornát, melly két folyamnak egyesítése által, közösülést nyit a' keleti és fekete tengerek között. Minekutána temérdek jószágainak kétharmadát elveszté, visszavoná magát az ügyektől, 's Varsóban halt meg 1803, életének 72-ik évében. —no—

OGINSKI (Mihály Kleofás), lithvaniai nagykincstárnok, az előbbinek unokaöccse, 1765 szül. 19 éves korában országos hivatalba lépett 's országgyűlési követnek választaték, utóbb rendkívüli követségbe küldték Hollandba, 1793 pedig kincstári minister lön. Midőn Kosciuszko 1794 minden hazafit a' felkelés szabadsági zászlója alá szólított, Oginski visszaadá a' ministerséget, 's feje lett egy önköltségén felfegyverzett vadászerezednek. Rémithetlen bátorságának 's tartós vitézségének ellenére is futni kinszeríté őt ama szerencsétlen harcz gyászos kimenetelé, 's vagyona az orosz tábornokok zsákmánya lön. Most ügyviselőjökké neveztek ki őt a' lengyel hazafiak Konstantinápolyba és Parisba, 's itt mindenre felszánta magát honja visszaállításáért. De minekutána erre nézve minden reménység elenyészett: engedelmet kért 's kapott 1802 Sándor császártól Wilna mellé Zolesie mezei jószágára visszatérhetni. Itt élt több éve'ig a' tudományoknak, hangászatnak és kertészségnek, egyszersmind nevezetes történeteinek szerkesztésével foglalatoskodván. A' tilaiti béke után családjával együtt Franciaországba, innét pedig Olaszthonba költözött. 1810 senatorrá és titkos tanácsnokká tetetvén visszatért Oroszországba; de 1815 Olaszthonba ment, tartózkodása ezentuli állandó helyére, szerencsés nyugalma napjait hangszerzéssel töltve, mellyek közül némelylek, különösen a' lengyelek (polonaisek), kedvesen fo-

gadtattak. „*Mémoires sur la Pologne et les Polonais depuis 1788—1815*“ című munkája (Paris 1826, 2 köt.) új nyilvánosításokat foglalnak magokban, különösen az 1794—98-ig terjedő időszakaszról. 54.

OGYGYS-nek mondatik Attica, melyly azon időben Acta nevet viselt, legrégebb uralkodójának, mintegy K. e. 1700 körül. Az Athenéiek benszülöttnek tarták. Más monda szerint a' Hecteneknek, a' tartomány legrégebb lakosainak uralkodója volt, melyly tartomány későbbben a' Beotiaiaktól Beotiának, előbb pedig ő róla gygiának nevezetett; még Theba építése is ő neki tulajdonítatik 's annak egy kapuja az ő nevét visel. Azonban ezen utolsó nevét Amphion és Niobe Ogygia nevű leányától is származtatják. Ogyges uralkodása alatt történt az ogygai vizözön, melyly egész Atticát elpusztítá. Larcher szerint K. e. 1759. Egy újabb vélemény azt tartja, hogy egy Ogyges nevű egyiptomi király alatt egy szerzetesgyarmat ment Beotiába, 's Atticában is elterjedt. Végre Calyps o szigete is Ogygiának nevezetett. X.

OHIO, a' szép folyó, az éjszakamerikai egyesült státusok legnevezeteseb kereskedési folyama, melyly délen a' Missisippibe ömlik. Monongahela és Alleghani folyók, minekutána Pennsylvaniában Pittsburgnál az Erie tavától dél felé egyesülnek, Ohio nevet vesznek fel. Ez délnyugoti irányban folyik tovább, magához veszi a' Miami, Wabasch, Scioto 's más hajózható vizeket, 's 200 geogr. mföldnyi futása után 1000 öles szélességű medrétől a' Missisippibe önti vizeit. — Az Ohio státus, melylynek kiterjedése 1872 nsz. mföld, még 35 év előtt pusztaság volt, 's most mintegy 860,000 embert táplál, kik közül 100,000 csatarendbe állhat. Ez a' termékeny 's nagy erdőségektől (mellyeken tölgy, fenyő, jávor és a' pompás sykomore fa nevezszik) árnyazott tartomány az Ohio folyam éjszaknyugoti partján nyulik el, 's éghajlatja igen egészséges. 1802 mint önállású szabadország vétetett fel az egyesült státusok szövetségébe. Határait Indiana, Pennsylvania, Virginia és Kentuck országok teszik, 's belsőképen 53 grófságra osztatik. Törvényhozó teste 36 szenatorból és 72 képviselőből áll. Belső kereskedését a' gőzhajókat hordozó Ohio vize és Erie-tó, két nagy csatornával együtt, tetemesen előmozdítják. Városai között nevezetesek: Columbus, az országos helye, Chilicothe, 's Cincinnati, az Ohio mellett 2600 lakossal, nyilvános könyvtárral, tudományos társasággal és könyvkereskedéssel. A' kezdeti iskolákon kívül van ezen országnak 13 academiaja avagy gymnasiuma, 's 5 collegiuma vagyis főiskolája. — Ohioban, melylynek polgári alkotmányát Melish (ezen munkájában „*Travels throug the United States*“ Pliad. 1815) minden éjszakamerikai szabadországoké között legjobbnak tartja, keményen el van tiltva a' neger rabszolgaság. 54.

OILEUS, egyike az Argonautáknak, I. AJAX.

Ó KALENDÁRIUM, I. KALENDÁRIUM.

OKEN (Lajos), szász-weimari nagyhercegi tanácsnok, rendes tanító a' müncheni egyetemben. Ezen különös és jeles természetvizsgáló 1807-ben Jenába hivaték tanítónak Göttingából, hol több évig tanita magános tanítoként. A' természeti philosophiát (az érthetlent), általános természetleirást, állattudományt, hasonlító boncztudománnyal, növény-állat és emberphysiologiát tanita itt nagy dícséret mellett. Az 1816-ki késő ősszel elkezdé kiadni az „*Isis*“t, melyly encyclopaediai folyóirás volt, de a' természetleirással leginkább foglalatoskodék. Weimarban nagyobb sajtószabadság lévén nagy tódulások lön oda a' panaszokodóknak, 's ha a' panasz közérdeketű volt, felvéteték az Isisbe. O. ez által kiesett sok külnagyok kegyelméből. Végre a' weimari uralkodás választani kinszerité őt az Ississel felhagyás vagy a' tanítói székéről lemondás között. A' wartburgi innepbe is bekeveredett, de minden hibától tisztának találták. Azon idő óta Jenában élt, mint magános tanító, Issisnek 's természetleirásai munkáinak kiadásával foglalatoskodó. 1827-ben az ujonan felállított müncheni egyetembe ment 's először magántanító gyanánt 's

kedvetlen ada természetleirási oktatásokat. Munkás életének fő feladása egy általános természeti rendszer felállításában állott, mely mennyire sült el, idővel fog teljesen megítéltetni. A' német természetvizsgálók és orvosok évenkénti összegyűlése az Isis mozgatása által kapott leginkább életre, 's így Oknának nem keveset köszön eredetéből. O. munkái között említeni akarjuk ezeket: „*Grundriss der Naturphilosophie, der Theorie der Sinne und der darauf gegründeten Classification der Thiere.*“ (M. Frankfurt 1802, 2. kiad. 1829); „*Die Zeugung*“ (Bamb. 1805); „*Über die Bedeutung der Schedelknochen*“ (Bamberg 1807, 4); „*Über das Universum als Fortsetzung des Sinnensystems*“ (Jena 1808, 4); „*Erste Ideen zur Theorie des Lichts, der Finsterniss, der Farben und der Wärme*“ (Jena 1808, 4); „*Grundzeichnung des natürlichen Systems der Erze*“ (Jena 1809, 4); „*Lehrbuch der Naturphilosophie*“ (Jena); „*Lehrbuch der Naturgeschichte*“; „*Neue Bewaffnung, neues Frankreich, neues Deutschland*“ (Jena 1813); „*Naturgeschichte für Schulen*“ (Leipz. 1821).

—j—a.

OKLEVELEK. A' LEVELEK (l. e.) közvagyis hiteles, és magán irományokra osztatnak, a' szerint a' mint bizonyos személyektől hivataljok 's törvényhatóságok erejénél fogva, és a' hiteles helyek által, — vagy pedig csak magán emberektől adattak ki. Az első rendűek tágas értelemben okleveleknek is mondatnak. Mind a' két nemű irományok vagy eredetiek, vagy másolatok; ezek viszont vagy hiteles vagy pusztá másolatok. Továbbá a' hiteles másolat vagy első, melly egyenesen az eredetiről iratott le, vagy ennek újabbi hiteles másolatja; a' pusztá másolat pedig vagy egyszerű, vagy láttamozott. Végre mind ezen előszámláltak avagy használat által megerősítették, vagy nem. — Általában az irományoknak, különösen pedig az okleveleknek törvénykezési erejéről e' következőket kell megjegyezni. Azon oklevelek, mellyek belső vagy külsőkép hamisak, vagy használat által meg nem erősítették, semmit sem bizonyítanak. A' hiteles eredetiek, valamint szinte a' hiteles első másolatok is, tökéletes bizonytságot tesznek. A' jegyzőkönyvön kívül a' hulladék irományok között talált eredeti töredékleveleknek nincs teljes hitele. A' hiteles másolat hiteles másolatjának erejénél fogva szerezni ugyan semmit sem lehet, de a' birtokban lévőnek elégséges védelem, — valamint szinte azon hiteles másolat is, mellyre nézve hebizonyíthatni azt, hogy eredetije a' levéltárban volt, de onnét valamiképp elveszett. A' vármegyék és más hiteles törvényhatóságok által kiadott irományok, a' magok nemében tökéletes erejűek. — A' magán irományok soha sem elég erősek arra, hogy szerintek nemesi javakat örökösen el lehetne idegeníteni, de az ingóságoknak átadása körül sikeresen használtatnak. A' pusztá másolatok inkább csak értesítenek, mintsem bizonyítanak. — A' nyomosabb 's nagyobb érdekű oklevelek nem eredetiben hanem csak másolatban kapcsolódnak a' perhez, mellyek azonban az azokat látni kívánó ellenféllel, a' peren kívül, magok eredeti valóságában is közöltetnek.

Kunoss.

OKLEVÉLTUDOMÁNY, I. DIPLOMATICA.

ÖKLÖZÉS, öklölvialdal, egyik nemzeti sajtásága az Angoloknak. Vannak öklözök, kik ezen ügyességekből élnek, 's vagy mások helyett viaskodnak pénzért, vagy nézők előtt mutatják magokat. Az öklözés a' testnek fedezésében, 's az ellenség ököllet lökdözésében áll. Vannak bizonyos szabályai, mellyek közönségesen megtartatnak. Míg például az egyik a' földön hever, addig nem szabad a' másiknak őt ütnie. A' viaskodók rendszerint mezitelenek esipejekig. A' ki első nyilatkoztatja ki megszűnés iránti kívánságát, az a' meggyőzetett fél. Ezen britt nemzeti mesterséget, 's ennek főbb mestereit Pierce Egan „*Boxiana*“ című munkájában (4 köt. rézmetsz. London 1824) adá át az utóvilágnak.

OKOSKODÁS, logikai okoskodás. Az okoskodás akkor áll elő, midőn több itéletek egy belső viszonyba állíttatnak egymáshoz,

nyilvánbőztetik azonban a' valószínű okoskodásokat (mineműek az inductio és analogia), mellyekben az egyetemes a' különösből következtetik, a' szükségképi okoskodásoktól, vagy tulajdonképi logikai okoskodásoktól, mellyekben a' különös az egyetemesből jön ki. A' legegyszerűbb logikai viszony az ítéletek közt csak akkor talál helyet, midőn azoknak egyike közvetlenül hozatik le a' másikkól, mint következés, úgy hogy e' szerint az egész okoskodás két tételből áll, t. i. csak egy praemissából (így nevezik az alapító tételt az okoskodásban) és a' következtetéből (conclusio). Az illy okoskodást neveztek közvetlen következtetésnek (*consequentia immediata*) is. A' közvetlen okoskodások csupán két ítéletnek logikai formájára nézve való atyafiságban épülnek, mellynek állatlatására semmi eszközökre szükség nincs. Mivel azonban elejétől fogva szokás volt azt az okoskodást tekinteni tökéletesebbnek, mellyben egyik ítéletnek a' másikkól való következése egy, mind a' kettővel atyafias, harmadikban alapult: innen úgy vélekedtek, hogy a' közvetlen következtetés csak megrövidített okoskodás, és így valami, s talán maga az okoskodás regulája, belőle kihagyatott. Mind kettő pedig úgy van egymáshoz, mint közvetlen és közvetett logikai egybefüggés. A' közvetett okoskodásról I. SYLLOGISMUS. Továbbá az okoskodások formálisok és nem formálisok, egyszerűek vagy összetettek. Az utóbbiakat nevezik okoskodási soroknak vagy polyszyllogismusoknak: ezek ismét tökéletesek, világosan összetettek, midőn a' tételek mind kimondatnak, vagy elrejtve összetettek, midőn némely tételeket ki kell pótolni; ezeket nevezik okoskodási lánczoknak, *SORITSEKNEK* (l. e).

A. B. S.

OKTATÓ IRÁSMÓD, *stylus didacticus*, melly azt tanítja, hogy kell az oktató írásokban, különösen pedig a' tudományos dolgokban helyesen használni a' nyelvet, mellyen írunk. Az oktató írásmódnak főbb tulajdonságai: az értelmesség, meghatározottság és rövidség. Ezért a' képekkel való élést benne csak ritkán kell használni, bizonyos igazságok előterjesztésére. — A' felsőbb nemű oktató írásmód a' népies írásmódtól abban különbözik, hogy nagyobb nyugalommal, méltósággal, pontossággal és szorosabb kapcsolatban adja elő tárgyait, mint emez, mellyben inkább a' gyenge elmékhez szólván az író vagy oktató, azoknak felfogási tehetségekhez kell magát alkalmaztatnia is. Egyébiránt az oktató írásmód különbözik, a' mint az előadandó tárgyak nagyobb vagy kisebb fontossága kívánja, a' mint azok szóval vagy írásban terjesztettek elő; sőt szónoki írásmódra változhatik, melly a' didacticus *stylus* egyik felsőbb nemét teszi. Felosztatik még az írásmódhoz képest tanítói és beszélgetési *stylus*ra; amaz a *chromaticus* vagy szorosan didacticus, emezt *dialogicus* *stylus*nak nevezik, mellynek egy ágát teszi a' catechisáló előadás és oktatás. A' dialogusi *stylus* inkább társalkodó, amaz inkább tudományos tonusu; lehet azonban ezt is levél formára venni. Az *acromaticus* *stylus*, melly rövid mondásokat töredék formában közöl, *aphoristicus* *stylus*nak is nevezik. Mások az oktató költeményt is, *stylus*ára nézve, *didacticus* *stylus*nak nevezik, minthogy a' poesis és prosa között fog középhelyet.

Kállay.

OKTATÓ KÖLTEMÉNY. Közöséges értelemben minden költemények, mellyekből valami hasznos tanúságot lehet venni a' gyönyörködés mellett, oktató költemények; de mégis rendszeren a' nagyobb nemű és értelmesen kifejtett költeményeket, mellyek bizonyos fontos tárgyra figyelmeztetik és tanítják az embereket, szokták kiváltképen való tekintetben oktató költeményeknek nevezni, millyen p. o. Virgilius *Georgicon*ja, Lucretius költeménye a' dolgok természetéről 'sat. A' *gnomák*, poetai levelek, mesék, parabolák, satyrák, epigrammák, az oktató költemények sorába tartoznak. — A' poesis és reflexio, kezdet fog-

nak az oktató költeményekben, mellyekben az újabbak közül Young, Haller és Pope szerencsés próbákat tettek. *Kállay.*

OLÁH (Miklós), szül. 1493 Erdély-Szebenben. Származását ő maga így adja elő: Hunyadi János, erdélyi vajda, azután pedig Magyarország kormányzója idejében Drakul vajda Havasalföld urává tette magát, minekütána Dán ivadékat vagy megölette, vagy kikergette vala. E' nemzetséghez tartozék Argyesi Mamzilla, Hunyadi János testvérhugának, Mariának, férje; a' kinek kisebbik fia, Stojan (magyarosan István), gyermek korában Erdélybe menekedett, midőn a' bátyja, Stanczul, Drakul parancsára elfogatnék és kivégeztetnék. Stojant I. Mátyás király több ízben akará fegyvererővel visszahelyezni az ősi méltóságba; de ő inkább kívánt Erdélyben maradni, a' hol feleségül vette Hunzár Borbálát, a' kivel két fiu 's két leány gyermeket nemzett, Miklós t, Mátét, Orsolyát és Ilonát. Havasalföldről szakadta miatt e' háznép az Erdélyiektől Oláhnak nevezetett, és ez annak vezetéknévé vált. Oláh Miklós 1510 II. Ulászló király udvarába került; ennek holtá után 1516 Szakmári György, pécsi püspök és királyi korlátnok, titoknokává lett. Szakmári ösztönzéséből az egyházi pályára lépett, és már 1518 pécsi kanonokságra segítette őt pártfogója, a' ki, által menvén az esztergami érsekségre, magával vitte Miklóst, és esztergami kanonokká tette 1522. Azután Szalkai László érsek ajánlására mind II. Lajos király, mind Mária királyné titoknokává lett Miklós 1526 elején. A' mohácsi csata idejében a' királyné mellett vala ő Budán, utána pedig követte azt Posonyba, 's austriai Ferdinánd pártjához szegődött, a' ki őt 1527 székesfejérvári örkanonokká tette. Midőn 1531 az özvegy királyné, Mária, V. Károly császár intézete szerint, Németalföld (Flandria) kormányára menne: vele ment el Oláh Miklós, és 1542-ig tanácsnoka vala a' kormányzó asszonynak. Ekkor I. Ferdinánd kívánsága szerint visszatért, és 1543 zágrábi püspökké 's királyi korlátnokká nevezetett, 1548 pedig az egri püspökszékre tetetett által. Az ő püspöksége alatt történt Eger várának jeles védelmeztetése Amhát basa ellen 1552 (I. Donó István). Mindjárt a' következett esztendő tavaszán, 1553 Máj. 7., az esztergami érsekszékbe ült Oláh Miklós. E' méltóságában gátot igyekezék vetni Luther tanítmánya terjedésének, és e' végre 1559 behívta Magyarországra Victoria János Jézusszerzetbeli papot, a' ki Nagyszombatban fogott lakást magának és általa behivatandó szerzetes társainak. Ugyanott három ízben tartott az érsek zsinatot, 4560, 61 és 64. A' másodikból követek küldettek a' magyarországi papság részéről a' tridenti egyházi gyűlésre (I. DRASKOVITS György és DUDITS ANDRÁS), a' harmadikon pedig, Timon véleménye szerint, kihirdettek ama gyűlés végzetet, de a' minek semmi nyoma nincs, mivel az 1564-diki zsinat actájai elvesztek, az országos végzések pedig sehol sem tesznek e' dolgról említést. Ama pápai breve azonban, melly a' sz. pohárnak a' világiakkal közöltetését Magyarországon megengedé, kihirdettetett 1564 Maximilian király parancsára, de foganatja csekély és rövid vala (I. DRASKOVITS György). Az alatt, 1562, Nádasdi Tamás nádor holtá után, királyi helytartóvá nevezetett Oláh Miklós, és 1563 Maximiliánt királlyá koronázta Posonyban. Megholt 1568 elején Nagyszombatban, a' hol el is temettetett sz. Miklós egyházában. Sirköven, egyéb czimjei mellett, Ferdinánd király komájának is iratott, minthogy 1564 ő tartotta Prágában a' keresztviz alá Ferdinánd utolsó szülöttjét, Johannát. Tudományos műveltségét, melly nem vala csekély, egyedül öniparának és szorgalmának köszönheté Oláh Miklós; semmi tudományos intézetnek vagy tanítónak nem vala abban része, a' mint ő maga nyilatkozék Kálnai Imréhez intézett levelében, mellyben a' többi közt e' versfogatot olvashatni:

„Si quid inest nobis, quod multum exile fatemur,
Hoc furtim taciti me docuere libri.“

Tanuji e' tudományos miveltségnek következő munkáji: 1) „*Catholica ac Christianae Religionis praecipua quaedam capita: de Sacramentis, fide ac operibus, de Ecclesia, de utraque justificatione, ac aliis, in Synodo tyrnaviensi 1560 explicata.*“ Kiadta Péterfi „*Sacra Concilia*“ czimű munkájában 11 kötet, 45—129 lap. 2) „*Hungaria, sive de originibus gentis, regni Hungariae situ, habitu, opportunitatibus.*“ Legelőszőr kiadta Bél Mátyás az „*Adparatu ad historiam Hungariae*“ ben I tized, I szám. 3) „*Attila*“, mellékelve találatik Bonfin réggibb kiadásaihoz. Ezeken kívül irt ő: 4) Egy rövid krónikát 1464—1558, mely Bél Mátyásnál a' Hungariához van ragasztva. — Külföldi tudósok is nagyra becsülek Oláh Miklós tanultságát és tolla szüleményeit, nevezetesen Rotterdami Erasmus és Nannius Péter, a' mint kitetszik hozzá irt leveleikből. *Fábri Pál.*

OLÁHORSZÁG, ozmán védelem alatti tartomány, 1100 (mások szerint 1296) nsz. mf., 's a' török Moldván kívül (melly 570, mások szerint 803 nsz. mf. 450,000 lak.) 950,000 lakosa van. A' Duna, Moldva és Erdély között fekszik. Fővárosa BUKAREST (l. e.). A' Romaiak korában Oláhország Dacia egy részét tevé; a' 11- és 12-dik században Byzantzól függő fejedelmeket nyert, kik a' görög birodalom megbuktá után majd a' magyar majd a' lengyel koronának hódoltak, a' mint t. i. ennek vagy amannak kedvezett a' szerencse, 's végre 1421 az Ozmánok adófizetőji lettek. De mivel Oláhország önkényt hódolt az Ozmánnak; meghagyá ez neki fejedelmét (hoszpodar), szerkezetét, 's lakosainak vallások szabad gyakorlását, csupán 3 helyet tartva meg magának a' Dunánuralkodás biztosítása végett, Ibrailt, Giurgewot, Thurnult. Azon elsőségek, mellyekkel a' Kapu a' hoszpodárokat felruházta, mindig csak ezeket és a' bojárakat tárgyzák. A' nép mind Oláhországban mind Moldvában a' bojárrok rabszolgája volt, a' szó legszorosabb értelmében. 1716 sikerült MAUROCORDATOS MIKLÓSNAK, a' Kapu dragományának, e' méltóságra emelkedni. Akkor teljes elvaduláv állapotjában saanyagott Oláhország és Moldva; földjének 9/10-ed része parlagon hevert. A' görög hoszpodárok civilisálták az Oláhokat. Maurokordatos könyvnyomó intézetet állított fel és iskolát, mellyben szerh, görög és latinul tanítottak. Testvére, MAUROKORDATOS KONSTANTIN, felszabadítá az oláh jobbágyokat a' legiszonyubb szolgaság alól, 's bevivé a' török buzát, melly most majdnem egyedül való táplálatul szolgál a' népnek. A' következett görög hoszpodárok a' bibliát, 's a' görög egyház liturgiáját oláh nyelvre fordítaták. Ypsilantis Sándor, Ghika, Kallimachi és Karadza hoszpodárok törvénykönyveket nyomtattak, mellyek még most is erőben vannak.

Oláhország bővelkedik gabonával, dohánnyal, lennel, lóval, juhval és sóval. A' föld leggazdagabb tartományai közé tartozhatnak, ha szerkezete jobb, 's lakosai szorgalmasabbak volnának. A' Kárpát ágai különbözőféle irányzatokban futják meg e' tartományt, 's termékeny völgyeket képeznek benne, számtalan pataktól áztatottakat; 's e' mellett kies síkságokban sem lát Oláhhon hiányt. A' hegyeket tetemes fenyvesek nyulnak fel. A' kövér föld, csekély miveltetés mellett is, bőven terem gabonát. Gyümölcse, dohánya, bora jeles. Szarvas marha tenyésztése virágzik, 's ezért e' nemben derék kereskedést üz. Vadja és hala is bőven van, nevezetesen vizája, kecsége, pontya, csukája, pisztrángja. Ásványországi kincseit senki sem kutatja. Lakosai vagy Oláhok vagy Czigányok. Az eredeti lakosok, Thunmann szerint, részint Albaniaiak, a' régi Illyriusok maradéki, részint öszveelegyedt Dacusok, Bolgárok, Szlávok, Góthok és Romaiak, kik magokat Romaiaknak nevezik. Nyelvek, az ő barbár nyelveknek a' lingua Romana rusticával történt öszvevegyültéből eredt. Nyári öltözetekben romai korbelti öseikhez hasoulitnak, a' mint ezek Trajan szobrán Romában látszanak. Romlott népfajt teaznek, mellynek fő bélyegei: vele született vadság, lusta-

ságra hajlandóság, bujaság és érzéketlenség. Itt nagyon számosak a Czigányok, szintolyanok mint egyéb tartományokban. A' hegyi lakosok, kiknek szabad fegyvert viselniük, Oláhországban és Moldvában Panduroknak nevezetnek, melly moldvai szó őr, határőrt jelent. A' lakosok mind a' görög hitet vallják. Az előkelő familiák tiszta görög nyelven beszélnek, 's görög szokásokat követnek, valamint minden egyéb miveltebb emberek is. A' francia és német nyelv is tanultatik. Szerkezete eddig tiszta despotia volt. A' hoszpodárt a' Kapu nevezte ki, melly őt évenként megerősíté, 's tetszése szerint le is teheté; ez a' mult időkben rendszerint a' Konstantinápolyban lakott nagy görög familiákból vetetett, 's 300,000 tallér rendes adót fizetett évenként a' Kapunak, az eastendönkénti ajándékon kívül, mellyet firmanja megerősítéséért volt kénytelen a' Kapunak adni. Ezért azonban szabadságában állt a' tartomány tetszése szerint kirabolni. Biráskágyból vagy felségserzés (Oroszozággal vagy Austriával tartás) gyanujából gyakran letetettek a' hoszpodárok; sőt ritkán haltak meg természetes halállal. A' kainardsii, jassyi és bukaresti egyezségek által orosz védelem alá kerültek a' fejedelemségek; de a' Dunaerőségek basáji azután is egyre folytatók sanyargatásokat, 's a' török felvásárlók magokhoz ragadták a' tartomány minden termékeivel való egyedüli kereskedést. Azon egyezséget, melly azerint a' hoszpodár hét évig volt méltóságában maradó, 's ezen idő alatt meg nem sértethetett, gyakran szegte meg a' Kapu. Szintilly nyomasztók voltak a' tartományra nézve a' feudalis terhek, 's azon önkénytől függő szakmányok, mellyeket a' paraszt a' földbirtokosnak szolgáltni tartozott. Ezen kedvetlen helyzetben Karadza, az utolsó fejedelem, szökés által menekvék meg 1818 Oct. a' letetés elől, 's familiájával és kincsével együtt Genuába vette magát, Magyarországon és Genfen által. Helyébe a' Kapu 1819 Suzzo Sándor herceget nevezé hoszpodárrá. Hanem ez már 1821 Jan. 20-kán meghalt Bukarestben. Halála jelül szolgált egy véres lázadásra, melly előbb Oláhországban és Moldvában ütött ki, de csakhamar elterjedt Görögországban és az Aegaeumtenger szigetein is. (Vö. Görögország és Görögök lázadása, 's HETAIRIA). Az YPSILANTIS Sándor (l. e.) és Wladimirsko Theodor vezérlette lázadások lealáztatván, 's Kallimachi, az időközben kinevezetett hoszpodár elmellőztetvén, Jul. 16. 1822 görög helyett ben-szülöttet nevezé a' szultán hoszpodárrá, Ghika Gergely személyében; hanem ez, török testőrtől levén körülvetve, még elődjénél is kevesebet tehetett. Évekig tartott sanyargatás után eltávoztak ugyan a' török seregek ezen tartományból, 's Ghika fejedelem átvévé a' kormányt; de helyzete bizonytalan maradt mind addig, mig Oroszország az ackermani egyezség megsértéséért 1828 a' Kapunak hadat izent, 's a' két fejedelemséget elfoglalván, Bukarestben külön kormányt állapított. Az adrianopoli béke által (1829 Sept. 14.) visszakerültek a' fejedelemségek a' Kapu főurasága alá, de saját szerkezetet és kormányt nyerve. A' hoszpodárok megtartják méltóságokat holtokiglan, 's csupán vétek miatt tetethetnek le. A' Duna bal partja körüli szigetek mind a' fejedelemségekéi. A' Duna bal partján nem bírhat a' Kapu megerősített pontot; a' tartományban, kereskedőkön kívül, egy Török sem lakhatik. A' fejedelemségek semmi nemű termékadással nem tartoznak a' Kapunak; fizetik azonban az 1802 kiszabott adót, 's ezenkívül a' termékadásért kárpótlásul a' majd meghatározandó summát. Uj hoszpodár kinevezetésekor az évenkénti adóval megegyező summa fizettetik a' Kapunak. A' fejedelemségek lakosai szabadon üznek kereskedést az egész török birtokban, a' nélkül hogy ezért akar minemű adóval terheltethetnének. A' hoszpodárok egészségi cordont is huzhatnak, 's Oláhországban 1830 már 7 vesztglóház és 5 lazareth állittatott fel. L. Jakovaky Rizos, Karadza fejedelem nagypostelnike (első minister) e' munkáját: „Hist. de

la Grèce depuis la chute de l'empire de l'occident jusqu'à la prise de Missolonghi."

OLAJBOGYÓK, az olajfának a' (különvetilek közt az olajfásokhoz tartozónak); szilvai domu gyümölcszei, kívülről feketezőld, néha; fehéres vagy veresbarna huomag, mellyben a' kemény csontár vagy dió a' magbéllel együtt van. Nyersen kellemetlen, keserű izűek, becsináltan megszűsse elküldetnek. Főhasznok a' faolaj-adás. Az erre használtató gyümölcsök érettek, de ne túlértek legyenek. Erre készült malomban gyengén eldaraboltatnak (dörzsöltétnek) 's azután a' sajtóba vitetnek. Az első, igen szelid nyomás a' legfinomabb, ugy nevezett szőlőolajat adja, fejr színűt, igen szelidet, édes izűt, csak a' husból cseregőt. A' második, kevesse erősebb nyomásra, hol a' mag és haj is ad már olajat, a' második fajta jó. Erős nyomásra sem jöven [többé olaj]; forró viz öntetik hozzá, megkevertetik, ujra nyomatik, 's vizzel kevert olaj nyeretik. Az olaj könnyen elval és fea uszva lemeretik. Ezen fajta legrosszabb 's részint égetésre részint a' kézműhelyekbe használtatik. A' déli tartományokból évenként sok faolaj küldetik éjszakra tölgyhordókban. Igen jót kapunk Lombardiából a' Gardató mellől, csekélyebb a' délfrankhóni (provenci). A' soká eltartó faolaj üveg, jól elzárt edényekbe és hives helyre tetessék. A' faolajjal némelly csalás történik. Tiszta, átlátszó, aranyszínű. jó szagu és édes izű nem pedig zavaros és fehéres olaj választassék. Megvizsgálendő, nincs e' más olajjal keverve, valamiscét üvegpalaczbá teszünk, rázzuk 's a' meghamisított habozni fog. Igen ártalmas és veszedelmes ezen olajnak répamag vagy lenolajjal-felcserélése, melly az édesség és fejr szia nyeres végett önedényekbe öntetik, az ön pedig (ezen rettenetes, alattomos mérég) általa felolvasztatik. A' gyógyításnál is súlyos, nevezetes szer a' faolaj. Zsírossága miatt beleplezi az erős ingereket az emberi testben, a' rostokat és edényeket sikosakká teszi 's a' nagyon feszült részeket lazakká. A' többi növényolajokkal együtt hatlanokká teszi az erős, égető mérgek erejét a' testben, a' megrágott beleknek védő fedelet ad, szelidíti a' hurutot, ha erős ingerektől vagy görcstől származik; szelidíti a' köfajdalmat, Külről sok esetben jó szolgálatot ad, nevezetesen a' mérges kigyók csipéze ellen.

—j—a.

OLAJAK, kövér folyó anyagok, a' vizzel nem egyesülők, különben égők 's elpárolgók. Az állati olaj. Zsír. (l. e.) A' növényolajok részint hasonlók az állatiakhoz, részint különös tulajdonságnak, — kövérek, vagy illatosak. Ez utolsók aether-velődi-olajoknak is mondatnak. A' növényolajok létrészei gyuló és az éno; az illatosak az elsőből, a' kövérek az utolsóból birnak többet, 's a' savítóval lassanként egyesülvén megavasodnak. Illatos olajt nyerhetni az illatos növényrészekből vizzel való lepárlás által, néha sajtolva, mint citromolajat. Felolvadók borszeszben, többé kevesebb vízben, a' lángnál melegülés nélkül meggyulnak, perkeltek vagy avasok nem lesznek. Folyóságok, nehézségek különböző, ugy színek is. Némellyek nehezebbek a' víznél 's leülők. cukorral egyesítve vizzel vegyülők. A' szabad légen könnyen egyesülnek a' savítóval, szinesednek, sűrűdnek, gyántárrá válnak. A' tőlök általtárt test ellent áll a' rothadásnak. — Sok növénynél az illatos olajban van a' leghathatósabb gyógyerő. A' száraz, napos légen növő növények (szára, virága, gyökere, levele 'stb.) legtöbb illatolajt adnak. A' lepárlandó illatolaj a' forrásponton rendszeren, néha előbb is átszál, 's annál előbb, minél könnyebb. Némelly növénynél csak gőzferdő kell az illatolaj nyerésére. Rendszeren víz is megy által, mellyben a' nehezebb olaj leülpedik, a' könnyebb fenuszik; 's könnyen elválasztható. A' nyálkás részekről megtisztított illatos olaj jól zárt üregekben tartassék. — A' zsíros olajok (nyomottak, sajtoltak) mind usznak a' vizen, a' papiroson átlátszó foltot hagynak hátra, a' papiroson megmelegítésére ki nem menőt, minthogy elszállítására sokkal nagyobb hevet kívánnak a'

viz forfokainál. A' borszeszben nem olvadnak fel, a' szelidek is csipős, égető izűek 's kellemetlen szaguak lesznek. Sokszor a' velek sajtolt héjtól lesznek rozsz izű és szaguak; a' régi megromlott, vagy éretlen magvak rozsz olajat adnak. Olly növénymagokból nyeretnek, mellyek vízzel zavarva emulsiót adnak. Többnyire sajtoltatnak, melly végre a' magvak hámosan vagy hajtalanul összetöretnek, 's melegítve a' sajtóba hozatnak. Hideg nyomás által nem jó ki minden olaj, melegítve pedig ártunk az olajnak, mert előbb megavasodik. Az uj olaj nyálkával kevert, zavaros, de az ülepedés után az alltól megtisztítható. Némelly növénygyümölcs és magbél kifőzése által is nyerhető zsiros olaj, neve növényvaj. Némelly zsiros olaj kemény anyaggá szárad a' levegőn, mások egyre ragadósak maradnak. Az első kiszáradása előmozdítatik főzés által; — ezek sokkal nagyobb hidegséget (fagyot) kívánnak a' megfagyásra, mint a' ragadósak, mellyek közül némellyik nyáron is vajdomuvá áll össze. Forrásra mind mintegy 600 foknyi F. hevét kívánnak. Az elszálásig felhevülve gyulnak csak meg, vízzel nem ve-gyülnek, 's együtt rázatva zavaros, tejidomu nedvet mutatnak, egymástól a' nyugalomban mindjárt megválandók. Tartós tejidomu nedvet nyerhetni, ha az olajos magvak vízzel dörzsöltetnek, neve tejj et (emul-sio), benne az olaj a' nyálka által tartatik a' vízben felüggeztve. A' melegen felolvasztják a' zsiros olajok a' gyántákat és kénkövet. Az égető lugsókkal egészen egyesülnek, az egyesületben felolvadók (szappan-ná) lesznek. Mésvízben zaklattatva megsűrűdnek. Ón-, réz, arsenik (férjany) megtámadtatnak tőlök 's lassanként felolvasztatnak. Elégő kormot adnak, mivel a' savító hijánya miatt égetlenül maradt a' szénő-nek egy része. Lavoisier vizsgál szerint 19 1/4 gr. faolaj 62 szem savító-léget emészt meg elégése közben, 's azonban 54 1/4 gr. szénsavanygáz 's 27 szemnyi viz képződik. A' megszénőtelenítés által illatos olajjá változhatók a' kövér olajak. A' perkelt olajak a' kövérekből származnak a' tűz hatására. Ezek égett, kellemetlen szaguak, erős, kesernyész izűek, setétes színűek, sűrűbbek. Párlás által növényolajokból és állati részekből nyerhetők. Különbözik mindnyájától az asvaay, föld- vagy hegyolaj, melly közönségesen barnaveres vagy feketebarna színű, de van vitziszta, fejeér és sárga sajtája. Legtöbb hegyolaj forr ki Derbent, Schamakín és Baku táján Mediában, Persiában fejeér, fekete és sárga agyagrétegekből. Minden csepegő nedűk (folyó anyagok) között legkönyebb a' fejeér hegyolaj; szaga átható, kellemes, fűszeres, közelíti a' megtisztított borostyánkőolajéhoz. Felolvad az illatolajokban 's vitriol-aetherben, nem a' kövérekben vagy borszeszben, ha gyánta nem tétetik hozzá. Bizonyos távolságra a' lángos tüztől meggyulad már gőzkőre által és nagy füsttel ég kékelő lángban. Igen vékony és hamar elszál, foltot nem hagyva. A' szabad levegőn megsűrűdik, barna színt, kellemetlen szagot vesz fel. Vízzel szálítva fel, változatlanul megy által. A' barnaveres vagy feketébarna hegyolaj gyakoribb, Német, Olasz, Frankonban 's másutt is találhatik, a' fejeértől nem valójára, hanem csak kellemetlen szagára; sűrűségére különböző. Nemcsak földrétegekből foly elő, hanem kőrepedésekből is, és pedig gyakran olly helyen, hol kőszénnyom nem látható, melly különben a' hegyolaj anyja szokott lenni.

OLASZ ÉNEK I. OLASZ MUZSIKA.

—j—a.

OLASZ LITERATURA ÉS TUDOMÁNY. Vad nemzetek dulásai sok ideig sötétséggel 's tudatlansággal nyomák e' szép hont, 's csak lassanként fejlődheték ki a' zavarok közt egy újabb műveltség csirája.

Első időszak. Nagy Károlytól III. Otto haláláig 1002. Nagy Károly becsülé a' tudományokat, 's grammaticára már pisai Petrus Diacónus tanítá. Lothar, ki 823 lett király, több városokban iskolát állított. Ezek tanítói közül csak Dungalus említhető, kit nagy Károly még mint barátot, a' napfogyatkozás okáról kérdezett meg. Kilsó, belső ellenség nem igen engedé előhaladni a' tudományokat, 's e' szomorú idő-

szak alig mutathat, nehány pápán és püspökön kívül, tanult embert; emlitendők mégis Warnefried Pál, Agnellus, bergamoi András, paviai Luitprand, mint történétírók.

Második időszak, III. Otto halálától 1002, a' constanzi békéig 1183. Ekkor sem nagy előmenetelt tehetének a' tudományok, a' városoknak a' császárral, az egyházi hatalomnak a' világgal folytatott küzdései miatt. A' II. Század végén kezdődött keresztthadak is kártékonyak valának. Az uralkodni vágyó VII. Gergely és III. Sándor javították az iskolákon. Philosophiában vagy inkább dialecticában jeleskedének: Lanfrancus, Anselmus, Gerardus 's többek. Arezzoi Guido a' hangászatban nagy újításokat tett. Gyógytanban igen híres volt a' salernoi iskola. Legrégibb emlékei ennek: „*De conservanda valetudine*“ és „*Medicina Solernitana*“ leoninus versekbe foglalt egészség-tárgyazó szabályok. Nevezhető írók: Platearius, Saladinus, és nehány barát. A' törvénytudomány is új életbe lépett a' városok új szabadságával, 's minden városban tanítaték. Ez időkori a' híres Gratian. A' történétírókat Muratori jegyezte fel.

Harmadik időszak, 1183-tól a' 13 század végéig. Most már gyarapodni kezdének a' tudományok, a' keresztthadak új esmeretekre vezettek 's a' szellemnek magasb reptet adtak. Fejedelmek és köztársaságok vetélkedének új iskolák 's tanító intézetek alapításában; I. Fridrik császár különösen előmozdítá a' törvénytudományt, II. Fridrik maga is tudós, 's udvara tudósok gyülekező helye volt. A' pápák közt, III., IV. Ince és IV. Orbán mint alapos tudósok említettnek. A' bolognai egyetem a' 13 század elején 10,000 tanulóval számolt. Mathematica, csillagászat emelkedni kezdének; ekkor találták fel a' szemüvegeket és magsztót. A' tudomány minden ágaiban sok írókat mutathat ez időszak, 's ennek vége felé járta be Marco Polo, atyjával Matteoval, 's nagy bátyjával Nicoloval Asiát, 's hosszas utazásait nemzetével megismertette.

Negyedik időszak 1390—1400. Szaporodtak, nevelkedtek az egyetemek, könyvtárak és pénzgyűjtemények; a' régiek jeles munkái leírattak. Petrarca és Boccaccio tudós nyomozásai által maradandó érdemet szereztek. Feltaláltatott a' papiros, a' tudományok egyik legnagyobb előmozdító eszköze. De csak hamar tapasztaltatott is, hogy sok leíró számtalan hibával másolá a' classicus munkákat; ezek helyre állítása szoros criticát kívánt. A' philosophia, csupán Ariostotelesnek sokfélekép megbénnított munkái, 's ennek arab magyarázója, Averroes, szerint tanítatván, merő zürzavar volt. E' nemben egyedül Petrarca érdemel dicséretet, külön nemű erkölcsi tárgyú latin munkáiért. A' csillagászat 's csillagokból jövedőlés nagy divatban volt; különösen emlitendők itt Abano Pietro és Ascoli Cecco csillagászok, ez utolsó még azért is, mivel egy „*Acerba*“ című költeményéért mint eretnek megégettetett; továbbá Andalone del Nero, kit Boccaccio, mint korának legnagyobb égszét, dicsér; Paolo Geometra, ki maga találta eszközök által a' csillagok mozgásának törvényeit meghatározta, minden égi mozdulatokat ábrázoló miveket készített, 's legelső kalendáriumot írt. Jacopo Dondi olly mesterséges órát csinált, mely az órákon kívül a' nap, hold, 's csillagok járását, hónapot, napot és innepeket mutatta. A' gyógytanulmányt sokan üzék ugyan, de ez mégis nagyon tökéletlen állapotban vala. Törvény- 's történettudomány mezején azámos jeles férjfiak tündöklöttek. A' görög nyelv legelőször Florenzben tanítaték. Ez időbe esnek a' legelső olasz novellák 's románczok is. A' nyelv is kezdé simulni a' régiek követése 's fordítása által, de az ékesszólás mégis csak kevés emléket mutathat.

Ötödik időszak, 1400—1500. Belső zivatarok daczára is mind inkább virágzott az olasz literatura. Két eset nagyon segíté ezt; egyik Konstantinápolynak a' Törökök által lett elfoglaltatása, mi miatt sok-görög tudós Olaszországba vonult, másik Toscanában a' Medici ház emel-

kedése, mely a tudományokat és mesterségeket hatalmasan pártolta, 's vele királyok, pápák, herezegek, 'sat. vetélkedtek. Az első tudományos academiát Cosmo állította Florenczben, a' platoi bölcselkedés megújítására; hasonló egyesületek állottak fel Romában, Nápolyban és Velenczében is. Új világot derített a' könyvnyomtatás feltalálása, mely Olaszthonban hirtelen elterjedt 's tökélyesült. Nic. Malermi a' bibliát olaszra fordította; különben az ekkori theologusok nem igen érdemelnek említést. A' philosophiát nagyon kezdék emelni a' görög tudósok. Hadi tudományról legelső irt Rob. Valturio Hangászszokolát Sforza Lajos állított Mailandban. A' gyógytan nem igen haladt előre, de annál inkább a' törvény- és történettudomány, melyek körében számos írók szereztek hirt.

Hatodik időszak 1500—1650. E' másodfél század alatt Olaszország nagyságának tetőpontjára hágott. Folyton virágzának a' régi egyetemek, sőt njakkal szaporodának, csak középszerű város is alig volt academia és könyvtár nélkül. A' Németországon kiütt reformatioi zivatarok nem vihették Olaszországon felviláguláshoz közelébb a' theologiát, melynek megállapított tételeihez itt még annál nyakasabban ragaszkodtak; de a' philosophiának emelkedni kezdő szellemét nem leheté visszanyomni, a' scholasticusok és peripateticusok mellett egy mérészen gondolkodó új phil. felekezet támadt, mely a' babonassággal együtt minden vallást megvetett. Pomponazzi Pietro, ki azt tanítá, hogy halálon túl semmi sincs nagy számú hitetlen követeket hagyott maga után, kik közé derék literaturatorok is tartozának, mint cardinal Gonzaga, Contarenus, Paulus Jovius, Jul. Caes. Scaliger. E' gondolkodók által a' mathematica és physica is tökélyesbült. Galilei a' honi természetvizsgálóknak mustrául szolgált; Maurolico utat tört az opticában; della Porta feltalálta a' setét kamarát, Grimaldi a' sugártörődést; Magini javítá a' gyújtó üveget, Torricelli légmérőt készített. Chemia, fűvész- és természettudomány jelles férjfiakat mutathattak, de illyenekkel a' törvénytudomány kevésbé büszkélkedhetett; annál többet képze a' historia. Velence a' 15 század végétől a' diplomatica közép pontja 's a' statistica fészke volt. A' keleti nyelvekre nézve legtöbbet tett XIII. Gergelynek a' libanoni Maronitákkal szövetekezése, kiknek Romában saját collegiumot állított 's használásokra egy arab saját engedett. Ez intézet vivé Romába a' keleti literaturát 's számos keleti kéziratokat. Így Olaszország nemcsak a' zsidó literaturának hanem a' többi keleti nyelveknek is fészke lett. Haladt a' régiségek, pénzek 'sat. nyomozása is. Honi nyelven követék a' régi classicusok írásmódját. A' critica is kezdé valahára felállítani birói székét, de elvei még ingadozók valának.

Hetedik időszak, 1650 től újabb időkig. Eddig Olaszország tanítá Európát, de a' 17. század közepén lefelé kezdé szállani szellemi magasságáról. A' gondolkodás- és sajtószabadságának a' reformatio oltá mind inkább megszorítása, 's a' vagyonszágnak a' világkereskedés elvesztése által történt csökkenése fő okok itt. Az évszázadoktól növekedő erkölcsi romlottság lassanként elgyengíté a' physical erőt, 's szárnyát szegé a' szellemi fenlengésnek; a' külső hatalomnak hódolás szolgál gondolkodást szült. A' nemzet, melyet 1630—1749 különben is számtalan háboru rontsolt, saját nagysága ellen is tompa egykedvűségbe süllyedt. Egyes pápák, hercezek sőt magánosok is pártolák ugyan a' tudományokat; XI. Kelemen, XIII. és XIV. Benedek, ugy XIV. Kelemen pápák, Tolomei, Passionei, Albani, Quirini, 's újabb időkben Borgia cardinálók méltó dicsérettel emlitendők; M. Teresia és Leopold uralkodása Lombardiára 's Florenczre jótékonyan hatott; de mind e' mellett, mathematicán 's physicán kívül a' tudományok igen hátra maradtak. A' politicában Machiavellin kívül fontos író nem volt; a' philosophia oskóli maradt, Olaszország sem új rendszert nem állított, sem a' külföld által felállítottakat be nem bocsátotta; a' theologia csak egyetlen gon-

dolkodó főt sem mutathat. Egyébiránt a' propaganda derék orientalistákat képzett, 's ásiái grammaticákat adott ki. Az ékesszólás, jelesen a' szép prosa egészen megcsökkent, míg Voltaire olta megfranciásodott. Történet- és földírás nem dicsékedhetnek jeles dolgozókkal. Leghíresb földírója Olaszthonnak Vincentio Coronelli minorita, ki Velenczében cosmographiai academiát állított, de ez 1718 megszűnt. Egyedül a' mathematicai, physical s orvosi tudományokban találá most az olasz litteratura egész korunkig diadalait, mellyekben jeles férjfiakat számlál. Piazzai, mint Ceres feltalálója örökíté nevét, Volta minden physica- 's chemia-kedvelő előtt esmeretes.

Nyolczadik idős z a k. Legujabb kor. Olaszország legujabb litteraturáját sem kiterjedésére, sem egyes részek mélységére nézve nem lehet hasonlítani a' szomszéd tartományokéhoz. Számos egyetemek, academiák, tudós és művészársaságok ápolják ugyan a' tudományokat, de ezek együtt véve nem munkáinak annyit, mint Mailandban a' lombard-velencei intézet. Legközelebb áll ehez a' turini academia és a' modenai tudós társaság; Nápolyról ritkábban hall a' külföld valamit; az Accad. de Georgofili Florenczben 's az Accad. archeologica Romában gyakrabban adják munkásságuk jelet. Éles elmű bírálójával nem kis befolyasu a' „*Biblioteca italiana*“, noha félszegségtől 's nyereségtől nem ment. A' „*Giornale Arcadico*“ 's az „*Effemeridi letterarie di Roma*“ a' pápai birtokokon kívül nem találtak olvasó közönséget. Az „*Antologia di Firenze*“ külföldi árukat hord vásárra; a' „*Giornale enciclopedico di Napoli*“ pedig tanácsosznak tartja olly árukkal foglalatokodni, mellyek minden ész-vámokon szoroson megvizsgáltattak, mint saját földje vulkani terményeivel kereskedni. Németország befolyása legtöbb haszonnal munkál az olasz litteraturára. Keleti nyelvekre nézve kevés tétetett újabb korban. A' classica litteraturára nézve azonban Majonak érdemeit a' külföld is megismeri; ő Cicero töredékeinek („*De republica*“) feltaláltaért minden évek haláját megérdemli. Sokan vállalkoztak régi classicusok munkáinak fordítására; de a' hűség szabályaival keveset gondolva. A' történetírók külföldön még inkább becsültetnek mint hazájokban. Emilitést érdemel a' kiválógatott görög és romai emlékek rajzolatának gyűjteménye: „*Raccolta di antichità greche e romane ad uso degli artisti, dis. et incise da Gio. Bignoli*“; mellynek legközelebbi célja ugyan műkereskedés volt, de mivel az illendő és kellemes formák iránti izlést feltartja, 's ezen emlékeket, mellyeket a' romai campagna classicus földjén inkább romlás fenyeget, mint akár melly éjszaki tartományban, megőrzi 's terjeszti, — a' vállalat mindig hasznos és dicséretes. Hasonlók a' „*Monumenti sepulcrali di Toscana*“, „*Raccolta delle migliori fabbriche, monumenti ed antichità di Milano*“, 's „*Fabbriche di Venezia*“ című gyűjtemények is, mellyek a' középkori emlékek megismeretetésével foglalatokodnak. — Saját litteraturájánál önállóbban tartá fel magát Olaszország a' szabatos tudományokban, jelesen ezeknek physical részében, hol legalább Franciaországgal mérközve, mathematicusai, csillagászai és természetvizsgálói által olly hirt szerzett, millyet a' szép tudományokban, kivéven a' valóban képző művészégeket; nem elég híven őrzött meg. Híres mathematicusok és mechanicusok Sangro, Flauti, Borgnis, Brunacci, Lotteri, Bordoni, égészek Plana, Brambilla, Inghirami, Oriani, Carlini, Piazzai, Cacciatore, de Cesaris. Zach, ki 1827-ig Genuában lakott, a' csinos „*Almanacho Genovese*“ által közlé kuropával az érintett tudományokbeli esmereteket; sajnálható, hogy a' szoros mathem. nyomozatoknak egy része némelly tudós társaságok iratai közt hever, melly innen nehezen mehet keresztül az Alpeseken. Híres physicusok Zamboni, Brugnatelli, Configliacchi, Bellingeri, Ranconi, 's ezek munkásságának szép tanuja a' rendszeren járó „*Giornale di fisica, chimica, storia naturale, medicina ed arti*.“ Az „*Opusculi scientifici di Bologna*“ is csaknem kizárólag a' természettudomány széles kiterjedő ága-

zatinak van szánya. Említést érdemel az 1827. Egyiptomban megholt geolog Brocchi is, a' „*Conchyliologia subapennina*“ szerzője. Külföldi, nevezetesen francia és német írók munkáiból igen sokat fordítának az Olaszok anya nyelvekre. Az újabb olasz literatúrát legbővebben megismerteti a' „*Giornale dell' italiana lettergturá*“ (Padua.) —v—

OLASZ MIVÉSZET, A' képirás mesterségét, szintugy Olasz-mint Németországba görög mesterek plántálák hajdan által. De természet, nemzeti character és sájtságok, éghajlat és vallás egészen különbözőleg fejték azt ki e' két honban. Tüzes képzelő erő, vidám életkedv, vele született szép érzet, rajoskodó ájtatosság, a' szép természet és hajdani mivészre mekeinek szemlelhetésére mindenkor nyílt alkalom okozá, hogy Olaszországban a' képirás dicsően virágzanék, 's gazdagabb gyümölcsöt terempe, mint bár melly más hazában; Németországon pedig a' régi mesterek komolysága és szorgalma inkább a' belső életre és indulatra vala irányozva, ezek inkább bölcsekedők és költészek voltak, kik szavak helyett színeket választának, mint képirók, kik egy össze illőleg elrendelt, 's alakítólag tisztán képzett mestermívet elővárazsolni 's külső életbe állítani tudtak volna. Az Olaszok e' mivészre képzelmenyes stíjére nézve még mindig ugy utólrhetlenek mint a' Görögök a' képfaragásban. Olaszországon a' képirók történetét közönségesen a' 12 száz kezdi, noha már görög és byzantiumi mivészek sokkal korább dolgozának ott. Nagy Leo alatt, 441. készült már egy nagy mosaikkép szent Pál templomában, 's e' korbeliek a' 42 első püspöknek ugyan ott látható képei is. A' 6 században sok festményeket sem halandók, hanem angyalok vagy boldogult lelkek mivéinek tartának. Ezek sorába tartozik Romában az Idvezítőnek ama fára festett acherepita nevű igen híres képe is, mellynek látásához csak nagy bajjal juthatni. Azon, ha Lukács evangelista, kit utóbb minden képiró-czéhek pártfogóul választának, valóban képiró volt-e? sokat vetélkedtek; Romában jelesen a' Sta-Maria del Popolo, Sta-Maria in Araceli, 's a' szomszéd Grotta Ferrara-ban levő Madonnaképeket hiszik az evangelista esetje alól kerülteknek. 8 században az üveg-és zománczfejtést ugy a' mosaik munkát aranyfenékre szorgosan üzék Olaszországban. Egyik legrégebb mivemlék Kristus a' keresztifán Florenczben, melly már 1003 meg volt. Theophanes, gör. mivész, 1200 táján Velenczében képiróoskolát alapított. A' valódi Olasz styl legelőször Florenczben virágozott, 's három fő időszakra osztható, u. m. 1) Cimabuetól Rafaelig, 2) Rafaeltól Carracciig, 3) Carraccitól jelenkorig.

Első időszak. Pisában ébredt fel az első műszorgalom. Giunta Pisano, Sienai Guido, Tafi és Buffalmaco előzék meg Cimabuet, ki 1240 Florenczben szülött. Ő hozza legelőbb be helyesebb idomzatokat 's több életet és kifejezést ada alakainak. Kortársai csudaként tisztelék. Tanítványa Giotto ezekben még felül mulá, 's alakain némi addig esmeretlen kecsét öntött el. Baráti valának Dante és Petrarca, 's történeti képirás mellett mosaikot, képiragást, építőmesterséget, arczkép-és miniatürfestést egyenlő szerencsével üzött. Ő merészkedék először rövidítésekkel 's természetes redőzeteket rajzolni, de stylje mégis száraz és feszes maradt. VIII Bonifacius Romába hívá, hol a' még ma is híres Navicellát festette. Követék Gaddi, Stefano, Maso és Memmi, ki Petrarca és Laura híres képeit festette. De csak Masaccio oszlatá el a' közép kor setétségét 's vidám hajnali pirt derite a' mivészetre. A' florenczai köztársaság a' 15 század elején álla fénye fő pontján. Medici Cosmus minden tudományt és mivészetet pártola; akkor építé Brunelleschi a' nagy templom gömbtetejét; Ghiberti Lorenzo a' keresztelő kápolna híres bronz ajtáit önté; Donatello képfaragásban az volt. mi Masaccio képirásban. Ennek igaz neve Tommaso Guidi 's 1402 S. Giovanniban született. Csak tanítványi kezdének olajban festeni, 's eleinte csak fa táblákra vagy gipszel bevont falakra; a' vászonra festés később

keletkezett. Paolo Uccelli veté meg a' perspectivai-tan alapját. Lucca Signorelli, ki boncztudományt legelső tanula, 's Domenico Ghirlandajo, ki az aranyozással visszaélet eltorlőtte, jelesek valának. Leonardo da Vinci nagy elméje a' mivészetet hirtelen tökélyre emelé. Általa nyerd a' florenczi iskola azon szigoru, komoly, 's csaknem busongó character-t, melyet utóbb a' Buonarotti által felébresztett merészséggel 's óriási erővel párosított. A' római iskola, alapítói közé számlálja Ode-rigi miniaturfestőt, ki 1300 holt meg; ez a' kéziratokat apró képscskék-kel ékesgeti. Guido Palmerucci, Pietro Cavallini és Gentile de Fabriano legügyesb követői valának. Perugia volt a' romai képirók fő fészke, kiknek itt már a' 13 században czéhök volt. Pietro Vanucci, máskép PERUGINO (l. e.) hozza először több kecsét és nemesebb formákat ez oskolába, melly általa némi érzelő, nemes, egyszerű ájtatos 's mesterkéletlen természetes character-t nyert, 's ez a' romai oskolának mindig sajátja maradt. Perugia nagy tanítványa Rafael hirtelen minden előbbi mestereket felül mulla, 's azok szigoru, kemény és száraz stíljét száműzé. — Velenczébe keletről jött a' mivészeti megizlése. Andr. Murano és Vittore Carpaccio a' legkorábbi velencei képirók közé számlálatnak. Giovanni és Gentile Bellino e' korból szinte jelesek; az első szül. 1424, mgh. 1514; a' második II Mohamed uralkodása alatt Konstantinopolyban huzamosabb ideig dolgozott. Ezek hozák be a' keleti tüzes színeket; stíljek egyszerű, arányosan tiszta volt, de idealra nem emelkedének. Andrea Mantegna (szül. 1431 Paduában, mgh. 1506) volt első, ki ő miveket kezdte tanulni. Padua volt a' velezczei iskola főhelye. Giovanni, (később olly jeles, hogy Rafael maga is a' farnesinabeli festeményei körüli füzéretet általa festetné,) Pellegrino és Pordenone előzék meg a' velencei iskola két leguagyobb mesterét, Giorgionet és Tiziant. A' lombardi oskolának eleinte nem volt bizonyos széke, csak később lett Bologna az, előbb Imola, Conto, Ferrara, Modena 's más városokban tevélyett. Galasio (1220 körül), Alighieri, Alghisi, Cosimo Tura, Ercole Grandi, 's kivált Dosso Dossi (szül. 1479 mgh. 1560) valának a' legjelesb ferrarai mesterek. Bramante (szül. 1444 mgh. 1514), Lippo Dalmasi és főkép Francesco Raibolini (szül. 1450) máskép Francesco Francia a' bolognaiak közt diszlének. Ez utolsó annyira tisztelé Rafaelt, hogy midőn annak Sz. Ceciliáját látná, 's mesteriségét utólérhetlennel tapasztalná, mély bánatba esett, 's megholt. Itt említendő a' kedves imolai Innocenzo is. De mindezeket sokkal felülhaladá a' hasonlithatlan Antonio Allegri da Correggio, ki a' lombardi iskola characterét, melly állandónl a' színek harmoniája, érzelemteljes kifejezés és valódi kellem által nyilatkozik, először megállapítá.

Második idős z a k. Itt következnek a' minden idők legnagyobb mesterei, kik mint a' négy iskola fejei, a' mivészeti minden ágait legmagasb tökélyre emelték. Ezeket Olaszországban a' századtól, mellyben éltek, derék tanítványikkal együtt cinquecentistáknak nevezik. Miután Leonardo da Vinci a' florenczi oskolában az alakok idomzatait, a' perspectiva és világitás szabályait megállapította, 's tanítványa: Luini, Salino, Melzo, Baccio della Porta, (máskép Fra Bartolomeo, szül. 1469), Andrea del Sarto (szül. 1488 mgh. 1530), Baltasar Peruzzi és Razzi ez oskolát elhiresíték, — előterme ama rendkívüli mivész Michel Angelo Buonarotti (szül. 1474, mgh. 1564). Egyenlő erővel 's mélységgel fogá fel óriási lelke a' képfaragást, építést és képirást. Nagy fresco festeménye, a' végítélet, Romában a' Sixtini Kápolnában stíje magaságára nézve utólérhetlen maradt. Szépség nem vonzá annyira, mint erő és nagyság. mivel abban Rafaelt el nem érheté, ezekben pedig maga egyetlen volt. Kedvencz költője Dante vala. Tanítványa 's követői: Rosso de Rossi, Dan. Volterra, Salviati, Angelo Bronzino, Alessandro Allori 'stb. De ezek mesterjek merész fordulatinak 's kurtitásainak utánazásában igyen messze mentek, 's az egyszerű tiszta stíltől eltávoztak.

Angelo szintugy soká élt a' mivészetre nézve, mint Rafael igen rövid ideig. 1580 Cigoli és Pagani új szellemet kezdének felköltetni. Visszatértek a' természethez, 's a' világos homályban jobb izlést kezdének behozni. Passignani, Allori, Comodi ezeket követék. — A' romai iskolában, minden mivészek feje, urbinoi Rafael Sanzio (szül. 1483 mgh. 1520) tűnik szemünkbe. Szelleme a' Vatican teremait ékesítő bibliai nagy fresco festeményeiben épen olly magasnak mutatkozik, mint a' Psyche életét ábrázoló farnesinabeliekben kedvesnek, böképzületűnek és eredetinek. Tanítványai a' merész: Giulio Romano (szül. 1492 mgh. 1546), a' komor Franc. Penni il Fattore, (szül. 1488 mgh. 1528), a' felemelkedett Bartolomeo Ramenghi másképp Bagnacavallo, Pieria del Vaga, Polidoro da Caravaggio, Gemignani, Benvenuto Tisi, másképp Garofalo 'sat., mindannyian ügyes mesterek; de nagy mesterjek helyes utjától eltávolozva, módosságokra botlának. Federico Baroccio (szül. 1528 mgh. 1612) törekedett ez ellen, 's Francesco Vanni, Pellegrini, 's a' két testvér Zuccheri tanítványival együtt új életet terjesztte a' romai iskolában, azonban ez utósók inkább tetszetős mint nagy miveket készítenek 's szinte módosságokra tántorodának. Muziano mint táj —, Nogari, Pulzone és Fachetti mint arczképfestők jeleskedének. A' velencei iskola fejei: Giorgione Barbarelli di Castelfranco (szül. 1477 mgh. 1511) és Tiziano Vercelli (szül. 1477 mgh. 1576). Az elsőnek arczképeit melegség és valódiság tüntetik ki; a' második a' mivészet minden ágazatában nagy, a' testszín összeolvasztásában utánazhatlan, derék történet-és arcz-képiró, 's első nagy tájfestő volt. Ariosto és Aretino hárszerepei valának a' vigkedvű, szerencsés Tiziannak. Spanyol-ország részére sokat dolgozott. Ő értette legelőször az áltlátszó színekkel festést. Csoportozatokhoz a' szőlőfürtöt vevé mustrául. Utánazói Sebastiano del Piombo, Qalma Vecchio, Lorenzo Lotto, Paris Bordone, és Pordenone, kivált színezésben mind jelesek. Schiavone, Giacomo da Ponte másképp Bassano, Robusti másképp il Tintoretto (szül. 1512 mgh. 1594) kit Tizian irigységéből iskolájából eltiltott; Paolo Veronese (szül. 1532 mgh. 1588) a' velencei iskolának mind annyi diszei. Ez is majd elfajula, 's módoskodói más iskoláknál még rosszabbak valának, mivel az ő miveket 's az idealt soha sem tanulták. A' lombardi iskola feje az érzékeny és kedves Antonio Allegri, közönségesen CO-RREGGIO (l. e.) szül. 1494 mgh. 1534). Tanítványai Franc. Rondani, Gatti, Lelio Orsi, Franc. Mazzola il Parmegianino (szül. 1503 mgh. 1540). Gaudenzio Ferrari többekkel együtt a' majlandi iskola disze; Lavizzario tájfestésben majlandi Tiziannak neveztetett. A' híres Sofonisba Anguisciola (szül. 1530) hangzásban 's képirásban jeleskedett. Mint derék arczképfestőné Madridba hivatott, itt Don Carlost 's az egész királyi házat lefesté, 's Ersébet királynénak leczkéket adott. Van Dyk azt mondá, hogy e' vénségében megvakult asszonynak beszédéből többet tanult mint a' mesterek miveiből. Mgh. 1620. Lavinia Fontana, Artemisia Gentileschi, Maria Robusti, Elisa Sirani a' szép nemből mind e' korbeli derék mivésznék. Camillo és Giulio l'rocaccini hathatós képzelő erővel 's gyönyörű színezettel jeleskedének. Bolognában ekkor tájban híres volt Bagnacavallo, ki már Rafael tanítványi közt említettett. Fran. Primaticcio (szül. 1490 mgh. 1570), Nicolo dell' Abbate, Pellegrino Tibaldi, Passerelli, Fontana szinte derék bolognai mesterek.

Harmadik időszak. Ez a' három Carracciak korával kezdődik. E' derék mivészek arra törekvének, hogy a' tiszta stylt visszaállíthassák, 's a' régi mesterek, természet és tudományok tanulása által, a' mindenütt hanyatlott mivésztségnek új fényt adhassanak. Ettől fogva megszűnt a' 4 iskolára osztás, 's csupán két fő osztály allott fel, u. m. a' Carracci követői, kiket eclecticusoknak, válogatóknak, 's a' Mich. Angelo Caravaggio hívei, kiket naturalistáknak neveztek. Lodovico Carracci (szül. 1555 mgh. 1619) nagy bátyjok vala Agostino (szül. 1558,

mgh. 1601) és Annibale (szül. 1560 mgh. 1609) testvéreknek, ezek egymással szüntelen visszátkodtak; midőn jelesen Farnese herceg képtárának kifestési végett Romába hivatnának, itt is összekaptak, 's a' szelid Agostino visszalépve, tüzes elméjű testvérére Annibala hagyá a' díszes munkát, ki azt dicséretesen is elvégzé; azonban díjának legnagyobb részét levonák. Min nagyon megütődve, bu felejtésre Nápolyba utazott, de itt sem menekheték meg irigyei áskálódásától, kik azzal halálát sietteték. Lodovico ez alatt a' híres bolognai porticust elkészíté. Bolognában a' nagy templom félbolthajtására egy oriai alaku Mariát 's egy angyalt festvén, ez utóó egy szerencsétlen redőzet által olly boldogtalanul ütött ki, hogy jobb lába épen a' bal helyére 's ez amazéra esni látszanék. A' hibát közlelről nem lehet észrevenni, 's csak akkor tűnt az szembe, midőn a' nagy fa-állás már le volt bontva. Ellenségei keserű gunyai halálra szomoríták. A' Carracciaknak számtalan tanítványi valának. Cesare Aretusi (szül. 1575 mgh. 1642) igen híven másolá Correggio és Reni miveit, kis gyermekeket rendkívüli könnyűséggel festett. A' borghese palotában Aurorát ábrázoló frescoja, 's Münchenben Maria mennybemenetelét képzó olaj festeménye világszerte híresek. Fran. Albani (szül. 1578 Bolognában, mgh. 1660), Guidoval örökös vetélkedésben élt. Amor-csoportozatai, 's négy elemei, mellyeket a' Borghese ház számára festett, köz hirbe hozák. Domen. Zampieri, maskép Domenichino (szül. 1581 mgh. 1641) halhatatlan mestermiveket szerze. Azt hiszik, hogy a' napolyi képirók irigységből megégették volna. Giovanni Lanfranco (szül. 1580 Parmában, mgn. 1647) helyes világításban jeleskedett. Említendők még Bartol. Schidone, Mola, Al. Fiarini, Pietro di Certona, és Ciro Ferri. — A' naturalisták közt, kik a' természetet minden valogatás és mivelt szépségérzés nélkül, merész sőt gyakran vakmerő ecsettel utánazták, első Mich. Angelo Merigi, vagy Amerigi da Caravaggio (szül. 1569). Ez és utánzói: Manfredi, Leonello Spada, Guercino da cento 'sat., a' legalljasabb természetet vevék mustrául 's azt rabilag utánazták 's így a' mivésszet valódi méltóságát megszentelteleníték, noha tőlök erő és lángész meg nem tagadható. Romában ekkoriban (17 száz. elején) a' bambocciadokkal — pór tárgyú festeményekkel visszaélés igen elharapózott (l. LAAR PÉREK), 's e' romlott ízlést több derek mivész, jelesen Mich. Ang. Cerquozzi követték. And. Sacchi hathatósan ellene dolgozott, Maratti Carlo híres tanítványával. — Pietro Liberi, And. Celesti, Rosalba Carriera (szül. 1675 Velenczében mgh. 1757), Fran. Trevisani, Pinzetta Tiepolo, és Canaletto, e' korból híres velencei képirók. Carlo Cignani (szül. 1628 mgh. 1719) erős de kellemes színezése által híresedett el; tanítványai közé különösen Marc Anton. Franceschini (szül. 1648, mgh. 1729) kecses és lélekteljes miveivel tündöklék. Giuseppe Crespi maskép Spagnuololetto szorgalmáért említéat érdemel; de kár, hogy képei nagyon megfeketedtek. A' Romaiak közt Pompeo Battoni (szül. 1708 mgh. 1787) diszlett 's a' híres Mengssel vetélkedett. Kaufmann Angelica mint gratiafestőné méltán nevezendő. Az olaszországi mellék iskolákból még említhetők ezek, jelesen a' nápolyiból, Tomaso de Stefani. (szül. 1230), Fil. Tesauo, Simone, Colantonio di Fiori (szül. 1352), Solario il Zingaro, Sabatino (szül. 1480), Belisario, Caracciolo, Gius. Ribera Spagnuololetto (szül. 1593), Spadaro, Fran. di Maria (szül. 1623), And. Vaccaro, Salvator Rosa (szül. 1615), Preti maskép il Calabrese (szül. 1613) és Luca Giordano (szül. 1632 mgh. 1705), kire sebes dolgozása miatt Luca fa presto név ragadt. A' Genuaiak közt: Semino (szül. 1485), Luca Cambiasi (szül. 1527), Paggi Strozzi, Castiglione (szül. 1616), Biscaino, Gaulli és Parodi különösen nevezhetők.

A' mostani olasz mivészek közt leghíresb képiró CAMOCCINI (l. e.) Romában Landi derek arcképfestő, de színezete kevésbé hideg. Grassi valódi varász ecsettel bír. Benvenuti, a' florenczi-academia igazgatója

az első mivészek közé tartozik. Egy nagy historiai festménye különös figyelmet gerjesztesz jeles világitása és foganatja által; noha oly jelene-
tet ábrázol, mely valósággal soha sem történt. Ó t. i. Szászok összes-
kűvésének (la congiuratione dei Sassoni) nevezi ezt, és éjji alakban a'
Napoleonnak hűséget esküvő Szászokat akarja képezni, mi épen ugy
nem igaz, mint a' formaruhák, mellyeket rájok adott, helytelenek
(E' kép Napoleonnak vala szánva, de annak megbukta előtt készen nem
lévén, utóbb Angliába vitetett.) Jelesek torábbá Florenzben Fabre és
Colignon, francziák. Majlandban híresek valának a' nem rég elhalt Ap-
piani és Bossi. A' florenczi Sabatelli, kinek pennarajzai nagyon becsül-
tetnek, most Majlandban van. Ermini Florenzben gyönyörű Miniatur-
festő, Isabey módosságában. Romában Alvarez spanyol, és Ayez, egy
iffju velencei híresek. De mindeniket felülmulja ugyan ott a' fiatal
Agricola. — Az olasz mivészek történetéről l. Lanzi: „*Storia pittori-
ca*“; Speth: „*Die Kunst in Italien*“ (Münc. 1823); és „*Kunst-
blatt*.“ — Rézmetszésben is jelesek az Olaszok Tommaso Fini-
guerra (1460) 's Baccio Bandini említettnek elsőknek e' mivészethen;
utánok Mantegna; de csak a' bolognai Marc. Ant. Raimondi (1500) hozza
nagyobb szabadságot a' metszésbe. Módossága szerint dolgozának Bon-
asone, Marco di Ravenna, di Ghisi 'stb. Karczóló tövel derék miveket
készítének Agostino Carracci, Parmeggiano, Carlo Maratti és Pietro
Testa. Az újabbak közt különösen említendők Bartolozzi, Cunego, Vol-
pato, Bettelini, 's kivált a' florenczi Raph. Morghen, ki a' rézmetszést
addig nem is képzelt tökélyre vitte. Továbbá Longhi, Toschi, Folo,
Anderloni, Palmerini 'stb. e' mivészetet, melly előbb csak másnak szol-
gált, sajátos karakterre, méltóságra és önállásra emelték. — A'
KÉPÍRÁS és KÉPFARAGÁS (l. e.) közt mintegy közép mivészet a' MOSAIK
(l. e.) melly romaira 's florenzire oszlik; 's most már Franciaország-
ban is virázkik. A' SCAGLIOLABAN (l. e.) dolgozás mestersége Toscaná-
ban már két század óta divatoz; ebben újabb időkben Lamberto Gori
tünteti ki magát. — Canova szerze a' képfaragásnak több méltósá-
got és részvételt, 's ha bár nem nehéz lenne is megmutatni, hogy Thor-
waldsen több mivészi elmével bír, mégis Canova volt az, ki megmu-
tatta, hogy a' kövekben életet, még pedig a' mienket barátságosan
érintőt gerjeszthet. Sajnálható, hogy oskolájából kevés dicsérhető Olasz
került ki. Velencezében jelenleg a' kömetszés mestersége igen magas
fokon áll, 's Berini mivei hírekre valóban érdemesek. — Medaillo-
hoz oly jeles muatrákat adnak Majlandban Manfredini, Pulianti és
Mercandelli, mellyekhez a' külföld hasonlókat nem mutathat. Romában
Girometti és Cerbara derék medail készítő.

—v—

OLASZ MUZSIKA nevet visel az, melly most Olaszországban di-
vatozik, vagy széles értelemben, melly olasz szellemben, vagy olasz
hangmivészattól készült. Tudjuk már, hogy Olaszországban régi görög
és romai melodiákból szerkeztettek öszve a' keresztény egyház chora-
lis énekei, ott tökéletesült a' muzsikai theoria, irásmód, contrapont,
figuralis ének, a' műszeres muzsika 'sat. mellyet a' pápák kedvelvén
előmozdítottak. A' 15.ik században már világiak is tanították az ének-
lést. A' 16. szban híres énekesek, hangászok, muzsikai írók voltak.
Palestrina, Felice Anerio, Ranino da Vallerano, Giov. da Velletri,
Gregorio Allegri, Gius. Zarlino. Roma és Velenceze valának a' hangá-
szát fő iskolái. Innen terjedett az Nápolyba 's Genuába, sőt egész
Olaszországba, hol egyedül lehetett szép és bájló éneklést hallani —
A' 17-dik szban lépett elő a' világi opera. Velencezében adaték az első
opera (1624) kíséretlen recitativo 's karénekekkel; ez időtől fogva
évenként 40—50 új opera készült Olaszországban. Ekkor támadott az
olasz muzsikanak külföldi befolyástól egészen tisztán maradt sajátosági
bélyege, melly az említett század közepén mind inkább nagyobb pom-
pát von fel, melly az egyházi hangmivekre is terjedni kezdte. Az ének

érzékelt ingerlő hájt nyere; itt valának találhatók a' legszebb alt és tenor szavak; itt lehetett hallani a' férjfi sopran hangokat; conservatoriumok, énekiskolák támadtak; de egyszersmind az olasz ingerlő melodiák elpulták a' hajdani hangászat magos izlését. Így támadott az olasz iskolá, a' remek énekesek nagy száma. De a' műszeres, muzsika alattvalójává téteték az énekek, és annak tökeletesbülése hátra maradt. Ez időtől fogva híres hangszerzők valának: Girolamo *Frescobaldi*, *Francesco Foggia*, *Bapt. Lully*, *Areangelo Corelli*. Énekesek: *Antimo Liberati*, *Matteo Simonelli*; — a' 18-dik szban: *Caldara Antal*, *Brescianello*, *Toniri*, *Marotti*. Némellyek szerint ekkor volt legfényesebb időpontja az olasz muzsikának. Híres organisták: *Scarlati*, és *Martinelli*; violinisták: *Tartini*, *Domenico Ferrari*, *Geminiani*, *Ant. Colli*, *Nardini*; a' klaviristák közül a' Parisban mi időnkben is még élő *Clementi*. Hangszerzők: *Traetta*, *Galuppi*, *Jomelli*, *Majo*, *Nic. Porpora*; egyházi műszerzők: *Leo*, *Pergolesi*, ama felséges *Stabat mater* szerzője; művészek: *Pater Martini* Bolognában, *Piccini*, *Anssosi*, *Sacchini*. Ujabb időbeliek: *Paesiello*, *Cimarosa*, (az opera buffa virágja) *Zingarelli*, *Nasolini*, *Paganini*, *Niccolini*, *Pavesi*, *Generali*, *Rossini*, *Paccini*, *Bellini*. — Inkább szítottak a' Németekhez, kiknél mindig előkelőbb a' hangszeres muzsika az éneknél: *Salieri*, *Righini*; — a' Francziákkal tartanak: *Cherubini*, és *Spontini*. — Énekesek a' 18-dik századtól fogva: *Francesca Cuzzoni Sandoni*, ennek vetélkedője *Faustina Bordoni*, *Allegrandi*, *Farinelli*, *Caffarelli*, *Senesino*, *Caristini*, *Marchesi* (férjfi sopranisták); — *Baldassore Ferri*, *Siface*, *Matteuce* (az ujabb időbeli énekesek); — tenoristák: *Millico*, *Facchiorotti*, *Brixi*, *Benelli*, *David*, *Rubini*, *Donzelli*; — bassisták: *Lablache*, *Ambroggi*. — Énekesnek: *Tesi*, *Mingotti*, *Gabrielli*, *Todi*, *Vandi*, *Marchetti*, *Imperatrice* és *Mariane Sessi* testvérek, *Angelica Catalani*, *Camporesi*, *Borgondio*, *Fodor*, *Pasta*, *Malibran*. — gy.

OLASZ NYELV. Ezen szép nyelvnek származása homályban téved el. Ama közönségesen elterjedt vélemény, hogy az — az általunk könyvekből esmert latin nyelvnek a' népek vándorlásakor különféle nemzetek szavaival való vegyüléséből elfajzólag támadott: felette helytelen. A' romai nyelv, melyet az új idők fia nálunk ngyan iskoláiban, más nemzeteknél pedig önszorgalmával a' latin írókból, *Ciceróból*, *Horáczból*, *Virgilből* 'sat. megtanul, mindenkor csak írásbeli, csak tudományos nyelv volt, nem pedig egyszersmind a' köznép nyelve is; mert ezének, a' tapasztalás és dolog természeteszerint időről időre inkább vagy kevesebé változnia kellett. A' tudományos nyelvnek lehetlen volt a' vándorló nemzetek szójejtéseivel elegyeni 's általa korcsosodni, melyre világos bizonyosság az, hogy azon romai (írásbeli) nyelv, mely a' középkor elején létezett, a' tudományos élet seyvédése alatt 's a' classica literatura felébredéséig folyvást ugyanazon tisztasággal iraték; holott ez különben egyáltalán lehetlen lett volna, 's még így is csudálkozásra méltó dolog. A' nép nyelvének kellett tehát lenni, mely amannak állandósága mellett is, az éjszaki népeknek Italiába vándorlásakor egészen új alakot vön magára, 's mellyből lassanként egy új írásbeli 's későbbben tudományos nyelv — az olasz — képződött. Minthogy azonban ettől — mint korcs, elfajult nyelvtől — eleinte a' költők és tudósok idegenkedtek, csak lassan 's nem általánosan mivelődhetett ki. Ezen mivelődési aránytalanságot még ma is észrevehetni az olasz nyelvben; mert azonkívül hogy az országban 15 különböző dialectus uralkodik, egy vidék lakosainak nyelvében sincs meg azon tiszta szójejtés, mellynek melodiás-jóhangzata még a' középszerű olasz író munkájának olvasásához is ellenállhatlanul vonz benünket. Nagyon tévedne tehát az, ki abban a' véleményben volna, hogy *Boccaccio* nyelvét a' toscanai pór leánykák vagy florenzia teherhordók szájában is meglegli. — Minden szójejtések között, legtöbb munka jelent meg a' florenzian, noha — szülőföldjök-

hez vonzó szeretetekből — minden más egyéb szőjejtéssel is irtak az olasz költők és tudósok. Ujabb szótáraik közül megemlítjük Bonavillától: „*Vocabulario della lingua italiana*“ (Milano 1820, 5 köt.) és Romani-tól: „*Teoria e dizionario gen. de Simoni*“ (Milano 1825). A' Németeknek Jagemann, Flathe és Filippi nyújtottak legjobb olasz szökönyveket; grammaticát pedig több masok felett Fernow, (Tüb. 1816, 2 kiad.). Minket Magyarokat legujabban Lemouton Ker. János ajándékozott meg egy rövid foglalatú 's mégis tökéletes olasz grammaticával. (Pest. 1830). — Megjegyzésre méltó, hogy az egész olasz nyelvben majdnem csak ezen négy szócska van: non, con, in, per, melly más-salhangzó betűn végződik. Már csak ebből is következtethetni azon gyengédségre, sőt lehet mondani — lágságra, mellyel az olasz nyelv minden más europaiak felett kitünőleg bír, 's melly azt érzékeny dalokra 's lantos költeményekre olly igen alkalmatossá teszi. —no—

OLASZORSZÁG. E' hajdan világnak parancsolt, de a' nemzetek vándorlása olta nem önállásu egészset tevő tartomány, az ALPESEK-től (l. e.) kezdve, 46° éjsz. sz. 38° közt, mint egy keskeny félsziget, a' földközi tengerig nyulik, az Apennin hegláncz középen hasítja ketté. Felső Olaszország (Lombardia) vízzel különösen bővelkedik; fő folyói a' Po és Etsch (Adige), mellyek az Alpesek-ből erednek, 's az adriai tengerbe ömlenek. Közép Olaszországban (Toscana 's az egyházi birto-kok) erednek az Arno és Tiberis az Apenninekből, 's a' tyrrheni (etruri) tengerbe folynak. Alsó Olaszországban (Nápoly) nincsenek nagy folya-mok, a' Garigliano legderékabb. E' hon levegője meleg, 's csaknem mindenütt egészséges, tele még felső részeiben is lágy; Nápolyban igen ritkán esik hó. Terményeinek bősége 's jósága szép éghajlatának meg-felel. Sok helyeken két, sőt három izben is aratnak évenként. Alsó részeinek, jelesen Puzzuoli 's a' Vesuv környékének vulkáni tulaj-donsága nevezetes. Lakosai 5762 nsz. mfdönn 19.700.000 számittatnak, A' külföben vidám nemzeti character, mellyet mindig heves szenvedé-lyek bélyegzének, komor puha önszeretetre fajult a' hosszas elnyoma-tás által; a' föld népe közt azonban ma is találhatni még tüzes vért 's régi déli élénkséget. E' mellett az Olaszban némi ravaszság, szellemi ügyesség és pénzszomj van, melly tulajdonságok kereskedővé teszik. Hajdan Venecze, Genua, Florencz és Pisa, fő piaczaí valának a' ke-letindiai kereskedésnek, de a' tengeri ut feltaláltatván, elveszték az indiai kereskedést, 's így e' köztársaságok virágzása is hervadni kezdé. Azonban az Olasz, noha saját belföldi terményeivel kereskedére szorult, mégis ügyes és munkás kakaár maradt. Mielötta' hatalmas Roma Olaszország minden életéjét egy pontban egyesítette, többnyire mivel nemzetek lakák az országot, csak éjszaki részében tartózkodának né-melly félvad népek, mint a' Gallusok, Etruskok, Samniták 'sat., kik szabadságokat drágán adák el a' Romaiaknak. Hogy kerültek mind e' népek Roma járma alá, magának e' városnak történeteiből derül fel.

Első idősza-k. Ez Odoakertől (476) Alboinig (578) terjed, 's a' Herulusok és Rugiusok uraságát, ugy a' keleti goth birodalmat tárg-yazza. Romulus épité a' világnak parancsoló várost, Augustus alapítá az universalis monarchiát, Augustulus volt az utolsó gyáva császár, ki-nek német testőrzői a' további uralkodást eltölték. Ezek kapitánya Odoaker ille helyébe, Olaszország királyának nevezé magát, mi által ez ország a' romai birodalom testétől elválasztatott. Azonban THEODORICH (l. e.) goth király 493 elfoglala az országot, 's véget vetett Odoaker uraságának. Csak az adriai tavak közt maradhatta meg előbbi szabad-ságában egy hajósokból álló, 's Attila pusztításai elől oda futott kis nép. A' Gothok sem uralkodának soká, Tejas 533 elesett a' harcban, 's Olaszország ismét a' keleti romai birodalom alá jutott. Majd a' Longo-bardok rontának be, 's Alboin király alatt csaknem egy kardvágás nél-kül foglalák el a' tőlök nevezett Lombardiát.

Második időszak. Albointól Nagy Károlyig (774) vagy a Longobardok urasága. Alboin 30 hercegségekre 's grófságokra osztá az országot, mellyek majd örökösök lettek. A' tólakiak pedig 697 Anafestot első dogének választák, 's megalapult a' velencei köztársaság. Ravenna, 's az úgy nevezett Romagna (Rimini, Pesaro, Fano, Sinigaglia és Ancona) szinte consulokat tevének magok közt, 's a' görög császár urasága alól kiszöktek. Roma némi atyai hatalmat, nem uraságot engede eleinte püspökjeinek, 's ezek a' byzantiumi udvartól nem utaltamaztatván a' Longobardok ellen, a' frank királyokhoz folyamodának. III. Istrán pápa 753. Pipint Frankok királyának felkente, 's romai patriciusnak is nevezte, melly czímet előbb csak a' császári helytartók viselének. Nagy Károly a' romai egyházat segítve, megverte Desiderius longobard királyt 774., 's birodalmát a' frank monarchiához kapcsolta, azután saját fiát, Pipint, Olaszország királyának tette. Azonban még sem hódoltathatta meg a' Benevent hercegséget, Nápoly, Amalfi és Gaeta köztársaságokat. Ravennát, 's az említett romagnai 5 várost Pipin még 756. a' pápának ajándékozta nygán, de csak III. Innocentius allitá fel 1200. körül a' pápák világi felsőségét.

Harmadik időszak. Nagy Károlytól Nagy Ottóig (961.); vagy Károly maradékinak uralkodása. III. Leo 800. a' Frankok királyának ajándékozá a' nyugoti császárkoronát, mellyet csak egy Károly emelhetete ki a' semmiségből. De a' Frankok iránti gyűlölségből még inkább a' keleti birodalomhoz szegülének a' szabad városok, Romát kivéve. A' frank-olaszban még Károly éltében unokájára, Bernádra, szállott 810, utóbb majd kopasz Károly franczia, majd Karlmann bajor, majd vastag Károly sváb királyokra jutott. Ez utolsó letéttén, fejtelenség 's polgári hadak dúlták Olaszországot. 890. a' Saracenusok, 899 a' Magyarok ütének be. 961. első Otto német király a' vas koronával Mailandban olasz királynak koronaztatá magát, 's az országot a' német koronához kapcsolá. Ez alatt a' pápák hatalma csökkenni kezdte. Nagy Otto letette a' 20 éves XII. Jánost, 's VIII. Leot választá helyébe, ellenben a' nép sem akarván választói jogát elveszteni, V. Benedeket nevezé ki, 's ezental a' pápák nem uralkodának a' romai népen, hanem inkább attól függének. II. Lajos császár Macedo Basillal egyesült a' Törökök ellen, 's ekkor a' Görögök megfészkelék magokat Olaszországban.

Negyedik időszak. Nagy Ottótól VII. Gergelyig (1073.), német királyok uralkodása. Némelly tusculumi grófok ellen, kik Romában a' császár helyettesei kívánának leoni, egy romai nemes, Crescentinus consul, próbála a' hajdani szabadság színe alatt Román uralkodni (980.); kinek dicsőséges és a' pápákra nézve rémitő uralkodását II. Otto sem háborgatá; de midőn ez a' III. Otto által pápaságra emelt V. Gergelyt ellizte, 's helyébe a' görög XVI. Jánost választotta, az angyal várba szorították Otto seregeitől, 's 12 romai nagyokkal együtt 998. feje vétették. III. Otto halála után szabadulni kívánának az Olaszok a' német kormánytól, 's ebből ismét polgári háboru kelekedett; a' hatalmas városok a' püspökökkel, ezek a' nemesekkel, ezek ismét alattvalóikkal czivódtak. Romát sem II. Henrik, sem II. Konrád, sem a' pápák nem zabolázhaták meg, 1096 Romában egyszerre három pápavolt, ezeket III. Henrik mind letette, 's helyekbe II. Kelemt nevezte. De Hildebrand barát, később VII. Gergely politikája mégis hatalmas oppositiot tudá a' világi hatalom ellen formálni. (L. PÁPÁK.)

Ötödik időszak. VII. Gergelytől a' Hohonstaufenek megbuktáig, a' pápáknak és köztársaságoknak a' császárokkal folytatott küzdései. VII. Gergely megalázta IV. Henriket. V. Henrik hosszú viaskodás után 1122. a' worms concordatumra lépett a' pápával; de egy fő pont felett, melly Mathilda toscanai markgrófné régrendelését illeté (ki t. i. minden jószágait a' pápai széknek hagyta), nem egyezének meg, 's ez a' 12. és 13. századon keresztül szüntelen okot adott viszálykodásra. Ez

alatt az apróbb köztársaságok is gyakran egymás ellen hadakozának, utóbb pedig a' koronára vágyó II. Lothar és Hohenstaufen Konrád közti versengésekbe elegyedtek, 's ez a' GUELFEK és GIBELLINEK (l. e.) eredete. I. Fridrik (Hohenstaufen) hat ízben hágtá meg az Alpesekeket, királyságának a' lombardi köztársaságok ellen védeése végett, 1154 elpusztítá a' majlandi birtokot, feldulta Tortonát, 's magát Paviában és Romában megkoronáztatta. 1158 országgyűlést tartott a' roncali síkon, a' városoknak podestákat adott, 's békét hirdetett. De midőn kegyetlensége újabb lázadásokat szült, felperzselté Cremát (1160), meghódoltatta Mailandot, elűzte lakosát, 's erősegeit lerontotta (1162). Szabadságokért újra egyesülének a' városok, 's 1167 felállott a' lombardi szövetség. E' szövetség helyreállította Mailandot, 's a' Gibellinekkel tartó, Pavia ellen a' pápa tiszteletére Alessandria városát építette. E' szövetség ellen semmire sem meheté a' császár, 'sőt Lognane mellett 1176 megveretvén, III. Sándorral Velenczében concordatumra, a' városokkal fegyverszünetre, 1183 pedig békére lépni kénytelenült. Majd nem soká ismét pártokra szakadának a' városok; da Romano nemesek mint a' Gibellinek, az Estei markgrófok pedig mint a' Guelfek fejei lépének fel. II. Fridrik kiskorúsága alatt módot talált gyámátja III. Innocentius a' pápai szék világi hatalmának Romában és környékén új megalapítására, 's nagy Károly és Mathilda adományinak követelésére, 's 1197 Pisát kivéve, csaknem egész Toscanát a' guelfpárthoz vonta. Inkább vak ellenségeskedés, mint magáért az ügyért buzgólkodás lelkesíté e' pártokat; mert midőn IV. Otto, mint guelf, császár lett, a' Guelfek hozzá, a' Gibellinek pedig a' pápához állának; 's midőn ismét a' császári korona II. Fridrik személyében a' Hohenstaufen házra visszaszállott, az előbbi viszonyok is megújultak (1212). Így csaknem minden város megvala oszolva a' Guelfek, azaz pápához szítók, és Gibellinek vagy császáriak közt. Pisában is meghasonlának a' Gibellinek (Conti) és Guelfek (Visconti). Mégis egy viscontival házasítá Fridrik egybe Enzius nevű zabi gyermekét, 's Sardinia királyának nevezé. Végre IV. Innocentius letéteté Fridriket a' lyoni zsinaton (1245), mi által a' gibellinpárt nagyon meggyengült; a' Bolognaiak minden várost a' guelf-frigybe állani kinszerítének, a' Panaro melletti csatában elfogák Enziust (1249), 's többé el nem bocsáták. Csak a' trevisoi birtokban tartá még fen Ezelin kegyetlensége a' Gibellin nevet, de ezt is legyőzék a' Guelfek (1259). Azonban e' küzdelem közt mind inkább hanyatlott a' szabadság, mindenütt zsarnokok emelkedének fel, csak Toscana 's a' tengeri köztársaságok maradtanak függetlenek.

Hatodik időszak. A' Hohenstaufenek megbuktától az újabb statusok alkotásáig. Külön fejedelmek törekvének most Olaszországot hatalmuk alá hajtani. 1) Az Anjou ház. Mióta I. Károly (anjoui) a' pápa kegyéből nápolyi király az olaszországi korona után kezdett esengeni (melly politicáját utódjai is híven követték), egészen más jelentést nyert a' Guelf és Gibellin nevezet. Amazok alatt a' Franciaák barátait, ezek alatt ellenségeit érték. E' felekezettekhez járult a' nemesek és nép pártja is, mellyek közül csaknem mindenütt az utolsó győzött. A' tengeri köztársaságok kereskedési 's hajózási tekintetéből zudulának egymás ellen. Florenz végkép száműzé a' nemeseket 1282, 's megrosíték a' guelfpártot. A' Genuaiak Curzolánál megverék a' Velenczéseket (1298), 's övék lőn a' tengeri uralág. Utóbb magok a' Guelfek is Florenzben és Toscanában két pártra szakadtak, fekete és fehérre (1300). Ezeket VIII. Bonifacius mindenünnen elűzette, miért ezek a' Gibellinekhez szegültek 1302. Végre az örökös háborút meguntá nép, csaknem minden városból elűzte zsarnokjait (1302—6), 's ezek közt a' Viscontikat is, kik 1277 a' della Torre házat Mailand uralágából kiszoríták. 2) A' Németek és della Scalák. VII. Fridrik császár ismét visszavítte városaikba a' fejedelmeket, 's mindenütt hódolást, engedel-

mességet talált. Csak Florencz tartá meg szabadságát, midőn egész Olaszhon zsarnokoktól pezsgett. A' gibellin Pisának Uguccone della Fagginola (1314), ez elüzetvén, Lucca, 's majd Castruccio Castracani lön ura (1316); Padua a' Carrara háznak jutott (1318); Alessandria, Tortona (1315) és Cremona (1322) a' mailandi Viscontinak, Mantua (1328) Gonzagának; Ravennában már 1273 óta Polenta nemzetség uralkodott. Igy vala a' dolog a' többi városokban is, csak hogy ezeket még az is nyomta, hogy zsarnokok gyakrabban változának. Ferrarában 1317 az Este ház fészkelé meg magát. Romában Cola Rienzi akart 1347 rendet szerezni, de a' nemesség által hamar elüzetve, midőn hét évi számkivetés után 1354 visszatért, egy lázadás közben megöletett. A' Genuaiak nem szenvedhétvén tovább a' gibellin Spinola és Doria, ugy a' guelf Grimaldi és Fiesco házak örökös vitáit, mind ezeket kiűzék 1339, 's Boccanigra Simont első dogenak választák. Ekkor tájban rémitő éhség uralkodott Olaszországban 1347, 's még rémitőbb döghalál 1338, melly a' népesség két harmadát elpusztította. Nem kisebb ostor valának az országra nézve a' zsoldos csapatok, mellyek minden béke után, saját ökleikre folytatták a' hadat, égettek, rablottak; ilyenek voltak gróf Werner (1348) és Montreal lovag bandái (1354). 3) A' Viscontik. Visconti János Mailand urát 's érsékét, és ennek utódjait, sem a' császár, sem a' pápák nem bírák annyira gátolni birtokaik szélesítésében, mint a' köztársaságok, jelesen Florencz. Ezek ellen csaknem egész Olaszország felkelt, a' városok 's apró zsarnokok közt ujra szakadások támadtak; mit nápolyi László hasznára fordítván, 1409 az egész egyházi birtokot elfoglalta. De csakhamar ismét emelkedtek a' Viscontik. Filep Maria herczeg visszavette lombardiai birtokait (1416—20); Genua majd Franciaország, majd egyes zsarnokok alatt nyögött, 1421 szinte Filepnek hódolt meg. Ez ellen Florencz ujra egyesült a' Velenczésekkel, 's egész az Addéig mindent elfoglalt, Perugiát 's egész Umbriát Braccio da Montone kerité kezére, sőt kis ideig Romának is ura volt (1416); Sienában a' Petruccik tevék magokat erős lábra (1430). 4) Az olasz statusok sulyegyene. Meggyengülvén Mailand a' Florencziek 's Velenczések által, nem volt többé tetthető hatalom Olaszthonban. Kihalván a' Viscontik, Sforza János lett a' mailandi birtok ura (1447) I. MAILAND. Florenczben a' Medici ház emelkedék fel. Most Mailand, Velence, Florencz, az egyházi status és Nápoly oly sulyegyenben tarták egymást, hogy egyiknek függetlensége a' másiknak ártalmára nem lehetett, míg 1494 VIII. Károly francia király Nápoly elfoglalása végett beüött, 's Sforza Lajos előbb mint szövetségese, utóbb mint ellensége lépett fel, VI. Sándor pápa pedig, hogy Borgia Caesart felemelhesse, a' francia barátságot vadászta. 5) Külső fejdelmeknek Olaszhonért hadakozása. VIII. Károlynak ki kelle takarodni nem csak Nápolyból, de egész Olaszországból is. Borgia, apja halála miatt (1505) nem juthata uraságra. A' hadakozó II. Julius pápa meghódoltatta az egyházi statusokat, 's a' Velenczések ellen I. Maximiliannal, cath. Ferdinánddal, 's XII. Lajossal Cambrayban szövetségre (liga) lépett 1508, de ezt a' Velenczések ravaszsága hamar elosztá. X. Leo (1513) és VII. Kelemen (1523) medici házbeli pápák, leginkább nemzetségek hatalmának öregbitésén iparkodtak. V Károly, kinek a' paviai ütközettől fogva egész ország hódolt, elfoglalta 's rablotta ugyan Romát (1527), de a' pápával hamar megbékélvén, a' medici házat herczegségre emelte. Florencz, melly 1512 a' Medicieket elüzé, de 1512 ismét befogadta, kénytelen vala I. Sándor (Medici) alatt a' herczegségek sorába állni. Ettől fogva megszűnik a' közszellem az olasz politikában, mellynek lelke eddig Florencz vala.

Hetedik időszak. Olasz statusok változása a' francz. zendülésig. A' Montferrat grófok kihaltával, V. Károly e' birtokot Gonzagának adta 1536, 's ugyan azt II. Maximilian 1573 herczegséggé tette.

A' Florencziek meggyilkolák I. Sándor herceget, 's szabadulni próbálnak, de V. Károly befolyása által I. Cosmo vette ált az uralkodást. Parmát és Piacenzát II. Julius pápa herczegséggé tette 1545, 's Farnese Péter Alajosnak adta, kinek fia Ottavio 1556 a' császár által is megérősítettett. **GENUAT** (I. e.) a' Francziák járma alól 1528 Doria András szabadítá fel. V. Károly Mailandon kívül Nápolyt is fíának, II. Filepnek adá 1553; II. Henrik francz. király lemondott Piemontról, 's ez savoyeni Emanuel Filibert herczegre szállott. 1597 magva szakadt az Este háznak, de a' törvénytelen agyból került Este Caesar Modenát és Reggiot mégis megnyerte a' birodalomtól, Ferrarát a' szentszék tartá meg. A' 16. század második felében hosszú csend boldogítá az országot, míg a' Gonzagák kihaltával (1627) a' Mantua és Montferrat feletti öröklési versenygések a' 30 éves háboru csapásait Olaszhonra is kiterjeszték. A' Németországban szenvedett szerencsétlenségek miatt kénytelen vala II. Ferdinand e' tartományokat Franciaország pártfogoltjának, Nevers Károlynak, adni 1631, kinek maradéka azokat egész a' spanyol öröklési hádig megtartá. A' 17-dik század második felében XIV. Lajosnak Savoyen és Piemont ellen tett némely próbáin kívül semmi sem háborítá a' békét, 's ugy tetszik, hogy ez a' turini bele nem elegyülési alku (1696) által hosszú időre biztosítottott, midőn egyszerre a' spanyol öröklési háboru kiütte. Austria elfoglalá 1706 Mailandot, Mantuát és Montferratot, a' két elsőt magának tartá, az utolsót Savoyennek engedé. Az utrechti béke által (1714) Austria Sardinianak, Nápolynak, Savoyen pedig Siciliának birtokába jutott, de ezt Sardiniaért elcserélte Austriával, 's királyi czimet vett fel. 1731 kihalván a' Farnese ház, Parmát és Piacenzát Károly, spanyol infans nyerte el. A' lengyel öröklési háboruban savoyeni Károly Emanuel elfoglalta Mailandot, 's abból a' bécsi béke által is (1738) megtartá Navarát és Torontát. Károly spanyol infans mind a' két Sicilia királya lett, 's helyette Parmát és Piacenzát Austriának engedé. A' Medicik is, kik 1575-től fogva Toscana nagyherczegei valának, kihaltak 1737. Ferencz István lothringeni herczeg nyere most el Toscanát, 's midőn 1745 császár lett, belőle az austriai-lothringen ház számára másodszületési örökséget alkotott. Az austriai öröklési háboruban a' Spanyolok 1745 elfoglalták Mailandot, de Károly Emanuel által kiűzetének, kinek jutalmul Mária Theresia némelly mailandi birtokokat engedett. Massa és Carrara 1743 öröklés utján Modenának jutott. Parmát és Piacenzát az aacheni béke által (1748) Don Filep spanyol infans mint örökös herczegséget nyere. Igy oszták el a' 18 században Olaszországot a' Lothringen, Bourbon és Savoyen házak; kivéve az egyházi birtokot, Modenát, 's a' köztársaságokat, mellyek mint magokat felül élt agg öregek, erőtelen néztek az újabb idők viszontagságit, mellyekbe többé nem illettek. Vég veszélyöket 40 évi csend előzte meg.

N y o l c z a d i k i d ő s z a k . A' francia zendüléstől legújabb időkig. 1792 beütöttek a' Francziák, 's Napoleon 1797, Mailand, Mantua, Parma egy része, és Modenából felállítá az Alpesen inneni köztársaságot, 1798 pedig az egyházi birtokokból a' romait. Velenczét a' campo-formioi béke által (1797) Austriának engedék a' Francziák, 1799 Nápolyt vevék ostrom alá, 's a' parthenopei köztársaságot alapíták. A' rastadti gyűlés után ugyan, mind Nápolyból, mind Lombardiából, 's az egyházi birtokokból kiűzetének a' Francziák, de Napoleon visszatérvén Egyiptomból, Marengonál (1800) megverte az Austriaiakat, 's minden olasz váraknak ismét birtokába jutott. A' lunevillei béke (Feb. 9. 1801) által Velence megmaradt Austriánál; a' parmai herczeg Toscanát kapta, 's Bonaparte által etruriai királynak neveztetett. 1802 az Alpesen inneni köztársaság, a' francia formájára olaszvá változtatott, 's Bonaparte lett előlőfeje, ki Mart. 17. 1805 új császári koronájához az olaszt is hozzá kapcsolta, noha megigér-

te, hogy annak nem sokára új királyt ad, 's miután a' vaskoronarendet alapította, mostoha fiát Beauharnois Eugént olasz vice-királynak nevezé, hugának Ersébetnek Piombino, férjének Bacciochi Pasqualnak pedig Lucca herczegséget adá. Parma, Piacenza és Guastalla a' francia birodalomhoz kapcsoltatott. Egyesült ugyan Austria Angol- és Oroszországgal, de az ulmi és austerlitz-i veszttel csaták, 's a' pösönyi béke urakká tévék a' Francziákat egész Olaszországban. Austriai Velence, Istria és Dalmatia Olaszországhoz kapcsoltatott, mely most 1672 nsz. mf. és 5,657,000 lakost számlált. Nagoleon Mart. 31. 1806 testvérét Józsefet tevé nápolyi királlyá, sógorát Borghese herczeget pedig az Alpesen túli kerület generalkormányzójává; mivel továbbá Józsefet a' spanyol thronra ültette, helyébe ugyancsak sógorát, Murat Joachimot emelte nápolyi királyságra, ki Nápolyba Sept. 6. 1808 tartá bemenetelét. 1809 hugának Ersébetnek adá a' császár Toscanát mint helytartóságot, nagy herczegné czimmel. Ez évben mindent elköveve ugyan Austria a' francia hatalom megtörésére; de a' hadi szerencse ismét Bécsbe repité Napoleont, 's Majus 17. innen hirdette ki a' pápák világi hatalmának eltörlését, 's az egyházi birtoknak Franciaországhoz kapcsoltatását. Roma császári szabad város lön, 's a' pápának 2 mill. fr. évi díj adatott. A' bécsi béke, mely Illyriát, 's több tartományokat ismét francia felsőség alá kerített, rendithetlenné látszék tenni Olaszországban sőt egész Európában a' császár hatalmát. De a' szerencsétlen muszka táborozás után, Murat, kit Napoleon személyesen megértett, most elpártola tőle, 's Jan. 11. 1814 Austriával egyesült, mellynek hada Bellegarde alatt Olaszországba nyomult. Eugen hív maradt, 's vitézül ellentállott, de Napoleon Franciaországban több ütközetet vesztvén, Olaszorból is kitakarodának a' francz. seregek, 's a' foglalt tartományok többnyire visszaadattak előbbi fejedelmeiknek. A' császárnénak, Maria Luisának, Parma, Piacenza és Guastalla, mint majd fiára szállandók, engedettek; maga Napoleon Elba ura lett, mellyet Maj. 4. foglalt el. Azonban mig még a' bécsi gyűlés Europa sorsáról tanakodék, Napoleon Mart. 1. 1815 ismét Franciaországban termett. MURAT (l. e.) pedig, mint szinlé, Olaszország függetlenségéért fegyverre kapott. De hamar elnyomák most az austriai seregek, 's miután Pizzonal elfogák, hadi törvényszék elibe állittatott, 's Oct. 13. 1815 agyonlövetett. A' bécsi gyűlés Jun. 9. 1815 elhatározá most Olaszország állapotját, 's minden fejedelem illető birtokait kimutatá, t. i. 1) A' sardiniai király viszanyeré statusait, mellyekkel Genua is 1792 előtti határai szerint mint herczegség egyesítettett. 2) Austria nyerte az újra felállított lombard-velencei királyságot. 3) A' romai status és Parma határául a' Po-völgyi ut tétetett, különben 1792-ki határai megmaradván. Az Este ház ismét felsőséget kapott Modenán, Reggion, Mirandolán, Massán és Carrarán. 4) Mária Luiza császárné holtáiglan nyerte Parmát, utóbb a' luccai herczegnére szállandót. 5) Ferdinand austriai főherczeg ismét toscanai nagyherczeg lett. 6) Mária Luise infanzné kapta Luccát. 7) Az egyházi status helyreállittatott. 8) IV. Ferdinand ismét mind a' két Sicilia királyának esmertetett. Anglia megtartá Maltát, 's az egyesült JONIAI SZIGETEK (l. e.) pártfogója lett. A' maltai rend is visszakapá jószágait. A' 25 évig tartott zivatarok közt csak S. Marino köztársaság 's a' monacoi herczeg maradtak sértetlenül. Azonban az olasz népek közt mind inkább élénk lön az egyesülésre, egységre és függetlenségre czélzó kívánság; titkos társaságok szövetezésének külső hatalmak ledöntésére; innen a' Carbonarismus (l. e.) és a' piemonti foederatio; de a' Carbonarikat 4 nap alatt (7—10 Mart. 1821), a' Piemontiakat pedig harmad napi hadakozással (7—9 Apr. 1821) elnyomá Austria. L. NÁPOLY és PIEMONT. Azon political elvek, mellyeket a' fejedelmek Olaszországra nézve laibachi, troppani és veronai gyűléseiken követtek, kihirdtetének a' veronai gyűlés kerülő irata által Dec. 14. 1822. Utób-

hi években is számtalan összeesküvések, pártütések, és lázongások háborgaták még Olaszország egyes statusinak békéjét, de ezeket a kormányok szigorú és célirányos rendszabásai korán lecsendesíték. Legújabbán, mult 1832 évben az anconai liberalisok, 's a' romagnai lázongók fenyegeték az egyházi birtokokat; mely ügybe a' Franciaák hivatalan elegyülvén, Anconát elfoglalták; de Austria befolyása által a' csend ismét helyreállott. Olaszország újabb történetire nézve l. „*Storia d' Italia dal 1789 al 1814*“ Paris 1824; „*Annali d' Italia dal 1750*“ (Roma 1825.) „*Mémoires sur la cour du Prince Eugène 'sat,*“ (Par. 1824).

OLASZ OSKOLA I. OLASZ MIVÉSZET.

OLASZ POESIS. Az olasz költészség első zsengeje a' provençali-ból fejlődött ki, mely legkorábban éledett fel 's Olaszországba is elterjedt. Itt a' 13 századig csak a' provençaloknak és trobadouroknak hős szerelemi költeményeire találhatni, kik a' nagyoknál különös kegyelemmel fogadtattak, 's udvaraik ékessége gyanánt tekintettek. Ferrarában VII estei Azzos udvarában (1215—64) jeles provençalok éltek, mint p. o. Rambaldo di Vacheiras, Raimondo d' Artes 'sat, kik annak Constanza és Beatrice nevű leányairól dalokat is költének. Itt virágozott továbbá Maestro Ferrari, ki — valamintszinte Alb. Quaglio, Percivalle Doria, Alb. de marchesi Malaspina, Sordello 's több mások, — provençali nyelven költött; de ezen olasz trobadourok elmeszüleményeinek csak kevés maradványa van fen. A' tulajdonképi olasz költészetnek első bimbái Siciliában fejedeztek ki; azonban csak hamar elvirágoztak ezek, 's Ciullo d' Alcamo, Jacobo da Lentino, Guido és Oddo delle Colonne, Ranieri, Ruggieri, palermoi Inghilfredi, Arrigo Testa 's többeknek elhunytával és az 1300-dik év után egy férjfiu sem tűnt fel ott, ki a' többieknek példa gyanánt szolgálhatott volna. Azonban ekkor Bolognában, Florencziában 's más egyéb toscani városokban keletkeztek az ó olasz költészet oskolájának megalapítói. Említést érdemel közülök a' 13 századból Guittone d' Arezzo, Brunetto Latini, Guido Cavalcanti, Ugolino Ubaldini és a' majanoi Dante. Minekútána az előkészületi időkor lehunyt, a' többi költők közép sorából dicsően emelkedett ki a' florentiai DANTE ALIGHIERI, (l. e.) 's a' maga nemében egyetlenny munkája. a' „*Divina Commedia*“ által, örökre tündöklővé tette önnévét a' költészet egén. Danteval egy időben több más költők is virágoztak, kik között a' pistojei Cino legjelesebb, 's ki remek szerelmi verseket írt, melyekben szerette Selvaggiáját magasztalá, 's Petrarcának előképe volt a' verselésben, előképzője pedig a' költői nyelvben. Mint költő és philosophus legközelebb áll Dantehoz PETRARCA (l. e.) 's noha munkáiban amazzal nem egészen mérkőzhetik is: az utóvilágnál hírére nézve megelőzi őt. Azon számtalanok közül, kik Petrarcat követék, legnevezetesebb az ő barátja Boccaccio (l. e.); megemlíthetni azonban még ezen időből Puccinek gunyoló sonettjeit, a' bolognai Paganino Bonafede didacticus versezeteit a' földmivelésről, továbbá Domenico Burchiello tréfás verseit és Giusto de' Conti „*Bella Mano*“ című költeményeit. A' 15 századbeliek között neveztesek: Lorenzo de' Medici; ez Lucretia Donati egy jeles florentiai hölgy által lelkesítette, a' szerelem dalokban szerencsésen utánozá Petrarcat; „*Beoni*“ (lvók) című munkájában pedig tréfásan ír le három boros pinczebeli utazást. A' Montepuleiano városkában született Angelo Ambrogininek „*Orfeo*“ dramaticai költeményén kívül egy igen szép stanzájának töredékei is maradtak fen, melyet Medici Julian dícséretére írt. Egy időben élt ezzel a' szerelem nyájas költője Girolamo Benivieni és a' Pulci három testvér. Pulci Bernardo, első fordítá olaszra Virgilius Eclogáit; P. Luca, heroidákat, egy „*Driadeo d' Amore*“ című pásztorkölteményt 's egy nem egészen befejezett hőskölteményt íra ezen czinnel „*Ciriffo Calvaneo*“. P. Luigi, testvéreinel híresebb, „*Morgante maggiore*“ nevű költeménye által jelesíté

magát annyira. Azon időben, midőn Medici „Morgante“ Jával a' Mediceket gyönyörködteté: Francesco Cieco da Ferrara, „Membriano“-ja által a' Gonzákat édesen mulattatá. A' velek egykoru Matteo Maria Bopardo valamennyire komoly tartalmu „Orlando innamorato“-ja, nem nyere érdemlett részvéteit. Ekkor éltek még: a' gunyverselő Bern. Bellicioni és több — jobbadán Petrarcat utánzó költők, mint p. o. Francesco Cei, Gasparo Visconti, Agostino Stacoli d' Urbino, Serafino d' Aquila, Antonio Tebaldeo, Bernardo Accolti; a' Fileremo mellé-nevű Antonio Fregoso; Gian Filoteo Achillini „*Il viridario*„ és „*Il fedele*“ czimű munkái által szerze magának hirt. Az olasz hölgyek közül nevezetesek az írói pályán ezen századból: Battista Montefeltro, Galeazo Malaspina neje, továbbá unokaöccse Constanza, Bianca d' Este, Domicilla Trivulci, Cassandra Fedele és a' két Isotta. A' 16 század, az olasz költészségnek azon időszakasza, melyben a' fejedelmek és pápák vetelkedő buzgósággal igyekeztek a' költészséget és művészetet előmozdítani: a' híres Ariosto (l. e.) „*Orlando*“-jával s egyéb költeményeivel kezdők. Híjában igyekezett vele mérkőzni Giorgio Trissino, egy komoly eposa által; munkája száraz s fellengző gondolatokban szegény. Ellenben Giovanni Rucellai-nak „*Le ape*“ czimű oktató költeménye, gyengédsége s velőssége által ajánlkozik. Luigi Alamanni „*La coltivazione*“ (a' földművelés) czimű oktató költeménye s „*Girone il Cortese*“ és „*Avarchide*“ nevű eposa, csak a' középszerű munkák közé tartozik. Sanazar „*Acradia*“-jában s lantos költeményeiben szép idom és gyengéd érzés uralkodik. BERNI (l. e.) egy önnemű költeménynek volt alkotója. Ezen időkorbeliek közül Bembo, Castiglione és Molza, Petrarca utánazói voltak. Pietro ARRTINO (l. e.) költeményei lelkesek de erkölcstelenek. Bernardo Tasso jeles epost, de még jelesebb lantos költeményeket íra. Amabban felyül multa őt fia Torquato Tasso (l. e.) Giovanni Battista GUARNI lantos játszadozásaiban (Madrigalban s sonettjeiben) végzetlen gyengédség ömlik el; de nevét „*Pastor fido*“-ja halhatatlanítá. Gabriello Chiabrera mint lantos költő, időszakaszt kezdte. Az urbinói Bernardino Baldi sonetteket, dalokat, s kötetlen beszédben száz apologet adá ki. Teofilo Folengi, esmeretesb ezen név alatt Merlin Coccajo, a' macaroni költeménynek volt feltaláltója. Az ekkori költőnök között volt Vittoria Colonna, a' pescarai marchese Fernando d' Avalo lovog hölgye is; szám szerint pedig 50 erényes hölgy különféle költeményeit adá ki Lodovico Domenichi 1559-ben. — De a' jó izlés már a' 16 század má-odik felében römladozni kezdett, s az évek multával mind inkább inkább hanyatlott. Ennélfogva a' század csak kevés férjfiut mutathat kiknek munkájában helyesebb izlés uralkodik. Ilyenek: a' — részint még a' 16 századba tartozó Giambattista Marino s az őt utánzó Claudio Achillini, Girolamo Preti, Casoni és Antonio Bruni: továbbá Alessandro Tassoni, Francesco Braccilioni, Vincenzo da Filicaja, gróf Fulvio Testi és Salvatore Rosa. Még a' század vége felé Nicolo Fortegverri, az „*Il Ricciardetto*“ czimű utolsó lovagköltemény szerzője, és Paolo Rolli tetszést nyert dalok és odák költője s Milton „*El veszett paradicsom*“-ának angolból fordítója tünnek ki más izetlen írók felett. A' 18 századbeli írók közül elsőik jelesíték magokat Pietro METASTASIO (l. e.) és a' termékeny vigjátékköltő Carlo GOLDONI (l. e.). Velek egykorban élt Francesco Algarotti, kinek odáiban poetizai leveleiben s fordításaiban tetsző Francia könnyűség, de egyszerűségi lapultság is uralkodik. Az aesopusi mesék nemében nem megvetendő próbát tőnek Roberti és Pignotti. Anakreon szerint Luigi Savioli, szerelmet éneke. Ippolito Pindemonte költeményeiben vonszó ábrándozás ömlik el; barátja Aurelio Bertola, leginkább meséi és epigrammái által lön híres. Clemente Bondi (mgh. 1821) eredeti munkái szeretetre mélytők ugyan de teremtő erőben nem gazdagok; ellenben a' nálánál jóvalis korábban élt Giuseppe Parini költeményeiben valódi lelkesedés és fi-

nom érzés találhatik. Alfierit, gunyjai, lantos költeményei és „*Eururia vendicata*“ szomorujátéka teszik emlékezetessé. A' két testvér Gaspari és Carlo Gozzi (l. e.) nagy befolyással voltak az idejebeli olasz literatúra jobb izlésének emelkedésére. A' 19 században élő 's magoknak költői nevet tulajdonító írók közül csak néhány jelesebbet említsünk meg. Monti (Vincenzo, szül. 1753) számos munkái között legjelesebb az ő „*Bauvigliana*“ja, mellyben Dantet utánozza. Cesari (Antonio) leginkább novellái 's vegyes költeményei által jutott hirre. Ricci „*Italiade*“ és „*S. Benedetto*“ című epicus költeményei, valamint szinte Robiola „*Moses*“ és Franchi di Pont „*Moabitide*“je csak megoszlott kedvezést nyertek; nagyobb figyelmet gerjeszte a' még csak néhány kisebb munkái által ismeretes Palomba „*Medoro coronato*“ja. Ugo Foscolo „*Ricciarda*“ című munkája által a' regényes költeményt akarát divatba hozni; de az már feledve van, 's e' tárgyban Manzoni dolgozott sikeresen, kinek „*Conte di Carmagnola*“ja (Milano 1820) nem csak honosai által kedvesen fogadtatott, hanem Göthetől is dicsérrelt emléttetének annak bősége volt. Azonban Pindemonti, Maffei 's különösen Nicolini majdnem mégia több felekezetenk nyerték meg kedvező ítéletet. Az újabb izetlen 's unalmas eredeti vígjátékok által ejtet csorbát, 's általánosan az olasz játékszínek ebbeli hiányát, német és francia darabok lefordításával igyezik pótolni Barbieri, ezen gyűjteményével „*Nouva raccolta teatrale, ossia repertorio ad uso de' teatri italiani*“ (Milano 1820), és Marchisio az ő „*Opere teatrali*“jában (Milano 1820). — Bővebb tudósítást ad az olasz költészetéről, különösen a' régiebbéről, Crescimbeni, Quadrio, Tiraboschi, Gingvené bevégzetlen „*Histoire littéraire d' Italie*“je, Sismondi „*De la littérature du midi*“je és Bonterwek. —no—

OLDALKÉP (profil) függőleges kereszttrajz, általában valamely tárgy egyik fő oldalának képe, mellynél a' másik oldalból a' szem elől több vagy kevesebb eltakarva marad (innen e' kifejezés: fél, vagy három negyedrészt oldalkép); különösen pedig az emberi arc egyik oldalról tekintett körrajza. A' karakter-vonások igen jelentőleg fejezetenek ki az ábrázat oldalrajzában. A' művész legkönnyebben találhatja oldalképben a' hasonlatosságot, de különös finomsággal 's ügyességgel kell e' körvonalat rajzolni, mert a' műesmerő szemét egy hájzszálynai eltérés is sérti. Azon régi, 's Nagy Görögországban egy hajdani sírból kiasott görög kaponya, mellyet a' bajor koronaherceg 1818 Blumenbach úr. tanácsnoknak Göttingába küldött, kitűnő szép formájára nézve a' hajdani görög oldalképek mustrájánál szolgálhat. Ebben az orr egyenes vonalban ragad a' homlokhoz, 's megczáfolja azon állítást, mintha a' görög nyelvekben mindenütt látható ilyen oldalkép nem természet után alkottatott, hanem, mint de Pauw mondja, csak a' külön iskolákban bevett rajzolás stylus volt volna. Épületeknél, hegyeknél 'sat. is vannak profilek, mellyek ugy származnak, ha a' testet némi vékony lap által függőlegesen keresztül vágatni gondoljuk. —no—

OLDOSZÁS, törvényes értelemben, I. FELOLDOSÁS.

OLDOSÓ TERVEK, azon — perbeli ítélet vagy polgári felsőbbség végzését magáló foglaló hiteles íromány, melly szerint valaki, az el-lene támasztott kereset vagy vád terhétől, 's ezeknek minden nemű káros következményeitől bíróképen felmentetik; vagy valamely köz tisztviselő, folyamodása következtében, terhes hiyatala további viselésétől (millyen p. o. a' gyámság, gondviselés, zártartóság 'sat.) illető törvényhatósága által felszabadittatik. —no—

OLIGARCHIA, kevesek uralkodása; közönséges értelemben az Aristocratiának azon elfajzása, midőn a' hatalom az erre joggal bíró özves egyesületek kezéből néhány egyes familiákra vagy egyes személyekre megyen által (Vö. ARISTOCRATIA). Ez legtöbbsnyire özsvahalmozott földbirtok, vagy morális felsőség által eszközöltetik Ugy látszik ugyan, hogy az oligarchiát mind a' népuraságnak, mind egyes ember határtalan ön-

kényének eleibe kell tenni; de a tapasztalás azt bizonyítja, hogy a nép nagy tömege, egyes hatalmas familiák uralkodása alatt, rendszerint nem jut virágzó jólétre. *lm.*

OLIVA, cisztercita apátság, nem messze Danzigtól. Az olivai békekötés (1660 Maj. 3.) vetett véget a Svédország, Lengyelhon, a császár és Brandenburg között folyt háborúnak. Kasimir János a lengyel király, lemondott igényeiről Svédországra nézve, s a köztársaság átengedé ennek éjszaki Liestandot, Esthlandot és az Ösel szigetét, Svédhon pedig lemondott Kurlandról; mind a két rész pedig megerősíté Poroszország függetlenségét. Következve visszaadá Svédhon Dánországnak Drontheimot és Bornholmot a kopenhageni béke szerint 1660 Maj. 27.; végre megköté Oroszországgal a békességet Kardisban (1661) a birtokok előbbi állapotja szerint. — Így intézé el az olivai béke éjszaki Europa országos viszonyait, s megerősíté Svédhon politicalai hatalmát. L. Böhme Gottlob I., *Acta pacis Olivensis inedita* című munkáját (Breslau 1763 és 1765, 4r.) *54.*

OLIVETANUSOK, I BENEDICTINUSOK.

OLLA POTRIDA, a spanyolok kedves étke, melly különbféle apróra vagdalt, összefőzött, s szalonnával bőven megrakott husnemekből készítették. — Így nevezetik még a mindenféle szagos füvekkel s illatozó virágokkal megrakott bögre (l. *POTPOURRI*); s ennél fogva minden más egyéb egyveleg is. *54.*

OLT (Aluta), Olahország legnevezetesh folyama, melly eredetét Erdélyországban veszi, s minekutána 74 mföldet befutott, Turnulnál, Nicolopissal átellenest, a Dunába ömlik. Szélessége mintegy 500 lábnyi; vize aranyhomokot hord magával. *54.*

OLTANI a kertészségnél annyit tesz, mint valamely fának lemetezett gyenge ágát más fa törzsökéhez úgy ragasztani, hogy ezzel összevenőjön. Két módja van. Vagy középen hasítjuk be a törzsököt, mellybe oltani akarunk, úgy hogy összevilljék mind a két héj; vagy pedig csak a törzsök egyik felén fejtjük le a héjat, s e megé dugjuk az oltóágot. Az oltóágakat, melyeken 3—5 szemet hagyhatni, Novemberben, vagy tavasszal, de mielőtt a bimbók fakadnának, szokás lemetszeni; az első esetben, hogy el ne száradjanak, a pinczében tartatnak, jól őriztetve a penész ellen. Oltásra mindig előtte való esztendei, síma, egyenes, egészséges s élénk növetű ágak választatnak. A törzsök I—2 ujnyai átmérőjű lehet; mindegy, akár feljebb akár alább történjék az oltás, de mégis biztosabbnak tartják a törzsököt néhány ujnyival a föld felett lemetszeni. A törzsököt úgy kell behasítani, hogy a bele meg ne sértsék. A héj a hasítás mind a két felén egyenesen legyen bevágva, s ne legyen szálkás, mert ez akadályoztatja a benővést; az oltóágon pedig az ek külső héjja jól illesztessék a törzsök héjára a hasítás mind a két felén, — mertkülönbben nem nőhet. Ha meglehetősen erjű a törzsök, megtartja az oltóágot, s a hasítást csak facsipával, vagy más jó és nem repedé-ny fakenőccsel kell beborítani, hogy levegő ne hasson a sebre. Az oltóág tetemesen hajt mindjárt az oltás évében. Gyenge törzsökre elég egy ág, erőse 2—4 lehet tenni. (Vö. *Szemzés és ÖSZVEHÁZASÍTÁS*). *lm.*

OLTÁR, felemelt hely, s mivel későbbben áldozásra használtatott, áldozathely. Kezdetben földből vagy hamuból rakattak az oltárok; utóbb pedig midőn templomok állitattak fel, kőből, érczből, szép formában, s mindenféle ékesítvényekkel. Kelet felé álltak, az istenség szobra előtt, s ennél mindig alantabb. Ezekből igen különböznek a keresztény egyházak oltárai. Itt nem áldozathely volt az oltár, hanem asztal, melly mellett, a hívek uri vacsorával éltenek Midőn ez már egyházi czerimóniává vált, még akkor is asztal maradt az oltár a templom chorsába helyeztetve, melly mellett az ur vacsorája szolgáltatott ki s egyéb egyházi szertartások vitettek végbe. A falazott oltárok a keresztényeknél.

hihető, csak nagy Konstantin alatt jöttek szokásba. Azon rendelet, hogy mindig kelet felé állíttassanak, II. Sixtus pápától való. A' cath. templomokban VI. Gergely pápa olta több oltárok vagynak. A' főoltár, mint a' legjelesebbik, a' templom chorusában, néhány fokozaton áll, a' kisebbek oszlopok vagy oldalfalak elébe, vagy kápolnába vannak állítva.

OLTÁS, I. HÍMLŐOLTÁS.

OLYMP. A' régi időben több hegy nevezetett Olympusnak. A' legnevezetesebb ezek közül Thessaliában volt, most Lacha nevet visel. A' legrégebb Görögök ezt a' legnagyobb hegynek tartották, és az egész földgolyó középpontjának. Eg vagy istenek hegye lön; ennek tiszta magasságaiban laktak Homer istenei. Csucsa feleit egy nyílást vélték lenni az ércz boltozatú égen, melly a' föld végső szélein hegyoszlopokon nyugodott. Midőn később a' világmindenség és istenség fogata jobban kiterjedt, az örök hatalmasságokat a' a' planeták köre körül forgó legszélsőbb égtájra helyezék: és ezen a' menyei erősegen túl való isteni lak hasonlókép Olympus nevet nyert. A' hegy csucsa felett lévő nyíláson kívül még két kapu is volt, a' földgolyó széleire hajlott égboltozaton, egyik keleten, másik pedig nyugoton, mellyeken a' nap istene és az éj kijöttek kíséretekkel az Ozeánból az égre, és ismét visszatértek. Magok az istenek is olympusjagnak nevezettek ezen földi vagy égi lakkelyekről, és mint ilyenek, tulajdon istenstatust formáltak magok közt, mellynek Zeus volt a' feje. A' nagy istenek, az ugy nevezett tizenkettő, tevék a' vének tanácsát Olympuson, minden egyéb istenségek a' nagy gyűlést képezék. A' hatalmas istenek nem egy palotában hanem többekben elszéledve, a' sok csucsu Olymp különböző magasain laktak. A' legmagasabb csúcson Zeus palotája állt, hol minden gyűlések és vendégeskedések egy nagy teremben tartattak. Onnét nézé ő a' földgolyót, onnét boriá be fellegekkel az ég boltozatot, 's onnét szórá villámain. X.

OLYMPIA, a' régi Elisban (a' nyugoti Moreában Lagganico város mellett) hol PERGRINUS PROTEUS (I. e.) magát elégeté, hogy a' Görögöknek egy még soha sem látott játékot adjon; — most omladék. Még most is látni az Antilalla kis síkságon, melly keletről nyugotra $1\frac{1}{4}$ angol mértföldnyire terjed. épületek nyomait, és 80 stadiumnyi tér tele volt mivemlékekkel. Itt 1829 francia tudósok Alpheos iszapjában egy templomot és több emlékeket találtak fel, mellyeket Franciaországba vitettek. Keletfelé ezen kis tért Ciadeon meredek partjai övezdik, nyugotról Miracca patakja, éjszakon dombok vannak, délről pedig Alpheos vágja keresztül a' völgyet. Typaeon meredek sziklahegy és Alpheos közt, mellyel határos, fekszik azon omladék, melly Fauvel és Pouquevilletől Hippodromeak tartattok, hol egykor a' győztes koszoru nyeretett el; de Stanhopetól nem esmertetik annak. Délfelé azonban, még mindig Altis térén, a' Stadion fekszik, egy alacsony, most posványos lejtőjén a' hegynek. Pisa 6 órányira állt Olympiától, és egy Potistirum nevű 's Miracca melletti forrás megegyező nevről, melly a' Pisa melletti Potistira forrásra emlékeztet, ugy vélekednek, hogy a' miraccai architectura töredékeiben Pisa omladékaire esmerhetni. Igen híjánosak az emlékek amaaz Olympiáról, mellynek győztesei Coroebus olta szorgos gondossággal jelettettek fel az utódoknak. A' Hellanodikák felügyelése ezen emlékköveket szintolly kevéssé tudá fentartani az utóvilágnak, mint magát Olympiát. Jupiternek Olympiában állott képszo-bráról Siebenkees munkája értekezik, Tüb. 1795 és Quatremère de Quincyól „*Le Jupiter Olympien*“ (Paris 1816).

OLYMPIAI JÁTEKOK, leghíresebbek 's leginneapolisabbek a' Görögök ama négy szentjátékai közt, mellyek mint nemzeti innepek a' különböző néptörzso-köket szorososan öszvekapcsolák. Neveket Olympiától, ama szentelt helytől nyerék, hol tartattak, vagy Olympius Jupitertől, kinek itt leghíresebb temploma állt. Most az olympiai síkság (egy egye-

nes szeglet) Antillának nevezetik, mivel Lalla városának átellenében fekszik. Némelyek szerint Jupiter maga állítá ezen játékot a Titanok meggyőzése után 's azt mondják, hogy első innepeltése alatt az ököltusában Mars nyéré el a jutalmat, a' küzdésben pedig Apollo lön győztes Mercuriuson. Némelyek szerint Pelops állítá Jupiter tiszteletére. Innét mások az Argonautáknak tulajdonítják szerzetéseket. Még mások szerint a' Dactylok egyikét (Cybele papját az Ida hegyén, kit Saturnus nője, Rhea, fíjának Jupiternek nevelésére hitt meg Cretából Elisbe), Hercules nevit teszik alapítójává, midőn négy testvéreivel, Paconus, Ida, Tasius, és Epimedessel Cretából Elisbe költözött. Ezen négy ifjabb testvérek a' versenyfutásban vetekedtek az elsőségért. Hercules a' győztes egy olajjával koszoruzá, melyet a' Hyperboraensok tartományából a' Pisa melletti szent berekbe átlántált igen szép olajfáról vön. Utóbb is ezen fáról vetetik a' győzödemi koszoruk. Annyi bizonyos, hogy Görögország legrégibb idejében is tartattak Pisa tájékon versenyjátékok, melyeknek czélja, hihető vallásos volt. Többször félbe hagytak és ismét megnyitattak, legelsőben Iphitus elisi fejedelm által K. e. 884; másodsor Corobus által K. e. 776 vagy 777, mely időtől kezdtek az Olympiasokat számítani. Eleinte a' pisai lakosok voltak ezen játék felvigyázói. De midőn ezen hely az Elisiektől feldulatott, ezek vállalák magokra az azokról való gondoskodást, némely felbeszakasztással. Ők voltak az ítélőbírák is, kiknek száma nem mindig maradt változás nélkül. Egy innepélyes eskü, a' legszigorubb részre hajatlanságra kötelezé őket. A' rend fentartására tulajdon tisztek nevezettek. Minden vidékről gyülekeztek nézők az olympiai játékok innepére. Azonban Ceres papján kívül, csak férjfiaknak vala szabad jelen lenni, 's ezen törvény áthágónéji egy szikláról taszítottak le. A' játékok mindig a' Hecatombaeon hónap (melly hónap a' mi Juliusunk) 15-dikén kezdődtek, és 5 napig tartattak. A' küzdőknek 10 hónappal előbb kelle magokat az elisi gymnasiumban gyakorolni; az utolsó 30 napban ezen küzdési gyakorlatok épen olly tökéletesen vitettek végbe, mint magokban a' játékokban. Az innep este nagy innepélyes áldozatokkal kezdődött. a' játékok pedig a' következett nap viradtával. Ezek lovon és gyalog való versenyfutásban, ugralásban, karika hajtásban, küzdésben; ökölviadalban álltak, 's hangászi és költési versenyek tevék a' befejezést. Az olympiai játékokban való győzödelmi dicsősége igen nagy volt, 's ez a' győztesről (*Olympionices*) még honjára is áment, mely kevély vala, hogy ő hozá azt létre. Az olympiai fényes templom részint a' tartomány political viszonyai részént pedig földrengés által elpusztított. X.

OLYMPIAS, Filep macedoniai király nője 's nagy Sándor anyja, Neoptolemus epirusi fejedelm leánya volt. Nagy ésszel uralkodás- és bosszuvágyó 's álnok caractert kapcsolt öszve. Mind a' két házastárs szerelmi szövényei megháborgaták az ő egyetértéseket annyira, hogy végre elváltak egymástól. Ezen megcsufolás bosszura ingerlé Olympias szívét. Hihető, nem csak tudója, hanem főokozója is volt Filep meggyilkoltatásának. Annyi bizonyos, hogy ő általa Cleopatra, Filep utóbbi nője, öngyilkásra kényszerítettett, 's egész familiaja a' legborzasztóbb gyűlöléssel üldöztetett. Fija, nagy Sándor, egész fiai tisztelettel viseltetett nygan iránta, de soha sem hagyá az uralkodásban részt venni. Nagy Sándor halála után híjában igyekezett a' korona bírására törekvők czivódásai alatt uralkodását kiterjeszteni. Antipater halála után (319 K. e.) annak felváltója, Polysperchon, az ő részén volt nygan, ki őt Epirusból hová előbb megszökött, Macedoniába főgyámnénak visszahívtá, de azon kegyetlensége, mellyel az eszében megzavart Aridaeust, nagy Sándor testvérét és felváltóját megölé, csak hamar megblyntette. Cassander, Polysperchon ellensele, megfogatá, és kieszközlé, hogy a' meggyilkoltak rokonai bevádolák. Halálra ítéltetett távol létében.

Ezen hirre védelmezni kíváná magát. De ennek meggátolására orgyilkosok fogadtattak, kik őt (317 K. e.) megölik. X.

OLYMPIAS, a' Görögöknél időszámolás, mellynek az OLYMPIAI JÁTÉK (I. e.) innope szolgált alapul. Azon Olympiast mellytől a' Görögök időszámolásokat kezdék, Petavius 777, Usher 772, Calvisius pedig 774-re teszi K. e. Gatterer ellenben, és a' legtöbb újak 776-ot vesznek fel; az utolsó (304-dik) K. n. 440 ébbe esék. Egy Olympiastól fogva a' másikig való időköz a' mi számolásunk szerint öszszetdét foglalja magában, vagy egy görög, 48 hónapból *s két szökő hónapból álló Tetracterist. Eleinte az Olympiast egy győztes nevével nevezék, mivel azonban ezen jelelés neve által némelly csalódások történhetek, kivált ha nem volt mindjárt alkalom az olympiai győzők neveit meg tudni; azért minden statusban az által tevék az Olympiast esmerhetőbbé hogy a' győztes nevével Athenében, az uralkodó Archonták, Lacedaemonban az Ephorok, Argosban Juno papnéi, Delphiben Pythia 'sat, neve után tevék. Az illyképen szerkeztetett és felsőségi vigyázat alá rendelt névlajstromok a' statusok levéltárába tétettek, hol mindenki megnézheté. Későbbben magánszemélyek is birták. Fájdalom, semmi sem maradt sen belőlök. X.

OLVASÓ, a' catholicusoknál egy sinór, mellyre bizonyos számú különböző nagyságu golyócskák vagynak fűzve, az imádságok megszámlálására szolgálók. Gusman Domokos, a' dominicanus szerzet alapítója, hozta szokásba a' 13. század első felében, 's a' Pater noster és az Ave Maria szerint intézte el. Az olvaszon ugyanis tizenötöször találta 10 apróbb és egy nagyobb golyó; a' kisebbeknél egy Ave Maria mondatik el, a' nagyobbaknál egy PATER NOSTER (I. e.) — A' Törökökön 1571 Oct. 7-kén Lepantonál nyert győzedelem emlékére XIII. Gergely pápa 1573 olvasó-innepet rendelt, melly October első vasárnapján illetik meg. XI Kelemen pápa ezen innepet a' nyugoti cath. keresztények minden templomaira kiterjeszté, a' Törökökön Pétervárad mellett 1716 Aug. 5-kén nyert diadal emlékeztetére. — A' Lama vallásu ásiái népek 's a' mohamedanusok is élnek ilyen golyós sinórral, imádságaik megszámlálására. A' mohamedanusokéra 90 golyó van fűzve, mellyeket ók imádkozás közben egymás után leeregetnek; a' Koranban előforduló 99 isteni tulajdonágot mondogatva. Nálók ezen golyócskák rendszerint mekkai vagy medinai szent földből készítetnek.

OLVASZTÁS. Az olvasztás kétfélé, felolvasztás, és megolvasztás. A' felolvasztás hig. folyó, csepegő testek által történik, a' megolvasztás (izzás) a' hevő vagy melegség által. A' vízben sok test felolvad, nevezetesen a' savak; a' hevő elegendő fokra emelve majd minden testet megolvaszt. Innét akarják némellyek gyanítani, hogy az ós régiségben az egész föld izzó (megolvasztott) vala, míg mások mindent vízben felolvadottnak vallanak. A' hig test, felolvasztónak mondatik, a' kemény (merő) pedig felolvadinak vagy felolvasztandónak, valamint a' másik esetben a' hevő a' megolvasztó (izzató), a' merő pedig izzátandó vagy megolvasztandó. A' víz legáltalánosabb felolvasztó, 's idomában a' felolvasztás által legkevésbéet veszti. Más testek is az ő segítségével szoknak felolvasztókká lenni, mint p. o. a' savanyak, mellyek jegesülve nem hatnak, vízben olvadva pedig felolvasztják az alkalikat, bizonyos ásványokat, érczetek, mellyek most volt idomokát levettek, uj testté egyesülnek. A' gőzek, a' légidomu testek is olvasztanak fel, sőt a' gőzkör, a' mi közönséges levegőnk is egy nagy olvasztótnak tekintethetik, esmert és aligasmert, gyanított merő érszetet hordozva olvad ottan magában 's néha tüneménykövek, légvasak által tudatra olvasztó erejéről valamit. És e' szerint fő olvasztóink volnának a' levegő (gázok), az érdeketlen víz, a' hevő, 's meg lehet, hogy valaki az egész olvadásban egységet lelend fel, mert az egész dolog kétség kívül egy törvény alatt van. —j—a.

OMAR (I), Abubekr felváltója, apósa, Mohamed után a' Mozlemi-

nek második kalifája, K. u. 634 kezdett uralkodni. Mint egy a' legdühösebb hódítók közül, kik valaha a' világot dulták, legelsőben Damaszk, Syria fővárosa ellen indult, 's elűző a' Görögöket valamint e' tartományból, ugy Phoeniciából is. Erre Jerusalemet vevé be 636, kemény ostrom után. Két iszákot, mellyeknek egyikében fagyümlős, másikában gabona volt, tetetett egy tevére, 's ezen ment be a' városba. Minthogy a' jerusalemi capitulatio utóbb a' Mozleminek gyakran verék példányul, előadjuk iten annak főpontjait: „A' Jakosok megtartják életüket, vagyonokat 's templomaikat; de új templomokat nem építhetnek, 's a' már létezőkre keresztet nem tűzhetnek. Harangozniok nem szabad, csupán a' csejgetés engedtetik meg nekik. Ha Muzelman utazik át a' városon, három napig ingyen kell azt tartaniok. A' mohamedanizmustól senkit sem szabad eltéríteni, 's rokonaikat annak felvételében hátráltatniok tilalmas. Nem szabad a' mohamedanusok nyelvét, öltözetét 's nevét felvenniok. Nem szabad fegyvert viselniok, bort eladniok. Kötelezetnek a' kalifa iránt hűséggel viseltetni, 's az adót rendesen megfizetni. Omar helytartóji Persiába nyomultak, megverék Jezdejeid seregét, és elfoglálák a' fővárost 's a' birodalmat. Amru, Omar egyik helytartója, megveré Heraclius 's iszár seregét Antiochiánál 638; Memphis és Alexandria megadák magokat; egész Egyiptom és Libya egy része elvetetett a' Romaiaktól. Az mondattott, de az újabb időkben megczáfoltattott, hogy az alexandriai kir. könyvtár, Omar parancsára, akkor égettetett el. A' Mozleminek folytaták hódításait messze Afrika belsejébe. Omar azonban nem sokáig éldelé dicsőséget; mert K. u. 643, 63 éves korában, halálos sebet ejtett rajta késsel egy perzsa rabszolga. A' nagyok kérék, határozná meg felváltóját, de ő ezt nem akará cselekedni; azon javalattot pedig, hogy fíját nevezze ki a' kalifa méltóságra, állhatatosan megtagadá, mondván: „Elég, hogy egy találkoztott az én familiámban, a' ki e' terhet felvállalni képes volt.“ Így választó ország lön a' kalifaság (I. KALIFA). Az Islam soha sem birt erőnyesebb és buzgóbb apostollal, mint ő volt; a' Korant pontosan megtartotta, 's igazságos és szelid fejedelemnek magasztatik. Kairót ő építeté; 36,000 várost vagy várt hódította meg; 4000 keresztény és zsidó templomot dulata szét, 's 1400 mecsetet építete. lm.

OMMIADÁK VAGY OMMAJADÁK I. KALIFA.

OMNIUM. Igy nevezi az angol statusgazdaság mind azon tárgyak (nyilvános papirosok, stockok) öszveségét, mellyeket a' kölcsönözés aláírói azért az országglástól kapnak. Ha például az aláírók, az országglással kötött egyezségeknel fogva, minden adandó száz fontért, bizonyos summáig száztól hármaz kamatu, másikig száztól 4-es kamatu leveleket, az utolsó részért pedig hosszú annuitasokat kapnak: ez a' három tárgy öszvesen az omnium-ot képzí; ellenben a' kölcsön minden egyes czikkelye scrip-nek (a' subscriptio szó megcsönkítatása) neveztetik. Mivel egy kölcsön omniuma, a' kölcsönadás és visszafizetés napja közti körülményekhez képest szál vagy felmegy: azért nagy tárgya a' speculationak. lm.

OMPHALE, Jardanas Iydiai király leánya, és nője Tmolusnak kinek halála után maga uralkodott. Hereules Mercurius által rabszolgaként adatott el neki és bajnok tetteket vitt végbe szolgálatjában. Ő öllekezésével jutalmazá meg és egy fiut szüle neki HERCULES (I. e.) ugy elvakittatott általa, hogy annak tetszésére asszonyi ruhában járt, njjait arany gyűrűkkel ékesíté, haját mesterséges firtökhöz szedeté, magas aranyos cipőket viselt, és rabnői közt font, míg O. az orosz lányt bört vevé magára és a' buzgóányt hordá. Egyébiránt kényurasan uralkodék a' Lydiaiakon, és szintolly féktelen volt, mint kicsapongó és kegyetlen.

ÖN (♄, saturnus) ásvány, kékdedfejér színű, a' levegőn hamar megszikkuló, 11. 3 viszonyosulyu, igen lágy 's innét hangtalan, köröm és fogak által benyombható. Nyujthatósága' jeles. Dörzöltetve tölajdon

szagot fejt ki, mocskit. Izzás előtt megolvad, lég nélkül nagy héfokot kiállhat minekelőtte elszálna. Légtől érintve az izzott (megolvadt) ércz színe szürke hártával vonatik be (ónhamu, ónacs, ónsavítat), a' hőség tovább tartván, sárga, veresessárga, végre veres lesz, neve masticot, mennig, ónag, ónsim, ezüstsim, aranysim. Az ón egyesül a' gyulóval, a' kénkövel (kénköves ón, galena, ónfény, alquifoux), a' villóval, az ónany csak a' salétrom (válsav) az ónacs pedig minden savban felolvadó; az alkalik 's az ammoniac mind az ónanya mind savítatjaira hatnak. Összeolvasztás által majd minden érczrel egyesíthető az ón. — Az ónany hidegen kinyújtatik lapokká, mellyek házfedezőnek, csökönek, thé és dohánytartóknak használtatnak, csökök húzatik ki, vitriol és timó-főző serpenyőkke öntetik, a' finomabb ablakónná húzatik ki, betűanyaghoz tétetik, golyócsokká öntetik, ez utolsóvá a' tisztátlanabb. A' masticot 's néha a' durva kénköves ón (galena) gerencsér-máznak használtatik. — Az ónacs (tökélyetlen ónsavítat) veszedelmes mérég, 's néha tudatlanságból, máskor gonoszságból némelly italba jó, hogy a' bort édesítse, az avas olajt 's az eczet izét megjavítsa. —j—a.

ÓNACS (szénsavas ón feje, Bleiweiss), szénsavanyal kiegészített ónacs, melly gyárokban készítetik, midőn t. i. az ón felétetik a' gőzzé vált eczetsavban, 's felig felolvad. Hogy nagyban készüljön, mintegy 3 lábnyi hoszsú, 6 ujnyi széles, és 1 vonalnyi vastag ónlapok vétetnek, öszvegöndörítetnek, úgy hogy a' kanyarodások között fél vagy egész hüvelknyi tér marad. Azután egyenesen tétetnek cserépedényekbe, mellyekben alant jó eczet van, de a' mellynek nem szabad a' lapokat megérnie, 's innét felébe kereaztesen fapálczák tétetnek. Az edények azután befedetnek ónlapokkal, kitetnek szelíd melegségnek, vizszinlegesen helyezettettvén lóganajba vagy timár-gubókba. Íz által az eczet gőzzé vál, felszál, az ónlapok oldalaira lerakatik, azt átjárja, és részint felolvasztja. A' gőzök eczetsavanya 3—6 hét alatt megelégzik az ónnal 's bádjadt feje anyaggá változtatja azt, melly egy idő múlva a' lapokról levakartatik 's öszvegyűjtetik. A' lapok újra öszvegöndörítetnek, 's az előbbi munka ismételtetik velek. Az ónfejére leginkább az ónfestésben használtatik 's e' végre finoman megtörtetik 's dörzsöltetik. De méreg ez is, irtózató belfájdalmat, kólikát okoz. Ward argol egy gépely találta fel, ezen betegség eredetét meggátolót. Az árult ón fejeére gyakran meghamisítatik krétával. —j—a.

ÓNACZUKOR, valamelly savanyban (eczethavanyban p. o.) felolvasztott 's kipárolgtatott ónacs. Nevét édes izétől vette. Gyógyszer, festék, 's borhamisító gyanánt használtatik. Mérég, sok borivónál kinos halált okozott immár. A' borban létező ónczukur Hahnemann visga nedve (Liquor probatorius Hahnemanni) által tudatik meg, melly a' borba csepegtetvén homályos barna ülepedetet (csapatot) szül. —j—a.

ÓNFÜGGŐ, 1.) hoszsú kötélén függő óndarab, melly a' tengerbe eresztetik, a' tenger mélségének, 's feneke tulajdonságának megvizsgálása végett. Alsó része ugyan is fadgyuval megkenetik, melly által egy uttal kevés főveny, vagy egyéb a' fenéken lévő is felhuzatik. 2.) A' kőműveseknek esmeretes ónmértéke, munkájok függőleges arányzatának megítélése végett. Továbbá ónfüggőnek nevezetik a' csillagász szerszámokon azon ónnal megnehezített fonál szál is, melly által a' függőleges arányzat meg határozatik. —h—

ÖNGYILKOSSÁG (suicidium, autochiria). Saját éltünk fentartása erkölcsi kötelesség. Mert az embernek földi léte szent, mint feltétele az ő felségesbb észü életerének, mellyen az ő méltósága alapul. Minden önkényes megsértése tehát saját éltünknek, következesképpen a' lassankénti, tisztelt ellenkező caelekvés által okozott életrövidítés is hűn, a' mennyiben az egyzetersmind ezen méltóságnak megsértése. Még erkölcs-telenebb dolog az életnek hirtelen való 's erőszakos lerontása, mellyet

az ember csupa önkényes előterjesztések, ösztönök, hajlandóságok, szenvedelmek és érzetek ösztönözésére magán elkövet, avagy az öngyilkosság szoros erkölcsi értelemben; mivel itt az ember a maga ésszi méltósága iránt való becaülés hiányából, vagy a felől való kétségbeesésből semmivé teszi azt, a mi magában foglalja azon feltételt, mellynél fogva e méltóságot tovább is megtarthassa, és a neki adatott tehetségeket, rendelkezéséhez képest, kivélhesse 's használhassa, szóval mivel az öngyilkos a maga megsemmítésével egyszermind magát megbecateníti (ezen méltóságától megfosztja), más okos lények iránt, és a minden élet törvényadója 's igazgatója iránt való tiszteit megsérti. — Az öngyilkossággal tehát nem kell felcserélni azt az önkényes halált (mors voluntaria), melyet valaki azért választ, hogy e méltóságát fenntartsa, és ideajért meghaljon. Ez azon nehéz megítélhetesü esetekben áll elő, midőn az életet csak e méltóságnak feláldozásával lehetne feltartani, midőn a földi lét folytatása azzal meg nem állhatna, vagy midőn, ellenkező esetben, az élet feláldozása által valamely magasb, erkölcsi cél érthetik el Mert az élet nem általános cél, hanem csak egy illy célnek eszköze és feltétele. Ha tehát az megszűnik illy feltétel lenni (p. o. ha az ember valamely külső erőszak által kizseritetnék ön méltóságával ellenkező dolgot tenni vagy szenvedni), akkor annak fentartásának tiszte is megszűnik. Ez az önkényes halál tehát nem tiszta szabadkényű; ez nem származik, mint rendszeren szokott az öngyilkosság, érzéki ösztönökből, valamely kielégítetlen érzékiség kinjártól való gyáva féltelmből, önvétek által okozott belső villongásból, bőszből vagy kétségbeeső lélekisméretből, hanem azon bátorságból és erős akaratból, hogy az ember egy érdemes életet halállal pecsételjen, az életet magasb céloknek feláldozza, és az emberiség méltóságát a halál által fentartsa. Ezen esetek felett eleitől fogva sok vetélkedés volt, és az öngyilkosok, valamint az öngyilkosság puhult védőji, hasztalan igyekeztek a mellett különböző okokat felhordani vagy az önkényes öngyilkosság megfogását a szabad akaratú halálléval felcserélni. — Mindkettőtől különbözik végezetre az önkénytelen öngyilkosság, vagy az, a mellynek kufjeje a test beteges mineműségében van, melly a lélekre ellenáthatlanul munkálkodik, vagy olly elmezavarban, mellynél fogva a cselekedet erkölcsiségének vagy erkölcstelenségének eszmélete 's azzal együtt a cselekvőnek szabad akaratú ereje is meggátoltatik és elenyésztetik. Legtöbb esetekben midazáltal egyesülve munkálkodik a physical és erkölcsi betegség. Ebben van annak oka, miért nem lehet az önkényes öngyilkosságtól való minden természeti és erkölcsi irtózásnak mellett is az öngyilkos felett elhatározó 's kárboztató étéletet magunknak tulajdonítanunk. — L. F. B. „Über den Selbstmord, seine Ursachen, Arten medizinisch-gerichtliche Untersuchung und die Mittel gegen denselben“ (Hanover 1813); E. W. F. Schultz „Der natürliche Selbstmord, eine physiologische Abhandlung“ (Berlin 1815); Thiele von Thielensfeld „Gründe für und wider den Selbstmord“ (Leipz. 1817; köznépi előadás); Mad. de Staël („Sur le suicide“; J. P. Falret „De l'hypochondrie et du suicide.“ (Paris 1822, németül G. Wendt által); D. Casper „Abh. über den Selbstmord“ és D. Heyfelder „Der Selbstmord in arznei-gerichtlicher und medicinisch-polizeilicher Beziehung“ (Berlin 1828). Vö. Ständlin's „Geschichte der Vorstellungen und Lehren vom Selbstmord“ (Götting. 1824). A. B. S.

ÖNKÉNY a közönséges életben jelent korlátlanyságot, melly semiben határt nem esmer, 's nem akar tartani; nemesebb értelemben pedig az ember szabadságát és akaratját foglalja magában, melly az okosság törvényeinek önkénytelen engedelmeskedvén, szabad választást tesz az eszközökben, mellyek jó vagy rossz cselekedeteket hoznak elő.

ÖNMOZGOVÁNY I. AUTOMAT.

ONOD, népes város Borsodvármegye miskolczi járásában, a'

Sajó és Hernád vizeinek összefolyásánál. Hajdan erősség volt, 's hírében emelkedettebb mint most. Nevezetesíti a' közeletében, Muhi melletti történt szerencsétlen ütközet, mellyben nemzeiünk, ezerek életével áldozott a' vizátkodás undok lelkének 's a' Tatárok pusztító hatalmának. Itt tartott Rákóczy Ferencz 1707 gyűlést hiveivel. Ebben Berecsény. Miklos tüzesen kikelt az ingadozó Okolicsányi és Rakowszky ellen; kik az alkalommal, az egybegyűlt Magyarok közül magokra sokakat felboszontván, életüket veszedelmeztették. (Mikor a' Magyarok valamely gyűlésről megvetőleg akarnak szólni, azt mondják: olyan mint az onodi Czigánygyűlés).

ONOMATOPOEIA (görög szó) alatt azon név- vagy szóképzés értetik, melly a' tárgyakat különösen az ő adott hangjaik szerint jeleli meg. Az érzéki világ tárgyai az elsők, mellyeket az ember eszméni tanul, 's a' mint azokat testi műszereivel felfogja, a' szerint igyekezik azt jelek által kifejezni. A' szózat, hallható megjelelése az ábrázolatoknak; magában foglalja tehát a' tárgyaknak azon sajátosságait, mellyeket neki az érzékek szolgáltának, 's rendezett hangok által úgy ismétli azt, mint azt a' fül a' természeti hang után felfogta. Ezen szóképzés legtermészetesebb valamint szinte legértelmezdőbb is, mivel a' hangzó test ábrázolatjával legkönnyebben összeegyeztethető, 's annak képzeletét másokban legbizonyosabban felébresztő. Az onomatopoeia tehát egyik létalapos része minden nyelvnek; minthogy azonban a' hallás igen különböző, 's a' természeti hangok a' nyelvekben igen sokféleképen hunynak el: az illy nevek nézve is igen különböznek egymástól a' nemzetek. Mi Magyarok számtalan onomatopoeiával dicsekedhetünk anyanyelvünkben. Ilyenek p. o. bűgés, bugás, csattanás, csepegés, caugás, durranás, dörgés, kongás, morgás, sziazegés, zuhogás 'sat. 54.

ÖNSZERETET, ÖNKÓRSÁG. A' természet minden élő lénynek erős ösztönt adott a' maga fentartására, melly öszve van kapcsolva az önérzéssel, ugymint azon kellemetes vagy kellemetlen állapotnak érzetével, mellyben valamely lény vagyion. Nem különben igyekszik az ember valamely maga természetéhez mérsékelt állapotnak megnyerésén és fentartásán. Azon önszeretet, mellyet ezért neki tulajdonítunk, sokféleképen határozottatik azon tehetség által, melly szerint valaki a' célra rivő eszközöket választja, 's az enyimet a' tiedtől megkülönbözteti. Okos az önszeretet, a' mennyiben az az embernek valódi boldogságára, melly erény által határozottatik, vagyion irányozva, és nem rekeszti ki a' mások valódi java iránt való munkás gondoskodást. Ellenben helytelen önszeretetté válik, midőn csak Enünk érzéki jóllétére céloz, és annak, a' mit mások iránt teljesíteni tartozunk, utjában áll. Ha végre ez a' helytelen önszeretet szenvedélyé változik, akkor önkórságnak (egoismus) nevezetik, 's e' szerint azon szenvedélyes kívánságban áll, hogy az ember a' maga individualis érzéjainak és a' maga jólétének mindent alája rendeljen. Megkülönböztetik azonban a' gorombább vagy nyilvános, és az eltitkolt vagy finomabb önkórságot, melly vigyázó okossággal tünteti ki magát. (L. Egoismus). A. B. S.

ONTOLOGIA, lénytudomány; így nevezék azelőtt a' metafizicának azon részét, melly a' dolgok létalaposságát, vagy azon tulajdonságokat, mellyek nélkül semmi dolog nem lehetne dolog, tökéletesen előadja és megmutatja. Valami csak a' dolgok megfogatjából következik, az itt előadatik, és a' mi azoknak szükségesképi praedicatumaival nem ellenkezik, az azoknak szükségesképi tulajdonság gyanánt tulajdonitatik. Értekeznek abban 1) a' dolgokról általjában, azok lehetőségéről, valódiságáról és szükségképi voltáról; 2) a' substantiáról és accidensről, okról, munkálatról és viszonymunkálatról; 2) a' dolgok mennyi- és minőségéről, hasonlóságáról és egyenlőségéről; 4) a' hézagról és az időről, 's 5) az egyszerűről és öszvetetről. De e' tulajdonságokkal semmi valódi lét nincs megismerve; és így az Ontologia nem realis tárgyak emere-

te. Azon nagy revolutio után, melyet a' philosophia Kant által nyert, az egész Ontologia, úgy a' mint az a' régibb dogmaticus iskolákban felállítva vala, szétbomlott, és annak helyére a' mi megfogatink és egész előterjesztő tehetségünk analyticája lépett. Ez az analytica Kanttól transcendentalis philosophiának nevezetik. *A.B.S.*

ONTOLOGIAI ERŐSSÉGnek nevezetik az Istennek, mint az általános létnek megfogatjából lehozott megmutatás az ő létele felől. Valami e' megmutatáshoz hasonlót találhatni már a' stoicus Kleantesnél is. Különösen kiképzettetett ezen erősség Canterbury Anselmtől és Descartes-tól. *A.B.S.*

ONYX, olyan chalcedon, mellyben két vagy több színváltozás egyenes vagy hajlott, egyenközü vagy igen határozott telepekben váltja egymást. Az onyxok úgy metszetnek leginkább, hogy egy világos telep tegye az idom magasát, a' homályosabb telep pedig alapijául szolgáljon. Már a' Romaiaknál becsben volt ezen kő, 's ma is, ha szép, drágán fizettetik meg. *—j—a.*

OPAL, ásvány, csigatöretül, üveg vagy zsirfénnyü, részint szintelen, részint különbféle színü, átlátszó, gyakran élénk és tarka színjátékok mutató. Keménysége kisebb a' kvarzénál, viszonsulya 1, 9től 2, 2-ig. Létrejzei koraföld 's viz. Ezen különbségei vannak: 1) Nemes opál, téjfejer, nagy üvegfénnyü, féltátlátszó, élénk 's igen szép színjátszással; porfirba nőten találtatik Magyar és Szászokban, mondaköben a' Fardeszigeteken. Tüzopál hiacintveres egész mézsárgá-ig, féltátlátszó, erősfénnyü, Mexico porfirjaiban. 3) Közönséges opál téj és sárgásfejer, viazs- és méz-sárga, huz és téglaveres alma és olajzöld, erősen áttetsző, Magyarokban, a' szász Érczhegyeken, Silesiában, Koheomütnél, a' faroei szigeteken 'stb. találtatik. 4) Félopál kisebb fénnyü, csekélyebb áttetszésü, setétebb zavartabb színü, mint a' közönséges o. 's fa opál nevü, ha faszövetü; — ez utolsó Tokajon, és Hohentwielnél Svábjokban találtatik bővebben. 5) Világszem (l. e.) más-kép Hydron. — A' nemes opál színjátszásáért, a' tüzopál színéért kedves; gyűrűkre, függőkre 'stb. hasznaltatnak. A' vereset játszó nemes opál legbecsesebb, 's mivel többnyire repedéses, a' nagyobb kövek belőle rendkívül drágák. Színjátszása a' csekély keménysége alig enged más kőszörülést, mint félgolyó vagy lencseidomut; csak a' tüzopál nyér néha néhány tompa szegletet. *—j—a.*

OPERA (daltjáték) szél 's értelemben muzsikai dramát jelent. Az opera muzsikájának írásmódja szerint különböztetjük meg a' daltjáték nemeit. *Opera tragica* nevet visel a' szomorú tartalmu; *opera seria* a' nagy vagyis komoly; *opera buffa* a' vig, enyelgő daltjáték. A' valódi nagy operában a' szóval adandó declamatio hibázik, ennek helyét a' recitativo foglalja el, mellynek leginkább Olaszok a' mesterei. Operacskának (Operette) hívjuk a' könnyü cháracterü énekes játékot. Ennek alsóbb neve a' szoros értelmü daltjáték, mellyben néhány könnyü énekek fordulnak elő. Ide tartozik a' népdalos játék (vaudeville), mellybe a' nép szájában forgó kellemes dalok vannak szöve, 's többnyire a' Franciaáknál divatozik. — A' legelső *Daphne* címü operának texusát *Ottavio Rinuccini*, muzsikáját pedig *Giac. Peri* készíté, 's 1597-ben Florenz városában adatek elő. Hasonló tartalmu pásztori operák adattak azután egybütt is; muzsikájok karékkal vegyítve a' mai recitativohoz hasonlított, melly utóbbinak valóságos feltalálója *Emilio del Cavaliere* volt. 1570-től fogva a' florenczi hangászkar mestere. Az első opera buffa 1624-ben Velenczében játszatott, hol 1637-ben a' legelső daltjátékos színház állították fel. 1646-ban hozatott Mazarini cardinál legelsőben Parisba Olaszországból operiatákat, kik ott *Orpheus* és *Euridice* címü olasz operát adák legelőször. Ezen időben *Perin* legelső próbát tett egy francia operával, mire 1669-ben királyi szabadalmat is (privilegium) nyert. Parisban az operák intézete nem sokára a' muzsika kir. aca-

de miája nevet nyéré; 1678-ban egy másik hasonló intézet is egyesült, mely 1715-ben vig operák nevével vevé fel. — Németországban Opitz Márton készíté az első, Daphne című, operának textusát (meghalt 1669); Thiemich Pálnak Alceste című operája 1693-ban Leipzigban adaték, hol addig a' daljátékot nem esmerték. Nürnbergben 1667 operaházat építettek, 's abban 1697-ben játszották az első német Arminius című operát. Svédországban 1774-ben, született Svédok adák elő az első eredeti Birger Jarl című daljátékot. — Austriában 6-dik Károly alatt kezdődött leginkább a' dramatica muzsika divatozni; innen a' mult század vége felé Magyarországra is behatott. A' magyar szinészek is adtak már apróbb eredeti, Magyarországhon készült, operákat, de nagy stylumban készült magyar opera seriánk még nincs. —gy.

OPERATIO-TANITÁS (mívellet-tanítás) I. CHIRURGIA ÉS ANGOL, FRANZIA, NÉMET ORVOSI TUDOMÁNY ÉS CHIRURGIA. Részét teszi a' SEBTUDOMÁNY (acologia). —j—a.

OPHTHALMIA TRICA, szemorvoslás mestersége.

OPHTHALMIA, szemgyulladás, I. SZEMTUDOMÁNY.

OPHTHALMOLOGIA, I. SZEMTUDOMÁNY.

OPIUM I. MÁKONY.

OPORTO vagy PORTO, Lissabon után legnagyobb 's legnevezetesebb kereskedővárosa Portugaliának; az Entre Minho e Duero tartományban, nagy hegyek között egy szoros völgyben a' Duero partjain fekszik, 's 11 piacza, 90 temploma, 17 klastroma, 14 ispotálya, 15.000 háza és 70.000 lakosa van az idegeneken kívül. Jeles kikötőjébe, mely egy kis erősség által védetik, évenként mintegy 1200 hajó száll be, noha a' folyó torkolatja sziklák és ingó homokpadok által valamennyire elszorítottatik, 's ez által a' behajózás megnehezítettetik. A' portoi 220 kereskedési házak közül 25 brittus, 10 pedig német. Selyem, harisnya; karton-, posztó-, vászon-, bőr-'s ércz gyárjai tetemesek. — A' Quintas nevet viselő 's csinosan, jó izléssel épült mezei lakok felette szépíték a' városnak egyébként is gyönyörű vidékét. Porto, egy Cale nevű várorességtől vevé eredetét, mely a' folyam bal parján egy hegyen feködt, 's mellyből a' lakosoknak egy része ezen alkalmas helyen telepedett meg, 's ezt Porto Cale-nak (calei kikötőnek) nevezé, honnét későbbben az egész királyság elneveztetése, Portugal származott. Az 1820 Aug. 24 Oportoban kiütkött zendülésről I. PORTUGALIA. Oporto az njabb időkben, nevezetesen 1832-diki Juninstól fogva maig véres belháboru gyászos nézőhelye. 54.

OPPOSITIO (az Astronomiában) I. ASPECTUS.

OPPOSITIO, ellentétel (I. CATEGORIÁK ÉS RELATIO), ellenállás, ellennyomás, legkivált a' közvéleményről mondatik, midőn a' nép egy része ellene mond azon okfejeknek és nézeteknek, melyeket a' statushivatalok a' közügyek eligazításában követnek; leginkább Angliában vagy on e' nevezet szokásban. Itt a' ministerek pártja és a' népe, beszéd 's ellenbeszéddel viaskodnak minden nyilvános ügynél a' közvéleményért. Hanem a' törvényes szabadság biztos alapja, a' constitutio, mindig fentartja a' sulyegyent. Az oppositio itt egy időn a' constitutioval. Egy okos Angol sem kívánja, 's nem is kívánhatja, hogy az oppositio megszűnjék; mert e' nélkül csak hamar elenyészne a' szerkezet, 's ha nem is korlátlan fejedelemség, bizonyosan gyűlölt aristocratia lenne az országlás. Az oppositio tükör a' királyra nézve, mely neki szüntelen mutatja, hogy csak arra van a' hatalom nála, hogy a' népet az országlás új törvényjavalatának elfogadására észokokkal bírja; az oppositio óvás a' ministerekre nézve, hogy a' status javát szüntelen szemek előtt tartás a' hatalmokkal vissza ne éljenek. A' minister tudja, hogy ellene az oppositio panaszt tehet, hogy vád alá vettetését kívánhatja, 's hogy ellenbeszédeinek hatalmával elragadhatja tőle a' szótöbbséget, mely nélkül lehetetlen országolni (I. NORTH). Az oppositio teszi az alsó házat

a' népjogok (p. o. a' *Habeas Corpus Acta*) órévé, 's ez értelemben mondatott Fox, mikor hibázott is, a' nép emberének. Mert ki fogná hinnai, hogy az oppositioinak mindig igaza van? Mind a' két párt ellene mond egymásnak, 's gyakran nemtelen indító okokból; de az igazság a' vizsgálat közepén áll. A' surlódás képzi, elesíti, oktatja a' szónokokat és kormányfiakat, az oppositio nélkül ellankadna az ész az erő, a' visszaélés meg erősebb gyökeret venne, mint eddig, 's az önkényé lenne a' diadal. Ha magánczelok tüzelik is néha az oppositiot, 's ha elővesz is politikájában minden népies mesterséget, mint a' ministerium minden udvarit: a' nép részrehajlatlan része mind a' kettőt megítéli 's megismeri az igazat. Ez történt például Walpole ministersége alatt, ez Pitt és mások alatt. Az oppositio szüntelen kiáltozó, hogy a' szerkezet és a' szabadság veszélyben forog, 's a' nép mégis a' miniszterek mellett nyilatkozott. Az oppositio tagjai, valamint a' ministéri párt is, két részre szakadnak néha, 's ilyenkor harmadik párt keletkezik. Az oppositionalis hírlapok az oppositio értelmében írnak, a' nélkül hogy tőle függenének, valamint ellenben a' ministerialisok; noha nem bírnak hivatali hitellességgel, szüntelen a' ministerium nézeteit védelmezik. — Oppositio mindenütt van, hol a' nép politicalai életet él, azaz szerkezettel, valódi népképviselettel és sajtószabadsággal bír. Csak hogy az oppositio és ministéri párt nem mindenütt áll öly homlokegyenest egymás ellen, mint Angliában. — A' középkorban igen sikeres ellenkezeti joggal bírt a' pápa a' világi hatalom kicwapongásai ellen; mi azonban már ma megszünt.

OPS I. CYBELEK.

OPTICA (sugártan) bővebb értelemben a' világosság (világ) számtani természetéről szóló egész tudomány, vagy az egyenes, tört és vert (visszavert) sugarak természetéről szóló elmélet. Ellenben a' szorosabb értelmű sugártan csak az egyenes vonalú sugarat vizsgálja, a' többi tárgyakat a' dioptricára, catoptricára utasítván. Ezen szorosb értelemben a' sugár kiterjedésével 's a' látszeggel foglalatoskodik a' sugártan, mellyekhez függelékesen a' messzelátók és látásmérők (photometria) tudományát is ragasztja. Az optica általános képzeletét e' szorosb értelemben adandók emlékeztetést teszünk, hogy az egészen setét szobában semmit nem láthatni, mihelyt pedig világ hozatik be, nem csak ezt látjuk minden oldalról, hanem a' szobában lévő tárgyakat is, ha köztök és a' szem között setét test nem létezik. A' tárgyaknak tehát, hogy láthatók legyenek, egyenes irányban kell világot küldeniek a' szemhez, vagy öntulajdonokat (önfényű testek) vagy más fénylő testtől kölcsönöztet (setét testek). A' sugár ezen egyenes vonalú elterjedésére épít tovább az optica első osztálya, abból p. o. a' világítás logyását, a' látás (világítás) méretét általjában, az árnyék elméletét 'stb. származtatva; — azután a' látszeghez fordul, azon szégléthez t. i. mellynek hegye a' szemfényt (pillát) teszi, szárjai pedig az illető tárgy legalsó pontjaihoz mennek. Ez vezet a' golyó átlátásához, a' látmező tanítására, a' parallaxe esmeretéhez 'stb. — A' régiék esmerete hiányos volt ezen súlyos tárgyról; Ptolomæus azonban irtegy optiát (elveszettet), melly egyes maradványai szerint nem vala érdemtelen. Ujabb időben a' nápolyi Porta dolgozta ki a' sugártant. Ma legjobb munkák róla: „*Compleat system of optiks*“ (Cambridge 1738, 4) Smithtől; — Kaestner németre fordítá; — „*Essai d'optique*“ (Paris 1760, 4) Bouguertől; „*Anleitung zur Optik*“ (Berl. 1793) Bürjatól. —j—a.

OPTIMATES. Igy neveztetett a' Rómáiaknál a' nemességi párt, ellentételben a' populares-ekkel, kik a' köznép ügyét védelmezik. Az optimates szó felvétetett a' Magyar nemzet latin diplomaticai nyelvébe is, általában az ország napjait, azaz, a' főegyházi személyeket, hercegeket grófokat és bárókat jelenti, kik mint a' törvényhozó testnek része optimates vagy proceres regni nevet viselnek. —no—

OPTIMISMUS-nak az a' philosophiai és vallásos tanítmány nevezetik, mely azt állítja, hogy ez a' világ az ő úgy látszó tökéletlenségei mellett is egyenkénti részeiben tökéletes és épen olyan, a' millyen lehet, Ezen tanítmánynak már a' stoicusok és Plotin is hódoltanak. De megkülönböztetve értik az optimismuson Leibnitz tanítmányát, t. i. azt, hogy: Isten a' lehető világok közt, melyeket az ő értelme gondolt, a' maga tökéletessége szerint a' legjobbikát választotta és hozta elő. Leibnitz ezen tanítmányát „THEODICEA“ jában (l. e.) fejt ki, kivált a' Bayle kétségeire és ellenvetéseire való tekintetben a' világi gonoszokról, és figyelmeztet arra, hogy a' mi egyenként véve tökéletlennek látszik, koránt sem tökéletlensége az egésznek, és hogy minden dolog egyenként, azon összefüggésben tekintve, melyben van, a' legjobb. Egyébként ezen philosophiai állítást rendszeren ezen trilemmára is reducálták: ha ez a' világ nem a' legjobbik volna, úgy az Isten tökéletes világot vagy nem esmert, vagy nem teremthetett, vagy teremteni nem akart volna; ugyde e' három utóbbi dolog ellenkezik az Istennek fő bölcseségével, mindenhatóságával és jóságával; és így ezt a' világot a' legjobbnak kell tekintünk. V. ö. „*Sammlung der Schriften über die Lehre von der besten Welt*“ (Rostock 1759), a' berlini academia pályairásait e' tárgyról (Berlin 1755), és Leonh. Creuzer, „*Leibnitii doctrina de mundo optimo etc.*“ (Leipzig 1795).

A. B. S.

ÓRA, mint időmérték a' napnak 24-ed része, magában 60 percet foglaló; mint időmérő pedig olly erőmiv, mely kerekék, függönyök és rugók által tartatik mozgásban. A' régiek időmérőül nap-homok-és vizórakat használtak. A' mives órák feltalálásának ideje bizonytalan. Csak annyit tudunk, hogy a' 12 században kezdtek a' klastromokban mives órákat használni, melyek kerekék által mozgatott harangnak hangjával jelentették az órát. Valami Hirschau nevű apátról mondja életirója „horologiumot talált fel, az égi sphaerak mustrája szerint.“ Ez a' 11 század vége felé halt meg, 's könnyen meglehet, hogy talált fel valami órafélt. A' 13 századból tetetik említés egy jeles miről, melyet Szaladin szultán II. Fridrik cászárnak ajándékozott. Ezt sulyok 's kerekék mozgatták. Nem csak az órát mutatta, hanem a' nap, hold és planeták állatkörbeli járását is. A' 14 században már több nyomai találtatnak a' mai óraműveknek. Dante világosan említi a' verő órákat. Richard, sz. albansi apát Angliában, otly órát csinált 1326 millyent addig még soha sem láttak. Ez nem csak a' nap és hold járását mutatta, hanem a' dagályt és apályt is. Nagy torony órák a' 14 században jöttek szokásba. A' zsebóra sokkal későbbi találmány. Köz vélemény szerint, Hele Péter órás csinálta a' legelsőt 1510. A' függönnyt HUYGENS (l. e.) használta legelsőben. A' 18-dik századi legnevezetesebb órák közé tartoznak HAHN (l. e.) echterdingeni pap csillagászati óráji. Ez az időmérték egész kiterjedésében felfogta; miveinek főmutatója a' világtörténetírás mutatója, mely egy táblan sorog, 's a' világtörténetek főpontjait a' bibliai Időszámolás, a' jövendőt pedig Bengel praelatusnak János jelenésein alapuló számításai szerint mutatja, 's 8000 év alatt végzi forgását. Egy másik mutató ugyan ezen táblán a' századot mutatja, 's 100 év alatt egyet kerül. Ezekon kívül az égi testek járását is mutatják ezen művek, még pedig szintugy, mint az az égen történik. — Ma már mind a' függönyös mind a' zsebórák igen nagy tökéletességre vitettek, 's a' francia Schweizban, nevezetesen Genf, La-Chaux de Fonds 's Locleban és sok más helyen sok ezerenként csináltatnak. A' francia órák közt híresek: Berthoud, Breguet, Chevalier, Courvoisier, Preud'homme 'sat. Esmertesek a' parisi függönyös órák, melyeken a' mechanica a' képző művészéggel szépen van egyesítve. Az újabb zsebórákban az kár, hogy hibázik benne a' materiálnak azon jelessége, mely a' régi — kivált francia — órákat olly tar-

tósakká tevő. A' közönséges zsebórák pedig még csekély árokat sem érik meg.

ORACULUM, istenek kinyilatkoztatásai, melyeket állítólag istenektől ihletett személyek jelentettek ki a' kérdezősködőknek. Erteinek alatta továbbá a' helyek is, hol az illy kinyilatkoztatások szokott czeremoniákkal mentek végbe. Egyiptomban legrégebb oraculumok voltak Meroeban, Thebeben, Ammonumban, 's mind a' három helyen Jupiter Ammon tiszteltetett. Görögországban legrégebb oraculum volt Dodonában; azután elhíresedett leginkább a' Delphibeli. De voltak ezeken kívül sok más apró oraculumok. Zeus és Apollo tisztelésére felállítva Delos szigetén; Milétusban, Klarosban, Kolophonban; nem különben híres volt Trophonius oraculum a Boeotiában, és Amphiarusé ugyan ott. A' Romaiaknak nem voltak rendes oraculumaik, ha csak valaki az Albaneában és Cumában volt. Sybillákat, sybillai könyveket, Faunus oraculumát, Praenestében Fortunaét oda nem számlálja; melyek később időben magoktól megszűntek lenni, mivel a' Romaiak inkább a' görögországi és egyiptomi oraculumokat használták. Minden főbb dolgokban, u. m. háboruban, békeségben, városok építésében, telepek szállításában, constitutióadásban megszokták volt tanácsadás végett az oraculumokat keresni, és hozzájuk gazdag ajándékokkal járultak. A' felvigyázóknak nagy okossággal kellett magokat viselni; azért többnyire homályos és kétértelmű feleleteket adtak, hanem a' görög szabadság elvesztével az oraculumoknak is mind inkább hanyatlott tekintetek, migsem Theodosius császár idejében a' jövődőt mondó istenek házai vagy elpusztítottak vagy bezárattak.

Káltay.

ORAMA DIORAMA, I. PANORAMA.

ORANGE-MEN, osuf pártnév, melyet az irlandi catholicusok protestans honfi társaiknak akkor adtak, midőn II. Jakab elűzetvén, Vilhelm oraniai herczeg emelteték a' nagybritanniai és irlandi királyszékre. Megmaradt a' nevezet a' legújabb időkig. Reménylhető azonban, hogy az utolsó időkbeli engesztelő rendeletek mind az idegenséget a' catholicusok és protestansok között, mind a' sok vérontásra okul szolgált orange-men nevezetet meg fogják szüntetni.

lm.

ORANGUTÁNG. malai nyelven annyit tesz, mint erdei ember. Linné „*homo troglodytes*“ név alatt írta le. Borneo szigetén lakik, 4 lábnyi magas. Ezen sziget nagy erdeiben tanyú, igen ügyes ugró és maszó. Karjait és kezeit úgy használja, mint az ember. Agakat tör a' fákról, 's nagy ereje lévén a' legerősebb embert is könnyen agyon üti. Kölykei könnyen megszokulnak, 's jó fejűek 's ügyesek lévén, különféle mesterségekre, foglalatosságokra taníthatók. A' többek közt, megtanulnak kötélen táncolni, vizet hordani, rist csépelni, üveget 's edényeket mosogatni, nyársat forgatni 'stb. Europa éghajlatához nem tudnak szokni, itt többnyire kis idő múlva elhalnak.

—j—a.

ORANIA, ORANGE, hajdan egy kis herczegség Franciaországban (Vaucluse depart.), melynek a' 11 századtól fogva a' 16-ig saját fejedelmek voltak. Ezek közül az utolsó, Challeu Philibert, 1531 gyermek nélkül halt meg, 's leánytestvére által, ki egyik nassau gróffal kelt össze, a' Nassau nemzetség kezeibe került ezen tartomány, melyet azonban csak 1570-től fogva birhatott ez nyugodalmasan, 's melyre nézve 1697 a' rysviki béke alkalmával fejedelmisége megerősítettet. Nassau-oraniai Henrik Vilhelmeck, angol királynak 1702-től magtalan halála után, hosszas öröklési vita támadt Orange birtokára nézve, melynek az a' következtetése lön, hogy a' porosz király, a' gyengébb nassau házbeli maradékok ellenzéseire nem ügyelvén, az utrechti békében 1713, átengedé a' tartományt Franciaországnak, mely ez időtől fogva annak háborítlan birtokában maradt. — Orange városa, a' Meyne mellett, bort, olajat, selymet és buzért bőven szolgáltató vidéken fekszik, 1500 házzal 's 7,200 lakossal, kik leginkább kézművességgel foglalatoskodnak. — Találni itt

romai régiségeket is, mellyek között egy diadalivnek 's egy csatorná-
nak maradványai a' nevezetesebek. 54.

ORATORIUM nevet visel a' lyrical, muzsikával kísért, ájtatos, ki-
vált bibliai tárgyú dráma, melly nagy innepeken isteni szolgálatkor szo-
kott előadatni. Célja az, hogy a' hallgatókban valamely istenes tárgy
íránt jámbor érzeményt gerjesszen; ez okból tehát az oratoriumi költe-
mény egyszerű és ájtatos legyen, muzsikája pedig nem keresett cifra-
ságu, hanem aszireható, inepies stylusú. Az oratorium a' keresztes
háborúkban vevé eredetét, midőn az ájtatos szarándokok egész csapat-
jai a' megváltónak életét, halálát, az utolsó ítéletet, a' szentek életét,
szenvédéseiket, utzákon 's nyilvános helyeken énekelték. Mostani alak-
ját Olaszországban nyeré, hol 1540-ben hozatott dívatba szent Neri Fi-
lep által, ki az oratoriumi szerzetet alapítá; az illyes oratoriumok ak-
kor Landi Spirituali (idvességes dicséretetek) nevet viseltek; az or-
atorium nevet csak a' 17-ik század közepén nyerték, hihetőleg az emli-
tett szerzettől. Eleintén inkább elbeszélések, mint dramák voltak; mert
egy h'zonyos személy szokott valamely istenes történetet hallgatójainak
elmondani, 's köze köze néhány ariák énekeltettek. Ezen unalmas mó-
dot 1656-ban Spagna megváltoztatá, 's az oratoriumot mostani for-
májához közelítetté. Az olasz oratoriumi költők közt Metastasio tüntette
ki leginkább magát. Az újabb operák muzsikája azonban az operaké-
hoz nagyon közelit. Angolországban Händel esmerteté meg az oratoriumot;
Franciaországban pedig újabb időkben jött folyamathoz az ugy nevezett
istenes hangversenyekben (concert spirituel). Németországban nevezete-
sebb oratoriumok: Abel halála, Abraham, Maria a' hegyen
(Rolle szerzeménye), Haydn-nak teremtése, Graun-nak Jézus
halála 'sat.

—ry

ORAVICZA (német) bányaváros Krassóvármegyében 579 házzal 's
3700 kevert nyelvű lakossal. Helye a' bányászti igazgatóhivatalnak. Köz-
letében arany, ezüst és réz bányák vannak. 54.

ORRILIUS PUPILLUS, Grammaticus Beneventből; honjában az
az ifjuságot oktató, és Romában, Cicero consulsága alatt, nagy helyben-
hagyással tanított. Majdnem 100 éves korában halt meg igen szegény ál-
lapotban. Benevent képszobrot emeltete neki. Horatiusnak, ki róá, szig-
orúsága miatt, plagosus mellék nevet ruháza, közsőni leginkább azon
becsületet, hogy neve még most is példabeszédként használtatik szigoru
okolatatanítókról. X.

ORCHESTICA, I. TÁNCZMIVÉSZET.

ORCHESTRA, a' szinpad és a' nézők ülése közti tér, melly a'
Görögöknél a' kar és muzsika helye volt, a' Romaiaknál pedig a' sena-
torok díszhelyeit foglalá magában; az újabb korban, a' játékszinben a'
szinpad előtti 's a' nézőktől korlát által külön választott hely, a' con-
certeremben pedig ennek egy kevéssé felemelt része, hol a' muzsiku-
sok vagynak. Gyakran magok a' hangmivészek értetnek alatta, kik e'
helyeken muzsikálnak.

ORCUS, annyit tesz, mint Hades vagy Pluto, végre Pluto (i. e.)
országával és TARTARUS-sal (i. e.) is egy jelentésű. X.

ORDALIA e' régi német szótól vevé származását *Ordel* vagy *Urthel*,
melly annyit tesz mint ítélet. L. ISTENÍTÉLETEK.

ORDINATIO papi kenet, vagy az egyházi hivatalra való felszen-
telés, következőképp a' papi rendbe való felvétel. Ezen alkalommal,
egy idősb papi személy által az ujoncz előtt az egyházi hival minden
kötelezéseit és jogait elszámolatnak, mit a' felszentelő, áldással 's ke-
zeinek az ujonczra tételével végez. Ezen ősi szokásnál, több egyházi
személyek jelenléte kívántatik meg, kik szinte megilletik a' felszen-
tendőt kezeikkel 's áldáskívánatokat halmoznak róá. Az ujoncz ekkor tül-
tént az urvacsorához járul, közegyháziassága jeléül. Ez a' veleje azon
egyházi felszentelésnek, melly a' két evangélica hitvallásuaknál dívatol-

zik, 's melyet csak a' Superintendens (Angolhon és az északi országokban a' protestans püspök) vihet véghez. A' protestans egyháziaknak, főlebbi hivatalokra lépésekkor nincs szükségek több ordinatióra. Ellenben a' catholica 's ezzel együtt a' görög egyház, 3 század óta 8 külön fokát különbözteti meg az egyháziaknak 's a' mindenik foknál használtatni szokott ordinationak. A' régi egyház legalsó személyei az ostiariusok, vagyis ajtóőrök, sekrestyések és harangozók voltak. Ezek után következnek a' lectorok, olvasók, kik a' bibliából olvasandót a' közönség előtt elolvassák vagy éneklék; azután jönnek az exorcisták, kiknek az ördögűzés áll kötelességeken! Végre az akolithák vagy akolithák. Ezek az egyházi rend vagy fok négy alsóbbikát teszik, melyeket a' papi hivatal candidatusainak a' püspök, illő szertartással ugyanaz nap egymás után ad, de a' melyek, mint nem felzentelések, sem nötlenségre nem köteleznek, sem a' papi méltóság részesevé nem tesznek senkit; annál kevesbé adnak pedig tehetséget a' tulajdonkép való egyházi foglalatosságok végbevételére: de a' ki magasb fokra lépni, azaz főbb egyházi személlyel szenteltetni kíván, elmulthatatlanul kell azokban részeseülnie. Ezen utóbbi szent kenet következésében az ordinált személy just nyer papi öltözetet viselhetni, fején környesést (tonnura) hordozni, 's megnyeri általa az egyházi rang eltörülhetlen (*character indelibilis*) helyegét. A' szent kenet alsó lépcsője a' subdiaconatus-ság, mely a' mise alkalmával szükséges edények 's megkivántóságok elrendelésével, 's az Epistolának a' közönség előtt eléneklésével foglalatoskodik. Egy fokkal feljebb állanak a' diaconusok, kik a' mise alatt szolgálóak (ministrálnak), keresztelnek, papolnak, az evangeliomot eléneklék, 's a' subdiaconusoktól a' stola és dalmatica viselése által különböztetik meg magokat. Még feljebb valók a' presbyterek, kiknek a' bérmláson és ordination kívül, minden sakramentumok kiosztása tehetségeken áll, 's kiket a' mise alkalmával a' mise-mondó ruha különböztet meg. Ezen három főbb kenetet is egy napon szokja a' püspök nagy innepiséggel kiosztani azoknak, kik presbyterré leendők. Legfőbb egyházi méltóság a' püspöki, mellyel minden szentiségeknek, 's ezeken felyül még a' bérmlásnak és ordinationak kiszolgáltatása is jár. A' püspökök az érsekek által szenteltetnek fel, 's ezen utolsóknak már nincs szükségek több egyházi kenetre, hanem megerősítetéseket 's a' palliumot a' pápától nyerik. 54.

ÖRDÖG. A' keleti tartományoknak majdnem minden vallásai egyegy sereg Daemont — ördögöt — ábrázolának, mellyek mint istenségek, nem erkölkölesileg 's eredetikepen tekintettek kártékonyoknak, hanem csak későbbben, 's a' szerint a' mint az emberek a' világra, különösen pedig az okos teremtményekre, jó vagy rossz hatást tulajdonítának nekik. Illyenek a' Zoroaster Ahrimánja (Ármányja) és Diwjei; a' Görögök Titanjai, Furiaji 'sat.; a' Zsidók Belzebubja, Sátánja, Belialja, Samaelje, Asmodija 'sat. mellyeknek származása 's a' nép között elterjedése nagyobb részt a' babyloni fogság alatti és utáni időbe esik. — A' keresztény vallás hitefejezetei szerint az ördög eredetikepen angyal volt, de mint az isten akaratját nem teljesítő 's engedetlen lázadó, a' mennyországból hozzá tartozandóival együtt száműzeték. Ezen esete óta az emberek körül incselkedni gondoltaték 's minden gonosz cselekedet alkotójának, egyszersmind pedig azok urának és fejedelmének tekinteték, kik neki büneikkel szolgáltak. Ő — az irás szerint — fejedelme ezen világnak, minthogy a' vétkek és magokat meg nem jobbitó világfiak neki engedelmeskednek; ő az Antikristus, minthogy Krisztus megváltási munkájának folyvást ellene dolgozik, 's ennelfogva irigye a' boldogságnak 's megrontója az emberi nemnek. Csalárdságok, meghasonlások, viszálykodások, mindennemű bűnök és pusztulások az ő munkájának lenni mondatnak; a' méltóságok, az arany, a' testi gyönyörök, érzéki éldeleték az ő édesgetései gyanánt tekintetnek,

mellyek által az embereket elcsábítja, hogy őket kívánságaiknak kielégítése után kétségbeeséssel gyötörhesse 's örökre megnyomorithassa; mert ő maga is gyűlöli az ő zsákmányát 's letaszítja őt a' véghetetlen kinokba, hova őt az isten hatalmas büntető karja láncozólá. — Az irásnak ezen állitmányait a' gonosz angyalokról, a' kereszténység általánosan elfogadá 's hívé; csak az egyházi atyák engednek meg magoknak reájok nézve személyi ékesítéseket 's czifra ábrázolásokat. Minthogy pedig közönségesen az a' hit uralkodott, hogy Krisztus azon hatalmat, melly szerint az ugynevezett ördögösöket kigyógyítá az apostolokra hagyá, ezek pedig a' papi felszentelés által azt továbbra terjeszték: már a' 3. században támadt egy neme az egyházi személyeknek (Exorcisták) kik bizonyos mondatok által ördögöket üzték 's olvastak ki. Mivel ugyan azon században még az a' vélemény is uralkodott, hogy a' ki nem a' keresztény egyházhoz tartozék, az az ördög hatalmában volt, benne a' gonosz lélek lakozott: a' keresztelendőkből innepélyes mondásokkal szokták volt azokat az egyházi személyek kiűzni, 's a' keresztelkedőnek le kellett mondania az ördögről és ennek minden munkálatairól. Azoknak ravaszága 's önhaszonkeresése kik a' buzgó népre legnagyobb lelki befolyással voltak: számos lényeket, mint p. o. varázslókat, tudákosokat, boszorkányokat 'sat. hozott titkos összeköttetésbe az ördöggel; így lassanként feléledett e' részben a' pogánysági századok elmesetése, mi sok más képtelenségeken kívül az irtoztató boszorkánypereknek adott lételt. — Az ördög a' költeményeknek is termékeny tárgya lön. Szarvakkal, farkkal 's kecskelábokkal felékesítve még a' játékszíneken is megjelent, de nem mint a' világ hatalmása, hanem mint behóskodó személy, ki az ő tréfájiért rendszerint hátával fizetett, 's e' miatt a' köznépnél a' „szegény ördög“ kifejezést szokásba hozá. Így volt sorsa az ördögnek a' középkorban. De mind e' mellett is félfelmes maradt ő és az ő hozzátartozandói az emberek előtt még a' reformatio idejekor 's utána is, szinte a' 17 század végéig. Azonban a' napról napra kifejlődött természeti tudományok elmei felvilágosodottságot szültek, 's a' mi hajdan habonaságnak, ördög munkájának tartaték, az most egyenesen a' természeti okok munkálatának lenni megismereték.

ÖRDÖGFAL (*Teufelsmauer*) néven nevezi a' köznép Németországban azon gyepűt, sövényt avagy karózatot, mellyet a' Rómáiak német tartományaik éjszaki határain védfal gyanánt készitettek. Probus császár tornyas kőfalakat is épittete ezen gyepűk mellé, mellyeknek a' Duna bal felén 's a' Rajna jobb partján a' Rómáiak birtokait kellett vala bátorosagositni az éjszokról benyomulni akaró népek ellen. A' kőfal mintegy 80 német mföldnyire, hegyeken, völgyeken 's mélységeken nyult keresztül; maradványai most már csak Bajorországban, Abensbergtől Kölnig, a' Rajna mellett láthatók. Hogy ezen roppant munka nem rövid időn 's nem egyszerre, hanem Hadrian idejétől fogva több császárak uralkodása alatt mintegy 2 század lefolytával állott fel 's mintegy 3—4 rófnyi szélességű volt, Buchner A. „Reise auf der Teufelsmauer“ czimű munkájában (1 és 2. füzet, fölpabr. Regensburg 1821) bebizonyította. Vö. Leichtentől „Schwaben unter den Römern“ (Freiburg 1828).

ÖRDÖGHID, a' Rensson keresztül vivő köhid, mellynek hegynyilása 75 lábnyi, az Olaszországból Helvetiába vezető gothardi hegyszoroson. Több zugó vizeseket képezve rohanik el alatta a' Rensz folyó, melly körül kopasz meredek sziklák nyulnak ég felé. A' hidon feljűl 200 lépésnyi távolságig az Ördöghegyen van az ut keresztül vágra. Az üreg, melly urni lyuknak nevezetik, 12 lábnyi magas és széles, 's egy — a' közepe táján betört nyílás által világosittatik meg valamennyire. A' boltozat végén a' kellemes Ursern völgy nyílik meg. A' lázadási háhorn folyta alatt lerontattak belső izei a' Franciaák által, de az austriai kapitány Dombasle utépitő csapatja által kiegészittetett annyira, hogy

a' Suwaroff vezérlette Oroszok alatta keresztül mehetének. Későbbén egészen helyreállítottatott.

ÖRDÖG ÜGYVÉDJE (*advocatus diaboli*) nevet az visel, ki Romában a' szentesítés (*canonisatio*) alkalmával a' szentesítendő ujoncz ellen fellép. Nevét foglalatosságától vevé, mely abban áll, hogy a' szentté leendő megholt ellen, midön annak a' szentek közé számláltatásra érdemes volta vizsgálat alá vétetik, vádakát támaszt 's ezeket a' pápai törvényszék előtt okokkal támogatja, a' szentesítés megakadályozása végett. Ha az ő vádjai, vagy egyéb kifogásai helyteleneknek találtnak, vagy ellenkező bizonylatok által eléggé megczáfoltatnak, 's az egész vizsgálat 3 pápai consistorialis ügyvéd által törvényesnek találtatik: egy idő mulva megtörténik a' szentesítés. Ugy mondatik, hogy a' 17 század elején csak alig hogy felben nem maradt Borromeo Károly cardinalisnak szentesítettése, mivel az ördög ügyvédje olly vádat támasztott ellene, mellynek megczáfólása nem egészen könnyű volt. 54.

ÖRDÖGÖS-NEK, a régi és setét időkben a' nehéz nyavalyás, hystericus és tébolyodott betegek nevezettek, és az volt a' vélemény hogy illyen szerencsétlennel vagy több ördög füzé játékát. Tettetés, szerzetesi fondorkodással párosulva, csudákat, ostobaságot és gonoszságot, sőt eleveaen megégetettést is eszközölt ezen vadság következtetésében. Az újabb idő világossága felfedezé a' setétség ezen mivét; azonban hogy a' kiüzlött ördög itt és ott a' magnetismus és galvanismus álarca alatt nem lappang-e, azt az idő fogja megmutatni. Ide tartoznak azon családok is, kik magokat állítólag felsőbb lénytől ihlettetve majd csudatévökké majd profétákká bélyegzék; ezen tévelygés (ha nem szinlelés) határos a' tébolyodtak rögzött ideáival, kik magokat istennek, Jezusnak, 'sat. tartják. Ezután ama' magnetisták következnek, kik testvéri egyeségben és részint társasági öszveköltetésben a' pietisták és mysticussokkal, a' világszellemet njaikban vélik lenni, minden hódásban lelkesültet látnak, és az illyenek ezavainak gyakran igen is könnyen hisznek. X.

OREADOK I. NYMPHÁK.

ÖREG GORDON (bögő. Violono, Contrabasso, Contreviolon) nevet visel a' fenálló legnagyobb hegedű szer, melly az alaphassusát hangoztatja. Kótáji basszus vagy is Fkölcsben íratnak. Némelly orchestrákban (Bécsben, és Olaszországban) még öt huos bögők is találkoznak, mellyek a' játszást könnyítik ugyan, de a' hangnak nyereséget nem adnak. —gy.

ORESTES, Agamemnon és Clytemnestra fija: ki mint anyja meggyilkolása által atya bosszulója, és mint testvére huga megszabadtója, egyike lön a' görög tragoedia főhőseinek. Azon darabokból, mellyek történeteit eléadják, Aeschylustól „*Coephora*“ és „*Eumenidák*“, Sophoclestól „*Electra*“, Euripidestól „*Orestes*“ és „*Iphigenia Thaurisban*“ ezimű munkák vannak fen. — Orestes, Electra intézésére, tanítója által atya sorsától megmentetvén, nagybátyjánál, Strophiusnál, a' phocisi fejedelemtől, neveltetett fel, és annak fijával, Pyladessal, ama' szoros barátságot köté, melly a' későbbi időnek mustrapéldány gyanánt nevezetik. A' delphi istentől magától bosszura felszólíttatva visszasierte Mycenebe Hogy esmeretlen maradjon, csalárdsággal ált. Nevelője és Pylades egy hamivédret visznek magokkal, melly állítólag O. hamvait foglalja magában. Clytemnestra a' fija haláláról szóló hírt majdnem kitörő örömmel fogadja, de csak hamar attól keresztül döfette elesik. Hasonló bosszu éré Aegisthus is, hanem a' Görögök egy vallásos mythususa szerint az anyagyilkos az Eumenidák kezére került Szüntelen üldözik a' szerencsétlent az utálatos istennek 's megtébolyítják. Ó Delphibe szökik. A' bosszuállónék oda is követik, de egy jövendőlék által tudtára adja az isten, hogy kinjának vége leend, ha Diana szobrát Taurisból Argosba visszaviendi. Ezen utmutatásra O. Pyladessal együtt Tauriába hajózik. Itt testvére IPHIGENIA (I. e.), mint esmeretlen idegen, Diana papnéja

volt. Egy régi törvény az parancsolja, hogy minden idegen Dianának áldoztassék. Iphigeniának kellett volna testvére feláldoztatását végbe vinni. De megesmerik egymást, és testvérétől segítette elorozá Orestes Diana képét, 's Fyladessal és Iphigeniával együtt Argosba megy. Most már megengesztelődtek a földalatti istennék. Hermionével, Menelaus leányával, öszvekelvén, O. Mycenén, az atyai országon, és Argoson uralkodott, miután ennek királyja örökös nélkül halt meg. De egy oraculum jóslat arra bírta, hogy Areadiába vándoroljon, hol Orestia városában lakott, 's egy kigyótól megcsipetve agg korában mult ki. Csontjai későbben Spartába vitettek. X.

ORGANICUS MARADVÁNYOK I. GEOGNOSIA.

ORGANISATIO (mivészetben). Valamelly szép mestermívnek organismusát olly formán teszik a' mechanicali összeállításnak ellenébe, mint természethistoriában az organismust az aggregatumnak. Csak azt, mi az ábrázolandó aesthetikai ideában fekszik, kell abból kifesteni, még pedig úgy, hogy minden egymás által 's egymásért teremtvé lenni lássék, 's minden olly kölcsönös viszonyban álljon, mint az eszköz a' czélhoz, és semmi se legyen elválasztható a' nélkül, hogy az egész ne szenvedne. Hogy illy módon legnagyobb célirányosság, legtisztább egység, legtökéleteseb egész eszközöltetik, 's egy magában bevégzett forma kerekedik, épen olly szembetűnő, mint az, hogy az illy mivézi képzés csak a' belső életeréből 's az aesthetikai lángész sajátoságos képző ösztönéből származhatik. —v—

ORGANON. ORGANISMUS I. MÜSZER, MÜSZERZET.

ORGIAK, BACCHUS (I. e.) mysticai szokásokkal és ittas szilajsággal ületett innepeinek közönséges neve. Későbbén a' régiek más innepei és mysteriumaié is, mellyek vad zaj lármázó szerek (czimbalmok, trombiták) és dühös ordítások közt ülettek; innét még ma is a' vad innepek, kivált éjjeli dombórozások, mellyeket kicsapongó vigság és féktelen öröm közt töltenek, Orgiáknak neveztetnek. Orgiismus a' régiek mysticai isteni tiszteletéül az innepélyes dühösködés. X.

ORGONA ezen görög szótól organon vevé nevezetét, melly műszert jelent. Valódi értelemben muzikai műszert jelent, mellynek nagy tokjában harmoniai rendbe állított számos sipjai vannak, mellyekbe fujtatók által a' fujtató láda segedelmével szél hajtatik, mi által hang támad, mellyet a' játzó a' sippokal egybekötésben álló claviaturán eszközöl. (Ezért neveztetik szélorgonának is, organon pneumaticon). Fő részei 1) a' czipok, mellyeknek hosszúsága lehet 4, 8, 16 lábnyi; 2) a' változatok, vagy registerek, mellyek valanelly szélszatornát megnyitnak vagy elszárnak, 's ez által vagy több vagy kevesebb sip hozatik hangzásba; 3) a' Manuale, melly egy vagy több claviaturából áll; 4) a' pedale; 5) a' fujtatók; 6) a' szélláda. Ezen hangszer mindenek közt legnagyobb, mesterségesebb, 's felségesebb. Irtak az orgona felől Jürk, Kittel, Knecht, — orgona darabokat: Bach T. S. Hiszler, Müller A. F. Rombt, Rink, Umbreit, Vierling, Wolf. — Az orgonát némelleyk azon sipmivektől származtatják, mellyek már Salamonnak zsidó templomában voltak; — mások a' dudától — mások a' görög vízi orgonáktól, mivel tudjuk, hogy az első orgonát Görögországból hozták az Olaszok, 's már a' 7-dik században Vitalian pápa némelley romai templomokban használtatta is. A' mostani orgonák Németek találmányának tartatnak. Az bizonyos, hogy csak a' 14-dik században jöttek leginkább divatba Eleinte nagyon tökéletlenek voltak, úgy hogy egész accordot rajtok venni nem is lehetett; legfeljebb a' choral ének alatt egyetlen tasztot, melly két hüvelyknyi széles 's igen vastag volt, nyomtak meg, hogy a' hang kitartassék. Az első orgonákon legfeljebb tíz, és pedig olly széles 's nehéz járásu taszt volt, hogy az orgonajátság orgonaverésnek nevezteték. — Ekkor az orgona hordozható is volt, mint a' mai positiv. Későbbén keskenyebbé változtak a' tasz-

tok, 's közökbe félhangok is rakattak. 1470—80 között Bernhard, német fi, 's a' velencei dogenak udvari orgonássa, találta fel a' pedalét (lábitót). A' 16-dik században sok javítás teteték az orgonán; a' 20—24 fujtatók, melyeket 10—12 embernek is kellett taposni, megkevesítették. A' 17-dik században Förner Kerestély találta fel az orgonának mai tökélyét, a' szelnyomásnak valódi elrendelése által. Romában van a' legnagyobb orgona, mert 100 féle hangváltozásai vannak; más nagy orgonák állanak Görlitz, Strasburg, Ulm, Rothenburg, Boroszló városokban, Bécsben, Pesten.

—gy.

ORGONÁS (organista) az, ki az orgonán annak valódi rendje szerint játszani képes. A' harmonia esmerete nélkül jó orgonás senki sem lehet, mivel az orgonázás legteljesebb hangu harmoniát kíván. Ezen kívül szükséges az orgona természetének esmerete, mire pontos tanítás vagy hosszú tapasztalás által juthatni. Az orgonálónak kötött stylustan kell tudni játszani, a' hangváltoztatókat esmernie, azokkal bánnia, 's őket illőkép használnia, 's velek characterek szerint élnie szükséges. Ide járul a' manuale-nak, 's lábitónak esmerete. Legnagyobb ügyességét mutathatja az orgonás az elő — 's közjátékban, fugákban, változatokban, phantasiákban, ha azok az orgona méltóságához alkalmaztatnak. Nagyobb muzsikák mellett az orgonás csak kísérőleg az alap-bassust (general bassust) játsza; ennek tudása ismét különös tanulást 's gyakorlást kíván, mi felől több oktató könyvek jöttek már ki. Magyar nyelven Bartay Andrást most hirdeté egynek kiadását.

—gy—

ORGONAPONT-nak nevezik valamelly egyházi hangmiv végzetének ama helyét, mellynél a' felsőbb hangok berekesztésül még egy ideig hallatnak, míg a' bassushangok már régen megállapodtak a' véghangon. Illyen helyek leginkább organamivekben használtatnak, 's innen van nevezeték is. Leggyakrabban a' fugáknak fő végzetén fordulnak elő.—gy.

ORIGINÁL I. ERREDTI.

ORI LÁNG, (auri- arany láng, Frankhonnak egykori országos zászlója, eredetiképen a' St.-Denys apátság egyházi lobogója volt, 's az apát által adatott oda az ezen klastromot védelmezőnek, (hajdan a' vexini és pontoisei grófok), ha a' szükség úgy hozá magával, hogy ennek, a' monostor szabadságát 's javait megoltalmazása tekintetéből, fegyverhez kellett nyulnia. Ezen lobogó egy darab tűzszin veres tafota volt, alól három helyen kímetszve, csucsain zöld selyem czafrangokkal ékesítve 's egy aranyozott láncához erősítve. Midőn utóbb I Filep király Vexint a' koronával egyesíté, mint az apátság fővédnökére és pártfogójára, ő reá szált a' lobogó hordozhatása is. Ezentul a' hadi seregek előtt vitették, 's következzve a' franczia csapatok főzászlója lett. VII Károly ideje óta már nem hordoztaték a' háborukban. L. Lanzetot „Mém. de l' Acad. des inscript.“ (XIII).

54.

ÓRIÁSOK-nak nevezetnek azon emberek, kik rendkívüli nagyságuk. A' férjfi közönséges nagysága, a' mérséklett égalljak alatt, 5—6 lábat tesz. Azonban Helvetiában 's Angliában 7—8 láb nagyságuk is találtattak. Egykor azt hitték, hogy a' régi világban szokatlan hosszúságú emberek éltek legyen. A' Zsidók szent regéje szerint az özönviz előtt óriások léteztek, kik Isten fíjainak nevezettek. Goliath hosszúságát a' zsidó magyarzók 11 lábba teszik. A' görög 's romai historikusok még többet regélnek az óriásokról. A' mesés Antaeus' csontvázát Strabo 60 réfnaynek vallja. A' Gigasokról mythus ki nem esmeri? A' 16 századból Dalechamp 18 láb hosszúságú csontváznak. Plater Felix 19 láb. Licetus pedig Siciliában 30 lábú-nak találtatását jelentik. Azonban ma már kétségen kívül van, hogy ezen csontvázak nem emberek, hanem özönelőtti állatokéi. A' magatherium, az elefánt a' palaeotherium mind özönelőtti óriásállat volt, melyeknek csontjaik Éjszaka-amerikában és Sibiriában találtattak, 's a' boncztudományban járatlan-ság miatt emberekéinek tulajdonítottak. Eleinte a' Patogoniak is óriások-

nak festettek, míg Clarke és Wallis be nem bizonyították, hogy 7 lábnál nagyobbak alig találhatók közöttök. 'S ez által kitűnik, hogy ez azon magasság, mely az emberi természetnek extremuma. —cs.

ÓRIÁSI GÁT, Gians-Causeway, Irlandban, éjszakkeletre Antrimtól, 600 lábnyi távolságra a' tengerbe nyuló, 120—140 láb széles, 's a' vizükön feljűl 16—36 lábnyira kiemelkedő bazalt oszlopsor; ezen oszlopok különféle rövid tagokból vagynak öszveszerkezve, mellyek, mint a' csont a' forgóba, egymásha illenek, úgy hogy egyik tagnak egyik vége 3—4 hüvelyk üreget formál, mellybe az ellenébe tetetettnek kihorpadt fele legpontosabban bele vagon alkalmaztatva. Ezen nevezetes bazaltalkotmány a' közel fekvő Lebridai STAFFA (l. e.) szigeten lévő oszlopzathoz hasonlít. —4—

ÓРИАШКОВЫК, (csehül: Krkonossy), része a' Sudeteknek, a' Silezia és Csehbon, és Silezia 's Morva közt fekvőknek, Jablunkánál a' Kárpátokkal egyesülőknek. Az Óriás hegyek legmagasabb hegyei éjszaki Némethonnak, de a' hóvonalig fel nem nyulok, déli testvéreik példájára. Silezia és Csehbon között fekszenek Flinsberg-től Schmiedebergig, hol legnagyobb magasságát érik el ezen utolsó város és Hohenelbe nevű cseh város között. Itt a' Seiffenberg legmagasabb csúcsa, a' Schneekoppe, 4950 lábnyira van a' tenger színétől. Még 20—30 bérc van bennük 4000—4500 lábig emelkedő, mellyek között a' nagy Rad 4700, a' Sturmhaube 4540, a' Reifträger 4280 lábnyi. Az óriáshegyek legmagasabb része a' sileziai részeken fekszik, hol a' magas hosszú hegyhát meredeken emelkedik, míg a' cseholdalról több fokozatig kelesztül jut teljes magasságáig. A' hegy alján az erdők többnyire szil-, bük-, nyír- 's egerfákból állanak, oldalvást fenyvekből; feljebb gyalogfenyő találhatik csak; még magasabban rétek vannak turgyánnal, mocsással 's vizgyűlétekkel tele, honnan az Elbe, Iser, Aupe, Bober, Queis 'stb. erednek. A' fő tetőre Schmiedebergből szokás indulni, hol a' szép kilátás igen bőven fizet a' fáradságért. L. Martinytól: „*Handbuch für Reisende n. d. Rieseng.*“ —j—a.

ORION, egy hőse a' regés hajdankornak, közönségesen Neptunus és Berylle fiának tartatik. Homerus szerint olly szép ifju volt, hogy Aurora, kelleméért bele szeretett. Az istenek megirigylették ezen szerelmet, 's Diana előlte nyílával az ifjut Ortygia szigeten. — Mások szerint Orion király volt és jó vadász, ki még az alsó világban sem szűnt meg egy nagy rétségen azon vadat üldözni, mellyet már a' felső világban elejtett. Olly óriás természetű volt, hogy a' legmélyebb tengerek vizei is csak válláig értek. Azért, mivel Onopion leányát el akará rabolni, a' megszerietett atya kiszurató szemeit. Vaksága megszüntetésére nézve tanácsot kért az oraculumtól, 's ez azt mondá neki, menjen a' tengerben a' nap sugarainak ellenébe mindaddig, míg ismét látandna Scorpio csipése által halt meg. — Mások ezt regélik: Diana olly szenvedélyesen megszereté Oriont, hogy férjének is megkéré őt. Ezen maga megalázása által annyira felhásonzta testvérét Apollot, hogy elhatározná magában az ifju halálát. Midőn egykor a' tengerben ide 's tova járdalt és vízből csak feje volt ki: felszólítá Apolló Dianát, hogy próbálja meg, eltalálja e' lőszerevel a' tenger felett látszó pontot. Diana ellövé a' felvont szerencsétlen nyilat, 's eltalálá kedvese fejét. Csak akkor tudá meg tévedését 's csalatását, midőn a' hullának a' holt tetemet partra vetették. A' megöletett hős, kutyájával együtt, mint csillagzat, az égre helyeztetett, melly az éjszaki félgömb minden fényei között legtündöklőbb, 's még ma is Orion nevet visel. 54.

ORKADI SZIGETEK (Orkneyk), a' Shetland-orkneyei uradalom déli része, mellyet most a' Dundas skot nemzetség bir örökös birói jussal. A' 67 Orkney közül (öszv. 28 négysz. mföld, 23.600 lakossal) 29-nek vannak lakosai, a' többiek (Holme nevük) legeltetésre, vadászatra és halászátra szolgálnak alkalmas helyekül. 5 mértföldnyi szélességű ten-

gerhullámzat választja el ezen szigeteket skótország éjszaki csuczájától. Télen erős éjszaki fény, sok zivatar, zordon fergeteg 's majdnem örökös köd uralkodik rajtuk; de ellenben a' fagy és hó nem sokáig tart. Magason a' föld mocsáros szokott lenni, alant pedig gyeptözeges láp. A' mocsárból tölgyfa törzsökök ásatnak ki; most azonban csak gondosan tartott kertekben vannak fák, mellyek nagyobb részint csak fűz, fenyő, nyírfa, magyarófa 's bogoyotermő bokrok. A' partvidék, borostyánkővet szolgáltat, kivett fát, molukapaszulyt, különösen a' Mimos a scandens-ről, mellyeket a' víz keletindiából hajt ide, 's mellyek esztergályos munkára használtatnak. Juniusban és Juliusban az éjfelek sem setétek. Nevezetes a' vízi és szárazföldi madarak sokasága, mellyek között a' sziklákon ragadozó madarak 's olly erős sasok is fészkelnek, mellyek egy bárányt is képesek a' levegőbe emelni 's magokkal vinni. A' madarászat sok szalonkát, fogolyt és bébiczet szolgáltat más országoknak is; ezenkívül gyapjút, eleven marhát, bőröket, vaját, tojást, 'sat. nagy mennyiségben. Az aratás jobbadán csak őszi árpát és fekete zabot nyújt, 's ezt sem gazdagon. A' m. rha szabadon legel, minden őrző nélkül, de sajátját kiki megjeleli. Az ököljog idejéből még a' sziklákon és partvidékeken sok őrtorony, a' pogányság némelly durva köemlékei, omlott kőfalak és sírvermek, sőt hosszú kőutak is maradtak fen, mellyek tavakon és mocsárokon vezetnek keresztül. Első megnépesítettéseket az orkadi szigetek a' Norvegiaiaktól és Pictektől nyerek, 's az elsőek hozák be itt Olaus fejedelmek által a' kereszténységet. A' 12 században mintegy 7000 csatázót küldhettek idegen partvidékekre. Norvegia lemonda igényeiről ezen szigetekre nézve, midőn 1590 a' skót 17 Jakab, Anna dán hercegasszonnyal összekelt. — P o m o n a főszigeten vagyis M a i l a n d b a n fekszik a' legnevezeteseb helység, K i r k w a l l, 2500 lakossal; széke a' püspöknek. A' nép alsó osztálya, az oskolák szegény állapotja miatt, tudatlanságban tévelyeg, 's tisztátalanságba és nyomoruság örvényébe süllyed, míg azonban a' földes urak többnyire gazdagok! Sőt a' Dundas nemzetség használati rendszere még a' főbb rangbeliekre is felette nyomasztólag hat. A' sziget lakosai, a' Shetland szigetekkel közösen egy követet küldenek az angol parlamentbe. A' lord minden egyházi megye számára egy bírót választ, ki mellé a' közönség 6—7 táblabíró rendel. Ezen törvényszékek ítéletétől a' felebbvitel az örökös bíróhoz vagy az ő általa kirendelt bíróság eleibe történik, Kirkvallban.

54.

ORLEANS, a' Loire mellett; szőlőhegyek közt fekvő fővárosa Franciaország Loiret megyéjének, 25 templommal 4500 h. és 42,600 lakossal. Régi építész, utzaji keskenyek és görbék, kivéden ama' szép hosszú utzát a' parisi külvárosban, melly a' hidhoz vezet. Négy téres piacz ékesíti a' várost. Nevezetesek benne: a' goth építésű káptalantemplom; a' Notre-Damé de bonne nouvelle klastromban lévő nyilvános könyvtár, a' hajdani Jesuitacollegium; a' tanácsház; a' Chatelet; az 1760 elkészített 16 boltozatu pompás hid, mellyet előbb a' revolutio idejében felállított réz emlék ékesíte, VII Károly királyt, és az orleansi szület, Krisztus fészülete előtt térden ábrázolva, a' városnak az Angoloktól ezen leányzó által 1429 Maj. 8 történt megszabadítása emlékére, melly a' korábbi időkben évenként innepélyes bucsujárással innepeltetett meg. 1312 IV Filép király itt egy törvényegyetemet állita, melly hajdan igen híres volt, de most csak lyceum van helyette. A' városnak kiterjedt kereskedése, harisnya-selyem-gyapjuszövet, pápirosszőnyeg, -vászony, -fayence, -porcelángyára, 17 cukorraffineriája van, mellyek a' revolutio előtt virágzóok voltak; de most alább száltak; sok csemege is készitetik benne. Vidéke felette kellemes. Orleans 1344 olta hercegség volt és pairség, mellyet különbféle kir. herczegek bírtak. XIV Lajos testvérének, Filépnek adá, kinek utódjai, egész a' revolutioig bírták. X.

ORLEANSI HERCZEGEK. E' czim alatt többeket nevez a' fran-

czia történetírás. Nevezetesebbek közülök: I. Franciaországi Jean Baptista, orleansi gostoni herceg, IV. Henrik 3-dik fija, szül. 1608. Atyja jeles eszéből többet birt, mint testvére XIII. Lajos; de már első neveltetése rosszul levén intéztetve, semmit sem használt hazájának. A' király féltékenységet mutatott iránta; ezért ő pártoskodni kezdett amaz ellen. Hódolt ugyan újra királyi bátyjának, de azontul is szüntelen ingadozó maradt politicali caractere, annyira, hogy végre egyesült bátyja ellenségeivel A' Frons-*s*-val (l. e.) tartott. A' nyugtalan-ságok megszűnése után, 1648, midőn a' király minden pártosoknak meg-bocsátott, ő száműzetett Bloisba, hol 1660 meghalt. — II. Filep, orleansi herceg, XIV Lajos egyetlen testvére, a' most is virág-zó Bourbon-Orleans ház alapítója, szül. 1640. Neveltetése asszonyias volt. 21 éves korában házasságra lépett angliai Henriettével, II Karoly hűgával. A' bátyja megkülönböztetett tisztelettel viseltetvén ez iránt, féltékenységet gerjeszte Filepben; minek az a' következése lön, hogy midőn a' hercegné megégetett, e' rut tettben férje is részesnek monda-tott, azonban alig ha nem ok nélkül. Második felesége a' pfalzi választónak leánya, Erzsébet Charlotte volt. Filep a' francia-hollandi háboruban jelesen viselte magát, noha különben minden fárastó munká-tól irtózott. Élete módjáról, 's csudás szenteskedéséről sok mulattatót közöl e' munka: „*Mémoires sur la cour de Louis XIV et la régence, extrait de la correspondance allemande de M. d. Charlotte, Duchesse d'Orléans*“ (Paris 1822) — III. Filep, orleansi herceg, az előbbinek fija, szül. 1674. Benne az elmésség és ékeaszólás kellemmel és szeretetre méltósággal egyesült. Felfogó ereje nagy, emlékezete hír levén, játszva szerzett magának igen sok esmeretet. Sokban használt IV. Henrikhez; egyszerű, szives, vidám és barátságos volt; a' megbán-tást könnyen feledé, 's hadi tulajdonságokkal is birt. Több lelki erő 's nagyobb állhatatosság mellett nagy ember vált volna belőle. Hanem ta-nítója, Dubois, korán elcsábította, megtanítván őt a' vallásból, erény-ből csufot üzni, ígéretét soha nem teljesíteni, csalást tekinteni kormány-mesterségnek, bujaságot az élet legfőbb boldogságának. Illy mértelyes oktatás után csak természeti jósága gátolta, hogy ördöggé nem lett emberi alakban. XIV. Lajos kívánságára egybe kelt annak természeti leányával, Mlle de Blois-val, 's hat leány és egy fiu gyermeket nem-zett vele. Azonban csak hamar megunván hitvesét, kicsapangó lett. 1692 Németalföldön harczolt marsall Luxembourg alatt. A' spanyol örök-lési háboruban, 1706, Olaszországban vezérkedett. Tanácsának el nem fogadása Olaszország elvesztését voná maga után. Erre Spanyolországban kormányzott egy hadsereget, Berwick alatt. Itt léte alatt azon okból, mintha a' spanyol koronára vágyna, hazaárulással vádoltatott, de a' király által ártatlannak esmertetett. Ettől fogva gyűlölség és rágalom üldöze őt szüntelen. Előbb felesége, utóbb pedig a' bourgognei herceg, ennek hitvese, 's legidősbik fija megégetésével vádoltatott, hanem a' király mind ezekre nézve büntetlenek vallá őt. Volt-e ezen vádaknak alapjuk, nem tudhatni, de annyi bizonyos, hogy a' hírsztelések a' nép teljes megvetését vonák reá. Azonban XIV. Lajos utolsó napjaiban an-nyira megváltozott felőle a' közvélemény, hogy annak halála után a' mainei herceg 's a' toulousei gróf, a' királyi végrendelet ellenére, az országlásból kizáratván, a' király kiskorúsága alatt a' legfőbb hatalom ő reá bizatnék. Most az volt legelső lépése, hogy a' polgáriakat minden tisztségből kizárta, 's Duboisz statustanácsnokká tevé. Ez minden gonosz-sága mellett is nagy érdemeket szerze magának. Franciaország ugyanis az utrechti béke olta egészen magánosan ált Európában, 's csak ugy biztosíthatott sorsa, ha Anglia pártját fogná. Dubois nem csak Angliá-val eszközölt szövetséget, hanem még Hollandal is, mi által ama híres hármass szövetség létesítettett Haagban Jan. 4. 1717, melly Alberoni spanyol minister terveit megszenmisíté. Hogy Law finczrendszere olly

veszedelmes lön Franciaországra, annak kivitel módja okozá, melly az országoló herczeg könnyelműségének volt a' következése. Így tehát a' gyászos revolutio érlelése ő neki méltán tulajdonitatik. Mint országlóban csupán egy jó tulajdonság volt benne, az t. i., hogy az igazságot személyválogatás nélkül szigoruan szolgáltatta ki. 1723 Febr. 15 letévé az országglást az ifju király kezébe, 's a' legvadabb kicsapongásokra adá magát. Dubois halála után átvevé az első ministerséget, 's kedvenczeinek semmi befolyást nem engedett a' közügyekbe. Azonban midőn már jó reménység kezdett felőle terjedezni, meghalt 1723 Dec. 2. Eletéről l. Saint-Simon herczeg „*Mémoires*“ ait (Paris 1829) és „*Mémoires secrets et correspond. inédite du Card. Dubois, par Mr. de Sevelinges*“ (Paris 1815), továbbá Châteauneuftól „*Histoire de Philippe d' Orléans, régent de France*“ — és „*La vie de Philippe d' Orléans, petit-fils de France*“ (Lond. 1736). — IV. Lajos József Filep, orleansi herczeg, az előbbinek dédunokája, 's kicsapongásairól színtolly híres mint amaz, szül. 1747. Ifjúsága dicsőségét legnagyobb erkölcselenség tévé. Hitvese, Louise Maria Adelaide, penthiévrei herczegasszony, erény és kegyesre atyjához hasonlított. Ő őt szerencsétlenné tévé. E' herczeget a' természet és szerencse egyiránt kegyelte. Külséje és esze szép volt, gazdagsága megmérhetlen; de tettei caractertelenségre mutatnak. Születésénél fogva nagymiráli hivatal nézett reá; de mivel a' quesanti ltközetben gyávnának mutatkozott, megtagadták az tőle, 's a' huszárok generólsága adaték neki. Ezolta gyűlölte XIV Lajost. Midőn tehát az udvar 1788 a' parlamenttel öszveütődött, ő a' nép részére állt, 's a' Nov. 19-kei kir. ülésben ellene szegült a' királynak; ez által száműzetést vont ugyan magára, de megnyeré a' nép kedvét. Utóbb egészen a' néphez állt, 's miudent elkövetett, hogy annak kedvezését megtarthassa. Részt vett a' titkos gyűlésekben, reménylve, hogy majd az ország helytartójává fog tettetni. Mivel azonban lázadás-gerjesztéssel vádoltatt, hogy a' törvényes vizgálatot kékerülje, Angliába ment a' király megegyeztével. Innét 8 hónap mulva, visszatérvén, letévé a' polgári esküt, 's a' nemzeti gyűlés által minden vád alól felszabaditott. A' király viszahozatala után nagyadmirallá neveztetett, 's Moleville minister közbenjárására beszélt a' királlyal. Ezen közeledésről azonban semmit sem tudván az udvari emberek, nagy megvetéssel fogadák a' herczeget, midőn ez a' királynál nyilván megjelent. Most tehát a' revolutio-párthoz állt, mint legengesztelhetlenebb ellensége a' király és királynénak. Mennyi részt vett legyen az ezentulí iszonyu esetekben, nehéz meghatározni; de annyi bizonyos, hogy parisi követté neveztetett a' nemzeti gyűlésbe, hogy Égalité nevet vett fel. 's hogy a' király halálára szavalt, 's jelen volt annak kivégeztetésén. Eddig még kegyében állt a' revolutio-pártnak; de ezen utolsó tette által még azt is elidegenítette magától. Kitérülte-tett a' Jacobinusok lajstromából, 's fija megszökése ürügyül vetetvén, elfogatott, Marseillebe küldetett fogságba, 's midőn az ottani törvény-szék büntelennek nyilatkoztatá, visszahurczoltatott Parisba, 's egy tanu valássa mellett, mintha a' köztársaság bátorsága ellen öszveesküldt volna, halálra ítéltetett, és Nov. 6. 1793 ki is végeztetett. Felesége, ki már 1792 Jul. 22-kén elvált tőle, 1795 Sept. szabadságba helyeztetett, de vagyona használatához csak 1797 juthatott. Fructidor 18-kán az ő deportatioja is elrendeltetvén, Spanyolországba ment, a' hová 100,000 frank évpénz küldetett utána. A' restauratio után visszatért Parisba, 's ott maradt, betegsége miatt, Napoleon másodszeri megjelentekor is, a' mi után kevés idő mulva meghalt. Ennek és a' feljebbi herczegnek életben maradt egyetlen egy fija a' Franciaák mostani királyja, I. FILEP LAJOS.

ORLEANSI, SZÜZ névszerint *Jeanne d' Arc*. Ennek rendkívüles megjelenését 's munkálódását a' középkor azon hitéből lehet magyarázni, hogy egyes emberek természetfeletti ereje, mint felsőbb akarat esz-

köze, csudatetteket vihet végbe. VI. Károly francia király halála után (1422), a' troyesi egyezés (1420) következtetésében, Anglia 9 hónapos királya, VI. Henrik, kiáltaték ki Franciaország királynak, nagybátyja Bedford herceg vivén helyette az országlást. Franciaországot már ekkor 42 év olta szaggatá pártazellem. Egyik részen Izabella királyné, a' burgundi herceg és Anglia álltak; a' másikon pedig a' saját anyja által elcsapatott koronaöröklő 's az Orleansok partja. Ezen meghasonlás, 's Somersét, Warwick, Salisbury, Suffolk, Arundel, Talbot és Fastolfe angol fővezérek majdnem egész Franciaországot függővé tevék Angliától. A' 19 éves koronaöröklő, mint VII. Károly király, megkoronáztatá magát Poitiersben. Birt ő minden tulajdonságokkal, mellyek a' Franciaikat részvételre bírhaták iránta; csak állandóság 's eltökéltség híjjával volt; 's mégis 7 egész esztendeig fentartá tekintetét. Végre csak Bourges 's ennek vidéke maradt kezeinél. Paris és éjszaki Franciaország a' Loireig angol hatalomban volt. Salisbury Orleanst ostromlá 1428 Oct. 12-ke olta, Gaucour pedig ugyan azt bajnokul védelmezé. Ha ez bukk, vesztettnek látszék Károly ügye. Ekkor a' Vogesek völgyeiben, Lotharinga régi határszélen, *Domremy la Pucelle* helységében, a' Maas folyó mellett élt Jeanne d' Arc, becsületes és sorsokhoz képest tehetszülők gyermeke. Johanna, félénk és babonás laktársai közepette, kik hazájok szerencsétlenségén csak rettegni, busolni 's nyugtalan feszültségben lenni tudtak, magába merülve csendesen teljesíté házi foglalatosságait, 's néha néha legelteté szüleinek nyáját. (Történetei leghitelesab okleveleken alapulnak. L' Averdy munkája „*Notices et extraits des manuscrits de la biblioth. du Roi*“ (Paris 1790, 4-rét, 3 k.) Jeanne d' Arc kárhoztató és felmentő pereiről 28 kéziratból kivonatban közli a' legfontosabbakat). Finom testalkatu 's rendkívüles ingerlékenységű vala. Ezt talám még inkább nevelé az a' körülmény, hogy neme természeti törvényének nem volt alája vettve; 's már Dufresnoy megjegyze, hogy ebből 's a' leány ájtatosságából lehet enn-k látásait magyarázni. Ama buzgóság, az a' magába merült szemlélődés, 's a' világot meggyőző magányosság, igen jól magyarázzák a' daemoni hangot, melly a' Szüz keblében megpendült, 's érzékbódító látványként álla szeme elébe. Mig játszó társnéji a' domremyi forrás közelében egy, szép Mai nevű, dündéfa (*le beau mai ou l'arbre des fées*) alatt, melly, mint régi druid szentség, száz meg száz kísérteti történetekben előfordult, leányjátékokkal foglalataskodtak: az alatt ő rajoskodva egyedül énekelt és tánczolt 's koszorut kötött a' belmonti kis kápolnabeli hold. Szüz számára, kihez rendszeren minden szombaton elment bucsura. Sehol sem szolgált, fogadóban pedig legkevesbbé. Az angol krónikairók ezen adatot nagyon hibásan adták elő. Így Hume is hibázott korára nézve. A' szép Johanna 18 éves volt, midőn Chinonba Tourainbe ment a' dauphinhez. Felszólítva — így beszéle maga — a' belmonti hold. Szüz által, Orleanst az ostrom alól felmenteni, 's Károlyt koronáztatás végett Rheimsbe vezetni, elment Febr. 1429 a' vaucouleursi kormányzóhoz, Baudricourt Roberthez, ki őt elejénte téhalyodottnak tartván két ízben utasítá vissza, hanem midőn harmadszor is megjelenék, Chinonba küldé ajánló levelekkel. Itt a' dauphin elsőben a' meaxi püspök és Morin János által vizgáltatá meg. Azt mondják, hogy az udvarnokok közél elegyedett dauphint tüstént megismeré 's Máriához intézett imádságának tartalmát elmondá. Annyi bizonyos, hogy Poitiersben, dologhoz értő férfiak, theologusok és parlamenti tanácsosok által három hétig vizgáltatott. Ezen kívül még napa és udvari asszonyai által is megnézeté a' dauphin, kik mind azt vallották: *qu' elle était entiere et vraie pucelle*. Csak ekkor adatott mellé Daulon, akkor az udvar legderekkab embere, mint állandó őr és fegyvertárs, 's csak ekkor engedtetett meg neki, Dunois val Orleans felmentésére sietni. Ezolta ugy jelenik meg, mint a' legszebb character, mellyet a' francia történetírás a' romantos középkorból mutatni tud. Te-

tőtől talpig fegyverbe öltözve, férjfi ruhában vivé a kardot és szent zászlót, mint győzdelmi jeleket, a harczolók előtt; hanem távol vala minden asszonyiatlan kegyetlenkedéstől; ő maga ugyan több ízben megsebesített, de saját kezével se nem ölt se vért nem ontott, sőt mint Schlegel Fr. („*Geschichte der Jungfrau von Orleans, aus altfranz. Quellen*“, (Berlin 1802) mondja, semmi egyéb hajlandóság nem találtatott szivében, mint az, mellyel honja, szent Lajos maradéka, s a szent liliomok iránt viseltetett. Hogy saját kezével soha sem ölt ellenséget, gyengéd lélekismerete az agyon vert Angolok lelkét jobban szánván testeiknél, annak világos bizonyosságai az 1431-ki perében előforduló oklevelek, valamint azon irományok is, mellyek 1455 pere megvizsgálataása alkalmával mutattatának elő. Azonban mégis úgy látszik Leuglet Dufresnoy némelly helyeiből („*Histoire de Jeanne d'Arc, vierge héroïne*“ — (Paris 1753, s Amsterdam 1759), hogy nem mindig csak a zászlót vitte, hanem szükség esetében a szentelt kardot is használta, mellyet sz. Katalin fierboisi templomából vitetett el, a nélkül, hogy ottan a dológról valamit tudtak volna. Naplemente után kerülé a férfiak közellétét, az éjtszakákat asszonyok közt tölté, a rozsz erkölcsű asszonyokat pedig, a mennyire lehetett, távol tartá a tábortól. Felsőbb küldetést önmaga kegyes együgyűséggel hívé; s mivel ez a vélemény közönségesen elterjedt: azért volt munkálódása olly rendkívüles foganatu. A vezérek ő általa, ki állhatatos, lovagszellemű, kegyes és bátor volt, s szüntelen egy czélt tartá szemel előtt, lelkesíteni tudák a sereget, a nélkül, hogy tanácsát mindig követték volna. Az első fegyveres tett sikerült. Bloisból 10.000 emberrel indult meg, St.-Severte, Dunois és La Hire vezérlése alatt, s 1429 Apr. 29-kén eleséggel felkészülten bement Orleansba. Most bátor kirohanásokra buzdítá a sereget, is így kiveretének az Angolok erős táborjokból. E miatt felhagya Suffolk az ostrommal (1429 Maj. 8). Erre több helyeket von vissza Johanna az ellenségétől, s megveré ezt a patayi ütközetben Jun. 18-kan, hol general Talbot elfogatók, s még a vitéz Fastolfe is futásnak erede. Most Károly diadalmasan ment Rheim-be. A király megkoronáztatásakor, Jul. 17-kén, a király mellett állt Johanna. Egészen fegyverbe öltözve, és kezében zászlóval conneblei hivatalt viselé, s a kardot a király felibe tartá. Elvégezzén ekként a reá bízottakat, vissza akart térni születése földjére; de reá birták a maradásra. Egész Franciaország királynak esmeré Károlyt, Bedford csak fegyveres erő és okosság által tarthatá fen tekintetét. Sept. visszaveré a Parisra rohanókat. Johanna itt megsebesített, s Károly Bourgesba vonult. A szüzet, familiájával együtt, nemesi rangra emelé, elsőben Dalis, azután Dulis, s végre Dy Lys névvel, czimerébe két arany liliomot, s hegyével felfelé fordított és koronát tartó kardot rendelvén tetetni. Bedford ez alatt új hadi erőt gyűjte. Burgund és Bretagne a Parisban megkoronáztatott fiatal VI. Henriket esmerék királynak. Az Angolok tehát újra előre nyomultak, s Compiagnet ostrom alá vevék. A szüz ide is betért, mint Orleansba; hanem egy kirohanás alkalmával, 1431 Maj. 25 elfogatók a Burgundiaktól. Lyonnalnak adá meg magát. Elejénte Crotoyban ült fogva, azután Beaurevoirban. Midőn hallá, hogy az Angoloknak ki fog adadni, (Henrik Király 10.000 livret fizetett érte), leszökés által akart menekedni. E miatt veszedelmes sebbe esve került az Angolok hatalmába. Saját hontársainak sürgetésére pert kezdé ellene Canchon Pérei beauvoisi püspök, s a parisi egyetem, kivégeztetését kíváná. Mint varásló és erőtnek úgy ítéltetett meg az egyház által. Ez ellen semmit sem tehetett a világi hatalom. Így menti de l'Averdy a királyt, ki a hőslány megszabadítására semmi próbát nem tett. Hancem a könnyelmű Károly semmiben sem mutatott állhatatos buzgóságot. Az ártatlan rajoskodó, — ki nagy állhatatossággal védelmezte magát, s kihallgattatása alkalmával sz. Mihályt nevezé azon angyalnak,

kinek szavát atyja kertjében, 15 éves korában hallotta, 's ki azolta szüntelen kísérfje maradt, — „pokolbeli lelkekkel való társalkodása 's varázslatáért“ máglyára ítéltetett az inquisitorok által Rouenben. 1431 Maj. 24 a' máglyához vezetettvén, ugy látszik, hanyatlani kezdett bátorsága. Alája veté magát az egyháznak, 's jelenéseit ördögi munkálatnak vallá. Erre örökös fogságra ítélteték. Azonban csak hamar találtak ürügyöt, őt előbbi bűnös állapotjába visszaesettnek (relapsa) tekinteni; a' miért Maj. 30. Rouenben lassu tűznél megégettetett 's hamva a' Seinebe vettetett. Félelem nélkül halt meg. Midőn a' máglyához menetel előtt az inquisitiosipkát fejére tennék, így szólá kísérfjéhez: „*Maitre, par la grace de Dieu, je serai ce soir en paradis*“ (Isten kegyelméből ez este paradicsomban leszek). Az a' monda, hogy midőn Johanne a' máglyán megszűnt élni, egy szép galamb repült volna fel, Herder szép legendájára emlékeztet Polycarpus galambjáról. Theologusok ítélték meg, 's ezek közt is csak egy angol, a' winchesteri püspök. Már 1450 és 1451 történtek lépések pere ujjab felvétele végett. Rokonai 1455 törvényesen kivánták a' megvizsgáltatást. Ez III. Calixtus pápa a' rheimsi érsekre, a' parisi és coutancei püspökökre 's egy inquisitorra bizá. Az ujbirák 1456. Jul. 7-kén mondák ki az ítéletet, a' szüz ellen felállított 12 vádczikelyt hamisnak 's a' szüzet ártatlannak nyilatkoztatván. Tetteit emlékoszlopok örökítik. A' roueni piacon álló képszo-brán czimere alatt ezen vers olvastatik:

Regia virgineo defenditur ense corona:

Lilia virgineo tuta sub ense nitent.

Azon képrajz szerint, melyet Lenoir Sándor Orleansban, hol képszo-braj van, a' város házánál talált, 's Parisba a' francia emlékek akkori muzeumába (*aux petits Augustins*) vitt, igen szépnek kellett e' szüznek lennie. Arczvonásai szelidek és rajoskodók; az van benne, mit a' Francia l' intérêt du calme-nak nevez. Fejét tollas sipka fedi, kezében paizst 's a' szentelt kardot tartja. Domrennyben emlékoszlop emelteték neki márványból, melyképevel ékesítve, Sept. 1820. Vö. Berriat-St.-Prix. „*Jeanne d' Arc, ou coup d' oeil sur les révolutions au tems de Charles VI et VII*“ (Paris 1817); Lebrun de Charmettes „*Histoire de Jeanne d' Arc*“ (hiteles kútfőkből, Paris, 1817, 3 köt.); Jollois „*Histoire abrégée de la vie et exploits de Jeanne d' Arc*“ (Paris 1821) és „*Chronique et procès de la Pucelle d' Orléans*“ (Paris 1828, az orleansi könyvtár egy nyomtatatlan kéziratjából, abbé Dubois értekezésével kiadva Buchonthól). Az orleansi szüz historiai neve nem kevésbé esmeretes a' költészeti literatúrában is. Ezen tárgy eposzi és romántos caractere különbféleképen vagy on előadva Mintán Chapelain, Richelieu cardinál kortársa, az orleansi szüzet, mint Boileau mondja. tizenkét ezer tizenkét száz rosz versben elénekelte volna, Voltaire már 1730 készült előzőjének költészeti szörnyetegét kigunyolni, és Shakspeare példája szerint, — ki ezen tárgyat „*VI Henrik*“ je I. részében episodeice adá elő, 's a' szüzet rosz lelkekkel szövetséges boszorkánynak ábrázolá, — a' rosz hirbe kevert tárgyat tisztátalan elmésségével még gonoszabbá tenni. Így támadt ama nagyon is esmeretes comicus hősköltemény, melyet Mercier nemzetiség elleni vétekeknek nevez. 1757 jelent meg először. Ezen, legszemtelenebb elmésség által megferuztetett tárgy költészeti megtisztításához Southey Robert első fogott „*Joan of Arc*“ hőskölteményében, de ez az olvasót hidegen hagyja. Még középszerűebb Dumenil Epopoédja „*Jeanne d' Arc, ou la France sauvée*“ (Paris 1818) és „*Pucelle d' Orléans*“ szomorujáték d' Avrignytól, mely Parisban 1819 egynehányszor adatott, valamint 1825 Soumet Sándoré is „*Jeanne d' Arc, tragédie en cinq actes et en vers*.“ Annál fényesebb e' Szüz megdicsőíttetése Schiller által. A' németek ezen koszorus költője többet tett Johannaért, mint III. Calixtus; ő visszaállítá a' bátor rajoskodót azon romántos korbá, melynek ez sajátja. A' hadi csudatevő leányt ugy állítja előnkbe, mint

a' menny eszközt, szeretetet gerjeszt íranta beállni, 's hazája ellen-
ségei elleni dicső küzdelemben hagyja elesni. Ezen szomorujáték francziára
is lefordított. A' legújabb időkben ismét több német és franczia da-
rabbok jelentek meg az orleansi szüzről, de Schillerehez közelítő egy
sem.

ÖRMÉNY LITERATURA. Az Örmények, a' miveltebb világ leg-
régibb népeinek egyike, azon zavarodások közepette is fentartották er-
köcsi nemzeti lételeket, mellyekben kegyetlenkedések, kenyuraságok és
hódítási háboruk a' régi assyriusoktól fogva, a' Görögök és Romaiak,
Mongolok, Persák és Törökök által és alatt, nyugoti Asiát megrendi-
tették. Az ő első lakhelyek, az Ararat, még most is középpontja az ő
polgári és egyházi lételek összeköttetésének, habár egy részek, Euro-
pa és Asia tartományaiiban különféle nemzetek közé elazóródott is. Ezen
elszéledt állapot 's a' kereskedési szellem nem alacsonyította meg az ő
lelki sajátságait, sőt a' vadabb nemzetek között ők tűnnek fel mivel-
tebb alakban, a' mit legközelebb az ő szelidebb vallásoknak 's egyhá-
zi összeköttetéseknek kell tulajdonítani; ez viszont a' biblia elterjedt ol-
vasása által eszközöltetik, melly nem csak Etschmiazimban nyomtatta-
tik (hova minden buzgó Örménynek, legalább egyszer, 'el kell mennie
bucsurra) hanem más egyházi kerületekben is, név szerint Konstantiná-
polban, Jerusalemben 'sat. Rövid idő óta Oroszországban is támadt egy
örmény egyházi egyesület, mellynek feje, az érsek, az astrachani klas-
tromban lakik, 's melly a' bibliát örmény nyelven terjeszti. Az Örmé-
nyek bibliai literaturájával összeköttetésben van az ő vallási, történet-
írási és számtudományi nemzeti literaturájuk is. Ez olly régi, mint az
Örményeknek a' keresztényhitre térése. 's a' kelet népeinek történeteiről
nagy felvilágosítást nyújt az agg időkre nézve; ennél fogva újabb
időkben Parisban szorgalmas dolgozókra talált. Az ő történetíróik kö-
vetkező szakaszait adják az örmény nemzet és haza eseteinek. Az Ar-
menia nevet egyik Aram nevű királytól kapta az ország, ki az első
fejedelmi osztályban 7-ik volt, 's Kr. e. mintegy 1800 évvel uralkodott.
Magok az Örmények Haji néven nevezik magokat, Haico-tól, ki a' nép
alapítója, törzökatyja, 's Belusnak kortársa volt. Ő vele kezdődik az
örmény történetírás mintegy 2100 évvel Kr. e. 's VII. Leoval végződik,
ki a' vad népek becsapásai elől Parisba futott, 's itt Kr. u 1393 halt
meg. Egyébiránt az ország, Kisásia és Persia sorsában osztozott. Kr.
e. 150-ben Valarsaces, egy új uralkodás alapítója, vezető a' kormányt,
's új rendbe hozá az országot. Több intézetein kívül, az országos tan-
ács mellé két emlékeztetőt rendelt, kiknek abban szavok ugyan nem,
ellenben szabadságok volt mindent bírálgatni, inteni, dorgáló megjegy-
zéseket tenni, 's a' hirtelenkedéseket és igazságtalan oselekedeteket ma-
gának a' királynak is szemére vetni. Ugyan ez a' Valarsaces szedeté
össze Mar-Ibas Catani, a' Kr. e. való egyedüli író által, az országban
's a' parthus birodalomban még akkor fenforgott történeti esmereteket.
A' 4 század elején vették fel az Örmények a' keresztény hitet; 's ezzel
kezdődik az ő literaturájuk. Ezóta fordításokat készítettek görög, zsi-
dó, syriai és chaldaei nyelvekből. Homerust örmény hexameterekben
adák. Anyanyelvek, az örmény, Cirbiéd szerint, ősi nyelv; mások sze-
rint syriai, chaldaei, zsidó és arab nyelvekből álló vegyület. Mind a'
két vélemény igaz. Az ő örményiai, a' tudományos és isteni tiszteletbeli
nyelv, ősi, eredeti; az új armeniai, a' nép nyelve, az ott uralkodott
népek nyelvéből amazal vegyült. Az ő, a' bibliai nyelv, a' sz. írás for-
dittatása által miveltebbé ki, mellyet Mesrob, tanítványaival együtt,
kik között choronai Móses is volt, a' nagy Izsák patriarcha ösztönzésé-
re 411 kezdett 's 511 körül végezett. Csak Mesrob által nyert az ő ör-
mény nyelv hét magánhangzóí jegyet; előbb az Örményeknek csak 27
mássalhangzó betűjük volt. Ezen időben állítottak egyszersmind oske-
lák is. Literaturájuk legnagyobb virágzása, az örmény egyháznak a' gö-

rögtől való elválási idejébe esik, az 5. századba, a³ chalcedoni egyházi gyűlés után; 's mintegy a³ 10-dik vagy tulajdonképen a³ 13-dik századig tartott. Tudományos vizsgálódásokra azonban soha sem terjedett kiészerevethető sikerrel; becses ellenben a³ történetírásra nézve A³ francia királyi könyvtár, Parisban, majdnem minden örmény történetíró munkáit bírja teljesen, részint kinyomva, részint kéziratban. Ezekből egy, azon könyvtárnál tisztségben volt örmény tudós, chahani Cirbied M. I. illy munkát készítte 1806 „*Recherches curieuses sur l'histoire ancienne de l'Asie*“; 's Saint-Martin I. M. segítségével, Örményország általános történeteit is kidolgozá. Az újabb időkben kitűnt örményírók közül nevezést érdemel D. Zohrab és Aucher Ker. János; mind a³ kettő Velenczében. Ezen utolsó, nem régiben némelly 5-dik századbéli íróknak, például, az esmeretes görög zsidó Philonak munkáját fordította le anyanyelvére. Megemlíthetni még utoljára azt, hogy Velence mellett, az egyik szigetén lévő örmény klastromban, újságlevél jelenik meg a³ mondott nyelven, 's l'evantében és Konstantinápolyban nagyon olvastatik. 54.

ÖRMÉNYORSZÁG, ásiai tartomány, mellynek kiterjedése 5000 nsz. mföld. Hajdan nagy- és kis Örményországra osztatott. Amaz, a³ még most is néha Örményországnak neveztetett Turkomania, Kaukasus déli oldalán fekszik, 's részint az Erzerum, Kars és Van török basaságokat (1593 nsz mf. 950,000 lakossal) foglalja magában, részint az Eriyan irani (persa) tartományt, melly az 1828-diki békében Oroszországnak engedtetett; emez, a³ most Aladuli vagy Pegian nevet viselő, egészen az Ozmanoké 's Merase, és Sivas basaságokra oszlik. Örményország durva hegyes tartomány, mellyet éjszakon a³ Kaukasus határoz, közepén pedig a³ Taurus ágai vágnak keresztül, mellyekhez az ARARAT (I.e.) tartozik. Az Euphrat és Tigris fejedelmi folyók itt veszik eredeteket; itt folyik a³ Kur, 's más kevésbé nevezetes vizek; itt hullámszik a³ Van és Geuk-scha tavak. Az éghajlat inkább hideg mint meleg; a³ föld általában közép termékenységű, 's jobban baromtenyésztésre alkalmas mintsem földművelésre; azonban a³ legszebb déli gyümölcsök is diszlenek. A³ hegyek bővelkednek vassal és rézzel. A³ lakosok tulajdonképi Örmények, Turkomanok, a³ síkságokon vándorolva pásztoreletet élők, kevés Ozmanok, Görögök és Zsidók. Ezen tartománynak legrégebb történeteiből semmi sem tudatik. Ugy látszik, hogy többnyire zaákmányképen foglaltatott el a³ győzedelmes nemzetektől, 's felváltva az Assyrusok, Medusok, Persák és Macedók hatalmában volt. Nagy Sándor halála után egy részét tevő Syriának, mignem Antiochus legyőzetésével egyes helytartók kezébe jutott 's nagy és kis Örményországra osztaték. Nagyörményország fejedelemiségeért hosszasan vívtak a³ Parthusok a³ Romaiakkal, míg végre Trajanus végkép meghódítá 's romai tartománnyá tevő. De újra megszabadítá magát, 's voltak néhány saját királyai. Szapor parthus király hijában igyekezett a³ tartományt hatalmába keríteni; független maradt ez szinte 650-ig 's ekkor az Arabok által foglaltaték el. Ezóta folyvást változának meghódítói, kik között a³ hatalmas Dsingis Khan és a³ csatákban erős Tamerlan is volt. Végre 1552 elvevé II. Szelim Örményországot a³ Persáktól, 's ez időtől fogva nagyobb részint török igazgatás alatt maradt. Kisarméniának is több hódítói voltak, kik között Mithridates esmertetik elsőnek. A³ romai birodalom keleti részének lehanyatlása után a³ Persák, 950 pedig az Arabok birtokába került; ezóta Nagyörményországgal egyenlő sorsban osztozott 's 1514-ben I. Szelim által török tartománnyá tétellett. Ó Örményország némelly városainak még most is láthatni omladékait, mellyek helyes építésmódot árulnak el. Illyenek Ani főváros dűledékei, mellyet 1319 földindulás pusztította el; illyenek a³ régi Armavir romjai, melly egykor a³ királyok lakhelye volt; most csak néhány család honol gyászmaradványi közt. — Az Örmények, komoly és mértékletes nemzet, leginkább kereskedéssel foglalatalkodó; a³ mi Törökországban majdnem egészen az

ó kezeik között van. Chinán kívül egész Ásiában található örmény kereskedőket, 's a keresztény hit felvétele keleti Európa részeibe is szabad bemenetelt engedett nekik. Jaubert így szól az Örmények házi életéről: Ők hazájokban szorgalmatos földmivelők; családjaik tisztelik körökben a' véneket, a' hölgyek férjeiket, a' fiak atyáikat; szinte mint a' patriarchalis időkben. A' nemzet szereti a' honosságot és békét, a' m' annyire ebben a' basák és Kurdok hadvillongásai miatt részesülhet. Az Örmények már a' 4 Században a' keresztény vallásra tértek, 's a' monophysitai (isteni egy természetűség) vitatásai közben, mint a' chalcedoni egyházi gyűlés ellenei, 536 külön váltak a' görög egyháztól. Midőn utóbb néhanéha a' Mohammedanusok ellen védelemért esedeztek, az alkalommal élve, magokhoz akarák őket a' pápák vonni, de ezt állandóan 's általánosan soha sem eszközölheték. Csak Olaszországban, Lengyelországban, Galliciában, Magyarországon, Persiában és Marseilleben található egyesült Örményeket, kik a' pápa egyházi főuraságát elismerik 's hitfejezeteikben a' catholicusokkal megegyeznek; de egyházi saját szertartásaikat gyakorolják. Így vannak az egyesült örmény klastromok is Syriában a' Libanon hegyén. A' Persák berohanással alkalmával a' 17. század elején sokan kinszerítve láták magokat mahomedanusokká lenni; de legnagyobb részek mégis monophysitai, 's régi alkotmányához és isteni tiszteletéhez hiv. Vallási tanítások leginkább abban különbözik az igazhitűektől, hogy ők Krisztusnak csak egy természetet tulajdonítanak, 's a' sz. lelket csupán az atyától származtatják. Hét sacramentumokra nézve, mellyeket ők titkoknak neveznek, az a' sajátiságok van, hogy a' keresztisége alkalmával az újszülöttet háromszor fecskenedik le és ugyan annyiszor mártják meg 's vele a' bérnialást nyomon összekapcsolják; az urvacsorában keveretlen borral és kovászos kenyérral élnek, mellyet borba mártva nyújtanak; 's végre, hogy az utolsó kenetet csak papi személynék adják meg, mindjárt halálok után. Imádják a' szenteket és ezeknek festett képeit, de purgatoriumot nem hisznek. Bűjtőlésben megelőzik a' Görögöket; kevesebb innepeket tartanak ugyan, de ezeket buzgóbban illik meg. Törökországban többnyire éjjel tartják isteni tiszteleteket; a' misét ő örmény nyelven, a' predikáziót pedig az új anyain. Egyházi alkotmányjuk nem sokban különbözik a' görögötől. A' Catholicos, az egyház feje, Erivan mellett egy klastromban, Etschmiazimban lakik. Fényes isteni szolgálatainak végbevételére 's tudományos intézeteinek fentartására azon szent olajnak árrából nyer elegendő költséget, mellyet maga készít 's papjainak elad; és azon bucsujárásokból, mellyeket hívei buzgón gyakorolnak. Ő papi nevendékházat tart magánál; az örmény patriarchák, érsekek és püspökök általa neveztetnek ki, 's minden harmadik évben megerősíttetnek vagy hivataljoktól megfosztatnak. A' többi egyháziak, rangjokra 's foglalatosságukra nézve hasonlók a' cath. papokhoz; a' szerzetesek sz. Basil rendszabásait követik. A' világi papoknak egyszer meg kell házasodniok, de az első halála után második nőt nem vehetnek. A' mivelődésben nincsenek epenességgel hátra; megengedik a' népnek a' biblia olvasását; ők magok vallási, történetirásai 's mathematicai tudományokkal foglalatoskodnak; van Etschmiazimban egy könyvnyomó műhelyek is, melly szép bibliai nyomtatmányokat szolgáltat. Ezen valódi Örményeknek, saját tartományjokon és Törökországban kívül, mellyben legszámosabban honolnak, Londonban és Amsterdamban is vannak kised telepedéseik. L. Porter Ker. „*Travels in Georgia, Persia, Armenia ancient, Babylon etc. in the years 1817—20*“ (London 1821, 4. rézm.), és Jaubert Amad. „*Reise durch Armenien und Persien 1805 u. 1806*“ francziából. (Bécs 1822).

ORMUZD, a' zend irásokban alája van rendelve a' Zeroene Akere-nek, a' határtalan, a' nemteremtett időnek, melly által ő uralkodóvá tétetett. Ormuzd minden lények közül az előszülött, az ősvíz és őstűz vegyüléséből nemződve, mérhetlen, határtalan; fő tökéletessé-

gü. Mint a' világnak királya, az ég közepette magas thronuson, „a' jószágok és tökéletességnek thronusán” ülve, 's anaschpandoktól, izedektől és a' szentek lelkeiktől körülvéve gondoltaték. Ő mindig a' nap és világosság örökös forrásának neveztetik; nap és hold csak ő általa fénylenek. Jelmép (symbolum) gyanánt egy gyűrűt visel kezében, a' főuraságot ábrázolót; csillagkoszorúval díszesítve is rajzoltatik; néha pedig, mint az ősbikán, a' teremtett műszeres mindenség jelképén nyugvó tisztes agg.

54.

ORNITHOLOGIA, MADARAK TERMÉSZETHISTORIÁJA, I. MADARAK.

OROGRAPHIA, hegyleírás, egy része a' természeti földleírásnak avagy GEONOSIÁ-nak (l. e.)

ÖRÖKBEFOGADÁS v. öröklítés olyan tett, melly által valamely nemes, egy idegen személyt királyi privilegialis helybenhagyás mellett révén fel familiájába, azt nemesi birtokának örökösévé teszi. Magában értetik, hogy ősi jószágokra nézve csak a' familia utolsó magtalan tagja, a' szerzeményre nézve pedig az örökösökkel bíró is fogadhat örökbe. Ha az örökbefogadás nemesség szerzés módjának tekintetik, mindig kíván kir. helybenhagyást, ha ellenben csupa birtok-szerzés, akkor csak úgy, ha a' jószág kir. adomány. Az örökbe fogadás a' FIJUSITÁSTÓL (l. e.) abban különbözik, hogy az által az öröbe fogadó familiájához nem tartozó személy, rendszerint férjfi, rendeltetik a' jószág örökösévé, 's vetetik fel a' familia tagjai közé. Ha azonban csak jószágszerzés az örökbe fogadás tárgya, akkor familiabeli is fogadtathatik örökbe, olly jószágokra nézve, mellyekre nincs közös joga. Az örökbe fogadás vagy fiui vagy testvéri, a' mint az idegen személy fia vagy testvérként vetetik fel a' familiába. A' fiú ismét vagy tökéletes vagy nem, a' mint az örökbe fogadott az örökbe fogadó házába átmegyén, vagy nem. A' testvéri egyszerű vagy kölcsönös, a' mint csak egyik ígér jószágöröklést a' másiknak, vagy kölcsönösen mind a' ketten egymásnak. — Lehet ezen kívül az örökbe fogadás általános, részes, vagy egyes, ha t. i. az örökbe fogadónak vagy minden javát, vagy ennek bizonyos részét, vagy pedig csak egyes meghatározott tárgyat szálit öröklésképen az örökbe fogadottra.

Zs.

ÖRÖKBÉKE, olly idea, melly a' nemzetek szakadatlanul tartó békeséges és törvényes állapotját tárgyalja, mellyben az előfordulható versengések nem erőszak útján, hanem az okosság törvényei szerint szép móddal igazittatnának el. A' békekötésekben megis tartatik ez a' formalitás, mert rendszeren örök barátságot és békeséget szoktak egymásnak ígérni a' béktűlő felek. St. Pierre fejtegette legelőbb ki az örök béke fentartásáról gondolatjait, mellyeket Reusseau között a' világgal. Kant is figyelemre méltatá e' tárgyat egy kis értekezésében. Az örök béke felállítására különbözőféle eszközöket javasoltak az írók. Némelylek a' politcai súlyegyent, mások általános monarchiat, mások viszont a' nemzetek egyesülését vagyis a' statusok szövetségét ajánlották, mellynél fogva egy közönséges congressus, mint a' nemzetek fő tribunalja, választott bírák módjára, döntené el a' versengéseket, és hozna azokban ítéletet. Az ellenkező felek, kik az illy örökbékét csak észjátéknak tekintik, a' háboruk szükséges voltát mentegetik, ámbár nem nagyobb consequentiával, mint az örökbéke mellett vivők, sőt ezek annyiban nyertek is ellenfeleiken, hogy az okosság a' háboruskodást, melly sok ezerek életébe kerül, és a' szorgalom miveit gyakran letiporja, sohasem fogja helybehagyni; 's az örök béke ideája magában már lélektápláló elv, mellynek megvalóságosítására való törekedés annyiban is hasznos lehet, hogy sok ideig kikerültetheti a' háboruskodást. Kállay.

ÖRÖKBEVALLÁS innepélyesen 's visszavehetlenül tett adás-vevése a' nemesi birtokoknak. — Megkívántató innepélyei ezek: 1) hogy hitel helyek (millyenek mind a' két cancellaria, káptalanok, 's hitelcses pe

cséttel és levéltárral bíró szerzetes gyülekezetek) vagy személyek (mint a' rendes országbírái 's ezeknek ítélőesterei, kivéven a' személyviselőket) előtt tetsessék, 's a' róla kiadatandó oklevél, azoknak pecsétjével megerősítettessék; 2) maga az eladó, vagy ennek meghatalmasottja, ki akkor meghatalmazási levelét előmutatni tartozik, élő szóval jelentse azt ki a' hiteles személy vagy hely előtt; 3) az örökbevalló-level, örökös átadást jelentő ir-idommal szerkeztessék; 4) más innepélyes okleveleknek formáját viselje; 5) a' hiteles jegyzéskönyvbe beiktattassék; 6) ha a' bevalló előtt esmeretlen nyelven tetetik, semmiség büntetése alatt, egész tartalmát meg kell neki fejteni és magyarázni; 7) ha ősi javak idegenítettnek el, a' nemzetségi személyekre nézve megkínálást (*praemunitio*) kell előre bocsátani. — A' megkínálás valamelly birtok elidegenítését tárgyazó akaratnak törvényes bejelentése azoknál, a' kik elővételi (*praemittio*) joggal bírnak; melly a' végett hozatott szokásba, hogy a' jószágok a' nemzetségeknél megtartassanak. A' megkínálásnak pedig: 1) törvényesnek; 2) mind azokra, kik a' jószágra nézve vérségiék és osztályosok, kiterjedettnek kell lenni; kik ha többen vannak, vagy esmeretlenek, a' vármegye gyűlésében kínáltatnak meg; 3) azon renddel történjék melly szerint az öröklés következik a' megkínáltatandók között végre 4) ne csak az eladási akarat, hanem a' feltételek is bejelentessék. — Az egyedül csak férjfiakat illető javakra nézve, a' leányágbelieket vagy azomszédokat nem kell megkínálni; ha mindazáltal ők az eladni szándékozót megintik az iránt, hogy a' javakat inkább nekik adja, mintsem más idegeneknek vagy szomszédi joggal nem bírónak, — és mégis elmellőztetnek, keresetet indíthatnak, a' bevallás elerőtlenítésére. — Azon esetek, mellyekben az elmulasztott megkínálás tekintetéből a' bevallást alaposan megtámadni nem lehet ezek: ha valaki, ellenséges fogásból leendő maga megválthatásáért tesz szükséges bevallást; továbbá: midőn a' bevallás, az ügynek kétes végződése tekintetéből peralkuképen tetetik; és végre: ha a' bevallást a' szerző teszi, szerzeményes javairól. — A' városi telkeknek bevallása a' városi tiszti kar, a' jobbágyiaké pedig az urszék vagy uradalmi tisztség előtt történik. — Az örökbevallás többféle; 1) vagy teljes, vagy kiskoru embertől tetetett; amaz, egy esztendei használat által megerősítve lévén, a' bevalló által csak csalárdés és ravaszság okaiból támadtathatik meg; — emez, a' tökéletes idő elérézteig, nem tartatik használat által megerősítettnek, 's azért olly sikerrel is vetethetik vissza, hogy az, a' bevalló ön felperessége alatt elerőtlenítettik. 2) Vagy csupán saját részletéről tetetett, vagy testvéreinek járandóságairól is. Az első, magában véve erőslétű, ha csak az elmulasztott megkínálás, vagy az örökösöknek okozott praejudicium — joggát — miatt el nem erőltetettik; a' második, 1723 óta, már a' törvény szerint semmi. 3) Vagy ezen zárlattal tetetett: semmi jogot, sem semmi jogbeli és urasági sajátságot fen nem tartván; — vagy e' nélkül. 4) Királyi jóváhagyás által megerősített, vagy nem. Végre 5) szükségsetlen, helyes oku és kénytelenített. Az első, mint igazi és elegendő ok nélkül tetetett, törvényes uton mindig elerőtlenítettik; a' második, az esetek és okok nyomossága szerint épen marad, vagy elerőtlenül; a' harmadik, mint elkerülhetlen szükség miatt tetetett, soha sem döntetik el. — A' magán pecsét alatt költ bevallólevél soha sem eszköz örökséget. — E' tárgyi perek következők; 1) az elidegenített ősiek kiegészítésére mozdítandó per, mellyet az örökösödő azok ellen indít, kik a' szerzett jószágot bírják. Biróság az öröklési. Bebizonyittatik az ősieknek, minőségek 's mennyiségek szerinti elidegenítettése, és a' szerzeménynek az alperesek kezébe kerülése. 2) A' bevallást elerőtlenítő per. Ezt, a' megkínálás elmulasztása miatt, a' vérségbeli indítja, a' vevő fél, vagy más a' javak birtokában lévő ellen, a' kir. tábla előtt. A' felperességre nézve, a' vérséget és osztályosságot kell bebizonyítani; azután pedig a' megkínálásnak meg nem történtét, holott az szükséges

lett volna. Az elmarasztaló ítélet után előszámol (liquidál) az alperes a javakban tett minden áruzatokat (investituras) és javításokat, melyeket a' győztes megtéríteni köteleztetik; azonban az előszámolat (liquidatio) bírói helybenhagyást is kíván. 3) Elerőtlenítő per, a' megintésre nem figyelés miatt. Indítják a' leányágbeli személyek, vagy szomszédok és határosok, kik a' bevallót, egész summával kinalva intették meg, a' vevő ellen, a' kiralyi tabla előtt. — A' leányágbeliek a' vérséget, a' szomszédok a' szomszédtságot, mind ketten pedig a' megintás emellőztetését tartoznak bebizonyítani. — Az előszámolatnak itt is van helye. — 4) Jogját miatt indított elerőtlenítő pert (*invalidatorius ex praejudicio*) az kezd, kinek öröklése a' bevallás által jelenleg meggátoltatik, — tehát a' közelebb izbéli rokon, a' távolabbiak megelőzésével, a' vevő fél vagy a' javak birtokosa ellen, a' kir. vagy báni tabla előtt. A' felperesség megállhatására, a' vérségnek és osztályosságának bebizonyítása, — s ha kívántatik, a' praejudiciumnak — joggatnak — a' felperes személyére alkalmazása szükséges; a' per velejében pedig a' jogját bebizonyítása. Előszámolat az ítélet után történik. — Ha ugyan azon javak, a' felés mellékrokonok által, különböző időben vallattak be, a' joggatban, s a' egyszersmind az elmulasztott megkínálásban alapított keresetével megáll, — ámbár halmozott; valamint szinte, a' régi öröklési vagy gyökeres jogbeli perben is szabadon kérethetik mellékesleg azon akadályoknak elmozdittatása, melyek az öröklést hátráltathatnak. — A' városi telkekre nézve, nincs helye a' joggati keresetlevélnek; de a' nemesiekben sincs a' bevalló éltében, minthogy az élő javaiban nincs örökösödés. — A' szomszédnak a' szomszéd ellen, a' nemes elsőégi keresete. — A' per függésben léte alatt eszközlött bevallás meg nem állható; — és az előbbi kizárja az utóbbit. — Ha a' bevallás elerőtlenítettik, a' javak, bevallás előtti állapotjukba térnek vissza.

Kunoss.

ÖRÖKÖS HASZONBÉR, a' haszonbérletsnek az a' neme, mely szerint valaki előre letévén bizonyos örökös haszonbéri summát, mellyel a' jogot magának és maradékainak megváltja, valamely fekvő jószágot használás végett birtokába vesz, s esztendőként meghatározott haszonbért fizet a' tulajdonosnak, ki a' summát többé felebb nem emelheti, s az örökös haszonvételtől a' haszonbérlet és annak maradékait többé el nem mozdíthatja. Az örökös haszonbér ellenbe tétetik az ideig örögre tartó haszonbérletsnek, s legközelebb jár az emphyteusishoz. Kállay.

ÖRÖKÖS JOBBÁGYSÁG, a' rabszolgaság egy neme, melly ma már (legalább a' személyi szabadságra nézve) Európában majd mindenütt el van törölve. Az örökös jobbágyságon alapultak a' szolgálatbeli és uri jogok, melyek bizonyos jövedelmeket hajtottak, p. o. ha a' földes ur megengedte, hogy örökös jobbágya más urnak álljon szolgálatjába, továbbá ha személyére nézve felszabadította (*lytrum personale*), vagy ha annak ingó és ingatlan javait is szabaddokká tette; (*lytrum reale*), mindig huzott valami jövedelemet, ilyen volt a' javak elvitelért fizetendő szokott taxa is (*jos detractus*) sat. Burkusországban III. Vilhelm 1807. S-pt. 10-ik és Octob. 9-ik napjaiban költ rendelkezésénél fogva végképen eltörölté az örökös jobbágyságot.

Kállay.

ÖRÖKÖS JÓSZÁG az, mellyet szabadon el lehet adni, s mellyben fiu és leányág egyiránt osztozhatik, s azért a' birtokosnak valóságos tulajdona; de az allodiumtól mégis annyiban különbözik, hogy az illy örökös jószágoktól a' birtokos gyakran valami haszonbért fizet annak, kitől azt örökösen által vette.

Kállay.

ÖRÖKÖS NEMESSÉG, másnéven törökös nemesség, melly nemes törökökből vette származását, és törvényes házasság útján gyermekről gyermekekre szál. Az örökös nemesség vagy régi, melly az első törökök sok nemzéseket számlál, vagy új, melly nem régiben szerzetetett.

Kállay.

ÖRÖKÖS ÖNÉKS (rendes), bizonyos személyeket illető jog, mellynél

fogva ezek valakinek végrendelet nélkül hátrahagyott vagyonát törvényesen elfoglalják, bírják és visszaszerzik. A' rendes örökösödésre a' törvény által elsőben is az alrokonok (descendentés), azután a' felrokonok (ascendentés) 's végre a' mellékoronok (collaterales) hivatnak meg. Az örökösödés továbbá kölcsönös, hitvesi, özvegyi, és kir. ügyészi. — Általános, ha minden javakban, részes, ha csak némelyekben történt az örökösödés; 's viszont sajátági vagy csak haszonveteli joggal. továbbá ujonti és világos, vagy régi és homályos, a' mint az örökösödőnek a' meghalttal való vérsége kétségtelen, vagy nem; 's végre ön-hatalom vagy per útján meguyerhető; az ujonti többnyire az első, a' régi pedig a' második módon szokott megtörténni. — Az alrokonok 1) természetiek vagy fogadottak (civiles), azok természetinemzés által, emezek csak a' természet utánozása szerint avatódnak a' nemzetségbe; 2) természetiek és törvényesek, kik igazi házasságból születtek, 's csupán természetiek avagy törvénytelenek kik tilalmas házasságnak vagy egyesülésnek gyümölcsei, 's ha születési szennyek eltöröltetik, törvénysítetteknek (i. Törvényesítés) mondatnak; 3) ugyan azon — vagy különházasságból való, és pedig az egy anyától s atyától születtek testvéreknek, a' külön atyától vagy anyától származottak ivadoknak (carnales vel uterini) nevezetnek; 4) fiak vagy leányok. 5) a' lapotjokra nézve világiak, papok, vagy szerzetesek, ezek viszont jószág-bírhatok vagy nem; 6) a' meghalthoz való rokonságra nézve: első-második'sat. izbeliek, közlebbiek, vagy tavolabbiak; 's végre 7) születési rendjekre nézve: első második'sat. középső vagy utolsó-születtek. — A' természetes és törvényes rokonok örökösödésének rendszabásai ezek: 1) az anyai javakban mind a' két ág egyenlően örökösödik, kivéven azon fiúsítás- (praefectionale) és adománybeli javakat, mellyek mind a' két ágra szóló zarlat nélkül adattak; 2) az atyaiakban a' fiak egyenlően örökösödnek (kivéven a' hitre bizott javakat), a' leányok pedig csak úgy, ha azok mind a' két ág által bírhathatók; 3) ha mind első izbeliek: fejenként örökölnek; ha némelyek első-mások távolabb izbeliek, akkor azok ugyan fejenként, emezek pedig, mint származottak, képviselői joggal osztoznak; 4) a' hol mind csak képviselők örökölnek, ott az egész vagyon származatokra (in stirpes) osztatik; 5) a' testvérek mind a' két szülő után örökösödnek; de az egy atyától 's külön anyától nemzödtek (atyivadok.) csak az atya, az egy anyától 's külön atyától való (anyivadok), pedig csak az anya után örökölnek, azaz: az atyaiakban az atyiai, az anyaiakban az anyiaiak részesülnek; 6) ha külön házasságheli gyermekek vannak, 's a' férj az első nővel együtt nyert valamely szerzeményt, a' szerzeménylevelet, második hitvesének kedvéért, nem szabad neki megváltoztatnia; 7) az első szülött fiut illeti a' nemzetség közös leveleinek gondviselése, mellyeket azonban a' rendesen megkérő leányagbellekkel hiteles másolatban, a' férjfiakkal pedig eretétiben tartozik közölni. Az osztály előtt minden pert, utána pedig csak a' követelőket (activas) tartozik a' nemzetség közösköltségen. mint első szülött 's többi testvérei jogainak fentartója, kezdeni és folytatni; 8) a' legkisebb szülött fiu megtarthatja magának az anyai házat; 9) az ingóságokban a' leányok a' fiakkal egyenlően örökösödnek, kivéven a' fegyvereket, katonai készületeket, czimer-gyűrűt, más egyéb czimereket és lönyveket, mert ezek csupán fiakat illetnek; 10) a' jószág-bírható szerzetesek és világi papok egész részleteket, a' szerzetesrendbeliek pedig csak annak tizedrészét-kapják meg; melly 5000 forintnál több nem lehet. — A' következő történt házasság által törvényesített gyermekek, a' törvényesen születettektől semmiben sem különböznek; a' felség által törvényesítettek, törvényeseknek nem léte esetében megelőzik a' javakra nézve a' kir. ügyészt, de ha azok vannak (hanemha az ő meggyezéséssel) nem örökölnek az ősiekből semmit is, a' szerzeményekből pedig amazokkal egyenlően, ha az atya eszközlte ki a' törvényesítést, nem pedig akkor is, ha az a' törvényesítetnek ön

munkája volt. A' pápa egyenes törvényesítése semmi polgári sikert sem von maga után, a' közvetett pedig azonosnak tartatik a' következő történet házassággal. — Az öröklítettek (adoptivi), természeti és törvényes gyermekek is léteznék, az ősiékben nem részesülnek, az adományküli szerzeményekben pedig szintugy mint amazok. Ha az öröklítésre királyi-jóváhagyás adatott, az adományjavakra nézve kizárják az öröklítettek a' kir. ügyészt; azon felül önnön természeti és törvényes szüleik után is örökösödnek. — A' törvénytelen házasságból vagy tilalmas közösülésből született gyermekek, végrendelet nélkül meghaló egyik szülejeknek javaiban sem örökösödnek. — Alrokonok nem léte esetében rendszerint a' felrokonok (ascendentes) örökösödésének van helye; de itt előbb meg kell különböztetni: valyon a' javak ősiék-e vagy szerzemények, ha ősiék, — valljon atyaiak-e vagy anyaiak; ha szerzemények, adományiak-e, vagy adományküliek? — A' természeti és törvényes felrokonok örökösödésének rendszabásai ezek: 1) az ősiék mindig arra az ágra szállnak vissza, mellyen a' meghaltra háramlottak, mert más ág azokra nézve idegen; 2) a' közelebb izbéli kizárja a' távolabbit, az ősiékben ugyan csupán a' maga ágabelit értvén, a' szerzeményekben pedig mind a' két ágbelieket; 3) az adományküli — örökösökre átmenő szerzeményjavakban, az első izbéli felrokonok fejenként, a' továbbiak áganként örökösödnek; 4) az adományos szerzeményekben a' felrokonok nem örökösödnek máskép, hanemha nevek az adománylevélben foglaltatik, mert ezen zárlat: a d o m á n y o z o m n e k e d é s a' t e ö r ö k ö s i d n e k ' s m a r a d é k i d n a k, nem a' fel- hanem csupán csak az alrokonokat illeti. — A' következő lett házasság által törvényesítették javaiban, az adományiakat kivévn, tőkéletesen örökösödnek; a' felség válasza által törvényesítették ősi vagyonában (ha ezt kaphattak) szintugy örökösödnek, mint adományküli szerzeményekben; a' pápa válasza által közvetve törvényesítettnek adományküli javaiban is örökösödnek. — A' csupán törvényes v. öröklített után csak ugy és annyiban örökösödnek az öröklítő (adoptans), ha — és a' mennyit az öröklítettnek adott; mert ennek egyéb javaiban, nevesen az ősiékben, a' természetes törvényes felrokonok, mellékrokonok, vagy ezek nem létében a' kir. ügyész; — az adományos szerzeményben, hasonlóan a' kir. ügyész; — az adományküliekben pedig a' valódi szülék, nő, mellékrokonok, vagy ezek nem létével a' kir. ügyész örökösödik. — A' törvénytelenek után, szüleik semmiben sem örökösödnek. — Általában azon felrokonok örökölnek az alrokonok után, kiknek vagyonában ezek örökösödhettek volna. — Ha al- és felrokonok nincsenek, a' mellékrokonok örökölnek. Ennek okfeje: a' vérségbeli kötelék és kölcsönös atyafiságos osztály, vagyis rövidelben: az osztályos atyafiság. — Örökösödésbeli rendszabások a' természeti és törvényes mellékrokonokra nézve: 1) Az ősiékben végetlenül örökösödhetnek, csak a' vérséget és osztályosságot tudják bebizonyítani, a' közelebb izbéli azonban kizárja a' távolabbit. — Az első osztályosok, mint a' fiu, — és ha a' javak mind a' két ágot illetik, a' leány-testvérek, fejenként, a' távolabbiak pedig származatonként (juxta stirpes) örökölnek. A' testvérek az atyaiakban és anyaiakban egyenlően, — az anyivadok az atyaiakban, — az anyivadok pedig csak az anyaiakban részesülnek. — Ha a' vérségbeli kötelék újont, vagy habár régiebb is de nyilvános, az örökösödés önhatalom utján történik; — ha pedig régi, homályos és kétes, csak per ntján; 2) az adomány által nyert szerzeményekben a' mellékrokonok nem örökösödnek különben, hanem csak ugy. és azok, ha és a' kiknek neve a' szerzeménylevélben foglaltatik, akár az adomány előtt történt légyen az osztály, akár utána. Az osztály előtt nyert adományküli szerzemények a' mellékrokonokat illetik, hanemha ahöz a' nőnek erősebb joga volna; az osztály után kapottak pedig, végrendelet nélkül, a' kir. ügyészi lesznek. — A' törvényesítették közül csak azok után örökölhetnek a' mellékrokonok, kik az atyafiságos osztályban ré-

szesülhettek. Az öröklítettek az öröklítőnek természeti és törvényes gyermekei után semmit sem örökölnek; sem az—akár egyenként, akár egyszerre—örökösítettek nem örökölhettek egymástól semmit is, valamint a' fiasítottak sem, hanemha talán a' kieszközölt kir. jóváhagyólevélben máskép foglaltatnék. Az öröklítettek azonban az ő nemzetségekbeli mellékrokos örökösödéstől el nem rekesztethetnek. — A' törvénytelenektől mellékes örökösödést sem lehet reményleni. — A' hitvesi örökösödésnek egyedül akkor van helye, midőn a' hitveseknek valamelyike törvényes alrokonok és végrendelet nélkül hal meg. Meg kell pedig különböztetni, valyon a' hitves egyedül, vagy talán a' meghaltnak fel-és mellékrokonaival, vagy a' kir. ügyésszel összehitközve kér-e öröklét? — A' hitvesek a' zálogos szerzeményekben és ingóságokban kölcsönösen örökölnek egymás után, kirekesztvén a' meghaltnak fel-és mellékrokonait. Az ősiakban és ingatlan zálogokban inkább a' nemzetségbelieknek van örökösödési jogok; de ezek nem lévén, azokra nézve, melyek iránt a' meghalt rendelkezhetett volna, előbb való a' nő a' kir. ügyésznél. Az ingatlan örökös nemesi javakban a' nő nem örökösödik, hacsak a' szerzeménylevélben neve ben nincs; vagy ha azok városi vagy jobbágytelkek. Ezen joggal a' hitvesek mindjárt a' házassági eskü letétele után bírnak. — Az özvegy, férje ruháinak nagyobb részét és a' jegy-gyűrűt, azon lovakat és kocsit, melyeken férjével kocsizott, az ötven teljes számot tul nem haladó ménesből a' maga részletét örökli. Ha a' ménes ötven darabon felyül van, és nem közszerzemény, (s ez az előbbire nézve is áll), akkor a' fiak örökségéhez tartozik. Továbbá egyenlően osztozik a' meghaltnak örököseivel az özvegy az ingóságokban és szerzett zálogban is, ha t. i. ezek nem közösen szereztettek. — E' tárgyból származó perek ezek: 1) a' rendes és tiszta örökösödésbeli per, melyet a' magának örökösödést tulajdonító indít az azt letartóztatók ellen. — A' polgári ügyekben a' városi tanács, a' jobbágyiakban pedig az urszék ítél; a' nemesiekben, ha a' javak külön vármegyében vannak a' kerületi tábla, — ha külön kerületekben, akkor azon kerület táblája, melyben a' javak feje, vagy ennek nem léteben, a' javak többsége vagy nagyobb része van. — Ha a' javak egy vármegyében fekszenek, a' legkisebb sommától 200 forint értékig a' szolgabíró; 200-tól 3000-frt. értékig akár a' szolgabíró akár az alispány, végre 3000-tól végtelen értékig egyedül az alispány bíraskodik e' perekben. — A' felperesség erőslétére, az alfel-vagy mellékrokonságot kell bebizonyítani; a' per velejében az örökség mennyisége és minősége hozatik napfényre, s ha ezt az ingóságok miatt épen nem lehetne tenni: az alperes hit alatti kinyilatkoztatásra szorítottatik; 2) Erőszakoskodási per; mely az egy év lefolyta alatt ön-hatalommal ki nem vetett olyan idegen ellen, ki a' javakat minden jog nélkül elfoglalta, az öröklő által mozdittatik; 3) Régi örökösödésbeli per; mely akkor indítottatik, mikor a' felperes és kihalt között lévő vértételék távoli és homályos. — Ha idegen vagy anyarokon ellen az akadályok elmozdítása is intézetik, illető bíróság a' báni vagy királyi tábla. Az idegen ellen az örökösödés alapját, vérségbeli köteléket, osztályosságot, sőt ha kérdésbe jő, még nemzetsége jogát is be kell a' felperesnek az iránt bizonyítania; mert idegen az idegent jogának valódi bebizonyítása nélkül nem űzheti ki a' javak birtokából. Ha vérségbeli ellen mozdítottatik a' per, a' felperes örökösödése alapjának és elsőbbségének bebizonyítása is elégséges. — Ha nincsenek olly elmozdítottak akadályok, melyek táblai vizsgálatot kívánnának, ezen pert is lehet az örökösödési bíróság előtt indítani.

Kunoss.

ÖRÖKÖSÖDÉS RENDJE, bizonyos szabály, mely szerint a' meghaltnak javai valamely vérségbeli vagy idegen személyre háramlanak. Az örökösödés rendjének meghatározása nem mindenkor a' haldoklótól függ, hanem legtöbb esetekben a' törvények és törvényes szokások állapítják meg, melyek leginkább csak a' szerzeményekre nézve engednek

a' végrendelezőnek szabad akaratot. V. ö. ÖRÖKÖSÖDÉS ÉS VÉGRENDELLET.

—no—

ÖRÖKÖS TISZTSÉGEK. Így neveztettek a' Németbirodalomban a' főbb nemesség hivatalai, mellyeket az a' császári koronázásnál viselt, és mint főnyer címeket címzetébe is felvett. Ezen tisztségek megkülönböztetésül és a' császári udvar pompájának nevelésére szolgáltak. Illyenek voltak p. o. örökös kamarási, marschalli, kincstari, pohárnoki'sat, hivatalok, mellyek az austriai monarchiában maig is megvagyának. Illyen örökös tisztségek Magyarországon nemelly főispánságok, mellyek egynehány főbb familiához vagynak köttetve. A' Németországban fenállott választófejedelmeket, kik a' császári választottak, nem lehet annyiban örökös tiszteknek nézni, mivel független uralkodók voltak, 's örökös tisztségeket magok is adhattak; e' mellett a' papi személyek fejedelemsége nem is familiájokbeli személyekre szállt az ő holtok után.

Kállay.

ÖRÖKSÉG alatt mind azon ingó és ingatlan, ősi és szerzeményi vagyon értetik, melly valakinek halála után a' magzatokra; ezek nem létehen pedig a' mellék- vagy felrokonokra, avagy királyi ügyészre háraulik.

ÖRÖKSÉGBŐL KITAGADÁS. Hazánk törvényhozó teste sem annyira elfajzott magzatokat nem tévén fel, kik elvetemedettségek miatt szülek jóakarójára egészen érdemtelnek, 's így azoknak örökségből kizárandók; sem olly szerelem nélkül való nemzöket nem gyanítván, kik kábitó szenvedélyük vagy indulatoskodásaik miatt saját gyermekeiket vagyonaiktól örökösen eltüntetni 's így ezeket megkárosítani képesek volnanak: az örökségből kitagadásra nézve mindeddig szabályokat nem alkotott. Azonban törvénykezési rendszerünkben 's az örökösödés (l. e) okfejeiből a' következő általános igazságokat vonhatjuk ki: 1) Az ősi jószágokra nézve, egyáltalán nincs helye az örökségből kitagadásnak; mert ez a' birtokról szabad rendelkezéssel van öszekapcsolva, mit — törvényes alkotmányunk következtében — az ősi vagyon természete egészen kirekeszt. 2) A' szerzeményi javak közül csupán azokból zárhatni ki valakit, mellyek az ősi birtok megterhelhetése, és a' kitagadandó közvetlen befolyása nélkül jutottak a' kitagadó bírásába; mert ha netalán olly keresményekből záratnék ki a' magzat, mellyek az elidegenített ősi jószág árán vásároltattak vagy közösen szereztettek; a' kitagadás sikertelen volna; a' második esetben ugyan egyáltalán, az elsőben pedig legalább is azon summára nézve, mellyen az ősi javak eladatnak, 's melly az elidegenítő által új — szerzeményi jószág vételére fordítatott. 3) Minden örökségből kitagadási rendelés ereje megtámadhatatik, 's helyességének vagy helytelenségének birói megvizsgálása és elhatározása, per útján eszközölthetetik. Mivel pedig az illy nemű rendeletek leginkább végrendeletekben fordulnak elő, vagy legalább — külön oklevélben kiadva is végrendeleti természetű iromány gyanánt tekintenek: reájok nézve is ugyanazon inepélyeket véljük szükségességeknek, mellyek törvényeink által ezek körül megállapítottak. (l. VÉGRENDELLET.) — A' nemzetségből, vagy nemzetségi jogokból való igazságtalan kirekesztésről l. ROKONVÉRTELÉNÉS.

Kunoss.

ORONOCO, (Orinoco) egyike déli Amerika legnagyobb folyama-nak, melly leginkább Colombia köztársaságon foly keresztül. keleti főága Parima nagy posványból vagy tóból ered, és eleinte nyugot felé fordul. Második főága az éj. szél. 5° alatt Ibirinico hegységében ered. Miután a' Guaviare vele egyesül, kelet felé folyik; egyik ága, a' Rio negro, az Amazonfolyóba ömlik, a' másik pedig, Oronoco, a' fő folyam, a' Trinidad szigete átellenében 49 tork. lattal az atlanti tengerbe. Hossza 370 mf. Rend szerint 1,4 mfnyi szélességben folyik, sok vizesései, 's kifolyásánál sok szigetet, homoktorlásak és szirtet vannak, mellyek a' hajózást veszedelmessé teszik. Sebeseen folyik, és rendszeren Aprilistól

Septemberig árad. Az erős idő alatt nagyon kiönt, annyira, hogy nem ritkán 25 mf. széles 500 lábnyi mély, és olly lassan folyik, hogy az ember tengeren vélné magát lenni. Az Oceánba való sebes ömlését az apadás alatt a hajósok a sik tengeren még 60 mfr. is észreveszik. Némelyektől Parianak is neveztetik az Ujandalusiában levő Paria keleti kerületről, melly mellett folyik. Mellékfolyóihoz a Guaviaren kívül mig Meta, Apure, és Caroni is tartoznak. Mivel az Oronoco, Cassiaquari és Rio negro által az Amazon folyóval öszveköttetésben van: azért ezen két folyó egy nagy belszigetet képez, melly Guiana és Brasilia egy részét magában foglalja.

OROSZ-NÉMET HÁBORU. Így neveztetik azon háboru, mellyet az Oroszok, a Francziáknak az Oroszbirodalomból kiűzetése után, ezek ellen, Austria, Poroszország, Anglia, 's későbbben Svecia társaságában is, folytatott, 's mellynek következtése Napoleon megbukta lön. Tartott pedig ezen háboru 1812-től fogva 1815-ig.

OROSZ KÜRTMUZSIKA, vadászmuzsika, olly kürtökből áll, mellyek mindenikének csak egy hangja van; számok felmegy 20 30 40-re. A kürtök ugy vannak felhangoztatva, mint az orgonasípok. Az egyiken mind azon c, a' másikon azon d fuvatik, melly valamely hangműben előfordul. A' hangások többnyire orosz örökös jobbágyok 's ugy meg vannak tanítva, hogy midőn szükséges, kiki a' maga egyes hangját hibátlanul hangoztatja, 's a' különféle fuvóktól ejtett hangok ugy hangzanak, mint ha ugyan azon egy műszerből származnának. Ezen muzsika már olly nagy tökélyre viteték, hogy Pleyel, Haydn, Mozart darabjait is lehete általa előadni, és pedig legszebb piano és crescendo-val. E' muzsika messzére elhallik, 's hangjai távolról a' harmonikáéhoz hasonlitnak. Feltalálója Narischkin. 1763-ban kedvező sikerrel használtott Moskvában egy nagy innepelés alkalmával, 's az óta nagyon tökéletesült.

OROSZLÁN HENRIK, I. HENRIK AZ OROSZLÁN.

OROSZLÁNKŐ, hajdani nevezetes vár Trencsényvármegyében, melly egy magas, meredek kősziklán állott; most romjaiban hever. 54.

OROSZORSZÁG. I. Régibb története. Scythák, Sarmaták neve alatt érték hajdan azon számos vándor népeket, mellyek a' romai birtokig terjedtek, 's Herodot szerint a' Don és Dnepr közt laktak. Kr. u. második században a' Duna felé vonulának a' Gothok. 5 század óta egymást válták az Alanok, Hunnok, Avarok, Bolgárok. Ekkor a' sarmata eredetű Slavok inkább nyugotra és éjszakra húzódtak; az Avarok által kiszorított Chazarok 6. században a' Volga és Don közé nyomultak, elfoglalták Krimet, mi által a' Ryzantiumiakkal érintésbe jöttek. Irene császárné chazar hercegasszony volt. A' Petszenegek a' Magyarokat tolák Pannonia felé Éjszaki Oroszországban Tschudok (Finnek és Esthek) laktanak. Mind ezek vándor népek valának, a' Sláv népeken mutatkozott legelőször némi miveltség; ezek építék Nowgorod (ujkert) és Kiew városait, mellyek eleinte sokat szenvedének a' Chazaroktól; Nowgorodot a' Warágeriek (tengeri rablók) annyira háborgaták, hogy az a' Varjagokhoz folyamodni kénytelenlne. Így jövének 862, mint Nestor írja Rurik, Sinens és Truwor testvér hadvezérek a' tenger tulsó részéről, 's Nowgorod körül 3 hercegséget alapítának, 's midőn öccsei kimultával Rurik maga uralkodnék, ennek honosai összevadtak a' Slávokkal 's így lettek az Oroszok. Rurik holta után (879) fia Ighor elfoglalta Kiewet 's fővárossá tette, ennek özvegye Olga. 955 Konstantinápolyban felvette a' keresztény hitet, 's honába vitte a' görög szerzetást. Igors fia Swätoslaw 972 a' Petszenegek elleni harcban esett el, ennek fia I Wladimir nagy foglalásokat tett, feleségül vette a' byzantiumi hercegasszonyt Annát, 's Cherisonban megkeresztelkedett 987, mgh. 1015. Ez 12 fiai közt osztá fel a' birodalmat, de nem lévén meghatározva a' thronörökülés, véres hadakat folytattának ezek egymás ellen

a' Kiewi nagyhercegségért, mely alatt kelle Wladimir rendelése szerint a' többieknek is egyesülni. 1114 egy távolabb ágól II Wladimirt választák a' Kiewiek nagyhercegnek, kit Conneus Elek császár czárnak esmert; ez volt első, ki magát megkoronáztatta, 's küllé birodalmából a' Zvidókat. Ennek fia Jurje építé Moskaut 1147. A' fejedelmek belső háboruit hasznukra fordíták majd külső ellenségek is, leginkább pedig a' Mongolok, kik miután II Jurje nagyherceg 1238 elesett, Batu Khan alatt egész Oroszországot elfoglalták, csak Nowograd tartá meg függetlenségét bizonyos kötések alatt. Ezekon kívül Lieflandiak, Németek és Svédok háborgaták az Oroszokat; 's így az örökös háboruk miatt tudományos műveltségnek náluk híre sem volt. Semmit sem tehetének a' nagyherczegek, mi a' Mongoloknak ártalmasnak látszék, és évi adót tartozának fizetni. Mégis ez idő alatt Jaroslaw elfoglalta Finnlandot, fia Sándor a' Nawa mellett megverte a' Svédokat 1241, miért Newsky nevet kapott. Sánlor legkisebb fia Dániel 1296 moskai nagyherczeg címet vett fel, ez építé 1300 Kremlt, Ennek sija Jurje is szerenczés hadakat folytatott a' Svédok ellen 's Orscheket (Schlüsselburg) építé. Donsky Demeter 1360 több ízben megveré ugyan a' Tatárokat, de az Oroszok még sem szabadulhattak meg tőlök.

II. Közép története. Szerencsésebb vala I Nagy Ivan Wasiljewitsch, (1462—1505) ki a' Tatárokat kiküszöbölte. Ez idő tájhan támadtak a' Kozakok is. A' Lengyelek és Lithhauiak t. i. nyugoti Oroszországot egészen Kiewig elfoglalák, keletről pedig a' krimi Tatárok háborgaták a' birodalmat. E' miatt az elégtelenekek Ukrania pusztá vidékire költözének 's itt katonai alkotmány mellett élének Hettmanjaik alatt. Ivan birodalmi törvénné tévé az ország egységét 's osztatlanságát, 's behozta a' lövő fegyvereket. Hitvese Zoë (Sophia Paleologa) kalandjairól ésméretes görög herczegasszony is sok jót tett az orszagra nézve, 's ez ada alkalmat, hogy Oroszország kétféjü sást vett czimerébe. Ennek fia Wasilej megszabolázá a' nagyokat, 's a' Lengyelektől elfoglalta Smolensket, de ezek is a' Tatárokkal egyesítve gyakran megverék az Oroszokat. I Maximilian császár igyekezett véget vetni e' viszávadásnak 's minden keresztény fejedelmeket szent szövetségre bírni a' Törökök ellen, mi végre HERBERSTEIN (I. e.) bárót követül küldé a' czárhoz, II Iván Wasiljevitsch minden elődeinél többet tett a' félvad nemzet pallorozására; német kézműveseket, mívészeket, és tudósokat vitt be, nyomtató intézeteket állított, törvényeket hozott, az Angolokkal 1553 kereskedési egyezsége lépett, állandó sereget képzett, (Strelitzek—puskások) 's 1554 elfoglalta Astrachant. De ellene támadtak a' Svédok, Dánok és Lengyelek. Mely szorultságában II Rudolf császárhoz 's XIII Gergely pápához folyamodott. kinek nunciusa Possevin, közte 's Báthory István lengyel király közt 1582 békét eszközölt, mellynél fogva Lieflandot Lengyelországnak engedni kénytelenült. Ivan uralkodása alatt 1578 találta fel Sibiariát Jernak nevű kozak. Ivan követője Feodor, Fathlandot 1595 a' Svédeknek engedé. Feodor, mint Rurik nemzetségéből utolsó, 1598 meghalván, 15 évig belső zavarok 's külső háboruk dúlák az országot.

III. Ujabb története. 1613 a' rostoffi metropolitának Nikitowitsch Feodornak fiát választák az Oroszok határtalan 's örökös czárjoknak, ki 1645-ig elég békével uralkodott. Ennek fia Alexej alatt kezdődött a' török háboru, Ukrania miatt 1671. Ez selyem—és vászon—műházakat állított, 's behozta a' postát, megtiltá a' külföldi ser és égettor bevitelét; vas és rézbányákat nyitattott, Asia éjszakai partjait körül evezette. Fia III Feodor eltörölte a' nemesek örökös hivatalait 's elégettette a' nemzetségi lajstromokat; kiskoru mostoha öccsét Pétert pedig a' gyenge Ivan elmellőztével, örökösének nevezte. I PÉTER (I. e.) Jul. 8. 1709 megveré Pultavánál a' Svédokat, 's Oroszország mind hadi erejére, mind ujan épült fővárosára nézve a' többi Európához egyenlővé

tételve, mint császárság vergődött ki a' háboruból, és saját hajósseregével diadalmasan kezdte vitorlázni a' keleti tengeren. Péter tervei ugyan a' Törökökre, Persákra és Lengyelekre nézve csak későbbben hajtottak végre. Hitvese I Katalin (1725—27) Menezikoff vezetése alatt inkább bel- mint küldölgokra ügyelt. II ПЕТР alatt (I. e.) a' Dolgoruckyak megbuktaták Menezikoff házáat. Midőn ANNA (I. e.) kurlandi hercegné, nagy Péter unokaleánya orosz thronra lépett, próbálák ugyan a' nagyok korlátolni a' czári hatalmat, de veszttettek. 's idegenek léptek a' cabinetbe. Kurland, 1737 Anna kedvenczének a' hatalmas Biron hercegnek adaték orosz befolyás alatt. (L. BIRON). Midőn azután Leszcinski Szaniszló emeltetek a' lengyel thronra, az Oroszok saxoniai III Augustus részére nyilatkozáának 's ezt, miután STANISLAUS (I. e.) elfutott, királyi székre is ültették, és így Lengyelországra befolyásokat megalapították. Majd a' Törököktől foglalák el Choczimot és Moldvát, 's az orosz cabinet tekintete fontos kezdé lenni Europa előtt. — Anna halála után 1740 Biron gyámsága alatt a' gyermek III Ivan lett czár, de Biron száműzött 's Ersébet, nagy Péter legifjabb leánya Dec. 6. fogságba viteté a' csecsemő czárt. ЕАКІВЕТ (I. e.) a' francia nyelvnek ada elsőséget; azonban 1747 Maria Teresiával 's az Angolokkal egyesült a' Francziák ellen, sereget küldött Németországra 's ez által némikép elhatározta az aacheni békét. 1754 még szorosabban egyesült Austriával a' Poroszok ellen 's részt vett a' 7 éves háboruban. Ennek folytatában látá legelőször Europa az orosz hadsereg új szerkezetének fogantját. Azonban követője III ПЕТР (I. e.) mint II Fridrik barátja és tisztelője, nyomban békét és szövetséget kötött a' Poroszokkal, de II Katalin, ki Jul. 9. 1762 a' Pétert éltétől megfosztó zendülés által thronra emeltetett, csak a' békét erősíté meg. — II Katalin uralkodása új képet adott éjazzaknak 's elhatározó befolyást Europa political sorsára. Mihelyt a' czárné elhárithatá birodalmától a' háboru terheit, tüstént törvényhozásról gondoskodott, 's e' részben a' külföld legjelesb férjfiait kérdé meg. Továbbá a' népesség szaporítására idegen gyarmatokat szállított be, kézműveket, kereskedést, a' nép felső 's alsó rendének pallérozását mindenkép előmozdította 'sat. Most a' zavargó Lengyelek dolgába elegyüle Oroszország 's fegyverei oltalma alatt 1762 Poniatowsky ült a' lengyel királyi székre. Hát évig álla ellent Lengyelország Katalin terveinek; Poroszország és Austria caendes néző tanuk valának; 's noha időközben pusztító döghalal 's Pugatscheff Kozáknak (ki magát III Péternek állítá) lázadása és a' Svédek nem kevésé hátráltaták a' hatalmas szomszédot; végre mégis czélt ére Lengyelország megosztásában. Aug. 5. 1772 volt az első osztályheli egyezés. (L. LENGYELORSZÁG). Most még nagyobb hévvel folytatá Katalin a' török háborut, 's utóbbi kedvencze ПОТЕМКИН (I. e.) tanácsára azon kezdé gondolkodni, hogy az osman birodalom romjain egy új görög császárságot állitson, 's azt egy nemzetségbeli nagyhercegnek adja. De e' tervet politicalai körülmények nem engedik létre jönni. — 1783 elfoglaltaték ugyan kis Tatárország, 's ez oldalról már nyílt a' török birodalomhoz, a' Törökök Potemkin diplomaticai kívánati által ingereltetve, elkezdék a' háborut, de valamint ők vissza nem veheték Krimiót, úgy az Oroszsal frigyes Austria is szerencsétlenül hadakozott, 's II József Lugosnál (Sep. 20. 1788) elveszté hadi híret és egészségét, 's noha következett évben Coburg hercezeg Choczimot, Laudon pedig Belgrádot megvette: Austria mégis 1790 a' reichenbachi egyezés szerint lelépett a' harcmezőről, 's a' Svédek Finnlandba ütven, Katalin is hajlandó lett békéségre, melyet a' Portával Jassiban Jan. 9. 1792 meg is kötött. — E' háboruban segítségre szolítá a' Lengyeleket a' Törökök ellen, de Poroszország úgy nyilatkozott, hogy ezt hadizenetnek tekintendi. Így egy porosz párt kelekedett Lengyelországban, mely Maj. 3. 1791 Potocki Ignác vezérlése mellett, 's porosz pártfogás alatt új alkotmányt ada a' szorongatott hazának. Ellenben orosz védelem mellett Potocki Felx 1792

összeállítá a' targowitzi confederatiót, a' régi alkotmány fentartása végett. Orosz sereg nyomula ismét Lengyelországba, a' Poroszok, kik különben is a' Franciaákkal kétes hadat folytatának, felve, nehogy Katalinnal is háboruba keveredjenek, szinte beütköztek. A' lengyel király az új alkotmány mellé nyilatkozék, de ez megsemmisítettett, 's Aug. 17. 1793 másodikor osztaték fel Lengyelország, melly alkalommal Oroszország 4253 nsz. mfdel ragadott el. 1794 feltamadának ugyan a' Lengyelek Koscziuszko és Madalinski alatt, de szerencsétlenség üldözé a' vitéz elszántakat, 's még ez évben harmadszor osztaték fel az ország. — Nagy tervei közepett utoléré a' halál e' hatalmas császárnét (Nov. 17. 1796) ki birodalmát 10,000 nsz. mfdel bővítette. Katalin nem elegyült a' francia zendülésbe, de fia I Pál (I. e.) egyesült Nápollyal, Austriával és Angliával; Suwaroff Apr. 27. 1799 Cassanónál meg is veré a' Franciaákat, de győzelmét megsemmisíté a' politica; Pál 1801 meghalván, követője I Sándor (I. e.) békét ohajtott, 's birodalma boldogításán munkálódott, tudományok, mesterségek 's földművelésre nézve hasznos intézeteket tett, de csak hamar bele kelle elegyülnie a' francia háboruba, előbb ugyan 1805 Austria mellett, az auszterlitzi szerencsétlen csatáig, utóbb pedig 1812 az orosz-francia hadba, mellyben csaknem valamennyi európai hatalmasság részt vett. Ebben fejlék ki az Oroszok rémitő ereje, 1815 nemcsak Lengyelhon mint királyság a' birodalomhoz kapcsolatott, hanem Oroszország az európai fejedelmek közt tetemes elsőséget is nyert, ugyan ekkor a' Törökökkel és Persákkal folytatott hadat is elvégezte, 's amazoktól a' buharesti beke által (Maj. 28. 1812) Moldvát a' Pruthig, Besarabiát és a' Duna főterkolajait, — ezektől pedig a' tiffisi béke által a' Kaspium tenger melletti vidékeket a' balkáni öbölhig kapta.

IV. Legújabb idő, 1818-tól. A' hosszas háboruk alatt félbeszakadt belső igazgatásbeli javítások folytatására, 's a' szentszövetség (1815) és aacheni gyűlés (1818) által a' külpolitikára nézve alapított rendszer bővebb kifejtésére fordítá most Sándor császár a' békét; bentazta a' birodalom legtávolabb fekvő tartományait is, szoros rendet és fenytéket hozott be; nevezetes e' részben az 1822 ki Ukas, melly által sibirijában különféle vétkekért, Pestel generalkormányzót, más 2 kormányzóval és 678 tisztel együtt letette, Sándor Dec. 1. 1825 meghalván, második öccse, most uralkodó I Miklos lépett thronra, mellyről bátyja Caesarewitsch Konstantin lemondott. Egy nagy összeesküvés dolgozott ekkor a' birodalom felforgatására, 's midőn Dec. 26. 1825 nyolcz testörző ezred a' hódolás esküjét már letette, a' moszkai ezred két százada vonakodék esküdni, Konstantint kiáltá császárnak, két parancsnokot meggyilkolt 'sib. de a' császár személyes bátorsága 's gzelirányos rendelkezései este felé véget vetének a' támadásnak; felfedezett az összeesküvés, a' császár 31 halálra ítélt pártosnak megkegyelmezett, 's csak Pestel ezredes, Sergius alezredes, Murawieff apostol, Rylejeff, Bestaschew-Rumin és Kachowski hadnagyok, mint fő bűnösök, végeztetének ki Pétersburgban Jul 25. 1826. Ugyan ez évben Aug. üttött ki a' persa háboru is a' határok miatt, de az Oroszok Paskiewitsch fővezér alatt olly szerencsésen harcoltak, hogy Abbas-Mirzának a' schach fijának lakóvárosát, Taurist, is elfoglalnák. 's a' Nov. 5. 1827 kötött béke szerint a' Persák egész Erivan és Nakhischewan khánságokat Oroszországnak engedni, 's a' hadköltvégeket megtéríteni kénytelenülének. — Minő befolyással volt Oroszország legközelebbi évtizediben a Görögök dolgára, I. Görög nézvéss; a' Törökökkel folytatott háborura nézve I. Törökország; a' meghódított Lengyel nemzetre nézve I. Lengyelország a' LEGÚJABB IDŐKBEN; végre mint segítő Oroszország a' Törököt az egyiptomi vice király által indított 's ez évben bevégzett hadban, — mind kül- mind belföldi ujságlevelek hirdetik.

V. Geographiája és statisticája. Oroszország kiterjed fél

Europán, egész éjszaki Ásián, 's a' keleti és éjszaki oceánon birt szigeteivel együtt, az esmeretes földnek csaknem kilenczed részét teszi. Éjszokról a' keleti tenger, Norvégia és éjszaki tenger; keletről az oceán; délről China, szabad Tatárország, Kaspiumtenger, Persia, török Georgia, fekete tenger és Törökország; nyugotról Galiczia, Krakó, Posen, Poroszország, keleti tenger, Svecia és Norvégia határozza. Kiterjed a' hossz. 35—227°, 's a' szél, 40—78° szigetein, amerikai 's Kaukasus melletti birtokin kívül 343.828 nsz. mtfdet foglal, ebből mintegy 80,000 nsz. mf. Európában, a' többi Ásiában esik. Földje többnyire sík, azonban északi részeit hegyek völgyek váltogatják. A' fekete és Kaspium tenger közt fekszik a' Kaukasus, délnyugotra Gallicia felé a' Karpátok, éjszaknyugotra a' Wolchonski erdő magas térei. Keletre Europa és Asia közt a' jeges tengerig nyulik az Ural (l. e.), melyből ásiái Oroszországon több heglánczok folynak el. Délnyugoti része többnyire pusztaság, 's vagy egészen lakatlan, vagy vándor népek legellettik rajta csordákat. Eghajlata különbözö; déli részén rövid lágy tél, kora tavasz, hosazu hév nyár, kevés eső és késő őszi uralkodik, közepén zordabb hosszabb tél, 's rövidebb nyár; éjszakon ugy megfagy a' kéneső, hogy a' meleg szobában is kalapácsolhatni, 's a' vizeket Octobertől fogva Majus végéig jég nyomja. Vizei. Tengerein kívül folyóvizei éjszaknyugotra a' Dwina, Jug, Suckowa, Petschora, Ob, Jenisei, Lena; Niemen, Duna, Newa; délen a' Don, Dnepr, Kuban, Wolga, és Ural. Van 14 nagy tava. Csatornáit rendszeresen szaporítja, fontos a' Wischnei-Wolotschok csatorna, melly Petersburgot Astrachánnal összeköti; ugyan ezt teszi a' nowgorodi új csatorna; továbbá a' Beresina csatorna, melly a' keleti tengert a' Feketetengerhez kapcsolja, végre a' Ladoga-csatorna, melly által a' zivataros Ladoga tón való hajózást kikerülhetni. A' siberiai nagy víz kapcsolat a' chinai falaktól Petersburgig, Rigáig és Archangelig terjed, mi által Kolywanban, Tomskban és Irkutzkban minden európai kézművet mérséklett áron kaphatni. — Termékei. Gabonát sokkal többet vet, mint mennyire szüksége van. Gyümölcse, bora, sőt déli gyümölcse is terem. Erdeji sok hasznos hatnáának, de az erdőzet tudománya csak 1804 fogva üzetik, naghasznu a' marha-, ló-, juh- és méhtenyésztés, selyemmivelés. A' halászat esztendei jövedelme 15 mill. rubelre tétetik. Van aranyja, ezüstje, platinája, reze, vasa, kénesője 'stb. bőven. A' nyers termékek évi öszves jövedelme 40 mill. rubelre számítatik. — Lakosai Lengyelországon (3,703,000) és Finnlandon (1,379,000) kívül 49 millióra tétetnek, mellyek a' különbözö nyelvekhez képest 10 nemzetre oszlanak. 1) Slávok, (több mint 38 mill.), kikhez az Oroszok, Kozákok (600.000 fegyverfogható ember) és Lengyelek tartoznak, 2) Finnek. 3) Tatárok, 4) Georgiaiak és Tsherkassok. 5) Samojedek. 6) Mandschurok. 7) Mongolok, 's ezekkel a' Kalmukok. 8) Keleti népek, mint a' Tshuktshok, Kurilek és Aleutok. 9) Zsidók. 10) Külföldiek, Európának, Ásiának csaknem minden tartományiból, ugy Indiaiak és Czigányok. A' vadság legalsó lépcsőjétől az európai miveltségig 80 nyelvet, szokást és vallást számllá. — Kézművei és gyárai újabb időben felette megsaporodtak, jelesek fegyvergyárai, a' tulai fegyvergyárban 6000 ember évenként 17000 puskát, 6500 par pisztolyt, és 16000 kardot készít. Moskauban és Petersburgban mücollegiumok vannak, mellyek az egész birodalom gyáraira figyelnek. — Kereskedése szárazföldi és tengeri; a' belföldit vámok nem gátolják, hanem inkább tenger, hajózható vizek, csatornák, hosszan tartó szántak, és nagy vásárok, millyen főkép a' nowgorodi, nagyon előmozditják. Kivétel minden kikötőből és határzéli helyből szabad, de meg nem tiltott áruk bevitelére csak Petersburg, Riga és Odessa van kimutatva. Külkereskedése Ásiában China, Persia, Bucharia és Kaukasusi tartományokra. Európában Törökországra, Galiciára, Porosz-és Szászországra, ugy Sileziára terjeszkedik. 1815 tengeri

bevitele 28 mill., kivitele pedig 45 mill. rubelt tett, tehát 17 mill. rubel nyeresége volt. A kereskedési dolgokra is ügyel Petersburgban egy fő collegium. 1770 bank is állítatott, melynek czédulái kész rézpénz helyett vétetnek el, 's a belkereskedés könnyítésére sokat tesznek.

Uralkodás formája határtalan monarchiai, a császár egyedül uralkodó minden Oroszok felett; a birodalom oszthatlan, 's az uralkodó görög vallást követni tartozik. 1797 a koronaöröklés első szülöttség szerint a fiu-, ennek kihaltával a leányágra is megállítatott. Minden császári vérből származott herczeg nagyfejedelmi czimet visel. Minden dolgok kormányát főleg a császár vezeti. Fő kormányzások 1) a statustanács, melynek négy osztálya van, a törvényadásra, hadierőre, polgári és egyházi ügyekre, 's a statusgazdálkodásra nézve. 2) az igazgató senatus. 3) a szent zsinat. 4) a status-ministerium. A ministereknek mind a statustanácsban, mind a senatusban szavok és ülésök van. A ministerium 3 osztályt képez, 1) külső dolgok, had, tengeri állapot, belső dolgok, egyházi ügyek, népfelvilágítás és financia. 2) birodalmi kincstár, 3) statusszámolás, utak, vizek 's igazság tárgyaiban. Az egész birodalom 51 kormányzóságra és több tartományokra van felosztva. A statusjövendelem, Lengyelországgal együtt 130 mill. forintot, az az adósság pedig 500 mill. ftot teszen. Szarazföldi ereje 1822 egy millióm főnél többre ment, ezek közt volt 613,000 gyalogság, 118,000 lovaság, 47000 pattantyus, 105,000 rendetlen lovaság, 77000 várörző, 27,000 tartaléksereg, 50,000 lengyelhad. Várai kevesek; legnagyobb védelme, népeinek honszeretete. Tengeri ereje 32 lineahajóból, 18 fregatából, 6 kutterből, 7 brigantínból, 54 apróbb hajóból, 25 ágyutelepből, 121 ágyufajkából 'stb. összesen 4348 ágyuból 's 32.000 emberből áll. A hadierő tartása egy európai hatalomnak sem kerül oly kevésbe, mint az Orosznak.

Uralkodó vallás a görög, de minden más keresztyén is egyenlő joggal bír, 's akarmi vallás megszerveztetik. Az egyházi ügyeket főleg a petersburgi igazgató zsinat kormányozza, ez miatt van 20 consistorium, 480 szerzetes és apáca-monostor, 28,112 templom, és 67,900 pap. A régi görög szertartáshoz szorosan ragaszkodó Oroszok Raskoliknak (l. e.) neveztetnek. Összesen van 46,200,000 görög, 6,600,000 cathol., 2,560,000 lutheranus, 83,000 reformatus. 9500 herrnhuter, 2500 philippon, 6000 mennonita, 78,000 örmény, 580,000 zsidó, 3,300,000 muslem követő (2 mufti alatt), 107,000 lamaita, és 700,000 schaman. Az oktatás és képzés minden ágaiban jeles intézetek vannak, 7 egyetem Moszkvaiban, Petersburgban, Kiewben, Vilnában, Dorpatban, Char-kowban, és Kasanban, 's ezek alatt 500 tanító intézet, melyek a koronának évenként 2 mill. rubelbe kerülnek. De vannak ezeken kívül még számos nevelő és oktató intézetek, melyek ismét 2 mill. rubelt kívánnak. 150 és előtt egész birodalomban csak 2 nyomtató intézet volt, most most ötvennél is több van. — A nép katonai rangszerént 14 classisra van osztva, 's ki a nyolcz első valamelyikében van, magának 's nemzetiségének nemességét nyer. — Van 6 vitézi rend, melyekben mindenütt a császár nagymester. 1) Legrégibb 's legjelesb a Sz. András rendje, alapította I Péter, Nov. 30. 1698, akkor csak vezérek számára; most polgári érdemért is adatik; ennek csak egy osztálya van. 2) Sz. Katalin rendje; alapította I Péter Nov. 24. 1714, nejének Katalinnak tiszteletére, ki a Pruth melléti veszedelmes állásából megszabadította; hajtán csak uralkodó herczegnéknek adatott, most fő rangu dámák is nyerhetik. 3) Newsky Sándor rendje, szinte I Péter alapítá, de csak Katalin szerkezteté el Aug. 30. 1725; csak egy osztálya van, 's egyedül olyanok nyerhetik, kik legalább tábornoki őrnagyok. 4) Sz. György vitézi rendje; alapította II Katalin Nov. 26. 1769, szarazföldi és tengeri katonatisztek számára. Sándor császár 1801 megújította, van öt oszt-

tálya, 's az ötödik 1807 az eilauai csata után altisztek és közbírók számára rendeltetett. 5) Sz. Wladimir rendje, katonai és polgári érdemi művészek 's mind azok jutalmazására, kik észtehetséggel tündökölnek: alapította II Katalin Sept. 22. 1782, van 4 osztálya, 's külföldieknek is adatik. 6) Sz. Anna rendje, szinte minden karbeli érdemek, még külföldiek számára is; alapította Febr. 3. 1736 Holstein Gottorpi Károly Fridrik herceg, 's fia, utóbbi III Péter czár Oroszországba vitte. Áll négy osztályból. — Bajnokoknak szokott adatni arany érdemkard is, gyémántokkal vagy ezek nélkül, illy felülírással: „vitészségért! Vannak továbbá arany és ezüst érdempénzek, alsóbb rendű tisztek, katonák és hajóslegények számára. Sep. 3. 1827 Miklós császár is alapított egy diszjelt, bizonyos ideig feddhetlenül szolgált tiszteknek. A' Sz. Johanna rendnek, melyet I Pál Jan. 15. 1797 állított fel, két prioratusa van, egyik orosz-görög, 218,000 rubel, másik orosz-cathol., 84,000 rubel évi jövedelemmel.

Legújabb időkben igen sokat tett a' kormány a' földmívelésre nézve. A' paraszt törvényes pártfogást nyert az önkény és nyomorgatás ellen. Az örökös jobbágyság eltöröltetett. A' vad és pogány népek is, mint a' Burátek, Wotjákek, Mordwinek 'stb. földmívelésre kecségtetettek, az uralkodás által segítettnek, 's lassanként schamani bálványimádókból keresztények lesznek. A' Zsidók is kezdenek föld-és kézművesek lenni. Cherson tartományban már van egy egész falu, melyet csupa Zsidók laknak, kik derék földmívelők 's ügyes kézművesek. A' Moskauban 1819 felállított földmívelő társaság 400 parasztgyermeket oktat és gyakorol földmívelésben. Nagy haszonnal folytattatik a' juhtenyésztés is, 's már 1820 többb vala 60,000,000 juhnál, 's az Odessza kivitt gyapju a' legjobb spanyol gyapjuhoz hasonlított. 1825 az ércz és sóbányák előmozdítására egy tudós társaság állítottatott, melynek hasznos munkálódása eddig is nagyon szembetűnő. Nem régen Sibiériában 's az Ural alatt is szőlő plántáltatott kivánt sikerrel. Mind ez igen boldogítja a' nép alsóbb osztályit. Most már több mint 2 mill. paraszt szabad birtokos (Odnoworzi), 6 mill. polgár pedig a' szolgálatot kitöltött katonákkal egy harmadik rendet képez. Fő gondja továbbá az uralkodásnak a' néppalélrozás, melyet az elő számlált egyetemeken 's főbb tanító intézeteken kívül számtalan néposkolák gyarapítanak. 1823 állítottatott fel a' keleti nyelvek academiája, melyben a' keleti követségek mellé tolmácsok képeztetnek. Sándor császár állítá fel az ásiái museumot, melyben a' keleti nyelvek segédeszközei, keleti emlékek gyűjteménye, arab, persa, török kéziratok 'stb. tartatnak. 1824 Nikolajefben a' Fekete tenger mellett derék csillagásztorony emeltetett, másik pedig Moskauban. Jelen tudósok küldettek kormány költségén külföldre, felfedezésekre 'stb. Milly szoros rendszabások tétettek mult években a' lengyel iskolák és oktatásra nézve, l. LENYVENŐRSZÁG. — Az egyházi collegiumokat mind görög mind cathol. részről Petersburgban egy egy metropolita igazgatja. 3 örmény püspöknek külön megyéje van. A' protestans egyház ugyan azon kiváltságokkal el, melyek Dec. 24. 1801 a' cath. egyháznak engedtettek. Már 1819 egy püspök neveztetett ki az Evangelicusoknak 's egy consistorium állítottatott fel. — Végre említendő itt, hogy a' biblia egy e' végre állított társaság által tatár, török, örmény, mongol, és közönséges orosz nyelvre fordítatott. — Belső csend és bátorság fenntartására is igen sokat tett a' kormány újabb időkben; így 1820 kitiltattak a' Jesuiták, 1822 eltöröltettek a' szabadkőmives és térítőtársaságok, censura alá vettek a' bel-és külföldi hírlapok, 's havi írások, könyvek 'stb. Továbbá mind polgári, mind fenytő törvénykönyvek kiadattak. — Statusgazdálkodásra is különös figyelmet fordíta az uralkodás. Már az 1818-ki Ukas is széles mezőt nyitott az által, hogy a' parasztnak is megengedé kézművek és gyárok felállítását, mi az előtt csak nemességnek 's első és második osztály-

beli kalmároknak vala szabad. Finomabb posztók készítése végett 1823 Moskauban egy tanító intézet állíttatott 6 esztendőre, mellyben 450 mester oktattatott. A' belföldi ipart szoros vám-rendszerrel gondolá a' kormány emelhetni, 's némelly cikkelyek beviteli vámját két-söt háromszorosan felemelte, mégis 1823 panaszkodtak a' gyárbírtokosok, hogy áruik nem kelnek, 's kézműveseiknek felét kénytelenek valának elbocsátani. Általában a' gabonatermesztés fő részét teszi az orosz kereskedésnek, ennek újabb történetében különös jelenés az Oroszoknak Amerika éjszaknyugoti partján lett megletelepedésük. (L. ÉJSAKAMERIKÁ). Az 1797 felállított orosz-amerikai társaság már 1821 olly kiterjedést nyert, hogy 1824 a' petersburgi egyezés által kelle az egyesült statusok és orosz amerikai birtokok közti határokat megállapítani. 1825-től fogva gőzhajók hasogatják a' Volga, Kama és Kaspium tenger hajjait, 's ez évben a' bevétel 182,706,835 rubelre, a' kivétel pedig 234,731,448 rubelre meut, 's így a' birodalom 54 mill. rubelt nyert. — A' statusnak 1825 ezen adósságai voltak: 1) hollandi adósság 47,100,000 rub; 2) belföldi adósság ezüstben 2,688,000, bankassignatiokban, 27,536,000 (6 pct.); rendek adóssága: aranyban 20,620, ezüstben 8,491.812; bankassig. 226 096.411 rub. 3) kamatadósság: 77,470,590 rub. A' forgásba tett bankassignatiók 695,776,310 rubelt tettek. A' status jövedelmeit nem lehet pontosan kitapogatni; annyi bizonyos, hogy a' fő-és itáladó évenként 170 mill. rubelre megy, mellyből Moskaura 10, Petersburgra 6¹/₂ mill. esik. — Egy részében sincs az orosz kormányzás ugy kiképezve, mint a' hadi erő dolgában. Legfontosabbak e' tekintetben az 1819-től fogva felállított KATONAGYARMATOK (I. e.) Sándor császár az ásiái ezredek számára Orenburgban 1825 katonaszkolát állított, mellyben egyszersmind arab, tatár és persa nyelvet taníttatik. A' Norberg statustanácsnok terve szerint Revalban ujonépített hadi kikötő 1824 nyíttatott meg. A' kormányval munkásságban vetélkedik a' nagyok és gazdagok közszelése is, kik az iskolákat, tudományos intézeteket bővítik, szaporítják. Különös említést érdemel itt a' petersburgi emberszerető, és a' fogházakat javító társaság; továbbá a' mineralog-társaság, melly 1817 állott fel. A' császár mindenütt példával megy elől; így 1823 a' Kaukasusi ferdőkre 600,000 rubelt adott, 's jeles tudósok munkáinak nyomtatására tetemes költségeket fordít. Petersburgban pompás épületek emelteknek, mellyeknél az öntöttvas igen mesterségesen használtatik; a' csatornák felett vasból lánchidak építtetnek; első köztök, melly Mihály nagy fejdelem palotájánál áll, alatta a' hajók szabadon vitorlázhatnak, felette egymás mellett két kocsi mehet. A' Zarskoje-Seló melletti óriási diadalkapu, melly antik formára vasból készült, 's „kedves bajnok társainknak“ felirással büszkéldezik, a' császári műkedvelésnek méltó emléke. — Legfontosabbak tudományos tekintetben az Oroszok által tett felfedező utazások; Bellinghausen kapitány Jul. 3. 1819 indult Petersburgból, 's 2 év és 21 nap alatt körülvezte a' földet, több mint 30 esmeretetlen szigetet fedezett fel, 's a' déli jegestengeren a' 70° haladt, meddig előtte senki sem jutott. — Újabb időkben e' munkák jelentek meg Oroszországról: Charles Dupin „*Observ. sur la puissance de l'Angleterre et sur celle de Russie*“ (Par. 1824); Robert Lyall „*The character of the Russians and a derailed history of Moscow*“ (Lond. 1823); Erdmann „*Beiträge zur Kenntniz des Innern von Russland*“ (Leip. 1822); Karamsin „*Gesch. des russ. Reichs*“ (1826) 'sath.

OROSZ NYELV ÉS LITERATURA. Két nyelvet kell itt megkülönböztetni. 1) az orosz, vagy azon Slávok eredeti beszédmódját, kik az országot alapították; ebbe utóbb scandinavjai, mongol, tatár, német, lengyel, sőt francia is keveredett; 2) a' tót nyelvet vagy tót bibliát; e' nyelven lévén fordítva a' szentírás, az igen kevés változást szenvedett; ezen írtak a' régi évkönyvek, egyházi törvények 'st. is. Eme kétből egy harmadik egyelet lett, mellyet szónokok 'a költők szoktak

használni. — Az orosz nyelv története. I. Időszak. Miveletlen hevert ez Lomonosoff idejéig, ki maradandó változásokat tőn rajta. Lassanként megjavították a' *Cyrillus* (l. e.) behozta betűformák 's folyó írás is. Legrégibb írói emlékek: Oleg béke- és kereskedési alkujja 912; Igor alkujja a' görög császárral 945; nowgorodi várostörvény 1019; fontosabbak az orosz törvény Jasoslaw (mgh. 1054) idejéből; Igor táborozása a' 12 századból 'sat. Nagy Péter francia műszavakat csusztatott a' nyelvbe. — 2. Időszak. Lomonosoff teremté az orosz költészet nyelvét; kidolgozta a' grammaticát, 's a' nyelvet mind költeményivel, mind prosájával gazdagította. E' korbeli költők Sumarokoff, Keraskoff, Knishjuin, Kostroff, Bobroff, Bogdanovitch (l. e.) Petroff; Derschawin (l. e.) 'st. 1783 felállított az orosz academia, melyly szintegy, mint a' Novikoff alapította nyomtatói társaság felette sokat tett a' nyelv és literatura előmozdítására. — 3. Időszak. Itt Karamsin (l. e.) a' prosa, Dmitrieff pedig a' költés képviselője. Ezek bevégeék az orosz nyelv kiképzését; melyet ugyan későbbi írók személyes észtehetéseikkel még gazdagíthatnak, de rajta többé alapos változtatásokat nem tehetnek. Karamsin után egy prosaísta sem kaphatott nagy hirre, sokan próbálák ugyan fenséges írásmódjában követni, de csak közep-szerűseket árulak el. Megjegyzendő itt, hogy két ellenséges felekezet verseng az orosz literatúrában; egyik azt kívánja, hogy a' bibliai fordításbeli tót beszéd mód legyen uralkodó, 's kárhoztatja Karamsint, mintha a' nyelvet idegen rájárta vonta volna, másik pedig az új orosz nyelvet védi, melyet Karamsin meggazdagított. — Költői nyelvben Dmitrieff a' dicsőség; őt sem érték utól Nelekinsky-Meletzky, Chemnitz, Kriloff, Suukofsky (l. e.), Batjuschkoff 'sat. — Az orosz literatura jelenleg virágában van; nevezetes költők Pusckin (l. e.), Kosloff Gribojedoff, Glinka, báró Delwig, Scharykoff, 'sat. A' prosa kevés eredeti szüleményt mutathat.

Az orosz literatura egyes tárgyai: 1) A' régi népdalok és mondák csak újabb időkben vonták magokra az Oroszok figyelmét az angol és spanyol romanzokkal való hasonlatosságok miatt. E' régi dalok idejében (1015—1224) a' nemzeti költészet régi slav mesékből álla; leginkább csak papok mutatának szellemi munkásságot. A' mongoli idő minden jobb elmecsirát elfojtott, csak némelly gazdagabb monostorokban vala a' szellemi életnek némi maradványa, a' hajdankorról csak ezekből nyerhetni kevés világot, mivel pedig az írók a' társalkodási nyelvet kerülték, olvasó is kevés találkozott. Nem utaztak az Oroszok, 's így nem volt szellemi kapcsolatjuk a' többi Európával; csak imitt amott valának oskolák, a' nyomtatás keveset használt, mert a' sajtó kizárólag az egyháznak szolgált. Drámai durva előadásokra szentírásbeli történetek véttettek. Első idegen vígjáték Molière „kénytelen orvos“ volt, melyet Alexiewna Sofia czárné maga adott elő udvari dámaival. Mindenütt a' Leogyelek valának mustrák. A' 17 századból van ugyan már mértékes vers, de ez nem tetszék a' természetesen költő Orosznak, 's költeménye ma is kötetlen ének, mely sem szótagszámot sem rimet nem esmer. — 2) Nagy Péter iparkodott a' litteratura előmozdításán, maga talált betűírást, melyel 1705 Moszkauban az első ujságlevél nyomtatott. Az Ukas nyomtató műhely 1711 állított fel, 's Petersburgban 1714 ebből került az első hírlap. 1725 felállott a' tudományok academiája. (I. ACADEMIÁK.) II Katalin ösztönzésére közösebb lón a' külföld után törekvés; Sándor szaporítá a' tudományos intézeteket, császári bőkezűséggel gyámolította a' tudósokat; 1820 olyl termékeny év volt a' tudományokra nézve, hogy 3400 munka jönne ki, noha fele fordításból állott; de az óta ismét alább szállott e' törekvés. — 4) Költészet. A' külföldtől kölcsönözött költői formák majmolása mellett is tiszteletben maradtak a' népdalok, melyek leginkább Nagy Péter és Ersébes idejéből valók. Orosz színház csak 1758 oltá van. Sumarokoff írt első szabalyos

szomorjátékokat, 's első operát, mely Petersburgban 1764 adatott. Apróbb költemények számos haviírásokban találunk helyet. — 5) Prosa. Ez a' kimivelt költői nyelvvel sokkal hátrább áll. Ebben Karamzin említendő, ki hazájának olly történetekönyvet adott, mely akármely nemzetével mérkőzhetik. Külföld figyelmét leginkább vonják magokra az Oroszok utazási. Keleti literatúrára nézve érdemet szereztek Frä h n, Krug, Schmid 'sat. Végre igen bővítik az orosz literatúrát a' folyóírások és zsebkönyvek, 1825 Petersburgban 18 haviírás és 6 zsebkönyv jött ki.

—v—
 ORPHEUS, egy igen régibölcs 's lantos a' Görögöknél (a' trojai háboru előtt mintegy 40 év körül), a' közönséges rege szerint Calliope Musa és Oeagrus thraciai folyamisten fija, mások szerint pedig Apollóé. Thamyrisse és Herculessel együtt Linus által oktattatott. Édes éneklése és két huos lantja, mint a' rege beszéli, sziklákat 'a fakat vonának magok után, megszelidíték a' hegyi erdők legvadabb állatait, 's lecsillapíták a' zivatarokat 's tengeri fergetegeket. A' költők thraciai királynak nevezik, 's a' még az ő neve alatt se maradt, de kétség kívül későbbi, Argonautica a' nyájjal bővelkedő Ciconok uralkodójának, nevezi. Ovidius is oda helyezi O. mennyekzői innepét Eurydicevel, vagy Agriopevel. Sseretett nője elvesztése után vigasztalatlanul bolygott ide 's tova. Midőn egyszer bolygásáról visszatért, a' ciconi asszonyok, kik gyászolása által magokat megvetetteknek véleik, egy rajoskodó Bacchus innep alkalmával annyira elkeseredtek, hogy az ifjut dühökben szétszakgáltak. Ellenben az Argonautica szerint O. már tiszteletre méltó öreg volt, midőn az Argonautákkal Colchisba hajózott. Az előtt több tartományokat látogata meg, nevezetesen Egyiptomot. Esmeretekkel gazdagon térvén vissza, Görögország bacchusi 's más egyéb mysteriumait jobban kiképzé, megnagyobbítá és javítá az isteni tanítást, 's tisztaságot előmozdító különös életmódot vive he. Ő a' cythara feltalálója vagy képzője, mely a' vad indulatok megszelidítésére leginkább alkalmas. Munkáiról a' régiek mind tesznek említést; azonban bizonyosabb, hogy O. tulajdonkép nem irt, hanem ideáji, tanításai és meséi, költemény formába szedve, csak szóhagyomány által maradtak fen. Igen korán voltak forgásban Görögországban. O. költeményei, ha talám nem is tőle származtak, mégis arra mutatnak, hogy közönségesen hitték a' régiek Orpheus költeményeit. De már régi időben is kételkedtek a' létező orpheusi munkák valósága felől, és hihető, hogy már Aristoteles idejében egy sem volt közülök egészen valódi, hanem talán töredékeket foglaltak magokban a' régi orpheusi tanításból. O. neve alatt még egy Argonauticá bírnak (Schneidertől Jena 1803, németül Vosstól 1806 egy kiadatva) továbbá hymnuszokat vagy szentelési énekeket, a' kövek erejéről, hihető K. a. a' 4-dik századból 's több töredéket. Mind ezen munkákat legjobban adá ki Hermann (Leipzig 1805). Az orpheusi költészetről, mely az esoterica vallás, 's a' mysteriumokról való tanítás egész körét magában foglalja, l. Bone G. H. tól „*Orpheus, poetarum graecorum antiquissimus*“ (koszosus Academiái irat Gött. 1824, 4).

ORR I. SZAGLÁS.

ORSOLA-APÁCZÁK, sz. Orsola szerzete, melyet bresciai sz. Angela 1537 elsőben klastromi élet nélkül, csupán a' keresztény szeretet gyakorlása végett alapított. Ezen szerzet utóbb 20 congregatióra szaporodott, melyeknek legnagyobb része 1612 óta innepélyes fogadást tesz, és klastromokban együtt lakik, kivévn néhányat Olaszországban, melyek az eredeti szerkezet mellett maradvá csupán szüzességet fogadnak. Öltözetjek fekete, bőr övvel, mellyről osztorozásra való kätél lóg le. E' szerzet sz. Agoston szabályait követi, püspökök alatt áll, 's egyedül hétégek és szegények ápolásával. 's fiatal leánykák oktatásával foglalatoskodik, a' mire különös fogadúsnál fogva köteleztetik. A' 18 században

350-nél több klastroma volt; köz hasznúsága miatt mind e' mai napig megtartották az országolások.

ORSOVA (ó határörvidéki mezőváros, hazánk keletdéli végcsúcán, nem messze a' veteráni híres barlangtól, új v. török Orsovával átellenest, hol a' Duna szőke hajjai, bucsut vesznek anyaföldünkötől. 54.

ORSZÁG közönséges értelemben jelent több egyes tartományokból összeferrott egészet, mellynek political egybeköttetése oly sarkalatos törvényeken nyugszik, mellyek az egészre, mint országra, kiterjednek.

ORSZÁGGYŰLÉS, valamelly ország rendjeinek a' közdolgozokról való tanácskokás végett történt összevegyülése, melly minden országnak tulajdon constitutionalis törvényei szerint esik meg. Hajdan minden nemes, vagy is szabadbirtokos, ezemélyesen jelent meg az országgyűlésen, mint a' Frankok az ugy nevezetett Martiusmezőn, a' Magyarok Rákos mezején; de későbbben változván a' dolgok a' feudalis rendszer miatt, mellyben a' főpapság és nagy nemesség állandóbb lábba fejtettek ki, megszűnt a' kisebb nemességnek személyes megjelenésére való köteleztetése, mint-hogy az azzal járó terhes költségeket sem bírta volna meg, 's lassanként oda igazult el a' dolog, hogy a' hol még fenmaradt a' régi szellemű constitutionalis igazgatásmód, ott csak képviselőket küldött a' nemesi rend az országos gyűlésekre; mellyekbe a' nagyobb városok követei is, többnyire az uralkodók közbenjárása mellett, felvetettek. A' mai országgyűlések mindenütt elébb mennek az idő szellemével 's iparkodnak megfelelni okossági feladatjoknak, melly abban áll, hogy józan törvények által biztosítsák a' jóllétet, megerősítsék a' köz bizodalmat, 's az uralkodó és az ország lakosai között meg gyökerezessék a' kölcsönös szeretetet.

Kálloy.

ORSZÁGKAROK ÉS RENDEK alatt valamelly ország lakosainak azon része értetik, melly az országgyűlési tanácskozásban vagy személyesen, vagy pedig követjei által részt veszen. A' hol két házban tanácskozik az országgyűlés, ott a' felső házat azok teszik, kik a' főbb nemességhez tartoznak, millyenek a' hercegi, grófi 's bárói familiák, mellyeknek bizonyos koru tagjai vagy mind megjelenhetnek a' gyűlésben, vagy pedig csak némeltyek, kik vagy az ország törvényei vagy királyi kinevezés következésiben. A' felső házban fognak helyt a' nagyobb méltágu hivatalt viselőik is hivataljoknál fogva, ha szinte születésekre nézve nem számíthatatnak is a' fő nemességhez. Igy nálunk az egyházi fő méltóságok, az érsekek, püspökök, és az ország zászlósi, 's a' megyék főispányai. Az alsó házban ülnek a' többi lakosok követjei, kik vagy csupán a' nemességet, vagy a' városi lakosokat, vagy az egész adózó köznépet is képviselik, a' mint valamelly ország törvényei megengedik. Nálunk az utolsók e' jogból ki vannak záratva.

Azonban az északamerikai szövetséges statusok és a' norvégiai karok és rendek itt kivételt érdemelnek annyiban, hogy ámbár két ház formálnak is külső tekintetre országgyűléseik, de azok nintsenek szorosan egymástól megkülönböztetve, 's a' nemesi rendről nálók szót sem lehet tenni, mivel köztök sem feudalis, sem új nemesség nem találatik.

ORSZÁGOLÁSI JUSOK, valamelly ország sarkalatos törvényeiben alapult jogok, mellyek az uralkodó és alattvalók egymás iránti főbb political viszonyait foglalják magokban, millyenek: az uralkodó ház örökösödése, törvénytevés, haboru indítás, mellyek mint meg annyi kapcsolatok a' testet összevektik a' fővel.

ORSZÁGOS BÉKE. A' Németbirodalomban háborut nem indíthatott 's békeséget nem köthetett a' császár a' régi constitutio szerint, hanem az összevesereglett birodalmi gyűléssel kellett elébb a' dolgot mindig közleni, melly három collegiumban vagy külön házban tanácskozott. A' gyűlés megegyezésével kötött békeséget országos békének neveztek a' törvényekben.

ORTHODOXUS. Igy nevezetik azon ember, ki a' maga vallási fe-

Ikezetének hitágazataihoz erősen és belső meggyőződésből ragaszkodik. E' szó, eredeti értelmében, igazhitűt tesz. *Kállay.*

ORTHOEPIA, azon része a' Nyelvtudománynak, melly a' szavak helyes kimondását tárgyazza. Alapul ez a' beszéd eszközeinek helyes esmeretén, 's ezek munkásságán az egyes hangok kiadásánál, avagy a' beszélés mechanizmusán. Az újabb kort illeti az az érdelem, hogy az orthoepiára az olvasni tanításnál is nagy figyelmet fordít, ámbár nem tagadhatni, hogy némelly tanítók e' részben igen messze menvén, sok aprólékos haszontalansággal foglalatokodtatják a' gyermekeket. Elmés és alapos észrevételeket közölnek e' tárgyról. Kempelen („*Mechanismus der menschlichen Sprache*“ Bécs, 1791, 27 rézm.), Olivier Ferd. („*Versuch einer vollständigen Analyse der Tonsprache*“), Olivier Lajos („*Die Urstoffe der menschlichen Sprache und die allgemeinen Gesetze ihrer Verbindungen*“ Bécs, 1821), továbbá Bernhardt, Krug J. Fr. A. és Schulze G. I.

ORTHOGRAPHIA I. HELYESÍRÁS.

ORTHOPAEDICUS INTÉZET, az emberi testben, a' hátgerinczen, oldalbordákon, medenczében, vagy a' tagokon előfordulható görbülések, kinövések gyógyításával foglalatokodó intézet. A' seborvos tudomány azon része, melly e' munkával foglalatokodik, orthopaediának neveztetik ezen görög szavaktól: *ορθος* (egyenes) és *παιδια* (gyermekképzés). Mivel az ilyen testi hibák (valamint a' psychica nyavalyák is) különösen e' végre felállított intézetekben könnyebben gyógyíthatnak: azért az újabb időkben orthopaedicus intézetek alapítottak. Hazánkban ugyan még egy sincs; hanem Németország már többekkel rendelkezik, mellyek közt a' lübecki, 's kivált a' würzburgi, első helyet érdemelnek. *y.*

ORYKTOGNOSIA az ásványtudományak egy része. I. MINERALOGIA,

ORYKTOLOGIA (hegytanítmány) a' hegyek fajairól szóló tudomány, 's innét része a' földalkat tudományának.

ORVOS, azon személy, kinek kötelessége és törekvése az emberek (nagyobb vagy kisebb számának) egészségét fentartani, a' megromlottat visszaállítani, vagy legalább visszaszerzésén dolgozni. Innét az orvosnak tudományos embernek kell lennie, hogy tudja, hol és miként kell segíteni; de mivel is legyen, hogy a' mi fejében, elméjében van, azaz, hogy a' mit tud, a' betegség elhárítása, vagy szelédítése végett az életben használni is képes legyen. Ez más szóval annyit tesz, az orvos elméleti (theoreticus) és gyakorló (practicus) is legyen. Az elméletben mivel az orvos, ha a' GYÓGYTUDOMÁNYOKAT (I. e.) mind és egyig tulajdonávé tette; jó gyakorló pedig akkor, ha a' tudományát az életben előforduló köresetekre hiven tudja alkalmaztatni, az egyéniségeket ügyesen kifürkészi 's általjában egyéni gyógyítást tud követni. A' természetet ne volt legyen az orvos iránt mostoha; illy esetben alig lesz valaha belőle Hippocrates, hanem a' törekvés is elmulhatatlanul szükséges nála. Legyen bölcselkedő, okoskodó, hogy a' láthatókból a' láthatatlant, a' nyilvánosból a' rejtettet ki tudja kímlelni. Legyen—ugy akarják sokan—költő, hogy a' hol tudománya elégtelen, új idea-kötés által teremtsen körképét elő, 's a' gyógyítást egyénileg vigye szerinte. A' testre nézve kívánatos, hogy rendes alkata legyen, mert a' szembetűnő teshiba kellemetlen benyomást tesz, 's gyógygyakorlati mezejének határát igen szűkíti; legyen jó egészségű, mert a' beteg test betegíti a' lelket is, a' beteg lélek pedig hogy adjon egészséget másnak? Legyen neki keményedve, mert kivált ragadványos és járványos időkben nem kevés éjelezés, erőködés vár reá, a' gyengét megdöntendő; érzékei jól kifejlették és miveltek legyenek, mert az ő lelke, elméje csupán az érzékek által szedi a' körjeleket, és nem ritkán van mindenik érzékére szüksége, hogy a' betegséget meg tudja határozni. Elmebelé tulajdonai legyenek: mély belátás, jó képzelő és feltalálás, fürkészhagy és tehetség,

gondolkozás. Erkölcsileg is jó legyen az orvos, mert csak a jó emberre lehet bízni az életet, mint kinekinek fő kincsét, és az egészséget, mely nélkül az élet féltéher. Legyen türo, mértékletes, magamegtartoztató az érzékgyönyörökben, hogy kötelességének mindenkor megfelelhessen; legyen hallgató, nemhaszonvadászó stb. Az orvos kötelességi az eddig-mondottakból kitétszők. Az élet megtartása, az egészség visszaszerzése az, a mit tőle várnak az emberek. Akarja ezt legalább mindig, ha tenni erőtlén is; a mit pedig tehet, soha el ne mulassza. Innét a tudomány és miv előlépéseivel ő is előre lépjen. A betegnél a kóron kívül mást ne lálsson; ne halljon; az ő nyelve trombita ne legyen, dolgain kívül elnémuljon. Az orvos viszonya a közönség és ország iránt, szinte magyarázható mivészése czéljából. És az tudandó itt, hogy az orvos előtt nincs személykülönbség. Ő az étellel, egészséggel, betegséggel foglalatokodik, mindegy akár a fejedelemben, szegényben, gazdagban, himben, nőben. A külső tehetségekre csak annyira van tekintettel, a mennyire azok költségkémeléstartancsolók vagy nem. Az orvos dolgozik a közjóra veszedelmes időkben, körülményekben, éjjel, nappal, nehézségek, kellemetlenségek között; életét, egészségét nem ritkán teszi kockára, merészli. Innét ő a közönség hálijára mindenkor méltó (az orvos t. i. a azó erős értelmében), nem csak a fizetésre, (a mi meghatározott is), hanem a szívben és elmében lakó halára is. Az orvos az ország első s legszükségesebb szolgálíhoz tartozik Ép, egészséges polgárok; honfiak teszik a boldog hazát, védik azt, mivelik azt. Ezen czélra az orvos elmulhatatlanul szükséges. Innét szinte kötelességek az országoknak nem csak orvosaitak beczólni, jutalmazni, hanem intézeteket állítani fel, hol ügyes orvosok képzessenek, — vigyázni, hogy a tudatlanok, ügyetlenek kártékony munkássága meggátolassék. —j—a.

ORVOSI ALKOTMÁNY I. GYÓGYALKOTMÁNY.

ORVOSI FÖLDLEIRÁS, a földleirásnak a gyógyításra, alkalmaztatása, használása. Magában foglalja a földleirásnak az egészségre, testaktra, elmére, betekésekre befolyó tárgyait. Az ember ugyan az egész föld lakosa, szárazí, vízi, földfeletti és alatti, fagy és hévívi; azonban körülményei nem kis befolyással vannak reá. Hasonlitsa valaki őssze a puszták kevély, tüzes, erős, szabadságért égő Arabját, a hideg, gyenge, halvány, önbecszerzéstelen sarlakókkal; az élénk, epés Olaszt, a lassu, fontolgató Hollandussal, s látandja a körülmények befolyásának erejét. A betegségre még nagyobb befolyással van a külvilág. Némelly kór csak bizonyos helyeken fejlődik ki, s terjed el; némelly helyen s majd minden helyen különböző lefolyások van a betegségeknek. Kivált a lázosoknak. Általában tekintethe vetessék itt 1) a földnek a nap, hold s a hihetőlég más csillagok iránti viszonya, hova tartozók az álom és ébrenség rendes egymást váltása, az ürületeknek és új tápanyagok felvételének rendessége, némelly kórok tendes szakolása (szakonkénti visszatérése). A hold befolyása a hév ég alatt legészrevehetőbb; a nők havonként érezik hószámok által, érezik az aranyerések nem ritkán. A melegség és világ nagy befolyásuak. A hév ég, a forró nyár, mely csak nedvek által mérsékeltek, epés, ideg és rothadó kórokat szül; henné gyökereznek a ragadó nyavalyák s a legрутabb bőrkórok. A hideg ég, kevéssé fűhezakadt tél, gyér, szük, kicsiny és gyenge műszerzetet okoz, kórai inkább mirigyiek és fogyók (száradók). A mérséklett ég alatt legfelsőbb virágát nyeri meg az ember lételének. testi s elmeheli tekintetben; a hideg és hév ég kórai egymást váltják itt a változó évszakok szerint, s a változás, kórok gerjeztő okává lesz; külön-körévé, gyuladásokévé stb. 2) Tekintethe vétessék a gőzkör, annak melegsége, hidege, nedvessége, szárazléte, mozgása villanyos viszonya. 3) A lakvidék, tengerek, hegyek és sziklák, a földrészeket elszagatók, ugyan azon ég alatt is nagy különbséget szülnek az erkölcsökben és szokásokban, az életnebben s az egészség állapotjában. Azon

felül a levegő mérséklete, tűneményes változásai, a víznek minősége általában ezen viszonyoktól függ, melyeknek befolyása eléggé esmeretes némelly (kivált honi) betegségek támadására. A tenger közel vagy távolléte, a föld vulkános természete szinte változást szülnek az ember alkatában. A tengerpartok és szigetek nedvesek, így sem a hév sem a hideg nem ér olyan nagy fokot benne. A vulkános vidékek néha eléggé termékenyek, gazdagok ásványos vizekben, kén és gyulógázt párologók, földindulásban gyakran szenvedők; innét részint gyógyhelyek, részint körgerjesztők. 4) Nem csak az életnem és életmód, hanem a polgári alkotmány is nagybefolyással van az embernek alkatára, ép vagy kóros voltára. A revolutiok példája tanít, mint változhatik meg a kór-állapot a közérőködés alatt. 5) Esmeretes, hogy a növények bizonyos nemei, egyes, bizonyos vidékeken, darabföldeken tenyésznek; mivel pedig ők eledelül, ruházatul, gyönyörködésül, ingerül szolgálnak: nagy befolyást nyernek az emberegségének minőségére. 6) Az állatokról szinte azt mondhatni a mit a növényekről. Az ilyen vagy olyan állatfajokkal élés, ilyen vagy olyan kórhajlandóságot szül vagy törül. L. „*Versuch einer allgemeinen praktischen Geographie*“ (Leipzig 1792—95) Finkeltől, és „*Geogr. Nosologie*“ (Stuttgart 1813) Schnurrer-től. —j—a.

ORVOSI HELYLEIRÁS (topographia), egyes helyek, városok, faluk leírása, hozzáadásával azon különféle körülményeknek, melyek a betegségek származására, változására és gyógyítására befolyással vannak. Ezen körülmények esmerete elmulthatatlanul szükséges a gyakorló orvosnak, innét a gondos gyógyításu országok nagyobb és számos kisebb városai le vagynak e tekintetből írva. Klóször is meghatározatik a helygeogr. fekvése, azután a talám létező hegyek fekvése, idoma, magassága, a völgyek minősége, az égtájokra való tekintettel; a közel erdők, azoknak kiterjedése, sűrűsége, fáinak nemei, faja. Ez által meg tudatik az uralkodó szelek iránya, a kóreredetre oly nagy befolyásnaké. Figyelmet érdemelnek a folyók, csatornák, források, és azoknakl éterészei, vegyületei; nem különben a föld minősége, az égmérséklet, az időjárás, az emberi lakások; a házak építési módja, magassága, az utszak iránya, idoma; a lakosok szokása, erkölce, életmódja, foglalatossága, multságai. Ezekből kitanulhatók a kórmódosítások a kitalálható az illendő gyógyítás. L. Metzler-től: „*Leitfaden zur Abfassung medicinischer Topographien*.“ —j—a.

ORVOSI TUDOMÁNY I. GYÓGYTUDOMÁNY.

ORVOSI TUDOMÁNY (törvényes) I. GYÓGYTUDOMÁNY (törvényes).

ŐS. Így nevezetik mind azon ingó vagy ingatlan jószág és czim, melly valakire, születésénél fogva, nemzójéről szált.

OSIRIS, egyike Egyiptom főisteneinek, a nap, a napév, a Nilus, és a természet termékenyítő erejének symboluma, a Görögök Dionysiusa. Némellyek szerint négy testvérevel együtt, kik közt leginkább Isis nevezetes, Cronostól (saturnus) és Rheától, még pedig törvénytelenül nemzetett. ISSRI (I. e.) őszvekel. Horast nemzé, és közösen uralkodék vele Egyiptomon. Mind a kettő mint a földmivélés előmozdítóji magasztaltatnak; nekik tulajdonítatik ugyanis az emberevés eltörlése, az eke 's általában a földmivélés feltalálása, az eledelnek a növényországból való készítése, a gyümölcsstermesztés, nevezetesen a bortermesztés, a városok alapítása, a törvények behozása, kivált a tulajdoni jog, továbbá Theuttal együtt a beszéd, írás és hanga kimivélése, a csillagzatok esmerése, a csillagut 's az abból származó időtörvény feltalálása, 's végre a test gyakorlása. Nem csak Egyiptomot kíváná boldogítani, hanem egy sereget is gyűjté, hogy a tartomány határain kívül is elterjessze jótéteményeit. Célját fegyver nélkül csupa reábeszélés által eléré. Osiris lángszinü öltözetben, ökör szarvakkal; vagy ke-

selyü fövel, a' földgolyóval is, 's néha mint nap képe kocsin ülve ábrázoltatik.

OSKOLÁK az emberi művelődés helyei, melyek sehol nem hiázhatnak, hol emberek társaságban élnek együtt. Az élet hathatóságban fejtí ugyan ki az elmét és characteret, mint az iskola; hány nagy hősek 's népek vezérei ragyognak a' historiában, kik iskolákat soha sem jártak mert a' genialis erő mindenütt előtör 's ott leghatalmasabban hol iskolai pedantság utját el nem állja; de ha azt akarjuk, hogy a' népek kevés erősektől vagy dicsőségre törőktől ne csigáztassanak, hanem magok esmerjék meg 's akarják azt, mit hasznosnak lenni itélnek; hogy az egyesek, mint szabad gondolkozánu emberek, meggyőződésből 's örömmel járuljanak a' közjó elősegeléséhez, 's ott, hol a' közös ügy veszélyeztetik, okos elzántsággal álljanak elő: ugy a' tudományok minden nemeihez vezérő utnak még a' pórnépbeli csekélyebb tehetségűek előtt is nyitva kell lennie. Olly intézeteket, melyek az itt felallított alapelvek megfelelőenének, csak a' később századok mutathatnak fel. A' régieknél minden nevelés és oktatás a' házi élet körére szorított. Papságtól 's királyi despotismustól függő tartományokban keletkeztek legelőször nagyok 's papok fíjainak számára épült iskolák. Moses egyiptomi papiskolában, Cyrus udvari nevelőintézetben nyertek oktatást; a' Braminok tiúkos, a' Sidók prophetaiskoláikban hiútegetek a' művelődés magvait, melyben csak kevesek részesülhetének. — Több történt a' Görögöknél. A' gyermekek 500 Kr. e. már rendszer, noha privát iskolákba jártattak; az ifjak a' philosophusok 's sophisták körébe gyűlekeztek. De a' pór nép tudatlanságban maradt. Nem volt különben a' Romaiaknál. Itt 300 évvel Kr. e. a' városokban már iskolák, Caesar ideje oltá pedig felsőbb, ugy nevezett Grammatikusok iskolái, léteztek. De jól elintézett iskolai rendszerről, valamint nálok, ugy egyéb régi nemzeteknél is, szó sem volt. Vespasian alapította az első grammatica 's rhetorica körüli közönséges oktatási hivatalokat, a' romai ifjak számára; Antoninus pius pedig 150 Kr. u. a' birodalom városaiban császári iskolákat, melyek némiképen mai gymnasiumainkhoz hasonlíthatók. A' legnevezetesebb főiskola egész a' 8-dik századig Athené maradt. — A' kereszténység az iskoláknak is új tárgyat és új erőt adott. Klószőr is keleten a' papok keze közé jutott az oktatás. Hol keresztények voltak, katecheták 's papok számára, városokon 's falukon iskolák nyitattak; közöttök a' 2-dik századtól a' 4-ik legvirágzóbb az alexandriai. Az 5 század oltá azonban ugy látszik, hogy ezen iskolák egészen megszűntek, 's helyeket a' püspöki iskolák foglalák el, melyekben a' papságra törekvő ifjak a' hittudományon kívül 7-ig nevezett szabad mesterséget tanultak, melyek: Grammatica, Dialectica, Rhetorica, (*Trivium*) Arithmetica, Geometria, Astronomia és Musica (*Quadrivium*), miként Marcianus Capella 470 Romában „*Encyclopaedia*“ jában elég hiányosan kidolgozta azokat, melly könyv az 1000dik évig mint uralkodó iskolai könyv hasznaltatott. — Sokkal nevezetesebbek voltak a' 6 század oltá a' klastromi iskolák, melyekben szerzetesek tanítottak. Az ármagi és cloghari, canterburyi, yorki és westminsteri, toursi, clermonti, parisi, salzburgi, lersfeldi, fuldai 's egyéb klastromi iskolák nevelték, egész a' 11-dik századig, a' legműveltebb, leghíresebb férfiakat. A' scholastica philosophia tőlök nyerte mind formáját mind nevét. Ezeket tartá nagy Károly szemei előtt, midőn 789 terjedékes uradalmát iskolákkal hinté el. Városon, falun, klastromban, sőt mindenütt, hol templom létezett, egyszermind iskolának is kellett létezni. Udvarában ama derek főiskolát állítá, melly Schola palatii név alatt esmeretes, 's mellyen nem csak maga tanult és tanított, hanem még udvari dámái is megjelentek a' tanításokra. Fájdalom, hogy a' nagy férfi halála után, a' számtalan villongások között századok folytak le a' nélkül, hogy az iskolák körül szembetűnő emelkedés mutatkozott volna. Mig így nagy Károly óriási lépéseit fíjai viz-

alkodásai megsemmisíték, 's a' nagy Alfred igyekezetei a' betörő Dánok Angliában meggátolák, 's velek a' mivelődés csaknem egészen elhanyaglott: az Afrikából és Syriából Európába vándorlott Zsidók, kiknél a' régiségek tudománya gazdagon fenmaradott, kezdének a' 10's 11 században némű fényt terjeszteni. A' spanyol-maurus királyságba az Arabok mathematicai 's orvosi tudományaitk vivék be, 's Europa nagy részét részeltetni kezdék azokbzn. De a' szerzetesek machinatiói kiirtották a' sarjadni kezdő veteményt, 's tudatlanságok 's vak előítéletek éjelét a' még halvány fényű világosság el nem oszlathatá. A' főoskolákon a' szabad előadás helyét az időtlopó dictálás foglalá el; a' könyv nélküli csevegés tudományosságnak tartatott, a' holt betű uralkodott, 's a' socratesi utmutatás a' tanulának megértésére egészen hibázott. A' trivialis oskolákban tanuló-könyvek leírásával kinoztattak a' nevendékek; a' kisebb oskolákban az írásnak tanítása meg sem engedtetett, mert a' nyomtatás feltalálása előtt az annyira haszonhajtó írás mesterségét magoknak tarták fen a' papok. A' canonicusok 's lelkipásztorok megszűnvn tanítani, az ifjuság oktatását kóborló szerzetesekre 's nagyobb deákokra bízta. A' főosztály nagyobb nevendékei gyakran oskolából oskolába, városból városba utaztak, mint vándorló deákok, 's a' népet különféle álmivekkel, kincsásásokkal, boszorkányságokkal, 's garabonczás tettekkel ámitották, Histriones 's Vacantivi név alatt szanaszét kalandoztak, 's minthogy a' kardviselés meg volt engedve nekik, sokszor a' legizetlenebb rendtelenségekre adának okot, 'sőt a' közbékét it háborgaták. Luther még a' 16 század elején is panaszkodik, hogy a' tanító hivataltokra illy jött ment kóborlók emeltetnek. Az ezen kornak oskolái historiájában különös 's egyetlen tüenemény a' maga nemében a' Hieronymitar (l. e.) jámbor társasága, kik Clericusokból és Laicusokból állottak, 's részint kézi munkákkal, részint az alapítótól épített fiu 's leány-oskolákban oktatással foglalatokdta. A' nevendékek olvasást, írást 's kézmunkákat tanultak; a' tudni vágyó idős fiuk számára fenőbb latin oskolák léteztek, hol azok alapos philologiai oktatásban részesültek. Ezen czélok 's intézkedésekre nézve derék oskolák mintája szerint, Hollandban a' Rhenus körül 's északi Németországban több oskolák nyitattak. Kempis Tamás, Hegius, Erasmus, Agricola, Rudolf, Renschlin és Melanchthon, e' halhatlan férjfiak, kik a' classica régiség kutfejeiből a' szabadabb mivelődésnek hajnalát varázslák elé, amaz oskoláknak nevendékei voltak. Ugy látszik, hogy mind az. mi a' 14 század utolsóbb felében olasz udvarok 's egyetemek, tudós Görögök és a' florenczi platói Academia, 's a' 15 század végével Celtae Conrádtól állított rajnai tudós társzság által a' nagy régiek új életre hozásában történt, inkább csak a' nagyok és tudósok lelki fényüzése volt; míg Basel, Tübingen, Heidelberg 's Wittenberg, melly Luther 's Melanchthon fellépte olta Németország oktatójává lett, sok derék tanítókat szültek. — A' reformatio jótéteményei az oskolákra is kiterjedtek, 's a' fejedelmek átláták az illy intézetek nagy szükségét; gymnasiumokat 's lyceumokat állítottak, 's állandó oktatási hivatalokat rendeltek. Férjfiak, mint a' Sturm rectorok Strasburgban (1589) Friedland Goldbergen (1556), Heyder Nürnbergben (1568), Neander Hefeldben (1595) messzeható érdemet szerzetek magoknak a' methodica oskolái oktatás és fenyték körül; a' nyomtatás által a' classicus iratok példányainak száma szaporodott 's a' tanulók kezeibe jutott; a' vadság, a' vándorlás megszűnt, 's a' tudományos szellem az avult encyclopaedismust eltemeté. — Míg így a' protestansoknál a' 16 században tervszerinti rendszer oskolák keletkeztek, 's a' régi nyelvek az oktatást még kisebb városi oskolákban is lelkesíték: a' catholicusok között ugyan e' század vége felé a' Jesuiták oskolái léptek létre, 's jobb izlések 's methodica szellemek által nem csak a' régiebb stilusu oskolákat saját egyházokbzn, multák feljül, hanem a' protestansok intézeteit is, kiktől sok jót vettek fel, vetekedésre gerjesztették. Nem csak a' latin nyelv, hanem a' mathesis,

földleírás 's historia körül is elesmert érdemeket szereztek. Azonban a' sok innep 's buzgólkodási gyakorlatok, a' játszó methodus, az ó classicusok meghamisítása, a' görög nyelv elmulasztása, a' tőlök származó félés konyhalatin 's a' titkos vétkes, mellyek tanítókat 's tanulókat vesztegettek, ez oskolák közhasznuságát igen igen hátráltaták. Azon érdemek mind e' mellett tagadhatatlan, hogy szerzetők hirtelen terjedése által, a' mivelődés világát messze 's homályos tartományokba vivéék át. Spanyol- 's Olaszországban oskoláik sok ideig a' legjobbak; Magyar 's Lengyelországban a' klastromi 's piaristaoskolákon kívül csaknem egyedüliek voltak, még Amerika 's Asia is általok részesült az europai mivelődésben. De a' 17-dik században már megcsökkenett az előretörékvés. Hasztalan szörszálhasogatások 's viták, dogmák 's orthodoxi tárgyak körül foglalatoskodtatták az egyetemeket. A' gymnasiumok és lyceumok az egyetemeket követék, a' néposkolák kőborló feltudósokra bízattak. Idejárt a' 30 esztendő háboru, 's a' szelid tudományokat lakhelyeikkel együtt sok vidékeken lerontá. Ez alatt sokan igyekeztek az oskolákat papi felsőségtől függetlenekké tenni, a' szerzetekből kilépett papok világi szellemet szívtak be, 's ezt a' klastromi fonákság helyébe, az oskolákba is bevivéék. Közben nevelés körüli írók is támadtak, mint Baco az angol cancellár és Amos Comenius. De tanácsaik foganatja az elme és képzelőtehetség mivelése felől, nem annyira az oskolák életében mint a' nagyok privat neveltetésében mutatkozott.

Sokkal nagyobb befolyással volt a' 17 század végén a' Fénelon és Spener által (vö. PIKTISMUS és QUIRTISMUS) kitért buzgólkodási 's jámbor szemlékedési alapelv, mellyre FRANKÉ A. H. (l. e.) intézeteit építé. Vele hasonsszemléli férjfiak tölték el csaknem egész nyugoti Németországot a' 18 század első felében; de bár ingadozó alapelvek mellett sok hasznost alkotának is, ezt a' néposkolák nem érzették. Most LOCKE és ROUSSEAU (l. e.) szólaltak meg, 's a' már Baco 's Montaigne által érintett természet's emberi rendeltetéshez szabott oktatás 's nevelés-mód idejárt bővebben fejtek ki, mellyet Basedow 's az ó barátjainak philanthropismusa a' 18 század 2 felében Németországba ülteteté. A' nevelőknek most az élet volt szemek előtt, 's hasznos 's ügyes polgárokat nem ferde tudósokat, szándékoztak nevelni; oskoláikba az eddig parlagon hevert dolgok esmereit hozták be; névszerint Reál oskolák nyitattak, p. o; Hecker által Berlinben, mellyekben nyelven kívül historia, földleírás, természettudomány, technologia 's polgári ifjak számára polgári számvetés tanítottak. Középoskoláknak is neveztetek, mivel a' néposkolák és gymnasiumok között közepén állottak. E' hiány betöltésére szolgálak a' katona-academiák, kereskedési oskolák, erdősz intézetek is, mellyek a' fővárosokban itt 's ott emelkedtek, miként a' selmezi bányaoskola is hazánkban, melly különben a' müncheni, augsburgi 's nürnbergi realintézetekhez hasonlítokat nem mutathat fel. — Így töltettek be a' philanthropisták jámbor ohajtásai, noha nem mindenütt úgy, miként szükséges lett volna. Europa cath. tartományai keveset tudtak mind ezekről, mert nálók a' nevelés még mindig papok kezében volt, 's ezekben annál inkább bíztak, mennél szamosabbak voltak a' Jesuiták, Piaristák és Ursulinák jól elrendelt oskolái. A' Jesuiták eltörlése által 1773 nagy volt a' hiány, mellyet a' Piaristák nem valának képesek betölteni. Ez idő tájban, Feldiger apát csehországi intézkedése szerint kezdettek Austriában az úgy nevezett Normal-oskolák (mellyek a' monarchia minden néposkoláinak normal szolgálnának) divatba jönni, 's az oskolákba jobb tanítási rendet hozni. Foganatjokat érezték. Az austriai kormány, tanítók neveltetésére is kiterjeszté gondját, 's az egyetemekbe a' paedagogicát behozatta, 's a' püspöki seminariumokon neveltet világi nevelőket. Hazánkban a' paedagogica a' protestansok oskoláin rendszeren, a' pesti egyetemen rendkívüleg tanítatik; itt Mildere szorítottatik, ott az első paedagogusok elvei után szabadon szerkeztetik; gymnasiumink 's

lyceumink között virágzók találtak, főiskoláink számosak; de a néposkolák, noha itt is sok helyen tetettek előmenetek, nagyobb részt rozsz karban állanak. Több számos okok között, hátramaradásunk főoka az, hogy iskoláinknak oly személyek szabnak arányt, kik se nemzetünk szellemét se valódi szükségünket nem ismerik; közönséges nevelőinknek nincs szavok, 's ha van, azt az uralkodó musika hangjai után modulálják. Olasz 's Spanyol-ország és Portugalia, sokaig szokott aluszékony-ságában maradt, az iskolákat papok kezeire 's a véletlenség sugallására bízván. Ki Franciaország iskoláiról részrehajlatlan ítéletet akar hozni, az ne tekintse a' revolutio 's Napoleon alatti 's Parisban kihirdetett ideákat, terveket 's rendelkezéseket; mert bár mi elmés ötleteket 's szépen hangzó ígéretek foglalanak is azok, foganat nélkül maradtak. Hogy Paris a' Nemzeti directorium alatt polytechnica iskolát nyert, hogy Napoleon néhány katonai 's technikai intézeteket alapított, egy csász. egyetemet nyitott, melly az ország minden iskoláit readbe hozná; — ez mind szép, de hatása semmi vagy csekély 's az egészre nézve sikertelen volt. A' secundair-iskolák csak néhol, a' primair-iskolák sehol sem, állottak fel. Napoleon a' természettudományt 's mathesist ki vére mindenbe avatkozott; a' vallás- és erkölcs-tanítást az 1806 megjelent „Császárság catechismusa”-ra szorította, A' Bourbonok az elvadult mezőt nem valának képesek visszatértek után hamarjában termékeny szántóföldekké változtatni. Mennél büszkébb Paris derék intézeteivel, annál alacsonyabb fokon állnak a' falusi iskolák. 1816 oltá a' Lancasteri methodus behozásával akartak magokon segíteni. Azonban ezzel sem mehettek sokra, mert a' szándéklat csak egyes embereké volt, 's nem pártoltatott a' kormány által. Lajos Filép kormánya akar magának e' részben koszorut szerezni. Egyetemi oktató, Cousin, által a' németországi iskolák állapotját 1831-ben megvizsgáltván, ennek tapasztalataiból, a' francia körülményekhez alkalmaztatva, törvényjavalatot terjesztett az 1832-ki kamarák elébe a' kezdő oktatás tárgyában; melly javalat a' kamarák által némü módosításokkal törvényképen elfogadtván, bizonyosan rövid idő múlva megmenti Franciaországot azon vádtól, hogy lakosainak két harmada iskolai oktatás nélkül marad. A' nagybritaniai szigeteken sem sokkal jobb lábón áll az ifjuság dolga. A' kormány mit sem tesz, 's azt hiszi, hogy a' nevelésről eléggé gondoskodott, ha a' püspöki egyház kezei közt meghagyja az iskolákat (l. COLEGIUMOK); a' többiről privat társaságok gondoskodnak. Legújabb hírek szerint Londonban magában 30,000 gyermek nő fel iskolán kívül, leginkább a' nívgyárookban, mellyek az iskoláknál nagyobb tekintetre méltanak. Bell és Lancaster rendszerét ők is, mint szükségben némükép segítő eszközt, örömmel fogadják. A' Dissenterek valamivel többet tesznek; 's már most a' szegény irlandi catholicusoknak is szabad közönséges iskolai intézete-ket állítani — Svédországban az iskolák most is azon fokon állanak, hol a' 17 században a' protestansok alatt állottak. — A' kiterjedt Oroszországban, Sándor rendeletei következésében, kerületi, megyei — 's ecclesiái-iskoláknak kellett az egész tartományban létesülni, a' nagy tudatlanság elhárítása végett. A' kerületi iskolák, a' német gymnasiumok mintája szerint, majd minden kerületi városokban állanak; a' megyei iskolák némelly közép városokban; az ecclesiái iskolák pedig csak igen kevés faluban; a' javának még csak ezután kellene következni. A' cath. ifjuság mivelődéséről a' II. Katalin alatt bevett Jesuiták gondoskodtak. Lengyelországban, hol különben csak a' nemesség neveltetett, utolsó felosztása előtt, gymnas. polgári 's falusi iskolák keletkeztek, 's benne a' porosz iskolai rendszer mutatkozott. Az utolsó szabadságháboru mindent elpusztított, 's legújabban az iskolákba is az orosz despotia vitetik be, 's a' sük orosz nyelv tanulására szorítatnak. Dania, Hollandia 's Helvetia a' protestans Németország mivelődési törekvéseivel méltán vetekedhetnek. De sehol nagyban és kicsinyben a' nevelésre nézve annyi nem

történt, mint Németországban. Milly nemei támadtanak itt az oskoláknak, fentebb említők. Csaknem lehetetlen mind azt előszámolni, mit e' részben Bajorország, Nassau, Lippe-Detmold, Anhalt-Dessau, Baden, Hessen-Darmstadt, Hanovera, Szász- és Poroszországok tevének. Legyen elég Ruhkopf derék munkájára: „*Gesch. des Schul- und Erziehungs-wesens in Deutschland*“ emlékeztetnünk. — Európán kívül csak az éjszakamerikai egyesült státusokban lehet rendes oskolákra találnunk; de mellyeknek foganatjok a' tudományosságra nézve igen csekély maradt. A' néposkolák szomorú állapotjáról, leginkább a' pennsylvaniai Németek között, méltó olvasni Gudchus J. H. munkáját: „*Meine Auswanderung nach America im 7. 1822 und meine Rückkehr im Jahr 1825*“ (2 köt. Hildesh. 1829). Az europai gyarmatokban csak igen silány oskolákra esmerünk, mellyek nem egyebek, mint az anyatartományéinak tökéletlen utánzása. Délamerikában spanyol restség nyomdokai, a' Cap- 's Hottentották tartományiban holland szorgalom 's rend, Nyugatindiában angol takarékoság és francia felületesség mutatkoznak az oskolák körül. Europai művelődéstől független állapotban léteznek Chinában, 's Asia egyéb tartományiban oskolák, mellyekben többnyire despotismus és papi kényuralkodnak; Persia is mutathat fel egynehányat; csak Törökorsz. 's éjszaki Afrika elégszenek meg a' Koran magyarázásával. — 'S eként Europa, oskoláiban 's népmívelési intézeteiben szellemi felsőbbségének olly kezeségét bírja, mellyet eddig a' földnek egy része sem képes kétségbe hozni.

1818 oltá az oskolák körül igen különböző előmenetek tetettek. A' német gazdag foglalatú nevelés körüli literatura nevedekő szorgalommal tört tanácsadásait közönségesekké tenni, mellyeknek használhatása, kivált a' néposkolák körül, annál szembetűnőbb volt, mennél győzelmesebben következett az ó és új, liberalis és illiberalis, mechanisáló és a' lelket élesztő oskolai intézkedések 's oktatási methodusok feletti vitákból, azon minden értelmesekek egyesítő meggyőződés, hogy az ifju erőknék öszvehangzó kimivelésében, miként azt az ész és vallás által kitűzött rendeltetésünk kívánja, áll azon közönséges czél, melly egyedül képes kijelelni a' tanítási tárgyak választását és előadását a' tanulók kora és jövendő életmódja szerint, miként egyáltalján fogva az oskolai fenytéket és intézkedést is, 's hogy a' Statusnak kötelessége a' tartományában nevedekő gyermekeket illy oskolai művelődésben részesíteni. I' theoria, kivált a' német ajku tartományokban, csaknem mindenütt el van esmerve; hol ez nem történt, ott minden a' régi lábón áll. Poroszorsz. áll legelől, melly ama' theoria elesmerésében és követésében 1818 oltá, akkori 19 seminariumához még 9 újat állított, 's 1825 fogva 28 fő- 's 30 helybeli seminar. számlált 100.000 tallér esztendei költséggel, melly a' kormány pénztárából folyik. Seminariumok, mellyekben néposkolatartók neveltetnek, Austriát kivéve, egész Németorsz. bőségben vannak. Hazánkban a' bajain (n. e. Görögök számára) melly dülő feiben van, a' sopronyin (protestansok' számára) melly csak két év előtt alapult, 's a' pécsin kívül, melly f. esztendő Majus 1-jén kezdte munkálkodását, alig áll fen egy két praeparandia, 's a' sem a' legjobb karban. Az Oroszok, mint látszik, Sándor halála oltá csak theoretisálnak; a' sokat ígérő oskolai 's népmívelési tervek nem valósultak meg; a' létező kerületi 's megyei oskolák hadi directorokra vannak bízva, kik a' természeti szabadság helyett vak engedelmet kívánoak. A' néposkolák addig nem valósulhatnak se itt se másutt, míg néptanítók nincsenek; már pedig ezekben Oroszorsz. igen nagy szükségét szenved. A' katonák számára mégis 1820 Lancasteroskolák nyittattak. — Svédorsz. az 1820 oskolarend következésében a' tudós és trivialis oskolákat, a' tanítók jutalmasabb fizetése által jobb karba helyezé, csak hogy itt is több a' realék tömege, mint kellene, a' néposkolák nem méltattak kellő figyelemre, néptanítók neveltetésére pedig csak lépés sem tetetett. Azonban a' svédpraesztiság szembetűnő műveltsége, kik gyermekeiket gyakran magok is ne-

velik, nemikép türhetővé teszi e' hijányt. Dania az 1819-ben Abrahamson által behozott 's 1822 megjavított Lancasteri rendszertől reményli boldogulását; 2000 néposkolát számlál mellyek mind az említett rendszert követik. — Az Angolok a' reginél maradtak; hanem a' legújabb időben, Brougham cancellár, és sok más jelesek ösztönzésére 's vezetése alatt ők is igyekeznek elvalaha előre haladni. Holland dicáretes előmeneteleket tett. Franciaország, haladásáról már feljebb tetetett szó. Kevéssel ezelőtt Jacotot a' lelki tehetség formalis, egyszersmind realis, egyiránti kifejlődésére alapított methodusával, nagy tetszést nyert. L. Laroche Benjamin: „*L'enseignement universel de M. Jacotot*“ (Paris 1829) és Jacotot irományát: „*Langue maternelle*“.

A' sardíniai tartományokról elég legyen említeni, hogy az olvasás és írás tanulása mind azoknak tiltatik, kik 1500 lira tökével nem bírnak; a' tudományok tanulása pedig azoknak, kiknek 1500 lirát kamatozó jószágaik nincsenek. A' helvetiai protestans iskolák haladnak; a' catholicusokéi a' freiburgi Jesuiták 's a' ultramontani lázongások miatt sinlédnek. Az olvasz iskolák sen igen emelkednek. Nápoly még rá nem ért gondját reájuk is kiterjeszteni; a' pápa birtokában, Modena és Luccában Jesuiták tanítanak. Toscanában, hol 1821 egy privátintézet által lancasteri iskolák hozattak divatba, szinte azon fokon állanak mellyen az austriai Olaszországban, hol legalább jól el vannak rendelve, 's jesuitai befolyástól óva; noha az előrehaladásban semmivel sincsenek előbbre a' magyarországiaknál. Spanyolorsz. e' tekintetben is a' legalacsonyabb fokon áll. Portugalia kevésbé áll feljebb; noha itt, nem mint Spanyolorsz., a' revolutio 's 1813-ki restauratio alatt, Miguel tyrannusága előtt, a' közönséges oktatást semmi sem háborítá meg. — *cs.*

OSKOLÁ-nak nevezükk a' lovaglás-mesterségben a' lónak mesterséges 's szabályszerinti meneteit, miként azon módot is, mellyre a' lovaglónak ügyelnie kell, hogy lovát igazgathassa, 's kénye szerint kormányozhassa. A' lovaglás rendszerint homok és kőveccsel behintett helyen történik, melly lovaglási utnak nevezetik. Az iskolában használt ló oskolalónak mondatik, 's oskolásan lovagolni annyit tesz, mint az iskolai szabályok szerint lovagolni. Hasonló értelemben nevezetik a' muzsikában oskolának az éneklés 's játszásbeli rendes methodus. — Más értelemben vetetnek a' philosophusok és művészek oskolái. Itt oskola alatt olly férjfiak körét értjük, kik valamelly eredeti tanító vagy mester nézetei 's methodusa után, vagy nemzetiségek által közös character iltöztek magokra. — *cs.*

OSKOLAI FENYITÉK. A' nevelésnek 's minden oktatásnak azon főeszköze, az oskolákban a' jó szellem előmozdítására, fentartására és helyrehozására czéloz. E' szellem leginkább a' tanulók oskolán kívüli 's belüli magokviselésében mutatkozik. Mind azon eszközök 's rendelkezések, mellyek e' czél elérése a' tynyaság elnyomása 's a' szorgalom felébresztése, a' rendetlenség 's békétlenségek megadályoztatása, a' rend és béke fentartása 's helyreállítása, törvényelleni, erkölcstelen és illetlen magaviselet elmellőzése, ellenben a' törvényszerinti erkölcsös és illendő magaviselet sikerületése körül tétetnek, ama név alatt értetnek. Kétségkívül azon fenyíték legjobb, melly gyakori büntetés és jutalmazás nélkül éri el ama czélt. A' tanító szigoru figyelmezése, gyermekies barátságú szive, nemes tekintettel 's komolysággal párosulva, a' szorgalomban, rendben, erkölcsiségben, 's külső szemérmességben mutatott saját példaadása, jól elintézett oskolákban szigorubb fenyítési eszközöket ritkán, 's csak egészen vad 's megromlott indulatnaknál teend szükségessékké. Az oskolai fenyíték szelleme, igen ki van téve a' kor 's azon társaság character befolyásának, mellyre az oskolák bizva vannak. Másként igazgatják az oskolai fenyítéket szerzetesek 's Jesuiták, másként idom, character 's mivelés által tanítóknak készült familiai atyák, kik egyszersmind az alkotmány és egyház emberei. Leginkább azembe

szökő a' fenyítéknek ama' szelleme az oskolai büntetésekben, a' fenyíték ezen még mindig szükségesnek tartott ágazatjában. A' büntetések többnyire ebben állanak: A' hibás tanulóktól a' szabadság, elédél 's mulatság megvonatik, négy szem között vagy közönségesen intetnek meg, alsóbb osztályokba, vagy a' büntető padra küldetnek, néha munka szabatik, a' vessző csak igen ritkán használtatik. Az egészségre nézve ártalmas 's a' becsületérzést elfojtó büntetéseket már regen eltörlé az újabb szelidszellemeü paedagogica. — Nem különben az oskolai jutalmak körül is nagy vigyázattal kell lennünk, nehogy a' hibás választás, szeretlen kedvezés 's kitüntetés által erkölcsikép jó emberek helyett, alacsony jutalom 's becsületvadászó és zsoldos lelküeket neveljünk. Legcélirányosabbak azon jutalmak, mellyek használható tárgyakban állanak, 's a' tanulóknak, nem mint kötelesség szerinti tettért való díj, hanem mint hosszabb időn keresztül bizonyított példás szorgalmok 's magaviseletekért való megkülönböztetés, adatnak. Illy ajándékok még az élet később éveiben is kellemes visszaemlékezést ébresztenek a' jutalomnyerő lelkében. Illy jutalmak nemcsak nem ártalmasok, sőt szembetűnő hasznuak, minthogy a' velek járó öröm az ifju' elmét újabb szorgalomra ösztönözi. Átaljában véve az öröm, e' magas eleme a' tisztább életnek, egy eléggé soha nem ajánlható eszköze az oskolai fenyítéknek. Az erkölcsi örömet leginkább az oskolai inneplesek ébresztik, mellyek egyszerűen lévén elintézve, a' szívet emelik, a' mindennapi életnek, nyomos cselekedetek által, magasabb érzetet 's szellemi emelkedést adhatnak. E' célra legalkalmasabbak az oskolai innepek, mellyek vagy az oskolában vagy a' szabadban tartatnak, 's mellyeknek hatása annál nagyobb, mennél több rész engedtetik a' tanulóknak az innep tervének kidolgozásában. Illy innepek lehetnének p. o. az iskola alapításának napja, új tanulók felvétele, vagy az oskolából kilépőknek búcsunapja, új tanító behozása 'sat. Salzmanon néhány hasonló oskolai innepeket le is irt, miként Schnepfenhal-jában tartattak; szinte Zarnack is „*Ueber Kinderfeste*“ irományában. A' célirányos oskolai innepek szüksége az emberi, különösen a' gyermekei, lélek természetében fekszik. Mert közös öröm által, Seneca eszrevétele szerint, a' szépre, jóra, nagyra való közös törekedés is ébresztetik. L. Zerrenner: „*Grundsätze der Schulpdisciplin*“ (Magdeburg 1826). — cs.

OSKOLAI KÖNYVEK-nek neveztetnek minden iskola 's oktatás körüli irományok; továbbá az oskolai tanítóktól kiadott alkalmi irások, mint meghívás valamely oskolai innep ülésére, jelentések az oskolák állapotjáról 'sat. Az első rendűekhez tartoznak a' nevelők és tanítók számára irattak, mint bevezetések a' paedagogica, didactica és methodologiába, miként a' kézi könyvek is. A' legkimerítőbb hasontartalmu könyvek között első helyet érdemelnek: Niemeyertől „*Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts*“ (Halle 8 kiad. 1824. 4.), 's ugyan attól: „*Ueber die Organisation öffentlicher Schulen und Erziehungsanstalten*.“ Továbbá az oskolai könyvek számához tartoznak azok is, mellyek sajátképeni oskolai oktatásra czéloznak, 's a' nevelő intézetek szükségait pótolják. Czelünk körén kívül esik, itt a' leghasznosabb oskolai könyveket előszámlálni. Csak azt jegyezzük meg, hogy a' közös mivelődési szerek között legszorosabb ügyelezet érdemlenek az oskolai irásdások és oskolai énekek, 's hogy nemzetünk e' részben ujonnan szembetűnő lépéseket tett. Imádság példányokat a' Németeknél Plato, Dinter, Schlachter, Mai, 's mások; oskolai énekes könyveket pedig Salzman, Niemeyer, Plato és Dolz, Zerrenner 'sat. készítének. L. Stephanitól: „*Schulfreund für die deutschen Bundesstaaten*“ (13 köt.) „*Schulzeitung*“ mellyet Disthey és D. Zimmermann 1824 kezdének. — cs.

OSKOLAI OSZTÁLYOK-nak nevezzük a' tanulóknak, oktatási czél tekintetéből történt különös szobákra való felosztásokat. Sok osko-

lában több vagy kevesebb illyes osztályok találtnak; sőt mint nálunk a' falukon és kisebb városokban történik, az egész gyermek sereg egy szobára van szorulva. A' polgári iskolák többnyire 3, 4, néha a' tanítók kényetől függő osztályt foglalnak. A' tudós iskolák, gymnasiumok, lyceumok, academiák 'sat. a' különbözőféle tartományok 's törvények szerint, különbözőféle osztályokból is állanak. Ide tartoznak az ugy nevezett classificatiók is, mellyek ismét a' tanulók erkölcsi magokviselete, tudományos szorgalma 's előmenetele által határozatnak meg. — *cs.*

OSMAN BIRODALOM, I. TÖRÖKORSZÁG.

OSNABRÜCK, herczegség a' hanoverai királyságban, hajdan püspökség a' westfaleni kerületben, mellynek püspökei a' westfaleni béke óta felválva catholicusok és protestansok voltak, és az utóbbiak mindig a' braunschweig-lüneburgi házból választattak. Oldenburggal, Diepholzzal, Minden és Münster porosz kormánykerületekkel, Münster hanoverai részével (Meppen grófság) és Lingen grófsággal határos. Legnevezetesebb folyói: a' Hase és Hunte. Nagysága (miután a' reckebergi szék Poroszországhoz került) 43 1/2 nsz. mf. 137,000 lakossal. Az örökös jobbágyaág igen enyhítettett benne. Földje nagyobb részint sík, csak a' déli részén vonul el egy csekély halomsor. Némelly tájékaik igen termékenyek, de legnagyobb részint ponkföld; vannak sivatagjai és mocsáros helyei is. E' tartomány terem buzát, rozst, árpát, zabot, pohánkát, azonban a' belszükségre nem elegendőt; kendert és sok lent, de csak középszert. Kameretesek a' westfaleni disznólábak. Bányái csak sót és kőszenet adnak; tőzgeje is sok van. A' kivitel leginkább gyapju, marha, fonál, vászon, gyolcs és daróczból áll. Ez a' lakosoktól az elvégzett mezei és házi munkák után készittetik, és Hollandián, Angol- és Spanyolországon 's Portugalián keresztül Afrikába, Kelet- és Nyngotindiába vitetik ki. Azon summa, melly ezen vászon és fonálért évenként jön a' tartományba, majdnem egy mill. tallerra megy. E' mellett évenként 6000 melléklakosok, vagy ugy nevezett Heiferlingeek (azaz olyan örökös jobbágyok, kik a' parasztok mellékházaitak bérben bírják) mennek németalföldi tartományokba, és nyáron által tőzegásással, árokásással, kaszálással, és más mezei és kerti munkákkal keresnek pénzt, melly által évenként legalább is 200,000 for. vitetik be kész pénzben. Osnabrück, a' főváros, hajdan a' régi Szászok fővárhelye, egy völgyben fekszik, a' Hase bal partján. Régi módra van megerősítve, és vára, főtemploma, püspöke, káptalanja, 2 catholicus és 2 luth. temploma, 1423 h. 's 10,900 l. van, kik nagy vászonkereskedést űznek. Nevezetes a' tanácsháza, mellyben Oct. 1648 az osnabrücker béke kötöttett. Moesertől a' „Geschichte von Osnabrück“ (2 köt. 3 kiad. Berlin 1820) csak 1192-ig terjed. Ezen remek munka harmadik részét az író kézírata után Bar Herbert adá ki (Berlin 1824). X.

ÓSÖK, hasonszületésű elődök atyai, 's Németországban anyai részről is. Ugy számítatnak, hogy az atya és anya két őst, az atyai 's anyai nagyszülők 4 őst, az atyai és anyai őszülők 8 őst képeznek 'sat. Igy tehát csak 4, 8, 16, 32, 64 'sat. ősről lehet szó. Az ősieskedés és az ÓSPRÓBA (l. e.) a' 15 és 16 század óta jött divatba. Óspróba szükséges volt a' tournamentoknál, káptalanoknál, lovagrendeknél, a' rendek gyűléseinél, 's az udvarba juthatásra nézve az asszonyoknál, kiváltképen azért, hogy a' külföldiek betolakodása meggátoltassék.

ÓSPRÓBA. A' régi nemesség személyes elsősegi közé bizonyos nemesi társaságokba való felvétel joga is tartozik. A' régi nemesség fogatja — ellentételben az ujjal — relativ, mert amaz alatt azon nemesség értetik, melly annyi nemes születésű őst számlál, a' mennyi szükséges bizonyos nemesi társaságba való felvételre. Annak megbizonyítása, hogy valaki régi nemes nemzetségből való, óspróbnak nevezetik. Ez, hihező, csak további kiterjesztése a' szabad születés bebizonyításának, melly az alsóbb nemesség kifejlődtevel támadt, 's ezzel együtt csak a' nagy-

szülők személyéig ment a' legrégibb időkben. Azonban e' személyeknek nem csak szabad születését, hanem lovagrendjét is be kellett bizonyítani. E' kiterjesztés okait részint azon törekedésben kell keresni, hogy a' pápa embereinek a' német főkáptalanokba léphetése nehezíttessék és meg is gátoltassék, részint abban, hogy a' kegyes alapítók az egyház iránti adakozásokat egybe kapcsolák familiájok fénye fentartatásának kívánatával. Az őspróbának alapját az őstábla teszi, mely bizonyos személy származását, lemenő lineában, atyai és anyai részről ábrázolja, 's minden rajta előforduló személynek kereszt- és nemzetségi nevét előadja, mihez az anyagot a' származástáblák és származások nyújtják. Itt csak az atyának rangja 's nemes születése, avagy ön szerzette nemeslevele vetetik tekintetbe. Az őspróba először a' filiaciópróbából áll, azaz annak bebizonyításából, hogy az őstáblán kijegyzett személyek mind az ott kimutatott házas társaktól törvényes házasságban nemzettek; másodsor a' nemesszületés bebizonyításából, hogy t. i. az őstáblán kijegyzett személy mind született nemes volt. Ennek bebizonyítására, a' közönséges nemes társasági bizonyítványokon kívül, czimerek, rajzolatok, feliratok, menyekzői és halotti versek, sőt halotti predikációk is használatnak. Gyakran megesik, hogy a' befejeztetett őspróbát néhány régi nemességű személyek, kik ehhez értenek, megvizsgálják, 's letezik hiteket arra, hogy az őstáblán felhordott személyek, az ő vélemények szerint, mind elfogadandók. Végezetre azon káptalan, rend, vagy nemesi egyesület vizsgálja meg az őspróbát, melybe valaki fel akar vetetni. Egyébiránt majd több majd kevesebb őstáblát kívántatott meg. nevesen tournierozhatásra 4, legfeljebb 8, a' Jánosrend német osztályába és a' Németrendbe való felvételre 16.

OSSIAN (Osian), minden Bardok leghiresbike, Kr. sz. u. a' 2-dik században élt. Atya, Fingal, vagy caledoni (scót felföldi) hős volt, vagy — mint írlandi írók vélik — írlandi, ki azonban az ír gyarmatokat védelmezvén a' romaiak ellen, tetteinél fogva a' scót föld sajátja. Ő hős és költő vala egyszersmind. Mint mondatik, vak volt, valamint sok énekesei az ő kornak; 's kedveseinek, például elesett Oscar fijának elvesztésén érzett fájdalomtól ének által szelidíté. Neve még most is tisztességteljesen van a' hegyi Scótoknál és a' Hebridiaknál. Sőt nálunk is tiszteltetik, miolta a' Macpherson-kiadta Ossian énekeiben hárfája kísérelő hangjait gondoljuk hallani. Emliti ugyan, Smith állítása szerint, Ő nevét Giraldus Cambrensis már a' 12 században, 's már Buchananból tudva volt, hogy a' Galok a' scót felföldön bírnak énekekkel, mellyek az ő büszkeségek: de azok — az ő nem értett nyelvekben — más nemzetek előtt elásott kincs maradtak. Maga Nagybrittania is csak a' mult század elején esmeré meg közelebből azon vidékeket, 's még azon századból is felénél több folyt le, mielőtt a' mult idők szózata Európában tovább terjedt 's örömmel fogadtatott. 'S e' gyönyörűséget Macphersonnak köszönjük. Ez ugyanis 1751 olt a' régi scót balládok és más énekek iránt figyelemmel viseltetvén, 1760 egy köteteske illy énekeket ada ki: „*Remains of ancient poetry, collected in the Highland of Scotland and translated from the Galic or Erse language*“ czim alatt. Erre, gyűjtés végett, a' hegyi scótokhoz utaztaták őt Home és Robertson. 1762 „*Fingal*“ nagyobb költeményt adá ki, 16 apróbbal, 's 1763 „*Temora*“ -t, 5 kisebbel együtt. 1764 mind ezek együtt jelentek meg két köt., 's azolta többször; legjobb az 1822-ki kiadás: „*The poems of Ossian, translated by J. Macpherson, authenticated, illustrated and explained by Hugh Campbell*.“ A' kiadó a' mellé egy földabroszt adott, Fingal kiszálta 's viadala helyét ábrázolót, 's egy értekezést e' költemények valódisága felől. Macpherson mind ezen költeményeket Ossian őstábla bard gael dalaiból fordítottaknak nyilatkozttatá, mellyek részint a' nép szájából vetettek ki, részint pedig leírva találtattak. Felirata k azon hősökből vetettek, kiknek tetteit, szerelmét, viszontagságait éneklék, vagy azon helyektől, mel-

lyeknek eseteit dicsőítik. Felette nagy tapssal fogadtattak ugyan e' költemények; de valódiságok mindjárt elejénte sokaktól tagadtattak, kik részint azt állíták, hogy ezek Macpherson saját költeményei, 's ő ruházá reájok az O. nevet; részint pedig azt, hogy habár régi scót népdalokból származnak is, nem amaz ő bard munkái. Mivel pedig védelmezőji is sokan találkoztak Macphersonnak: természetes, hogy állítása ellen és mellett sok vizsgálatok tetettek. Az ellenkezők közt legjelesebbek voltak Johnson, Shaw, Waller, Malcolm Laing, 's Németországban Adelung. Ezek azt állíták: 1) hogy azon időkől, nyugoti Scotia ködös vidékein, 's lakosainak akkori állapotjában, illy gyengédségű költeményeket képzelni lehetetlen; 2) hogy azok csupa szájhagyomány által nem tartathattak fen 14 század alatt, 's hogy 3 ha fentartattak volna is, ma már nem volnának érthetők. A' védelmezők ellenben, nevezetesen Hugh Blair, Graham, Sinclair, Smith, Macdonald, Clarke, Hombe, Youny, Arthur és mások ezeket mondják: azon énekek sehol sem árulnak el későbbi származást (p. o. a' kereszténységnek nyoma sincs bennük), sőt inkább egészen az ő korba 's a' felföldi Scótok természeti minőségéhez illenek; továbbá egészen más formájuk, mint a' későbbi angol és irlandi balládák; hogy Macpherson nem teremthetett olly rövid idő alatt annyi éneket 's még kevesbé csinálhatott gael eredetieket; hogy Macpherson illy szép költemények készítésének dicsőségét bizonyosan nem tulajdonította volna másnak, 's nem tagadta volna meg saját érdemét, ha ő volt volna azoknak szerzője; 's hogy végre olly népnél, melly hajdani hős korát annyira kedveli, mint a' felföldi Scótok, 's könyvtudósságra nem vágy, az emlékező tehetség nagyon ki levén fejlődve, egyáltalán nem lehetetlen az ő kor szüleményének maig fentartatása. E' viták következetében a' régiségek edinbugi társasága már 1797 nevezett ki biztosságot, melly e' tárgyat megvizsgálná. Ennek tudósítása szerint Irlandban szájhagyomány által terjesztetnek a' mondák azon hősökről, sőt balládák is találhatnák kéziratban. Illyen mondák és balládák tartatnak tehát azon alapnak, mellyre Macpherson Ossian költeményeit építé. Macpherson ezeket szabadon fordítá, önkényesen köté össze, egészíté ki, nemesíté, finomítá, szépité, 's meg is rontá. Hogy „Fingal“ és „Temora“ hosszabb hősköltemények, illy alabban származtak volna Ossiantól, az még kevesbé hihető. Ezeket Macpherson próbb poetai elbeszélésekből raká össze, melyeket ugyan azért egyenként is kell olvasni, a' mikor azután jeles kekretség, rövidség és tökéletesség tűnik ki belőlök. Főtett az egész balláda körében Erin vagy Irland megszabaditítása Swarantól, a' lochlini (hihető norvegiai) kevely királytól, Fingal által. Ha tehát nem hagyják is aokan helyben, hogy Macpherson — hihető tévedésből vagy félre értett patriotizmusból — Ossian költeményeit a' Romaiak korába helyezé, 's hogy az alapul szolgáló gael ő énekeket (mint Sinclair és Ahlwardt megmutatták) helytel közzel hibásan fordítá 's meg is rontá: mind az által mégis nagy köszönettel tartozunk neki mind azért, hogy ezen régi népe-nekeket a' már fenyegetett veszendőségtől megmenté 's elterjeszté, mind az ő saját poetai érdeméért azoknak őszveszővésénél. A' Macpherson kiadta énekek nagy-lelkedéssel fogadtattak 's majdnem minden europai nyelvre leforditattak; francziára Le Tourneur (Paris 1777), Lombard (Berlin 1789), 's Jangurs által (Paris 1801); spanyolra Ortintól (Valladolid 1788); olaszra Cesarottitól (Padua 1773 és 74); hollandira Bilde-rydtyktől (1806); lengyelre Krasickitól; németre Denis (1768), Harold (1775), Petersen (1782), Rhode (Bertin 1800), gróf Stolberg Hamburg 1806), Jung (Frankfurt 1808) és Neumann által; magyarra Kazinczy Ferencz „Kazinczy Ferencz munkái“ Pest, 1815 a' 6, 7, 8 kk.) és Fábian Gábor által (Budán, 1833, 3 k. 37 czimképpel). A' scót felföldi társaság kiadá 1807 Ossian 14 költeményének gael eredetijét, 's ennek szóról szóra való latin fordítását Macfarlantól (uj kiad. „Dana Oisien“ czim alatt 1818 Edinb.). Eze gael eredetieket németre Ahlwardt for-

ditotta, az eredetiek versmértékén (dactylicus trimeterekben), mely fordításban azonban korántsem olly tetszekények azon költemények, mint Macpherson szabadabb formájában, a' ki még a' keményebb nevekből is kellemesbeket csinált. (1820' ez állt az újságokban: „Irlandban, a' cononori régi cath. apátság boltozatjának megnyitásakor, Ossian bard költeményei, egy írlandi szerzetes 1453-ki kéziratja, cserfa ládában találtattak). Ossian költeményeinek részint történeti, részint lyrai tartalma: a' tusákbeli hős tettek elbeszélése, az elmúlt jobb napok magasztalása, világos-homályos rajzolatja a' felföldi természetnek, panasz a' kiállott szenvedésekért, szerelmesek viszontagságai, deli szüzlánykák fájdalmas panaszai az ó kedves elesett hős ifjaik sirhalmánál, hős innepek 'sat. Formájok egészen saját, a' nyelv benne mindig rövid, megszagatott, 's ezért néha nem is tetsző (az eredetiben mértékes, Macphersonnál rhytmusos), tele concretus kifejezetekkel. Az indulatok szerencsés festése, jeles megillető ábrázolatok, festői kifejezés, merész és mégis kellemes képek 's hasonlatosságok, mély érzés, a' szelid fájdalom kedves kifejezése, és az egyszerűség; saját bájta adnak ezen énekeknek. Hibázik ugyan benne a' személyek characterének meghatározottabb rajzolása, ugyan azon hasonlatosságok gyakran fordulnak elő, 's nagy az érzékenységgel kivált a' hősök szájában: de mind e' mellett is igen vonzatosak maradnak ezek 's lelkes éledeletet nyújtanak főképp asszonyi elméknek.

OSTENDE, megerősített 's jól épült város Németalföld nyug. Flandria tartományában, 10,500 l. és az éjszaki tengeren egy kikötővel, melybe a' nagyobb hajók csak a' dagály segítségével juthatnak. Tanácsháza és börzéje nagy. A' város erőssége az által mozdítatik elő, hogy vízzel vetethetik körül. Nevezetes amaz ostromlatásról, mely 1601—4-ig tartta és azzal végződék, hogy a' hollandi őrsereg kénytelen volt magát Ambrossius Spinola spanyol tábornoknak megadni. Az itt 1723 VI. Károlytól felállított kereskedési társaság az Angolokban és Hollandusokban irigységet gerjesztvén, 1731 a' bécsi egyezésnél fogva el kelle töröltetnie. 1745 Loevendahl francia marsal a' várost, a' futóárok megnyitása után 10 nap múlva, átadásra kinszeríté, mely azután egész az acheni békéig (1748) francia birtokban maradt: 1757 Mária Theresia ezen hely megörzését egy francia őrseregre bizá, II. József, Ostendét 1791 szabad kikötőhelynek nyilvánozá, mi által a' kereskedési szorgalom és az idegenek száma igen nevedekett benne. A' Franciaország, Holland és Anglia közti háboru sokat tett akkor a' város emelkedésére. Még élénkebb lön a' város szorgalma a' revolutio-háboru első éveiben; de midőn a' Francziák Németalföldet elfoglalák, az Angolok ostromlák a' kikötőt, 's azolta a' kereskedésnek mindig jobban kelle megcsökkennie. Most nagyon kedveznek Ostendének azon csatornák mellyek azt Genttel, Brüggével és Nieuporttal összekötik.

X.

OSTEOLITH, Csontok kővé válása, I. GNOGNOSIA.

OSTEOLOGIA, Csonttan, egy része az ANATOMIA-nak (I. e.)

OSTIA, a' Tiberis torkolatjánál, honnét egykor Roma a' tenger felől jövő sükségeit nyéré; híres Virgilius énekei 's azon rege által, melly Aeneast ott szállítá ki; most püspöki város (ha hogy egy ronda fészket, mellyet IV. Sixtus és II. Julius erős falakkal körül vetettek, 's egy püspöki palotát egy templommal, városnak nevezhetni) melly dögleletes levegője miatt nyáron mintegy 10 embertől; télen pedig legteljebb 100 tól lakatik. A' régi Ostiától, mellyet csak omladékairól lehet megismerni, a' mostani mintegy negyed mf. nyire fekszik beljebb a' száraz felé. Akkor, midőn 80,000 lakosa volt, a' folyót, melly ott térd. formát képez, félkörben vévé körül. Ostia maga soha sem volt tengeri kikötő, hanem csak a' meg nem erősített folyamöböl volt az, mellyben Ancus Marcustól fogva a' köztársaság utolsó idejéig, a' romai hajóereg horgonyon állt. Azért sikerült a' tengeri rablóknak a' hajóereget Ostia közepén megtámadni és kirabolni, a' mit Cicero a' Manili törvény

melletti beszédében (12) olly csipősen említ. Későbbben úgy megtelt homokkal ezen folyamöböl, hogy már Strabo idejében csak könnyű hajók mehettek bele viz ellenébe. Kevéssel Ostia előtt a' Tiberis két ágra szakad. mellyek a' szent szigetet veszik körül; a' jobbik ág, úgy látszik, egyenes folyása miatt nem olly könnyen telik meg homokkal. Claudius tehát és Trajanus, hogy a' várost biztosabban láthassák el, a' Tiberis jobbik ágán egy morto nevet viselő kikötőt építettek, mellynek virágzása teljes vég romlását okozá a' hajdan olly híres Ostiának. Már K. u. mintegy 420 körül hozzáférhetlennek írja Rutilius Numantianus Ostiát, és Procopius („*De bello Geth.*“ I. köt., 26 l.) az ő korában (a' 6 század közepe táján) egészen elpusztultnak mondja azt. Ezen elhenyélés okozhatá, hogy az egészségtelenség nevededék, mellyet a' még Ancus Martius' szomszédságában felállított salinák és a' most alig esmerhető vízvezetések, valamint mocsárai is igen nevezetesek. A' Saraczenusok beltérszei, mellyek még a' kevés megmaradt lakosokat is minduntalan hátagaták kinszeríték azokat a' mostani Ostia megerősítésére. A' Nápolyiak és Saraczenusoknak IV. Leo alatti tengeri ütközete, a' rablás azon időszakzából, igen esmeretessé lön Rafael ábrázolata által. Némelly szerencsétlen esetek után Ostia aorsa csak II. Julius által 1497 biztosított, ámbár még későbbben is ki volt gyakran téve a' tengeri rablóknak. A' gazdagon jutalmazó ársások, mellyeket elsőben egy portugall, don Diego de Norogna, kezdé (1783), azután volpató, Hamilton 1788 Fega 1796 és mások folytattak, 's mellyeket Sicler és Reinhard „*Almanach aus Rom*“ című munkájokban jegyezték fel, egy ollyan helyre tevék a' közönséget ujlag figyelmessé, melly a' vadászat-kedvelőktől soha sem fejletett el.

X.

OSTRACISMUS, Athenében azon törvényszék, mellynek erejénél fogva a' népgyűlés a' hatalmas polgárok befolyását 10 évi száműzés által ártatlanná teheté. Cseréptörvényszék. Ha a' nép ugyanis valakire ezen ítéletet akarta hozni, minden polgár, ki illy véleményben volt, a' száműzetendő nevére egy cserépre (Ostrocon) írta, és azt a' vásárpiaczor egy arra rendelt helyre tevé, melly karfákkal volt körülvéve és 10 bemenneté volt, mellyeken a' népgyűlésnél Athene 10 törzsöke járt be. Az Archontók megszámlálák az irt cserepeket, és ha legalább 6000 kimonda a' száműzést, a' végzés jóvá hagyatott; ellenkező esetben a' bevádoltatott személy, felmentetett a' vádalól. Az Ostracismus által való száműzés 10 évig tartott, melly időnek lefolyta után a' száműzött visszatérhetett, jószágait átvehette és minden polgári jogaiba beléphete. A' dolog magában véve nem volt lealacsonyító; mert nem gonoszítók ellen használtatott, hanem csupán azoknál, kik előségek, érdemeik, gazdagságok 'sat. által nagy tekintetet nyertek, mi azután polgártársaikban irigységet vagy gyanakodást gerjesztett. Aristoteles és Plutarchus, az Ostracismust a' status boldogsága eszköznének nevezik; azonban irigység és gonoszság gyakran céljaik elérésére használák azt. 's ez által korlátozzák a' nagy férjfiának honokért való munkálkodását.

X.

OSTROMKOS, a' Romaiák kőfáltörő szerszáma, mellyet valamelly kerített város vagy védvár bevételére használtak. Fél bolthajtás formájú volt, 's nagy nyilak vagy kődarabok szórattak belőle az erősegre.

Kállay.

OSTYA, kovásztalan buzalisztból süttött vékony, töredékeny lap, melly csekély nedvesítésre megpuhul és nyálkás lesz. Ennél fogva levélpecsételésre használtatik. Az illy levelet, a' pecsét megsértése nélkül, lehetetlen feltörni. Ezen kívül sütemény gyanánt is használtatik az ostya. — A' catholica és evang. luther. egyház, az uri vacsoránál kenyér helyett ostyával él, melly kovásztalan buza lisztből süttetik, apró, kerek, fejez laposkákat formál. 's különbözőféle feliratok és alakok vannak rajta (p. o. kereszt és I. N. R. I. betűk). Ezen szokás, úgy látszik, a' 11. században vetetett fel. A' reformata egyház e' helyett

közönséges kenyérrel él, melly a' kiosztáskor tördeltetik. A' görög egyház, a' régbib keresztény gyülekezetek példájára, a' kovásztalan kenyéret tartotta meg az uri vacsorával élésnél.

Ősz, az esztendő azon része, melly az éjszakai mérséklett égöv alatt akkor kezdődik, midőn a' nap, a' déli félgömb felé való látszató alászálla közben, az egyenlítőt érinti. Az ősz vége azon időponthasik, midőn a' nap legkisebb déli magasságot mutat, vagy midőn az egyenlítőn túl, a' déli félgömbön a' bak terítő körébe ért. A' mi időszámolásunk szerint az ősz kezdete Sept. 23-ka körül esik, mikor a' nap és éj hossza ugyanazon esztendőben már másodszor egyenlő, vége pedig Dec. 21-ke körül, mikor nálunk a' nap legrövidebb. A' déli mérséklett égöv lakosainak épen ellenkező időben van' ősszök, mikor t. i. nálunk tavasz vagon. Különbözik ezen csillagászati ősztól a' physical, vagyis az őszi idő, melly rendszerint csak Oct. közepe vagy vége felé áll be. — Őszi éjnap egyenlőségnek az az idő nevezetik, mellyben a' nap az éjszakai félgömből a' déli felé alászállásban az egyenlítőt érinti, a' föld minden helyein a' napot és éjt egyenlővé teszi, 's nálunk az ősz kezdetét meghatározza. Az egyenlítő és ecliptica átvágási pontja őszpontnak nevezetik, 's ebbe a' nap Sept. 23-ka körül ér. Ez kezdőpontja a' mérték jegyének, 's egyre így nevezetik, noha a' mértékcsillagzata e' helyet elhagyta, 's most az őszpont a' szűz bal karjához közel levő csillagoknál áll. Ellenébe tétetik a' tavaszpontnak; ezért az ő emelkedése 180 fok, 's hossza is ugyan annyi, avagy 6 jegy; eltérése pedig és szélessége = 0.

OSZLOP, építmények kerek, szabadon álló 's felfelé vékonyuló gyámola. Eredete legrégebbsz korban vesz el. Ugy látszik, templomok valának első épületek, mellyeknek nagyobb kiterjedése megkíváná, hogy fedeleik a' beomlás ellen tetőpontos gyámolok által védelmeztesse. E' gyámolok eleinte Görögországban idomtalan fatuskókból, Egyiptomban pedig éktelen faragatlan kövekből állának, 's csak időjárástaval nyereinek kedvesebb formát. Minden oszlopnak három része van: az oszlopszék (l. e.), az oszlop és gerendázat. Az oszlop áll talpból, derékből és fejezetből. A' talp vagy alap áll a' földszinti fenékből 's egy vagy több kerek karimából, melly az oszlop kezdetét teszi. A' derék az oszlop fejezete 's talpalatja közti közép rész. A' fejezet azért szükséges, hogy az oszlop felül is bevezett legyen. Végre a' GERENDÁZAT (l. e.) áll az alsó vagy mestergerendából (*architrav*), párkányból és koszorúból. Oszlopok mértékül közönségesen a' derék félálmérőjét használják, 's ezt Modulnak nevezik, mellyet Vignola a' két legalsóbb oszloprendre nézve 2, a' három fenebbire nézve pedig 18 részre oszt.

OSZLOPREND. E' kifejezés az oszlop részeinek különböző elrendezését teszi. Van öt rend: thucsi vagy toscanai, doriai, joniai, corinthusi és romai. A' toscanainak esmertető jegyei: magasságához képest vastag dereka, kevés de izmos tagjai vannak, miért parasztsz oszlopnak is neveztetett. Az oszlop (talpat, derék és fejezet együtt) Vitruv és Vignola szerint, 14 modulnyi magas, mellyből talpalatra 's fejezetre egy esik. A' gerendázat 3 1/2 modul, t. i. a' mestergerenda 1, a' párkányzat 1 1/6, a' koszorú 1 2/6 m. — A' doriainak bélyege: háromvágás a' párkányzaton (Apollo háromhüros lantjának képzése), melly a' mestergerendán fekvő gerendák fejeit ábrázolja 's két egész, és mindenik oldalon egy hasábos barázdából áll. Ezek köreitoppeknek, vágásközöknek hivatnak. E' háromvágásnak minden oszlop felében épen a' közép vonalra kell esni. Vitruv szerint a' háromvágásnak széle 1, hossza vagy magassága 1 1/2 modul. Ez oszlop caractere nagy neműség, fenséges szépség; nem finom piperéli ugyan, de általán fogva szorgalmat 's egyszerű gazdagságot bizonyít. A' Görögök eleinte 12, utóbb 14, a' játékszínekben pedig 15 modulnyira építék. Talpalatja 's fejezete kevéssel czifrább mint a' toscanainál. Koszoruja igen ki-

nyulik, Vignola szerint a' derék felületén kívül 2 modulnyira, 's épen ezért a' koszoru fentartására minden háromvágás felett egy mod. széles és $\frac{1}{4}$ mod. magas támasz tetetik. A' három vágás alatt végre, a' mestergerendán 6 kis tekeforma test szemléltetik. — A' joniai fejezetét, két sarkán két csiga, vagy négy szegletén 4 kétoldalu csiga különbözteti. Amaz a' régiek találmánya, ez az újabbak ékítése. Eleinte az oszlop magassága 16, utóbb 17 mod. volt, újabbak szerint 18 lett. Párkányozatja vagy egészen sima, vagy illő képfaragói munkával díszesítetik. A' koszoru egyik ize az egyforma kopaszság kikerülésére, ugy nevezett borjufogakkal czifráztatik. Charactere kecs és asszonyi pipere. — A' corinthusi oszloprend az építőmesterség remeke. Legelőször is magára vonja a' szemet a' szép fejezet; egy négy szegletű 's oldalain behajtott fedéllel borított nagy kerek edény, mellyet alól két sor — mindenikben 8 — levél övez; ezek megül, négy szárból két két kisebb levél, a' 4 szegleten lévő 4 nagyobb, 's a' közép négy pár kisebb csiga alá kunkorodik. Magok e' csigák is eme' szárakból erednek ki, 's a' fejezet fedelét könnyeden tartják. Magassága, Vignola szerint, fejezettel 's talpalattal együtt 20 modul, melly mérték az egésznek illő karosúságot ad. Legjobban illik hozzá az attikai láb. Párkányozatja gyakran kőfaragó munkával, koszoruja az ormozat alatt csinosan kiöblözött szarufa fejekkel, 's alább borjufogakkal ékítettik. Az egész rend, részeinek idomzata, czifráinak finomsága 's egybeillése által, az építő szépség mustrájává alakul. — A' romai vagy összetett rend, a' corinthusitól főkép fejezetében különbözik, melly a' joniaitól 's corinthusitól olvasztatott egybe, mennyiben amabból a' nagy csigák 's ezek közti gömbölyög izek, ebből pedig a' széles levélsorok kölcsönöztek. A' romaiban nincs ugyan egy harmadik sor levél, melly a' corinthusiban a' csigák alá görbül, de mégis vannak szárak, mellyekből apró levelkéek emelkednek. Vastagságának 's magasságának aránya a' corinthusiéval egyforma. — Szorosan véve az oszlopokat 3 rendre lehetne huzni, t. i. doriaira, melly tetszőleges erős; joniaira, melly díszes egyszerű; és corinthusira, melly izletesen pompás. — Hatodik, vagy német rendnek nincs helye, mert a' joniaitól csak rozabb fejezettel, 's apróbb tagjai önkénytes változtatásával különbözik. — Az oszloprendeknek választása az épület minemiségétől függ. A' toscanai, városkapukhoz, fegyverházakhoz, világitó tornyokhoz, kutakhoz 'sat. illik. A' doriai különösen istentisztelekre rendelt épületekhez; a' joniai, mulató kastélyokhoz, épületek belsejéhez, sőt mint másod rend, külsejéhez is. A' corinthusi, fejedelmi paloták ékítésére, 's általában oda, hol inkább csinoság és pompa, mint erősség 's egyszerűség becsültetik. Hol több oszloprendek egymás felibe állítandók, az erősebb mindig alól álljon. Az oszlopok tengelyei mindig egy vonalba essenek. A' felső oszlop allja mindenkor olly vastag legyen, mint az alsónak fejezete. A' felsők rendszerint az alsóknál egy modulal alacsonyabbak. Corinthusi oszlopsor toscanai vagy doriai felibe épen ugy nem illik, valamint három különböző rend egymás felé. Három egyetemű pedig untató egyformaságot okoz. Illy egymásra rakást, kivált lakházakon, legjobb elkerülni. L. Voch: „*Unterricht in der Aufreiszung der 5 Säulenordnungen*“ (Augsb. 1779), ugyan ettől: „*Anwendung der 5 Säulen*“; Weinbrenner: „*Ueber die Säulenordnungen*“ (Tübing. 1809), és L. Schöpf: „*Die einzelnen Theile der Säulenordnung mit Schattenbestimmungen*“ (rezekkel, Lipsee 1821).

—v—

OSZLOPSZÉK (postament, pedestal), építői mesterségben egy rendszeren épített magaslat, mellyre oszlopok, szobrok 'sat. állíttatnak. Áll pedig talpból, az ezen nyugvó derékből, 's koszoruból; lehet szegletes vagy gömbölyög. Többnyire magasb mint vastag; azonban fő része gyakran kocka formáu, mellynek oldalai diszmivekre használtatnak.

—v—

OSZTÁLY, a' végrendelet nélkül maradt vagyonnak több vérségbe-
li örökösök közt, az öröklés rende szerint való részekre szagattása 's
az illető feleknek törvényes átadása. — A' törvény háromféle nemét kü-
lönbölteti meg az osztálynak, t. i. a' békés egyeztetet, a' meghívott bi-
róság előtti megegyezést, és a' valódi osztályos pert. — Ha az osztály
alkalmával a' leányág a' férjfiággal a' javak minéműsége iránt vetélke-
dik: akkor a' bíróságnak arra kell nézni, valljon a' javak ősiek-e vagy
szerzemények; 's ha ősiek, valljon előbbi, mind a' két ág által történt
osztálynak, van-e valami nyoma, 's így a' leányág birtokának lelhetni-e
jelenségeit; ha így, akkor használatbeli osztályra (*ex usu*) bocsáthatja
őket, máskülönb pedig egyenesen a' jog egyenlőség keresésére utasít-
ja. — Mindeniknek részletébe bele számláltatik az, a' mit élő szüleitől
kapott, ha csak azt ajándékozottának lenni be nem bizonyítja. — Az
osztály, az osztályleveléknek' elkészültével végződik tökéletesen, 's az
a' sikere van, hogy a' neki jutott részletet mindenik magán jussal bir-
hatja, — a' szülék szerzeményjaval ősiekké válnak, a' szavatosság min-
denikre szál, és mindenikkel közös, végetlen kölcsönös melléköröklés
támad, és a' jószágon előbb általánosan fekvő terhet arányosan széleszi-
ti meg; továbbá az egy évi békés használat által megerősített osztá-
lyt ön hatalommal megmásvitni nem lehet, 's végre általa, az együtt
osztozók között, a' javak sajátosságára nézve megakadályoztatik az el-
idősítés; de használatára nézve nem. — Tárgya körül eredhető perek
ezek: 1) öröklési osztályos (*successorio-divisionalis*), melyet bár mel-
lyik testvér is indíthat részletének megnyerése végett, az öröklési bi-
róság előtt. A' vérséget, 's a' netalán kérdésbe vett just kell bebizo-
nyítani. — Ezen per abban különbözik az öröklési pertől, hogy ebben
(t. i. az öröklésiben) a' kereset a' vérségtől távolabbi vagy éppen idegen
ellen intéztetik, az öröklési-osztályos pedig az ellen, ki a' felperessel
egy vér, 's vele együtt osztozott. — 2) A' bánatpénz megvetelére ugy
indíthatatik per, ha az osztály alkalmával kötés tetetett, 's bizonyos
mennyiségű pénzbüntetés rendeltetett azokra nézve, kik az osztályt ön-
hatalmokkal megtámadják, vagy felbontani igyekeznek. Rendes bíróság
a' kerületi tábla, ha csak egyezség szerint más nem rendeltetett. A'
bánatpénznek kötés szerint megállapítását kell bebizonyítani. 3) Véd-
ségi per (*evictionalis*), mely azonban csak mellékes, 's ahoz a' per-
hez tartozik, melybe az alperes idéztetve van, és azzal együtt, 's ugyan
azon bíróság által ítéltetik meg.

Kunoss.

OSZTÁLY, az egészek bizonyos részekre felosztása, melyeknek
az egészre nézve közös jelentéssel és tulajdonokkal kell birniok. Leg-
inkább a' természethistoriában használják az illy felosztásokat; mint p.
o. az állatországának hat, a' növényekének 18 osztálya vagyon. Az osz-
tályokat újra felosztják rendekre, vagy nemzetségekre, nemekre és fa-
jokra. — Az iskolák is osztályokra vagynak felosztva, melyek a' tanu-
lók tehetsége és idejéhez képest vagynak kimérve, 's a' tanítás mód
azokhoz alkalmaztatik.

Kállay.

OSZTÁLYADÓ, egy neme a' megállapított adónak, melyet a' la-
kosoktól bizonyos osztályok szerint szednek be. A' vagyonszághoz
képest valamely városnak vagy megyének polgárjait négy. öt, hat vagy
több osztályokra is osztják, 's így az adónak mennyiségét is az osztá-
lyokhoz mérik. Ausztriában p. o. mesteremberek adói osztályadók, —
mert osztályos mérték szerint fizettetnek, a' szegényebb osztályokra
kevésbé levén írva mint a' jövedelmesebbekre; ugy szinte a' tőkepén-
zesek és a' haszonbérlok is illy osztályadót fizetnek esztendei jövedel-
mek után.

Kállay.

OSZTÁLYIGAZÍTÁS (*Rectificatio divisionis*). Az osztályban ne-
talán történt hibát kétféleképp engedik törvényeink helyrehozhatni 's ki-
pótolni, t. i. osztályigazítás, és osztályváltás (l. e.) vagyis új osztály
által. Amaz a' melleseges, ez az államánys (substantialis) hibát or-

vosolja meg. Államányos hibának az mondatik, midőn egyik osztozó félnek részlete a' másiktól jogbeli természetére nézve egészen különbözik; így p. o. ha egyik mind ingóságot, a' másik pedig ingatlan vagyont, vagy egyik csupa zálogot a' másik mind örököt, vagy egyik mind városi, a' másik mind nemesi telkeket kapott, vagy valamelyik, birtokának nagy részében nem sejtett nemzetségi jogbeli erőtlenség miatt csorbulást szenvedett. — Mellesleges hiba az, melly kisebb befolyással van a' javakra, vagy az azokat tárgyazó jogra. — Az osztályigazítás törvényes orvoslás, melly szerint az első osztályban akarat és igyekezet nélkül ejtett mellesleges hibák megjavíttatnak, vagy egyik osztozó félnek javai-
ban, hibája nélkül történt 'a' másként ki nem egészíthető csorbulása helyre pótoltatván, a' törvényes idő lefolyta alatt egyszer kiegészítettik. — A' törvényes idő 32 év, melly azonban az árvák (*pupillus*) ellen 16 esztendejek előtt nem foly. — Ezen orvoslatot csak egyszer lehet használni, hanem ha az osztály óta elfolyt 32 esztendő után a' jószágnak egy része véletlenül elszakasztatnék, — p. o. ha azon tartomány, mellyben a' javak feküdtek, valamely győzedelmes ellenségnek oda engedtetnék, vagy már, az osztály előtt a' javakban rejtőzö jus-gyengesség által egyik osztozó félnek részlete elfoglaltatnék, mert akkor többszöri osztályigazításnak vagy új osztálynak is lehet helye. — Az ebbeli pert a' sérelmes fél mozditja, a' többi részleteknek vele osztozkodott birtokosi ellen. Ha talán a' kereset az elkezdett osztálybeli hibáknak megorvoslására, részint pedig az osztálynak további folytatására intéztetik, ámbár halmozott, mégis megáll, minthogy ezen két kérelem egy tárgy, és egy bíróság előtt, ugyan egy személyek ellen vetetik fel; törvényes bírósága az öröklési. A' felperességre nézve az atyafiságos osztály 's' a' mellesleges hiba — a' per velejében pedig a' kiegészítendőségnek minősége és mennyisége vivatik ki; mellynek megtörténté után, bírói ítélet által az alpereseknek részleteikből annyi vonatik le, 's' adatik a' felpereséhez, hogy mindenké között helyre álljon az egyenlőség. — A' perbeli költségek nem ítéltetnek meg.

—no—

OSZTÁLYUJÍTÁS, új osztály (*nova divisio*). Az osztályujítás törvényes orvoslás, melly szerint az első osztályban akarat és igyekezet nélkül ejtett államányos hibát, vagy utóbb valamelyik osztozó fél részleteknek, önhibája nélkül való 's' egyébként helyre nem hozható elszakasztatását a' törvényes időközben kipótolni igyekezésből, az első alaposztály felbontatik, 's' egészen másképp alkottatik. — Ezt, valamint szinte a' helyes okon épüendő osztályigazítást is, nem akadályoztathatja meg a' bánatpénz, habár az, az alaposztálylevélben szorosán kikötöttet volna is. — E' tárgyból származik az osztálybeli avagy ujosztálybeli per, melly a' javaiban megosonkittatott által, a' megosztott részletek birtokosai ellen mozditatik, a' királyi vagy báni tábla előtt. A' felperességre nézve az atyafiságos osztály és államányos hibának valósága bizonyíttatik be, mellynek megtörténtével az osztozott alperes felek javaiknak hitalatti kinyilatkoztatására szoríttatnak, és az osztályujítás bíróiképp megrendeltetik. A' perbeli költség nem ítéltetik meg. — A' megtörtént osztályujításról szóló osztálylevél gyanánt a' bíróságoknak végrehajtási levele szolgál. — Ezen pernek természetével ellenkezik az, hogy a' vérségtől idegen által mozditathassék; osztozó atyafi által mozditatván pedig, az e' miatt, az első osztálykor netalán kötéa szerint meghatározott bánatpénznek megfizetésére nem szoríttathatik, minthogy keresete törvénszerinti és igaz okokon alapul. Végre nem lehet ezen pernek helye ott, hol a' javaknak összeegyítése (*commassatio*) nem teljesíttethetik.

Kunoss.

OSZTÁS (a' test részeinél). A' testet kézmivileg (*mechanicé*) lehet egészítő részeire osztani, és elemileg lét- vagy állórészeire feloldani (ha t. i. az elosztandó test elem). Mindeniknek példáját látjuk a' konyhasóban. Kézmivileg osztatik az el, ha megtöretik, daraboltatik;

elemileg pedig, ha létresejei, a' sósavany t. i. és a' natron, a' testek vonzóadásának törvényei szerint egymástól elválasztatnak. A' kézművi osztásnak ellenébe tetetik az összehalmozás (halmozás, *aggregatio*) az egészle' részecskéknak nagyobb darabbá egyesülése, az eleminek ellenében áll a' vegyülés. Ott hasonló részekből áll az egész, itt különböző anyagokból egy új test jelenik meg, mindenik anyától különböző tulajdonságu.

—j—a.

OSZTÁS, elosztás, a' számvetésnek egy neme; általa azon szám, vagy általjában mennyiség találatik ki, melly egységeivel megmutatja, hogy az osztó az osztandóban hányszor foglaltatik. —h—

OSZTHATÓSÁG, a' testeknek az tulajdonsága, mellynél fogva részekre oszthatók. Némelylek idealis, észli részeket is vesznek fel. (mit nem tehet a' nyugtalan ember?) a' valódiak, természetiek mellett. Nagy per volt az atomisták és dynamisták között, valljon végtelenül osztható-e az anyag. Az oszthatóság határa egyénies, eszközeinketől függ. Nevezetes, és a' természetviagálóra nézve igen fontos példái vannak a' valóban végbevitt szörnyű osztásnak. Egy gran (szem) réz felolvasztva salmiákban, mintegy 400 rajnai köbhüvelk vizet megfest, és Musschenbroek számolása szerint mintegy 400 millio esmerhető részre oszlik. Lásd Biot „Physicai tanító könyvé”-ben melly Fechner által métrete is fordítatott (*Lehrbuch der Physik*), ezen tárgyat.

—j—a.

OSZTATLAN JAVAK. Törvényeink nem tilalmazzák, hogy a' testvérek, javaikat egymás között meg nem osztva. közös állapotban hagyják; sőt ezen esetre rendeléseket is tettek, mellyek részint a' közös nyereséget, részint pedig a' közös károkat tárgyazzák. A' nyereségre nézve a' következő szabálynak van helye: Ha az osztatlan állapotban lévő szerzeményesnek úgy tetszik, minden nyereségét megoszthatja testvéreivel, máskülönben pedig csak azokat tartozik közös osztály alá bocsátni, mellyek az osztatlan ősiekből vették eredeteket; a' többit egészen megtarthatja magának. Ha mindazáltal az illy szerzeményes, özvegyet, törvényes magzatokat, vagy végrendeletet nem hagyva halna meg: mellék-rókonai, az adományküvi a' osztályelötti minden nemű keresemények öröklésében megelőzik a' királyi ügyészt; de az osztály után bármikép szerzetekben, ez örökösödik. — Azon károsításra nézve, mellyet talán egyik testvér a' másikkal, az osztatlan javak elidegenítése által okozandana, ezek rendeltettek: A' testvérek egyike által, a' többieknak része, még csak bérbeadáskép sem idegeníthetetik el, azoknak tudta és akarata nélkül; annál kevesebbé pedig csereképen vagy eladás által. Az illyen javakról tett örökbevallások, az 1723 V. 47 cz. által, már jog szerint is semmiknek nyilatkozhatnak ki. De még az ön részének gyantott jószág is helytelenül idegeníttetik el egyik vagy másik által, a' az illy bevallások, per után gyakran elerőtleníttetnek.

Kunoss.

ÖZTÖN, az állatokkal és emberekkel vélek született hajlandóság, melly szerint valami dolgot kívánnak vagy utálnak, a' bizonyos cselekedetekre ösztönöztetnek. Vagynak közönséges természeti ösztönök, milylenek p. o. a' maga fentartás, táplálás és nemzés ösztönei; vagynak különös ösztönök is, mellyek csak bizonyos állatnemeknek tulajdonaik, p. o. a' halaké az uszás, a' vándorló madaraké a' bizonyos időben eltávazás és lakhelyeik felcserélése. Az ösztön vélek születik az állatokkal, mint az emberekkel, a' a' testnek alkotásából magyarázható, mert érzékiséget tárgyáz.

Kállay.

OSZTÓSZERSZÁM, egy az újabb műházakban a' csillagászati szerzőmök készítésére használt, a' legnagyobb tökéletességre vitt machina, melly által a' közös középpontu ívek és kerekszerszámok, fokokra és percekre a' sat legpontosabban osztatnak. Az óracsinálásmesterségében is használtatik. Ezen machinát Ramaden találá fel. L. „Description d'une machine pour diviser les instrumens de mathématique, par Ramsden“ (Paris 1790, Fol. rézm.)

—h—

ÖSZVEADÁS, öszveszámlálás, mely által kikerestetik, hogy bizonyos egyes számok, vagy számsorok, egymáshoz számláltatva, mennyit tesznek. Ezen öszveszámlálásból kijött szám, summának nevezetik. — *h*—

ÖSZVEESKÜVÉS jelenti a' polgárok titkos megegyezését bizonyos czélok kivitelére, mellyek rendszeren haza- vagy felségárulást, vagy pedig lázadást tárgyáznak; ezért az öszveesküvők vagy a' status létének felforgatását, vagy az uralkodó megváltoztatását vagy pedig a' constitutio más formába öntését tűzik ki magoknak czélul. Teljesek illy öszveesküvésekkel minden élő vagy kiholt nemzetek történetei, mellyek vagy egészben vagy csak részben szültek lázadást, sokszor pedig minden fogantatást nélkül maradtak. Az öszveesküvések okai különbözőlék lehetnek; rendszeren a' megnem elégedés, nagyra vágyás vagy elnyomatás; sokszor vallásbeli fanatismus szolgáltatottak reakciót. *Kállay.*

ÖZVEHANGZÁS (Accord, egybehangzó, hangcsoport) épen az a' muzsikában, mi a' festésben a' színeknek jeles egybe szövetkezése a' festvénynek művészi előtüntetésére. Egybehangzó accord olly hangok öszveközése, mellyeket kellemeseknek — a' széthangzó pedig; mellyeknek hangjait nem olly kellemeseknek esmeri a' fül, sőt nagyobb jól hangzó után gerjesztik fel vágyunkat. A' legtökéleteseb egybehangzó accord, melly egybehangzó alapaccordnak is nevezetik, a' harmoniai hármas öszvehangzat szokott lenni, melly az alaphangból, ennek tertijából, 's tiszta quintájából áll mint: c, e, g. Széthangzó accord lehet 1) véletlenül széthangzó, melly valamely egybehangzás akadályozása által származik; 2) tetemesen széthangzó, ha a' széthangzás nem lép az egybe hangzás helyébe, vagy mellynél az előbbi egybehangzás nem tartóztatik fel a' következő accord alaphangjánál; 3) véletlen széthangzás által feltartóztatott tetemesen széthangzó accord. — *gy.*

ÖSZVEHÁZASÍTÁSnak a' kertész nyelvben az nevezetik, midőn egyenlő vastagságu vad és nemes ágak, egy időben történt hártátekos vágás által pontosan öszveillesztetnek, 's facsipával betapasztott kötéssel megerősítetnek, minek következtében az így egyesített ágak úgy nőnek öszve, hogy a' nemesített ág a' törzsök koronáját képzí. *x.*

ÖSZVEILLESZTŐ MÉRTÉK, egy kis mérleg a' pénzverésnél, mellyen minden kiverendő pénzék előbb megméretnek, annak megtudása végett, valljon azokat érez hozzátétele által nehezebbé, vagy elvétele által könnyebbé kell-e tenni. — *h*—

ÖSZVEIRÁS (Conscriptio), a' katonai szolgálatra alkalmas legényeknek feljegyzése, házak, faluk, városok 's megyék szerint. A' Romaiaktól jött e' szokás által, hol minden polgár 17 esztendő korától fogva 45-ig katonáskodni tartozott miért nálok nem is volt katonaszedés vagy toborzás hanem csak kiválasztás (delectus). Rendszeren esztendőnként 4 legio gyalogságot (6666 embert) 's minden legiohoz 300 lovaszt választottak ki. A' köztársasaság idejében a' consulok, minekutáma a' legiok ezeredesei megválasztottak, köz hirdetés mellett öszve gyűjtették a' katonai szolgálatra alkalmas polgárokat, a' mit ők milites cogere, colligere, scribere conscribere, szavakkal jelentettek ki parancsaikban, 's innen van a' conscriptio nevezet is. Minden felirt polgárnak szabadság és vagyon elvesztés alatt meg kellett jelenni a' Mars mezején, vagy a' Capitoliumban, 's a' maga osztályába vagy századja kiki bé állván, szorsvonás által határozottat meg, ki fogja tenni a' katonai szolgálatot. Franciaország azt a' példát követvén az újabb időben, a' conscriptiót országos törvénynek fogadta el. *Kállay.*

ÖSZVEKÖTÉS (Ligatura) több olly hangok pontos egybefüggését jelenti, mellyeknél fogva közöttök semmi idő kázt észre venni nem lehet. Ezen egybekötés lig. szóval jeletetik. Így nevezetik még két kótának öszveközése is, mellyek ugyan azon helyen állnak; 's iv forma kötésjel mutatja, hogy mind a' kettőt egy hangnak venni, 's kitarítani kell. — *gy.*

ÖSZVENYOMHATÓSÁG azon tulajdonsága a' testeknek, mellynél

fogya anyagok kevesebbülése nélkül, elegendő erő által, kisebb térbe tétethetők. Ez akkor történik; ha a' test részecskéi nem sűrűdtek a' legnagyobb lehetőségig össze. Mivel pedig általában a' testek tércsések (porosus), minden testről elmondhatni, hogy természeti állapotjában összenyomható. Ha az összenyomott test előbbi térébe visszatér a' nyomás szüntével, rugékonynak, ha nem — lágynak mondatik. —j—a.

ÖSZVENYOMÓ GÉPELY (machina), olyan készüllet, mely által a' rugékony, folyó testek összenyomhatók vagy megsűrűsithetők. Ilyen p. o. a' kakasokkal bíró légszivattyu, mely által az erősen zárt edények alatt megsűrűsithetni a' levegőt. De vannak csepegő testek (nedvök) p. o. a' víz összenyomására is gépelek; Abich nevezetesen nem rég találta egyet fel. Ez egy ércz hengerből áll, mely 21 hüv. $5^{10/12}$ vonalnyi, magas, 3 hüv. $1 \frac{1}{2}$ vonalnyi átmérővel. Oldalainak vastagsága 1 hüv. és $2 \frac{1}{2}$ vonalnyi. Ezen henger vízzel töltetik meg és egy vasból való, bőrrel körülvett és egészen beillő nyomaszték tetetik belé. Ennek benyomására eleinte sodró (sróf) használtaték, azután pedig az erő jobb meghatározására emelcső (Hebel) javaltaték, mely a' nyomasztékot lenyomja. Egy a' nyomasztékon levő jegy megmutatja egy a' hengerre szegelt keresztlécztől való távolsága által, mennyire megé be a' nyomaszték, 's az erő engedvén mennyire hajtatik viszont ki. Lásd Zimmermantól: „*Ueber die Elasticität des Wassers*“ (Leipz. 1779). Örstedtől: „*Annales de chimie et de physique*“ (22 köt. l. 192).

ÖSZVÉR, számatól és lótól származott korcsállat. Ha kanczaló szülte, erősebb, nagyobb 's hasonlóbb a' lóhoz mint a' nöstény számatól származott. Mindenik a' lóhoz hasonlít 's csak fülök és farkok közös a' számarral. Biztos menetelők miatt többre becsültetnek hegyes vidékeken a' lovaknál. Csakélyebb elődellel is beérik. Spanyolhonban különös becsben tartának, Poitottból sok öszvér bevitetik, 's a' kivitel nagyon tilalmas. Innepias meneteléken öszvéren lovagol a' pápa 's cardinálisai. A' keleti chagrin, öszvérbőrökből készítetik. —j—a.

ÖSZVÉSKÉ, (ensemble) az egész, egyes részeire nem ügyelve. Ha a' szép művészetek valamely tárgyának megítélésében csak azon hatásra tekintenek, melyet minden részek együtt 's egyszerre tesznek ránk, ezt szokták mondani: itt az öszvérségre így vagy amúgy figyeltek, p. o. egy festeménynél: az általa gerjesztendő érzelemre, — vagy a' színek harmoniájára, tartására 'sat. nézve. Így némelly színészársaságokról is mondhatni, hogy öszveleg jó egészet tesznek, noha egyenként nem sokat érnek. Némelly művészi ábrázolatoknak csak egészben van foganatjuk; például némelly tájfesteményekben az egyes tárgyak hatás nélkül valók, együtt pedig kellemes tájjá alakulnak. Megfordítva ismét vannak művek, hol a' fő dolog egyeseken fordul meg, p. o. némelly vígjátékok, melyek egészben figyelemre sem méltók, de egyes characterekre nézve fontosak lehetnek. — Hangában öszvelegnek hívják az olly több hangzatu darabokat, melyekben a' fő hangzatok önállók, p. o. operákban és Oratoriumokban a' quintettek és finalék. Olly éneklő karok, melyekben a' hangzatok ugyan azon egy characterre olvának össze, 's két vagy három fő hangzattól álló hangdarabok, e' név alatt közönségesen nem értetnek.

ÓTA, ó Görögország egyik nevezetes hegye, Thessalia és Macedonia közt, vagy helyesebben egy hegyláncz, mely a' Malia tengeröböltől, nyugot felé a' Pindusig terjed, 's innét az ambraciai öböl felé nyulik (V. ö. HERCULES és THERMOPIÆE. X.

OTAHITI, TAITI (hajdan Sagittaria, Uj cythera, Wallis, III. György király szigete) Australia 14 társaság szigetei közt legnagyobb, a' déli tengerben holdog éghajlatt alatti fekszik (a' hossz. 222° 's a' déli sz. 17°) Ezen kellemes tartományt, melyet elmés és nyájas természetű népek laknak, Wallis'angol kapitány 1767 fedezé fel 's foglalá el. Cook, ki 1769, 1773, és 1774 szált ki Otahitiban és Forster, esmertetéek meg velünk jobban e' szigetcsoportokat. Az Europaiak phantasiája ártatlan-

ság világát képezé azokból, mellynek királyjai Geszner pástoraihoz hasonlítanak. Akkor divathan volt Rousseau állítása, hogy a' mivelődés erkölctelenné és szerencsétlenné teszi az embert, és a' tulajdont a' polgári társaság önkényes intézetének tarták; de azonban a' közelebb, megismerkedés azon szigetbeliakkal, előbb mint sem europai szokások és gonoszságok által elcsábítottak volna, csak hamar megmutatá, hogy az ember a' munkaszeretet és a' tulajdon becsülése nélkül nem képes erkölcsi lényvé fejlődni, habár még olly szép tehetségekkel ruházott is fel a' természet által. Sok sikertelen térítő próbák után, mint p. o. 1797 a' rokon községek által, végre sikerült az angol missionariusoknak, az europai vétkes által elvadult Otahitaiak közé a' kereszténységet bevinni: Otahiti, Kimeo, Tapuaman, és Huaheine, Rajatea, Tahaa, Borabora és Maurua lakosai 1817 oltá egészen elhagyták a' bálványimádást. A' pogány képek és oltárok (p. o. a' Moraiok, az ő temetőhelyeik és nem plomaik) eltűntek, valamint ama' borzasztó emberáldozatok és gyermekgyilkolások is. A' vasárnap most minden szigeten meginnepeztetik. A' lakosok tudnak olvasni, sokan írni is. Otahiti 20 nsz. földén 7000 lakos van; Cook ugyanott 1770 előtt és Bougainville, ki 1768 volt ott, 20.000 embert számláltak meg. A' népesedés alábbzálását az erős itatok és syphiliticus betegségek okozák, mellyekkel az Europaiak ajándékozáék meg őket, valamint a' papoktól megszentelt azon szokás, mellynél fogva az előbbkelő osztálybeli aszonyok, magzatjaikat mindjárt szülés után megölik. A' sziget hegyes, Forster szerint egy hegy csucsa 10.230 l. magas. Mivel 2 félszigetre oszlik, egy nagyobbra és kisebbre, 's mindenik egy egy kikötővel bír, azért két örökös királyja van. A' többi szigetek közt Rajatea, szépégére nézve majdnem egyenlő Otahitival. A' vérboszu eddig ezen népeket gyakran véres háborukba keveré, mellyeket ők szárazon és tengeren viseltek, 's melly alkalmakkal a' foglyok néha hálálra kizoztattak. Az egyebiránt jó indulatú, vendégszerető, vig otahiti népcseke fejez színű, valami csekély kéksárga vegyülettel. A' gazdagabbaknak szép alkatjuk van. A' szegényebb lakosok földmívelést üznek, de nem nagy fáradsággal, mert 3 kenyérfa egyes embert egész évig eltáplál. A' gabona és az europai kerti vetemények mivelése igen nagy fáradságba kerül nekik. Kókuszdió, ananas, platan, yamgyökér, pisang, patat, aragyökér 'sat. is bőven terem rajta. Csudalni lehet a' lakosok ügyességét, mellyel a' papiroaszederjfa héjából mesterségs szöveteket, font gyékényeket, hálókat, hanga szereket és kövekből (p. o. bazaltból) csontból és vasból szerszámokat és fegyvereket készítenek. Muzsikával és dramaticai tánczal gyönyörkötetik magokat. És meretek azon mechiügységen kívül, majdnem egyedül gyógyszerekben áll; a' tátovirozás most meg van tiltva. Az Europaiaktól lovat, kecskét, juhót, pávát, pulykát és ludat nyertek házi állatjaikhoz, mellyek közül a' kutya és disznó az előbbkelők fő eledele, a' madarak pedig és a' halak a' szegényebbekké; czukornád és kolompir is jól terem. Ezen tekintethen Cook és Bligh kapitány nagy érdemet szerzének Otahitira nézve. Ezek narancsot, ananast, citromot és más gyümölcsöket vittek oda. Ezért Cook a' kereszténység felvételéig mint szent, mint isten imádatott tőlök. Csak a' cserekereskedést esmerik. Altaljában nem olly könnyen tanulók, mint a' Sandwich szigetbeliek; azonban mégis több mesterséget tanultak el a' missionariusoktól. Ki a' szeretetre méltó Oberon királynét, Wallis kapitány barátneját, a' jó indulatú Tupiát, ki barátságból Cook kapitányt elkisére és a' tengeren halt meg, 's a' becületes Omait, ki Cookkal Londonba utazván, ott egy ideig az előkelő világot foglalatostokdtatá, közelebből akarja esmerni, olvassa meg Forster J. Reinhl. „Reise um die Welt“ (Berlin 1778—84) című munkáját, Zimmermann „Australien“ (Hamburg 1810) és Lindner „Australien“-jét (Weimar 1814) és „Reisen der Spanier nach der Südsee, insbesondere nach Otahiti.“ Forster kora oltá ezen szigetbeliek charaotere igen megváltozott. A'

Brittektől bevitt számos szerszámok kivált puskapor és ón, arra bírák őket, hogy a magokéit félre tegyék; károsok voltak a' mivszorgalomra nézve ama sok kicsapongások is, mellyek az Europaiak oda érkezte oltánálók lábba kaptak, sok korbély és elromlott europai telepedvén le köztök. Jelenleg törvénykönyvvel és törvényes bánásmóddal bírva, rendhez és joghoz szokva, becsülik a' sajátot. A' kereszténység kedvez a' törvényes házasságnak, tiszteletet szerez az asszonyoknak, és gátálja a' részegskedésre való régi hajlandóságot. A' missionariusok beszülettett öröklő fejek által igazgatnak, és a' szerkezet theocratiához hasonlít. Taiti független 1823 oltá. Az angol missionariusok nyomtató műhelyeiben, némelly testamentomi könyvek fordításán kívül, egy polynesiái grammatica is megjelent („*A grammar of the tahitian dialect of the Polynesian language*“ Burders point 1823).

ОТНО (Marcus Salvius), Galba császár felváltója, egy consularis familiából származék, ifjuságot tobzódásban és henyélésben tölté, 's Nero meghittje lön. Ezen császár Lusitania helytartójává nevezé őt, hogy Poppaea Sabina, O. nője, iránt való szerelmét, kinek szépségére az maga tevé figyelmessé, annál szabadabban kövesse. O. e' hivatalt 10 évig dicsósággal viselé. Ő volt az első, ki magát Galba részére nyilatkoztatá ki, midőn ez Nero ellen felzendült, elkíséré őt Romába, és ennek császári székbe lépte után elsőben leve consul (K. u. 67). Minthogy Galba nem mezevé ki felváltójának, vagyona rossz állapotban léte pedig a' legkínosabb körülménybe dönté: azért a' császár megbuktatásáról gondolkozék. Ez sikerült is neki a' praetorianusok és egyéb seregek segítségével, Galba meggyilkoltatván, O. császárnak kiálltatott ki. De a' legiok Németországban Vitellium nevezék ki császárnak. Hijában ígért O. ennek megnyerésére isszonyu nagy summát. Vitellius, azon ajánlást, hogy császártárs legyen, nem fogadá el, és seregét átvezeté az Alpseken. O., kihez a' leg több tartományok hajoltak, ezen öreg haczoló ellen egy ujónczokból álló sereget küldé ugyan, de a' legtapasztaltabb hadivezérektől vezetettet, kik Vitellius megosztott seregét 3 ízben verék meg. Ez által kevély és vigyázatlanná lévén O., elválasztó ütközetet parancsolt, Vitelliusnak már most egyesült serege ellen, és meggyőzetett. E' hirre elhatározá magában, hogy önkényes halál által véget vet a' polgári háborúnak, ámbár állapotja nem kinszerité, ezen kétségbeesett tökéletre. Egy törrel keresztül dőfé magát, miután 3 hónapig és 3 napig uralkodék, 's megmutatá ezen tette valamint más előbbienek által is, hogy minden erkölcstelensége mellett is bátor és elszánt lélekkel birt.

Ö R Ö D H A N G (Quinte) nevet visel a' muzsikában öt fokból álló hangköz, vagy az alaphangtól számlált 5-dik hang. A' tiszta ötödhang egybehangzó, — a' kisebbült (vermindert) és felesleges (übermässig) széthangzó szokott lenni. Az egyforma hangoknak tiszta quintákba történt előlépése hibás és rozshangzó; azért az ilyen előlépések hamis quintáknak neveztetnek. A' huros szereken ama' legvékonyabb hur is quinta nevet visel, melly a' legfelsőbb hangokat adja, p. o. a' hegedűn az E hur.

— gy.

ОТТО (bajor), Magyarország királya 1305—1307. IV. Béla egyik leánya, Ersébet, Henrik bajor herceghez adatott vala feleségül (I. Béla IV.), és ez szülte vala Ottót a' kire fordítá szemeit a' nápolyelleni párt, minekutána cseh VLNCZKI. (l. e.) elhagyta vala az országot, magával vivén a' koronát. Robert Károly és szövetséges társa, austriai Rudolf herceg, 1305, 50 ezer emberrel nyomultak be Csehországba, lemondásra 's a' korona kiadására kényszeríteni a' két Venczelt. Ezek bajor Ottót hívták segítségül, és magyarországi pártjok megegyeztével megbiztatták a' magyar koronával. Ugyan abban az esztendőben megholt az öregebbik Venczel, és a' fia azonnal egyezetre lépett Ottóval, mellynél fogva lemondott ennek javára a' magyarországi királyságról, és a' korona kiadására kötelezte magát bizonyos summa pénzért. Otto tehát sz. Mihály

napja körül elindult a' bajor földről, és kereskedő alakjában Austrián keresztül Csehországba jutott, a' hol a' koronát által vette, 's ezzel Magyarország felé intézte útját. Hogy könnyebben elkerülne a' leselkedő ellenpárt észrevételét, borkulacsba csináltatta be a' koronát, és a' kulacsot szijakkal nyeregkapához köttette. Egy reggel, minekutána egész éjjel lovagolt vala az utazóság, közel Fischamendhez által akart Otto kelni a' Dunán, és már a' hajón vala, midőn eszébe jutott, a' kulacs után tudakozódni. A' vizgálat kimutatta, hogy lovaglás közben megoldódtak a' szjak és a' kulacs leveszett. Azonnal visszaküldött Otto egy lovas embert azon a' nyomon, a' merre jöttek vala, 's ez szerencsésen ráakadt, egy mértföldnyire a' révtől, az elveszett kincsre. A' krónikáirók e' történetet jelentékenynek tekintik, melyet az utáneszthöl magyaráznak. Sopronyban a' Németújváriaktól és egyéb Károly elleni nagyoktól fogadtatott Otto, 's Dec. 6. Szekesfejérvárott megkoronáztatott Benedek, veszprémi, 's Antal, csanádi püspökök által, V Béla név alatt; azután pedig a' budai várban fogott lakást. Az ifjabbik Venczel megölettetése, 1306 Aug. 4, biztosítani láttaték Ottonak a' magyarországi királyságot, mivel Robert Károly azövétséges társa, Rudolf, egész erejét már most Csehország ellen fordította, melyet magáévá kívánt tenni; úgy hogy II. Károly, magára hagyatva, tanácsosnak tartaná, Dalmát-földre vonulni vissza. Még inkább erősödni kívánva, feleségül kérte magának Ottó, Agnest, az erdélyi vajda, Apor László, leányát, kinek az apja az akkori koronaverseny alkalmával, egyik párthoz sem ragaszkodva, függetlenül uralkodék Erdélyben. László azt kíváná Ottótól; hogy maga menne be Erdélybe jegyeseért. Megtette ezt Otto 1307, és a' fellett koronát magával vitte; de midőn Gyulafejérvárrá ért volna, nem csak megfosztotta őt a' koronától László, hanem el is záratta. E' fogságából csak 1308 szabadult ki Otto, Serény Imre közbenjárása által, és Erdélyből, ott hagyván a' koronát, Halicson keresztül a' sléz földre jutott, a' hol feleségül vette Beatrixet, Glogaui Henrik herceg leányát, és a' honnan visszatért Bajorföldre. Innen ő egyetértést kapcsolt Trencsényi Mátéval, a' magyarországi királyság visszanyerésére; de már 1312 ketté váltá reményét a' halál. A' magyar királyi czímet holtáig le nem tette.

Fábrí Pál.

OTTO (I.), máskép Nagy Otto, I. Henriknek Mathildétől való fija, szül. Nov. 22 kén 912. — 936 Aachenben német császárrá koronáztatott. Miután az ellene feltámadt bajor, frank, sváb és lotharingi hercegeket legyőzte, a' Németországba beütoit Dánokat az Eyder vizén átütte, 's e' folyót Németország határának rendelte; a' dán királyt, Haraldot, a' keresztyénségre térni kényszerítette. Boleszlav öccsének nem akarván Otto Csehországot oda adni, az ő ellene támadt, hogy Csehországot Németországtól elszakítsa, de 14 évi háboru után hódolni kénytelenítettett. Az Olaszoktól II. Berengar sanyargatási ellen segítségül hivattván, a' bitort meggyőzte, 's az előbbi királynak, Iotharnak, özvegyét, Adelheidot, feleségül vette 951, 's erre lombardi királlyá koronáztatott. De e' házasság sok bújba keverte az olasz birtokok 's az onnét udvarához jött idegenek miatt. A' már egyszer visszavert Magyarok ismét berontván, Otto őket a' Lech mezején Augspurnál Aug. 10. 955 annyira megverte, hogy többé soha sem próbáltak Németországban pusztítani. Most Olaszországba ment, ismét az ellene támadt II. Berengar ellen 961 a' majlandi érsektől olaszthoni királlyá, 's 962 Romában XII. János pápától császárrá koronáztatott. Alig távozik azonban el, midőn a' pápa megbánván neki tett lekötelezését, ellene fegyvert fogott. Otto visszasieltett, 's a' pápát letévé, helyébe VIII. Leot emelteté a' pápai székre 963. De mihelyt Németországba visszatért, a' Romaiak az új pápát azonnal letették 's a' régi rendet visszaállították. Otto Romába menvén, a' bűnöseket halállal büntette meg. Élte vége felé a' keleti császárokkal keveredék háboruba, melly azzal végződé, hogy Zimices János csá-

szár unokahugát Otto fija feleségül vevé. Meghalt Maj. 7-kén 973, olly hirt hagyva maga után, hogy nagy Károly birodalmát visszaállította; de nagy Károly bosszulója, Otto ellenben elfoglalója és zsarnoka volt Romának. A' papság neki köszönte egyébiránt Németországban tekintetét és gazdagságát. A' magdeburgi székes templomban van eltemetve. Utána következett

OTTO (II.), I. Ottonak a' szép Adelhaiddal nemzett legkisebb fija. Szül. 955, császárrá lett Maj. 13-kán 973, — bátyjai még alyja előtt elhaltak, ki őt együtt uralkodónak 's romai királynak nevezé ki; 's igyekez volt az első romai király a' Németek közt. A' lotharingi királlyal, Lotharral, háboruba keveredvén, 60,000 emberrel egész Parisig ment, 's annak külvárosit elégette, 's a' Champagne't elpusztította; de visszajöttében az Aisne vizénél megveretett. Olaszországból a' Görögök maradványit ki akarván szorítani, ezek az Arabokat hívák át Szicziából segítségül, 's Otto Calabriában Basentellonál tökéletesen megverett Jul. 13-kán 982. Meghalt 983. Fija III. Otto ki utána következék, 989 született, 's már 1002 meghalt, 's vele magva szakadt a' százsz császári háznak.

OTTO, wittelsbachi nádorgróf, „királygyilkos“ név alatt esmeretes. Sváb Filep ugyanis leányát neki igérvén, midőn azt egy lengyel herczegnek adá feleségül, Ottonak ajánló levél helyett egy olly levelet ada kezébe, mellyben a' herczeget felszólítja, hogy Ottót, mint nyugalom 's békebontót fogassa be. Otto gyanítván valamit, a' levelet feltörte, 's bosszuval eltelve Bambergbe sietett, hol Filepet udvara fényes körében agyon vágta, 's a' rémült udvari nép közül eliramlott. Az augsburgi gyűlésen száműzöttnek 's madárszabodnak hirdettetvén, Pappenheim marsal által, szöktében a' Dunán megöletett 1209 's wittelsbachi vára lerontatott.

OTTO, freisingeni, szent Leopold austriai véggrófnak fija. Atyja papságra szánván őt, Parisba ment tanulni, 's visszatértében Cisterciává lett Burgundban, hol rövid idő mulva apáttá tétellett. Innét mostoha testvére, II. Konrád császár, 1137 a' freisingeni püspökségbe hívta őt, hol 20 évig élt. — 8 kötetből álló általános történetírása, 's 2 kötetben I. Fridrik császár életirata által a' középkori történetírók közt fő rangot érdemel. A' császári házzal volt összeköttetése kinyitá neki minden segéd levéltárt; részre nemhajlása dicséretes, kivált a' császár és pápa közti visszázkodások előterjesztésében. Sz. E.

OTTOKÁR (II.), Primislaus, 1253 olta Csehország királya, 1251 olta Austria hercege, Poroszországban Königsbergnek első építője (1254 egy keresztes háboru alkalmával), hadakozó, koronákra vágyó fejedelem volt, 's számtalan erőszakoskodásról híres. Az mondatik, hogy Dieditz Benesch nevű vazalljának leányát megszeplősíté, 's ez által ellenségévé tévé a' hatalmas Rosenberg nemzetséget. Miután Stajerszág birtokát a' MARCHMEZŐ-N (I. e.) 1260 nyert győzödelme által megtartotta volna, elűzeté Gertrudot, austriai Fridrik anyját, utolsó menedékhelyéből. Magtalan hitvesétől, austriai Margittól, elvált 1261, massoviai Kunigundával, IV. Béla unokájával, ki rosenbergi Zawischal élt. Lépendő házasságra. Benesch és meiszaui Ottót az eichhorni éhezhető toronyban elégetteté. Előbbi fegyvertársának, habsburgi Rudolfnak, halálos ellenségé lön, midőn az császárrálevén, tőle a' bitortlott jogokat a' birodalom nevében visszakívánta. A' császártól 1277 meggyőzötvén, hódolt neki Kamberg dunai szigeten. Hogy ekkor a' sátor körpítja leesett 's mind a' két sereg látta volna Ottokárt a' császár előtt térdelni, be nem bizonyított monda. Kunigunde gnyulódásai által ingereltette, csak hamar megszegte hitét, 's őn maga készíté megbuktát. 1278 Aug. 26-kán végképen megveretett a' Marchmezőn, Stillfriednél vagy Marcheggnél, Rudolf császár által; mert egy Rosenberg, Benesch testvére, árulólag hagyta el az ő zászlójit; egy Merenberg pedig, ki a' császár mellett harczolt, ennek

világos parancsa ellen, viadal közben megöle őt. Cseh- és Morva-országokban a' fija, II. Wenczel váltá fel, a' kívül 1305 Przemislas nemzetisége kihalt. Ottokár életének egy részét Grillparzerszinpadra alkalmaztatá, e' czimű szomorú játékában: „*König Ottokars Glück und Ende*“ (Bécs, 1825).

OUDINOT (Charles Nicolas, reggioi herczeg), Franciaország marsallja és pairje, szül. Bar-sur-Ornainben 1767 Apr. 2-kán, mint ivadéka egy nagy tekintetű kereskedő familiának, 16 éves korában lépe hadi szolgálatba, buzgó pártolója volt a' revolutionnak, 's 1792 Sept. Bitsch várának a' Poroszok elleni védelmezése által esmerteté meg magát. Egészen a' vakmerőségig bajnok, gyakran és veszedelmesen sebesítettve meg, fényes tettei által emelkedett 1799 osztályos tábornokságra. A' zürichi győzelem nagy részint az ő mive. Erre a' tábornoktestnek lön feje Massénánál, kinek Genua megszállása alatt vezes szolgálatokat tett. 1805 a' hadsereg újlag alkotott gránatos testét vezérlé; Bécs bevétele után elfoglalá a' Jaborhidat, kiragadván az austriai pattantus kezéből az égő kanóczot. Napoleon által 1807 grófi rangra emelték. 1807 Jun. 14-kén mindaddig ellentállt az orosz seregnek Friedlandnál, míg Napoleon a' sereggel oda érvén, a' győzödelmet befejezte. A' bécsi béke után, 1809, marsallá 's reggioi herczeggé nevezé Napoleon. 1812 a' 12-ik seregetest vezérlé, Berlinnek egynehány hónapig kormányzója vala, azután dicsően harczola a' Dúna- és Beresinánál, 's veszélyes sebhe ejtetvén, csak bátorsága által menekvék meg a' fogságtól. Az 1813-ki táborozásban elveszté Groszbeerennél az ütközetet. Azután a' leipzipi 's 1814 a' többi ütközetekben is részt vett. A' parisi capitulatio után az ideigleni országlás mellett nyilatkozott. XVIII. Lajos a' gránatosok és királyi vadászok fő ezredesévé tevé. A' 100 nap alatt mezej jószágán maradt. A' második restauratio után a' parisi nemzeti őrség kormányozójává nevezé a' király, melly méltóság, az őrség feloldoztatásával 1827 megszűnt. 1823 Madrid kormányzója volt.

OURCQI CSATORNA, Napoleon mive, ellátja Parist jó vízzel, 's így ezen főváros legsürgetősebb szükségét legalább nagyobb részint orvosolta. Már a' revolutio előtt 's alatta gondolkodtak néhány kis folyóvizek Parisha vezetéséről csatorna által, a' jó viz hiányosága potlása végett. De ezen munka nem hajtattott végre. Bonaparte, mint első consul parancsola egy csatornát ásatni az Ourcqig, hogy így ezen folyó vizének, valamint a' Bauveronnenak is egy része Parisha a' la Vilette bassinba vezettessék, mellyből azután a' város kutjai kapnák vizöket. A' munka Sept. 2-kán 1802 kezdődött, 's oly élénken folytattott, hogy már 1805 a' zárlipeket meglehete nyitni, 's a' vizet a' bassinba eresztieni. De a' munka egész kiterjedésében, mellyet neki Napoleon adni akart, még nem végeztetett el, 1822 ezen csatornán 769 hajó jött fával, köszénnel, hanttel 'sat. 's 1717 talp Parisha. —h—

OVERTURE (megnyitás, bevezetés) olly hangmivet jelent, melly valamelly nézőjáték, hangverseny, vagy innepélyes muzsikai előadás, de leginkább az operák megkezdésére szolgál. Megkivántató bélyege, hogy a' következő operának characterét kijelelje, 's arra a' hallgatót elkészitse. Mondják, hogy Lluly francia compositor készite legelsőbbben operájijhoz ouverturát. Hajdan az ouverture rövid lassu négy negyedes grave-val kezdődött, melly az uralkodó hanggal végződén fugává változott, 's ezután a' grave egy része ismételték. Ha az ouverture valamelly hangversenyre volt szárvá, még egy táncnóta is p. o. menüet, angloise 's ehez hasonló darab adaték hozzá. J. lenleg az ouverturák különbözőféle szabadabb alakokban iratnak. —gy.

ÖV, föld öv, égöv (Zona). A' föld öszves felülete 5 övre osztatik: forróra, déli mérséklettre, éjszaki mérséklettre, déli hidegre 's éjszaki hidegre. A' forró öv az, melly az egyenlítőből dél felé 23 1/2 foknyira, 's éjszak felé is ugyan annyira veszi körül a' földet, 's mellynek lako-

saira esztendőnként kétszer sűt a' nap függőlegesen. Határai az egyenlítőtől mind a' két felől a' két térítő kör, vagy azon körök, melyekben a' nap legtávolabbra esik az egyenlítőtől. Minthogy ezen övre a' nap majdnem mindig függőlegesen veti sugarait: azért alatta örök nyár uralkodik, 's nap és éj az egyenlítő alatt mindig egyenlők, a' térítő körök alatt pedig alig egy órával különbözök. Azonban ezen öv tartományai-ban sem mindenütt egyenlő a' hévség, hanem a' föld helyzete és minőségéhez képest változó. Legforróbbak Afrika homokpusztái; sokkal mérséklettebbek a' Déltenger szerencsés szigetei; 's még szelidebb Peru éghajlatja. Itt oly hegyek is vannak, melyekről még a' nap függőleges sugárai sem képesek az örök havat lepörkölni. A' két mérséklett öv a' térítő köröktől a' földszarkak felé terjed, legtöbb lakott földje van, 's éghajlatja változó. A' hévség, távozva a' térítő körtől mindig alább szál, 's szintazon mértékben nevededik az évszakok különbözősége, 's a' nap és éj nevedéséé és rövidüléseé, egészen azon pontig, hol a' nap a' legrövidebb napon 24 óra alatt meg sem jelenik a' láthatáron, a' leghosszabbikou pedig ugyan azon időben le sem megyen, ugy hogy esztendőnként egyszer semmi nappal, egyszer pedig semmi éj nincs. Az ezen ponton keresztül, az egyenlítővel és térítő körrel egyközűleg (parallele) futó kör teszi a' mérséklett öv határait a' földszark felé, és sarkkörnek neveztetik; van egy déli 's egy északi. A' térítőtől a' sarkkörig való távolság, vagyis a' mérséklett öv szélessége, mind a' déli mind az északi félgömbön, 43 fok. A' mi a' sarkkörökön túl, a' földszarkak felé esik, mind az a' hideg övhez tartozik; csak az északiban van még oly tartomány, mely lakható, noha a' műszeres természet itt már merevedni kezd, és sem gabonát, sem fát nem terem, hanem csak mohot és egynehány bokrot. A' sarkköröktől a' sarkakig való távolság még 23 1/2 fokot tesz, azonban a' sarkig magáig még egy ember sem nyomult. A' déli sarkhoz, mely az északinál még lakhatatlanabb, mert tele a' naptávolsága idejébe esik, Cook 71 foknyira közelített; az északi öv alatt már 80 foknyira haladtak. A' hideg öveknek az a' sajátságok, hogy a' földszarkhoz közelítve a' nap és éj mindig egyenetlenebb lesz; 's egyszer napokon söt heteken át nem kél fel és egyszer ugyan annyi ideig nem megyen le a' nap. x.

Óvár, régi város Mosonyvármegyében, a' Lajtának a' Duna kis ágába ömlésénél, 3400 lakossal, 's egy nevezetes várral, melyben, a' vidéket vadászás kedvéért meglátogatni szokott Salamon király gyakorta b. honolt. Ez most, hazánk egyik jeles statisticusának megjegyzése szerint, magtár (granarium) és a' verebeknek kedves mulató helye. — A' városnak élénk kereskedése, cath. gymnasiuma, 's Albert kir. herczeg által alapított 's folyvást fenálló gazdasági iskolája van, melyben leginkább herczegi szolgálathoz lépő gazdatisztek tanítanak. 54.

OVIDIUS (Publius), Naso melléknévvel, egyike az Augustus korabeli leghíresebb romai költőknek. Lovag nemzetségből származék Sulmóban, a' Pelignusok tartományában, K. e. 43 szül. Habár művészi tökélyre nézve utánok áll is némelly korabelieknek, nyájas könnyűségben és ügyességben senki sem mulja felül, noha helyei közel üres szószaporításba, eszmés antithesis-vágyba és fagyos játszadozásba esik. Azonban szerencsésen tudja az emberi indulat kicsiny és tulajdon vonásait felfogni 's előterjeszteni. Némelly költeményei az idylle és romanza köréből igen kedvesek és élénkek, p. o. u' Pryamus és Thisbe, Daedalus és Icarus, Philemon és Daucisról szólók. Ovidius maga mondja ama' nevezetes elegiában (10-dik a' szomorú énekek 4-ik könyvében), hol belső és külső életét featé, hogy ő költőnek született. Atyja intézetei ellenére is, ki belőle egy derek törvénytudóst akara képezni, már mint gyermeket egy titkos ellenállhatlan ösztön a' Musák szolgálatjára voná; haszaltalan igyekezett atyja kívánságát teljesíteni; a' mit irt, magától is veres lön. Görögországi és ási utazásában jobban kimívelé magát. A' kényelemre és vig életre való hajlandósága, melyet nagy

vagyona megengedett, lehetetlenné tévé, hogy versei tökélesítésére sok időt fordítson, mellyek azonban még hiányos voltak mellett is nagy kíváncsisággal olvastattak a' nagy sokaságtól; mert az érzékiség gazdag táplálékot talált benne, 's még a' nemes érzéseket is érdekelte az előadás nyájasaága 's a' tárgy megválasztása. Legjelesebb költeménye, melly a' mythológiát költészilg igyekszik előterjeszteni „*Metamorphoses*“-ei hexameterekben: különös munka, ha mint egész vetetik vizsgálóra, a' mivé a' költő szerint kétség kívül lennie kellett. Egy sinorra fűzve, mellyet nem ritkán szemei elől egészen elveszteni félt az ember, csudálatosan kígyózik a' legkülönbözőbb elbeszélések tarka koszoruja, az alakatlan chaostól fogva, mellyből a' szépen rendelt világmindenségét, mindennel együtt, a' mi benne létez, él és hal, kifejlődni látjuk, a' mythusi időn és a' világkorokon keresztül, egész Julius Caesarig. Mindegyike ezen költeményeknek egy elváltozással végződik; de ez csak mint mellékes dolog jelenik meg, azoközben hogy nem ritkán sok versek, oda épen nem tartozók, a' legjelesbet és legérdekesebbet foglalják magokban. Hasonlit ehez Ovidius egy más, distichonokban írt költeménye, hol Roma kalendáriomának jeles napjai és innepeihez a' mythológiából és a' régi romai 's italiai történetekből elbeszélések vannak kapcsoltatva. „*Fasti*“-i ennek a' czime, de a' 6 könyv csak a' 6 első hónapról szól. Ovidius a' szerelemnek is éneklője, de nem a' mennyeié. Amaz itteni lelkesülés, melly a' szerelemben végtelenül többet gyanít 's enged reménylni egy pillanatnyi testi márnál, idegen volt azon korban. Még 3 költeményével bírnak, mellyek a' szerelmet tárgyazzák, mind a' három elegiai versmértékű; nevezetesen „*Amores*“-i romai szerelmes elegiák, azután „*Ars amandi*“-i és a' szerelem elleni szerekrol „*Remedium amoris*“-i, mellyek az akkori romai világ erkölcstelen állapotjának is bizonyosságul szolgálhatnak. Ovidius még egy más ritka nemben is nagy sikerrel tön próbát. Ugyanis még 21 ugy nevezett „*Heroides*“-t (l. e.) bírnak tőle, mellyek közül azonban némelylek nem tartatnak valódiaknak. Végre még elegiákat is írt, a' szó tulajdon értelmében, t. i. panasz- vagy gyászénekeket (ó maga „*Tristia*“-i nevet adott nekik) és leveleket („*Epistolae ex Pontico*“-i) szinte elegiai versmértékben 's rokon tárgyról; mind ezt száműzetése alatt. Csudálni kell azon felette nagy könnyűséget, mellyet O. ezen költeményeiben is mutat, noha már akkor nehéz volt a' szive, 's az öregség terhe alatt nyögött. Azért is itt még leghamarább megengedhetni az éneklőnek, ha versei gyakran elég bőven ugyan de silányul folynak; azonban még ezekben is akadunk itt ott helyekre, hol érzelve valódiisan és élénken mutatkozik. O. ugyanis 50 évéig majdnem egyedül a' költészségnek és gyönyörűségnek élt, 's ugy látszik, rokonai és barátaiival kellemes körülményekben, 's Augustus udvarában is szivesen látatva. A' nagy sokaság izlése szerint készített költeményei által nagy hirt szerzett, melly hűségének nem kevésse hízelkedett, 's így reménylheté, hogy életének utolsó napjaiban ketszése szerint nyugodhatja ki magát, költői hírének könnyen nyert borostyánjain. Ekkor hirtelen feldulá minden boldogságát azon száműzés, mellyet Augustus mondott a' költőre. Parancsot von Italiából tüstént eltávozni. Megválva familiájától, barátjaitól. Italia szelid éghajlatjától, 's a' dicsó Romától, 's a' tengereken messze tartományba, Pontus Euxinus kietlen partjaira, Tomi felé, hol a' durva Geták laktak, kelle vándorolnia. Ezen kérdésre: miért? O. maga legjobban felelhetett volna; de csak félig emelint fel a' fátyolt, és több helyen állítja, hogy nem véték; hanem vigyázatlanság okozta száműzetését. Költészségét is több ízben nevezé szerencsétlensége okának. Hanny bizonyos, hogy nem pulya versei okozák a' réa mért blünetést; hanem, a' mint maga is mondja, valamit látott, 's ez által ingerlé fel maga ellen Augustus haragját. Némelylek ugy vélekednek, hogy ez ama rosz hírű Juliának, Augustus leányának, valami vétkes

szerelmeskedését tárgyazá. O. Tomiban halt meg (mintán 10 évig szenvedett volna számüzesben) 60 éves korában, K. u. 17. Van még Ovidius költeményei gyűjteményeiben egy rágalmazó és szidalmazó költemény is „bis” czim alatt, elegiai versmértékben, melly egy esmeretlenre van intézve. Némelly kisebb költemények helytelenül tulajdonítottak neki. Hanem több valódi el is veszett tőle, mellyek közt „Mædeu” ezimü szomorn játéka. Ovidius munkájának legjobb kiadásai közé méltán számláltatik Heinsius Miklósé (Amsterdam 1658—61, 3 köt. 12.), Burmanné (ugyanott 1727, 4 köt. 4.), Mitscherliché (Göttinga 1796—98 2 köt.), Baumgarten Crusiussé (1825).

OWAIHI, legkeletiebb és legnagyobb (216 nsz. mf) a' SANDWICH SZIGETEK közt (l. e.), mellyet Cook (l. e.) 1778 fedezte fel, 's a' melly 1779 feltalálójának sírja lőz. Mérséklett levegője és igen jó földje van. Egy magas hegye, Mowna Roah, 3 csucu és 2254 ölnyi magas. A' legfelsőbb csucu a' hólineát éri, de nem fedetik örökös hóval. A' sziget 1794 a' fenállt kormányi és vallasi szerkezet megkimélése mellett, az Angolok birtokába került. A' lakosok jó alkatuak, szorgalmasok, és az Ujseelandiakkal, 's a' Társaságszigetek lakosaival egy származásuak. Főkép. czukrot termesztenek. Az Angolokkal és az Éjszakamerikaiakkal való kereskedés által, mellyet Tamaahmaah király (meghalt 1819) hozá létre, a' civilisatio és europai mivszorgalom igen előre ment, sőt a' házőépítés is bevitett, leginkább angol hajós legények által, kiket a' király szolgálatjába fogadott.

OXENSTIERNA (Axel. gróf, olv. Axenschörn) svéd kormányfi, szül. Fanóban Uylanban 1583. Atyja halála után szorgosan neveltetett anyja felügyázata alatt. Rostockban, Wittenbergben és Jenában leginkább a' hittudománnyal foglalatoskodék, mert hajlandósága és familiája is egyházi hivatalra rendelék, 's' ámbár későbben a' status ügyeire szentelé életét, mégis nagy szeretettel viseltetett mindig a' hittudomány iránt; 's' élénk buzgósággal törekvék az evang. tanítást elterjeszteni. Oskolai pályája befejezté után meglátogató a' német udvarok legnagyobb részét, 's' midőn 1602 a' külföldön volt, minden Svédekkel együtt ő is visszahivaték IX. Károlynak hűséget esküdni, csakhamar ezen monarcha szolgálatjába állá, ki őt 1606 követkepen küldé a' mecklenburgi udvarhoz. 1608a' senatusba lépe, mellyben egymást felváltva 13 elődje ült szakadatlan sorban. Első nyilvános foglalatossága a' lieflandi nemesség és Reval városa közt való perlekedések kiegyenlítése volt. Itt olly kedvező világoosságban mutatá ki talentomát, hogy a' király, erejét az őregség miatt gyengültnek érezvén, a' királyi familia felügyázójává és a' kormány fejévé nevezné. Midőn Gusztáv Adolf a' királyi székbe lépett, cancellariussá neveztetett; és 1613 a' Svédék és Dánok közt való békealkudozásoknál első svéd meghatalmazott volt. 1614 elkíséré a' királyt Németországba, és nem sokára szerencséje lön az Oroszok és Svédék közti ellenségeskedést a' stolbowai dicő béke által befejeztetve látni. 1622 Lieflandban várá be a' királyt, későbben külömbféle ezredekkel Poroszországba küldetett, és főkormányzójává neveztetett a' svéd fegyverek által ottan meghódított minden kerületeknek. Midőn a' császáriak Pomeraniába mentek, hogy a' Kelettenger partmellékeit meghódítsák, O. alkudozásba ereszkedék a' pomeraniai herczeggel, hogy Stralsundba a' dán sereg helyett, mellynek a' város birtokában volt, svéd őresapat küldessék, 's' ezután Daniába ment, hogy erre nézve a' király jóváhagyását kieszközölje. Francia és angol közbevetés által sikerült neki; a' Lengyelekkel 6 éves fegyvernyugvást kötöni. Midőn a' háboru Németország szívébe tetetett által, Gusztáv Adolf magához hívá cancellárját, hogy annak belátását hasznára fordítsa. Ennek következésében minden rajnai status- és katonai ügyekre nézve határtalan teljes hatalommal ruházottatott fel O., 's' főszálását Mainzban tartá: míg Gusztáv Adolf Bajorországban és Frankenben előnyomult.

Onnét az öszvegyíjtött sereggel megindult, hogy a királyhoz zárakozzék, 's midőn az Lützennél dicsőül elesett, akkor ő felső Németországban állt. Királyi barátja halálának híre nem csüggeszté el. Számosabb sereget gyűjté, hogy Svecziát 's annak szövetségeseit védje, 's meglátogatótá Dresdát, Berlint, hogy a háboru folytatásáról rendszabásokat tegyen. A svéd kormány most határtalan feljes hatalommal ruházá fel, hogy mindent úgy intézhessen, a mint hona boldogságára hasznosnak itelendi. Ennél fogva különbféle fejedelmekkel alkudozásokra lépett, Heilbronban gyűlést tartá, 's itt az evang. szövetség igazgatójának esmertetett. Az irigy vetekedés, kivált a Francziáké, nem vehete gátot az ő lángeszének; őn maga utazott Franciaországba és Hollandba, hogy mind e két hatalmat megnyerje az evangelikusok ügyében való részvételre. De fájdalommal látá Szászországba visszatértekor mindent a legnagyobb rendtelenségben, a szövetségeseiket habozva, a katonákat elégedetlenkedve, minden fenytéktől elszokva, majdnem mindnyájokat elesüggedve a nördlingeni ütközet szerencsétlen kimenetele miatt, 's a szász választófejedelmet nyilvánosan az ellenség pártjához átmelve. Azonban segédforrásokban gazdag lelke ezen körülményekben is meg tudá pártja ügyét a végső veszedelemtől menteni. Midőn ezt biztosítva látá, 1636 visszatért Svecziába, honnét 10 évig távol volt. Csendes munkakört ohajtván, letévé a reá bízott hatalmat, 's elfoglálá szeptét a senatusban mint ország cancellárja, és a királyné 5 gyámainak egyike. Most fő gondja volt, a királynéval mindent megismertetni, mi a kormányzás mesterségét illeté. Mivel igen szívéen feküdt, a Németországban folyvást tartott háborut szerencsésen befejezni: azért fíjárt, Jánost, mint svéd meghatalmazottat Németországba küldé. 1645 jelen vő Bremschérbén, a Daniával folytatott alkudozáson; visszatérte után Krisztina királyné grófi méltóságra emelé. Ugyan azon időben az uppsalai egyetem cancellárjává választatván, ezen hivatalt nagy buzgósággal viselé. Midőn Krisztina nyilvánossá tevé végső akaratját felváltója kinevezése iránt, O teljes erejéből ellenzé azt; még erősebben azége magát a királyné azon szándéka ellen, mellyél fogva a koronáról le akart mondani, 's midőn azt e mellett megmaradni látá, betegséget színlele, hogy részt ne vehessen olyan rendszabásokról való tanácskozásban, mellyeket nagy nyomoruság kezdetén nézett. Ezolta semmi örömet sem lelt a status ügyeiben; noha ekkor sem szűnt meg honjának lelkesmeretesen és buzgón szolgálni. Nevelé bujárt még az is, hogy az ország kincstárát roncsolt karban látá, 's a status adóságát, a birtok nagyobbodása 's az ő hűles-rendszabásai által szaporodott jövedelem ellenére is, több millióval nekedni szemlélé. Ezenkívül az öregség terheivel is kelle küzdenie, és gyakori nyavalyák halála közeledésére emlékezteté, melly Aug. 1654 vete véget életének. O méltán számlálhatik a legjelesebb férjfiak közé, kik a világ szinpadján kitünő szerepet játszva, az emberiségre nézve jótékony munkássággal örökíték neveiket. Nevelés és tanulás kifejték nagy tehetségeit, 's a jóra, nagyra 's nemesre irányzák. Politicai éles belátása szintolly nagy tiszteletet mint bámulást gerjesztett; és azon körülmények, mellyekben élt, alkalmat adának neki, hogy belátása egész kiterjedését kimutassa. Azon kormányzás-forma, mellyet felsőbb parancsra készített, 's melly 1634 a svéd rendektől elfogadtatott, a status mesterség remek mivének tekinteté. Szónoksága kevés szavu, de erős volt. Olly ritka talentommal bírt, hogy előre átlátá valamelly rendszabás következesit, 's a szerint intézé tetteit. Becületesége még ellenfelét is csudálatra 's bizodalomra kinszerité iránta. Minden zivatar és balesetnek állhatatossággal, okossággal és nagy lélekkel állt ellene. Az volt legnagyobb törekvése, hogy honja becsületét és függetlenségét a külföldtől fentartsa, és a belső boldogságot a kereskedés és mivszorgalom, 's okos gazdálkodás élesztése által nevelje. Irataiból csak egy rész jelent meg nyomtatásban.

OXFORD, Oxfordshire fővárosa Angolországban, egy dombon a' Cherwellnek az Isisbe (későbbben Themse) folyásánál, mellyen egy 500 l. hosszú kőhid (Magdolnahid) vezet által, 1940 h. és 13,000 l. Főkép egyeteméről híres. A' széles és hosszú fút mind a' két oldalán szép épületek állnak, de az építés általjában régi izlésű. Egyeteme, melly egész Nagybritanniában leghíresebb. 20 collegiummal 's 5 teremmel bír, 's ezenkívül még 13 nyilvános auditoriummal. A' Christ-Church-collegium, egy igen csinos könyvtárteremmel, legnagyobb. 1820 O. 4402 tanulót számlált. All-Souls (minden lelkek) collegium és Queens collegium a' legszebbek. Az egyetemi vagy a' Badleyani könyvtár egyike Europa legnagyobb könyvtárainak, mert 30,000 kéziratot és 500,000 nyomtatott könyvet foglal magában. Az ujab időben ama' 20.000 kötetnyi könyvtárral gyarapodék, mellyet Gough egy angol topographus, hagyta az egyetemre; 's Oppenheim könyvgyűjteményének megvétele által, mellyben 1000 kézirat van. Ugyanazon épületben egy képtár, egy régi képszober-gyűjtemény, és az Arundeli feliratok gyűjteménye is van. Egy más könyvtár, a' Radcliffe fele, egy szép épületben, melly Rotundát formál 60 l. magas kupolyával, majdnem csupa gyógyászati és természetudományi könyveket foglal magában. Nevezetesek továbbá a' Sheldoni theatrum, melly félkör formájú homlokzata által minden egyéb academiai épületek felett kitűnik; az Ashmole fele museum, melly természeti és művészeti ritkaságokat foglal magában; az egyetem nyomtató műhelye vagy a' Clarendon-printing-Louse, igen szép, templom formájára épített épület; végre a' csillagvizsgáló torony és fűvészkert, melly azonban nem oly derék, mint a' cambridgei. A' parlamentbe az egyetem és a' város öszvesen 4 követet küldenek. (Az egyetem felállításáról l. „Morgenblatt“ 1819. 147 szam, és Ackermanntól: „History of the University of Oxford, its colleges, halls and public buildings“ (2 köt. 82 rézm. 4., London). X.

O X I D A T I O (savítás), a' testeknek a' savítóval (oxygenium) való egyesítése. (L. CALCINATIO).

OXYGENIUM (savító), l. GÁZNEMEK.

ÖZÖNVIZ (vizözön, vétéközön), mellyel Moses szerint a' megharagudott Isten az ő fiaiit és leányait, Noén 's családján kívül, elemézté. Mi azt physical tekintetből vesszük. Viz özönlött hajdan a' mostani majd legmagasabb hegyeken is, bár mint vessék is a' tudatlannak Moses szemére annak lehetetlenségét; feddjék, hogy Istenére gyengesség indulatját ragasztá, hogy a' traditió kívül semmi adatja nem volt állítása kidolgozására 's bebizonyítására; a' GEOGNOSIA, GEOLOGIA (l. e.) Moses mellett szól, ha egy kevesé más rendben és nézetben is. Nevezetes, hogy több régi nemzeteknek régi is szólanak vizözönről, mint a' Chinaiakéi, Görögökéi, Mexicóiakéi 'stb. 55.

ÖZÖNVIZ ELŐTTI (antediluvianum). Mikor özönvizre is csak a' földalkatából, nem pedig a' történetekből okoskodhatunk, annál kevesebbé szólhatunk valamely özönviz előtti időről. A' költőknek azonban szép tárgy ez; minél kevesebbé költetik meg a' képzelődés — itt pedig épen és egészen nem — annál meglepőbb, szörnyetegesebb képeket teremhetnek, özönölhetnek velő; 's a' gyermekek hiú szoktak az illyeseknek. —j—a.

ÖZVEGYI CASSÁK, az életben maradt özvegyek gyámolítására szolgáló intézetek. Két fő neme vagon az illy cassának, u. m. 1) a' mellyek végső hagyomány, ajándék vagy a' rendes fizetésből lehuzás által formáltatnak, 's a' kiadott tőkének kamatai az özvegyek közt felosztatnak, a' szerint a' mennyit férjeik betettek fizetésekből esztendőnként a' cassába; 2) társaságos egyezés szerint formált cassák, melly szerint bizonyos számú polgárok öszvéállanak és cassát formálnak olly célra, hogy halálok után özvegyeik azokból rendes segédelmet kaphassanak. Az illy cassák formálása vagy ugy esik meg, hogy meghatároz-

zák a' részvényes summát, és azt egyszerre beteszik, vagy pedig annak részenként való befizetését is megengedik. Erről a' tárgyról szóló jobb könyvek Krittertől: „*Auflösung der wichtigsten Fragen über die Errichtung dauerhafter Wittwencassen*“ (Göttinga 1768, 8), Tetentől: „*Einleitung zur Berechnung der Leibrenten*“ (Leipzig 1785, 1786 2 r. 2.).

Kállay.

ÖZVEGYI JOG, az özvegy nőt illető olyan szabadság, mellynél fogva neki, — férje örökségi-, 's őt sajátjával épen nem illető jószágából, illendő lakás, tartás, 's ha újonan férjhez akarna menni, kiházasítási költség is adatik. Nem csupán az tartatik özvegynek, ki a' megkivántató innepélyű házasság által köttetvén férjéhez, azzal haláláig együtt élt: hanem azon nő is, ki férjének bűne miatt, a' bíróságtól, ágy és asztalra nézve való elválasztatást nyert. — Az özvegynek azon ház adatik lakásul, mellyben férjével együtt élt, hanemha az a' nemzetségnek egyetlenegy vára volna. Az özvegyi jog az özvegyi örökléstől abban különbözik, hogy az csak használatot, emez pedig sajátjást szerez és tulajdonit; továbbá, hogy ez csak a' zálogokra, ingóságokra, szerzeményekre és együtt-szerzetiekre, — amaz pedig a' férj ősi örökségeire is kiterjed. Továbbá különbözik az özvegyi öröklés a' hitvesi örökléstől; mert abban az özvegy a' megholt férj gyermekeivel összeültetésbe jön, ebben pedig csak egyedül örököl; 's végre az özvegyi öröklés csak magát az özvegyet illeti férjének javaiban, a' hitvesi pedig mindenikkel kölcsönös. — Ha az özvegy jogaitól megfosztatik, egy év lefolyta előtt visszahelyeztetheti magát; mit az alispánynak, egyszeri kérelemlelvélben való felzólításra is, meg kell tenni. — Az özvegy, jogainak megszerzésére, az öröklési bíróság előtt támaszt pert, 's bebizonyítja, hogy a' meghaltnak törvényes özvegye; az erőszakos hábor, gattatást, erőszakoskodási (*violentiolis*) perről boszulhatja meg. — Ha pedig netalán az özvegy, illetőségénél többet birna a' meghaltnak javaiból: ekkor az örökös indít pert az öröklési bíróság előtt, az özvegy illetményének igazságos mérséklésére.

Kunoss.

F O G L A L A T.

M.

	lap.		lap.
Mahagoni vagy Mahoni	1	Manilius (Marcus)	16
Mahmud (II.)	—	Manilla, I. Philippinák	—
Mahomet, I. Mohammed	6	Manipulus, I. Legio	—
Mailand, herczegség	—	Manno Kapak	—
Mailand, város	—	Manlius (Marcus)	—
Main vagy Mayn, folyó	—	Manlius (Titus)	17
Mainottak	—	Manna	—
Maintenon (Françoise d'Aubi- gné, marquise de)	—	Mannus	18
Mainz	8	Manoeuvre, I. Harczmozgások	—
Mainz (Moguntia)	—	Mantica	—
Máj	—	Mantineia	—
Maja	9	Mantua	—
Majom	—	Marat (Jean Paul)	—
Majorána	—	Marathon	—
Majorka (Mallorka)	—	Marattok	—
Mák	—	Marburg	21
Makosság, (contumacia)	10	Marcus Aurelius, I. Antonius Philosophus	—
Mákony	—	Marcellus (M. Claudius)	—
Makrele, I. Skomber	11	March mezeje	—
Malabar vagy Malebar	—	Marczal	22
Malachit	—	Marczaltó	—
Malachowsky	—	Maremek	—
Malaga	12	Marengo	23
Malajok	—	Maret (Hugo Bernát)	—
Malakka	13	Márga	24
Malherbe	—	Margit	—
Malosaszőlő, I. Szőlő	—	Margit	—
Malplaqueti ütközet	—	Margit	—
Malta (Melite)	—	Margit (anjoul)	25
Maltai vitézek, I. Szent János lovagjai	14	Margit (austriai)	26
Mamelukkok	—	Margit (franciaországi)	—
Mancando (rövidíve mane)	—	Margit (valois)	27
Manchester	—	Márfa (I.)	—
Mandola	—	Mária	28
Mandolina (olaszul Mandola, Mandora)	15	Mária Theresia	—
Mandsu, Mandsurok	—	Mária Ludovica (Leopoldina Carolina)	32
Manes	16	Mária Luiza	33
Manheim	—	Mária, Jezus anyja	—
		Mária (I.) angoly királyné	—

	lap.		lap.
Mária (Stuart), I. Stuart Mária	34	Materia	53
Mária (Medici)	—	Materialismus	—
Mária Antoinette I. Antoinette Mária	35	Materia medica, I. Gyógytudomány	—
Máriaüveg, I. Gipsz	—	Mathesis	—
Marino (San)	—	Mathilde	55
Marius (Cajus)	36	Matra	56
Márka (marca)	38	Matthisson (Fridrik)	—
Márk evangelista	39	Mátyás (I.)	—
Mark, porosz grófság	—	Mátyás (II.)	64
Márk	—	Matyus földje	65
Mark, mérték	—	Maurokordatos	—
Markgróf (marchio)	40	Maurusok	66
Markomannok	—	Mausolum, I. Artemisia	—
Marlborough	—	Maximilian (I.)	67
Marmont (Auguste Frédéric Louis Vieesse de)	42	Maximilian (II.)	68
Marmontel (Jean Francois)	43	Maximilian (nagy)	—
Marokko	—	Maximilian (Emanuel)	69
Maros	44	Maximilian (József III.)	—
Maros Ujvár	—	Maximilian József	—
Maros Vasárhely	—	Maximilian (Ferencz Xav. Jós.)	70
Marquis (olaszul Marchese)	—	Mazarin	—
Mars, Mayors	—	Mazepa	71
Marsch (Maria, Marche)	45	Mechanica	72
Marschall	—	Mechanikai	73
Marseille	46	Micheln (Malines)	—
Marsusok	—	Mecklenburg	—
Marsmező, I. Martiusmező és Roma	—	Mecset	74
Marsyas	—	Medaillok	—
Martialis (Marcus Valerius)	47	Medea	75
Martinusius avagy György barát, I. Utissenich	—	Medencze	—
Marton	—	Mediatialisás	76
Martinique	—	Medina	—
Martfók	48	Medusa	—
Martius- vagy Majusmező	—	Megara	77
Márvány, I. Mész	—	Megaera, a Furiák egyike, I. Eumenidák	—
Márványkrónika (másképp arundeli v. parosi krónika)	—	Megczafolás	—
Masaniello, sajátképen Tommaso Aniello	—	Megelégedés	—
Masinissa	49	Megelőzés (Praeventio)	—
Másodrangú egyenlítések	—	Megengesztelődés	—
Másolat	—	Megesmerés	—
Másoló erómiv	—	Megfázás	78
Massa	51	Megfogás	—
Massageták	—	Meghatalmazott (Plenipotentiarius)	79
Mássalérthető (melléknév, névségéd)	—	Megítélés	—
Mássalhangzó, társhangú	—	Megjelenés	80
Masséna (André)	—	Megkerülés (Tournirung)	—
Mastix	52	Megmutatás	—
Mastricht	—	Megszádni	81
Matador	—	Megtámadás	—
Mé	—	Mehádia	—
		Méhbe fogadás	82
		Méhben hagyott, holtutáni	—
		Méhek	—
		Mehemed Ali, I. Mohammed Ali	—

	Iap.		Iap.
Méhjus	83	Merovingek, I. Franciaország	99
Meissen	—	Mersch (Van der)	—
Mekka	—	Merseburg	100
Mela (Pomponius)	84	Mérték (mensura)	—
M-lampus	—	Mértékes ének	—
Melanchton (Filep)	—	Mértőd	101
Melchthäl	85	Mese	—
Meleager	—	Mesmer (Antal)	—
Melèda	—	Mesopotamia	103
Melicertes	—	Messa di voce	—
Melismaticus (melismai)	86	Messalina	—
Melissus	—	Messenia	—
Mellekes adók	—	Messina	—
Melléknév	—	Messzelátócső	104
Mellékronok	—	Mestizek (spany. Mestizos, a' latin mixtus tól)	—
Melodia	—	Mész (Mészöld)	105
Melodrama	—	Metaphora (általvitel)	107
Melos	87	Metaphrase	—
Melos most Milo	—	Metaphysica	—
Melpomene	—	Metastasio (Pietro Antonio Do- menico Bonaventura)	108
Meltóság	—	Metellus	109
Mely	—	Metempsychosis és Metemso- matosis, I. Lélekvándorlás	—
Melykép	88	Meteorokövek, I. Levegői tü- nemények	—
Mélység	—	Meteorvas, I. Levegői tüne- mények	—
Melyvas (Cuirasse)	—	Methodus	—
Melyvéd (Brustwehr)	—	Methodologia	110
Memel	—	Metis vagy Maetes	—
Memnon	—	Metonymia	—
Memoire	89	Metre, I. Francia decimalis rendszer	—
Memphis	—	Metrum, I. Vermérték	—
Menander	—	Metropolita	—
Mendelssohn (Mózes)	90	Metternich	—
Mendoza (Don Diego Hurta- do de)	—	Metz	112
Menedékhely	91	Mexico	—
Menedemus	—	Mexico, város	115
Menelaus	—	Mézfestés, I. Email	—
Ménes (kis és nagy)	92	Mezei jus (Landrecht)	—
Menstrelek, Menestrielek, I. Provençalok és Troubadour	—	Mezőhegyes	—
Mengs (Ant. Rafael)	—	Meztelen	—
Menologium	93	Mézzotinto	116
Mentor	—	Miasma	—
Mennet	94	Michel Angelo, I. Buona-Rotti	—
Menyasszonyi ajándék	—	Microcosmus	—
Menydörgés	—	Micrometer	—
Menyegzői vers	—	Microscop	—
Menzikoff (Sándor)	—	Midas	117
Mephiticus (életoltó)	95	Middelburg	—
Mercator (Gerard)	—	Migraene	—
Mercuria, I. Kénéső és Kén- esős szerek	96	Mikó (Ferencz)	—
Mercurius	—	Mikola (László szamosfalvai)	118
Mérések	97	Mileagh, Mile, Mileadh 'sat.	—
Mérey	99		
Meroe	—		
Merope	—		

	lap.		lap.
Miletum	118	Mnemonic	141
Millot (Claude François Xavier)	—	Mnemosine	—
Milo	—	Moallakat	—
Miltiades	—	Modalitas	—
Milton (John)	120	Modell, minta	142
Mimák	121	Modena	—
Mimica	—	Módi (Divat)	—
Mimicai ábrázolat	122	Módias	143
Mimnermus	—	Modor	—
Minden	123	Mótság	—
Mindenüttesség (ubiquitas)	—	Modulatio	144
Mindnyáján egyért 's egy mindnyájáért	—	Mogyoród	—
Minerák, ásványok	—	Mohács	—
Miaeralogia, Ásványtudomány	—	Mohammed (Mahomed, Mu- hanmed, török proféta)	—
Mnerva	125	Mohammed (II.)	147
Miniaturfestés	126	Mohammed (IV.)	148
Minister, ministerium	127	Mohammed Ali	149
Ministeri part	—	Mokka v. Moka	150
Minorka	—	Molay (Jakab)	—
Minoriták, I. Franciscanusok	128	Noldva	—
Minos	—	Molière (de Poquelin Ker. Ján.)	151
Minőség és Mennyiség	—	Molinos, I. Quietismus	152
Minotaurus	—	Moll (lány)	—
Minuta	—	Molla, Mollah	—
Miqueletek	—	Möllendorf (Richard Joachim Henrik)	—
Mirabeau (Honoré Gabr. Vi- ctor Riquetti, gróf)	—	Molnár Albert	153
Miranda	130	Molo	—
Mirkhoud vagy Mirchoud, I. Persa literatura	131	Moloch	—
Miserere	—	Molossus, I. Rhythmus	154
Misericordia	—	Moluckák, I. Fűszerszigetek	—
Miskolcz	—	Molin Péter, I. Tempesta	—
Missale	—	Momentum	—
Missák	—	Momus	—
Mississippi	133	Monaco	—
Missolonghi (Missolonghi)	—	Monas	—
Mitau	135	Monaldeschi, I. Kristina svéd	155
Mithra	—	Monarchia	—
Mithridates	—	Mongolok	—
Mitra	—	Monochord	157
Mitylenae, I. Lesbos	—	Monochromok	—
Mivarany	—	Monodrama, I. Melodrama	—
Mivár	138	Monocratia annyi mint Mo- narchia	—
Mivészek az újabb időben, I. képfaragók és képirók az újabb időben	—	Monogramma	—
Mivészi academia	—	Monographia	158
Mivészi oskolák	—	Monolog	—
Mivészi ösztönök	—	Monopolium	—
Mivészi ügyesség	139	Monotheismus	—
Mivészi utazások	—	Monotonia	159
Mivészképzés	—	Monroe (James)	—
Mivészség	—	Mons vagy Bergen	—
Mivmutatás	140	Monsieur	—
Mivszó, (terminus technicus)	—	Monsoons	160
		Montague (Marie Worthley)	—
		Montblanc	161

	lap.		lap.
Montecuculi (Raimund)	161	Moses	177
Montenegrok	162	Moses törvénye	181
Monte Rose, l. Rosa	—	Moskau	—
Monte santo, l. Athos	—	Mosonyvármegye	182
Montespan, l. Rochechouart	—	Messzóczy (Zakariás)	—
Montesquieu (Charles de Se-	—	Mozzatok (algae)	—
condat, baron de la Brede	—	Motenebbi	—
et de)	—	Motivum	—
Monte-Video	164	Motto	—
Montezuma	—	Mozambik	—
Montgolfier (József Mihály)	164	Mózarabok vagy Mostarabok	183
Monti (Vincenzo)	—	Mozart (Chrysost. János Far-	—
Montmartre	165	kas Amade)	—
Montmirahli ütközet 1814, l.	—	Mozsarágynk	—
Chatilloni Congressus	—	Mucius Scaevola	184
Montmorency (Anne de)	—	Mufti vagy nagymufti	—
Montmorency (Henri II. duc de)	166	Muhammed, Muhammedanu-	—
Montmorency (Mathieu, La-	—	sok, l. Mohammed	185
val-Montmorency herczeg	—	Mühlbergi ütközet	—
Montpellier	167	Mulattok	—
Montrosz vagy Montrose (Ja-	—	Müller (Jahannes)	—
mesGraham, gróf és herczeg)	—	Müllner (Adolf)	188
Montserrat	—	Mumiák	—
Monumentum, l. Emlékjel	—	München	189
Moore (Tamás)	—	Municipalis, l. Városi	190
Morabiták	168	Munitio, l. Hadi tár	—
Morajáték	—	Munkabér	—
Moral	—	Munkács	—
Moralis	169	Munoz (Juan Baptist.)	—
Moralis erősség	170	Münster	191
Moral-okfő	—	Münsteri béke, l. Westphaliai	—
Moratorium (mandatum)	—	béke	—
Mordant vagy Mordent	—	Mura	—
Morelli (Giacomo)	171	Muraköz	—
Moreskek, l. Grotteskek	172	Murány	—
Mórgana, l. Déli báb	—	Murat (Joachim)	—
Morgan házasság (matrim. ad	—	Muretus (Marc Antoine)	193
legem Salicam)	—	Murey	—
Morgarten	173	Murrhini vagy Murrheni edé-	—
Morillo (Don Pablo)	—	nyek	—
Móricz	—	Murten (Muratum)	—
Móricz	—	Müsagetes, Musavezető	—
Móricz (nassau)	175	Musák (Musae)	—
Morlachok, l. Dalmátország	—	Müszer	195
Morpheus (az utánazó)	—	Müszeresek	—
Morphographia	—	Muszkaország, l. Oroszország	—
Morphologia	—	Muzsika-igazgató	196
Morphonomia	—	Muzsika-oktatás	—
Morphotomia	—	Myllita	—
Mortier (Eduard Adolf Kazi-	—	Myologia, izomtudomány, l.	—
mir József)	—	Boncztudomány	197
Morus Tamás)	176	Myops, l. Rövidlátó	—
Mosaik, musiv munka	—	Mygramme, Myrialitre, My-	—
Mosambique, l. Mozambik	177	riametre, l. Franciaia deci-	—
Moscheles (Ignác)	—	malis rendszer	—
Moschus	—	Myriade	—
Mosel	—	Myrioramma (ezernézet)	—

	Jap.		Jap.
Myrmidonok	197	Mystagogus	198
Myron	—	Mysterium, Mysteriumok	—
Myrrha	—	Mysticismus	—
Myrtus	—	Mystificálni	199
Mysore	—	Mythologia, hitrege-tudomány	—

N.

N.	199	Napfogyatkozás	208
Nabis	—	Napfoltok	209
Nabob (eredetiekép Nawaab az az kiküldött)	200	Naphta	—
Nabonassar	—	Napirányszeglet (Parallaxis Solis)	—
Nadály	—	Napi rend	210
Nádasdi	—	Napkelet, l. Kelet	—
Nadir (arab szó)	201	Napkeleti császárság, l. Byzantium	—
Nadir schah, l. Kulichán	—	Napkeleti literatura, napkeleti nyelvek	—
Nádor (Palatinus)	—	Napkerekszám, napkör, l. kerekszám	—
Naenia	202	Napközele és Naptávola (Perihelium és Aphelium)	—
Naevius (Cnejus)	—	Napközépi (Helio-centricus)	—
Nagybánya (Rivulus Dominarum)	—	Napmérő cső	—
Nagybritannia, l. Angolország és Scotia	—	Napmutató cső, l. Helioscop	—
Nagyfejedelem, l. Herceg	—	Napoli di Romania	—
Nagygörögország	—	Nápoly	212
Nagyítás (Auxesis, hyperbole)	203	Nápolyi királyság, l. Sicilia (két) Királysága	214
Nagyító tükör, nagyító üveg, l. Microscop	—	Napóra	—
Nagykerekszám, l. Kerekszám	—	Nappali jegyek	215
Nagymeister	—	Nappali világ (világosság)	—
Nagymise	—	Naprendszer	—
Nagy péntek	—	Naptáblák	216
Nagy Sandor, l. Sándor Macedo	—	Naptábla, l. Napközele	217
Nagyszombat (Tyrnavia)	—	Naptéritő esztendő (annus solstitialis)	—
Nahum	—	Naptéritő körök, l. Téritő körök	—
Najadok	—	Naptéritő pontok, l. Téritő pontok	—
Namur	204	Naptéritő pontok félköre, l. Téritő pontok félköre	—
Nancy	—	Nap útja, l. Ecliptica	—
Nándorfejevárv	—	Narcissus	—
Nangasaki	205	Narcoticus	—
Nanking	—	Narcziss	—
Nannini (Agnolo)	—	Narses	—
Nantes	—	Naruszevicz (Ádám Szaniszló)	218
Nap	209	Naso, l. Ovidius	—
Nap	207	Nassau	—
Napaeak, l. Nymphák	—	Naturalismus	219
Napállás (solstitium)	—	Naturell	—
Napégetés	208	Naumachia	—
Nap elleni fény	—		
Nap és földirányi fény (Syzygien)	—		
Napér, l. Esztendő	—		

	lap.		lap.
Naumburg	220	Német tenger, I. Éjszaki tenger	269
Nautica, I. Hajózás mestersége	—	Németújvár (Güssing)	—
Navarin (Neocastro)	—	Németújvári grófok	270
Navarra	224	Német vitézek	271
Naxos	221	Nemvezetők, I. Vezetők	272
Nazarenusok	—	Nemzés	—
Nazareth	222	Nemzet	273
Nebukadnezar	—	Nemzetek jussa (jus gentium)	274
Neckar	—	Nemzetesíteni	275
Necker (Jakab)	—	Nemzeti adósság	—
Necker, Necrologia	224	Nemzeti felfegyverkezés, I. Honvéd	276
Necromantia	—	Nemzeti gadaság, I. Nemzeti	
Nectar	—	tőke és nemzeti vagyon	—
Nedvmérő, I. Hygrometer	—	Nemzeti gazdálkodás	—
Negativ	—	Nemzeti gyűlés, I. Franciaország	278
Neger	225	Nemzeti intézet, I. Intézet	
Negroponte	226	nemzeti	—
Négyes szövetség	—	Nemzeti innepek	—
Négyvezeg	227	Nemzeti játékszin	—
Nehemiah	—	Nemzeti javak	279
Nehézség	228	Nemzeti jelzálogos bank	—
Neith, Neitha	—	Nemzeti literatura	280
Nelson (Horatio)	—	Nemzeti művelődés	—
Nem	230	Nemzeti őrségek	—
Néma, I. Siketnémák	231	Nemzeti pénz	281
Nemesi játékok	—	Nemzeti szabadság	—
Nemesi felkelés	—	Nemzeti tőke	282
Nemesis	—	Nemzeti vagyon	—
Nemeslelél	232	Nemzetségi jószág	—
Nemesség	—	Nemzetségi törzsök	—
Nemességbizonyítás	233	Neologia (görögből) Nyelvu- jítás	—
Németalföld	234	Neoplatonicusok, I. Ujplaton- cusok	283
Németalföldi nyelv és litera- tura	237	Neorama	—
Németalföld történetei	238	Nepaul vagy Nepal	—
Németalföldi iskola	244	Népdalok	284
Németbirodalom	246	Nepenthe	—
Német császárok, I. Németor- szág története	247	Népesítés	285
Német critica	—	Népesség	—
Német építésmód, I. Építés- mód törvényei	248	Népfelvilágosodás, Népoktatás	—
Német játékszin	—	Nephele, I. Athamas	287
Német jog	250	Nephtys	—
Német képirás	251	Népszószóló	289
Német kereskedés	253	Néptanítás	—
Német kézmívi- és gyárszor- galom	—	Neptun	—
Német literatura és tudomány	254	Neptunisták	290
Német művészet	256	Népvándorlás	—
Német nyelv	258	Nereidák	291
Németország (Geogr. és sta- tist. tekintetben)	260	Nereus	—
Németország történetei	261	Nero (Iulius Domitius Ahe- nobarbus sat.)	—
Német philosophia	264	Nerva	294
Német rend, I. Németvitézek	268	Nesselrode (Károly Robert, gróf)	—
Német szövetség	—		

	lap.		lap.
Nestor	294	Nominalis Definitio	318
Nestoriusok, Nestorianusok, I. Sýriai keresztények és Ta- más ker.	295	Nona	—
Neuzmely	—	Noxae, I. Kalendárium	—
Netto (olasz szó)	—	Nonconformisták	—
Neufchatel	—	Nonjurorok	—
Neutralisatio, közepítés	296	Nonpareille (hasonlíthatatlan)	—
Neutralitas	—	Nördlingen	—
Newyork	297	Noricum	319
Név	—	Normalis esztendő	—
Névbecs	299	Normalis iskolák	—
Nevelés	—	Normannok (azaz éjszaki férj- fiak)	—
Nevelés mestersége és tudo- mánya, I. Paedagogica	—	Normann-ehrenfels (Károly Fridrik Lebrecht, gróf)	320
Nevetséges	—	North (lord Federic, guilfor- di gróf)	321
Névmás	300	Norvegia (svédül: Norige, dá- nul Norge, magyarul Nor- mannhon)	324
Névszó	—	Norwich	325
Neurologia, Idegstudomány, I. Anatomia	—	Nosairiusok vagy Nossariusok	326
Newa	—	Nosologia	—
Newcastle	—	Notabilisek	—
Newton (Izsák)	301	Notariusok	327
Ney (Mihály)	303	Nötelesség	328
Nézet	304	Notre-Dame	—
Nézőjáték	305	Nottingham	329
Niagara	307	Notturmo, I. Serenade	—
Nibelung-dal	—	Novaja Semlja	—
Nicaea (Ishnik)	—	Novatianusok	—
Nicomedes	308	Növényalkali, I. Alkali	—
Nicopolis (győzödelem-város)	—	Növények	—
Niebuhr (Carstens)	—	Növénybunczolat	330
Niebuhr (Barthold György)	309	Növényvaj	332
Niellomivék (lavoro di niello, fekete zománcz, email noir)	—	Noverre (Jean Georges)	—
Niemcevicz (Julian Ursinus)	—	Novitiatus, I. Próbaév	—
Niemeyer (August, Hermann)	310	Nowgorod	—
Niger	—	Nox	—
Nikol (tűnany)	311	Nubia	—
Nilus	312	Nugent (gróf)	333
Nimes, Nismes	313	Nukahiva	—
Nimbus	314	Numa Pompilius	334
Nimród	—	Numantia	—
Nimwegen	—	Numerus a' beszédben, I. Prosa	335
Ninus	—	Numidia	—
Niobe	315	Numismatica, I. Pénztudomány	—
Nixek	—	Nunciások vagy legatusok	—
Nizam Dsedid	—	Nürnberg; Norimberga	336
Nizsider	316	Nutkasund	337
Nizza (Nice)	—	Nyakkötő per	—
Nő	—	Nyár (aestas)	—
Noe	317	Nyárad	338
Noe bárkája, I. Noe	—	Nyárjegyek	—
Noetianusok, I. Secták	—	Nyárpont	—
Nógrád	—	Nyavalya (kór, betegség)	—
Nógrádvármegye	—	Nyelv	339
Nomenclator	318	Nyelv	—

	lap.		lap.
Nyelvtudomány, I. Grammatica	343	Nystaedti béke, I. Éjszaki há-	
Nyevváltság	—	boru	345
Nyelvvizsgálat, I. Philologia	—	Nyugot	—
Nyilas jegy	—	Nyugoti burkusország	—
Nyilvánosság	—	Nyugoti vagy Nyugotromai	
Nyitra	—	császárság	346
Nyitrávámegye	344	Nyugoti Gothusok	350
Nympha (a természeti histori-		Nyugotindia	352
ában), I. Bogarak	—	Nyugoti pont	355
Nymphák	—	Nyugpénz	—
Nyolczlapu	345	Nyugvás	—
Nyomó szerszám	—	Nyulak szigete	—
Nyomon büntető törvénytörvény	—		

O.

O	350	Odyssea, I. Homer	365
Oase (koptus)	—	Odszens, I. Ulisses	—
Obductio	—	Offertorium	—
Obdientia	—	Officialis	—
Obelisz	—	Officinalis (orvosi)	366
Objectum	357	Og	—
Objectum-üveg, I. Tárgyüveg	358	Oginski (Mihály Kazimir)	—
Obligo	—	Oginski (Mihály Kleofás)	—
Oboe (Hoboe, Hautbois)	—	Ogyez	367
Öböl	—	Ohio	—
Obulus	—	Oileus	—
Obrotiták	—	Ó kalendárium, I. Kalendárium	—
Obscurantismus	—	Oken (Lajos)	—
Obsequium	359	Oklevelek	368
Observansok	—	Gkleveltudomány, I. Diplo-	
Observantia	—	matica	—
Ó-buda	—	Öklözés	—
Occasionalismus	—	Okoskodás	—
Oceanidák	360	Oktató írásmód	369
Oceanus (Okeanos)	—	Oktató költemény	—
Ochlocratia, póruraság	—	Oláh (Miklós)	370
Ochra, ockra, okra	—	Oláhország	371
Octave (Octava)	—	Olajbogyók	373
Octavia	—	Olajak	—
Octavius v. Octavianus, I. Au-		Olasz ének, I. Olasz muzsika	374
gustus	361	Olasz literatura és tudomány	—
Octroi v. Octroy	—	Olasz művészet	378
Oczakow (Otschakow, török		Olasz műzsika	382
neve Dzain Krimenda)	—	Olasz nyelv	383
Oczeán	—	Olaszország	384
Odaitélés	—	Olasz oskola, I. Olasz művészet	390
Odalikák	—	Olasz poesis	—
Odeon, Odeum	362	Óldalkép (profil)	392
Odera (Viadrus)	—	Óldozás	—
Odessa	363	Óldozó levél	—
Odin, I. Éjszaki mythologia	364	Oligarchia	—
Oeconomia, I. Gazdaság	—	Oliva	393
Oedipus	—	Olivetanusok, I. Benedictinusok	—

	Iap.		Iap.
Olla potrida	393	Orchestra	406
Olt (Aluta)	—	Orcus	—
Oltani	—	Ordalia I. Istenítéletek	—
Oltár	—	Ordinatio	—
Oltás, I. Himlőoltás	394	Ördög	407
Olymp	—	Ördögfal (Teufelsmauer)	408
Olympia	—	Ördöghid	—
Olympiai játékok	—	Ördög üdvvédje (advocatus diaboli)	409
Olympias	395	Ördögös	—
Olympias	396	Oreadok, I. Nymphák	—
Olvasó	—	Öreg gordon (bőgő, Violono, Contrabasso Contreviolon)	—
Olvasztás	—	Orestes	—
Ómar (I.)	—	Organicus maradyányok, I. Geognosia	410
Omniadák v. Ommajadák, I. Kalifa	397	Organisatio (művészetben)	—
Omnium	—	Organon, Organismus, I. Mű- szer, Műszerzet	—
Omphale	—	Orgiák	—
Ón	—	Orgona	—
Ónacs	398	Orgonás (organista)	411
Óncukor	—	Orgonapont	—
Ónfüggő	—	Original, I. Eredeti	—
Óngyilkosság (suicidium, auto- chiria)	—	Ori láng (auri-arany láng)	—
Ónkény	399	Óriások	—
Ónmozgóvány, I. automat	—	Óriási gát	412
Ónod	—	Óriáshegyek (csehül Krkonossy)	—
Onomatopoeia (görög szó)	400	Orion	—
Ónszeretet, önkórság	—	Orkadi szigetek (Orkneyk)	—
Ontologia	—	Orleans	413
Ontologiai erősség	401	Orleansi herczegek	—
Onyx	—	Orleansi szüz	415
Opál	—	Örmény Literatura	419
Opera (Dalsjáték)	—	Örményország	420
Operatio-tanítás (mivelettani- tás)	402	Ormuzd	421
Ophthalmiatrix	—	Ornithologia, Madarak termé- szethistoriája, I. Madarak	—
Ophthalmia	—	Orographia, hegyleírás	—
Ophthalmologia, I. Szentudo- mány	—	Örökre fogadás	—
Opium, I. Mákony	—	Örök béke	—
Oporto vagy Porto	—	Örökhevallás	—
Oppositio (az astronomiában), I. Aspectus	—	Örökös haszonbér	424
Ops, I. Cybele	403	Örökös jobbágyak	—
Optica (sugártan)	—	Örökös jószág	—
Optimatus	—	Örökös nemesség	—
Optimismus	404	Örökösödés (rendes)	—
Óra	—	Örökösödés rendje	—
Oraculum	405	Örökös tisztségek	427
Orama diorama, I. Panorama	—	Örökség	—
Orange-Men	—	Örökségből kitagadás	—
Orangután	—	Oronoco	—
Orania, Orange	—	Orosz-német háboru	429
Oratorium	406	Orosz-kürtmuzsika	—
Oravicza	—	Oroszlán Henrik, I. Henrik az Oroszlán	—
Orbilius Papillus	—	Oroszlánkő	—
Orchestica, I. Táncművészet	—		

	lap.		lap.
Oroszország	429	Oszlopszék (postament, piede-	
Orosz nyelv és Literatura	436	atal)	456
Orpheus	438	Osztály	457
Orr, I. Szaglás	—	Osztály	—
Orsola-apáczák	—	Osztályadó	—
Orsoya (ó)	439	Osztályigazítás	—
Ország	—	Osztályujítás	458
Országgyűlés	—	Osztás	—
Országkarok és rendek	—	Osztás	459
Országlási jusok	—	Oszthatóság	—
Országos béke	—	Oszatlan javak	—
Orthodoxus	—	Ösztön	—
Orthoëpia	440	Osztószerszám	—
Orthographia, I. Helyesírás	—	Öszveadás	460
Orthopaedicus Intézet	—	Öszveesküvés	—
Oryktognosia	—	Öszvehangzat	—
Oryktologia	—	Öszveházásítás (a' fáknál)	—
Orvos	—	Öszveillesztő mérték	—
Orvosi alkotmány, I. Gyógy-		Öszveírás	—
alkotmány	441	Öszvekötés	—
Orvosi földleírás	—	Öszvenyomhatóság	—
Orvosi helyleírás	442	Öszvenyomó machina	461
Orvosi tudomány, I. Gyógy-		Öszvér	—
tudomány	—	Öszveség	—
Orvosi tudomány (törvényes), I.		Óta	—
Gyógytudomány (törvényes)	—	Otahaiti	—
Ósi	—	Otho (Marc. Salvius)	463
Osiris	—	Ötödhang	—
Oskolák	443	Otto (Magy. kir.)	—
Oskola	448	Otto (I.)	—
Oskolai fenyték	—	Otto (II.)	465
Oskolai könyvek	—	Otto, wittelbachi nádorgróf	—
Oskolai osztályok	—	Otto (freisingeni)	—
Osman birodalom, I. Török-		Ottokár cseh király	—
ország	450	Oudinot	466
Osnabrück	—	Ourcqi csatorna	—
Ósök	—	Ouverture	—
Óspróba	—	Óv	—
Ossian (Osian)	—	Óvár	467
Ostende	453	Ovidius (Publius)	—
Osteolith, Csontok kővé válá-		Qwaihi	469
sa, I. Geognosia	—	Oxenstierna	—
Osteologia	—	Oxford	471
Ostia	—	Oxydatio	—
Ostracismus	454	Oxygenium	—
Ostromkos	—	Özönviz	—
Ostya	—	Özön viz előtti	—
Ósz	455	Özvegyi cassák	—
Oszlop	—	Özvegyi jog	472
Oszloprend	—		

OSZK

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

